ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ἡ ἀρχαιοτέρα τράπεζα .....

ἡ ἀρχαιοτέρα αἴθουσα τραπεζικῶν συναλλαγῶν στὴν Ἑλλάδα
Κεντρικὸν Κατάστημα ΕΤΕ, Αἰόλου 86

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

πάντα πρώτη σὲ κάθε ἐκσυγχρονισμό

τὸ τελειότερον συγκρότημα Ἠλεκτρονικῶν Ὑπολογιστῶν
Μηχανολογιστικὸν Κέντρον ΕΤΕ, Λ. Συγγροῦ, Ζησιμοπούλου

aaq

architectural association quarterly

The official journal of the Architectural Association London

Editor Dennis Sharp MA AADipl ARIBA

aaq is no ordinary architectural magazine: It does not cover such things as new materials, details of design etc., Rather, it is concerned with the effect of architecture on man's attitudes and behaviour, and on the total environment.

Architecture cannot be viewed in isolation: A building must be related to its environment, and to its effect on people. It is around such concepts that **aaq's** editorial content is based: It makes controversial and thoughtful reading.

Some readers comments:

"How vastly more worthwhile **aaq** is than any publication that has come from the AA hitherto... **aaq** and AA Papers put the place on the cultural and scholastic map splendidly..."

Edwards Carter Former AA Director and former Librarian RIBA and UNESCO

"I wish to record that I have found every issue to be of great interest... and I know many others would be very sorry if for any reason publication could not be continued."

Philip Opher Architect

"We have been extremely impressed with the **aaq** and it is one of the few periodicals that we consider worthy of a permanent place on the bookshelf."

David Dry Dry Halasz Dixon Partnership

Please enter my/our subscription to

aaq architectural association quarterly

☐ **One year at £5.00 $12.50** ☐ **Payment enclosed**

☐ **Two years (saving 10%) at £9.00 $22.50** ☐ **Please send invoice**

Name

Address

Please return to

R C Dean Pergamon Press Ltd Headington Hill Hall Oxford OX3 0BW England

Έργοστάσιο Τσιμέντων Χαλκίδος. Σιλὸ τσιμέντου
Cement Factory at Chalkis. Silos

«Α. & Σ. Ἀγγελίδης ΑΕ». Ἀνώνυμος Ἑταιρεία Τεχνικῶν Μελετῶν. Δραγούμη 3, Ἀθῆναι 615.
«A. & S. Angelidis S.A.». Engineering Company. 3, Dragoumi str., Athens 615.

αρχιτεκτονικα θεματα 8/1974

'Ετήσια ἐπιθεώρηση

Γραφεῖα:
Κλεομένους 5 καὶ Λουκιανοῦ, 'Αθήνα 139,
Ταχ. Θυρὶς 545

'Εκδότης-Διευθυντής:
'Ορέστης Β. Δουμάνης

Σύμβουλοι:
Σ. Κονταρᾶτος, ἀρχιτέκτων· καθηγητὴς Γ. Λάββας·
καθηγητὴς Ι. Λιάπης· καθηγητὴς Χ. Μπούρας·
Α. Ξύδης, κριτικὸς τέχνης· καθηγητὴς Δ. Φατοῦρος·
Μαριέλλα Χρηστέα-Δουμάνη, ψυχολόγος

Βοηθὸς συντάξεως, μεταφράσεις:
Ἄννα Κοσμετάτου

Γραμματεία συντάξεως:
Μάνια Παλίδη

Σελιδοποίηση:
'Ηλίας Πασσίσης

'Εξώφυλλο:
Σύνθεση 'Αγνῆς Κατζουράκη. Τὸ σχέδιο εἶναι ἀπὸ τὸ *Planning and Design for Leisure* τοῦ G. Candilis. Ἔκδοση Karl Krämer

'Εκτύπωση:
ΜΑΛΑΜ Ο.Ε., Σαριπόλου 22, 'Αθήνα

Φωτοστοιχειοθεσία:
ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Λεωφόρος Συγγροῦ 194, 'Αθήνα

Τιμὴ τεύχους:
δρχ 400. Γιὰ 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Εταιρίες δρχ 500.
Γιὰ σπουδαστὲς δρχ 325 (μόνο στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ
ἢ ταχυδρομικῶς μὲ τὴν ἀποστολὴ 350 δρχ)

Κεντρικὴ διάθεση:
ΟΛΚΟΣ, 'Υπατίας 5, τηλ. 3224131

Τὰ ἐνυπόγραφα ἄρθρα ἐκφράζουν τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τους. 'Η σύνταξη διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιφέρει φραστικὲς μεταβολὲς στὰ δημοσιευόμενα κείμενα. 'Η ἀναδημοσίευση ἄρθρων καὶ φωτογραφιῶν χωρὶς τὴν ἔγγραφη ἄδεια τοῦ ἐκδότη ἀπαγορεύεται. Φωτογραφίες καὶ χειρόγραφα δημοσιευθέντα ἢ ὄχι δὲν ἐπιστρέφονται. 'Υπεύθυνος σύμφωνα μὲ τὸν νόμο: Ο.Β. Δουμάνης, Παπαρρηγοπούλου 32, Ψυχικό. Προϊστάμενος τυπογραφείου: Α. Λεχωνίτης, 'Αναπήρων Πολέμου 16, 'Αθήνα.

architecture in greece 8/1974

Annual review

Offices:
5 Kleomenous Street, Athens 139
P. O. Box 545, Greece

Publisher-Editor:
Orestis B. Doumanis

Editorial Advisory Board:
Professor Ch. Bouras; Mariella Christea-Doumanis, psychologist;
Professor D. Fatouros; S. Kondaratos, architect; Professor
G. Lavas; Professor J. Liapis; A. Xydis, art critic

Editorial assistant, translations:
Anna Cosmetatos

Editorial secretary:
Mania Palidi

Layout:
Elias Passissis

Cover:
Design by Agni Katzouraki. The plan is reproduced from *Planning and Design for Leisure* by G. Candilis. Karl Krämer Verlag.

Printed by:
Malam Ltd, 22 Saripolou Street, Athens

Photosetting:
Photron Ltd, 194 Syngrou Avenue, Athens

Price per copy:
$ 20

Printed in Greece. The opinions expressed by writers of signed articles appearing in this review are those of their authors and the editor does not hold himself responsible for such opinions. All rights reserved. No articles or other material appearing in this issue may be reproduced, in part or in full, without prior written permission from the publisher.

Library of Congress Card Number 67-9595

GR ISSN 0066-6262

Εἰσαγωγὴ

Μὲ σκοπὸ τὴν ἀνανέωση καὶ βελτίωση τῶν περιεχομένων τῶν *Ἀρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* καὶ τοῦ τρόπου ὀργανώσεώς τους ἀποφασίστηκε ἡ συγκρότηση μιᾶς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες: Ν. Καλογερᾶ, Π. Κομίλη, Σ. Κονταράτο, Α. Ρωμανὸ καὶ Δ. Φιλιππίδη. Ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς θὰ εἶναι ὁ σχεδιασμὸς τῶν περιεχομένων τοῦ περιοδικοῦ, ἡ θεώρηση, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἔγκριση τῆς ὑπὸ δημοσίευση ὕλης, ἡ παρακολούθηση τοῦ ξένου ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βιβλιογραφίας, καὶ ὁ σχολιασμὸς τμήματος τῶν περιεχομένων τῆς ἐκδόσεως. Στὸ ἔργο της ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ θὰ ἐπικουρεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν συμβούλων τοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς καθηγητές: Γ. Λάββα, Ι. Λιάπη, Χ. Μπούρα καὶ Δ. Φατοῦρο.

Ἔτσι ἀπὸ τὸν ἑπόμενο τόμο 9/1975 τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* θὰ εἶναι χωρισμένα σὲ τέσσερα τμήματα (Χρονικό, Ἱστορία - Θεωρία - Ἔρευνες, Εἰδικὸ θέμα, Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ) ποὺ θὰ ἔχουν τὴν παρακάτω μορφή:

1. Χρονικό.
Τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ περιλαμβάνει κριτικὴ παρουσίαση τῆς δραστηριότητας καὶ τῶν γεγονότων τῆς χρονιᾶς. Τὸ τμῆμα θὰ περιέχει εἰδικότερα:
α) Σχόλια,
β) Ἐπισκόπηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπικαιρότητας (συνέδρια, ἐκθέσεις, ἐκδηλώσεις, ἀποτελέσματα ἀρχιτεκτονικῶν διαγωνισμῶν, σημαντικὰ γεγονότα καὶ τεχνικὲς εἰδήσεις, δραστηριότητα συλλόγων, ἀρχιτεκτονικῶν σχολῶν, σπουδαστικὲς ἐργασίες, νεκρολογίες κἄ),
γ) Ἐπισκόπηση τῆς διεθνοῦς ἐπικαιρότητας (συνέδρια, ἐκθέσεις, ἐκδηλώσεις, σημαντικὰ ἔργα ἢ μελέτες, ἀποτελέσματα ἀρχιτεκτονικῶν διαγωνισμῶν, σημαντικὰ γεγονότα καὶ τεχνικὲς εἰδήσεις, διακρίσεις σὲ σημαίνοντες ἀρχιτέκτονες, νεκρολογίες κἄ),
δ) Βιβλιογραφία (ἐπιλογὴ καὶ συνοπτικὴ παρουσίαση ξένων βιβλίων, βιβλιογραφικὴ ἐπιλογὴ ἄρθρων ξένων περιοδικῶν, κριτικὴ παρουσίαση βιβλίων ποὺ ἐκδίδονται στὴν Ἑλλάδα (καὶ μεταφράσεων) ἢ στὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ Ἕλληνες).

2. Ἱστορία - Θεωρία - Ἔρευνες.
Στὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ δημοσιεύονται ἄρθρα πάνω σὲ θέματα ἱστορίας καὶ θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας, ἐρευνητικὲς ἐργασίες, ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦν θεωρήσεις τῶν προβλημάτων τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ γενικὰ κείμενα προβληματισμοῦ. Τὰ ἄρθρα μπορεῖ νὰ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο γενικὸ θέμα ἢ νὰ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοῦ περιεχομένου.

Τελευταία ἡμερομηνία ὑποβολῆς ὕλης πρὸς δημοσίευση ἡ 15η Σεπτεμβρίου. Τὰ πρὸς δημοσίευση ἄρθρα, εἰκονογραφημένα, ἢ ὄχι, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μέγιστη ἔκταση κειμένου 15 δακτυλογραφημένες σελίδες (4.500 λέξεις) καὶ νὰ συνοδεύονται ἀπὸ βιβλιογραφία, μιὰ περίληψη 300 λέξεων γιὰ μετάφραση στὰ ἀγγλικὰ καθὼς καὶ μιὰ βιβλιογραφικὴ περίληψη 50 λέξεων.

3. Εἰδικὸ θέμα.
Τὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ περιέχει ἄρθρα γύρω ἀπὸ ἕνα εἰδικὸ θέμα ποὺ θὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία καὶ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἕνας ὑπεύθυνος ἐπιμελητὴς θὰ συγκεντρώνει κάθε φορὰ καὶ θὰ παρουσιάζει τὴν ὕλη: κείμενα δικά του, ἄλλων ἀρχιτεκτόνων ἢ ἄλλων εἰδικῶν, ἐπιλογὴ ἀπὸ ξένα ἄρθρα, ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἔργα, μελέτες καὶ προτάσεις, προδιαγραφές, πρότυπα κἄ. Θὰ ἐπιδιώκεται ἡ ὁλόπλευρη, κατὰ τὸ δυνατό, κάλυψη τοῦ θέματος καὶ ἀπὸ θεωρητικὴ καὶ ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ παρουσίαση τοῦ πῶς ἀντιμετωπίζεται τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι τὰ θέματα θὰ ἐξετάζονται συστηματικά: γενικὴ προβληματική, σύγχρονες τάσεις, ξένα παραδείγματα, εἰδικὰ προβλήματα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ πῶς ἀντιμετωπίζονται, ἀναφορὰ σὲ συγκεκριμένα παραδείγματα κἄ.
Τὸ εἰδικὸ θέμα τοῦ ἑπόμενου τόμου θὰ εἶναι τὰ «Κτίρια ἐκπαιδεύσεως», μὲ ἐπιμελητὴ τὸν ἀρχιτέκτονα Γ. Κύρου.

4. Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική.
Στὸ τμῆμα αὐτὸ θὰ δημοσιεύονται ἔργα Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων ποὺ ἔχουν κατασκευαστεῖ πρόσφατα καὶ δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ ἄλλο ἑλληνικὸ περιοδικό. Θὰ δημοσιεύονται ὅλα τὰ ἔργα ποὺ θὰ ὑποβάλλονται πρὸς δημοσίευση μέχρι 15 Ὀκτωβρίου.
Ἡ παρουσίαση τῶν ἔργων θὰ εἶναι ἀρκετὰ διεξοδικὴ καὶ ἀνάλογη πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν. Γι' αὐτό, τὸ ὑλικὸ τῶν πρὸς δημοσίευση ἔργων θὰ πρέπει νὰ εἶναι πλῆρες (φωτογραφίες, σχέδια, κατασκευαστικὲς λεπτομέρειες, περιγραφὴ τοῦ προγράμματος, τεχνικὴ περιγραφή, ὀνόματα ἀρχιτεκτόνων, πολιτικῶν μηχανικῶν, μηχανολόγων-ἠλεκτρολόγων μηχανικῶν, ἄλλων εἰδικῶν μελετητῶν, κατασκευαστῶν, ἐργοδότη, πλήρη διεύθυνση, στοιχεῖα ὄγκου καὶ κόστους, χρονολογίες μελέτης καὶ κατασκευῆς, περιγραφὴ τοῦ εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ κτιρίου).
Μιὰ ἐπιλογὴ ἔργων θὰ δημοσιεύεται μὲ ἐπώνυμη κριτικὴ ἀνάλυση σὲ συνεργασία μὲ τοὺς μελετητές τους.
Τὸ τμῆμα «Σπουδαστικὲς ἐργασίες» καταργεῖται. Μιὰ ἐπιλογὴ σπουδαστικῶν ἐργασιῶν θὰ παρουσιάζεται πιὸ ὁλοκληρωμένα στὰ ἀντίστοιχα τμήματα τοῦ περιοδικοῦ.

Περιεχόμενα

Εἰσαγωγή 23

1. Ἐλεύθερος χρόνος Ἀναψυχὴ - Τουρισμὸς Ἐπιμέλεια: ἀρχιτέκτονος Π. Κομίλη

Εἰσαγωγή 28

Ἐλεύθερος χρόνος καὶ ἀναψυχή, τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Π. Κομίλη 30

Τουρισμὸς καὶ μνημειακὸς πλοῦτος, τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα 46

Ἐπιδράσεις τοῦ τουρισμοῦ στὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη, τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Φ.Ι. Λουκίσσα 50

Τὰ λυόμενα: «Λύση» στὸ πρόβλημα τῆς δεύτερης κατοικίας; τῶν ἀρχιτεκτόνων Α. Πολυχρονιάδη καὶ Κ. Χατζημιχάλη 54

Ὁ τουρισμὸς στὴν πράξη: Ἱσπανία-Ἑλλάς 62

2. Κριτικὴ

Σημειώσεις γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου. Μιὰ μὴ συστηματικὴ θεώρηση, τοῦ καθηγητοῦ Δ.Α. Φατούρου 68

Ἀρχιτεκτονικὴ κριτική: στόχοι καὶ δυνατότητες, τοῦ καθηγητοῦ Γ.Π. Λάββα 73

Τὸ κατασκευαστικὸ περιβάλλον στὴν Ἑλλάδα. Μιὰ κριτικὴ θεώρηση, τοῦ ἀρχιτέκτονος Ν. Καλογερᾶ 77

Σχεδιασμός: μερικὲς παρατηρήσεις καὶ ὁδηγίες, τῶν ἀρχιτεκτόνων Ν. καὶ S. Πατέλλη 84

Οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς ΔΕΗ καὶ τὰ διατηρητέα μνημεῖα στὴν Ἑλλάδα, τῆς ἀρχιτέκτονος Λ. Μπούρα 86

3. Ἐπιλογὴ

Shadrach Woods. Μιὰ προσωπικὴ θύμηση, τοῦ καθηγητοῦ Peter C. Papademetriou 94

Τί μπορεῖ νὰ κάνει ἡ πολεοδομία, τοῦ Shadrach Woods 95

Πῶς παίζεται τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος 104

Τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ Theo Crosby 104

Τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, τοῦ Joseph Rykwert 105

Πῶς μοιάζει τὸ παιχνίδι σήμερα, τοῦ Theo Crosby 106

Ὁ ρόλος τῆς πρωτοπορίας, τοῦ Andrea Branzi 106

Τί ἔχει ἀπομείνει γιὰ νὰ παίξουμε, τοῦ Gerald Leach 110

Ἀρχιτέκτονες στὴν ἐρημιά, τοῦ Theo Crosby 113

Μιὰ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας. Παραλλαγὲς σὲ χαμηλὰ ὕψη 114

Εἰσαγωγή, τοῦ Arthur Drexler 114

Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἰδεῶν γιὰ τὴν κατοικία: 1870-1970, τοῦ Kenneth Frampton 115

Ἀρχὲς ὀργάνωσης καὶ στοιχεῖα τοῦ «πρωτοτύπου» 120

Ἠλεκτρονικὴ πολεοδομία, τοῦ ἀρχιτέκτονος Τ.Χ. Ζενέτου 122

Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, τοῦ καθηγητοῦ Κ. Μιχαηλίδη 136

Τρεῖς τεχνίτες τῆς Καρπάθου, τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη 145

4. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Ξενοδοχειακὸ συγκρότημα στὴν Ἐρμιονίδα, Ἐργαστήριο 66 ἀρχιτέκτονες Δ. Ἀντωνακάκης καὶ Μ.Σ. Ἀντωνακάκη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες Γ. Ἀηδονόπουλος, Γ. Ἀντωνακάκης, Ε. Δεσύλλα καὶ Κ. Χατζημιχάλης 158

Ξενοδοχεῖο στὴ Βούλα, ἀρχιτέκτων Ν. Βαλσαμάκης 166

Τουριστικὸ συγκρότημα στὴν Κεφαλλονιά, ἀρχιτέκτων Ν. Βαλσαμάκης 172

Κτίριο ἐπιταχυντῆ στὸν «Δημόκριτο», ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη) 176

Οἰκοτροφεῖο Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος στὴ Νάουσα, ἀρχιτέκτονες: συνεργαζόμενα γραφεῖα Γ. Κονταξάκη καὶ Ν. Καλογερᾶ, Π. Κουλέρμου, Σ. Ἀμούργη. 180

Ἐργοστάσιο ἐνδυμάτων στὴν Ἀθήνα, ἀρχιτέκτων Μ. Σαζάκης 184

Ἐνημέρωση 186

5. Σπουδαστικὲς ἐργασίες

Οἰκιστικὴ μελέτη στὴν Καισαριανή. Μιὰ προβληματικὴ πολεοδομικῆς ἐπεμβάσεως σὲ ἀστικὸ χῶρο, ἀρχιτέκτονες Α. Λιβανοῦ, Α. Παπανικολάου, Κ. Περτσεμλίδου καὶ Ν. Χατζηθεοδώρου 260

Δημιουργία τεχνητοῦ περιβάλλοντος μὲ ἐπαναχρησιμοποιούμενα ἀντικείμενα, ἀρχιτέκτονες Φ. Ἀποστολάκης καὶ Α. Λουπάσης 268

Τὸ ἑλληνικὸ χωριὸ καὶ οἱ διαδικασίες ποὺ τὸ γέννησαν, ἀρχιτέκτονες Σ. Αὐγερινοῦ καὶ Δ. Μικρός 273

Ἀναστήλωση καὶ νέα χρήση τοῦ κεντρικοῦ πύργου στὸ Πυργὶ τῆς Χίου, ἀρχιτέκτων Μ. Ξύδα 276

Διαμόρφωση τοῦ μνημειακοῦ χώρου τῆς Ροτόντας στὴ Θεσσαλονίκη, ἀρχιτέκτων Κ. Θεοχαρίδου 278

Συγκρότημα κατοικιῶν ἀρχιτέκτων Δ. Ι. Δακανάλης 280

Μεταβλητὸς οἰκισμός, ἀρχιτέκτονες Β. Κασκούρας καὶ Ε. Μαΐστρου 282

Πειραματικὸ κέντρο ἐνημερώσεως καὶ ψυχαγωγίας, ἀρχιτέκτονες Α. Αὐγεροπούλου-Κασκανίδου, Ι. Νάνος καὶ Α. Τουλιάτου 284

Β΄ Διεθνὲς Σεμινάριο τοῦ Ἐργαστηρίου Περιβάλλοντος (WEDAG) 286

Βιβλία ποὺ λάβαμε 288

Contents

1. Leisure time Recreation - Tourism Guest editor: P. Komilis, architect

Foreword 28

Leisure time and recreation, by P. Komilis, architect-planner 30

Tourism and Monuments, by Prof. Ch. Bouras 46

The impact of tourism on regional development, by Ph. Loukissas, architect-planner 50

"Lyomena": A solution to the second home problem? by A. Polychroniadis and C. Chadjimichalis, architects 54

Tourism in action: Spain - Greece 62

2. Criticism

Notes on the criticism of architecture. A non-systematic essay, by Prof. D.A. Fatouros 68

Architectural criticism: objectives and potential, by Prof. G. Lavas 73

The construction environment in Greece. An appraisal, by N. Kalogeras, architect 77

Planning: observations and instructions, by N. and S. Patellis, architects 84

The Greek Public Power Corporation and the preservation of monuments, by L. Boura, architect 86

3. Digest

Shadrach Woods. A personal remembrance, by Prof. P.C. Papademetriou 94

What U can do, by Shadrach Woods 95

How to play the environment game 104

The environment game, by Theo Crosby 104

The lessons of the past, by Joseph Rykwert 105

How the game looks today, by Theo Crosby 106

The role of the avant-garde, by Andrea Branzi 106

What's left to play with, by Gerald Leach 110

Architecture in the wilderness, by Theo Crosby 113

Another chance for housing. Low-rise alternatives 114

Introduction, by Arthur Drexler 114

The evolution of housing concepts: 1870-1970, by Kenneth Frampton 115

Organizing issues and prototypical elements 120

Town planning and electronics, by T. Ch. Zenetos, architect 122

Observations on three Aegean island towns, by Prof. C.E. Michaelides 136

Three craftsmen from Karpathos island, by D. Philippides, architect ... 145

4. Greek architects

Hotel complex at Hermionis, Atelier 66: architects D. Antonakakis and M.S. Antonakaki. Collaborating architects: G. Aidonopoulos, G. Antonakakis, E. Dessylla and C. Chadjimichalis 158

Hotel at Voula, Athens, architect N. Valsamakis 166

Tourist complex in Cephalonia, architect N. Valsamakis 172

Tandem van der Graaf Accelerator at the Democritos Nuclear Research Centre, Athens, architects: A.N. Tombazis Associates (architect A. Tricha-Athanassouli) 176

Boys' Boarding House at Naoussa, architects: collaborating offices of G. Kontaxakis and N. Kalogeras, P. Koulermos, S. Amourgis 180

Garment factory in Athens, architect M. Sazakis 184

Documentation 186

5. Student projects

Housing project in Kessariani. Investigation of an urban renewal process, architects A. Livanou, A. Papanikolaou, K. Pertsemlidou and N. Chadzitheodorou 260

Creation of a man-made environment with re-cycled objects, architects F. Apostolakis and A. Loupassis 268

The evolution of the Greek village, architects S. Afgerinou and D. Mikros 273

Restoration of the central tower at Pyrgi, Chios, architect M. Xyda 276

Landscaping of the Rotonda site, Thessaloniki, architect K. Theocharidou 278

Housing complex, architect D. Dakanalis 280

Flexible settlement, architects B. Kaskouras and H. Maistrou 282

Experimental recreational centre, architects A. Afgeropoulou - Kaskanidou, I. Nanos and A. Touliatou ... 284

Workshop of Environmental Design, Athens, Greece (WEDAG). 2nd International Summer Session 286

Books we received 288

1

Ἐλεύθερος χρόνος

Ἀναψυχὴ - Τουρισμὸς

Ἐπιμέλεια:

τοῦ ἀρχιτέκτονος Π. Κομίλη

Leisure time

Recreation - Tourism

Guest editor:

P. Komilis, architect

Εἰσαγωγὴ

Ἡ διεξοδικὴ ἐξέταση ἑνὸς τόσο πολυσύνθετου θέματος ἀπαιτοῦσε ἄλλα πλαίσια χώρου καὶ χρόνου. Ἔτσι ἡ προσπάθεια περιορίστηκε ἀναγκαστικὰ στὴν ἐπιλογὴ καὶ παρουσίαση ἀπόψεων ποὺ καὶ γενικὸ θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ προβλήματα καὶ καταστάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Σκοπὸς τῆς σειρᾶς τῶν ἄρθρων μὲ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἐλεύθερος χρόνος καὶ ἀναψυχὴ» εἶναι ἡ ἐνημέρωση - ἀλλὰ καὶ ὁ προβληματισμὸς - τοῦ ἀναγνώστη πάνω στὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἀντιμετώπιση μιᾶς σειρᾶς προβλημάτων ἀπὸ τὶς Ἀρχὲς ἢ τοὺς μελετητὲς σὲ διάφορες χῶρες. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δόθηκε στὰ θέματα σχεδιασμοῦ-προγραμματισμοῦ τῶν δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς καὶ τουρισμοῦ σὲ ἀστική, περιφερειακὴ καὶ ἐθνικὴ κλίμακα.

Τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα («Οἱ ἔννοιες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καὶ τῆς ἀναψυχῆς» καὶ «Θέματα καὶ προβλήματα ἔρευνας στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς») διευκρινίζουν τὶς βασικὲς ἔννοιες καὶ παρουσιάζουν ὁρισμένες ἔρευνες καὶ θεωρίες ποὺ ἐξετάζουν θέματα προσδιορισμοῦ ἀναγκῶν-ζητήσεως γιὰ ἀναψυχή, προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν, καὶ χωρητικότητας πόρων ἀναψυχῆς.

Τὰ προβλήματα τῆς ἀστικῆς ἀναψυχῆς σὲ μικρο-αστικὴ (ἐπίπεδο γειτονιᾶς) καὶ μακρο-αστικὴ κλίμακα (ἐπίπεδο πόλεως καὶ εὐρύτερης ἀστικῆς περιοχῆς) ἐξετάζονται στὸ τρίτο ἄρθρο («Ἀναψυχή, ἐλεύθεροι χῶροι καὶ πράσινο στὰ ἀστικὰ κέντρα»). Σ' αὐτὸ παρουσιάζεται ἡ σημερινὴ κατάσταση ἀπὸ τὴν ἄποψη ὀργανώσεως τῶν χώρων ἀναψυχῆς, μαζὶ μὲ ἕνα σύντομο ἱστορικὸ τῆς ἐξελίξεως καὶ ἕνα θεωρητικὸ παράδειγμα ὀργανώσεως.

Τὸ τέταρτο ἄρθρο («Προβλήματα ἀναψυχῆς σὲ ἐθνικὴ καὶ περιφερειακὴ κλίμακα») περιλαμβάνει τὴν ἐργασία τῶν R.A. Harper, T.H. Schmudde καὶ F.H. Thomas:«Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη βασισμένη στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ σημείου ἀναπτύξεως», στὴν ὁποία ὑποστηρίζουν πὼς ἡ ζήτηση γιὰ ἀναψυχικὲς δραστηριότητες ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων προσφέρει μιὰ σημαντικὴ οἰκονομικὴ εὐκαιρία γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση ὁρισμένων προβληματικῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. Τὸ πρότυπο περιφερειακῆς χωροταξικῆς ὀργανώσεως ποὺ προτείνουν βασίζεται στὴν ἀρχὴ τοῦ σημείου ἀναπτύξεως: ἑστίες-κέντρα, σὲ περιο-

Foreword

One could hardly expect to find a comprehensive analysis of the complex problems relating to leisure and recreation in a short section such as the one below. The issues and questions in this instance were mainly selected on the basis of their relevance to local Greek problems.

The articles sketch the broad theoretical framework within which a cluster of related themes and sometimes opposing points of view are discussed. They focus on recreation planning and show how problems are being solved in practice elsewhere and in this country.

Parts I and II of the first article, "Recreation and Leisure", are devoted to notional clarifications and an examination of such research issues as demand, supply and capacity in recreation planning.

Urban recreation problems at macro-urban (city-wide) and micro-urban (neighbourhood) scales are discussed in the third part, which includes a brief historical review, a case analysis of recreational space allocation in urban areas, and an example of theoretical organisational patterns.

The fourth part revolves around problems of recreational planning at regional and national scale, the emphasis being on vacation housing and tourism. In "Recreation-Based Economic Development and the Growth-Point Concept", R.A. Harper, T.H. Schmudde and F.H. Thomas support the thesis that "recreational demand by urbanites offers a major, if not the major, economic opportunity for revitalization of certain rural areas in decline"; they outline a spatial organisation model for a recreation region based on

χὲς δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς, ποὺ συγκεντρώνουν τὸν κύριο ὄγκο τοῦ ἐξοπλισμοῦ καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναλύεται ἡ δεύτερη κατοικία ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐπιρροῆς ποὺ ἀσκεῖ στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς καὶ τῶν προβλημάτων ποὺ δημιουργεῖ στοὺς περιαστικοὺς χώρους.

Ἡ ραγδαία ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ στὸν μεσογειακὸ χῶρο ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκη ὀργανώσεως τῶν χώρων ἀναψυχῆς καὶ τουρισμοῦ σὲ περιφερειακὸ καὶ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι τὸ ἄρθρο τελειώνει μὲ παραδείγματα μελετῶν καὶ ἔργων τουριστικοῦ προγραμματισμοῦ σὲ περιφερειακὴ κλίμακα ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία.

Τὸ ἄρθρο «Τουρισμὸς καὶ μνημειακὸς πλοῦτος» τοῦ Χ. Μπούρα ἀσχολεῖται μὲ τὶς σχέσεις τουρισμοῦ καὶ μνημειακῶν χώρων. Οἱ σημερινὲς τάσεις καὶ πιέσεις ἀξιοποιήσεως -ἐκμεταλλεύσεως, ὅπως διαπιστώνονται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῆς χωρητικότητας τοῦ περιβάλλοντος στοὺς χώρους αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ὀργανώνεται ἡ τουριστικὴ ὑποδομὴ ἐξυπηρετήσεως, ἐπιβάλλουν τὴ λήψη συντονισμένων μέτρων πολιτικῆς. Στὸ ἄρθρο προτείνονται μέτρα ποὺ εἶναι εἴτε διοικητικῆς, ὀργανωτικῆς καὶ τεχνικῆς φύσεως γιὰ τὴν προστασία, συντήρηση καὶ ἀνάδειξη τῶν μνημείων, εἴτε ἀναφέρονται σὲ διαδικασίες ἐνημερώσεως, μορφώσεως καὶ ταυτίσεως τοῦ ἐπισκέπτη ("Ἕλληνα ἢ ξένου) μὲ τὶς ἀξίες ποὺ ἐκφράζει ἡ μνημειακὴ κληρονομιὰ τῆς χώρας ποὺ ἐπισκέπτεται.

Στὸ ἄρθρο τοῦ Φ. Λουκίσσα ἐξετάζονται «Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ τουρισμοῦ στὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη», μὲ ἐπίκεντρο τὰ ἑλληνικὰ νησιά. Ἡ βασικὴ ὑπόθεση ποὺ παρουσιάζεται εἶναι ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τουριστῶν σὲ σχέση μὲ τὸν μόνιμο πληθυσμὸ προκαλεῖ διαφορετικὲς γιὰ κάθε νησιώτικη ἑνότητα μεταβολὲς τῆς οἰκονομικῆς της δομῆς. Τὰ μέτρα πολιτικῆς ποὺ προτείνονται βασίζονται στὸν καθορισμὸ ἐπιπέδων χωρητικότητας γιὰ τὶς διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας, μὲ ἀποτέλεσμα διαφορετικοὺς ρυθμοὺς ἀναπτύξεως, καὶ μιὰ διαφορετικὴ πολιτικὴ δανειοδοτήσεως τουριστικῶν ἔργων.

Τὸ ἄρθρο «Τὰ λυόμενα: «Λύση» στὸ πρόβλημα τῆς δεύτερης κατοικίας;» τῶν Α. Πολυχρονιάδη καὶ Κ. Χατζημιχάλη ἀναφέρεται στὴν ἰδιάζουσα κατάσταση ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ σὲ περιοχὲς δεύτερης κατοικίας μὲ λυόμενα, ὅπως π.χ. στὴ Σαλαμίνα, σὰν συνέπεια τῆς ἐλλείψεως διοικητικοῦ σχεδιασμοῦ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἀντιφατικῶν νομοθετικῶν διαταγμάτων. Στὸ ἄρθρο τους διαγράφονται μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα, συγκρίνονται οἱ οἰκισμοὶ λυομένων μὲ αὐθαίρετους οἰκισμοὺς καὶ περιγράφονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ πολεοδομικὰ χαρακτηριστικά τους (ὑλικά, κόστος, πυκνότητα κά). Στὸ ἄρθρο προτείνεται ἐπίσης νὰ υἱοθετηθεῖ μιὰ μορφὴ αὐτοβοήθητης στεγάσεως γιὰ νὰ ἀποκτήσουν δεύτερη κατοικία οἱ χαμηλὲς εἰσοδηματικὰ τάξεις, μέσα στὰ πλαίσια βέβαια τοῦ σχεδιασμοῦ χρήσεων γῆς καὶ προγραμμάτων κατοικίας.

Π.Κ.

the growth point concept. This is followed by a discussion on the impact of vacation housing on the rural and peri-urban areas.

The rapid expansion of tourism in the Mediterranean countries makes it imperative to organize recreational and tourist areas on a regional and national scale. Thus, the article concludes with two examples of tourist development planning in France and Jugoslavia.

"Tourism and Monuments" by Ch. Bouras discusses the impact of tourism on historical sites. The present trends and pressures of development, evident in the exploitation of sites beyond their capacity, leads the author to suggest policy measures for their conservation and restoration which should be applied within the context of regional development policies, related and not isolated from the wider social and physical environment.

In his article "The Influence of Tourism on Regional Development", Ph. Loukissas centers on the case of the Greek islands. He formulates a major hypothesis regarding the effect an increase in the number of tourists could have on various insular communities, depending on their economic structure. The general guidelines of a tourist policy outlined by the author refer to the need for differentiation among various parts of the country to take account of their optimum tourist capacity, and suggest financing policies to control tourist development.

A. Polychroniadis and K. Chadjimichalis deal with the problems of a special, local type of vacation house, the so-called "prefabricated" or "demountable" house, a one-family, predominantly owner-erected dwelling. They discuss the impact of two legal statutes on the formation and appearance of vacation settlements on the island of Salamis, analyse characteristic architectural elements and compare this type of settlement to the self-generated or illegal housing settlements. The authors suggest the adoption of self-help policies, allowing lower-income families to acquire a vacation house, within the framework of a comprehensive land-use and housing programme.

P.K.

'Ελεύθερος χρόνος καὶ ἀναψυχὴ

τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Π. Κομίλη

I. Οἱ ἔννοιες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καὶ τῆς ἀναψυχῆς

Διάφορες ἑρμηνεῖες ἔχουν δοθεῖ στοὺς ὅρους «ἐλεύθερος χρόνος» καὶ «ἀναψυχὴ» καὶ πολλὲς θεωρίες ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ διαφοροποίηση καὶ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ χρόνου ἐργασίας καὶ τοῦ ἐλεύθερου χρόνου. 'Η σύντομη ἐννοιολογικὴ ἐξέταση καὶ παρουσίαση ὁρισμένων θεωριῶν ποὺ ἀκολουθεῖ ἔχει σκοπὸ νὰ βοηθήσει στὴν καλύτερη τοποθέτηση τοῦ θέματος.

'Ερμηνεύοντας τὴν ἔννοια loisir, ὁ Dumajedier (1) τὴ θεωρεῖ σὰν μιὰ ἀπασχόληση τὴν ὁποία ἐκλέγει ἐλεύθερα τὸ ἄτομο γιὰ νὰ ἀναπαυθεῖ, νὰ διασκεδάσει, νὰ ἀναπτύξει καὶ νὰ καλλιεργήσει τὶς ἱκανότητές του, ἔξω ἀπὸ ἀνάγκες καὶ ὑποχρεώσεις ἐπαγγελματικῆς καὶ κοινωνικῆς φύσεως.

'Ο Neuloh (2), πάλι, προτιμᾶ νὰ ἀναφέρεται σὲ ὧρες ἐργάσιμες καὶ μὴ καὶ ἰσχυρίζεται πὼς ὁ πραγματικὰ ἐλεύθερος χρόνος εἶναι ἕνα μικρὸ κομμάτι τοῦ χρόνου ποὺ ἀπομένει ὅταν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὶς μὴ ἐργάσιμες ὧρες τὸν χρόνο γιὰ ξεκούραση, διατροφὴ (γεύματα) καὶ ἀτομικὴ περιποίηση, τὸν χρόνο γιὰ οἰκογενειακὰ καὶ κοινωνικὰ καθήκοντα, τὸν χρόνο γιὰ καλλιέργεια καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐπιμόρφωση καὶ προετοιμασία. 'Εξετάζοντας τὶς θεωρίες ποὺ ἀναφέρονται στὴ σχέση ἐργασία-ἐλεύθερος χρόνος, τὶς διακρίνει σὲ δύο κατηγορίες: α) στὶς θεωρίες ποὺ δίνουν ἔμφαση στὴ σημασία τῆς ἐργασίας γιὰ τὸ ἄτομο καὶ τὶς ἐπαγγελματικές του ἱκανότητες καὶ β) στὶς θεωρίες ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὸ ἄτομο ὁλοκληρωμένο, ἐλεύθερο καὶ ἱκανὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ δράσει κάτω ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴ ἐπιρροὴ καὶ τῶν δύο παραγόντων (ἐργασία, ἐλεύθερος χρόνος).

Στὴ δεύτερη κατηγορία τῶν θεωριῶν ἀναπτύσσεται βασικὰ ἡ θέση ὅτι στὴν ἐποχὴ μας, ἐποχὴ ραγδαίας τεχνολογικῆς προόδου, ἡ ἱκανοποίηση ποὺ προσφέρει ὁ παράγοντας ἐργασία χάνει σημασία σὲ σχέση μὲ τὴν ἱκανοποίηση ποὺ προσφέρει ὁ ἐλεύθερος χρόνος. 'Εξετάζοντας τὰ «μικροκοινωνιολογικὰ προβλήματα μιᾶς ἐξελισσόμενης σχέσεως ἐργασίας - ἐλεύθερου χρόνου», ὁ Neuloh θεωρεῖ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐξελιγμένης τεχνολογίας καὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ πάνω στὸ ἄτομο καὶ τὸν ἐλεύθερο χρόνο του περισσότερο σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς μειώσεως τοῦ χρόνου ἐργασίας παρὰ λόγω τοῦ νέου περιβάλλοντος ἐργασίας ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ. 'Απὸ «μακροκοινωνιολογικῆς» πλευρᾶς, ἐξετάζοντας τὴν ἀλλαγὴ στὴν κοινωνικὴ δομὴ (ἀνάπτυξη μεσαίας ἀστικῆς τάξεως, ὑπάλληλοι) καὶ τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς στὸν ἐλεύθερο χρόνο, βρίσκει πὼς ἡ αὔξηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου γιὰ τὸν ἐργάτη καὶ τὸν ὑπάλληλο ὁδηγεῖ σὲ δραστηριότητες μᾶλλον ἀτομικῆς μορφῆς παρὰ ὁμαδικῆς (ὅπως συμμετοχὴ σὲ κοινωνικὲς δραστηριότητες, λέσχες, σωματεῖα, πολιτικὰ κόμματα κἄ).

Τὴν ἀμοιβαία ἐπίδραση ἐργασίας καὶ ἐλεύθερου χρόνου δέχεται καὶ ὁ Friedmann (3), τονίζοντας εἰδικὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος ἐργασίας πάνω στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διατίθεται ὁ ἐλεύθερος χρόνος.

"Ετσι συσχετίζει τὴν αὔξηση ὁρισμένου τύπου δραστηριοτήτων τοῦ ἐλεύθερου χρόνου μὲ τὸ εἶδος καὶ τὴ δομὴ ὀργανώσεως τῆς σημερινῆς ἐργασίας. 'Η τάση, σήμερα, τοῦ ἐργάτη ἢ τοῦ ὑπαλλήλου νὰ ἀφιερώνει τὸν ἐλεύθερο χρόνο του σὲ δραστηριότητες ποὺ ἀπαιτοῦν καὶ προσφέρουν πρωτοβουλία, ὑπευθυνότητα καὶ αἴσθημα δημιουργίας ἀποδίδεται στὴν ἀδυναμία του νὰ ἱκανοποιήσει παρόμοιες ἀνάγκες ὅταν ἐκτελεῖ τὴν ἐξειδικευμένη, αὐτοματοποιημένη καὶ ἱεραρχημένη ἐργασία στὸ ἐργοστάσιο ἢ στὸ γραφεῖο.

Γιὰ τοὺς Waris (4) καὶ Faunce (5) ἡ ἔννοια τοῦ ἐλεύθερου χρόνου εἶναι εὐρύτερη. 'Ο πρῶτος θεωρεῖ ὁτιδήποτε ἐκτὸς ἐργασίας σὰν ἐλεύθερο χρόνο, ἀκόμη καὶ τὸν χρόνο μεταβάσεως στὸν τόπο ἐργασίας. Γιὰ τὸν δεύτερο, πάλι, ὁ ἐλεύθερος χρόνος μπορεῖ νὰ διατεθεῖ γιὰ ἀνάπαυση μετὰ τὴν ἐργασία ἢ γιὰ συμμετοχὴ (φυσικὴ καὶ συναισθηματικὴ) σὲ ποικίλες δραστηριότητες, π.χ. παιχνίδι μὲ τὰ παιδιά.

"Αν καὶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει σαφὴς διάκριση στὴ χρησιμοποίηση τῶν ὅρων «ἐλεύθερος χρόνος» (leisure time, loisir, Freizeit) καὶ «ἀναψυχὴ» (recreation), ὁ δεύτερος χρησιμοποιεῖται συχνότερα γιὰ *δραστηριότητες κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.*

Οἱ Groffen, Hessels καὶ Heytze (6) θεωροῦν τὴν ἀναψυχὴ σὰν μιὰ δραστηριότητα ἢ ἐμπειρία ποὺ ἀναλαμβάνεται ἢ ἀποκτᾶται ἐθελοντικὰ στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς δομῆς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, μὲ κίνητρα τὴν ἱκανοποίηση ποὺ περιμένει κανεὶς ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σὲ μιὰ τέτοια δραστηριότητα.

'Ο Gadourek (7), ὅμως, διερωτᾶται ἂν ἡ συμμετοχὴ σὲ μιὰ θρησκευτικὴ ἐκδήλωση (λιτανεία, πανηγύρι) ἢ σὲ μιὰ πολιτικὴ συγκέντρωση καὶ ἐκδήλωση στὴν πλατεία τῆς πόλεως σχετίζονται μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἀναψυχῆς, παρόλο ποὺ οἱ συμμετέχοντες διασκεδάζουν ἐνδεχομένως καὶ ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ μιὰ τέτοια δραστηριότητα. 'Ο ἴδιος ἀποδίδει τὴν ἀπουσία ἀπὸ τὸν ὁρισμὸ μιᾶς δεύτερης ἔννοιας, τῆς ἀναζωογονήσεως καὶ εὐδιαθεσίας ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ κάτι ποὺ ἐπιδρᾶ στὶς αἰσθήσεις τοῦ σώματος, στὴ δυσκολία νὰ μετρηθεῖ αὐτὸ τὸ κάτι. 'Αντίθετα, στὴ γνωστὴ ἔκθεση ORRRC (8) ἀναφέρεται πὼς ὁ τύπος τῆς δραστηριότητας ποὺ τὸ ἄτομο ἐκλέγει δὲν ἔχει τόση σημασία, φτάνει νὰ ἔχει ἐκλεγεῖ ἐλεύθερα - ἐπειδὴ εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀναζωογόνα - ὁπότε ἐξυπηρετεῖ τὴ βασικὴ λειτουργία τῆς ἀναψυχῆς: τὴν ἀνανέωση τῆς ἀνθρώπινης ζωτικότητας.

Μετὰ τὴ σύντομη αὐτὴ ἐξέταση μποροῦν συμπερασματικὰ νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὰ σημεῖα:

1. 'Ο ἐλεύθερος χρόνος καὶ ἡ ἀναψυχὴ σὰν ἐλεύθερα ἐκλεγόμενη ἀπασχόληση καὶ δραστηριότητα.
2. 'Η ἀδυναμία καθορισμοῦ ὁρίων ἢ ἐπακριβῶν περιοριστικῶν παραγόντων τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.
3. 'Η σχετικὴ ἔλλειψη ἀναφορᾶς καὶ ἐξετάσεως γεωγραφικῶν, κοινωνικο - οἰκονομικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραμέτρων ποὺ ἐπηρεάζουν καὶ διαφοροποιοῦν τὸ φαινόμενο.
4. 'Η ὕπαρξη ἀσυμφωνίας ὡς πρὸς τὶς κύριες ἢ τὶς σημαντικότερες λειτουργίες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καὶ τῆς ἀναψυχῆς: α) διαδικασία ἐξανθρωπισμοῦ - ἀντίδοτο

Leisure time and recreation. A review of current problems and issues

by P. Komilis, architect-planner

This article is a review of current problems in the areas of leisure and recreation; its purpose is to create an awareness of the complex issues relating to recreation planning today.

Part I presents briefly the interpretation given to such terms as leisure and recreation and the theories proposed regarding the relation of leisure to work time, as well as the limitations of such theories.

Dumajedier (1) emphasises the free will character of leisure, which he considers as an occupation one can turn to apart from any demands and obligations of a professional, family or social nature, in order to relax, amuse himself, or develop his faculties.

For Neuloh (2) leisure time is a very small proportion of remaining time if one excludes from the non-working hours recuperation time, consumption time (meals), socially required time (time devoted to the family and other social duties) and time for professional training and general education. In examining the "microsociological problems of a changing relation between work and leisure", Neuloh regards the influence of advanced technology and automation as stemming mainly from the reduction of working hours; to a smaller extent from the emerging work-environment and its potential stimulation

τῆς ἀπανθρωποποιήσεως ποὺ φέρνει ἡ ἐξειδίκευση καὶ ἡ τεχνολογία;
β) διαδικασία παραγωγῆς ἱκανοποιήσεως;
γ) ἀνανέωση ἀνθρώπινης ζωτικότητας, εὐδιαθεσία καὶ εὐεξία ποὺ αἰσθάνεται τὸ σῶμα;
δ) καλλιέργεια προσωπικότητας, διαδικασία πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως;
Γίνεται φανερὸ πὼς ὑπάρχει πληθώρα λειτουργιῶν στὸν ἐλεύθερο χρόνο, ποὺ καθεμιὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰν ἀνθρώπινη ἀνάγκη. Ὁ τρόπος, πάντως, μὲ τὸν ὁποῖο ἱκανοποιεῖται τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴ συμμετοχή του σὲ μιὰν ὁρισμένη δραστηριότητα ἀναψυχῆς θὰ ἐξαρτηθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὶς προσδοκίες του, ποὺ κι αὐτὲς μὲ τὴ σειρά τους ἐξαρτῶνται καθαρὰ ἀπὸ τὴν κατάσταση-ἐρεθισμὸ τοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖο ζεῖ. Ἀκόμη, αὐτὸ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκαλέσει κανεὶς ἀναψυχικὸ δίκτυο (pattern) ἐξηγεῖται (σχ. 1) σὰν ἕνα σύμπλεγμα παραγόντων ποὺ ἡ ἀνάλυση καὶ ὁ βαθμὸς ἀλληλεξαρτήσεώς τους χρειάζονται μελέτη καὶ ἔρευνα.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

1. Dumajedier, J. "Les loisirs dans la vie quotidienne", *Encyclopédie Française*, vol. XIV, Sect. G. Paris, 1965.

2. Neuloh, Otto. "A New Definition of Work and Leisure under Advanced Technology", in *Employment Problems of Automation and Advanced Technology: An International Perspective* (ed. J. Stieber). Proceedings of a conference organised in Geneva by the International Institute of Labour Studies. London, 1966, pp. 200-217.

3. Friedmann, George. *The Anatomy of Work*, chap. VII. New York: Heinemann, 1962.

4. Neuloh, *op.cit.*, p. 215.

5. Faunce, W.A. "Automation and Leisure" in Jacobson, H.B., Roucec, J.S. *Automation and Society*, New York, 1959.

6. Groffen, W.H., Hessels, A., Heytze, J.C. "The Importance of Open-Air Recreation". First International Congress on Leisure and Touring. Rotterdam, 1966.

7. Βλ. 6.

8. Outdoor Recreation Resources Review Commision. *Outdoor Recreation for America*. Report. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1962, p. 23.

II. Θέματα καὶ προβλήματα ἔρευνας στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς

α) Πληθυσμός, ἀνάγκες

Ἡ θεώρηση τοῦ παράγοντα «πληθυσμός», καὶ εἰδικὰ ὅ,τι ἀφορᾶ: α) μέγεθος πληθυσμιακῶν μονάδων: κοινότητες, πόλεις, β) ἀστικο-ἀγροτικὲς διαφορές: ἀστικὸ περιβάλλον καὶ ὕπαιθρος, γ) κοινωνικο-οἰκονομικὲς συνθῆκες: εἰσόδημα, ἐπίπεδα ἐκπαιδεύσεως-μορφώσεως, ἐπάγγελμα κά, βοηθᾶ στὸν καθορισμὸ ποσοτικῶν μεγεθῶν καὶ ποιοτικῶν διαφοροποιήσεων τῶν ἀναγκῶν. Βασικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἐξέταση τῆς ἐξελίξεως τῶν μεγεθῶν αὐτῶν γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν στὰ διάφορα προγράμματα οἱ μελλοντικὲς ἀνάγκες σὲ χώρους γιὰ τὶς δραστηριότητες ἀναψυχῆς.

Μέχρι σήμερα ἔχουν γίνει περιορισμένες ἔρευνες ποὺ νὰ συσχετίζουν διαφορετικὰ μεγέθη πόλεων μὲ τοὺς βαθμοὺς συμμετοχῆς τοῦ πληθυσμοῦ τους σὲ ταξίδια διακοπῶν ἢ ποὺ νὰ συσχετίζουν ἀστικο-ἀγροτικὲς διαφορὲς περιοχῶν μὲ τὰ εἴδη ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων στὰ ὁποῖα συμμετέχει ὁ πληθυσμός τους. Στὴ Δυτικὴ Γερμανία μιὰ σχετικὴ ἔρευνα τῆς ἐκεῖ Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας [9] ἔδειξε ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση μεταξὺ μεγέθους πόλεως καὶ ταξιδιωτικῆς ἐντάσεως (Reiseintensität), (10). Ἔτσι, ὅπως δείχνει ὁ πίνακας 2, ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ πόλη τῶν 5.000 - 10.000 κατοίκων καὶ μιὰ τῶν 100.000 εἶναι ὑπερδιπλάσια. Στὴν ἔρευνα δὲν συσχετίζονται ἄλλοι παράγοντες, ὅπως κοινωνικο-οἰκονομικὲς συνθῆκες, μόρφωση-ἐπάγγελμα κά.

Οἱ θεωρίες ποὺ ἐξετάζουν τὶς διαφορὲς ἀγροτικοῦ καὶ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ σχετικὰ μὲ τὴ συμμετοχή του σὲ διάφορα εἴδη ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων ἔχουν χωριστεῖ ἀπὸ τὸν Hendee (11) σὲ δύο κατηγορίες: α) θεωρίες διαφορῶν ἀστικο-ἀγροτικῆς ἀναψυχῆς βασισμένες στὴν ἐπίδραση τοῦ μεγέθους καὶ τῆς πυκνότητας τοῦ πληθυσμοῦ πάνω στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ καὶ β) θεωρίες βασισμένες στὴν ἐπίδραση τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος πάνω στὶς ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴν πρώτη κατηγορία, ἡ θεωρία «τῆς εὐκαιρίας» δέχεται ὅτι ἡ συμμετοχὴ σὲ διάφορες μορφὲς ἀναψυχικῆς δραστηριότητας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἢ ὄχι εὐκαιριῶν. Ἐφόσον οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἔχουν λιγότερες εὐκαιρίες νὰ συμμετέχουν σὲ ἀγροτικοῦ τύπου ἢ περιβάλλοντος ἀναψυχικὲς δραστηριότητες, εἶναι ἑπόμενο ἡ ἐκπροσώπησή τους ἢ ὁ βαθμὸς συμμετοχῆς τους σ' αὐτὲς νὰ εἶναι χαμηλός. Ἀντίθετα ὑπερεκπροσωποῦνται στοὺς τύπους ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων ποὺ εἶναι διαθέσιμες μέσα ἢ κοντὰ στὶς πόλεις. Ἄλλη θεωρία δέχεται ὅτι ἡ συμμετοχὴ σὲ ἀναψυχικὲς δραστηριότη-

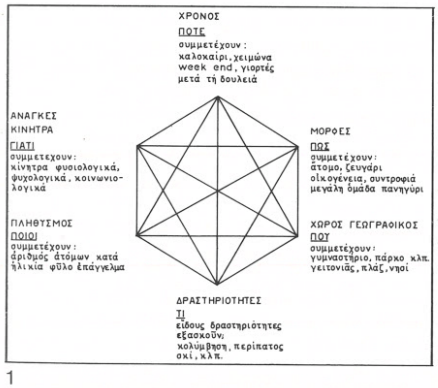

1

ΜΕΓΕΘΟΣ ΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΤΑΞΙΔΙΑ ΔΙΑΚΟΠΩΝ *

μεγέθη πόλεων (ἀριθμὸς κατοίκων)		ποσοστὸ συμμετοχῆς %	ποσοστὸ συμμετοχῆς σὲ περισσότερα ἀπὸ ἕνα ταξίδια %
—	2.000	9,1	4,7
2.000	3.000	14,6	5,2
3.000	5.000	17,1	5,8
5.000	10.000	20,6	5,7
10.000	25.000	26,5	6,0
25.000	50.000	30,4	5,4
50.000	100.000	36,5	7,2
100.000	καὶ πάνω	42,5	6,8
σύνολο	πληθυσμοῦ	26,3	6,3

* Πηγή: Statistisches Bundesamt Wiesbaden. Reihe 8: Fremdenverkehr. Verlag: W. Kohlhammer, Stuttgart, 1965 p. 4.

2

1.
Ἰδεόγραμμα ἀναψυχῆς.

2.
Πίνακας ταξιδιωτικῆς ἐντάσεως.

1.
Recreational ideogram.

2.
Indices of travel intensity.

on leisure activities. From the "macrosociological" standpoint (the macrosociological problems which arise from this change), he discusses the change in social structure (e.g., the rise of white-collar employees and the development of the middle class society) and its impact on leisure patterns: increased leisure for the individual worker and white-collar employee, resulting from fewer working hours, leads to leisure activities directed towards greater individual satisfaction pursuits rather than towards participation in more social activities, such as clubs, trade unions, political parties etc.

Friedman (3), emphasising the influence of the work-environment on the manner leisure time is spent, correlates the increase in active leisure time pursuits (growing use of leisure time for art and craft hobbies or general activities which involve initiative, responsibility, sense of achievement) with the kind of jobs and the way work is organised (specialisation and hierarchical levels at the factory and office). Although no sharp distinction seems to exist in the use of the terms leisure and recreation, the latter is more frequently employed to denote activities undertaken during leisure time.

Recreation has been also defined in different ways. For some, the type of activity pursued is not important provided it is freely chosen, it is refreshing or interesting and serves the basic function of "recreating human vitality" (ORRRC report), (8); others question whether activities such as religious, political or scientific relate to recreational functions.

In summary, the following major points should be noted. First, leisure and recreation as an occupation and activity voluntarily undertaken within an existing social order; secondly, the disagreement among sociologists on definitions particularly when it comes to specifying the constraints (family, occupational etc) on leisure time; thirdly, the limited consideration given to geographic, socioeconomic and cultural variables in explaining the characteristic features of leisure activities; and finally, the multitude of leisure and recreational functions and the obvious need for coordinated research on the physiological, psychological and social aspects of recreation, necessitating diversified and flexible recreational planning at all levels.

Part II deals with major issues such as *demand* and *supply*, and *capacity* of recreational resources. The population factor is examined briefly with respect to: a) relationships between size of communities and number of their inhabitants participat-

τες ἐξωαστικοῦ περιβάλλοντος βασίζεται στὴν ἐπιθυμία μειώσεως, προσωρινά, τῶν κοινωνικῶν ἐπαφῶν, φυγῆς καὶ ἀλλαγῆς ἀπὸ τὶς καθιερωμένες μορφὲς καὶ ἐμπειρίες. Δὲν δέχεται ὅμως ἀντίστοιχη τάση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ: ἀναζήτηση περισσότερων κοινωνικῶν ἐπαφῶν ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς μικρῆς κοινότητας, τοῦ χωριοῦ.

Στὴ δεύτερη κατηγορία παρουσιάζονται ἀντιτιθέμενες κάπως θεωρίες. Ἡ θεωρία «τῆς ἐξοικειώσεως» ὑποστηρίζει ὅτι τὰ ἄτομα ἀναζητοῦν στὸν ἐλεύθερο χρόνο τους ἐμπειρίες ὅμοιες μ' αὐτὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἐπειδὴ εἶναι ἔντονα ἐπηρεασμένα ἀπὸ τὸ καθημερινό τους περιβάλλον καὶ τὶς ἐπαγγελματικές τους δραστηριότητες. Ἔτσι ἡ ἀπασχόληση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ στὸν πρωτογενὴ τομέα (γεωργία, ἁλιεία, δασοπονία), βασισμένη στὴν ἐκμετάλλευση καὶ κατανάλωση φυσικῶν πόρων, ἐνθαρρύνει μιὰν ἐκμεταλλευτική, ὠφελιμιστικὴ στάση ἀπέναντι σ' αὐτοὺς τοὺς πόρους καὶ συνδέεται μὲ «πρωτόγονους» τύπους ἀναψυχικῆς δραστηριότητας (κυνήγι, ψάρεμα) καὶ μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀναψυχὴ εἶναι ἕνα εἶδος συγκομιδῆς προϊόντων τῆς φύσεως (εἰκ. 3). Οἱ ἀπασχολούμενοι ὅμως στὰ ἀστικὰ κέντρα, ἀποκομμένοι ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἔχουν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ φύση εἶναι περισσότερο ἀντικείμενο ἐκτιμήσεως παρὰ χρήσεως (δραστηριότητες: περίπατος στὸ δάσος, περιήγηση καὶ ἐπισκέψεις σὲ περιοχὲς μὲ ἐνδιαφέροντα τοπία, κατασκήνωση), (εἰκ. 4).

Ἀντίθετα, ἡ θεωρία «τῆς νέας ἐμπειρίας» ὑποστηρίζει πὼς στὸν ἐλεύθερο χρόνο του τὸ ἄτομο ἀναζητεῖ ἐμπειρίες ἔντονα διαφορετικὲς ἀπὸ αὐτὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἔτσι οἱ κάτοικοι τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν καὶ τῶν πόλεων ἐπιθυμοῦν συμμετοχὴ σὲ δραστηριότητες ἀστικοῦ χαρακτήρα ἢ ὑπαίθρου καὶ ἀγροτικοῦ περιβάλλοντος, ἀντίστοιχα.

Στὶς ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικοοἰκονομικὲς συνθῆκες καὶ τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξή τους ἐξετάζονται μεγέθη ὅπως τὸ διαθέσιμο εἰσόδημα, ἡ ἀπασχόληση, ὁ ἀριθμὸς αὐτοκινήτων ἀνὰ πληθυσμιακὴ μονάδα, τὸ ἐπίπεδο μορφώσεως κά.

Γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν αὐτὰ τὰ μεγέθη στὸ μέλλον γίνεται προβολή, πρόγνωση καὶ πρόβλεψη· ἡ τελευταία ἐμφανίζεται συνήθως στὰ διάφορα προγράμματα καὶ σχέδια μὲ τὴ μορφὴ ἀντικειμενικῶν σκοπῶν. Σὰν παράδειγμα καθαρὰ κοινωνικῆς ἔρευνας ἀναφέρεται αὐτὴ ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὴν Ὁλλανδικὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία (12) γιὰ τὴ διαπίστωση τοῦ σκοποῦ μετακινήσεως διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ διαφορὲς ποὺ προκύπτουν, καθὼς δείχνει ὁ πίνακας, εἶναι σημαντικὲς καὶ βοηθοῦν στὸν καθορισμὸ διαφοροποιημένων ἀναγκῶν στὶς μελλοντικὲς προγνώσεις.

Κυριακάτικες ἐκδρομὲς καὶ προορισμὸς (ἑκατοστιαία ἀναλογία)

Κοινωνικὲς τάξεις	Προορισμός. Δραστηριότητα				
	ὕπαιθρο	ἀθλητικοὶ ἀγῶνες	ἐπισκέψεις συγγενῶν, φίλων	διάφορα	σύνολο*
Ἐργατικὴ τάξη	50	6	39	7	102
Μεσαία τάξη (ἐλεύθ. ἐπαγγ.)	58	6	27	11	102
Μεσαία τάξη (μισθωτοί)	55	5	34	7	101
Ἀνώτερη (τάξη	65	4	27	8	104

* Τὰ σύνολα ὑπερβαίνουν τὸ 100 γιατὶ πολλοὶ ἀνέφεραν περισσότερους ἀπὸ ἕναν προορισμό.

β) Ζήτηση, προσφορά, χωρητικότητα

Ἡ ἐκτίμηση τῆς ὑφισταμένης καὶ μελλοντικῆς ζητήσεως γιὰ ἀναψυχὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία στὴν ἐξέταση προβλημάτων προσφορᾶς ἀναψυχικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἐξοπλισμοῦ. Μιὰ τέτοια ἐκτίμηση σημαίνει διερεύνηση τῶν πληθυσμιακῶν μεγεθῶν, καὶ συγκεκριμένα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀτόμων μιᾶς περιοχῆς πού, γιὰ μιὰ χρονικὴ περίοδο, εἶναι διατεθειμένα νὰ καταβάλουν κάποιο ἀντίτιμο ἢ νὰ ὑποβληθοῦν σὲ δαπάνες μὲ ἀντάλλαγμα τὴ συμμετοχή τους σὲ μιὰ σειρὰ ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων.

Ὅπως ἀναφέρει στὸ ἄρθρο της ἡ Roberts (13), ὁ ἀναψυχικὸς ἐξοπλισμός, σὰν προσφορὰ καὶ διαχείρηση, εἶναι ἁρμοδιότητα διαφόρων ὑπηρεσιῶν καὶ ὀργανώσεων, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν, οἱ ὁποῖες, ἄσχετα ἂν κινοῦνται ἀπὸ ἐμπορικὰ συμφέροντα ἢ ἀπὸ κοινωνικὰ καὶ ἀλτρουϊστικά, πρέπει νὰ γνωρίζουν ποιά εἶναι ἡ ζήτηση γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐπειδὴ γιὰ κάθε ἀναψυχικὴ δραστηριότητα ὑπάρχει συνήθως κάποιο κόστος (οἰκονομικὸ ἢ κοινωνικὸ) καὶ συναγωνισμὸς ἢ ἀνταγωνισμὸς μὲ ἄλλες δραστηριότητες-ὑποκατάστατα, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ κάνουμε μιὰ ἐκτίμηση τοῦ κόστους τῶν ἀναψυχικῶν πόρων καὶ τοῦ ὀφέλους γιὰ τὰ ἄτομα ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση διαφόρων τύπων ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ: πρῶτα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν πιὸ ἀποδοτικῶν τύπων ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ, καὶ μετὰ γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν τὸ συνολικὸ ὄφελος ὑπερβαίνει τὸ ἐπενδυτικὸ κόστος.

Τὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ ζήτηση μποροῦν νὰ συγκεντρωθοῦν κατὰ διαφόρους τρόπους: α) ἀπὸ παρατηρήσεις τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων, β) μὲ τὴ χρησιμοποίηση μηχανικῶν ἢ ἠλεκτρονικῶν τεχνικῶν καταγραφῆς, γ) ἀπὸ φυσικὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα χρήσεως (π.χ. ἐδαφικὴ διάβρωση, σκουπίδια στὸ δάσος), δ) ἀπὸ στατιστικές, στοιχεῖα δαπανῶν (π.χ., πωλήσεις ἀθλητικῶν εἰδῶν) καὶ κυρίως ε) μὲ ἀναλυτικὲς ἔρευνες βάσει τῶν ὁποίων μποροῦν νὰ ὑπολογιστοῦν συστηματικότερα οἱ διάφοροι τύποι ζητήσεως, νὰ προσδιοριστοῦν οἱ μεταβλητοὶ παράγοντες τῆς ζητήσεως καὶ νὰ συσχετιστεῖ ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῶν ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων μὲ στοιχεῖα πληθυσμιακῶν χαρακτηριστικῶν (ἡλικία, φύλο, ἐπάγγελμα κά), καθὼς καὶ μὲ στοιχεῖα χρόνου καὶ χώρου.

Ἡ ἔρευνα τῆς ζητήσεως μπορεῖ νὰ ἀφορᾶ μιὰ συγκεκριμένη περιοχὴ ἢ ἕναν ὁρισμένο τύπο ἀναψυχῆς. Παράδειγμα γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν πολεοδομικῶν Ἀρχῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Λονδίνου (GLC), ποὺ βασίστηκε στὴ συσχέτιση ὁρισμένων πάρκων τῆς πόλεως καὶ τῶν παιδιῶν τοῦ σχολείου, μὲ συνεντεύξεις σὲ περιοχὲς κατοικίας. Ἡ ἔρευνα ἔδωσε στοιχεῖα ποὺ συνέβαλαν στὸν καθορισμὸ διαφόρων τύπων ζητήσεως καὶ στὴν πρόταση ἑνὸς ἱεραρχημένου συστήματος ἐλεύθερων χώρων διαφόρων

ing in the holiday traffic; b) urban-rural differences regarding participation patterns in different types of recreational activities; c) relationship between socioeconomic conditions (e.g., occupation among social classes) and recreation participation figures.

With regard to (a), W. German surveys have shown a close relationship between community size and travelling inhabitants, the percentage of holiday-makers increasing with the size of the community.

Hendee (11), reviewing theories of urban-rural differences in recreation participation, groups them in two categories. In the first, the influence of population size and density is the decisive factor. For example, according to one theory the urban outdoors exodus is explained on the basis of one's desire to reduce temporarily social contacts with others. In the second group of theories, which consider the cultural milieu and environment instrumental to participatory patterns in recreation, there are conflicting views. For example, the "familiarity" theory suggests that people seek leisure experiences similar to those of everyday life; the "new experiences" theory maintains that experiences sought are new and contrasting with those of the everyday environment.

Research on socioeconomic variables affecting participation in recreational activities employs various methods and techniques. However complex such research methods might be (e.g. projecting economic growth), recreation-related variables (population, leisure time available, standards of education, car ownership) have to be examined for an accurate assessment of future needs in recreational facilities. Sociological research can further provide detailed differentiations of such needs, focusing on recreational patterns of different societal groups in a community. Assessment of present and future demand for recreation is the starting point in examining supply problems. In essence, such an assessment means answering the question: How many people in a given area and over a given period of time are able and willing to pay, in return for anticipated benefits, by participating in a set of recreational activities. Demand estimates help private or public agencies avoid over- or under-utilisation of their facilities and contribute to better management of their resources. Furthermore, measuring the benefits derived from the use of given resource-facilities for different recreational activities would indicate, on the one hand the more beneficial types of facilities, and on the other whether total benefits exceed

τύπων, μεγεθῶν καὶ ἀποστάσεως ἀπὸ τὶς περιοχὲς κατοικίας.
Οἱ μέθοδοι οἰκονομικῆς φύσεως γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἀναψυχικῆς ζητήσεως ἐφαρμόστηκαν πρῶτα στὶς ΗΠΑ, κυρίως γιὰ ὑδάτινους πόρους (φράγματα, τεχνητὲς λίμνες), καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὸν Clawson (14). 'Ο τελευταῖος πιστεύει ὅτι ἡ ἀναψυχὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ στὸ σύνολό της καὶ σὲ σχέση μὲ κόστος, ἱκανοποίηση καὶ χρόνο γιὰ ὅλα τὰ μέλη μιᾶς οἰκογένειας. 'Η ζήτηση σχετίζεται μὲ τὴν ὅλη ἀναψυχικὴ ἐμπειρία ἡ ὁποία, ὅπως πιστεύει, περιλαμβάνει τὶς ἀκόλουθες φάσεις, καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὴ λήψη ἀποφάσεως καὶ τὴν ἱκανοποίηση τοῦ ἀτόμου: α) πρόγραμμα, σχέδια, προσδοκίες, β) μετάβαση, ταξίδι στὸν τόπο ἀναψυχῆς, γ) ἐπιτόπου ἐμπειρίες, δ) ταξίδι ἐπιστροφῆς, ε) ἀναμνήσεις.
Τὸ διάγραμμα ζητήσεως τοῦ Clawson γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ἀναψυχικὴ ὑπηρεσία ἢ ἐγκατάσταση δείχνει πόσο εἶναι διατεθειμένα ὁρισμένα ἄτομα νὰ δαπανήσουν γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ εἶδος· λαμβάνει ὑπόψη τὴν κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ γύρω ἀπὸ τὸν χῶρο-ἀναψυχικὴ ἐγκατάσταση (ὁ πληθυσμὸς ὑποτίθεται ὅτι κατανέμεται σὲ ζῶνες-δακτυλίους γύρω ἀπὸ τὸν ἀναψυχικὸ χῶρο), τὰ ἔξοδα μετακινήσεως, τὶς ἐπιτόπου δαπάνες (εἴσοδο, δαπάνες γιὰ φαγητὸ κἄ). Σχολιάζοντας τὴ μέθοδο, ὁ Kavanagh (15) σημειώνει τὴν ἔλλειψη τοῦ παράγοντα χρόνου ἀπὸ τὸ διάγραμμα ζητήσεως καὶ παρατηρεῖ ὅτι πρέπει ἐξίσου νὰ ὑπολογιστεῖ καὶ νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ ζώνη σὲ ζώνη ὅπως καὶ τὸ κόστος-ἀπόσταση. Γιὰ τὸν Knetch, τὸ εἰσόδημα, ἡ διαθεσιμότητα ἢ ὄχι ἄλλων ἀναψυχικῶν περιοχῶν καὶ κάποιο μέγεθος ἢ μέτρο κυκλοφοριακῆς συμφορήσεως εἶναι πρόσθετοι παράγοντες γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ζητήσεως.
Βέβαια μὲ τὴν προσθήκη νέων μεταβλητῶν παραγόντων ἡ δυσκολία ὑπολογισμοῦ αὐξάνει, πολὺ περισσότερο μάλιστα ὅταν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ ἀκόλουθοι παράγοντες, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἔκθεση τοῦ Kavanagh:
α) πληθυσμὸς μέσα στὴ ζώνη ἐπιρροῆς τῆς περιοχῆς ἀναψυχῆς,
β) ἀπόσταση τῆς περιοχῆς ἀναψυχῆς ἀπὸ τὰ πληθυσμιακὰ κέντρα,
γ) κοινωνικο-οἰκονομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πληθυσμοῦ (διαθέσιμο εἰσόδημα, ἡλικία κἄ),
δ) συνήθειες ἀναψυχῆς, προτιμήσεις, μόδα,
ε) συνολικὸ δυναμικὸ ἀναψυχῆς τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν ἄποψη εὐκολίας προσπελάσεως, ποικιλίας καὶ μοναδικότητας τῶν πόρων,
στ) διαθεσιμότητα καὶ ἐλκυστικότητα ὑφισταμένων καὶ δυνητικῶν ἐναλλακτικῶν εὐκαιριῶν ἀναψυχῆς.
Μετὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ζητήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν, ἡ δεύτερη σημαντικὴ φάση στὴ διαδικασία προγραμματισμοῦ τοῦ ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἶναι ἡ καταγραφὴ τῶν ὑφισταμένων (αὐτῶν ποὺ προσφέρονται σήμερα) καὶ μελλοντικὰ διαθέσιμων πόρων, καθὼς καὶ ἡ διερεύνηση τῆς χωρητικότητάς τους. Γιὰ τὴν καταγραφὴ τῶν πόρων καὶ τοῦ ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ διάφοροι τρόποι ἀναλύσεως. Οἱ διαφορὲς ὀφείλονται στὸ μέγεθος τῆς περιοχῆς ποὺ ἐξετάζεται καὶ σὲ ἄλλες γεωγραφικὲς διαφοροποιήσεις. 'Ορισμένες ἀναλύσεις βασίζονται σὲ ἀρχὲς διαχειρήσεως (management) ἀναψυχικῶν περιοχῶν, ὅπως π.χ. ἡ ἀνάλυση τῶν φυσικῶν πόρων τῶν ΗΠΑ ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἔκθεση τῆς ORRRC (16), (περιοχὲς ἀναψυχῆς μεγάλης πυκνότητας, περιοχὲς φυσικοῦ περιβάλλοντος, περιοχὲς ἱστορικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐνδιαφέροντος κἄ), ἄλλες σὲ τύπους χρήσεως γῆς καὶ στὴν καταλληλότητα διαφόρων πόρων τοπίου γιὰ ἀναψυχικὴ χρήση (ὑδάτινοι πόροι, τοπογραφία, βλάστηση κἄ), ὅπως στὶς μελέτες τῶν Dower καὶ McCarthy (17) γιὰ τὴν 'Ιρλανδία καὶ στὴν ἔρευνα γιὰ τὸ Wisconsin (18). 'Αλλοῦ οἱ ἀναλύσεις βασίζονται σ' ἕναν ἱεραρχικὸ διαχωρισμό. Σὰν παράδειγμα ἀναφέρουμε μιὰν ἀνάλυση ὅπου ὁ ἀναψυχικὸς ἐξοπλισμὸς χωρίζεται σὲ τέσσερεις κατηγορίες (19), ἀνάλογα μὲ τὴ θέση του καὶ τὴ σημασία του, χωρὶς βέβαια νὰ ἔχουν ξεκαθαριστεῖ οἱ ἐπικαλύψεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴ μιὰ κλίμακα καὶ στὴν ἄλλη:

Σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο ἢ στὴν κλίμακα τοῦ ἀστικοῦ κέντρου περιλαμβάνονται:
α) Γραμμικὰ ἀναψυχικὰ δίκτυα: μιὰ ἁλυσίδα ἀπὸ ἀλληλοσυνδεόμενα πάρκα, κοινωνικο-ἀναψυχικὰ κέντρα, περιαστικὸ ἐλεύθερο χῶρο καὶ πράσινο,

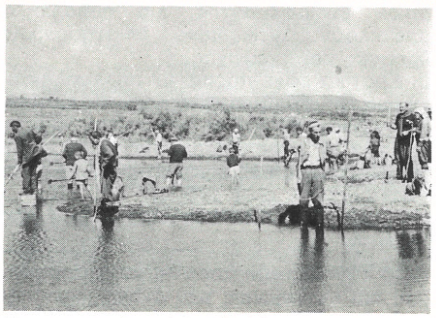

3

3

4

4

3.
'Αναψυχικὴ δραστηριότητα ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

4.
'Αναψυχικὴ δραστηριότητα ἀστικοῦ πληθυσμοῦ.

3.
Recreational activity of rural populations.

4.
Recreational activity of urban populations.

total investment cost. It is on this point, however, that two opposing views exist: should recreation be considered just another economic commodity (the value of which can be objectively measured on the basis of the consumer's willingness to pay for it) or should it be seen as, say, a subjective experience which cannot be evaluated in monetary terms.
Roberts (13), in her review on planning techniques relating to demand and supply, outlines the ways information on demand can be collected, and describes survey methods and demand models. Clawson's economic methods, developed in the fifties for water-resources projects in USA, are still the most broadly discussed. Clawson (14) introduces the notion of the total recreational experience, consisting of such identifiable phases as: planning and expectations, journey to recreational areas, on-the-site experiences, return journey, recollections. He argues that recreation should be considered in its totality with regard to costs, satisfaction and time required for all members of the family. According to his method, the demand curve for a given recreational facility is derived by considering concentric zones around the recreational site, estimating visitation rates and total monetary cost per visit (food, drink, accommodation and other expenditures included) for each zone. Kavanagh (15), commenting on the method, notes the absence of the time factor, which should be equally differentiated as cost-distance from zone to zone. According to Knetch, some measure of traffic congestion, income differentials and existence of other recreational substitutes should also be considered.
Issues regarding the supply of recreational facilities examine such interrelated items as survey and inventory of existing and potential resources, classification, rating and measurement of attractiveness or quality of resources, estimates of resource capacity, new recreational areas and equipment distribution and supply.
Methods of survey and classification differ; a fact which might be attributed to geographic differences and the size of the areas surveyed. Thus, recreational resources are grouped on the basis of either management principles (high-density recreation, intensively developed and managed for mass use, natural environment areas, primitive areas etc) or inherent landscape features (topography, vegetation, cultural resources), or types of use (intensive or extensive). Classification involves some kind of quantitative and qualitative measurements. However, de-

β) Κεντρικοὶ ἐλεύθεροι χῶροι ὅπως πάρκα, πλατεῖες, ἀγορές, νέα προαστιακὰ κέντρα μὲ καταστήματα (εἰκ. 5),
γ) Περιοχὲς κατοικίας ὅπου ὁ ἀναψυχικὸς χαρακτήρας τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἰδιαίτερα τονισμένος (εἰκ. 6),
δ) Γήπεδα ἀθλοπαιδιῶν.

Σὲ ἐπίπεδο ὑποπεριφέρειας περιλαμβάνονται:
α) Ἀθλητικὰ κέντρα: συγκροτήματα ποὺ συνδυάζουν κλειστοὺς καὶ ἀνοιχτοὺς χώρους ἀναψυχῆς,
β) Εἰδικὰ πάρκα τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, ἕνας συνδυασμὸς ἀθλητικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ κοινωνικῶν κέντρων γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ποικιλίας ἐνδιαφερόντων μεγάλων πληθυσμιακῶν μαζῶν.

Σὲ ἐπίπεδο περιφέρειας περιλαμβάνονται:
α) Πάρκα «ὑπαίθρου» (country parks) καὶ περιοχὲς ἢ θέσεις γιὰ picnic. Τὰ πρῶτα, ἐλάχιστου ἐμβαδοῦ 100 στρεμμάτων, δημιουργοῦνται σὲ στρατηγικὲς θέσεις τῆς περιφέρειας καὶ ἀποσκοποῦν νὰ προσελκύσουν μεγάλο μέρος τῆς ζητήσεως γιὰ ὁρισμένες δραστηριότητες ἀναψυχῆς στὴν ὕπαιθρο, ὥστε νὰ «ἀνακουφίσουν» καθαρὰ ἀγροτικὲς περιοχὲς καὶ περιοχὲς φυσικοῦ τοπίου ἀπὸ τὶς πιέσεις. Οἱ δεύτερες εἶναι εἴτε θέσεις κατὰ μῆκος δρόμων, τουριστικῶν κυκλωμάτων καὶ διαδρομῶν μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἄποψη τοπίου (scenic routes) γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση πλήθους σὲ διακίνηση καὶ σύντομη παραμονὴ (½ - 1 ὥρα), εἴτε θέσεις ποὺ ἀποσκοποῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς ἐπισκέπτες μιᾶς ἡμερήσιας ἐκδρομῆς καὶ ἀποτελοῦν συνήθως τμῆμα ἑνὸς μεγαλύτερου ἀναψυχικοῦ συγκροτήματος,
β) Περιφερειακὰ πάρκα: περιοχὲς μεγάλης σχετικὰ κλίμακας ποὺ προσφέρουν στοὺς κατοίκους τῶν ἀστικῶν κέντρων μεγάλη ποικιλία ἀναψυχικῶν δυνατοτήτων. Κλασικὸ παράδειγμα στὴν Ἀγγλία τὸ Lee Valley Regional Park, μήκους 37 χλμ καὶ ἐκτάσεως 15.000 στρεμμάτων, ποὺ προγραμματίστηκε γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση μέρους τοῦ πληθυσμοῦ (2 ἑκατ.) τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Λονδίνου,
γ) Περιοχὲς Σαββατοκύριακου καὶ διακοπῶν: τόποι ἀναψυχῆς ποὺ ἀνήκουν ἐνδεχομένως καὶ στὸ περιφερειακὸ καὶ στὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.

Σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο περιλαμβάνονται:
α) Ἐθνικὰ πάρκα διαφόρου μεγέθους (20) καὶ συστάσεως ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν προστασία καὶ διατήρηση οἰκοσυστημάτων, γεωλογικῶν σχηματισμῶν, τοπίων εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ παράλληλα ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ ἀναψυχῆς,
β) Κρατικὰ δάση-πάρκα, μὲ πολλαπλὴ συνήθως χρήση: παραγωγὴ δασικῶν προϊόντων, προστασία καὶ διατήρηση τοῦ δάσους καὶ τῆς πανίδας, δημιουργία ὁρισμένου τύπου ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ (κατασκηνώσεις),
γ) Περιοχὲς ἀπόλυτης προστασίας τῆς φύσεως.

Κατὰ τὴν ἐξέταση προβλημάτων προσφορᾶς καὶ ἐκτιμήσεως τῶν ἀναψυχικῶν πόρων, ἢ γενικότερα ἀναπτύξεως τῆς προστασίας καὶ συντηρήσεώς τους, τὸ θέμα τῆς *χωρητικότητας* εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικά, καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ τὰ πιὸ πολύπλοκα, ὅταν ἀντιμετωπίζεται εὐρύτερα σὰν χωρητικότητα περιβάλλοντος. Τὸ πολύπλοκο ἔγκειται πρῶτα στὴ δυσκολία ὁρισμοῦ μιᾶς τόσο σύνθετης ἔννοιας ὅπως εἶναι τὸ *περιβάλλον*. Μιὰ τέτοια ἔννοια ἀναφέρεται γενικὰ στὴ φύση ἢ σὲ οἰκοσυστήματα, καὶ στὶς ἀλληλεπιδράσεις φυσικῶν καὶ ἀνθρωπογενῶν στοιχείων ἢ προϊόντων τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας. Εἰδικὰ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὴν πολεοδομία, γίνεται ἀναφορὰ στὸν φυσικό, ἀντιληπτὸ καὶ ἐξωτερικὸ χῶρο (21) καὶ στὶς σχέσεις τοῦ χώρου αὐτοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο (λειτουργικὴ ἱκανοποίηση, ἐκδηλώσεις συμπεριφορᾶς κλπ). Μετά, ἡ χωρητικότητα καλύπτει πολλὰ ἐπιμέρους θέματα: α) κυκλοφοριακὴ χωρητικότητα δικτύων καὶ χώρων κινήσεως πεζῶν καὶ ὀχημάτων (θόρυβος, καυσαέρια, λειτουργικὴ καὶ ὀπτικὴ ἐνόχληση ἀπὸ τὴ διείσδυση τοῦ αὐτοκινήτου σὲ ὁρισμένους χώρους), β) φυσικὴ ἢ οἰκολογικὴ καταστροφὴ μιᾶς περιοχῆς φυσικοῦ τοπίου σὰν συνέπεια τῆς ἀνθρώπινης χρήσεως πάνω ἀπὸ ἕνα ὁρισμένο ἐπιτρεπτὸ ἐπίπεδο (εἰκ. 7), γ) ἴσως καὶ σπουδαιότερο, ἡ χωρητικότητα ἢ τὰ ὅρια χωρητικότητας γιὰ μιὰ περιοχὴ ἐξαρτῶνται ἀπὸ παράγοντες φυσιολογικούς, ψυχολογικούς, οἰκολογικούς καὶ διαχειρήσεως (management), πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους δύσκολα μετριοῦνται.
Οἱ παραδεκτὲς χωρητικότητες γιὰ μιὰ περιοχὴ καθορίζονται μὲ βάση μιὰ διαδικασία ποὺ περιλαμβάνει (22):
α) καταγραφὴ ἀναψυχικῶν πόρων, ἐγκαταστάσεων καὶ ὑπηρεσιῶν,
β) ὑπολογισμὸ σημερινῶν ἐπιπέδων χρήσεως σὲ κάθε θέση-περιοχὴ ἢ ἐγκατάσταση,
γ) προσδιορισμὸ χωρητικότητας γιὰ κάθε θέση-περιοχὴ ἢ ἐγκατάσταση,
δ) σύγκριση ἐπιπέδων χρήσεως μὲ χωρητικότητες ποὺ καθορίστηκαν ὥστε νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ τυχὸν ὑπό- ἢ ὑπερχρησιμοποίηση,
ε) ἐκτίμηση ἐναλλακτικῶν μεθόδων σχετικὰ μὲ κόστος καὶ συστήματα διαχειρήσεως γιὰ τὴν καλύτερη ἐξισορρόπηση χρήσεως-χωρητικότητας.
Σὰν παράδειγμα ἀναφέρεται ἡ μελέτη γιὰ τὴ Β. Ἰρλανδία (Donecal Study). Μὲ βάση τὴν ταξινόμηση τῶν πόρων σὲ βασικές, κατὰ τὴ γνώμη τους, κατηγορίες (καταλύματα ὕπνου, ἑστιατόρια, δίκτυα ὑποδομῆς, δημόσια μέσα συγκοινωνίας, φυσικοὶ πόροι κλπ) καὶ τὴ διαίρεση τῆς περιοχῆς μελέτης σὲ ἑνότητες ἢ ὁμοιογενεῖς περιοχὲς προγραμματισμοῦ, οἱ Dower καὶ McCarthy (17) καθόρισαν τρεῖς τύπους χωρητικότητας: α) ὑφιστάμενη, β) δυνατή, γ) ἀναγκαία ἢ πραγματικὴ ζήτηση. Στὴν πρώτη μετρήθηκαν διάφορα μεγέθη, ὅπως κλίνες, θέσεις, παροχὴ δικτύων. Στὴ δεύτερη ὑπολογίστηκαν, σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτήρα (σύσταση) τῶν πόρων, σχέσεις πληθυσμιακῶν μονάδων μὲ μονάδες ἐπιφανείας (standards). Στὴν τρίτη ἐκτιμήθηκε γιὰ καθεμιὰ κατηγορία πόρων ἡ ζήτηση ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες τῆς περιοχῆς (νυκτερινοὺς καὶ ἡμερήσιους) καὶ τὸν μόνιμο πληθυσμό. Σὲ ἄλλη φάση τῆς μελέτης ἔγινε σύγκριση τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου τύπου χωρητικότητας γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ κατὰ πόσον ἡ ὑφιστάμενη χωρητικότητα ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴ σημερινὴ ζήτηση. Ὁ δεύτερος τύπος ἔδειχνε τὰ δυνατὰ ὅρια αὐξήσεως τῆς χωρητικότητας.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

9. *Statistisches Bundesamt*, Wiesbaden, Reihe 8, Fremdenverkehr. Stuttgart: Verlag Kohlhammer, 1965.

10. Θεωρεῖται ὁ λόγος τῶν ἀτόμων ποὺ ταξίδεψε γιὰ διακοπὲς πρὸς τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ κατοικοῦν στὴν ἐξεταζόμενη πόλη.

11. Hendee, J.C. "Rural-Urban Differences Reflected in Outdoor Recreation Participation", in *Journal of Leisure Research*, vol. I, No. 4, Autumn 1969.

12. Central Statistical Office Publication. *The Utilization of Leisure in Holland, 1962-1963*, part 6. The Hague, 1963.

13. Roberts, M. "Leisure", in *Official Architecture and Planning*, Nov. 1971. Στὸ τμῆμα αὐτὸ παρουσιάζονται σὲ ἐλεύθερη μετάφραση ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἄρθρο.

14. Clawson, M., Knetch, J. "Outdoor Recreation Research: Some Concepts and Suggested Areas of Study", in *Natural Resources Journal*, vol. 3, Oct. 1963.

15. Kavanagh, N.J. "The Economics of the Re-

veloping objective rating scales or systems to measure the inherent attractiveness of different recreational areas for different purposes might prove to be quite difficult, as quality perception differs widely among people. Should one rely on popular preference - public attitude measurements - or on the expert's and specialist's judgement? Are questionnaires reliable or should one count on behavioural observations? It seems, however, that reliance on natural or man-made characteristics (climate, water or air temperature, degree of pollution etc) which affect safety and enjoyment could offer a higher degree of objectivity and consensus.
Proposals regarding the supply and distribution of recreational facilities and areas usually group types of facilities and/or areas on the basis of a hierarchy of spaces: local, subregional, regional, national. Such space categories contain facilities ranging from a neighbourhood park and playground to a national park or a conservation area. Although facilities and areas differ theoretically from each other on the basis of location, size types of activity, patterns of use, bodies or agencies of management, in reality a certain amount of overlapping seems to be unavoidable.
The capacity issue is quite complex to define and analyze, particularly when referring to the environment in general; many variables have to be taken into consideration. When referring to recreation, capacity usually relates to the quality of a recreational area and its optimum intensity of use. The so-called carrying capacity denotes the maximum human use over a given period of time that a particular resource can absorb while maintaining its distinct quality and characteristics - exactly what the user expects to experience. Assessing the capacity of various "planning areas" and several resource items (e.g., water supply, night accommodation, beaches), Dower and McCarthy (17) estimate three categories of capacity: a) existing capacity (simple measurements of units such as beds or gallons per day in water supply networks); b) notional or potential capacity (establishing levels of capacity and standards for different activities according to characteristic properties of the resources); c) necessary capacity or real demand upon resources (estimating the demand each category of visitors present upon the resources of an area at various periods of time). Comparisons of (a) and (c) capacities would indicate shortfalls or surpluses which could be checked and corrected on the basis of capacity (b).
Part III deals with recreation problems in

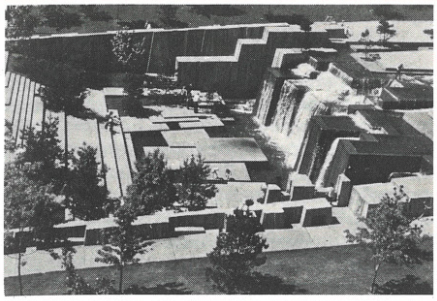

5

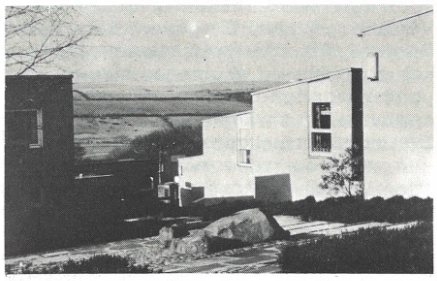

6

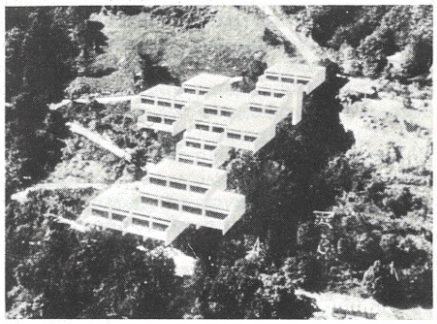

6

creational Uses of Rivers and Reservoirs", in *Water and Water Engineering,* Oct. 1968.

16. Outdoor Recreation Resources Review Commission. *Outdoor Recreation for America.* Report. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1962.

17 Dower, M., McCarthy, P.E. "Planning for Conservation and Development", in *Journal of Town Planning Institute,* vol. 53, No. 3, 1967.

18. Lewis, P.H. "Recreation in Wisconsin", in *Landscape Architecture,* Jan. 1964.

19. The *Architects' Journal* Information Library, Urban Landscape, Section 7: Recreation: general.

20. Σὰν ἐλάχιστο μέγεθος θεωρεῖται αὐτὸ ποὺ

5

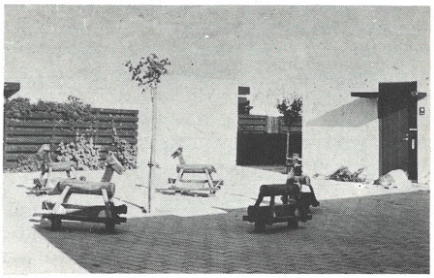

6

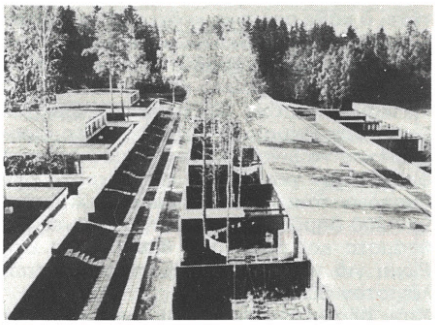

6

εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ οἰκοσυστήματος (ἢ γιὰ τὴ συνοπτικὴ ἐκτίμηση καὶ ἀντίληψη τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τοπίου) σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες σὲ χῶρο τῶν διαφόρων εἰδῶν καὶ ὀργανισμῶν, ἂν καὶ μερικὲς φορὲς τοῦτο ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη καὶ ἔκταση γειτονικῶν διαχωριστικῶν καὶ ἐλεγχόμενων ζωνῶν (Buffer zones).

21. Burton, Ian. "The Quality of Environment: A Review", in *Geographical Review,* July 1968.

22. Roberts, M. *Op.cit.*

5.
Πλατεία μὲ καταρράκτες (C.B.D. Portland, Oregon, ΗΠΑ) καὶ κέντρο Vällingby (Στοκχόλμη).

7

7

7

6.
Ἀναψυχικὸς χῶρος σὲ ἐπίπεδο γειτονιᾶς.

7.
Διάφορα ἐπίπεδα χωρητικότητας.

5.
Piazza with waterfalls (C.B.D. Portland, Oregon, U.S.A.) and Vällingby centre (Stockholm).

6.
Recreational area at neighbourhood level.

7.
Different capacity levels.

the urban environment. It is believed that it is in this type of environment that man devotes most of his leisure time to recreational activities: at his home, his neighbourhood, playground or city park.
The brief presentation of the evolution of recreational space within the urban context is based on Kraus' (23) analysis; it purports to show that recreational activity and its impact on the spatial structure of cities is always related and dependent on the socioeconomic, cultural and technological conditions prevailing in a society at a given period of time. For example, different societal goals and forces in ancient Egypt or Greece, during the Rennaisance or the Middle Ages, affected the structure of recreational activities and, consequently, recreational space in the city.
Today's recreational problems in the urban region cannot be considered in isolation but as related to and constantly influenced by: a) internal relations - the prevailing socioeconomic and cultural conditions and, more specifically, population distribution and density, disposition of land uses, transportation networks, residential structure; b) external relations - a number of factors and prevailing conditions in a wider setting within which the urban region belongs. Thus, when surveying the existing situation in the urban region it is not sufficient to focus only on the matter of area of land and water, space or facility used for different recreational purposes (play, hobbies, relaxation etc). Area is important, but it does not constitute the only component of a recreational system. It is necessary to assess the existing differences in the distribution and use of recreational space among all communities in the urban region; it is also necessary to assess what causes such differences, and identify the complex relationships that exist between recreational space, use, human actions and attitudes; finally, it is necessary to relate recreational use with other uses (e.g. housing) and trace how changes in recreational space and population relate in time. It is within this context that the following two kinds of surveys should be placed: the one undertaken by the author to identify existing differences in recreation standards among several communities of the Ruhr region; the other relating visitation rates to the parks with residential structure in several W. German cities.
Conscious and widespread efforts to plan for and organise recreation and green spaces in the cities appeared at the beginning of this century. Howard's and Unwin's Garden City idea had a considerable influence not only on the shape of some

III. 'Αναψυχή, ἐλεύθεροι χῶροι καὶ πράσινο στὰ ἀστικὰ κέντρα

α) 'Η ἐξέλιξη

"Ενα ἐνδιαφέρον καὶ ξεχωριστὸ ἀντικείμενο ἔρευνας, ποὺ δὲν ἐντάσσεται στὰ πλαίσια ἑνὸς τέτοιου ἄρθρου, εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἐξελίξεως, κατὰ ἱστορικὲς περιόδους, τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἐλεύθερο χρόνο του καὶ τοῦ ρόλου τους στὴ διαμόρφωση τῆς πόλεως, καθὼς καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν παραγόντων ποὺ ἐπηρέασαν τὴ διαμόρφωση τῶν χώρων ἀναψυχῆς-πρασίνου ἢ γενικὰ ἐλεύθερου χώρου στὶς πόλεις. 'Η σύντομη παρουσίαση ποὺ ἀκολουθεῖ βασίζεται κυρίως στὴν ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῶν δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς καὶ ἐλεύθερου χρόνου ποὺ κάνει ὁ Kraus (23).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, εἴτε γιὰ τὶς πρωτόγονες κοινωνίες γίνεται λόγος εἴτε γιὰ τὶς σημερινές, οἱ δραστηριότητες στὶς ὁποῖες ἀναφερόμαστε πρέπει νὰ θεωροῦνται κάτω ἀπὸ κάποιο ἀντίστοιχο καὶ εἰδικὸ πρίσμα: τὸ πρίσμα τῆς κοινωνικοοἰκονομικῆς, πολιτικῆς, θρησκευτικοπολιτιστικῆς, ἐπιστημονικο-τεχνολογικῆς ὀργανώσεως.

Οἱ γυμναστικὲς καὶ ψυχαγωγικὲς ἐνασχολήσεις τῶν Αἰγυπτίων - τὸ κυνήγι καὶ τὸ ψάρεμα γιὰ τοὺς εὐγενεῖς, ἡ μπυραρία καὶ τὸ τάβλι (24) γιὰ τὸ λαὸ - ἢ οἱ ζωολογικοί, βοτανικοὶ καὶ κρεμαστοὶ κῆποι τῶν 'Ασσυρίων καὶ Βαβυλωνίων, πρέπει νὰ ἰδωθοῦν κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς τότε ταξικῆς δομῆς - τῆς κυριαρχίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ στρατιωτικῆς τάξεως. Οἱ πόλεις τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου κυριαρχοῦνται ἀπὸ παλάτια καὶ ναοὺς ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τόπους-κέντρα ἀναψυχῆς ποὺ σχετίζονταν εἴτε μὲ διάφορες ἱεροτελεστίες γυναικῶν εἴτε μὲ χοροὺς ἀπὸ ἐπαγγελματίες καὶ ἐξασκημένους σκλάβους. Δεύτερο βασικὸ στοιχεῖο πολεοδομικῆς δομῆς καὶ ἀναψυχῆς εἶναι τὸ νερὸ (ποταμοί, κανάλια, τεχνητὲς λίμνες) καὶ οἱ κῆποι, ἰδιαίτερα στὴ Μεσοποταμία, ποὺ δείχνουν προχωρημένη τεχνολογικὴ γνώση (γεωμετρία, ἀρχιτεκτονική, δομικὴ μηχανική). Παρόλο ποὺ γυμναστικὲς ἐκδηλώσεις - πάλη, ἄρση βαρῶν κἄ - ταυρομαχίες, ἱπποδρομίες καὶ λαϊκὰ πανηγύρια ἦταν γνωστὲς ἀναψυχικὲς δραστηριότητες, ἐντούτοις οἱ χῶροι καὶ οἱ ἐγκαταστάσεις γιὰ τέτοιες δραστηριότητες, σὰν ἀρχιτεκτονικά-πολεοδομικὰ στοιχεῖα, δὲν εἶναι ἔκδηλοι ὅπως στὶς ἑλληνικὲς καὶ ρωμαϊκὲς πόλεις. "Ισως γιατί, ὅπως λέει ὁ Kraus, ἡ ἰδέα πὼς μὲ τὴ σωστὴ χρησιμοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου μιὰ κοινωνία μπορεῖ νὰ δυναμώσει ἢ νὰ ἐξασθενήσει ἀναπτύχθηκε περισσότερο ἀπὸ τοὺς "Ελληνες καὶ τοὺς Ρωμαίους, ποὺ θεωροῦσαν εὐθύνη τοῦ κράτους τὴ δημιουργία τοῦ ἐξοπλισμοῦ γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καὶ τὴν ψυχαγωγία τῶν μαζῶν.

'Ασφαλῶς στὴν 'Αθήνα θεωροῦσαν τὸν ἐλεύθερο χρόνο σὰν μιὰ εὐκαιρία γιὰ πνευματικὴ καλλιέργεια - θέατρο, ποίηση, μουσική, φιλοσοφία, πολιτικὴ - καὶ σωματικὴ ἐξάσκηση, εὐκαιρία ὅμως γιὰ ἕνα μικρὸ μόνο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ. Κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη δὲν ὑπάρχει ἐλεύθερος χρόνος γιὰ τοὺς σκλάβους. Στὶς πόλεις τῆς κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου φαίνεται καθαρά, ἀπὸ τὸ μέγεθος, τὴν ἔκταση, καὶ τὴ διάταξη τῶν ὑπαίθριων θεάτρων, γυμναστηρίων, σταδίων, δημόσιων λουτρῶν, κήπων, πλατειῶν καὶ στοῶν, ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδεται στὶς δραστηριότητες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου. Στὶς ρωμαϊκὲς πόλεις, ἀντίθετα, καὶ εἰδικὰ στὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου, παρατηρεῖται μιὰ παρακμὴ τοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ τῶν ἀγώνων - σὰν δραστηριότητας στὴν ὁποία συμμετέχει ὁ κάθε πολίτης, κι ὄχι σὰν θεάματος - ὅπως καὶ τοῦ θεάτρου, ἰδιαίτερα τοῦ δράματος καὶ τοῦ χοροῦ. 'Ο μεγάλος πληθυσμὸς στὶς ρωμαϊκὲς πόλεις καὶ ἡ ἀνάγκη ἱκανοποιήσεως τῶν πληβείων ὑποχρεώνει τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες, προκειμένου νὰ εἶναι πολιτικὰ δημοφιλεῖς, νὰ φροντίσουν γιὰ τὸν ἐλεύθερο χρόνο τῶν ὑπηκόων τους. Στὸν 4ο αἰώνα μ.Χ. ὑπῆρχαν 200 δημόσιες γιορτὲς γιὰ ἀγῶνες καὶ θεάματα καὶ πάνω ἀπὸ 856 λουτρὰ στὴ Ρώμη γιὰ ταυτόχρονη ἐξυπηρέτηση τουλάχιστον 60.000 ἀτόμων.

Στὴν περιχαρακωμένη καὶ κλεισμένη στὰ ἀμυντικὰ τείχη της μεσαιωνικὴ πόλη μὲ τὴ μεγάλη πυκνότητα κατοικίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πλατεῖες καὶ τοὺς δρόμους λίγος χῶρος ἀπομένει γιὰ ἄλλη χρήση. Οἱ δραστηριότητες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου - ὅταν ὑπάρχουν τέτοιες κι ὅταν δὲν θεωροῦνται σὰν ὁ μεγάλος ἐχθρὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν 'Εκκλησία - εἶναι οἱ λαϊκὲς γιορτὲς στὶς πλατεῖες, τὸ κυνήγι γιὰ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἐπισκόπους, οἱ κοκορομαχίες καὶ ἡ πάλη, ἀκόμη καὶ μιὰ μορφὴ ποδοσφαίρου στὴν 'Αγγλία.

'Η 'Αναγέννηση καὶ οἱ μετέπειτα αἰῶνες, μέχρι τὸν 19ο, φέρνουν σημαντικὲς ἀλλαγές. Μιὰ πρώτη σημαντικὴ ἀλλαγὴ εἶναι ἡ μετατόπιση τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἀπὸ τὴν 'Εκκλησία στὸν βασιλιὰ καὶ τοὺς εὐγενεῖς. Μετὰ ἔχουμε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς τέχνες, τὴν ἄνθηση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας καί, κυρίως, ὁρισμένα σπουδαῖα γεγονότα ὅπως ἡ Γαλλικὴ 'Επανάσταση, ἡ ἀνάπτυξη τῆς τυπογραφίας καὶ ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται στὸν ρόλο τῆς φυσικῆς ἐξασκήσεως καὶ τοῦ παιχνιδιοῦ στὴν παιδεία (Rabelais, Montaigne, Locke, Rousseau). Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δημιουργοῦνται στὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις ὄχι μόνον μεγάλα θέατρα καὶ ὄπερες, ἰδιωτικοί-βασιλικοὶ κῆποι καὶ πάρκα ποὺ ἀνοίγουν στὸ κοινὸ (Tuileries, Luxembourg, Versailles, Prater, Tiergarten, Kensington Gardens κἄ), ἀλλὰ καὶ λεωφόροι, ἀλέες καὶ πλατεῖες - ὁ περίπατος εἶναι τυπικὴ μορφὴ ἀναψυχῆς - καθὼς καὶ καμπαρὲ καὶ καφενεῖα γιὰ τὴ λαϊκὴ ψυχαγωγία.

Σχετικὰ μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση -μιὰ περίοδο τεράστιων ἐπιστημονικοτεχνολογικῶν ἀλλαγῶν στὶς διαδικασίες παραγωγῆς καὶ στὰ μέσα μετακινήσεως καὶ πληροφορήσεως - ὑποστηρίζεται (25) ὅτι «δημιούργησε μιὰ νέα ἀστικὴ κοινωνία, ἕνα νέο τρόπο ζωῆς, καὶ συνέβαλε στὴν ἐμφάνιση μιᾶς νέας ἠθικῆς καὶ φιλοσοφίας σχετικὰ μὲ τὴν ἐργασία (δίνοντας μεγάλη ἔμφαση σ' αὐτὴν μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν), ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη συμμετοχὴ κοινωνικῶν ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἀναψυχικὲς δραστηριότητες».

β) 'Η σημερινὴ κατάσταση

'Η ἀνάλυση τῶν χώρων γιὰ δραστηριότητες ἐλεύθερου χρόνου στὶς ἀστικὲς περιοχὲς μπορεῖ νὰ γίνει κατὰ διαφόρους τρόπους. 'Από τὴν ἄποψη τῶν ἀναγκῶν ποὺ ἐξυπηρετοῦν ἢ τῆς λειτουργικῆς τους σκοπιμότητας, μιὰ τέτοια ἀνάλυση θὰ μᾶς ἔδινε κατηγορίες χώρων γιὰ τοὺς ἀκόλουθους σκοπούς:

α) προσωπικὲς συναντήσεις καὶ περιστασιακὲς ἐπικοινωνίες,
β) γενικὴ καὶ εἰδικὴ ἐπιμόρφωση,
γ) κοινωνικές, πολιτικές, θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις,
δ) διάφορες ἐνασχολήσεις - hobbies,
ε) παιχνίδια, ἀθλητισμό, γυμναστική, ἐξάσκηση,
στ) ἀνάπαυση, ξεκούραση.

Οἱ χῶροι πάλι ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναλυθοῦν σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες, σὲ χώρους ὑπαίθριας ἀναψυχῆς καὶ σὲ κλειστοὺς χώρους ἀναψυχῆς (εἰκ. 8), ἢ κατὰ κάποια ἱεραρχικὴ ταξινόμηση σὲ διαφόρου βαθμοῦ ἢ μεγέθους κοινότητες οἰκιστικῶν καὶ ἀστικῶν μονάδων. 'Η ἀνάλυση σὲ δύο κατηγορίες ἔγινε γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Ρουρ (26),

British cities but, even more so, on the entire movement and effort to face the problems resulting from widespread urbanisation following the industrial revolution and the new massive transport systems. The role attributed to the greenbelts, as arbitrary spatial zones to prevent furher expansion of the built-up areas and as places offering outdoor recreation opportunities to the urban dweller, has been broadly criticised. It seems, indeed, questionable whether they can fulfill such a role in the urban region of today and tomorrow. Today's concepts of space organisation for recreation within the urban region (as they appear in the plans and programmes of public and private agencies) form part of current urban growth theories and take various forms (green wedges in the Copenhagen Fingerplan, the Greenspace system of the Ruhr region etc). The structure of the British New Towns, on the other hand, offers evidence of the importance given to recreation and open space (standard: 7 acres/1000 persons).

The purpose of empirical and theoretical research in the area of urban recreation (mostly done by geographers) is to contribute to our understanding of variables (relative location, distance, time etc) which are instrumental in the distribution of recreational facilities in the urban environment; a further aim is to structure various models which would facilitate either (a) the rational selection of an optimum number of sites and areas to be equipped for recreation on the basis of identified needs and activity-sets, or (b) the definition of the optimum size and range of recreational activities suited for a series of available locations.

Mitchell (30) in his paper offers a two-part introductory theory. As he states in the summary, "his propositions, derived from simplified assumptions of the classical economic location theory, are highly interrelated and concerned with the concepts of distribution, spacing, service area and supporting population of the recreation hierarchy." In part II of his theory, after modifying some of his assumptions, he formulates certain more "realistic" propositions "which emphasize the significance of population density as an explanatory variable, and indicate the invalidity of the notion of unchanging and discrete values of distance, threshold populations, and size of hinterlands."

Increasing demand for recreation land in peri-urban and rural areas (as a result of higher income, car ownership and deterioration of the inner city environment), greater demand for services over a limited

ἀλλὰ μὲ βάση αὐτὸ ποὺ μπορεῖ πιθανὸν νὰ ὀνομαστεῖ ἔνταση χρήσεως. Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει «σημειακῆς φύσεως ἀναψυχικοὺς τόπους» (Erholungspunktziele) ἢ ἀναψυχικὲς ἐγκαταστάσεις ποὺ καλύπτουν μικρὴ σχετικὰ ἔκταση: πισίνες, θέσεις κατασκηνώσεως, παρατηρητήρια, λιμάνια-μαρίνες, ἐστιατόρια, ταβέρνες. Στὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν μεγάλης ἐκτάσεως ἀναψυχικοὶ πόροι, ὅπως δάση καὶ πάρκα, λίμνες καὶ ὑδάτινοι πόροι γιὰ λεμβοδρομίες, ἱστιοπλοΐα κἄ (εἰκ. 9).

Γενικὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι τέτοιες ἀναλύσεις ἐξαρτῶνται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες: τὸ φυσικὸ τοπίο - τοπογραφία, γεωλογία, κλίμα, τύπους ἐδάφους καὶ βλάστηση - τὸ ἀνθρωπογενὲς τοπίο, τὶς εἰδικὲς συνθῆκες κάθε περιοχῆς καὶ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐξυπηρετήσει μιὰ τέτοια ἀνάλυση. Πολλὲς φορὲς μιὰ ἁπλὴ καταγραφὴ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς κατανομῆς τῶν ἀναψυχικῶν χώρων σὲ μιὰν ἀστικὴ περιοχὴ δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ καθοριστοῦν οἱ ἐλλείψεις, καὶ ἑπομένως νὰ προγραμματιστεῖ ἡ προσφορὰ βάσει ἀναγκῶν καὶ standards. Παράλληλα χρειάζεται νὰ καθοριστοῦν οἱ διαφορὲς στὴν ὕπαρξη καὶ χρήση ἀναψυχικοῦ χώρου μεταξὺ ἀστικῶν κοινοτήτων διαφόρου μεγέθους, διαφορὲς ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς σύνθετες σχέσεις χώρου, χρήσεως, στάσεως καὶ ἐνεργειῶν τοῦ πληθυσμοῦ τους ἢ ἀπὸ σχέσεις μεταξὺ ἀναψυχικῆς καὶ ἄλλων χρήσεων (π.χ. κατοικία). Ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν γράφοντα γιὰ τὴν ἀστικὴ περιφέρεια τοῦ Ροὺρ (27) κάλυψε δύο βασικὲς κατηγορίες ἀναψυχικῶν πόρων. Ἡ κατηγορία Α περιλαμβάνει κήπους σπιτιῶν καὶ κήπους-οἰκόπεδα ἢ ἀνεξάρτητους κήπους (Kleingärten), ἕναν εἰδικὸ πόρο ἀναψυχῆς ποὺ συναντᾶται στὶς γερμανικὲς πόλεις. Στὴν κατηγορία Β περιλαμβάνονται τὰ πάρκα τῶν πόλεων καὶ οἱ χῶροι ἀθλοπαιδιῶν. Ἐπιδίωξη τῆς ἔρευνας ἦταν νὰ διαπιστώσει τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκταση τέτοιων ἀναψυχικῶν πόρων στὰ κυριότερα ἀστικὰ κέντρα τῆς περιοχῆς καὶ τὶς τυχὸν διαφοροποιήσεις ἀπὸ κέντρο σὲ κέντρο. Μερικὰ κύρια συμπεράσματα τῆς μελέτης εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Ὅπως δείχνει τὸ διάγραμμα 10, ἡ ἐπιφάνεια ἀναψυχικοῦ χώρου τῶν κατηγοριῶν Α καὶ Β ἀνὰ κάτοικο διαφοροποιεῖται σημαντικὰ ἀπὸ πόλη σὲ πόλη, μὲ τὶς πιὸ ἔντονες διαφορὲς στὴν κατηγορία Α,

β) Ὑπάρχει συσχετισμὸς πληθυσμιακῶν μεγεθῶν πόλεων καὶ ἀναψυχικῶν χώρων κατηγορίας Α. Ὅτσι ἡ σχέση ἀναψυχικοῦ χώρου ἀνὰ κάτοικο στὶς πόλεις πληθυσμοῦ 70.000 - 200.000 κυμαίνεται μεταξὺ 38 καὶ 80 τμ, ἐνῶ ἡ ἀντίστοιχη διακύμανση στὴν ὁμάδα τῶν πέντε μεγαλύτερων πόλεων (πληθυσμοῦ 300.000 - 700.000) εἶναι μεταξὺ 8 καὶ 30 τμ,

γ) Ἐνῶ τὸ ἀντίστοιχο φαινόμενο δὲν παρατηρεῖται σχετικὰ μὲ τοὺς ἀναψυχικοὺς χώρους τῆς κατηγορίας Β, μερικὲς πόλεις, καὶ εἰδικὰ αὐτὲς ποὺ συγκεντρώνουν μεγάλο ποσοστὸ πληθυσμοῦ ἀνθρακωρύχων, ἔχουν τοὺς χαμηλότερους δεῖκτες.

Στὸ ἐπίπεδο κατοικίας καὶ γειτονιᾶς ὁ ἐλεύθερος χρόνος καὶ οἱ δραστηριότητες ἀναψυχῆς σχετίζονται μὲ τὴν τηλεόραση, τὸ βιβλίο, τὰ hobbies, τὸν κῆπο, τὸ καφενεῖο, τὸν παιχνιδότοπο, τὸ μικρὸ πάρκο κἄ. Τὸ κατὰ πόσον ἡ κατοικία καὶ τὸ ἄμεσο περιβάλλον της προσφέρουν τοὺς ἀπαραίτητους χώρους γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναψυχικῶν ἀναγκῶν ὅλων τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογένειας εἶναι ἕνα ζήτημα ἰδιαίτερα σημαντικό, ὄχι μόνο ἀπὸ βιολογικὴ ἢ ψυχολογικὴ ἄποψη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ἀποτελεῖ καθοριστικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ μείωση ἢ αὔξηση τῆς ζητήσεως ἀναψυχικῶν χώρων στὴν πόλη, τὴ φυγὴ τοῦ Σαββατοκύριακου καὶ τὶς διάφορες πιέσεις στὴν ὕπαιθρο γύρω ἀπὸ τὰ ἀστικὰ κέντρα. Ἔρευνες στὴ Δυτικὴ Γερμανία σχετικὰ μὲ τὴν κυριακάτικη ἔξοδο τῶν κατοίκων διαφόρων πόλεων ἔδειξαν ὅτι ὄχι μόνο τὸ σημεῖο-περιοχὴ προορισμοῦ καὶ ἡ ἀπόσταση ποὺ καλύπτουν οἱ κάτοικοι διαφέρουν ἀπὸ πόλη σὲ πόλη, ἀλλὰ καὶ πὼς ὑπάρχει στενὴ συσχέτιση μεταξὺ τύπου καὶ περιβάλλοντος περιοχῶν κατοικίας καὶ ἐπισκέψεων στὰ πάρκα τῆς πόλεως. Ἔτσι στὸ Ἀνόβερο, ἐνῶ ποσοστὸ 75% τῶν κατοίκων ποὺ δὲν ἔχουν

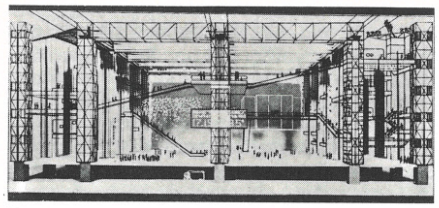

8

9

10

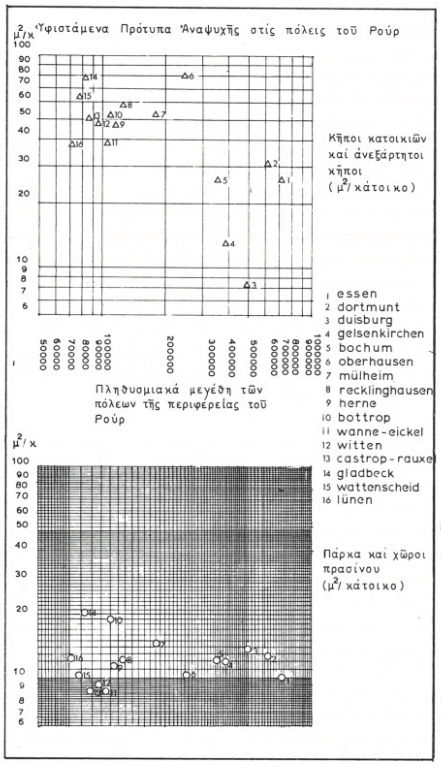

8.
Πρόταση τοῦ Cedric Price γιὰ τὸ Fun Palace.

9.
Ὑδάτινος χῶρος ἀναψυχῆς στὴν Ὁλλανδία.

10.
Πρότυπα ἀναψυχῆς.

8.
Cedric Price's project for a Fun Palace.

9.
Water-based recreational area in Holland.

10.
Recreational standards.

period of time, conflicts among various recreation areas as well as between recreation and other interests for the use of the limited and expensive urban land, are some of the major problems which may vary in importance and intensity from one urban region to another. It seems, however, that such problems should be approached along a broad front. Suitable developments, for example, in the urban centre (within the framework of either large comprehensive redevelopment schemes, small neighbourhood renewal programmes or multipurpose development projects - cultural, educational, shopping) could become instrumental in preventing the overloading of rural facilities. General recreation standards applicable to all urban regions cannot easily be laid down (e.g., the 30 and 40 sq.m/inhabitant laid down for The Hague and Oslo definitely cannot be adopted for Athens or Cairo). Instead, great attention should be paid to differences among neighbourhoods, communities, cities with regard to spatial structure, employment and income structure, climate, space requirements, time available per age group, transportation networks etc.

Recreational problems at the regional and national scale are analysed in *Part IV*, which examines the organisation of recreation in rural areas, secondary or vacation housing, and planning for tourism.

With regard to the first issue, the geographers' views presented here support the thesis that "recreational demand by urbanites offers a major economic opportunity for revitalization of certain rural areas in the country (they refer to USA)". In their article they argue in favour of the growth point concept - a concept related, until now, to urban industrialisation and the differential organisation of economic space based on one or more urban centres, which become focal points of growth and benefit from both internal and external economies of scale. In their model of spatial organisation of a recreation region which they suggest, the recreation region becomes "a polynucleated pattern of recreational activity areas with appropriate inter-connectivity of easy internal and external circulation". Each of the recreational activity areas would focus on a nodal point or a "shopping centre", where most of the facilities and services would concentrate. The basic arguments in support of such an organisation are, in summary, as follows:

a) From the point of view of investment protection and economies of scale maximisation, such nodes offer both internal and external economies of scale for

σπίτι μὲ κῆπο ἢ ἀνεξάρτητο κῆπο ἐπισκέπτονται τὰ πάρκα τῆς πόλεως, τὰ ἀντίστοιχα ποσοστὰ αὐτῶν ποὺ ἔχουν σπίτι μὲ κῆπο ἢ ἀνεξάρτητο κῆπο εἶναι 58% καὶ 51%.

γ) Προβλήματα ὀργανώσεως

Ἡ ραγδαία βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη, ἡ πληθυσμιακὴ αὔξηση καὶ ἡ ἀστικοποίηση στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, μαζὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μέσων ἐπικοινωνίας καὶ μεταφορῶν, εἶχαν - καὶ ἔχουν - σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν ἔλλειψη χώρου στὰ κέντρα τῶν πόλεων, καθὼς καὶ τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐπέκταση τῆς βιομηχανίας, τῆς κατοικίας καὶ τῶν χώρων ἀναψυχῆς, συνήθως σὲ βάρος τῆς γεωργικῆς καὶ δασικῆς γῆς.

Εἶναι γνωστὴ ἡ μεγάλη ἐπίδραση ποὺ εἶχαν στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας οἱ ἰδέες τῶν Howard καὶ Unwin γιὰ τὶς κηπουπόλεις - καὶ ὄχι μόνο στὴν Ἀγγλία - μὲ τὴν ἔμφαση ποὺ ἔδιναν στὴ δημιουργία καὶ διατήρηση ζωνῶν πρασίνου καὶ ἀναψυχῆς γύρω ἀπὸ τὶς πόλεις (εἰκ. 11). Ἦταν μιὰ ἀρχὴ ὀργανωμένης ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων ποὺ δημιούργησε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Βέβαια οἱ πράσινες ζῶνες (green belts) εἶχαν σὰν κύριο σκοπὸ νὰ σταματήσουν τὴν ἐξάπλωση τῆς πόλεως πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ δευτερεύων ὅμως σκοπός τους, ποὺ εἶναι νὰ προσφέρουν στὸν κάτοικο τῆς πόλεως τὴν εὐκαιρία γιὰ ἀναψυχὴ στὴν ὕπαιθρο, μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ σήμερα καλύτερα (28).

Ἡ κριτικὴ ποὺ ἔγινε καὶ γίνεται γιὰ τέτοιες ζῶνες, ὅτι δηλαδὴ ἀποτελοῦν φορμαλιστικὰ καὶ αὐθαίρετα χωρικὰ ὅρια, σύμβολα προσπάθειας διατηρήσεως μορφῶν ποὺ πεθαίνουν, σχετίζεται μὲ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἰδέας τῆς αὐτάρκους καὶ ἀνεξάρτητης πόλεως καὶ ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς ἀστικῆς περιοχῆς ἢ περιφέρειας, ὡς ἑνὸς συστήματος διεσπαρμένων κοινοτήτων μὲ ἔντονες οἰκονομικὲς καὶ λειτουργικὲς ἀλληλεξαρτήσεις καὶ κατάλληλες συγκοινωνιακὲς συνδέσεις. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ ὁποιαδήποτε κριτική, ἀναγνωρίζεται ἡ ἐπιρροὴ τέτοιων ἰδεῶν στὴ γενικὴ διαμόρφωση τῶν ἀστικῶν περιοχῶν, καὶ εἰδικότερα στὴν ὀργάνωση καὶ διάταξη τῶν χώρων ἀναψυχῆς στὶς πόλεις.

Οἱ σημερινὲς ἰδέες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν χώρων ἀναψυχῆς ἐμφανίζονται εἴτε στὰ προγράμματα-σχέδια πόλεων καὶ ἀστικῶν περιοχῶν ποὺ συντάσσονται ἀπὸ δημόσιους ἢ ἰδιωτικοὺς ὀργανισμούς, εἴτε σὲ θεωρητικὲς ἔρευνες πολεοδομικοῦ καὶ χωροταξικοῦ χαρακτήρα. Τὸ προτεινόμενο, π.χ., περιφερειακὸ σύστημα πρασίνου γιὰ τὴν περιφέρεια τοῦ Ροὺρ (εἰκ. 12) εἶναι ἕνα σύστημα στὸ ὁποῖο ἀποδίδεται (29) πολυλειτουργικὸς ρόλος: θεωρεῖται διαχωριστικὸ ἐμπόδιο στὴν ἕνωση τῶν ἀστικῶν κέντρων σὲ μιὰν ἄμορφη μάζα, φίλτρο ἐναντίον τῆς μολύνσεως καὶ ἀναψυχικὸς χῶρος γιὰ τοὺς κατοίκους. Τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὶς νέες πόλεις στὴ Μεγάλη Βρετανία δείχνουν τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἀπέκτησε ὁ ἐλεύθερος χῶρος-πράσινο στὴ διάταξη τῆς πόλεως, ἂν καὶ στὴν ὀνομαζόμενη «δεύτερη γενιὰ» τῶν νέων πόλεων, μετὰ τὸ 1955 (Cumbernauld, Skelmersdale κά), ὑπάρχει μιὰ διαφοροποίηση ὡς πρὸς τὴ συνοχὴ τῆς πόλεως καὶ τὴ διάταξη τοῦ ἐλεύθερου χώρου. Πάντως, εἴτε γιὰ νέες πόλεις πρόκειται εἴτε γιὰ περιοχὲς ἐξυγιάνσεως καὶ ἀναπτύξεως σὲ κλίμακα γειτονιᾶς ἢ σὲ κλίμακα πόλεως ἐντὸς πόλεως (ὅπως προτείνει ὁ H. Perloff), ὁ παράγοντας «ἀναψυχὴ» παίζει σημαντικότατο ρόλο στὴ δημιουργία τοῦ νέου ἐλκυστικοῦ περιβάλλοντος ποὺ ἐπιδιώκεται.

Στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο οἱ ἔρευνες ποὺ ἔχουν γίνει, κυρίως ἀπὸ γεωγράφους, σχετικὰ μὲ τὴν ἀστικὴ ἀναψυχὴ εἶναι περιορισμένες. Οἱ προσπάθειες ἐδῶ ἔχουν σὰν σκοπὸ νὰ συμβάλουν στὴ γνώση τῶν μεταβλητῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων - σχετικὴ θέση, ἀπόσταση, χρόνος κά - ποὺ διαμορφώνουν τὸ χωρικὸ δίκτυο ἢ ἐπηρεάζουν τὴν κατανομὴ τῶν ἀναψυχικῶν ἐγκαταστάσεων στὸ ἀστικὸ περιβάλλον. Τέτοιες ἔρευνες ἐπιδιώκουν τὴν ἀνάπτυξη μοντέλων ποὺ θὰ βοηθήσουν εἴτε στὴν ὀρθολογικὴ ἐκλογὴ τοῦ ἄριστου ἀριθμοῦ θέσεων καὶ χώρων ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ βάσει γνωστῶν ἀναγκῶν καὶ φάσματος ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων, εἴτε στὸν καθορισμὸ τοῦ ἄριστου μεγέθους καὶ φάσματος ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων γιὰ μιὰ σειρὰ γνωστῶν θέσεων καὶ διατιθέμενων χώρων.

Ἡ θεωρία τοῦ Mitchell (30) ἔχει σὰν βάση τὴν κλασικὴ χωρο-οἰκονομικὴ θεωρία (location economic theory) καὶ τὴ θεωρία τοῦ Christaller. Ὁ Mitchell, στηριζόμενος σὲ μιὰ σειρὰ παραδοχὲς - κυκλικὴ ἰσόπεδη πόλη, ὁμοιόμορφη κατανομὴ πληθυσμιακῆς πυκνότητας καὶ συγκοινωνιακῶν δικτύων, ἴσος ἐλεύθερος χρόνος γιὰ ὅλους, ὁμοιόμορφη συμπεριφορά, ὀρθολογικὲς ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὴ διάθεση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου γιὰ ἀναψυχικὲς δραστηριότητες καὶ μετακινήσεις καί, τὸ κυριότερο, ὕπαρξη ἑνὸς ἀναψυχικοῦ συστήματος ποὺ ἀποτελεῖται ἱεραρχικὰ ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες τέσσερεις κατηγορίες μονάδων: τὸν παιχνιδότοπο ἢ μικρὸ γήπεδο, τὸ γήπεδο, τὸ πάρκο, τὸ μεγάλο πάρκο τῆς πόλεως - ὑποστηρίζει τὰ ἀκόλουθα:

α) τὴν κατανομὴ τῶν ἀναψυχικῶν μονάδων κάθε κατηγορίας σὲ ὁμοιόμορφο ἐξαγωνικὸ δίκτυο,

β) τὴν ἴση ἀπόσταση κάθε μονάδας ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅταν αὐτὲς ἀνήκουν στὴν ἴδια κατηγορία,

γ) τὸ ὁμοιόμορφο μέγεθος τῶν μονάδων σὲ κάθε κατηγορία καὶ τὸ καθορισμένο πληθυσμιακὸ μέγεθος στὴν «περιοχὴ ἐξυπηρετήσεως» κάθε μονάδας: 2.240 ἄτομα γιὰ παιχνιδότοπο, 6.720 γιὰ γήπεδα, 20.160 γιὰ πάρκα, 50.480 γιὰ μεγάλα πάρκα.

Ὁ Mitchell δέχεται πὼς μιὰ τέτοια θεωρία πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ στὴ συνέχεια ἀλλάζει δύο ἀπὸ τὶς παραδοχές του. Ἔτσι, μὲ βασικὴ τώρα παραδοχὴ ὅτι ἡ πληθυσμιακὴ πυκνότητα διαφοροποιεῖται σὲ τέσσερεις ζῶνες γύρω ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ περιοχή, καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

α) Ἐνῶ οἱ μεταβλητοὶ παράγοντες «ἀναψυχικὴ ἐγκατάσταση» καὶ «ἀπόσταση» παίζουν σημαντικὸ ρόλο στὴν κατανόηση τῶν θέσεων καὶ διατάξεων τοῦ ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ὁ μεταβλητὸς παράγοντας «πληθυσμιακὴ πυκνότητα» εἶναι ὁ σημαντικότερος, λόγω μεγάλου βαθμοῦ ἀλληλοσυσχετίσεως μὲ ἄλλους εἰδικοὺς μεταβλητοὺς παράγοντες,

β) Ἡ ἐλκυστικότητα τῆς ἀναψυχικῆς ἐγκαταστάσεως καὶ ἡ ἀπόσταση ποὺ κάποιος εἶναι διατεθειμένος νὰ καλύψει γιὰ νὰ τὴν ἐπισκεφθεῖ δὲν εἶναι πάντα σταθεροὶ παράγοντες. Ἡ ἐξήγηση ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ ἀντίληψη ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐλκυστικότητα καὶ τὴν ἀπόσταση ἐπηρεάζονται ἀπὸ ἄλλους μεταβλητοὺς παράγοντες καί, στὴν περίπτωση αὐτή, ἀπὸ τὴν πληθυσμιακὴ πυκνότητα: ὕπαρξη ἢ ἔλλειψη ἀνθρώπινου συνωστισμοῦ,

γ) Δὲν εἶναι βάσιμη ἡ γνώμη ὅτι ὑπάρχουν ἀμετάβλητες καὶ ξεκαθαρισμένες ἀξίες ποὺ ἀφοροῦν τὴ διάταξη στὸν χῶρο, τὴ ζώνη ἐπιρροῆς καὶ τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τῶν ἀναψυχικῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἡ αὐξανόμενη ζήτηση γῆς στὶς ἀστικὲς περιοχὲς καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς γιὰ τὴ χρήση της μεταξὺ διαφόρων δραστηριοτήτων καὶ λειτουργιῶν δημιουργοῦν τὰ βασικότερα προβλήματα ποὺ πρέπει νὰ ἐπιλυθοῦν. Ἡ δυσκολία νὰ δικαιολογηθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἡ ἀναψυχικὴ χρήση μὲ οἰκονομικὰ ἐπιχειρήματα, ἡ ἔλλειψη πολλὲς φορὲς τῆς κατάλληλης οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ὑποστηρίξεως γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν, καὶ ἡ ἀνάγκη δημιουργίας ἀποθεμάτων γῆς γιὰ τὴν ἱκανοποίηση, βάσει προτεραιοτήτων, μιᾶς ποικί-

investment in social overhead capital (infrastructure nets) and recreation-related services. Further, the size and variety of goods and services needed in such centres would offer opportunities to both the big enterpreneur and the small investor of the local community.

b) Concentrating physical development or such agglomerations of investment, as against scattering or dispersing facilities and services, is the best way to protect openspace, "the unspoiled nature".

c) Such agglomerations would offer increased employment opportunities to the local people, since a permanent sector would be created to attract not only off-season activities (conferences, conventions) but also part of the retired population. This could further result in the establishment of consumer oriented industries offering additional employment opportunities in certain kinds of manufacturing and agriculture.

d) With regard to social conditions, it is believed that developments of this kind, resulting in better public services, would upgrade the social environment for the local people. In their conclusions the authors emphasise the need for further refinement of their model with regard to "size and spacing of recreation nodes, desired types of recreation and supporting services within them, and desired relationships between the nodes and recreation activities of their supporting open space". Application of the model would necessitate not only this kind of refinement, which should aim at preserving the differences in natural and man-made landscape as well as the *genius loci* of the various areas, but also a comparison with other alternative models of spatial organisation.

Secondary or vacation housing is intended to serve man during his leisure time. Permanently located as a separate family unit or as part of a larger structure, it serves its occupants - who dispose of some other form of shelter as their primary residence - during weekends and holidays. The vacation home market is considered an important component of the overall recreation industry. Because of its spatial distribution and increasing demand on land, it is becoming an important land use factor in urban and regional planning.

In his paper on vacation housing in the USA, Ragatz (34) analyses the existing distribution in the country and discusses its impact on rural areas. He describes the differences in the spatial distribution of vacation houses on the basis of location quotients or in absolute numbers, and attributes these differences to such factors

λης σειρᾶς ἀναγκῶν στὸ μέλλον, συνιστοῦν τὸ εἰδικὸ πρόβλημα στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς. Ἡ διαπίστωση ὄχι μόνο τῆς ἐλλείψεως χώρων ἀναψυχῆς στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄνισης κατανομῆς τους, ἐπιβάλλει μιὰ νέα ἀντιμετώπιση, πολλὲς φορὲς στὰ πλαίσια προγραμμάτων ἀνανεώσεως, ἐξυγιάνσεως καὶ ἀναπτύξεως, ποὺ θὰ λαμβάνει ὑπόψη: α) τὴ δομὴ ἀπασχολήσεως, τὸ εἰσόδημα καὶ τὴν οἰκονομικὴ δύναμη κάθε κοινότητας, β) τὴ διαθεσιμότητα γῆς καὶ ἀναψυχικῶν πόρων, τὴ θέση, τὰ εἴδη καὶ τὴν πελατεία ποὺ ἐξυπηρετοῦν, τὴ διάρκεια χρήσεως τοῦ ἐξοπλισμοῦ, γ) τὶς συνθῆκες τῶν περιοχῶν κα-

11

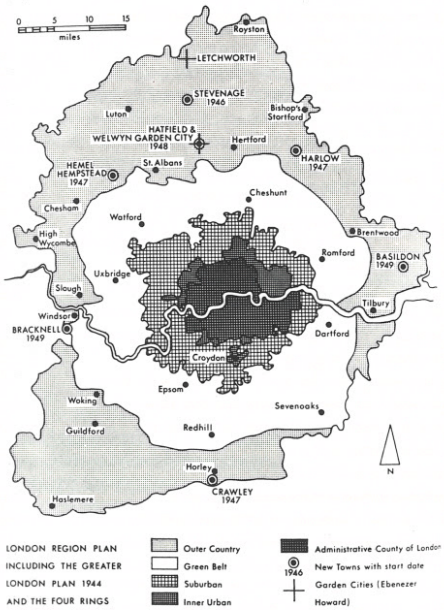

τοικίας, δ) τὸ συγκοινωνιακὸ δίκτυο, ε) ἀναλυτικὲς ἔρευνες ποὺ προσδιορίζουν τὶς ἀνάγκες χώρου γιὰ κάθε ἄτομο-ὁμάδα διαφορετικῆς ἡλικίας, τὸν διαθέσιμο χρόνο κλπ, στ) τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση καὶ τὴν ἀνάγκη πληροφορήσεως-ἐνημερώσεως-συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ σὲ θέματα περιβάλλοντος καὶ προγράμματα δράσεως.

Σχετικὰ μὲ τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι οἱ ἀνάγκες καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ διαφόρων ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων καὶ οἱ σχετικὲς μετακινήσεις σπάνια συμπίπτουν ἢ σχετίζονται μὲ ὑφιστάμενα διοικητικὰ ὅρια. Ἑπομένως ἡ ἀποτελεσματικότητα μιᾶς περιοχῆς ἀναψυχῆς ἐξαρτᾶται πολὺ καὶ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο συσχετίζεται μὲ ἄλλες γειτονικὲς ἢ ἄλλου εἴδους συγγενεῖς δραστηριότητες - μορφωτικές, πολιτιστικές, κοινωνικές, ἐμπορικὲς κλπ - πράγμα ποὺ δείχνει τὴν ἀνάγκη ἑνὸς νέου ὑπερτοπικοῦ διοικητικοῦ-ὀργανωτικοῦ καὶ συντονιστικοῦ πλαισίου.

Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ πόσο ἀποφασιστικὸ παράγοντα ἀποτελεῖ, στὴν περίπτωση αὐτή, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο διοικοῦνται οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ ἀναψυχικοῦ ἐξοπλισμοῦ. Ἡ πολιτικὴ διοικήσεως καὶ ἡ πολιτικὴ τιμῶν (pricing policy), ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τῆς πρώτης, μποροῦν νὰ μειώσουν ἢ νὰ αὐξήσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ὅλου συστήματος προσφορᾶς ἀναψυχικῶν ὑπηρεσιῶν. Μιὰ τέτοια πολιτικὴ ἀποσκοπεῖ στὴν κατανομὴ καὶ διοχέτευση τῆς ζητήσεως στὸν χῶρο κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ἡ καλύτερη παραγωγικὴ χρήση τῶν ὑλικῶν πόρων, ἡ ἀξιοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ ἡ προστασία φυσικῶν καὶ ἀνθρωπογενῶν πόρων. Εἰδικά, ἕνας κλάδος ἀναψυχῆς ποὺ θὰ εἶχε νὰ κερδίσει πολλὰ ἀπὸ μιὰ σωστὴ πολιτικὴ διοικήσεως στὴν Ἑλλάδα θὰ ἦταν ὁ τουρισμός, καὶ συγκεκριμένα οἱ τουριστικὲς μετακινήσεις. Λόγω τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα τῆς τουριστικῆς ζητήσεως - συγκέντρωση σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο (αἰχμὴ) καὶ κινητικότητα τοῦ τουριστικοῦ πληθυσμοῦ - ἡ ἐφαρμογὴ σωστῆς στρατηγικῆς στὴν περίπτωση αὐτὴ προϋποθέτει εἰδικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα γιὰ τὴν ποσοτικὴ ἐκτίμηση κατὰ κατηγορία καὶ σημασία τῶν ἀξόνων κυκλοφορίας, τὴν ἐνθάρρυνση ἢ μὴ τῶν μετακινήσεων ἀπὸ τὶς περιοχὲς παραθερισμοῦ καὶ μακρᾶς διαμονῆς, ἢ τὴν ἐνδεχόμενη παροχὴ στοὺς ξένους καὶ Ἕλληνες τουρίστες εἰδικῶν διευκολύνσεων (εἰσιτήρια διαρκείας μὲ χαμηλὲς τιμὲς γιὰ συγκεκριμένες διαδρομὲς μέσα στὴ χώρα) γιὰ νὰ ἐνθαρρυνθοῦν οἱ ἐκτὸς αἰχμῆς μετακινήσεις καὶ νὰ ἀνακουφιστοῦν δίκτυα καὶ ὑπηρεσίες ἀπὸ τὶς πιέσεις.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

23. Kraus, Richard. *Recreation and Leisure in Modern Society,* New York 1971.

24. Τὸ τάβλι καὶ τὸ σκάκι χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτή.

25. Kraus, R., *op.cit.,* p. 169.

26. Siedlungsverband Ruhr Kohlenbezirk. *SVR Atlas,* Essen 1960.

27. "Regional Outdoor Recreation Pattern in the Ruhr Region", M.Sc. thesis, Edinburgh University, 1968.

28. *The Greenbelt.* Ministry of Housing and Local Government. London; H.M.S.O. 1964.

29. Siedlungsverband Ruhr Kohlenbezirk. *Gebietsentwicklungsplan,* Essen 1966.

30. Mitchell, L.S. "Toward a Theory of Public Urban Recreation", in *Proceedings of the Association of American Geographers,* vol. 1, 1969.

IV. Προβλήματα ἀναψυχῆς σὲ ἐθνικὴ καὶ περιφερειακὴ κλίμακα

α) Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη βασισμένη στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ σημείου ἀναπτύξεως

τῶν R.H. Harper, T.H. Schmudde καὶ F.H. Thomas (31)

Ἡ ἀρχὴ τοῦ σημείου ἀναπτύξεως στὴν περιφερειακὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη

Κατὰ τὴν τελευταία δεκαπενταετία ἡ γεωγραφικὴ ἔκφραση τῆς περιφερειακῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐξετάστηκε ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς (32). Οἱ σχετικὲς δημοσιεύσεις εἶχαν σὰν ἐπίκεντρο τὴ μελέτη τῶν σχέσεων πόλεως καὶ ἐνδοχώρας ἢ κέντρου καὶ περιφέρειας. Ἡ ἀρχὴ τοῦ σημείου ἀναπτύξεως (33) ἀναγνωρίζει τὴ διαφοροποιημένη ὀργάνωση τοῦ οἰκονομικοῦ χώρου, ὅπου ἕνα ἢ περισσότερα ἀστικὰ κέντρα γίνονται ἑστίες περιφερειακῆς ὀργανώσεως καὶ ἀναπτύξεως.

Ἡ οἰκονομικὴ βάση γιὰ ἕνα σημεῖο ἀναπτύξεως εἶναι συνδυασμὸς ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, ποὺ ὅλες μαζὶ συντελοῦν στὴ δημιουργία συνθηκῶν εὐνοϊκῶν γιὰ τὴν περαιτέρω συγκέντρωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας στὸ σημεῖο ἀναπτύξεως. Ἀναπτυσσόμενες στὰ πλαίσια τῆς ἀστικῆς βιομηχανοποιήσεως, οἱ ἐσωτερικὲς οἰκονομίες στὰ σημεῖα ἀναπτύξεως σχετίζονται μὲ τὶς μονάδες παραγωγῆς καὶ διανομῆς ποὺ συντελοῦν στὴν αὔξηση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν ἐγκαταστάσεων μεγάλης παραγωγῆς. Ἐπιπροσθέτως, σὰν ἐπακόλουθο τῆς συγκεντρώσεως, δημιουργεῖται μιὰ σειρὰ ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν μὲ τὴ μορφὴ καλύτερων ὑπηρεσιῶν στοὺς τομεῖς τῶν μεταφορῶν,

12

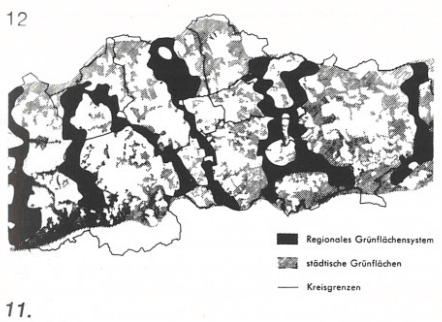

11.
Ἡ πράσινη ζώνη τοῦ Λονδίνου.

12.
Τὸ σύστημα ζωνῶν πρασίνου στὸ Ρούρ.

as: a) abundance of recreational resources; b) proximity to large urban centres and population concentrations - the majority of "vacation homes are in States where more permanent housing units are located... and where population density is the highest". Discussing the positive and negative payoffs of the vacation home market to regional economic development, with particular reference to the rural areas, he finds economic benefits (local tax base improvement, development of construction and tertiary industries, expenditures by urbanites and vacationers on local services and products) outweighing community costs, as a result of infrastructure works and the seasonal character of demand.

In Sweden, 65% of secondary or vacation houses are, according to Sehlin (37), within 50 klm from the primary residence. As a result of increasing pressures on land, it is suggested that land in the areas surrounding urban centres should be reserved or used for forms of active outdoor recreation rather than for vacation housing. He emphasises the need for an active localisation policy to be formulated by a state authority. Such an agency would be responsible for the sector of outdoor recreation on a national scale, coordinating and giving advice to regional and municipal authorities. He further suggests that municipal authorities should charge a fee to every owner of a vacation house, thus enabling them to cover part of their infrastructure costs.

The vacation housing situation in Greece is analysed on the basis of observations and empirical estimates; statistical information

11.
The London greenbelt.

12.
The Ruhr greenspace system.

τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητας καὶ τῆς δημόσιας ἢ δημοτικῆς διοικήσεως.

Ἡ ἰδέα τοῦ σημείου ἀναπτύξεως ταιριάζει ἐπομένως στὴν πραγματικότητα τῆς σημερινῆς, ἀστικὰ προσανατολισμένης, λειτουργικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως. Βασίζεται στὴν ἀρχή ὅτι, γιὰ τὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη, οἱ ἐπενδύσεις δὲν πρέπει νὰ διασπείρονται· τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν τόνωση ὄχι μόνο τοῦ κεντρικοῦ σημείου ἀλλὰ καὶ τῆς εὐρύτερης γύρω του περιοχῆς εἶναι μᾶλλον ἡ συντονισμένη, συγκεντρωμένη, μαζικὴ ἐπενδυτικὴ προσπάθεια στὸν λειτουργικὸ κόμβο (node) ἢ σημεῖο.

Ἐνῶ ἡ ἰδέα τοῦ σημείου ἀναπτύξεως προῆλθε κυρίως ἀπὸ μελέτες βιομηχανοποιήσεως καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, στὸ ἄρθρο τοῦτο ὑποστηρίζεται ὅτι μιὰ τέτοια ἀρχὴ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐξίσου καὶ στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς σὲ περιφερειακὴ κλίμακα.

Πρότυπο (model) περιφερειακῆς χωροταξικῆς ὀργανώσεως στὸν τομέα τῆς ἀναψυχῆς

Ἡ ὀρθὴ ἀνάπτυξη τῶν δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς σὲ μιὰ περιφέρεια ἀπαιτεῖ νὰ ληφθεῖ ὑπόψη, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὁ πελάτης, δηλαδὴ ὁ ἀστὸς ἢ ἡ ἀστικὴ οἰκογένεια ποὺ βασικὴ ἐπιθυμία τους εἶναι νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸ ἀσφυκτικό, πολλὲς φορὲς μολυσμένο, τεχνητὸ περιβάλλον τῆς πόλεως, ἀναζητώντας αἰσθητικὲς ἀξίες σ' ἕνα περιβάλλον «φυσικὸ» καὶ διαφορετικό.

Πάντως πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ ἀστός, ἀφήνοντας τὴν πόλη, προσπαθεῖ καὶ ἐπιδιώκει νὰ ἀφήσει πίσω του μόνο τὶς ἐνοχλητικὲς συνθῆκες ζωῆς, ὄχι ὅμως καὶ τὶς ἀνέσεις ποὺ ἔχει μάθει. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ ἔλξη εἶναι μορφὲς ἀναψυχῆς ποὺ συνδυάζονται μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, τὴ θάλασσα ἢ τὸ βουνό, ἐντούτοις παράλληλα ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἐξυπηρετήσεις ποὺ θεωροῦνται πιὰ σὰν ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς καλῆς ἀστικῆς ζωῆς: καλῆς ποιότητας ἑστιατόρια καὶ καταλύματα ὕπνου κι ὅλη ἡ σειρὰ τῶν ἄλλων ἐξυπηρετήσεων (καταστήματα, κέντρα ψυχαγωγίας κἄ) ποὺ κατὰ κανόνα τείνουν νὰ εἶναι συγκεντρωτικοῦ χαρακτήρα ὡς πρὸς τὴ θέση τους.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τομέα τῆς ἀναψυχῆς σὲ περιφερειακὴ κλίμακα ἔχει λοιπὸν σὰν ἀντικείμενο νὰ λύσει ταυτόχρονα προβλήματα προσφορᾶς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερου χώρου μὲ φυσικὸ χαρακτήρα (unspoiled nature), κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μιᾶς μεγάλης σειρᾶς εὐκολιῶν καὶ ἐξυπηρετήσεων ἀστικοῦ χαρακτήρα. Γι' αὐτὸ προτείνεται, σὰν βασικὸ στοιχεῖο ὀργανώσεως στὸν χῶρο, ἡ περιοχὴ δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς μὲ ἐπίκεντρο ἢ ἑστία ποὺ θὰ συγκεντρώνει τέτοιου εἴδους εὐκολίες καὶ ἐξυπηρετήσεις. Στὸ σύνολο τῆς περιφέρειας προτείνεται ἕνα πολυκεντρικὸ δίκτυο ἀπὸ περιοχὲς δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς, μὲ τὶς κατάλληλες ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς κυκλοφοριακὲς διασυνδέσεις.

Ἡ ἰδέα αὐτή, τῆς συγκεντρωτικῆς μορφῆς ἀναπτύξεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα μεγιστοποιήσεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν σὲ ἐπενδύσεις κοινωνικοῦ κεφαλαίου καὶ προστασίας τοῦ ἐπενδυομένου κεφαλαίου ποὺ προβάλλει, εἶναι ἐλκυστικὴ κι ἀπὸ ἄλλη ἐπενδυτικὴ πλευρά.

Ἡ μορφὴ αὐτὴ ἀναπτύξεως προϋποθέτει τὴ δημιουργία μιᾶς συντονισμένης καὶ ποικίλης σειρᾶς ἀγαθῶν καὶ εὐκολιῶν ἐξυπηρετήσεως ὄχι ἀπαραίτητα ἀπὸ ἕνα μόνον ἐπιχειρηματία ἢ ὀργανισμό. Τουναντίον, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀνάπτυξη θὰ προσφέρει στὸν ἰδιώτη ἐπιχειρηματία, πιθανῶς μόνιμο κάτοικο, τὴν εὐκαιρία νὰ συμμετάσχει καὶ νὰ ὀφεληθεῖ ἀπὸ ὁρισμένες οἰκονομίες καὶ ἀπὸ τὴν ἀποδοτικότητα μιᾶς τόσο μεγάλης καὶ ποικίλης συγκεντρώσεως. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, σὲ τέτοιες συγκεντρώσεις ἡ ποικιλία τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν μονάδων ἐξυπηρετήσεως ἀναμφίβολα θὰ ἀντιπροσωπεύει μιὰ συντονισμένη ποικιλία διαφόρων ἀτομικῶν ἐπενδυτικῶν ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναγκῶν. Ἑπομένως παρουσιάζεται σὰν μιὰ ἑλκυστικὴ ἐπένδυση τόσο γιὰ τὸν σχετικὰ μεγάλο ὅσο καὶ γιὰ τὸν μικρὸ ἐπιχειρηματία.

Ἡ συγκέντρωση στὸν χῶρο τῶν ἐπενδύσεων προσφέρει μεγάλο ἀριθμὸ καὶ ποικιλία εὐκαιριῶν ἀναψυχῆς κι ἔτσι ἐνθαρρύνει τὴν οἰκογένεια μὲ τὶς ποικίλες ἀνάγκες νὰ ταξιδέψει πιθανῶς μεγαλύτερες ἀποστάσεις γιὰ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ αὐτὲς τὶς εὐκαιρίες, μειώνοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ συνολικὸ κόστος μεταφορᾶς.

Ἡ ἀνεξέλεγκτη ἀνάπτυξη τῶν δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὲς ὑπηρεσιῶν, ἡ διασπορὰ σὲ μιὰ περιοχὴ ἢ περιφέρεια τῶν ἐγκαταστάσεων ἐξυπηρετήσεως, ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ὑποβάθμιση τῆς ποιότητας τοῦ τοπίου καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Κύριο ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς συγκεντρωτικῆς μορφῆς ἀναπτύξεως εἶναι ἡ προστασία καὶ διατήρηση ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερου ἑνιαίου ἐλεύθερου χώρου, καθὼς καὶ τῆς ποιότητας τοῦ τοπίου καὶ τῶν φυσικῶν πόρων.

Ἐγγύηση καὶ προϋπόθεση ἐπιτυχίας αὐτῶν τῶν στόχων εἶναι ἡ ὕπαρξη κατάλληλου ὀργανωτικοῦ θεσμικοῦ πλαισίου καὶ πολιτικῆς γῆς.

Ἕνα σημαντικὸ ἐπίσης πλεονέκτημα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τῆς μορφῆς σχετίζεται μὲ τὴ δομὴ τῆς ἀπασχολήσεως, μιὰ κι ἐδῶ ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν κυριαρχεῖ. Ὁ τομέας αὐτὸς ἀπασχολήσεως εἶναι ὁ πιὸ δυναμικὸς καὶ ἐπιπλέον αὐτὸς ποὺ ἐπιδέχεται τὴ λιγότερη αὐτοματοποίηση (οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρονται εἰδικὰ στὶς ΗΠΑ, ὅπου οἱ ὑπηρεσίες ἀναψυχῆς ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα μιὰν ἀπὸ τὶς κύριες βιομηχανίες ἀναπτύξεως). Ὕστερα, ἐνῶ καταρχὴν ἡ ἀναψυχὴ φαίνεται νὰ προσφέρει μόνον ἐποχιακὴ ἀπασχόληση, ἡ συγκέντρωση τόσων βασικῶν ὑπηρεσιῶν δημιουργεῖ πολλὲς δυνατότητες γιὰ σταθερὴ ἀπασχόληση καὶ οἰκονομικὲς δραστηριότητες ὁλόκληρο τὸν χρόνο. Διασκέψεις, συνέδρια καὶ ἄλλες συγκεντρωτικῆς μορφῆς δραστηριότητες μποροῦν νὰ προσελκυστοῦν κοντὰ στὶς συγκεντρωμένες ὑπηρεσίες καὶ ἐγκαταστάσεις ἀναψυχῆς ἀκόμη καὶ ἐκτὸς τῆς ἐποχιακῆς αἰχμῆς. Τέλος, ἡ δημιουργία ἑνὸς μόνιμου τομέα ὑπηρεσιῶν ἀποτελεῖ μιὰ βάση γιὰ περαιτέρω ἀνάπτυξη, ἐπειδὴ προσφέρει εὐκαιρίες ὁρισμένων εἰδῶν βιομηχανικῆς καὶ γεωργικῆς ἀπασχολήσεως. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀναψυχῆς ἀρχικὰ ἐξυπηρετεῖ περαστικοὺς ἢ ἐποχιακοὺς ἐπισκέπτες καὶ παραθεριστές, οἱ ἑλκυστικὲς εὐκολίες καὶ ἐξυπηρετήσεις μιᾶς ὀρθὰ σχεδιασμένης περιοχῆς μποροῦν νὰ προσελκύσουν ἕνα μέρος τοῦ οἰκονομικῶς μὴ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (retired population), μὲ συνέπεια τὴ μεγέθυνση τῆς ἀγορᾶς καὶ τὴν προσέλκυση βιομηχανιῶν παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ παραγνωριστεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι συγκεντρωτικὲς ἀναπτύξεις τέτοιας μορφῆς προσφέρουν εὐκαιρίες βελτιώσεως τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς (καλύτερες δημόσιες ὑπηρεσίες, μεγέθυνση φορολογικῆς βάσεως, βελτίωση standards).

Γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν ὅμως τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ὀφέλη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς ἀναπτύξεις, προϋπόθεση εἶναι ἡ ὕπαρξη ἱκανοποιητικοῦ δικτύου μεταφορῶν. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ποὺ βασίζεται στὰ σημεῖα ἀναπτύξεως παίρνει πραγματικὰ περιφερειακὴ διάσταση μόνον ὅταν ὑπάρχει ἡ κατάλληλη διάρθρωση τοῦ ἢ τῶν σημείων ἀναπτύξεως στὸν χῶρο, καὶ σὲ τέτοια σχέση μὲ τὰ δίκτυα μεταφορῶν ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνονται ἐνδοπεριφερειακὲς ἀλλὰ καὶ διαπεριφερειακὲς συνδέσεις. Ἑπομένως ἡ ὑποδομὴ τῶν μεταφορικῶν δικτύων εἶναι βασικὸ στοιχεῖο ἐπιτυχίας στὸν σχεδιασμὸ τοῦ τομέα τῆς ἀναψυχῆς σὲ περιφερειακὴ κλίμακα.

β) Δεύτερη κατοικία

Σὰν δεύτερη κατοικία θεωρεῖται μιὰ μορφὴ στέγης ἢ κατοικίας - ἐκτὸς τῆς κυρίας καὶ μόνιμης - ποὺ ἔχει κατασκευαστεῖ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσει ἄτομα ἢ νοικοκυριὰ τὶς ὧρες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου. Ἀναλυτικό-

or research in this area is virtually non-existent. Such an incomplete analysis can only hope to serve in identifying characteristics and problems, in raising questions and suggesting areas of further inquiry. With reference to secondary housing areas in the greater Athens area, where the majority of vacation houses are located, and in particular the island of Salamis, the following characteristics and inferences could be drawn: a) A high density in most areas, as evidenced by the smallness of plot sizes (the majority are often under 150 sq.m) and the minimal number of rooms in single family houses, usually of the do-it-yourself type made out of a variety of components. Privacy is usually impossible to achieve, but perhaps this is not considered as important or even desirable by the occupants; b) House-cost estimates and places of primary residence suggest that the owners of such vacation houses belong to the middle and low income classes. Vacation houses, therefore, cannot be associated with the high income class only; c) The virtual lack of infrastructure in many areas (water, electricity, sewerage) and the siting of housing units (and their auxiliary service areas) on the plots indicate that the need to acquire a vacation house (whether for pure recreational purposes or not is a matter requiring investigation) is strong enough to override such inconveniences; more important still, it reveals total disregard and/or absence of municipal or public regulatory standards and controls; d) The time-distance factor does not seem to be the sole determining factor for occupancy rates of such housing units, or else how would one explain the fact that such houses, in the proximity of Athens, accessible quickly, easily and inexpensively, were found mostly vacant during autumn weekends in good weather. Problems of the vacation housing market should be considered within the framework of national and regional planning policies of the recreational and tourist sector. A vacation housing policy, at present non-existent in this country, should determine: a) the optimum distribution of vacation housing areas in the country, and priorities as to the types of recreation that should be encouraged in the urban regions as against

τερα, ή δεύτερη κατοικία μπορεῖ νὰ διακριθεῖ ἀνάλογα μὲ τὴ διάρκεια χρήσεως (κατοικία διακοπῶν, κατοικία Σαββατοκύριακου), τὸ καθεστὼς κυριότητας, τοὺς τρόπους κατασκευῆς (τύποι λυόμενων καὶ κινητῶν κατοικιῶν, συμβατικοὶ τύποι κατοικίας).

Ἡ δεύτερη κατοικία, σὰν ἕνα φαινόμενο στὸν χῶρο, ἔχει σημαντικὲς καὶ ἄμεσες ἐπιπτώσεις στὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, ἰδιαίτερα ὅμως στὸ περιβάλλον τῶν περιαστικῶν περιοχῶν. Ἡ αὐξανόμενη ζήτηση γῆς στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα γιὰ ἀναψυχικὲς δραστηριότητες - ἡ δεύτερη κατοικία ἀποτελεῖ μιὰ μόνο μορφὴ αὐτῆς τῆς ζητήσεως - εἶναι ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ βασικὰ τῆς συνδυασμένης αὐξήσεως εἰσοδήματος καὶ διαθέσιμου ἐλεύθερου χρόνου. Ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι σημαντικοὶ παράγοντες-κίνητρα συντελοῦν στὴ δημιουργία ζητήσεως καὶ ἀγορᾶς γιὰ δεύτερη κατοικία.

Τέτοιοι παράγοντες εἶναι, π.χ., οἱ συνθῆκες διαβιώσεως στὰ ἀστικὰ κέντρα (τὸ εἶδος κατοικίας καὶ οἱ συνθῆκες στὴν κλίμακα τῆς γειτονιᾶς), ἡ ἐπιδίωξη κοινωνικῆς προβολῆς, ἡ ἔλξη ποὺ ἀσκεῖ ὁ περιαστικὸς χῶρος, ἡ κατάσταση τοῦ δικτύου μεταφορῶν, ἡ διαφήμιση καὶ τὸ ἐπίπεδο μορφώσεως.

Τὰ προβλήματα τῆς κατοικίας διακοπῶν στὶς ΗΠΑ ἐξετάζονται ἀπὸ χωροταξικὴ σκοπιὰ σὲ μιὰ πρόσφατη σχετικὰ μελέτη (34), στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1965 ὑπῆρχαν 3 ἑκατ. οἰκογένειες - τὸ 5% τοῦ συνόλου τῶν οἰκογενειῶν τῆς χώρας - ποὺ διέθεταν κατοικίες διακοπῶν. Ἂν καὶ τὸ ποσοστὸ αὐτὸ φαίνεται νὰ εἶναι μικρό, ἡ μελέτη ἐπισημαίνει ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ καί, ἐπιπλέον, ὅτι ὁ ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως τέτοιων κατοικιῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα, εἶναι τῆς τάξεως τῶν 100.000 - 200.000.

Σχετικὰ μὲ τὴ χωροταξικὴ κατανομὴ τῶν κατοικιῶν ἡ μελέτη, χρησιμοποιώντας μιὰ σειρὰ στατιστικῶν ἀναλύσεων, καταλήγει στὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις:

α) Μὲ βάση ἕνα συντελεστὴ ἢ δείκτη θέσεως (35), ὅπως τὸν ὀνομάζει, στὸν ὁποῖο συσχετίζονται οἱ ἀριθμοὶ τῶν μόνιμων κατοικιῶν καὶ τῶν κατοικιῶν διακοπῶν κάθε πολιτείας μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἐθνικὰ μεγέθη, προκύπτουν σημαντικὲς διαφορὲς ἀπὸ πολιτεία σὲ πολιτεία. Δύο μεγάλες συγκεντρώσεις κατοικιῶν διακοπῶν ποὺ παρατηροῦνται, συσχετίζονται καὶ ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ μὲ τὴν ὕπαρξη πλούτου καὶ ποικιλίας ἀναψυχικῶν πόρων, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὴ γειτνίασή τους μὲ μεγάλες ἀστικο-πληθυσμιακὲς συγκεντρώσεις (Μεγαλόπολη τῶν Μεγάλων Λιμνῶν: Michigan, Wisconsin, Minnesota, Ἀνατολικὴ Μεγαλόπολη: Vermont, New Hampshire, Maine). Οἱ μικροὶ δεῖκτες θέσεως σὲ ἄλλες πολιτεῖες ἀποδίδονται εἴτε στὴν ὕπαρξη σχετικὰ μεγάλης ἀναλογίας οἰκογενειῶν χαμηλοῦ εἰσοδήματος (Νότιες Πολιτεῖες), εἴτε στὶς κλιματικὲς συνθῆκες, εἴτε στὴν ὕπαρξη μεγάλων ἐκτάσεων γῆς ὑπὸ πολιτειακὸ καὶ κρατικὸ καθεστὼς κυριότητας (Καλιφόρνια).

β) Σὲ ἀπόλυτους ἀριθμούς, οἱ μεγαλύτερες συγκεντρώσεις κατοικιῶν διακοπῶν βρίσκονται στὶς περιοχὲς μὲ τὶς μεγαλύτερες πληθυσμιακὲς πυκνότητες καὶ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ μονάδων μόνιμων κατοικιῶν. Ἡ αὔξηση ἑπομένως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος συνεπάγεται καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοικιῶν διακοπῶν.

Συμπερασματικά, ἡ μελέτη ἀναφέρεται στὶς συνέπειες - θετικὲς καὶ ἀρνητικές - ποὺ ἔχει γιὰ τὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς ἡ ἐμφάνιση τῆς δεύτερης κατοικίας. Στὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν πώληση τῆς λιγότερο ἀποδοτικῆς ἢ περιθωριακῆς γῆς καὶ τὴν τόνωση τῆς τοπικῆς οἰκονομίας σὰν συνέπεια τῆς δημιουργίας ἀγορᾶς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τοὺς παραθεριστὲς ἀντιπαρατίθενται μειονεκτήματα ὅπως ἡ ἀδυναμία τῶν κοινοτήτων νὰ ἀναλάβουν νέα ἔργα ὑποδομῆς ἢ νὰ ἐξοπλιστοῦν μὲ τὶς ἀπαραίτητες ὑπηρεσίες καὶ οἱ κίνδυνοι καταστροφῆς καὶ ὑποβαθμίσεως τῆς ποιότητας τοῦ ἀγροτικοῦ περιβάλλοντος. Τέλος ὑποστηρίζεται πώς, μὲ τὸν κατάλληλο ἔλεγχο καὶ τὴν ἐφαρμογὴ σωστῆς πολιτικῆς γῆς καὶ κανονισμῶν, μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες μποροῦν νὰ προληφθοῦν.

Τὸ 1963 στὴ Σουηδία τὸ ποσοστὸ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔκανε διακοπὲς ἦταν πάνω ἀπὸ 90%, ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν οἰκογενειῶν ποὺ διέθεταν κατοικία διακοπῶν ἦταν 10% - 12,5% (36), δηλαδὴ ὑπερδιπλάσιο τοῦ ποσοστοῦ στὶς ΗΠΑ, καὶ μὲ ἐτησία αὔξηση 5%. Στὸ σύνολο τῆς χώρας, μιὰ οἰκογένεια στὶς ὀκτὼ διέθετε κατοικία διακοπῶν, καὶ στὶς τρεῖς μεγαλύτερες πόλεις ἡ ἀναλογία ἦταν 1 πρὸς 5. Ἡ συγκέντρωση τῶν κατοικιῶν διακοπῶν κοντὰ ἢ σὲ μικρὴ ἀκτίνα ἀπὸ τὶς μητροπολιτικὲς περιοχὲς καὶ τὰ μεγαλύτερα ἀστικὰ κέντρα - τὸ 65% τέτοιων κατοικιῶν βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 50 χλμ ἀπὸ τὴν κύρια κατοικία - ἔχει δημιουργήσει ὀξύτατα προβλήματα χρήσεως γῆς. Ὁ Sehlin, στὴ σχετικὴ ἔκθεσή του (37), ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ νὰ λυθοῦν τὰ προβλήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστοῦν σὰν μέρος τοῦ ὅλου φάσματος τῶν προβλημάτων κοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ, καὶ προτείνει νὰ καθοριστοῦν σὲ πρώτη φάση οἱ ἀνάγκες γῆς ποὺ θὰ προκύψουν μακροπρόθεσμα γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων. Ὑποστηρίζεται ἐπίσης ὅτι γύρω ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα πρέπει νὰ διατηρηθεῖ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καὶ ἡ γῆ νὰ διατεθεῖ μόνο γιὰ ὁρισμένου εἴδους ἀναψυχικὲς δραστηριότητες, ἐνῶ ἡ πίεση γιὰ δεύτερη κατοικία νὰ διοχετευθεῖ σὲ ἄλλες περιοχὲς σύμφωνα μὲ τὴν ἐνεργητικὴ πολιτικὴ χωροθετήσεως τέτοιου εἴδους κατοικιῶν ποὺ θὰ χαράξει καὶ θὰ ἐφαρμόσει τὸ κράτος. Στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς, εἰδικὴ ἔμφαση πρέπει νὰ δοθεῖ σὲ προβλληματικὲς ἀγροτικὲς περιφέρειες καὶ περιοχές. Σχετικὰ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ποσοστὸ 11% τῶν κατοικιῶν διακοπῶν ἀποτελοῦσαν παλαιότερα τὴ μόνιμη κατοικία τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, κι ὅτι ὑπάρχει τάση περαιτέρω αὐξήσεως τοῦ ποσοστοῦ αὐτοῦ. Μαζὶ μὲ ἄλλα συγκεκριμένα μέτρα, στὴν ἔκθεση προτείνεται καὶ ἡ καθιέρωση ἑνὸς ἐτήσιου δημοτικοῦ φόρου ποὺ θὰ καταβάλλεται ἀπὸ κάθε ἰδιοκτήτη δεύτερης κατοικίας, γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ δημοτικὲς ἀρχὲς νὰ καλύψουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὶς δαπάνες γιὰ τὰ ἔργα ὑποδομῆς καὶ τὴ διατήρηση καὶ βελτίωση τοῦ περιβάλλοντος γενικά.

Οἱ περιοχὲς ἐγκαταστάσεως δεύτερης κατοικίας στὴν Ἑλλάδα συγκεντρώνονται κοντὰ καὶ γύρω ἀπὸ τὰ κύρια ἀστικὰ κέντρα τῆς χώρας - Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη - καὶ κυρίως κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν. Στὴν εὐρύτερη περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας τέτοιες περιοχὲς εἶναι: στὴν Ἀττικὴ οἱ ἀκτὲς τοῦ Σαρωνικοῦ ἀπὸ Βουλιαγμένη μέχρι Σούνιο, οἱ ἀκτὲς τοῦ Εὐβοϊκοῦ (Λούτσα, Πόρτο Ράφτη, Κάλαμος, Ὠρωπός), τὸ Πόρτο Γερμενὸ καὶ τὸ Ἀλεποχώρι, ἡ Σαλαμίνα καὶ ἡ Αἴγινα, ἀκόμη καὶ ἡ παραλία Ἄσσου - Σικυῶνος - Ξυλοκάστρου - Λυκοποριᾶς στὸν Κορινθιακὸ καὶ ἡ Ἐρέτρια στὴν Εὔβοια. Ὑπάρχει ἐπίσης ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς τέτοιων κατοικιῶν στὶς Κυκλάδες, στὸ Πήλιο καὶ στὴ Χαλκιδική.

Τὰ παραπάνω βασίζονται βέβαια σὲ ἐμπειρικὲς ἐκτιμήσεις γιατὶ δὲν ἔχει γίνει καμιὰ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῆς δεύτερης κατοικίας, τὶς σχέσεις της μὲ τὴ μόνιμη, τὴ συχνότητα χρήσεώς της, τὶς περιοχὲς ποὺ προτιμοῦνται κατὰ εἰσοδηματικὴ κοινωνικὴ ὁμάδα κλπ. Οὔτε καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΑ παρέχουν, ὅπως πιστεύεται, μιὰ ξεκάθαρη εἰκόνα γιὰ τὸ σύνολο τῆς χώρας καὶ κατὰ κύρια γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Εἶναι ἑπόμενο λοιπὸν νὰ περιοριστεῖ κανεὶς σὲ ὁρισμένα ἔκδηλα χαρακτηριστικὰ τῶν περιοχῶν δεύτερης κατοικίας καὶ νὰ ἐκτιμήσει τὰ φαινόμενα μὲ κάποια ὑποκειμενικότητα.

Τὸ πρῶτο ἔντονο χαρακτηριστικὸ φαινόμενο εἶναι ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε ὀργανώσεως τῆς ὑποδομῆς. Ἔτσι στοιχειώδεις

---

the rural; also, to what extent vacation housing needs could, or should, be satisfied in the proximity of urban centres; b) which types of vacation housing should be encouraged, where, and how; taking into account the wide range of needs, and enacting appropriate legislation; c) catch-up measures to cope with existing urgent problems: infrastructure improvement, zoning regulations, control of the "prefabricated" housing industries.

The last section deals with certain aspects of planning and development of tourist zones and areas. Recent developments in France and Yugoslavia* are important not only because of the size and scope of the programmes (e.g., construction of 600,000 tourist beds on 180 klm of French Mediterranean coastline) but also because they constitute a new overall public planning approach on this scale. Tourism is here considered as the primary force for a dynamic regional development enterprise based on an appropriately organised infrastructure, rational zoning and intersectoral coordination. Much of the French plan's successful implementation lies in the hands of the "Interministerial Mission for the Tourist Development of the Roussillon-Languedoc Coastline" - a central agency responsible for land acquisition policies (to avoid speculation), town and country planning, and coordination of investment financing of all bodies involved in the implementation. Against such a background, developments in this country may be described, at best, as lacking in long-term rationale. Tourist programmes and plans may well refer to goals such as foreign exchange earnings or distribution of accommodation facilities on the basis of a quick investment return; it seems, however, that they fail to consider the entire range of needs for both foreign visitors and the local people as they relate to the country's resources, limitations or capacity.

* I am indebted to Miss M. Polyzou for her contribution in the section referring to France and Yugoslavia.

ἀνέσεις - ἠλεκτρικό, τρεχούμενο νερό, ἀποχέτευση - λείπουν ἀπὸ πολλὲς περιοχές.

Ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν περιοχῶν εἶναι ἡ μεγάλη πυκνότητα (εἰκ. 13). Ἀσφαλῶς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κόστους (γῆς καὶ οἰκοδομῆς) προσφέρει μιὰ λογικὴ ἐξήγηση. Μήπως ὅμως ἡ πυκνότητα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ μὲ τὴν ἀναζήτηση στὸν ἐλεύθερο χρόνο ἐμπειριῶν ὅμοιων μὲ τῆς καθημερινῆς ζωῆς - ὅπως ὑποστηρίζει ἡ θεωρία τῆς ἐξοικειώσεως ποὺ ἀναφέρθηκε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο - καὶ ἑπομένως φανερώνει μιὰν ἔντονη ἐπίδραση ἀπὸ τὸ καθημερινὸ περιβάλλον τῆς γειτονιᾶς τῆς μόνιμης κατοικίας, μὲ τὶς πολλὲς καὶ συχνὲς κοινωνικὲς ἐπαφές;

Ἕνας ἄλλος τύπος δεύτερης κατοικίας βρίσκεται σὲ περιοχὲς ποὺ παρουσιάζουν ὄψη συνοικίας ἀστικοῦ κέντρου. Ἐδῶ τὸ διαμέρισμα πολυκατοικίας γιὰ παραθερισμὸ δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ αὐτὸ τῆς μόνιμης κατοικίας. Ἡ Σαρωνίδα καὶ ἡ Ραφίνα ἐπαναλαμβάνονται ὄχι μόνο στὴν Ἀττική, ὅπου πολλὲς περιοχὲς θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν μικτὲς (παραθεριστικῆς καὶ μόνιμης κατοικίας), ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἀνάλυση χαρακτηριστικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων στὶς περιοχὲς δεύτερης κατοικίας ἀποτελεῖ θέμα ἰδιαίτερης μελέτης. Τέτοιες περιοχὲς μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ μὴν προσφέρουν σήμερα τὴν καλύτερη πολεοδομικὴ ἢ ἀρχιτεκτονικὴ λύση· οὔτε καὶ τὴ μοναδική. Ἐντούτοις ἡ χωρὶς συζήτηση ἀπόρριψή τους καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τους - σὰν ἄσχημα, κακόγουστα καὶ κοινὰ κατασκευάσματα - δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνει ὑπόψη τὰ σημερινὰ δεδομένα. Ἀγνοεῖ τὶς δυναμικὲς συνθῆκες μιᾶς καταστάσεως, κάτι ποὺ ἔχει γίνει, ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται, χρησιμοποιεῖται καὶ ἐξυπηρετεῖ ἀνάγκες. Μιὰ τέτοια ἀρχιτεκτονική, ὅπως καὶ νὰ ὀνομαστεῖ (ἀνώνυμη, λαϊκή, κακόγουστη κλπ), ἔχει νὰ διδάξει ἀρκετὰ γιὰ ὅ,τι ἀφορᾶ ἀνάγκες (πραγματικὲς ἢ ἱκανοποιούμενες κάτω ἀπὸ συνθῆκες περιοριστικὲς ἢ ἐκμεταλλεύσεως), δυνατότητες, καὶ ἐμφανῆ σημερινὰ στοιχεῖα λαϊκῆς κουλτούρας, ἐντασσόμενα ἢ ὄχι στὶς ἀξίες τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κλάδου.

Ἡ ζήτηση δεύτερης κατοικίας δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ γνώρισμα ὁρισμένων μόνο κοινωνικῶν ὁμάδων, καὶ μάλιστα ὑψηλοῦ εἰσοδηματικοῦ ἐπιπέδου. Ἀπὸ παρατηρήσεις περιοχῶν δεύτερης κατοικίας στὴν εὐρύτερη περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας (π.χ. Σαλαμίνα, Αἴγινα, Λούτσα, Ὠρωπὸς) σχετικὰ μὲ τὸ πλῆθος, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ποιότητα τέτοιων κατοικιῶν, διαφαίνεται ὅτι κοινωνικὲς ὁμάδες μεσαίου ἢ καὶ χαμηλότερου εἰσοδήματος ἔχουν ἀποκτήσει δεύτερη κατοικία.

Ἐπίσης, ἡ ζήτηση δεύτερης κατοικίας ἢ ἡ ἀγορὰ κάποιου οἰκοπέδου σὲ περιοχὲς δεύτερης κατοικίας δὲν πρέπει ἴσως νὰ θεωροῦνται σὰν ἐνέργειες ποὺ ἔχουν κίνητρα ἀποκλειστικὰ ἀναψυχικῆς φύσεως. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ὅτι μιὰ τέτοια δαπάνη συνδυάζεται καὶ μὲ τὴ σχετικὴ ἀσφάλεια ποὺ προσφέρει ἡ ἐπένδυση σὲ γῆ καὶ μὲ τὴν προσδοκία ἢ ἀναμονὴ μετατροπῆς τῆς δεύτερης κατοικίας σὲ κύρια.

Ἡ χρονοαπόσταση ἀπὸ τὴν κύρια κατοικία δὲν φαίνεται πάλι νὰ εἶναι ὁ μοναδικὸς παράγοντας ποὺ καθορίζει τὴ συχνότητα χρήσεως τῆς δεύτερης κατοικίας. Γιατὶ ἀλλιῶς δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὁρισμένες περιοχές, π.χ. στὴ Σαλαμίνα, βρέθηκαν σχεδὸν ἔρημες ἀκόμα καὶ ἠλιόλουστα Σαββατοκύριακα τοῦ φθινοπώρου, παρόλο ποὺ ἡ χρονοαπόσταση ἀπὸ τὶς περιοχὲς κατοικίας (Πειραιὰς καὶ περίχωρα) καὶ τὸ κόστος μεταβάσεως εἶναι μικρά. Ἀναρωτιέται λοιπὸν κανεὶς μήπως πολλὲς οἰκογένειες δὲν διαθέτουν πραγματικὰ ἐλεύθερο χρόνο τὸ Σαββατοκύριακο, πιθανῶς λόγω πρόσθετης ἐργασίας, κι ἔτσι ἡ κατοικία χρησιμοποιεῖται μόνο γιὰ τὶς θερινὲς διακοπές· ἢ μήπως ἡ ἐπιθυμία καὶ τὰ κίνητρα γιὰ ἐπισκέψεις σὲ συγγενεῖς καὶ ἐκτέλεση οἰκογενειακῶν καθηκόντων εἶναι ἰσχυρότερα, κυρίως στὴν ἐργατικὴ τάξη, ἀπὸ τὴ φυγὴ καὶ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ φύση· ἢ ἀκόμη μήπως τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τῆς γειτονιᾶς καὶ τῆς πόλεως εἶναι τέτοια ποὺ νὰ προσφέρουν ἀναπληρωματικοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ εὐκαιρίες γιὰ ἀναψυχικὲς δραστηριότητες τὸ Σαββατοκύριακο.

Γενικά, ἂν δεχτοῦμε πὼς κάθε ἄτομο συγκρίνει καὶ ὑπολογίζει τὰ ὀφέλη σὲ σχέση μὲ τὸ κοινωνικο-οἰκονομικὸ κόστος γιὰ νὰ ἐκλέξει, μὲ τὸν πιὸ ὀρθολογικὸ κατὰ τὴ γνώμη του τρόπο, ὄχι μόνο τὸ κατάλληλο ἀναψυχικὸ εἶδος ἀλλὰ καὶ τὴ συχνότητα συμμετοχῆς σ' αὐτὸ κι ἑπομένως τὴ συχνότητα χρήσεως τοῦ ἀντίστοιχου ἐξοπλισμοῦ ἢ ἰδιοκτησίας (κότερο, δεύτερη κατοικία), τότε ἀξίζει νὰ διερευνηθεῖ τὸ φάσμα ὅλων τῶν παραγόντων ποὺ παίζουν κάποιο ρόλο στὴ διαδικασία λήψεως ἀποφάσεων τοῦ ἀτόμου. Χρειάζεται δηλαδὴ πραγματικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ προσδιοριστεῖ τὸ σύνολο τῶν καθοριστικῶν παραγόντων τῆς μελλοντικῆς ζητήσεως, ἂν βέβαια δεχτοῦμε πὼς ὁ καθορισμὸς μιᾶς τέτοιας ζητήσεως δὲν εἶναι μόνο ὑπόθεση ἁπλῆς προβολῆς εἰσοδηματικοῦ μεγέθους καὶ πληθυσμιακῆς αὐξήσεως.

Τὸ πρῶτο πρόβλημα χωροταξικῆς-πολεοδομικῆς ὀργανώσεως ἀφορᾶ τὴ γενικότερη πολιτικὴ στὰ πλαίσια τῆς χωροταξικῆς πολιτικῆς τοῦ τομέα ἀναψυχῆς-τουρισμοῦ. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ δεύτερη κατοικία σημαίνει σήμερα κατὰ κανόνα κατάτμηση, οἰκοπεδοποίηση καὶ δέσμευση τῆς γῆς γιὰ μιὰ μορφὴ ἰδιοκτησίας ποὺ ἡ χρονικὴ της χρήση εἶναι ἐξαιρετικὰ μικρὴ καὶ ἑπομένως ἀμφισβητήσιμης οἰκονομικῆς ἀποδοτικότητας.

Μιὰ τέτοια κατάτμηση, δέσμευση καὶ σπατάλη χώρου, κυρίως γύρω στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, ἔχει σὰν ἐπακόλουθα τὴν ἔλλειψη κοινόχρηστων χώρων ὑπαίθριας ἀναψυχῆς (πάρκων, ἀθλητικῶν χώρων, πλὰζ κλπ), τὴ σύγκρουση ἐνδιαφερόντων μὲ ἄλλες λειτουργίες γιὰ τὴ χρήση τῆς γῆς καὶ τὴ δημιουργία κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἄλλες μορφὲς δεύτερης κατοικίας, ὅπως ἡ μεταφύτευση τοῦ διαμερίσματος πολυκατοικίας στὴν ὕπαιθρο, ἡ χρήση τῆς παλαιᾶς κατοικίας στὸν παραδοσιακὸ οἰκισμὸ ἢ ἡ ὀργανωμένη πολεοδομικὰ μονάδα στὸν τύπο τοῦ «μοντέρνου» χωριοῦ, πιθανῶς νὰ δημιουργοῦν λιγότερα προβλήματα. Πάντως τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι ὁ καθορισμὸς ἐπιθυμητῶν καὶ δυνατῶν μορφῶν δεύτερης κατοικίας καὶ καθεστώτων κυριότητας καὶ ἰδιοκτησίας (μόνιμη, ἐνοικιαζόμενη, πολυσυνιδιοκτησία) γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ὅλου τοῦ φάσματος τῶν ἀναγκῶν - εἴτε γιὰ τὸ λυόμενο τοῦ ἐργάτη πρόκειται εἴτε γιὰ τὸ διαμέρισμα τοῦ ἀστοῦ στὸ Λουτράκι, εἴτε τέλος γιὰ τὴν ἔπαυλη.

Ἡ ἀνεξέλεγκτη γενικὰ ἀνάπτυξη τῶν δραστηριοτήτων ἀναψυχῆς-τουρισμοῦ, καὶ εἰδικότερα ἡ ἀνοργάνωτη διασπορὰ στὴ χώρα τῶν περιοχῶν δεύτερης κατοικίας καὶ ἡ συνεχὴς κατὰ μῆκος ὁδῶν καὶ ἀκτῶν ἀνάπτυξή τους, συνεπάγεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καταστροφὴ καὶ ὑποβάθμιση τῆς ποιότητας τοῦ τοπίου καὶ τῶν φυσικῶν πόρων, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεγαλύτερο κόστος γιὰ ἔργα ὑποδομῆς. Ἑπομένως προβάλλει ἐπιτακτικὰ ἡ ἀνάγκη καθορισμοῦ περιοχῶν ἢ ζωνῶν δεύτερης κατοικίας σὲ συνδυασμὸ καὶ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ὅλου συστήματος ζωνῶν ἀναψυχῆς-τουρισμοῦ. Μιὰ ἄριστη χωρικὴ κατανομὴ περιοχῶν καὶ ζωνῶν δεύτερης κατοικίας προϋποθέτει ἔρευνα τῆς ὑφιστάμενης καταστάσεως, συσχέτιση τῆς σημερινῆς κατανομῆς τῆς δεύτερης κατοικίας στὸν χῶρο μὲ τὶς περιοχὲς μόνιμης κατοικίας, καὶ κυρίως καθορισμὸ προτεραιοτήτων μεταξὺ ὅλων τῶν ἀναψυχικῶν χρήσεων καὶ τῶν ἄλλων χρήσεων γῆς. Ἂς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴν εὐρύτερη περιφέρεια τῆς Ἀθήνας. Ἐδῶ ἡ ζήτηση γιὰ ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἀναψυχικῶν δραστηριοτήτων ἀναφέρεται:

α) σὲ ἀνάγκες χώρου καὶ κατάλληλου ἐξοπλισμοῦ γιὰ δραστηριότητες ὑπαίθριας ἀστικῆς ἀναψυχῆς (πάρκα, ἀθλητικοὶ χῶροι καὶ κυρίως ἀκτὲς καὶ ἐγκαταστάσεις γιὰ λουόμενους),

β) σὲ χώρους ἢ περιοχὲς δεύτερης κατοικίας,

γ) σὲ τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις μόνιμου παραθεριστικοῦ τύπου ἢ κινητοῦ τύπου (camping, caravaning) ἢ ξενοδοχεῖα τουρισμοῦ, ἐργασίας καὶ συνεδρίων.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν ποὺ τίθεται εἶναι κατὰ πόσον εἶναι δυνατό, καὶ μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ, νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ εἴδη τῆς ζητήσεως, ὅταν εἶναι γνωστοὶ οἱ περιορισμοὶ ποὺ ὑπάρχουν σὲ ὑλικοὺς καὶ κυρίως φυσικοὺς πόρους - ἀκτὲς ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα μολυνθεῖ καὶ οἰκιστεῖ κατὰ μῆκος τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Εὐβοϊκοῦ, ἐλεύθεροι χῶροι καὶ δάση ποὺ δὲν ἔχουν κατατμηθεῖ καὶ ἀξιοποιηθεῖ. Θὰ ἐφαρμοστεῖ ἄραγε πρόγραμμα παράκτιων τουριστικῶν σταθμῶν στὴ Μείζονα Περιοχὴ Ἀθηνῶν ποὺ νὰ προβλέπει τὴ δημιουργία 20, 30 καὶ 50.000 ξενοδοχειακῶν κλινῶν τὰ ἑπόμενα πέντε καὶ δέκα χρόνια; Θὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν οἰκοπεδοποίηση τὰ λίγα δάση ποὺ ἀπέμειναν γύρω ἀπὸ τὸ λεκανοπέδιο Ἀθηνῶν ἢ οἱ παραλίες τῆς Ἀττικῆς, τῆς Αἴγινας καὶ τῆς Σαλαμίνας; Θὰ δημιουργηθοῦν μεγάλα παραθεριστικὰ κέντρα σὲ παράκτια σημεῖα τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀλλοῦ στὴν εὐρύτερη περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας γιὰ ἐποχιακὴ καὶ μόνιμη κατοικία; Περιοχὲς ὅπως τοῦ Μαραθώνα-Σχοινιᾶ, τῆς Φασκομηλιᾶς (μεταξὺ Βουλιαγμένης καὶ Βάρκιζας), τῆς Λομβάρδας καὶ τοῦ Σουνίου, ἀπὸ τὶς λίγες φυσικὲς διεξόδους τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὴ θάλασσα ποὺ ἀπέμειναν, θὰ ἀποφύγουν ἄραγε τὴν ἀξιοποίηση βάσει σχεδίων κερδοσκόπων καὶ προγραμματιστῶν, γιὰ νὰ διατεθοῦν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν λουομένων, σὰν μοναδικὰ κομμάτια «φυσικοῦ» τοπίου ποὺ διασποῦν τὸ χτιστὸ τεῖχος κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν;

Ἡ ὀργάνωση στὸ μέλλον τῶν περιοχῶν δεύτερης κατοικίας θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως, τὴν ὕπαρξη καὶ ἐπιτυχία σχετικῶν προγραμμάτων καὶ νομοθεσίας, τὰ καθεστῶτα κυριότητας ποὺ ἐνθαρρύνονται, τὴν τυχὸν ἐνίσχυση ἄλλων ἐναλλακτικῶν μορφῶν ἀναψυχῆς (38), τὰ νέα συστήματα καὶ μεθόδους κατασκευῆς.

Γιὰ τὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῶν περιοχῶν δεύτερης κατοικίας ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι καὶ συνδυασμοί. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται:

α) Τὸ χωριὸ διακοπῶν, ποὺ συνήθως μιμεῖται τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ καὶ πολεοδομικὴ διάταξη τῶν παραδοσιακῶν οἰκισμῶν (εἰκ. 14). Μιὰ παραλλαγὴ σὲ μικρότερη κλίμακα θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ ἀγροτικὴ φάρμα μὲ κατοικίες γιὰ ἕνα περιορισμένο ἀριθμὸ οἰκογενειῶν,

β) Ἡ δημιουργία εἰδικῶν πάρκων μὲ πλήρη ἐξοπλισμὸ ὑποδομῆς, στὰ ὁποῖα νοικιάζονται θέσεις γιὰ κινητοῦ τύπου κατοικίες διακοπῶν (mobile recreational homes). Τὸ κόστος μιᾶς τέτοιας κατοικίας στὶς ΗΠΑ εἶναι σήμερα τὸ μισὸ τοῦ κόστους μιᾶς συμβατικῆς κατοικίας μὲ τὸ ἴδιο ἐμβαδόν,

γ) Οἱ περιοχὲς συνεταιρισμῶν (ἢ ἄλλων

συλλογικῶν ὀργανώσεων) μὲ τὴ συμβατικὴ σημερινὴ διάταξη κατοικιῶν - οἰκοπεδοποίηση - ἢ μὲ διαμερίσματα πολυκατοικιῶν,

δ) Ἡ συστηματικὴ χρησιμοποίηση τοῦ ἀποθέματος παλαιῶν οἰκοδομῶν ποὺ ὑπάρχει σὲ παραδοσιακοὺς οἰκισμούς.

Σὲ ὁρισμένες περιοχὲς ἢ ζῶνες εἶναι δυνατὸς ὄχι μόνον ὁ συνδυασμὸς διαφόρων τρόπων ὀργανώσεως δεύτερης κατοικίας, ἀλλὰ καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς δεύτερης κατοικίας μὲ τὴ μόνιμη.

Ἀπὸ τὰ σημαντικότερα προβλήματα ποὺ ἀπαιτοῦν ἄμεση ἀντιμετώπιση εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν ἔργων ὑποδομῆς. Πῶς θὰ βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση σὲ πολλὲς περιοχὲς δεύτερης κατοικίας ποὺ παρουσιάζουν σήμερα ἐλλείψεις βασικῶν ἀνέσεων, ὅπως εἶναι οἱ δρόμοι, τὸ ἠλεκτρικό, τὸ νερό, ἡ ἀποχέτευση; Οἱ δαπάνες γιὰ τὴν κατασκευὴ ἔργων ὑποδομῆς καὶ τὴ συντήρησή τους εἶναι δυσβάσταχτες γιὰ πολλὲς κοινότητες. Μήπως λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ υἱοθετηθεῖ κάτι παρόμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ προτάθηκε στὴ Σουηδία - ἕνας ἐτήσιος δημοτικὸς ἢ κοινοτικὸς φόρος ἀπὸ κάθε ἰδιοκτήτη δεύτερης κατοικίας; Ἐκτὸς ἂν μὲ τὸν καιρὸ συνηθίσουμε σ' ἕνα εἶδος «ἀναψυχικῶν slums». Ἄλλα ἄμεσα προβλήματα ἀναφέρονται στὸν ἔλεγχο τῶν αὐθαιρέτων, στὸν καθορισμὸ μιᾶς πολιτικῆς γιὰ τὶς τυποποιημένες ἢ βιομηχανικὰ κατασκευαζόμενες κατοικίες καὶ στὴν ἀναθεώρηση τῆς ὑφιστάμενης σχετικῆς νομοθεσίας.

*γ) Τουρισμὸς**

Οἱ φυσικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ πόροι στὸν μεσογειακὸ χῶρο - κλίμα, μνημεῖα, τρόπος ζωῆς - καὶ οἱ κοινωνικο-οἰκονομικὲς ἀλλαγὲς τοῦ πληθυσμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο - βελτίωση βιοτικοῦ ἐπιπέδου, αὔξηση εἰσοδήματος καὶ κινητικότητας - δημιούργησαν μιὰ μεγάλη ἀγορὰ γιὰ τουριστικὲς ὑπηρεσίες, μιὰν αὐξανόμενη ζήτηση χώρου, ἰδιαίτερα στὶς μεσογειακὲς ἀκτές. Πρόκειται γιὰ τὸ φαινόμενο ποὺ πολλοὶ ὀνόμασαν τουριστικὸ boom ἢ Blitz (39).

Ἡ ἀνάγκη ὀργανώσεως τῶν χώρων ἀναψυχῆς καὶ τουρισμοῦ σὲ περιφερειακό, ἐθνικὸ ἢ ἀκόμα καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση ἑνὸς αὐξανόμενου ὄγκου διαφοροποιούμενης ζητήσεως, γιὰ μιὰ πιὸ ἀποτελεσματικὴ ἀπόδοση τῶν ἐπενδύσεων, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ κορεσμοῦ καὶ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, προβάλλει σήμερα ἐπιτακτικὴ σὲ πολλὲς χῶρες.

Δύο ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς μεσογειακὲς χῶρες, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία, ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν σημαντικὲς μελέτες καὶ ἔργα τουριστικοῦ προγραμματισμοῦ στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης χωροταξικῆς πολιτικῆς.

Στὴ Γαλλία, ἡ μελέτη «La façade mediter-

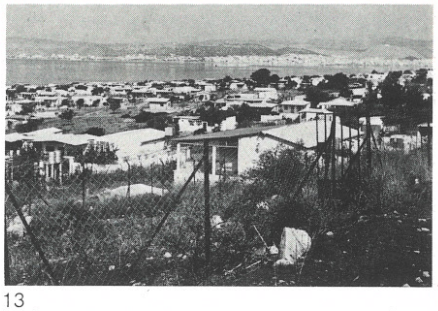

13

13

14

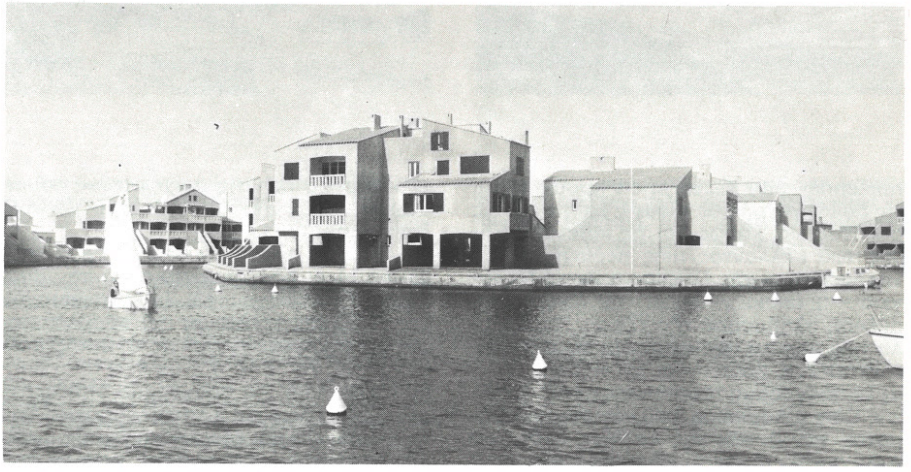

14

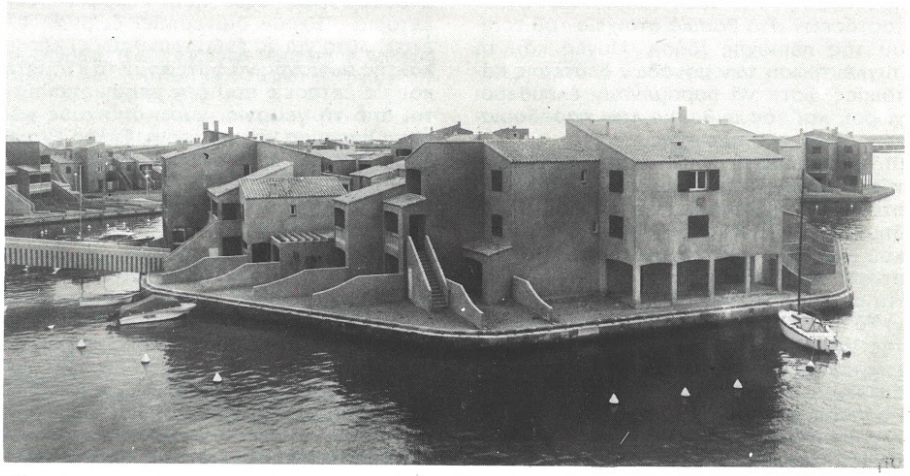

14

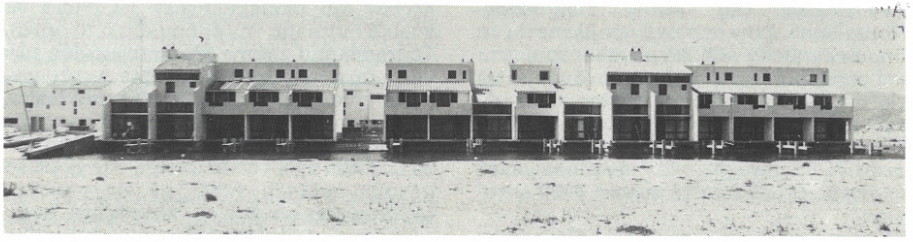

14

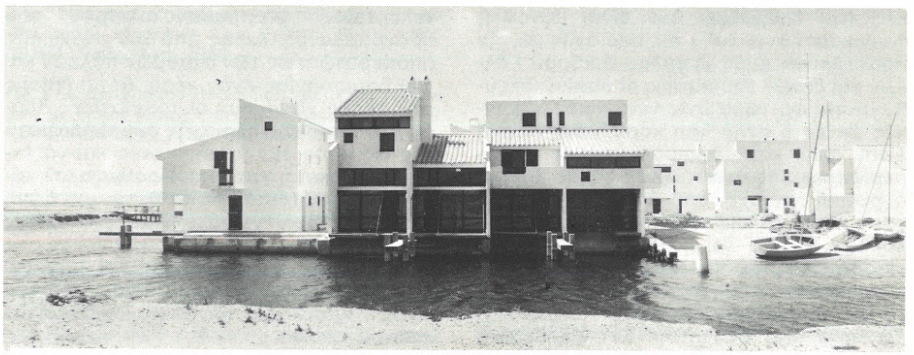

*Ὑπεύθυνη γιὰ τὸ τμῆμα τοῦ ἄρθρου ποὺ ἀναφέρεται στὴ Γαλλία καὶ Γιουγκοσλαβία εἶναι ἡ ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος Μαρία Πολύζου.

13.
Πυκνότητα περιοχῶν δεύτερης κατοικίας στὴ Σαλαμίνα.

14.
Τουριστικὲς μονάδες στὸ Port Barcanes, στὴ μεσογειακὴ Γαλλία (φωτογραφίες Κ. Δημόπουλου).

13.
Density of vacation housing on the island of Salamis.

14.
Tourist units at Port Barcanes, Mediterranean France.

ranéenne» (40) ἐξετάζει τὰ προβλήματα, τὶς δυνατότητες, τὶς πιέσεις καὶ τὶς τάσεις ἀναπτύξεως, καθὼς καὶ τὶς πιθανὲς εἰκόνες τοῦ μέλλοντος μιᾶς περιοχῆς - τῆς «προσόψεως» τῆς Γαλλίας πρὸς τὴ Μεσόγειο - ἡ ὁποία γνωρίζει τὴν ὑψηλότερη αὔξηση πληθυσμοῦ τῆς χώρας. Παράλληλα τρία μεγάλα προγράμματα τουριστικῆς ἀναπτύξεως βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη:

α) Τὸ πρόγραμμα τουριστικῆς ἀναπτύξεως τῆς Côte d'Aquitaine (τοῦ νοτιότερου τμήματος τῶν ἀκτῶν τῆς Γαλλίας πρὸς τὸν Ἀτλαντικό), τὸ ὁποῖο θέτει σὰν βασικοὺς στόχους τὴν προστασία τῆς φύσεως, τὴν προσαρμογὴ τῶν νέων τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων στὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ τοπίου τῆς περιοχῆς (δάση, λίμνες κλπ), τὴ συγκέντρωση τῶν μονάδων δεύτερης κατοικίας ὥστε νὰ παραμένουν ἐλεύθεροι χῶροι, καὶ τὸν σεβασμὸ τῶν παραδοσιακῶν ἀξιῶν τῆς περιοχῆς,

β) Τὸ πρόγραμμα τουριστικῆς ἀναπτύξεως τῆς Κορσικῆς, τὸ ὁποῖο θέτει ἐπίσης σὰν στόχο τὴν προστασία τῆς φύσεως μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς μεγάλου φυσικοῦ πάρκου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ καὶ τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων ποὺ νὰ ἐντάσσονται στὸ περιβάλλον (41),

γ) Τὸ πρόγραμμα τουριστικῆς ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς τοῦ Languedoc-Roussillon (τῆς ἀκτῆς τῆς Μεσογείου ἀπὸ τὰ σύνορα Γαλλίας - Ἱσπανίας μέχρι τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ροδανοῦ ποταμοῦ), ποὺ ἔχει μῆκος 180 χλμ καὶ βάθος 10-20 χλμ. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ὅλου ἔργου συγκροτήθηκε τὸ 1963 ἡ «Διυπουργικὴ Ἐπιτροπὴ Τουριστικῆς Ἀναπτύξεως τῆς Ἀκτῆς Languedoc-Roussillon». Στὴν περιοχὴ προβλέπεται νὰ δημιουργηθοῦν (42) ἕξι μεγάλοι τουριστικοὶ σταθμοὶ-πόλεις πού, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὑπάρχουσες ἐγκαταστάσεις κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς, θὰ ἔχουν συνολικὴ δυναμικότητα 600.000 κλινῶν, περὶ τὰ 20 λιμάνια σκαφῶν ἀναψυχῆς καὶ ἀναδασωμένες περιοχὲς συνολικῆς ἐκτάσεως 6000 ἑκταρίων.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Languedoc-Roussillon παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Βασικές του ἐπιδιώξεις δὲν εἶναι μόνον ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς μὲ τὴν προσέλκυση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ Γάλλων καὶ ξένων τουριστῶν, οἱ ὁποῖοι κατευθύνονται ὡς τώρα στὶς γειτονικὲς ἱσπανικὲς ἀκτὲς ἢ στὴν ἤδη κορεσμένη Κυανὴ Ἀκτή, ἀλλὰ καὶ ἡ δημιουργία ἑνὸς πόλου περιφερειακῆς ἀναπτύξεως σὲ μιὰ βασικὰ ἀγροτικὴ περιοχή, ἀπὸ ὅπου οἱ νέοι φεύγουν λόγω ἐλλείψεως ποικιλίας ἀπασχολήσεων, καθὼς καὶ ἡ αὔξηση τοῦ μέσου εἰσοδήματος μὲ τὴ διαφοροποίηση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων. Ἐξάλλου τὸ ὅλο πρόγραμμα ὑπῆρξε μιὰ σημαντικὴ ἐμπειρία ἀπὸ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄποψη λόγω τοῦ συντονισμοῦ τῆς χρηματοδοτήσεως καὶ τῆς διαχειρίσεως τουριστικῶν ἔργων σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα.

Τὸ 1971, τὰ ἀποτελέσματα σὲ ἔργα ὑποδομῆς εἶναι ἤδη σημαντικὰ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς (43). Τὰ ἔργα παροχῆς νεροῦ ἔχουν τελειώσει καὶ προβλέπεται ὅτι θὰ ἐπαρκέσουν γιὰ τὶς ἀνάγκες πολλῶν ἐτῶν. Τὸ ὁδικὸ δίκτυο ἔχει προχωρήσει σημαντικά. Τὸ πρόγραμμα ἀποξηράνσεως τῶν ἑλῶν καὶ καταπολεμήσεως τῶν κουνουπιῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένο καὶ παράλληλα παρουσίασε μεγάλο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ πρόγραμμα ἀναδασώσεως ἔχει ἤδη καλύψει 1600 ἑκτάρια. Ἔχουν διανεμηθεῖ δωρεὰν 1,2 ἑκατ. φυτὰ γιὰ νὰ ἐνθαρρυνθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς νὰ φυτέψουν τὰ κτήματα καὶ τὶς ἐκτάσεις ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴ γεωργία, γύρω ἀπὸ τοὺς χώρους camping καὶ τὰ χωριά. Τέλος ἔχουν δημιουργηθεῖ ἐννέα καινούρια λιμάνια ἀναψυχῆς.

Στοὺς νέους μεγάλους τουριστικοὺς σταθμοὺς 116.000 κλίνες ἔχουν ἤδη ἀποπερατωθεῖ, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 85.000 (30.000 μονάδες κατοικίας) εἶναι σὲ διαμερίσματα καὶ ἐπαύλεις. Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ σημεῖο εἶναι ποὺ τὸ πρόγραμμα παρουσιάζει μερικὲς δυσκολίες. Παρόλο ποὺ ὑπάρχει ἀγορὰ γιὰ διαμερίσματα δεύτερης κατοικίας, γιὰ νὰ προσελκύσει κανεὶς τὰ μεγάλα τουριστικὰ ρεύματα καὶ τοὺς «tour operators» τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ἦταν ὁ βασικὸς στόχος τοῦ προγράμματος, χρειάζεται μεγάλος ἀριθμὸς ξενοδοχειακῶν κλινῶν καὶ διαμερισμάτων τὰ ὁποῖα νὰ νοικιάζονται (μὲ τὴν ἑβδομάδα ἢ τὸ μήνα). Τὸ πρόβλημα ἐπίσης τῆς λειτουργίας τῶν νέων αὐτῶν τουριστικῶν πόλεων τὸν χειμώνα εἶναι σημαντικό. Στὴ Grande Motte, τὴ γνωστότερη ἀπὸ τὶς νέες τουριστικὲς πόλεις (εἰκ. 15), ἀπὸ ἕναν πληθυσμὸ 25-30.000 ποὺ ἔχει τὸ καλοκαίρι, τὸν χειμώνα μένουν περίπου 1.000, μὲ τὶς γνωστὲς ἀντίστοιχες συνέπειες ἐλλείψεως βασικῶν ὑπηρεσιῶν (δημόσιων συγκοινωνιῶν, σχολείων, ἰατρείων κλπ). Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος ἀναπροσανατολισμὸς τοῦ προγράμματος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν στόχο τῆς ἀποπερατώσεως τῶν σταθμῶν-πόλεων καὶ τῆς δημιουργίας ἑνὸς νέου, θέτει ἐπίσης σὰν στόχο νὰ γίνουν οἱ τουριστικὲς δραστηριότητες τῆς περιοχῆς συμπληρωματικὲς ὡς πρὸς τὶς βιομηχανικὲς καὶ νὰ ἐκσυγχρονιστεῖ ἡ γεωργία. Πράγματι, σὲ κάθε νέο σταθμό-πόλη διατίθεται μιὰ ζώνη γιὰ ἐργαστήρια χειροτεχνίας, βιοτεχνίας καὶ μικρὲς βιομηχανίες, καθὼς καὶ χῶρος γιὰ γραφεῖα ἢ ἐργαστήρια καὶ μόνιμες κατοικίες. Ἕνας βασικὸς ἐπίσης στόχος εἶναι ἡ προστασία τῶν παλαιῶν οἰκισμῶν καὶ τοῦ τοπίου.

Στὴ Γιουγκοσλαβία (44) τὸ πρόγραμμα ἀναπτύξεως τῆς νότιας Ἀδριατικῆς, προϋπολογισμοῦ 3 ἑκατ. δολλαρίων, ἄρχισε τὸ 1967. Χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη (UNDP) καὶ καλύπτει τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς νοτίως τοῦ Σπλὶτ μέχρι τὰ ἀλβανικὰ σύνορα καὶ σὲ βάθος περίπου 100-150 χλμ. Σκοπὸς τῆς μελέτης εἶναι ἡ προγραμματισμένη ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς, μὲ κύρια δραστηριότητα τὸν τουρισμὸ ἀλλὰ σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ ἄλλες δευτερεύουσες οἰκονομικὲς δραστηριότητες.

Τὸ πρόγραμμα ἀναπτύξεως ἀναφέρεται σὲ τρία ἐπίπεδα - περιφερειακό, ἀστικὸ καὶ τοπικὸ - καὶ σὲ τρεῖς χρονικοὺς ὁρίζοντες - 1975, 1985, 1990 - καὶ προχωρεῖ ἤδη σὲ λεπτομερεῖς μελέτες γιὰ τὶς ζῶνες ἀναπτύξεως κατὰ προτεραιότητα.

Τὸ πρόγραμμα θέτει σὰν βασικοὺς στόχους σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο (45):

(α) τὴ διερεύνηση τῆς δυνατότητας δημιουργίας καὶ ὀργανώσεως ἑνὸς ἄξονα ἀναπτύξεως στὰ νότια τῆς χώρας καὶ κατὰ μῆκος τῶν Ἀδριατικῶν ἀκτῶν, β) τὴν ἐξέταση τῆς δυνατότητας ἄμεσης συνδέσεως τῆς περιοχῆς μὲ τὴν ἐνδοχώρα καὶ τῆς ἐπιδράσεως ποὺ θὰ ἔχει ἡ ἀνάπτυξή της στὶς μὴ ἀναπτυγμένες περιοχὲς τῆς ἐνδοχώρας, (γ) τὸν καθορισμὸ τῆς ἄριστης κατανομῆς τοῦ δικτύου τῶν οἰκισμῶν, τῶν χρήσεων γῆς, τῶν δικτύων ὑποδομῆς καὶ τῶν μέτρων προστασίας τῆς φύσεως, (δ) τὴ διερεύνηση τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ τουρισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων σὰν παραγόντων ἀναπτύξεως, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ μονομερὴς οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, (ε) τὴν προσαρμογὴ τῆς μεθοδολογίας στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς δυνατότητες τῆς περιοχῆς.

Ἡ μελέτη ἐπεκτάθηκε ἀργότερα καὶ στὸ βόρειο τμῆμα τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς μὲ τὴ σύνταξη ἑνὸς εὐρύτερου περιφερειακοῦ σχεδίου, καθὼς καὶ λεπτομερέστερων σχεδίων ζωνῶν τουριστικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ ἀναφορὰ στὶς δύο αὐτὲς χῶρες ἔχει σημασία ὄχι βέβαια ἐπειδὴ παρόμοιας κλίμακας προγράμματα καὶ ἔργα μποροῦν ἢ πρέπει νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ νὰ ἐκτελεστοῦν καὶ ἀλλοῦ. Τὸ γαλλικὸ «τέρας», ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν Dower (39), ἡ δημιουργία 600.000 κλινῶν στὰ 180 χλμ μεσογειακῆς ἀκτῆς, τὸ μέγεθος καὶ ἡ τουριστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν κτιριακῶν κατασκευῶν στοὺς σταθμούς-πόλεις, πιθανὸν νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κλίμακα καὶ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες ἑνὸς χώρου σὰν τὸν ἑλληνικό. Τὸ ἐνδιαφέρον ἑνὸς τέτοιου προγράμματος βρίσκεται βασικὰ στὴν εὐρύτητα καὶ κλίμακα σκέψεως καὶ ὀργανώσεως, στὴν καθολικὴ θεώρηση τῶν προβλημάτων τουριστικῆς ἀναπτύξεως, στὶς νέες τάσεις ποὺ ἐμφανίζονται σὰν ἐναλλακτικὲς λύσεις καὶ σὰν πρότυπα ἀναπτύ-

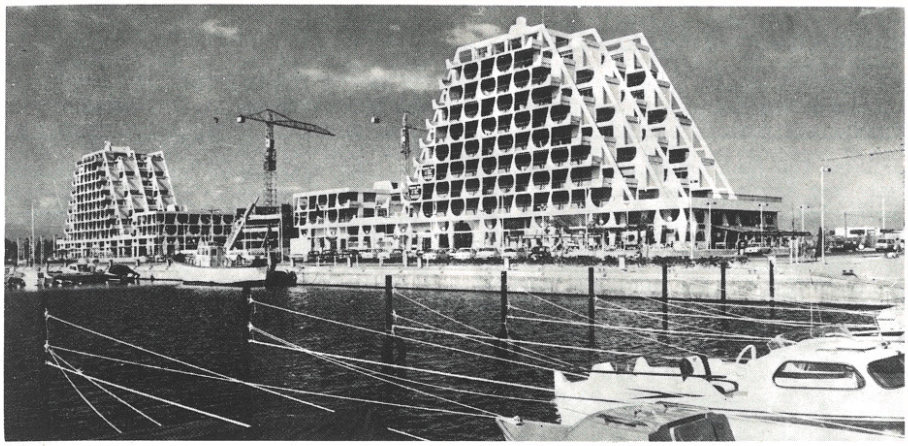

15

15

ξεως διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς 'Ισπανίας ἢ ἄλλων χωρῶν.

Στὴ χώρα μας ὁ τουρισμὸς ἀντιμετωπίστηκε καὶ ἀντιμετωπίζεται στὴν πράξη, μπορεῖ νὰ πεῖ κανείς, μεμονωμένα, σὰν μιὰ βιομηχανία ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐπίτευξη «φιλόδοξων» συναλλαγματικῶν στόχων χωρὶς λειτουργικὴ σύνδεση καὶ ἔνταξη σ' ἕνα ἐνιαῖο σύστημα ἀναψυχῆς, χωρὶς θεώρηση τῶν ἀλληλεξαρτήσεων καὶ συμπληρωματικῶν σχέσεων μὲ προγράμματα καὶ ἔργα ἄλλων τομέων τῆς οἰκονομίας - σὲ περιφερειακή, ὑποπεριφερειακὴ καὶ τοπικὴ κλίμακα - χωρὶς ἐπισταμένη διερεύνηση τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν συνεπειῶν.

'Η τουριστικὴ πολιτικὴ ἐκφράζεται σὰν μιὰ γενικὴ πολιτικὴ κινήτρων δανειοδοτήσεως ξενοδοχειακῶν κλινῶν, στὴν περαιτέρω ἐνίσχυση «δυναμικῶν» ἢ ἤδη ἀναπτυγμένων περιοχῶν - μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀποτελεσματικότερης οἰκονομικῆς ἀποδόσεως τῶν ἐπενδύσεων λόγω ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν - καὶ στὴν κλίμακα τῆς ξενοδοχειακῆς μονάδας, μὲ μοναδικὸ στόχο τὴν ταχύτερη δημιουργία τοῦ ξενοδοχειακοῦ δυναμικοῦ καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἐπιπέδων ἀναπτύξεως ποὺ προβλέπονται στὰ προγράμματα.

'Η ἐπιδίωξη ὅμως ἐπιπέδων ἀναπτύξεως χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπόψη οἱ περιοριστικοὶ παράγοντες, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς φυσικοὺς πόρους καὶ στὶς δυνατότητες τῆς κατασκευαστικῆς βιομηχανίας, στὸ δυναμικὸ ἀπασχολήσεως καθὼς καὶ στὶς διοικητικὲς καὶ ὀργανωτικὲς ἀδυναμίες, μπορεῖ νὰ ἔχει δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις, κυρίως μακροπρόθεσμα. Ἔτσι, ἐνδέχεται σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς νὰ ἔχουμε ἐπίπεδα ὑπο-ἐξοπλισμοῦ σὲ ὑπηρεσίες τέτοια ποὺ νὰ συντελοῦν στὴν ἀλλοίωση τῆς τουριστικῆς εἰκόνας μιᾶς περιοχῆς, καὶ τῆς χώρας γενικά, στὴ διεθνὴ ἀγορά· ἢ νὰ ἔχουμε σὲ ἄλλες περιοχὲς ἐπίπεδα ὑπερ-ἐξοπλισμοῦ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ κατασκευὲς καὶ πυκνότητες ποὺ ὄχι μόνο νὰ ὑποβοηθοῦν τὴν ἀνάπτυξη κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπερφορτώνουν σὲ τέτοιο βαθμὸ δίκτυα καὶ ὑπηρεσίες ἢ νὰ ἀλλοιώνουν σὲ τέτοιο βαθμὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν περιοχῶν - ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὰ κύρια στοιχεῖα ἕλξεως - ὥστε νὰ δημιουργεῖται τελικὰ ἕνα περιβάλλον ἀπωθητικὸ γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες.

Βιβλιογραφικὲς σημειώσεις

31. 'Ελεύθερη μετάφραση τοῦ ἄρθρου: Harper, R.H., Schmudde, T.H., Thomas, F.H. "Recreation-Based Economic Development and the Growth-Point Concept", in *Land Economics*, vol. XLII, No. 1, Feb. 1966, pp. 95-101. Copyright 1966: The Regents of the University of Wisconsin.

32. Friedmann, John. "Regional Development in the Post-Industrial Society", in *Journal of the American Institute of Planners*, May 1964.

33. Στὸ ἄρθρο ἐπεξηγεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ *σημείου* ἀναπτύξεως, ἀλλὰ δὲν διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὴν τοῦ *πόλου* ἀναπτύξεως. 'Ο πόλος ἀναπτύξεως (pole de croissance κατὰ τὸν F. Perroux) σὰν ἀρχὴ παρομοιάζεται ἀπὸ τὸν Friedmann μὲ τὴν κεντρικὴ ἢ κεντροειδὴ περιοχὴ (core region), ἕναν τύπο περιφέρειας ἀναπτύξεως ποὺ ἱεραρχικὰ παρουσιάζει τὶς ἑξῆς διαβαθμίσεις: α) 'Εθνικὴ Μητρόπολη, β) Περιφερειακὴ Πρωτεύουσα, γ) 'Υποπεριφερειακὸ Κέντρο, δ) Τοπικὸ Κέντρο 'Υπηρεσιῶν. Σὰν σημεῖο ἀναπτύξεως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Friedmann ἕνα Τοπικὸ Κέντρο 'Υπηρεσιῶν τῆς δ΄ βαθμίδας καὶ κάτω, ποὺ μπορεῖ νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀναδιοργάνωση προβληματικῶν περιοχῶν ἢ περιοχῶν ἀγροτικοῦ κυρίως χαρακτήρα ποὺ βρίσκονται σὲ οἰκονομικὴ στασιμότητα ἢ ὕφεση (down-ward transitional areas).

34. Ragatz, R.L. "Vacation Housing: A Missing Component in Urban and Regional Theory", in *Land Economics*, May 1970.

35. 'Ο συντελεστὴς καθορίζεται σὰν $\frac{Vi}{Ci} \div \frac{Vt}{Ct}$, ὅπου Vi ὁ ἀριθμὸς κατοικιῶν διακοπῶν στὴν περιοχὴ ποὺ ἐξετάζεται, Ci ὁ ἀριθμὸς συνόλου μονάδων κατοικίας καὶ Vt, Ct τὰ ἀντίστοιχα ἐθνικὰ μεγέθη.

36. *Les besoins croissants d'espace dans la région urbanisée.* Fédération Internationale pour l'Habitation, l'Urbanisme et l'Aménagement des Territoires. La Haye 1965.

37. Sehlin, Halvar. *Importance of Open-Air Recreation.* Report of First International AIT Congress on Leisure and Touring. The Hague 1966.

38. 'Ενδεικτικὰ καὶ σὰν παράδειγμα ἀναφέρεται ὁ θεσμὸς τῶν κηπαρίων (Kleingärten) στὴ Γερμανία. Μεγάλες περιοχὲς ἢ ἀγροκτήματα ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὶς πόλεις καὶ ποὺ ἀνήκουν στὸν δῆμο ἢ σὲ συνεταιρισμοὺς ὑποδιαιροῦνται σὲ κήπους ποὺ νοικιάζονται στὶς οἰκογένειες οἱ ὁποῖες ἐπιθυμοῦν στὸν ἐλεύθερό τους χρόνο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν καλλιέργεια λουλουδιῶν, λαχανικῶν κλπ.

39. Dower, M. "Fourth Wave. The Challenge of Leisure", in *Architects' Journal*, Jan .1965, p. 182.

40. "La Façade Méditerranéenne", in *Travaux et Recherches de Prospective, D.A.T.A.R.*, Paris, Nov. 1969.

41. "Etat des aménagements réalisés", in *Le Tourisme Moderne. Les Echos*, Suppl. No. 10.641. Paris, Avril 1970.

42. "Le Languedoc-Roussillon: pour les vacances de notre temps", in *Vox Publicité* (pour le compte de D.A.T.A.R.), Paris, Nov. 1971.

43. "Languedoc-Roussillon: l'aménagement touristique du littoral sert le dévelopment économique de la region", in *Bulletin de Conatef*, No. 83, Aout-Sept. 1971.

44. Sauer, Claude. "Yugoslavie, la côte Monténégrine", in *Urbanisme*, No. 129, 1972.

45. Gasparovic, F., Salat, D., Vukotic, M. "Basic Considerations in the Planning of Tourism Development Areas/Case Study on South Adriatic Project", Working Paper No. 5, U.N. Seminar on Physical Planning for Tourism Development, Dubrovnik, Yougoslavia, 1970 (mimeo).

15.
Τουριστικὴ ἀνάπτυξη στὴν περιοχὴ Grande Motte στὴ μεσογειακὴ Γαλλία.

15.
Tourist development at the Grande Motte area, Mediterranean France.

Τουρισμὸς καὶ μνημειακὸς πλοῦτος

τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ μνημεῖα καὶ τὸν τουρισμό, ἄλλοτε αὐτονόητη καὶ φαινομενικὰ ἁπλή, δημιουργεῖ σήμερα ἐπείγοντα καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα. Τὸ θέμα γίνεται ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ τουρισμὸς παίρνει ξεχωριστὴ ἀνάπτυξη καὶ τὰ μνημεῖα ἔχουν ἀνεκτίμητη ἀξία.

Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ ζητήματος δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὰ προβλήματα ἔγιναν ἤδη αἰσθητὰ σὲ ἀρχαιολόγους, προγραμματιστές, πολεοδόμους, εἰδικοὺς γιὰ τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις, κοινωνιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες. Ἡ ἀλματώδης ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ, οἱ προοπτικὲς αὐξήσεώς του, ἀλλὰ καὶ τὸ συνεχῶς ζωηρότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σύνολο τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος, ἐπιβάλουν ἕνα νέο προβληματισμό. Οἱ περιηγήσεις ἔχουν πάρει μαζικὸ χαρακτήρα. Ἑκατομμύρια ἄνθρωποι κάθε χρόνο συνωστίζονται στὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα καὶ τὰ μουσεῖα ἢ στοὺς στενοὺς δρόμους τῶν παλαιῶν οἰκισμῶν, ἑκατοντάδες χιλιόμετρα μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο διαμονῆς τους. Ἡ ἱστορία ἄρχισε πρὶν ἀπὸ δύο περίπου αἰῶνες, μὲ κίνητρο ἀκριβῶς τὴν ἐπίσκεψη (καὶ τὴν ἀνακάλυψη) τῶν κατάλοιπων τῆς ἀρχαιότητας, γιὰ νὰ γίνει στὸ διάστημα 1860-1912 μιὰ ὑποχρέωση γιὰ τοὺς εὐκατάστατους καὶ καλλιεργημένους εὐρωπαίους ἀστούς. Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν δυνατοτήτων γιὰ ταξίδια ὁδήγησε στὶς σημερινὲς μαζικὲς μετακινήσεις πού, ἂν καὶ ἄλλαξαν τὸν χαρακτήρα τοῦ τουρισμοῦ, ἄφησαν αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση ἀναλλοίωτη. Τὰ προβλήματα ἀρχίζουν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὑπολογίζεται τὶ τὸ οὐσιαστικὸ κερδίζουν ὅλες αὐτὲς οἱ χιλιάδες τῶν ξένων σὲ σχέση μὲ τὸ τί θὰ μποροῦσαν νὰ κερδίσουν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ τί θυσιάζεται ἀπὸ πλευρᾶς μνημείων καὶ περιβάλλοντος γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτόν.

Ἀπὸ παντοῦ γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ ἀνάγκη νέας πολιτικῆς γιὰ τὴν ὀργάνωση τόσο τῆς ποιότητας τοῦ τουρισμοῦ ὅσο καὶ τῆς ἀποτελεσματικῆς προστασίας καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων (μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου) εἶναι ἐπιτακτική.

Πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια τὸ Διεθνὲς Συμβούλιο Μνημείων καὶ Τοπίων (I.CO.MO.S.) ὀργάνωσε στὴν Ὀξφόρδη ἕνα συνέδριο μὲ μόνο θέμα τὴ σχέση τοῦ τουρισμοῦ μὲ τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα (Ἰούλιος 1969). Ἑπτὰ ἐκθέσεις ἐμπειρογνωμόνων (1) καὶ δεκαεννιὰ τῶν ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ I.CO.MO.S. δημοσιεύτηκαν στὸ ἔκτο τεῦχος (1970) τοῦ περιοδικοῦ *Monumentum*. Διαβάζοντας τὰ πρακτικὰ αὐτὰ τοῦ συνεδρίου, ἐντυπωσιάζεται κανεὶς ἀπὸ τὴν πολυμέρεια τῶν ἀπόψεων, τὴν ὀξύτητα τῶν παρατηρήσεων, ποὺ βασίζονται σὲ τεράστια πείρα, καί, τὸ πιὸ σπουδαῖο, τὴν πίστη σ' ἕνα νέο οὐμανιστικὸ ἰδεῶδες. Τὰ συμπεράσματα τοῦ συνεδρίου δίνονται σὲ μετάφραση στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. Κύριο στόχο τους ἔχουν μιὰ νέα ἔννοια, τὸν μορφωτικὸ τουρισμό, καθὼς καὶ τὴν καλύτερη προστασία τοῦ μνημειακοῦ πλούτου, ποὺ κινδυνεύει ἀπὸ τὶς καταχρήσεις ἑνὸς συστήματος τὸ ὁποῖο σὰν μοναδικὸ κίνητρο ἔχει τὰ οἰκονομικὰ κέρδη. Ἡ Ἑλλὰς ἀπουσίαζε ἀπὸ τὸ συνέδριο.

Μιὰ νέα ἐξέταση τῶν προβλημάτων, βασισμένη στὴν ἀνάλυση τῆς σημερινῆς καταστάσεως, μὲ ἀναφορὰ (κατὰ τὸ δυνατὸ) στὰ ἑλληνικὰ καθέκαστα, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔβλαπτε.

Ἂν καὶ τὸ παλαιὸ κίνητρο τῆς ἐπισκέψεως τῶν «ἀξιοθεάτων» συνδυάζεται ὁλοένα καὶ περισσότερο μὲ τὴ διάθεση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου γιὰ ἀναψυχή, τὰ μνημεῖα δὲν ἔπαψαν νὰ θεωροῦνται σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους πόλους ἕλξεως τῶν ἐπισκεπτῶν. Ἔτσι, σὲ κάθε μελέτη τουριστικῆς «ἀξιοποιήσεως» μιᾶς περιοχῆς, οἱ συντάκτες αἰσθάνονται τὴν ὑποχρέωση νὰ δώσουν προτεραιότητα στὸν παράγοντα μνημειακὸς πλοῦτος-μουσεῖα. Τὰ ἴδια τὰ πράγματα ἀποδεικνύουν ὅτι, ἀνεξάρτητα γιὰ ποιούς λόγους, ὁ παράγοντας αὐτὸς παίζει ἀκόμα μέγιστο ρόλο στὴν προσέλκυση τῶν τουριστῶν.

Ἐντούτοις οἱ φροντίδες καὶ οἱ δαπάνες γιὰ τὸν παράγοντα αὐτὸν (τὶς ὁποῖες ἔχει ἐπωμιστεῖ τὸ κοινωνικὸ σύνολο) βρίσκονται σὲ συγκριτικὰ πολὺ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἀφοροῦν τοὺς ἄλλους παράγοντες τῆς τουριστικῆς διαδικασίας. Ὁ μνημειακὸς (ὅπως καὶ ὁ φυσικὸς) πλοῦτος θεωροῦνται «δεδομένα», κληρονομία τοῦ παρελθόντος, τὴν ὁποία χωρὶς ἐνδοιασμοὺς μποροῦν νὰ ἐκμεταλλεύονται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὅλοι ὅσοι κερδίζουν ἀπὸ τὸν τουρισμό.

Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ ἀξιοποίηση-ἐκμετάλλευση πολὺ γρήγορα ὁδηγεῖ σὲ καταστρεπτικὲς γιὰ τὰ μνημεῖα καταχρήσεις, ποὺ ἤδη ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους στὴν Ἑλλάδα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διακρίνει καταχρήσεις ποὺ κλιμακώνονται ἀπὸ τὴν ἁπλὴ ἐνόχληση ὡς τὴν πλήρη καταστροφὴ «διατηρητέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν». Πρόχειρα σημειώνουμε:

α) Τὸ πλῆθος τῶν τουριστῶν, μὲ τὸν συνωστισμὸ ποὺ προκαλεῖ, κάνει πιὰ ἀδύνατη τὴν ἄνετη θεώρηση τῶν ἔργων τέχνης καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόησή τους. Τὰ παραδείγματα, κυρίως σὲ μουσεῖα καὶ σὲ γνωστὰ μνημεῖα κατὰ τοὺς μῆνες τῆς αἰχμῆς, εἶναι πάμπολλα.

β) Ἡ παρουσία πολυάριθμων ξένων δὲν καταστρέφει τὶς λειτουργικὲς μόνο χρήσεις ἀξιόλογων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων καὶ συνόλων ἀλλὰ καὶ δευτερογενῶς ἀλλοιώνει τὴν κοινωνικὴ δομὴ τῶν κατοίκων, μὲ δυσμενέστατα ἀποτελέσματα. Παράδειγμα τῆς πρώτης περιπτώσεως, τὰ μοναστήρια κι οἱ ἐκκλησίες, τῆς δεύτερης, οἱ λαϊκοὶ οἰκισμοὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου.

γ) Τὰ πλήθη τῶν τουριστῶν δημιουργοῦν χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ἀνεπιθύμητη ρύπανση ἀλλὰ καὶ ἀνεπανόρθωτες καταστροφὲς σὲ ἀρχαιολογικῆς φύσεως ἐπιστημονικὰ τεκμήρια ποὺ μένουν ἀκάλυπτα (ὅπως στὸν βράχο τῆς Ἀκροπόλεως καὶ στὰ περισσότερα «νεκρὰ» μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητας), ἐνῶ μιὰ μικρὴ μειοψηφία τους ἐκτρέπεται σὲ βανδαλισμοὺς καὶ κλοπὲς διόλου ἀμελητέες στὸ σύνολό τους.

δ) Ἡ κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ τουριστι-

Tourism and Monuments

by Prof. Ch. Bouras

The relationship between historical monuments and tourism is creating urgent, complex problems; especially in countries like Greece, where tourism is a rapidly growing sector of the economy, and the monuments, unique in the world, possess a special intrinsic value.

The mass character of contemporary travel has raised the question of how much these thousands of visitors actually get out of their peregrinations as compared to how much they could get out of them, and what the price is in terms of degraded monuments and environmental qualities. It has become evident that a new policy is urgently needed to guarantee (a) the quality of future tourism, and (b) the effective protection of the monuments.

Five years ago the International Council of Monuments and Sites (I.CO.MO.S.) convened at Oxford to discuss the relationship between tourism and our cultural and historical heritage. The conclusions reached at the time are still valid today; the author uses them to illuminate the Greek contemporary scene.

The attraction of "the sights" (regardless of motive) is still a powerful factor in tourist travel. The unscrupulous exploitation of these "sights" can lead to destructive abuses, escalating from minor damages to irreparable, total destruction of the monuments. For instance: (1) Crowding in museums and sites makes it impossible to see or enjoy them, (2) The presence of foreign visitors in large numbers destroys user functions of important architectural ensembles and may change the very social structures which they express, (3) Pollution, degradation, acts of vandalism and theft are increasing every year, (4) The construction of installations for tourist purpose may destroy monuments or ensembles, degrading their immediate environment, (5) The same may be true of the required infrastructure, (6) To satisfy tourist needs, restorations are often undertaken in a hasty, haphazard manner.

Much of this is due to the unequal distribution of tourists in both time and space. The majority flock to the few well-known monuments and sites. Various surveys have revealed that most tourists are anxious to cover as much ground as possible, regardless of personal enjoyment. Uninformed and utterly blind to the intrinsic value of the monuments, they become an easy prey to the promotional gimmicks of the large travel organisations; seemingly eager to surrender their freedom

κοῦ ρεύματος ὁδηγεῖ στὴν κατασκευὴ κτιρίων καὶ ἐγκαταστάσεων ποὺ κυριολεκτικὰ καταστρέφουν τὰ μνημεῖα καὶ τὰ μνημειακὰ σύνολα, ἀλλοιώνοντας τὰ ἴδια καὶ τὸ περιβάλλον τους. Πρόκειται γιὰ ἕνα συνηθέστατο φαινόμενο, ὅπου ἡ μανία γιὰ εὔκολα τουριστικὰ κέρδη προτρέχει κάθε μελέτης καὶ κάθε ψύχραιμης σκέψεως. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις «ἀξιοποίηση» σημαίνει ἐξόντωση τοῦ μνημειακοῦ μέρους. Ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ μικρὲς παραλιακὲς πόλεις τῆς Ἱσπανίας, τὸ Ναύπλιο μὲ τὴν πρόσφατη «ἀξιοποίηση» τῆς Ἀκροναυπλίας θὰ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ διεθνῶς χειρότερα παραδείγματα τῆς περιπτώσεως αὐτῆς.

ε) Σὲ ἐπέκταση τῶν προηγούμενων, ἡ ὑποδομὴ τῆς ἐξυπηρετήσεως δημιουργεῖ ἐπίσης δευτερογενῶς δυσμενέστατα ἀποτελέσματα γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ τὸ περιβάλλον τους. Ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας, λ.χ., κατέστρεψε τὸ ὀρεινὸ τοπίο τῆς Ἀνδρίτσαινας. Τὰ ἠλεκτρικὰ καὶ τηλεπικοινωνιακὰ δίκτυα ποὺ τροφοδοτοῦν τὰ ξενοδοχεῖα ἐπαυξάνουν τὴν «ὀπτικὴ ρύπανση» ἱστορικῶν οἰκισμῶν κοκ.

στ) Τὸ ἐοτεχνικὸ περιβάλλον, ποὺ μαζὶ μὲ τὰ μνημεῖα ἀποτελεῖ ἰσχυρότατο κίνητρο προσελκύσεως τῶν ξένων (2) γιὰ τοὺς ἴδιους μὲ τοὺς παραπάνω λόγους, ὑφίσταται πανωλεθρία στὶς περισσότερες περιπτώσεις «ἀναπτύξεως». Παράδειγμα στὴν Εὐρώπη, ἡ Κυανὴ Ἀκτὴ· στὴν Ἑλλάδα, οἱ παραλίες τοῦ Σαρωνικοῦ.

ζ) Δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ὅπου, γιὰ τουριστικοὺς λόγους, γίνεται ἐξευτελιστικὴ μεταχείρηση πολιτιστικῶν κατάλοιπων ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὰ διατηρητέα μνημεῖα ἢ τὴν ἱστορία ἑνὸς τόπου. Οἱ συνεχεῖς «λαϊκοὶ» χοροὶ στὰ μουσειακὰ χωριὰ τῆς Ρουμανίας, λ.χ., προκαλοῦν τὶς ἴδιες θλιβερὲς σκέψεις μὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς «ἀναβιώσεις» τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας ἢ τὸ θέαμα «Ἦχος καὶ Φῶς» τῆς Ἀκροπόλεως.

η) Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν τουριστικῶν ἀναγκῶν συχνὰ ὁδηγοῦν σὲ βιαστικὲς καὶ τολμηρὲς ἀναστηλώσεις ποὺ εἶναι ἐξίσου καταστρεπτικὲς μὲ τὴν παραμέληση τῶν μνημείων. Σὰν παραδείγματα θὰ ἀνέφερε κανεὶς μερικὰ ἱπποτικὰ κτίρια τῆς Ρόδου ἢ τὰ ἀρχαῖα θέατρα Φιλίππων καὶ Δωδώνης.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ δυσάρεστα τῶν παραπάνω καταχρήσεων δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἂν ἡ κατανομὴ τῶν ξένων, τόσο ἡ χρονικὴ ὅσο καὶ ἡ τοπική, ἦταν καλύτερη. Ὁ συνωστισμὸς τῶν θερινῶν μηνῶν ὁδηγεῖ ἀμέσως καὶ δευτερογενῶς στὰ χειρότερα ἀποτελέσματα, ἐνῶ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν τουριστῶν τὴν συγκεντρώνουν ὀλιγάριθμα καὶ πασίγνωστα μνημεῖα.

Ἀναλύοντας τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὁδηγεῖται κανεὶς στὰ πρῶτα συμπεράσματα γιὰ τὴν ψυχολογία τοῦ σημερινοῦ περιηγητῆ καὶ τὶς πραγματικές του διαθέσεις γιὰ τὸν μνημειακὸ πλοῦτο. Ὑπάρχει καὶ τώρα μιὰ ὑποχρέωση στὴν ἀστικὴ κοινωνία τῆς Δύσεως· πρέπει κανεὶς κάθε χρόνο νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ διηγεῖται τὶς κατακτήσεις του στὸν κατάλογο τῶν διάσημων κατάλοιπων τοῦ παρελθόντος, καὶ τὶς χιλιάδες τῶν χιλιομέτρων ποὺ κάλυψε. Διαπιστώνεται πὼς οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τουρίστες ἀγωνιοῦν νὰ τὰ δοῦν ὅλα, χωρὶς νὰ σκοτίζονται ἂν δὲν καταλάβουν τὰ περισσότερα. Τὸ ἄγχος τους γιὰ τὸν χρόνο ποὺ τρέχει ἐξωτερικεύεται μὲ τὶς ἄσκοπες καὶ πρόχειρες φωτογραφίες, τὴν ἀγορὰ ἀξιοθρήνητων ἐνθυμίων καὶ τὶς χιλιάδες ταχυδρομικὲς κάρτες ποὺ στέλνουν. Ἔτσι, ἀπληροφόρητοι καὶ σὲ μέγιστο ποσοστὸ ἄγευστοι ἀπὸ τὶς τέχνες, οἱ τουρίστες πέφτουν θύματα τῆς διαφημίσεως τῶν μεγάλων ταξιδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ στατιστικὲς δείχνουν ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν ξένων ποὺ περιηγοῦνται τὴ χώρα μὲ ὀργανωμένα γραφεῖα εἶναι πολὺ ὑψηλό, ἡ ἑρμηνεία ὅμως τοῦ φαινομένου δὲν εἶναι δύσκολη ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἐκπλήρωση τῆς ὑποχρεώσεως ποὺ ἀναφέραμε γίνεται σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς διακοπές, μὲ τὸν χρόνο δηλαδὴ στὸν ὁποῖο (κατὰ τὶς διαφημίσεις πάντοτε) δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἔχει ἰδιαίτερες φροντίδες. Παραδίδουν ἔτσι οἱ τουρίστες τὴν ἐλευθερία τους στὶς διαθέσεις τῆς κερδοσκοπίας, παύουν νὰ εἶναι εὐέλικτοι καὶ χάνουν κάθε εὐκαιρία γιὰ μιὰ προσωπικὴ σχέση μὲ τὰ μνημεῖα ἢ γενικὰ τὰ πολιτιστικὰ κατάλοιπα τοῦ τόπου ποὺ ἐπισκέπτονται. Μὲ τὴν καθιερωμένη αὐτὴ διαδικασία ὁ συνωστισμὸς φέρνει μεγαλύτερο συνωστισμό, μὲ ὅλες τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν. Φέρνει ὅμως καὶ μεγαλύτερα κέρδη στὶς ταξιδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις.

Ἂν ἀναλύσει κανεὶς τὶς σχέσεις τῶν «ὀργανωτῶν τουρισμοῦ» μὲ τὸ πραγματικὸ ἐθνικὸ συμφέρον, βλέπει στὸν τομέα τῶν μνημείων μιὰ ἀντινομία. Τὸ ἴδιο τὸ κίνητρο φθείρεται καὶ καταστρέφεται, καὶ τὸ κράτος σπεύδει νὰ ἐπωμισθεῖ (μὲ τοὺς ἰσχύοντες ἀρχαιολογικοὺς νόμους) τὶς εὐθύνες καὶ τὰ ἔξοδα, μὲ δαπάνη μάλιστα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ πληροφόρηση καὶ ἡ κυκλοφορία τῶν ξένων ἔχει ἀπολύτως αὐτοσχέδιο χαρακτήρα καὶ ἔχει ἀφεθεῖ στὶς διαθέσεις τῆς «ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας», μὲ μόνο κέρδος γιὰ τὸ κράτος τὰ ἔμμεσα οἰκονομικὰ ὀφέλη.

Ὅσοι χαρακτηρίζουν τὸν τουρισμὸ «βιομηχανία» μὲ μόνο κριτήριο τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ περιφρονοῦν βαθύτατα τὴ νοημοσύνη τοῦ μέσου ξένου περιηγητῆ. Ὅπως εὔστοχα παρατηροῦσε ὁ P. Gazzola (3), τὰ θύματα μιᾶς βιομηχανοποιημένης ζωῆς στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες, μόλις πάρουν κάθε χρόνο τὴν ἄδειά τους γιὰ διακοπές, γίνονται θύματα μιᾶς ἄλλης βιομηχανίας, ποὺ τὰ ἁρπάζει γιὰ νὰ τὰ ἐκμεταλλευτεῖ. Τὸ ἄγχος γιὰ «ἀλλαγή», «ἀνάγκη ἐνημερώσεως», «ἐμπειρίες πολιτιστικὲς» κά ποὺ καλλιεργεῖται ὅλο τὸν χρόνο δὲν ὁδηγεῖ στὸν πλουτισμὸ τῆς προσωπικότητας καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ στὴν αὔξηση τῶν κερδῶν τοῦ ἴδιου πάντα συστήματος.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι ὁ προγραμματισμὸς τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως εἶναι γιὰ τὴν ὥρα μονόπλευρα προσανατολισμένος πρὸς τὰ οἰκονομικὰ καὶ μόνο ὀφέλη καὶ ὅτι αὐτὸ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ὁδηγήσει σὲ πλῆρες ἀδιέξοδο, στὸν τομέα τουλάχιστον τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιᾶς τοῦ παρελθόντος. Ἡ σημασία ὅμως τῶν μνημείων γιὰ μιὰ σωστὴ ἐθνικὴ ζωή, γιὰ τὴν αὐτογνωσία μας καὶ γιὰ τὸ μέλλον τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι τόση ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ ἐγκαταλείψουμε στὶς διαθέσεις τῶν κερδοσκόπων ποὺ αὐτοσχεδιάζουν.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: τί (ποιοτικὰ) θὰ μπορούσαμε νὰ προσφέρουμε στοὺς ξένους, καὶ ὄχι τί (ποσοτικὰ) μποροῦμε νὰ τοὺς πάρουμε (4).

Πέρα ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ μνημεῖα καὶ τὶς ἀρχαιότητες, ὁρισμένοι ὀξυδερκεῖς προγραμματιστὲς ἔχουν ρίξει ἀπὸ καιρὸ τὸ σύνθημα γιὰ ἕνα ἐκλεκτικὸ τουρισμό, δηλαδὴ γιὰ λιγότερους ἀλλὰ πλουσιότερους καὶ «ἀξιοπρεπέστερους» τουρίστες. Ἂν καὶ αὐτὸ θὰ σήμαινε ἄμβλυνση τῶν προβλημάτων μας, ἡ πρόθεση

of movement to the dictates of these speculators, they sacrifice their chance to establish a personal relationship with the culture of the country they are visiting.

In terms of "national interest", it seems absurd to destroy a source of income for the sake of quick profits. Tourist travel at the moment follows entirely improvised itineraries, the sole criterion being just such profits. Those who call tourism an industry are disregarding the fact that tourists are also human beings. Yet within the framework of contemporary life, our cultural heritage should have an entirely different function.

The problem, in fact, should be reversed: what (in terms of quality) can we offer our tourists, and not what (in terms of quantity) we can get out of them. Because unquestionably, with proper preparation and under proper conditions, tourism may become an invaluable educational tool, marking a return to humanistic values and the cultivation of one's own mind.

The ideal tourist is at present a rare phenomenon: a man trained to think, untouched by the hidden persuaders, fully aware of what the monuments have to offer.

At the Oxford Conference, where the general atmosphere was one of implicit respect for the individual's cultural heritage and leisure time, the object of discussion was precisely the "ideal tourist".

In outlining a national tourist policy, the conference set the following goals:

(a) In terms of the tourists: to increase the percentage of "ideal tourists" by means of appropriate guidance and training (cultural tourism). Escape from the production-consumption cycle.

(b) In terms of the monuments: give priority to the preservation of monuments, sites and cultural values. Systematic enrichment of each country's inventory of accessible monuments and exhaustive study (planning) of possible effects the construction of new developments might have. Systematic promotion of the monuments for educational purposes (in the wider sense of the word).

To achieve such goals, new approaches to the problem should first of all be adopted by the state authorities: controlled expansion of hotel capacity, strict criteria for licencing new tourist installations. Past abuses can, and should, be avoided. Important state subsidies should be allocated for the preservation of monuments and the long-term organisation of cultural tourism.

In terms of the monuments as such, it is imperative that: (a) the problems of preservation be studied within the framework of regional planning programmes, (b) the capacity of each monument to absorb group visitors be respected, and (c) the number of accessible monuments be augmented by means of scholarly research and restoration.

Many will probably say that "cultural tourism", "new attitudes" and the rest are all very well, but utterly unrealistic. An ideal situation, as outlined at the Oxford Conference, is still a long way off. Yet the fact remains that we *are* indeed now aware of the problems and that other countries have already taken important steps in the right direction. In the end, as far as this issue is concerned, the crucial factor will be the identity of whoever will be taking the decisions for the nation's future.

παραμένει ή ἴδια: περισσότερα κέρδη.
Μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσει τὰ δικαιώματα τῶν μαζῶν (καὶ ἰδιαίτερα τῆς νεολαίας) γιὰ μόρφωση; Γιατὶ εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι, μὲ τὴν κατάλληλη προετοιμασία καὶ μὲ τὶς κατάλληλες συνθῆκες, ὁ τουρισμὸς σημαίνει (σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ συμβαίνοντα ποὺ παρουσιάστηκαν παραπάνω) μόρφωση, ἐπιστροφὴ στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες, τόνωση τῆς προσωπικότητας γιὰ ὅλο τὸν κόσμο καὶ ἐγρήγορση τῆς ἱστορικῆς του συνειδήσεως.
Ὁ ἰδεώδης περιηγητὴς εἶναι τὸ σπάνιο σχετικὰ σήμερα φαινόμενο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ στοχάζεται, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν κραυγαλέα ἀφθονία τῶν μέσων, καὶ ποὺ ξέρει τί θέλει ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὰ μνημεῖα. Ἡ εἰκόνα του ξεπροβάλλει μέσα ἀπὸ τὶς γόνιμες συζητήσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Ὀξφόρδης, στὶς ὁποῖες πρυτάνευε ἕνα πνεῦμα ἀπόλυτου σεβασμοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἐλεύθερο χρόνο καὶ τὴν κουλτούρα του. Ἔτσι «ὁ ἰδεώδης τουρίστας... γίνεται ἱκανὸς νὰ συλλάβει τὴν ἔννοια τοῦ χώρου τῶν ἱστορικῶν μνημείων καὶ τῶν συνόλων ὡς φορέων ἀξιῶν καὶ ἀναγκῶν τῶν διαφόρων ἐποχῶν... Θὰ ἀλλάξει τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν ποὺ διαστρέβλωσε ἡ προτεραιότητα τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνικῆς καὶ θὰ καταλάβει τί θυσιάστηκε γι' αὐτήν... Ἀντὶ τοῦ χρόνου = χρῆμα ξαναβρίσκει τὸν φυσικὸ χρόνο, τὸν ἀνθρώπινο χρόνο, τὸν ἱστορικὸ χρόνο... Ἡ φυγὴ τοῦ δίνει μιὰ γεύση ἐλευθερίας, ποὺ ἂν καὶ φαινομενικὰ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν κουλτούρα, εἶναι ἡ βάση τῆς προσωπικῆς κουλτούρας (γόνιμη περιέργεια, ἔρευνα, προσωπικὴ παρατήρηση, ἐξάσκηση προσωπικῆς κρίσεως καὶ δυνατότητα ἀδέσμευτης σκέψεως» (5). «Ἀπὸ τὸν ἐρασιτέχνη τῶν εἰκόνων πρὸς τὸν πολίτη τῆς κουλτούρας... Δημιουργικὲς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴ συνάντηση μὲ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο, τὶς ἰδέες του, τὴν ἱστορία του, τὴν ἀνακάλυψη τῆς δημιουργικῆς δουλειᾶς του» (6). Αὐτὸ ποὺ σήμερα λίγοι ἀπολαμβάνουν, τὴν κατανόηση δηλαδὴ τοῦ μηνύματος τῶν ἔργων τέχνης καὶ τῶν μνημείων, πρέπει αὔριο νὰ ἀνήκει σὲ ὅλους.
Μετὰ ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω, στὴ χάραξη μιᾶς ἐθνικῆς τουριστικῆς πολιτικῆς ἀποσαφηνίζονται οἱ στόχοι, ἄσχετοι δυστυχῶς πρὸς τὴ σημερινὴ κατάσταση.
α) Ὡς πρὸς τοὺς τουρίστες: Συστηματικὴ αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ «ἰδεώδους τουρίστα» μὲ τὴν κατάλληλη προπαρασκευὴ καὶ καθοδήγηση (μορφωτικὸς τουρισμός). Ἀποδέσμευσή του ἀπὸ τὴν καταναλωτικὴ διαδικασία.
β) Ὡς πρὸς τὸν μνημειακὸ πλοῦτο: Προτεραιότητα στὴ διατήρηση περιβάλλοντος, μνημείων καὶ πολιτιστικῶν ἀξιῶν. Μεθοδικὴ αὔξηση τοῦ ὑφιστάμενου μνημειακοῦ δυναμικοῦ καὶ ἐξαντλητικὴ μελέτη πρὶν ἀπὸ κάθε μεταβολὴ ἀπὸ νεώτερες κατασκευὲς (προγραμματισμός). Μεθοδικὴ προβολή του μὲ σκοπὸ τὴν παιδεία (μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου). Ἀξιοποίηση τῶν οἰκονομικῶν πλεονεκτημάτων τοῦ τουρισμοῦ γιὰ τὴν ἐπίτευξη ὅλων τῶν παραπάνω σκοπῶν.

Γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων πρὶν ἀπὸ ὅλα χρειάζεται ἡ υἱοθεσία τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἀπὸ τὴν κρατικὴ πολιτική, ἀπὸ τὸν ἐπίσημο δηλαδὴ φορέα, καὶ σὲ πρώτη φάση ὁ καθορισμὸς ὁρίων στὴν ἐτήσια αὔξηση τῶν κλινῶν καὶ νέων κριτηρίων στὴν ἔγκριση τῶν μελετῶν κάθε εἴδους τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων. Σχήματα ἐξυπηρετήσεως ἀναγκῶν μὲ παράλληλη διατήρηση παλαιῶν κτισμάτων καὶ συνόλων (ὅπως λ.χ. τὸ πρόγραμμα ὀργανώσεως καταλυμάτων σὲ παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς ποὺ ὀργανώθηκε πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια στὴν Ἑλλάδα), ἢ μὲ πρόχειρες, ἐφήμερες ἐγκαταστάσεις ποὺ δὲν ἀλλοιώνουν μακροχρόνια τὸ περιβάλλον, θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτα. Θὰ πρέπει ὁ κρατικὸς φορέας νὰ ἀποτρέψει ὅλες τὶς καταχρήσεις ποὺ σημειώθηκαν πιὸ πάνω καί, τέλος, νὰ διαθέσει ὄχι μόνον ἐκτεταμένες πιστώσεις γιὰ τὴ διατήρηση καὶ τὴν προβολὴ τοῦ μνημειακοῦ πλούτου ἀλλὰ καὶ γενναῖες χρηματικὲς ἐνισχύσεις γιὰ τὶς μακροχρόνιες προσπάθειες ἀναπτύξεως τοῦ μορφωτικοῦ τουρισμοῦ.
Στὰ συμπεράσματα τοῦ συνεδρίου τῆς Ὀξφόρδης ποὺ ἀκολουθοῦν ἀναφέρονται συνοπτικὰ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἀδιάφορος, ἀπληροφόρητος καὶ βιαστικὸς περιηγητὴς μπορεῖ νὰ γίνει ὁ συνειδητὸς πολίτης στὸν ὁποῖο θὰ ἀποκαλύπτεται ὅλη ἡ ὁμορφιὰ τῶν διατηρητέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν. Ἡ προσπάθεια γίνεται σὲ σχολεῖα κάθε βαθμίδας, σὲ θερινὰ μαθήματα, σὲ σωστὲς καὶ ἐμπεριστατωμένες ξεναγήσεις, σὲ πειραματικὲς ὁμάδες ἐργασίας, σὲ κάθε μορφῆς μορφωτικὲς ἐκδόσεις. Γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁ ρόλος τῶν πανεπιστημίων, τοῦ ἴδιου τοῦ κρατικοῦ φορέα καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας πρέπει νὰ εἶναι οὐσιαστικός.
Ὡς πρὸς τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα, θὰ μποροῦσε κανεὶς πρόχειρα νὰ ἀναφέρει σὰν δραστικὰ μέτρα:
α) Τὴν ἔνταξη τῶν προβλημάτων διατηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως ὅλων τῶν διατηρητέων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν στὰ εὐρύτερα χωροταξικὰ προγράμματα ἀναπτύξεως, μὲ βάση διεξοδικὲς μελέτες καὶ κυρίως μὲ νέες ἀρχές, διαφορετικὲς ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἰσχύουν.
β) Τὴν ἐνθάρρυνση ἢ τὴν ἀποθάρρυνση τῶν ἐπισκεπτῶν, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ διαπίστωση τῶν ὁρίων χωρητικότητας κάθε μνημείου ἢ συνόλου γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ξένων. Ἂν καὶ ὑπάρχουν δυνατότητες διευρύνσεως τῶν ὁρίων μὲ εἰδικὰ μέτρα (ὅπως λ.χ. τὸ βραδινὸ ἄνοιγμα μουσείων καὶ οἱ νυκτερινὲς ξεναγήσεις σὲ μνημεῖα), στοιχειώδης σεβασμὸς πρὸς τὰ ἴδια τὰ πράγματα θὰ ὁδηγήσει σὲ πολλὲς περιπτώσεις στὸν ἄμεσο περιορισμὸ τῶν ἐπισκεπτῶν.
γ) Τὴν αὔξηση τοῦ μνημειακοῦ πλούτου μὲ σκοπὸ τὴ μεγαλύτερη διασπορὰ τῶν περιηγητῶν καὶ τὴν ἀραίωσή τους, μὲ παράλληλα κέρδη τόσο τὴ ζωογόνηση πτωχῶν ἀπὸ ἄλλους πόρους περιοχῶν ὅσο καὶ τὴ γνωριμία μὲ σπουδαιότατα πολιτιστικὰ κατάλοιπα ποὺ ἔχουν πέσει σὲ ἀφάνεια. Ἡ αὔξηση αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται ἄμεσα καὶ ἔμμεσα μέ: α) τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση τῶν μνημείων καὶ συνόλων, β) τὴ μεθοδικὴ προβολή τους μὲ ὅλα τὰ μέσα, γ) τὴν καθιέρωση κυκλωμάτων ἐπισκέψεως ὅταν ὑπάρχει δυνατότητα κατευθύνσεως ὁρισμένων περιηγητῶν καὶ δ) τὴ μεταχείριση γενικὰ τῶν μνημείων μὲ βάση τὶς ἀρχὲς τοῦ Χάρτη τῆς Βενετίας.
Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μέτρο σχετίζεται μὲ τὰ διάφορα ἔργα ποὺ μποροῦν μὲ τρόπο ἀξιοπρεπὴ καὶ ἐπιστημονικὰ ἀδιάβλητο νὰ πολλαπλασιάσουν τὸ μνημειακὸ δυναμικὸ καὶ νὰ κάνουν περισσότερο προσιτὰ στὸν μέσο ἄνθρωπο ὅλα τὰ πολιτιστικὰ κατάλοιπα. Τὰ ἔργα περιλαμβάνουν ἀναστηλώσεις καὶ ἀποκαταστάσεις μνημείων, ἀνασκαφές, βελτιώσεις τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος μνημείων καὶ συνόλων, συντηρήσεις κάθε εἴδους, ἔργα συσχετισμοῦ μὲ τὴν ὑπάρχουσα τουριστικὴ ὑποδομή, καὶ ἀναδιοργάνωση τῶν μουσείων μὲ στόχο τὴν ἀξιοποίηση ἑκατοντάδων ἔργων τέχνης ποὺ ἀναγκαστικὰ βρίσκονται σὲ ἀποθῆκες, τὴν ὀργάνωση περιοδικῶν ἐκθέσεων, ἀνταλλαγῶν κλπ.

Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ θὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι ὅλα ὅσα λέγονται γιὰ τὸν μορφωτικὸ τουρισμὸ δὲν εἶναι ρεαλιστικὰ γιατὶ κανένα κράτος δὲν θὰ ξόδευε γιὰ τὰ μνημεῖα χωρὶς νὰ ἐλπίζει σὲ κάποια οἰκονομικὰ καὶ πάλι ὀφέλη.
Εἶναι ἡ γνωστὴ θέση τῶν ὀργανωτῶν τοῦ τουρισμοῦ ποὺ ἔχουμε σήμερα, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἂν ὑπάρχει καὶ κάποια φροντίδα γιὰ τὴν πατρικὴ κληρονομιά, ὀφείλεται στὶς τουριστικὲς μας ὑστεροβουλίες καὶ μόνον.
Ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη. Μιὰ ἰδεώδης κατάσταση ὅπως τὴν φαντάστηκαν στὸ συνέδριο τῆς Ὀξφόρδης εἶναι ἀκόμα πολὺ μακριά. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἔχουμε ξυπνήσει ἀπὸ τὴν ὀξύτητα τῶν προβλημάτων, καὶ ὅτι σὲ χῶρες ὅπως ἡ Ἀγγλία (7) καὶ ἡ Γερμανία ἔγιναν σημαντικὰ βήματα πρὸς τὴν ἐπιθυμητὴ κατεύθυνση, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι προχωροῦν πρὸς μιὰ μεταβατικὴ κατάσταση γόνιμης σχέσεως θέσεων καὶ ἀντιθέσεων. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, καὶ γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, μεγαλύτερη σημασία ἔχει ποιοί εἶναι αὐτοὶ ποὺ παίρνουν τὶς ἀποφάσεις σὲ ἐθνικὴ κλίμακα γιὰ τὸ μέλλον.

Σημειώσεις

1. Piero Gazzola, Lord Geddes, Arthur Haulot, Robert Potter, Max Querrien, Ali Vrioni καὶ Guglielmo de Angelis d'Ossat.

2. Καλλίνσκης, Α. "Μακροχρόνιος τουριστικὸς προγραμματισμός", *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 1/1967, σ. 116-121.

3. Gazzola, Piero. "Rapports généraux", *Monumentum*, VI 1970, pp. 5-7.

4. Ἀνάλογες θέσεις ἐκφράστηκαν πολὺ παλαιότερα: βλ. Προβελέγγιος, Α. "Πρὸς ἕναν οὐμανιστικὸ τουρισμό", *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 1/1967 σ. 113-5, ἐπίσης Rieger, P. "Kunst und Denkmalpflege und der Moderne Tourismus zum Thema Reisen und Bildung", *Deutsche Kunst und Denkmalpflege*, No. 28, 1970, pp. 99-103.

5. Gazzola, Piero. *Op.cit.*

6. Querrien, Max. "Patrimoine architectural et tourisme culturel: De l'amateur d'images au citoyen de la culture", *Monumentum* VI, 1970, pp. 33-43.

7. Βλ. Aldous, Tony. *Battle for the Environment*, Glasgow, 1972, pp. 235, 236.

Τὰ συμπεράσματα τοῦ συνεδρίου τῆς Ὀξφόρδης μὲ θέμα «Μνημεῖα καὶ Τουρισμός»*

Ὁ μορφωτικὸς τουρισμὸς ἐπιβάλλεται νὰ γίνει ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἑξῆς, καὶ σὲ διεθνὴ κλίμακα, ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μέσα ποὺ θὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἰσορροπία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν πλουτισμὸ τῆς προσωπικότητάς του, δημιουργώντας τὶς συνθῆκες ἑνὸς νέου οὐμανισμοῦ σ' ἕνα πολιτισμὸ ὅπου ἡ ἐπιταχυνόμενη ἐξέλιξη τῆς τεχνικῆς ἐπιτρέπει κάθε μέρα καὶ περισσότερο τὴ συνετὴ χρήση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.
Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ τουρισμοῦ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποτελεσματικότερα μέσα διευκολύνσεως τῶν ἀνθρώπινων ἐπαφῶν σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο καὶ κατανοήσεως μεταξὺ τῶν λαῶν.
Παρὰ τὶς προσπάθειες ὅμως ποὺ ἔχουν γίνει μέχρι σήμερα σὲ πολλὲς χῶρες γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ συντονισμὸς ἀνάμεσα στὶς δραστηριότητες τῶν ἁρμοδίων ὑπηρεσιῶν γιὰ τὸν τουρισμὸ καὶ τῶν φορέων ποὺ εὐθύνονται γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων καὶ τῶν ἱστορικῶν συνόλων, οἱ σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν κλάδων τῆς διοικήσεως δὲν μποροῦν ἀκόμα νὰ θεωρηθοῦν ἱκανοποιητικές. Οἱ μαζικὲς ἐτήσιες μετακινήσεις τῶν τουριστῶν, ποὺ ἀποτελοῦν τυπικὸ φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας, δὲν κατευθύνονται ἱκανοποιητικὰ πρὸς τὴ γνώση, τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, ἡ ὁποία ἐντούτοις εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικότερα καὶ ἀναντικατάστατα στοιχεῖα ἕλξεως τοῦ τουρισμοῦ. Τὰ αἴτια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὰ ἀκόλουθα κυρίως φαινόμενα:
α) Στὴν ἀνεπάρκεια τῆς παιδείας τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐποχιακῶν περιηγητῶν καὶ παραθεριστῶν πού, χωρὶς νὰ ἔχουν ἔστω καὶ στοιχειώδη γνώση τῶν ἀξιῶν τῆς φυσικῆς ὁμορφιᾶς καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ παρελθόντος, περιορίζονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν ἀνάπαυση καὶ τὴ φυσικὴ χαλάρωση, χωρὶς νὰ ἐπιζητοῦν ταυτόχρονα τὴν ἱκανοποίηση πνεύματος καὶ ψυχῆς.
β) Στὴ φανερὴ ἀνεπάρκεια ἢ ἀκόμα καὶ πλήρη ἀπουσία μιᾶς τουριστικῆς πολιτικῆς ποὺ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ μιὰ πραγματικὴ «θέληση γιὰ πνευματικὴ καλλιέργεια».
γ) Στὴν ἐπιδίωξη ὑπέρμετρων κερδῶν, ἡ ὁποία παρακινεῖ τοὺς λεγόμενους «ὀργανωτὲς τῆς τουριστικῆς βιομηχανίας» νὰ δημιουργοῦν κτίρια καὶ ἐγκαταστάσεις μεγάλης κλίμακας (ξενοδοχεῖα, μαρίνες, χώρους γιὰ κατασκήνωση ἢ στάθμευση αὐτοκινήτων) χωρὶς καμιὰ σκέψη γιὰ τὴ σωστὴ ἔνταξή τους στὸ φυσικὸ ἢ ἀστικὸ περιβάλλον, μὲ ἀποτέλεσμα συχνὰ τὴ σοβαρὴ φθορά του.
δ) Στὴν ἀπουσία κάθε ἐπίσημης συνεργασίας στὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο μεταξὺ τῶν διαφόρων ταξιδιωτικῶν καὶ τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων.
Ἡ κακὴ ὀργάνωση τῆς τουριστικῆς βιομηχανίας σὲ παγκόσμια κλίμακα ἔχει ὁδηγήσει στὴ συγκέντρωση μεγάλων μαζῶν σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ περιοχῶν, ὅπου κατὰ τὴν περίοδο τῶν διακοπῶν παρατηρεῖται πραγματικὸς συνωστισμός, ἐνῶ παραμελοῦνται πολλὰ ὡραῖα μέρη ἢ ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ σύνολα, συχνὰ σὲ βάρος τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἰσορροπίας τῶν κρατῶν ὅπου βρίσκονται.
Ἀκόμα, τὸ βάρος τῆς φορολογίας ἢ οἱ δυσκολίες ξένου συναλλάγματος δημιουργοῦν συχνὰ σοβαρὰ ἐμπόδια στὴν ἐλεύθερη κίνηση τῶν ἀνθρώπων ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα τῆς διαμονῆς τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὰ ἀξιόλογα οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἀποφέρει ὁ τουρισμὸς δὲν κατανέμονται σωστά, μιὰ καὶ σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τὰ κέρδη θὰ ἔπρεπε νὰ διατίθεται γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν μνημείων καὶ τῶν συνόλων, ποὺ ἀποτελοῦν ἕνα τόσο ἀνεκτίμητο κεφάλαιο γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη.
Τὸ συνέδριο, στηριζόμενο στὶς παραπάνω διαπιστώσεις συνιστᾶ νὰ υἱοθετηθοῦν τὸ ταχύτερο τὰ ἀκόλουθα μέτρα:

Σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, ἀπὸ κάθε κράτος ἰδιαίτερα:

α) Πολιτιστικὴ μόρφωση καὶ ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ, ποὺ θὰ ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως μὲ μέσα ὅπως ἡ ὀπτικὴ ἐκπαίδευση (μελέτη τοῦ γειτονικοῦ περιβάλλοντος, σχολικὲς ἐκδρομές, ὀπτικοακουστικὰ συστήματα διδασκαλίας), μαθήματα καὶ διαλέξεις γιὰ τοὺς ἐνήλικες, δημοσιεύσεις καὶ τουριστικοὶ ὁδηγοὶ ὑψηλῆς ποιότητας, ἐντατικὴ χρήση τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημερώσεως, κυρίως τοῦ τύπου, τοῦ ραδιοφώνου καὶ τῆς τηλεοράσεως, μὲ ἄρθρα ἢ τακτικὲς ἐκπομπὲς γύρω ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου γιὰ μορφωτικὲς δραστηριότητες, ὅπως ἐκδρομὲς τοῦ Σαββατοκύριακου ἢ τῶν διακοπῶν, ὀργάνωση ἀγώνων ἢ διαγωνισμῶν γιὰ τὴ νεολαία ποὺ νὰ σχετίζονται μὲ τὴ συντήρηση καὶ τὴν προβολὴ τῶν μνημείων καὶ τοῦ περιβάλλοντός τους, ἢ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴ στερέωση ἀρχαιολογικῶν λειψάνων μὲ τὴν καθοδήγηση εἰδικῶν.
β) Σύνταξη, στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς χωροταξικῆς ὀργανώσεως τῆς χώρας, μελετῶν γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση ὅσων περιοχῶν κρίνονται κατάλληλες, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς τρόπους ἐφαρμογῆς τῶν προτάσεων.
γ) Ὀργάνωση μεθοδικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν κρατικῶν φορέων τουρισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ γιὰ τὴν καλύτερη ἐκμετάλλευση τοῦ συνόλου τῆς χώρας, μὲ τὴ δημιουργία ἑνὸς δικτύου ξενοδοχείων, τὴ σύσταση τουριστικῶν κυκλωμάτων ποὺ θὰ καλύπτουν τὰ σημαντικότερα μνημεῖα, τοὺς παλαιοὺς οἰκισμοὺς καὶ τὰ φυσικὰ τοπία ἔτσι ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ μαζικὴ κατάληψη ἢ καταστροφή τους, τὴ δημιουργία μονοπατιῶν γιὰ πεζοὺς ἢ ἐφίππους γιὰ νὰ ἐκλείψει βαθμιαῖα ἡ συνήθεια τῆς συνεχοῦς χρήσεως τοῦ αὐτοκινήτου, τὴ δημιουργία κατάλληλων δρόμων ποὺ θὰ διασχίζουν τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα φυσικὰ τοπία, τὴν ὀργάνωση καλλιτεχνικῶν ἢ ἠθογραφικῶν ἐκδηλώσεων κά.
δ) Ἐκπαίδευση τοῦ προσωπικοῦ τῶν ταξιδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν ξενόγλωσσων ὁδηγῶν, ποὺ θὰ ἐργάζονται κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο εἰδικῶν, ἔτσι ὥστε νὰ μποροῦν νὰ καθοδηγήσουν τοὺς τουρίστες στὰ μορφωτικὰ αὐτὰ κυκλώματα καὶ νὰ τοὺς προσανατολίζουν σωστά.

Σὲ διεθνὴ κλίμακα:

Μελέτη ἀπὸ εἰδικοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς μιᾶς σειρᾶς μέτρων, μὲ σκοπό:
α) Νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἀποτελεσματικὴ προστασία τῆς μνημειακῆς καὶ τῆς φυσικῆς κληρονομίας ἀπὸ τὶς ὑπερβολὲς τῆς ἐκμεταλλεύσεώς της γιὰ κέρδη τουριστικά, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα καθορίζει ὁ Χάρτης τῆς Βενετίας σχετικὰ μὲ τὴν ἀναστήλωση καὶ τὴ χρησιμοποίηση τῶν μνημείων, ὥστε νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀρχικὴ δομὴ κι ὁ αὐθεντικὸς χαρακτήρας τους.
β) Νὰ συμβάλλουν, μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα, στὴν ἀναβίωση παλαιῶν οἰκιστικῶν συνόλων, ἐφαρμόζοντας γιὰ τὴν κυκλοφορία καὶ τὴ στάθμευση τῶν αὐτοκινήτων μέσα στὰ σύνολα αὐτὰ λύσεις προσαρμοσμένες στὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀξία τους, καὶ καταπολεμώντας τὴ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος μὲ τὴ δημιουργία πάρκων ποὺ δὲν θὰ καταστρέφουν τὸ γενικότερο φυσικὸ ἢ ἱστορικὸ πλαίσιο.
γ) Νὰ ἐξασφαλίσουν καλύτερη κατανομὴ τῶν ἐσόδων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν τουρισμό, ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ τῶν ὁποίων θὰ πρέπει νὰ διατίθεται γιὰ τὴ συντήρηση καὶ προβολὴ τῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, μὲ τὴ δημιουργία, λ.χ., ἑνὸς «Διεθνοῦς Ταμείου Μνημείων καὶ Ἱστορικῶν Περιοχῶν», ὅπως ἔχει προβλεφθεῖ ἀπὸ τὴν UNESCO.
δ) Νὰ ἀναπτύξουν τὸν μορφωτικὸ τουρισμὸ διευκολύνοντας τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ χώρα στὴν ἄλλη, καταργώντας τοὺς αὐστηροὺς συναλλαγματικοὺς περιορισμούς, τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς ἢ ἄλλα παρόμοια ἐμπόδια, υἱοθετώντας τὰ συλλογικὰ ταξίδια μὲ μειωμένες τιμές, ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις ὁμάδων νέων, δημιουργώντας μορφωτικὰ κυκλώματα ἀνάμεσα στὶς χῶρες κοκ.
ε) Νὰ βελτιώσουν τὴν ἀξιοποίηση τῶν πολιτιστικῶν πόρων τοῦ κάθε τόπου μὲ τὸν καθορισμὸ διεθνῶν κανόνων γιὰ τὴ διατήρηση καὶ τὴν ἄριστη ἀξιοποίηση τῶν πόρων αὐτῶν ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν τουριστικοὺς σκοποὺς χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται ἡ βασικὴ δομὴ καὶ ἡ σημασία τους.
Τὸ συνέδριο ὑπογράμμισε τὸ γεγονὸς ὅτι, σὲ πολλὲς χῶρες ποὺ ἀναπτύσσουν σήμερα τὸν τουρισμό τους, οἱ βανδαλισμοί, οἱ κλοπὲς καὶ ἡ ἀλλοίωση τῶν μνημείων ἢ τῶν ἔργων τέχνης πολλαπλασιάζονται συνεχῶς, ὥστε νὰ ἐπιβάλλεται ἡ λήψη προστατευτικῶν μέτρων. Ἔκανε ἐπίσης ἔκκληση στὴν UNESCO καὶ στὸ Διεθνὲς Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) νὰ καθορίσουν διεθνεῖς κανόνες ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ προστασία αὐτή, ζητώντας ἀπὸ τὰ Μουσεῖα νὰ μὴν ἀποδέχονται ἔργα ἢ ἀντικείμενα τέχνης ἢ ἱστορικῆς σημασίας ποὺ προέρχονται ἀπὸ κλοπὲς ἢ ποὺ ἔχουν ἐξαχθεῖ παράνομα ἀπὸ τὴ χώρα καταγωγῆς τους.
Τὸ συνέδριο, τέλος, ἐκφράζει τὴν εὐχὴ νὰ χαράξουν οἱ κυβερνήσεις τῶν χωρῶν αὐτῶν ἕνα γενικὸ πρόγραμμα γιὰ τὴ διατήρηση τῶν μνημείων καὶ τῶν ἱστορικῶν συνόλων, τὸ ὁποῖο, ἐνῶ θὰ ἐξυπηρετεῖ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ τουρισμοῦ, θὰ ἐμπνευστεῖ βασικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη προστασίας τοῦ συνόλου τῆς μνημειακῆς κληρονομίας.

---

*Τὸ διεθνὲς συνέδριο γιὰ «τὴ διατήρηση, προστασία καὶ ἀξιοποίηση τῶν μνημείων καὶ τῶν συνόλων σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μορφωτικοῦ τουρισμοῦ» ὀργανώθηκε στὴν Ὀξφόρδη ἀπὸ 7-11 Ἰουλίου 1969, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς Β΄ Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ I.CO.MO.S (International Council of Monuments and Sites).

Ἐπιδράσεις τοῦ τουρισμοῦ στὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη

τοῦ ἀρχιτέκτονος-πολεοδόμου Φ.Ι. Λουκίσσα

Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ τουρισμοῦ στὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη ἔχουν ἀποτελέσει τὸ θέμα πολλῶν συζητήσεων, ἀπὸ εἰδικούς, κρατικοὺς καὶ τοπικοὺς παράγοντες. Πάνω στὸ θέμα ὑπάρχουν βασικὰ τρεῖς διαφορετικὲς θέσεις.

Κατὰ τὴν *πρώτη θέση* ἡ αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ φέρνει ξένο συνάλλαγμα, βελτιώνοντας ἔτσι τὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν τῆς χώρας. Παράλληλα, τὸ εἰσόδημα τῆς περιοχῆς αὐξάνεται καὶ δημιουργοῦνται νέες δυνατότητες ἀπασχολήσεως. Ἡ τοπικὴ οἰκονομία ἀναπτύσσεται λόγω τῆς ἐσωτερικῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος. Οἱ συγκοινωνίες καὶ ἡ παροχὴ κοινωφελῶν ὑπηρεσιῶν βελτιώνονται. Ὑποβοηθεῖται ἡ δημιουργία καὶ διατήρηση ὁριακῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ ἂν καὶ κατὰ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ προορίζονται γιὰ τοὺς τουρίστες, ἐξυπηρετοῦν ταυτόχρονα καὶ τοὺς μόνιμους κατοίκους. Μνημεῖα πολιτισμοῦ καθὼς καὶ ἀξιόλογοι λαϊκοὶ οἰκισμοὶ διατηροῦνται, κατὰ ἕνα ποσοστό, χάρη στὸν τουρισμό. Ἡ ἐπαφὴ μεταξὺ τουριστῶν καὶ μόνιμων κατοίκων προσφέρει τὴ δυνατότητα ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν ποὺ συμβάλλει στὴν ἄνοδο τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν κατοίκων. Αὐτὴ ἡ θέση βρίσκει ὑποστηρικτὲς σὲ κύκλους συντηρητικῶν οἰκονομολόγων, κρατικοὺς φορεῖς καὶ κυρίως πρόσωπα ποὺ ἔχουν ἄμεσα συμφέροντα ἀπὸ τὸν τουρισμὸ (1). Ἐνῶ ἀναγνωρίζουν ὁρισμένες δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις, τὶς θεωροῦν σὰν ἀναγκαῖο κακό. Ἐπιδίωξή τους εἶναι ἡ προώθηση τοῦ τουρισμοῦ καὶ ἡ ἐπέκταση τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως.

Κατὰ τὴ *δεύτερη θέση* ἡ προτεραιότητα στὸν τουρισμὸ ἀποπροσανατολίζει τὶς ἐπενδύσεις στὴν περιοχὴ καὶ μπορεῖ νὰ φέρει περισσότερες ζημίες παρὰ κέρδη. Ἡ αὔξηση τῶν ἐπισκεπτῶν προκαλεῖ ἄνοδο τῶν τιμῶν, ἔλλειψη τροφίμων καὶ κυρίως στροφὴ μεγάλου μέρους τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀπὸ ἄλλους παραγωγικοὺς κλάδους στὸ εὔκολο κέρδος τῶν τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ τοπικὴ οἰκονομία γίνεται ἔρμαιο τῶν διεθνῶν διακυμάνσεων καὶ τῆς ἐποχικότητας. Οἱ μόνιμοι κάτοικοι εἶναι δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νὰ ἀπολαύσουν τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρονται στοὺς τουρίστες. Οἱ τοπικὲς ἀξίες ἐξαφανίζονται, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐξαρθρώνεται καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον καταστρέφεται. Αὐτὴ ἡ θέση υἱοθετεῖται ἀπὸ φιλελεύθερους, ἴσως ρομαντικούς, κοινωνιολόγους καὶ ἀρχιτέκτονες καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τοπικοὺς παράγοντες ποὺ τὰ συμφέροντά τους εἴτε δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὶς τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις, εἴτε θίγονται ἔμμεσα ἀπὸ τὸν τουρισμὸ (2). Ἀναγνωρίζουν τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες ποὺ προσφέρει τὸ ἐμπόριο τοῦ τουρισμοῦ καὶ προσπαθοῦν μὲ διάφορους τρόπους νὰ μετριάσουν τὶς κακὲς ἐπιδράσεις καὶ νὰ αὐξήσουν τὶς εὐνοϊκές.

Ὑπάρχει καὶ μιὰ *τρίτη θέση* ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπὸ ὁρισμένους διανοούμενους καὶ ὁμάδες μὲ ριζοσπαστικὲς ἀντιλήψεις (3). Γι' αὐτοὺς τὰ προβλήματα τῆς περιφέρειας ὀφείλονται στὴ μορφὴ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων, οἱ ὁποῖες σὲ μιὰ κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία καθορίζονται ἀπὸ τὶς μεθόδους παραγωγῆς. Ἔτσι ὁ τουρισμὸς μπορεῖ νὰ ἔχει διαφορετικὰ ἀποτελέσματα, ἀνάλογα μὲ τὸ κοινωνικὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ χώρα. Σ' ἕνα σύστημα ἐλεύθερης ἀγορᾶς ὁ τουρισμὸς εἶναι ἁπλῶς μιὰ ἄλλη ἐκδήλωση τοῦ νεοαποικισμοῦ, ὅπου ἡ περιφέρεια γίνεται ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ τὸ κέντρο. Λόγω τῶν βασικῶν ἀντιφάσεων ποὺ ὑπάρχουν στὴ λειτουργία τοῦ συστήματος κάθε βελτίωση εἶναι ἀδύνατη καὶ μόνο ἡ ἀνατροπή του μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ πραγματικὴ ἀλλαγή.

Εἶναι δύσκολο νὰ συμφωνήσει ἢ νὰ διαφωνήσει κανεὶς a priori μὲ ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς θέσεις, γιατὶ ὅλες ἀντιμετωπίζουν τὸ ἴδιο φαινόμενο ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά, ἴσως σὲ διαφορετικοὺς χρόνους καὶ τόπους. Οὔτε ἡ σημασία τοῦ τουρισμοῦ ἀποκλειστικὰ σὰν πηγὴ συναλλάγματος, οὔτε ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ του ἐπίδραση, ὅταν ἐξετάζονται μεμονωμένα, παρουσιάζουν τὴν πραγματικὴ ἐπίπτωση ποὺ ἔχει ὁ τουρισμὸς σὰν φορέας περιφερειακῆς ἀναπτύξεως καὶ κοινωνικῆς ἀλλαγῆς.

Ὑπάρχουν βασικὰ δύο θεωρίες ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη. Ἡ μιὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνοίγματος τῆς περιοχῆς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ μὲ τὴ δημιουργία διαφόρων εἰδῶν συνδέσεων: εἰσαγωγές, ἐξαγωγές, διακίνηση κεφαλαίων, δημιουργία συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων καὶ ἐκμετάλλευση ξένων ἀγορῶν. Ἡ δεύτερη θεωρία ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη εἶναι ὑπόθεση καθαρὰ ἐσωτερικὴ καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διαφοροποιήσεως τῆς κοινωνίας: εἰδίκευση καὶ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, βελτίωση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ ὀργάνωση τῆς ἀναπτύξεως (4).

Ὁ τουρισμός, ἂν καὶ παρουσιάζει ὁρισμένα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ σὰν ἕνας κλάδος ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου· λόγω ὅμως τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς ποὺ πραγματοποιεῖται κατὰ τὴ χρήση τοῦ τουριστικοῦ προϊόντος, συντελεῖ καὶ στὴν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δομῆς τοῦ τόπου. Ἕνα μειονέκτημα τῆς ἀναπτυξιακῆς πολιτικῆς εἶναι ὅτι συνήθως ἀκολουθεῖ τὴ μιὰ θεωρία ἀγνοώντας τὴν ἄλλη, ἢ κάνει παραχωρήσεις καὶ συμβιβασμούς. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγες εἰδικὲς περιπτώσεις ὅπου ὁ διαχωρισμὸς εἶναι σαφής, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐξωτερικῶν συνδέσεων ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ δυνατότητα προσαρμογῆς τῆς δομῆς τοῦ συστήματος στὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις. Πολὺ ἰσχυρὲς ἐξωτερικὲς συνδέσεις μπορεῖ νὰ καταλήξουν σὲ ἀποδιοργάνωση τοῦ συστήματος. Στὴν περίπτωση τοῦ τουρισμοῦ οἱ πιὸ σημαντικὲς συνδέσεις εἶναι τὸ δαπανώμενο τουριστικὸ συνάλλαγμα, ἡ προσωπικὴ ἐπαφὴ μεταξὺ τουριστῶν καὶ κατοίκων καὶ οἱ ἐπικοινωνίες μεταξὺ διαφόρων περιοχῶν.

Σ' ἕνα μικρὸ νησὶ ὅπως ἡ Ἴος ἢ ἡ Μύκονος, ὅπου οἱ ἐξωτερικὲς συνδέσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἰσχυρότερες ἀπὸ ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἀντέξει ἡ ἐσωτερικὴ δομή, ὑπάρχει κίνδυνος, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, οἱ ἀρνητικὲς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις νὰ ξεπεράσουν τὶς θετικές. Στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν ὁ τουρισμός, μόνος, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει παράγοντα ποὺ θὰ ἀναπτύξει μακροπρόθεσμα τὴν περιφέρεια. Σὲ μιὰ πιὸ διαφοροποιημένη ὅμως περιοχή, ὅπως ἡ Ἀθήνα ἢ τὸ Ἡράκλειο, μὲ ἐσωτερικὴ δομὴ ἀρκετὰ ὀργανωμένη, μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ ἐπωφελὴς οἰκονομικὴ ἐπίδραση. Ἡ περίπτωση τῆς Ρόδου εἶναι πιθανὸν ἐνδιάμεση, μὲ ἀνάμικτα θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα.

Στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τὰ προβλήματα πολλαπλασιάζονται. Σ' ἕνα μεγάλο ἀστικὸ κέντρο, ὅπου ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ σὲ μέγεθος μεσαία τάξη, ἡ ἐπαφὴ μεταξὺ τουριστῶν καὶ μόνιμων κατοίκων εἶναι δυνατὴ καὶ πολύτιμη λόγω τοῦ ὅτι τὸ οἰκονομικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο εἶναι περίπου τὸ ἴδιο. Συμμετέχουν σὲ κοινὲς ἐκδηλώσεις καὶ ἔτσι ὑπάρχει δυνατότητα ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν. Στὴ μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλη ἢ τὸ χωριὸ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τουριστῶν καὶ κατοίκων εἶναι σαφής: διαφορετικὴ γλώσσα, μόρφωση, εἰσόδημα, ἀξίες. Ἔτσι τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν ξένων παρεξηγοῦνται καὶ παρερμηνεύονται, μὲ ἀποτέλεσμα σύγχυση στὰ ἤθη καὶ τὶς συνειδήσεις τῶν κατοίκων.

The impact of tourism on regional development

by Ph. Loukissas, architect-planner

There are basically three distinct views concerning the impact of tourism on regional development. From a strictly conservative economic viewpoint, tourism provides foreign exchange, stimulates the local industry and in many ways fills existing gaps in the economy. According to the broader liberal view, tourism means that vast hordes of wealthy tourist invade the small local communities, destroying the indigenous culture and eventually leading to the total dependence of such communities on the cycles and whims of foreign markets. The third, radical approach sees tourism as a form of direct economic exploitation, of neo-colonial domination. To some extent, of course, we are looking at just one phenomenon from different angles. But we are also looking at different social processes in different settings. This article focuses on a relatively non-developed region, the small islands of the Aegean sea, and attempts to examine how certain factors of tourist development may have different effects on regional development under varying conditions.

The main underlying proposition is that tourism and travel can have a wide variety of socio-economic effects depending on the following factors: (1) the degree of

Ὁ τουρισμὸς μπορεῖ νὰ ἔχει διάφορες κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιδράσεις ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοὺς ἑξῆς μεταβλητοὺς παράγοντες:

1. Τὸ ἐπίπεδο ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς ποὺ δέχεται τοὺς τουρίστες: ὀργανωτική, θεσμικὴ καὶ φυσικὴ ὑποδομή, διαφοροποίηση τῆς οἰκονομίας καὶ γενικὰ δυνατότητα τῆς περιοχῆς νὰ ἀντιδρᾶ σὲ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα.
2. Τὰ στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος, φυσικοῦ καὶ ἀνθρωπογενοῦς, ποὺ ἕλκουν τοὺς τουρίστες.
3. Τὸ μέγεθος καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τουριστικοῦ πληθυσμοῦ: κοινωνικοοἰκονομικὴ τάξη, πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο, ἐποχικότητα καὶ ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξήσεως.
4. Τὸ γενικότερο κλίμα ποὺ ἐπικρατεῖ στὸν τόπο καὶ τὴ διάθεση τῶν κατοίκων ἀπέναντι στοὺς τουρίστες, πράγματα ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς.
5. Τὸ μέγεθος καὶ τὴν κατηγορία τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς καὶ τὸν βαθμὸ συμμετοχῆς τῶν κατοίκων στὴν ἰδιοκτησία, ὀργάνωση καὶ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων.
6Α. Τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες στὸν τόπο προελεύσεως τῶν τουριστῶν ποὺ ἐπηρεάζουν τὸν τουριστικὸ πληθυσμό.
6Β. Τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη (σχ. 1).

Ὁ τουρισμὸς στὰ ἑλληνικὰ νησιά

Θὰ μπορούσαμε νὰ κατατάξουμε τὰ στοιχεῖα ποὺ ἕλκουν τοὺς τουρίστες στὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰδικότερα στὰ μικρὰ νησιά, σὲ τέσσερεις βασικὲς κατηγορίες:

α) τὸ φυσικὸ καὶ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον: κλίμα, ἥλιος, θάλασσα, τοπία, μνημεῖα ἀρχαίου καὶ νεώτερου πολιτισμοῦ,

β) τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴν αὐθόρμητη φιλοξενία, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου,

γ) τὸ κόστος ζωῆς καὶ τὶς τιμὲς τῶν τουριστικῶν ὑπηρεσιῶν,

δ) τὴ φήμη ποὺ ἔχει τὸ κάθε νησί.

Στὶς δύο πρῶτες κατηγορίες περιλαμβάνονται ἀγαθὰ ποὺ θεωροῦνται ἐλεύθερα στὴν ἀγορά. Ὁ ἐπιχειρηματίας τοῦ τουρισμοῦ προσφέρει τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ στὴν πελατεία του χωρὶς νὰ πληρώνει γιὰ τὴ χρήση τους. Στὴν περίπτωση μιᾶς διάσημης τουριστικὰ περιοχῆς, ὅπου ὁ ἐπιχειρηματίας μπορεῖ νὰ ἐπιβαρύνει τοὺς πελάτες του μὲ ὑψηλότερες τιμές, κερδισμένος εἶναι ὁ ἴδιος. Σὲ περιοχὲς ποὺ μόλις ἀρχίζουν νὰ γίνονται γνωστὲς - ἡ ἐλαστικότητα τῆς ζητήσεως ὡς πρὸς τὴν τιμὴ εἶναι μεγάλη - κερδισμένοι εἶναι οἱ τουρίστες. Τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ μπορεῖ νὰ μὴν καταναλίσκονται ὅπως ἄλλα εἴδη, ἀλλὰ ὅταν γίνουν ἀντικείμενα ἐντατικῆς καὶ ἀπερίσκεπτης ἐκμεταλλεύσεως χάνουν μέρος τῆς ἀξίας τους σχεδὸν γιὰ πάντα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ τουρίστας φεύγει ἀνικανοποίητος καὶ τὴν ἐπόμενη φορὰ θὰ πάει ἀλλοῦ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἔχει ἀρχίσει νὰ παρουσιάζεται στὰ ὑπεραναπτυγμένα νησιά μας - Μύκονο, Ρόδο, Σκιάθο. Ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἕνα ποσοστὸ ἀπὸ τοὺς τουρίστες ποὺ ἐπισκέπτονται τὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία ἔρχονται γιὰ νὰ βροῦν τὸν πρωτογονισμό, ἀκόμα καὶ τὴ γραφικότητα τῆς φτώχειας, τότε μιὰ ἀνάπτυξη τοῦ τόπου θὰ ἦταν τελείως ἀντίθετη μὲ τὶς προτιμήσεις τοῦ τουριστῶν.

Κατὰ τὴ θεωρία τῶν «τουριστικῶν ἀντιθέσεων» (5) ὁ τουρισμὸς ξεκινᾶ σὰν ἐκδήλωση μεταξὺ δύο γεωγραφικῶν περιοχῶν ποὺ παρουσιάζουν διαφορὲς στοὺς γεωφυσικούς, τεχνητοὺς καὶ πολιτιστικοὺς παράγοντες. Στὴν προσπάθεια ὅμως νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴν τουριστικὴ ἰδιοτυπία μιᾶς περιοχῆς κινδυνεύουμε νὰ τὴν ἐξαφανίσουμε, ὑπονομεύοντας ἔτσι καὶ τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξή της (6).

Ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι οἱ τουρίστες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διακοπῶν τους προσπαθοῦν νὰ μποῦν στὴν «πίσω» περιοχὴ τοῦ τόπου ποὺ ἐπισκέπτονται, γιατὶ ἡ περιοχὴ αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐθορμητισμό, εἰλικρίνεια σχέσεων καὶ αὐθεντικότητα ἐμπειριῶν. Ἔχει ἐπίσης διαπιστωθεῖ ὅτι τὰ τουριστικὰ ἀναπτυγμένα μέρη εἶναι ἔτσι σκηνοθετημένα ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση στὸν ἐπισκέπτη ὅτι βρίσκεται στὴν «πίσω» περιοχὴ κι ὅταν ἀκόμη αὐτὸ δὲν συμβαίνει στὴν πραγματικότητα (7). Κάτι τέτοιο βλέπουμε στὴ Ρόδο, ὅπου ὑπάρχουν ξεχωριστὲς περιοχὲς γιὰ τοὺς τουρίστες καὶ τοὺς κατοίκους. Ἀντίθετα στὴ Μύκονο, ὅπου ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη δὲν ἔχει φτάσει ὑψηλὰ ἐπίπεδα διαφοροποιήσεως λόγω τῆς κλίμακας τοῦ οἰκισμοῦ, δὲν συναντᾶ κανεὶς τέτοιου εἴδους διαχωρισμό. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ τουρίστες μποροῦν νὰ μποῦν στὴν «πίσω» περιοχὴ ἀπολαμβάνοντας μοναδικὲς ἐμπειρίες, προκαλώντας ὅμως ταυτόχρονα διαταραχὴ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τῆς κοινότητας.

1

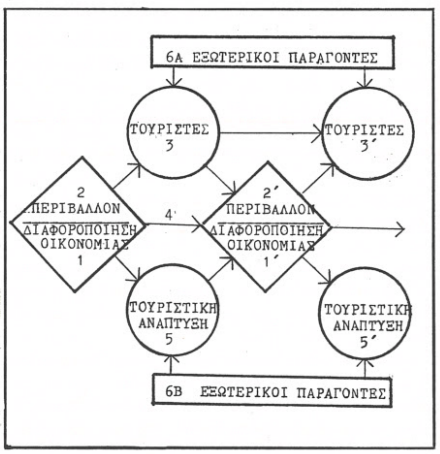

Στὴ δεύτερη κατηγορία στοιχείων περιλαμβάνεται ἡ φιλοξενία τῶν κατοίκων. Εἶναι δύσκολο ὅμως ἡ ἰδέα τῆς φιλοξενίας νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὸ ἐμπόριο τοῦ τουρισμοῦ. Γιὰ νὰ εἶναι κάποιος καλὸς ἐπιχειρηματίας, καὶ εἰδικὰ ξενοδόχος, ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλες ἰδιότητες, ὅπως ἀνεκτικότητα, ἐπιχειρηματικὸ πνεῦμα, εὐγένεια καὶ «καλοὶ τρόποι», ποὺ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συμβαδίζουν μὲ τὴ φιλοξενία. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ Ρόδος, ποὺ δὲν φημίζεται γιὰ τὴ φιλοξενία τῶν κατοίκων της. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ αὐθόρμητη φιλοξενία ἐνθουσιάζει ἕναν ἐπισκέπτη, εἶναι πιθανὸ νὰ φτάσει κανεὶς στὸ σημεῖο νὰ πουλᾶ φιλοξενία, ἔστω κι ἂν εἶναι προσποιητή.

Ἕνα ἄλλο πλεονέκτημα ποὺ παρουσιάζουν τὰ ἑλληνικὰ νησιὰ σὲ σχέση μὲ ἄλλα τουριστικὰ μέρη εἶναι τὸ χαμηλὸ κόστος ζωῆς. Μιὰ ὑπέρμετρη ὅμως καὶ μονομερὴς τουριστικὴ ἀνάπτυξη μπορεῖ νὰ προκαλέσει πληθωριστικὲς τάσεις, καὶ ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν ἴσως διώξει τμῆμα τοῦ τουριστικοῦ ρεύματος πρὸς ἄλλες φτηνότερες περιοχές.

Τέλος πολλοὶ τουρίστες, στὴν ἐπιλογὴ τοῦ τόπου τῶν διακοπῶν τους, ἐπηρεάζονται πολὺ ἀπὸ τὴ μόδα τῆς ἐποχῆς. Ὅλοι θέλουν νὰ πᾶνε στὸ νησὶ ποὺ πηγαίνει ὁ «καλὸς κόσμος» ἢ στὸ νησὶ γιὰ τὸ ὁποῖο μιλᾶνε ὅλοι. Ἡ μόδα ὅμως εἶναι ρευστὴ καὶ εἶναι πολὺ ριψοκίνδυνο νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη μιᾶς ὁλόκληρης περιοχῆς ἀπὸ μιὰ τόσο εὐμετάβλητη βιομηχανία.

Μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν κοινωνικὴ εὐημερία

Δεχόμαστε ὅτι ὁ βαθμὸς διαφοροποιήσεως τῆς οἰκονομίας καθὼς καὶ ἡ κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται τὸ περιβάλλον ἀποτελοῦν παράγοντες ποὺ ἐπιδροῦν ἄμεσα στὴν κοινωνικὴ εὐημερία μιᾶς περιοχῆς. Δεχόμαστε ἐπίσης ὅτι ἡ αὔξηση τῆς διαφοροποιήσεως καὶ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος βελτιώνουν τὴν κοινωνικὴ εὐημερία της. Ἄλλοι παράγοντες ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξαρτᾶται ἡ εὐημερία εἶναι τὸ μέγεθος καὶ ἡ κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος. Δεχόμαστε τέλος ὅτι ὁ τουρισμὸς αὐξάνει τὸ εἰσόδημα.

Τὸ σχ. 2 παρουσιάζει τὶς μεταβολὲς ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει μιὰ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τουριστῶν στὴ διαφοροποίηση τῆς οἰκονομίας σὲ τέσσερεις περιοχές: Α (Ἀμοργός), Κ (Κρήτη), Σ (Σύρος) καὶ Μ (Μύκονος), ποὺ ἔχουν διαφορετικοὺς συνδυασμοὺς διαφοροποιήσεως τῆς οἰκονομίας καὶ λόγου τῶν μεγεθῶν τουρίστες πρὸς μόνιμο πληθυσμό. Μιὰ ὑπόθεση ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ εἶναι ὅτι μιὰ σχετικὴ αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸ προκαλεῖ διαφορετικὲς μεταβολὲς

differentiation of the region, (2) the elements of the natural, man-made and cultural environment that attract tourists, (3) the volume and characteristics of tourists, (4) the general attitude prevailing in the region concerning tourism, (5) the size and category of tourist development and the degree of community participation in ownership and control of this development and (6) the exogenous factors affecting tourists and tourist development.

The success of tourism is directly related to the ability for adaptation inherent in the structure of the region. Strong external links can lead to negative effects and loss of the community's control of the industry. Smaller islands with a low level of differentiation, though more open to tourism and enjoying short-term economic benefits, find themselves unable to cope with and adapt to massive tourism. They may even lose the advantages that attracted the tourists in the first place.

The usual tourist policy has proved ineffective due to a lack of understanding of the tourist phenomenon, insensitivity to the peculiarities of each region and lack of respect for local opinion. The author's analysis suggests some broad guidelines for tourist policy within the framework of a regional development plan: (1) definition of the optimum number and type of tourists as well as the rate of growth of visitors in different areas, (2) financing of tourist businesses and infrastructure works on the basis of local criteria and not pure economic efficiency, (3) tourist investment beneficial to tourists and locals alike, (4) establishment of links between the tourist industry and other sectors of the local economy, (5) creation of the institutional framework ensuring that the free goods of the physical and the historical environment are not misused.

The basic prerequisite for the success of any tourist policy, however, is the cooperation of the local people, through community participation in decisions affecting their immediate environment.

τῆς διαφοροποιήσεως ἀνάλογα μὲ τὴν περιοχή. Στὴν περιοχὴ Α μιὰ μικρὴ αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ κατὰ AA_1 προκαλεῖ μιὰ ἐξίσου μικρὴ μεταβολὴ $A_1 A'$ στὴ διαφοροποίηση τῆς οἰκονομίας μὲ ἀποτέλεσμα ἡ περιοχὴ νὰ αὐξήσει κατὰ ἕνα μικρὸ βαθμὸ τὴν εὐημερία της, ἐφόσον οἱ ὑπόλοιποι παράγοντες ποὺ μεταβάλουν τὴν εὐημερία παραμένουν σταθεροί. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καὶ στὴν περιοχὴ Κ, μόνο ποὺ αὐτὴ βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο διαφοροποιήσεως καὶ μπορεῖ νὰ δεχτεῖ πολὺ μεγαλύτερο ἀριθμὸ τουριστῶν. Στὴν περιοχὴ Σ μιὰ μικρὴ αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ πολὺ μεγαλύτερη αὔξηση τῆς διαφοροποιήσεως μὲ ἀποτέλεσμα σημαντικὴ αὔξηση τῆς εὐημερίας. Ἀντίθετα στὴν περιοχὴ Μ μιὰ μεγάλη αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ MM_1 μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ μιὰ πολὺ μικρὴ αὔξηση τῆς διαφοροποιήσεως $M_1 M'$ μὲ ἀποτέλεσμα ἐλάττωση τῆς εὐημερίας. Αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν τὸ ἄθροισμα τῆς θετικῆς ἀλλαγῆς τῆς εὐημερίας λόγω διαφοροποιήσεως θὰ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ ἀλλαγὴ λόγω τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ τουριστῶν.

Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἐδῶ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση ποὺ ἀφορᾶ τὴν κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος. Σὲ περιοχὲς μὲ χαμηλὸ ἐπίπεδο διαφοροποιήσεως, ὅπου παρατηρεῖται μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν ἐπιπέδων κατοίκων καὶ τουριστῶν, βρίσκει κανεὶς μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀρνητικὲς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, μιὰ δυαδικὴ ἀνάπτυξη ὑπερτροφικὴ γιὰ τὶς δυνατότητες τοῦ τόπου, βαθμιαία ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ συγκέντρωση μεγάλης δυνάμεως στὰ χέρια λίγων καὶ ξένων ἐπιχειρηματιῶν. Μιὰ ἀπότομη αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ δὲν ἀφήνει στοὺς κατοίκους καὶ τὶς τοπικὲς ἐπιχειρήσεις τὸν ἀπαιτούμενο χρόνο προσαρμογῆς, καὶ ταυτόχρονα ὁδηγεῖ στὴν προσέλκυση τουριστῶν χαμηλότερης στάθμης, χωρὶς ὑλικὲς ἀπαιτήσεις ἀλλὰ μὲ ἀξίες διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς ἀξίες τῶν κατοίκων, μὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς συνέπειες ποὺ ἔχει μιὰ τέτοια κατάσταση. Ἀντίθετα μιὰ σταδιακὴ αὔξηση, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἐσωτερικοῦ τουρισμοῦ, σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ διαθέτει ταυτόχρονα καὶ ἄλλους οἰκονομικοὺς πόρους καὶ μὲ κατὰ βάση φιλόξενο καὶ ἀνεκτικὸ πληθυσμό, δίνει τὴ δυνατότητα στοὺς κατοίκους νὰ βροῦν τρόπο νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὴν εὐκαιρία αὐτὴ πρὸς ἄμεσο ὄφελός τους.

Ἐξετάζοντας τὰ ἑλληνικὰ νησιὰ μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς ὁρισμένες γενικὲς παρατηρήσεις:

α) Στὰ μικρὰ νησιὰ (Ι, σχ. 3), καὶ ἰδιαίτερα σ' αὐτὰ ποὺ ἦταν καὶ τὰ πιὸ φτωχὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, ὁ τουρισμὸς ἀναπτύσσεται ταχύτερα καὶ εὐκολώτερα παρὰ στὰ μεγαλύτερα (ΙΙ, σχ. 3). Τέτοια παραδείγματα εἶναι ἡ Μύκονος, ἡ Ἴος, ἡ Σκιάθος. Ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦν ἡ Ρόδος καὶ ἡ Κέρκυρα, ἴσως λόγω ἰδιαίτερων ἱστορικῶν περιστάσεων.

Μιὰ ἐξήγηση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ δώσει κανεὶς εἶναι ὅτι, σ' ἕνα νησὶ ποὺ ἔχει ἄλλες δυνατότητες ἀπασχολήσεως, ὅπως γεωργία, ναυτιλία κλπ, οἱ κάτοικοι ὄχι μόνο δὲν ἐπιδιώκουν τὸν τουρισμὸ ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποφεύγουν. Τέτοια παραδείγματα εἶναι ἡ Ἄνδρος, ἡ Νάξος, ἡ Κεφαλονιά, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἀκόμα καὶ ἡ Κρήτη πρὶν δοθεῖ μεγάλη προώθηση στὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξή της ἀπὸ τὸ κράτος.

β) Στὰ μικρὰ νησιά, στὶς πρῶτες φάσεις ἀναπτύξεως παρατηροῦνται διαφορετικὲς ἐπιδράσεις ἀνάλογα μὲ τὸν συνδυασμὸ τῶν μεταβλητῶν (α, β, γ), ἀλλὰ βασικὰ τὰ ὀφέλη ἀπὸ τὸν τουρισμὸ αὐξάνονται μὲ τὴν αὔξηση τῶν τουριστῶν. Στὶς ἑπόμενες ὅμως φάσεις ἀναπτύξεως ὁ μαζικὸς τουρισμὸς ἰσοπεδώνει κάθε ἄλλη διαφορὰ ποὺ προϋπῆρχε, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ ὀφέλη ἀπὸ τὸν τουρισμὸ νὰ μειώνονται μετὰ ἀπὸ κάποιο σημεῖο. Ἡ μεταβολὴ ποὺ παρατηρεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ Μύκονο καὶ τὴ Σκιάθο εἶναι χαρακτηριστικὴ (8).

γ) Στὰ μεγάλα νησιὰ ποὺ παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφοροποίηση, ὅπως ἡ Κρήτη, ὁ τουρισμὸς ἀναπτύσσεται ἴσως μὲ ἀργότερο ρυθμὸ ἀλλὰ πιὸ σταθερά, καὶ ὑπάρχει περιθώριο νὰ παρατηρηθοῦν διαφορετικὲς ἐπιδράσεις ἀνάλογα μὲ τὸν συνδυασμὸ τῶν μεταβλητῶν (α', β', γ'). Στὰ μικρὰ νησιά, στὴν πρώτη φάση τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεώς τους, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν τουριστῶν εἶναι μικρός, οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιδράσεις εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς ἐπωφελεῖς. Οἱ ἀδρανοῦσες δυνάμεις τῆς περιοχῆς σὲ ἔμψυχο καὶ ἄψυχο ὑλικὸ κινητοποιοῦνται. Δημιουργεῖται μιὰ αὐξημένη ζήτηση γιὰ τὰ προϊόντα τῆς τοπικῆς βιοτεχνίας καὶ γεωργίας. Δραστηριότητες ποὺ ἔτειναν νὰ ἐκλείψουν ἀναζωογονοῦνται. Ἔργα κοινῆς ὠφελείας, ὅπως λιμάνια, δρόμοι, ἠλεκτροφωτισμός, ὕδρευση, ἐκτελοῦνται χάρη στὸν τουρισμό. Στὴ δεύτερη φάση, μὲ τὴν ἀπότομη αὔξηση τῆς τουριστικῆς κινήσεως καὶ εἰδικὰ τοῦ μαζικοῦ τουρισμοῦ, ἡ περιοχὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταπεξέλθει μὲ τὰ δικά της μέσα. Οἱ μικρὲς ἐπιχειρήσεις κλείνουν καὶ τὴ θέση τους παίρνουν μεγαλύτερες, ἐνῶ ἡ διαχείρισή τους περνᾶ σὲ ξένα χέρια. Λόγω τοῦ εὔκολου κέρδους στὰ τουριστικὰ ἐπαγγέλματα ἐγκαταλείπονται ἄλλοι παραγωγικοὶ κλάδοι, ὅπως ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία, ἀκόμα καὶ ἡ βιοτεχνία, ἐνῶ ἀντίθετα θὰ περίμενε κανεὶς αὔξηση αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων. Παραδοσιακοὶ κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἐξαφανίζονται τελείως, μαζὶ μὲ τὰ αἰσθήματα ἀλληλεγγύης πρὸς τὸ σύνολο ποὺ χαρακτήριζαν παλαιότερες γενιὲς (9). Ἡ ἀβεβαιότητα ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν τουριστικὴ ἀγορά, ἡ ἀστάθεια τῶν ἐποχικῶν διακυμάνσεων, καθὼς καὶ ἡ χαμηλὴ ἐκτίμηση ποὺ ἔχουν συνήθως οἱ κάτοικοι γιὰ τὰ τουριστικὰ ἐπαγγέλματα κάνουν τὶς μακροχρόνιες ἐπενδύσεις στὸν τουρισμὸ πολὺ ριψοκίνδυνες. Ἔτσι τὰ τυχὸν ἀποθέματα διοχετεύονται, γιὰ ἀσφαλέστερη ἐπένδυση, σὲ ἀκίνητα στὴν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας. Λόγω τῆς ἐποχικότητας καὶ τῆς κλίμακας τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι συμφερώτερο νὰ εἰσάγονται τρόφιμα, τουριστικὰ εἴδη, οἰκοδομικὰ ὑλικά, εἰδικευμένο πρσωπικὸ καὶ ὑπηρεσίες, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη νὰ προσθέτει βαθμιαῖα ὅλο καὶ λιγότερο στὴν αὔξηση τῆς διαφοροποιήσεως τῆς οἰκονομίας.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὸν τουρισμὸ ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ περιγραφική, ἀθεωρητική, ἐξετάζοντας μεμονωμένα τὶς διάφορες ἐπιδράσεις σὲ διάφορα μέρη. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μιὰ ὀργανωμένη ἀντίληψη τῶν διαδικασιῶν τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐπικρατεῖ ἀσυνέπεια στὴν κατάρτιση σχεδίων προγραμματισμοῦ, τόσο γιατὶ οἱ ἰθύνοντες δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικές, ἀλλὰ καὶ τὶς μακροπρόθεσμες οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως, ὅσο καὶ γιατί ὑπεισέρχονται τὰ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα διαφόρων παραγόντων. Στὸ *Δεκαπενταετὲς Πρότυπο Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος* τοῦ ΚΕΠΕ, στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν τουρισμό, ἐνῶ ἐπισημαίνονται οἱ μακροχρόνιοι κίνδυνοι γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας, τὸ περιβάλλον, τὶς παραδόσεις, τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα καὶ τὸν τρόπο ζωῆς, προτείνεται ὁ στόχος τῶν 13.000.000 ξένων τουριστῶν γιὰ τὸ 1982 (10).

Ἡ τουριστικὴ πολιτικὴ ἐπιδιώκει συνήθως τὴ μεγιστοποίηση τοῦ συναλλαγματικοῦ ὀφέλους, κάνοντας ἴσως ὁρισμένες παραδοχὲς σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, ποὺ ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύουν σὲ μικρὲς ὑποανάπτυκτες κεφαλαιοκρατικὲς κοινωνίες ὅπως τὰ ἑλληνικὰ νησιά. Ὁ νόμος προσφορᾶς καὶ ζητήσεως δὲν λειτουργεῖ ἐκεῖ, π.χ., γιατὶ οἱ τιμὲς τῶν εἰδῶν εἶναι καθορισμένες, ἐνῶ γιὰ πολλὰ ἀγαθὰ δὲν ὑπάρχουν τιμές. Ἡ τουριστικὴ βιομηχανία ἐπηρεάζει, θετικὰ ἢ ἀρνητικά, τὴν κοινωνία καὶ οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ ὑπολογιστοῦν μὲ τὸ ὑπάρχον σύστημα τιμῶν. Οἱ περισσότεροι κάτοικοι εἶναι βασικὰ ἀνεκπαίδευτοι, ὄχι καλὰ πληροφορημένοι, μὲ ἔντονο πνεῦμα ἐγωϊσμοῦ καὶ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὸ σύνολο. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τόπου, ὅπως οἱ νέοι καὶ οἱ μορφωμένοι, τὸν ἔχουν ἐγκαταλείψει. Οἱ ξένοι ποὺ ἔρχονται, συνήθως προσωρινά, βρίσκουν δυσκολία στὸ νὰ γίνουν ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὸ στενὰ προσωπικό τους συμφέρον. Ἔτσι μιὰ προσπάθεια, ποὺ δὲν ἀμφισβητεῖ κανεὶς ὅτι εἶναι καλοπροαίρετη, ἔχει ἀποτελέσματα τελείως ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἐπιδιωκόμενα.

Παρατηρεῖται ἔτσι ἕνα ἀδιέξοδο στὴν πορεία τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ κάτοικοι, ὅταν δὲν εἶναι προετοιμασμένοι νὰ δεχτοῦν τὸν μαζικὸ τουρισμό, παρασύρονται συνήθως ἀπὸ τὸ εὔκολο ἰδιωτικὸ κέρδος καὶ ἐνεργοῦν ἀπρογραμμάτιστα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βλάπτουν τελικὰ τοὺς ἑαυτούς τους καὶ τὸ σύνολο. Λύσεις ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω, ὅπως μιὰ ὀρθολογικὴ ἀνάπτυξη ἀπὸ ξένους ἔμπειρους ἰδιῶτες ἢ τὸ κράτος, μπορεῖ νὰ εἶναι σωστές, γιατὶ προσαρμόζονται καὶ διατηροῦν ὁρισμένα ἀξιόλογα στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος, μειονεκτοῦν ὅμως γιατὶ στεροῦν ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζει γιὰ τὴν τύχη τοῦ περιβάλλοντός του. Ἔτσι ὁ τουρισμὸς γίνεται μιὰ τελείως ἐξωτερικὴ ὑπόθεση. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς Μυκόνου. Τὰ τελευταῖα τέσσερα χρόνια εἶχαν ἀνασταλεῖ ὅλες οἱ οἰκοδομικὲς ἐργασίες στὸ νησὶ γιὰ νὰ ἐκπονηθεῖ ἡ χωροταξικὴ μελέτη (11). Ὅταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μελέτης ἀνακοινώθηκαν, οἱ κάτοικοι τῆς Μυκόνου ἀντέδρασαν ἐναντίον τῶν προτάσεων, οἱ ὁποῖες ἂν ἐφαρμοστοῦν θὰ ἀναστείλουν τὴν ἀνάπτυξη μέσα στὴν πόλη, ποὺ ἀνήκει στοὺς Μυκονιάτες, καὶ θὰ δώσουν προτεραιότητα ἀναπτύξεως σὲ περιοχὲς ἐκτὸς πόλεως, ποὺ ἀνήκουν κυρίως σὲ ξένους (12).

Ἂν δεχτοῦμε σὰν στόχο ὅτι οἱ κάτοικοι πρέπει νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχουν στὶς ἀποφάσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ περιβάλλον τους, τότε ἕνας τρόπος νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος αὐτὸς καὶ νὰ ἀποφευχθεῖ τὸ ἀδιέξοδο εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ μιᾶς σειρᾶς ριζικῶν ἀλλαγῶν στὴ θεσμικὴ δομὴ τῆς τοπικῆς κοινωνίας. Οἱ κάτοικοι θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ἕνα μερίδιο στὴν τουριστικὴ ἐπιχείρηση ὁλόκληρου τοῦ νησιοῦ τους, ὥστε νὰ ἐνδιαφερθοῦν καταρχὴν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συνόλου καὶ σὲ συνέχεια γιὰ τὶς προσωπικὲς τους ἐπιχειρήσεις. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ γίνει μιὰ προσπάθεια ἀνόδου τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ πληθυσμοῦ μὲ παράλληλη ἀλλαγὴ τοῦ καθιερωμένου τρόπου σκέψεως, ἐνισχύοντας τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό τους καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους.

Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ καθοριστεῖ μιὰ καθολικὴ πολιτικὴ χωρὶς συγκεκριμένα δεδομένα. Ἂν ὅμως οἱ βάσεις τῆς ὑποθέσεως ποὺ ἀναπτύχθηκαν εἶναι σωστές, θὰ μπορούσαμε νὰ χαράξουμε ὁρισμένες γενικὲς γραμμὲς τουριστικῆς πολιτικῆς στὰ

πλαίσια ένὸς προγράμματος περιφερειακῆς ἀναπτύξεως:

α) Θὰ ἦταν σκόπιμο ἴσως νὰ καθοριστεῖ μιὰ κατευθυντήρια γραμμὴ πολιτικῆς ποὺ νὰ ὁρίζει τὸν ἄριστο ἀριθμὸ καὶ εἶδος τουριστῶν, καθὼς καὶ τὸν ρυθμὸ ἀναπτύξεως ποὺ ταιριάζει σὲ διαφορετικὲς περιοχές. Γιὰ τὸν αὐστηρὸ καθορισμὸ αὐτῶν τῶν μεταβλητῶν χρειάζεται νὰ καταρτιστεῖ ἕνα μοντέλο γραμμικοῦ προγραμματισμοῦ ποὺ νὰ ἐπιδιώκει τὴ μεγιστοποίηση τῶν ὀφελειῶν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν τουρισμό, μὲ ὁρισμένους περιορισμοὺς ὡς πρὸς τὶς ὁριακὲς παραμέτρους τῆς χωρητικότητας τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἁρμονικῆς σχέσεως κατοίκων καὶ τουριστῶν. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ ἔγινε μποροῦν νὰ βγοῦν δύο χρήσιμα συμπεράσματα. Πρῶτον, ὅτι ἡ ἐπαφὴ μεταξὺ δύο κατηγοριῶν ἀνθρώπων τελείως διαφορετικῶν τάξεων μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ ἀποπροσανατολισμὸ τῶν κατοίκων. Δεύτερον, ὅτι μιὰ σχετικὰ ὑποανάπτυκτη περιοχὴ χρειάζεται περισσότερο χρονικὸ διάστημα γιὰ νὰ προσαρμοστεῖ μόνη της στὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη. Πρὸς τὸ παρὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν τουριστῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ρυθμὸ αὐξήσεως τῆς ζητήσεως καὶ ἡ ἐπιλογὴ τῶν τουριστῶν ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ στὴν τύχη, ἢ στὴν κρίση τῶν ξενοδοχειακῶν ἐπιχειρήσεων καὶ πρακτορείων ταξιδίων, τὰ κριτήρια τῶν ὁποίων εἶναι καθαρὰ κερδοσκοπικὰ καὶ συνήθως βραχυπρόθεσμα, καὶ πολλὲς φορὲς διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι πραγματικὰ συμφέρει τὸν τόπο. Μὲ τὶς προνομιοῦχες τιμὲς στὰ ξενοδοχεῖα γιὰ τοὺς ξένους, ἀπομονώνονται οἱ "Ελληνες τουρίστες, ποὺ καὶ περισσότερα ἀφήνουν στὸν τόπο καὶ νὰ συνταυτιστοῦν μὲ τὸ τοπικὸ στοιχεῖο εἶναι περισσότερο πιθανό.

β) Ἡ διαφοροποίηση τῆς πολιτικῆς δανειοδοτήσεως τουριστικῶν ἔργων καὶ τῆς ὑποδομῆς ἀναπτύξεως θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ γίνεται μὲ βάση ἐπιμέρους μελέτες τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, ὥστε νὰ ἐνισχύονται οἱ τοπικὲς ἰδιομορφίες. Ἐφόσον ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη στὰ μικρὰ νησιὰ βασίζεται σὲ μεγάλα πολυτελῆ ξενοδοχεῖα, φαίνεται ἀναπόφευκτο ὅτι ἡ ἰδιοκτησία καὶ διαχείρησή τους θὰ περάσουν στὰ χέρια ξένων ἐπιχειρηματιῶν. Ἡ λύση τῶν κοινοτικῶν ξενώνων καὶ ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐνοικιαζομένων δωματίων ἐγγυᾶται μιὰ πιὸ σύμμετρη κατανομὴ τῶν κερδῶν. Γιὰ τὴ σύνδεση δύο παραθαλάσσιων τοποθεσιῶν, ἡ λύση τοῦ δρόμου ἔχει νόημα ἐκεῖ ὅπου τὸ αὐτοκίνητο εἶναι τὸ κύριο μέσο κυκλοφορίας. Σ' ἕνα ὅμως μικρὸ νησὶ ποὺ δὲν ἔχει αὐτοκίνητα, ἡ ἴδια λύση εἶναι ἴσως ἀσύμφορη. Ἀντίθετα, θὰ μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετηθεῖ καλύτερα ἡ κίνηση μὲ τὴ βελτίωση τῆς πατροπαράδοτης συγκοινωνίας μὲ καΐκια.

γ) Μιὰ κατεύθυνση ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀκολουθηθεῖ εἶναι ἡ δημιουργία, μέσα στὰ πλαίσια τῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως, δραστηριοτήτων ποὺ εἶναι ἐπωφελεῖς ταυτόχρονα σὲ τουρίστες καὶ κατοίκους. Αὐτὸ φυσικὰ εἶναι εὐκολώτερο ὅταν ἡ κοινωνικὴ ἀπόσταση ἐπισκεπτῶν καὶ μόνιμων κατοίκων εἶναι μικρή. "Ενα δίκτυο ὑδρεύσεως ἢ ἀποχετεύσεως μπορεῖ κατὰ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ νὰ ἐξοφληθεῖ ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις τοῦ τουρισμοῦ καὶ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν τουρίστες καὶ κάτοικοι ταυτόχρονα, ἐνῶ προσφέρει πολὺ λίγα ἡ δανειοδότηση γιὰ ἀνέγερση ὑπερπολυτελῶν ξενοδοχείων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν ἐλάχιστους τοπικοὺς πόρους γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ λειτουργία τους καὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται καθόλου ἀπὸ τοὺς κατοίκους. Τὸ κλασικὸ ἐπιχείρημα ποὺ χρησιμοποιοῦν ὀργανωτὲς ἐκθέσεων καὶ διεθνῶν ἀγώνων, ὅτι οἱ κάτοικοι θὰ ὀφεληθοῦν ἔμμεσα μὲ τὴ μελλοντικὴ χρήση τῶν ἐγκαταστάσεων, δὲν ἰσχύει. Ὑπάρχει ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα ἀπορρίψεως μιᾶς τέτοιας προτάσεως ἀναπτύξεως: σ' ἕνα δημοψήφισμα τὸ 1972 οἱ κάτοικοι τῆς πολιτείας τοῦ Κολοράντο στὶς ΗΠΑ ψήφισαν κατὰ τῆς διοργανώσεως τῶν χειμερινῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων στὴν πολιτεία τους.

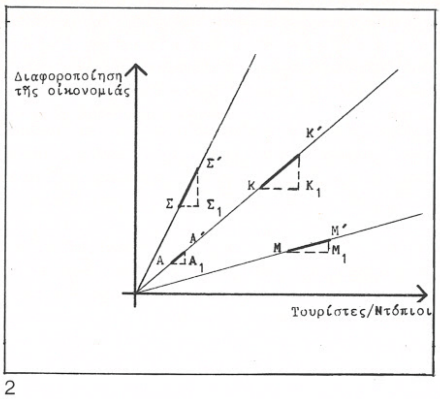

2

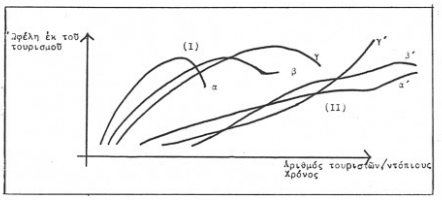

3

δ) Ἡ προσφορὰ οἰκονομικῶν κινήτρων, ἡ χορήγηση τοπικῶν δανείων καὶ ἡ ἐπιδίωξη θεσμικῶν ἀλλαγῶν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐνθαρρύνουν τὴ βιοτεχνία καὶ γεωργία καθὼς καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀναγκαίων συνδέσεων τῆς τουριστικῆς βιομηχανίας μὲ τοὺς ὑπόλοιπους κλάδους τῆς τοπικῆς οἰκονομίας. Αὐτὸ ποὺ παρατηρεῖται εἶναι ὅτι ἡ γεωργία ἐξακολουθεῖ νὰ ἐγκαταλείπεται, ἐνῶ οἱ ἄλλοι παραγωγικοὶ κλάδοι μετὰ βίας καταφέρνουν νὰ διατηροῦνται. Ἀποτέλεσμα: ὅλες οἱ ἀνάγκες τοῦ τουρισμοῦ σὲ τρόφιμα, ὑλικὰ κατασκευῆς καὶ ἐξοπλισμοῦ ξενοδοχείων ἱκανοποιοῦνται μὲ εἰσαγωγές. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἔχει σὰν ἄμεση ἐπίπτωση τὴν αὔξηση τῶν τιμῶν, καὶ μακροπρόθεσμα τὴν κάμψη τοῦ τουριστικοῦ ρεύματος.

ε) Μιὰ ἄλλη πρόταση εἶναι νὰ προσδιοριστοῦν θεσμικὰ πλαίσια ὥστε τὰ ἐλεύθερα ἀγαθὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος νὰ ἀνήκουν στὸν δημόσιο φορέα, ὁ ὁποῖος θὰ ἔχει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ φύλαξη καὶ διατήρησή τους καὶ τὸ δικαίωμα νὰ τὰ παρέχει πρὸς χρήση μὲ τὴν καταβολὴ ἀντιτίμου. Εἶναι πολὺ φυσικὸ ὁ κάθε ἐπισκέπτης νὰ ἐπιθυμεῖ νὰ χρησιμοποιήσει ὅ,τι θέλει δωρεάν, ἢ νὰ μπορεῖ νὰ ἀγοράσει ὅ,τι θέλει. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει καὶ νὰ τοῦ ἐπιτραπεῖ. Ἀκόμα, πρέπει νὰ τοῦ δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἕνας ἁπλὸς φιλοξενούμενος καὶ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει περισσότερα δικαιώματα ἀπὸ τὸν μόνιμο κάτοικο. Χρειάζεται μιὰ τέτοιου εἴδους τόνωση τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας πρὶν χάσουμε τελείως τὸν ἐθνικό μας χαρακτῆρα καὶ τὴ χώρα μας.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι οἱ παραπάνω σκέψεις ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ ἀρχὴ θεωρητικῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος καὶ ὅτι δὲν ἔχουν ἐξακριβωθεῖ ἐμπειρικά. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἀπαιτεῖται περισσότερη ἔρευνα ἀπὸ εἰδικοὺς πάνω στὸ θέμα τοῦ τουρισμοῦ. Βασικὴ ὅμως προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία ὁποιασδήποτε τουριστικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ὀργάνωση καὶ συνεργασία τῶν τοπικῶν παραγόντων. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ δημιουργία ἢ ἐνίσχυση φορέων τοπικοῦ ἐπιπέδου οἱ ὁποῖοι θὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφράζουν, καὶ τὴ δύναμη νὰ ἐφαρμόζουν, τὶς ἐπιθυμίες τοῦ συνόλου, συμβιβάζοντας τὰ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα μέσα στὰ πλαίσια ἑνὸς ἐθνικοῦ προγράμματος ἀναπτύξεως. Ἡ τυχὸν ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω προτάσεων μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴ μείωση τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τοῦ τουρισμοῦ σὲ μιὰ ὁρισμένη περιοχή, πράγμα ποὺ θὰ βρεῖ ὁπωσδήποτε ἀντίθετους ὁρισμένους ἰδιοκτῆτες τουριστικῶν ἐπιχειρήσεων, εἶναι ὅμως ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἀπώτερου σκοποῦ, ποὺ εἶναι νὰ ὀφεληθοῦν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι κάτοικοι ἀπὸ τὴν τουριστικὴ ἀνάπτυξη.

Σημειώσεις

1. Ὑπάρχει ἐκτεταμένη βιβλιογραφία ἀπὸ μελέτες ποὺ ἔχουν ἀναθέσει κρατικοὶ ἢ ἰδιωτικοὶ φορεῖς μὲ σκοπὸ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση περιοχῶν. Χαρακτηριστικὸ δεῖγμα αὐτῆς τῆς θέσεως εἶναι ἡ μελέτη ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ Stanford Research Institute: "Development of Tourism in the Commonwealth of Puerto Rico", 1968.

2. Αὐτὴ ἡ ἄποψη ἔχει ὑποστηριχτεῖ τελευταῖα ἐπανειλημμένα σὲ δημοσιεύματα στὸν ἑλληνικὸ τύπο· ἐνδεικτικὰ βλ. Ἀλεξανδρόπουλος, Α.Κ. "Ξενοδοχεῖον ἡ Ἑλλάς", *Τὸ Βῆμα*, 2 Ἰουλίου 1972. Ἐπίσης βλ. Greenwood, D. "Tourism as an Agent of Change: A Spanish Basque Case", *Ethnology*, XI, Jan. 1972, pp. 80-91.

3. Βλ. ἄρθρα σὲ *Newsletters of North American Congress in Latin America*, εἰδικὰ γιὰ τὸ Puerto Rico (Ἀπρίλιος 1971). Γιὰ γενικότερη θεώρηση βλ. Fanon, F. "The Pitfalls of National Consciousness - Africa", *Imperialism and Underdevelopment*, Rhodes, R. (ed.), New York: Monthly Review Press, 1970, p. 306.

4. Goldsmith, W. and Loukissas, Ph. "Tourism Policy and Regional Development", Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1973 (ὑπὸ δημοσίευση).

5. Γιὰ τὴ "Θεωρία τῶν τουριστικῶν ἀντιθέσεων" τοῦ N. Αἰγινήτη βλ. Καλφιώτης, Σ. *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ τουρισμοῦ*, Ἀθήνα 1972, σελ. 108-121.

6. Δερτιλής, Γ. "Ἡ ἑλληνικὴ εὐτυχία καὶ τὸ brand-image τοῦ τουρισμοῦ μας", *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 27 Ἀπριλίου 1972, σελ. 11.

7. Ὁ Goffman διαφοροποιεῖ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον σὲ "ἐμπρὸς" καὶ "πίσω" περιοχές. Ἡ "ἐμπρὸς" (ἐπιφανειακὴ) εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἐπισκέπτες καὶ μόνιμοι κάτοικοι συναντιῶνται, καὶ ἡ "πίσω" (ἐσωτερικὴ) εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου οἱ κάτοικοι ἀποσύρονται μεταξὺ παραστάσεων γιὰ νὰ ξεκουραστοῦν καὶ νὰ προετοιμαστοῦν. Βλ. MacCannell, Dean. "Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings", *American Journal of Sociology*, Nov. 1973, vol. 79, No. 3, pp. 589, 603.

8. "Σόδομα καὶ Γόμορα" ἀποκαλεῖ κάποιος παλαιὸς Μυκονιάτης τὸν τόπο του καὶ συνεχίζει ὅτι "πρέπει νὰ σωθῇ ἡ Μύκονος, ἤτο τὸ στολίδι τοῦ Αἰγαίου καὶ τώρα ἔχει μεταβληθῇ εἰς σκουπιδότοπο τῆς κάθε ἀκολασίας", *Ἑστία*, 25 Αὐγούστου 1973. Γιὰ τὴ Σκιάθο βλ. Κιοσσέ, Χ. "Θὰ ἀξιοποιηθῇ ἢ θὰ καταστραφῇ ἡ Σκιάθος; Τέσσερεις ὀργανώσεις ἐπισημαίνουν τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὰ νέα ἔργα". *Τὸ Βῆμα*, 5 Ὀκτωβρίου 1973.

9. Redclift, M.R. "The Future of Agriculture in a Spanish Pyrenean Village and the Decline of Communal Institutions", *Ethnology*, April 1973, vol. XII, No. 2, pp. 193-202.

10 ΚΕΠΕ, *Σχέδιον Προτύπου Μακροχρονίου Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα, 1972.

11. Καλλιγᾶς, Α., Παπαγεωργίου, Α., Πολίτης, Ι., Ρωμανός, Α. *Μύκονος, Δῆλος, Ρήνεια*, Χωροταξική-Ρυθμιστικὴ Μελέτη, Ὑπουργεῖον Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς, Διεύθυνσις Χωροταξικοῦ Προγραμματισμοῦ, Ἀθήνα, 1972.

12. Ὁ Δήμαρχος Μυκονίων ὑπέβαλε ὑπόμνημα πρὸς τὴν Κυβέρνηση ὅπου ἀνέφερε ὅτι "ἡ χωροταξικὴ μελέτη τυγχάνει ἀπαράδεκτος ὑπὸ τῶν κατοίκων", *Ὁ Μυκονιάτης*, Ἰούλιος 1973. Βλ. ἐπίσης ἄρθρα τοῦ Γ. Κουκᾶ στὴ *Νέα Μύκονο* καὶ εἰδικὰ "Ἡ χωροταξικὴ μελέτη καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ παράξενά της", Ἰούλιος 1973.

Τὰ λυόμενα: «Λύση» στὸ πρόβλημα τῆς δεύτερης κατοικίας;

τῶν ἀρχιτεκτόνων Α. Πολυχρονιάδη καὶ Κ. Χατζημιχάλη

1. Εἰσαγωγή

Τὰ λυόμενα, «οἱ λυόμενοι οἰκίσκοι διακοπῶν» ὅπως χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ σχετικὸ διάταγμα (1), εἶναι ἕνα εἶδος κατοικίας διακοπῶν ποὺ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ προορίζεται νὰ ἐξυπηρετήσει κυρίως ἀνθρώπους μεσαίων καὶ χαμηλῶν εἰσοδημάτων. Ἐνῶ ὅμως οἱ ἐπιδιώξεις τῶν ἰδιοκτητῶν λυομένων εἶναι ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες τῶν ἰδιοκτητῶν ἄλλων κατοικιῶν διακοπῶν, τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι περιορισμένα. Ἀντίθετα, οἱ οἰκισμοὶ λυομένων ἔχουν πολλὰ χαρακτηριστικὰ κοινὰ μὲ τὰ αὐθαίρετα καὶ ἀποτελοῦν μιὰ ἀπὸ τὶς μορφὲς αὐτογενοῦς ἐμφανίσεως οἰκισμῶν (2).

Πιστεύουμε ὅτι τὰ λυόμενα αὐτὰ καθεαυτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητο πρόβλημα ἀλλά, ὅπως καὶ οἱ παράνομοι οἰκισμοὶ ἐκτὸς σχεδίου, ἀνήκουν στὸ πρόβλημα τῆς αὐθαίρετης οἰκοπεδοποιήσεως. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δεύτερη κατοικία εἶναι ἀκόμη γιὰ τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ πολυτέλεια, καὶ προϋποθέτει ἀνεκτὴ λύση τῶν προβλημάτων τῆς μόνιμης κατοικίας, ἀρκεῖ γιὰ νὰ τοποθετήσει τὸ πρόβλημα σὲ διαφορετικὴ βάση.

Ἐξάλλου παραμένουν συζητήσιμα ὄχι μόνον ἡ ἀνάγκη γιὰ ἰδιωτικὴ δεύτερη κατοικία ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἱκανοποιήθηκε. Ἐνῶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιδιωκόμενων στόχων ἔπρεπε (καὶ μποροῦσε) νὰ γίνει ἀπὸ τὴν πολιτεία μὲ ἕνα ἐλάχιστο ἄμεσο πρόγραμμα, μὲ τὸ διάταγμα περὶ λυομένων τὴν πρωτοβουλία ἀνέλαβαν οἱ βιομηχανίες καὶ οἱ ἰδιοκτῆτες οἰκοπέδων.

Στὶς παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν προσπαθοῦμε νὰ δείξουμε σὲ μιὰ πρώτη προσέγγιση μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν οἰκισμῶν. Τὰ συμπεράσματα εἶναι ἀκόμη πολὺ γενικὰ (3). Περιορίζονται κυρίως στὸ ὅτι τὰ λυόμενα, ἢ μιὰ ἄλλη μορφὴ περισσότερο «αὐτοβοήθητης στεγάσεως», θὰ μποροῦσαν νὰ ἦταν μιὰ λύση στὸ πρόβλημα τῆς φτηνῆς δεύτερης κατοικίας, ἐνῶ δὲν εἶναι. Ὄχι τόσο γιατὶ τὰ ἴδια τὰ λυόμενα δὲν δίνουν τὶς λύσεις, ἀλλὰ γιατὶ ἡ δημιουργία οἰκισμῶν λυομένων καὶ ἡ πιθανὴ διάλυσή τους βασίζονται σὲ ἀπροβλημάτιστες καὶ ἀνεξέλεγκτες ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἀποφάσεις.

Τὰ περισσότερα στοιχεῖα ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὶς περιοχὲς μὲ οἰκισμοὺς λυομένων ποὺ βρίσκονται στὴ Σαλαμίνα, στὸ διάστημα 1972-1973.

2. Τὸ νομοθετικὸ πλαίσιο

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1967 δημοσιεύτηκε τὸ διάταγμα «περὶ ἐγκαταστάσεως πρὸς παραθερισμόν», τροποποιώντας τὶς σχετικὲς διατάξεις τοῦ Γ.Ο.Κ. ποὺ ἴσχυαν μέχρι τότε (4). Μὲ τὸ διάταγμα αὐτὸ ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ὅρος «λυόμενος οἰκίσκος διακοπῶν». Μέχρι τότε οἱ ἑταιρίες κατασκευῆς λυομένων εἶχαν περιορισμένο κύκλο πωλήσεων, γιατὶ ἡ ἀγορὰ τῆς ἀπαραίτητης ἐκτάσεως γῆς (τέσσερα στρέμματα) γιὰ τὴ δόμηση ἐκτὸς σχεδίου ἦταν ἀπαγορευτικὴ γιὰ τὰ χαμηλὰ εἰσοδήματα. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1967 μόνο ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς λυομένων εἶχαν τοποθετηθεῖ παράνομα σὲ μικρότερα οἰκόπεδα.

Οἱ περιορισμοὶ ποὺ ἔθετε τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἐγκατάσταση λυομένων ἦταν:

α) τὸ λυόμενο νὰ μὴν ἔχει κατοικήσιμη ἐπιφάνεια μεγαλύτερη ἀπὸ 50 τμ καὶ στεγασμένο ἐξώστη μεγαλύτερο ἀπὸ 20 τμ, δηλαδὴ σύνολο καλύψεως 70 τμ,

β) νὰ μὴν βρίσκεται σὲ δασικὴ περιοχή, ὁπότε ἀπαιτεῖται ἄδεια ἀπὸ τὸ Δασαρχεῖο,

γ) νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴ θάλασσα (χειμέριο κύμα) 80 μ, καὶ στὴν περιοχὴ τῶν Κυκλάδων 30 μ(;),

δ) νὰ ἔχει ἐλάχιστη ἀπόσταση ἀπὸ γειτονικὰ οἰκόπεδα 2,5 μ, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται περίφραξη παρὰ μόνο μὲ συρματόπλεγμα.

Συμπληρωματικὰ ἀποσαφηνίστηκε ὅτι ἡ κατοικία, γιὰ νὰ θεωρεῖται λυόμενη, πρέπει νὰ στήνεται καὶ νὰ λύνεται ἐπιτόπου χωρὶς νὰ καταστρέφονται τὰ στοιχεῖα ποὺ τὴ συνθέτουν (5).

Ἡ ἔλλειψη περιορισμῶν γιὰ τὴν ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου στὸ σχετικὸ διάταγμα ἄφηνε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι 2,5 μέτρα λωρίδα γῆς γύρω ἀπὸ τὴν καλυπτόμενη ἐπιφάνεια τοῦ λυομένου ἀρκοῦσε γιὰ ἕνα ἐλάχιστο οἰκόπεδο. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπέτρεψε μιὰ ἀπεριόριστη κερδοσκοπία στοὺς πωλητὲς γῆς, ποὺ πουλοῦσαν οἰκόπεδα μέχρι 100-150 τμ, πράγμα ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερβολικὴ κατάτμηση γῆς σὲ περιοχὲς ἐκτὸς σχεδίου.

Ὁ ἰδιοκτήτης ὑποχρεώνεται, μαζὶ μὲ τὸν εἰδικὸ τύπο ἀδείας, νὰ ὑπογράψει ὑπεύθυνη δήλωση ὅτι σὲ περίπτωση «ἐντολῆς τῆς ἁρμοδίας ὑπηρεσίας θὰ ἄρη τὴν ἐγκατάστασιν ἄνευ ἀποζημιώσεως ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας». Μέχρι τότε ἡ ὕπαρξη λυομένων θεωρεῖται ἀναγκαία, ὅπως ἀνέφερε καὶ μιὰ ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων (23/16.8.67), ἐξηγώντας παράλληλα καὶ τὴν κοινωνικὴ σημασία τοῦ διατάγματος: «Τοῦτο ἐγένετο ὅπως παρασχεθῆ ἡ εὐχέρεια εἰς τὰς ἀσθενεστέρας οἰκονομικῶς τάξεις ὅπως καὶ αὗται καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν δύνανται εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἀπολαύσουν τὴν θάλασσαν ἢ τὸ βουνὸ κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ θέρους καὶ δημιουργηθῆ οὕτω μία καλυτέρα συνθήκη ὑγιεινῆς διαβιώσεως ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ θέρος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνανέωσιν τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων αὐτοῦ».

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1972 ἕνα νέο διάταγμα ἦρθε νὰ τροποποιήσει τὸ παλαιὸ (6). Ἔγινε προσπάθεια νὰ διορθωθοῦν ὁρισμένες παραλείψεις καὶ λάθη, ὅπως ἀναγνώρισαν οἱ ἁρμόδιοι. Μὲ τὸ καινούριο διάταγμα ἀπαιτεῖται οἰκόπεδο 2.000 τμ, καὶ γιὰ εἰδικὲς περιπτώσεις ἐντὸς πόλεων, θερέτρων κλπ ἐλάχιστη ἔκταση 300 τμ. Εἰσάγονται ἐπίσης ὁρισμένοι περιορισμοὶ γιὰ τὶς ἀποστάσεις ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ οἰκοπέδου, τὴν «καλαίσθητον ἐμφάνισιν τῶν οἰκίσκων» κά.

Τὸ νέο διάταγμα προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις καὶ διαμαρτυρίες, τόσο ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες μικρῶν οἰκοπέδων ποὺ δὲν εἶχαν ἐγκαταστήσει μέχρι τότε τὸ λυόμενό τους ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πωλητὲς γῆς καὶ κατασκευαστὲς λυομένων ποὺ θὰ ἔχαναν τὴν μέχρι τότε πολυάριθμη πελατεία (7).

Ἔπειτα ἀπὸ πιέσεις πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, οἱ ἐνδιαφερόμενοι πῆραν παράταση μέχρι 8 Μαρτίου 1973 γιὰ τὴν ἔκδοση ἀδείας, ποὺ ἰσχύει μέχρι τὴν 31 Δεκεμβρίου 1974.

Ὑπολογίζεται, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἀκριβῆ στοιχεῖα, ὅτι μέχρι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1973 εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὶς περιοχὲς γύρω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα 90-100.000 λυόμενα (8).

3. Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν μὲ λυόμενα

3.1. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν οἰκισμῶν

Οἱ περιοχὲς στὶς ὁποῖες ἐμφανίστηκαν οἰκισμοὶ μὲ λυόμενα εἶχαν τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά:

α) φτηνὴ γῆ, μικρὰ οἰκόπεδα σὲ μιὰ λογικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα,

"Lyomena": A solution to the second home problem?

by A. Polychroniadis and C. Chadjimichalis, architects

The following notes constitute a tentative critical appraisal of the official policy concerning holiday resorts, which has had a great impact on the development of many seaside areas near Athens and other Greek towns.

A Royal Decree, published in August 1967, made it possible to install "lyomena" - a term meaning demountable vacation houses - on any plot within designated areas where no master plan existed. This Decree was supposed to offer the possibility of a vacation house (second home) to middle- and low-income families, mainly because any small plot would be suitable for the purpose. The "lyomena" settlements, however, have nothing in common with other second home resorts. On the contrary, they present some striking similarities with squatter settlements.

The process led to an immediate parceling of the land within the designated areas and to feverish land speculation. Since no official master plan existed, each property was subdivided, complete with street networks, by the landowner himself, prior to being sold in small lots.

Until September 1973 approximately 90-100,000 "lyomena" were erected in the greater Athens area. To obtain a building permit, the owner of a plot was obliged to sign an affidavit undertaking to demount and remove his "lyomeno" if a different land use was eventually planned for this area.

On the other hand, the price of a typical

β) ἀκαθόριστη χρήση γῆς, ποὺ εἶναι βέβαια γενικότερο χαρακτηριστικό, μιὰ καὶ καθορισμένη μὲ νόμο ἢ προγραμματισμένη χρήση γῆς εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη σήμερα στὴν Ἑλλάδα,
γ) εὔκολη καὶ φτηνὴ μεταφορὰ (ἀπόσταση, προσπέλαση κλπ), γιατὶ ἀποστάσεις πάνω ἀπὸ 60 χλμ ἐπιβαρύνουν τὴν ἀξία τῶν λυομένων κατὰ 10-30%,
δ) δυνατότητα χρήσεως τοῦ λυομένου τὰ Σαββατοκύριακα ἢ δυνατότητα συνδυασμοῦ διακοπῶν καὶ ἡμερομίσθιας ἐργασίας στὰ κοντινὰ ἀστικὰ κέντρα.
Ἡ διαδικασία τῆς δημιουργίας ἢ καλύτερα τῆς αὐτογενέσεως (2) τῶν οἰκισμῶν μὲ λυόμενα βασίζεται στὴν αὐθαίρετη οἰκοπεδοποίηση καὶ εἶναι τόσο ἁπλὴ σὰν ἐνέργεια ὅσο πολύπλοκα εἶναι τὰ προβλήματα ποὺ δημιούργησε ἐκ τῶν ὑστέρων. Οἱ ἰδιοκτῆτες-πολεοδόμοι ἀποφασίζουν καὶ τεμαχίζουν μιὰ περιοχὴ σὲ οἰκόπεδα κατὰ τὴν κρίση τους, χωρὶς ὁρισμένο πρόγραμμα ἢ σχέδιο. Καμιὰ νομοθεσία δὲν κατευθύνει αὐτὴ τὴν οἰκοπεδοποίηση καὶ κανένας ἔλεγχος δὲν ἀσκεῖται. Μεγάλες ἐκτάσεις μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀναφέραμε ἦταν καλυμμένες μὲ δάση, κυρίως πεῦκα. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς δομήσεως καὶ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἄδεια τῆς Δασικῆς Ὑπηρεσίας ὁδήγησαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες σὲ ἐμπρησμούς, ἔτσι ὥστε ἡ περιοχὴ νὰ ἀποχαρακτηριστεῖ ἀπὸ δασικὴ καὶ νὰ ἀποκτήσει τὴ δυνατότητα ἐκμεταλλεύσεως.

3.2. Κατασκευὴ καὶ κόστος

Τὸ εἶδος τῶν ὑλικῶν, ὁ τρόπος κατασκευῆς καὶ οἱ συνθῆκες πωλήσεως καὶ ἐγκαταστάσεως ἀνέβασαν ὑψηλὰ τὸ κόστος τοῦ λυομένου, σὲ σχέση μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ποιότητα περιβάλλοντος ποὺ προσφέρει. Τὸ 1972 ἕνα λυόμενο 50 τμ κόστιζε ἀπὸ 200-300.000 δρχ. Ἂν σ' αὐτὰ προσθέσουμε τὰ ἔξοδα τῆς βάσεως, τῆς ἀδείας, τῆς περιφράξεως καὶ μιᾶς στοιχειώδους διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους φτάνουμε τὶς 250-400.000 δρχ, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουμε πιθανὴ αὔξηση λόγω μεταφορικῶν. Μιὰ κατασκευὴ ἁπλὴ καὶ ὄχι λυόμενη, μὲ τὴν ἴδια ἔκταση, στὴν ἴδια περιοχή, κόστιζε 150-300.000 δρχ. Ἡ μεγάλη ἐξάπλωση τῶν λυομένων ὀφείλεται κυρίως στὸ φτηνὸ μικρὸ οἰκόπεδο (150-200 δρχ τὸ τμ) καὶ στὴ νομοθετημένη σχέση ποὺ ἔχει μ' αὐτὸ τὸ λυόμενο.
Τί προσφέρεται ὅμως στοὺς ὑποψήφιους κατοίκους λυομένων καὶ τί δυνατότητες ἐκλογῆς ἔχουν; Τὸ πρόβλημα γίνεται ἰδιαίτερα ὀξὺ ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν τυποποίηση τοῦ μεγέθους καὶ τὴν ἐπανάληψη ἴδιων κατοικιῶν τόσο στὴ μορφὴ ὅσο καὶ στὴν τοποθέτηση μέσα στὰ οἰκόπεδα. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι, ἐνῶ οἱ ἄλλες μορφὲς κατοικίας ἐξελίχθηκαν σταδιακὰ σὲ εἶδος ἐμπορεύσιμο, τὸ λυόμενο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δημιουργήθηκε γι' αὐτὸ τὸν σκοπό: ἡ ἄμεση παράδοση, ἡ συσκευασία σὲ κουτιά, ὁ τρόπος ἐκλογῆς, οἱ ἐκθέσεις καὶ οἱ διαφημίσεις τονίζουν αὐτή του τὴν ἰδιότητα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ λυόμενα εἶναι κακέκτυπες ἀντιγραφὲς ξένων προτύπων ἢ κατευθεῖαν εἰσαγωγὲς ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς γίνεται μὲ σχέδια τῶν τοπικῶν ἐργολάβων. Ἡ ἔλλειψη ὑπεύθυνου ἐπιστημονικοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι καθολικὴ (9).
Τὸ εἶδος καὶ ἡ ποιότητα τῶν ἐπιμέρους μορφολογικῶν στοιχείων ποὺ συμπληρώνουν τὴ γενικὴ εἰκόνα τῶν λυομένων δὲν χρειάζεται, νομίζουμε, νὰ ἀναφερθοῦν. Εἶναι ἔκδηλη ἡ ἐκμετάλλευση ὁρισμένων ἀπαιτήσεων τῶν ἀγοραστῶν - ψυχολογικῶν καὶ αὐτοπροβολῆς κυρίως - σὲ βάρος ἄλλων. Ἡ μεταφορά, π.χ., προτύπων ἀπὸ τὶς μεγαλοαστικὲς βίλες εἶναι ἐμφανής, ὅσο καὶ ἡ χρησιμοποίηση ψευδοπαραδοσιακῶν στοιχείων, ὅπως λιθοδομὲς ἀπὸ γύψο, πλαστικὲς ξυλεπενδύσεις καὶ ψεύτικα τζάκια, ποὺ προσπαθοῦν μάταια νὰ μετατρέψουν τὸ λυόμενο σὲ «βιλίτσα τῶν ὀνείρων...».

4. Παρατηρήσεις ἀπὸ τὸ Μοῦλκι στὴ Σαλαμίνα

Ἡ Σαλαμίνα, λόγω τῆς θέσεώς της κοντὰ στὴν Ἀθήνα, τῆς εὔκολης προσπελάσεως μὲ τὸ πορθμεῖο καὶ τῶν σημαντικῶν παραλιακῶν ἐκτάσεων ποὺ διέθετε, ἔγινε ἀντικείμενο ἰδιαίτερα ἔντονης οἰκοδομήσεως λυομένων. Τὸ Μοῦλκι (Αἰάντειο), ποὺ βρίσκεται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κόλπου τῆς Σαλαμίνας κοντὰ στὴν Κούλουρη, ἔχει μεταβληθεῖ σὲ ἕναν αὐτογενὴ οἰκισμὸ γιὰ διακοπὲς χωρὶς κρατικὰ ἔξοδα, ἐπιχορηγήσεις ἢ δάνεια, ἀλλὰ καὶ χωρὶς κανέναν οὐσιαστικὸ ἔλεγχο. Οἱ πλαγιὲς τῶν λόφων, ποὺ κατεβαίνουν μέχρι τὴ θάλασσα μὲ λιγοστὲς ἐλιὲς καὶ πεῦκα, εἶχαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1967 μερικὲς κατοικίες διακοπῶν σὲ μεγαλύτερα οἰκόπεδα, ὅπως πρόβλεπε ὁ νόμος γιὰ τὰ ἐκτὸς σχεδίου. Σήμερα οἱ ἰδιοκτῆτες ἀγροτεμαχίων ἔχουν χαράξει δρόμους πλάτους 2-4 μ ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν παραλιακὸ αὐτοκινητόδρομο καὶ ἀνεβαίνουν κάθετα τὴν πλαγιὰ μὲ κλίση μέχρι καὶ 20%. Ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς δρόμους αὐτοὺς σχηματίζονται τετράγωνα μὲ μικρὰ οἰκόπεδα πλάτους 10-18 μ καὶ βάθους γύρω στὰ 20 μ. Τὸ σχέδιο τῶν δρόμων ἔγινε βέβαια σὲ κάθε ἰδιοκτησία ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γειτονική, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχουν πολλὰ ἀδιέξοδα ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τὸ σχέδιο τοῦ ἑνὸς ἰδιοκτήτη καὶ ἀρχίζει τοῦ ἄλλου.
Τὰ λυόμενα τῆς περιοχῆς εἶναι κατασκευασμένα μὲ ξύλινο ἢ σιδερένιο σκελετὸ καὶ δίρριχτη στέγη ἀπὸ ἀμιαντοσιμέντο. Ὑπάρχουν ἐπίσης πολλὰ «τσιμεντολυόμενα», φτιαγμένα μὲ μεγάλους τσιμεντόλιθους ἢ τοῦβλα ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς ἐργολάβους, καὶ ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς παράνομων λυομένων ποὺ κατασκευάστηκαν ἀπὸ τοὺς κατοίκους τους (10).
Σημαντικὰ στοιχεῖα στὴ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος εἶναι οἱ βάσεις πάνω στὶς ὁποῖες ἔχουν στηθεῖ τὰ λυόμενα ὅπου οἱ κλίσεις τοῦ ἐδάφους εἶναι μεγάλες. Οἱ βάσεις αὐτές, συνήθως ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, εἶναι τοποθετημένες στὸ κέντρο κάθε οἰκοπέδου καὶ ἔχουν ὕψος μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ λυόμενα, προσπαθώντας νὰ διαμορφώσουν ὁριζόντια ἐπίπεδα στὴν πλαγιὰ καὶ «νὰ ἀνέβουν γιὰ θέα». Τὸ σχετικὸ νομοσχέδιο ἀπαγορεύει τὴ χρήση τους σὰν κατοικήσιμου χώρου.

4.1. Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν οἰκισμῶν

Στοὺς οἰκισμοὺς λυομένων κοντὰ στὸ Μοῦλκι, καὶ τὸν Ἅγ. Ἀθανάσιο εἰδικότερα, παρατηρήσαμε:
α) Μεγάλο κατακερματισμὸ τῆς γῆς σ' ὅλη τὴ βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τοῦ κόλπου τῆς Σαλαμίνας. Μέχρι τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1972 πουλήθηκαν 177.000 οἰκόπεδα, μέσου ἐμβαδοῦ 230 τμ. Ὁ τρόπος διατάξεως τῶν μικρῶν οἰκοπέδων καὶ ἡ τοποθέτηση τῶν λυομένων αὔξησαν σημαντικὰ τὴν πυκνότητα (11) καὶ ἀλλοίωσαν τὴν κλίμακα τῆς περιοχῆς. Ἡ πυκνότητα φτάνει σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τὰ 35 ἄτομα/ἑκτάριο. Ἐξάλλου ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι μᾶς παραπονέθηκαν γιὰ ἐνοχλήσεις ἀπὸ τοὺς γείτονές τους. Οἱ κατοικίες ἔχουν ἀπόσταση 5 μ ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπομονωθοῦν μὲ χαρτόνια, καραβόπανα καὶ ψάθες ποὺ κρεμοῦν στοὺς συρμάτινους φράκτες. Πιὸ σπάνια εἶναι ἡ προφύλαξη μὲ πρασινάδα. Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ ἀριθμοὶ ποὺ δίνει τὸ Λιμεναρχεῖο γιὰ τὶς μετακινήσεις μὲ τὰ πλοῖα, μὲ τὶς αἰχμὲς πυκνότητας, τοὺς θορύβους, τὴ σκόνη, τὰ κυκλοφοριακὰ προβλήματα κλπ ποὺ δημιουργοῦν. Τὴ θερινὴ περίοδο διακινοῦνται περίπου 600.000 αὐτοκίνητα καὶ 300.000 τρίκυκλα, ἐνῶ τὶς Κυριακὲς τὰ πλοῖα μεταφέρουν 60.000 - 70.000 ἄτομα. Ἀπὸ αὐτὰ ὑπολογίζεται ὅτι 50-60% τῶν αὐτοκινήτων καὶ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν τρικύκλων πηγαίνουν στὴν περιοχὴ τῶν λυομένων.
β) Ὑψηλὸ δείκτη πυκνοκατοικήσεως καὶ προσπάθεια βελτιώσεώς του (12). Τὸ περιορισμένο μέγεθος τοῦ λυομένου, οἱ πολυμελεῖς οἰκογένειες καὶ ἡ αὔξηση τῶν μελῶν ἀπὸ συγγενεῖς ποὺ παραθερίζουν μαζὶ ὁδήγησαν τοὺς κατοίκους σὲ ἐνέργειες γιὰ ἄμεση αὔξηση τοῦ χώρου τοῦ λυομένου. Σὲ πρῶτο στάδιο κλείνουν μὲ τζαμαρία τὸν ἐξώστη, καὶ ἀργότερα προσθέτουν

"Iyomeno" is rather high in comparison with standard structures of the same volume. The immense popularity of the "Iyomena" is mainly due to the low cost of the plot, which can only be used for "Iyomeno"-type housing.
On the island of Salamis, near Piraeus, 177,000 plots were sold by December 1972 and, according to our estimates, the existing "Iyomena" accommodate 10,000-14,000 persons. A survey revealed some characteristics typical of the "Iyomena" settlements:
a) Excessive parceling of rural land (average plot area: 230 sq.m),
b) High occupancy rate (2-4 persons/room), usually resulting in illegal extensions of the house.
c) Gradual settlement of permanent residents working in the neighbouring factories, because of low land values.
d) Hostility and mistrust toward the "Iyomena" owners by the local residents of Salamis, who expected a more profitable development of the area.
Thus the "Iyomena" settlements, though legal, have many common characteristics with illegal squatter settlements. In both cases the land speculators sell plots without providing even part of the necessary infrastructure.
It is evident that the problem of vacation houses for low-income families was treated as a temporary demand, which could be satisfied with the "Iyomena" while the authorities made up their minds. In the meantime, the landowners and the prefabrication industries made huge profits. But neither the need for a vacation house nor the miserable "Iyomena" settlements are temporary phenomena, to be tucked away with temporary solutions.
On the other hand, the changes introduced by the "Iyomena" owners show creative potential, good sense and a healthy response to the surroundings. A self-help housing programme, coupled with the right land-use policy, could offer a more realistic solution.
It is important to realise that provision for a vacation house should be incorporated in the general housing policy; the need for a second home cannot be solved with temporary solutions such as the "Iyomena".

ένα ή δύο δωμάτια μὲ πρόχειρες κατασκευές. Παράλληλα ἐμφανίζονται ἐπεμβάσεις τόσο στὸ λυόμενο ὅσο καὶ στὸν μικρὸ χῶρο ποὺ τὸ περιβάλλει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ κήπου, ποὺ εἶναι συνήθως πολὺ προσεγμένη, μὲ παραστάδες καὶ σιδεριὲς ἀγορασμένες ἀπὸ κατεδαφίσεις, μέχρι τὰ κουφώματα. Ἀλλάζουν τὰ χρώματα, χρησιμοποιώντας ἔντονους τόνους κίτρινου, κόκκινου καὶ μώβ. Βασικὴ ἐνέργεια, μετὰ τὴν πρόχειρη ἐγκατάσταση, εἶναι ἡ διευθέτηση καὶ κάλυψη τοῦ ὑπαίθριου χώρου μὲ ἐλαφριὲς κατασκευὲς γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἀνοιχτὸς στεγασμένος χῶρος, πού, ἐνῶ εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴν κατοικία διακοπῶν, ἀπουσιάζει τελείως ἀπὸ τὸ λυόμενο. Τὰ ἕτοιμα λυόμενα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μικρὴ στεγασμένη βεράντα, δὲν προσφέρουν καμιὰ ἄλλη δυνατότητα διαμορφωμένου ὑπαίθριου χώρου.

γ) Σταδιακὴ ἐγκατάσταση μόνιμων κατοίκων ποὺ ὀφείλεται στὰ πλεονεκτήματα θέσεως καὶ φτηνῆς γῆς. Οἱ πρῶτοι οἰκιστὲς πήγαιναν μόνο τὸ καλοκαίρι ἢ τὰ Σαββατοκύριακα καὶ ἦταν κυρίως συνταξιοῦχοι, ἐργάτες οἰκοδομῶν, ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων καὶ μικρέμποροι ποὺ κατοικοῦσαν μόνιμα στὴν περιοχὴ Περάματος ἢ στὸν Πειραιά. Τὰ πλεονεκτήματα ὅμως τῆς Σαλαμίνας ὁδήγησαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους στὶς γειτονικὲς βιομηχανίες νὰ ἀναζητήσουν, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν λυομένων, μιὰ φτηνὴ μόνιμη κατοικία. Οἱ περισσότεροι μόνιμοι κάτοικοι προέρχονται ἀπὸ οἰκισμοὺς αὐθαιρέτων στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀττικῆς, ποὺ ἔφυγαν ἔπειτα ἀπὸ τὴ σκλήρυνση τῶν μέτρων ἢ τὶς ἀπαλλοτριώσεις.

δ) Ἐχθρότητα καὶ καχυποψία σὲ βάρος τῶν κατοίκων λυομένων ἀπὸ μέρους τῶν κατοίκων τοῦ γειτονικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Σαλαμίνας. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς προσέλκυσαν κυρίως ἀνθρώπους χαμηλῶν εἰσοδημάτων, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν βέβαια ὑψηλὴ πηγὴ ἐσόδων γιὰ τὴν περιοχή. Οἱ καταστηματάρχες παραπονοῦνται ὅτι δὲν ἔχουν κέρδη ἀπὸ τὶς «καλοκαιρινὲς ἐπιδρομὲς» τῶν παραθεριστῶν, ποὺ ἐξυπηρετοῦνται κυρίως ἀπὸ πλανόδιους πωλητὲς τροφίμων καὶ ἄλλων εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης. Ἐξάλλου ὁ γειτονικὸς οἰκισμὸς τῆς Σαλαμίνας εἶχε φιλοδοξίες γιὰ μιὰ ἀνάπτυξη τῆς πόλεως πρὸς τὴν περιοχὴ ποὺ ἔχουν ἐγκατασταθεῖ τὰ λυόμενα, «μὲ σωστὴ ρυμοτομία καὶ διόροφες βίλες», ποὺ τώρα δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνει.

ε) Ἀκατάλληλη θάλασσα γιὰ κολύμπι, μὲ μολυσμένα νερὰ ἀπὸ τὶς γειτονικὲς βιομηχανίες καὶ τὰ ναυπηγεῖα. Σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ἀκτῆς ὑπάρχουν πινακίδες ποὺ πληροφοροῦν γιὰ τὸ γεγονὸς τὶς χιλιάδες τοῦ κόσμου ποὺ κολυμποῦν ἐκεῖ τὸ καλοκαίρι.

4.2 Σύγκριση ἀνάμεσα στοὺς οἰκισμοὺς μὲ λυόμενα καὶ τοὺς οἰκισμοὺς μὲ αὐθαίρετα

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀναλύθηκαν προηγουμένως, διαπιστώσαμε πολλὲς ὁμοιότητες μὲ τοὺς οἰκισμοὺς αὐθαιρέτων, οἱ ὁποῖες ἱκανοποιοῦν τὸ κοινὸ αἴτημα ποὺ ὑπάρχει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις: φτηνὴ γῆ καὶ φτηνὴ δόμηση. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι, παρόλα τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς ὁμοιότητες, ἡ μιὰ ἐνέργεια παρουσιάζεται ὡς νόμιμη, ἐνῶ ἡ ἄλλη ὡς παράνομη (13).

Οἰκισμοὶ μὲ λυόμενα	*Οἰκισμοὶ μὲ αὐθαίρετα*
1. Ἐνέργεια νόμιμη.	1. Ἐνέργεια παράνομη.
2. Ἀγνοοῦνται σὰν οἰκισμοὶ ἀπὸ τὴν πολιτεία.	2. Ἀγνοοῦνται ἢ διώκονται ἀπὸ τὴν πολιτεία τόσο σὰν οἰκισμοὶ ὅσο καὶ σὰν μεμονωμένες κατοικίες.
3. Ἐγκατάσταση (αὐτογένεση) ἔξω ἀπὸ τὶς πόλεις (ἐκτὸς σχεδίου), κοντὰ στὴ θάλασσα, συνήθως σὲ πλαγιά. Περιβάλλον μὲ σχετικὸ πράσινο, θέα κλπ.	3. Ἐγκατάσταση (αὐτογένεση) στὶς παρυφὲς τῶν ἀστικῶν κέντρων (ἐκτὸς σχεδίου), συνήθως στὶς εἰσόδους τῆς πόλεως, σὲ περιοχὲς μὲ κλίση, χωρὶς πράσινο.
4. Πιθανὴ διάλυση, μερικὴ ἢ ὁλική, τῶν ἐγκαταστάσεων ἔπειτα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς διοικήσεως.	4. Πιθανὴ κατεδάφιση τῶν ἐγκαταστάσεων εἴτε ἀπὸ τὴν ἀστυνομία εἴτε ἔπειτα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς διοικήσεως.
5. Ἐνέργειες τῶν κατοίκων γιὰ δημιουργία σχεδίου πόλεως.	5. Ἐνέργειες τῶν κατοίκων γιὰ ἔνταξη σὲ γειτονικὰ σχέδια πόλεως.
6. Ἐποχιακὴ χρήση ἀπὸ ἀνθρώπους μεσαίων καὶ χαμηλῶν εἰσοδημάτων. Σταδιακὴ αὔξηση μονίμων κατοίκων.	6. Μόνιμη κατοικία ἀνθρώπων χαμηλῶν καὶ μεσαίων εἰσοδημάτων.
7. Αὐθαίρετη οἰκοπεδοποίηση ἀπὸ κερδοσκόπους.	7. Αὐθαίρετη οἰκοπεδοποίηση ἀπὸ κερδοσκόπους ἢ κατάληψη τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τοὺς οἰκιστές.
8. Μικρὸ νόμιμο οἰκόπεδο (παλαιότερα 150-400 τμ καὶ σήμερα 2.000 τμ) μὲ 150-200 δρχ τὸ τμ.	8. Μικρὸ παράνομο οἰκόπεδο (200-500 τμ μὲ 100-300 δρχ τὸ τμ).
9. Ἕτοιμη «λυόμενη» κατοικία 50 τμ, ποὺ στήνεται σὲ 3-4 μῆνες. Πολλὲς παράνομες προσπάθειες ἐπεμβάσεων καὶ τροποποιήσεων ἀπὸ οἰκιστές.	9. Σταδιακὴ κατασκευὴ μόνιμης κατοικίας ἀνάλογα μὲ ἀνάγκες καὶ οἰκονομικὴ δυνατότητα τοῦ οἰκιστῆ. Α΄ στάδιο: συνήθως 14-18 τμ. Τελικὸ στάδιο: 50-70 τμ.
10. Ἀνύπαρκτο ἢ πολὺ χαμηλὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τοῦ οἰκιστῆ στὸ κτίσιμο τῆς κατοικίας.	10 Ἰδιαίτερα ὑψηλὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τοῦ οἰκιστῆ στὴν κατασκευὴ τῆς κατοικίας.
11. Ὑψηλὸ κόστος κατασκευῆς ἀνὰ κμ (περίπου 2.300 δρχ τὸ 1973).	11. Χαμηλὸ κόστος ἀνὰ κμ (περίπου 700 δρχ τὸ 1972).
12. Πλήρης ἔλλειψη ὀργανωμένων κοινόχρηστων χώρων, δικτύων ἐξυπηρετήσεων, ὑγιεινῆς, δρόμων κλπ.	12. Πλήρης ἔλλειψη ὀργανωμένων κοινόχρηστων καὶ ὑπαίθριων χώρων, δικτύων ἐξυπηρετήσεως, ὑγιεινῆς, δρόμων κλπ.

5. Τὸ μέλλον τῶν οἰκισμῶν μὲ λυόμενα ἢ ἡ ἀλλαγὴ χρήσεως γῆς

Θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ διατυπωθεῖ τὸ ἐρώτημα: ἐφόσον οἱ σημερινὲς συνθῆκες παραμονῆς τῶν κατοίκων σὲ οἰκισμοὺς μὲ λυόμενα δὲν εἶναι πάντα ἀνεκτὲς καὶ ὑπάρχει ὁ μόνιμος κίνδυνος τῆς ἀπομακρύνσεώς τους λόγω «ρυμοτομήσεως τῆς περιοχῆς», τότε ποῦ ἀποβλέπει ἕνα νομοσχέδιο ποὺ φαίνεται στὴν ἀρχὴ ὅτι ὑποστηρίζει τὶς ἀσθενέστερες οἰκονομικὰ τάξεις;

Ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τοῦ ὅρου λυόμενο καὶ τὶς προθέσεις τοῦ νομοθετήματος προκύπτει ὅτι ἡ ἐγκατάσταση θὰ διαρκέσει ἕνα ὁρισμένο χρονικὸ διάστημα, τόσο ὅσο χρειαστεῖ γιὰ νὰ ἀποφασιστεῖ ἡ ὁριστικὴ χρήση τῆς γῆς, στὴν ὁποία προσωρινὰ στήθηκαν τὰ λυόμενα.

Ἡ πολιτεία βασίζεται στὴν ὑπεύθυνη δήλωση ποὺ ἔχουν ὑπογράψει οἱ ἰδιοκτῆτες

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ κόλπου τῆς Σαλαμίνας. Ἀριστερὰ ὁ οἰκισμὸς τῶν λυομένων καὶ δεξιὰ ἡ Κούλουρη.

2.
Λυόμενα στὸ Μοῦλκι.

3.
Οἱ κάθετοι δρόμοι στὴν πλαγιά.

4.
Προσπάθειες γιὰ ἀπομόνωση ἀπὸ τοὺς γείτονες καὶ τὸν δρόμο.

5.
Λυόμενα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου.

6.
Ὁ ἀνεφοδιασμὸς μὲ νερό.

1.
General view of the Salamis Gulf. The "lyomena" settlements is on the left, the traditional local village on the right.

2.
"Lyomena".

3.
Vertical roads climb up the hillside.

4.
Attempts at some privacy from neighbours and the street.

5.
"Lyomena".

6.
The water supply system.

1

2

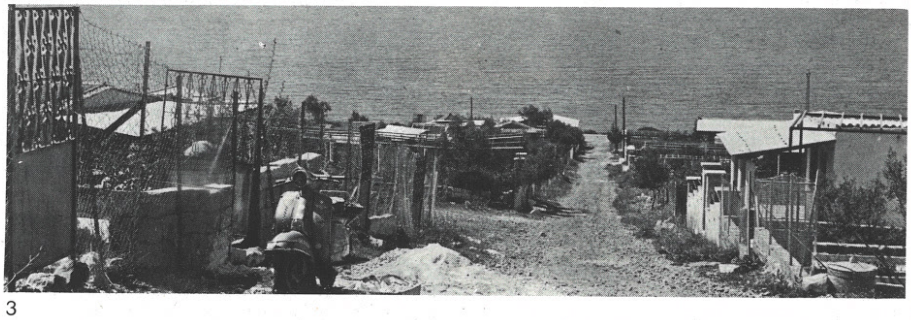

3

4

5

6

7

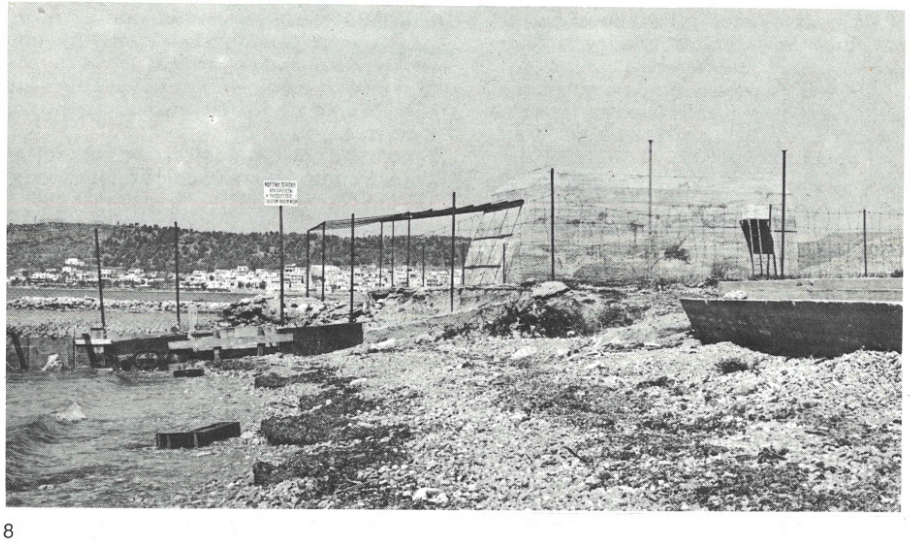

8

7.
Ἡ παραλία.

8.
Πωλήσεις λυομένων στὰ Παλούκια.

7.
The beach.

8.
Exhibition of "lyomena" on the mainland.

γιὰ νὰ διαλύσει τὶς ἐγκαταστάσεις τους χωρὶς ἀντιδράσεις (14). Παρουσιάζεται ἔτσι μιὰ ἀντίφαση μὲ τοὺς ἀρχικοὺς κοινωνικοὺς στόχους στοὺς ὁποίους ἀπέβλεπαν τὰ διατάγματα καὶ οἱ σχετικὲς ἐγκύκλιοι. Γιατὶ καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ διακοπὲς δὲν εἶναι ἕνα φαινόμενο προσωρινό, καὶ προβλήματα ὅπως ἡ κατάτμηση τῆς γῆς ἢ ἡ καταστροφὴ ὁλόκληρων παραλιακῶν περιοχῶν θὰ παραμείνουν καὶ μετὰ τὴν πιθανὴ διάλυση τῶν λυομένων. Ἐξάλλου ἐπεμβάσεις σὲ μεγάλη κλίμακα, π.χ. διάλυση ὁλόκληρων οἰκισμῶν, θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πολὺ δύσκολες. Μόνο ἡ χρήση βίαιων μέτρων θὰ κατορθώσει νὰ διώξει τοὺς παραθεριστὲς καὶ τοὺς μόνιμους κατοίκους, ποὺ μὲ κόπο καὶ στερήσεις ἔχουν στήσει τὸ λυόμενό τους, προκειμένου νὰ «ἀναπτυχθεῖ» ἡ περιοχὴ τουριστικὰ ἢ βιομηχανικά. Οἱ πρόσφατες ἀντιδράσεις τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς στὶς ἀντίστοιχες προσπάθειες ἀπαλλοτριώσεων καὶ στὸν καθορισμὸ χρήσεων γῆς χωρὶς τὴ συγκατάθεσή τους εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴ στάση τῶν θιγόμενων σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

Περισσότερο πραγματοποιήσιμες φαίνονται μικρῆς κλίμακας τροποποιήσεις τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως - «τακτοποιήσεις κατὰ Γ.Ο.Κ.» Ἡ ἀλλαγὴ χρήσεως γῆς, ὅμως, ἢ οἱ τροποποιήσεις στὴν ὑπάρχουσα κατάσταση ποὺ θὰ προτείνουν οἱ σχετικὲς μελέτες (ἂν καὶ ἐφόσον ἐφαρμοστοῦν) θὰ λάβουν ἄραγε ὑπόψη τους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατοικοῦν ἐκεῖ καὶ τὶς σχέσεις ποὺ δημιούργησαν μὲ τὸ περιβάλλον τους; Καὶ τί θὰ εἶναι οἱ νέες χρήσεις ἢ οἱ νέες διατάξεις ποὺ θὰ ἀντικαταστήσουν τὶς ὑπάρχουσες; Ἔπειτα ἀπὸ μιὰ πιθανὴ διάλυση τῶν ἐγκαταστάσεων, οἱ ἰδιοκτῆτες λυομένων θὰ ἔχουν φτάσει ξανὰ στὸ σημεῖο ποὺ ἄρχισαν, δηλαδὴ χωρὶς κατοικία ἐποχιακὴ ἢ μόνιμη. Τότε μάλιστα οἱ δυνατότητες ποὺ εἶχαν πρὶν δὲν θὰ ὑπάρχουν. Τὰ δεδομένα θὰ τοὺς ἀπαγορεύουν μιὰ κοντινὴ ἐπανεγκατάσταση καὶ ἡ μετακίνηση μακρύτερα θὰ εἶναι ἀνέφικτη λόγω τῆς ἀνατιμήσεως τῶν οἰκοπέδων ἢ τῆς καταλήψεως τῶν ἀκτῶν ἀπὸ ἄλλες χρήσεις.

Οἱ σημερινοὶ οἰκισμοὶ λυομένων προέρχονται εἴτε ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἀνεξέλεγκτων ἀποφάσεων εἴτε ἀπὸ μιὰ ἀδυναμία τῆς πολιτείας νὰ θεμελιώσει σωστὰ καὶ νὰ ἐλέγξει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διαταγμάτων. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δύσκολα μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν ἐπιτυχημένη λύση στὸ πρόβλημα τῆς φτηνῆς δεύτερης κατοικίας.

6. Ἡ αὐτοβοήθητη κατοικία διακοπῶν

Στὶς περιοχὲς ἐκεῖνες τῆς Σαλαμίνας ὅπου οἱ κάτοικοι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐπέμβουν παράνομα καὶ νὰ ἀλλάξουν τὴν ἀρχικὴ κατάσταση τῶν λυομένων, ἔχουν δημιουργήσει περιβάλλοντα ποὺ εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τόσο στὴν ὀργάνωση ὅσο καὶ στὴ δημιουργία χώρων μὲ χαρακτήρα καὶ προσωπικὸ ὕφος. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι κάτι ποὺ συμβαίνει μόνο στὰ λυόμενα. Ἔχει ἀποδειχτεῖ στὴν πράξη ὅτι οἱ διάφοροι οἰκοδομικοὶ κανονισμοὶ δὲν ἐμποδίζουν τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπεμβάσεων (ἀνάπτυξη καὶ ἀναδιοργάνωση) στὴν κατοικία (15). Ἐμφανίζονται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νέα στοιχεῖα ἢ χῶροι ποὺ δὲν εἶχαν προβλεφθεῖ. Τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἐνοχλοῦν ἴσως μερικοὺς ἀπὸ ἄποψη «ἐμφανίσεως». Ἀποτελοῦν ὅμως τὴν πιὸ ζωντανὴ καὶ ἄμεση ἀπόδειξη τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐνδιαφερόμενων μὲ ἐλάχιστα μέσα.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς αὐτογενοῦς αὐτῆς δομήσεως ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς σχετικὲς μελέτες, κυρίως γιὰ τοὺς αὐθαίρετους οἰκισμοὺς ἐκτὸς σχεδίου

9

(16). Ἀναλύοντας τὴ δημιουργία τῆς κατοικίας, προτείνουν τὴν ὀνομασία αὐτοβοήθητη (self-help), θέλοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ τονίσουν τὴ δόμηση μὲ προσωπικὴ πρωτοβουλία τοῦ οἰκιστῆ στὸν τρόπο ἐκλογῆς, σχεδιάσεως, χρηματοδοτήσεως καὶ κατασκευῆς τῆς κατοικίας του (17).

Τὰ λυόμενα πιστεύουμε ὅτι ἀποτελοῦν μιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση στεγάσεως ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι σὲ σημαντικὸ βαθμὸ αὐτοβοήθητη. Ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐποχιακὴ (ἀρχικὰ) χρήση τους εὐνοοῦν μιὰ δόμηση ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν τυποποιημένη βιομηχανικὴ παραγωγή. Ἡ ζωὴ τὸ καλοκαίρι μεταφέρεται πολὺ εὔκολα στὸ ὕπαιθρο, καὶ οἱ ἀπαιτήσεις σὲ χώρους καὶ ἀνέσεις προσαρμόζονται ἀντίστοιχα. Οἱ σκηνὲς καὶ οἱ πρόχειρες καλύβες ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὰ λυόμενα καὶ ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς λυομένων σὲ χρήση ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία.

Πρέπει ἐξάλλου νὰ προσθέσουμε τὴ σημαντικὴ συναισθηματικὴ ἐπαφὴ ποὺ ἔχουν ὅσοι ἔχουν φτιάξει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο κάτι σιγά-σιγὰ καὶ μόνοι τους, καὶ ποὺ δὲν δέχονται μὲ κανένα τρόπο νὰ ἐγκαταλείψουν.

Ἡ πολιτεία ὅμως ἐμποδίζει αὐτὴ τὴν «οἰκοδομικὴ ἀναρχία» καὶ θέσπισε ὅρους (μικρὰ καὶ μεγάλα οἰκόπεδα, ὑποχρεωτικὴ ἀγορὰ τυποποιημένου λυομένου κά), ποὺ ὑποτίθεται ὅτι προστατεύουν τοὺς μικροϊδιοκτῆτες. Στὴν πραγματικότητα ὅμως εὐνοοῦν μόνο τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς καὶ τῶν βιοτεχνιῶν λυομένων, ἐνῶ μακροπρόθεσμα βλάπτουν τὴν πολιτεία καὶ τὴν εἰδικὴ περιοχὴ τοῦ οἰκισμοῦ.

Σὲ ἄλλες χῶρες μὲ χαρακτηριστικὰ ἀναπτύξεως ἴδια μὲ τὰ δικά μας ἔχουν τεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ πειραματικὰ προγράμματα ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀξιοποιήσουν αὐτὸ τὸ ἐνεργητικὸ καὶ τὴν ἔμφυτη ἱκανότητα τῶν ἀνθρώπων γιὰ αὐτοστέγαση (18). Τὰ προγράμματα αὐτὰ βασίζονται στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ αὐτοβοήθητες κατασκευὲς μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν οἰκονομικότερα καὶ πρακτικότερα τὶς ἀνάγκες στεγάσεως ποὺ ἡ πολιτεία δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἄμεσα, σὲ σχέση πάντα μὲ τὴν ὕπαρξη φτηνῆς γῆς. Ἂν ἡ πολιτεία ἔθετε σὰν πραγματικὸ στόχο τῆς πολιτικῆς της τὴ φτηνὴ δεύτερη κατοικία, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐξεύρεση καὶ κατοχύρωση φτηνῆς γῆς θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιτρέπει μὲ ἐλαστικότερα μέτρα τὴν ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τῶν κατοικιῶν μὲ προσωπικὴ πρωτοβουλία τοῦ οἰκιστῆ (19). Ἡ δύσκολη καὶ πραγματικὰ περίπλοκη αὐτὴ ἐνέργεια θὰ μποροῦσε νὰ ἁπλοποιηθεῖ σημαντικὰ μὲ μὴ κοινοποιούμενες εὐρύτερα δεσμεύσεις, ἢ μακροχρόνιες ἐνοικιάσεις τῶν περιοχῶν ἐκείνων ποὺ θὰ ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως (20). Μιὰ περισσότερο συστηματικὴ ἐργασία ἀπὸ τὴν πολιτεία, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἀντι-

9.
Ἡ τοπικὴ κατασκευὴ «τσιμεντολυομένων».

10.
Κατασκευὴ μὲ τσιμεντόπλινθους 43 × 58 ἑκ. Ἡ κατοικία θεωρεῖται λυόμενη ἐπειδὴ οἱ ἁρμοὶ σχηματίζουν σταυροὺς (καρέ).

11.
Παράνομα λυόμενα.

12.
Τὸ λυόμενο τοῦ σχ. 24.

13.
Ὁ στεγασμένος ὑπαίθριος χῶρος τοῦ λυομένου τοῦ σχ. 24.

14.
Μιὰ συσκευασία λυομένων.

15,16.
Ἡ κατασκευὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς οἰκιστές, συνήθως τὶς Κυριακές.

17.
Ὁ φράκτης συμπληρώνεται μὲ ὑλικὰ ἀπὸ κατεδαφίσεις.

9.
In situ construction of cement block "lyomena".

10.
Construction with cement blocks 43 × 58 cm. The structure is considered demountable because the joints are cross-shaped.

11.
Illegal "lyomena".

12.
The "lyomeno" on ill. 24.

13.
The covered open space of the "lyomeno" on ill. 24.

14.
Crated "lyomeno".

15, 16.
Construction is undertaken by the owners themselves, usually during the Sunday outing.

17.
The fence is completed with second-hand junk.

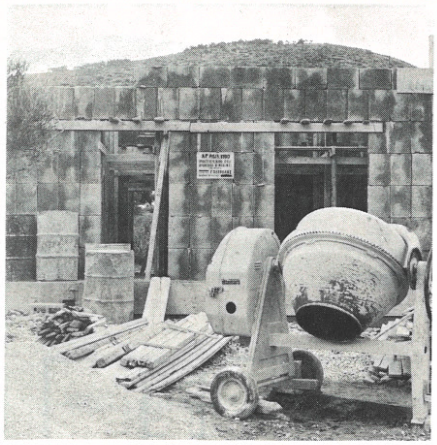

10

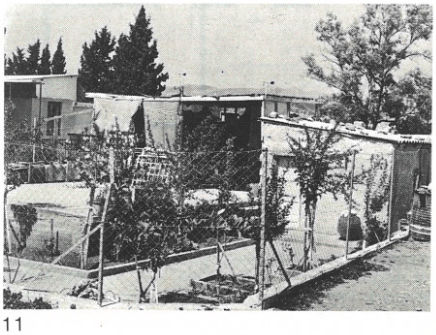

11

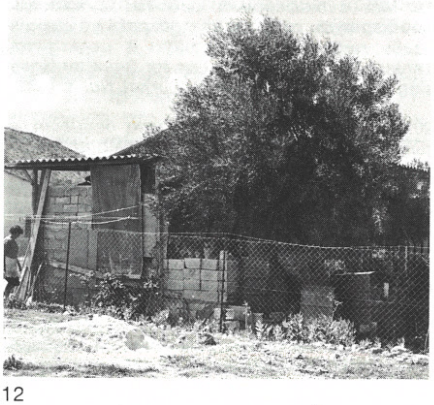

12

13

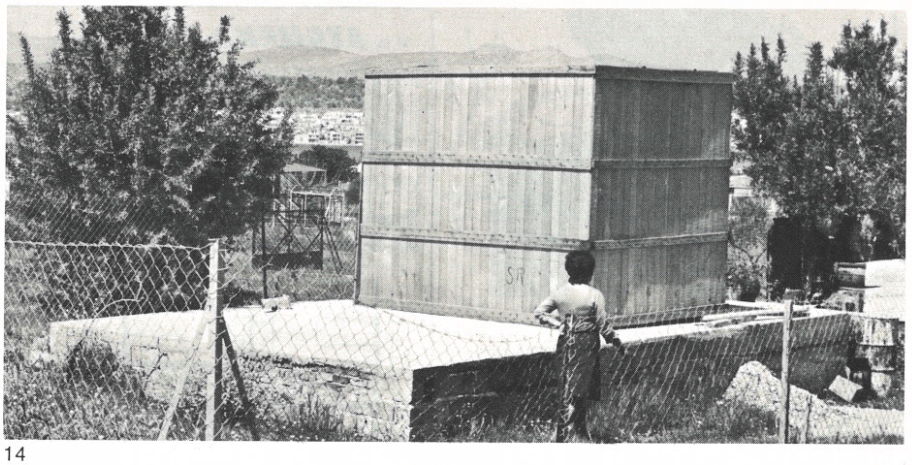

14

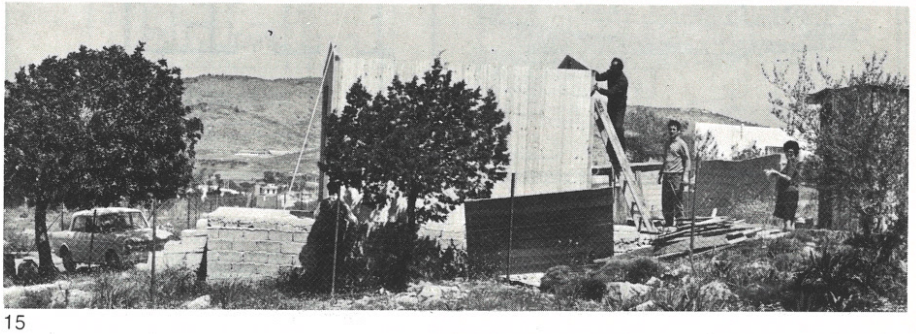

15

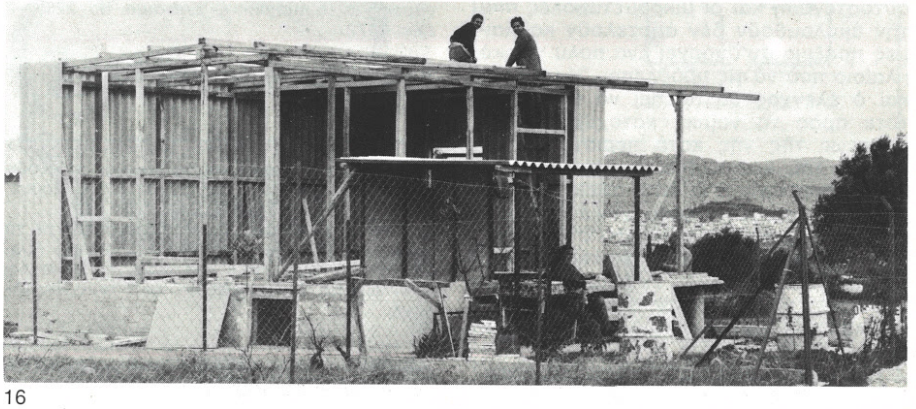

16

17

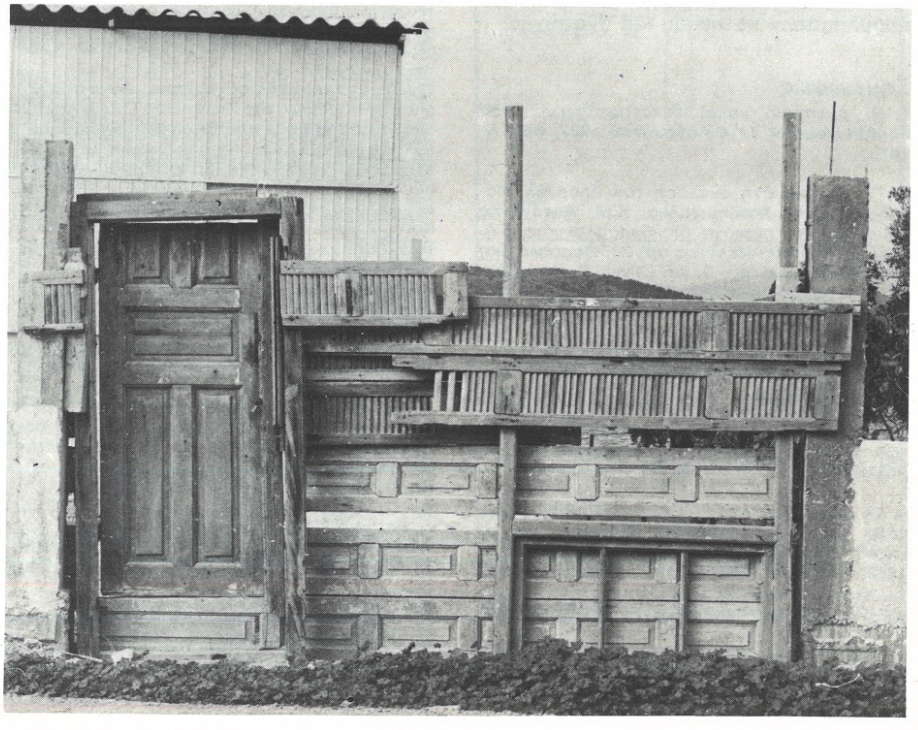

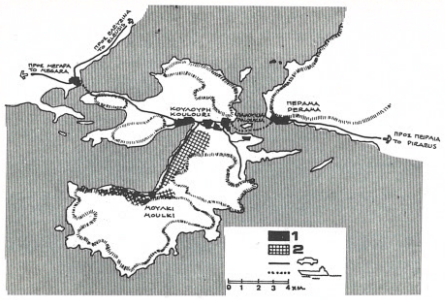

18

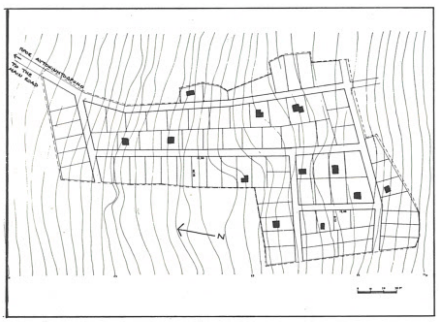

19

20

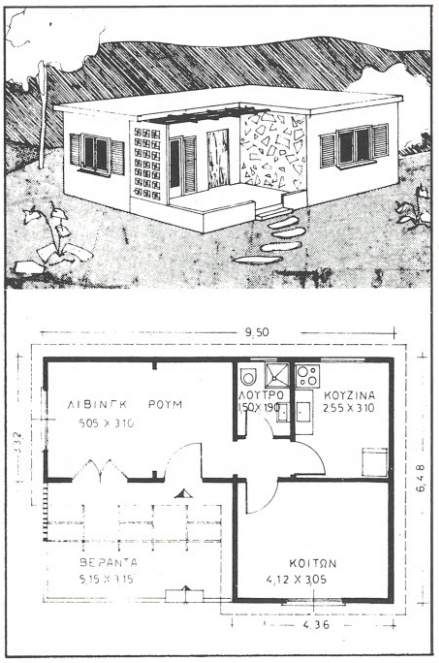

21

προσώπους τῶν οἰκιστῶν, θὰ μποροῦσε νὰ ὀργανώσει μὲ ἐλάχιστο κόστος τὶς περιοχὲς ὅπου θὰ ἐμφανιστοῦν οἱ αὐτοβοήθητες κατασκευὲς (21). Παράλληλα θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ἡ ρεαλιστικὴ ἀπόφαση ὅτι ἡ αὐτοστέγαση καὶ οἱ μικρομεταβολὲς ποὺ τὴν ἀκολουθοῦν δὲν ἀποτελοῦν κολάσιμες πράξεις ἂν ὑπάρχει ἕνα πολὺ γενικὸ πλαίσιο ποὺ νὰ τὶς προβλέπει. Ἡ μέριμνα καὶ ὁ ἔλεγχος θὰ πρέπει νὰ στραφοῦν τότε πρὸς τὴ νομικὴ κατοχύρωση τῆς χρήσεως τῆς γῆς κατὰ περιοχές, στὸν ἔλεγχο τῆς κατατμήσεως, σὲ οἰκόπεδα, στὴν προστασία ἀπὸ ἐπιβλαβεῖς γειτονικὲς χρήσεις, στὴ δημιουργία ἑνὸς βασικοῦ δίκτυου παροχῶν, καὶ ὄχι στὴν ἀστυνόμευση καὶ τὴ δίωξη τῶν κατοίκων (22). Πρέπει τέλος νὰ γίνει εὐρύτερα ἀντιληπτὸ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς φτηνῆς κατοικίας διακοπῶν δὲν εἶναι μιὰ προσωρινὴ ἀνάγκη ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ μέτρα τύπου λυομένων. Πρέπει νὰ ἀποτελεῖ στόχο τῆς γενικότερης κοινωνικῆς καὶ οἰκιστικῆς πολιτικῆς, ἐνταγμένο στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματικὴ λύση τῶν προβλημάτων κατοικίας καὶ ἀναψυχῆς.

Σημειώσεις

1. Β. Διάταγμα «περὶ ἐγκαταστάσεως πρὸς παραθερισμόν», 7/14 Αὐγούστου 1967, ΦΕΚ Α΄ 101.

2. Γιὰ ἐκτεταμένη ἀνάλυση τοῦ ὅρου βλ. Φατοῦρος, Δ.Α., Χατζημιχάλης, Κ.Μ. *Αὐτογενὴς οἰκισμὸς στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης*, Ε.Α. Ε.Χ.Β.Α. Εἰδικὲς Μελέτες ἀρ. 23, Θεσσαλονίκη 1972, καὶ Δουμάνης, Ο. καὶ Oliver, P. (ἐπ.) *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*. Ἀθήνα: Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα, 1974.

3. Ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ λείπει ἀκόμη μιὰ συστηματικὴ καταγραφὴ στοιχείων τοῦ φαινομένου ποὺ θὰ ἐπιτρέψει νὰ καταλήξουμε σὲ συμπεράσματα γιὰ τοὺς τρόπους ὀργανώσεως, τὴ συμπεριφορὰ τῶν κατοίκων καὶ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τῶν οἰκισμῶν μὲ τὸ ἄμεσο καὶ εὐρύτερο περιβάλλον.

4. Οἱ διατάξεις τοῦ Γ.Ο.Κ. ποὺ ἴσχυαν μέχρι τότε ἦταν: α) περιορισμοὶ δομήσεως γιὰ τὰ ἐκτὸς σχεδίου καὶ αὐθαίρετα: Πρ. Διάταγμα, 18/20 Μαρτίου 1926 καὶ, Ἀν. Νόμος, ἀρ. 140, 14/16 Μαΐου 1968, ΦΕΚ Α΄ 110 καὶ β) Πρ. Διάταγμα «Περὶ λαϊκῶν θερέτρων», 10 Ἀπριλίου 1930.

5. Ἑρμηνευτικὴ ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων Ε.22608/898/7.8.71, ποὺ περιλαμβάνεται σήμερα καὶ στὸ Διάταγμα τῆς 23 Σεπτεμβρίου 1972.

6. Συμπληρωματικὸ καὶ τροποποιητικὸ Β. Διάταγμα «περὶ ἐγκαταστάσεως πρὸς παραθερισμόν» τῆς 23 Σεπ./9 Ὀκτ. 1972 (ΦΕΚ. Δ΄ 259).

7. Βλ. τὴν πλούσια ἀρθρογραφία στὸν τύπο καὶ τὸ ἄρθρο: «Δημιουργεῖ κοινωνικὸ πρόβλημα ὁ νόμος γιὰ τὰ λυόμενα», *Ἐπίκαιρα*, No. 226, 1-7 Δεκ. 1972.

8. Ἀπὸ στοιχεῖα τῆς Δασικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν Πολεοδομικῶν Γραφείων Πειραιῶς καὶ Ἁγ. Παρασκευῆς.

9. Οἱ περισσότεροι οἰκιστὲς θεωροῦν κέρδος τὸ ὅτι «γλύτωσαν ἀπὸ τοὺς μηχανικούς», τὰ ἔξοδα καὶ τὶς καθυστερήσεις. Δὲν ἔχουν φυσικὰ ἄδικο.

10. Τὰ λυόμενα αὐτὰ ἔχουν πάρει ἄδεια μὲ τὰ σχέδια κάποιου ἀναγνωρισμένου τύπου λυομένου ποὺ ὅμως δὲν ἀγόρασαν οἱ οἰκιστές, προτιμώντας νὰ χτίσουν τὴ δική τους παραλλαγή.

11. Πυκνότητα θεωροῦμε τὸ πηλίκο: ἔκταση οἰκισμοῦ λυομένων/πληθυσμὸς τὸ καλοκαίρι. Οἱ μετρήσεις βασίζονται σὲ στοιχεῖα τοῦ Δήμου Σαλαμίνας.

12. Δείκτη πυκνοκατοικήσεως θεωροῦμε τὸ πηλίκο: πληθυσμὸς τὸ καλοκαίρι/ ἀριθμὸς δωματίων λυομένων.

13. Τὰ στοιχεῖα τῆς συγκρίσεως εἶναι ἀπὸ οἰκισμοὺς λυομένων τῆς Σαλαμίνας (1972) καὶ οἰκισμοὺς αὐθαιρέτων τῆς Θεσσαλονίκης (1971).

14. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμφίβολη μέθοδο τῆς ὑπεύθυνης δηλώσεως, εἶναι τελικὰ συζητήσιμη, ἀπὸ νομικὴ ἄποψη, ἡ δυνατότητα διαλύσεως κατασκευῶν, ἔστω καὶ λυομένων, ποὺ συνδέονται μὲ τὸ ἔδαφος, χωρὶς νὰ προηγηθεῖ ἡ νόμιμη διαδικασία.

15. Βλ. Φατοῦρος, Δ.Α., Καλογιαννίδης, Κ. καὶ ὁμάδα σπουδαστῶν. *Προβλήματα μεταβολῆς τοῦ χώρου στὴν κατοικία*, Ε.Α.Ε.Χ.Β.Α. Εἰδικὲς Μελέτες ἀρ. 6, Θεσσαλονίκη 1968, καὶ Φατοῦρος, Δ.Α., Κοζυράκης, Λ., Παπασωτηρίου, Σ. *Ὁ οἰκισμὸς «Φοίνικας» στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μεταβολὴ στὸ ὑλικὸ περιβάλλον μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια χρήσεως*. Ε.Α.Ε.Χ.Β.Α. Εἰδικὲς Μελέτες ἀρ. 21, Θεσσαλονίκη 1972.

16. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα Βλ. Ρωμανός, Α. «Αὐθαίρετη δόμηση καὶ τὸ στεγαστικὸ πρόβλημα», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 4/1970, καὶ Martin, C., Maltby, J., Röe, B., Philippides, D. *Ilissos, a Village Community in Athens*. Athens 1966.

17. Γιὰ συγκεντρωμένα παραδείγματα, ἀναλύσεις καὶ βιβλιογραφία βλ. Turner, J., Fichter, R. *Freedom to Build*. London 1973.

18. Βλ. μελέτη τοῦ Center of Environmental Structure: «Houses Generated by Patterns». California 1970, γιὰ κατοικίες στὸ Περού, ὅπως καὶ τὰ παραδείγματα στὸ Drams, C.A. *Houses in the Modern World*. London: Faber and Faber, 1964, ἀπὸ Ἰνδία, Χιλή, Βενεζουέλα.

19. Μιὰ ἐνδιαφέρουσα μέθοδος ἐντοπίσεως τῶν περιοχῶν στὶς ὁποῖες πρόκειται νὰ ἐμφανιστοῦν αὐθαίρετα παρουσιάζει ἡ μελέτη τοῦ Tankut, C. "Space Allocation for Squatter Housing in Ankara", *DMG-DRS Journal*, No. 3, 1972.

20. Βλ. ἀντίστοιχα παραδείγματα δεσμεύσεως τῶν μὴ ἀστικῶν περιοχῶν στὴ Γαλλία μὲ διάφορες ἐπωνυμίες: Z.A.C., Z.A.D. κἄ.

21. Βλ. τὸ πρόγραμμα τοῦ Dr. S. Allende σὲ συνεργασία μὲ τὸ Cornell University γιὰ αὐτοβοήθητες κατασκευές, σὲ γῆ ποὺ χορηγεῖ τὸ κράτος, στὸ "Garbage Housing II, Chile and the Cornell Programme", *Architectural Design*, No. 12, 1973.

22. Ἡ δυσκολία ἐφαρμογῆς χωροταξικῶν προγραμμάτων περιφερειακοῦ ἐπιπέδου σὲ χῶρες ὑπὸ ἀνάπτυξη, ὅπως ἡ δική μας, συνηγορεῖ γιὰ τὴ δημιουργία βραχυπρόθεσμων τοπικῶν προγραμμάτων.

18.
Τὸ νησὶ τῆς Σαλαμίνας (1972). 1. Οἰκισμοὶ ἐντὸς σχεδίου, 2. Οἰκισμοὶ λυομένων ἐκτὸς σχεδίου.

19.
Τοπογραφικὸ ἀγροκτήματος ποὺ κατατμήθηκε σὲ 81 οἰκόπεδα ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη του. Ἔκταση 38,5 στρεμ.

20-22.
Κάτοψη λυομένου ἀναγνωρισμένου ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων.

18.
The island of Salamis (1972). 1. Authorised settlements, 2. "Lyomena" squatter settlements.

19.
Site plan of agricultural land divided by its owner into 81 plots (total area: approximately 8 acres).

20-22.
Plan of "lyomeno" licenced by the Ministry of Public Works.

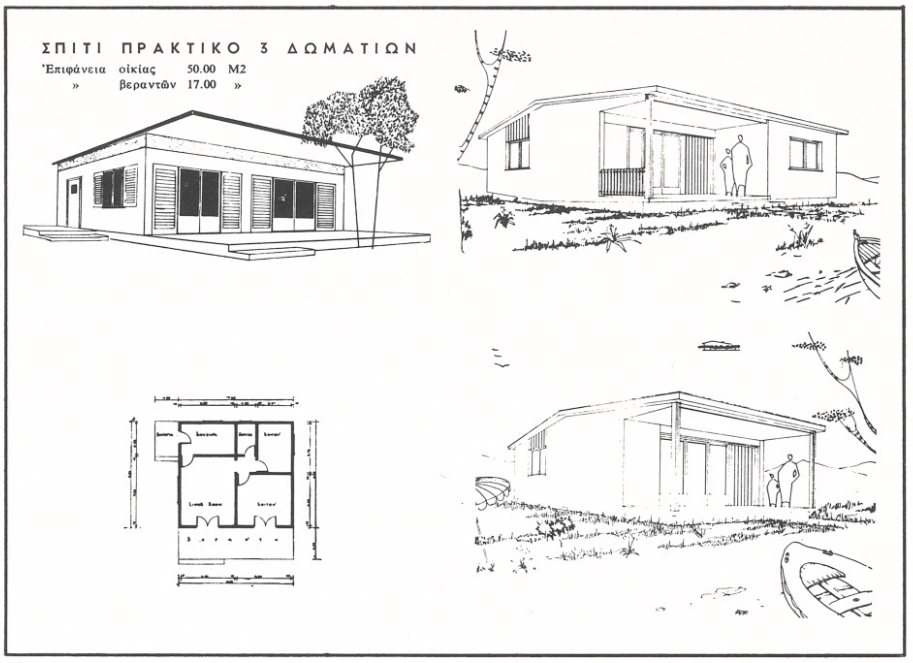

22

23

24

23.
Οἱ διαφημίσεις προσπαθοῦν νὰ πείσουν.

24.
Παράδειγμα λυομένου μὲ μόνιμους κατοίκους ποὺ ἔχουν κάνει παράνομες προσθῆκες καὶ ἀλλαγὲς (ἐπιφάνεια οἰκοπέδου 147,50 τμ). Α. Τὸ τυπικὸ λυόμενο ποὺ ἀγόρασαν (ἐπιφάνεια λυομένου 21,10 τμ), Β. Οἱ μεταβολὲς στὸ πρῶτο στάδιο. 1. Κατάργηση τῆς κουζίνας καὶ τοῦ ἀποχωρητηρίου καὶ δημιουργία ἑνὸς ἀκόμη δωματίου, 2. Κατασκευὴ ἀνεξάρτητου ἀποχωρητηρίου καὶ ὑπαίθριας κουζίνας ἔξω ἀπὸ τὸ λυόμενο (ἐπιφάνεια λυόμενου 23,80 τμ), C. Οἱ μεταβολὲς στὸ δεύτερο στάδιο. 3. Προσθήκη χώρου στὸ καθημερινὸ μὲ τὸ κλείσιμο τῆς βεράντας μὲ τζαμαρία, 4. Κατασκευὴ μικρῆς κουζίνας, 5. Προσθήκη στεγάστρου, 6. Διαμόρφωση ὑπαίθριου καθιστικοῦ, 7. Κατασκευὴ ἀποθήκης (ἐπιφάνεια λυομένου 31,35 τμ).

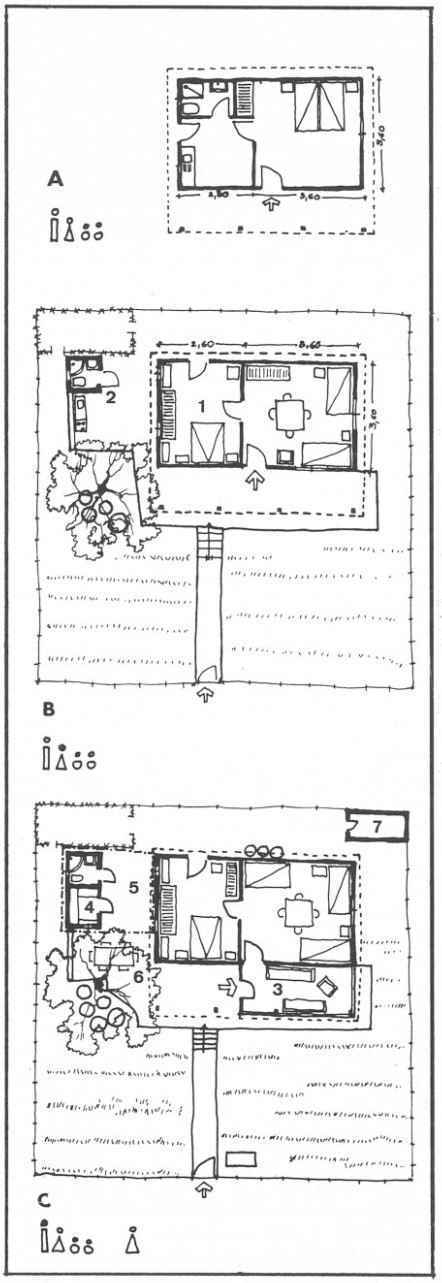

23.
Eloquent advertisements lure prospective owners.

24.
Example of "lyomeno" belonging to permanent residents who have made unauthorised additions, extensions and changes (plot area: 147.50 sq.m). A. Typical "lyomeno" in its original form ("lyomeno" area: 21.10 sq.m). B. Changes during phase one: 1. Conversion of kitchen and WC into a room, 2. Construction of outdoors WC and open-air kitchen (area: 23.80 sq.m). C. Changes during phase two: 3. Extension of living-room space by glazing part of the veranda, 4. Construction of small kitchen, 5. Roofing of open-air passage, 6. Arrangement of open-air seating area, 7. Construction of storeroom (area 31.35 sq.m).

Ὁ τουρισμὸς στὴν πράξη

1. Ἱσπανία
Ἕνας τουριστικὸς ἐφιάλτης

Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα

Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ οἱ πυκνότητες σὲ ὁρισμένες περιοχὲς προκαλοῦν ἐντύπωση: 34 ἑκατομμύρια ἐπισκέπτες τὸ 1973, 50 ἑκατομμύρια ἡ πρόβλεψη γιὰ τὸ 1980. Συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου ποσοστοῦ στὶς μεσογειακὲς ἀκτὲς καὶ τὰ νησιά. Μόνο στὴ Μαγιόρκα συνωστίζονται σήμερα 15.000 ἄνθρωποι στὸ τετραγωνικὸ χιλιόμετρο τὶς μέρες αἰχμῆς. Τὸ τουριστικὸ συνάλλαγμα ἔφτασε τὸ 1972 τὰ 2,5 δισεκατομμύρια δολλάρια καὶ κάλυψε τὸ 90% τοῦ ἐλλείματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου. Ὑπολογίζεται ἐπίσης πὼς ὁ τουρισμὸς συνετέλεσε κατὰ πολὺ στὸν διπλασιασμὸ τοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ προϊόντος τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, καὶ στὴν αὔξηση μεταξὺ 1967 καὶ 1971 τοῦ μέσου κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος κατὰ 43%. Σχετικὰ μὲ τὴν κατανομή του, ὅμως, οἱ ἔρευνες δείχνουν πὼς γιὰ τὸ 1/4 τῶν οἰκογενειῶν τῆς χώρας τὸ μηνιαῖο εἰσόδημα μόλις φτάνει τὶς 2.500 δρχ. Πέρα ἀπὸ τὶς ἐπίσημες στατιστικές, στοιχεῖα ἀπὸ ἐπιμέρους ἔρευνες ἀποκαλύπτουν μιὰ ἄλλη πραγματικότητα.

Ἀλλαγὲς στὴ φυσικὴ δομὴ

Ὁ ξένος ἐπισκέπτης βρίσκεται ἀντιμέτωπος μὲ ἕνα συνεχῶς ἀστικοποιούμενο περιβάλλον, τεχνητὸ (δηλαδὴ ἀποκομμένο κοινωνικὰ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη χώρα καὶ τὰ φυσικὰ καὶ αὐθεντικὰ τοπικὰ στοιχεῖα) καὶ μὲ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ ἀπωθητικό: ὁ συνωστισμὸς στὶς ἀκτές, ἡ ἀμφίβολης καθαριότητας θάλασσα, ὁ συνεχὴς θόρυβος τῆς μπετονιέρας. Λίγα χιλιόμετρα πέρα ἀπὸ τὶς ἀκτές, ἡ ἐνδοχώρα καὶ ὁ ντόπιος μοιάζουν νὰ μὴν ἀπολαμβάνουν τὰ «ἀγαθὰ τοῦ τουρισμοῦ». Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἴδια ἐδῶ καὶ δεκαετίες, τὰ χωριὰ διατηροῦν τὸν μεσαιωνικὸ χαρακτήρα τους, πολλὰ ἀπροσπέλαστα καὶ μὲ βασικὲς ἐλλείψεις: τὰ 3/4 τῶν σπιτιῶν στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς τῆς ἐπαρχίας τῆς Malaga δὲν ἔχουν τρεχούμενο νερό. Τὸ μέσο ἐτήσιο κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα ἐδῶ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 500 δολλάρια, ἐνῶ εἶναι τριπλάσιο περίπου στὶς παράκτιες περιοχές.

Ἀπασχόληση

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ πολλὲς φορὲς προβάλλεται σὰν πανάκεια ποὺ θὰ ἐξασφαλίσει αὐτόματα καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ὑπόλοιπων τομέων παραγωγῆς. Ὑποστηρίζεται πὼς ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη καὶ μόνο θὰ συγκρατήσει τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ ἢ θὰ ἀπορροφήσει ἕνα μέρος του στὰ νέα τουριστικὰ ἐπαγγέλματα. Δυστυχῶς ἡ ἱσπανικὴ ἐμπειρία δὲν παρουσιάζει ἐνθαρρυντικὰ παραδείγματα. Στὶς Καναρίους νήσους, π.χ., 15% τοῦ ἀγροτικοῦ δυναμικοῦ ἔχει ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες - βασικὰ τὸν τουρισμὸ - φαινόμενο ποὺ δὲν θὰ εἶχε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν οἰκονομία ἂν ὁδηγοῦσε σὲ ὀρθολογικότερη ὀργάνωση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ προϊόντα τῶν νησιῶν (ὀπωροκηπευτικά, ἐλιές, σταφύλια κἄ) δὲν ἐπιδέχονται μηχανικὴ καλλιέργεια, ἔχει δημιουργηθεῖ ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σαπίζουν τὰ προϊόντα τοῦ τόπου καὶ νὰ γίνονται εἰσαγωγὲς (ροδάκινα ἀπὸ τὴν Καλιφόρνια) γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ τουριστικὴ ἀγορά.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅσοι ἐγκαταλείπουν τὰ γεωργικὰ ἐπαγγέλματα βρίσκουν βέβαια ἀπασχόληση στὸν τουρισμό, καὶ μὲ καλὲς ἀμοιβές, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι γιὰ ἕνα διάστημα δύο-τριῶν μόνο μηνῶν, κι αὐτὸ κυρίως γιατὶ δὲν ὑπάρχουν βιομηχανίες συμπληρωματικὲς τοῦ τουρισμοῦ. Ἔτσι ὁ δείκτης ἀνεργίας εἶναι ἀπὸ τοὺς ὑψηλότερους, φτάνοντας ποσοστὸ 7% σὲ τουριστικὲς ἐπαρχίες ὅπως ἡ Malaga. Στὸν τομέα τῶν τουριστικῶν κατασκευῶν, ὅπου παρατηρεῖται συνεχὴς ζήτηση, ἡ ἀπασχόληση δὲν εἶναι ἐποχική, ἀλλὰ κι ἐδῶ ὑπάρχει κίνδυνος ἀνεργίας ἀπὸ αἰφνίδια πτώση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, εἰδικὰ σὲ περιοχὲς ὅπου μεγάλο ποσοστὸ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (πάνω ἀπὸ 50%) ἀπασχολεῖται στὶς οἰκοδομές.

Ἐπενδύσεις, ξένα κεφάλαια, κερδοσκοπία

Βέβαια οἱ ἐπενδύσεις, ὅπως δείχνουν οἱ στατιστικὲς, αὐξάνονται ἀλματωδῶς. Μόνο τὸ 1972 αὐξήθηκαν κατὰ 52% σὲ σχέση μὲ τὸν προηγούμενο χρόνο. Ἀλλὰ τὶ συμβαίνει ὅταν σὰν ἀποτέλεσμα τέτοιων ἐπενδύσεων παρουσιάζεται σὲ ὁρισμένες περιοχὲς (Κανάριοι νῆσοι) ἐτήσια αὔξηση 50% τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κλινῶν καὶ μόνο 5% τῶν ἀφίξεων;

Σύμφωνα μὲ ὁρισμένες ἐκτιμήσεις, τὸ ξένο κεφάλαιο καλύπτει σήμερα τὸ 60% τῶν συνολικῶν ἐπενδύσεων στὸ τομέα τοῦ τουρισμοῦ. Μιὰ μελέτη δείχνει ὅτι τουλάχιστον ἕνα ποσοστὸ 60% τῶν συνολικῶν ἐσόδων ἀπὸ τὸν τουρισμὸ διοχετεύεται ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ ὅπου ἔχουν γίνει οἱ ἐπενδύσεις, μὲ τὴ μορφὴ κερδῶν, τόκων, μερισμάτων, δαπανῶν γιὰ εἰσαγόμενα εἴδη κἄ, καὶ μόνο τὸ ὑπόλοιπο ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴν τοπικὴ οἰκονομία (ἀγορὰ ἐγχώρι-

ων προϊόντων, μισθοὶ κλπ). Τὰ ποσὰ δηλαδὴ ποὺ ἐπανεπενδύονται εἶναι ἐλάχιστα, ἐνῶ ὁ ἐπαναπατρισμὸς κεφαλαίου καὶ κερδῶν εἶναι ἀπεριόριστος.

Ἡ ἀγορὰ γῆς καὶ γενικὰ ἀκινήτων ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ἡ κερδοσκοπία ἔχουν πάρει τεράστια ἔκταση, ἰδιαίτερα στὶς παράκτιες περιοχές. Παράδειγμα: στὸ Torre del Mar τῆς Malaga μεγάλη οἰκοδομικὴ ἐπιχείρηση, ποὺ ἔκτισε μέσα στὰ τελευταῖα 10 χρόνια 63 πύργους μὲ 4.000 διαμερίσματα, πούλησε μόνο σὲ Γερμανοὺς 2.500 διαμερίσματα. Στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ κατὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο ὄχι μόνον οἱ τιμὲς τῶν οἰκοπέδων ἀνέβηκαν κατὰ 1000%, ἀλλὰ καὶ τὸ κόστος ζωῆς ἔφτασε σὲ μεγάλα ὕψη.

Ὑποδομὴ καὶ ὑπηρεσίες

Ἡ αὐξανόμενη ζήτηση τουριστικῶν ὑπηρεσιῶν δημιουργεῖ ποικίλα προβλήματα στὶς κρατικὲς καὶ δημοτικὲς ὑπηρεσίες: ἀπὸ τὴν ἔλλειψη πόσιμου νεροῦ καὶ τὴν αὔξηση τῆς τιμῆς του, μέχρι τὴν ἀδυναμία τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν νὰ ἀνταπεξέλθουν στὶς δαπάνες γιὰ ἔργα ὑποδομῆς καὶ τὴν παραγνώριση ἄλλων βασικῶν ἀναγκῶν (π.χ. σχολεῖα). Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα προβλήματα εἶναι ἡ αὐξανόμενη ρύπανση τῶν ἀκτῶν, λόγω τῆς ἀναρχικῆς καὶ ἐντατικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀνυπαρξίας ἐγκαταστάσεων βιολογικοῦ καθαρισμοῦ. Ἔτσι ὑπολογίζεται πὼς γιὰ τὴν ἐξυγίανση τῶν ἀκτῶν στὴν περιοχὴ τῆς Costa del Sol καὶ μόνο θὰ ἀπαιτηθεῖ 1 δισεκ. δρχ στὰ ἑπόμενα τρία χρόνια· ὁποιαδήποτε καθυστέρηση θὰ χειροτερέψει ἀνεπανόρθωτα τὴν κατάσταση.

Ἐπιδράσεις στὴν κοινωνία. Κοινωνικὰ προβλήματα

Οἱ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις καὶ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦνται εἶναι ποικίλα:

α) Ἡ πατροπαράδοτη φιλοξενία καὶ φιλικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς ξένους δοκιμάζεται καὶ ἀλλάζει. Οἱ Ἱσπανοὶ αἰσθάνονται πολλὲς φορὲς σὰν ξένοι στὴ χώρα τους, ὅταν στὶς ἀκτές τους θεωροῦνται σὰν δεύτερης κατηγορίας τουρίστες ἢ ὅταν δυσκολεύονται νὰ ἐπισκεφτοῦν περιοχὲς ποὺ ἔχουν «κλειστεῖ» ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ γιὰ ὁλόκληρη τὴν καλοκαιρινὴ περίοδο. Οἱ διακρίσεις γίνονται ἰδιαίτερα χτυπητὲς σὲ περιπτώσεις ὅπου οἱ ξένες τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις τοποθετοῦν ξένους ὑπαλλήλους στὶς ἀνώτερες θέσεις, ἢ ὅταν πληρώνουν μικρότερους μισθοὺς σὲ μόνιμους κατοίκους γιὰ παρόμοια ἐργασία.

β) Ἂν καὶ παρατηρεῖται μιὰ φιλελευθεροποίηση τῶν ἠθῶν, εἰδικὰ στὴ νεολαία (ποὺ ἔχει μεγαλύτερες εὐκαιρίες ἐπαφῆς μὲ τὸ ξένο στοιχεῖο), ἐντούτοις μιὰ τέτοια φιλελευθεροποίηση συχνὰ περιορίζεται στὴν ἁπλὴ μίμηση ἐπιφανειακῶν κανόνων συμπεριφορᾶς. Κι αὐτὸ γιατὶ ἡ αὐταρχικὴ δομὴ τοῦ συστήματος δὲν ἐπιτρέπει μιὰ πραγματικὴ διαλεκτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου τῆς συμπεριφορᾶς.

γ) Ὁρισμένες ἐκδηλώσεις τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (μόδα, ἀναψυχικὲς δραστηριότητες) μπορεῖ νὰ δείχνουν κάποιο βαθμὸ ἐξευρωπαϊσμοῦ, μιὰ πραγματικὴ ὅμως ἐπικοινωνία λείπει καὶ λόγω γλώσσας, καὶ λόγω καθεστωτικῶν περιορισμῶν, καὶ λόγω φυσικῆς ἀπομονώσεως τῆς τουριστικῆς κοινωνίας σὲ πολυτελῆ γκέτο.

(Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Der Spiegel στὶς 27 Αὐγούστου 1973)

Costa Concreto

Ἡ μεσογειακὴ ἀκτὴ τῆς Ἱσπανίας εἶναι ἀκόμα γεμάτη ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ρωμαϊκῶν καὶ ἀραβικῶν κάστρων. Τώρα ὅμως δὲν στέκουν πιὰ μόνα τους. Στὴν Costa Brava, τὴν Costa Blanca καὶ τὴν Costa del Sol οἱ σύγχρονοι πύργοι τῶν ξενοδοχείων καὶ τῶν διαμερισμάτων ἔχουν μετατρέψει τὰ ἥσυχα παράλια τῆς Ἱσπανίας σὲ μιὰ τσιμεντένια ἔρημο.

Τὸ «κόμπλεξ τῶν κτιρίων» ποὺ ἔχει κυριεύσει τοὺς Ἱσπανοὺς ἐπιχειρηματίες ἀποτελεῖ μιὰ ἀπάντηση στὴν τεράστια αὔξηση τοῦ τουρισμοῦ, ποὺ τὰ τελευταῖα 20 χρόνια ἔφερε $20 δισ. σὲ συνάλλαγμα, μετατρέποντας τὴν Ἱσπανία στὴν πιὸ τουριστικὴ χώρα τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ αὐτὴ οἰκοδομικὴ ἐπιδημία ἔφερε ἐπίσης ρύπανση τῆς ἀτμοσφαίρας, τοῦ νεροῦ, τοῦ τοπίου.

Οἱ ἀκτὲς τῆς Ἱσπανίας δὲν ὑπῆρξαν τὰ μόνα θύματα τῆς ἀπρογραμμάτιστης ἀναπτύξεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀπληστίας. Καὶ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς καὶ ἀμερικάνικες παράκτιες περιοχὲς ἔχουν ὑποστεῖ παρόμοιες καταστροφές. Οἱ Ἱσπανοὶ ἔχουν πλήρη συναίσθηση ὅτι θυσίασαν τὴ φυσικὴ ὁμορφιὰ στὸ οἰκονομικὸ κέρδος: δυστυχῶς, σὲ πολλὲς περιοχὲς οἱ καταστροφὲς εἶναι ἀνεπανόρθωτες.

Οἱ τσιμεντένιες ἀκτὲς τῆς Ἱσπανίας - καὶ οἱ σημερινὲς ἐπιφυλάξεις τῶν Ἱσπανῶν - θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν μιὰ προειδοποίηση γιὰ ὅσες χῶρες ἀναπτύσσουν παραθεριστικὰ καὶ κυρίως παράλια κέντρα: οἱ μπουλντόζες δὲν πρέπει νὰ δουλεύουν ἀνεξέλεγκτα. Εἶναι παράλογο νὰ ἐπιτρέπουμε στὸν τουρισμὸ νὰ καταστρέφει τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ κυρίως ζητοῦν οἱ τουρίστες στὴ χώρα τους ἢ στὸ ἐξωτερικό.

(Ἀποσπάσματα ἀπὸ σχόλιο ποὺ δημοσιεύτηκε στοὺς New York Times στὶς 26 Σεπτεμβρίου 1973)

2. Ἑλλὰς

1.
Πόρτο Ράφτη.

2.
Πόρτο Ράφτη.

3.
Κινέτα, Κόστα - Ἑρμιόνη.

4.
Λαιμὸς Βουλιαγμένης, Καβούρι, Βραώνα, Σαρωνίδα (ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω). Φωτογραφίες Μαρίας Δάρα.

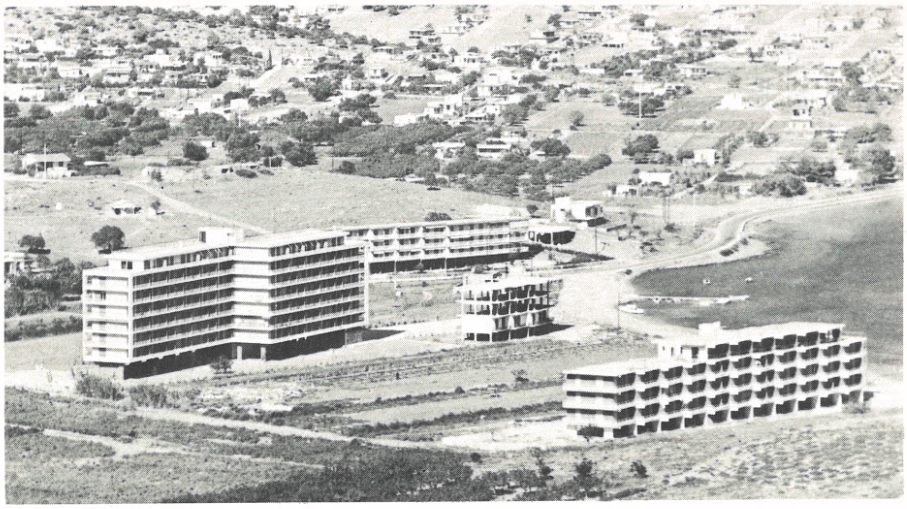

1

2

3

2

Κριτική

Criticism

Σημειώσεις γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου. Μιὰ μὴ συστηματικὴ θεώρηση

τοῦ καθηγητοῦ Δ.Α. Φατούρου

1. Προκαταρκτικὲς σημειώσεις

1. 1. Πρόθεση αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων

Πρόθεσή μου δὲν εἶναι νὰ παρουσιάσω μιὰ σχετικὰ πλήρη ἢ ἱκανοποιητικὴ μελέτη γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν εἶναι οὔτε μιὰ προσπάθεια γι' αὐτό, οὔτε μιὰ διατύπωση κάποιων ὁριστικῶν κριτηρίων.

Πρόθεσή μου καὶ σκοπὸς αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων εἶναι νὰ δοθεῖ μιὰ εὐκαιρία σὲ ὅσους τὶς διαβάσουν νὰ σκεφτοῦν ξανὰ *γιατί* καὶ *πῶς* ἀποφαινόμαστε ὅτι τοῦτο τὸ κτίριο εἶναι καλό, τὸ ἄλλο «ἀτυχὲς» ἢ ἀπάνθρωπο κλπ. Τί ἀκριβῶς βάλαμε στὸ μυαλό μας καὶ εἴπαμε πὼς αὐτὸ τὸ κτίριο εἶναι «κακὸ» ἢ «ἔ, καλό», ἐνῶ ἀπορρίψαμε τὸ ἄλλο; Γιατί βάλαμε σὰν ἀπαραίτητο ὅρο, τὸ κτίριο αὐτὸ νὰ εἶναι πρῶτα-πρῶτα ἔτσι καὶ ὄχι ἀλλιῶς; Ἔπρεπε αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ πρωταρχικὸ (10) κριτήριο;

Ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀκόμη δυσκολία: Οἱ σημειώσεις αὐτὲς ἀλλιώτικα θὰ διαβαστοῦν καὶ θὰ «λειτουργήσουν» γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ ἀλλιώτικα γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἀλλιώτικα γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ σχεδιάζει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ἀλλιώτικα γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ σχεδιάζει γιὰ ἄλλον κλπ.

Φοβᾶμαι ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν θὰ μπορέσω νὰ τὰ βάλω σὲ μιὰ τάξη καὶ νὰ τὰ κάνω σαφῆ. Ἔτσι οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν ὄχι μόνο πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μιὰ πρώτη ἀτελὴς διατύπωση, ἀλλὰ καὶ μιὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ μπορέσω νὰ τὶς διορθώσω καὶ νὰ τὶς ἀλλάξω.

1. 2. Ποιοί κάνουν κρίσεις γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ

Θέλω νὰ ξεκαθαρίσω ποιοί εἶναι αὐτοὶ ποὺ κάνουν τὶς κρίσεις γιὰ ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο:

α) οἱ ἀρχιτέκτονες,

β) οἱ παράλληλοι ἢ οἱ ἐφαπτόμενοι ἐπιστήμονες (μηχανικοί, καλλιτέχνες, ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι),

γ) τὸ κοινό, μικρὲς καὶ μεγάλες ὁμάδες ἀνθρώπων.

Ἀλλά:

δὲν κάνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι κρίσεις. Ἀκόμα καὶ ὅλοι οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν εἶναι πάντοτε πρόθυμοι νὰ κάνουν κρίσεις - ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀνταγωνιστικὲς ἢ συμφεροντολογικὲς αἰτίες. Οἱ αἰτίες εἶναι σχετικὰ ἁπλές, π.χ. ἀδιαφοροῦν (γιατὶ ὅμως ἀδιαφοροῦν;), δὲν τοὺς κινεῖται τὸ ἐνδιαφέρον, δὲν τὸ βρίσκουν ἰδιαίτερα σοβαρὸ θέμα.

Ἄφησα ἀπέξω τοὺς ἐπαγγελματίες τῆς ἀξιολογήσεως, τοὺς κριτικοὺς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Πόσοι ὅμως εἶναι;

1. 3. Ἀξίζει τὸν κόπο ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς;

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία μὲ τὴν ὁποία συχνὰ ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ καὶ οἱ δυσκολίες στὴν κριτικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι πολλές.

Μήπως δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ γίνεται; Ἡ ἀπάντηση μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ λιγόλογη, ἀρκεῖ νὰ ξέρουμε ἢ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι τὸ τεχνητὸ περιβάλλον, καὶ μάλιστα σὰν σύνολο, σὰν διάρθρωση δυνατοτήτων, δὲν παίζει ἀσφαλῶς τὸν κυρίαρχο ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῶν νοητικῶν ἱκανοτήτων καὶ τῆς συγκινησιακῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ εἶναι σίγουρα ἕνας ἀναμφισβήτητος παράγοντας στὶς σχετικὲς διαδικασίες (8). Ἀφοῦ αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἰσχύει, τότε εἶναι ἀπαραίτητο καὶ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ συζητοῦμε γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μᾶς χρειάζεται ὅμως καὶ γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο: γιὰ νὰ σκεφτοῦμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, καθαρὰ καὶ μὲ συνέπεια, τὰ προβλήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἔτσι ὥστε νὰ εἴμαστε πειστικοὶ στὰ ἐπιχειρήματά μας, καὶ νὰ πάψουν - ὅσο εἶναι δυνατὸ - σχετικοὶ ἢ ἄσχετοι νὰ μᾶς γεμίζουν τὸ κεφάλι μὲ ἐξυπνάδες καὶ ἀφορισμοὺς (10).

1. 4. Τὶ πρέπει νὰ καταλάβουμε

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς ποὺ συζητοῦν γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική, τὰ κριτήρια καὶ οἱ αἰτίες εἶναι ἴδιες, ἢ μᾶλλον κατατάσσονται στὶς ἴδιες κατηγορίες, μόνο ποὺ δὲν τὶς χρησιμοποιοῦν ὅλες ἢ δὲν κάνουν τοὺς ἴδιους συνδυασμούς. Δηλαδὴ δίνουν, ὅπως λέμε, διαφορετικὲς προτεραιότητες, ἐνδιαφέρονται φανερὰ ἢ ὄχι, συνειδητὰ ἢ ὄχι, γιὰ διαφορετικὰ πράγματα.

Ἂν μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε ποιοί ἀκριβῶς νοητικοὶ μηχανισμοὶ καὶ συγκινησιακὲς ἀντιδράσεις συμβαίνουν στὸ ἄτομο ἢ στὴν ὁμάδα ποὺ κάνει τὶς κρίσεις γιὰ ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο, τότε μποροῦμε:

α) νὰ καταλάβουμε γιατὶ ἀξιολογεῖ ἔτσι καὶ ὄχι ἀλλιῶς,

β) ἂν ἡ ἀξιολόγηση χρησιμοποίησε τὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου,

γ) ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ πειστεῖ καὶ πόσο γιὰ μιὰ ἄλλη ἀξιολόγηση,

δ) νὰ προβλέψουμε τὴν κρίση του γιὰ ἕνα ἄλλο ἔργο,

ε) νὰ χρησιμοποιήσουμε θετικὰ τὴν κρίση του γιὰ ἕνα ἄλλο ἔργο.

Notes on the criticism of architecture. A non-systematic essay

by Prof. D.A. Fatouros

The purpose of these notes

My intention has not been to develop here a more or less comprehensive approach to the evaluation of architecture, or to formulate definite and final criteria.

My intention has simply been to encourage the reader to reflect on the *why* and *how* we decide that building A is "good" while building B is "poor" or "inhuman". What are we thinking when we say that and such a building is "bad" or "passable". Why do we assume that the necessary prerequisite for this building should be this and not that. And should this have been our main criterion.

There is one more difficulty: these notes will be read and will "function" differently in the case of the architect and in the case of the general reader; differently in the case of the architect designing for himself and in the case of the architect designing for somebody else, etc.

I'm afraid I won't be able to put some order into all this and make it very clear. The notes that follow must be seen not only as a tentative formulation, but also as an opportunity for me to reflect on them and correct them or eventually change them.

Who are the people usually involved in the evaluation of architecture? Is it worthwhile to make such evaluations? What factors usually enter into it (the work of architecture as such, the individual or the group evaluating it, the architect designing it).

In the case of the architect-designer, what I mean is: the instructions given (i.e. the programme, its analysis, the principles governing it) and the extent to which the architect follows them. The programme, the data, the instructions or whatever you wish to call them must be differentiated from the design, or rather the instructions must be differentiated from the architect.

We often evaluate the instructions, or rather the degree of successful execution by the architect, and not the architect himself. Should we not , however, evaluate the architect as well?

What usually happens with the architect is something like this:

1. The architect has agreed to carry out the instructions. Work progresses.
2. The architect has not agreed to carry out the instructions. Work stops, with this architect at any rate.
3. All or part of the instructions are incompatible with the demands of organisation of the immediate or larger environment.
4. All or part of the instructions are compatible with the demands of organisation of the immediate or larger environment.
5. The architect has worked out a hierarchy of priorities concerning the immediate and the larger environment.
6. The architect has not worked out such a hierarchy of priorities, or is not concerned at all about such things, and accepts *a*

2. Οἱ παράγοντες ποὺ καθορίζουν τὴν ἀξιολόγηση (κρίση) τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου

2. 1. Οἱ δυσκολίες νὰ ὁριστοῦν οἱ παράγοντες καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀξιολογήσεως

Ἀπὸ τρεῖς διαφορετικὲς πλευρὲς χρειάζεται νὰ συζητηθεῖ ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου ἤ, ἀλλιώτικα, τὸ ἔργο προσδιορίζεται ἀπὸ τρεῖς παράγοντες:

α) τὸ ἔργο,

β) τὸ ἄτομο ἤ τὴν ὁμάδα ποὺ κρίνει τὸ ἔργο,

γ) τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ μελέτησε τὸ ἔργο.

Μιὰ προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ποὺ ἀποβλέπει κυρίως στὴ διάκριση καὶ κατάταξη τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δραστηριότητας, φαίνεται καθαρὰ σὲ ἕνα σχετικὰ παλαιὸ κείμενο τοῦ R. Banham (3) ποὺ εἶναι καὶ σήμερα χρήσιμο. Μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση μπορεῖ νὰ γίνει μὲ καθαρὰ ἐπιστημονικὲς τεχνικὲς μετρήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, ὅπως ἡ θαυμάσια ἀνάλυση ποὺ κάνει ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψη ὁ D. Canter (5) γιὰ τὸ Βασιλικὸ Παιδιατρικὸ Νοσοκομεῖο στὸ Yorkhill τῆς Γλασκώβης.

Οἱ δυσκολίες τῆς κριτικῆς καὶ οἱ πολλὲς σκοπιὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες μπορεῖς νὰ ἀσκηθεῖ φαίνονται ἀπὸ μιὰ ἐνδιαφέρουσα σειρὰ παρατηρήσεων τῶν ἐκδοτῶν τοῦ *Architects'Journal* (6). Στὶς παρατηρήσεις τους αὐτὲς διακρίνουν δύο κατευθύνσεις, τὴ «νομοθετικὴ» (nomothetic) καὶ τὴν «ἰδιογραφικὴ» (idiographic), ὅπως τὶς ὀνομάζουν. Στὴν πρώτη περίπτωση, ὅπου χαρακτηριστικὰ κατατάσσουν καὶ τὴν κριτικὴ ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ ἄποψη τοῦ Canter ποὺ ἀνέφερα πρὶν (5), ἡ κριτικὴ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ μιᾶς εἰδικῆς περιπτώσεως καὶ προσπαθεῖ ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἀναπτύξει γενικότερες ἀλήθειες ποὺ μποροῦν νὰ χρησιμοποιθοῦν σὲ κατηγορίες φαινομένων. Στὴ δεύτερη, ἡ κριτικὴ συγκεντρώνεται στὸν μοναδικὸ χαρακτήρα τῆς περιπτώσεως ποὺ μελετᾶ. Στὰ συμπεράσματά τους γιὰ τὶς δύο αὐτὲς κατευθύνσεις ὑποστηρίζουν ὅτι πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη εἶναι χρήσιμες καὶ ἀπαραίτητες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καθεμιά, ὑποστηρίζουν, ἔχει τὶς ἀρετές της καὶ τὰ μειονεκτήματά της. Ἡ δεύτερη, ποὺ εἶναι ὁλιστική - ἀντιμετωπίζει τὸ κτίριο ὁλικὰ - καὶ προσανατολισμένη πρὸς τὶς ἀνθρώπινες ἐπιστῆμες, μοιάζει νὰ δείχνει μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ζοῦμε καὶ καταλαβαίνουμε τὸ κτίριο ὑποκειμενικά, ἀλλὰ δὲν δίνει φανερὴ πληροφορία, στοιχεῖα ποὺ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸ μέλλον γιὰ τὴ μελέτη ἑνὸς ἄλλου νέου κτιρίου. Ἡ πρώτη, ποὺ εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὴ θετικὴ ἐπιστήμη, δίνει φανερὰ διαμορφωμένη πληροφορία, καὶ χρήσιμη γιὰ ἕνα ἄλλο κτίριο, ἀλλὰ στὴ σημερινή της πρώϊμη φάση πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικά της στοιχεῖα, ὅταν εἶναι ἀξιόπιστα, τείνουν νὰ εἶναι μηδαμινά, ἐνῶ ὅταν δὲν εἶναι μηδαμινὰ δὲν εἶναι ἀξιόπιστα.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις ποὺ ἔχω γι' αὐτὴν τὴ διάσταση ἀνθρωπιστικῆς καὶ

1.

Αὐτὸ ποὺ περιμένουμε νὰ ἔρθει: τόπος συγκεντρώσεως ὑπερ-ξενοδοχείων. Τί θέλετε; Τί σᾶς ἐνδιαφέρει; Ἂν εἶναι "ὡραῖος" ὁ ψηλὸς πύργος ξενοδοχεῖο; (Ἂν εἶναι βέβαια "ὡραῖοι" οἱ πύργοι.) Ἂν "διαμορφώθηκαν ὡραῖα λιμανάκια;" Ἢ τί θὰ γίνουν οἱ διπλανὲς περιοχὲς κατοικίας; Τί μεταμορφώσεις θὰ ἐπιβάλλουν τὰ τεχνικὰ συγκοινωνιακὰ ἔργα; Ἢ ἀπὸ ποιούς καταλαμβάνεται ἡ θαλάσσια περιοχή;

1.

This is what we are expecting: an agglomeration of super-hotels. What do you want? What are you interested in? Whether the high-rise hotel tower is "beautiful"? Whether the marinas are attractive? Or what will happen to the residential areas nearby? What transformations the large-scale public works for the new traffic will bring? Or who will take possession of the beaches?

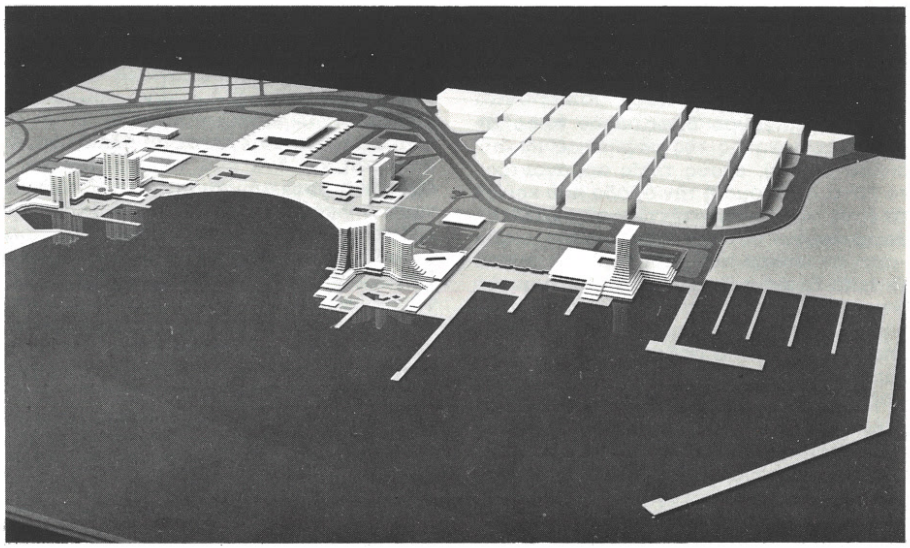

1

priori whatever instructions he receives.
How can then the architect escape judgement?
But is a work of architecture "right" or "wrong"? More specifically, right in this respect, wrong in the other, or more so than another work and so forth? That is, not right or wrong as a whole (which , I believe, would be almost impossible) but: (a) in some of its aspects, (b) in relation to other works intended for the same purpose, (c) in some of its aspects as compared to similar aspects in works intended for other purposes.
Let us assume the answer is a categorical: *Yes.* The ultimate, concise judgement - if required - will reflect the priorities in the criteria used: which is the fundamental criterion, whether the work should satisfy this rather than the other criterion (but also why).
We must therefore agree to a certain extent, if not on general common requirements, at least on their fundamental importance.

A possible concise critical approach

The analysis of an architectural work according to what I have up to now tried to explain and the collection of the necessary data require a lot of time. Quite often, however, the object under consideration is not such as to warrant lengthy analysis. In other instances, both data and time are not available. Whatever the case, a critical appraisal, when presented, must be lucid, clearly grounded on specific data, concise and conprehensible to the general public.
I believe that all these requirements would probably be satisfied by a combination of the following:
1. Evaluation of each of the basic characteristics of the work separately:
a. Visual organisation (or, more generally, perceptual organisation).
b. Cost and financing.
c. Relation of the work to its immediate environment.
d. Position within a larger hierarchy of priorities.
e. Special use.
f. Conditions of life inside or around it.
2. A general appraisal, if required, should be the composite result of the above or, if that is not possible, then it should cover at least one or two aspects, those accepted as being the most important.
Such an appraisal may also be expressed in terms of something like a matrix, though this matrix apart from the fact that it may be analytical to varying degrees, presents difficulties in terms of identifying and classifying the information used.
For this or any other type of critical appraisal it is imperative that, whenever data are lacking, one must clearly state that for the corresponding aspect of the architectural work no data or few data are available, that these are such and such, and that an arbitrary hypothesis is therefore adopted. Perhaps this would contribute in eliminating the rhetoric, nonsense and tautologies of many critical essays, enabling the reader to grasp those points about the work which are relevant and important to man.
Though I have not stated anything specific about each individual aspect of the work, I hope it has by now become clear that the decision-making processes, on one hand, and the criticism concerning these aspects, on the other (just as much the result of decision-making processes), are at all times dependent on the attitude adopted by a certain individual or a certain group within society as a whole.
In other words, criticism is always determined by an *ideology*, whether direct or indirect, explicit or implicit, clear or confuse. It is this ideology that governs the architect's activity, and it is this ideology that the critical appraisal of a work of architecture should try to comprehend while declaring at the same time its own ideology.
We must clarify one last point: To whom is the criticism addressed? But I think that by now some directions must have emerged. I hope to be able to elaborate on those at some future date.

ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως, νομίζω καὶ ἐγὼ ὅτι καὶ οἱ δύο κατευθύνσεις, ὅταν εἶναι τεκμηριωμένες καὶ σαφεῖς, εἶναι τὸ ἴδιο χρῆσιμες.

Στὴ δεύτερη μᾶλλον κατηγορία, ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσω τὴ διάκριση τοῦ *Architects' Journal*, θὰ κατέτασσα τὴν κριτικὴ τοῦ Reynar Banham, ἑνὸς τυπικοῦ καὶ δυναμικοῦ ἐκπρόσωπου τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς σήμερα. Λέω «μᾶλλον» ὄχι μόνο γιατὶ ἡ τεκμηρίωσή του δὲν εἶναι πάντα ἱκανοποιητική, ὅπως ἀντίθετα εἶναι, π.χ., ἡ κριτικὴ τοῦ J. McKean γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Essex τὴν ὁποία τὸ *Architects'Journal* φέρνει σὰν παράδειγμα γιὰ τὴν κατηγορία αὐτή, ἀλλὰ καὶ γιὰ δύο ἀκόμη λόγους: (α) γιατὶ θέλει νὰ βγάλει καὶ γενικότερα συμπεράσματα, ὅπως π.χ. οἱ παρατηρήσεις του γιὰ τὸ ὅτι τὰ κτίρια γιὰ τὶς ἀρχιτεκτονικὲς σχολὲς περνᾶν σήμερα μιὰ φάση ἐνθουσιασμοῦ γιὰ τὰ μεγάλα ἀνοίγματα, τὸ big shed syndrome ὅπως τὸ ὀνομάζει (4), καὶ (β) γιατὶ ἔχει ἕνα προσωπικό, ἐντυπωσιακὸ καὶ ἀφοριστικὸ ὕφος, ποὺ καὶ μόνο αὐτὸ δὲν βοηθάει γιὰ νὰ καταταχθεῖ μὲ βεβαιότητα σὲ μιὰ συστηματικὴ κριτικὴ ὁποιασδήποτε κατηγορίας. Ἄλλο ἂν αὐτὸ τὸ ὕφος μπορεῖ, πολὺ συχνά, νὰ γίνει ἕνα θετικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική.

Ἂς ξαναγυρίσουμε ὅμως, στὴν προσπάθεια μιᾶς κριτικῆς τῆς σαφήνειας (ἢ τοῦ ἁπλοῦ λόγου), στοὺς τρεῖς παράγοντες: τὸ ἔργο, τὸ ἄτομο ἢ τὴν ὁμάδα ποὺ κρίνει τὸ ἔργο, καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ μελέτησε τὸ ἔργο.

2. 1. 1. Τὸ ἔργο

Ἡ κρίση γιὰ τὸ ἔργο στηρίζεται σὲ παρατηρήσεις σχετικὲς μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸ ἀποτελοῦν. Τὰ πιὸ σοβαρὰ ἴσως εἶναι τὰ παρακάτω:

1. Τί φαίνεται, ἢ πιὸ σωστὰ ποιά εἶναι τὰ ἀντιληπτικὰ καὶ κυρίως τὰ ὀπτικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου (9). Τὰ ἀντιληπτικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου προσδιορίζονται ἀπὸ μερικὰ βασικὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη: ἁπλὸ - πολύπλοκο, μεγάλο - μικρό, μοναδικὸ - συχνὸ (κοινό), ἴδιο-διαφορετικὸ (λίγο, πολύ), στερεὸ (διαρκεῖ, ἀντέχει) - ὄχι στερεὸ (δὲν διαρκεῖ, δὲν ἀντέχει). Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὅμως δὲν εἶναι ἔτσι ἁπλά, γιατί π.χ. πρέπει νὰ ποῦμε ὄχι μόνο ἂν εἶναι στερεὸ ἢ ὄχι, ἀλλὰ καὶ ἂν μοιάζει γιὰ τέτοιο.

2. Τὶ ἐκπροσωπεῖ, δηλαδὴ ποιά εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ χρήση (αὐτὸ ποὺ λέμε ἡ κύρια λειτουργία) τοῦ ἔργου. Ἡ χαρακτηριστικὴ χρήση τοῦ ἔργου δηλώνει ὄχι μόνο ἂν εἶναι ἐργοστάσιο ἢ ξενοδοχεῖο, ἀλλὰ καὶ γιὰ *ποιούς* ἔχει γίνει καὶ *ἀπὸ ποιούς* ἔχει γίνει.

3. Τί κόστισε, δηλαδὴ ποιά εἶναι τὰ οἰκονομικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου. Δὲν ἀρκεῖ μόνο νὰ δηλωθεῖ τί κόστισε τὸ ἔργο, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ συσχετιστεῖ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα του. Δηλαδὴ ἄλλη εἶναι ἡ κρίση γιὰ ἕνα ἔργο μοναδικὸ καὶ πολυτελὲς ποὺ ἔχει κοστίσει πολὺ καὶ ἄλλη ἂν δὲν εἶναι μοναδικὸ καὶ πολυτελές, ἄλλη ἂν κόστισε πολὺ καὶ ἔχει γίνει ἀπὸ μιὰ ἀδύναμη οἰκονομικὰ ὁμάδα καὶ ἄλλη ἂν ἔχει κοστίσει λίγο καὶ ἔχει γίνει ἀπὸ μιὰ δυνατὴ οἰκονομικὰ ὁμάδα.

4. Πῶς ἱκανοποιεῖ τὶς κύριες καὶ τὶς δευτερεύουσες χρήσεις, δηλαδὴ κυρίως *πῶς ζοῦν μέσα σ' αὐτό*. Χρειάζεται ὅμως προσοχή: οἱ δευτερεύουσες χρήσεις τοῦ ἔργου εἶναι δευτερεύουσες ὡς πρὸς τὸ ὅτι δὲν δηλώνουν τὸν προορισμό του, τὴ χαρακτηριστικὴ χρήση του, εἶναι ὅμως πρωτεύουσες καὶ κυρίαρχες, καὶ γι' αὐτὸ ἐπηρεάζουν τὴν ἀξιολόγηση, ἐπειδὴ προσδιορίζουν συχνὰ τὶς θεμελιώδεις ἀπαιτήσεις συμπεριφορᾶς καὶ ἀνέσεως, ὅπως π.χ. ἂν τὸ κτίριο ἔχει κρύο τὸ χειμώνα, ζέστη τὸ καλοκαίρι, δυσκολία νὰ βρεῖς ποῦ νὰ κατευθυνθεῖς, «στριμωγμένες» διαστάσεις στὴ μετακίνηση στοὺς διαδρόμους κλπ. Οἱ παρατηρήσεις μάλιστα αὐτὲς γίνονται καὶ ἀπὸ ὅσους τὸ ἔχουν ζήσει, δηλαδὴ τὸ ἔχουν χρησιμοποιήσει, καὶ ἀπὸ ὅσους δὲν τὸ ἔχουν χρησιμοποιήσει. Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία περιλαμβάνονται καὶ κρίσεις ὅπως «τὸ κτίριο δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι...», ποὺ θὰ πρέπει νὰ συσχετιστοῦν μὲ ὅσα ἀναφέρονται πιὸ πρὶν στὴν κατηγορία (1) καὶ πιὸ κάτω στὴν (5).

5. Τί πρέπει νὰ εἶναι ἢ τί θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕνα τέτοιο ἔργο ὡς πρὸς τὸ ἄτομο ποὺ τὸ ἀξιολογεῖ. Τὸ ἔργο, ἀπὸ τὴ χαρακτηριστική του χρήση, τὴ θέση του καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα, δηλώνει ὄχι μόνο τί εἶναι ἀλλὰ καὶ τὶς *προσδοκίες* τοῦ κοινοῦ ἀπὸ αὐτό. Δηλαδὴ τί περιμένει νὰ εἶναι ἕνα τέτοιο ἔργο: συμμετρικό, ὀγκῶδες, ψηλό, ἴδιο μὲ τὰ ἄλλα, σ' αὐτὴ τὴ θέση κλπ.

6. Τί σχέση ἔχει μὲ τὸ σύνολο τοῦ περιβάλλοντός του, τὸ δομημένο καὶ τὸ φυσικό, κυρίως τὸ ἄμεσο. Ἡ σχέση τοῦ ἔργου μὲ τὸ περιβάλλον εἶναι μιὰ συνηθισμένη ἀφορμὴ γιὰ κρίσεις. Τέτοιες κρίσεις ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ ἂν κρύβει τὸ δάσος, ἂν κόπηκαν δέντρα γιὰ νὰ κατασκευαστεῖ, ἂν εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ πλαϊνά του κλπ.

2. 1. 2. Τὸ ἄτομο ἢ ἡ ὁμάδα ποὺ κρίνει τὸ ἔργο

Ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου ἤ, ἀλλιώτικα, ἡ ἀπόφασή γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ *ποιός* ἢ ποιοί τὸ κρίνουν, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ νοητικά, συγκινησιακὰ καὶ πολιτιστικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ὁμάδας ποὺ τὸ συζητεῖ. Τέτοια εἶναι: ἡ φιλοδοξία, ἡ νοητικὴ ἀκαμψία, ἡ διάθεση γιὰ ἀλλαγή, ἡ προηγούμενη ἐξοικείωση, ἡ ἐπαγγελματικὴ σχέση πρὸς τὸ ἔργο. Στὴν τελευταία περίπτωση ἡ σχέση αὐτοῦ ποὺ κρίνει πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ ἔχει μελετήσει τὸ ἔργο, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχει ἄμεση σχέση, παίζει ἕναν ἰδιαίτερα εὐαίσθητο ρόλο: ποιά εἶναι ἡ προσωπικὴ ἢ κοινωνικὴ κλπ σχέση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν μελετητή; Συγχωράει καὶ ἐπιτρέπει ἀνεπιτυχεῖς λύσεις, βρίσκει τὰ θετικὰ στοιχεῖα ἢ τὰ ἀρνητικὰ κλπ.

Στὴν «ἐκφερόμενη» κρίση παίζει ρόλο καὶ τὸ τί βάρος δίνουν οἱ ἄλλοι στὴν κρίση αὐτοῦ ποὺ κρίνει. Οἱ ἄλλοι τοὺς ὁποίους λογαριάζει, ὅπως οἱ οἰκονομικὰ ἢ διοικητικὰ δυνατότεροι ἢ οἱ πιὸ κοντινοί του ἰδεολογικά, οἱ προσωπικοί του φίλοι κλπ. Πρέπει νὰ κάνουμε μιὰ διάκριση στὰ ἄτομα ποὺ κρίνουν ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο: α) σὲ αὐτοὺς ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν (τοὺς χρῆστες) καὶ β) σὲ αὐτοὺς ποὺ δὲν τὸ χρησιμοποιοῦν.

Γιὰ τὴν πρώτη περίπτωση ὑπάρχουν ἀρκετὰ προχωρημένες τεχνικὲς γιὰ νὰ γίνουν φανερὲς καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν οἱ κρίσεις τους (1, 5, 6, 12). Γιὰ τὴ δεύτερη περίπτωση ἡ καταγραφὴ καὶ ἀξιολόγησή τους εἶναι πιὸ δύσκολη, ἂν καὶ ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὴν πρώτη (1, 5, 12).

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς διαφορᾶς κριτικῆς μεταξὺ τοῦ ἀτόμου ποὺ θὰ τὸ χρησιμοποιήσει καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονα εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ ἐκδότη τοῦ *Architects' Journal* σχετικὰ μὲ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ διαγωνισμὸ γιὰ τὸ Δημαρχεῖο τοῦ Northampton (7). «Ὅλοι οἱ ἀρχιτέκτονες πρέπει κάποια στιγμὴ τῆς ζωῆς τους νὰ προσπαθήσουν νὰ γίνουν πελάτες... Ἂς ἀποφασίσει ὁ ἀρχιτέκτονας νὰ ξοδέψει τὰ χρήματά του, ποὺ τὰ ἔχει κερδίσει μὲ κόπο, ἀναθέτοντας σὲ κάποιον ἄλλο ἀρχιτέκτονα νὰ σχεδιάσει κάτι γι' αὐτόν, καὶ τότε γρήγορα θὰ ἀναγνωρίσει τὴ δοκιμασία τοῦ πελάτη ὅταν βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μὲ τὴν πρώτη ἔνδειξη δυσκολίας ἢ ἀβεβαιότητας τοῦ ἀρχιτέκτονά του. Ἡ κρίση ἐμπιστοσύνης γίνεται ἀκόμα πιὸ φανερὴ ὅταν ἀρχίσει τὸ χτίσιμο. Στὸ πρῶτο λάθος ποὺ θὰ ἐμφανιστεῖ στὸ κτίριο, ὁ πελάτης πρέπει νὰ ἀποφασίσει ἂν θὰ τὸ ἀφήσει ἔτσι καὶ θὰ ζήσει μ' αὐτὸ ἢ θὰ πληρώσει γιὰ νὰ τὸ γκρεμίσουν καὶ μετὰ θὰ ξαναπληρώσει γιὰ νὰ τὸ χτίσουν σωστά. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ ἀρχιτέκτονας πρέπει νὰ ξοδέψει ἀρκετὸ καιρὸ σὲ συζητήσεις γιὰ νὰ ἐπανορθώσει τὸ πρῶτο ρῆγμα στὴν οὐσιαστικὴ σχέση ἐμπιστοσύνης μὲ τὸν πελάτη του. Ἀλλὰ ἀσφαλῶς οἱ ἀρχιτέκτονες τὰ καταφέρνουν πολὺ καλὰ στὴ συζήτηση. Σχεδὸν ὅλοι οἱ πιὸ γνωστοί μας ἀρχιτέκτονες εἶναι καλοὶ συζητητὲς καὶ καλοὶ στὴν τεχνικὴ τῆς πειθοῦς. Σήμερα, ἡ συζήτηση γιὰ τὶς ἀποτυχίες στὴ σύνθεση, τὴ μελέτη καὶ τὴν κατασκευὴ τῶν κτιρίων εἶναι κοινὸς τόπος...

Ἕνας κριτής, ὁ William Whitfield, περιέγραψε τὴ λύση ὡς τὴν πιὸ ἐνδιαφέρουσα ποὺ δόθηκε σὲ βραβεῖο ἐθνικοῦ διαγωνισμοῦ στὸν αἰώνα μας καὶ μίλησε τόσο πειστικὰ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία μὲ τὴν ὁποία μιὰ πυραμίδα ταίριαζε στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πελάτη, ὥστε θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ συμπεράνει ὅτι ὅλα τὰ δημαρχεῖα ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς θὰ πρέπει νὰ εἶναι πυραμιδοειδῆ. Ἀλλὰ ὅταν οἱ δύο ἐκπρόσωποι τοῦ Δήμου ρωτήθηκαν, ἀποκάλυψαν μιὰ πιθανὴ πηγὴ τῆς ἀβεβαιότητας ἐκείνης ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ μειοψηφίσουν. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κρίσεως ρώτησαν τοὺς συνεργάτες τους κριτὲς-ἀρχιτέκτονες ἂν ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ ἐμφανιστεῖ κανένα πρόβλημα σχετικὸ μὲ τὴ στεγανότητα καὶ τὴ διάρκεια ζωῆς ἑνὸς κεκλιμένου γυάλινου τοίχου, καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες-κριτὲς ἔδειξαν κάποιο δισταγμὸ πρὶν ἀπαντήσουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν προβλήματα. Σήμερα, μὲ τὶς συχνὲς ἀποτυχίες στὶς κατασκευές, δὲν ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρώτη ἔνδειξη ἀμφιβολίας ὡς τὴν ἀπόρριψη ἑνὸς σχεδίου...»

Μιὰ ἀκόμη διάσταση ἀπόψεων, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβῶς μεταξὺ τοῦ χρήστη καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονα, ἀλλὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ χρήστη καὶ ἀρχιτεκτόνων ποὺ δὲν εἶναι οἱ μελετητὲς τοῦ ἔργου - διαφορὲς ποὺ παίζουν ἕνα σοβαρὸ ρόλο - δείχνει ἡ κρίση γιὰ τὴ βράβευση τῶν «καλύτερον προσηρμοσμένων εἰς τὸ τοπεῖον ξενοδοχείων» (13) ποὺ ἔγινε τὸ 1973 στὸν τόπο μας.

Ἡ διαφορὰ ἐδῶ παρουσιάζεται στὶς ἀπόψεις γιὰ τὴ σχέση τοῦ ἔργου μὲ τὸ τοπίο, ὅπου τὰ κριτήρια πολὺ εὔκολα μποροῦν νὰ προέλθουν ἀπὸ «κατεστημένες» ἀπόψεις καὶ ἀπὸ συνήθειες προτιμήσεων τοῦ κοινοῦ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει ὁ πελάτης-ἐπιχειρηματίας (τὸ ξαναγράφω: συνήθειες καὶ ὄχι πραγματικὲς οἰκονομικές, κερδοσκοπικὲς ἔστω, αἰτίες, γιατὶ οἱ ἀπόψεις τῶν ξενοδόχων κλπ ἐπιχειρηματιῶν δὲν εἶναι καὶ τεκμηριωμένες οἰκονομικὰ ἀπόψεις ἐπιχειρηματικῆς ἐκμεταλλεύσεως).

2. 1. 3. Ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ μελετάει τὸ ἔργο

Ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ μελετάει τὸ ἔργο σημαίνει: οἱ *ἐντολές* (ἐπίσημα: τὸ πρόγραμμα, ἡ ἀνάλυση, οἱ ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ τὸ διέπουν κλπ) γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὸ πῶς ὁ *ἀρχιτέκτονας* ὑπακούει ἢ δὲν ὑπακούει σ' αὐτές. Οἱ ἐντολὲς λοιπὸν ἢ τὸ πρόγραμμα ἢ τὰ δεδομένα ποὺ δίνονται στὸν ἀρχιτέκτονα πρέπει νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη, ἢ μᾶλλον οἱ *ἐντολὲς* πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα πρέπει νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὸν *ἀρχιτέκτονα*.

Συχνὰ ἀξιολογοῦμε τὶς ἐντολὲς πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα, ἢ μᾶλλον τὸν βαθμὸ ἱκανοποιήσεώς τους ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ ὄχι τὸν ἀρχιτέκτονα. Ἀλλὰ μήπως θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογήσουμε καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα;

Νὰ τὶ συμβαίνει συνήθως:
α) ὁ ἀρχιτέκτονας δέχτηκε νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐντολές. Τὸ ἔργο προχωρεῖ,
β) ὁ ἀρχιτέκτονας δὲν δέχτηκε νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐντολὲς, νὰ τὶς ὑπακούσει. Τὸ ἔργο, μὲ αὐτὸν τουλάχιστον τὸν ἀρχιτέκτονα, σταματάει,
γ) ὅλες ἢ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐντολὲς εἶναι ἀντίθετες πρὸς ἀπαιτήσεις ὀργανώσεως τοῦ ἄμεσου καὶ τοῦ εὐρύτερου περιβάλλοντος,
δ) ὅλες ἢ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐντολὲς εἶναι σύμφωνες πρὸς ἀπαιτήσεις ὀργανώσεως τοῦ ἄμεσου καὶ τοῦ εὐρύτερου περιβάλλοντος,
ε) ὁ ἀρχιτέκτονας ἔχει συγκροτημένη γνώση καὶ ἔχει καταλήξει σὲ μιὰ ἱεράρχηση τῶν προτεραιοτήτων γιὰ τὸ ἄμεσο καὶ τὸ εὐρύτερο περιβάλλον,
στ) ὁ ἀρχιτέκτονας δὲν ἔχει τὴν παραπάνω γνώση καὶ δὲν ἔχει καταλήξει σὲ μιὰ ἱεράρχηση ἢ ἀδιαφορεῖ καὶ δέχεται a priori τὶς ὁποιεσδήποτε ἐντολὲς μελέτης.
Πῶς λοιπὸν νὰ μὴν κριθεῖ καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας;

3. Ἕνα ἔργο εἶναι σωστὸ ἢ ὄχι;

3. 1. Μιὰ ἀπαραίτητη ἐρώτηση

Εἶναι ὅμως ἕνα ἔργο σωστὸ ἢ λάθος: Γιὰ τὴν ἀκρίβεια: σωστὸ σ' αὐτό, λάθος στὸ ἄλλο ἢ σωστότερο ἀπὸ ἕνα ἄλλο ἔργο; Δηλαδὴ ὄχι σωστὸ ἢ λάθος συνολικὰ καὶ ἀπόλυτα - πράγμα ποὺ ἴσως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκλειστεῖ, ἂν καὶ προσωπικὰ δὲν τὸ πιστεύω - ἀλλά: (α) κατὰ μέρη τοῦ ἔργου, (β) σχετικὰ μὲ ἄλλα ἴδιας χρήσεως ἔργα, (γ) ἕνα μέρος του σχετικὰ μὲ ἄλλα ἴδιας κατηγορίας μέρη σὲ ἄλλα ὄχι ἴδιας χρήσεως ἔργα.
Ἂς κάνω τὴν ἀπάντηση σίγουρη καὶ χωρὶς δισταγμοὺς: *Ναί, εἶναι.*
Ἡ τελικὴ καὶ συνοπτικὴ κρίση - ἂν χρειάζεται - θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν προτεραιότητα τῶν κριτηρίων: ποιό ἔχει τὴν κύρια σημασία, ἂν τὸ ἔργο πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ αὐτὸ καὶ ὄχι τὸ ἄλλο (καὶ *γιατί* ὅμως).
Πρέπει λοιπὸν νὰ συμφωνήσουμε σὲ κάποιο κοινὸ βαθμό, ἂν ὄχι γιὰ μερικὲς κοινὲς ἀπαιτήσεις, τουλάχιστον γιὰ τὴ σημασία τους.
Παράδειγμα πρῶτο, τὸ «κλασικὸ» παράδειγμα:
Ἀπαίτηση: Νὰ στεγαστοῦν 10.000 ἄνθρωποι, γιὰ τὴν ἀκρίβεια νὰ μεταστεγαστοῦν 10.000 ἄνθρωποι, ἀπὸ παραγκούπολη χωρὶς νερὸ καὶ φῶς σὲ κατοικίες μὲ νερὸ καὶ φῶς.
Λύση: Ἡ μεταστέγαση γίνεται σὲ μεγακτίρια (μεγαθήρια) ἐπαναλαμβανόμενα, μὲ ἐπαναλαμβανόμενα παράθυρα, μὲ ἀδιαμόρφωτο ὕπαιθρο, μὲ προβληματικὲς οἰκογένειες, μὲ ὁμάδες ἀτόμων μὲ εἰδικὲς κοινωνικὲς καὶ εἰσοδηματικὲς συνθῆκες, ἴσως καὶ αὐξημένη ἐγκληματικότητα - γιατὶ συνήθως αὐτὲς οἱ οἰκογένειες καὶ τὰ ἄτομα πηγαίνουν ἢ τὶς πηγαίνουν, τὶς μεταστεγάζουν ἐκεῖ - μὲ ἀποτέλεσμα: αὐξημένη ἐπιτήρηση, ἐγκατάλειψη τοῦ περιβάλλοντος, δυσκολίες καὶ ἀδυναμίες κοινωνικῆς δομῆς, ἱδρυματικὴ κατάσταση (11).
Εἶναι αὐτὸ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τῆς παραγκούπολης;
Σημείωση: Ἡ ἀπαίτηση βέβαια ἦταν *λάθος:* δηλαδὴ τὸ πρόβλημα εἶχε τεθεῖ λάθος. Τὸ νερὸ καὶ τὸ φῶς καὶ οἱ ἀποχετεύσεις καὶ τὸ αὐτοκίνητο ποὺ φτάνει ὡς τὴν πόρτα τοῦ μπλὸκ («μπλὸκ στρατοπέδου») δὲν εἶναι ἀπαίτηση πλήρης, εἶναι ἀπαίτηση ποὺ ἔχει δεχτεῖ ὁρισμένες ἁπλοποιήσεις (ποιές; γιατί;) ἢ ἱεραρχήσεις.
Παράδειγμα δεύτερο, ἕνα ἄλλο «κλασικὸ» παράδειγμα:
Ἕνας πύργος στὸ κέντρο μιᾶς πόλεως. Ἕνα σαφὲς κατακόρυφο στοιχεῖο - μὲ τετράγωνη ἢ ὀρθογωνικὴ κάτοψη - καὶ πλάϊ του ἕνα χαμηλὸ κτίριο μὲ ἀντίθετο ἄξονα στὴν κάτοψη. Ὅλα κατασκευασμένα πολὺ προσεκτικά, μὲ ἀκριβὰ ἢ σχετικὰ ἀκριβὰ ὑλικά.
Ἡ γενικὴ περιγραφή του ἀρκεῖ γιὰ νὰ ρωτήσουμε ἂν εἶναι σωστὸ ἢ λάθος:
α) ἂν ὁ ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι τόσος ποὺ δημιουργεῖ συγκοινωνιακὰ προβλήματα,
β) ἂν δημιουργεῖ ὁρισμένους περιορισμοὺς γιὰ ὅσα κτίρια κτιστοῦν κοντά του,
γ) ἂν τὸ νοικιάζουν μεγάλες «ἀντιπαθεῖς» ἐπιχειρήσεις,
δ) ἂν τὸ κεφάλαιο τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς ἐπιχειρήσεως προέρχεται ἀπὸ ἀμφισβητήσιμες πηγές,
ε) ἂν μποροῦσαν αὐτὰ τὰ κεφάλαια νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀλλιῶς,
στ) τί εἶναι τὸ κτίριο αὐτό, ποιά εἶναι ἡ θέση του σὲ μιὰ γενικότερη ἱεράρχηση.
Στὴ γεωμετρική του ὀργάνωση (δηλαδὴ σὲ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ ὀργάνωση) μπορεῖ νὰ εἶναι σωστό· ἀλλὰ καὶ πάλι, μπορεῖ στὴ γενικὴ γεωμετρική του ὀργάνωση νὰ εἶναι σωστό, ἀλλὰ ἡ μικροοργάνωσή του νὰ μὴν εἶναι, π.χ. ὀργάνωση τῶν ὄψεων μὲ πολύπλοκα νεο-μπαρὸκ ἐπαναλαμβανόμενα στοιχεῖα, μὲ «καπνιστά» (!) ἀντανακλαστικὰ τζάμια.
Μπορεῖ οἱ συνθῆκες τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβάλλοντος, π.χ. τοῦ κλίματος, νὰ εἶναι σωστές, ἀλλὰ ὅλα τὰ ἄλλα νὰ εἶναι ἀρνητικά. Ποιά εἶναι ἡ ἀξιολόγηση;

3.2. Οἱ συνηθισμένες ἀπαντήσεις καὶ οἱ ἀσαφεῖς κρίσεις

Τὸ εἶδος τῶν ἀπαντήσεων σὲ μιὰ κριτικὴ γιὰ ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο κινεῖται συνήθως σ' αὐτὲς τὶς τρεῖς φράσεις:
«Ὄχι, αὐτὸ δὲν γινόταν ἀλλιῶς»,
«Ἔτσι συνήθως συμβαίνει»,
«Ἀπὸ αὐτὲς τὶς πηγὲς καὶ μὲ αὐτὲς τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες πραγματοποιοῦνται συνήθως τὰ ἔργα».
Εἶναι ὅμως αὐτὲς οἱ πραγματικὲς ἀπαντήσεις, ἢ αὐτὲς ποὺ *ἐξελίσσουν* τὴν ἀρχιτεκτονική; Βέβαια δείχνουν ἕναν ὁρισμένο τρόπο - δηλαδὴ μιὰ ἰδεολογία - μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀρχιτεκτονική, καί αὐτό, μερικὲς φορές, εἶναι ἀποκαλυπτικὸ καὶ ἀρκετό. Πόσο ὅμως ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μπορεῖ μὲ τέτοιο «σκεπτικὸ» νὰ προχωρήσει, δηλαδὴ νὰ λύσει τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου;
Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ συνοπτικὲς κρίσεις μὲ γενικότητες ὅπως αὐτὲς ποὺ συνοδεύουν τὶς δύο εἰκόνες ἀπὸ ἕνα ἀγγλικὸ χωριὸ (2), (εἰκ. 4), πόσο εἶναι ἱκανοποιητικὲς καὶ σὲ τί βοηθᾶν;
Τὶς διαβάσατε; Νὰ λοιπὸν ἕνα παράδειγμα κριτικῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τελείως συγκεκριμένο, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ ζητᾶμε; Δίνει ἀντικειμενικὰ καὶ συγκεκριμένα κριτήρια; Τί πάει νὰ πεῖ «πιὸ χαρούμενος», «ὕφος διακοπῶν» κλπ;

4. Ἕνας πιθανὸς συνοπτικὸς τρόπος κριτικῆς

4. 1. Μιὰ συνοπτικὴ διατύπωση

Μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἔργου σύμφωνα μὲ ὅσα

2.
Τὸ οἰκόπεδο γέννησε τὸ κτίριο καὶ τὸ κτίριο εἶναι σημάδι γιὰ τὸν πιὸ κεντρικὸ δρόμο τῆς Ἑλλάδος. Καὶ πρέπει νὰ περιμένουμε νὰ τελειώσει. Τί κάνει ὁ ἀρχιτέκτονας σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση; (Βλ. στὸ κείμενο 2.1.3.)

3.
Τὸ κέντρο τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Χρειάζεται κριτικὴ τὸ κτίριο τῶν γραφείων καὶ γιὰ ποιὸ στοιχεῖο του; Γιὰ τὸ πῶς ἀκουμπάει στὴ γῆ; Ποιός εἶναι καὶ γιατὶ ἔγινε ὁ κάναβος τῶν ὄψεων; Πῶς καὶ γιατί "τρώγεται" στὴ γωνία;

2.
The plot dictated the form of the building and the building is a landmark on one of the main Greek arteries. We must wait for the finished result. What does the architect do in cases like this?

3.
Downtown Athens. Does the office building invite a critical evaluation and for which one of its elements? For the how and why of its modular grid? For the truncated corner angle?

2

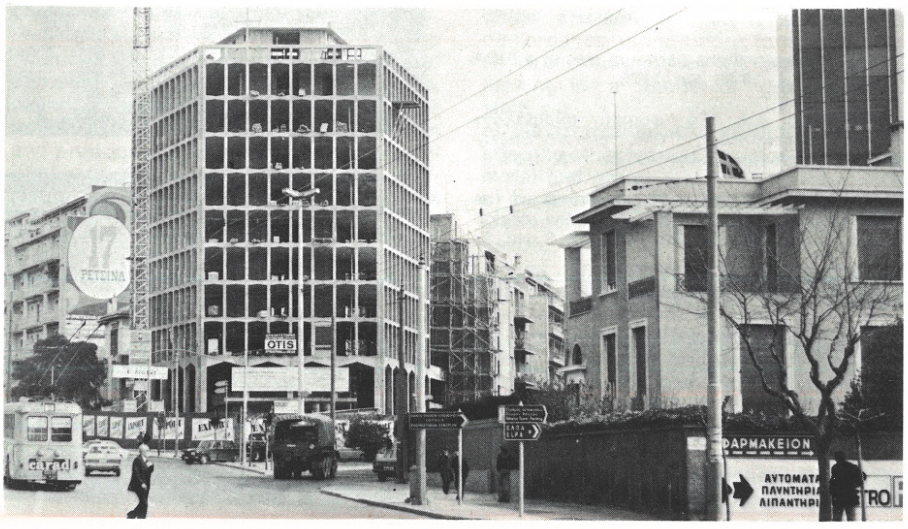

3

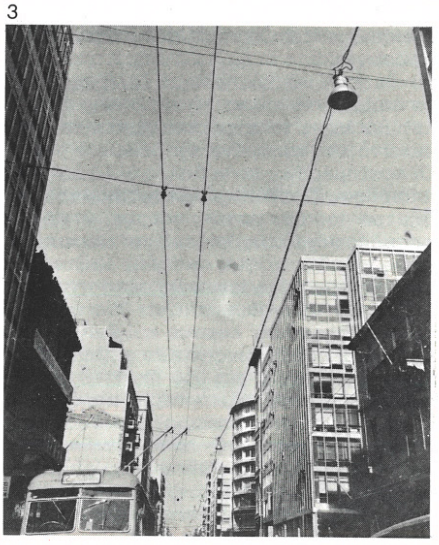

μέχρι τώρα προσπάθησα νὰ ἐξηγήσω καὶ ἡ τεκμηρίωση τῆς κριτικῆς πάνω σ' αὐτὰ χρειάζεται πολλὰ στοιχεῖα καὶ πολὺ χρόνο. Συχνὰ ὅμως τὸ ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς δὲν εἶναι τέτοιο ποὺ νὰ πρέπει νὰ γίνει τόσο ἀναλυτικὴ ἡ μελέτη του. Ἄλλες φορές, πάλι, καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ ὁ χρόνος δὲν ὑπάρχουν. Πρέπει ὅμως ἡ κριτικὴ νὰ γίνει σαφής, νὰ εἶναι τεκμηριωμένη, σύντομη καὶ ἀντιληπτή, ἰδιαίτερα μάλιστα στὸ εὐρύτερο κοινό.

Νομίζω ὅτι ἕνας τρόπος ποὺ ἐκπληρώνει αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις σὲ κάποιο βαθμὸ ἴσως εἶναι ὁ παρακάτω:

1. Κρίση χωριστὰ γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔργου:
α) ὀπτικὴ ὀργάνωση,
β) δαπάνη καὶ πηγὲς χρηματοδοτήσεως,
γ) σχέση τοῦ ἔργου μὲ τὸ ἄμεσο περιβάλλον του,
δ) θέση σχετικὰ μὲ ἕνα εὐρύτερο πλέγμα ἱεραρχήσεων,
ε) εἰδικὴ χρήση,
στ) συνθῆκες ζωῆς μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ αὐτό.
2. Ἡ γενικὴ κρίση, ἂν χρειάζεται, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἢ ἡ σύνθεση τῶν παραπάνω χαρακτηριστικῶν, ἂν εἶναι δυνατή, ἤ, ἀφοῦ γίνει πρῶτα ἡ ἀξιολόγησή τους, ἡ διατύπωση τῆς κρίσεως ποὺ ἀφορᾶ ἕνα ἢ δύο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ θεωροῦνται καὶ δηλώνονται ὅτι εἶναι τὰ πιὸ σοβαρά.

Ἡ κρίση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ σὲ ἕναν πίνακα μὲ βαθμολογικὴ κλίμακα. Βέβαια αὐτὸς ὁ πίνακας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνει λιγότερο ἢ περισσότερο ἀναλυτικός, παρουσιάζει καὶ δυσκολίες στὴν ἐξεύρεση καὶ ταξινόμηση τῆς πληροφορίας ποὺ χρησιμοποιεῖ.

Γιὰ μιὰ τέτοια ἢ γιὰ μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη κριτικὴ εἶναι ἀπαραίτητο, ὅταν δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα, νὰ διατυπώνεται σαφέστατα ὅτι γιὰ τὸ ἀντίστοιχο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔργου δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἢ ὑπάρχουν λίγα, αὐτὰ καὶ αὐτά, καὶ γίνεται μιὰ αὐθαίρετη ὑπόθεση. Ἴσως ἔτσι θὰ ἀποφευχθοῦν μεγάλα λόγια καὶ ὡραιολογίες καὶ θὰ μπορεῖ αὐτὸς ποὺ διαβάζει τὴν κριτικὴ νὰ βάλει σὲ τάξη μερικὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο καὶ τὸ τί σημαίνει αὐτὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

4. 2. Ἕνα παράδειγμα

Ἕνα παράδειγμα μιᾶς πολὺ σύντομης καὶ μὲ σαφήνεια κριτικῆς, ποὺ ἐκπληρώνει σὲ κάποιο σοβαρὸ βαθμὸ ὅσα σημείωσα, μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ παρατηρήσεις τῶν κριτικῶν ἐπιτροπῶν γιὰ δύο κτίρια ἀπὸ τὸν διαγωνισμὸ γιὰ τὰ βραβεῖα τοῦ R.I.B.A. τὸ 1970 (14).

Ἡ πρώτη κριτικὴ εἶναι γιὰ τὸ κτίριο τῆς βιβλιοθήκης Brynmor Jones στὸ Πανεπιστήμιο Hull, ἀρχιτέκτονες: Castle Park, Dean Hook, κριτικὴ ἐπιτροπή: Nadine Beddington, Gordon Graham, Harry Brian Jackman: «Μιὰ μελέτη ποιότητας, μὲ ἐνδιαφέρον καὶ μὲ ζωντανὴ ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση. Ἐνῶ διατηρεῖ μιὰ καλὴ σχέση μὲ τὰ ὑπάρχοντα κτίρια, τὸ νέο κτίριο ἀποτελεῖ μιὰ λύση τολμηρὴ καὶ γεμάτη φαντασία στὸ περιορισμένο διαθέσιμο γήπεδο. Οἱ λεπτομέρειες εἶναι ἁπλὲς ἀλλὰ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ὁ εἰλικρινὴς σχεδιασμός του, σήμερα ποὺ τὸ κτίριο λειτουργεῖ, ἀποδίδει καὶ προσφέρει εὐχάριστες καὶ ἱκανοποιητικὲς συνθῆκες γιὰ σπουδή, ἐνῶ καὶ ἡ δαπάνη του ἔμεινε σαφῶς μέσα στὰ ὅρια ποὺ εἶχαν προγραμματιστεῖ. Τὸ κτίριο δίνει μιὰ ἐντύπωση κύρους καὶ ἐμπιστοσύνης, ποὺ ὑποδηλώνουν τὸν ρόλο καὶ τὴ λειτουργία του μέσα στὸ Πανεπιστήμιο.»

Ἡ δεύτερη εἶναι γιὰ τὸ κτίριο τῆς Σχολῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge, ἀρχιτέκτονας: James Stirling, κριτικὴ ἐπιτροπή: John Stedman, John Darbourne, Bernard West: «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση τοῦ κτιρίου ἱκανοποίησε θαυμάσια τὴν ἀπαίτηση τῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς νὰ ὑπάρχει ἄμεση ἐπαφὴ μεταξὺ τοῦ ἀναγνωστηρίου καὶ τῶν ἄλλων χώρων. Ἡ συνέπεια καὶ ἡ συνοχὴ τῆς συνθέσεως δίνουν στὸ κτίριο μιὰ ἰσχυρὴ προσωπικὴ ταυτότητα. Μετὰ τὸ τέλος τῆς μελέτης, καὶ ἐπειδὴ παρουσιάστηκαν προβλήματα μὲ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ γηπέδου, ἦταν ἀπαραίτητο τὸ κτίριο νὰ στραφεῖ κατὰ 90°, δημιουργώντας ἔτσι μερικὰ προβλήματα ἀερισμοῦ. Μικρὲς διαρροὲς παρουσιάστηκαν σὲ μερικὲς συνδέσεις στὴν ὀροφή. Πάντως αὐτὰ εἶναι λεπτομέρειες μὲ δευτερεύουσα σημασία στὸ ζωντανὸ αὐτὸ κτίριο ποὺ εἶναι τόσο ἱκανοποιητικὸ γι' αὐτοὺς ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν.»

4. 3. Ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση

Χωρὶς τίποτα νὰ ἔχω εἰδικὰ σημειώσει γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔργου, ἐλπίζω νὰ ἔχει γίνει φανερὸ ὅτι οἱ διαδικασίες μὲ τὶς ὁποῖες παίρνονται οἱ ἀποφάσεις, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ (πάλι ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς ἀποφάσεων), εἶναι συνέπεια τῆς στάσεως κάθε φορὰ ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς ὁμάδας ἀνθρώπων μέσα στὸ κοινωνικὸ σύνολο.

Δηλαδὴ κάθε φορὰ προσδιορίζεται ἀπὸ μιὰ *ἰδεολογία* ἄμεση ἢ ἔμμεση, φανερὴ ἢ κρυφή, σαφὴ ἢ ἀσαφή. Αὐτὴ ὁρίζει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ δραστηριότητα. Αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ προσπαθήσει νὰ καταλάβει ἡ κριτικὴ ἑνὸς ἔργου, *δηλώνοντας* συγχρόνως καὶ τὴ *δική της* ἰδεολογία.

Τέλος χρειάζεται ἕνα ἀκόμη ξεκαθάρισμα: Σὲ ποιοὺς *ἀπευθύνεται ἡ κριτική;* Ἀλλὰ νομίζω καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν κιόλας φανεῖ μερικὲς κατευθύνσεις ἀπὸ ὅσα σημείωσα μέχρι τώρα. Πιὸ πολλά, καὶ ἐλπίζω χρήσιμα, θὰ προσπαθήσω νὰ σημειώσω μιὰν ἄλλη φορά.

Βιβλιογραφία

1. Ἀθανασιάδου, Ε., Κούλη, Κ. «Κριτικὴ τοῦ κτιρίου τῆς Ἑστίας Θηλέων Θεσσαλονίκης», Διπλωματικὴ ἐργασία στὸ Ἐργαστήριο Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς, Α.Π.Θ., 1972, Περίληψη: *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 7/1973.

2. Astragal, *A.J.*, 19-26 Dec. 1973.

3. Banham, R. "On criticizing architecture", *The Listener*, 4 Jan. 1962.

4. —. "Big shed syndrome", *New Society*, 12 Dec. 1972.

5. Canter, D. "Royal hospital for Sick Children Yorkhill, Glasgow, by Baxter Clark and Paul: a psychological analysis", *A.J.*, 6 Sept. 1972.

6. "Building appraisal: Art or Science?", *A.J.*, 20 Sept. 1972.

7. "Some observations garnered during a RIBA meeting", *A.J.*, 19-26 Jan. 1973.

8. Φατοῦρος, Δ.Α. "Τὸ "φυσικὸ" περιβάλλον σὰν πεδίο ἐκμαθήσεως", *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.*, τ. 3, 1968.

9. Fatouros, D.A."The aesthetic values of the architectural work as a result of the design process", *Sciences de l'art*, 1971, vol. 8, No. 2.

10. Φατοῦρος, Δ.Α. "Τὶ περιμένουν ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονική", *Τὸ Βῆμα*, 26 Νοεμ. 1972.

11. Fuerst, J.S. "Hidden Successes of Public Housing", *The Nation*, 12 Nov. 1973.

12. Markus, T.A. et al. (Building Performance Research Unit). *Building Performance*, London: Applied Sciences, 1972.

13. "Πρακτικὰ τῆς Κριτικῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὴν βράβευσιν τῶν καλύτερων προσημοσμένων εἰς τὸ τοπεῖον ξενοδοχείων", *Τεχνικὰ Χρονικά*, Ὀκτ. 1973.

14. "Academic excellence", *A.J.*, 1 July 1970.

4.

"Τὸ Aldeburgh στὴν παραλία τοῦ Suffolk εἶναι περισσότερο γνωστὸ γιὰ τὸ φεστιβὰλ του παρὰ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική του. Εἶναι μιὰ μικρὴ χαρούμενη παραθαλάσσια πόλη ποὺ μέχρι τώρα ἀπέφυγε τὰ πανηγύρια καὶ τὰ λούνα-πὰρκ ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς μεγαλύτερες πόλεις. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν εἶναι σπουδαία ἀλλὰ ἔχει ἕνα ὕφος διακοπῶν (πάνω). Ἕνας νέος οἰκισμὸς στὸ βορινὸ ἄκρο τῆς πόλεως, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ γραφεῖο τῶν Gordon White καὶ Hood τοῦ Leicester (κάτω), ἂν καὶ θὰ ἦταν ἀνεκτὸς σχεδὸν σὲ κάθε ἄλλο περιβάλλον, δὲν ἔχει καθόλου τὸ πνεῦμα τῶν διακοπῶν. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ λύση κάνει μιὰ παραχώρηση στὸ ναυτικὸ περιβάλλον μὲ τοὺς ξύλινους ἄσπρους τοίχους τοῦ πρώτου ὀρόφου, ἀλλὰ ἡ ὁριζόντια ζώνη στὸ ἰσόγειο, ποὺ ὑποδηλώνει ἕνα βαρὺ σκελετὸ ἀπὸ σκυρόδεμα, δὲν δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς ξένοιαστης καὶ κεφάτης διαθέσεως. Ἂς ἐλπίσουμε ὅτι τὰ σπίτια ποὺ θὰ χτιστοῦν στὸ μέλλον στὸ Aldeburgh θὰ εἶναι πιὸ χαρούμενα".

4.

"Aldeburgh on the Sufforlk coast is better known for its festival than its architecture. But it is a jolly little seaside resort which so far has avoided the fun-fairs and amusement arcades of the larger resorts. The architecture is not great but it is in a holiday mood (above). A new development at the north end of the town by Gordon White and Hood of Leicester (below), while passable in almost any other setting, misses the holiday spirit. The design makes a concession to the nautical setting with its white boarded, first floor walls but the fascia which suggests a heavy concrete frame hardly appears light-hearted. Let us hope that Aldeburgh's next seafront housing development will be gayer."

4

Ἀρχιτεκτονικὴ κριτική: στόχοι καὶ δυνατότητες

τοῦ καθηγητοῦ Γ. Π. Λάββα

«Πές μου (ἀφοῦ εἶσαι τόσο ἐπιδεκτικὸς στὴν ἐπενέργεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς), δὲν ἔχεις παρατηρήσει, ὅταν περιδιαβάζεις αὐτὴ τὴν πόλη, ὅτι ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν ἄλλα εἶναι βουβά, ἄλλα μιλοῦν καὶ τέλος ἄλλα - κι αὐτὰ εἶναι τὰ σπανιότερα - τραγουδοῦν;»

(P. Valéry: Εὐπαλῖνος ἢ ὁ ἀρχιτέκτων)

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα μιὰ αὐθόρμητη ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν παρατήρηση καὶ τὸ βίωμα τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος· σὰν ἀβίαστη ἔκφραση εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει ἀπὸ τὸν καθένα, εἰδικὸ ἢ μὴ στὰ ἀρχιτεκτονικὰ ζητήματα. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ P. Valéry, ποὺ προτάσσουμε ἀποτελοῦν ἴσως μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ πετυχημένες διατυπώσεις τῆς γενικῆς αὐτῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου μέσα στὸ ὁποῖο ζεῖ καὶ κινεῖται ὁ ἄνθρωπος.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ γενικὴ αὐτὴ ἐμπειρία, σκοπὸς τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ δεῖ κάπως εἰδικότερα τὴ σχέση ἀνθρωποστριδιάστατα δομήματα, ποὺ ἐκεῖνος δημιουργεῖ καὶ ποὺ μὲ τὴ σειρά τους ἐπιδροῦν ἐπάνω του. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ διατυπώσουμε μερικὲς σκέψεις καὶ ἰδέες γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ ὄχι ἁπλῶς σὰν ἕνα γενικό, ὑποκειμενικὸ καὶ κατὰ βάση ἀνεύθυνο δικαίωμα κάθε ἀτόμου νὰ ἐπαινεῖ ἢ νὰ κατακρίνει μὲ τυχαῖα κριτήρια, ἀλλὰ σὰν μιὰ ὑπεύθυνη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, σὰν ἕνα μέρος τοῦ ὅλου πλέγματος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας.

Τί εἶναι (ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι) ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κριτική

Ἂν θελήσουμε νὰ χαράξουμε τὰ ὅρια καὶ τὶς δυνατότητες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς σὰν ὑπεύθυνης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, θὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κλάδος αὐτὸς ἀποτελεῖ στὴν ἐποχή μας μιὰ ὁλόκληρη περιοχὴ ἔρευνας καὶ δράσεως. Ὀργανικὰ ἐντάσσεται στὸ ὅλο σύστημα τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας καὶ ἀποτελεῖ βασικὸ παράγοντα τῆς ὀρθῆς λειτουργίας του, παρόλο ποὺ τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα γενικότερα συνειδητὸ ἀπὸ ὅλους τοὺς φορεῖς του. Ἡ διεύρυνση καὶ ἡ εἰδίκευση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐπαγγέλματος σὲ ποικίλες περιοχὲς καὶ τομεῖς δράσεως ἔχουν ἄλλωστε δημιουργήσει σήμερα μιὰ γενικότερη σύγχυση γύρω ἀπὸ τὴν «εἰκόνα» τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἐπαγγέλματος, συνάρτηση τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἡ θέση τῆς κριτικῆς στὴν ὅλη διαδικασία τῆς οἰκοδομικῆς δημιουργίας.

Ἡ σύγχυση αὐτὴ ὀφείλεται σὲ πολλοὺς λόγους (ἀπὸ τὴν εἰδικὴ καὶ πάντοτε διαφοροποιημένη θέση τοῦ ἀρχιτέκτονα μέσα στὴν κοινωνία κάθε ἱστορικῆς περιόδου καὶ τὶς νέες κοινωνικὲς διαρθρώσεις, μέχρι τὴν πρωτοφανὴ κλίμακα ἀναγκῶν καὶ δυνατοτήτων τῆς ἐποχῆς μας), τοὺς ὁποίους δὲν μποροῦμε νὰ ἀναλύσουμε στὰ πλαίσια τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ. Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ νὰ σημειώσουμε τὶς σπουδαιότερες μόνο ἀπὸ τὶς περιοχὲς ἐπιστημονικοῦ καὶ κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἀρχιτέκτονες, ἢ μέσα στὶς ὁποῖες καλοῦνται καὶ προσφέρουν τὶς γνώσεις καὶ τὶς ὑπηρεσίες τους ὅσοι ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμα αὐτό.

Ἔτσι θὰ μπορούσαμε νὰ ξεχωρίσουμε:

α) τὴ φάση στὴν ὁποία ἐντάσσεται ἡ ἔρευνα καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν οἰκιστικῶν ἀναγκῶν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἢ τῶν ἐπιμέρους ἀτόμων, καὶ ὅπου ἐπιδιώκεται ἡ διατύπωσή τους σὲ γενικὰ οἰκιστικὰ προγράμματα ἢ στρατηγικὲς γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους,

β) τὴ φάση ὅπου ἐρευνῶνται καὶ ἀναπτύσσονται τρόποι καὶ δυνατότητες ὑλοποιήσεως τῶν προγραμμάτων αὐτῶν (τεχνολογικά, οἰκολογικὰ κά),

γ) τὴ φάση τῆς ἐργασίας ὅπου οἱ ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες «μεταφράζονται» ἀπὸ γενικὸ πρόγραμμα σὲ μιὰ συγκεκριμένη μελέτη ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως, σὲ συνάρτηση πάντα μὲ τὶς ὑπάρχουσες δυνατότητες,

δ) τὴ φάση τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως καὶ δημιουργίας τριδιάστατων δομημάτων στὸν χῶρο,

ε) τὴ φάση τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ὁλοκληρωμένου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου, εἴτε σὰν μεμονωμένο κτίσμα εἴτε σὰν οἰκιστικὸ σύνολο.

Ἡ τελευταία αὐτὴ φάση περιλαμβάνει καὶ τὸ πεδίο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς. Σὰν μέρος τῆς ὅλης διαδικασίας δημιουργίας τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐκτελεῖται τὸ ἔργο τῆς φάσεως αὐτῆς ἀπὸ ἀρχιτέκτονα, τὸν ἀρχιτέκτονα κριτικό, κατὰ τὸ ἀνάλογο σχῆμα τοῦ ἀρχιτέκτονα-συνθέτη, τοῦ ἀρχιτέκτονα-πολεοδόμου, τοῦ ἀρχιτέκτονα - κοινωνιολόγου, τοῦ ἀρχιτέκτονα - διοικητικοῦ κοκ.

Ὁ ἀρχιτέκτων-κριτικὸς εἶναι λοιπὸν μέλος μιᾶς ὁμάδας ἐργασίας καὶ βρίσκεται σὲ ἐσωτερική, ὀργανικὴ σχέση μὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὅλου συστήματος τὸ ὁποῖο καθορίζει τὴ δημιουργία χώρων ποικίλου προορισμοῦ καὶ σημασίας.

Ἡ σύγχρονη αὐτὴ δομὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας καὶ ἡ διάκρισή της σὲ φάσεις, ὅπως τὶς σκιαγραφήσαμε παραπάνω, ἀναγνωρίζουν τὴν ἔκταση καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σημερινοῦ συστήματος οἰκοδομικῆς παραγωγῆς, ποὺ ἔγινε τόσο σύνθετο ὥστε νὰ εἶναι δύσκολη ἡ ἐποπτεία του ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀρχιτέκτονα. Ἄμεση συνέπεια τῆς συνθετότητας αὐτῆς εἶναι ὁ καταμερισμὸς τοῦ συστήματος οἰκοδομικῆς δραστηριότητας σὲ μιὰ ὀργανικὴ ἀκολουθία ἀπὸ ἐπάλληλους κύκλους δράσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως.

Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ γίνεται φανερὴ ἡ σπουδαιότητα τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς καὶ ἡ εὐθύνη ὅσων θέλουν νὰ τὴν ἀσκήσουν. Ἡ δυσκολία καὶ ἡ εὐθύνη πηγάζουν ἀπὸ τὶς πάγιες δυσκολί-

Architectural criticism: objectives and potential

by Prof. G. P. Lavas

Architectural criticism may be described as a spontaneous human reaction to the built environment within which we live and work. But, parallel to this more or less subjective reaction, there exists a more critical approach, based on objective criteria, which constitutes an integral part of the entire building process. As part of a design and production system, objective architectural criticism proceeds with the comprehensive investigation of such factors as planning, research, specifications, the translation of housing needs into three-dimensional buildings. The search for the causes and forces behind the specific form and internal structure of architecture and town planning in a certain period and for a certain social group thus becomes one of the principal objectives of architectural criticism, an objective illuminating the importance of this type of criticism within the contemporary complex process of architectonic creation.

If we take contemporary Athens or Thessaloniki as an example and examine the urban and architectonic image of these cities, characterised as it is by chaos, discordance, monotonous forms and functional inefficiency, we will usually start by looking for a number of "guilty parties", such as:

a) the architects, who accept adding one after the other tedious volumes of concrete, metal and glass,

b) the town planners, who have become dry technocrats disregarding basic human needs,

c) the landowners, the banks and the various speculators, whose sole criterion is their own economic interests,

d) the government authorities, who approve plans and designs, thus giving the green light for the destruction of the environment,

e) the Building Code, with its defects and partial enforcement,

f) the State, an indifferent witness to this process of destruction,

g) last but not least, the consumers themselves, the users of houses who do not refuse to live in buildings unacceptable and contrary to the biological and psychological needs of human beings; who on the contrary encourage the building industry in its tendency to produce ever larger build-up volumes, thus perpetuating the vicious circle.

It goes without saying that the investigation of each of the above factors as they contribute to the creation of an architectural work or an urban complex should be the object of architectural criticism; but one should not stop here. Even assuming an ideal situation existed among the factors determining ekistic policy and production, it is difficult to see how this would guarantee a fully satisfactory result. A perfect organ for planning and production is not sufficient when the demand for building production does not keep pace with balanced growth, i.e. when financial and technical potential does not coincide

ες τῆς κριτικῆς, ποὺ πρέπει νὰ λάβει ὑπόψη της (ἂν θέλει νὰ μὴ μείνει ἁπλὴ παρουσία ἢ ἁπλὴ διαμαρτυρία, χωρὶς ἀπήχηση καὶ ἀποτέλεσμα) τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα καὶ συμφέροντα ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν οἰκοδομικὴ παραγωγὴ ἑνὸς τόπου (ὄχι βέβαια γιὰ νὰ τὰ ὑποστηρίξει ἢ νὰ τὰ δικαιώσει), ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴν πρόσθετη δυσκολία τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς νομοτέλειας τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ ἴδια ἡ ἀρχιτεκτονική, μὲ τὴ διεύρυνση καὶ τὸν πολυπλευρισμό της, εἶναι δύσκολο πιά, ὅπως εἴδαμε, νὰ ὁριστεῖ μὲ σαφήνεια. Μέσα στὸ σημερινὸ τεράστιο πλέγμα φορέων, δεδομένων καὶ δυνάμεων, ποὺ χάρη στὴν πολυπλοκότητα τῆς δομῆς τους δημιουργοῦν νέα κέντρα βάρους (ἔτσι ποὺ νὰ μὴν εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες οἱ ἀποφασιστικοὶ συντελεστὲς στὴ λήψη καίριων ἀποφάσεων), ἡ κριτικὴ ἔχει νόημα καὶ δικαίωση ὅταν δὲν περιορίζεται σὲ μορφολογικὰ μόνο προβλήματα, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ κάνει συνειδητὸ τὸ σύνολο τῶν δυνάμεων καὶ τῶν παραγόντων ποὺ συντελοῦν στὴ δημιουργία τοῦ κτισμένου περιβάλλοντος καὶ ποὺ ἡ ἴδια ἔχει ἀποστολὴ νὰ ἀξιολογήσει.

Τὸ πρόγραμμα ἐργασίας τοῦ ἀρχιτέκτονα-κριτικοῦ ἀφορᾶ ἑπομένως τὴν παράθεση καὶ τὴν ἀνάλυση φορέων, στοιχείων καὶ δυνάμεων τοῦ στενοῦ καὶ τοῦ εὐρύτερου ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου, ἀλλὰ παράλληλα ἐξετάζει καὶ τὴ γενικότερη δομὴ καὶ τὸν ρυθμὸ τῆς ζωῆς ὅπου ἐντάσσονται καὶ ἐνεργοποιοῦνται οἱ δυνάμεις αὐτές. Ὅλοι μας ἔχουμε συνειδητοποιήσει τὸν χαῶδη οἰκοδομικὸ ὀργασμὸ τῶν ἀστικῶν κέντρων. Ἡ Ἀθήνα ἔχει καταντήσει πιὰ μιὰ πόλη χωρὶς μέτρο καὶ λογική, ἡ Θεσσαλονίκη τὴν μιμεῖται κάνοντας τὰ ἴδια σφάλματα - γιὰ νὰ ἀναφέρω τὰ δυὸ βασικὰ παραδείγματα τῆς ἑλληνικῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας. Ἂν θελήσουμε νὰ δοῦμε τὸ ἔργο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς παίρνοντας σὰν ὑλικὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ προϊόντα τῶν δύο αὐτῶν πόλεων, δὲν εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ παραθέσουμε ἕναν ἀριθμὸ πρωταιτίων καὶ ὑπευθύνων, «ἐνόχων» τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ καὶ πολεοδομικοῦ χάους, τοῦ ὁποίου ὅλοι μας εἴμαστε καθημερινοὶ μάρτυρες καὶ μέτοχοι. Εὔκολα θὰ μορούσαμε νὰ ἀπαριθμήσουμε ἀντικειμενικὰ κριτήρια, βασισμένα στὰ πιὸ χτυπητὰ παραδείγματα ἀρχιτεκτονικῆς ἀσχήμιας καὶ λειτουργικοῦ παραλογισμοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἢ τὴν Ἀθήνα τῆς τελευταίας δεκαετίας, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ εἴχαμε κάθε δικαίωμα νὰ κρίνουμε καὶ νὰ καταδικάσουμε τοὺς «ἐνόχους» αὐτούς. Θὰ ἦταν ἀκόμα δυνατὸ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ ὑλικὸ αὐτὸ γιὰ νὰ διατυπώσουμε τὶς κρίσεις καὶ τὰ πορίσματά μας καὶ γιὰ νὰ προτείνουμε καὶ τὰ κατάλληλα μέτρα, ὅπως συνηθίζουν νὰ κάνουν ἀρχιτέκτονες καὶ ἄλλοι ὑπεύθυνοι ἄνθρωποι στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικό, ἀφοῦ τὸ πρόβλημα εἶναι παγκόσμιο. Ἔτσι, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀρχίσουμε τονίζοντας τὴν εὐθύνη, «ἱστορικὴ» ἢ μή, πού φέρουν:

α) οἱ ἀρχιτέκτονες, ὅταν δέχονται νὰ προσθέτουν, τὸν ἕνα δίπλα στὸν ἄλλο, ἀνιαροὺς ὄγκους ἀπὸ μπετόν, μέταλλα καὶ γυαλί,

β) οἱ πολεοδόμοι, ποὺ ἔγιναν τόσο στεγνοὶ τεχνοκράτες ὥστε νὰ ξεχάσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς πραγματικὲς του ἀνάγκες,

γ) οἱ ἰδιοκτῆτες, οἱ τράπεζες καὶ οἱ κάθε κατηγορίας ἐπιχειρηματίες, ποὺ μοναδικό τους κριτήριο ἔχουν τὸ στενὰ ἐννοούμενο συμφέρον τους,

δ) οἱ ἁρμόδιες κρατικὲς ὑπηρεσίες, ποὺ ἐγκρίνουν σχέδια καὶ μελέτες καὶ δίνουν ἔτσι «πράσινο φῶς» γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ χαρακτήρα καὶ τοῦ γενικοῦ πλαισίου τοῦ περιβάλλοντος,

ε) ὁ Οἰκοδομικὸς Κανονισμός, γιὰ τὶς ἀτέλειες καὶ τὴν πλημμελὴ ἐφαρμογή του,

στ) ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, καὶ κάθε ἐξουσία ποὺ στέκεται ἀπαθὴς στὴ συντελούμενη καταστροφή,

ζ) οἱ καταναλωτές, οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι καὶ ἔνοικοι, ποὺ δὲν ἀρνοῦνται νὰ ζοῦν σὲ κατοικίες καὶ πολυκατοικίες ἀπαράδεκτες γιὰ τὶς φυσιολογικὲς καὶ ψυχικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀντίθετα πλειοδοτοῦν, ἐνθαρρύνοντας τὴν οἰκοδομικὴ βιομηχανία στὴν παραγωγὴ ὅλο καὶ μεγαλύτερου ὄγκου κτισμάτων, ἐπαυξάνοντας ἔτσι τὸν ὑφιστάμενο φαῦλο κύκλο.

Ὅλα αὐτὰ θὰ μποροῦσαν νὰ λεχθοῦν στὰ πλαίσια μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς, καὶ φυσικὰ ἔχουν λεχθεῖ ἄπειρες φορὲς - ἤρεμα, ἔντονα ἢ σὲ τόνο ἀπελπισίας, σὲ συνέδρια καὶ διαλέξεις, σὲ δημοσιεύσεις ἐφημερίδων, μανιφέστα καὶ βιβλία. Τὸ χρέος ὅμως μιᾶς ἀντικειμενικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων εἶναι νὰ πάει ἀκόμα πιὸ πέρα ἀπὸ τοὺς «ἐνόχους» γιὰ νὰ προσπαθήσει νὰ καταλάβει τὴ συμπεριφορά τους. Εἶναι ἄραγε ὅλοι τους συνεννοημένοι καὶ ἐπιδιώκουν ἀπὸ κοινοῦ τὴ δημιουργία οἰκιστικῶν πληγῶν, ποὺ σὰν πραγματικὰ καρκινώματα ξαπλώνονται γρήγορα καὶ ἐπικίνδυνα, τόσο ποὺ νὰ φαίνεται πὼς δὲν ὑπάρχει πιὰ σωτηρία, γιὰ τὴν Ἀθήνα τουλάχιστον;

Τὸ ἐνδιαφέρον, ὅσο καὶ σχιζοφρενικό, γε-

with the correct solution to those other factors - biological, psychological and mental - which are equally important in the creation of a balanced environment, of "vessels for life" (and not of spaces inducing anxiety, frustration, boredom and misery, despite their provisions for "mod. cons."). It is the duty of architectural criticism to underline the fact that the primary causes of our contemporary building problems are *speed* and *quantity*, elements resulting from the pace of life, characterised as it is by tension and complex demands. The rate of growth is precisely the cause of this contradictory result, i.e. to be able to produce works, but to fail to produce quality works. The realisation of this situation will of necessity lead to new methods, new strategies and new processes in the solution of our ekistic problems. Architectural criticism cannot of course suggest new solutions, but it contributes in their emergence, as it records and analyses the deeper causes of our social pathology.

Beyond such general considerations, the principal object of architectural criticism is the evaluation of a building or an urban complex. Such evaluation must be based on objective criteria, but these cannot be constant or applicable to all cases. Nonetheless we can formulate a number of principles, namely for what architecture should "not" be, to guarantee the possibility of objective criticism. Visual monotony, illicit speculation, lifeless geometries, urban chaos, architectonic rhetoric, one-sided functionalism, morphological confusion - all these can and ought to be avoided.

The architectural critic must possess knowledge and experience of the building activity; he must have the ways of the teacher and the impartiality of the judge. Dedicated to the search for truth, he cannot identify with any one ideology or political attitude, not even any particular theory, since his role demands that he investigates all theories and tendencies in architecture. His object should be to familiarise the wider public with what the "correct" architecture should be, and his ambition should remain to become "redundant" - in the sense that architecture would have reached such a level of quality as to render criticism obsolete.

γονὸς εἶναι πὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ παράγοντες καὶ οἱ φορεῖς ποὺ ἀναφέραμε, καθένας χωριστὰ ἢ καὶ μαζί, ἀγωνίζονται γιὰ τὸ ἀντίθετο καὶ φωνάζουν, πολλὲς φορὲς μὲ εἰλικρινὴ πρόθεση, γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ σωστοῦ καὶ μὲ βάση τὸν ἄνθρωπο δομημένου περιβάλλοντος. Στὶς διαμαρτυρίες τους σημειώνονται διάφορες αἰτίες καὶ πηγὲς τῆς κακοδαιμονίας, ὅπως λανθασμένος σχεδιασμός, ἀτέλειες καὶ παραλείψεις τῶν πολεοδόμων, ἐλλείψεις τοῦ Οἰκοδομικοῦ Κανονισμοῦ, πλημμελὴς κατάρτιση τῶν τεχνικῶν, ἔλλειψη βασικῆς ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς κατοικίας, καὶ γενικότερα τῆς οἰκοδομικῆς, στὴν Ἑλλάδα.

Αἰτιάσεις σὰν αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ ἀσφυκτικὰ ὀρθώνεται καθημερινὰ γύρω μας. Βρίσκεται ὅμως ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ στὴ διόρθωση τέτοιων ἐλλείψεων; Ἀρκεῖ νὰ ἀναθεωρηθοῦν ἢ νὰ τελειοποιηθοῦν οἱ μέθοδοι σχεδιασμοῦ καὶ κατασκευῆς καὶ ἡ κατάρτιση τῶν στελεχῶν γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα; Μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ ποὺ ζητᾶ νὰ ἐντοπίσει τὸ κακὸ στὴ ρίζα του πρέπει νὰ ἀναζητήσει τὸ *αἴτιο* προτοῦ καταπιαστεῖ μὲ τὸ *αἰτιατό*, νὰ ξεχωρίσει τὶς δυνάμεις ἐκεῖνες τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου χάρη στὶς ὁποῖες μπαίνει σὲ κίνηση καὶ λειτουργεῖ τὸ ὅλο σύστημα τῆς οἰκοδομικῆς παραγωγῆς στὸ ὁποῖο συμμετέχουν οἱ παράγοντες ποὺ ἤδη ἀναφέραμε. Ἡ τελειοποίηση τοῦ συστήματος, τοῦ ὀργάνου δράσεως, ἀποτελεῖ βέβαια πάντοτε βασικὸ στόχο καὶ προϋπόθεση. Δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι ἐπιτυγχάνοντάς το λύθηκε αὐτόματα καὶ τὸ πρόβλημα.

Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι διαθέτουμε τοὺς πιὸ προικισμένους ἀρχιτέκτονες, τοὺς ἱκανότερους πολεοδόμους καὶ μηχανικούς, τὸν πληρέστερο Οἰκοδομικὸ Κανονισμὸ καὶ τὸν ἰδεώδη κρατικὸ φορέα. Ἂν τοὺς ζητούσαμε νὰ κτίσουν τὴν Ἀθήνα ἢ τὴ Θεσσαλονίκη στὸ μέγεθος καὶ στὴν ἔκταση ποὺ ἀναπτύχθηκαν τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια, θὰ συνέβαιναν δύο πράγματα: Ἢ θὰ δήλωναν ἀδυναμία νὰ ἀναλάβουν ἔργο σ' αὐτὴ τὴν κλίμακα, ἐφόσον ὅρος θὰ ἦταν ἡ ὀρθὴ ρύθμιση καὶ ἱκανοποίηση τῶν οἰκιστικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων ἤ, ἂν τοὺς ὑποχρεώναμε νὰ τὸ κάνουν, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν λιγότερο ἴσως χαοτικό, ὅμως ὁπωσδήποτε ἕνα ἄθροισμα οἰκοδομικοῦ ὄγκου μὲ ἄπειρα καὶ ἄλυτα προβλήματα, μιὰ ἄλλη ἔκδοση τοῦ σημερινοῦ ἀποτελέσματος, καλύτερου μόνο σὲ ἐπιμέρους σημεῖα. Καὶ τοῦτο γιατὶ τὸ τελειότερο ὄργανο καὶ ἡ καλύτερη πρόθεση δὲν ἀρκοῦν ὅταν ἡ ἀπαίτηση τῆς οἰκοδομικῆς παραγωγῆς δὲν συμβαδίζει μὲ τὴν ἁρμονικὴ ἀνάπτυξη. Ὅταν δηλαδὴ δὲν συνταιριάζονται οἰκονομικὲς καὶ τεχνικὲς δυνατότητες (ποὺ προσφέρονται μὲ ἐπάρκεια) μὲ τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπιση καὶ ἔνταξη τοῦ ἄλλου σκέλους παραγόντων, δηλαδὴ τῶν φυσιολογικῶν, ψυχολογικῶν καὶ ψυχικῶν δεδομένων, ποὺ εἶναι ἐξίσου σημαντικὰ καὶ καίρια γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς ἰσορροπημένου περιβάλλοντος διαβιώσεως, χώρων ποὺ προορίζονται γιὰ «δοχεῖα ζωῆς» καὶ ὄχι γιὰ τόπους ἐκνευρισμοῦ, ἄγχους, ἀνίας καὶ δυστυχίας, παρόλες τὶς ἀνέσεις τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ.

Θεωρώντας λοιπὸν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ τὸ οἰκοδομικὸ αὐτὸ δημιούργημα, ποὺ μέσα του ἐνυπάρχει ἡ αἰσιοδοξία τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων καὶ ταυτόχρονα ἡ ἀδυναμία ἁρμονικῆς συζεύξεώς τους μὲ τὴν πεμπτουσία τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν καὶ ἀπαιτήσεων, ἔχει χρέος νὰ ἐπισημάνει τὴ γενεσιουργὸ αἰτία τῆς τραγικῆς αὐτῆς ἀντιφάσεως. Νὰ δείξει ὅτι ὁ κοινὸς παρανομαστὴς τῆς οἰκοδομικῆς παραγωγῆς τοῦ καιροῦ μας, ποὺ τὴν χαρακτηρίζει καὶ τὴν διακρίνει ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἄλλων ἐποχῶν, εἶναι ἡ *ταχύτητα* καὶ ἡ *ποσότητα*. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικά, συνάρτηση τοῦ γενικότερου ρυθμοῦ τῆς ζωῆς, εἶναι οἱ πρωτογενεῖς αἰτίες ποὺ δημιουργοῦν τὸ ἀντιφατικὸ ἀποτέλεσμα: νὰ μποροῦμε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ παράγουμε ἔργο, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀστοχοῦμε στὴ δημιουργία ἔργου ποιότητας. Μόνο ἂν συνειδητοποιήσουμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ μπορέσουμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ αἴτιο ποὺ δημιουργεῖ τὰ παθολογικὰ φαινόμενα στὸν ὀργανισμὸ τῶν ἀστικῶν κέντρων ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα οἰκοδομικὰ σύνολα (π.χ. τουριστικῆς ἀναπτύξεως) σ' ὁλόκληρη τὴ χώρα.

Τὸ ἄμεσο καὶ ἀναπόφευκτο συμπέρασμα ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτὴ εἶναι ὅτι ὁ σημερινὸς ρυθμὸς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ καὶ ὁ μέχρι τώρα τρόπος καλύψεως τῶν οἰκιστικῶν ἀναγκῶν, πρέπει νὰ ἀλλάξουν καὶ νὰ διαφοροποιηθοῦν ἂν θέλουμε νὰ ἔχουμε ἀρχιτεκτονικὴ ποιότητας. Διατηρώντας τὸν σημερινὸ ρυθμὸ θὰ πρέπει νὰ μεταβάλλουμε ριζικὰ τὸν τρόπο ἀντιμετωπίσεως τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων, υἱοθετώντας νέες στρατηγικὲς καὶ διαδικασίες καὶ νέους τρόπους σκέψεως. Ἂν αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ, τότε θὰ πρέπει νὰ μειώσουμε τὸν ρυθμὸ παραγωγῆς, νὰ κτίζουμε πιὸ ἀργὰ καὶ πιὸ λίγο, ὥστε ὅ,τι γεννιέται νὰ εἶναι ἰσόρροπο μὲ τὴν ἐσωτερικὴ νομοτέλεια τοῦ προορισμοῦ του. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἄποψη εἶναι φυσικὸ νὰ θεωρηθεῖ οὐτοπιστική, μὲ τὴν ἀκατάπαυστη ζήτηση κατοικιῶν καὶ χώρων τῆς σημερινῆς ἔστω ποιοτικῆς στάθμης, ζήτηση ποὺ δὲν γνωρίζει λογικὴ καὶ προοπτικὴ ἀλλὰ κινεῖται μὲ μιὰ ἐπιτάχυνση καταστροφῆς, χωρὶς νὰ ἀφήνει πολλὰ περιθώρια αἰσιοδοξίας. Ἐκτὸς ἂν τὴν τελευταία στιγμὴ λειτουργήσει τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τὸ κοινωνικὸ σύνολο δεχτεῖ νὰ αὐτοπειθαρχηθεῖ, νὰ μεταβάλλει δηλαδὴ τὸν σημερινὸ ρυθμὸ ὥστε νὰ εἶναι περισσότερο προσαρμοσμένος στὰ φυσιολογικὰ ἀνθρώπινα μέτρα, καὶ νὰ παραιτηθεῖ ταυτόχρονα ἀπὸ ἕνα πλῆθος ἀνέσεων ἢ ἀναγκῶν ποὺ δυσχεραίνουν ἀκόμα περισσότερο τὸ σημερινὸ ἀδιέξοδο.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ προτείνει συγκεκριμένες λύσεις στὶς πτυχὲς αὐτὲς τοῦ προβλήματος. Προχωρώντας ὅμως πέρα ἀπὸ τὰ φαινόμενα καὶ καταγράφοντας τὰ βαθύτερα αἴτια τῆς κοινωνικῆς παθογραφίας τοῦ καιροῦ μας, συντελεῖ στὴ συνειδητοποίησή τους ἀπὸ εὐρύτερα στρώματα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ποὺ εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀντιμετώπισή τους.

Πέρα ἀπὸ τὰ γενικὰ προβλήματα ποὺ θίγουμε στὸ σύντομο αὐτὸ διάγραμμα, τὸ κατεξοχὴν ἔργο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς εἶναι βέβαια ἡ μελέτη καὶ ἡ ἀνάλυση ἑνὸς κτιρίου ἢ ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ἢ πολεοδομικοῦ συνόλου μὲ πρόθεση τὴν ἀξιολόγησή του. Στὴ δουλειὰ αὐτὴ ὁ ἀρχιτέκτων-κριτικὸς δὲν πρέπει νὰ βλέπει τὸν ἑαυτό του σὰν ἀρχιτέκτονα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τὸ ἴδιο ἔργο καλύτερα, ἀλλὰ σὰν ἀντικειμενικὸ παρατηρητὴ ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ συλλάβει τὴν ἰδέα καὶ τὰ κίνητρα τοῦ μελετητῆ, καὶ μὲ ἐμπεριστατωμένα κριτήρια νὰ δείξει τὶς ἀρετὲς καὶ τὶς ἀδυναμίες, τὴν πρόθεση ἀλλὰ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκεκριμένης λύσεως ποὺ πραγματοποιήθηκε σὰν τριδιάστατο κτίσμα στὸν χῶρο. Ἄλλα στοιχεῖα ἀξιολογήσεως εἶναι ἡ χρήση καὶ ἡ λειτουργία σὲ σχέση μὲ τὴ μορφή, ὁ γενικότερος προγραμματισμός, καὶ ἡ ἱκανοποίηση τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς ἐπιθυμίας ἀπὸ τὸ προτεινόμενο ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο. Ἡ ἀντιστοιχία ἀναγκῶν καὶ ἀπαιτήσεων, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, καὶ τοῦ χώρου ποὺ θὰ τὶς ἱκανοποιήσει, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποτελεῖ σημαντικὸ κεφάλαιο τοῦ σύγχρονου ἀρχιτεκτονικοῦ προβληματισμοῦ. Ἀπὸ τὴ σωστὴ του ἀντιμετώπιση θὰ ἐξαρτηθεῖ ἴσως καὶ ἡ ἄρση τοῦ ἀδιεξόδου ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ὥστε νὰ βελτιωθεῖ ἡ ποιοτικὴ στάθμη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Μιὰ δυνατότητα, ποὺ ἀφορᾶ τὶς καινούριες ὅσο καὶ τὶς παλαιὲς πόλεις, θὰ ἦταν ἴσως νὰ πάψουμε νὰ σκεφτόμαστε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μέσα σὲ ὁρισμένα σταθερὰ πλαίσια - «θέματα», ὅπως κατοικία, σχολεῖο, μουσεῖο, δημαρχεῖο, ἐκκλησία, μὲ καθορισμένο λίγο ἢ πολὺ κτιριολογικὸ πρόγραμμα καὶ μορφή, καὶ νὰ ἀνατρέξουμε στὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν καὶ δια-

μορφώθηκαν αὐτοὶ οἱ τύποι-«θέματα» καὶ νὰ τὸ μελετήσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ «θέματα» θὰ ἀποκτήσουν, ἂν ὄχι ἐντελῶς διαφορετικό, ὁπωσδήποτε ὅμως νέο περιεχόμενο στὴ μορφὴ καὶ τὴ χρήση τους, προσαρμοσμένο στὸ σημερινὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς. Ἀναλύοντας μορφὲς καὶ προγράμματα, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ θὰ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ σημειώνει τὴν ἁρμονία προθέσεως καὶ ἀποτελέσματος, ἀνάγκης καὶ ἱκανοποιήσεως, παρακολουθώντας ὁλόκληρη τὴν οἰκοδομικὴ διαδικασία σ' ὅλες της τὶς φάσεις. Συμπεράσματα καὶ σχέσεις βγαλμένες ἀπὸ τὴ θεώρηση τῆς ὅλης οἰκοδομικῆς διαδικασίας μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση γιὰ μιὰ ἁμοιβαία κατανόηση τοῦ «παραγωγοῦ» καὶ τοῦ «καταναλωτοῦ» οἰκοδομικῶν «προϊόντων», κατανόηση χρήσιμη καὶ ἀναγκαία γιὰ τὴν κοινὴ συνεργασία ὅλων μας. Ἡ κριτικὴ θὰ ἐπιτρέψει μὲ τὴν τεκμηριωμένη πληροφορία τὴ δημιουργία κοινῆς γνώμης γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ κατόπιν θὰ βοηθήσει μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ κρίση εἰδικοὺς καὶ μὴ νὰ συνειδητοποιήσουν τὴ φύση καὶ τὴν ἔκτασή τους.

Τὰ κριτήρια

Ἡ κρίση θὰ γίνεται, ὅπως ἀναφέραμε ἐπανειλημμένα, μὲ ἐμπεριστατωμένα κι ὄχι τυχαῖα κριτήρια, ποὺ δὲν θὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ ἐπαινέσουν ἢ νὰ κατακρίνουν τὸν ἀρχιτέκτονα σὰν ἕναν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς παράγοντες τῆς οἰκοδομικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ θὰ ἀξιολογοῦν τὴ δημιουργία αὐτὴ πρῶτα σὰν συλλογικὸ ἔργο ὅλων τῶν παραγόντων καὶ κατόπιν σὰν μορφολογικό-ἀρχιτεκτονικὸ ἀποτέλεσμα. Τὰ κριτήρια αὐτὰ καθεαυτὰ θὰ βγαίνουν κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωμένη θεώρηση τοῦ συγκεκριμένου παραδείγματος, καὶ δὲν μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ἐδῶ σὰν σταθερὰ μέτρα κρίσεως ποὺ ἰσχύουν γιὰ κάθε περίπτωση. Πάντως ὑπάρχουν ὁρισμένες πάγιες ἀρχὲς ποὺ θὰ μποροῦσαν, σὰν ἄλλος Δεκάλογος τοῦ Μωϋσῆ, νὰ διατυπωθοῦν μὲ τὸ ἀπαγορευτικὸ «μὴ» μπροστά, σὰν μιὰ ἐγγύηση γιὰ μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία μὲ θετικὸ πρόσημο καὶ γιὰ τὴν ὀρθὴ κριτικὴ τῶν ὑπαρχόντων συνόλων: ὀπτικὴ μονοτονία, κερδοσκοπία, ἄψυχη γεωμετρικότητα, πολεοδομικὸ χάος, ἀρχιτεκτονικὴ μεγαλομανία, μονόπλευρη λειτουργικότητα ἢ μορφολογικὴ βαβυλωνία κτιρίων χωρὶς τὴ δυνατότητα διαλόγου μεταξύ τους. Τὸ θετικὸ σκέλος αὐτοῦ τοῦ Δεκάλογου θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει προστακτικὲς ὅπως: κτίζε μὲ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄγνωστός σου, εἶναι ὅμως ὁ πλησίον σου, ἔτσι ὥστε τὰ κτίσματά σου νὰ μποροῦν νὰ δεχτοῦν καὶ νὰ ἀκτινοβολήσουν ἐσωτερικὴ ζωὴ καὶ ἀτμόσφαιρα· δῶσε στὸ δομημένο περιβάλλον τὴ δυνατότητα ὄχι τοῦ ἁπλοῦ «ζῆν» ἀλλὰ τοῦ «εὖ ζῆν»· ἔχε πάντα σὰν ὁδηγὸ σὲ κάθε σου οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τὸ γεγονὸς πὼς «ἡ κατοικία εἶναι βασικὸ συστατικὸ τῆς ὑπάρξεως» (Heidegger).

Ὁ ἀρχιτέκτων-κριτικὸς

Κλείνουμε τὶς γενικὲς αὐτὲς σκέψεις γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ κριτικὴ μὲ λίγα λόγια γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ θὰ τὴν ἀσκήσει. Ὁ ρόλος του εἶναι ὁ δυσκολώτερος μέσα στὸ ὅλο πλέγμα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εἰδικοτήτων: σημαντικός, ἀπαιτητικὸς σὲ γνώση καὶ οἰκοδομικὴ ἐμπειρία, ὅσο καὶ ἀχάριστος. Ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ ὑπερασπίζεται καὶ νὰ κρίνει ταυτόχρονα καὶ τὸν «παραγωγὸ» καὶ τὸν χρήστη - «καταναλωτὴ» τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου. Ἡ λεπτὴ ἀποστολή του προϋποθέτει τὴν προσήνεια τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τὴν ἀμεροληψία τοῦ δικαστῆ. Ὑποχρεωμένος νὰ ἐρευνᾶ τὴν ἀλήθεια, πρέπει νὰ μὴν ταυτίζει τὸ ἔργο του μὲ μιὰ ὁρισμένη ἰδεολογία ἢ πολιτικὴ θέση, οὔτε κὰν μὲ μιὰ ὁρισμένη θεωρία, ἀφοῦ στὴν ἁρμοδιότητά του ἐμπίπτει ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀνάλυση θεωριῶν καὶ τάσεων στὴν ἀρχιτεκτονική. Ἕνα ἀπὸ τὰ θλιβερὰ φαινόμενα τοῦ καιροῦ μας εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονική, τόσο στὸν δυτικὸ ὅσο καὶ στὸν σοσιαλιστικὸ κόσμο, χαρακτηρίζεται ὄχι ἀπὸ ποιοτικὴ διαφορὰ ἀλλὰ ἀπὸ ταυτότητα μορφῆς μὲ ἀρνητικὸ πρόσημο. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος E. Bloch, «στὴ Δύση ὑπάρχει μιὰ εὐνοούμενη, πλουραλιστικὴ μονοτονία, στὴν Ἀνατολὴ μιὰ καταπιεστική, διαταγμένη μονοτονία.» Τὸ πρόβλημα εἶναι πανανθρώπινο καὶ πρωταρχικό· δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνει ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη παράταξη. Ἡ ἀμεροληψία τοῦ κριτικοῦ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς δυνάμεώς του καὶ πρέπει νὰ τηρεῖται αὐστηρά, ἰδιαίτερα ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ συμφέροντα ἀτόμων ἢ ὁμάδων. Ὅταν ἀποφασίσει νὰ γίνει κριτικὸς καὶ νὰ κρίνει τὴν ἐργασία καὶ τὸν μόχθο τῶν συναδέλφων του ἀρχιτεκτόνων θὰ πρέπει νὰ σταματήσει νὰ κτίζει ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ μὴ δίνει λαβὲς καὶ ἀφορμὲς ποὺ θὰ διαβάλλουν τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς παρουσίας του. Ἔστω κι ἂν τηρηθοῦν ὅλες οἱ προϋποθέσεις ἀπόλυτης ἀντικειμενικότητας, ὅμως, δὲν πρέπει νὰ περιμένει ὁ κριτικὸς ἔπαινο ἢ ἀναγνώριση, ὅπως στὰ ἄλλα εἴδη κριτικῆς. Μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ συμβαίνει κι αὐτὸ τὸ παράδοξο. Ἐνῶ ἡ λογοτεχνικὴ κριτική, π.χ., μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἐμπορικὰ χρήσιμη σ' ἕνα βιβλίο, ἡ κριτικὴ ἑνὸς κτιρίου δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια νομοτέλεια. Ὁπωσδήποτε κοινὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ ἱκανοποίηση καὶ ἀναγνώριση γιὰ ὅσους συνέβαλαν στὴ δημιουργία τοῦ κτίσματος, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι διαθέσιμο εἶδος ὥστε πέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ νὰ ἔχει καὶ ὑλικὴ ἀμοιβὴ ὁ δημιουργός του. Αὐτὸ δίνει στὸ ἔργο τοῦ κριτικοῦ ὑψηλότερο νόημα, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ πλευρὰ δὲν εἶναι ἄμεση ἀλλὰ ἔμμεση (προτίμηση τοῦ ἀρχιτέκτονα ἢ μὴ σὲ ἄλλα κτίρια), τοῦ ἀφαιρεῖ ὅμως ἕνα σημαντικὸ κίνητρο σὲ μιὰ κοινωνία μὲ ἔντονες ὑλιστικὲς τάσεις. Παρόλες ὅμως αὐτὲς τὶς ἐγγενεῖς δυσκολίες, βασικὴ καὶ θεμελιώδης παραμένει ἡ σημασία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κριτικῆς γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ σύνολο. Ἡ συνειδητοποίηση τοῦ τί εἶναι σωστὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀπὸ ὅλους ὅσους ἀφορᾶ τὸ κτισμένο περιβάλλον εἶναι ὁ ὕψιστος στόχος τοῦ κριτικοῦ. Ἡ βαθύτερη ἐπιθυμία του καὶ ἡ ἐπιτυχία του θὰ πρέπει νὰ εἶναι «νὰ γίνει περιττὸς» μέσα στὴν κοινωνία, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ θὰ ἔχει τόση ποιότητα ὥστε νὰ μὴν χρειάζεται κριτική.

Βιβλιογραφία

Architekturtheorie, Vorträge des Internazionalen Kongress in der Technische Universität Berlin, 1967.

Burckhardt, L. - Förderer, W. *Bauen ein Prozess.* Teufen, 1972.

Neue Zürcher Zeitung, No. 536 (Fernausgabe No. 315), 18.11.73.

"Ausbildungskonzept der Architekturabteilung", *E.T.H. Bulletin*, No. 74, Zürich, 27.9.73.

Keller, R. *Bauen als Umweltzerstörung*, Zürich, 1973.

Norberg-Schulz, C. *Logik der Baukunst*, Bauwelt Fundamente, No. 15, Berlin, 1965.

Whiffen, M. (ed.). *The History, Theory and Criticism of Architecture*, M.I.T. Press, 1965.

Φατοῦρος, Δ. *Μαθήματα συστηματικῆς θεωρίας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1971.

Τὸ κατασκευαστικὸ περιβάλλον στὴν Ἑλλάδα. Μιὰ κριτικὴ θεώρηση

τοῦ ἀρχιτέκτονος Ν. Καλογερᾶ

Θὰ πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι ὁ ὅρος «κατασκευαστικὸ περιβάλλον» δὲν ἀναφέρεται στὴν τεχνολογικὴ μόνο πλευρὰ τῶν τεχνικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ στὰ διοικητικά, ὀργανωτικὰ καὶ οἰκονομικὰ πλαίσια ποὺ ρυθμίζουν γενικότερα τὴν κτιριοδομικὴ δραστηριότητα. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ στὶς περισσότερες χῶρες μὲ ἐλεύθερη οἰκονομικὴ δομή, τὰ πλαίσια αὐτὰ παίζουν πολλὲς φορὲς ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐπιλογὴ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς εἰδικοῦ τρόπου δομήσεως ἢ ἀκόμη καὶ ἀποτελοῦν, σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ νέα τεχνολογία, τὰ αἴτια ἐπιβολῆς ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ «ρυθμοῦ» (1).
Θὰ ἦταν ἐπίσης μονοσήμαντη ὁποιαδήποτε θεώρηση τῶν μεθόδων καὶ τῶν ὑλικῶν δομήσεως ποὺ χρησιμοποιοῦνται σήμερα στὴ χώρα μας, ἂν δὲν κάναμε προηγουμένως μιὰ συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ διαμόρφωσαν τὸ γενικότερο κατασκευαστικὸ περιβάλλον στὴν Ἑλλάδα καὶ εἰδικότερα στὴν Ἀθήνα.

Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ

Τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ νέου κράτους (1840-1860) χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἔντονη ἐπιρροὴ ποὺ εἶχαν ξένοι καὶ Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες σπουδασμένοι στὸ ἐξωτερικό, ὄχι μόνο στὴ μορφολογικὴ ἀλλὰ καὶ στὴν τεχνολογικὴ πλευρὰ τῆς κτιριοδομικῆς δραστηριότητας. Οἱ μαθητὲς τοῦ Schinkel ἐπέβαλαν τότε τὴ νεοκλασικὴ ἰδεολογία ἀλλὰ τὴν προσάρμοσαν, τουλάχιστο μορφολογικά, στὰ ἑλληνικὰ πρότυπα. Ἡ ξένη ἐπιρροὴ ἔγινε ἀκόμη πιὸ ἔντονη ὅταν ἔφτασαν ἀρχιτεχνίτες ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Βαυαρία γιὰ νὰ καθοδηγήσουν τοὺς Ἕλληνες τεχνίτες ἀπὸ τὴ νησιώτικη Ἑλλάδα. Ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη, ὅμως, τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ νεοκλασικιστὲς ἦταν σημαντικά, γιατὶ οἱ ντόπιοι τεχνίτες δὲν ἤξεραν νὰ δουλεύουν τὰ «εὐγενῆ» ὑλικὰ ποὺ ἐπιβάλλει τὸ μορφολογικὸ λεξιλόγιο τοῦ νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ.
Τὰ πρῶτα κτίρια ἦταν μνημειώδη (Πανεπιστήμιο, Ἀνάκτορα), γιὰ νὰ δώσουν γρήγο-

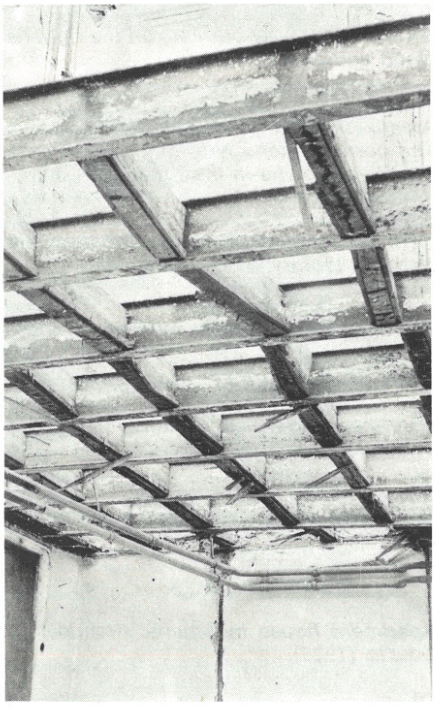

1

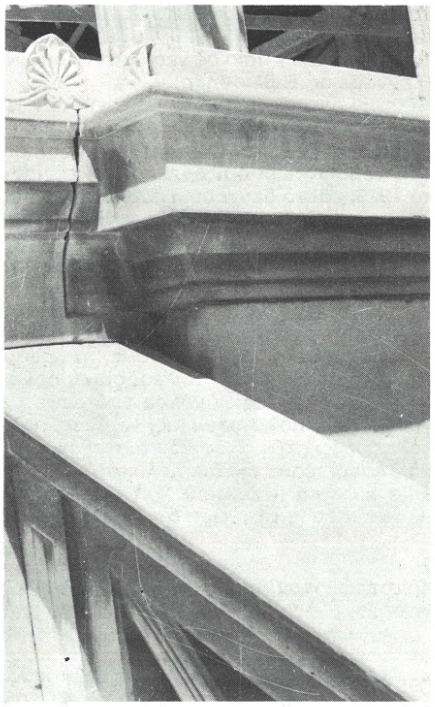

2

1.
Γεφύρωση ἀνοιγμάτων μὲ διπλὰ ταῦ καὶ ξύλινες δοκίδες. Μέγαρο Νεγρεπόντη στὴ γωνία Ὄθωνος καὶ Ἀμαλίας (γύρω στὸ 1860).

2.
Μαρμάρινο γεῖσο τοῦ Πολυτεχνείου κατασκευασμένο ἀπὸ συμπαγὲς μάρμαρο.

The construction environment in Greece. An appraisal

by N. Kalogeras, architect

The term "construction environment" as used here refers both to the application of building technologies and to the administrative, organisational and economic factors which regulate the construction activity in a given country. To assess the present-day construction activity in Greece, it would be best to give a brief description of its historical context and background.
The first organised construction activity in modern Greece took place immediately after the establishment of the new State in the early 1830's. The predominant architectural style in Europe at the time was the "Greek Revival", and the fact that it was to be applied in the land of its origins presented an intriguing challenge to the foreign-educated Greek architects and their foreign colleagues working in Greece. The result was buildings, mainly public, both formally and technically closer to the classical prototypes on the Akropolis, far less ornate and in their own way more sincere than their European equivalents. At the same time the chief masons designing and building the middle- and lower-class houses that made up the main bulk of building, were trying to imitate the stylistic canon of official architecture, though naturally the materials at their disposal were much cheaper. With remarkable intuition and sensitivity, they slowly transformed the rigid morphological vocabulary, and, by inventing simpler forms and using standardised and mass-produced building elements, they turned Athens of the 1830's-1850's into a city with a uniquely homogeneous architectural character.
Unfortunately this phenomenon did not last for long. By the end of the century we find building designs burdened by more and more neo-baroque elements. The superior knowhow of the Athenian mason in plaster rendering provided the architects of the

1.
Spans bridged with a grid of iron and wood beams. The Negreponti house at the corner of Amalias and Othonos Streets, Athens (ca 1860).

2.
Marble cornice at the Polytechnic School, Athens, made from a solid piece of marble.

ρα τὴν «εἰκόνα» πρωτεύουσας στὸ ἐρειπωμένο χωριὸ ποὺ λεγόταν Ἀθήνα. Στὴν ἀρχὴ χρησιμοποιήθηκαν ὑλικὰ τοῦ τόπου: τὸ μάρμαρο ἦταν ἀπὸ τὴν Πεντέλη, ὁ πωρόλιθος ἀπὸ τὴν Αἴγινα, ὁ ὠμόπλινθος ἀπὸ ἀττικὸ χῶμα. Μόνον ὅπου χρειαζόταν γεφύρωση ἀνοιγμάτων ἔφερναν σίδερο καὶ ξυλεία ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, κυρίως ἀπὸ τὴν Τεργέστη (εἰκ. 1). Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑλικὰ αὐτὰ ἐμφανίζονται στὶς ὄψεις ὅπως εἶναι καὶ ὅπως «λειτουργοῦν», χωρὶς νὰ ἐπιζητεῖται μιὰ πλουσιότερη ὀπτικὴ ἐντύπωση μὲ ψεύτικες ἐπικαλύψεις. Τὸ μάρμαρο στὰ στηθαῖα καὶ τὶς κολόνες εἶναι συμπαγές, ἡ πέτρα, ὅταν ἡ δόμηση γίνεται προσεκτικά, μένει ἀνεπίχριστη, ἀκόμη καὶ ὁ σοβὰς δὲν μιμεῖται μορφὲς ἄλλων ὑλικῶν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ἰδεολογία τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν ἁπλὴ ἀστικὴ κατοικία, ποὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὸν κύριο ὄγκο τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητας, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ κατοικίες τῶν Ἀθηναίων τῆς μεσαίας τάξεως νὰ κατασκευάζονται ἀπὸ ἁπλοὺς τεχνίτες.

Χωρὶς ὅμως μιὰ σχετικὴ οἰκονομικὴ ἄνεση, ποὺ ὑπῆρχε στὴν κατασκευὴ τῶν δημόσιων κτιρίων ἢ τῶν πλούσιων ἐπαύλεων, οἱ τεχνίτες δὲν μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν ἀκριβὰ δομικὰ ὑλικά. Ἔτσι ἀναγκάστηκαν, μὲ τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας τους καὶ τῶν παραδοσιακῶν τρόπων κατασκευῆς τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ νησιοῦ τους, νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς μορφολογικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου ρυθμοῦ μὲ παραδοσιακὰ ὑλικά, προσαρμόζοντας σ' αὐτὰ μὲ θαυμαστὴ ἱκανότητα τὶς μορφὲς τοῦ νέου ρυθμοῦ.

Ἡ «στέψη», π.χ., ἕνα ἀπὸ τὰ τρία βασικὰ ρυθμολογικὰ στοιχεῖα τοῦ κλασικισμοῦ μαζὶ μὲ τὴ βάση καὶ τὸν κορμό, ἐξελίσσεται ἀπὸ τὶς πολύπλοκες μορφὲς τῶν μνημειακῶν κτιρίων, ποὺ σκαλίζονται σὲ πεντελικὸ μάρμαρο, στὰ ἁπλὰ τραβηχτὰ γεῖσα ἀπὸ κονίαμα τῶν κατοικιῶν τῆς Πλάκας καὶ τῶν Ἐξαρχείων (εἰκ. 2,3). Παράλληλα, μορφολογικὰ στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ρυθμοῦ τυποποιοῦνται καὶ παράγονται σὲ σειρὰ (εἰκ. 4,5) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μειωθεῖ τὸ κόστος τους, νὰ ἁπλοποιηθεῖ ἡ κατασκευή τους καὶ νὰ γίνουν προσιτὰ στὸν καθένα. Ὁ νεοκλασικὸς ρυθμὸς γίνεται «πάνδημος», καὶ ἡ Ἀθήνα ἡ μόνη μεγάλη πόλη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τόση μορφολογικὴ ἑνότητα.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ τότε ἀρχιτέκτονες ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἀρχιτεχνίτες. Γνώριζαν δηλαδὴ τὰ ὑλικὰ καὶ τὶς ἰδιότητές τους καὶ δούλευαν πολλὲς φορὲς σὰν τεχνίτες κι οἱ ἴδιοι. Ἔτσι τὰ ἔργα τους εἶχαν μιὰ ἀμεσότητα ποὺ συναντοῦμε μόνο σὲ ἔργα τῆς βιοτεχνίας.

Αὐτὴ ἡ ἁρμονικὴ σχέση μορφῆς καὶ κατασκευῆς δὲν διαρκεῖ πολύ. Μετὰ τὸ 1860 ἀρχίζει ἡ παρακμή, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μὲ ἐπίπλαστα καὶ πολύπλοκα διακοσμητικὰ στοιχεῖα καὶ τεχνολογικοὺς ἀκροβατισμοὺς ποὺ ἐπιτρέπει ἡ δεξιοτεχνία τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν (εἰκ. 6). Ἐκπαιδευμένοι στὸ Πολυτεχνεῖο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπὸ τὸν Θ. Χάνσεν καὶ τὸν Λ. Καυταντζόγλου στὴν ἀρχή, οἱ τεχνίτες «... ἐθαυματούργησαν στὸ μάρμαρο, τὸ ξύλο, τὸ σίδερο καὶ τὸ κονίαμα...» (2). Ἔτσι τὸ μορφολογικὸ λεξιλόγιο τοῦ κλασικισμοῦ παραμορφώνεται, γιὰ νὰ καταλήξει στὸν ἐκλεκτικισμὸ τοῦ νεο-μπαρὸκ (3), (εἰκ. 7).

Τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰώνα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Ἑλλάδα προσπαθεῖ νὰ βρεῖ τὸν δρόμο της ἀνάμεσα στὴν κλασική της κληρονομιὰ καὶ τὰ μηνύματα τοῦ νέου πνεύματος ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ (εἰκ. 8).

Ἡ κατανόηση τῶν δυνατοτήτων τοῦ ὀπλισμένου σκυροδέματος καὶ ἡ πρωτοποριακὴ σὲ διεθνὴ κλίμακα ἐργασία Ἑλλήνων τεχνικῶν (4), καθὼς καὶ ἡ ἀποφοίτηση τῶν πρώτων ἀρχιτεκτόνων ἀπὸ τὸ Ε.Μ. Πολυτεχνεῖο, δημιουργοῦν μιὰ νέα κατάσταση, παρόλο ποὺ ἀκόμη (1923) κατασκευάζονται σημαντικὰ κτίρια σὲ νεοκλασικὸ ρυθμὸ (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Δύο σημαντικὰ γεγονότα ἐπιταχύνουν τὴ διάδοση τῆς σύγχρονης ἀρχιτεκτονικῆς στὸν τόπο μας: τὸ πρῶτο εἶναι ἡ θέσπιση τοῦ νόμου «περὶ ὁριζοντίου ἰδιοκτησίας» τὸ 1929, καὶ τὸ δεύτερο ἡ παρουσίαση τῆς ἐργασίας τῶν σημαντικότερων ξένων ἀρχιτεκτόνων τῆς νέας γενιᾶς στὸ 4ο συνέδριο τῶν CIAM ποὺ ἔγινε στὴν Ἀθήνα μεταξὺ 1 καὶ 9 Αὐγούστου 1933 (5).

Ἂν τὸ δεύτερο γεγονὸς ἐνθάρρυνε τοὺς νέους ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ ἐφαρμόσουν τὶς ἰδέες τους, τὸ πρῶτο ἦταν μοιραῖο γιὰ τὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῆς Ἀθήνας: ὁ νόμος ἐπέτρεψε τὴ γένεση τῆς πολυκατοικίας. Κι ὅμως πολλοὶ νέοι ἀρχιτέκτονες δὲν δίσταζαν τότε νὰ δημοσιεύουν σχέδια πολυκατοικιῶν σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ (Σιάγας, 1933) ἢ νὰ ἐκφράζουν τὴ γνώμη ὅτι ἡ διάδοση τῆς

3.
Ἀριστερὰ «τραβηχτὸ» καὶ δεξιὰ ξύλινο γεῖσο.

4.
Ἀκροκέραμα σὲ λαϊκὸ σπίτι τῆς Πλάκας. Τὸ ἀκρογωνιαῖο εἶναι πιστὴ ἀντιγραφὴ τοῦ μαρμάρινου ἀκροκέραμου τῆς Ἀκαδημίας.

5.
Κεραμικὸ κιονόκρανο παραστάδας. Πρότυπο εἶναι οἱ παραστάδες τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

6.
Μίμηση καὶ ὄχι μορφολογικὴ προσαρμογὴ πέτρας στὴ βάση κτιρίου (1870).

7.
Πολυκατοικία στὴν ὁδὸ Γ΄ Σεπτεμβρίου μὲ σκελετὸ ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα (1920).

8.
Ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα αὐθεντικὰ παραδείγματα Art Nouveau στὴν Ἀθήνα (1923). Ὁ ἐξώστης τοῦ πρώτου ὀρόφου εἶναι μεταγενέστερος.

9.
Πολυκατοικία στὴ συνοικία Κολιάτσου. Ἀρχιτέκτων Β. Δούρας (1938).

10.
Σπίτι στὴν Πλάκα μὲ σκελετὸ ἀπὸ ξύλο στὸ χαγιάτι.

3.
On the left plaster cornice, on the right its wood equivalent.

4.
Antefixes in the vernacular Athens style. The corner antefix is a faithful copy of a marble prototype in the Athens Academy.

5.
Ceramic pilaster capital copied from the National Library.

6.
Imitation, not adaptation, of stone masonry for the "base" of a house (1870).

7.
Apartment house in Athens; reinforced concrete skeleton (1920).

8.
One of the few authentic examples of Art Nouveau in Athens (1923). The first floor balcony is a recent addition.

9.
Apartment house in Athens. Architect B. Douras (1938).

10.
House at Plaka, Athens, with wood frame construction in the loggia.

period with the technical means to achieve their eclectic aims.

The advent of the reinforced concrete frame liberated the architect from the rigid exterior envelope and provided the technical means for the development and realisation of the ideas preached by the Modern Movement. In Greece these ideas were propagated by the 4th CIAM Congress convening in Athens in 1933. Subsequent buildings reflect the change. The strip window, the overhang and other formal elements of the International Style are now used extensively by the young Greek architects (ill. 9). Some of them try to create a modern Greek style, as for instance Pikionis in his flats of 1938 (ill. 11), using as a prototype the traditional Greek frame construction (ill. 10).

The postwar period found Greece with a great housing shortage. But the building industry was non-existent, the building regulations dated from 1929 and trained building craftsmen were lacking. In the absence of any extensive public housing programme, the building market was taken over by speculators, who dictated their own architecture; plaster and gypsum, the cheapest materials, became the order of the day - they covered everything, from balcony rails to window finishes (ill. 13).

Greek architecture is just emerging from that traumatic "plaster era" and architects are only now starting to experiment with techniques already 20 years old in the western world. The first curtain-walls have appeared in downtown Athens. These efforts, however, are still heavy-handed; and in many examples the formal vocabulary used is appropriate to other materials, with different properties (ill. 14-16). Very few examples are really successful (ill. 17, 18).

The present state of affairs is mainly due to three factors: (a) poor communications between the client-user, the architect and the contractor in four specific areas: identification of user needs, establishment of a comprehensive building brief, interdisciplinary cooperation, and contractor-architect relationship, (b) lack of organised building research, and (c) absence of technological innovations due to the present structure of the Greek building industry.

Moreover, due to an ignorance of the inherent morphological possibilities of each material and a lack of knowledge of new building techniques, present-day architecture tends to be modish or, at worst, neo-modernistic (ill. 19-22).

Innovation in construction does not mean the mere use of a new material; it means the application of an entire new technology which will help solve user needs in a novel manner.

3

4

5

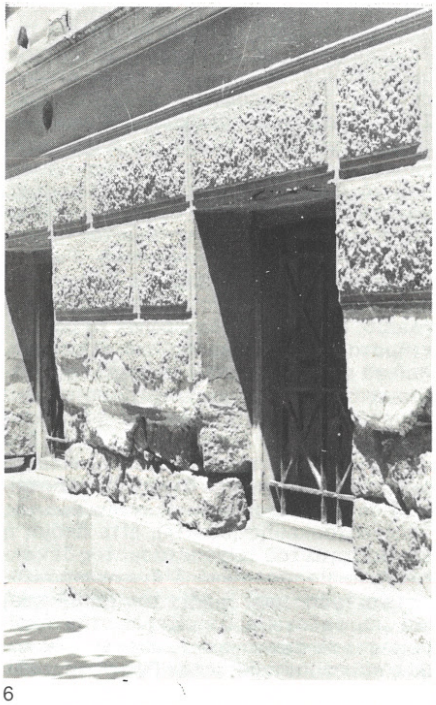

6

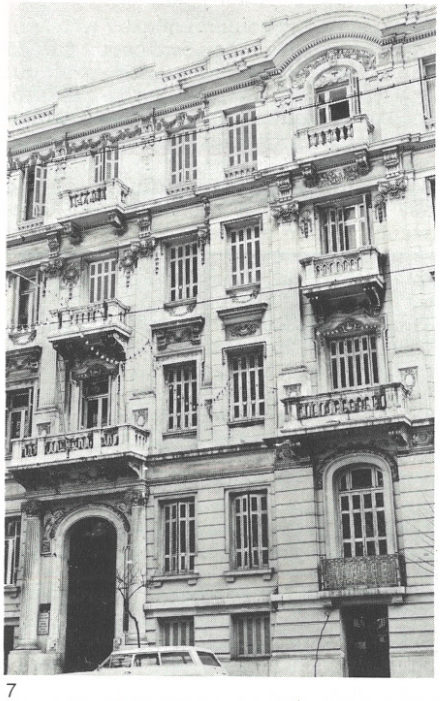

7

8

9

10

«άστικῆς πολυκατοικίας» θὰ βελτίωνε τὴ μορφὴ τῆς πόλεως (6), παραβλέποντας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀθήνα εἶναι μιὰ πόλη μὲ μικρὰ οἰκόπεδα. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ φωταγωγοῦ ἦταν πιὰ θέμα χρόνου.

Τὸ νέο ὑλικό, τὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα, ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸν ἀρχιτέκτονα νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ συμπαγὴ μάζα ποὺ τοῦ ὑπαγόρευαν οἱ φέροντες τοῖχοι ἀπὸ πέτρα, κι ἔτσι γιὰ πρώτη φορὰ μπόρεσε ὁ σκελετὸς τοῦ κτιρίου νὰ ἀνεξαρτοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς τοίχους. Αὐτὴ ἡ ἀνεξαρτοποίηση, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ δυνατότητα νὰ ἐκφραστεῖ ὁ σκελετὸς στὴν ὄψη, ἦταν ἐπιθυμία ἀκόμη καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (7). Ὁ συμπαγὴς τρόπος κατασκευῆς δημιουργοῦσε μέχρι τότε ἕνα δύσκαμπτο περίβλημα, ποὺ τὰ μέλη του δὲν εἶχαν συνεκτικότητα καὶ μονολιθικότητα, δηλαδὴ οὐσιαστικὴ ἑνότητα, ἐνῶ ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος ἦταν ἀδύνατον νὰ ἱκανοποιήσει πολύπλοκες λειτουργικὲς ἀνάγκες. Μόνον ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ κατόρθωσε νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὶς περιοριστικὲς δυνατότητες τοῦ βασικοῦ ὑλικοῦ ποὺ χρησιμοποίησε (πέτρα) καὶ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ ἕναν σκελετὸ ποὺ μεταφέρει τὰ φορτία. Γι' αὐτὸ ἴσως ὁ Ruskin τὴν ὀνόμασε «ἡ ἀληθινὰ λειτουργικὴ ἀρχιτεκτονική».

Τὰ κτίρια τοῦ μεσοπολέμου ἐκφράζουν τὴν ἀπελευθέρωση αὐτὴ καὶ παράλληλα ἐκμεταλλεύονται τὶς στατικὲς δυνατότητες τοῦ νέου ὑλικοῦ. Τὸ πνεῦμα λιτότητας καὶ ὀρθολογισμοῦ ποὺ κυριαρχεῖ στὴν Εὐρώπη, σὰν ἀντίδραση στὸν ἐκλεκτικισμὸ τῶν Beaux Arts, ἐπικρατεῖ σὲ πολλὲς κατασκευὲς στὴν Ἑλλάδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σίδερο, τὰ ἄλλα βασικὰ ὑλικὰ ὑπάρχουν σὲ ἀφθονία ἢ παράγονται μὲ εὐχέρεια στὸν τόπο. Ὁ νέος οἰκοδομικὸς κανονισμὸς ἐπιτρέπει τὴν κατασκευὴ ἀνοικτῶν ἢ κλειστῶν ἐξωστῶν καὶ προβόλων, ἐνῶ τὸ νέο ὑλικὸ προσφέρεται γιὰ τὴ δυναμικὴ ἔκφραση τῶν ὄγκων. Μὲ τὰ μεγάλα ἀνοίγματα καὶ τὰ λεπτὰ ὑποστυλώματα, ἡ κάτοψη ἐλευθερώνεται καὶ ἡ ὄψη ἀποκτᾶ μιὰ ἀνοικτὴ μορφὴ (8) μὲ συνεχῆ ἀνοίγματα (εἰκ. 9).

Ὁ μορφολογικὸς ὅμως χαρακτήρας τῶν κτιρίων εἶναι διεθνιστικός, γεγονὸς ποὺ προκαλεῖ ἔντονη κριτική, ἀκόμη καὶ ἀπὸ νέους ἀρχιτέκτονες (Π. Μιχελῆς 1938-1965, Κυπρ. Μπίρης 1934, Κασσάνδρας 1934).

Λίγες εἶναι οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ δοθεῖ ἕνας ἐθνικὸς χαρακτήρας στὴν ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μεσοπολέμου. Μὲ βάση τὰ πρότυπα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς (εἰκ. 10), πρῶτος ὁ Πικιώνης ἀφήνει τὸν σκελετὸ τοῦ κτιρίου νὰ φανεῖ καὶ ἐντάσσει σ' αὐτὸν ἕνα δευτερεύοντα σκελετό. Ἔτσι δίνει στὸ κτίριο τάξη καὶ ρυθμό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐκφράζει στὴν ὄψη τὴν ἐπανάληψη ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν παράθεση δωματίων μὲ τὶς ἴδιες διαστάσεις (εἰκ. 11). Ἡ ἔκφραση ὅμως αὐτὴ εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν ξύλινη κατασκευή, ὅπως τὴν συναντᾶμε στὰ ἀρχοντικὰ τοῦ Μετσόβου ἢ τοῦ Πηλίου, παρὰ στὸν σύγχρονο τρόπο δομήσεως μὲ ὀπτοπλινθοδομή. Στὶς ξυλοδεσιὲς ὁ δεύτερος σκελετὸς ἐνισχύει τὴν ἀκαμψία τῆς ὅλης κατασκευῆς, ἐνῶ ὁ τοῖχος ἀπὸ τοῦβλο στηρίζεται ἀπὸ ὄροφο σὲ ὄροφο, καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πρόσθετες ἐνισχύσεις.

Θὰ ἦταν, ὅμως, αὐθαίρετο νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς πὼς σωστὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐκφράζει ἀπόλυτα τὴν ἀλήθεια τῆς κατασκευῆς καὶ πὼς ὅποιο στοιχεῖο δὲν λειτουργεῖ κατασκευαστικὰ εἶναι καὶ μορφολογικὰ περιττό. Εἶναι βέβαια λογικὸ νὰ διαφοροποιηθεῖ ὁ βασικὸς σκελετός, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν φέροντα ὀργανισμὸ τοῦ κτιρίου, ἀπὸ τὰ δευτερεύοντα στοιχεῖα, ἀφοῦ μάλιστα τὶς περισσότερες φορὲς τὸ ὑλικὸ τοῦ πρώτου εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ὑλικὰ τῶν στοιχείων πληρώσεως (9). Ὅπως παράλληλα εἶναι παράλογο νὰ ἐκφράζονται μορφολογικὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα ἑνὸς ἰδιαίτερα πολύπλοκου σκελετοῦ, ὅταν ἡ πολυπλοκότητά του εἶναι ἀποτέλεσμα οἰκονομικῶν ἢ τεχνικῶν μόνον κριτηρίων.

Τὸ κατασκευαστικὸ περιβάλλον σήμερα

Μετὰ τὸν β΄ παγκόσμιο πόλεμο, καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὸ 1950, ἡ Ἀθήνα γνώρισε μιὰ ἰδιαίτερα ἔντονη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα μὲ κύριο γνώρισμα τὴ γρήγορη κατασκευὴ ἐμπορικῶν πολυόροφων κατοικιῶν στὸ κέντρο καὶ τὶς συνοικίες, ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐφαρμόζουν τὸν οἰκοδομικὸ κανονισμὸ τοῦ 1929, τροποποιημένο σὲ μερικὰ ἐπουσιώδη μόνο σημεῖα. Ταυτόχρονα ἡ τσιμεντοβιομηχανία ἀναπτύχθηκε σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς βασικότερες βιομηχανίες στὴν Ἑλλάδα, μειώνοντας τὸ κόστος τοῦ ὑλικοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸ κάνει γνωστὸ σὲ ὅλους τοὺς τεχνίτες. Ἡ κάτοψη, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἔπρεπε νὰ εἶναι εὐέλικτη γιὰ νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τοῦ κάθε ἀγοραστῆ, πράγμα ποὺ ἐπιτυγχάνεται μόνο μὲ λεπτὰ κατακόρυφα φέροντα στοιχεῖα. Ἔτσι ὁ σκελετὸς ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα δὲν εἶναι μόνον ἡ οἰκονομικότερη, ἀλλὰ καὶ ἡ λειτουργικότερη λύση.

Τὰ ὑλικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια δὲν διαφέρουν βασικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς ἐποχῆς τοῦ μεσοπολέμου: ὁπλισμένο σκυρόδεμα γιὰ τὸν σκελετό, τοῦβλα γιὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς τοίχους, κονίαμα σὰν τελείωμα στὶς ὁριζόντιες καὶ κατακόρυφες ἐπιφάνειες. Παρόλο τὸ σημαντικὸ κόστος τῆς ξυλείας τῶν ξυλοτύπων, ὁ τρόπος αὐτὸς κατασκευῆς εἶναι ὁ οἰκονομικότερος γιατὶ καὶ τὰ ὑλικὰ εἶναι ἐγχώρια καὶ τὸ κόστος τῶν ἐργατικῶν εἶναι, συγκριτικὰ μὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες, ἐξαιρετικὰ μικρό.

Ἔτσι ἡ κτιριοδομικὴ κατασκευή, παρόλη τὴ σύγχρονη ἐκπαίδευση τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν πολιτικῶν μηχανικῶν στὰ Πολυτεχνεῖα, πολὺ λίγο ἐκσυγχρονίστηκε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παρουσιάζει τὰ γνωρίσματα μιᾶς βιοτεχνίας, χωρὶς ὅμως τὴν ποιότητά της.

Προσπάθεια γιὰ ἀκρίβεια στὶς διαστάσεις τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς οἰκοδομῆς, προσπάθεια ποὺ ὑπαγορεύεται ἀπὸ μιὰ βιομηχανικὴ συνείδηση καὶ ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ δομικὰ ὑλικά, ὅπως τὸ σίδερο, τὸ ἀλουμίνιο ἢ τὸ πλαστικό, δὲν γίνεται, ἀφοῦ στὸ τέλος τὸ κονίαμα θὰ καλύψει ὅλες τὶς ἀτέλειες καὶ ὅλες τὶς κακοτεχνίες (εἰκ. 12).

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσει τὴν περίοδο 1950-1970 σὰν ἐποχὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ «σοβᾶ» ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ «γύψου», μὲ θλιβερὲς διακοσμητικὲς προσπάθειες σὲ θυρώματα ἢ κιγκλιδώματα ἐξωστῶν, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σὲ κατασκευὲς τοῦ 1973 (εἰκ. 13).

Βέβαια καὶ ἡ λαϊκή μας ἀρχιτεκτονική, ποὺ τόσο θαυμάζεται, εἶναι κι αὐτὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ σοβᾶ, ἀλλὰ μὲ μιὰ μεγάλη διαφορά: ἐκεῖ ὁ σοβὰς κατασκευάζεται ἀπὸ χέρι πραγματικοῦ μάστορα, ἀσπρίζεται κάθε χρόνο σχεδόν, καὶ ἔτσι συντηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση, ἐνῶ στὰ νέα κτίρια τὸ κονίαμα παρασκευάζεται ἀπὸ ὑλικὰ μέτριας ποιότητας καὶ κατασκευάζεται ἀπὸ τεχνίτες χωρὶς ἐμπειρία καὶ γνώσεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γερνάει γρήγορα καὶ μαζί του νὰ γερνάει καὶ τὸ ἀρχιτεκτόνημα.

Τὰ νέα ὑλικὰ χρησιμοποιοῦνται μόνο σὲ ἐπικαλύψεις, ὁριζόντιες ἢ κατακόρυφες, καὶ σὰν μονωτικά, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν τὰ ἀντίστοιχα φυσικὰ ὑλικά, ὅπως ἡ ἐλαφρόπετρα ἢ ἡ μαλτεζόπλακα. Ἀλλὰ στὴν ὅλη ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεση ἡ ἐπίδρασή τους εἶναι περιορισμένη. Μόλις τὰ τελευταῖα δύο ἢ τρία χρόνια, μὲ τὴν ἐξειδίκευση τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς δομικῆς βιομηχανίας καὶ τὴν παράλληλη αὔξηση τῶν ἐργατικῶν, ἀρχίζει ἡ κτιριοδομικὴ κατασκευὴ νὰ γίνεται πιὸ ὀρθολογικὴ καὶ νέα ὑλικὰ καὶ τρόποι κατασκευῆς νὰ χρησιμοποιοῦνται διστακτικά, εἴκοσι ἢ τριάντα χρόνια μετὰ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Τὸ τοιχοπέτασμα: ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἐφαρμογῆς σύγχρονης τεχνολογίας

Ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ σύγχρονη μέθοδος κατασκευῆς εἶναι τὸ τοιχοπέτασμα. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ γιατὶ τὸ Μοντέρνο Κίνημα συνέδεσε στενὰ τὸ ἀρχιτεκτονικό του λεξιλόγιο μ' αὐτό. Παραδείγματα τοιχοπετασμάτων βρίσκουμε ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰώνα (J. Joedicke, 1959), ἀλλὰ ἀρχίζει νὰ διαδίδεται εὐρύτερα σὰν οἰκονομικὴ καὶ γρήγορη μέθοδος κατασκευῆς μόνο μετὰ τὸ 1950. Μορφολογικὰ ἔχει «περιορισμένο συναισθηματικὸ περιεχόμενο» (*Architectural Review*, 1957), δὲν παρουσιάζει δηλαδὴ τὴν πλαστικότητα ἢ τὴ γραφικότητα ἄλλων τρόπων κατασκευῆς, ὅταν ὅμως σχεδιαστεῖ καὶ κατασκευαστεῖ καλὰ δίνει στὸ κτίριο διαφάνεια καὶ ἐλαφρότητα, ἀλλὰ καὶ μορφολογικὴ αὐστηρότητα καὶ πειθαρχία. Ἡ εὐρύτατη ἐφαρμογή του καὶ ἡ ταχύτατη ἐξέλιξή του μεταμόρφωσαν στὴν κυριολεξία τὸ ἀστικὸ περιβάλλον τῆς Ἀμερικῆς καὶ μᾶς ὁδήγησαν στὸ νὰ ἀντιμετωπίζουμε σήμερα τὸ τοιχοπέτασμα σὰν κάτι τὸ «παραδοσιακὸ» (vernacular). Στὴν Ἑλλάδα ἡ ἐφαρμογή του ἔγινε δυνατὴ μόλις μειώθηκε τὸ κόστος τοῦ ἀλουμινίου καὶ τῶν ἄλλων συνθετικῶν ὑλικῶν ποὺ τὸ ἀποτελοῦν (μαστίχες, ἐτερνίτης, μονωτικά). Εἰδικότερα, ὅμως, στὸν τόπο μας ἡ χρήση τοῦ τοιχοπετάσματος πρέπει νὰ γίνεται μὲ πολλὴ προσοχή. Γιατὶ ἡ ἐφαρμογή του προϋποθέτει ἕναν πολύπλοκο καὶ πολυδάπανο μηχανολογικὸ ἐξοπλισμό, ποὺ νὰ ἐξουδετερώνει τὰ μειονεκτήματα τῆς κατασκευῆς στὸ κλίμα μας. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα κτιρίων μὲ τοιχοπετάσματα ποὺ ἔχουμε στὴν Ἀθήνα λίγα μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε σὰν ἐπιτυχημένα. Εἴτε οἱ λεπτομέρειές τους δὲν εἶναι ὀρθολογικὰ σχεδιασμένες, εἴτε τὰ συμπληρώματα καὶ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα δὲν συμβιβάζονται μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης κατασκευῆς (εἰκ. 14), εἴτε ἀκόμη ἡ ἐλαφρότητα τοῦ τοιχοπετάσματος δὲν ἐκφράζεται μορφολογικά. Σ' ἕναν κατασκευαστικὸ τρόπο ποὺ ἡ ἀξία του (συμβατικὴ καὶ μορφολογική) στηρίζεται στὴν ἀκρίβεια καὶ τὸ ἄψογο τῶν λεπτομερειῶν καθὼς καὶ στὸ «ἐπιδερμικὸ» ὕφος του, κάθε κακοτεχνία ἢ μορφολογικὴ ἀσυνέπεια ἔχει καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα (εἰκ. 15-18).

Τὰ αἴτια τῆς σημερινῆς καταστάσεως

Ἡ κακὴ ἢ τουλάχιστον παρεξηγημένη, μορφολογικὰ καὶ κατασκευαστικά, χρήση τοῦ τοιχοπετάσματος εἶναι ἕνα μόνο παράδειγμα τῆς καταστάσεως ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ κτιριοδομικὰ ἔργα. Τὰ αἴτιά της εἶναι πολλὰ καὶ πολύπλοκα, γι' αὐτὸ κι ἀξίζει νὰ ἀναλυθοῦν λίγο περισσότερο. Τρεῖς εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μου, οἱ τομεῖς ὅπου πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ αἴτια αὐτά:

11.
Πολυκατοικία στὴν ὁδὸ Χέϋδεν. Ἀρχιτέκτων Δ. Πικιώνης (1938).

12.
Τυπικὸς τρόπος κατασκευῆς πολυκατοικίας στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας. Τὸ τοῦβλο χρησιμοποιεῖται χωρὶς καμιὰ ἀκρίβεια. Οἱ ἀνοχὲς εἶναι τεράστιες.

13.
Πολυκατοικίες τῆς δεκαετίας 1960-70 καὶ μονοκατοικία τοῦ 1900.

14.
Τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα καὶ τῶν δύο ὄψεων εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετα. Ὄχι μόνο τὰ ἀντιηλιακὰ στὴ βορινὴ ὄψη εἶναι ἄχρηστα, ἀλλὰ καὶ οἱ κατακόρυφες λάμες δὲν στηρίζουν τίποτα, οὔτε ἐκφράζουν συνθετικὰ στοιχεῖα τῆς κατόψεως.

15.
Δύο μορφολογικὲς ἐκφράσεις στὸ ἴδιο κτίριο: ἡ μιὰ ὄψη πλαισιώνεται ἀπὸ βαριὲς μαρμάρινες παραστάδες, ἐνῶ ἡ ἄλλη «γυρίζει» τὴ γωνία γιὰ νὰ τὴν κάνει ἐλαφρότερη.

16.
Τὸ δεύτερο πλέγμα ἀλουμινίου τῆς βορινῆς αὐτῆς ὄψεως στήριζε κάποτε κινητὰ ἀντιηλιακὰ πετάσματα. Ἡ ὕπαρξή τους δὲν ἐξυπηρετοῦσε κανέναν ἀπολύτως σκοπό, ἐνῶ ἡ λειτουργία τους ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ἔτσι ἀφαιρέθηκαν. Ὁ σκελετὸς ὅμως βρίσκει μιὰ ἀναπάντεχη χρήση: στηρίζει τὶς διαφημίσεις.

17,18.
Ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τῆς καλὰ μελετημένης λεπτομέρειας φαίνεται στὸ κτίριο αὐτὸ τῆς ὁδοῦ Δημ. Σούτσου. Τὸ γυάλινο παραλληλεπίπεδο τοῦ ὄγκου ἐκφράζει ἕναν οὐδέτερο γραφειακὸ χῶρο σὲ κάθε σημεῖο τοῦ περιβλήματός του, μὲ πλήρως ἐλεγχόμενο ἐσωτερικὸ περιβάλλον. Μόνο ποὺ δὲν δικαιώνεται ἡ ἀνακλαστικὴ ἰδιότητα τῶν ἐπιφανειῶν γιατὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἀξιόλογο γύρω τους γιὰ νὰ καθρεφτιστεῖ.

11.
Apartment house in Athens. Architect D. Pikionis (1938).

12.
Typical method of construction for the majority of buildings. Apartment house in downtown Athens.

13.
Apartment houses of the 1960's and private houses of the 1900's.

14.
The decorative elements on either facade are entirely arbitrary. Not only are sun louvres completely useless in a north facade, but even the vertical blades play no structural role, nor do they reflect the layout grid.

15.
Two morphological expressions in one and the same building: one facade contained between two massive marble pillars, the other "turning the corner" to achieve a lighter effect.

16.
The second superimposed aluminium frame of this north facade was originally intended to carry movable sun screens, which obviously proved quite unnecessary. Once removed, the aluminium frame was put to a new, unexpected use: it became a scaffolding for company signage.

17,18.
The importance and value of careful and properly designed detailing is evident in this building, where the rectangular glass volume expresses a neutral office space, fully climatised. The only comment one could perhaps make is that nothing in the vicinity justifies the use of reflecting glass.

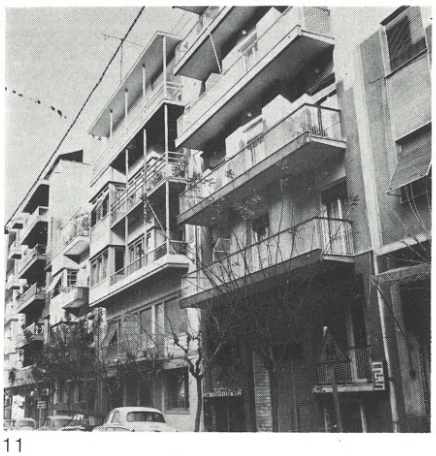
11

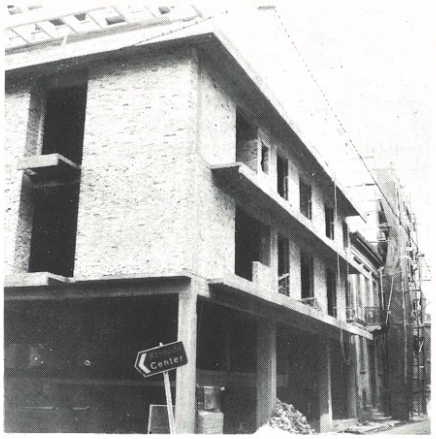

12

13

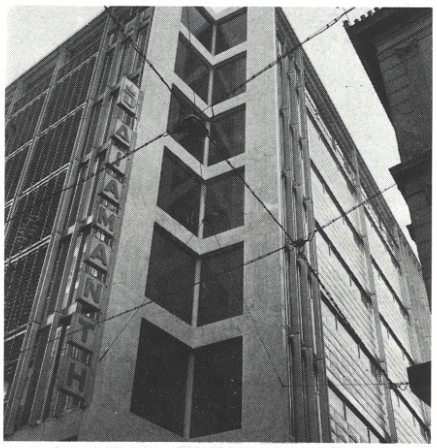
14

15

16

17

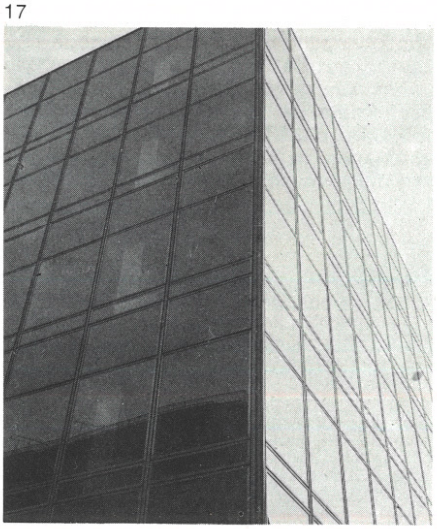

18

α) ὁ πρῶτος περιλαμβάνει ἐκείνους ποὺ συμβάλλουν στὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ἀρχιτεκτονήματος, δηλαδὴ τὸν πελάτη, τὸν μελετητὴ μὲ τοὺς συνεργάτες του, καὶ τὸν κατασκευαστή,
β) ὁ δεύτερος ἀναφέρεται στὸν κύκλο τῆς δομικῆς ἔρευνας (ἔρευνα - πείραμα - δοκιμὴ - ἐφαρμογή),
γ) τὸν τρίτο τομέα ἀποτελεῖ ἡ δομικὴ βιομηχανία στὸ σύνολό της.
Στὸν πρῶτο τομέα παρουσιάζονται συνήθως τέσσερα προβλήματα στὴ σχέση μεταξὺ τοῦ πελάτη, τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ τοῦ κατασκευαστῆ ἑνὸς κτιριοδομικοῦ ἔργου:
α) τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ πελάτη καὶ ἐκείνων ποὺ θὰ χρησιμοποιήσουν τὸ κτίριο: οἱ ἀνάγκες αὐτὲς πολλὲς φορὲς δὲν ταυτίζονται μεταξύ τους,
β) τὸ πρόβλημα τῆς ὁμαλῆς σχέσεως τῶν τριῶν αὐτῶν συντελεστῶν, πελάτη - χρήστη - μελετητῆ, κατὰ τὸ στάδιο τοῦ καθορισμοῦ τοῦ κτιριολογικοῦ προγράμματος καὶ κατὰ τὸ στάδιο τοῦ σχεδιασμοῦ,
γ) τὸ πρόβλημα τῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰδικοτήτων ποὺ συμμετέχουν στὸν σχεδιασμό, δηλαδὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ, τοῦ μηχανολόγου ἢ ἄλλου εἰδικοῦ ἐπιστήμονα,
δ) τὸ πρόβλημα τῆς ὁμαλῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῆς ὁμάδας μελέτης καὶ τοῦ κατασκευαστῆ. Καὶ τὰ τέσσερα εἶναι προβλήματα ἐπικοινωνίας καὶ πολλὲς προτάσεις ἔχουν γίνει γιὰ νὰ δοθεῖ ἱκανοποιητικὴ λύση (10).
Εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ καθεστὼς νόμων καὶ κανονισμῶν ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα καὶ μὲ τὴν ὁλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἔλλειψη κάθε εἴδους κρατικοῦ ποιοτικοῦ ἐλέγχου, ἡ ἐπικοινωνία ἐπηρεάζεται ἀποφασιστικά. Ὁ πελάτης, ποὺ εἶναι τὶς περισσότερες φορὲς καὶ ἐπιχειρηματίας, ἐπιζητεῖ τὴν ταχύτερη ἀπόδοση τῶν ἐπενδύσεων ποὺ κάνει. Αὐτὸ σημαίνει μείωση τοῦ χρόνου ἔρευνας καὶ σχεδιασμοῦ στὸ ἐλάχιστο, πράγμα ποὺ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα προχειρότητα στὴν κατασκευή. Καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ ἰδιῶτες-πελάτες πού, δικαιολογημένα ἴσως, ζητοῦν αὐτὴ τὴ μείωση τοῦ χρόνου μελέτης. Εἶναι καὶ οἱ δημόσιοι φορεῖς πού, τὶς περισσότερες φορὲς γιὰ γραφειοκρατικοὺς λόγους, περιορίζουν πολὺ τὸν χρόνο μελέτης, ὅταν ἔχει ἀποδειχτεῖ ἐπανειλημμένα ὅτι μόνον ὁ χρόνος ποὺ χρειάζονται οἱ ἴδιοι γιὰ νὰ ἐλέγξουν τὴ μελέτη εἶναι διπλάσιος, ἂν ὄχι καὶ τριπλάσιος, τοῦ πρώτου.
Παράλληλα, ἡ συνεργασία τοῦ ἀρχιτέκτονα, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ μηχανολόγου συναντᾶ ἀρκετὲς δυσκολίες γιατὶ στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια δὲν μαθαίνουν σχεδὸν ποτὲ νὰ ἐργάζονται σὰν ὁμάδα καὶ γιατὶ δὲν ὑπάρχουν εἰδικὰ προγράμματα «συνεχιζόμενης ἐκπαιδεύσεως», ὅπου θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ καλλιεργηθοῦν τρόποι διεπιστημονικῆς συνεργασίας.
Ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος τομέας δὲν ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερη ἀνάλυση. Τὰ προβλήματα τῆς κτιριολογικῆς ἔρευνας καὶ τῆς δομικῆς βιομηχανίας ἔχουν ἐπισημανθεῖ πολλὲς φορὲς (11).

Παρόλες ὅμως τὶς διαπιστώσεις, τίποτα ἢ σχεδὸν τίποτα δὲν ἔγινε μέχρι σήμερα. Ἔτσι ὅ,τι νέο ὑλικὸ ἢ κατασκευαστικὴ μέθοδος χρησιμοποιοῦνται δὲν εἶναι ἑλληνικὰ ἀλλὰ εἰσάγονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό, ὅπου ἐρευνήθηκαν διεξοδικὰ καὶ μετὰ ἐφαρμόστηκαν. Ἐπιπλέον, στὰ καθαρὰ ἑλληνικὰ δομικὰ ὑλικὰ εἴτε δὲν ἔχουν διερευνηθεῖ ἱκανοποιητικὰ ὅλες οἱ ἰδιότητές τους, εἴτε δὲν ἔχουν βρεῖ ἐφαρμογὴ πολλὲς πρῶτες ὕλες.
Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἐφαρμογὴ κανόνων τυποποιήσεως, ὁ προγραμματισμὸς καὶ ἡ ὀρθολογικὴ ὀργάνωση, καὶ ἡ δημιουργία ἑνὸς πλήρους συστήματος πληροφορήσεως τοῦ τεχνικοῦ κόσμου ἀποτελοῦν τὶς τρεῖς βασικὲς ἐλλείψεις τῆς δομικῆς βιομηχανίας.

Ἡ σχέση μεταξὺ μορφολογικῆς ἐκφράσεως καὶ ὑλικῶν κατασκευῆς

Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὴ λύση τῶν παραπάνω τεχνικῶν προβλημάτων, ποὺ θὰ ἔχει κι αὐτὴ χαρακτήρα τεχνολογικό, παραμένει τὸ θέμα τῆς ὀρθῆς (αἰσθητικά, λειτουργικὰ καὶ τεχνολογικὰ) ἐκφράσεως τῶν δυνατοτήτων τῶν ὑλικῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται σ' ἕνα ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο. Κι αὐτὸ φαίνεται ἔντονα στὶς ξένες πρὸς τὶς ἰδιότητές τους μορφὲς στὶς ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται σήμερα (εἰκ. 19).
Ἔτσι βλέπουμε τὸ πλαστικὸ νὰ παίρνει μορφὲς μαρμάρου (εἰκ. 20) ἢ προκατασκευασμένων στοιχείων ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα, τὸ σκυρόδεμα μορφὴ πλαστικοῦ (εἰκ. 21) καὶ τὸ ἀλουμίνιο χαρακτήρα ὀγκώδους λιθοδομῆς (εἰκ. 22).
Σὲ ἄλλες περιπτώσεις βασικὲς λειτουργικὲς ἀπαιτήσεις δὲν λαμβάνονται ὑπόψη: ἔτσι οἱ μηχανολογικὲς ἐξυπηρετήσεις, ποὺ ἡ σημασία καὶ ἡ πολυπλοκότητά τους αὐξάνει μέρα μὲ τὴ μέρα, ἀποτελοῦν συνήθως ἕνα ξένο σῶμα στὸ ὅλο ἀρχιτεκτόνημα. Οἱ ἀρχιτέκτονες προσπαθοῦν νὰ τὶς «ξεχάσουν» ὅταν σχεδιάζουν ἕνα κτίριο, ἐνῶ σὲ κάθε σημεῖο τοῦ οἰκοδομήματος ἡ παρουσία τους γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἔντονη (εἰκ. 24).
Αὐτὴ ἡ ἀδιαφορία, ἢ μᾶλλον ἡ ἄγνοια γιὰ τὰ τεχνολογικὰ μέσα ποὺ ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας, καὶ ποὺ θὰ δημιουργοῦσαν ἕνα καλύτερο ἐσωτερικὸ περιβάλλον, δείχνει τὴν ἀδυναμία τοῦ σημερινοῦ ἀρχιτέκτονα νὰ ἐργαστεῖ μὲ νέες τεχνολογίες καὶ νὰ δημιουργήσει δομημένα περιβάλλοντα ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητές τους. Γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἡ χρήση ἑνὸς νέου ὑλικοῦ σημαίνει καὶ ἐκσυγχρονισμὸ τῆς κατασκευῆς. Ἐκσυγχρονισμὸς σημαίνει ἐφαρμογὴ μιᾶς νέας τεχνολογίας ποὺ ἐξυπηρετεῖ μ' ἕναν καινούριο τρόπο τὶς λειτουργικὲς ἀνάγκες μας, ὅπως π.χ. οἱ ἀεροβασταζόμενες κατασκευές.
Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ ὑποταχθεῖ ὁλόκληρο τὸ κτίριο σὲ νέα τεχνολογικὰ συστήματα, ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση μπορεῖ νὰ ὁδηγήσουν στὴν κατάργηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς (12). Ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται ἡ τεχνολογία ἐκείνη ποὺ σὲ κάθε περίπτωση μᾶς βοηθεῖ νὰ λύσουμε ἱκανοποιητικότερα τὰ αἰσθητικά, (συμβολικά), λειτουργικὰ καὶ κατασκευαστικὰ θέματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὁλότητας.
Ὁ σκοπὸς τοῦ ἀρχιτέκτονα εἶναι νὰ προσφέρει στὸν κάθε πελάτη ὑπηρεσίες περισσότερο παρὰ κτίριο αὐτὸ καθεαυτό, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τοῦ σχεδιασμοῦ ὡς τὴν τελευταία. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν δὲν εἶναι, πολλὲς φορές, κτίριο μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀλλὰ ἕνα δομημένο περιβάλλον κατάλληλο νὰ ἐξυπηρετήσει συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ἀνάγκες.

Σημειώσεις

1. Στὴ μορφολογικὴ ἐξέλιξη τῆς μυκητοειδοῦς πλάκας στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἑλβετία ἀποφασιστικὸς ἦταν ὁ ρόλος τῶν κανονισμῶν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Π. Μιχελῆς (1953).

2. Ὁ Κων. Μπίρης, γράφοντας αὐτὰ τὰ λόγια τὸ 1939, ἐκφράζει παράλληλα τὴν ἀπορία γιατὶ οἱ τεχνίτες τῆς ἐποχῆς του ἔχουν ξεπέσει μετὰ ἀπὸ τέτοια ἄνθηση.

3. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἀνήκει στὸν Κων. Μπίρη (1939).

4. Εἶναι διεθνῶς γνωστὲς οἱ κατασκευὲς τοῦ Π. Σαντορίνη.

5. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *Τεχνικὰ Χρονικά*, No. 44 καὶ 45, 1933.

6. «Ἀναλογίζεται κανεὶς πόσον εὐτυχεῖς θὰ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀφ' ἑνὸς (πρόκειται γιὰ δημοσίους ὑπαλλήλους στὴν Ἀθήνα) καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀφ' ἑτέρου ἐὰν εἰς τὸ ζήτημα τῆς στεγάσεώς των ἐδίδετο ὅπως εἰς ἄλλα Κράτη ἡ λύσις τῆς πολυκατοικίας,» καὶ παρακάτω: «Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξ ἄλλου θὰ ἐβελτίωνε κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ὄντως ἀθλίαν καὶ κουρελιασμένην μορφὴν της τὴν ὁποίαν ὡς μὴ ὤφειλε ξεδιπλώνει γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸν Παρθενῶνα» (Κυπρ. Μπίρης, 1932).

7. Βλ. σχετικὰ Π. Μιχελῆς (1938) καὶ C. Norberg-Schulz (1965).

8. Ὁ Le Corbusier (1960) στὰ «Πέντε σημεῖα μιᾶς νέας ἀρχιτεκτονικῆς» γράφει: «Τὸ παράθυρο εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς κατοικίας. Ἡ πρόοδος φέρνει τὴν ἀπελευθέρωση. Τὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα προκαλεῖ ἐπανάσταση στὴν ἱστορία τοῦ παραθύρου... Ἡ ἐλεύθερη ὄψη... Οἱ ὄψεις δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἐλαφρὲς μεμβράνες ἀπὸ μονωτικὰ πετάσματα ἢ παράθυρα» (σ. 128).

9. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκφράσεως τοῦ σκελετοῦ στὴν ὄψη βλ. J. Joedicke (1959), σ. 122-137.

10. Θεωρητικὲς προτάσεις γιὰ νέες διαδικασίες ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ ἔγιναν ὄχι μόνο στὸ ἐξωτερικὸ ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Βλ. Δ. Φατοῦρος (1972).

11. Βλ. Ν. Καλογερᾶς (1972 καὶ 1973).

12. Ὅπως ἰσχυρίζεται ἡ ὁμάδα τοῦ Archigram στὸ ἕβδομο τεῦχος της.

Βιβλιογραφία

"Genesis and aesthetic possibilities of the curtain wall", *Architectural Review*, v. 121, 1957, pp. 298-336.

Joedicke, J. *A History of Modern Architecture*. London: The Architectural Press, 1959.

Καλογερᾶς, Ν. "Τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς δομικῆς βιομηχανίας», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, No. 974, 1972, σ. 13-16.
—. "Δομικὰ ὑλικά, προβλήματα, προοπτικές", *Τὸ Βῆμα*, 14.7.1973.

Κασσάνδρας, Β. "Σκέψεις ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τάσεων", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 6, 1934, σ. 1025-1030.

Le Corbusier. *Oeuvre complète 1910-1929*. Zürich: Girsberger, 1960.

Μιχελῆς, Π. "Αἰσθητικὲς παρατηρήσεις στὴν νέα ἀρχιτεκτονική", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 14, 1938, σ. 874-882.
—. Ἡ αἰσθητικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μπετὸν-ἀρμέ. Ἀθήνα: Ε.Μ.Π., 1953.
—. *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς Τέχνη*, ἔκδ. γ΄, Ἀθήνα, 1965.

Μπίρης, Ε. *Ἡ Οἰκία Κουτσογιάννη καὶ ὁ ἀρχιτέκτων της Π. Κάλκος*. Ἀθήνα, 1972.

Μπίρης, Κυπρ. "Ἡ ἀστικὴ πολυκατοικία", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 1, 1932, σ. 563-569.
—. "Ἡ νέα ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μερικαὶ ἐφαρμογαί της", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 6, 1934, σ. 1030-1033.

Μπίρης, Κων. "Ἑκατὸ χρόνια ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς», *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 15, 1933, σ. 172-181.

Norberg-Schulz, C. *Intentions in architecture*. Cambridge: MIT Press, 1965.

O'Reilly, J.J.N. "A case study of a design commission", *B.R.E. Current Paper*, No. 27, 1973.

Σαντορίνης, Π. "Ἡ σύγχρονος ἐξέλιξις τοῦ μπετὸν-ἀρμέ", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 4, 1933, σ. 1041-1046.

Σιάγας, Α. "Σχέδιον Πολυκατοικίας", *Τεχνικὰ Χρονικά*, τ. 3, 1933, σ. 306-307.

Φατοῦρος, Δ. "Νοητικοὶ χειρισμοὶ στὴ διαδικασία λύσεως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ προβλήματος», *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 6/1972, σ. 89-95, καθὼς καὶ τὸ τμῆμα "Συστήματα ὀργανώσεως καὶ μεθοδολογίας ἀρχιτεκτονικῆς" στὸν ἴδιο τόμο, σ. 86-141.

19.
Ἡ ἀντιγραφὴ μορφολογικῶν προτύπων τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταλήγει σὲ ἀποτελέσματα τραγελαφικά, ὄχι μόνο μορφολογικὰ ἀλλὰ καὶ κατασκευαστικά. Σὲ δύο ἢ τρία χρόνια τὸ κτίριο, χωρὶς συντήρηση, θὰ γεράσει.

20.
Ὁ ἐκλεκτικισμὸς μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ σύγχρονες τεχνολογίες. Τὰ στοιχεῖα τῆς ὄψεως εἶναι ἀπὸ πλαστικό, ἡ μορφή τους ἐκφράζει μάρμαρο.

21.
Στοιχεῖο ἐξώστη ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα. Οἱ καμπύλες μορφὲς εἶναι δανεισμένες ἀπὸ τὴν τεχνολογία τοῦ πλαστικοῦ.

22.
Τοιχοπέτασμα ἀπὸ ἀλουμίνιο. Οἱ μορφολογικὲς λεπτομέρειές του προϋποθέτουν ἀρθρωτὴ συναρμολόγηση προκατασκευασμένων στοιχείων ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα. Οἱ πλάγιες ἐπιφάνειες ἔχουν ἀρχίσει νὰ ρυπαίνονται πρὶν ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ τὸ κτίριο.

23.
Ἡ ὄψη συντίθεται μὲ μονάδες ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα ποὺ ἔχει χυθεῖ ἐπιτόπου καὶ ἐπενδυθεῖ μὲ μωσαϊκό. Ἐδῶ ἡ μορφὴ εἶναι πιστὴ στὴ μέθοδο κατασκευῆς ἀλλὰ καὶ στὸν χαρακτήρα τοῦ ὑλικοῦ.

24.
Τὸ ἄρτια μελετημένο αὐτὸ τοιχοπέτασμα τῆς ὁδοῦ Ἀπόλλωνος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Ὑπάρχει ἀκόμα καὶ πρόβλεψη γιὰ τὴ θέση τῶν κλιματιστικῶν μηχανημάτων.

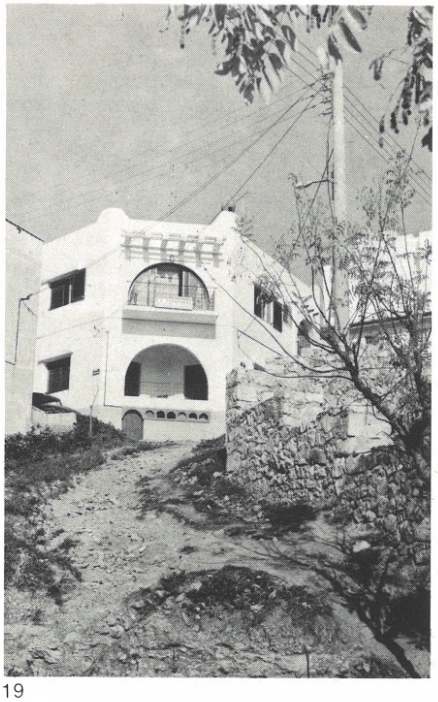
19

20

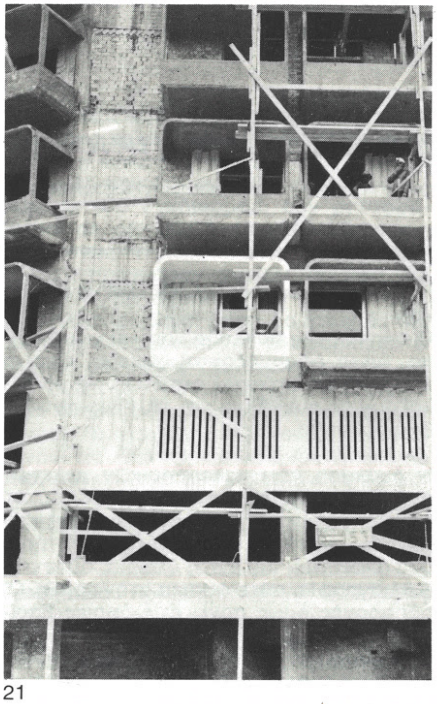
21

22

19.
The imitation of local vernacular elements can lead to absurd results, both architecturally and structurally. In a couple of years the building will have aged miserably.

20.
Eclecticism achieved through the use of an advanced technology. The plastics elements of the facade convey the impression of marble forms.

21.
Reinforced concrete balcony unit. The curved shape suggests plastics materials.

22.
Glass and aluminium curtain-wall. The morphological details suggest jointing of reinforced concrete prefabricated components. The lateral surfaces were dirty even before the building was completed.

23.
The facade is composed of reinforced concrete units cast in situ and faced with terrazzo. In this instance the form is faithful to the method of construction and to the properties of the material used.

24.
The carefully designed curtain-wall of this building is an exception, incorporating even the slots for individual air-conditioning units.

23

24

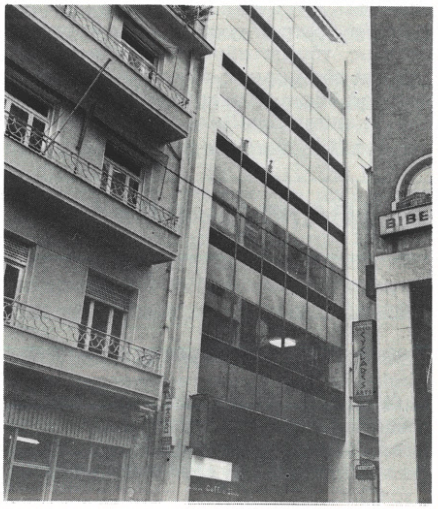

Σχεδιασμός: μερικὲς παρατηρήσεις καὶ ὁδηγίες

τῶν ἀρχιτεκτόνων Ν. καὶ S. Πατέλλη

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ (στὴ Γερμανία καὶ στὴν Ἑλλάδα) ζεῖ σὲ πόλεις, ποὺ δημιουργήθηκαν μέσα στοὺς αἰῶνες ἀνάλογα μὲ τὶς ἑκάστοτε οἰκονομικές, κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συνθῆκες, οἱ ὁποῖες καὶ διαμόρφωσαν τὴ δομὴ καὶ τὴ μορφή τους. Οἱ πόλεις προσαρμόζονται στὶς μεταβαλλόμενες ἀνάγκες μὲ ἐπεκτάσεις καὶ πολεοδομικὲς ἐξυγιάνσεις. Ἡ πολεοδομικὴ ἀνανέωση εἶναι ἡ διαδικασία ἀναπροσαρμογῆς τῆς ξεπερασμένης καὶ μὴ λειτουργικῆς δομῆς καὶ μορφῆς τῶν πόλεων στὶς σημερινὲς συνθῆκες καὶ ἀνάγκες.

Ἡ ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἀλλάζουν οἱ συνθῆκες ζωῆς, ὅπως, π.χ., οἱ τεχνικὲς παραγωγῆς, οἱ τεχνικὲς τῆς κυκλοφορίας ἢ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων, εἶναι σήμερα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ταχύτητα τῆς ἀλλαγῆς τῶν πόλεων. Παρουσιάζεται μιὰ χρονικὴ διαφορά, μιὰ χρονικὴ ὑστέρηση, ἀνάμεσα στὸν χρόνο τῆς δημιουργίας τῶν ἀναγκῶν καὶ στὸν χρόνο τῆς ἱκανοποιήσεώς τους, τῆς μεταβολῆς δηλαδὴ τῆς δομῆς καὶ τῆς μορφῆς τῶν πόλεων. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ δημιουργεῖ κρίσεις ποὺ οἱ κάτοικοι τὶς ἀντιμετωπίζουν σὰν συμπτώματα (π.χ. κυκλοφοριακό, συνθῆκες κατοικίας κά).

Ὁ σκοπὸς τῆς πολεοδομίας καὶ χωροταξίας, ὅπως ἐφαρμόζονται σήμερα, εἶναι ἡ ἐπίλυση τῶν κρίσεων αὐτῶν χωρὶς νὰ ἀλλάζουν οἱ συνθῆκες καὶ τὰ αἴτια ποὺ τὶς δημιουργοῦν.

Ἡ ἀνάλυση τῶν πολεοδομικῶν μελετῶν ποὺ παρουσιάζονται στὸ βιβλίο αὐτὸ* εἶναι ὑποκειμενική. Δὲν ἔγινε μὲ «ἀντικειμενικὰ» κριτήρια, γιατὶ τέτοια κριτήρια δὲν ὑπάρχουν οὔτε στὴ θεωρία, οὔτε στὴ βιβλιογραφία, οὔτε φυσικὰ στὴν πράξη. Οἱ παραδοχὲς ὅμως πάνω στὶς ὁποῖες βασίστηκε εἶναι:

α) Ἡ πόλη δὲν εἶναι «κυβερνητικὸ» σύστημα, ποὺ μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ ποσοτικὰ καὶ ποιοτικά, νὰ μπεῖ σὲ μαθηματικὴ ἐξίσωση καὶ νὰ προγραμματιστεῖ. Τμήματα μόνο τῆς πόλεως μπορεῖ νὰ ἐκφραστοῦν ἔτσι.

β) Ἡ μεθοδολογία τοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι ὑποκειμενική, ἰδεολογικὴ καί, ἐνῶ παρουσιάζεται συχνὰ σὰν «ἐπιστημονικὰ ἀντικειμενική», εἶναι «ψευτοαντικειμενική». Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσουμε καὶ νὰ ἀναλύσουμε τὶς μεθόδους μὲ τὶς ὁποῖες ἀντιμετώπισε κάθε χωροτάκτης/πολεοδόμος ἕνα συγκεκριμένο πρόβλημα, γιὰ μιὰ συγκεκριμένη πόλη, σ' ἕνα συγκεκριμένο χρόνο, καὶ νὰ τὶς συγκρίνουμε μὲ μεθόδους ἄλλων χωροτακτῶν/πολεοδόμων. Σὲ κάθε πολεοδομικὴ μελέτη βρίσκει κανεὶς ἕνα τμῆμα τοῦ προβλήματός του, καὶ ἕνα τμῆμα τῆς μεθόδου ποὺ τοῦ εἶναι χρήσιμα. Γενικὴ «μέθοδος» καὶ γενικὴ «λύση» δὲν ὑπάρχουν στὸν σχεδιασμό. Οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξουν.

Ὁ σχεδιασμὸς εἶναι μιὰ μεθοδολογία προετοιμασίας ἀποφάσεων καὶ ἐνεργειῶν ποὺ χρησιμοποιεῖ τεχνικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς μεθόδους. Ἔχει κοινωνικοοικονομικούς, μορφολογικοὺς καὶ τεχνικοὺς στόχους οἱ ὁποῖοι διαφέρουν ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, ἀπὸ πόλη σὲ πόλη καὶ ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο. Οἱ σκοποί του ὅμως εἶναι βασικὰ κοινωνικοί.

*Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου Patellis, S., N., Pokora, D. *Stadtumbau - Stadtsanierung Bestandsaufnahme und Planung*, Entwurf und Planung No. 15, Callwey, München 1973.

Planning: observations and instructions

by architects N. and S. Patellis

Planning methodology is subjective, ideological and, though often presented as "scientifically objective", it is actually "pseudo-objective". It is precisely for this reason that we must examine and analyse the methods used by each planner to solve a specific problem, for a specific city, at a specific period of time, and compare them with methods used by other planners. Each planning project may cover part of one's own problem, and only part of the method may therefore prove useful. A general "method" and a general "solution" do not exist in planning. Neither is it possible that they shall ever exist.

The city is not a "cybernetic" system to be expressed quantitatively and qualitatively, or to be translated into a mathematical equation and programmed. Only sections of the city can ever be expressed in this manner.

Γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση αὐτῶν τῶν σκοπῶν καθορίζεται ἡ θεώρηση, ἀνάλυση καὶ σύγκριση τῶν στόχων καθὼς καὶ τὰ προγράμματα ἐφαρμογῆς, π.χ., ἰδεολογία ἀναπτύξεως καὶ κέρδους, ἰδεολογία ἐπιτυχίας κἄ. Ἀντικειμενικὲς ἐπιστημονικὲς θεωρήσεις καὶ μέθοδοι, θέσεις δηλαδὴ γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἐπαναλαμβανόμενοι κανόνες γενικῆς ἰσχύος, δὲν ὑπάρχουν. Αὐτὴ ἡ ὑποκειμενικότητα τοῦ σχεδιασμοῦ δὲν εἶναι κάτι καλὸ ἢ κακό, ἐκφράζει ἁπλῶς τὶς συνθῆκες μέσα στὶς ὁποῖες πραγματοποιεῖται.

Τὸ περιβάλλον, οἱ πόλεις στὴν περίπτωσή μας, ἔχει μιὰ ἰδιαίτερα σύνθετη δομὴ ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἁπλοποιηθεῖ μὲ ἀντικειμενικὰ κριτήρια. Ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἁπλοποίηση, ἄρα ἐλάττωση τῆς πολυπλοκότητας, εἶναι σὲ τμήματα μόνο τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ μάλιστα μόνο σ' αὐτὰ ποὺ μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε, νὰ περιγράψουμε καὶ νὰ μετρήσουμε. Αὐτὸ τὸ «μειωμένο περιβάλλον» εἶναι τὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ περιβάλλον τῶν πολεοδόμων, τῶν πολεοδομικῶν ἀναλύσεων καὶ θεωριῶν, καὶ τῶν προγραμμάτων ἐφαρμογῆς. Τὸ μειωμένο περιβάλλον εἶναι τὸ περιβάλλον τῶν πολεοδομικῶν λύσεων.

Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς διατυπώσαμε μεθοδολογικὲς ὁδηγίες ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις πολεοδομικῶν μελετῶν στὴ Δυτικὴ Γερμανία, ποὺ ἀσφαλῶς ἰσχύουν καὶ στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ὁδηγίες αὐτὲς εἶναι πολὺ γενικὲς καὶ ἀφοροῦν τμήματα μόνο τοῦ σχεδιασμοῦ. Ἀλλὰ ἂν ἡ μέθοδος καθορίζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ περιεχόμενο καθορίζει τὴ μέθοδο, τότε οἱ μεθοδολογικὲς ὁδηγίες εἶναι καὶ ὁδηγίες περιεχομένου.

Ὁδηγίες

1. Τὸ πρόβλημα τοῦ σχεδιασμοῦ πρέπει νὰ ὁριστεῖ ἐπακριβῶς, ὅπως καὶ τὰ ὅρια τοῦ προβλήματος. Ὁ ἀσαφὴς ὁρισμὸς τοῦ προβλήματος καὶ ἡ συγκεχυμένη τοποθέτηση τῶν ὁρίων του ὁδηγεῖ στὴ συγκέντρωση περιττῶν πληροφοριῶν καὶ στοιχείων, ἀόριστων καὶ ἄχρηστων.

Τὸ νὰ παρουσιάζονται γενικὰ προβλήματα σὰν προβλήματα τοῦ συγκεκριμένου σχεδιασμοῦ τότε μόνο ἔχει νόημα ὅταν αὐτὰ σχετίζονται ἀπόλυτα μὲ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα καὶ ὁδηγοῦν σὲ συγκεκριμένες λύσεις. Γενικὲς ὑποδείξεις, αὐτονόητες ἐμπειρίες ποὺ δὲν σχετίζονται μὲ τὸ ἀντικείμενο τοῦ σχεδιασμοῦ, δὲν μεταφράζονται σὲ ὁδηγίες ἐνεργείας, σὲ λύσεις ἐφαρμογῆς. Ἡ παρουσίαση κοινῶν, αὐτονόητων πραγμάτων γεμίζει σελίδες καὶ εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστη.

2. Ἡ πληροφοριακὴ βάση, τὰ στοιχεῖα τῆς μελέτης, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ πρόβλημα. Ὁ βαθμὸς ἀκριβείας τῆς ἀποτυπώσεως καὶ τῆς συλλογῆς τῶν στοιχείων πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὶς λύσεις ποὺ προτείνονται. Τὰ στοιχεῖα συλλέγονται καὶ ἀξιολογοῦνται ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη σκοπιὰ ἑνὸς συγκεκριμένου προβλήματος καὶ μόνο στὴν ἔκταση καὶ ἀκρίβεια ποὺ ζητᾶ ἡ προτεινόμενη λύση. Τὰ περιττὰ στοιχεῖα εἶναι περιττὰ ἔξοδα.

3. Ὅταν χρησιμοποιοῦνται τυποποιημένα συστήματα προβληματισμοῦ, συλλογῆς στοιχείων ἢ ἀξιολογήσεώς τους, τότε τὸ περιβάλλον καὶ τὰ προβλήματά του μειώνονται στὰ προβλήματα τοῦ τυποποιημένου σχεδιασμοῦ. Τὸ περιβάλλον περιορίζεται στὸ περιβάλλον τοῦ πολεοδόμου καὶ μάλιστα στὴν ἔκταση καὶ τὰ ὅρια ποὺ περιγράφει τὸ τυποποιημένο σύστημα ποὺ ἀκολουθεῖ ἢ τοῦ ἐπιβάλλεται. Ἔτσι συγκεκριμένα προβλήματα μετατρέπονται σὲ «προβλήματα τοῦ πολεοδόμου» ποὺ ἔχει ἐπινοήσει τὸ τυποποιημένο σύστημα. Τὸ τυποποιημένο σύστημα λειτουργεῖ σὰν φίλτρο, κανονίζει τὰ ἀποτελέσματα, τὶς λύσεις ἐφαρμογῆς. Οἱ λύσεις αὐτὲς εἶναι ἀνάλογες μὲ τοὺς σκοποὺς ἐκείνων ποὺ ἐπινόησαν τὸ τυποποιημένο σύστημα καὶ φυσικὰ εἶναι πάντα οἱ ἴδιες.

4. Σὲ κάθε φάση σχεδιασμοῦ πρέπει νὰ ἀναπροσαρμόζεται ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἔκταση καὶ τὸ εἶδος τῶν πληροφοριακῶν στοιχείων. Μὲ τὴν ἀνάδραση ἀναθεωρεῖται ὁ στόχος καὶ γίνεται πιὸ ἀκριβής, καὶ τὰ πραγματικὰ προβλήματα γίνονται ὁρατά. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο πρέπει νὰ ξανατεθεῖ τὸ πρόβλημα ἀκριβέστερα, καὶ νὰ ζητηθοῦν νέα στοιχεῖα. Μὲ τὴν κυκλικὴ ἐπανάληψη ὅλων τῶν σταδίων τῆς μελέτης φτάνουμε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀκριβείας.

Ἡ ἐργασία ποὺ προχωρεῖ γραμμικά, μὲ μιὰ μόνο συλλογὴ στοιχείων, ἁπλοποιεῖ τόσο τὴν πραγματικότητα ποὺ σίγουρα ἡ εἰκόνα τὴν ὁποία δίνει εἶναι λανθασμένη. Τὸ λάθος της εἶναι ὅτι δὲν λαμβάνει ὑπόψη της τὴ σχέση αἰτίας-ἀποτελέσματος μεταξὺ τῶν στοιχείων τοῦ προβλήματος στὴν κυκλική, διαλεκτική τους ἐξάρτηση.

5. Ὁ χρόνος ποὺ μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, τὴ συλλογὴ στοιχείων καὶ τὶς λύσεις ἐφαρμογῆς πρέπει νὰ εἶναι μικρός. Συχνὰ ξεπερνιοῦνται τὰ προγράμματα λύσεων ἢ τὰ στοιχεῖα πρὶν γίνει δυνατὴ ἡ ἐφαρμογή τους. Τότε εἶναι ἄχρηστα, κι ἂν χρησιμοποιηθοῦν ὁδηγοῦν σὲ λύσεις ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα.

Στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῆς θεωρητικῆς ἐργασίας (πρόγραμμα, στόχοι, μεθοδολογία) καὶ τῆς ἐργασίας τῆς συλλογῆς στοιχείων καθὼς καὶ τῶν λύσεων ἐφαρμογῆς. Ὅπως ἀναφέραμε, ἡ θεωρητικὴ τοποθέτηση καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ συλλέγονται δὲν εἶναι «ἀντικειμενικά», ἀλλὰ συνάρτηση τῆς ἰδεολογικῆς τοποθετήσεως τοῦ πολεοδόμου. Ὁ πολεοδόμος ποὺ συλλέγει στοιχεῖα καὶ δίνει λύσεις μὲ βάση τὸ θεωρητικὸ πρόγραμμα ἑνὸς ἐργοδότη αὐτόματα ὑποτάσσεται καὶ στὴν ἰδεολογία του. Ἂν ὄχι, τότε στοιχεῖα καὶ λύσεις εἶναι ἄσχετα καὶ ἄχρηστα γιὰ τὸν ἐργοδότη.

6. Ἡ συλλογὴ καὶ ἡ κωδικοποίηση τῶν στοιχείων καὶ τῶν πληροφοριῶν πρέπει νὰ εἶναι ἁπλή, καὶ ὅσο τὸ δυνατὸν ἀνέξοδη. Τὰ προβλήματα γιὰ τὰ ὁποῖα συλλέγονται τὰ στοιχεῖα καθὼς καὶ οἱ μέθοδοι συλλογῆς πρέπει νὰ ἀναφέρονται μαζὶ μὲ τὰ στοιχεῖα. Ἔτσι μποροῦν καὶ τρίτοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ στοιχεῖα αὐτά. Προϋπόθεση γιὰ τὴ χρήση τους εἶναι ἡ ἀκριβὴς περιγραφὴ τοῦ πῶς, γιὰ ποιόν, γιατί, καὶ πότε μαζεύτηκαν τὰ στοιχεῖα - πληροφορίες.

7. Σχέδια καὶ σχεδιασμοὶ εἶναι τὰ μηνύματα τῶν πολεοδόμων γιὰ προβλήματα, πληροφορίες καὶ λύσεις. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὰ καταλαβαίνει ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο προορίζονται. Ὁ δέκτης ὁρίζει τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπικοινωνίας καὶ ὄχι ὁ πομπός.

Οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς ΔΕΗ καὶ τὰ «διατηρητέα μνημεῖα» (1) στὴν Ἑλλάδα

τῆς ἀρχιτέκτονος Λ. Μπούρα

Κάθε χρόνο, ἐνῶ ἡ ΔΕΗ ἀναγγέλλει τὴν ἐπέκταση τῶν δικτύων της σὲ νέες ἀπομακρυσμένες περιοχὲς μὲ δικαιολογημένη περηφάνεια, ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ μνημειακοῦ πλούτου στὸν τόπο αὐτὸ παρακολουθοῦν μὲ ἀνησυχία τὴν ἐγκατάσταση τῶν νέων δικτύων, ποὺ κατὰ κανόνα καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητο καταστρέφουν ἀδιάκριτα τὴν ἐμφάνιση τοπίων, μνημείων, μνημειακῶν συνόλων καὶ οἰκισμῶν. Μαυριδεροὶ στῦλοι, ἀναρτημένα καλώδια καὶ ὑπέργειοι ὑποσταθμοὶ γέμισαν τοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ἑλλάδος, διατηρητέους καὶ μή, διαμορφώνοντας θλιβεροὺς κλοιοὺς γύρω ἀπὸ τὰ μνημεῖα. Ἡ τοποθέτηση τοῦ μετρητῆ, συνήθως στὴν πρόσοψη τοῦ μνημείου ὥστε νὰ εἶναι ἄμεσα ἐπισκέψιμος ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ΔΕΗ, ὁλοκληρώνει τὴν εἰκόνα. Ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὸ ἐπίσημο κράτος, στηρίζοντας πολλὲς ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον του στὸν τουρισμό, ἔχει κηρύξει ἐθνικὴ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν περιστολὴ τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος.

Τὰ ἀπερίγραπτα δίκτυα τῆς ΔΕΗ ποὺ τοποθετήθηκαν σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους διατηρητέους οἰκισμοὺς τῆς χώρας, παρὰ τὸν ὑπεράνθρωπο ἀγώνα τῶν κατὰ τόπους ἐφόρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (στὰ Μεστά, στὸ Πυργὶ καὶ στοὺς Ὀλύμπους τῆς Χίου, στὴν Πάτμο καὶ στὴ Μύκονο, στὴν Οἴα καὶ τὰ Φηρὰ τῆς Σαντορίνης), ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ καταστροφικὸ γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν μνημείων ἔργο τῆς ΔΕΗ ἔχει πάρει ἀπειλητικὲς διαστάσεις. Ἡ ὀπτικὴ ρύπανση (visual pollution) τοῦ εἴδους αὐτοῦ στηρίζεται στὸν γνωστὸ ἰσχυρισμὸ τῶν φθοροποιῶν γιὰ τὸ περιβάλλον κοινωφελῶν ἐπιχειρήσεων ὅτι μπορεῖ οἱ ἐγκαταστάσεις τους νὰ καταστρέφουν τὴν ἐμφάνιση τῶν μνημείων, ἀλλὰ τὰ κέρδη ποὺ ἀποκομίζει ἀπὸ τὴ λειτουργία τους ἡ κοινότητα ἢ τὸ ἔθνος ἀντισταθμίζουν τὴ ζημιὰ (2). Καὶ ἀσφαλῶς κανένας δὲν ἀμφισβητεῖ ὅτι τὰ δίκτυα τῆς ΔΕΗ μᾶς εἶναι χρήσιμα. Τὸ θέμα ὅμως εἶναι ὅτι, ὄντας τὸ ἴδιο χρήσιμα, θὰ μποροῦσαν μὲ λίγη προσπάθεια νὰ εἶναι λιγότερο ἐπιζήμια γιὰ τὰ μνημεῖα, γιὰ τὸ περιβάλλον, γιὰ μᾶς.

Ἡ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὰ αἴτια ποὺ προκάλεσαν τὴν ἐπέκταση τοῦ κακοῦ ὁδηγοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ πολίτες ποὺ ὑφίστανται τὴν ἀλλοίωση τοῦ χώρου μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦν καὶ κινοῦνται δὲν κάνουν τίποτα οὐσιαστικὸ γιὰ νὰ τὴν ἀποτρέψουν. Ἡ ἀπομονωτικὴ πολιτικὴ τοῦ ὑπεύθυνου γιὰ τὰ μνημεῖα κρατικοῦ φορέα ἔπεισε ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ὅτι ἡ προστασία τοῦ μνημειακοῦ πλούτου τῆς χώρας εἶναι ὑπόθεση τῶν ἀρχαιολόγων καὶ δὲν ἀφορᾶ τοὺς ὑπολοίπους. Ἀφοῦ τὸ κοινὸ δὲν συμμετέχει στὴν προσπάθεια καὶ ἀφοῦ πιστεύει ὅτι οἱ δεσμεύσεις ποὺ ἐπιβάλλει μιὰ τέτοια πολιτικὴ εἶναι οἰκονομικὰ ἀσύμφορες, εἶναι φυσικὸ ὄχι μόνο νὰ παραμένει ἀδιάφορο, μὰ καὶ ἐχθρικὰ διατεθειμένο. Παράλληλα, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν περισσοτέρων νὰ ἀπολαύσουν τὸ συντομώτερο τὰ ἀγαθὰ τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ γίνονται προσιτὰ μόνο μὲ τὴν παροχὴ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ὁδηγοῦν στὴν ἀνεξέλεγκτη ἀποδοχὴ τῶν ὅποιων ἐγκαταστάσεων.

Ἄλλωστε τὸ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα τῆς ΔΕΗ γιὰ τὴν αὐξημένη δαπάνη ποὺ θὰ ἀπαιτοῦσε ἡ κατασκευὴ ὑπογείων δικτύων ἀποθαρρύνει καὶ τοὺς λίγους ἐκείνους ποὺ θὰ ἦταν διατεθειμένοι νὰ ἀξιώσουν καλύτερη μεταχείριση.

Ἀφοῦ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι ἀνύπαρκτη, ἡ προστασία τῶν μνημείων περιέρχεται ἀποκλειστικὰ στὸ κράτος. Ὑπεύθυνος φορέας στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ἀναδιάρθρωσή της ὑπάγεται στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ (3). Ὁ ἔλεγχος πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὶς κατὰ τόπους ἐφορεῖες (εἴκο-

1

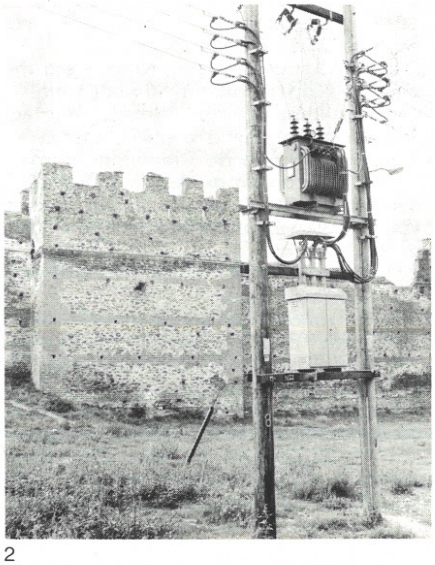

2

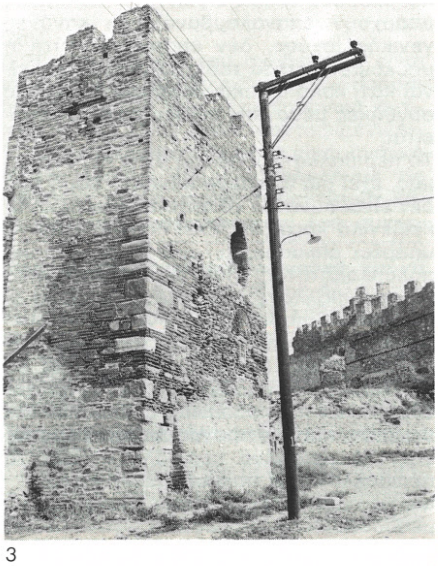

3

The Greek Public Power Corporation and the preservation of monuments

by architect L. Boura

The extension of the PPC network in virgin, remote areas is, more often than not, detrimental to the appearance of sites, monuments and traditional settlements; and this while the official government is launching a nationwide campaign for the protection of the environment. The PPC networks in the medieval villages of Mesta, Pyrgi and Olympoi on the island of Chios, in Patmos and Mykonos, at Oia and Phira on Santorini, prove that these installations have become a real menace. No one doubts the usefulness of electricity; it is, however, equally obvious that a minimum of care would have helped neutralise its harmful side-effects.

Undoubtedly public indifference concerning the preservation of the environment has contributed considerably to this state of affairs; an indifference resulting from a combination of factors, such as the

σι μία ἐφορεῖες κλασικῶν ἀρχαιοτήτων, ὀκτὼ βυζαντινῶν, μία κλασικῶν καὶ βυζαντινῶν καὶ μία νεωτέρων μνημείων), ἐπανδρωμένες, ὅπως καὶ τὸ 1932, ἀποκλειστικὰ μὲ ἀρχαιολόγους. Τόσο ἡ κατανομὴ τῶν ἐφορειῶν ὅσο καὶ ἡ ἐπάνδρωσή τους δὲν ἐπιτρέπουν τὴ ρεαλιστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν σύνθετων προβλημάτων ποὺ ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὴ διεύρυνση τοῦ ὅρου «διατηρητέο μνημεῖο» (4) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιταχυνόμενη καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος (5).

1-3.
Τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀποδίδονται στὸν Μεγάλο Θεοδόσιο (379-395), εἶναι τὰ καλύτερα διατηρημένα καὶ τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ βυζαντινὰ τείχη ποὺ σώθηκαν στὴν Ἑλλάδα. Τὸ δίκτυο τῆς ΔΕΗ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε γίνει ὑπόγειο κατὰ μῆκος τοῦ τείχους.

4.
Ὁ Προφήτης Ἠλίας, ἡ παλαιολόγεια «Νέα Μονὴ» τῆς Θεσσαλονίκης (1360-1385). Τὸ Δημόσιο διέθεσε τὸ 1958 ἕνα σημαντικὸ ποσὸ γιὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ μνημείου. Ὁ ὑποσταθμὸς θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε τοποθετηθεῖ στὸ ὑπόγειο κάποιας γειτονικῆς πολυκατοικίας.

5.
Ἡ Θεσσαλονίκη ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μικρὴ αὐλὴ τοῦ Ὁσίου Δαυῒδ στὴν παλαιὰ πόλη. Πόσοι Ἕλληνες καὶ ξένοι περνοῦν καθημερινὰ ἀπ' ἐδῶ; Τὸ σχέδιο πόλεως ἔδωσε τὴν ἄδεια γιὰ τὴν ἀνέγερση τῶν πολυκατοικιῶν, κι ἡ ΔΕΗ πρόσθεσε τοὺς στύλους καὶ τὰ καλώδια.

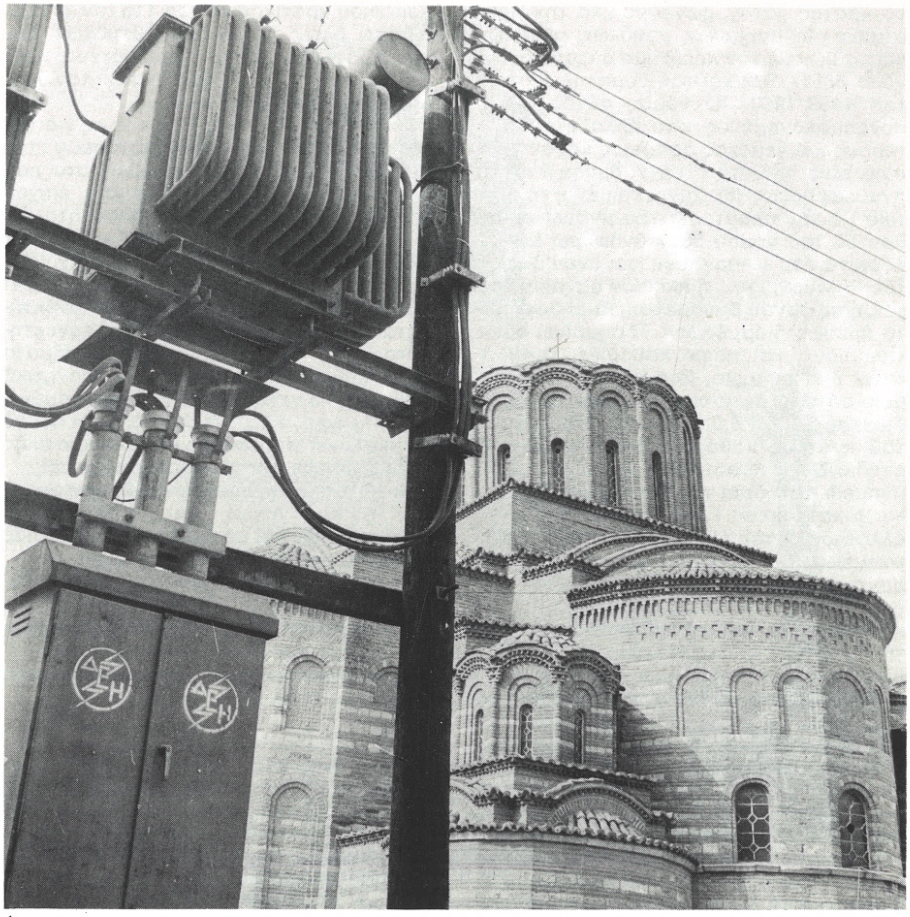

4

5

1-3.
The Byzantine walls of Thessaloniki, the best preserved and most impressive of Byzantine fortifications in Greece. The power lines could have been placed underground along the foundations.

4.
The "Nea Moni", today Church of Prophet Ilias in Thessaloniki (1360-1385 A.D.). In 1958 the State spent considerable sums to restore the monument. The power substation could easily have been placed in the basement of some neighbouring apartment house.

5.
View of Thessaloniki from the small courtyard of Ossios David in the old city. Many Greek and foreign visitors are passing by every day. The local planning authorities have issued permits for the construction of apartment blocks, the PPC contributed the columns and cables.

isolationist policy of the Archaeological Service, cultivating the impression that the protection of monuments is its own exclusive domain, the predominance in our society of private hedonistic pursuits, the lack of knowledge and impotence of the common citizen when fighting the vested interests of large corporations.
Thus the preservation of monuments and sites has been entrusted to the sole care of the Archaeological Service, whose organisation in 31 sections is characterised not only by unequal distribution - 21 responsible for classical monuments, 8 for Byzantine, one for ancient and Byzantine, one for modern monuments - but also by an inadequate and exclusive recruitment of archaeologists. The legal framework, outdated, full of contradictions, can no longer cover the ever increasing problems, while effective legislation in other European countries could easily form the basis for the introduction of more positive legal measures.
As the visual pollution created by the PPC networks is obviously one of the harmful side-effects of economic development, it can effectively be controlled only through government action. In England the CPRE have drawn up a list of prerequisites, whose adoption would mean the immediate improvement of the present situation:
1. Construction of underground networks in conservation areas.
2. Introduction of elementary courses on design and aesthetics in engineer training.
3. Improved design of equipment.
4. Modernisation of the Corporation's regulations.
5. Location of high-tension power stations away from monuments and conservation areas.
Isolated instances reveal that the battle for the environment is slowly gaining ground, in Greece as elsewhere. Certain priorities, however, still remain unfulfilled: widespread public involvement, effective new legislation, the establishment of a modern interdisciplinary organisation to ensure the protection of the environment as a whole.

Τὸ κράτος κατοχυρώνει νομικὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων, συνόλων, οἰκισμῶν καὶ τοπίων μὲ τὸν περίφημο ἀρχαιολογικὸ νόμο 5351/1932 καὶ τὸν συμπληρωματικό του 1469/1950. Ὁ νόμος αὐτὸς ὅμως, συναρμολογημένος ἀπὸ ἄλλους παλαιότερους καὶ γεμάτος ἀσάφειες καὶ ἀντιφάσεις, εἶναι γνωστὸ ὅτι ἔχει ἄμεση ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως (6). Συγκεκριμένα, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν προστασία τῶν μνημείων ἄρθρο 50 τοῦ νόμου 5351 ἀναφέρει κάπως ἀόριστα ὅτι: «Ἀπαγορεύεται ἄνευ ἀδείας τοῦ Ὑπουργείου... ἡ πλησίον ἀρχαίου ἐπιχείρησις ἔργου δυναμένου νὰ βλάψει αὐτὰ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως». Τὶ σημαίνει ὅμως «πλησίον», καὶ ποιὸς καθορίζει τὶ «βλάπτει» ἕνα μνημεῖο; Σαφέστερος στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ ἀντίστοιχος ἀγγλικὸς νόμος διευκρινίζει ὅτι ὁ ὑπεύθυνος ἐκπρόσωπος τοῦ κράτους καθορίζει σὲ τοπογραφικὸ σχέδιο ζώνη προστασίας γύρω ἀπὸ κάθε μνημεῖο, στὰ ὅρια τῆς ὁποίας ἀπαγορεύεται ἡ κατασκευὴ ἔργων ποὺ μποροῦν νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν μνημείων (7). Ἕνας δεύτερος, ἐξίσου σημαντικός, νόμος καθορίζει ὅτι αὐτὸς ποὺ βλάπτει τὰ μνημεῖα καταδικάζεται νὰ καταβάλει τὸ ποσὸν ποὺ ἀπαιτεῖται, κατὰ τὴν κρίση τοῦ δικαστηρίου (8), γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ζημιᾶς.

Ἀπαριθμώντας τὰ αἴτια ποὺ ἐπέτρεψαν στὴ ΔΕΗ νὰ «ρυπάνει» ἀνενόχλητη, ἢ σχεδὸν ἀνενόχλητη, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μνημειακοῦ μας πλούτου, διαπιστώνει κανεὶς ὅτι τὰ ἴδια αἴτια προκάλεσαν καὶ τὴ γενικότερη φθορὰ τῶν μνημείων καὶ τοῦ περιβάλλοντος: ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος τοῦ κοινοῦ, ἡ ἔλλειψη ἑνὸς ἐκσυγχρονισμένου νόμου ποὺ νὰ προστατεύει ἀποτελεσματικὰ τὰ διατηρητέα μνημεῖα, ἡ ἀναχρονιστικὴ διάρθρωση καὶ ἐπάνδρωση τοῦ ἁρμόδιου κρατικοῦ φορέα. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ὅλων αὐτῶν τῶν θεμάτων δὲν χρειάζεται φαντασία. Περισσότερο προηγμένα κράτη ἔχουν ἤδη ἀνοίξει τὸν δρόμο καὶ γιὰ μᾶς (9).

Ὅσο γιὰ τὴν ἴδια τὴ ΔΕΗ, ἡ κίνηση γιὰ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τῶν ἐγκαταστάσεών της φωτίζει μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ἀνάμεσα στὴ μεγάλη ἐπιχείρηση καὶ τὸ κοινό. «Πόση ποσότητα καὶ πόση ποιότητα; Ποιὲς παρενέργειες τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας θὰ γίνουν παραδεκτὲς καὶ ποιὲς θὰ ἀπορριφθοῦν; Τὶ θὰ γίνει μὲ τὰ μακροπρόθεσμα μειονεκτήματα καὶ τὰ βραχυπρόθεσμα πλεονεκτήματα;» (10). Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πολιτική. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ΔΕΗ παραμένει μιὰ δημόσια ἐπιχείρηση θὰ ἔπρεπε νὰ διευκολύνει τὴν ἄσκηση κάποιας κρατικῆς παρεμβάσεως, ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ:

α) ἡ κατασκευὴ ὑπογείων δικτύων χαμηλῆς τάσεως στοὺς διατηρητέους οἰκισμούς, καθὼς καὶ σὲ μιὰ ζώνη προστασίας γύρω ἀπὸ τὰ διατηρητέα μνημεῖα,

β) ἡ βελτίωση τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν ἐγκαταστάσεων, ποὺ συνήθως γίνονται μὲ μοναδικὸ στόχο τὴ λειτουργικότητα, παραβλέποντας τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση,

γ) ἡ εἰσαγωγὴ στοιχειωδῶν γνώσεων ἀπὸ

6.
Ὁ Ἅγ. Νικόλαος Ὀχιᾶς στὴ Μάνη, ἐκκλησία τοῦ 12ου αἰώνα. Οἱ χωρικοὶ ἀσβέστωσαν τὰ ἀνάγλυφα καὶ τοὺς λαξευτοὺς θολίτες τῆς εἰσόδου κι ἡ ΔΕΗ τοποθέτησε τὸν μετρητή. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία θὰ μποροῦσε νὰ ἐνημερώσει τοὺς ἱερεῖς σχετικὰ μὲ τὰ μέτρα προστασίας ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴ διατήρηση τῶν μνημείων ποὺ χρησιμοποιεῖ.

7.
Τὸ ὑδραγωγεῖο τῆς Καβάλας, ἕνα καλοδιατηρημένο συνθετικὸ στοιχεῖο σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ὄμορφες, ἀμφιθεατρικὰ στημένες ἑλληνικὲς πόλεις. Σὰν νὰ μὴν ἔφταναν τὰ κτίσματα καὶ τὰ αὐτοκίνητα ποὺ τὸ τριγυρίζουν, προστέθηκαν οἱ στῦλοι καὶ τὰ καλώδια τῆς ΔΕΗ. (Φωτογραφία Π. Μιμήδη.)

8.
Ὁ κεντρικὸς δρόμος τῆς Οἴας στὴ Σαντορίνη. Χαραγμένος στὸ φρύδι τοῦ ἡφαιστιακοῦ βράχου, μαρμαροστρώθηκε ἀπὸ κάποιον περήφανο δήμαρχο στὶς μέρες τῆς ἀκμῆς τῆς Οἴας. Στὶς δυὸ πλευρές του ὑψώνονται τὰ ἀρχοντικὰ τῶν παλαιῶν καπετανέων. Τὰ συνεργεῖα τῆς ΔΕΗ ἀγνόησαν κι ἐδῶ τὸ σπάνιο ταίριασμα τοῦ ἀνθρώπινου ἔργου μὲ τὴ φύση. (Φωτογραφία Μ. Καμπούρη.)

9.
Ἡ Ἁγ. Παρασκευὴ στὴ Χαλκίδα, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπιβλητικὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα στὴν Ἑλλάδα, μὲ σημαντικὲς νεώτερες φάσεις. Οἱ διαχειριζόμενοι τὸν ναὸ κατασκεύασαν τὸ καμπαναριὸ καὶ ἡ ΔΕΗ τὸν ὑποσταθμὸ καὶ τοὺς ἀπαραίτητους στύλους.

10.
Ἡ Ροτόντα τῆς Θεσσαλονίκης, ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μνημεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ποὺ ἀνῆκε κάποτε στὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα. Οἱ χριστιανοὶ τὴν μετέτρεψαν σὲ ἐκκλησία κι οἱ Τοῦρκοι σὲ τζαμί. Ἡ ΔΕΗ τοποθέτησε γύρω της μιὰ σειρὰ ἀπὸ μαυριδεροὺς στύλους.

6

7

8

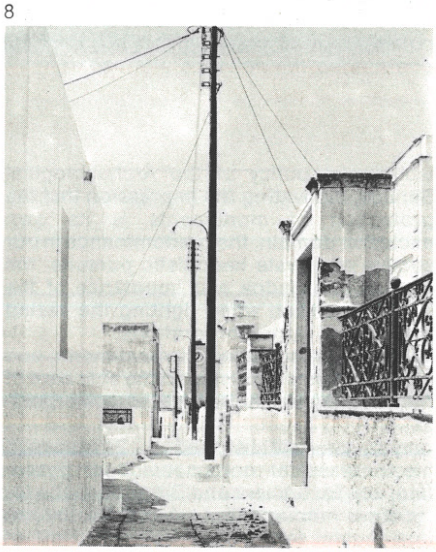

6.
The church of St. Nicholas at Ochia, Mani, dating from the 12th century. The village people whitewashed the sculptured reliefs and the stone dressing of the entrance. The PPC installed its meter. The Greek Orthodox Church could train the local priests as to the measures required for the protection of the monuments still in use.

7.
The ancient aqueduct at Kavala, a well-preserved monument in this beautiful, amphitheatrically built Greek town. As if buildings and cars were not enough, the aqueduct has now become a backdrop to the PPC columns and cables.

8.
The main street at Oia on the island of Santorini. Unwinding along the edge of the hilltop, it was laid with marble slabs by some ambitious mayor. On either side, the mansion houses of the sea-captains succeed one another. The PPC has once more ignored the rare harmony of the natural and the man-made environment.

9.
St. Paraskevi at Chalkis, one of the most imposing early Christian monuments in Greece, with important later additions. The church committee constructed the bell tower, the PPC the substation.

10.
The Rotonda in Thessaloniki, one of the most important Roman monuments in this country. The Christians used it as a church, the Turks as a mosque. The PPC encircled it with a crown of black columns.

9

10

τὶς ἐφαρμοσμένες τέχνες καὶ τὶς αἰσθητικὲς ἀξίες στὴν παιδεία τῶν μηχανικῶν,
δ) ἡ ἀναθεώρηση τοῦ κανονισμοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως παροχῆς ρεύματος μὲ βάση τὶς σύγχρονες δυνατότητες τῆς τεχνικῆς,
ε) ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ χάραξη τῶν δικτύων ὑψηλῆς τάσεως ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ὑπόγεια μακριὰ ἀπὸ περιοχὲς ποὺ θεωροῦνται διατηρητέα μνημεῖα (11).
Μεμονωμένες προσπάθειες δίνουν κάποιες ἐλπίδες ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι τελείως ἀνέφικτα. Ἤδη στὸ τμῆμα Χωροταξίας τῆς Διευθύνσεως Προγραμματισμοῦ Μελετῶν γίνεται μιὰ συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν καταγραφὴ καὶ τὴν ἀξιολόγηση τῶν οἰκισμῶν καὶ παράλληλη ἐπεξεργασία νομοθετικῶν μέτρων ποὺ θὰ ἐξασφαλίζουν τὴν προστασία τους (12). Ἡ φωνὴ διαμαρτυρίας ἑνὸς ἀριθμοῦ ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων γιὰ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀκούγεται ὅλο καὶ πιὸ ἔντονα (13). Ὁ ἡμερήσιος τύπος φαίνεται πρόθυμος νὰ ἐνισχύσει ἕνα τέτοιον ἀγώνα (14). Τὸ ὑπόγειο δίκτυο ποὺ τοποθετήθηκε ἀπὸ τὴ ΔΕΗ στὴ Μονεμβασία καθὼς καὶ ἐκεῖνο ποὺ τοποθετεῖται τώρα στὸ Ρέθυμνο πιστοποιοῦν ὅτι ἡ ἀναζήτηση βελτιωμένων λύσεων ἔχει ἀρχίσει. Μένει ἡ εὐρύτερη καὶ πιὸ ὑπεύθυνη συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ, ἡ νομικὴ κατοχύρωση τῶν καλῶν προθέσεων, καὶ ἡ ἵδρυση ἑνὸς ἐκσυγχρονισμένου κρατικοῦ φορέα ὑπεύθυνου γιὰ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, μέρος τοῦ ὁποίου μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία (15).

Σημειώσεις

1. Διατηρητέα μνημεῖα σύμφωνα μὲ τὸν ὁρισμὸ τῆς UNESCO θεωροῦνται: Τὰ μνημειακὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ζωγραφικῆς ἢ τῆς γλυπτικῆς... οἱ ἑνότητες στοιχείων ποὺ παρουσιάζουν κάποιο ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, τὴν ἱστορία ἢ τὴν ἐπιστήμη... τὰ σύνολα μεμονωμένων ἢ συνδεδεμένων κτισμάτων τῶν ὁποίων ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ ἑνότητα ἢ ἡ ἐναρμόνιση μὲ τὸ τοπίο παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία, τὴν τέχνη ἢ τὴν ἐπιστήμη... οἱ τοποθεσίες (sites), ἔργα ταιριασμένα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως ποὺ παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον χάρη στὴν ὁμορφιά τους, γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, τὴν ἱστορία, τὴν ἐθνολογία ἢ τὴν ἀνθρωπολογία. (Michopoulou-Karmiri, V. "Aspects sur la protection juridique des agglomérations historiques", Colloque de l'I.CO.MO.S., Θεσσαλονίκη, 1973.)

2. Aldous, T. *Battle for the Environment.* Glasgow, 1972, p. 214.

3. Ὑπουργικὴ ἀπόφαση 9405/23.2.1973, Φ.Ε.Κ. 272, τ. Β', 28.2.1973.

4. Βλ. παραπάνω τὸν ὁρισμὸ τῆς UNESCO.

5. "Ἡ ἀλλοίωσις τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν χώραν μας", *Ἐνημερωτικὸν Δελτίον τῆς Ε.Ρ.Υ. Ε.Α.*, No. 6, 1973, σ. 14-17. Οἱ προσπάθειες τῆς ὀργανώσεως αὐτῆς γιὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ κοινοῦ καὶ οἱ ἀγῶνες της γιὰ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀξίζουν κάθε ἔπαινο.

6. Βελένης, Γ. *Μελέτη ἐπισκοπήσεως καὶ ἀξιολογήσεως τῶν πολιτιστικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη, 1972, σ. 5-8 (πολυγραφημένο)· Michopoulou - Karmiri, V. *Op. cit.* καὶ Ζέπος, Π. "Ζητήματα ἀπὸ τὴν ἰσχύουσαν νομοθεσίαν περὶ ἀρχαιοτήτων", *Χαριστήριον εἰς Α. Ὀρλάνδον*, Γ', 1965, σ. 201-207.

7. Ancient Monuments Consolidation and Amendment Act, 1931, ch. 16, 1.

8. *Ibid*, 1913, ch. 32, 14.

9. Kennet, W. *Preservation.* London, 1972, *passim.*

10. Οὐΐλσων, Τ. "Περιβάλλον καὶ ἀνάπτυξη: ὑπάρχει σύγκρουση μεταξύ των;" *Διάλογος*, No. 9, 1972, σ. 46. Στὴν Ἑλλάδα ἔχουν γίνει ἀποδεκτὰ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ΔΕΗ ποὺ κατέστρεψαν τὶς βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς Ἐπισκοπῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Πρεβέντζας, τὶς γέφυρες Μανόλη καὶ Μαρδάχας, τέλος τὸ θερμοηλεκτρικὸ ἐργοστάσιο τῆς Μεγαλοπόλεως, ποὺ ἀλλοίωσε ἀνεπανόρθωτα ἕναν σημαντικὸ ἀρχαιολογικὸ χῶρο.

11. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ διατυπώθηκαν στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὸ C.P.R.E. πρὸς τὴν ἑταιρία παροχῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ἀπὸ τὸ 1970 (Aldous, T

11

12

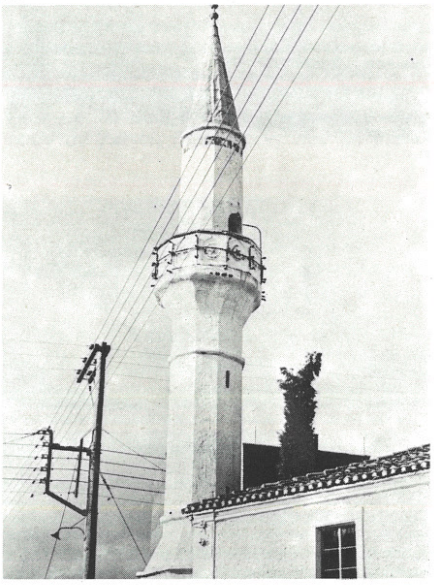

13

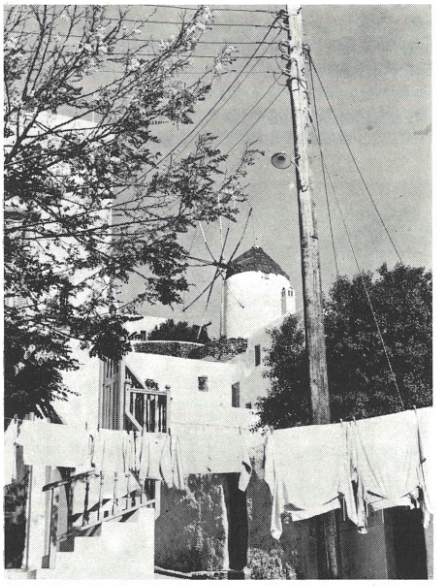

14

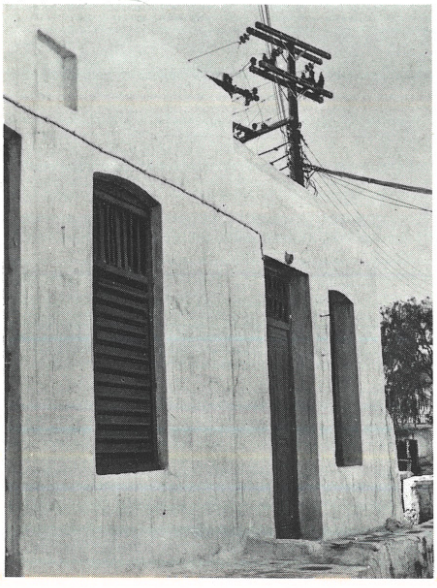

15

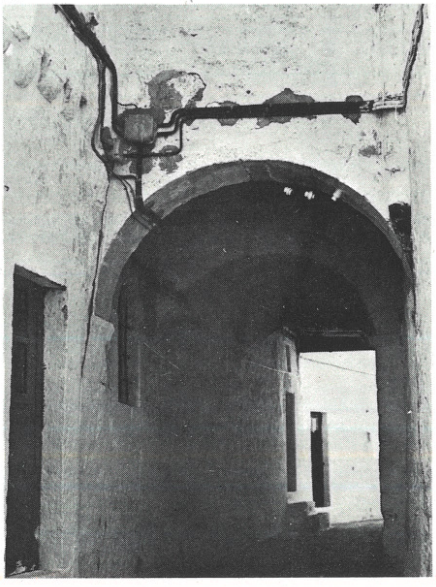

16

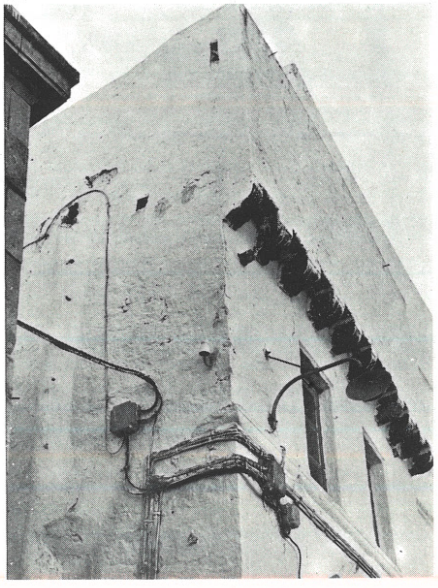

Op. cit., pp. 181-182).

12. Στεφάνου, Ι. 'Ανακοίνωση στὸ Colloque τοῦ I.CO.MO.S., Θεσσαλονίκη, 1973.

13. Πρακτικὰ δημοσίας συζητήσεως, γιὰ τὴν προστασία τοῦ Σαρωνικοῦ στὸ Τεχνικὸ 'Επιμελητήριο τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήνα, 1973. Στὶς θετικὲς συμβολὲς στὸν τομέα αὐτὸν πρέπει νὰ καταλογιστεῖ καὶ ἡ ὀργάνωση ἀπὸ τὸ Τεχνικὸ 'Επιμελητήριο τοῦ τελευταίου Colloque τοῦ I.CO.MO.S. στὴ Θεσσαλονίκη.

14. Τερζάκης, Α. "Οἴστρος ἀκολασίας", *Τὸ Βῆμα*, 7.10.1973· Κιοσσέ, Χ. "Πάτμος", *Τὸ Βῆμα*, 16.7.1972.

15. Στὴν 'Αγγλία, τὴ Γαλλία καὶ τὴ Σουηδία ὑπάρχει 'Υπουργεῖο Περιβάλλοντος, Aldous, T. *Op. cit.*, pp. 14, 16.

11,12.
Λεπτομέρειες ἀπὸ ἕνα βενετσιάνικο ἀρχοντικὸ στὰ Χανιὰ κι ἀπὸ ἕνα τζαμὶ στὴν Ξάνθη. "Αν δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε τὰ βενετσιάνικα καὶ τὰ τούρκικα μνημεῖα στὴν 'Ελλάδα χωρὶς προκατάληψη, πρέπει ὡστόσο νὰ τὰ σεβαστοῦμε ἔστω καὶ γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας. (Φωτογραφίες Ι. Κνιθάκη καὶ Π. Μιμήδη.)

13,14.
Γειτονιὲς τῆς Μυκόνου, ποὺ θεωρεῖται σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ δημοφιλῆ νησιὰ τῶν Κυκλάδων. Οἱ ἀγῶνες τοῦ ἐφόρου Κυκλάδων μὲ τὴ ΔΕΗ ἄφησαν ἐποχή, τιμώντας τὴν 'Αρχαιολογικὴ 'Υπηρεσία. Οἱ στῦλοι, ὅμως, μπῆκαν καὶ μένουν. (Φωτογραφίες Φ. Ζαφειροπούλου.)

15,16.
Λεπτομέρειες ἀπὸ δύο παλαιὰ ἀρχοντικὰ τῆς Πάτμου. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς ΔΕΗ «βλάπτουν ἄμεσα» τὰ δυὸ ἀρχοντικά, ποὺ θὰ ἔπρεπε, τουλάχιστον αὐτὰ ἂν ὄχι ὅλος ὁ οἰκισμός, νὰ θεωροῦνται διατηρητέα μνημεῖα. (Φωτογραφίες Μ. Φιλήντρα.)

17,18.
'Η 'Ερμούπολη τῆς Σύρου. 'Απόψεις ἀπὸ τὴ νεοκλασικὴ πόλη. 'Η 'Υπηρεσία Χωροταξίας παρουσίασε τὴν 'Ερμούπολη σὰν πρότυπο διατηρητέου οἰκισμοῦ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασε τὴν ἐμφάνιση τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς ΔΕΗ. (Φωτογραφίες Τ. Κάρτα.)

11,12.
Details from a Venitian mansion house at Chania, Crete, and from a mosque at Xanthi. If we cannot yet accept the existence of Venitian and Turkish monuments in Greece without prejudice, we should at least try to respect them for reasons of political expediency.

13,14.
Neighbourhoods at Mykonos, considered to be one of the most popular Greek islands. The battles waged between the local archaeological section and the PPC have become legendary. The columns were nonetheless installed, and still remain.

15,16.
Details from two old mansion houses on the island of Patmos. The PPC installations obviously deface the two houses, which should have been considered "protected monuments" even though the settlement as a whole might not be.

17,18.
Two views of the neo-classical town of Ermoupolis on the island of Syros. The entire town has been declared a "protected settlement" but this seems to have had no effect on the appearance of the PPC installations.

17

18

3

Ἐπιλογὴ

Digest

Shadrach Woods. Μιὰ προσωπικὴ θύμηση

τοῦ καθηγητοῦ Peter C. Papademetriou

Σὲ μιὰ συζήτηση ποὺ εἴχαμε κάποτε, ὁ Shad Woods περιέγραψε τὸν «ὁραματιστὴ ἀρχιτέκτονα» λέγοντας: «Ὁραματιστὴς εἶναι ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ βλέπει τὶ εἶναι ἐφικτό». Σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ ἀρχιτεκτονικὲς σχολὲς καὶ τὰ περιοδικὰ ἦταν γεμάτα ἀπὸ εἰκόνες μεγακατασκευῶν, ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς ἀποκτοῦσε μιὰν ἰδιαίτερη σημασία.

Εἶναι αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ὁρισμὸς ποὺ μοῦ ἀποκάλυψε τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀδέξιος στὶς δημόσιες ἐμφανίσεις, προσγειωμένος στὶς προσωπικὲς συναντήσεις· οἱ προσωπικές μας ἐπαφὲς στὸ Yale, τὸ Harvard, τὴ Νέα Ὑόρκη καὶ τὸ Τέξας ἦταν περιορισμένες. Ὡστόσο ὁ Shad Woods ἀπόκτησε περισσότερη σημασία γιὰ μένα σὰν πρόμαχος τοῦ *παρόντος*, καθὼς χειριζόταν ζητήματα καὶ προσπαθοῦσε νὰ βελτιώσει τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπηρέαζαν τὴ ζωὴ πολλῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ἤμουν στὸ Yale καὶ διεύθυνα σὰν σπουδαστὴς τὸ *Perspecta 12*, τὴν ἰδέα τούτη τὴ διατύπωσε μὲ σαφήνεια στὸ δοκίμιο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ περιοδικό μας μὲ τὸν τίτλο «Περιμένοντας τὴν ἐκτύπωση». Τὸ ἐνδιαφέρον του αὐτό, σὲ θεωρητικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ ἐπίπεδο, δὲν ἀποσκοποῦσε σὲ μιὰν αἰώνια δόξα γιὰ τὸν ἀρχιτέκτονα, ἀλλὰ στὶς ἐπιμέρους ἀνταμοιβὲς ποὺ τοῦ χάριζε ἡ προσπάθεια νὰ ἐξασφαλίζει στέγη, νὰ ὀργανώνει πειραματικὰ μιὰ διαδικασία ἀνάπτυξης, καὶ νὰ μεγιστοποιεῖ τὸ φάσμα δυνατῶν ἐπιλογῶν τῶν κατοίκων ἐλαχιστοποιώντας τὶς δραστηριότητες τοῦ ἀρχιτέκτονα. Τὸ ὅραμά του δὲν ἦταν ἑνὸς ἁπλοῦ πραγματιστῆ· ἦταν μιὰ διάθεση γιὰ εὐκαμψία, γιὰ μιὰ σταδιακὴ ἐξέλιξη τῶν ἀτομικῶν προτεραιοτήτων στὸν χρόνο μὲ τὴν ἐλάχιστη παρεμβολὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα στὴν κοινωνικὴ διαδικασία τῆς δημιουργίας περιβάλλοντος.

Τὸ «Τὶ μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία»* ἦταν μιὰ ὁμιλία ποὺ ἔδωσε στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Rice University, στὸ Houston τοῦ Texas, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1970. Τὸ βασικὸ θέμα εἶχε ἀναπτυχθεῖ νωρίτερα σὲ μιὰν ἄγνωστη μονογραφία μὲ τὸν τίτλο «Stadtplanung geht uns alles an» ('Η πολεοδομία εἶναι δουλειὰ τοῦ καθενὸς) ποὺ εἶχε γράψει σὲ συνεργασία μὲ τὸν Joachim Pfeufer γιὰ τὴν 14η Τριενάλε στὸ Μιλάνο. Σ' αὐτὴ τὴν ὁμιλία ὁ Shad Woods ἔκαμε μιὰ σύνθεση τῶν πολιτικῶν θεμάτων ποὺ μόλις εἶχαν ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ πολεοδόμους. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰν ἀπεικόνιση τῆς πολεοδομίας ὡς διαδικασίας γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς καὶ τῶν βασικῶν περιορισμῶν τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τῆς σπατάλης, καὶ τῶν μεθόδων της πολιτικοῦ ἐπηρεασμοῦ.

Λίγο μετὰ τὴν ὁμιλία συνάντησα τὸν Woods στὸ Harvard καὶ ξανὰ λίγες μέρες ἀργότερα στὴ Νέα Ὑόρκη. Τὸ Harvard βρισκόταν σὲ ἀπεργία· οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες εἶχαν βομβαρδίσει καὶ εἰσβάλει στὴν Καμπότζη· τέσσερεις σπουδαστὲς εἶχαν δολοφονηθεῖ σὲ μιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Kent. Ὁ Woods ἦταν θορυβημένος καὶ τὸν ἔπεισα ὅτι ἡ δημοσίευση τῆς ὁμιλίας του ἦταν ἀπαραίτητη λόγω τῶν γεγονότων. Δὲν θεώρησε ἀξιόλογη τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς σκέψης του σὲ μιὰ περίοδο σὰν καὶ κείνη ποὺ ζούσαμε, ἀλλὰ ἐπέμεινα καὶ τελικὰ συμφώνησε. Στὴν ἀρχική του μορφή, ὡς τεῦχος στὴ σειρὰ Architecture at Rice, τὸ «Τὶ μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία» σχεδιάστηκε σὰν ἕνα μετριοπαθὲς μανιφέστο.

Ὁ Shadrach Woods πέθανε ἔπειτα ἀπὸ μιὰν ὕπουλη ἀρρώστεια στὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1973.

*Ὁ ἀγγλικὸς τίτλος εἶναι «What U Can Do». Τὸ u, ἀρχικὸ γράμμα τῆς λέξης urbanism, ταυτίζεται ἠχητικὰ μὲ τὸ you-ἐσεῖς. Στὸ «Τὶ μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία» ἐξυπακούεται ἐπομένως καὶ τὸ «Τὶ μπορεῖτε νὰ κάμετε ἐσεῖς».

Shadrach Woods. A personal remembrance

by Prof. P. C. Papademetriou

In a personal conversation, Shad Woods once gave me his definition of a "visionary architect": he stated, "A visionary architect is one who sees what is possible". At a time when the schools and professional press were filled by images of megastructures, this definition carried a particular punch. It is this definition which shed light for me on the nature of the man himself. Uneasy in public appearances, down to earth in private encounters; our few contacts in Yale, Harvard, New York and Texas were elusive on a personal level. Yet, Shad Woods was most meaningful to me as champion of the *present*, a dealing with issues and correcting of conditions that affected the many lives of real people. While I was at Yale and student editor of *Perspecta 12*, this idea was clearly stated in his essay for our journal entitled "Waiting for Printout". This concern on a theoretical and professional level was one not aimed at eternal glory for the designer, but the partial rewards of providing shelter, tentatively organizing an attitude for development, and maximizing the potential choices for users by minimizing the activities of the professional. His vision was not one of the simple pragmatist; it was an attitude for flexibility, for the gradual evolution of individual priorities in time by the minimal interference in the social process of enviroment-making.

What U Can Do was a speech given in Houston, Texas at the Rice University School of Architecture during the Spring of 1970. Its theme had been set earlier in an obscure monograph *Stadtplanung geht uns alles an/Urbanism is Everybody's Business* done in collaboration with Joachim Pfeufer for the Milan Triennale. In this speech, Shad Woods synthesized the political issues just emerging in the professional consciousness. Here was a depiction of urbanism as a process for all men and the basic limits of the consumer society, the society of waste and its method of political manipulation.

Shortly after the speech, I met Woods at Harvard and again a few days later in New York. Harvard was on strike; the United States was bombing and invading Cambodia; four students had been murdered by military action in the college at Kent State. Woods was troubled and I convinced him that the publication of his speech was necessary in the light of current events. He belittled the effectiveness of his thinking at a time such as we were witnessing, but agreed at my insistence. In its original form as a number in the series *Architecture at Rice, What U Can Do* was designed as a gentle manifesto.

Shadrach Woods died after an insidious sickness in the late summer of 1973.

Τί μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία

τοῦ Shadrach Woods

Μὲ τὸ κείμενο τοῦτο θὰ ἤθελα νὰ διευκρινίσω ποιοὶ πιστεύω πὼς εἶναι οἱ στόχοι τῆς πολεοδομίας, καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, σήμερα. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μόνο μὲ τὸ τὶ νομίζω πὼς συμβαίνει στὶς πόλεις τῆς δύσης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ τὶ νομίζω πὼς θὰ μποροῦσε καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προγραμματιστεῖ γι' αὐτὲς στὸ ἄμεσο μέλλον. Θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ τὶ νομίζω πὼς εἶναι ἡ πολεοδομία, πράγμα ποὺ σημαίνει νὰ ὁρίσω τὸ περιεχόμενο καὶ τοὺς στόχους της: μὲ ἄλλα λόγια, τὸ *τὶ μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία* (urbanism).

Ἡ λέξη urbanism εἶναι γαλλική, καὶ παρόλο ποὺ ἡ ἐνμέρει ἀγγλοσαξωνικὴ προέλευσή μου ἐπαναστατεῖ ὅταν δανείζομαι λέξεις λατινογενεῖς, δὲν ἔχω βρεῖ ἀκόμη τὸν ἀντίστοιχο ὅρο στὰ ἀγγλικὰ ἢ τὰ ἀμερικανικά. Οἱ Ἄγγλοι ἔχουν ἕναν ἐπιστημονικὸ κλάδο ποὺ ἀποκαλοῦν «town-planning» καὶ ποὺ εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τὴν πολεοδομία· οἱ Ἀμερικανοὶ ἔχουν τὸ «city-planning» ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μ' αὐτήν. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος «urban design» γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ περίπου τὸ νόημα ποὺ περιέχεται στὸν ὅρο «urbanism».

Ἡ οὐσία τῆς πολεοδομίας στὸ πιὸ προσγειωμένο, πρακτικὸ ἐπίπεδο εἶναι ἡ ὀργάνωση. Αὐτὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ οὐσία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν πολεοδομία εἶναι ὅτι καὶ οἱ δυὸ ἐμπεριέχονται στὴν ἴδια ἑνότητα, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομαστεῖ σχεδιασμὸς τοῦ περιβάλλοντος (environmental design), καὶ ὅτι ἡ καθεμιὰ εἶναι μέρος τῆς ἄλλης.

«Ἡ πολεοδομία καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτελοῦν μέρη μιᾶς συνεχοῦς διαδικασίας. Ἡ πολεοδομία (urbanism) εἶναι ἡ συσχέτιση τῶν ἀνθρώπινων δραστηριοτήτων· ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἡ στέγαση αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων... Ἡ πολεοδομία διαμορφώνει τὸν περίγυρο μέσα στὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ ἀρχιτεκτονική... Παραμένει ἀφηρημένη ὡσότου ὑπάρξει ἡ ἀρχιτεκτονική». Πρόκειται γιὰ φράσεις ἀπὸ ἕνα κείμενό μου δημοσιευμένο στὸ

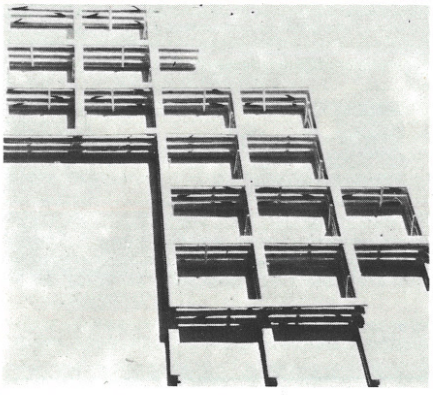

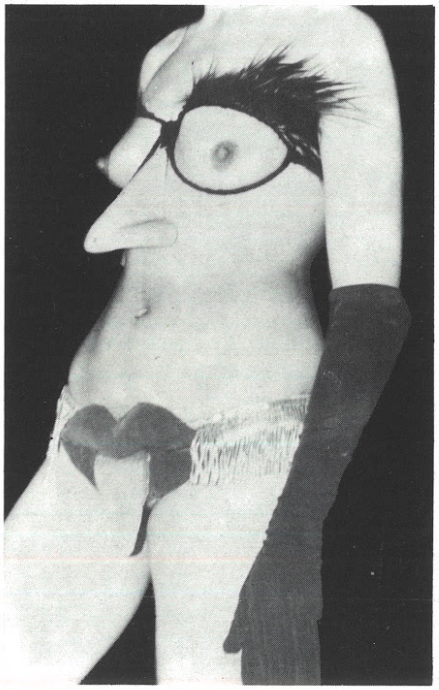

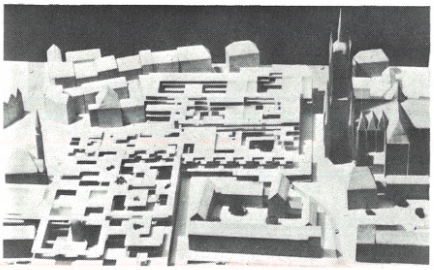

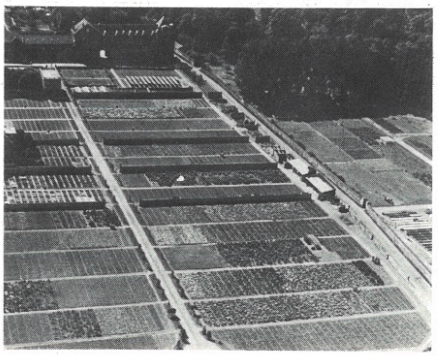

Carré Bleu (3 Νοεμβρίου 1961) καὶ τὶς ὁποῖες δὲν θὰ ἄλλαζα καὶ πολὺ ἂν τὶς ἔγραφα σήμερα. Τὸ κείμενο ἐκεῖνο συνέχιζε περιγράφοντας τὴ συμβολὴ τῆς πολεοδομίας στὴ διερεύνηση καὶ ἐξήγηση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες. Φυσικά, πρόκειται γιὰ κάτι ποὺ παραμένει μᾶλλον ἀόριστο. Θὰ μποροῦσε ὡστόσο νὰ μᾶς βοηθήσει ἂν προσπαθήσομε νὰ προσδιορίσομε ὁρισμένες ἀπὸ τὶς χρήσεις τῆς ὀργάνωσης στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὴν πολεοδομία.

Εἶναι γνωστὸ πὼς κάθε ἀναλογία εἶναι ἀπατηλή. Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο ἂς θεωρήσομε τὴν ἀναλογία γεωργίας καὶ πολεοδομίας. Ὀργανώνομε τὴ φύση γιὰ νὰ ἐξασφαλίσομε τρόφιμα, ρουχισμό, δομικὰ ὑλικά, καύσιμα, καπνὸ κλπ., καὶ ὅπως οἱ ἀγροὶ καὶ τὰ δάση ὀργανώνονται μὲ τὸ ὄργωμα, τὸ κλάδεμα καὶ τὰ συστήματα ἄρδευσης καὶ ἀποστράγγισης, ἔτσι καὶ ἡ πόλη σχηματίζεται γύρω ἀπὸ συστήματα δημόσιων καὶ ἰδιωτικῶν χώρων, ἐπικοινωνίας, τροφοδότησης καὶ ἀπαγωγῆς.

Ὁ δομημένος κόσμος ὀργανώνεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας, ὅπως ἀκριβῶς ὁ φυσικὸς κόσμος ὀργανώνεται γιὰ τὴν παραγωγὴ ἀγροτικῶν προϊόντων. Καί, γιὰ νὰ ἐπεκτείνομε τὴν ἀπατηλὴ ἀναλογία μας, ὅπως ὁ ἀγρότης δουλεύει μὲ τὴ φύση, ἔτσι πρέπει καὶ οἱ πολίτες νὰ μάθουν νὰ ἐλέγχουν τὶς ὠφέλιμες καὶ τὶς βλαβερὲς δυνάμεις μέσα στὸν ἀστικὸ χῶρο, ὥστε νὰ μποροῦν, μὲ τὴν πολεοδομικὴ καλλιέργεια, νὰ δημιουργήσουν ἕναν τόπο κι ἕνα κλίμα ὅπου ἡ κοινωνία τους θὰ εὐδοκιμήσει.

Ἡ πολεοδομία, ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀστικοῦ χώρου, ἀσχολεῖται προπάντων μὲ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν διαφόρων συστημάτων ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς στὴν πόλη, τῶν συστημάτων ποὺ διανέμουν ἀγαθά, ὑγρὰ καὶ ἐνέργεια ζωτικῆς σημασίας σὲ ὅλα τὰ μέρη καὶ ποὺ ἀπομακρύνουν τὰ λογῆς ἀπόβλητα. Σὲ ἕνα τουλάχιστον ἐπίπεδο ὀργάνωσης ἡ πολεοδομία πραγματοποιεῖται κάτω ἀπὸ τὸ ἔδαφος, μὲ ὑπόγειες διόδους, σωληνώσεις καὶ ἀγωγούς. Μιὰ καὶ πιστεύομε πὼς ἀξίζει νὰ ζοῦμε στὴν πόλη, αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀμεσώτερα εἶναι ἡ διαμόρφωση ἑνὸς περίγυρου μέσα στὸν ὁποῖο νὰ μπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ ἀνθίσει. Τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο πράγματι ἀξίζει νὰ ζοῦμε στὴν πόλη εἶναι, πιστεύω, ρητορικό, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι σὲ μεγάλο ποσοστὸ περνοῦν τὴ ζωή τους στὴν πόλη. Στὸν δυτικό μας πολιτισμὸ (ἡ ἴδια ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὸ πολίτης, κάτοικος τῆς πόλης, στὰ λατινικὰ civis), ὁ δομημένος κόσμος εἶναι ὁ φυσικὸς χῶρος ζωῆς (habitat) τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς ὁ περίγυρος ὀργανώνεται σύμφωνα μὲ συστήματα συμπεριφορᾶς (νόμους) καὶ συστήματα ἀνταλλαγῆς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν καὶ παροχῆς-ἀπαγωγῆς (οἰκονομία). Πρὶν ἀπ' ὅλα αὐτά, ὅμως, ὑπάρχουν οἱ ἄπιαστες, ἀστάθμητες καὶ ἀπροσδιόριστες ἀνθρώπινες σχέσεις ποὺ δημιουρ-

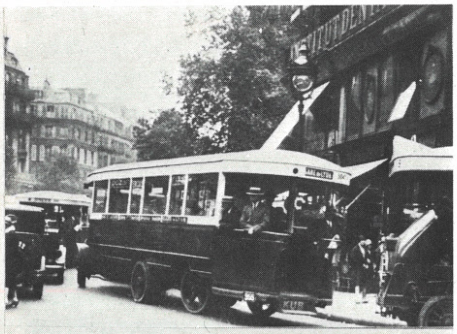

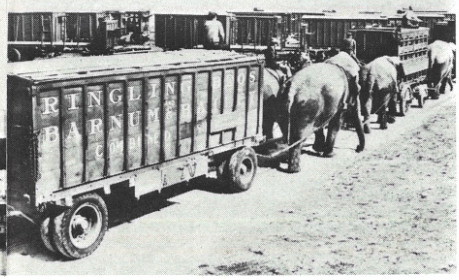

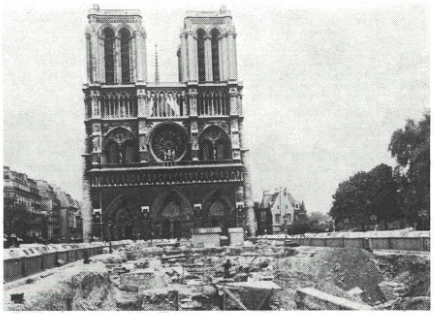

γοῦνται ἀνάμεσα στοὺς πολίτες. Αὐτὲς οἱ σχέσεις σχηματίζουν ἕνα εἶδος ἄγραφου κώδικα ποὺ οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται, ὅπως φαίνεται, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ συμβιώσουν. "Οσο λεπτὲς καὶ ἂν εἶναι αὐτὲς οἱ σχέσεις, δὲν παύουν νὰ ἔχουν τὴν πιὸ μεγάλη σημασία: ἀποτελοῦν τὴν οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀστικῆς ζωῆς. "Οταν αὐτὲς οἱ σχέσεις παύουν νὰ εἶναι ζωτικές, ἢ βιώσιμες, ἢ σαφῶς κατανοητὲς ἀπὸ ὅλους τοὺς πολίτες, δίνουν θέση στὴν ὑποκρισία, σὲ δόγματα, κώδικες, κανονισμοὺς καὶ νόμους. Καὶ αὐτὰ τὰ συστήματα ἀνθρώπινων διαντιδράσεων, αἰσθημάτων, πεποιθήσεων καὶ νομοθεσίας συνεχῶς ἐξελίσσονται, ἀντιδρώντας στὶς δυνάμεις ποὺ διαμορφώνονται ἀπὸ τὸ ἀστικὸ κοινωνικὸ μάγμα.

Οἱ δυνάμεις αὐτὲς προκύπτουν ἐνμέρει ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἰδιότητες τῆς ζωῆς στὴν πόλη, πού, μὲ τὴ σειρά τους πάλι, καθορίζονται ἀπὸ συστήματα στὰ ὁποῖα ἐκδηλώνεται ἡ παρόρμηση τῶν ἀνθρώπων νὰ συμβιώσουν σ' ἕνα εἶδος φυσικῆς ἀστικῆς ἁρμονίας. Τὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι οἱ δρόμοι, οἱ ἀγωγοί, τὰ σύρματα καὶ οἱ σωλῆνες, τὰ σπλάχνα τῆς πόλης, τὸ ἀστικὸ ὑπέδαφος ποὺ τόσο ριζικὰ μεταμόρφωσε τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ὑψώνοντάς τους πάνω ἀπὸ τὴ φύση, ἀποδεσμεύοντάς τους ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς καταναγκασμούς, ἀπελευθερώνοντάς τους. Οἱ ἄνθρωποι στὶς πόλεις ἀποδεσμεύονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς πρωτόγονης φυλῆς, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀγροτικὴ ὀργάνωση. Παρ' ὅλη ὅμως τὴν ἐλευθερία τους, καὶ ἴσως ἐξαιτίας τῆς ἐλευθερίας τους, βρίσκονται ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπινοοῦν καινούριους καὶ καμιὰ φορὰ παράδοξους καταναγκασμούς, ὅπως αὐτοὺς ποὺ ἀναπτύσσονται ἀπὸ ἕνα γραφειοκρατικό, διοικητικὸ μηχανισμό.

Ἡ θαυμαστὴ ἐλευθερία ποὺ κερδίζεται μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, χάρη στὶς τεχνικὲς προόδους, πολὺ συχνὰ κατατρίβεται ἢ σπαταλιέται ἐντελῶς ἀπὸ ἀβάσιμες, ἀνακόλουθες διοικητικὲς ἀνικανότητες, ἢ ἀλλιῶς ἐξουδετερώνεται ἀπὸ κακοήθεις ἀφύσικες διαδικασίες ὅπως εἶναι ἡ προετοιμασία καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου.

Ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνη κοινοτοπία τὸ νὰ λέμε ὅτι εὐδοκιμοῦμε σὲ ἀντίξοες συνθῆκες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μερικὲς φορὲς τείνομε νὰ ἀντιδροῦμε ἔντονα σὲ μιὰν ἀντίξοη κατάσταση καὶ ὅτι ἔτσι ἐνδέχεται νὰ ἀποδείξομε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὴν προσαρμοστικότητά μας, πετυχαίνοντας ἕνα καλὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἀρνητικῶν συνθηκῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴμαστε τόσο διεστραμμένοι ὥστε νὰ δημιουργοῦμε μόνοι μας ἀντίξοες συνθῆκες. Τὰ λουλούδια ποὺ ἀνθίζουν στὴν κοπριὰ δὲν εἶναι στὸ κάτω-κάτω πιὸ ὄμορφα ἀπὸ τὰ λουλούδια τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων. Ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰν εὐπρόσδεκτη ἀντίθεση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὴν κοπριὰ ἀναπτύσσεται κι ἡ ἀρρώστεια. Δὲν

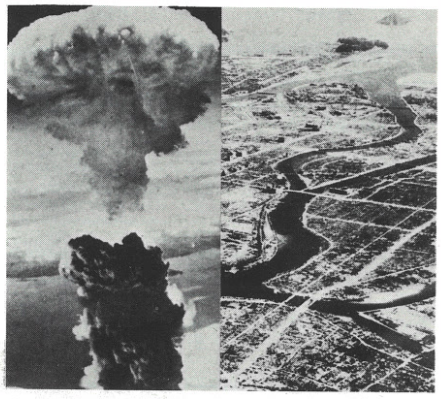

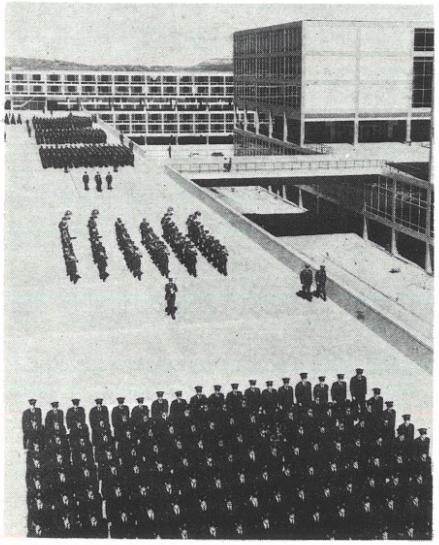

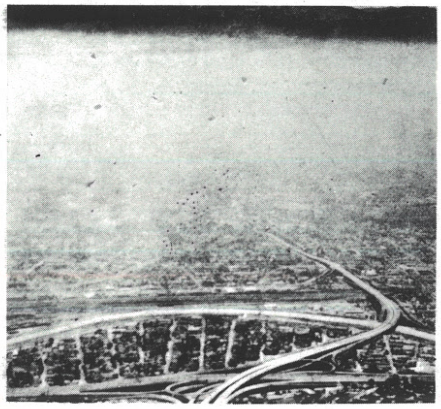

ὑπάρχει δικαιολογία γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς κλίματος ἐχθρικοῦ, οὔτε καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνεχόμαστε ἕνα κλίμα ἀπειλητικὸ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση μας. Οἱ τεχνολογίες μας μποροῦν νὰ μᾶς προστατέψουν ἀπὸ ἕνα φυσικὰ ἐχθρικὸ ὑλικὸ περιβάλλον. Ἀποτελεῖ ὡστόσο κακὴ χρήση τῆς τεχνολογίας τὸ νὰ τῆς ἐπιτρέπομε νὰ κάνει αὐτὸ τὸ περιβάλλον ἀκόμη πιὸ ἐχθρικό, ὥσπου νὰ φτάσομε τελικὰ στὸν γκρεμό, καθὼς κάθε λύση γεννάει περισσότερα προβλήματα καὶ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ δύσκολο νὰ ἀποφύγομε τὴν ἀποτυχία. Αὐτὸ ποὺ προσπαθῶ νὰ πῶ εἶναι ὅτι, ὅσο κι ἂν ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀντιξοότητας μπορεῖ νὰ μᾶς γοητεύει, πρέπει νὰ ἔχομε τὴ νοημοσύνη νὰ διατηρήσομε τὸν ἔλεγχο, καὶ ἔχοντας ἐφεύρει τὶς μηχανὲς καὶ τὶς μεθόδους, νὰ παραμείνομε κύριοι αὐτῶν τῶν μέσων.

Ἡ πολεοδομία, ὁ πολεοδομικὸς σχεδιασμός, δηλαδὴ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν κλίμακα τῆς πόλης, ἀσχολεῖται κυρίως μὲ τὴν ὀργάνωση, καὶ ἐπομένως μὲ τὴν κατανομή, διανομὴ καὶ χρήση ὑλικῶν καὶ ἐνέργειας. Οἱ τεχνικὲς τῆς δόμησης ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ τρόπους συνδυασμοῦ ὑλικῶν καὶ ἐνέργειας, ὀργάνωσης ἀγαθῶν γιὰ τὴ χρησιμοποίησή τους στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον. Σήμερα καθορίζομε τὴν ἐπιλογὴ ὑλικῶν καὶ τὴ χρησιμοποίησή τους σὲ κτίρια. Ἡ γενικὴ ὀργάνωση τῶν κτιρίων, καὶ ὁ συσχετισμός τους μὲ τὰ συστήματα διανομῆς καὶ ἐξυπηρέτησης ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴ λειτουργία τους, ὑπαγορεύουν τὰ μελλοντικὰ σχήματα χρήσης τῆς ἐνέργειας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἀποφάσεις ποὺ παίρνονται ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς πολεοδόμους ἔχουν σημαντικὲς συνέπειες γιὰ τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο, πράγμα ποὺ εἶχε ἀγνοηθεῖ στὸ ἄμεσο παρελθόν, ἂν καὶ πιστεύω ὅτι εἶχε κατανοηθεῖ ἀπόλυτα στὴν ἀρχαιότητα. Οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐργαζόμαστε σήμερα, γνωρίζοντας τὴν πλήρη σημασία κάθε ἀπόφασής μας, μᾶς ἐμπλέκουν ἄμεσα καὶ συγκεκριμένα σὲ μιὰν ἐπαναστατικὴ κατάσταση. Ἀποτελοῦμε μέρος τῶν δυνάμεων ποὺ δροῦν μὲ ἄμεσο τρόπο πάνω στοὺς πόρους τοῦ κόσμου. Οἱ ἀποφάσεις μας, ἢ οἱ βουλές μας, ἐπηρεάζουν τὴ χρήση αὐτῶν τῶν πόρων.

Ἡ πολεοδομία ἀποτελεῖ μιὰν ἐπείγουσα ἀνάγκη. Ἡ πολεοδομία ἐνδιαφέρει τὸν καθένα. Εἶναι δουλειὰ τοῦ καθενός. Ὅλοι ὑποφέρουμε ἀπὸ ἀποφάσεις ποὺ δὲν ἔχουν παρθεῖ, ἢ ποὺ ἔχουν παρθεῖ μὲ βάση ἐλλιπεῖς πληροφορίες ἢ ἀνειλικρινὴ ἀνάληψη εὐθυνῶν. Ὡστόσο αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις καθορίζουν τὸν ὑλικὸ καὶ ψυχολογικὸ περίγυρο, τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦμε καὶ μέσα στὸ ὁποῖο ἐλπίζομε ἡ κοινωνία μας νὰ εὐδοκιμήσει. Ἀνακαλύψαμε, ἔπειτα ἀπὸ δεκαετίες καὶ αἰῶνες ψηλαφήσεων, ὅτι ἔστω καὶ μιὰ στοιχειώδης διακυβέρνηση («ἡ ἐλάχιστη δυνατὴ») εἶναι πολλὴ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐλεύθερη λειτουργία τῶν διαδικασιῶν τῆς ἐλεύ-

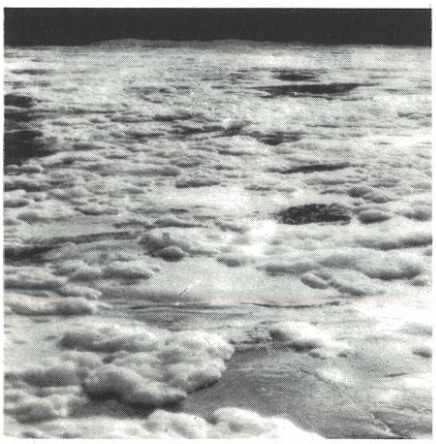

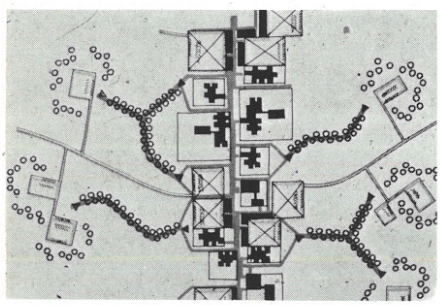

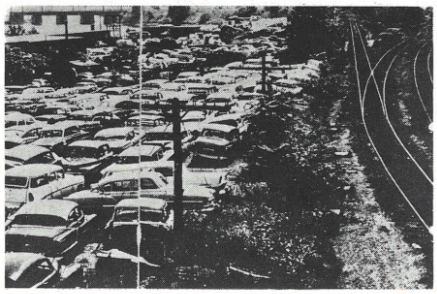

θερης ἀγορᾶς, ἀκόμη κι ἂν ἡ θεωρία αὐτὴ μποροῦσε νὰ ἐφαρμοστεῖ στὸν πυκνοκατοικημένο κόσμο μας, καὶ ὅτι χρειαζόμαστε ἴσως πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅ,τι νομίζουμε. Ἡ «ἐλάχιστη δυνατὴ» διακυβέρνηση μπορεῖ νὰ μοιάζει μὲ τὸ φάσμα τοῦ σοσιαλισμοῦ ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ τρομάζουν τὸν παππού, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἐμεῖς μποροῦμε νὰ τὴν ἀποδεχτοῦμε εὔκολα, μιὰ καὶ χάνομε τὴν ἀνεξάντλητη ὄρεξη ποὺ εἶχε ὁ παππούς γιὰ «τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου» καὶ γιὰ τὴν παράλογη συσσώρευση πλούτου. Καθὼς οἱ ἀριθμοὶ αὐξάνουν στὸν πλανήτη μας, τείνοντας κατὰ τὰ φαινόμενα σὲ κάποιο ἄριστο μέγεθος, δὲν μποροῦμε νὰ συνεχίζομε ἀφήνοντας τὶς κρίσιμες ἀποφάσεις νὰ παίρνονται, ἢ νὰ ἀναβάλλονται, ἀπὸ κάποια μυστικὴ διαδικασία τὴν ὁποία φαίνεται πὼς ἀγνοοῦν καὶ τὰ καλύτερα πληροφορημένα στελέχη τῆς διοίκησης. Διατρέχομε, πιστεύω, σοβαροὺς κινδύνους ὅταν συνεχίζομε νὰ ἐπιτρέπομε στὴν ἐξουσία νὰ κινεῖται χωρὶς ὑπευθυνότητα. ('Η CIA, ἡ γεροντοκρατία στὶς 'Επιτροπὲς τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, ἡ ἐξουσία τῶν Πολιτειῶν πάνω στὶς πόλεις, ὅλα τοῦτα εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτοῦ τοῦ ἰδιαίτερα ὕποπτου φαινομένου, ποὺ φαίνεται νὰ παίρνει ὅλο καὶ μεγαλύτερες διαστάσεις.)

Ζοῦμε μὲ τὸν διαρκή, ταπεινωτικὸ γιὰ τὴν ἀνθρωπιά μας φόβο ὑπερκινδύνων σὰν τὶς ἀτομικὲς καὶ πυρηνικὲς βόμβες, τὸ CBW, τὴν πληθυσμιακὴ ἔκρηξη, τὶς ἀνεπανόρθωτες οἰκολογικὲς καταστροφές, τὴν ὁλικὴ ἀλλοτρίωση τάξεων, φυλῶν, φύλων καὶ γενεῶν. Μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς κινδύνους ὁ ἄνθρωπος ὀργανώνει, ἔστω καὶ ὑποσυνείδητα, τὴν αὐτοάμυνά του. 'Ο κίνδυνος τώρα εἶναι πραγματικός, καὶ εἶναι ὁρατός. Μποροῦμε νὰ τὸν αἰσθανθοῦμε, μποροῦμε ἀκόμη καὶ νὰ τὸν δοῦμε. Οἱ μεγάλοι μας ἐπιστήμονες, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τιμημένοι μὲ τὸ βραβεῖο τῆς δυναμίτιδας, μᾶς προειδοποιοῦν συνεχῶς. 'Η ἱστορία τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ἐμφανίζεται σὰν μιὰ ἱστορία ἀδιάκοπων καταστροφῶν, μὲ τοὺς φτωχοὺς νὰ πεθαίνουν ἀπὸ ἀσιτία καθὼς οἱ πλούσιοι πνίγονται στὸν ἴδιο τους τὸν πλοῦτο, μολύνοντας τὴ γῆ, τὴ θάλασσα καὶ τὸν ἀέρα μὲ τὰ σάπια ὑποπροϊόντα μιᾶς πλασματικῆς ἀφθονίας.

Τὶ μπορεῖ νὰ κάμει ἡ πολεοδομία; "Οπως ἔδειξα προηγουμένως, ἡ πολεοδομία ἀποτελεῖ μέρος τῆς διαδικασίας ποὺ καθορίζει τὴ χρήση τῶν πόρων. Μερικὲς φορὲς ἀποτελεῖ ἐνδεχομένως ἕνα μικρὸ μόνο μέρος αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ὅλα ὅμως τὰ μέρη εἶναι σημαντικά. Μπορεῖ νὰ νιώθετε ὅτι ἡ θέση μας σὰν ἀρχιτεκτόνων καὶ πολεοδόμων, ὑπηρετῶν αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν δυνάμεων ποὺ θεωροῦνται οἱ πιὸ καταστροφικὲς - τοῦ κράτους, τῶν θεσμῶν καὶ τῶν μεγάλων ἑταιριῶν - μᾶς ἀφήνει ἐλάχιστη ἢ καὶ καθόλου δύναμη γιὰ νὰ ἐπηρεάζομε τὶς ἀποφάσεις ποὺ δημιουργοῦν ἀδυσώπητα ἕναν ὅλο καὶ πιὸ ἐχθρικὸ κόσμο. "Οσο μικρὴ κι ἂν εἶναι

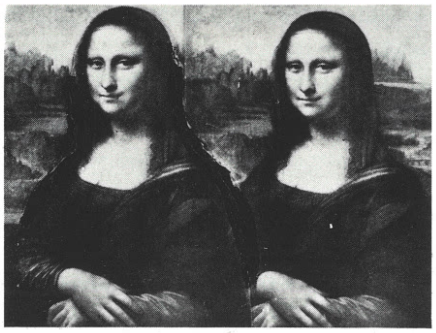

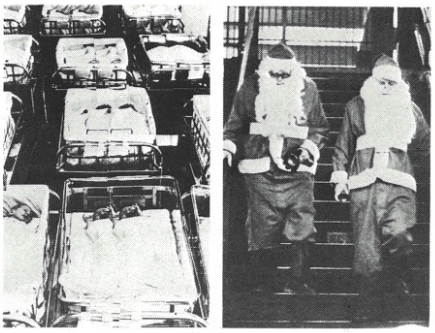

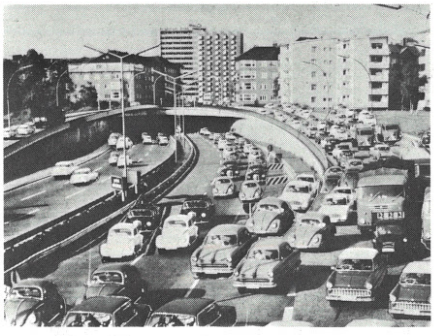

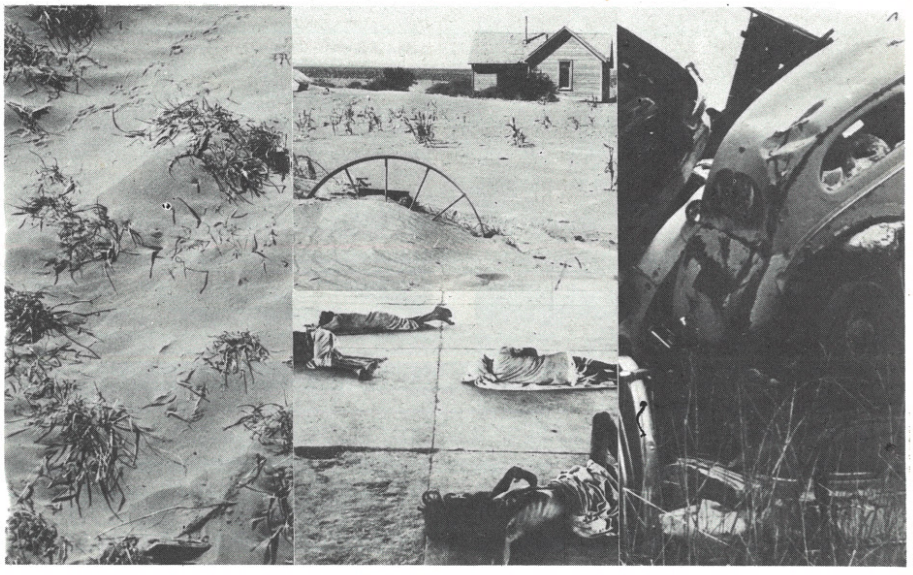

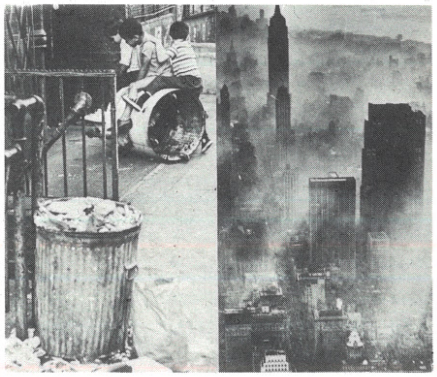

ὅμως ἡ δύναμή μας, ὀφείλομε νὰ τὴ χρησιμοποιήσομε, μαζὶ μὲ τὶς ἱκανότητές μας, γιὰ νὰ ὑποδείξομε ἐναλλακτικὲς λύσεις στὴν τρέχουσα πολιτικὴ αὐτοκτονίας ποὺ ἀποκαλύπτεται στὶς θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς πράξεις τῆς διοίκησης καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων.

Στὸ Λονδίνο, στὶς 16 Ἀπριλίου 1970, 85 ἀπὸ τὶς 110 ἕδρες τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τὶς διεκδικοῦσε μιὰ ὁμάδα καταναλωτῶν, ὀργανωμένη ἀπὸ εἰδικοὺς σὲ θέματα μεταφορῶν, προγραμματισμοῦ καὶ πολεοδομίας. Ἡ ὁμάδα ὀνομαζόταν «Σπίτια πρὶν ἀπὸ τοὺς δρόμους» («Homes Before Roads»), καὶ βάσιζε τὴν ἐκστρατεία της σ' ἕνα πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν δημόσιων μεταφορῶν ἀντὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ περισσότερων αὐτοκινητοδρόμων. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία δὲν εἶναι τὸ πόσες ἕδρες θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε κερδίσει (δὲν κέρδισε καμιά), ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε ὀργανωθεῖ στὸ Λονδίνο ἕνα κόμμα προσανατολισμένο στὰ συμφέροντα τῶν καταναλωτῶν.

Στὸν Ἅγιο Φραγκίσκο ὁ αὐτοκινητόδρομος Embarcadero σταμάτησε ὕστερα ἀπὸ διαδηλώσεις τῶν πολιτῶν· στὴ Νέα Ὑόρκη ὁ αὐτοκινητόδρομος τοῦ Lower Manhattan σταμάτησε, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν ἀντίδραση μιᾶς μαχητικῆς μειονότητας. Ὑπάρχουν πολλὰ ἄλλα τέτοια παραδείγματα «πολεοδομίας δράσης», ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λονδίνου εἶναι ἴσως τὸ πιὸ ἱκανοποιητικό, γιατὶ ὑποδηλώνει τὴν ἀνάληψη εὐθύνης καὶ θετικῆς δράσης - ὄχι ἁπλῶς τὴν ἀναστολή, ἀλλὰ τὴν προώθηση συγκεκριμένων προτάσεων γιὰ ἀλλαγὲς ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἐναρμόνιση τῶν στόχων καὶ τῶν προτεραιοτήτων τῆς διοίκησης μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες τῶν πολιτῶν. Αὐτὴ ἡ συμμετοχὴ πολιτῶν καὶ ἐπιστημόνων στὸν προγραμματισμὸ πραγματοποιεῖται ὅλο καὶ περισσότερο στὶς πόλεις καί, ὅσο δὲν χάνεται σὲ μιὰν ὁμιχλώδη ὑπεράσπιση δίκαιων ἀλλὰ ἄσχετων ὑποθέσεων, μᾶς δίνει μεγάλες ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κοινοτικοῦ ἐλέγχου καὶ γιὰ μιὰν ἄμεση σχέση τοῦ πολεοδόμου ἢ τοῦ ἀρχιτέκτονα μὲ τὸν πραγματικό του πελάτη.

Ἡ πολεοδομικὴ συνηγορία καταγγέλθηκε συχνὰ ὡς φενάκη, καὶ δίκαια, ὅταν ἰσχυριζόταν ὅτι πρόσφερε ὑπηρεσίες ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ προσφέρει, ὅπως ἡ ἐξασφάλιση πιστώσεων, ἢ ὅταν φαινόταν ἁπλῶς νὰ ἐκφράζει τὴ δίκαια ἀγανάκτηση τῆς κοινότητας χωρὶς νὰ ἐπιτελεῖ καμιὰ πραγματικὴ ὑπηρεσία. Πιστεύω πὼς εἶναι οὐσιαστικὸ τὸ νὰ μπορεῖ ἡ κοινότητα νὰ ἐπιλέγει τοὺς συνηγόρους της ἀνάμεσα στοὺς εἰδικούς, καὶ σὲ συνεργασία μ' αὐτοὺς τοὺς συνηγόρους νὰ ἀναπτύσσει σαφῶς καθορισμένα προγράμματα δράσης, ὥστε τελικὰ ἡ ὅλη ἔννοια τῆς συνηγορίας νὰ ἐκλείψει μὲ τὴν ἀποκατάσταση κανονικῶν ἐπαγγελματικῶν σχέσεων, χωρὶς τὴν παρεμβολὴ αἰσθημάτων φιλανθρωπίας. Μιὰ κι αὐτὴ εἶναι συχνὰ ἡ περίπτωση (δὲν ὑπάρχει φιλανθρωπία: οἱ ἀρχιτέκτονες

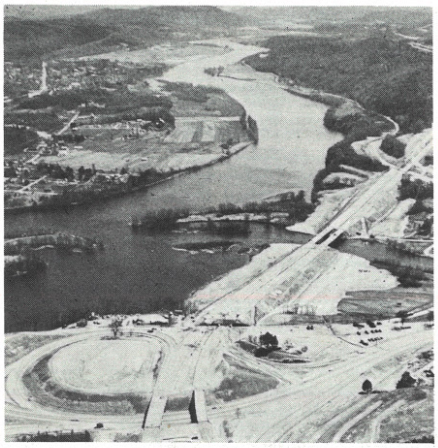

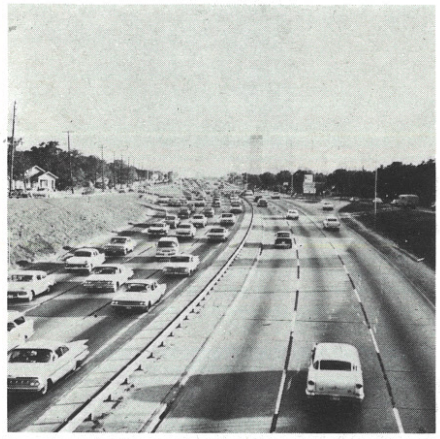

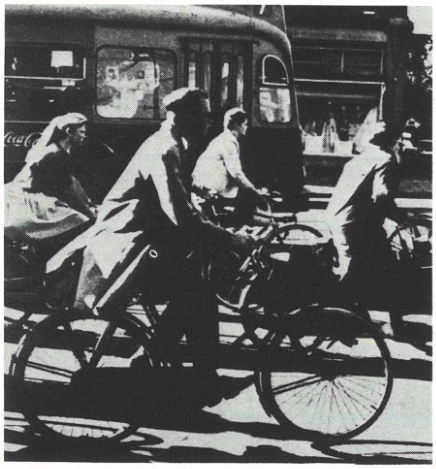

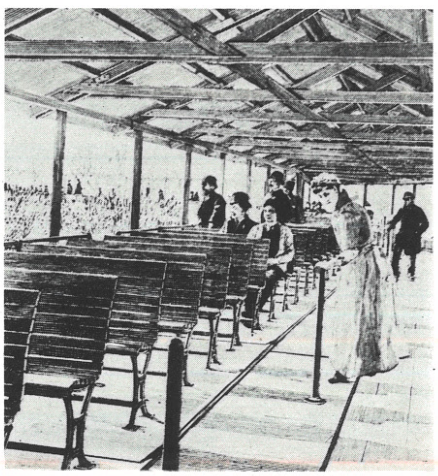

φροντίζουν ἁπλῶς γιὰ τοὺς πελάτες τους), θὰ μποροῦσε ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ ξεκινήσει ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στὰ φρούρια τῆς γραφειοκρατίας ὅπου ἐπινοοῦνται οἱ καταπιεστικοὶ κανόνες, καὶ τελικὰ νὰ δοθεῖ ἡ μορφὴ μιᾶς κατανοητῆς διαδικασίας στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων.

Σὲ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο δράσης, ἡ πολεοδομία μπορεῖ νὰ συμβάλει ἰδιαίτερα στὴν ἀναμόρφωση τοῦ συστήματος οἰκονομικῆς ἀνισότητας καὶ κοινωνικῆς ἀδικίας στὸν κόσμο, κυρίως μὲ τὸ νὰ μὴν παίρνει μέρος στὴ συντήρηση καὶ στὴν ἐπέκτασή του. Ὀφείλομε νὰ μὴν παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὸν ἀγώνα γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στοὺς ἀριθμοὺς καὶ στὸν πλοῦτο, ἐπιμένοντας στὴ χρησιμοποίηση τῶν ἄφθονων πόρων τῆς πολύπλοκης τεχνολογίας μας γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς καλύτερης ζωῆς γιὰ κάθε ἄτομο πάνω στὴ γῆ, καὶ ἀναλαμβάνοντας ἐμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ δείξομε πῶς αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψομε σ' ἕνα προηγούμενο σημεῖο: ἡ πολεοδομία εἶναι πρωταρχικὰ μιὰ ὀργανωτικὴ διαδικασία, ὅπως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν, ὁ πλοῦτος τοῦ κόσμου, μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἴτε γιὰ δημιουργικοὺς εἴτε γιὰ καταστρεπτικοὺς σκοπούς. Ἡ πολεοδομία, μιὰ δημιουργικὴ χρησιμοποίηση τοῦ πλούτου, μπορεῖ νὰ ἔχει καταστρεπτικὲς ἐπιπτώσεις ἂν χρησιμοποιεῖ τοὺς πόρους τοῦ κόσμου ἀπερίσκεπτα, ἂν τοὺς σπαταλᾶ. Πέρα ἀπὸ τοὺς προφανεῖς κινδύνους τῆς σπατάλης (ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ρύπανση) ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ἀνατραπεῖ ἡ ἰσορροπία στὰ συστήματα διανομῆς, μὲ τὴ συμφόρηση σὲ ὁρισμένα σημεῖα καὶ τὴν ἀνεπάρκεια σὲ ἄλλα. Σήμερα τὰ 3/4 περίπου τοῦ παγκόσμιου προϊόντος (ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομαστεῖ 'Ακαθάριστο Διεθνὲς Προϊὸν) καταναλώνεται ἀπὸ τὸ 1/4 περίπου τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ βρίσκεται συγκεντρωμένο κυρίως στὸ Βόρειο Ἡμισφαίριο. Αὐτὸ ἀποκαλύπτει σαφῶς μιὰ παράλογη συγκέντρωση πλούτου στὸ

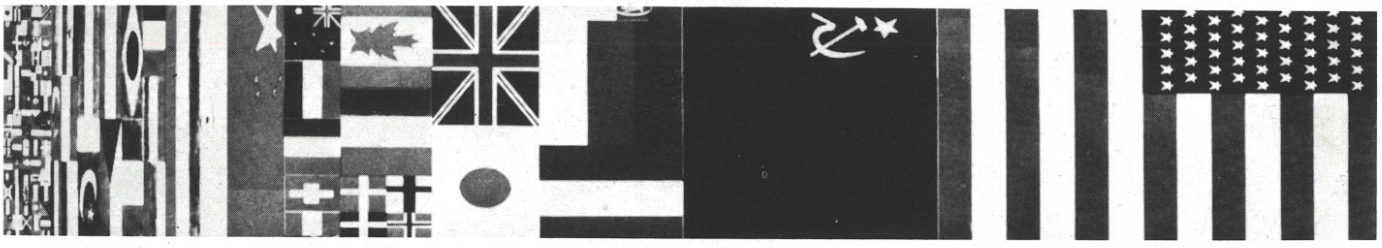

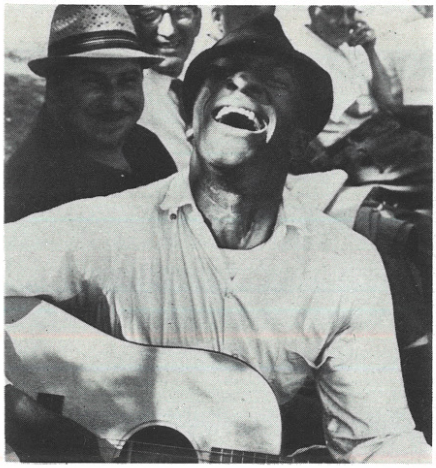

περιθώριο μιᾶς θάλασσας φτώχιας. Οἱ ἐπιστήμονες τῶν προβλέψεων, βασιζόμενοι στὶς τάσεις ποὺ παρατηροῦν, περιμένουν ὅτι ἡ ἀνισότητα αὐτὴ θὰ αὐξηθεῖ, μὲ τὴ Β. Ἀμερικὴ νὰ καταναλώνει στὰ 1984, π.χ., τὰ 80% περίπου τοῦ Ἀκαθάριστου Διεθνοῦς Προϊόντος, ἐνῶ θὰ ἀντιπροσωπεύει μόλις τὸ 6% τοῦ πληθυσμοῦ. Μοῦ φαίνεται πὼς αὐτὴ ἡ ἀχαλίνωτη κατανάλωση τοῦ παγκόσμιου πλούτου θὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήσει μιὰν ἐπαναστατικὴ κατάσταση, στὴν ὁποία θὰ ἀναγκαζόμαστε νὰ παίξομε τὸν ρόλο τῶν καταπιεστῶν, παρόλο ποὺ δύσκολα φανταζόμαστε ἔτσι τοὺς ἑαυτούς μας ἂν πάρομε σὰν δεδομένες τὶς μεγάλες πολιτικές μας παρακαταθῆκες. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν θὰ εἶναι μιὰ «ἐπανάσταση γιὰ χάρη τῆς ἐπανάστασης», ὅπως μπορεῖ νὰ εἶναι στὴν Ἀμερική, ἀλλὰ μιὰ ἐπανάσταση γιὰ ἐπιβίωση στὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ἔχομε ἀποδείξει καθαρὰ ὅτι δὲν χρειαζόμαστε ὅλον αὐτὸ τὸν πλοῦτο γιὰ τὶς ἀνάγκες μας - ἂς δοῦμε τὶ σπαταλοῦμε γιὰ τὴ διεξαγωγὴ πολέμων καὶ τὶ σκορπίζομε σὲ διάφορες μορφὲς ρύπανσης - καὶ σήμερα φαίνεται νὰ ὑποφέρομε οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴ λεγόμενη ἀφθονία κυρίως λόγω τῆς φυσιολογικῆς ἐξάντλησης καὶ τῆς ψυχολογικῆς ἔντασης ποὺ φέρνει τὸ ἐχθρικὸ περιβάλλον ποὺ αὐτὴ ἡ ἀφθονία δημιούργησε. Καὶ μιὰ κι αὐτό, τελικά, μᾶς στρέφει τὸν ἕνα ἐνάντια στὸν ἄλλο καὶ ἐνάντια στοὺς ἀδελφούς μας, κι ἐκείνους ἐνάντιά μας, δὲν θὰ ἦταν καλύτερα νὰ ξανασκεφθοῦμε αὐτὸ τὸ εἶδος προόδου, ποὺ μοιάζει παράδοξα μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν τρωκτικῶν;

Ἔστω, τὸ ξανασκεφτόμαστε, στὸ Βόρειο Ἡμισφαίριο. Ὁ ρυθμὸς τῶν γεννήσεων ὑποχωρεῖ, π.χ., στὴν Ἰαπωνία. Ἡ νεολαία σ' ὅλα τὰ «δυτικὰ» ἢ ἀναπτυγμένα ἔθνη ἀμφισβητεῖ τὶς ἐπιταγὲς τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς ἀνάπτυξης γιὰ τὴν ἀνάπτυξη. Ἡ οἰκολογία ὑπεισέρχεται στὶς προεκλογικὲς ἐκστρατεῖες. Ἀκόμη καὶ ὁ John Volpe, ἕνας πραγματικὸς «βασιλιὰς τοῦ δρόμου» ὅταν ἦταν κυβερνήτης τῆς Μασαχουσέτης, μιλάει σήμερα γιὰ μαζικὲς μεταφορὲς σὰν ἐναλλακτικὴ λύση στὴν κατασκευὴ περισσότερων ἀστικῶν αὐτοκινητοδρόμων.

Ἐνδέχεται νὰ κρεμάω τὶς ἐλπίδες μου ἀπὸ μιὰ κλωστή, νοιώθω ὅμως πὼς ὁ μηχανισμὸς αὐτοάμυνας γιὰ τὸν ὁποῖο μιλοῦσα προηγουμένως ἀρχίζει νὰ λειτουργεῖ, καὶ ἴσως μποροῦμε νὰ ἀποβλέπομε σ' ἕνα πιὸ λογικὸ μέλλον.

Γιὰ τοὺς πολεοδόμους καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονες ἕνα λογικότερο μέλλον σημαίνει νὰ μποροῦμε ἐπιτέλους νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς τρελὲς ἰδέες γιὰ κτίρια ποὺ ἀχρηστεύονται γρήγορα, γιὰ συγκροτήματα ποὺ καταναλώνουν ὑψηλὲς μορφὲς ἐνέργειας, καὶ γιὰ πόλεις ποὺ μετακινοῦνται. Σημαίνει ἐπίσης ὅτι ὀφείλομε νὰ ἀναθεωρήσομε τὶς ἰδέες μας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μὲ ἐξαιρετικὰ χαμηλὲς πυκνότητες, ποὺ συνεπάγεται τεράστια σπατάλη καὶ ἐκτεταμένες γραμμὲς παροχῶν.

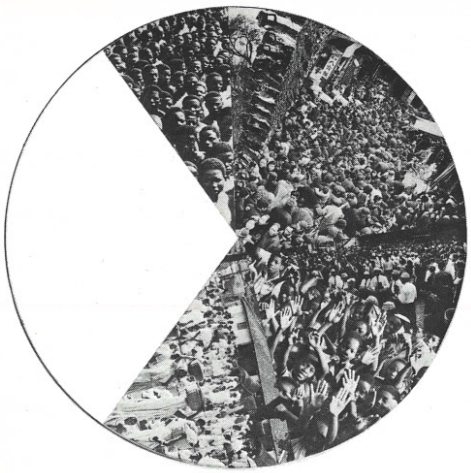

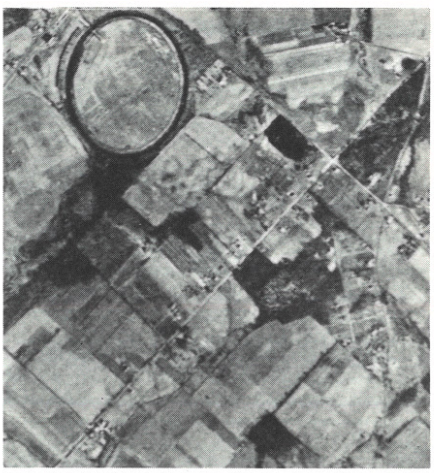

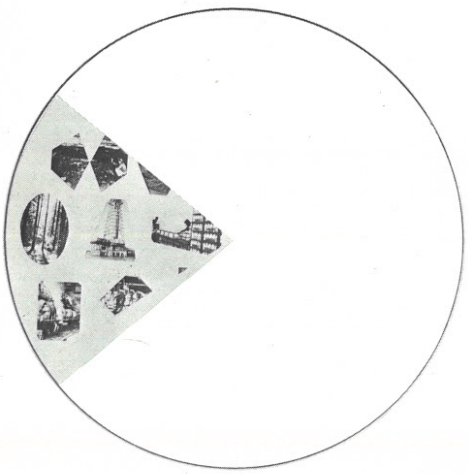

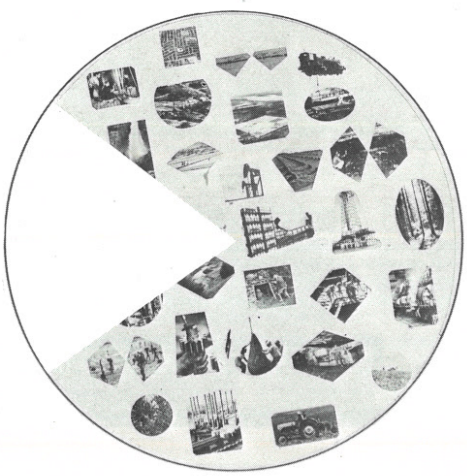

Φτάνομε ἐπιτέλους στὸ χρήσιμο τέρμα τῆς περιόδου «ἡ σπατάλη παράγει πλοῦτο», ἔχοντας ἀνακαλύψει ὅτι ὁ πλοῦτος ποὺ ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὴ σπατάλη εἶναι καταδικασμένος, ἕνα δίκοπο μαχαίρι, ἕνα δηλητηριασμένο δῶρο.
Οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ πολεοδόμοι θὰ κάμουν τὰ σχέδιά τους καὶ θὰ τὰ ἀναπτύξουν, π.χ., μὲ κριτήρια οἰκονομικὰ μᾶλλον παρὰ ἁπλῶς χρηματικά.
Οἱ ἀποφάσεις θὰ παίρνονται μὲ βάση τὴ λογική, ἴσως, καὶ ὄχι ἁπλῶς ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Ἡ λογικὴ θὰ ὑπαγορεύει τὴ συνεχὴ ἀνανέωση τοῦ περιβάλλοντος σὲ κάθε κλίμακα, καὶ ὄχι τὴ μαζικὴ καταστροφή του γιὰ μιὰ μαζικὴ ἀνοικοδόμηση.

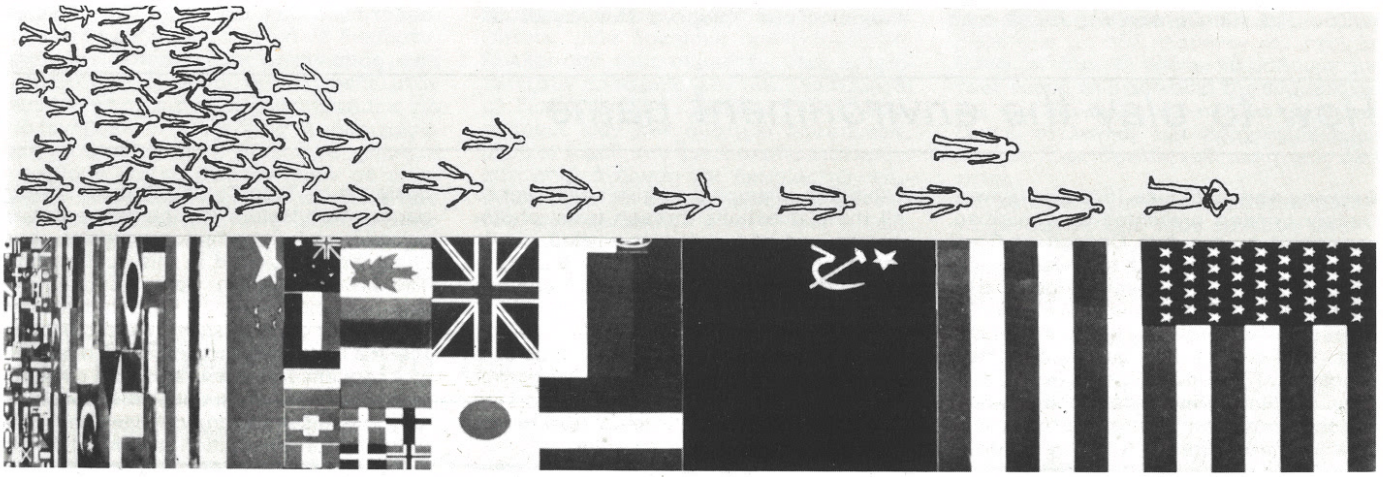

Πῶς παίζεται τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος

Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1973 τὸ Συμβούλιο Τεχνῶν τῆς Μ. Βρετανίας παρουσίασε στὴ Hayward Gallery τοῦ Λονδίνου μιὰν ἔκθεση μὲ τὸν εὔγλωττο τίτλο *Πῶς παίζεται τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος*. Ἡ ἔκθεση, ὀργανωμένη ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Theo Crosby καὶ σχεδιασμένη ἀπὸ τὸ γραφεῖο του, βασιζόταν στὴν ἰδέα ὅτι οἱ κρίσιμες μεταβολὲς καὶ τὰ σημερινὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἀποτέλεσμα ἀλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων, ἀποφάσεων καὶ δράσεων ποὺ συνθέτουν ἕνα ἐξαιρετικὰ πολύπλοκο παιχνίδι, στὸ ὁποῖο ὁρισμένοι συμμετέχουν ἐνεργητικὰ - οἱ ἀρχιτέκτονες, οἱ πολεοδόμοι, οἱ ἐπιχειρηματίες, οἱ πολιτικοὶ - καὶ οἱ περισσότεροι παθητικά, σὰν θεατές.
Πῶς λειτουργεῖ αὐτὸ τὸ παιχνίδι; Σὲ ποιὸ σημεῖο βρίσκεται σήμερα; Ποιοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν τὴν ἐξέλιξή του; Ποιοὶ τὸ παίζουν, μὲ ποιοὺς κανόνες καὶ μὲ ποιὰ στοιχήματα; Ἡ ἔκθεση προσπαθοῦσε νὰ ἀπαντήσει σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα μὲ κείμενα, φωτογραφίες καὶ διαφάνειες. Ἔδινε ἀκόμη τὴν εὐκαιρία στοὺς ἐπισκέπτες νὰ κάνουν τὰ δικά τους σχόλια καὶ νὰ τὰ μεταδώσουν μέσω ἑνὸς κλειστοῦ τηλεοπτικοῦ κυκλώματος σ' ὅλες τὶς αἴθουσες. Γιατὶ βασικὴ ἐπιδίωξη τῆς ἔκθεσης ἦταν νὰ δείξει ὅτι, γιὰ νὰ βρεθοῦν οἱ σωστὲς λύσεις στὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος, πρέπει ὅλοι νὰ προσπαθήσουν νὰ καταλάβουν καλύτερα αὐτὸ τὸ παιχνίδι, νὰ μάθουν τοὺς κανόνες του καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συμμετοχή τους σ' αὐτό.
Παράλληλα μὲ τὴν ἔκθεση, τὸ Συμβούλιο Τεχνῶν, σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Penguin, κυκλοφόρησε ἕνα μικρὸ βιβλίο βασισμένο στὸ ἴδιο ὑλικὸ καὶ φροντισμένο πάλι ἀπὸ τὸν Crosby. Ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ* τὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* παρουσιάζουν ὁρισμένα εἰσαγωγικὰ κείμενα καὶ μιὰ μικρὴ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ εἰκονογραφικὸ ὑλικό. Ἀπὸ τὰ κείμενα διαλέχτηκαν ὅσα δὲν ἀναφέρονται εἰδικότερα στὶς βρετανικὲς συνθῆκες, ἀλλὰ ἔχουν κάποιο γενικότερο ἐνδιαφέρον. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου, ἂν καὶ ἐντάσσονται σὲ μιὰ καθορισμένη ἀκολουθία, δὲν ἔχουν ὅλα τὸν ἴδιο ἰδεολογικὸ προσανατολισμό. Οἱ διαφορὲς προσανατολισμοῦ εἶναι φανερὲς καὶ στὴν ἐπιλογὴ ποὺ δημοσιεύεται (ἂς συγκριθοῦν π.χ. οἱ μᾶλλον συντηρητικὲς ἀπόψεις τοῦ εἰσαγωγικοῦ σημειώματος τοῦ Crosby μὲ τὶς ἐπαναστατικὲς θέσεις τοῦ Branzi)· ἀντίθετα, ὅπως εἶναι φυσικό, δὲν μπόρεσε νὰ διατηρηθεῖ ἡ συνοχὴ τῆς ἀκολουθίας τῶν σκέψεων, ὅπως παρουσιάζονται στὸ βιβλίο.

Σ. Κονταράτος

*Crosby, Theo. *How to play the environment game.* The Arts Council and Penguin Books, 1973.

How to play the environment game

Between April and June 1973 the Hayward Gallery London presented an exhibition, sponsored by the Arts Council of Great Britain, whose eloquent title was *How to play the environment game.* Organised by architect Theo Crosby and designed by his office, the exhibition was based on the idea that the critical changes and current problems of our environment are the result of a conflict of interests, decisions and actions whose combination closely resembles the workings of a highly complex game, where some players participate in an active manner - the architects, planners, developers, politicians - while the majority follow passively, as mere spectators.
How is the game being played? At what stage is it now? Which are the factors determining its progress? Who are the players, what are the rules, the stakes? The exhibition attempted to give an answer to all these questions through texts, photographs and slides. It also invited public response, by making available a closed-circuit TV system to record viewer reactions and transmit them throughout the exhibition. For the principal aim of the exhibition was to show that, in order to find the best solution to the problems of our environment, we must all make an effort to understand this game, to learn its rules and to secure our own participation.
Concurrently the Arts Council, in collaboration with Penguin Books, published a small book based on the exhibition material and designed by Theo Crosby. In the following pages, *Architecture in Greece* presents a selection of introductory articles and illustrations included in this publication.* The articles chosen were the ones not referring specifically to English problems but to more general issues. We should note that the texts in the book, though arranged in a sequence demonstrating the development of certain arguments, differ considerably in terms of ideological viewpoint. This difference in orientation is evident in the selection published below; one need only compare, for instance, the rather conservative introductory note by Theo Crosby with the radical views advanced by Branzi. On the other hand, it was naturally impossible to retain the consistent development of the argument as presented in the book.

S. Kondaratos

Τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος

τοῦ Theo Crosby

Κάθε μέρα, ὁ καθένας μας παίζει τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος, ταυτόχρονα παίκτης καὶ θεατής· κάθε δράση ἀποτελεῖ μέρος τῶν σύνθετων διαντιδράσεων ποὺ δημιουργοῦν ἕναν τόπο καὶ μιὰ κοινότητα. Δὲν ὑπάρχουν μονόπλευρες ἀποφάσεις - τὸ καθετὶ σχετίζεται μὲ ὅλα τὰ ἄλλα. Μορφὴ καὶ ἰδέα ἀκολουθοῦν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη μέσα στὸ παρελθόν, ἢ συμπορεύονται μέσα σ' ἕνα λαβύρινθο σύγχρονων συμβάντων.
Τὸ νὰ ἀναζητεῖ κανείς, ὅπως ἡ ἔκθεση τούτη προσπαθεῖ νὰ τὸ κάνει, μερικὰ ἀπὸ τὰ νήματα ποὺ συνθέτουν τὸ περιβάλλον μας, εἶναι σὰ νὰ νοθεύει τὴν ὅλη θαυμαστὴ δομή. Ἂν καὶ κάθε νῆμα ἔχει τὴ δική του πολυπλοκότητα, μονάχα ἡ διαπλοκὴ τῶν ἄπειρων νημάτων δημιουργεῖ τὸν ὅλο σχηματισμό. Ἀλλὰ μιὰ καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ξέρει ὅλα, ὅλοι μας πρέπει νὰ ξέρουμε ἀπὸ κάτι γιὰ τὸ σύνολο. Κάθε μέρα παίρνουμε ἀποφάσεις ποὺ, στὸ σύνολό τους, ἀλλάζουν τὸν κόσμο.
Οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς βασίζονται σὲ μιὰ σύνθετη ἐμπειρία, αἰσθητηριακὲς καὶ νοητικὲς ἐντυπώσεις, ἀναμνήσεις καὶ συνειρμούς, φιλτραρισμένους μέσα ἀπὸ ἕναν πολιτιστικὸ μηχανισμὸ ποὺ τὴν ὕπαρξή του σπάνια συνειδητοποιοῦμε. Οἱ στάσεις μας γίνονται μορφή, ὄχι τόσο μέσω μιᾶς λεκτικῆς διατύπωσης, ὅσο μέσω τῆς κοινωνικῆς μας ἀνάμειξης, ἀδιαφορίας ἢ ἀπόρριψης.
Ὁ νοητικὸς μηχανισμὸς ποὺ τόσο μᾶς βοήθησε νὰ ἀναπτύξουμε τὴν τεχνολογία, δηλαδὴ ἡ κατάταξη καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῶν προβλημάτων στὰ συστατικά τους στοιχεῖα, εἶναι πολὺ ἄκαμπτος. Ἡ χρήσιμη αὐτὴ τεχνικὴ δὲν μπόρεσε νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσματικὰ σὲ θέματα κοινωνικὰ καὶ περιβάλλοντος. Οἱ στατιστικὲς μέθοδοι, ποὺ ἀποδείχθηκαν ἐπιτυχεῖς στὴ βιολογία, ἐλάχιστα μᾶς βοηθοῦν ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀνθρώπους. Ἐδῶ ἡ ἀνατομία ἑνὸς προβλήματος ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀπονέκρωσή του. Τὸ ἁπλοϊκὸ πλέγμα τῶν ταξινομήσεων δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει τὰ ἀπειροελάχιστα ἐκεῖνα στοιχεῖα ποὺ συνιστοῦν τὴν ποιότητα τῆς ἀστικῆς ζωῆς.
Στὴν πόλη ἢ στὴν ὕπαιθρο δὲν ὑπάρχουν εὔκολες ἀπαντήσεις. Κανεὶς δὲν φταίει γι' αὐτό. Τὰ κτίριά μας καὶ οἱ πόλεις ἀντανακλοῦν ἁπλῶς μὲ μεγάλη ἀκρίβεια τὴ σύνθετη ὑφὴ τῆς κουλτούρας μας, τῶν κοινωνικῶν μας θέσεων. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τεχνοκριτικοί μας δυσκολεύονται νὰ τοποθετήσουν στὸν ἴδιο χῶ-

ρο τὰ ἔργα διάφορων σύγχρονων καλλιτεχνῶν ἢ ὅτι ἡ ἀστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μας εἶναι ταυτόχρονα δογματικὴ καὶ ἀνακόλουθη. Τὰ αἴτια εἶναι βαθιὰ ριζωμένα μέσα στὴν κοινωνία μας.

Θὰ ἦταν εὔκολο νὰ τὰ βάλει κανείς, ὅπως εἶναι τῆς μόδας, μὲ τὴν τεχνολογία ἢ μὲ τοὺς ἐπιχειρηματίες στὸν οἰκιστικὸ τομέα. Ἡ τεχνολογία στὴν οἰκοδομική, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, μᾶς ἔδωσε ἀρκετὴ ἄνεση ὥστε νὰ ἀνησυχοῦμε μονάχα γιὰ τὴν ἐπαύριο, κι αὐτὸ εἶναι μιὰ πολυτέλεια ποὺ δὲν τὴν εἶχαν οἱ προηγούμενοι πολιτισμοί. Οἱ ἐπιχειρηματίες, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ποντάρουν πρῶτοι, ποὺ ριψοκινδυνεύουν, ποὺ ἀνταμείβονται μὲ τίτλους καὶ ποὺ παρακολουθοῦνται ὅπως τὰ ἄλογα στὸν ἱππόδρομο, ἀπὸ τοὺς παῖκτες τοῦ χρηματιστηρίου. Παίζουν τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος γιὰ μεγάλα κέρδη, ἂν καὶ τυχαίνει καμιὰ φορὰ νὰ χάνουν ἀκόμα καὶ τὸ πουκάμισό τους.

Τὸ μέλλον μας ἐναπόκειται στὴ δυνατότητα γιὰ οὐσιαστικὴ ἐκλογή, καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα στὴ συμμετοχή μας. Δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε νὰ φτάσει ὁ αὐτοκινητόδρομος στὴν ἐξώπορτά μας γιὰ νὰ διαμαρτυρηθοῦμε. Ὑπάρχει ἕνας μηχανισμὸς μέσα στὰ πλαίσια τοῦ νόμου ποὺ ἐπιτρέπει στὸν καθένα νὰ συμμετέχει στὶς ἀποφάσεις γιὰ τὸ περιβάλλον. Ὅλοι ὅμως οἱ νόμοι προϋποθέτουν ἐξάσκηση. Πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ νὰ διερευνηθοῦν σὲ ἀμοιβαῖες ἀντιμετωπίσεις. Μιὰ κοινωνία ποὺ δέχεται ἀδιαμαρτύρητα τὴ λειτουργία τῆς γραφειοκρατίας της, ἀξίζει νὰ πνιγεῖ στὸ χαρτί.

Ὁ Bernard Shaw εἶπε κάποτε πὼς τὸ μόνο μειονέκτημα τῶν φτωχῶν εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν χρήματα. Πενήντα χρόνια τεχνολογίας καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἔχουν μεταβάλλει ριζικὰ τὴν κατάσταση αὐτή. Οἱ φτωχοὶ (τουλάχιστο στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους) ἔχουν χρήματα καὶ ἔχουμε ἀναθρέψει μιὰ μεταπολεμικὴ γενιὰ ποὺ ἐλάχιστα κατατρύχεται ἀπὸ τὸν φόβο τῆς προσωπικῆς ἢ τῆς ταξικῆς ταπείνωσης.

Ἡ καινούρια τούτη ἀνεξαρτησία καὶ ἀσφάλεια βρίσκει τὴν ἔκφρασή της σὲ ἀπαιτήσεις γιὰ ἀκόμη μεγαλύτερη ἰσότητα καὶ δικαιοσύνη. Προσπαθεῖ ὅλο καὶ πιὸ ἐπίμονα νὰ σπάσει τοὺς φραγμοὺς τῶν προνομίων, φραγμοὺς ποὺ περιλαμβάνουν τεχνολογίες οἱ ὁποῖες διευκολύνουν τὸν κοινωνικὸ ἔλεγχο καὶ τῶν ὁποίων ἡ κλίμακα μειώνει τὴ σημασία τοῦ ἀτόμου στὸ ἐλάχιστο. Ἡ αἴσθηση τῆς κοινωνικῆς συμμετοχῆς καὶ μέριμνας, καὶ ἡ ἐπιθυμία γιὰ διάλογο ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ὑγιὲς σημεῖο τῶν καιρῶν μας.

Ἡ ἔκθεση ἔχει τὴ δομὴ ἑνὸς παιχνιδιοῦ· τὸ εὕρημα δὲν εἶναι πρωτότυπο, ἀντανακλᾶ ὡστόσο μιὰν ὁρισμένη πραγματικότητα. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες ἀντιμετωπίζουν τὸ περιβάλλον σὰν ἕνα παιχνίδι μὲ διαφόρων εἰδῶν βραβεῖα. Ἂν τὸ θεωρήσουμε σὰν ἕνα σύστημα ἀποφάσεων, μερικοὶ τομεῖς του ἀνταποκρίνονται πράγματι στὴν ἀνάλυση τῆς θεωρίας τῶν παιγνίων. Ἂν τὸ δοῦμε ὅμως στὸ σύνολό του, τὸ περιβάλλον εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, στάσεις καὶ ἐπιθυμίες ἐξωτερικευμένες.

Ἔχουμε κερδίσει εἰκοσιπέντε θαυμάσια χρόνια εἰρήνης, ποὺ στὰ 1945 ἐλάχιστοι ἀπὸ μᾶς περίμεναν νὰ φτάσουν. Σ' αὐτὸ τὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα ὁ κόσμος μεταμορφώθηκε, ἡ ἱστορία ξαναγράφτηκε κι ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς σχεδὸν διπλασιάστηκε.

Στὴ Μεγάλη Κρίση τοῦ 1929 οἱ Η.Π.Α. ἔφτασαν στὸ τέρμα τῆς «ψυχολογίας τῶν συνόρων» ποὺ ἦταν ἡ κινητήρια δύναμή τους γιὰ τὴν ἐπέκταση πρὸς τὴ Δύση. Τὰ ὅρια εἶχαν ἐξαντληθεῖ καὶ δὲν ὑπῆρχε καινούριος τόπος γιὰ νὰ πάει κανείς.

Σήμερα ἕνα καινούριο σύνορο ἔχει φανεῖ στὸν ὁρίζοντα: τὸ τέλος τῶν «ἀτελεύτητων» πόρων. Ἀρχίζουμε νὰ συνειδητοποιοῦμε πὼς οἱ θησαυροὶ τῆς γῆς, τοῦ ἀέρα καὶ τοῦ ὠκεανοῦ εἶναι πεπερασμένοι κι ὅτι ἐξαντλοῦνται μὲ τρομακτικὸ ρυθμό.

Χρειάζεται νὰ προσαρμοστοῦμε, νὰ μάθουμε ἕναν καινούριο τρόπο ζωῆς γιὰ νὰ ἐπιβιώσουμε ἕναν αἰώνα ἀκόμη. Χρειάζεται νὰ χτίσουμε ἕναν κόσμο χωρὶς σπατάλη, ὅπου μιὰ καθολικὴ καὶ εὔλογη ἐπάρκεια θὰ ἀντικαταστήσει τὴν αὐξανόμενη ἀπόσταση μεταξὺ πλούσιων καὶ φτωχῶν. Πάνω ἀπ' ὅλα, θὰ πρέπει νὰ μάθουμε ἀπὸ τοὺς νέους τὴ διαδικασία τῆς συμμετοχῆς καὶ τοῦ διαλόγου, καὶ πῶς νὰ παραμερίζουμε τὴ λογικὴ τῶν βραχυπρόθεσμων λύσεων πρὸς ὄφελος μιᾶς ποιητικῆς ὁλότητας.

Γιὰ νὰ φτιάξουμε βιώσιμες πόλεις πρέπει νὰ ξαναφτιάξουμε τοὺς ἑαυτούς μας.

Τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος

τοῦ Joseph Rykwert

Ἀπὸ τὸ παρελθὸν μᾶς χωρίζουν οἱ ἀνώτερες τεχνικὲς ἱκανότητές μας, οἱ ἀνώτερες γνώσεις. *Γνωρίζουμε* τόσο πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα οἱ πρόγονοί μας ἤ, ὅπως ἔλεγε ὁ T.S. Eliot σχολιάζοντας τὸ σημεῖο αὐτό, «οἱ πρόγονοί μας εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ γνωρίζουμε». Καὶ σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ παιχνίδι, τὸ παιχνίδι ὅπου ὁ καθένας μας θέλει νὰ κερδίσει μιὰ δικιά του θέση στὸν κόσμο, ὅ,τι μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸ παρελθὸν εἶναι πολὺ πιὸ φανερὸ ἀπὸ ὅ,τι μᾶς δένει μαζί του.

Οἱ πιέσεις ποὺ δοκιμάζουμε εἶναι, ὁπωσδήποτε, πιὸ ἰσχυρὲς καὶ λιγότερο ἐλεγχόμενες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ οἱ πρόγονοί μας εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν. Κι αὐτὸ συμβαίνει γιατὶ ὁ φυσικὸς ἔλεγχος τοῦ περίγυρού μας ἔχει γίνει σχετικὰ εὔκολος. Θερμοκρασία καὶ ὑγρασία, φωτισμός, ὅλα αὐτὰ μποροῦν τώρα νὰ ἐλέγχονται μέσα σ' ἕναν ὁποιοδήποτε τεχνητὸ χῶρο μὲ μᾶλλον ἁπλὰ τεχνικὰ μέσα. Οἱ δυνάμεις ποὺ ἔχουμε ἀντιμέτωπες στὸ παιχνίδι δὲν εἶναι, ἑπομένως, κάποιες δυνάμεις ἐχθρικὲς ἀλλὰ καὶ γνώριμες· εἶναι οἱ πιὸ δόλιες δυνάμεις μιᾶς κοινωνίας ὀργανωμένης γιὰ σκοποὺς τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς δὲν μποροῦν νὰ ἀπολαύσουν ἢ νὰ κατανοήσουν.

Οἱ πιέσεις ἀσκοῦνται ἀπὸ δυνάμεις στὶς ὁποῖες δὲν μποροῦμε νὰ δώσουμε πρόσωπο καὶ ὄνομα· εἶναι ἀρκετὰ εὔκολο νὰ ταυτίζουμε αὐτὲς τὶς ἀπρόσωπες δυνάμεις μὲ τοὺς σχεδιαστὲς τοῦ περιβάλλοντος κι *αὐτοὺς* νὰ θεωροῦμε ὑπεύθυνους γιὰ ὅλες μας τὶς δυσκολίες. Ὡστόσο οἱ σχεδιαστὲς τοῦ περιβάλλοντος δὲν εἶναι τελικὰ παρὰ ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ βελτιώσουν κάπως τὰ πράγματα ἐδῶ κι ἐκεῖ, νὰ προστατέψουν αὐτὸ ποὺ κάποιες συντριπτικὲς δυνάμεις τείνουν, ὅπως φαίνεται, νὰ ὑποβαθμίζουν συνεχῶς.

Μιὰ καὶ ἀντιμετωπίζουμε ἕναν ἐχθρὸ ποὺ εἶναι ταυτόχρονα κακόβουλος καὶ ἀόρατος, τὸ πρῶτο μέτρο ἄμυνας πρέπει νὰ εἶναι ἡ σαφήνεια ὡς πρὸς τὸν στόχο μας.

Ἔχουμε ἄραγε πράγματι ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα περιβάλλον, σὰν κι αὐτὸ τῶν προγόνων μας, ὅπου ἡ ποιότητα τῶν καθημερινῶν πραγμάτων νὰ τὸ κάνει γιὰ μᾶς μιὰ συνολικὴ ἐμπειρία ἐποικοδομητικὴ καὶ ἐνισχυτική; Ἀπελευθερωμένοι καθὼς εἴμαστε ἀπὸ τὶς καταστρεπτικὲς ἐπιδράσεις τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἔχουμε ἄραγε ἀνάγκη ἀπὸ πράγματα «ποιότητας»; Ἀφοῦ ἡ φύση δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ μᾶς προσβάλει, μᾶς χρειάζεται ἄραγε ἀκόμη ἡ ὁποιαδήποτε ἐπαφὴ μαζί της; Πολλοὶ θὰ ἀπαντοῦσαν «ὄχι» καὶ στὰ τρία τοῦτα ἐρωτήματα· ἂν τὸ δίκιο εἶναι μὲ τὸ μέρος τους, τότε τὸ παρελθὸν δὲν ἔχει καμιὰ σημασία. Ἡ σταθερὴ αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος εἶναι ἕνας αὐθεντικὸς δείκτης προόδου.

Τὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος βασίζεται στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι καὶ τόσο ἁπλά. Ἂς πάρουμε ἕνα πρόχειρο παράδειγμα. Τὸ τίμημα ποὺ πληρώνουμε γιὰ περισσότερα αὐτοκίνητα, γιὰ περισσότερα ἀεροπλάνα, καὶ συνεπῶς γιὰ περισσότερο πετρέλαιο, πληρώνεται τοῖς μετρητοῖς. Ἡ ἐξασφάλιση μεγαλύτερης κινητικότητας σὲ περισσότερους ἀνθρώπους εἶναι κάτι τὸ θαυμάσιο, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς ἀπώλειες ποὺ συνεπάγεται: αὐξανόμενη ρύπανση, διόγκωση τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἀποδιοργάνωση τῶν πόλεων. Δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε ὅλο καὶ περισσότερα αὐτοκίνητα καὶ ἀεροπλάνα (τουλάχιστον τοῦ τύπου ποὺ ξέρουμε), καὶ ταυτόχρονα καθαρὸ ἀέρα, βολικὲς πόλεις. Ἐδῶ ἔγκειται τὸ παιγνίδι. Πάνω σὲ τὶ βασίζουμε τὴν ἐκλογή μας, μὲ ποιὸν τρόπο παίρνουμε ἀποφάσεις καί, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὶς παίρνουμε, πῶς τὶς γνωστοποιοῦμε στοὺς σχεδιαστὲς τοῦ περιβάλλοντος;

Κι ἐδῶ εἶναι ποὺ τὸ παρελθὸν ἀποκτᾶ σημασία. Δὲν ὑπάρχει πόλη, ὁσοδήποτε καινούρια, ποὺ νὰ μὴν ἔχει παρελθόν. Στὸν ἀρχαῖο κόσμο δὲν ὑπῆρχε παρελθὸν πρὶν ἱδρυθοῦν πόλεις - καὶ γι' αὐτὸ οἱ Ρωμαῖοι μετροῦσαν τὸν χρόνο ad urbe condita, ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς πόλης.

Ἡ πόλη μεγαλώνει πρὸς τὰ ἔξω, καὶ τὸ παρελθόν της θάβεται πάντα μέσα της σὰν ἕνας πυρήνας. Ἡ μορφὴ τῆς πόλης ἀποτελεῖ μιὰ μεταφορικὴ ἔκφραση τῆς μνήμης. Καθὼς ὅλοι μας ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ ζωντανὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν προσωπική μας μνήμη γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζουμε τοὺς κινδύνους τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὑποθέτω, ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ἀνατρέχουμε στὴ βοήθεια τῆς συλλογικῆς μνήμης ποὺ εἶναι ἐνσαρκωμένη στὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά μας ἢ ἀκόμη καὶ στὶς μορφὲς τῆς καλλιεργημένης γῆς. Ὁ πολεοδόμος καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας θὰ ὄφειλαν, σὰν μέρος τῆς δουλειᾶς τους, νὰ συντηροῦν τὶς γραμμὲς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸ παρελθόν μας, δημιουργώντας τὶς κατάλληλες πολεοδομικὲς μορφὲς καὶ τὰ κτίρια ποὺ γίνονται οἱ χῶροι τῆς ζωῆς μας. Σᾶς προσκαλοῦμε νὰ κρίνετε ὅ,τι ἀγγίζετε καὶ βλέπετε - καὶ πρωταρχικὰ τὶς πολεοδομικὲς μορφὲς καὶ τὰ κτίρια - καὶ νὰ ἀναρωτηθεῖτε ἂν αὐτὰ εἶναι ποὺ πραγματικὰ χρειάζεστε. Στὸ τέλος-τέλος, ἂν κάθε χώρα ἔχει τὴν κυβέρνηση ποὺ τῆς ἀξίζει, τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ τοὺς πολεοδόμους της.

Πῶς μοιάζει τὸ παιχνίδι σήμερα

τοῦ Theo Crosby

Στὰ τελευταῖα εἰκοσιπέντε χρόνια εἴδαμε νὰ ἐφαρμόζονται οἱ θεωρίες τοῦ μοντέρνου κινήματος. Ὅ,τι κτίστηκε εἶναι ἤδη ἀρκετὸ γιὰ νὰ στηρίξει μιὰν ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση.

Ὁ πόλεμος προκάλεσε δραστικὲς μεταβολὲς στὴν πολιτικὴ τοῦ περιβάλλοντος: οἱ πολεοδομικοὶ κανονισμοί, ἡ κρατικὴ μέριμνα γιὰ τὴ λαϊκὴ κατοικία καὶ τὰ προγράμματα ἀνέγερσης σχολικῶν κτιρίων ἔχουν τὶς ρίζες τους στὶς ἰδέες ποὺ διατύπωσε καὶ προπαγάνδισε τὸ μοντέρνο κίνημα. Ἔτσι, ἡ γενιὰ τῶν νέων ἀρχιτεκτόνων ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο διατύπωναν ἁπλῶς ἰδέες, βρέθηκε φορτωμένη μὲ κοινωνικὲς εὐθῦνες γιὰ τὶς ὁποῖες ἦταν ἐντελῶς ἀπροετοίμαστη.

Ἐφευρέθηκαν τότε περίτεχνα «ἐπιστημονικὰ» συστήματα ἐλέγχου, μὲ βάση πάντα τὶς ἰδέες τοῦ Gropius καὶ τοῦ Le Corbusier. Στὰ χέρια ἀνθρώπων μὲ μικρότερο ἀνάστημα, τὰ συστήματα αὐτὰ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἁπλοποίηση τῶν πόλεών μας καὶ τὴν ἀπότομη καταστροφὴ πολεοδομικῶν στοιχείων ποὺ εἶχαν συσσωρεύσει οἱ αἰῶνες.

Στὰ κέντρα τῶν πόλεων ἀποτύχαμε νὰ ἐπιλύσουμε τὰ προβλήματα τροχαίας κυκλοφορίας, ἂν καὶ μὲ τὴν Ἔκθεση Buchanan ἀποκτήσαμε ἕνα ἰδιαίτερα συνεπὲς τεκμήριο, ποὺ σημείωσε μιὰ στροφὴ στὴ στάση μας ἀπέναντι στὸ αὐτοκίνητο μέσα στὴν πόλη.

Μὲ τὶς νέες πόλεις εἴχαμε μιὰ κάποια ἐπιτυχία: εὐημεροῦν, συχνὰ διακρίνονται, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε προκαλοῦν ἐλάχιστη χαρά.

Στὴν ὕπαιθρο, αὐστηροὶ κανονισμοὶ πέτυχαν τὴ διατήρηση τῶν πιὸ ἀξιόλογων στοιχείων· παρὰ τὴν ἐκμηχάνιση τῆς γεωργίας καὶ τὴν εἰσβολὴ τῆς βιομηχανίας, ἡ εἰκόνα τῆς ἀγγλικῆς ὑπαίθρου εἶναι ὅσο ποτὲ ἄλλοτε ἱκανοποιητική. Ἀκόμη πιὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μπόρεσε νὰ διασωθεῖ· τὸ πρόβλημα εἶναι ὡς πότε μπορεῖ νὰ ἀντέξει στὶς πιέσεις γιὰ προσπέλαση, ἀναψυχή, δεύτερη κατοικία, ἔργα ἐξηλεκτρισμοῦ, μεταλλευτικὲς ἐπιχειρήσεις, αὐτοκινητοδρόμους κά.

Οἱ περίμετροι τῶν πόλεων μεγάλωσαν ραγδαῖα γιὰ νὰ περιλάβουν τὸν αὐξανόμενο μὲ ταχὺ ρυθμὸ πληθυσμό. Ἡ ἰδιωτικὴ ἐπιχείρηση συνέχισε τὴν οἰκοδόμηση παραλλάσσοντας ἐλάχιστα τὰ προπολεμικὰ πρότυπα, κυρίως μὲ μικρότερες μονάδες σὲ μεγαλύτερη πυκνότητα. Πάνω ἀπὸ τὶς μισὲς μεταπολεμικὲς κατοικίες οἰκοδομήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, σὲ συγκροτήματα ὅλο καὶ μεγαλύτερης κλίμακας. Ἡ προκατασκευὴ καὶ ἡ τυποποίηση ἀντικατέστησαν σιγά-σιγὰ τὶς παραδοσιακὲς μεθόδους καὶ κατὰ τρόπο μᾶλλον ἀντιοικονομικό. Τὰ χονδροειδῆ καὶ ἄκαμπτα αὐτὰ συστήματα ὑποβίβασαν τὴν οἰκοδομικὴ στὸ ἐπίπεδο τῶν παιχνιδιῶν μὲ κύβους ποὺ συνηθίζονται στὰ νηπιαγωγεῖα.

Οἱ λαμπρὲς ἐλπίδες γιὰ μιὰ τεχνολογικὰ προηγμένη ἀρχιτεκτονικὴ ἔσβησαν μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, μπροστὰ στὸν πληθωρισμὸ καὶ τὸ συνεχῶς αὐξανόμενο κόστος κατασκευῆς. Οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ πολεοδόμοι, ἀπὸ ἥρωες τῶν γυναικείων περιοδικῶν στὴ δεκαετία τοῦ 50, βρέθηκαν στὰ 1970 μὲ σοβαρὰ μειωμένη τὴν ἀξιοπιστία τους.

Οἱ λύσεις δὲν πρόκειται νὰ βρεθοῦν, ὅπως ἔδειξε ἡ Jane Jacobs, μέσα στὰ ἐπαγγελματικὰ πλαίσια, ἀλλὰ μᾶλλον μὲ μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῆς λειτουργίας τῶν πόλεων, βασισμένη καὶ σὲ ἄλλες τεχνικὲς ἱκανότητες καθὼς καὶ στὴ συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση γιὰ ἀκόμη περισσότερες οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ ὑπηρεσίες, πρέπει κάπως νὰ βροῦμε τὸν χρόνο καὶ τὸ χρῆμα γιὰ νὰ πειραματιστοῦμε, γιὰ νὰ μάθουμε πῶς νὰ ἀποφεύγουμε τὴν ἀτέλειωτη ἐπανάληψη τῶν σφαλμάτων μας.

Ὁ ρόλος τῆς πρωτοπορίας

τοῦ Andrea Branzi

Θέλω νὰ εἶμαι σαφής: δὲν θὰ ἐπιχειρήσω μιὰν ἀντικειμενικὴ ἀνάλυση τῶν προγραμμάτων καὶ τῆς στρατηγικῆς τῆς σημερινῆς πρωτοπορίας, ἀλλὰ θὰ προσπαθήσω νὰ ὑποστηρίξω μιὰ θέση ποὺ ὁ ἴδιος ἔχω δεχτεῖ. Τὸ ἱστορικὸ ὑλικὸ δὲν χρησιμεύει παρὰ γιὰ τὴν εἰκονογράφηση μιᾶς σημερινῆς ὑπόθεσης, γιατὶ καμιὰ κληρονομιὰ δὲν μᾶς δένει πραγματικὰ μὲ τὸ παρελθόν. Ὅπως ἔλεγε ὁ Gombrowicz, «ἡ ἱστορία εἶναι γιὰ μένα μιὰ μαύρη τρύπα».

Ἡ θέση ποὺ πρόκειται νὰ ἀποδείξω εἶναι τούτη: ὁ ἀκριβὴς ρόλος τῆς σημερινῆς πρωτοπορίας εἶναι ἡ «τεχνικὴ καταστροφὴ τῆς κουλτούρας». Κουλτούρα ὀνομάζω ὅλες τὶς ἀξίες καὶ τὶς ἔννοιες, ἠθικές, θρησκευτικὲς καὶ αἰσθητικές, τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία ζοῦμε. Καταστροφὴ ὀνομάζω τὴν ἀπάλειψη αὐτῶν τῶν ἀξιῶν καὶ ἐννοιῶν χωρὶς τὴν ὑποκατάστασή τους μὲ ἄλλες καινούριες.

Ἱστορικά, κάθε φορὰ ποὺ ἔγινε μιὰ τέτοια ἀπόπειρα, ἡ κουλτούρα τῆς ἀστικῆς τάξης κατόρθωσε μὲ ἰδιοφυὴ τρόπο νὰ ξανακερδίσει τὸ ἔδαφος· ἡ καταστροφὴ τῆς κουλτούρας ὁδήγησε σὲ μιὰν ἄλλη κουλτούρα, ἡ καταστροφὴ τῆς γλώσσας σὲ μιὰν ἄλλη γλώσσα. Ὡστόσο οἱ συνθῆκες γιὰ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα ἔχουν σήμερα ἀλλάξει. Καὶ μάλιστα πρὸς ὄφελος τοῦ ἀρνητικοῦ σημείου. Πάνω ἀπὸ ὅλα, ἔχει αὐξηθεῖ ἡ «κοινωνικὴ καταστροφὴ» τῆς κουλτούρας.

Ὑπάρχει πράγματι μιὰ καταστροφὴ ποὺ συντελεῖται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Κεφάλαιο, καθὼς αὐτὸ φτάνει στὸ σημεῖο νὰ προσδιορίζει μιὰ διαδικασία ὁλικῆς ὑποκατάστασης τῶν «ἀξιῶν» μὲ «ἄλλες ἀξίες», ἀφήνοντας ξανὰ τὴν αὐθόρμητη δράση νὰ προάγει αὐτὴ καὶ μόνο τὰ παραγωγικὰ καὶ καταναλωτικὰ πρότυπα. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ πιὰ ἀνάγκη γιὰ τελειοποιημένα πρότυπα ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ ἕνα δυναμικὸ σύστημα προτύπων ποὺ ἀλληλοαμφισβητοῦνται καὶ ἀλληλοεμπλέκονται.

Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατανάλωση ποὺ παρέχει τὸ πεδίο δράσης σ' αὐτὸ τὸν αὐθορμητισμό: δὲν προμηθεύει ἕνα μοναδικὸ πρότυπο, ἀλλὰ τόσα πρότυπα ὅσες εἶναι καὶ οἱ ἀτομικότητες ποὺ δροῦν, ὁροθετώντας ἔτσι τὴν περίμετρο τῶν διαδικασιῶν ἀπελευθέρωσης.

Ὑπάρχει κι ἕνα ἄλλο εἶδος κοινωνικῆς καταστροφῆς τῆς κουλτούρας ποὺ πραγματοποιεῖται ὄχι μὲ τὴν ἀντιπαράταξη ἐναλλακτικῶν προτύπων (ἤ, ὅπως θὰ λέγαμε ἀλλιῶς, διαλεκτικά), ἀλλὰ κατὰ τρόπο μηχανικό: ἡ καταστροφὴ αὐτὴ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδο τοῦ προλεταριάτου. Πράγματι, ἡ ἐργατικὴ τάξη δὲν παράγει μιὰ διαφορετική, ἐναλλακτικὴ κουλτούρα, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὰ πρότυπα ποὺ παράγονται ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη σὰν στρατηγικὲς βαθμίδες γιὰ τὴν κλιμάκωση τῆς δικῆς της οἰκονομικῆς ἰσχύος. Χρησιμοποιεῖ αὐτὰ τὰ πρότυπα, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα τὰ καταστρέφει, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν μπορεῖ νὰ τὰ φτάσει παρὰ κλονίζοντας τὴν οἰκονομικὴ ἰσορροπία στὴν ὁποία βασίζονται.

Τὰ πρότυπα τῆς ἀστικῆς τάξης γίνονται ἔτσι ἀποδεκτὰ σὰν καθαρὰ τυπικὰ πλαίσια ἀναφορᾶς, χωρὶς περιεχόμενο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φθείρεται ἡ ἱκανότητα ἐπικοινωνίας τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος μέσα στὸ ὁποῖο γεννήθηκαν. Τὸ Kitsch γίνεται ἡ αὐθόρμητη πολιτιστικὴ πρωτοπορία τῆς κοινωνίας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ἀναγνωρίζει στὴν καθιερωμένη κουλτούρα μιὰν αὐτόνομη ἀξία ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκτηθεῖ μαζὶ μὲ τὸ προϊόν, οὔτε καὶ διακρίνει πολιτιστικὲς περιοχὲς ποὺ δὲν ἔχουν διαπραγματεύσιμη τιμή. Δὲν εἶναι ἑπομένως ἡ πολιτιστικὴ πρωτοπορία ποὺ θὰ ἐπεξεργαστεῖ τὸ περιεχόμενο μιᾶς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. (Αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ τὸ ξέραμε.)

Μένει ὡστόσο νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ συχνὰ θαυμαστὴ ἑνότητα κατεύθυνσης ἀνάμεσα στὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν πολιτιστικὴ ἐπανάσταση. Ὁ Wilhelm Reich τὴν ἐξηγεῖ πολὺ καλὰ ὅταν ἀναρωτιέται κατὰ πόσο τὰ προγράμματα μιᾶς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης συμπίπτουν μὲ τὸν ἐρχομὸ μιᾶς κοινωνίας ἀνεκτικῆς στὸν σεξουαλικὸ τομέα. Ἀπαντᾶ πὼς ἡ σύμπτωση αὐτὴ ὑπάρχει, ὄχι ὅμως τόσο ἐπειδὴ ἡ ἐργατικὴ τάξη κατέχει κάποιο πρότυπο κοινωνίας σεξουαλικὰ πιὸ ἐξελιγμένης, ἀλλὰ ἐπειδή, στὴν πορεία της πρὸς τὴν ἐξουσία, καταλύει τὶς οἰκονομικὲς ἰσορροπίες ποὺ χρησιμοποιοῦν τὶς σεξουαλικὲς ἀπαγορεύσεις ὡς μέσα προάσπισης τῆς κατεστημένης ἐξουσίας.

Ἡ ταύτιση ἑπομένως πραγματοποιεῖται ἀπὸ δύο ἀνάλογες τεχνικὲς διαδικασίες: μιὰ μέσα στὸ σύστημα, ποὺ φτάνει σ' ἕνα ὁρισμένο ἀποτέλεσμα θεωρητικά, καὶ μιὰν ἄλλη ἔξω ἀπὸ τὸ σύστημα, ποὺ φτάνει στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα μέσω τῆς πράξης. Ἡ ἀνταλλαγὴ δὲν γίνεται ἀναγκαστικὰ στὰ πλαίσια ἑνὸς μοναδικοῦ προγράμματος. Καθὼς ἐπιχειρεῖται ἡ καταστροφὴ ὅλων τῶν πολιτιστικῶν καὶ ἠθικῶν δομῶν, συντελεῖται μιὰ ἀπελευθερωτικὴ διεργασία ποὺ ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν διαφραγμάτων ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἄμεση

γνώση τῆς πραγματικότητας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ πρωτοπορία ἐπιτελεῖ ἕνα ἔργο «ἔμμεσα» πολιτικό, ποὺ μεταβάλλει τὴν ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ ἐπαναστατικὴ τάση.

Ἡ πραγματικότητα ποὺ μᾶς περιβάλλει δὲν ἔχει ἀξία ἐπειδὴ τὸ σύστημα ποὺ τὴ δημιούργησε δὲν ἔχει προορισμό· ἡ παιδεία, ἡ αἰσθητική, ἡ ἠθική, ἀποδίδοντας στὰ πράγματα καὶ στὴν ἱστορία «ἀξίες» καὶ «σημασίες», μᾶς ἐμποδίζουν νὰ δροῦμε ἐλεύθερα ἀπέναντί της, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐμφανίζεται σὰν δική μας προβολή, σὰν μιὰ φυσικὴ πραγματικότητα στὴν ὁποία μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν βαθύτερο ἑαυτό μας. Ἡ (ἐπιστημονική;) κατεύθυνση τῆς πρωτοπορίας εἶναι νὰ ἀναγάγει τὴν πραγματικότητα μονάχα σὲ «ποσοτικὲς παραμέτρους».

Τὸ νὰ θέλουμε νὰ καταστρέψουμε τὴν κουλτούρα σὰν ὀργανωμένο τομέα παραγωγῆς ἀξιῶν δὲν σημαίνει ὅτι φανταζόμαστε τὸν ἄνθρωπο σὰν ψυχρὴ λογικὴ καὶ μόνο (αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε καὶ πάλι μὲ προβολὴ κάποιου προτύπου), ἀλλὰ ὅτι, ἀντίθετα, ἀρνιόμαστε κάθε τυπικὴ ἐπαλήθευση τῶν πράξεών του. Γιὰ νὰ πετύχουμε αὐτὴ τὴν καταστροφὴ πρέπει νὰ μεταβάλουμε τὴν «κοινωνικὴ χρήση» τῆς κουλτούρας. Ὁ Morton Feldman κάνει μιὰν ἰδιαίτερα σημαντικὴ σύγκριση ἀνάμεσα στὸν Luigi Nono καὶ τὸν John Cage: ὁ πρῶτος, διαπιστώνοντας πὼς ἡ κοινωνία δὲν λειτουργεῖ, θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ἡ τέχνη ποὺ θὰ τὴν μεταβάλει· ὁ δεύτερος, βλέποντας πὼς ἡ τέχνη δὲν λειτουργεῖ, θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ἡ κοινωνία ποὺ θὰ τὴν μεταβάλει. Ὁ Nono προτείνει ξανὰ σὰν

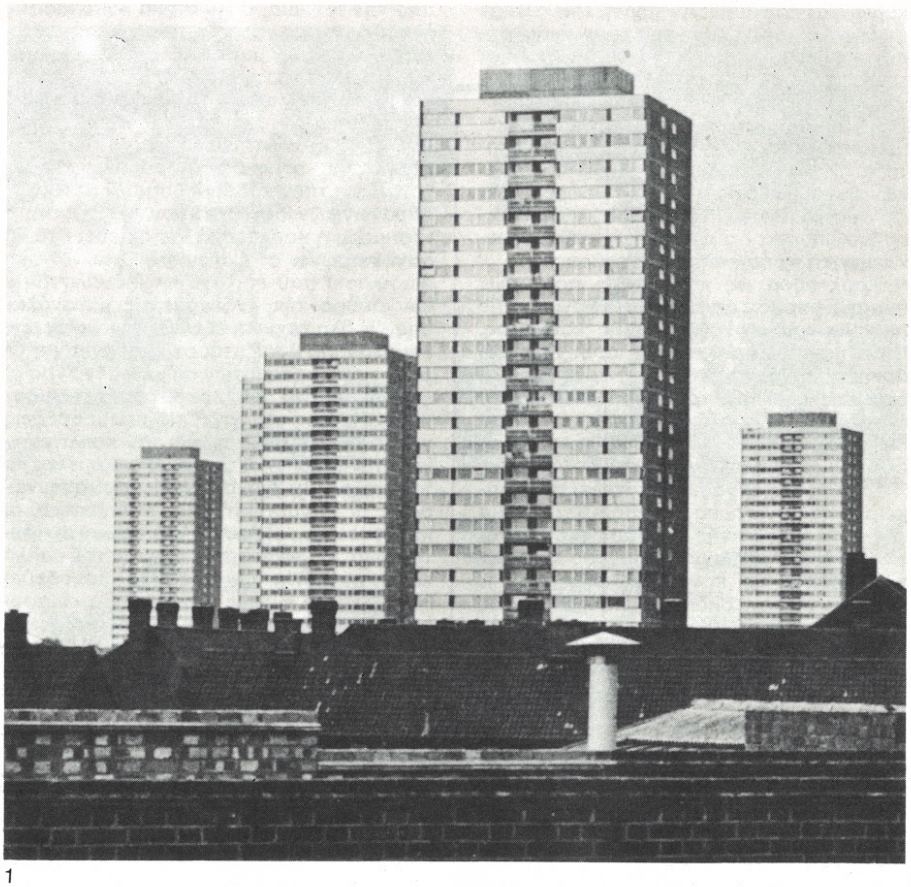

1

2

1.
Ἡ ἀνέγερση πανύψηλων κτιρίων ποὺ δὲν μεταδίδουν κανένα μήνυμα (γιατὶ εἶναι ἁπλῶς μονάδες κατοικίας) ὑποβαθμίζει τὴν ταυτότητα τῆς πόλης καὶ τὴν ἀποστερεῖ ἀπὸ σύμβολα μὲ σημασία. Σὲ μιὰ μαζικὴ κοινωνία ἡ ταυτότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι κάτι τὸ πολύτιμο, ποὺ πρέπει νὰ ἐνισχύεται κάθε στιγμή.

2.
Οἱ μεγάλοι ὀργανισμοί, στοὺς ὁποίους ἡ οἰκονομία μας βαθμιαῖα συνασπίζεται, συμπεριφέρονται κατεξοχὴν ἀνεύθυνα στὰ ζητήματα τοῦ περιβάλλοντος. Ἐλέγχονται ἀπὸ τὰ κεντρικὰ γραφεῖα, βάσει τῆς οἰκονομικῆς τους ἀπόδοσης. Οἱ διαχειριστὲς τῶν ἰδιοκτησιῶν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν τυποποίηση καὶ καθόλου γιὰ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ ποὺ συνιστοῦν μιὰ πόλη.

1.
The building of tall blocks without any intrinsic message (they are merely units of accommodation) devalues the identity of the city and robs it of meaningful symbols. In a mass society the identity of the individual is a precious responsibility, to be reinforced at every stage.

2.
Large organisations, into which our economy is gradually coalescing, are particularly irresponsible in environmental matters. They are controlled on financial performance from central headquarters. Property managers are concerned with standardisation, and are far removed from the intense concern with local amenity that makes a city.

κοινωνικὸ πρότυπο τὴν τέχνη, ἐνῶ ὁ Cage ἐπιζητεῖ νὰ μεταβάλει τὴν κοινωνικὴ χρήση τῆς ἴδιας τῆς τέχνης, παραδίνοντάς την στὴν κοινωνία σὰν ἐλεύθερη ψυχοκινητικὴ δραστηριότητα, ποὺ ἔχει ἤδη ἀποδιοργανωθεῖ ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη καὶ ἔχει προσκολληθεῖ ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα. Ἡ ὁλικὴ ἀνάκτηση τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τοῦ καθενός, θεωρούμενη ὡς φυσικὸ δικαίωμα καὶ ὄχι ὡς κωδικοποιημένο μήνυμα - αὐτὴ εἶναι ἡ «καινούρια» κοινωνικὴ χρήση τῆς κουλτούρας.

Ἡ κουλτούρα ὡς παραγωγὸς προτύπων συμπεριφορᾶς ἀποτελεῖ ἔκφανση τῆς παραγωγικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας. Ἡ ἄρνηση τῆς κουλτούρας ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄρνηση τῆς ἐργασίας. Καὶ ἡ ἄρνηση αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ πιὰ τὸ κρυφὸ ὄνειρο τῶν ἐγκαταλειμμένων ἢ τὸ προφητικὸ δόγμα σκόρπιων ὁμάδων: θὰ εἶναι ἡ μεγαλύτερη συλλογικὴ ἀνακάλυψη αὐτοῦ τοῦ αἰώνα.

Ἡ ἄρνηση τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τὴν ἀντικειμενικὴ συνιστῶσα, τὸν βαθύτερο νόμο τῆς ὅλης κοινωνικῆς δυναμικῆς· εἶναι αὐτὸ ποὺ ὠθεῖ σὲ ἰλιγγιώδη ἄνοδο τὴν ἴδια τὴν «τιμὴ» τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἡ ἐλευθερία σὰν σκοπὸς γίνεται ἀμέσως ὄργανο πάλης. Τὸ ἐργατικὸ σύνθημα «περισσότερα λεφτὰ - λιγότερη δουλειὰ» μετατρέπει σὲ ποσοτικοὺς ὅρους τὸ «περιεχόμενο» ὁποιασδήποτε πολιτικῆς διαμάχης.

Κάθε κουλτούρα εἶναι «καταπιεστικὴ» ἐπειδὴ εἶναι καταπιεστικὴ ἡ κοινωνικὴ διάκριση στὴν ὁποία στηρίζεται: ὁ λειτουργικὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν τῆς κουλτούρας. Ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, καὶ εἶναι, ἡ διάκριση μεταξὺ χρήστη καὶ καλλιτέχνη εἶναι λάθος ποὺ εὐνοεῖται ἀπὸ τὸν σημερινὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας. Ὅλα τὰ παιδιὰ εἶναι καλλιτέχνες· μονάχα ἕνας στοὺς χίλιους ἐνήλικες εἶναι καλλιτέχνης.

Δὲν ἀρκεῖ ἑπομένως νὰ ἀποκρούουμε τὸν ρόλο τοῦ ἐξειδικευμένου παραγωγοῦ κουλτούρας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀρνηθοῦμε τὸ σύνολο τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ποὺ καταλήγουν σ' ἕνα χρήστη ὁ ὁποῖος δέχεται, μέσα σ' ἕνα κύκλωμα ἐπιλογῶν ποὺ δὲν ἔκαμε ποτὲ ὁ ἴδιος, νὰ προσποιεῖται ὅτι δῆθεν χρησιμοποιεῖ τὶς ἀτροφικὲς πιὰ δημιουργικές του ἱκανότητες. Ἡ ἀτροφία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ μιὰ κοινωνικὴ ἀλλοτρίωση, ποὺ ἐμποδίζει τὴν αὐτοπαραγωγὴ καὶ τὴν αὐτοκατανάλωση τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητας τοῦ καθενὸς σὰν φαινόμενο αὐθόρμητης ἐπικοινωνίας.

Ἡ «καλλιτεχνικὴ δημιουργία», ὡς δραστηριότητα ποὺ τείνει στὴν ἐκδήλωση καὶ ἐπιβεβαίωση τῆς ὑλικότητας τοῦ σώματος ἢ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἔχει ἤδη ἀπὸ μόνη της ἕνα νόημα ὁλοκληρωμένο: εἶναι ἕνα εἶδος ἀπελευθερωτικῆς ψυχοφυσικῆς θεραπείας χωρὶς μεταφορικὲς σημασίες. Ἡ τέχνη δὲν ἀναπαριστάνει πιὰ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ συμπίπτει ἀπόλυτα μαζί της.

Μέσα στὰ προσεχῆ χρόνια ἡ κοινωνία θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνακτήσει ὅλες τὶς δημιουργικὲς διαδικασίες ποὺ σήμερα βρίσκονται στὰ χέρια λίγων εἰδικῶν.

Τὸ Κεφάλαιο ἀπαντᾶ πράγματι στὴν ἄρνηση τῆς ἐργασίας μὲ τὴν «αὐτοματοποίηση» τῶν παραγωγικῶν του κύκλων. Ἀποδεσμευόμενο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἐργασία (καὶ τὶς ἀπεργίες), προγραμματίζει μιὰ κοινωνία μετασχηματισμένη σὲ καθαρὴ «Καταναλωτικὴ Δύναμη»· καὶ γιὰ τὸ Κεφάλαιο ἡ κατανάλωση «εἶναι» μιὰ δημιουργικὴ δραστηριότητα, μιὰ καὶ παράγει ἀξίες καὶ πρότυπα. Ἡ ἐλευθερία ποὺ ἔτσι προκύπτει εἶναι ὡστόσο μιὰ «προτυποποιημένη» ἐλευθερία, τῆς ὁποίας γνωρίζουμε ἤδη τὸν μηχανισμὸ ἀνάπτυξης καὶ τὰ ὅρια μεγέθους. Ὁ Θάνατος τῆς Ἐργασίας δὲν ἐγκαινιάζει ἑπομένως μιὰν ἐποχὴ πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορία, στὴν ὁποία κάθε εἴδους ἐλεύθερη δραστηριότητα εἶναι ἤδη ἐξασφαλισμένη· κάθε ἄλλο, καὶ γι' αὐτὸ κύριο πρόβλημα παραμένει τὸ πῶς ἡ κοινωνία θὰ «χειριστεῖ» τὸν αὐτοματισμό.

Ἡ σημερινὴ ἔννοια τοῦ Ἐλεύθερου Χρόνου βασίζεται στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ στιγμιαία ἰσορροπία ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀποδέσμευση τῶν ἀτομικῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων.

Ἡ σημερινὴ κουλτούρα χρησιμεύει στὸ νὰ συγκεντρώνει σ' ἕνα προϊὸν μιὰ νοητικὴ διαδικασία ποὺ ἐπιταχύνεται ἀνάλογα μὲ τὸν ρυθμὸ τῆς ἐνδεχόμενης κατανάλωσης. Ἡ ὅλη τεχνικὴ ἐξέλιξη τῆς νεώτερης κουλτούρας βασίζεται στὴν ἀνάγκη μετάδοσης τῶν μηνυμάτων σὲ μειωμένα χρονικὰ διαστήματα. Ὁ «βραδύτερος ρυθμὸς» κατανάλωσης καταργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὸ συνθετικὸ παιχνίδι τοῦ καλλιτεχνικοῦ μηνύματος· οἱ ἀντισυμβαλλόμενοι μὲ τὴν τάξη τῶν διανοουμένων, οἱ ἀναγνῶστες, οἱ συνδρομητές, οἱ ἐπισκέπτες, οἱ καταναλωτές, οἱ θεατές, θὰ γίνουν οἱ πρωταγωνιστές. Τὸ ἀτομικὸ μήνυμα τοῦ καλλιτέχνη πρὸς τὴν κοινωνία, ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰν ἔντονη αἴσθηση τῆς «διαφορᾶς» του ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, θὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν «πνευματικὴ παραγωγὴ τῶν μαζῶν».

Ὀφείλουμε νὰ φτάσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ συνάντηση μὲ ὑπονομευμένες καὶ καταστραμμένες ὅλες τὶς δομὲς καὶ τὶς τεχνολογίες ποὺ καθιστοῦν τὴν κουλτούρα προϊὸν τῶν εἰδικῶν, μὴ χρησιμοποιήσιμο ἀπὸ τὶς μάζες. Σήμερα, ἡ δημιουργία μουσικῆς, ποίησης, ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς καὶ χοροῦ, ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη φυσικὴ δραστηριότητα, προϋποθέτει μιὰ τεχνικὴ γνώση τοῦ εἰδικοῦ ἀντικειμένου. Ἡ πρωτοπορία καταστρέφει αὐτὲς τὶς τεχνικές, προλογίζοντας κάθε ἐγχείρημά της μὲ μιὰ μόνο προγραμματικὴ δήλωση: «Ἡ τέχνη εἶναι εὔκολη».

Ὅλες οἱ ἐνδεχόμενες τεχνικὲς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴν τέχνη δροῦν ὡς ἀρνητικὰ σημεῖα ποὺ μειώνουν τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν χειριστὴ καὶ τὴν ἴδια του τὴ δράση, ἀνάμεσα στὸν παραγωγὸ καὶ τὸ ἐμπόρευμα, ἀνάμεσα στὴ σημασία καὶ τὴ φυσικὴ διάσταση, ἀνακόπτοντας τὴ συνεχῆ κριτικὴ μὲ τὴν ὁποία ἡ ἠθικὴ εὐνουχίζει τὶς πράξεις μας.

Ἡ «πρωτοπορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς» τοποθετεῖται μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικὸ πλαίσιο· τείνει νὰ ἀναγάγει στὸ μηδὲν ὅλες τὶς διαδικασίες σχεδιασμοῦ, ἀρνούμενη τὸν ρόλο ἑνὸς κλάδου ποὺ προσπαθεῖ νὰ προεικονίσει διαμέσου τῶν δομῶν τοῦ περιβάλλοντος ἕνα μέλλον ποὺ ἔχει ἤδη ἀποφασιστεῖ ἀπὸ ἄλλους.

Ἡ πρωτοπορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀρνεῖται νὰ κάμει ὑποθέσεις γιὰ τὴ «μορφὴ τῆς πόλης τοῦ μέλλοντος». Ἀποκαθιστᾶ μὲ τὴν πόλη μιὰ σχέση ἐπιστημονική, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀπαλείφει ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἀστικοῦ χώρου κάθε ἔννοια ποιότητας, τυπικὴ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονική, ἀνάγοντας τὸ φαινόμενο σὲ «ποσοτικὲς παραμέτρους» καὶ μόνο.

Πλατεῖες, μέγαρα, λεωφόροι, μνημεῖα, δρόμοι, σπίτια, ἐκκλησίες, γραφεῖα, θέατρα κἀ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι σκηνικὲς ἐκφάνσεις μιᾶς παλαιᾶς ὀργανικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν πόλη. Εἶναι ἀδύνατο πιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ μὲ τὴν πόλη μιὰ «ὀπτικὴ σχέση», ἐλέγχου καὶ ἀνάγνωσης. Ἡ ὀργάνωση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας στὸ Παραγωγικὸ Ἐπίπεδο ἔχει ἀπαλείψει ὁριστικὰ ἐκεῖνο τὸν «ἄδειο χῶρο» μέσα στὸν ὁποῖο τὸ Κεφάλαιο ἐξαπλωνόταν ἀναπτυσσόμενο. Δὲν ὑπάρχει πιὰ καμιὰ «ἐξωτερικὴ πραγματικότητα» γιὰ τὸ σύστημα. Ἡ πόλη δὲν ἀντιπροσωπεύει πιὰ τὸ σύστημα, ἀλλὰ «εἶναι» τὸ ἴδιο τὸ σύστημα.

Ἡ ἰδεολογία τῆς σημερινῆς μητρόπολης γεννιέται στὸν 18ο αἰώνα μὲ τὴν ἰδέα τῆς «πόλης ὡς φυσικοῦ ἀντικειμένου» ποὺ τείνει νὰ φέρει σὲ ἰσορροπία τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν φυσικό του περίγυρο. Πράγματι, γιὰ τὴν ἰδεολογία τῆς ἀστικῆς τάξης, οἰκολογικὴ ἰσορροπία καὶ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἀποτελοῦν μέρη τοῦ ἴδιου ἀγώνα, καὶ ἡ πόλη μὲ τὴν εἰκόνα της παρέχει τὴν τυπικὴ ἐπαλήθευση τοῦ γεγονότος ὅτι μιὰ τέτοια ἰσορροπία ἔχει τάχα ἐπιτευχθεῖ.

Στὸ Πολεοδομικὸ Σχέδιο ἀναζητεῖται λοιπὸν ἡ ἐφικτὴ ἁρμονία ἀνάμεσα στὸ Γενικὸ Συμφέρον καὶ τὸ Μερικὸ Συμφέρον (δηλαδὴ ἀνάμεσα στὸ Δημόσιο καὶ τὸ Ἰδιωτικό): οἱ κατηγορίες ὅμως αὐτὲς νοοῦνται πάντοτε σὰν φαινόμενα ἀντιθετικά, ποὺ δὲν ἐπιδέχονται μεσολαβήσεις. Τὸ πρόβλημα ἀνάγεται τότε στὸ νὰ βρεθεῖ ἕνα διδιάστατο πλέγμα ποὺ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἕνταξη τέτοιων ἀδιάλυτων συστατικῶν στοιχείων.

Ἡ «κυκλοφορία» ἐμφανίζεται σὰν τὸ προσφορώτερο μέσο, ἐπειδὴ συνιστᾶ τὸν ἱστὸ τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τῆς διείσδυσης στὴν πόλη. Ἔτσι, ἡ πόλη γίνεται μιὰ κατασκευὴ γιὰ τὴ ροὴ καὶ τὴ διανομὴ τῶν ἐμπορευμάτων· ὁ «δρόμος» δὲν ἐξυπηρετεῖ ἁπλῶς τὴν πόλη, ἀλλὰ καὶ τὴν «ὑποδιαιρεῖ», ἐξατομικεύοντας τὰ ἐπίπεδα τῶν προσόψεων πάνω στὰ ὁποῖα βρίσκει τὴ θέση της ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση.

Δημόσιο, ἰδιωτικό, δρόμοι, σπίτια, φύση, κτίρια κἄ, στοιχεῖα ἀντιθετικὰ ποὺ τὸ καθένα ἔχει τὴ δική του λογική, ἐπιζητοῦν τὴν ἐναρμόνισή τους μέσα στὴν πόλη τῶν ἀστῶν, ἐπειδὴ ἡ πόλη τούτη εἶναι τάχα ἡ πόλη τῆς πραγματωμένης ἰσορροπίας, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἀθεράπευτες ἀντιφάσεις. Ἔτσι, κάθε πόλη ἔχει φαινομενικὰ τὸ δικό της σχέδιο, τὴ δική της εἰκόνα, τὴ δική της ἱστορία ποὺ καθιστοῦν ἀδύνατη τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ πολεοδομικοῦ φαινομένου καὶ τῶν γενικῶν νόμων ἀνάπτυξής του. Κι ὅμως οἱ πόλεις, ὅλες οἱ πόλεις, δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἀποχωρητήριο κάθε 100 κμ, κι αὐτὸ εἶναι ὅλο.

Οἱ μεγαλύτερες ἀνακαλύψεις τῆς Μοντέρνας Ἀρχιτεκτονικῆς ὑπῆρξαν «ποσοτικὲς ἀνακαλύψεις»: ὁ οὐρανοξύστης καὶ τὸ πολυόροφο κτίριο διαμερισμάτων. Καὶ οἱ δύο κατέστρεψαν τὴν ἰσορροπία τῆς πόλης τῶν ἀστῶν.

Ὁ οὐρανοξύστης δημιουργεῖ μιὰ βάναυση συσσώρευση πάνω στὸ παραδοσιακὸ πολεοδομικὸ σχέδιο· ἡ σχέση κάτοψης καὶ ὕψους καταστρέφεται ἐντελῶς. Ὁ οὐρανοξύστης ἔχει τέσσερεις ὄψεις μόνο ἐπειδὴ βρίσκεται τοποθετημένος σ' ἕνα πολὺ μικρὸ οἰκόπεδο: ἐνδεχομένως θὰ μποροῦσε νὰ ἀναπτύξει καὶ κατὰ τὶς τέσσερεις ἄλλες κατευθύνσεις τὴ διάσταση ποὺ ἔχει φτάσει κατακόρυφα. Παραμένει ἀρχιτεκτόνημα ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση ὡς πρὸς τὸν τόπο ποὺ κατέχει καὶ ποὺ εἶναι ἀκόμη ἕνας τόπος «ἀστικός», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι προϋποθέτει ἀκόμη κάτι ποὺ δὲν εἶναι πόλη, δηλαδὴ τὴν «ὕπαιθρο». Ἔτσι ἡ κορυφογραμμὴ τῆς μεγάλης μητρόπολης εἶναι καὶ τὸ διάγραμμα τῆς αὐθόρμητης συσσώρευσης τοῦ Κεφαλαίου πάνω στὸ ἔδαφος.

Τὸ πολυόροφο κτίριο διαμερισμάτων κάνει πάλι κάτι ἄλλο: παίρνει ὅλα τὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα τῆς πόλης καὶ τὰ διατάσσει σ' ἕνα κατακόρυφο ἐπίπεδο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀποτροπιαστικό. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ μεμονωμένο κτίριο καὶ τὴν πόλη ἐξαφανίζεται. Δὲν ὑπάρχουν πιὰ διαφορετικὲς ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς ποὺ νὰ ἀντιστοιχοῦν στὶς διάφορες λειτουργίες τῆς πόλης: καταστήματα, θέατρα, σχολεῖα κἄ, δὲν ἔχουν πιὰ ἕνα δικό τους «σχῆμα». Ἔχουν μεταβληθεῖ σὲ ὁμοιογενῆ μέρη ἑνὸς μοναδικοῦ ἐπιπέδου ὑπηρεσιῶν ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα κατοικίας. Ἡ πόλη καὶ ἡ φύση δὲν συνυπάρχουν πιὰ σ' ἕνα μοναδικὸ διδιάστατο

ἐπίπεδο ἐμπειρίας. Ἡ φύση δὲν ὁρίζει πιὰ τὴ μορφὴ τῆς πόλης καὶ ἡ πόλη δὲν ὁρίζει πιὰ τὸ περίγραμμα τῆς φύσης. Τὰ «pilotis» ἐπιτρέπουν στὰ δυὸ φαινόμενα νὰ ρέουν ἀνεξάρτητα. Ἡ πόλη δὲν ἁπλώνεται πιὰ στὸ ἔδαφος, οὔτε καὶ ταυτίζεται ἱστορικὰ μαζί του, ἀλλὰ μᾶλλον τοποθετεῖται ἐλεύθερα πάνω σ' αὐτὸ σὰν ἕνα γιγάντιο ἐργοστάσιο ποὺ ἔχει τὴ δική του λογική, καθαρὰ τεχνητή.
(Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ «Casabella», No. 363, 1972).

3.
Οἱ ἀνταμοιβὲς στὸ παιχνίδι τοῦ περιβάλλοντος εἶναι πολλὲς καὶ ποικίλες: ἡ αἴσθηση τοῦ τεχνίτη ὅτι ἔχει κάνει καλὰ τὴ δουλειά του, ἡ χαρὰ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ἡ ἱκανοποίηση τοῦ νὰ αὐξάνει κανεὶς τὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας, ἡ ἱκανοποίηση ποὺ δίνει ὁ χειρισμὸς ἀνθρώπων καὶ διαδικασιῶν - καὶ φυσικά, κάπου μέσα στὸ παιχνίδι ὑπάρχει καὶ τὸ χρῆμα. Τὰ μεγαλύτερα ποσὰ βρίσκονται στὸ δημόσιο βαλάντιο καὶ τὸ νὰ φτάσει κανεὶς ὡς ἐκεῖ ἀποτελεῖ ἕνα ξεχωριστὸ παιχνίδι. Ἡ κατανομὴ τοῦ δημόσιου χρήματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σύνθετης ἀλληλεπίδρασης συνηθειῶν, πιέσεων, συμφερόντων καὶ προσωπικοτήτων, ποὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ μὴν εἶναι παράλογη καὶ ἀντιφατική. £1.000.000 ἰσοδυναμοῦν μέ: ἕξι ὧρες στὸ διάστημα τὸ 1971, μισὴ ὥρα πολέμου στὸ Βιετνὰμ τὸ 1969, 100 σπίτια ἀξίας £10.000 τὸ καθένα, 500 τμ ὀλυμπιακοῦ σταδίου στὸ Μόναχο.

4.
Ἡ ἐπίσημη στάση ἀπέναντι στοὺς διάφορους τομεῖς τῆς οἰκονομίας μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ποσὰ ποὺ ξοδεύονται γιὰ ἔρευνα καὶ ἀνάπτυξη: στρατιωτικὲς δαπάνες £28 ἑκ., διαστήματος £10 ἑκ., χημικῆς βιομηχανίας £5 ἑκ., κατασκευῆς μηχανημάτων £5 ἑκ., βιομηχανίας αὐτοκινήτων £ 3 ἑκ., οἰκοδομικῆς βιομηχανίας £1 ἑκ. (ἐτήσιες δημόσιες δαπάνες στὴ Μ. Βρετανία).

3.
Rewards in the environment game are many and varied: a craftsman's sense of a job well done, the joy of intellectual creation, the satisfaction of increasing the sum of human happiness, the pleasure of manipulating people and processes - and of course, there's money in it somewhere. The largest sums are in the public purse, and getting at it is a game in itself. The allocation of public money is the result of a complex interplay of habits, pressures, interests and personalities, and could hardly be anything but irrational and contradictory.

4.
Official attitudes towards sectors of the economy can be gauged by the amounts expended on research and development.

£1,000,000 buys....

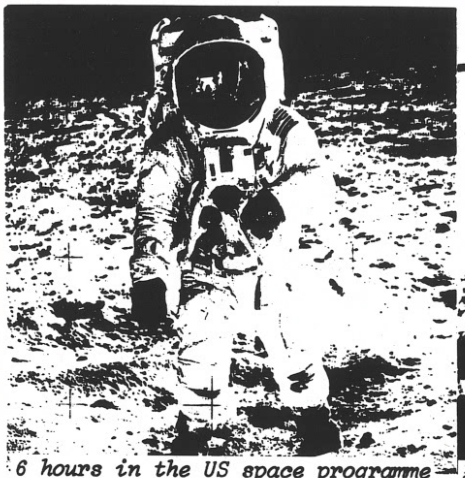

6 hours in the US space programme

½ hour fighting in Vietnam 1969

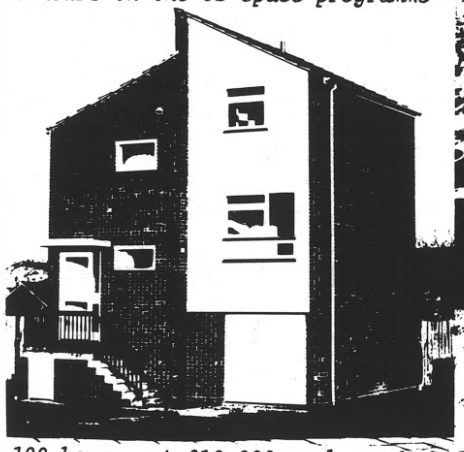

100 houses at £10,000 each

500 sq metres Munich Olympic stadium

3
4

Τί ἔχει ἀπομείνει γιὰ νὰ παίξουμε

τοῦ Gerald Leach

Δὲν χρειάζεται ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστὴς γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι, στὸ ὄχι καὶ τόσο μακρινὸ μέλλον, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξουν ὅρια γιὰ τὶς περισσότερες σημερινὲς μορφὲς ἀνάπτυξης ποὺ προϋποθέτουν κατανάλωση πρώτων ὑλῶν.

Πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἕνα πρόβλημα σύγκρισης ἁπλῶν ἀριθμῶν. Τὰ ἀποθέματα πολλῶν ζωτικῶν καυσίμων καὶ μετάλλων δὲν εἶναι μεγάλα, ἂν τὰ συγκρίνουμε μὲ τοὺς σημερινοὺς ρυθμοὺς κατανάλωσης, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ τιμές τους θὰ πολλαπλασιαστοῦν τόσο ὥστε νὰ περικοπεῖ σημαντικὰ ἡ κατανάλωσή τους. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, οἱ σημερινὲς καμπύλες οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης θὰ χαμηλώσουν ἢ θὰ καμφθοῦν.

Κανεὶς οὐσιαστικὰ δὲν ἀμφισβητεῖ τὴ γενικὴ αὐτὴ εἰκόνα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστους παθιασμένους οἰκονομολόγους καὶ τεχνοκράτες ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μιλᾶνε στὰ σοβαρὰ γιὰ φάγωμα ὅλης τῆς κρούστας τοῦ πλανήτη μας σὲ βάθος ἑνὸς μιλίου. Καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ὑποθέσει, ἂν ἔχει γνώση τῶν σχετικῶν ἀριθμῶν, ὅτι ἡ σημερινὴ ἄσωτη χρήση τῶν πόρων στοὺς ὁποίους ὁ δυτικὸς βιομηχανικὸς ἄνθρωπος βασίζει τὸν πλοῦτο του θὰ μποροῦσε νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ πολὺ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς ἀνθρωπότητας. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ σημερινὲς συνήθειες τῶν βιομηχανικῶν κρατῶν δὲν μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν ἀπεριόριστα καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ υἱοθετηθοῦν ἀπὸ ὅλους: ἡ κατάσταση ὅπως ἔχει σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακολουθήσει γιὰ πολύ.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι σ' αὐτὸ συμφωνοῦν οἱ ἐκπρόσωποι καὶ τῶν δύο ἀκραίων θέσεων στὴ διαμάχη γιὰ τὸ περιβάλλον, καὶ ὅσοι ἔγιναν εὐρύτερα γνωστοὶ ὡς ἀπαισιόδοξοι καὶ μάντεις κακῶν (τυπικὸ παράδειγμα ἡ ὁμάδα «Limits to Growth» στὸ M.I.T.), καὶ ὅσοι ἀποκλήθηκαν αἰσιόδοξοι (ὅπως οἱ Beckerman καὶ Maddox). Στὴν πραγματικότητα καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀκραῖες ὁμάδες, καθὼς καὶ ὅσοι τοποθετοῦνται μεταξύ τους, λένε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα: ὅτι ἡ κατάσταση ὡς πρὸς τὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ὑλικῆς ἀνάπτυξης πρέπει νὰ ἀλλάξει.

Καὶ τὰ δυὸ μέρη συμφωνοῦν, π.χ., ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μπαίνει φραγμὸς στὴ ρύπανση ὅπου αὐτὴ δημιουργεῖ πράγματι κινδύνους· οἱ κύριες διαφορές τους ἀνάγονται στὸ κατὰ πόσο ἡ ἔμφαση δίνεται στοὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν τὴν ἀνθρώπινη εὐημερία (Beckerman κἄ) ἢ στοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχουν βασικὰ οἰκοσυστήματα (περιβαλλοντιστές). Καὶ τὰ δυὸ μέρη συμφωνοῦν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἀνακύκλωση τῶν ὑλικῶν ὥστε νὰ περιοριστοῦν τὰ ἀπόβλητα καὶ νὰ μειωθεῖ ἡ κατανάλωση νέων ὑλῶν· καὶ τὰ δυὸ μέρη ἐπισημαίνουν τὴν ἀνάγκη ἀνάπτυξης νέων πηγῶν ἐνέργειας, ποὺ θὰ ἀντικαταστήσουν τὰ ἐξαντλούμενα ἀποθέματα ὀρυκτῶν καυσίμων. Καὶ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ συνεχίσει: τὰ κοινὰ σημεῖα εἶναι πράγματι πολλὰ καὶ κάνουν νὰ φαίνονται μικρὲς οἱ ἐπιφανειακὲς διαφορὲς ποὺ ὠθοῦν τὰ δυὸ στρατόπεδα νὰ ἀνταλλάσσουν ρητορικὰ πυρὰ στὸ πεδίο τῆς μάχης τοῦ περιβάλλοντος.

Γιατὶ ὅμως τότε ὅλη αὐτὴ ἡ φασαρία; Βασικὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδεολογικὴ μάχη σὲ πολὺ βαθύτερο ἐπίπεδο.

Οἱ λεγόμενοι «αἰσιόδοξοι», αὐτοὶ ποὺ πιστεύουν ὅτι ἡ προσαρμοστικὴ τεχνολογία καὶ οἱ οἰκονομικοὶ μηχανισμοὶ θὰ σταθοῦν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀπογοητεύσουν, εἶναι οὐσιαστικὰ συντηρητικοί. Πιστεύουν ὅτι αὐτοὶ οἱ μηχανισμοὶ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ λειτουργοῦν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀποτελεσματικά, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ θέτει κανεὶς πολλὰ ἐνοχλητικὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς μηχανισμοὺς καὶ γιὰ τὰ κοινωνικο-οἰκονομικο-πολιτικὰ συστήματα μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι στενὰ δεμένοι. Πάνω ἀπ' ὅλα, ὑποθέτοντας ὅτι οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ

5

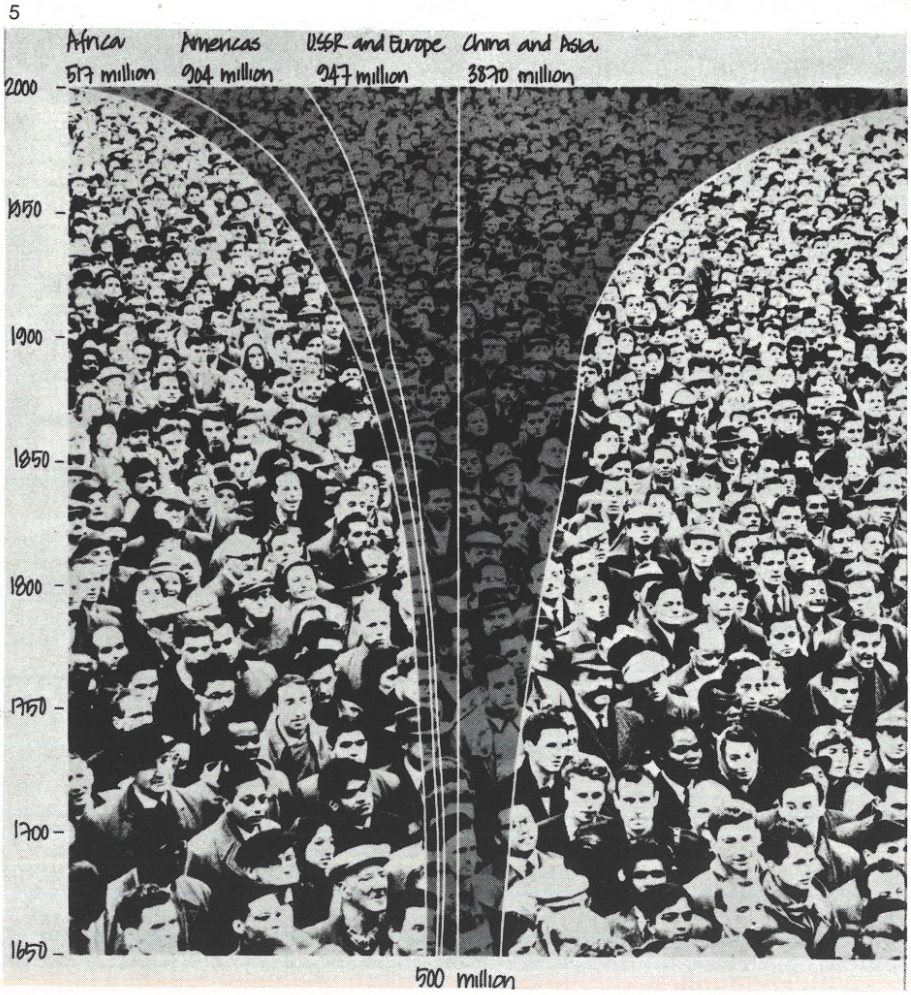

5.
Πληθυσμός. 'Ο παγκόσμιος πληθυσμός, ποὺ εἶναι τώρα 3.800 ἑκατομμύρια, αὐξάνεται κατὰ 75 ἑκατομμύρια κάθε χρόνο. 'Ο ρυθμὸς ἐπιταχύνεται: τώρα εἶναι 2% τὸν χρόνο ἐνῶ ἦταν 1,9% στὰ 1960. Τὰ 'Ηνωμένα Ἔθνη προβλέπουν παγκόσμιο πληθυσμὸ 6.494 ἑκατομμυρίων τὸ 2000, ὅταν ὁ ρυθμὸς αὔξησης θὰ ἔχει πέσει στὸ 1,7%. Οἱ πιὸ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις τῆς πληθυσμιακῆς αὔξησης παρουσιάζονται στὸν τρίτο κόσμο, ὅπου οἱ ρυθμοὶ αὔξησης εἶναι γύρω στὸ 4% τὸν χρόνο. Σὲ πολλὲς χῶρες ὁ μισὸς πληθυσμὸς εἶναι ἡλικίας κάτω τῶν 15 ἐτῶν.

6.
Γῆ. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γόνιμης καὶ προσπελάσιμης γῆς στὸν κόσμο χρησιμοποιεῖται ἤδη γιὰ καλλιέργειες, δασοκομία καὶ πόλεις. Θὰ μποροῦσε νὰ καλλιεργηθεῖ περισσότερη γῆ, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴ διάθεση ὑπέρμετρων κεφαλαίων, τεχνικῶν ἱκανοτήτων, ἀρδεύσεων, λιπασμάτων, ἐντομοκτόνων, μεταφορικῶν μέσων, κατοικίας. Ἂν ἡ καινούρια γῆ δὲν κερδηθεῖ μὲ τὴ μεγαλύτερη προσοχή, μπορεῖ νὰ χαθεῖ γιὰ πάντα: μεγάλες ἐκτάσεις τῆς γῆς μετατράπηκαν ἢ μετατρέπονται σὲ ἐρήμους ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Αὐτὸ ποὺ ἔχει πρωταρχικὴ σημασία εἶναι νὰ αὐξηθεῖ ἡ παραγωγὴ στὶς ἤδη καλλιεργούμενες ἐκτάσεις. Καὶ γι' αὐτὸ ὅμως χρειάζονται πόροι, ποὺ πολὺ συχνὰ δὲν ὑπάρχουν. Παρὰ τὴν «πράσινη ἐπανάσταση» ἡ παγκόσμια παραγωγὴ τροφίμων μὲ δυσκολία παρακολουθεῖ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ στὴν 'Αφρικὴ πέφτει σταθερὰ σὲ σχέση μὲ τὸν πληθυσμό. Στὸ μεταξὺ πολλὲς ἀναπτυγμένες χῶρες ἀντιμετωπίζουν προβλήματα λόγω χρόνιας ὑπερπαραγωγῆς. 'Η ἐνδημικὴ φτώχια καὶ ἡ κακὴ κατανομὴ πλούτου καὶ τεχνολογίας εἶναι οἱ πραγματικὲς αἰτίες τῆς πείνας στὸν κόσμο: μὲ ἐπαρκεῖς πόρους οἱ καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις τῆς γῆς θὰ μποροῦσαν νὰ παράγουν ἀρκετὰ γιὰ ὅλους.

7.
Τρόφιμα. 'Η παγκόσμια κρίση τροφίμων δὲν ἀναφέρεται στὸ κατὰ πόσο θὰ μποροῦν νὰ τραφοῦν τὰ μελλοντικὰ δισεκατομμύρια. Εἶναι κάτι ποὺ συμβαίνει σήμερα. Χιλιάδες παιδιὰ τυφλώνονται κάθε

θὰ προσαρμοστοῦν ὥστε νὰ μεταβάλουν τὶς *ἐπιμέρους* μορφὲς τῆς ὑλικῆς ἀνάπτυξης - ἠλεκτρικὰ αὐτοκίνητα στὴ θέση τῶν βενζινοκίνητων κοκ - ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀμφισβητεῖ καὶ τόσο ἔντονα τὴν ὑλικὴ ἀνάπτυξη καθεαυτή· μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ ἐκθειάζει τὴν ἀνάπτυξη σὰν τὴν καλύτερη θεραπεία γιὰ τὴ φτώχεια, χωρὶς νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀνακατανομῆς. Ἀπὸ κεῖ πηγάζει ὁ θεμελιακὸς συντηρητισμός της.
Οἱ λεγόμενοι «ἀπαισιόδοξοι» - τοῦ τύπου «Limits to growth» - εἶναι κατὰ παράδοξο τρόπο περισσότερο *αἰσιόδοξοι*. Ἐνδιαφέρονται ὄχι νὰ ζωγραφίσουν ζοφερὲς εἰκόνες τῆς μεγάλης κρίσης, ὅταν ἡ ἀνάπτυξη θὰ σταματήσει ἀναγκαστικά, ἀλλὰ νὰ σκιαγραφοῦν ἐναλλακτικὰ μέλλοντα - νέες μορφὲς ἀνάπτυξης ποὺ νὰ συμβιβάζονται μὲ τὴν οἰκολογικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ καὶ ποὺ νὰ ἐπιτρέπουν στὸν κοινὸ ἄνθρωπο νὰ συμμετέχει πολὺ περισσότερο στὴ διαχείριση, τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν καθυπόταξη τῆς ἀνάπτυξης - στὸ τὶ γίνεται καὶ τὶ δὲ γίνεται μὲ τοὺς φυσικοὺς πόρους. Ἡ κίνηση γιὰ τὸ περιβάλλον δυσπιστεῖ στὶς ἁπλὲς πανάκειες τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας ὄχι τόσο γιατὶ πιστεύει πὼς θὰ «ἐκμεταλλευτοῦν ἀλόγιστα τὴ γῆ» ἀλλὰ γιατὶ θὰ

χρόνο ἀπὸ ἔλλειψη καὶ μόνο βιταμίνης Α· ἑκατομμύρια παιδιὰ γίνονται καθυστερημένα λόγω κακῆς διατροφῆς. 300 ὡς 500 ἑκατομμύρια ἄνθρωποι διατρέφονται ἀνεπαρκῶς.

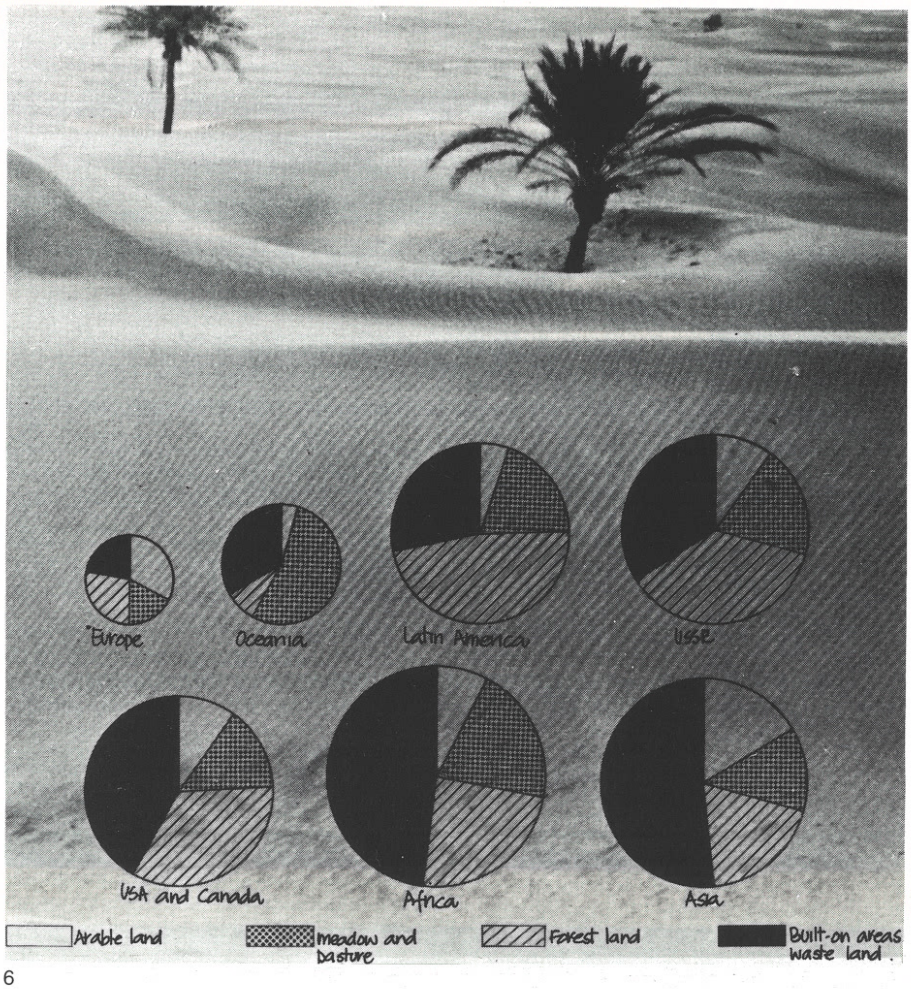

6
7

5.
World population, now 3,800 million, is growing by 75 million each year. The rate is accelerating: now over 2% per year compared to 1,9% in the 1960s. The U.N. forecast predicts a world population of 6,494 million in 2000, when growth will have slowed to 1,7%. The harshest effects of population growth are felt in the Third World, where growth rates range to 4% a year. In many countries half the population is under 15.

6.
Most of the world's fertile, watered and accessible land is already used for farming, forestry and towns. More land could be cultivated but only with increasingly exorbitant inputs of capital, skill, irrigation, fertilisers, pesticides, transport, housing... If the new lands are not won with the utmost care they may be lost for ever: vast tracts of the earth have been - are being - turned into deserts by man. A higher priority is to grow more on today's farmlands. This too requires massive resources that are all too often lacking. Despite the "green revolution", world food production is barely keeping ahead of population growth and in Africa is falling steadily behind. Meanwhile many developed countries are embarrassed by chronic overproduction. Endemic poverty and gross maldistribution of wealth and skills are the real roots of the world's hunger gap: with sufficient resources the world's farmlands could grow enough for all.

7.
The world food crisis is not a question of whether future billions can be fed. It is happening now. Thousands of children go blind each year simply for lack of vitamin A; millions are permanently retarded by malnutrition; between 300 and 500 million people are seriously malnourished.

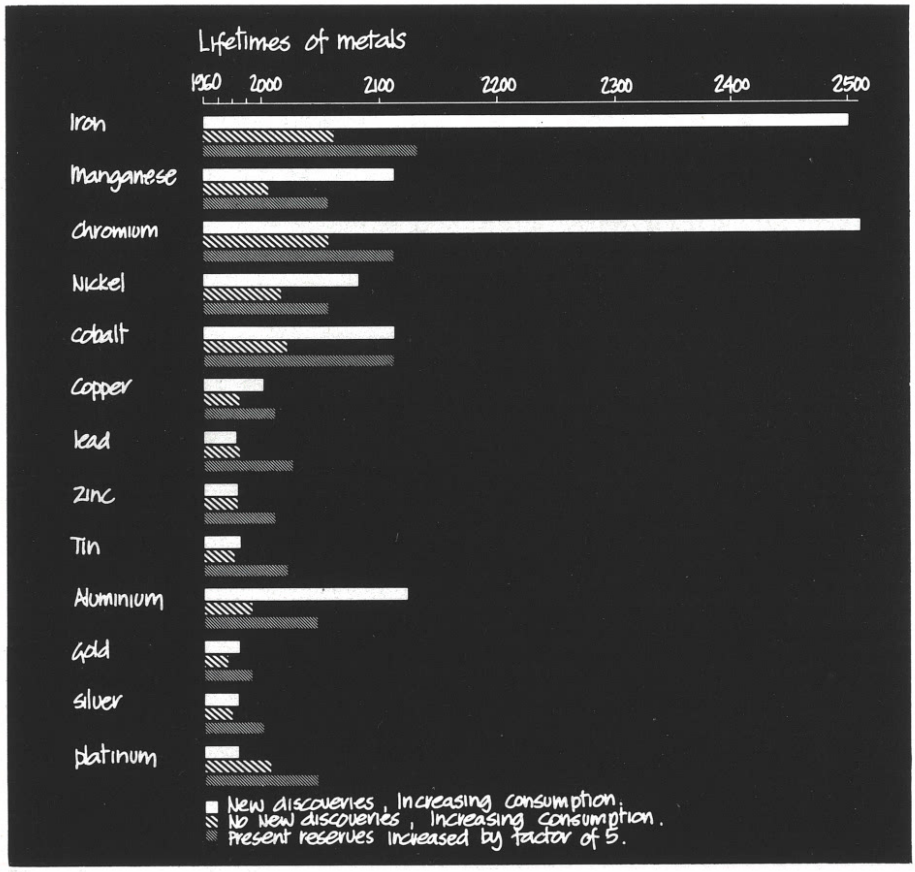

8

9

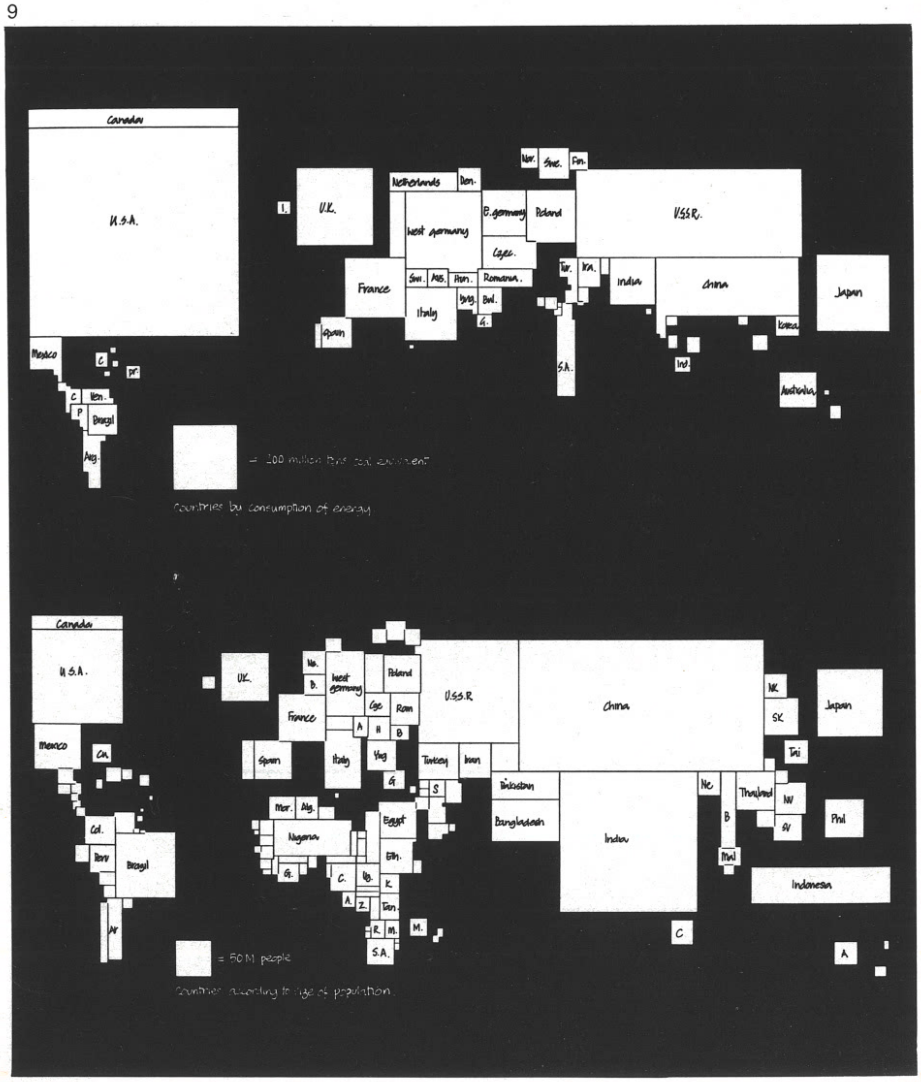

ἐκμεταλλευτοῦν, καὶ ἐκμεταλλεύονται, τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ ἔμφαση σὲ ἐναλλακτικὲς τεχνολογίες - ἡ ἡλιακὴ ἐνέργεια στὴ θέση, π.χ., τοῦ ἐργοστασίου ἠλεκτροπαραγωγῆς ποὺ καίει πετρέλαιο ἢ ἄνθρακα - ἔχει τὶς ρίζες της τόσο σὲ μιὰ ἰδεολογία μὲ ἐπίκεντρο τὸν ἄνθρωπο, ὅσο καὶ στὴν ἀνησυχία γιὰ τοὺς ἐξαντλούμενους πόρους τῆς γῆς. Δὲν εἶναι σύμπτωση τὸ ὅτι ἕνα κείμενο σὰν τὸ «Limits to growth», ποὺ θεωρεῖται τὸ ναδὶρ τῆς ἀπαισιοδοξίας, ὑποστηρίζει ἔντονα τὶς ἄπειρες δυνατότητες γιὰ *μὴ ὑλικὴ ἀνάπτυξη:* γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, τῆς μουσικῆς, τῆς τέχνης, γιὰ ὑπηρεσίες ὅπως ἡ ἰατρικὴ πρόνοια, καὶ ἀκόμη γιὰ ἀφοσίωση, κατανόηση καὶ ἀγάπη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Τὶ βρίσκει κανεὶς ἀπ' ὅλα αὐτὰ στὰ στεγνὰ κείμενα τῶν λεγόμενων αἰσιόδοξων; Τὸ μόνο ποὺ φαίνεται νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ ἀποδείξουν τὴν ἱκανότητα τοῦ πυρηνικοῦ μηχανικοῦ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσει περισσότερη ἐνέργεια καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς εἰδικῆς φορολογίας γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ρύπανσης.

Τὸ πραγματικὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἀπὸ τὸ ὅλο παιχνίδι πόρων καὶ περιβάλλοντος δὲν εἶναι τόσο «ποιὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης μπορεῖ νὰ σηκώσει ἡ γῆ;» ὅσο «ποιὸ εἶδος πολιτισμοῦ μποροῦμε νὰ οἰκοδομήσουμε πάνω σ' ἕναν πεπερασμένο πλανήτη;». Τὰ δυὸ αὐτὰ ἐρωτήματα δὲν ταυτίζονται. Τὸ τελευταῖο προτάσσει τὶς πραγματικὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς μεταξύ τους σχέσεις, καὶ εἶναι βασικὸ στὴ συζήτηση γιὰ τὴ διατήρηση μιᾶς σταθερῆς κατάστασης. Εἶναι ἕνα ἐρώτημα ριζοσπαστικὸ καὶ βαθιὰ πολιτικὸ - σ' ἀντίθεση μὲ τὸ πρῶτο, ποὺ ἀποκαλύπτεται σὰν βαριεστημένη ἀπόκριση τοῦ status quo στὰ καινούρια γεγονότα τοῦ πλανήτη γῆ. Δυστυχῶς, κανεὶς δὲν γνωρίζει ἀκόμη τὶς ἀπαντήσεις.

8.
Μέταλλα. Τὰ μέταλλα εἶναι ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴ βιομηχανία. Οἱ αὐξανόμενες ἀπαιτήσεις εἶναι πιθανὸν νὰ ἐξαντλήσουν ὁρισμένα μέταλλα πολὺ σύντομα - ἢ νὰ ὑψώσουν ὑπερβολικὰ τὶς τιμές τους. Οἱ ἐκτιμήσεις γιὰ τὴ διάρκεια ζωῆς τῶν μετάλλων ποικίλουν πολύ, ἀνάλογα μὲ τὶς παραδοχὲς γιὰ τοὺς μελλοντικοὺς ρυθμοὺς κατανάλωσης, τὴν ἀνακύκλωση καὶ τὶς ἀνακαλύψεις. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι τὰ ἀποθέματα εἶναι ἀνεπαρκῆ γιὰ μιὰ παγκόσμια χρησιμοποίηση τῶν μετάλλων στοὺς ρυθμοὺς ποὺ παρουσιάζονται σήμερα στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες.

9.
Ἐνέργεια. Ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ αἷμα τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν καὶ καταναλώνεται σὲ τεράστιες ποσότητες. Τὸ 1970 ἡ παγκόσμια κατανάλωση ἔφτασε τὰ 4.500 ἑκατομμύρια τόννους πετρέλαιο· 1,25 τόννους τὸ ἄτομο. Ἡ ζήτηση αὐξάνει ταχύτερα στὶς ὑπανάπτυκτες χῶρες. Μὲ τοὺς σημερινοὺς ρυθμοὺς ἡ παγκόσμια κατανάλωση τὸ ἔτος 2000 θὰ εἶναι 12.000 ἑκ. τόννοι. Ὡστόσο καὶ τὰ παγκόσμια ἀποθέματα καυσίμων εἶναι ἐπίσης τεράστια. Τὸ πραγματικὸ ζήτημα εἶναι κατὰ πόσο μποροῦμε νὰ τὰ καταναλώσουμε μὲ ἀσφάλεια, χωρὶς νὰ προκαλέσουμε μαζικὴ ρύπανση ἢ καταστροφὴ τοῦ τοπίου, καὶ μὲ λογικὸ κόστος.

10.
Νερό. Τὸ νερὸ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ πολύτιμους καὶ ζωτικοὺς πόρους μας. Στὶς ἀναπτυγμένες χῶρες ξοδεύουμε 50.000 τόννους γιὰ κάθε τόννο κρέατος, 2.000 τόννους γιὰ κάθε τόννο πλαστικῶν, 100 τόννους γιὰ κάθε τόννο μέσης συγκομιδῆς. Ὁ καθένας μας χρειάζεται 1.500 γαλόνια νερὸ καθημερινὰ γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ ἐπίπεδο ζωῆς του. Σὲ πολλὲς φτωχὲς χῶρες ἡ κατανάλωση κατὰ κεφαλὴν εἶναι περίπου 2 γαλόνια νερὸ τὴν ἡμέρα καὶ οἱ ἄνθρωποι περπατοῦν χιλιόμετρα γιὰ νὰ τὸ βροῦν. Προβλέπεται ὅτι ἡ παγκόσμια ζήτηση θὰ πενταπλασιαστεῖ ὡς τὸ ἔτος 2000· τὸ κόστος θὰ εἶναι ἀστρονομικό.

8.
Metals are vital to industry. Our growing demands are likely to exhaust some metals quite soon - or vastly increase prices. Estimates on the lifetimes of metals vary widely, depending on assumptions about future rates of consumption, recycling and discoveries. One certainty is that reserves are inadequate to sustain a worldwide use of metals at present rates in the developed countries.

9.
Energy is the life blood of industrial societies, consumed in vast quantities. In 1970 world consumption was 4,500 million tons of oil or oil equivalent; 1.25 tons per person. Demand is rising fastest in the underdeveloped countries. At present rates, world consumption will be 12,000 million tons in A.D. 2000. Yet world fuel reserves are also vast. The real question is whether we can burn these fuels safely, without causing massive pollution or destruction of landscapes, and at reasonable cost.

10.
Water is one of our most precious and critical resources. In the developed countries we cycle up to 50,000 tons for a ton of meat, 2,000 tons for a ton of plastics, 100 tons for a ton of average crops. We each require around 1,500 gallons per day to maintain our living standards. In many poor countries per capita use is little over 2 gallons per day and people walk miles for it. World demand is expected to increase five times by the year 2000: the cost will be astronomical.

10

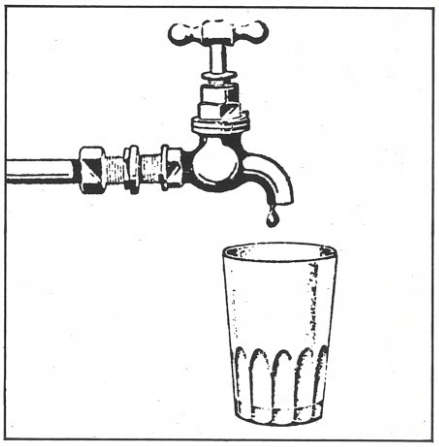

Ἀρχιτέκτονες στὴν ἐρημιὰ

τοῦ Theo Crosby

Ὑπάρχει ἕνα εἶδος τρέλας ποὺ πιάνει ὁρισμένους ἀνθρώπους ὅταν ἐμπλέκονται στοὺς πανίσχυρους μηχανισμοὺς τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ περιβάλλοντος, ὅτι μποροῦν τάχα νὰ τὸ μεταβάλλουν κατὰ κάποιο τρόπο ἐξολοκλήρου σὲ τέχνη. Στὸ παρελθὸν τὸ παιχνίδι ἦταν πιὸ ἀργὸ καὶ ἁπλούστερο, καὶ ἡ διαδικασία γινόταν τέχνη μὲ τὴν ἄσκηση τῆς δεξιοτεχνίας· καθὼς ἕνα πήλινο ἀγγεῖο γίνεται, ἐνδεχομένως, ἔργο τέχνης στὰ χέρια τοῦ ἀγγειοπλάστη.
Ἡ περίπτωση αὐτὴ δὲν ἰσχύει σήμερα. Ἡ βιομηχανία δὲν εἶναι πιὰ μιὰ συντεχνία μαστόρων. Ἡ ἴδια ἡ διαδικασία παραγωγῆς ἔχει μεταβληθεῖ σὲ μιὰν ἀπρόσωπη συναρμολόγηση βιομηχανικὰ κατασκευασμένων στοιχείων. Ὁ τεχνίτης σπάνια βλέπει τὸ τελειωμένο ἔργο, καὶ ἀφιερώνεται σὲ ἄλλα πράγματα: στὸν συνδικαλισμό, στὶς συντροφιές του ἢ στὴν προσωπική του ζωή. Ξεχωρίζοντας τὴ δική του συμμετοχὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου καὶ συγκεντρώνοντας τὴ δεξιοτεχνία του σὲ μιὰ μοναδικὴ εἰδικότητα, χάνει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ κτίριο.
Ἡ τρέλα ποὺ κάποτε ὕψωσε τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μονάχα στὸν ἀρχιτέκτονα. Μὴν ἔχοντας ἄμεση ἀνάμειξη στὴν παραγωγικὴ διαδικασία λόγω τῆς σημερινῆς δεοντολογίας τοῦ ἐπαγγέλματος, προσπαθεῖ ὡστόσο νὰ χρησιμοποιήσει τὸν ἀδιάφορο μηχανισμό της γιὰ νὰ στήσει ἕνα προσωπικὸ ἔργο τέχνης. Πρόκειται γιὰ μιὰ προσπάθεια ποὺ κάθε χρόνο γίνεται καὶ δυσκολώτερη.
Τὸ μυστικὸ τοῦ μεγάλου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου εἶναι ὁ χρόνος: χρόνος γιὰ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς καὶ νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὴν ἰδέα του, νὰ διαλέξει ὑλικὰ καὶ νὰ δοκιμάσει λεπτομέρειες, νὰ τροποποιήσει καὶ νὰ μορφοποιήσει τὸ ἔργο καθὼς δημιουργεῖται, νὰ τὸ σπρώξει ἁπαλὰ πρὸς τὴ ζωή. Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν χρόνο ἡ βιομηχανοποίηση τὸν ἔχει ἐξαλείψει. Ὁ ἀρχιτέκτονας βρίσκεται σήμερα παγιδευμένος ἀνάμεσα στὶς πιέσεις τῆς οἰκονομικῆς στενότητας καὶ στὴν παραγωγικὴ διαδικασία ποὺ ἀπαιτεῖ ἁπλές, ὁριστικὲς ἀποφάσεις. Εἶναι σήμερα ἐξίσου ἀδύνατο νὰ χτίσει κανεὶς τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ St. Pancras, ἢ ὁποιο ἄλλο ἀπὸ τὰ μεγάλα μνημεῖα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅσο καὶ νὰ χτίσει τὸν Παρθενώνα ἢ τὶς Πυραμίδες.
Σὲ μιὰ τόσο ἐρμητικὴ κατάσταση λίγοι ἐπιχειροῦν νὰ φτιάξουν ἕνα μεγάλο ἀρχιτεκτόνημα. Μιὰ τέτοια ἀπόπειρα προϋποθέτει φοβερὴ ἀποφασιστικότητα καὶ μεγάλη πολιτικὴ ἐπιδεξιότητα. Ἐξάλλου, σὲ τοῦτο τὸ πρῴϊμο στάδιο τοῦ Μοντέρνου Κινήματος, ἀναζητοῦμε ἀκόμη ψηλαφητὰ ἕνα λεξιλόγιο μορφῶν. Οἱ πρωτοπόροι τῆς δεκαετίας 1920-1930 δημιούργησαν ἕνα ὁρισμένο λεξιλόγιο· στὸ μεγαλύτερο ὅμως μέρος του ἀποδείχθηκε δύσχρηστο ἢ ἐφήμερο. Κι ὅ,τι ἀπομένει ἀπ' αὐτὸ εἶναι χρωματισμένο μᾶλλον μ' ἕνα προσωπικὸ παρὰ μ' ἕνα βαθύτερο νόημα. Ἐξάλλου, στὸ σύνολό του ἔχει κάπως ὑποβαθμιστεῖ ἀπὸ τὴ διεθνή, πανομοιότυπη ἐπανάληψη.
Ἔτσι σήμερα οἱ καλύτεροι ἀρχιτέκτονες ἐπιζητοῦν ἕνα χαμηλὸ τόνο, μιὰ κάποιαν ἀνωνυμία, μιὰ κοινοτυπία ποὺ ἔρχεται σὲ μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιδεικτικότητα τῶν πρωτοπόρων. Παρὰ τοὺς πειραματισμοὺς γιὰ τὴ γεφύρωση τοῦ θεωρητικοῦ χάσματος μὲ τὴν ἐπανεκτίμηση τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν καὶ ὑλικῶν, δὲν ἔχει ἀκόμη συνειδητοποιηθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συνεχὴς ἁπλοποίηση πρὸς ὄφελος τῆς τεχνολογίας ἀποτελεῖ ἕναν εὔκολο δρόμο ποὺ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ δημιουργία μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς· ἰδιαίτερα μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ βρίσκεται μὲ μιὰ κληρονομιὰ αἰώνων.
Ἀνάμεσα στὶς πολλὲς κατάρες ποὺ βαραίνουν τὸν ἀρχιτέκτονα στὴ σημερινὴ κοινωνία τῆς ἀφθονίας εἶναι ἡ ξαφνική, καταδυναστευτικὴ δωρεὰ τοῦ παρελθόντος. Ἔχουμε ἀποκτήσει γνώση ὅλης τῆς ἱστορίας, ὅλης τῆς προηγούμενης ἀρχιτεκτονικῆς· δεχόμαστε τὴν ταυτόχρονη καὶ συνεχὴ ἐπιρροὴ στοιχείων ποὺ διαρκῶς ἀνακαλύπτουμε καὶ ἐπανερμηνεύουμε. Ἡ μακάρια ἄγνοια τοῦ οἰκοδόμου τοῦ χωριοῦ, ποὺ μόνο τὸ γειτονικὸ σπίτι μποροῦσε νὰ ἀντιγράψει, ἔχει ἀμετάκλητα χαθεῖ. Τώρα ἀπαιτοῦν ἀπὸ μᾶς νὰ ἐφευρίσκουμε μιὰ καινούρια ἀρχιτεκτονικὴ (καὶ μιὰ καινούρια τέχνη) κάθε Δευτέρα πρωΐ. Μὲ τέτοιες συνθῆκες, ἕνα μεγάλο ἀρχιτεκτονικὸ ἔργο εἶναι ἀπίθανο νὰ πραγματοποιηθεῖ.
Στὸ μεταξὺ ὅμως, ἂς χαιρόμαστε τουλάχιστον ὅλα τὰ καλὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμη γύρω μας, αὐτὰ τὰ μνημεῖα τὰ χαμένα στὴν καπνιὰ καὶ τὴν ἀδιαφορία ποὺ συγκροτοῦν τὶς πόλεις μας. Στὴν ἐποχὴ τούτη τοῦ θανάτου τῶν πόλεων, τῆς ἐξάπλωσης ἑνὸς ἀπρόσωπου ἐμπορικοῦ μοντερνισμοῦ, ἔχουν διπλὴ ἀξία. Πρῶτα σὰν ἀναντικατάστατα σήμερα ἔργα τέχνης, καὶ ὕστερα ἐπειδὴ ἀντιπροσωπεύουν ἐναλλακτικοὺς τρόπους ἀντίληψης καὶ σκέψης. Διατηροῦν μιὰ ποιητικὴ ἀξία σ' ἕναν κόσμο ποὺ ἡ κουλτούρα του γίνεται ὁλοένα καὶ πιὸ ὁμοιογενής.

Μιὰ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας: Παραλλαγὲς σὲ χαμηλὰ ὕψη

Τὸ Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης τῆς Νέας Ὑόρκης παρουσίασε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1973 μιὰ ἔκθεση μὲ τὸν τίτλο «Another Chance for Housing: Low-rise Alternatives». Τὸ ὑλικὸ προερχόταν ἀπὸ μιὰ σειρὰ μελέτες ποὺ ἔκανε τὸ Institute for Architecture and Urban Studies γιὰ λογαριασμὸ τῆς New York State Urban Development Corporation καὶ ποὺ εἶχαν ὡς κύριο στόχο τὴ διερεύνηση τῶν δυνατοτήτων ἀνάπτυξης περιοχῶν κατοικίας μὲ χαμηλὰ ὕψη κτιρίων καὶ ὑψηλὲς πυκνότητες. Οἱ μελέτες αὐτὲς ἀφοροῦσαν πρῶτα τὸν σχεδιασμὸ ἑνὸς «πρωτοτύπου», ἑνὸς τυπικοῦ δηλαδὴ συγκροτήματος κατοικίας σὲ ἰδεατὸ οἰκόπεδο, καὶ ὕστερα τὴν ἐφαρμογή του σὲ δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ἡ ὅλη ἐργασία βασίστηκε στὴν παραδοχὴ ὅτι τὰ χαμηλοῦ ὕψους κτίρια κατοικίας προσφέρονται ἰδιαίτερα τόσο γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ δρόμου στὴν παλαιά του φύση καὶ χρήση, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀποσαφήνιση τῶν διαφορετικῶν ἀλλὰ ἐξίσου ἀναγκαίων λειτουργιῶν ποὺ ἐπιτελοῦν ὁ κοινόχρηστος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς χῶρος.

Ἀπὸ τὰ ἔντυπα ποὺ συνόδευαν τὴν ἔκθεση ἐπιλέξαμε γιὰ παρουσίαση στὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* ὁρισμένα σχέδια καὶ φωτογραφίες προπλασμάτων ποὺ εἰκονογραφοῦν συνοπτικὰ τὶς προτάσεις τοῦ Ἰνστιτούτου, καθὼς καὶ δύο κείμενα: ἕνα εἰσαγωγικὸ σημείωμα τοῦ Arthur Drexler, Διευθυντῆ τοῦ Τμήματος Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Σχεδίου τοῦ Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης, καὶ ἕνα ἄρθρο τοῦ Kenneth Frampton, Ἑταίρου τοῦ Ἰνστιτούτου καὶ ἀπὸ τοὺς κύριους μελετητὲς τοῦ «πρωτοτύπου» καὶ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς του. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁ Frampton ἐπιχειρεῖ μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῆς ἐξέλιξης τῶν ἰδεῶν γιὰ τὴν κατοικία στὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια, ποὺ - ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον της - εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμη καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν προθέσεων τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς προσπάθειας τοῦ Ἰνστιτούτου.

Πιστεύομε πὼς ἡ παρουσίαση τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν στὸ ἑλληνικὸ κοινό, πέρα ἀπὸ τὸν καθαρὰ ἐνημερωτικὸ χαρακτήρα της, ἀποκτᾶ καὶ μιὰν ἰδιαίτερα ἐπίκαιρη σημασία. Δείχνει ἀρκετὰ καθαρὰ ὅτι, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ εἰσάγονται στὴ χώρα μας γιὰ λόγους δῆθεν πολεοδομικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τὰ πολυόροφα κτίρια κατοικίας, οἱ ξένοι ἀρχιτέκτονες καὶ πολεοδόμοι ἀμφισβητοῦν τὴ σκοπιμότητά τους καὶ ἀναζητοῦν ἄλλα πρότυπα, πολὺ συγγενικὰ μὲ τὶς μορφὲς κατοικίας ποὺ εἶχε καθιερώσει ἀπὸ αἰῶνες ἡ μεσογειακὴ ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση.

Σ. Κονταράτος

Another chance for housing: Low-rise alternatives

During the summer of 1973, the Museum of Modern Art, New York, organised an exhibition of material concerning a series of projects developed by the Institute for Architecture and Urban Studies for the New York State Urban Development Corporation. The object of these studies was to explore the potential of low rise high density housing by designing a "prototype" and applying it to two specific sites. The basic assumption underlying this experiment was that low rise housing is ideally suited for recreating the character and function of the traditional street, and for articulating the separate but equally important functions of public and private space.

Architecture in Greece is presenting below a number of drawings and photographs of models illustrating the Institute's proposals, and two texts in translation: an introductory note by Arthur Drexler, Director of the Department of Architecture and Design at the Museum, and an article by Kenneth Frampton, a Fellow of the Institute and one of the principal designers of the "prototype" and its initial application. Frampton's article is a brief survey of the evolution of housing theories during the past hundred years which, apart from its general interest, is also illuminating as to the purpose and aims of this specific project.

We believe that acquainting the Greek public with such work, beyond its value as information, is of great current relevance. It clearly shows that, at the very moment high rise housing is being introduced in Greece on the pretext of a so-called urban modernisation, architects and planners abroad are questioning precisely such solutions and are seeking other models, closely related to the housing forms evolved centuries ago by the architectural tradition of the Mediterranean.

S. Kondaratos

Εἰσαγωγὴ

τοῦ Arthur Drexler

Τὰ κρατικὰ στεγαστικὰ προγράμματα μετὰ τὸν β΄ παγκόσμιο πόλεμο περιορίστηκαν στὴ χρησιμοποίηση πολυόροφων κτιρίων, κατὰ κανόνα σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση μεταξὺ τους καὶ συχνὰ σὲ διάταξη ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα ρυμοτομία. Ἡ ἐχθρότητα τοῦ κοινοῦ γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ συγκροτήματα αὐτὰ προέρχεται βασικὰ ἀπὸ τὸ καταπιεστικό τους μέγεθος καὶ τὸν ἀπρόσωπο χαρακτήρα τους. Τὰ πολυόροφα κτίρια κατοικίας δυσκολεύουν τοὺς γονεῖς νὰ παρακολουθοῦν τὰ παιδιά τους ὅταν παίζουν, ἐνῶ ἡ κυκλοφορία μὲ ἀνελκυστῆρες καὶ οἱ μεγάλοι κοινόχρηστοι διάδρομοι δημιουργοῦν προβλήματα ἀσφάλειας καὶ συντήρησης, ὅσο κι ἂν τὰ κτίρια εἶναι σωστὰ μελετημένα.

Εἶναι ἀρκετὸς καιρὸς τώρα ποὺ οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ πολεοδόμοι ὑποστηρίζουν τὴ μελέτη ἄλλων, οἰκονομικότερων λύσεων. Ἡ New York State Urban Development Corporation ἄρχισε νὰ διερευνᾶ τὴ λύση «χαμηλῶν» κτιρίων κατοικίας γιὰ σχετικὰ μικρὰ ἀστικὰ οἰκόπεδα, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ στεγάσουν μεγάλο ἀριθμὸ οἰκογενειῶν σὲ ἀμεσότερη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔδαφος καὶ μὲ καλύτερο περιβάλλον γιὰ τὰ παιδιά. Τὸ Institute for Architecture and Urban Studies, ποὺ συνεργάζεται μὲ τὸ Τμῆμα Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Σχεδίου τοῦ Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης στὴ Νέα Ὑόρκη, πρότεινε στὴν U.D.C. τὴ μελέτη ἑνὸς «πρωτοτύπου» ποὺ θὰ καθόριζε σημαντικὰ κριτήρια ὥστε κατοικίες μὲ μεγάλη πυκνότητα καὶ χαμηλὰ ὕψη νὰ ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων.

Γιὰ παράδειγμα, τὸ «πρωτότυπο» ποὺ μελετήθηκε περιορίζει τὰ ὕψη τῶν κτιρίων σὲ τέσσερεις ὀρόφους. Τὰ διαμερίσματα ἔχουν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ ὑπαίθριο χῶρο κι ἔτσι ἁπλοποιεῖται ἡ ἐπίβλεψη τῶν παιδιῶν. Τὰ προβλήματα ἀσφάλειας ἔχουν περιοριστεῖ γιατὶ κάθε μονάδα στεγάζει μόνο τέσσερεις ὡς ἕξι οἰκογένειες, καὶ ἔτσι καθεμιὰ μοιράζεται τὸν διάδρομο καὶ τὸν χῶρο τῆς εἰσόδου μὲ γείτονες ποὺ γνωρίζει. Ἰδιαίτερα σημαντικὴ εἶναι ἡ προσπάθεια συγκρότησης τῶν κατοικιῶν κατὰ τρόπο ποὺ νὰ δημιουργεῖ μιὰ σαφὴ αἴσθηση κοινότητας, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα νὰ προσφέρει ἰδιωτικοὺς λίγο-πολὺ κήπους. Μελετήθηκαν δυὸ παραλλαγὲς τοῦ «πρωτοτύπου» αὐτοῦ. Ἡ πρώτη εἶναι γιὰ τὸ Marcus Garvey Park Village στὸ Brownsville τοῦ Brooklyn· ἡ δεύτερη γιὰ τὸ Fox Hills στὸ Staten Island. Τὸ σχέδιο τοῦ Brownsville εἰσάγει σὲ μιὰν ἀστικὴ περιοχὴ μερικὰ ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ζωῆς σὲ προάστιο· τὸ σχέδιο τοῦ Fox Hills προσπαθεῖ νὰ διατηρήσει καὶ νὰ ἐνισχύσει τὸν προαστιακὸ χαρακτήρα τῆς περιοχῆς ποὺ ἀπειλεῖται, εἰσάγοντας ταυτόχρονα τὰ πλεονεκτήματα τῆς ὀργανωμένης ἀνάπτυξης. Καὶ τὰ δύο σχέδια περιλαμβάνουν τὶς ἀπαραίτητες κοινόχρηστες ἐγκαταστάσεις.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἰδεῶν γιὰ τὴν κατοικία: 1870-1970

τοῦ καθηγητοῦ Kenneth Frampton

Πολλὰ ἀπὸ τὰ πρότυπα τῆς νεώτερης ἀρχιτεκτονικῆς καὶ πολεοδομίας κατάγονται ἀπὸ τὰ μεταρρυθμιστικὰ κινήματα τῆς δεύτερης πεντηκονταετίας τοῦ 19ου αἰώνα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ βελτίωση τῶν οἰκοδομικῶν κανονισμῶν καὶ τῆς δημόσιας ὑγιεινῆς. Ἐμφανίστηκαν σὰν ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἐξεύρεση τρόπων, πρῶτα ἐγκατάστασης καὶ ὕστερα ἐλέγχου τοῦ αὐξανόμενου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ στὰ μέσα τοῦ αἰώνα εἶχε φτάσει τρομακτικοὺς ἀριθμούς. Τὸ πρῶτο κίνημα ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν αὐθόρμητη ἀστικοποίηση ἦταν ἡ στέγαση τῶν ἐργατῶν ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν ὕπαιθρο σὲ στενόχωρα ἐνοικιαζόμενα διαμερίσματα ἢ σὲ σειρὲς συνεχόμενων σπιτιῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ μαζικὴ ἐπιβολὴ ἀπάνθρωπων ὅρων διαβίωσης. Τὸ δεύτερο κίνημα ἦταν ἡ νομοθέτηση μέτρων ἐνάντια στὶς πιὸ βάρβαρες ὄψεις ποὺ παρουσίαζε αὐτὸς ὁ τρόπος στέγασης καὶ ἡ ἐξεύρεση ἐναλλακτικῶν λύσεων γιὰ τὴ διαμονὴ τῶν μαζῶν στὶς πόλεις· λύσεων ποὺ θὰ ἐξασφάλιζαν καλύτερες συνθῆκες κατοικίας ἀπὸ ἄποψη χώρου, πρόσβασης, φωτισμοῦ, ἀερισμοῦ, θέρμανσης καὶ ἐγκαταστάσεων ὑγιεινῆς. Τὸ τρίτο καὶ τελικὸ κίνημα, ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ καταρτισμοῦ βασικῶν προτύπων, ἦταν ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ μιὰ σταδιακὴ ἀποαστικοποίηση τόσο τῶν πλούσιων ὅσο καὶ τῶν φτωχῶν: ἡ συνηγορία γιὰ μιὰ προσχεδιασμένη διασπορὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν συμφορημένων πόλεων σὲ θέσεις καὶ μὲ πυκνότητες ποὺ θὰ εἶχαν ἀγροτικὸ χαρακτήρα. Ἐνῶ τὸ πρῶτο κίνημα δημιούργησε τὶς συνθῆκες ἀσφυκτικοῦ συμφυρμοῦ στὰ βιομηχανικὰ slums τοῦ 19ου αἰώνα, τὸ δεύτερο ὁδήγησε τελικὰ στοὺς ἀγγλικοὺς κανονισμοὺς ρυμοτομίας καὶ στὴν ἀμερικανικὴ νομοθεσία γιὰ τὶς λαϊκὲς πολυκατοικίες. Στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ αἰώνα, τὸ τρίτο κίνημα, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Ebenezer Howard στὸ βιβλίο του *A Peaceful Path to Real Reform of Tomorrow,* ὑποδείκνυε τὴν κηπούπολη σὰν πανάκεια γιὰ ὅλες μας τὶς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀδυναμίες.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, τὰ πρότυπα δομημένου περιβάλλοντος ποὺ προτάθηκαν δὲν ἦταν οὐδέτερα οὔτε ὡς πρὸς τὴ φυσικὴ διαφοροποίηση τοῦ δημόσιου χώρου, οὔτε ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸ ποὺ προκύπτει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψή τους. Οὔτε καὶ εἶχαν προβλεφθεῖ οἱ συνέπειες ποὺ θὰ εἶχε γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἡ υἱοθέτηση, ἰδιαίτερα στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, τῶν προτύπων «ἀνοικτῆς πόλης», τόσο τῶν ἀστικῶν ὅσο καὶ τῶν προαστιακῶν. Εἶχε γίνει ἡ ἁπλοϊκὴ παραδοχή, σὲ διαφορετικοὺς βαθμοὺς ἐπεξεργασίας, ἀπὸ τὸ *Nothing Gained by Overcrowding* τοῦ Raymond Unwin (1918) ὡς τὸ *La ville radieuse* τοῦ Le Corbusier (1930), ὅτι ἁπλούστατα δὲν θὰ μποροῦσε ποτὲ κανεὶς νὰ ὑποφέρει ἀπὸ μιὰ περίσσεια οὐσιαστικῶν ἀγαθῶν, ὅπως εἶναι ὁ ἥλιος, τὸ φῶς, ὁ ἀέρας καὶ τὸ πράσινο. Μὲ λίγα λόγια, τὰ ἐνδεχόμενα μειονεκτήματα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει τὸ ὅσο γίνεται πιὸ ἐλεύθερα στημένο κτίριο ἀγνοήθηκαν ἐντελῶς, τουλάχιστον ἀπὸ τὴ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν θεωρητικῶν τῆς πολεοδομίας. Ἐλάχιστοι ἀνάμεσά τους ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν συνειδητοποιήσει τὴν ἀδυναμία τῶν προτύπων αὐτῶν νὰ ὁδηγήσουν σὲ μιὰν ἐπαρκὴ διαφοροποίηση τοῦ ὑπαίθριου χώρου. Οἱ πιὸ πολλοὶ πίστευαν πὼς ἕνα πράσινο χαλὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐδάφους, ἐλεύθερα ἐκτεινόμενο ἀνάμεσα σὲ ἀπομονωμένα κτίρια, θὰ μποροῦσε νὰ ὑποκαταστήσει ἀνώδυνα τὸν περίκλειστο χῶρο καί, στὴν περίπτωση τῶν πολυόροφων κατασκευῶν, νὰ ἀντισταθμίσει κατὰ τρόπο ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὸ τὴν ἀναγκαστικὴ ἔλλειψη ἄμεσης ἐπαφῆς μὲ τὸ ἔδαφος. Ἐλάχιστοι ἐπίσης μπόρεσαν νὰ προβλέψουν (καὶ λιγότερο ἀπ' ὅλους οἱ προπαγανδιστὲς τῶν κηπουπόλεων σὰν τὸν Unwin) τὴν ἄμετρη σπατάλη στὴν ὁποία θὰ ὁδηγοῦσε ἀναγκαστικὰ ἡ μαζικὴ ἐπικράτηση ἑνὸς παρεφθαρμένου προτύπου κηπούπολης. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας δὲν φάνηκε νὰ ὑποπτεύονται πὼς αὐτὸ τὸ πρότυπο θὰ μποροῦσε νὰ ἐκφυλιστεῖ στὶς μορφὲς ποὺ πῆρε ἡ προαστιακὴ ἀνάπτυξη στὸν 20ὸ αἰώνα.

Ἡ ἀνάπτυξη λαϊκῶν πολυκατοικιῶν καὶ τὰ ἐχθρικὰ πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ δρόμου πρότυπα τοῦ 19ου αἰώνα: 1879-1938

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1918, στὰ ἀστικὰ κέντρα ποὺ διογκώνονταν ραγδαῖα, ὅπως ἡ Νέα Ὑόρκη, τὸ Παρίσι καὶ τὸ Λονδίνο, οἱ θεωρητικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ μὲ βάση τὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο παρουσίασαν ὁρισμένες μεταβολές. Στὴ Νέα Ὑόρκη ἔγιναν συνεχεῖς προσπάθειες νὰ ἐπιτευχθοῦν βελτιωμένες συνθῆκες λαϊκῆς κατοικίας μὲ πρότυπο τὴν πολυκατοικία ποὺ εἶχαν σχεδιάσει οἱ George Post καὶ George Dresser τὸ 1879, ἐνῶ στὸ Παρίσι ὁ Eugene Henard προσπάθησε νὰ δώσει νέα μορφὴ στὴν τυπικὴ λεωφόρο τοῦ Haussmann υἱοθετώντας οἰκοδομικὲς γραμμὲς μὲ ὀπισθοχωρήσεις κατὰ διαστήματα στὸν πρότυπο δρόμο ποὺ μελέτησε τὸ 1903 καὶ ποὺ ὀνόμασε boulevard à redans (σχ. 2). Τὴν ἴδια ἐποχὴ στὸ Λονδίνο οἱ Unwin καὶ Parker χρησιμοποίησαν στοίχους σπιτιῶν μὲ παρόμοιες ὀπισθοχωρήσεις γιὰ νὰ προσδώσουν γραφικότητα στὸ Hampstead Garden Suburb ποὺ σχεδίασαν τὸ 1906. Ἡ παράδοση αὐτὴ συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν Le Corbusier, ὁ ὁποῖος, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ δεκαετία, σχεδίασε, ἀκολουθώντας τὸν Unwin, συγκροτήματα κατοικίας μὲ τεθλασμένη οἰκοδομικὴ γραμμὴ ποὺ θὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μιὰν ἐλεύθερη σύνθεση τυπικῶν μονάδων φτιαγμένων μὲ μπετόν: τὰ περίφημα *Σπίτια Domino* τοῦ 1915.

Ὅλες αὐτὲς οἱ λύσεις, κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἐπιχειροῦσαν συνειδητὰ τὴ διάσπαση τῆς συνεχοῦς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, μαρτυροῦσαν οὐσιαστικὰ μιὰν ἀντίδραση πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ παραδοσιακοῦ δρόμου.

Στὴ Νέα Ὑόρκη μερικοὶ ἀρχιτέκτονες ἀνέπτυξαν ἀκόμη περισσότερο τὸ πρότυπο πολυκατοικίας τῶν Post καὶ Dresser. Ἰδιαίτερη θέση ἀνάμεσά τους κατέχει ὁ Ernest Flagg: οἱ βελτιωμένοι τύποι πολυκατοικίας ποὺ σχεδίασε τὸ 1896 γιὰ τὸ Housing Council ἔδειξαν πῶς μιὰ ἐσωτερικὴ αὐλὴ μὲ κατάλληλες ἐσοχὲς μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσει φῶς καὶ ἀέρα σὲ ὅλους τοὺς κατοικήσιμους χώρους (σχ. 1). Τὸ πρότυπο αὐτὸ τοῦ Flagg ἔμελλε νὰ ἀποτελέσει τὸ κύριο ὑπόδειγμα γιὰ τὴν ἀνέγερση πολυκατοικιῶν στὴ Νέα Ὑόρκη κατὰ τὰ ἑπόμενα σαράντα χρόνια μὲ ἀποκορύφωμα τὰ Dunbar Apartments τοῦ Paul Lawrence τὸ 1926 καί, τελικά, τὰ Harlem River Homes τὸ 1938. Καὶ στὰ δυὸ αὐτὰ συγκροτήματα ἐξαντλήθηκαν ὅλα τὰ φυσικὰ περι-

1.
Νέα Ὑόρκη, 1896. Τὸ πρότυπο τοῦ Ernest Flagg ποὺ ἔμελλε νὰ κυριαρχήσει τὰ ἑπόμενα σαράντα χρόνια ὡς ὑπόδειγμα γιὰ τὸν σχεδιασμὸ λαϊκῶν πολυκατοικιῶν σ' αὐτὴ τὴν πόλη. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁρισμένες ἐγκαταστάσεις ὑγιεινῆς περιλαμβάνονται μέσα στὸν κύριο χῶρο διαμονῆς.

2.
Παρίσι, 1903. Τὸ boulevard à redans τοῦ Eugene Henard. "Ενα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐχθρικὰ πρὸς τὸν παραδοσιακὸ δρόμο πρότυπα, μὲ δεντροφυτευμένες αὐλὲς ποὺ ἐπικοινωνοῦν ἀπευθείας μὲ τὸ πεζοδρόμιο.

1.
New York. 1896. Ernest Flagg's model tenement which was destined to dominate tenement planning in the city for the next forty years. Note that sanitary fittings etc. are included within the main living space.

2.
Paris. 1903. Eugene Henard's "boulevard à redans." One of the earliest "anti-street" set back models, proposing garden courtyards opening directly off the sidewalk.

1

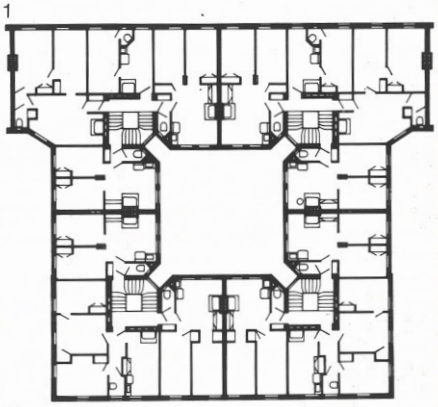

2

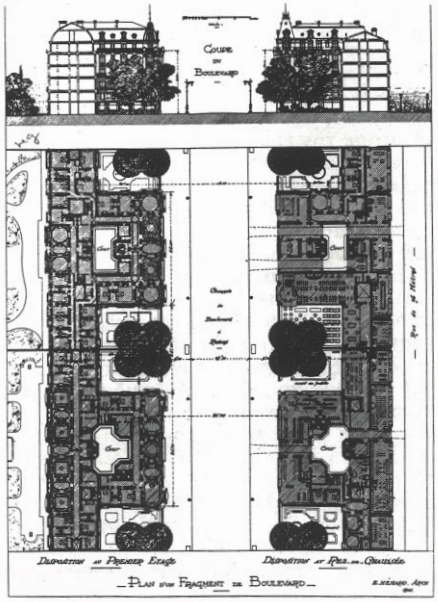

θώρια δημιουργίας χώρου μὲ τὴ χρησιμοποίηση ἐσοχῶν στὶς ἐσωτερικὲς αὐλές. Τὴν ἴδια ὡστόσο ἐποχὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπισημάνει τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς τάσης νὰ καταργηθεῖ ἡ συνέχεια τοῦ δρόμου, ἰδιαίτερα στὰ σχέδια προτύπων συγκροτημάτων ποὺ ὑποβλήθηκαν τὸ 1934 στὴ Housing Authority τῆς Νέας Ὑόρκης. Φαίνεται πὼς ὁ ἐνδόμυχος διεθνισμὸς τοῦ New Deal εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀπομακρύνει τοὺς Ἀμερικανοὺς ἀρχιτέκτονες ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ δρόμου καὶ νὰ στρέφει τὴν προσοχή τους πρὸς τὰ πρότυπα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρασιοναλισμοῦ, τοὺς στοίχους σπιτιῶν καὶ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα μὲ ὀπισθοχωρήσεις - πρότυπα ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν ὁλικὴ μεταμόρφωση τῆς πόλης σ' ἕνα συνεχὲς πάρκο.

Τὸ πρότυπο τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου καὶ ἡ ἐξέλιξή του: 1895-1923

Στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, ἡ ἀνάπτυξη πρότυπων πολυκατοικιῶν ἀκολούθησε στὸ μεταξὺ μιὰν ἐντελῶς διαφορετικὴ κατεύθυνση· μιὰ κατεύθυνση ποὺ εἶχε σὰν πρωταρχικὸ στόχο τὴ διατήρηση τῆς ἔννοιας τοῦ δρόμου. Ἀπὸ τὸν μεταρρυθμιστικὸ νόμο γιὰ τὶς πολυκατοικίες τοῦ Βερολίνου τὸ 1897 (σχ. 3) ὡς τὴ μελέτη τοῦ H.P. Berlage γιὰ τὸ Νότιο Ἀμστερνταμ τὸ 1917, οἱ μελετητὲς καὶ οἱ θεωρητικοὶ στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ὁλλανδία ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς τύπου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου μὲ πολυκατοικίες στὴν περίμετρο ποὺ θὰ διατηροῦσε τὴν πλαστικὴ συνέχεια τοῦ δρόμου, ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ ἔκανε τὴν ἐσωτερικὴ αὐλὴ ποὺ σχηματίζεται ἔτσι χρήσιμη σὰν περίκλειστο ἡμικοινόχρηστο χῶρο. Ἕνα τέτοιο πρότυπο πολλαπλῆς κατοικίας εἶχε ἤδη προβλεφθεῖ σὲ μικρὴ κλίμακα ἀπὸ τὸν Frank Lloyd Wright μὲ τὰ διαμερίσματα Francisco Terrace ποὺ χτίστηκαν στὸ Σικάγο τὸ 1895. Ἔμελλε ὅμως νὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ πολὺ μεγαλύτερη κλίμακα μὲ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ Νότιου Ἀμστερνταμ ἀπὸ τὸν Berlage καὶ μὲ τὸν οἰκισμὸ Tusschendyken τοῦ J.J.P. Oud ποὺ κτίστηκε στὸ Ρότερνταμ μετὰ τὸ 1918.

Μέχρι τὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1920-30 τὸ πρότυπο τοῦ χτισμένου κατὰ τὴν περίμετρο οἰκοδομικοῦ τετραγώνου (σχ. 4) γνώρισε μιὰ σύντομη περίοδο καθολικῆς ἀποδοχῆς στὴν Εὐρώπη ὡς ἡ τυπικὴ μονάδα ἀστικῆς κατοικίας χαμηλοῦ κόστους. Μὲ αὐτὴ τὴ μορφὴ ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του στὶς παρυφὲς πόλεων τόσο ἀπομακρυσμένων μεταξύ τους ὅπως τὸ Βερολίνο, ἡ Βιέννη καὶ τὸ Ἐλσίνκι. Ἡ εὐρύτατη αὐτὴ ἀποδοχὴ φαίνεται ὅτι σημειώθηκε σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὸ ἴδιο τὸ πρότυπο εἶχε ἤδη τροποποιηθεῖ σὲ σημαντικὸ βαθμό, ἰδιαίτερα στὸ συγκρότημα Spangen τοῦ Michiel Brinkman ποὺ κτίστηκε στὸ Ρότερνταμ τὸ 1921 (σχ. 5). Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ σχετικὰ ἄγνωστου ἀκόμη ἔργου εἶναι ὅτι πλούτισε τὴν ἐσωτερικὴ αὐλὴ τοῦ τυπικοῦ τετραγώνου τοῦ Berlage μ' ἕναν ὑπερυψωμένο ἀνοικτὸ διάδρομο στὴ στάθμη τοῦ τρίτου ὀρόφου, ποὺ ἐξασφάλιζε τὴν προσπέλαση σὲ περιμετρικὰ τοποθετημένες διόροφες μονάδες. Ὁ συνεχὴς αὐτὸς ἀνοικτὸς διάδρομος εἶχε, ὑποτίθεται, τέτοιο πλάτος ὥστε νὰ χρησιμεύει σὰν ὑποκατάστατο τοῦ δρόμου, παρέχοντας ἐπαρκὴ χῶρο ὄχι μόνο γιὰ τὴν προσπέλαση καὶ ἐξυπηρέτηση τῶν διαμερισμάτων ἀλλὰ καὶ γιὰ παιχνίδια τῶν παιδιῶν ἢ κουβέντες τῶν μεγάλων στὰ κατώφλια. Ὁ Brinkman (ὅπως καὶ οἱ Smithson μετὰ ἀπ' αὐτὸν στὴ δεκαετία 1950-60) παρέβλεψε τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας τέτοιος δρόμος εἶναι ἀναπόφευκτα κλειστὸς ἀπὸ τὴ μιὰ μόνο πλευρὰ καὶ μὲ πλάτος ποὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ κριθεῖ ἐπαρκὲς γιὰ ὅλες τὶς χρήσεις στὶς ὁποῖες εἶναι θεωρητικὰ ἀφιερωμένος. Ἡ σημασία ὡστόσο τοῦ Spangen ἔγκειται στὴν εἰσαγωγὴ ἑνὸς ἐντελῶς καινούριου στοιχείου γιὰ τὴν ἐξασφάλιση προσπέλασης σὲ διαμερίσματα μεγάλων πολυκατοικιῶν, καὶ συγκεκριμένα τοῦ συνεχοῦς ἀνοικτοῦ ἐξώστη· ἡ γόνιμη ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ στοιχείου στὴν ἐποχή μας ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Golden Lane Housing, ποὺ μελέτησαν οἱ Alison καὶ Peter Smithson τὸ 1952, ὡς τὸ Riverbend Housing Harlem, ποὺ σχεδίασε ὁ Davis Brodie τὸ 1964. Εἶχε ὅμως, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει, μιὰν εἰδικότερη, λανθάνουσα σημασία λόγω τῆς δυνατότητάς του νὰ δίνει μιὰ πιὸ διαφοροποιημένη καὶ πυκνὴ κλίμακα σὲ χαμηλοῦ ὕψους κτίρια κατοικίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ διατηρεῖ τὴ συνέχεια τοῦ δρόμου κι ἀπὸ τὴν ἄλλη κατορθώνει νὰ διαφοροποιεῖ τὶς ἐπιμέρους μονάδες καὶ νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἄμεση σύνδεσή τους μὲ τὸ ἔδαφος.

Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Le Corbusier: 1922-1956

Τόσο τὸ σχέδιο τοῦ Henard γιὰ τὴ λεωφόρο μὲ ὀπισθοχωρήσεις ὅσο καὶ τὸ πρότυπο οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τοῦ Berlage ἔμελλαν νὰ ἀποτελέσουν τὰ στοιχεῖα μιᾶς λαμπρῆς, ἂν καὶ σχετικὰ ὄχι πραγματοποιήσιμης σύνθεσης στὴν ὑποθετικὴ πόλη τῶν 3 ἑκατομμυρίων κατοίκων ποὺ σχεδίασε ὁ Le Corbusier τὸ 1922 (σχ. 6). Στὴ ville contemporaine κάθε οἰκοδομικὸ τετράγωνο περικλείνει ἕναν εὐρὺ κοινόχρηστο χῶρο πρασίνου, ἐνῶ οἱ μάζες του προβάλλουν ἢ ὀπισθοχωροῦν μέσα σ' ἕνα συνεχὲς πάρκο. Οἱ μονάδες κατοικίας ἀποτελοῦνται ἀπὸ διόροφα διαμερίσματα duplex σὲ σχῆμα Γ ποὺ τὸ καθένα ἔχει τὸν δικό του κῆπο-βεράντα. Ἡ προσπέλαση ἐξασφαλίζεται μὲ εὐρεῖς ἀνοικτοὺς διαδρόμους, ὑπερυψωμένους κατὰ πέντε ὡς ἕντεκα ὀρόφους πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ἡ πόλη αὐτή, μελετημένη σὲ περιφερειακὴ κλίμακα, ἀποτέλεσε σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῶν εὐρωπαϊκῶν προτύπων κατοικίας. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἡ γενικὴ τάση ὁδηγοῦσε στὴν ἀκραία ρασιοναλιστικὴ γραμμὴ τοῦ Μοντέρνου Κινήματος ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ Krupp, ποὺ χτίστηκε στὸ Essen στὴ δεκαετία 1870-80 (σχ. 7), ὡς τὶς μέσου ὕψους πολυκατοικίες σὲ στοίχους τοῦ Zeilenbau, τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ προτύπου κατοικίας τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Le Corbusier ἔμεινε πάντα κάπως ἔξω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη, ὁδήγησε ὡστόσο τὴν πολυκατοικία στὴ λογική της διαμόρφωση: μιὰ αὐτοτελὴ μονάδα μὲ τὴ μορφὴ κατακόρυφης πλάκας ποὺ στέκεται ἐλεύθερα στὸν χῶρο (ἡ γειτονιὰ δηλαδὴ σὰν μεγακατασκευή). Ὁ Le Corbusier στάθηκε τὸ ἴδιο ἀμφίρροπος ἀπέναντι στὴν παράδοση τοῦ περίκλειστου δρόμου ὅσο καὶ οἱ σχεδιαστὲς κηπουπόλεων. Μετὰ τὸν Henard καὶ τὸν Unwin μποροῦσε νὰ δεχτεῖ τὴ συνεχὴ πρόσοψη μόνο ἂν τὸ μῆκος της διακοπτόταν ἀπὸ ὀπισθοχωρήσεις. Ἀνάμεσα στοὺς κύριους στόχους του φαίνεται πὼς ἦταν καὶ ἡ «ὑπαιθροποίηση» τοῦ Παρισιοῦ τοῦ Haussmann μὲ τὴν εἰσαγωγὴ νέων προτύπων ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ λειτουργήσουν σὲ πολὺ μεγαλύτερη κλίμακα. Ἀπὸ τὰ πρότυπά του ὅμως γιὰ τὴν Ἀκτινοβόλα Πόλη, ἐκεῖνο ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀσκήσει τὴ μεγαλύτερη ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου τῆς Νέας Ὑόρκης ἦταν περισσότερο ὁ πολυόροφος πύργος κατοικίας παρὰ ἡ πολυκατοικία-κατακόρυφη πλάκα. Ἀφοῦ ἀναπτύχθηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας 1930-40 ὡς μέσο αὔξησης τῆς πυκνότητας γιὰ τὴ χαμηλοῦ εἰσοδήματος κατοικία στὴ Σουηδία καὶ τὴν Ὁλλανδία, ὁ πύργος υἱοθετήθηκε ὡς βασικὸ πρότυπο ἀπὸ τὴ New York City Housing Authority γιὰ τὸ διάστημα 1934-1965. Στὸ μεταξὺ τόσο ἡ κατακόρυφη πλάκα ὅσο καὶ ὁ πύργος ἔπαιξαν ἀμοιβαῖα διαζευκτικοὺς ρόλους στὸν σχηματισμὸ τοῦ λεγόμενου μικτοῦ εἴδους ἀνάπτυξης, δηλαδὴ τοῦ συνδυασμοῦ πολυόροφων καὶ χαμηλῶν κτιρίων κατοικίας ποὺ κυριάρχησε στὴν ἀγγλικὴ πολεοδομία κατὰ τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ προτύπου ἀνοικτῶν στοίχων: 1923-1933

Τὸ καλύτερο παράδειγμα γιὰ τὴ ριζικὴ μεταβολὴ ποὺ σημείωσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1920-30 οἱ γερμανικὲς ἀντιλήψεις στὸν τομέα τοῦ οἰκιστικοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Otto Haesler. Ἀπὸ τὸ Siedlung Italienischer Garten στὸ Siedlung Georgsgarten, ποὺ σχεδίασε ἀντίστοιχα τὸ 1923 καὶ τὸ 1924, τὸ γενικὸ πρότυπο μετασχηματίζεται ἐντελῶς· ἡ τυπικὴ διάταξη τετραγώνων ποὺ τοποθετοῦνται παράλληλα πρὸς τὸν δρόμο μεταβάλλεται σ' αὐτὸ ποὺ ἀποτελοῦσε ἤδη τὴν κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Zeilenbau, συγκεκριμένα τοὺς ἀνοικτοὺς στοίχους ἴσου μήκους ποὺ διατάσσονται κάθετα στὸν δρόμο καὶ σὲ σταθερὴ ἀπόσταση μεταξύ τους. Δὲν ἔμενε τώρα πιὰ παρὰ νὰ αὐξηθεῖ τὸ ὕψος τοῦ τυπικοῦ τριόροφου στοιχείου τοῦ Haesler μὲ τὴν εὔστοχη χρησιμοποίηση τοῦ ἀνελκυστήρα (σχ. 8). Τοῦτο ἀκριβῶς προσπάθησε νὰ δικαιολογήσει ὁ Gropius

3.
Βερολίνο, 1900. Παράδειγμα διάταξης πολυκατοικιῶν μετὰ ἀπὸ τὸν μεταρρυθμιστικὸ νόμο τοῦ 1897. Ἀκανόνιστες ἐσωτερικὲς αὐλὲς περικλείονται ἀπὸ ἕνα οἰκοδομικὸ τετράγωνο χτισμένο κατὰ τὴν περίμετρο, ποὺ εὐθυγραμμίζει τὸ συγκρότημα μὲ τὴ ρυμοτομικὴ γραμμή.

4.
Βερολίνο, 1925. Τυπικὴ εὐρωπαϊκὴ διάταξη οἰκοδομικοῦ τετραγώνου χτισμένου κατὰ τὴν περίμετρο. Ἡ ἰδιαίτερη αὐτὴ μορφὴ καθιερώθηκε ὡς τὸ μέγιστο ἐπιτρεπόμενο ὅριο ἐκμετάλλευσης τῶν οἰκοπέδων στὸ Βερολίνο μετὰ τὸ 1925.

5.
Ρότερνταμ, 1921. Τὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα Spangen, μελετημένο ἀπὸ τὸν Michael Brinkman. Οἱ σειρὲς διόροφων διαμερισμάτων ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ ἕναν ὑπερυψωμένο ἀνοικτὸ διάδρομο ποὺ συνδέει ὅλες τὶς μονάδες μὲ τὶς κεντρικὰ τοποθετημένες κοινόχρηστες ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ ἡ περίμετρος τοῦ συγκροτήματος εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν ὑφιστάμενη ρυμοτομία.

6.
Παρίσι, 1922. Ἡ μελέτη τοῦ Le Corbusier γιὰ οἰκοδομικὸ τετράγωνο μὲ ἐσωτερικὴ αὐλὴ καὶ ἐξωτερικοὺς διαδρόμους προσπέλασης τῶν διαμερισμάτων.

7.
Essen, 1870. Ὁ ἐργατικὸς οἰκισμὸς τῶν Krupp. Ἡ ἐξαιρετικὰ ὀρθολογικὴ διάταξη προαναγγέλλει τὶς λύσεις τύπου Zeilenbau ποὺ θὰ ἐπικρατήσουν ἀργότερα στὴ Δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης.

8.
CIAM, 1930. Παραστατικὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Walter Gropius ποὺ δείχνει τὰ πλεονεκτήματα τῶν πολυόροφων κτιρίων σὲ σχέση μὲ τὰ χαμηλὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐλεύθερου χώρου ποὺ ἀφήνουν μεταξύ τους.

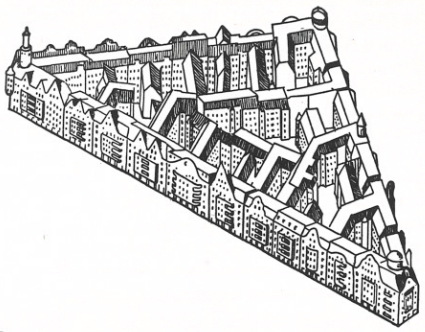

3

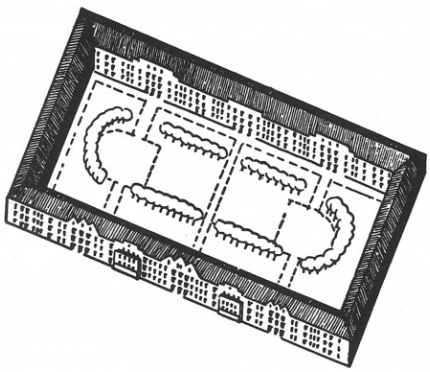

4

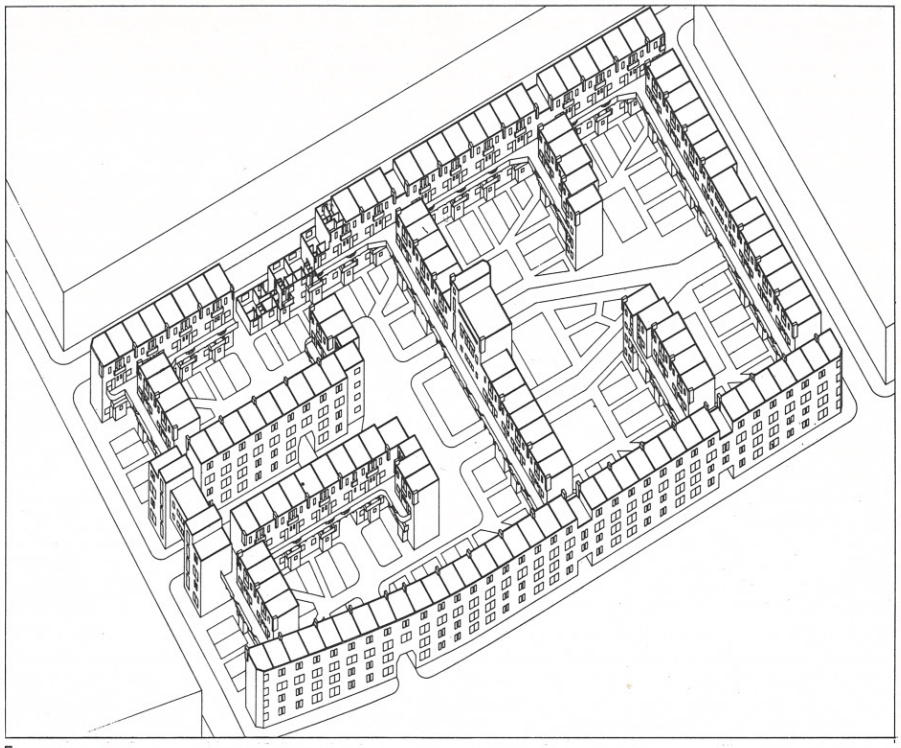

5

6

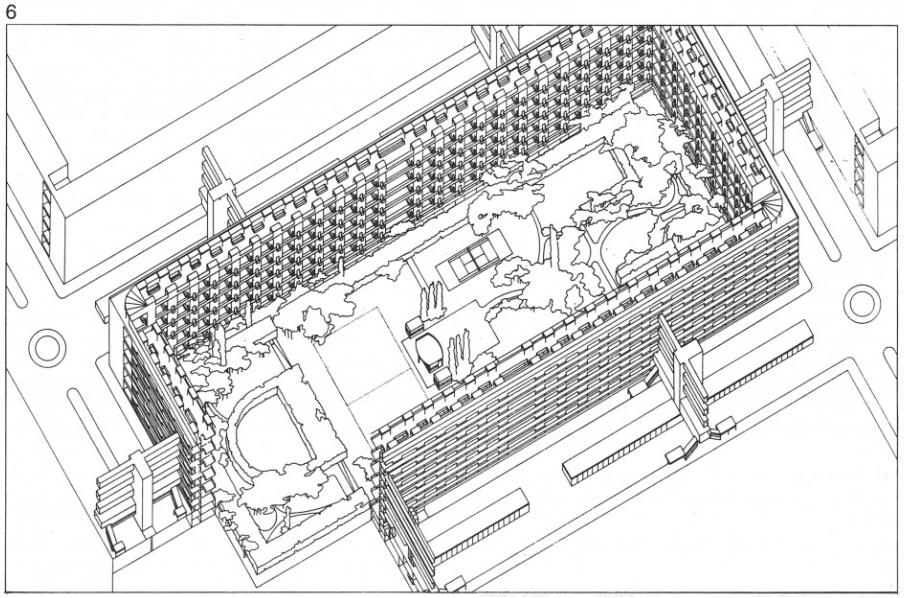

3.
Berlin. 1900. Courtyard tenement planning after the reform law of 1897. Irregular courtyards contained within a larger peripheral block that re-aligns the whole development with the street.

4.
Berlin. 1925. Typical European peripheral block planning. This particular version became the legal maximum development in Berlin after 1925.

5.
Rotterdam. 1921. Spangen housing. Michael Brinkman's tiered two story houses served by an elevated deck. The deck connects all the units peripherally to the public facilities located in the centre, while the perimeter re-aligns the whole development to the existing street grid.

6.
Paris. 1922. Le Corbusier's projected version of a peripheral courtyard block with deck access.

7.
Essen. 1870. Krupp workers' housing. The highly rationalised layout anticipates the later Zeilenbau approach of the Weimar Republic.

8.
CIAM. 1930. Walter Gropius' didactic demonstration of the advantages of high rise over low rise, in respect of optimising the amount of open space between blocks.

7

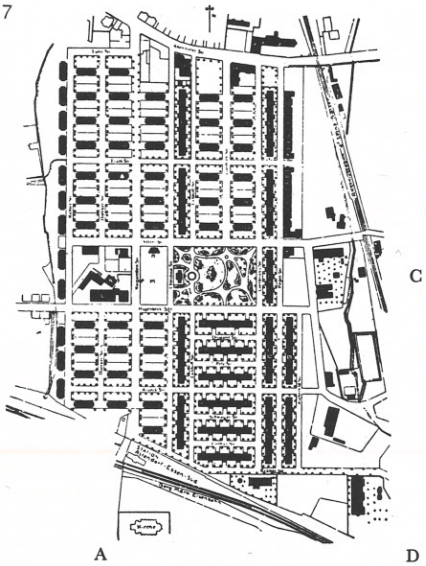

8

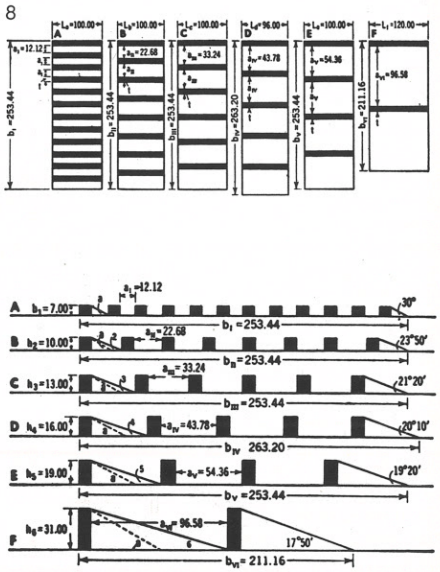

στὸ δοκίμιό του *Rationelle Bebauungsweisen*, ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1930, γράφοντας: «Σὲ δεκαόροφες ἢ δωδεκαόροφες πολυκατοικίες ἀκόμη καὶ ὁ ἔνοικος τοῦ ἰσογείου μπορεῖ νὰ δεῖ τὸν οὐρανό. Ἀντὶ λωρίδων πρασιᾶς 20 μέτρων πλάτους, τὰ παράθυρα βλέπουν σὲ δεντροφυτευμένες ἐκτάσεις ποὺ ἔχουν πλάτος 100 μέτρων καὶ ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ ἀέρα, καθὼς καὶ γιὰ τὸ παιχνίδι τῶν παιδιῶν». Τὸ ρασιοναλιστικὸ αὐτὸ κτίριο μὲ μορφὴ κατακόρυφης πλάκας, ποὺ δικαιώνεται κυρίως λόγω τῆς δυνατότητας ἀπελευθέρωσης τοῦ ἐδάφους ποὺ προσφέρει ἡ ἀμερικανικὴ τεχνικὴ (ὁ Gropius εἰκονογραφεῖ τὸ κείμενό του μὲ τοὺς Sunlight Towers τῶν Kocher καὶ Ziegler), ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσει, μαζὶ μὲ τὸν πύργο διαμερισμάτων, τὸ κύριο πρότυπο κατοικίας ὑψηλῆς πυκνότητας τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου. Μέχρι τότε, τουλάχιστον στὴν Εὐρώπη, οἱ στοῖχοι τριόροφων ἢ τετραόροφων ἐξακολουθοῦσαν νὰ κυριαρχοῦν ὡς ὁ πιὸ ἀποδεκτὸς τύπος, καὶ μὲ αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ μορφὴ χρησιμοποιήθηκαν στὸ ὑποδειγματικὸ CIAM Siedlung Neubuhl, ποὺ κτίστηκε ἔξω ἀπὸ τὴ Ζυρίχη τὸ 1932 (σχ. 9). Γιὰ μιὰν ἀκόμη φορά, ὅμως, ὁ θρίαμβος ἑνὸς προτύπου, συγκεκριμένα τῶν παράλληλων ἐλεύθερων στοίχων κτιρίων, φαίνεται πὼς ὁδήγησε σχεδὸν μονομιᾶς στὴν ἀντίθετη θέση, μιὰ θέση ποὺ πρόβαλε τὴ συνεχὴ διάταξη σπιτιῶν μὲ μικρὴ αὐλὴ ὡς καθολικὴ λύση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας μὲ σχετικὰ ὑψηλὲς πυκνότητες. Πρῶτα ὁ Adolf Loos μὲ τὶς κατοικίες Heuberg τοῦ 1923 καὶ μετά, πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας 1920-30, ὁ Hugo Haring, ὁ Ludwig Hilberseimer καὶ τελικὰ ὁ Mies van der Rohe μελέτησαν διάφορες παραλλαγὲς τοῦ σπιτιοῦ μὲ αὐλὴ σὰν μιὰ καινούρια μονάδα οἴκησης, ἐνῶ τὸ 1933 ὁ Ὀλλανδὸς ἀρχιτέκτονας Leppla σχεδίασε ἕνα διόροφο τύπο σπιτιοῦ ποὺ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀξιοσημείωτη πυκνότητα τῶν 85 κατοίκων στὸ στρέμμα. Παρόλο ποὺ δὲν πρόκειται γιὰ σπίτι μὲ αὐλή, εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Frank Lloyd Wright πρότεινε, λίγα χρόνια μετά, τὸ Suntop Home ποὺ κτίστηκε στὸ Ardmore τῆς Πενσυλβανίας σὰν μιὰ νέα μονάδα γιὰ πυκνὴ προαστιακὴ οἴκηση στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

Ἡ ἐξέλιξη τῆς κατοικίας χαμηλοῦ ὕψους: 1948-1966

Οἱ πρῶτες κινήσεις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἔγιναν ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ τὰ κτίρια μὲ μορφὴ πύργου ἢ κατακόρυφης πλάκας καὶ οἱ ἀνοικτοὶ στοῖχοι εἶχαν υἱοθετηθεῖ ἀπὸ ὅλους ὡς τυπικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τῶν περιοχῶν κατοικίας. Εἶναι ἀρκετὰ παράδοξο ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστροφὴ πρὸς ἕνα χαμηλοῦ ὕψους ὑπόδειγμα ἔπαιξε κάποιο ρόλο καὶ ὁ Le Corbusier, ἂν καὶ ποτὲ δὲν ἔκτισε κατοικίες μ' αὐτὴ τὴ μορφή. Ἡ πρώτη του δοκιμὴ γιὰ σύμπλεγμα κατοικιῶν χαμηλοῦ ὕψους μὲ μικρὲς αὐλὲς (ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ πανεπιστημιακὸ συγκρότημα τοῦ 1923) ἔγινε τὸ 1948 μὲ τὴ μελέτη του La Saint Baume (σχ. 10). Ἡ μελέτη αὐτή, στὴν ὁποία ἡ ἀστικὴ ὑφὴ τοῦ χώρου εἶχε προκύψει ἄμεσα ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Le Corbusier νὰ ξαναζωντανέψει τὸ μεσογειακὸ θολωτὸ «μέγαρον», ἀποτέλεσε τὴν οὐσιαστικὴ ἀφετηρία γιὰ τὸ γονιμότερο σὲ ἐπιρροὲς συγκρότημα χαμηλῶν κατοικιῶν ποὺ κτίστηκε μεταπολεμικά, συγκεκριμένα τὸ Siedlung Halen ποὺ ὁλοκληρώθηκε γύρω στὸ 1960 ἔξω ἀπὸ τὴ Βέρνη (σχ. 11).

Στὴ δεκαετία 1950-60, ποὺ ὁδήγησε στὸ Halen, ἀναπτύχθηκε καὶ ἡ εὐαισθησία τῶν λεγόμενων «μπρουταλιστῶν», ποὺ ἔμελλε νὰ ἀπορρίψει ἐντελῶς ὄχι μόνο τὴν ἀποσπασματικὴ ἐργασία τῶν νεώτερων ὀπαδῶν τῶν κηπουπόλεων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξίσου ἄγονο πρότυπο τοῦ Zeilenbau ὅπως ἑρμηνευόταν στὰ πρῶτα σημαντικὰ συγκροτήματα ὑψηλῆς πυκνότητας ποὺ κτίστηκαν στὴν Ἀγγλία μετὰ τὸν πόλεμο. Ἡ καινούρια τούτη εὐαισθησία, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ κοινωνιολογία καὶ ἀπὸ μιὰ μαχητικὴ διάθεση ἐπανεκτίμησης τῶν ἀρετῶν τοῦ περίκλειστου δρόμου τοῦ 19ου αἰώνα, προσπάθησε, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Peter καὶ Alison Smithson, νὰ καθιερώσει σχήματα συσχετισμοῦ καὶ ταυτότητας ποὺ θὰ ὁδηγοῦσαν «στὴν ἀνάπτυξη συστημάτων ἀπὸ ἀλληλένδετα κτιριακὰ συμπλέγματα ποὺ νὰ ἀντιστοιχοῦν καλύτερα στὸ πλέγμα τῶν ὑφιστάμενων σήμερα κοινωνικῶν σχέσεων.» Ἔτσι, στὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα Golden Lane, ἔχοντας σὰν πρότυπα τὰ προπολεμικὰ πολεοδομικὰ σχέδια τοῦ Le Corbusier καὶ τὸ Spangen τοῦ Brinkman, μεταχειρίστηκαν τὸν ὑπερυψωμένο ἀνοικτὸ διάδρομο, υἱοθετώντας τὴν ἄποψη ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ὑποκαταστήσει τὸν περίκλειστο δρόμο· μιὰν ἄποψη ποὺ παρέβλεπε τὸν ὀπτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀμφίπλευρα κτισμένου παραδοσιακοῦ δρόμου. Ἐντούτοις ἡ εὐαισθησία τῶν «μπρουταλιστῶν» ἦταν σημαντική, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐμφανίστηκε σὲ μιὰ περίοδο κυριαρχίας τοῦ μικτοῦ εἴδους ἀνάπτυξης ποὺ ἀποδεχόταν εὔκολα τὸν ἀσυνεχὴ καὶ ἀδιαφοροποίητο ὑπαίθριο χῶρο, καθὼς καὶ τὴν ἀνισότητα εὐκολιῶν σὲ κτίρια ἐντελῶς διαφορετικοῦ ὕψους. Ὅπως παρατήρησε κάποιος: «Ἂν ἡ λαϊκὴ πολυκατοικία ἐπέβαλλε τὸν συγχρωτισμό, τὸ μικτὸ εἶδος ἀνάπτυξης ἐπέβαλλε τὶς διακρίσεις.»

Ἂν ἀπέτυχαν στὸν στόχο τους νὰ σχεδιάσουν γιὰ τὶς σημερινὲς κοινωνικὲς σχέσεις, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ προτάσεις τῶν Smithson, μαζὶ μὲ τὸ χωριὸ ποὺ μελέτησε ὁ James Stirling στὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1950-60, ἀποτελοῦσαν πραγματικὰ μιὰν ἐντελῶς νέα στρατηγικὴ στὸν τομέα τῆς κατοικίας. Μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας οἱ Ἄγγλοι, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Le Corbusier, εἶχαν ἤδη προσανατολιστεῖ πρὸς τὴν υἱοθέτηση μιᾶς γενικῆς πολιτικῆς κατοικίας βασισμένης στὰ χαμηλὰ ὕψη. Πέρασε ὡστόσο ἀρκετὸς καιρὸς ὥσπου νὰ γίνει εὐρύτερα ἀποδεκτὸ τὸ πρότυπο αὐτό. Ἡ ἰδέα συνάντησε, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑπόμενης δεκαετίας, τὴν ἐπίμονη ἀντίδραση τῶν βρετανικῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν, πρῶτα στὸ Λονδίνο ὅπου ἡ πρόταση τῶν Martin καὶ Hodgkinson γιὰ τετραόροφα κτίρια κατοικίας ἀπορρίφθηκε ἐντελῶς ὡς πολὺ «προχωρημένη» γιὰ τὸν μέσο ἔνοικο, καὶ ἀργότερα στὸν ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1966 γιὰ τὸν οἰκισμὸ τοῦ Portsdown (σχ. 12), ὅπου οἱ κριτὲς χαρακτηριστικὰ ἀποδοκίμασαν αὐτὸ ποὺ ὀνόμασαν «ταπητουργικὴ ἀντιμετώπιση» («carpet treatment») τῶν συγκροτημάτων κατοικίας. Ἡ ἀντίσταση ὅμως εἶχε κιόλας ἀρχίσει νὰ κλονίζεται μιὰ καὶ ἡ ζωντάνια τῆς ἰδέας εἶχε ἤδη ἀποδειχτεῖ, πρῶτα στὴ γενικὴ διάταξη σπιτιῶν μὲ αὐλὴ ποὺ εἶχε σχεδιάσει τὸ 1960 ὁ Michael Neylan γιὰ τὸ Bishopsfield τοῦ Harlow (σχ. 13) κι ἔπειτα στὸ Siedlung Halen ποὺ εἶχε οἰκοδομηθεῖ τὸ 1962 ἔξω ἀπὸ τὴ Βέρνη μὲ μελέτη τοῦ Atelier 5. Ἀπὸ τότε ἡ ἀνάπτυξη κατοικίας χαμηλοῦ ὕψους μὲ ὑψηλὴ πυκνότητα κυριάρχησε στὴ βρετανικὴ οἰκιστικὴ πολιτικὴ μὲ ἐπιτυχημένα ἀποτελέσματα, ἐνῶ στὴν Ἑλβετία τὸ λεγόμενο «carpet housing» ἀποτελεῖ σήμερα τὴν τυπικὴ μέθοδο κατασκευῆς κατοικιῶν σὲ ἀπότομες πλαγιὲς ποὺ ὡς τότε θεωροῦνταν ἀκατάλληλες γιὰ ἀνάπτυξη. Ἀκόμη καὶ στὴν Ἀμερικὴ τὸ πρότυπο αὐτὸ ἄρχισε νὰ κερδίζει κάποια ἀναγνώριση· ἰδιαίτερα στὸ πρόσφατο συγκρότημα τῆς Urban Development Corporation ποὺ μελέτησε ὁ Werner Seligmann γιὰ τὴν Ithaca τῆς Νέας Ὑόρκης.

Θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηρίξομε ὅτι ἡ κατοικία χαμηλοῦ ὕψους μὲ ὑψηλὴ πυκνότητα συμφιλιώνει τὶς ἀνταγωνιστικὲς ἀπόψεις ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα γύρω ἀπὸ τὶς ἔννοιες τῆς πόλης καὶ τῆς ὑπαίθρου, ἀλλὰ τουλάχιστον μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσομε τὴ σημασία ποὺ ἔχει σὰν μιὰ μέση λύση σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ καθιερωμένες διακρίσεις μεταξὺ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ ἐξαφανίζονται γρήγορα.

9.
Ζυρίχη, 1932. Τὸ συγκρότημα Neubuhl. Τὸ Zeilenbau ἔχει χρησιμεύσει σὰν πρότυπο γιὰ μιὰ κηπούπολη μὲ χαμηλοῦ ὕψους κτίσματα σὲ ἐπικλινὲς ἔδαφος.

10.
Cap Martin, 1948. Τὸ οἰκιστικὸ συγκρότημα Roq et Rob. Ἡ μελέτη αὐτή, ποὺ συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴ μελέτη La Saint Baume, δείχνει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Le Corbusier προσπάθησε νὰ ξαναζωντανέψει τὸ μεσογειακὸ θολωτὸ «μέγαρον» σὰν βασικὸ modulus κατοικίας.

11.
Βέρνη, 1962. Τὸ συγκρότημα Siedlung Halen. Τὸ πρότυπο τοῦ Roq et Rob πραγματοποιημένο μὲ σχέδια τοῦ Atelier 5 σὰν μιὰ γειτονιὰ χαμηλοῦ ὕψους καὶ ὑψηλῆς πυκνότητας ἔξω ἀπὸ τὴ Βέρνη.

12.
Ὁ διαγωνισμὸς κατοικίας γιὰ τὸ Portsdown, 1966. Ἡ πρόταση τῶν Brawne, Gold, Jones καὶ Simpson. Μιὰ παραλλαγὴ τοῦ μικτοῦ εἴδους ἀνάπτυξης ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ Halen καὶ τὸ Bishopsfield.

13.
Harlow, 1960. Ἡ πρόταση τοῦ Michael Neylan γιὰ τὸ Bishopsfield τοῦ Harlow, ποὺ βασίζεται στὴν ἰδέα ἑνὸς ὁριζόντιου συμπλέγματος σπιτιῶν μὲ μικρὴ αὐλή.

9.
Zurich. 1932. Neubuhl. The Zeilenbau model handled as a low rise garden city on a sloping site.

10.
Cap Martin. 1948. "Roq et Rob" housing. This project, made at the same time as the "La Saint Baume" project, exemplifies Le Corbusier's revival of the Mediterranean vaulted megaron as a basic living module.

11.
Bern. 1962. Siedlung Halen. The "Roq et Rob" model realized to the designs of Atelier 5 as a low rise high density "enclave" outside Bern.

12.
Portsdown Housing Competition. 1966. Entry by Brawne, Gold, Jones and Simpson. A subtle version of mixed development taking Halen and Bishopsfield as its point of departure.

13.
Harlow. 1960. Michael Neylan's "carpet courtyard" housing for Bishopsfield, Harlow.

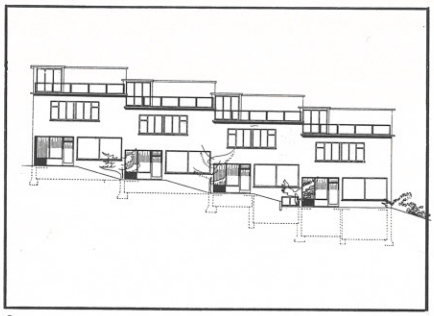

9

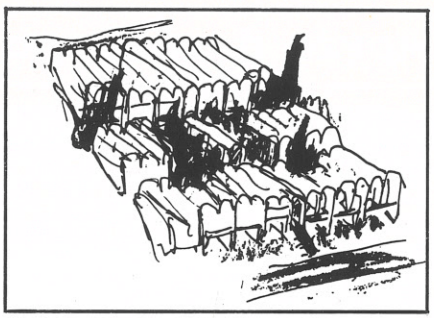

10

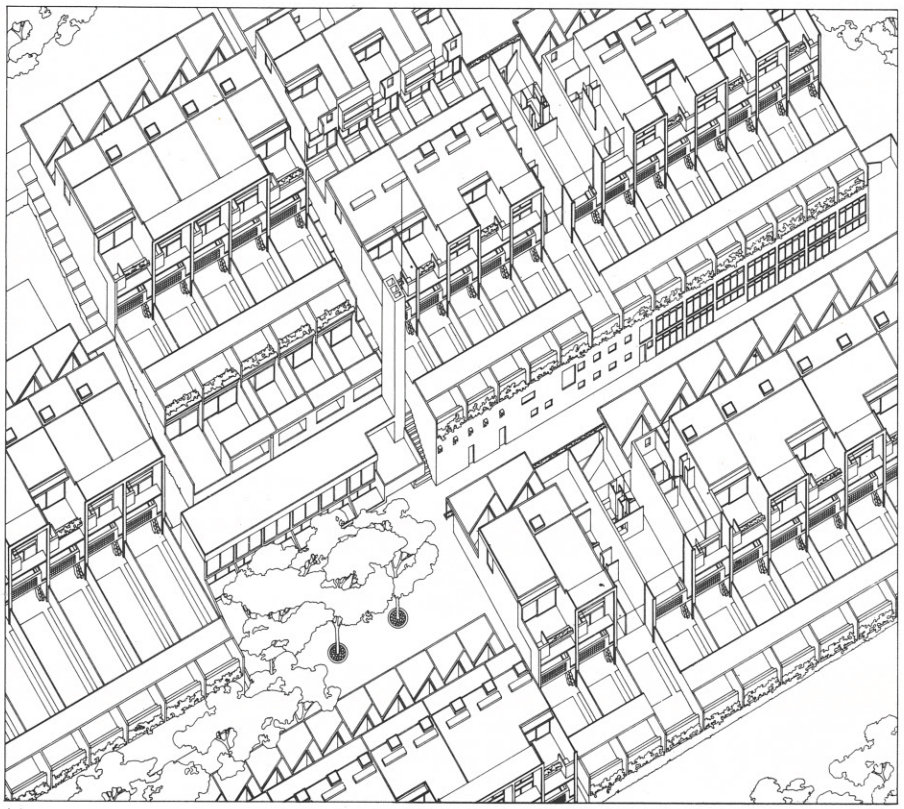

11

12

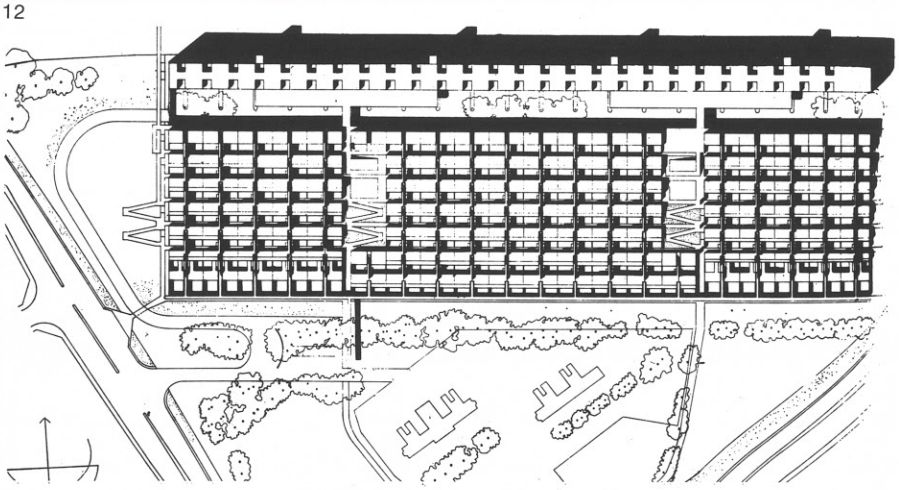

13

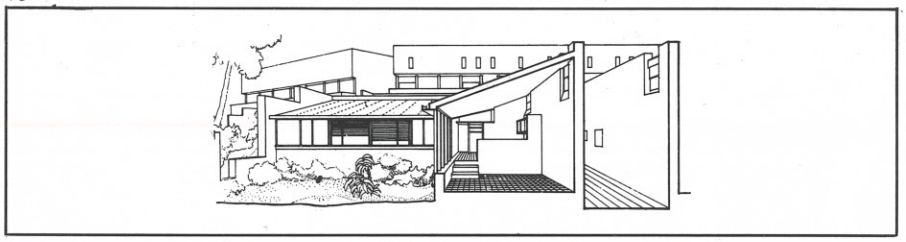

'Αρχὲς ὀργάνωσης καὶ στοιχεῖα τοῦ «πρωτοτύπου»

Τὸ «πρωτότυπο» βασίστηκε στοὺς περιορισμοὺς τοῦ τυπικοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τῆς Νέας 'Υόρκης (διαστάσεις 60 × 48 μ) καὶ μελετήθηκε ἔτσι ὥστε νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς ἀκόλουθες ἀπαιτήσεις:

1. Συγκρότηση τῶν κατοικιῶν τοῦ τετραγώνου κατὰ τρόπο ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ νὰ διατηρεῖ τὴν ἔννοια τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς στὸν δρόμο κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ δημιουργεῖ μιὰν αἴσθηση γειτονιᾶς.
2. Διάταξη ποὺ νὰ ἐπιτρέπει στὶς περισσότερες ἰδιωτικὲς εἰσόδους νὰ βλέπουν ἀπευθείας στὸν δρόμο καὶ ταυτόχρονα νὰ περιορίζει στὸ ἐλάχιστο τοὺς χωρὶς ἰδιαίτερο προορισμὸ ἐσωτερικοὺς ἐλεύθερους χώρους.
3. Ἔλεγχος τοῦ μεγέθους καὶ τῆς θέσης τῶν χώρων παιχνιδιοῦ γιὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ ἐξασφάλιση τῆς δυνατότητας ἄμεσης ἐπίβλεψής τους ἀπὸ τὴν κατοικία.
4. 'Ελαχιστοποίηση τῶν ἀθέατων, μὴ ἐνεργῶν ἐλεύθερων χώρων καὶ διευκόλυνση τῆς ἀναγνώρισης τῶν γειτόνων χάρη στὴν περιορισμένη προσπελασιμότητα καὶ τὴν ἐξασφάλιση «αὐθόρμητης» ἐπίβλεψης τῆς εἰσόδου στὸ συγκρότημα.
5. Παροχὴ ἰδιωτικῶν αὐλῶν σὲ ὅσο γίνεται περισσότερες μονάδες καὶ σαφὴς προσδιορισμὸς καὶ διάρθρωση τῆς χρήσης τῶν κοινόχρηστων, ἡμικοινόχρηστων καὶ ἰδιωτικῶν χώρων.
6. Πρόβλεψη εὔκολα προσπελάσιμων καὶ ἀσφαλῶν χώρων ἀποθήκευσης γιὰ ποδήλατα, καρότσια κλπ.
7. 'Εξασφάλιση καλοῦ προσανατολισμοῦ στὸν ἕνα τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς χώρους διαμονῆς καὶ ἐγκάρσιου ἀερισμοῦ γιὰ ὅλες τὶς μονάδες.
8. Πρόβλεψη δύο τουλάχιστον χώρων διαμονῆς στὶς μεγαλύτερες μονάδες ὥστε νὰ διευκολύνεται ὁ διαχωρισμὸς διαφορετικῶν δραστηριοτήτων καὶ ἡ δυνατότητα μιᾶς κάποιας διαφοροποίησης στὸν τρόπο ζωῆς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας.
9. Περιορισμὸς τοῦ ὕψους τοῦ κλιμακοστασίου πρὸς τὰ ἐπάνω μικρότερα διαμερίσματα σὲ δυόμισι ὀρόφους ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ δρόμου.
10. Περιορισμὸς τῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὸν χῶρο στάθμευσης σὲ ὁποιαδήποτε μονάδα στὰ 30 μ περίπου.

Ὅπως μελετήθηκε, τὸ «πρωτότυπο» ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα κύρια στοιχεῖα: τὴ μονάδα ποὺ βλέπει ἀπευθείας στὸν δρόμο, τὴν ἐσωτερικὴ μονάδα, τὸν ἐσωτερικὸ πεζόδρομο καὶ τὸ κοινόχρηστο κτίριο κοντὰ στὸν χῶρο στάθμευσης.

1.
Τὸ «πρωτότυπο» χαμηλοῦ ὕψους-μεγάλης πυκνότητας. 'Επάνω ἡ μονάδα ποὺ βλέπει στὸν δρόμο καὶ κάτω ἡ ἐσωτερικὴ μονάδα.

2.
'Η ἐσωτερικὴ μονάδα. Τομή. Κατόψεις ἰσογείου, α΄, β΄ καὶ γ΄ ὀρόφου.

3.
'Η μονάδα ποὺ βλέπει στὸν δρόμο. Τομή. Κατόψεις ἰσογείου (τυπικὰ διαμερίσματα σὲ δύο στάθμες μὲ δύο/τρία ὑπνοδωμάτια), α΄ ὀρόφου (μὴ τυπικὸ διαμέρισμα ἑνὸς ὑπνοδωματίου δίπλα στὴν εἴσοδο καὶ τυπικὰ διαμερίσματα σὲ δύο στάθμες μὲ δύο/τρία ὑπνοδωμάτια) καὶ β΄ ὀρόφου (τυπικὸ διαμέρισμα μὲ ἕνα/δύο ὑπνοδωμάτια).

4.
Πρόπλασμα γενικῆς διατάξεως.

5.
Γενικὴ διάταξη τυπικοῦ συγκροτήματος.

6.
Marcus Garvey Park Village στὸ Brownsville, Νέα 'Υόρκη (ἐφαρμογὴ σὲ ἀστικὸ χῶρο).

7.
Fox Hills στὸ Staten Island, Νέα 'Υόρκη (ἐφαρμογὴ σὲ προαστιακὸ χῶρο).

1.
Low rise high density prototype: prototypical unit types. Above, street unit; below, mews unit.

2.
Typical mews unit section. Ground floor, first floor, second floor, third floor.

3.
Typical street unit section. Plans. Ground floor (typical 2/3 bedroom duplexes). First floor (atypical 1 bedroom entry apartment and typical 2/3 bedroom duplexes). Second floor (typical 1/2 bedroom apartment).

4.
Low rise high density prototype: site model.

5.
Typical cluster.

1

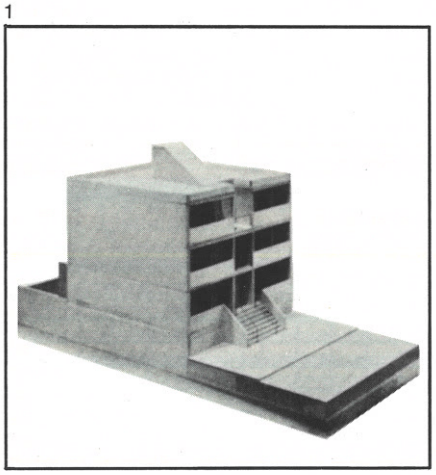

1

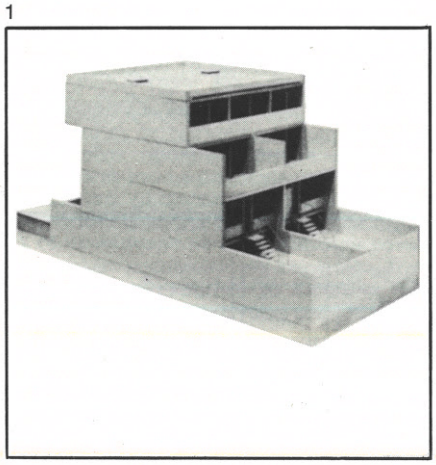

2

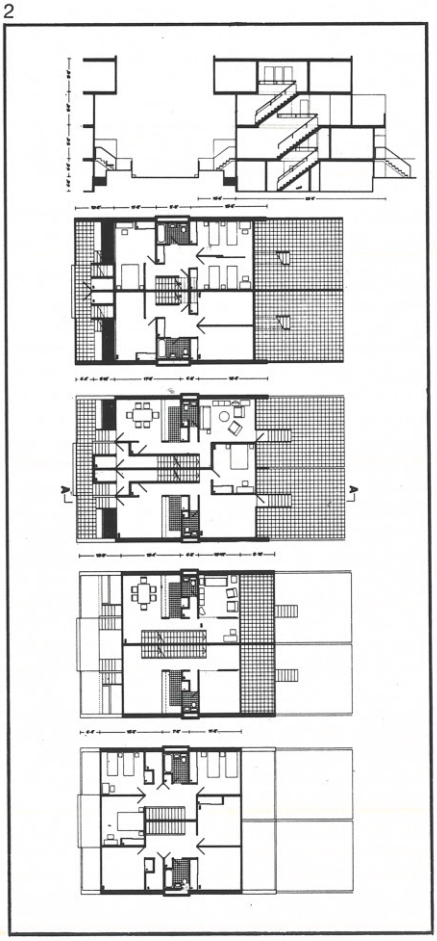

3

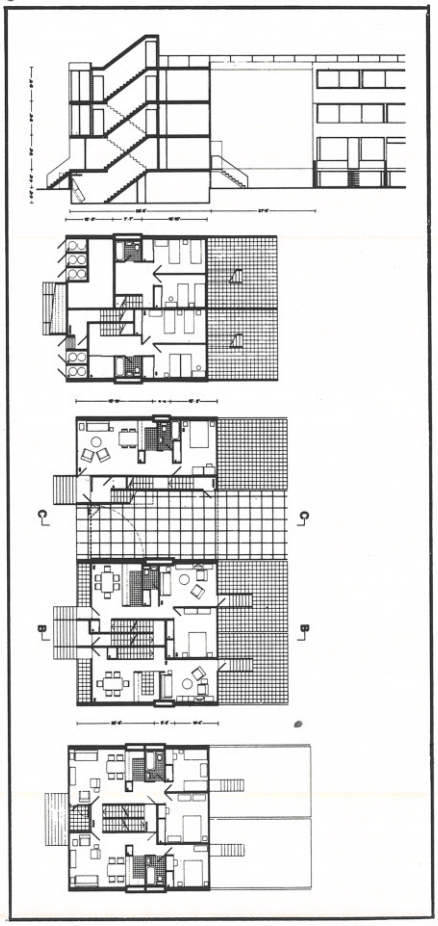

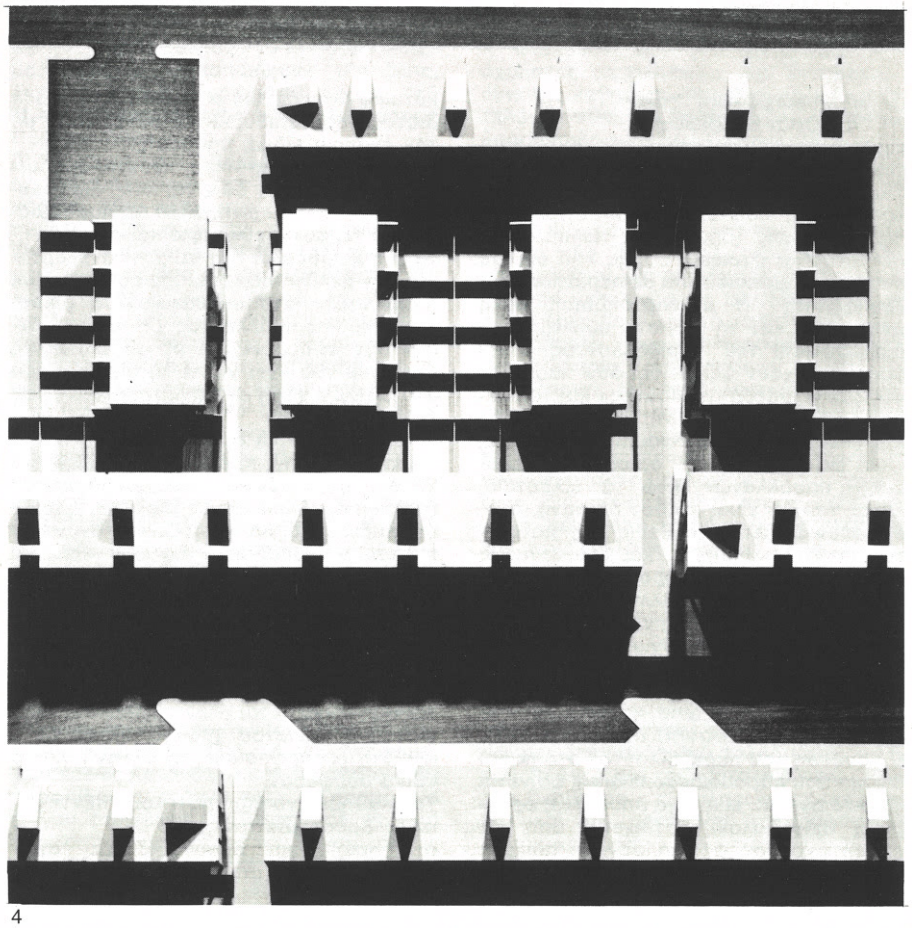

4

5

6

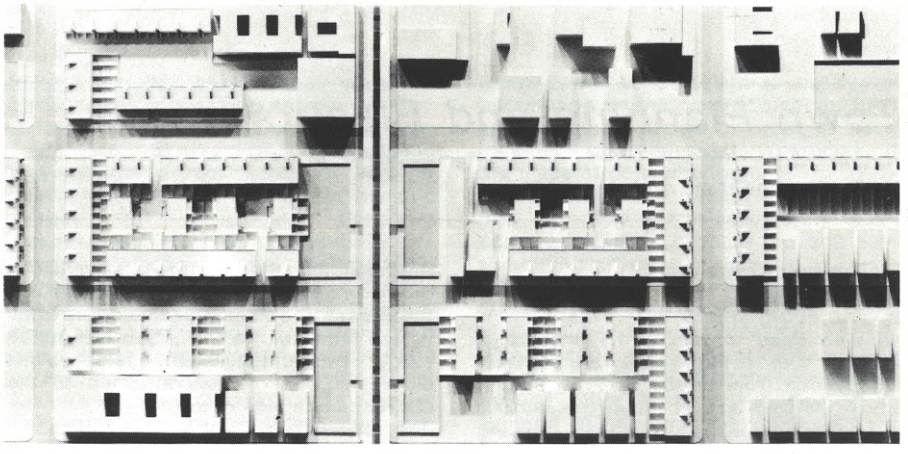

7

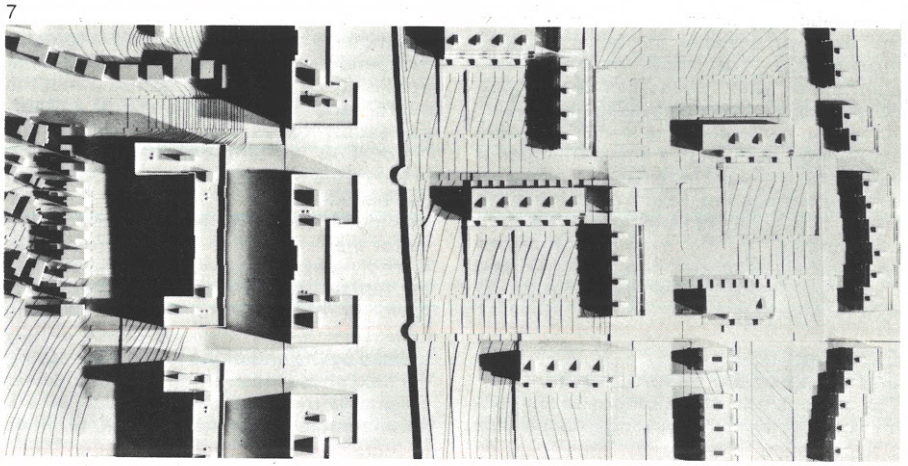

6.
Marcus Garvey urban renewal area, Brownsville, New York City (urban application).

7.
Fox Hills, Staten Island, New York (suburban application).

Ἠλεκτρονικὴ πολεοδομία

τοῦ ἀρχιτέκτονος Τ. Χ. Ζενέτου, 1962

3. Ἡ ἠλεκτρονικὴ πόλη (1)
β) Οἱ χῶροι διαβιώσεως

Ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ α΄ μέρος, τὰ στοιχεῖα-περιβλήματα δημιουργίας τῶν χώρων διαβιώσεως εἶναι τελείως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν φορέα, ποὺ ἔχει πολὺ μεγαλύτερη διάρκεια ζωῆς (ὅπως ἕνας πολυόροφος σκελετὸς τὰ στοιχεῖα δομῆς τοῦ ὁποίου ἐπαναχρησιμοποιοῦνται σὲ περίπτωση ἀλλαγῆς), (2). Ἡ ἀνεξαρτοποίηση αὐτὴ προσφέρει καὶ τὴ μέγιστη εὐελιξία στὴ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος. Στὴν πρόταση ἔχουν μελετηθεῖ δύο παραλλαγὲς μέ: «ἐπίπεδα-μεμβράνες» καὶ «ἐπίπεδα ὑποδοχῆς-δικτυώματα» (ἀπὸ συνθετικὲς ὕλες). Τὰ πρῶτα εἶναι πιὸ οἰκονομικά, ἀλλὰ ἐπιτρέπουν ἕναν ὁρισμένο μόνο ἀριθμὸ παραλλαγῶν, ἐνῶ τὰ τελευταῖα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι σχεδὸν διαφανῆ, προσφέρουν μεγάλη ἐλευθερία στὴ διάταξη, τὸ ποσοστὸ καλύψεως καὶ τοὺς τύπους στοιχείων δαπέδου (ἢ ὀροφῆς). Στὸ παράδειγμα τοῦ μικροπεριβάλλοντος ποὺ περιγράφεται ἐδῶ χρησιμοποιήθηκε ὁ τύπος «δικτύωμα» (χωρὶς μόνιμο δάπεδο καὶ ὀροφή).

Διάρθρωση τῆς ζωῆς καὶ τῶν χώρων διαμονῆς στὸ μέλλον.

Ἡ σύνθεση τοῦ περιβάλλοντος στὸ παράδειγμα ποὺ παρουσιάζουμε ὅπως φαίνεται καὶ στὰ σχέδια, εἶναι *μιὰ ὑποθετικὴ ἐφαρμογὴ τηλε-διαλογῆς στοιχείων ἀπὸ τὸν ἰδιώτη* ἀνάμεσα σὲ μιὰ μεγάλη ποικιλία προϊόντων τοῦ τομέα «χώρων διαμονῆς» ποὺ θὰ διαθέτει ἡ ἀγορὰ σὲ μερικὰ χρόνια. Τὰ στοιχεῖα τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν κάτοικο στὸν ἀστικὸ φορέα ὑποδοχῆς στὴ διάταξη ποὺ ἐπιθυμεῖ καὶ συνδέονται μὲ τὴν ἐναέρια εἰδικὴ ὑποδομή.

Ἡ κοινωνικὴ συγκρότηση τῶν ὑπο-ὁμάδων ποὺ ἐκφράζει δὲν θὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σημερινή, ἀλλὰ θὰ παρουσιάζει μιὰ τεράστια εὐκαμψία καὶ κινητικότητα στὴ διάρθρωσή της καὶ στὴν ἀνεξαρτησία τῶν μελῶν της λόγω τῆς δυνατότητας παράλληλης ἀνασυνθέσεως τοῦ μικρο-καὶ μακρο-περιβάλλοντος. (Ἡ «ἀνασύνθεση» δὲν ἀφορᾶ εἰδικὰ τὴ «μετακίνηση», ὅρος ποὺ θὰ ἔχει χάσει τὴ σημασία του στὸ μέλλον χάρη στὰ ἀναπτυγμένα μέσα τηλε-ἐνεργειῶν.)

Ὁ ἄνθρωπος ἢ ἡ ὁμάδα, ἀφοῦ κάνει τὸ «πενταετές» της πρόγραμμα ἀριθμοῦ καὶ τύπου συμβιούντων ἀτόμων καὶ τὶς περίπου προβλεπόμενες ἐξελίξεις (γέννηση παιδιῶν κά), θὰ νοικιάζει τὴν ἀναγκαία ἔκταση «οἰκοπέδου». Ἐφόσον καλύψει στὸ τέλος τῆς πρώτης «φάσεως» ὅλη τὴν ἔκταση, στὴν ἑπόμενη «φάση» ἢ θὰ ἐπεκταθεῖ πρὸς τὸν γειτονικὸ χῶρο μονάδας ποὺ θὰ ἔχει τυχὸν μειωθεῖ ἢ θὰ τὴν μεταφέρει σὲ ἄλλη θέση ἢ ἐπίπεδο. Τὰ «οἰκόπεδα» δὲν θὰ χρειάζεται νὰ εἶναι ἰδιόκτητα. Θὰ νοικιάζονται χωρὶς περιορισμὸ ἐλάχιστου ἢ μέγιστου χρόνου, ἐκτὸς ἂν ἡ κοινότητα ἀποφασίσει μιὰ ἀλλαγὴ γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον.

Τὸν καθημερινὸ βίο ἀποτελοῦν πέντε βασικὲς δραστηριότητες:

α) δημιουργικὴ δραστηριότητα, τηλε-ἐργασία ἀπὸ τὸ σπίτι (μόρφωση βασικά), «παιχνίδι»,

β) σωματικὴ ἄσκηση, τοπικὴ ἢ στὸ φυσικὸ περιβάλλλον τοῦ ἐδάφους,

γ) σεξουαλικὴ ζωή, ἀνάπαυση, «στιγμιαῖος» ὕπνος,

δ) κατανάλωση προϊόντων, διάθεση ἀπορριμμάτων,

ε) κοινωνικὲς ἐπαφὲς καὶ ἐκδηλώσεις.

Τὶς δραστηριότητες αὐτὲς προβλέπεται ὅτι θὰ ἐξυπηρετήσουν, ἀντίστοιχα:

α) Ἕνας κινητὸς σπονδυλωτὸς φορέας τοῦ σώματος, ἕνα δεύτερο «σῶμα» γιὰ ὅλες τὶς χρήσεις, μὲ χειριστήριο τηλε-ἐνεργειῶν καὶ συγκρότημα ὀπτικο-ἀκουστικῶν συστημάτων ἐπαφῶν.

Τὸ συγκρότημα αὐτό, γιὰ ὅσους θέλουν πλήρη ἀπομόνωση, θὰ βρίσκεται σὲ ἕνα περίβλημα (στὴν πρόταση εἶναι ἀναρτημένο στὴν ὀροφὴ γιὰ τὴν τριδιάστατη ἐκμετάλλευση τοῦ χώρου). Τὸ περίβλημα ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ διπλὴ διαφανὴ μεμβράνη ποὺ ἀδιαφανοποιεῖται μὲ τὴ διοχέτευση στὸ μεταξὺ τῶν δύο μεμβρανῶν κενὸ ἑνὸς ρευστοῦ μὲ ρυθμιζόμενο ποσοστὸ διαφάνειας. Ἕνας κάναβος «στεγανῶν» θὰ ἐπιτρέπει τὴν κατὰ τμήματα ἀδιαφανοποίηση, ἀφήνοντας παράθυρα θέας. Ὁ φωτισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ τοίχωμα μὲ τὴ δραστηριοποίηση φωσφορούχων σωματιδίων. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἐξωτερικὸ τοίχωμα (ὅπως καὶ ἄλλα τοιχώματα) μπορεῖ νὰ φωτίζει τὸ κοινόχρηστο περιβάλλον σὲ ἐπιθυμητὲς ἐντάσεις, ἄμεσα ἢ μέσω ἑνὸς φωτοστάτη, αὐτόματα, συμπληρώνοντας ἢ ἀντικαθιστώντας βαθμιαῖα τὸν φυσικὸ φωτισμό.

Στὴν κυψέλη αὐτὴ τὸ ἄτομο ἀπομονώνεται τελείως, αὐτοσυγκεντρώνεται, ἠρεμεῖ

Town Planning and Electronics

by T. Ch. Zenetos, architect, 1962

3. The electronic city (1).
An application
b. The living space

As mentioned in part I, the enclosures forming the living space are entirely independent from the supporting structure, whose life-span is much longer (resembling a multi-storey skeleton whose building components could be re-employed in case of change), (2). This independence offers the greatest possible flexibility in space organisation. The study examines two alternatives, with "ribbed-skin levels" (initial application) and "receiving grid levels" (of plastic materials). The former are more economical but permit a limited number of variations, while the latter, apart from being virtually transparent, offer a great variety in layout, floor-area ratio and flooring (or roof) components. In the example of micro-environment described here, the type used was a "skinless grid level" system (without roof or flooring).

Expected life-style
and living-space developments

The composition of the proposed environment, as shown in the drawings, constitutes a hypothetical exercise of tele-choice by the individual, from among a large variety of products for the "living space" available in the market. The elements selected are fitted by the individual in the urban "reception carrier" according to an arrangement of his own design and are connected to the suspended service networks.

The social structure of the subgroups will not differ essentially from the present one, but will offer an unprecedented flexibility and mobility of articulation and a far greater independence to its members, thanks to the possibility of parallel reorganisation of the micro- and macro-environment. ("Reorganisation" does not necessarily imply "relocation" - a term deprived of meaning in the future because of the development of tele-activities.)

The individual or the group, after drawing up for themselves a short-term program as to the number and type of cohabitating individuals and projected developments (birth of children etc), would rent the necessary "plot". If rented space is fully utilised by the end of the first phase, during the next phase the living space would either expand to the neighbouring "plot" where requirements might have shrunk, or move to another site or level. The "plots" need not be owned by the occupants; they may be rented for any length time, unless the community as a whole decides on a change.

Everyday life would cover five basic activities:

1. Creative activity, tele-work at home (basically education), "games".
2. Bodily exercise on the spot or in the natural environment at ground level.
3. Sexual life, rest, "instant" sleep.
4. Consumption of goods, disposal of wastes.
5. Social contacts and activities.

These activities will be served by, respectively:

1. An adjustable jointed "body carrier", a second "body" - a multi-purpose posture chair equipped with a tele-activities control switch and a combination of optico-acoustical contact accessories.

Whenever complete privacy is desired, the chair will be enveloped by a membrane (in this case it is shown suspended from the ceiling for maximum three-dimensional exploitation of space). This membrane consists of a transparent double skin, which can be rendered opaque by the emission of a transparency regulating

ἢ ἀντίθετα δρᾶ, ἔχοντας στὴ διάθεσή του ὅλα τὰ μέσα προεκτάσεως τῶν φυσικῶν του δυνατοτήτων, τὰ ὁποῖα συνεχῶς θὰ ἐξελίσσονται. Ἐκεῖ θὰ βρίσκεται πουθενὰ ἢ παντοῦ.

β) Ἡ ἔντονη πνευματικὴ δραστηριότητα καὶ ἡ καθιστικὴ ζωή, ὅσο καὶ ἡ ἀνάγκη ἐξευρέσεως ἀπασχολήσεως γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς «κοινωνίας τῆς σχόλης» τοῦ αὔριο θὰ ἐπιβάλουν τὴ δημιουργία κινήτρων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀθλημάτων (σήμερα εἴμαστε περισσότερο μιὰ κοινωνία «φιλάθλων» παρὰ ἀθλητῶν) καὶ τῆς καθημερινῆς σωματικῆς ἀσκήσεως.

Ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μεγάλη ποικιλία ἐγκαταστάσεων στὸ ἔδαφος, τὸ ἄτομο θὰ διαθέτει στὴν περιοχὴ διαμονῆς του «ἑλκυστικὰ» μέσα παιχνιδιοῦ-γυμναστικῆς. Παραδείγματα τῶν μέσων αὐτῶν φαίνονται στὰ σχέδια: εἶναι ἔτσι φτιαγμένα ὥστε ἀρχίζοντας τὸ παιχνίδι, θέλεις-δέν-θέλεις γυμνάζεσαι.

Τέλος, τὸ περπάτημα θὰ ἀποκτήσει ξανὰ τὴ σημασία του γιατὶ οἱ βασικὲς δραστηριότητες καὶ τὰ κέντρα ὑπηρεσιῶν θὰ εἶναι σὲ ἀκτίνα πεζοῦ (γεγονὸς ποὺ θὰ ἐπαναφέρει ἕνα βασικὸ παράγοντα ἀναπτύξεως κοινωνικῶν ἐπαφῶν).

γ) Στὴν περιοχὴ μικρο-εὐκαμψίας, ἕνα μέρος τοῦ χώρου διαβιώσεως θὰ καταλαμβάνεται περιοδικὰ γιὰ συμβατικὲς σεξουαλικὲς δραστηριότητες, ἀνάπαυση ἢ «στιγμιαῖο» ὕπνο. Γιὰ ὅσους ἔχουν ἀκόμη πλέγματα ἀνάγκης μονώσεως θὰ ὑπάρχει μιὰ κινητὴ σφαίρα ἀπομονώσεως.

Ὅπως βλέπουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τελειοποίηση ἑνὸς εὐκαμπτου φορέα τοῦ σώματος σὲ ἐναλλασσόμενες βολικὲς στάσεις μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς τεχνικῆς ἐναλλασσόμενου ἀνάγλυφου τοῦ «ἐδάφους» (συμπληρωματικὸ «ἔπιπλο» τοῦ μέλλοντος), τὸ ὑπνοδωμάτιο θὰ καταργηθεῖ. Τὸ «ἔδαφος» μετὰ τὴ χρήση κατακλίσεως θὰ ὁριζοντιώνεται ἢ θὰ παίρνει ἄλλες «στάσεις». Ἀκόμη, θὰ καταργηθοῦν τὰ κλινοσκεπάσματα καί, φυσικά, τὸ «στρώσιμο» τοῦ κρεβατιοῦ. Ντουλάπια δὲν θὰ ὑπάρχουν, οὔτε καὶ πλυντήρια ρούχων. Ὁ καθαρισμός, γενικά, γίνεται αὐτόματα μὲ ψεκασμό, στέγνωμα καὶ ἀναρρόφηση τῶν ρυπαρῶν σωματιδίων. Κι αὐτὰ τὰ «ἀπορρίμματα» θὰ τροφοδοτοῦν τὰ κλειστὰ κυκλώματα ἐπαναχρησιμοποιήσεως τῆς ὕλης, ἐπιτόπου ἢ σὲ μεγαλύτερα κέντρα τοῦ Ο.Α.Π.Υ. (Ὀργανισμὸς Ἀποκαταστάσεως Πρώτων Ὑλῶν).

δ) Ἐργαστήριο συνθέσεως - ἀποσυνθέσεως καταναλωτικῶν προϊόντων. Τὸ βασικὸ κόστος τῶν προϊόντων, ποὺ αὐξάνεται συνεχῶς, θὰ εἶναι ὄχι τὸ κόστος τους καθεαυτὸ ἀλλὰ τὸ περίβλημά τους, τὰ μεταφορικὰ μέσα, οἱ φορτοεκφορτώσεις καὶ ἡ διανομή τους. Ἂν ὅμως, π.χ. τὰ τρόφιμα καὶ ποτά, διαχωριστοῦν σὲ βασικὰ στοιχεῖα, δηλαδὴ τὸν «φορέα» (ποὺ εἶναι τὸ νερὸ καὶ διάφοροι ἰστοὶ) καὶ τὰ «ἰδιοστατικὰ στοιχεῖα» (ὅπως πρωτεΐνες, ὑδατάνθρακες κἄ), θὰ διοχετεύονται μὲ μορφὴ ὑγροῦ καὶ σκόνης μέσω ἀγωγῶν, ὅπως σήμερα τὸ νερό, τὸ ἠλεκτρικό, τὸ τηλέφωνο, τὸ γκάζι (ἀργότερα μὲ περισσότερο ἄϋλα μέσα, ὁπότε θὰ ἐπαρκεῖ ἡ ἀποστολὴ τῆς πληροφορίας γιὰ τὴ δομὴ τῶν ἐπιμέρους συστατικῶν τοῦ προϊόντος), καὶ θὰ συνθέτονται στὸν τόπο τῆς καταναλώσεως.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὸ περιβάλλον διαμονῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν πιὰ τὸν καταναλωτὴ τῶν ὑπηρεσιῶν τους (εἴτε γιατὶ αὐτὸς θέλει κάτι διαφορετικὸ εἴτε γιατὶ στὴν ἀγορὰ ἐμφανίζονται τελειότεροι ἢ νέοι τύποι) θὰ ἐπιστρέφονται στὸν Ο.Δ.Κ.Α. (Ὀργανισμὸς Διαθέσεως Καταναλωτικῶν Ἀγαθῶν), ἢ θὰ παραδίδονται στὸν Ο.Α.Π.Υ. Ἡ προμήθεια ἄλλων στοιχείων θὰ γίνεται μὲ σχετικὴ χρέωση τοῦ πιστωτικοῦ του δυναμικοῦ (3).

Ὅλα τὰ στοιχεῖα θὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ συνθετικὲς ὕλες ποὺ θὰ ἐπιτρέπουν τὴ μακροχρόνια χρήση τους (ὅπως π.χ. τὰ καλώδια τῶν φορέων) χωρὶς ἀνάγκη συντηρήσεως καὶ ἀπὸ στοιχεῖα μὲ μικρὴ διάρκεια ζωῆς, καὶ θὰ εἶναι ὅλα δυνατὸν νὰ πολυμεριστοῦν ξανὰ ὥστε νὰ μὴν ὑπάρξει ἀπώλεια πρώτης ὕλης καὶ ἀπορρίμματα.

ε) Ἡ προτεινόμενη δομὴ τῆς πόλεως, καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἄχρηστες μετακινήσεις γιὰ διεκπεραιώσεις τῆς καθημερινῆς ρουτίνας χάρη στὶς τηλενέργειες, θὰ ἐπιτρέψουν (καὶ θὰ ἐνθαρρύνουν) κάθε μορφὴ κοινωνικῆς ἐκδηλώσεως. Ὁ ἐλεύθερος χρόνος ποὺ θὰ προκύψει θὰ δώσει μιὰ νέα διάσταση στὶς σχέσεις τῶν συμβιούντων ἀτόμων, ἡ ὁποία θὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἤρεμη ἐνατένιση τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἡ παραμονὴ σὲ μιὰ περιοχὴ (ἀντὶ τῆς καθημερινῆς μετακινήσεως σὲ μακρινοὺς τόπους ἐργασίας) καὶ τὸ περπάτημα στὸν τριδιάστατο χῶρο θὰ προσφέρουν ἄπειρες εὐκαιρίες συναντήσεων μὲ ἄλλους ἀνθρώπους. Θὰ ἀνταλλάσουν μὲ ἀργόσχολη διάθεση τὶς πολλαπλὲς ἐμπειρίες ποὺ θὰ τοὺς προσφέρουν ἡ ἀναπτυγμένη τεχνολογία «πληροφορήσεως», τὰ κοινωνικὰ θέματα, τὸ μέλλον, οἱ νέες ἀνακαλύψεις. Θὰ συναντιῶνται στοὺς πεζόδρομους, πάνω ἀπὸ τὸ δάσος, στὶς πλατεῖες καὶ τοὺς ἄλλους χώρους ἐπαφῶν ποὺ παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν χώρων διαμονῆς.

Διάφορες ἐγκαταστάσεις θὰ προσφέρουν τὰ μέσα γιὰ ὁμαδικὲς ἐκδηλώσεις-παιχνίδια κἄ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄμεσες ἐπαφές, ὁ τοῖχος-ὀθόνη τηλεοράσεως, μὲ δυνατότητα «ἐνεργοῦ συμμετοχῆς» τοῦ θεατῆ, θὰ προσφέρει ἄπειρο ἀριθμὸ τηλεδραστηριοτήτων. Ἡ ἔγχρωμη τριδιάστατη εἰκόνα μεγάλης ἀκρίβειας - συμπληρωμένη (ἀργότερα) καὶ μὲ μετάδοση «πληροφοριῶν» ὁσμῆς καὶ ἁφῆς - θὰ ἐπιτρέψει πλήρεις ἐπαφὲς μὲ πρόσωπα καὶ διάφορα ἐναλλασσόμενα περιβάλλοντα, τηλε-ταξίδια κἄ. Μέσω τῆς ὀθόνης ὁ ἄνθρωπος θὰ

liquid in the void between the two skins; "dry" compartments will permit partial screening and occasional viewing areas.

The lighting of interior space will be supplied by the same double membrane through activation of phosphorous particles. Likewise, the exterior surface (as well as screens) will provide lighting for common living areas, whose intensity can be controlled automatically by a photostatic device, thus completing or gradually replacing natural lighting.

In this unit the individual, having at his disposal all available means for the extension of his natural abilities, will be able to retreat and isolate himself completely, meditate, relax or be active. "In there", he will be everywhere or nowhere.

2. The sedentary life and intense mental activity of the man of tomorrow, combined with the need to find new occupations for the members of the "leisure society", will require new stimuli to encourage the development of sports (today we are a society of "sports fans" rather than athletes) and everyday bodily exercise.

Besides extensive and varied facilities on the ground, the individual will be provided, within his residential area, with "attractive" game-exercise equipment. Examples of these are shown in the drawings: they work in such a way that participation in the game stimulates exercise.

Finally, walking will regain its old importance, all basic activities and service centres being within walking distance from the dwelling, and thus one of the basic factors for the development of social contacts will again be restored.

3. In the micro-flexibility area, part of the living space will periodically be devoted to conventional sexual activities, rest or "instant" sleep. For those still needing privacy and/or acoustical insulation, a movable bubble will be provided.

Thus, the conventional bedroom is abolished, to be replaced by a flexible "floor" adjustable to alternative comfortable positions. The "floor", after serving as bed, will again return to horizontal position or assume other contours in relief. There will be no bedding (and no making of beds), no cupboards, no washing machines. Cleaning will be done automatically by a device spraying, drying and vacuum sucking the dirt particles. The resulting waste will in turn be fed to closed-circuit recycling systems on site or to district centres of the O.R.R.M. (see 4. below).

4. Laboratory for the composition and de-composition of consumer goods. The basic cost of goods, continuously on the rise, is not the cost of the products as such, but rather the cost of their packaging, transportation, handling and distribution. However, if we separate the basic component elements in, say, food or drinks, i.e. the "carrier" (such as water or tissues) from the "idiostatic substances" (such as proteins, carbohydrates etc.), then they could be delivered through pipes in liquid or powder form, as is the case today with water, electricity, telephone, gas (or, at a later stage, by means of non-material devices, when it will be sufficient to obtain the information on the product's composition and structural design in order to put it together - out of elementary particles - at the place of consumption).

All elements of the dwelling environment of man, when no longer satisfactory to the consumer (either because he will want something different or because of new or improved types), would be returned to the O.D.C.G. (Organisation for the Distribution of Consumer Goods) or to the O.R.R.M. (Organisation for the Restitution of Raw Materials), and the consumer would then acquire other elements, debited to his account (3). All elements (of both short and long life-span, e.g. carrying cables) would be made of synthetic materials requiring no maintenance and capable of being polymerised again and again, thus conserving raw materials and eliminating waste.

5. The proposed structure of the city and the release of man, thanks to teleprocessing, from useless travelling for everyday routine matters, will permit and encourage all aspects of social activities. The resulting free time will infuse human relationships with a new dimension, reflecting the quiet contemplation of the essence of things. Prolonged stays in one place, since travel to distant places to work will no longer be necessary, and the chance to take long walks in the three-dimensional space structure will offer considerable opportunities for people to meet. They will exchange at leisure - as in the (small) cities of ancient times, information and know-

μπορεῖ νὰ παρακολουθήσει ἢ καὶ νὰ πάρει μέρος σὲ θεάματα, νὰ «ἐπισκεφτεῖ» ἕνα φιλικὸ σπίτι (στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς γῆς), νὰ κάνει τὰ ψώνια του κοκ. Τέλος, ἡ «ρεαλιστικὴ» ἐγγραφὴ μιᾶς εὐχάριστης συναντήσεως θὰ μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται τόσο πραγματικὰ ὅσο καὶ στὴν πρώτη της ἐκδήλωση.
Φυσικὰ ἕνας διακόπτης θὰ ἐξασφαλίζει τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ ἀσύλου καὶ ὁρισμένες ἐπαφὲς θὰ γίνονται μὲ προειδοποίηση (ὅπως καὶ σήμερα στὴν τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία).

Κέντρα κοινωνικῶν δραστηριοτήτων

Ἐξυπηρετήσεις στὴν κλίμακα τῆς γειτονιᾶς, κέντρα ἐργασίας, χῶροι συγκεντρώσεων, κοινωνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ἐλεύθερο θέατρο κἀ τοποθετοῦνται στὴ δομὴ τῆς κρεμαστῆς πόλεως, ἐνῶ στὸ ἔδαφος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀθλοπαιδιές, τοὺς ἐλεύθερους φυσικοὺς χώρους καὶ τοὺς χώρους γιὰ περιοδικὲς ἐκδηλώσεις, θὰ ὑπάρχει καὶ ὁ βασικὸς τομέας τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ εἰδικὰ τῆς προσχολικῆς περιόδου. Ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ δὲν θὰ ἀφορᾶ τὴ συσσώρευση γνώσεων σὲ κτίρια-σχολεῖα, ἀλλὰ συστήματα ποὺ θὰ ἐπιτρέπουν τὴν προσαρμογὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ φύση καὶ τὴν κοινωνία. Λυόμενα-μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα κοινωνικοῦ μικροκόσμου θὰ προετοιμάζουν τὰ παιδιὰ γιὰ τὴ μελλοντική τους ζωή, κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς σημερινὲς προτάσεις γιὰ «ἐλεύθερα σχολεῖα», « σχολεῖα στὸν δρόμο» κἀ. Φυσικὰ ὁ ἀστικὸς χῶρος τῆς παλαιᾶς πόλεως ἀφοῦ ἐξυγιανθεῖ θὰ διατηρηθεῖ, ὄχι σὰν μνημεῖο ἀλλὰ σὰν ζωντανὸς ὀργανισμός.

Τὸ σπίτι τοῦ αὔριο. Μιὰ ὑποθετικὴ διάταξη

Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ περιβάλλοντος διαμονῆς δὲν εἶναι οἱ σφαῖρες ὅπως παρουσιάζονται σὲ ὁρισμένα σχέδια. Αὐτὲς εἶναι ἁπλῶς ἐνδεικτικὰ περιβλήματα «ὀργάνων» ποὺ ἐξυπηρετοῦν ἐπιμέρους λειτουργίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς (4), «μόνιμα» ἢ ἀφαιρούμενα (περιοδικῆς χρήσεως στὸν κύκλο ἡμέρα-νύκτα), καὶ μποροῦν νὰ ἔχουν ὁποιαδήποτε ἄλλη μορφὴ καὶ μέγεθος, π.χ. φουσκωτὰ μπαλόνια, πολύεδρα καὶ ἀργότερα διαστελλόμενα στοιχεῖα, ἀνάλογα μὲ ὅ,τι θὰ προσφέρεται στὴν ἀγορὰ (πάντοτε ὅμως μὲ τὸ ἐλάχιστο δυνατὸ βάρος καὶ τὴν ἐλάχιστη ποσότητα πρώτης ὕλης) ἢ νὰ λείπουν καὶ τελείως ἂν ἡ ἰδιοσυγκρασία διαφόρων ἀτόμων ἀρκεῖται σὲ μιὰ ἁπλὴ ἀκουστικὴ καὶ ὀπτικὴ μόνωση μὲ «ἀκουστικὰ θροΐσματος ἡσυχίας» καὶ εἰδικὰ ματογυάλια.
Τὸ ὅλο περιβάλλον, ὁ ἐλεγχόμενος χῶρος, «χωρίζεται» ἀπὸ τὸ ὕπαιθρο μὲ παραπετάσματα ἀέρα ποὺ θὰ περιέχει μόρια ἀνακλάσεως σὲ ρυθμιζόμενη πυκνότητα καὶ εἶδος μονώσεως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμητὴ περιοχὴ ἡλιακῆς ἀκτινοβολίας.
Στὸ περιβάλλον αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν γυμνοί. Ἔτσι ὄχι μόνο θὰ ζοῦν πιὸ ἄνετα καὶ ἐλεύθερα ἀλλὰ καὶ θὰ συμβάλλουν *στὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς κόσμου μὲ ἐλάχιστα «ὑλικὰ» προϊόντα καὶ ἐλάχιστα ἀπορρίμματα.* Στὸ ὕπαιθρο θὰ βγαίνουν ἐπίσης γυμνοί, ἐκτὸς ἂν οἱ καιρικὲς συνθῆκες εἶναι δυσμενεῖς. Τότε θὰ φοροῦν μιὰ κλιματιζόμενη φόρμα, μὲ μόνο ἐξάρτημα ἕνα πομποδέκτη ἐπικοινωνιῶν. Ὅταν ἐπιστρέφουν σπίτι τους θὰ ἀφήνουν τὴ φόρμα στὸν «θάλαμο εἰσόδου» καὶ ἀφοῦ ψεκαστοῦν θὰ μπαίνουν στὸν χῶρο τοῦ «ἐλεγχόμενου περιβάλλοντος» (βλ. σχ. 37, 38, 41, 42 καὶ 44).

Τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον στὸ μέλλον

Ἡ δομὴ τῆς πόλεως καὶ τῆς κατοικίας τοῦ αὔριο πρέπει νὰ εἶναι κάτι φευγαλέο καὶ ὅσο τὸ δυνατὸν ἄυλο. Ἡ ἔμφαση πρέπει νὰ δοθεῖ στὴ φύση, ποὺ εἶναι τὸ πιὸ ὡραῖο, ἀνακουφιστικὸ καὶ ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εἶναι σὲ ἄμεση ἐπαφὴ (5).
Ὁ ρόλος τοῦ δάσους, τουλάχιστον ἀπὸ οἰκονομικῆς πλευρᾶς, σὰν ἕνα προστατευτικὸ στοιχεῖο κατὰ τῆς μολύνσεως καὶ τῶν ἐνοχλήσεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο (τῆς μεταβιομηχανικῆς κοινωνίας), δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοεῖται. Τὸ πράσινο πρέπει νὰ αὐξάνεται στὸν ἴδιο ρυθμὸ ποὺ αὐξάνεται ἡ κατανάλωση πηγῶν ἐνεργείας μὲ ὀξείδωση (6). Εἶναι ἡ μόνη ἀνέξοδη, αὐτόματη καὶ χωρὶς ἀπορρίμματα βιομηχανία στὸν κόσμο καὶ ἡ πιὸ ἀποτελεσματικὴ στὸ νὰ διαφυλάξει τὴν οἰκολογικὴ ἰσορροπία ποὺ τόσο χρειαζόμαστε.
Ἡ ἀνάγκη τοῦ αὐτοθαυμασμοῦ (τῆς αὐτοπεποιθήσεως) τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους θὰ ἱκανοποιεῖται στὸ μέλλον ἀπό:
α) αὐτὴ καθεαυτὴ τὴν πράξη ἀναπτύξεως καὶ συντηρήσεως τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος,
β) τὴν ἱστορία του, μὲ τὴ διαφύλαξη καὶ συντήρηση τῶν ὑφισταμένων πόλεων καὶ ἱστορικῶν μνημείων,
γ) τὴν ἀπειρία τῶν δυνατοτήτων ποὺ θὰ τοῦ προσφέρει ἡ τεχνολογία ποὺ συνεχῶς θὰ ἀναπτύσσεται,
δ) τὰ «στιγμιαῖα μνημεῖα» καὶ «περιβάλλοντα» ποὺ θὰ δημιουργεῖ (θὰ ἀποθηκεύονται στὶς τράπεζες πληροφοριῶν-μουσεῖα), (7),
ε) τὴν τέχνη καὶ τὶς ἀναπτυγμένες κοινωνικὲς ἀνταλλαγές.

Ἄυλη ἀρχιτεκτονική

Ἕνα βασικὸ ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο ἢ «δωμάτιο» ἢ χῶρος ἀπομονώσεως γιὰ ἕνα ἄτομο ἢ γιὰ ὁμάδα ἀτόμων, χαρακτηριστικὸ τῆς ἄυλης διαμορφώσεως τοῦ χώρου, θὰ εἶναι τὰ *ἀκουστικά,* μιὰ βελτιωμένη ἔκδοση (μὲ κεραία, ἐνδιάμεση μετάδοση «θροΐσματος ἡσυχίας» κἀ) αὐτῶν ποὺ χρησιμοποιοῦμε σήμερα γιὰ ἀτομικὴ ἀκρόαση μουσικῆς ἢ διδακτικῆς ὕλης.

ledge, available to them through the advanced "information" technology, the social issues, the future, the new inventions. They will meet everywhere: in the pedestrian ways, over the forest, in the piazzas and the contact-spaces between the dwellings.
Several other facilities will offer the means for group activities - games etc.
In addition to direct contacts, the TV screen wall, permitting the "active participation" of the viewer, will offer an infinite number of tele-activities. The full-colour three-dimensional picture of great output precision, improved, at a later date, with the transmission of tactile or odour information, will allow full contact with other people and environments, tele-trips etc. Man will then be able to follow or participate in several activities, "visit" a friend in another country, do his shopping etc. Finally, the "realistic" recording of a pleasant contact could be repeated in as realistic a manner as if it were happening for the first time.
Naturally, a switch will at all times guarantee the privacy of the shelter, while certain contacts will be possible only after previous notice (similar to today's telephone calls).

Centres for social activities

The various facilities available to the individual, such as neighbourhood services and work centres, spaces for meetings, social and cultural activities etc., are located in the suspended city structure, while on the ground, in addition to the sports fields and the open natural spaces for periodic activities, a basic sector is devoted to education in its wider sense, mainly for pre-school children. This type of education will not involve the accumulation of knowledge in school buildings, but instead systems designed to help man adapt to nature and society. Demountable transformable social (urban) micro-environments will prepare the children for their future life (something similar to current proposals for "free schools", "schools on the street" etc.).
Naturally, the urban structure of the old city will, after renewal, be preserved - not as a monument but as a living organism.

The house of tomorrow, a hypothetical design

The typical elements of the living space are not "bubbles", such as they appear in some drawings. The bubbles are simply indicative of skins protecting the various "organs" of everyday life (4), and they can be permanent or instant (alternate use during the day-night cycle), or assume any other shape or size - e.g. rigid or pneumatic baloons, polyhedrons, eventually "dilatables", depending on what will be available on the market (always, however, using the minimum possible weight and quantity of raw materials). The skins could also be completely eliminated in the case of people needing no more than a simple visual and acoustic insulation, which can be achieved through special earphones and eye spectacles.
The entire environment (meaning the climatically controlled space) will be "separated" from the outdoors with air screens containing reflection particles of adjustable density, ensuring the desired degree of insulation from sun radiation.
In such an environment, people will have no need for clothing. As a result they will be living not only much more comfortably and freely but they will also contribute to the *development of a world with minimum "material" products and minimum wastes.*
People will also move naked outdoors, except when weather conditions are unfavourable, in which case they will be wearing conditioned coveralls, their only accessory being a transmitter/receiver unit. On their return to the living spaces, they would discard their coveralls at the "entrance cell", to enter the "controlled environment" after being spray-cleaned (see ills. 37, 38, 41, 42 and 44).

The man-made environment of the future

The structure of the city and the house of tomorrow will have to be ephemeral and, as much as possible, immaterial. Great emphasis should be given to providing a direct contact with nature - the most beautiful, soothing and necessary element in man's life (5).
The role of the forest as a protective agent against pollution should not be neglected, if only from the economic point of view. Vegetation should in fact increase to keep

('Αργότερα, ὅταν τελειοποιηθοῦν τὰ μέσα ἐλέγχου συχνότητας κυμάτων, ἡ ἠχητικὴ μόνωση θὰ ἐπιτυγχάνεται μὲ μιὰ συσκευὴ ἔμμεσης ἐπαφῆς.)

Μόλις τὸ ἄτομο φορέσει τὰ *ἀκουστικά*, ἀπομονώνεται καὶ διαλέγει μόνο τὶς ἐπιθυμητὲς «εἰσόδους», ἀπομονώνοντας ὅ,τι δὲν θέλει. Ταυτόχρονα δὲν ἐνοχλεῖ ἄλλες ὁμάδες ἢ ἄτομα τοῦ περιβάλλοντός του. Παράλληλα, ἡ ὀπτικὴ ἀπομόνωση θὰ ἐξασφαλίζεται μὲ *ματογυάλια-φίλτρα* (καὶ ἀργότερα ἄυλα πετάσματα), μέσω τῶν ὁποίων θὰ βλέπεις μόνο ὅ,τι διαλέγεις (π.χ. μιὰ τηλεοπτικὴ εἰκόνα θὰ εἶναι ὁρατὴ μόνο σ' αὐτὸν ποὺ τὴν ἐκλέγει, χωρὶς νὰ ἐνοχλεῖ, νὰ ἐπιβάλλεται καὶ στοὺς ἄλλους).

'Η ἀνάγκη ἀντίστροφης ὀπτικῆς ἀπομονώσεως, ποὺ δὲν εἶναι ἀναγκαία ὅπως ἡ ἀκουστικὴ μόνωση - δηλαδὴ ὅταν δὲν θέλεις νὰ σὲ βλέπουν οἱ ἄλλοι - δὲν θὰ ὑφίσταται στὸ μέλλον γιατὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ ἐπίκτητα συμπλέγματα καὶ θὰ ζεῖ ὅπως τὴν ἐποχὴ τῶν ἀρχέγονων κοινωνιῶν, δείγματα τῶν ὁποίων διατηρήθηκαν μέχρι τὴν πρόσφατη ἱστορικὴ ἐποχὴ ('Εσκιμῶοι, 'Ινδιάνοι κἄ) ἢ ὑπάρχουν ἀκόμη ('Αφρικὴ κἄ). Μαζὶ μὲ τὰ ἐπίκτητα «συμπλέγματα ντροπῆς» γιὰ ὁρισμένες «ἀτομικὲς» δραστηριότητες θὰ ἐκλείψουν καὶ τὰ «συμπλέγματα περιέργειας» ποὺ ὡθοῦν τοὺς τρίτους νὰ μᾶς παρατηροῦν. Καί, φυσικά, αὐτὲς οἱ βελτιώσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς θὰ ξεπεράσουν κατὰ πολὺ τὰ πρότυπα. Οἱ ἄλλες αἰσθήσεις-εἴσοδοι πληροφοριῶν δὲν ἀποτελοῦν πρόβλημα.

Τὸ ἀπώτερο μέλλον

"Οπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ μέλλοντος θὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐφαρμογὴ ἄυλων συστημάτων δημιουργίας περιβάλλοντος. Στὸ ἀπώτερο μέλλον, ἐκτὸς ἀπὸ ἕναν ἁπλοποιημένο φορέα (πιθανὸν ἀναρτημένο ἀπὸ «ἀκίνητους» δορυφόρους), (8) καὶ ἀπὸ μονάδες παραγωγῆς κυμάτων (σχ. 68), ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος θὰ ἀφορᾶ τὸ *σύνολο* τῶν στοιχείων συνθέσεως τῶν διαφόρων χώρων διαβιώσεως, κοινωνικῶν δραστηριοτήτων κἄ.

Οἱ ἐπιθυμητὲς συνθῆκες περιβάλλοντος θὰ ὑλοποιοῦνται μὲ τὸν ἀκριβὴ διαχωρισμὸ διαφόρων περιοχῶν κυμάτων, μαγνητικῶν πεδίων καὶ τῶν σχετικῶν δυνατοτήτων συναφῶν τομέων.

'Η ἑπόμενη γενιὰ φορέων - μετὰ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀναφέραμε καὶ ἀνάλογα μὲ τὶς δημογραφικὲς πιέσεις - θὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ «ἠπειροι-δορυφόροι», ποὺ θὰ σταθεροποιηθοῦν πάνω ἀπὸ τμήματα τῶν ὠκεανῶν. Μετά, μιὰ συγκριτικὴ μελέτη κόστους - ὠφελιμότητας θὰ ἀποδείξει ἂν ἡ ἐπέκταση συστημάτων γύρω ἀπὸ τὸν πυρήνα-γῆ, πέρα ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα, θὰ εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἀποίκιση ἄλλων οὐρανίων σωμάτων. Πάντως, ψυχολογικὰ καὶ πρακτικὰ (μικρὴ ἀπόσταση, εὔκολη ἐπικοινωνία μὲ «συμβατικὰ» μέσα μετακινήσεως) ἡ πρώτη παραλλαγὴ φαίνεται πιὸ πιθανή. 'Ακόμη καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐνεργειακοῦ πλούτου ἄλλων πλανητῶν εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ χρειαστεῖ ἄμεση ἀνθρώπινη παρουσία.

Οἱ ἐπιθυμητὲς καταστάσεις θὰ «ὑλοποιοῦνται» στιγμιαῖα μὲ *τηλεμετάδοση τῆς σκέψεως*, ὅπως ὅταν, π.χ., ἀποφασίζουμε νὰ κάνουμε μιὰ κίνηση, ἐνῶ ὅταν ἀποζητοῦμε κάτι δὲν θὰ μεσολαβεῖ χρόνος ἀναμονῆς ἢ ἀνάγκη ἄλλης ἐνέργειας (ὅπως σήμερα). Φυσικὰ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ δημιουργοῦμε καταστάσεις παραισθήσεων χωρὶς παραισθησιογόνα κἄ.

Τέλος, τὰ «συμβατικὰ» ρομπὸτ ὅσο καὶ τὰ «ἔξυπνα» τετράποδα τοῦ A.C. Clarke θὰ εἶναι τελείως ἄχρηστα, γιατὶ ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη στοὺς ἄυλους τομεῖς θὰ εἶναι ταχύτερη (καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὴ) ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑπολογίζουμε.

Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Τ. 'Εξαρχόπουλος, Μ. Μαρμαρᾶς, Η.Γ. Μπίρης, Α.Ν. Παπαναστασίου, Π. Πουρσανίδου - 'Αθανασιάδου καὶ Μ. Τζούγας. Σύμβουλοι μηχανικοί: Σ. 'Αγγελίδης καὶ Δ. Μπαϊρακτάρης, πολιτικοὶ μηχανικοί.

Σημειώσεις

1. Τὸ α΄ μέρος τοῦ ἄρθρου δημοσιεύτηκε στὰ *'Αρχιτεκτονικὰ Θέματα* 7/1973, σ. 112-119.

2. 'Η οἰκονομία πρώτης ὕλης καὶ ἐνέργειας καὶ ἡ μείωση τῶν ἀπορριμμάτων (ἀχρηστευμένων ὑλικῶν) ἀποτελοῦν πιὰ τὴ βασικὴ προϋπόθεση σχεδιασμοῦ. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἡ σύγχρονη προκατασκευὴ (καὶ ὁ σχετικὸς προσανατολισμὸς τῆς δομικῆς βιομηχανίας) ἀποτελεῖ ἀναχρονισμὸ καὶ εἶναι ζημιογόνα ὅσο καὶ ἡ συμβατικὴ κατασκευή. Στὶς περιπτώσεις ποὺ ἐπιτρέπει μιὰ περιορισμένη εὐκαμψία στὴ διάταξη τῆς κατοικίας (π.χ. πρότυπα τοῦ J.N. Habraken), μονιμοποιεῖ τὸν ἀστικὸ ἱστό.

3. 'Ο καθορισμὸς τοῦ «δυναμικοῦ» θὰ γίνεται μὲ ἕνα σύστημα δύο σύνθετων συντελεστῶν ὥστε νὰ μὴν προκύψει ταξικὸς «διαχωρισμός», ποὺ ἀπὸ τὰ πράγματα θὰ μειωθεῖ στὸ ἐλάχιστο μὲ τὴν προβλεπόμενη ἐξέλιξη, π.χ. τὴ συνεχὴ ἐκπαίδευση, τὴ βιο-βελτιωτικὴ γιὰ τὴν ἐλαττωματικὴ ἰδιοσυγκρασία ὁρισμένων ἀτόμων κἄ.

4. Δημιουργία χώρου ἀπὸ ἐξαρτήματα-στοιχεῖα, «σὲ» ἢ «ἐκτὸς» λειτουργίας (ὁ ὅρος ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἔκφραση τῶν Fabiano καὶ Panzini στὸ «Génération d'espace par equipement», *Architecture d'aujourd'hui*, Juin-Juillet 1972).

5. Εἰδικὴ μελέτη τοῦ Γραφείου 'Απογραφῶν τῶν Η.Π.Α., ποὺ ἔγινε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1969, ἔδειξε ὅτι οἱ τρεῖς στοὺς τέσσερεις 'Αμερικανοὺς δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ σπίτι τους πάνω ἀπὸ 50 μίλια ὅταν θέλουν νὰ ξεφύγουν «μακριὰ» γιὰ μιὰ μέρα. Οἱ μεγαλύτερες πιέσεις στὴ ζήτηση χώρων ἀναψυχῆς δὲν εἶναι γιὰ ἐντελῶς ἀνοικτοὺς χώρους ἢ ἀκόμη γιὰ μέσου μεγέθους ἀνοικτοὺς χώρους, ἀλλὰ γι' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται ζώνη "ἡμερησίου ταξιδίου", σὲ ἀπόσταση συνήθως ὄχι πάνω ἀπὸ 50 μίλια. Πάρκα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, ἐκτὸς ἀπὸ σπάνιες περιπτώσεις, δὲν εἶναι προσιτὰ στοὺς κατοίκους τοῦ κέντρου τῆς πόλεως

with the consumption of energy sources through oxidation (6). This is the only costless, automatic non-waste producing industry in the world; and the most effective in preserving the ecological balance.

Man's need for self-esteem (::self-confidence) will, in the future, be satisfied by:

a) the very act of improving and preserving the natural environment,

b) the knowledge of his historical past by the preservation of existing cities and historical monuments,

c) his infine potential, thanks to a constantly developing technology,

d) the "instant monuments" and "environments" created by man (whose holograms will be stored in information banks-museums), (7),

e) the arts and the extensive social contacts.

Immaterial architecture (examples)

A basic architectural element (or "room", or isolation space for a person or a group of people) characteristic of immaterial space organisation will be the earphones; an improved design (with antenna, "rustling" sound transmission to achieve complete isolation etc.) of the earphones we are using today for individual music listening, teaching purposes etc. (Eventually, the development of frequency control techniques will permit acoustic isolation by indirect means.)

By wearing his earphones, the individual will be isolated, and he can then choose the desired inputs, eliminating the ones he prefers to avoid. At the same time, he does not disturb other persons in the same environment.

Similarly, visual isolation will be achieved with filter-spectacles (eventually immaterial screens) through which the individual will be able to see only what he chooses to see (e.g. a TV program will be visible only to whoever wants to watch it, without disturbing, or impose upon, others.)

The need for reverse visual isolation, which is not as necessary as acoustic isolation (i.e. when one does not wish to be seen by others), will not exist in the future, as man will do away with all his acquired inhibitions and will be living in the manner of ancient societies, specimens of which have been preserved to our days (Eskimoes, Indians, African tribes). With the disappearance of acquired "shame complexes" for some "private" activities, the "curiosity complexes" that make others watch us will also vanish. Naturally, these improvements in human behaviour will outdo by far the prototypes.

The other sensory inputs of information present no problems.

The distant future

As mentioned earlier, the temperament of the man of the future will make it possible to use immaterial systems for the creation of his environment. In the distant future, apart from a very simplified "carrier" (possibly suspended from "motionless" satellites), (8) and from wave-generating units (fig. 68), the application of such systems will cover *all* components of the living sector, the "simulated situations" sector etc. The desired environmental conditions will materialise through the achievement of a precise separation between the various wave areas, magnetic fields etc.

The next generation of "carriers" (to follow the ones we have already mentioned) could, depending on population pressures, be "continent-satellites" stabilised over parts of the oceans. Subsequently, a comparative cost/benefit study would show whether it would be better to extend systems near the nucleus-earth and beyond the atmosphere, or whether it would be preferable to move on to other celestial bodies.

In any case, practical as well as psychological considerations (small distances, easy travel with "conventional" means of transportation) indicate that the first alternative is more probable. Even the exploitation of resources on other planets is unlikely to require on-the-spot human presence.

The desired situations will "materialise" instantly by means of *thought tele-emission*, with no intervening waiting periods or intermediate steps-actions. Naturally, it will be possible to create hallucinatory situations without hallucinogens etc.

Finally, the "conventional" robots, along with the "intelligent" animals of A.C. Clarke, will be completely useless, because technological developments in the imma-

που δὲν ἔχουν δικό τους αὐτοκίνητο. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁμάδες μειονοτήτων, γέροι καὶ ἄποροι συνωστίζονται στὶς ἐγκαταστάσεις ἀναψυχῆς ποὺ εἶναι πλησιέστερα.

6. Στοιχεῖα τῶν Lotka, de Jouvenel κἄ εἶναι πολὺ πειστικὰ στὴν περίπτωση αὐτή.

7. Φυσικὰ θὰ ὑπάρχουν καὶ *ὑλικὰ* μνημεῖασύμβολα κάθε ἐποχῆς, μόνο ποὺ δὲν θὰ εἶναι ἀνάκτορα ἢ ναοὶ ἀλλὰ ἀπέραντα ραδιοτηλεσκόπια, ἐγκαταστάσεις δημιουργίας κώνων κενοῦ στὴν ἀτμόσφαιρα κἄ. Οἱ μεγαδομὲς ὑποδοχῆς τῆς πόλεως, ἄλλωστε, θὰ εἶναι μνημεῖα αὐτὲς καθεαυτές.

8. Οἱ δορυφόροι ἀναρτήσεως τοῦ δικτυώματοςφορέα ὄχι μόνο δὲν θὰ καταναλίσκουν γήινη ἐνέργεια γιὰ τὴ διατήρηση σταθερῆς ταχύτητας («ἀκινησίας»), ἀλλὰ μέσω τῶν καλωδίων θὰ τροφοδοτοῦν τὸ σύστημα μὲ τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια ποὺ σήμερα χάνεται στὸ διάστημα ἀνεκμετάλλευτη.

Βιβλιογραφία

Spilhaus, Ath. "Ecolibrium", *Science*, 18 Feb. 1972, p. 711.

Wiener, N. *Cybernetics*, 2nd ed., ch. IX. New York: John Wiley & Sons Inc. and MIT Press, 1961.

Wurman, R.S. *Making the City Observable*, Minneapolis: Walker Art Center and MIT Press; "The Invisible City", *Architectural Design*, March 1972, p. 191.

Katavolos, W. *Organics*. Steendrukkrerij dė Jong and Co., 1962.

Chart Book. Washington D.C.: National Urban Coalition, Urban America, Inc.

"Limits to Growth", *Science*, 17 March 1972, p. 1197.

"Mobile Home Report", *Architectural Design*, January 1972, p. 6.

Γκουλᾶς, Β. καὶ Ἀνδρουτσόπουλος, Β. "Τὰ τραῖνα ποὺ φύγαν", δίσκος Columbia, SCDG 3515, Ἑλλὰς 1964.

Suttles, G.C. *The Social Construction of Communities*. University of Chicago Press, 1972.

Murdoch, W.W. *Environment: Resources, Pollution and Society*, Sinauer (ed.). Stamford, Conn., 1971.

"Experimental Architecture", *Architectural Design*, October 1971, p. 655.

Rittel, H. "Democratic Decision-Making", *Architectural Design*, April 1972, p. 233; *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα*, 7/1974, σ. 97-99.

Negroponte, N. *Architecture Machine*. MIT Press, 1970.

Marx, Karl. *The Capital*, ch. 23, part VII. Ὁ "οἰκονομικὸς κύκλος" καὶ σχετικὰ προβλήματα τῶν συμβατικῶν οἰκοδομικῶν συστημάτων.

34.
Βασικὴ ἀρχὴ τῆς χωροδομῆς. Οἱ ἄξονες (ἐπίπεδα) δημιουργίας μοριακῆς δομῆς καὶ κυκλωμάτων παροχῶν - ἀποχετεύσεων μπορεῖ νὰ εἶναι συγκεκριμένα ἐπίπεδα ἢ ἁπλὰ δίκτυα ἀναρτημένα στὸν κατακόρυφο φορέα ὑποδοχῆς.

35.
Στοιχεῖα δομῆς τοῦ ἐμπορίου. Παράδειγμα πρώτης περιόδου. 1. Περιβλήματα, 2. Στοιχεῖα δαπέδου, 3. Φορέας, 4. Στοιχεῖα ὀροφῆς.

36.
Τμῆμα τυπικοῦ ἐπιπέδου.

37.
Ὁριζόντια τομὴ στὸ ἐπίπεδο ὀροφῆς. Α. Περιοχὴ διαμονῆς ὁμάδας τεσσάρων ἀτόμων. (Μεγάλοι ἀριθμοί.) Ὁμάδα στοιχείων ζεύγους. 1. Θάλαμος ἰδιωτικῆς εἰσόδου. Μεταβατικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὸ ὕπαιθρο στὸν ἐλεγχόμενο χῶρο, 2. Θάλαμος ἀτομικῆς ὑγιεινῆς (καθολικὸς καταρράκτης, ψεκασμός), 3. Συνδετικὸς θάλαμος, 4. Χῶρος ἐπαφῶν, ἀναπαύσεως, στιγμιαίου «ὕπνου» ζεύγους, 5. Πτυσσόμενο περίβλημα ἀπομονώσεως, 6. Ἀτομικὸς θάλαμος τηλεἐνεργειῶν (στὸ ἄνω ἐπίπεδο· τὰ 1 ὡς 5 εἶναι στὸ κάτω ἐπίπεδο). Ὁμάδα στοιχείων παιδιῶν. 7. Θάλαμος εἰσόδου, παιχνιδιοῦ παιδιῶν (κάτω ἐπίπεδο), 8. Ἀτομικὸ στοιχεῖο παιδιοῦ (ἄνω ἐπίπεδο). Ὁμάδα λοιπῶν στοιχείων. 9. Θάλαμος εἰσόδου ξένων, 10. Χῶρος ἀνταλλαγῶν, φαγητοῦ, συζητήσεων ὑπο-ὁμάδας, 11. Πτυσσόμενο περίβλημα ἀπομονώσεως, 12. Χῶρος ἐπαφῶν ὁμάδων καὶ ὑπο-ὁμάδων, πολλαπλοῦ δυναμικοῦ, ἐπιφανείας καὶ χρήσεως, 13. Πλατεία ἐπαφῶν, 14. Κῆπος. (Μικροὶ ἀριθμοί.) 1. Ἀναβατήρας κατακόρυφης ἐπικοινωνίας, 3. Κινητὸς σπονδυλωτὸς φορέας τοῦ σώματος, πολλαπλῶν χρήσεων, 4. Χειριστήριο τηλε-ἐνεργειῶν, 5. Ὀθόνες τηλε-ἐπαφῶν, 6. Θάλαμος ὕπνου, ἀπομονώσεως (στοιχείου παιδιοῦ), 7. Θάλαμος ὑγιεινῆς, 8. Θάλαμος τηλε-ἐκπαιδεύσεως, 9. Τοῖχος-ὀθόνη ἐπαφῆς μὲ πρόσωπα, διάφορα περιβάλλοντα, θεάματα κἄ, 10. Πίνακας παρακολουθήσεως καὶ καταγραφῆς τηλε-χειρισμῶν πρὸς διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου, 11. Ἀκροδέκτης, 12. Ἐργαστήριο συνθέσεως-ἀποσυνθέσεως καταναλωτικῶν προϊόντων (κλειστὰ κυκλώματα) μὲ παροχὲς νεροῦ καὶ βασικῶν οὐσιῶν, 13. Πέτασμα διαφόρων βαθμῶν διαφάνειας σὲ κυμαινόμενο ὕψος, 14. Πέτασμα ἀέρος μὲ μόρια ἀνακλάσεως (διαφόρων ὁμάδων

terial fields will proceed at a much faster pace (and will be more effective) than what we usually expect them to be.

Collaborating architects: T. Exarchopoulos, E.G. Biris, M. Marmaras, A.N. Papanastassiou, P. Poursanidou - Athanassiadou and M. Tzougas. Consulting engineers: S. Angelidis and D. Bairaktaris, civil engineers.

Notes

1. Part I of this article appeared in *Architecture in Greece* 7/1973, pp. 112-119.

2. Economy in raw materials and energy and reduction of discarded matter (wastes) are now considered to be an integral part of any design process. Under this light, prefabrication today (and the trend towards it in the building industry) is as obsolete and harmful as conventional construction methods. And, whenever it allows a limited flexibility in the layout of dwelling space (e.g. Habraken's models), it serves in perpetuating the existing urban fabric.

3. Each consumer's "credit potential" will be determined by a quotient of several coefficients, in order to avoid class segregation - which in fact would be reduced to the minimum in any case, e.g. by constant education, the use of biocorrective media to improve the defective idiosyncrasy of different persons etc.

4. Space generation through equipment-units, "on" or "off" operation (the term originates from Fabiano's and Panzini's "Génération d'espace par equipement", *Architecture d'aujourd'hui*, Juin-Juillet 1972).

5. A special USA Census Bureau study (1969) revealed that three out of four Americans never travelled more than 50 miles from home to "get away" for the day. The greatest demand for recreational space is not for the open countryside, or even for smaller open spaces, but for what could be described as the fifty-mile "day-trip" zone. Out-of-town parks are, with rare exceptions, inaccessible to the residents of city centres who do not possess a car. This means that minority groups, the old and the indigent, crowd in whatever recreational facilities are nearby.

6. Accounts by Lotka, de Jouvenel and others are very persuasive.

7. Material monuments-symbols will of course continue to exist, though they will no longer be palaces or temples but huge radio-telescopes, installations for the creation of vacuum cones in the atmosphere and other technological achievements. The "carrier" megastructures of the cities will be monuments in themselves.

8. To achieve constant velocity ("immobility"), the satellites used for the suspension of the spacegrid will consume solar instead of earth-stored energy. Moreover, they will be feeding energy to the earth, through the suspension cables.

34.
The basic space-structure principle. The axes of the molecular structure formation could be either specific levels or simple networks suspended on the vertical "reception carrier".

35.
Structural elements available on the market. Examples: 1. "Enclosures", 2. Floor elements, 3. Carrier, 4. Roof elements.

36.
Section at typical level.

37.
Horizontal section at roof level. A. Dwelling space for four people. (Large numbers.) Group of elements for a couple. 1. Private entrance cell. Transitional element from the outdoors to the climatically controlled space, 2. Private hygiene cell ("catholic shower" spraying etc.), 3. Connecting cell, 4. Space for the couple's contacts, rest, "instant" sleep, 5. Folding isolation skin, 6. Individual tele-activity cell (upper level; elements 1 to 5 are on the lower level). Group of elements for children. 7. Entrance cell, gamesroom (lower level), 8. Individual element (upper level). Other elements. 9. Visitors' entrance cell, 10. Space for contacts, meals, discussions of the subgroup, 11. Folding isolation skin, 12. Large-group and small-group contact area, of multiple space and use potential, 13. Public piazza, 14. Garden. (Small numbers.) 1. Fork-lift for vertical connections, 3. Mutliple-purpose mobile jointed "body carrier" (see "Architecture in Greece," 3/1969, p. 294), 4. Tele-activities switchboard, 5. Tele-contact screens, 6. Sleeping - isolation cell (child's element), 7. Hygiene cell, 8. Tele-education cell, 9. Screen wall for contacting people, environments, spectacles etc., 10. Tele-operating and telemonitoring switch connecting different locations in the area, 11. Terminal, 12. Laboratory for the composition (and decomposition) of consumer goods (closed circuits) with water and basic substances supply installation, 13. Screen of varying transparency grades and varying height, 14. Air screen of controlled density through refraction particles (of various radiation groups), 15. Air-screen supply tube (as 14), in this instance elastic so as to adjust to cell curvatures, 16. Flexible floor

ἀκτινοβολιῶν) ἐλεγχόμενης πυκνότητας, 15. Σωλήνας πετάσματος ἀέρος (βλ. 14), ἐλαστικὸς ὥστε νὰ προσαρμόζεται στὶς καμπυλότητες τῶν στοιχείων, 16. Εὔκαμπτη ἐπιφάνεια δαπέδου, 17. Σύστημα συλλογῆς ἡλιακῶν ἀκτίνων, 24. Στοιχεῖο παροχῆς τροφῶν.

38.
Μερικὴ ὄψη τοῦ ἀστικοῦ χωροδικτυώματος. Α. Περιοχὴ διαμονῆς ὁμάδας τεσσάρων ἀτόμων. (Μεγάλοι ἀριθμοί.) Ὁμάδα στοιχείων ζεύγους. 1. Θάλαμος ἰδιωτικῆς εἰσόδου. Μεταβατικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὸ ὕπαιθρο στὸν ἐλεγχόμενο χῶρο, 2. Θάλαμος ἀτομικῆς ὑγιεινῆς, 3. Συνδετικὸς θάλαμος, 4. Χῶρος ἐπαφῶν, ἀναπαύσεως, στιγμιαίου «ὕπνου» ζεύγους, 5. Πτυσσόμενο περίβλημα ἀπομονώσεως, 6. Ἀτομικὸς θάλαμος τηλε-ἐνεργειῶν. Ὁμάδα στοιχείων παιδιῶν. 7. Θάλαμος εἰσόδου, παιχνιδιοῦ παιδιῶν, 8. Ἀτομικὸ στοιχεῖο παιδιοῦ. Ὁμάδα λοιπῶν στοιχείων. 9. Θάλαμος εἰσόδου ξένων, 10. Χῶρος ἀνταλλαγῶν, φαγητοῦ, συζητήσεων ὑπο-ὁμάδας, 13. Πλατεία ἐπαφῶν, 14. Κῆπος, 15. Θάλαμος εἰσόδου στὸ στοιχεῖο 16, 16. Θάλαμος ἐμπειριῶν αἰωρήσεως, διαστημικῆς θέας (διαφανὴς θάλαμος κολυμβήσεως), 17. Χῶρος κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων, «ἀπομίμηση καταστάσεων» (simulation), «αὐθόρμητο θέατρο», 18. Στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν στὴν ἀγορά. (Μικροὶ ἀριθμοί.) 1. Ἀναβατήρας κατακόρυφης ἐπικοινωνίας, 2. Ὀπὴ εἰσόδου στὸν θάλαμο, 3. Κινητὸς σπονδυλωτὸς φορέας τοῦ σώματος, πολλαπλῶν χρήσεων, 4. Χειριστήριο τηλε-ἐνεργειῶν, 5. Ὀθόνες τηλε-ἐπαφῶν, 6. Θάλαμος ὕπνου, ἀπομονώσεως, 13. Πέτασμα διαφόρων βαθμῶν διαφανείας σὲ κυμαινόμενο ὕψος, 16. Εὔκαμπτη ἐπιφάνεια δαπέδου. Θέση ἀκινησίας: ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Θέσεις κινήσεων: ἀνάγλυφη ἐπιφάνεια ποὺ «ἀκολουθεῖ» τὸ σῶμα σὲ κάθε διαδοχικὴ στάση, 19. Ὄργανα σωματικῆς ἀσκήσεως, 20. Ὑδρομεγάφωνα μεταδόσεως μουσικῆς, 21. Ἀκουστικὰ ἀπομονώσεως, 23. Φορέας ἀναρριχήσεως φυτῶν.

surface, 17. Sun-rays collection system, 24. Food-supply element.

38.
Partial view of the urban space grid. A. Dwelling space for groups of four persons. (Large numbers.) Group of elements for a couple. 1. Private entrance cell. Transitional element from the outdoors to the climatically controlled space, 2. Private hygiene cell (''catholic shower'', spraying etc.), 3. Connecting cell, 4. Space for the couple's contacts, rest, ''instant'' sleep, 5. Folding isolation skin, 6. Individual tele-activity cell. Group of elements for children. 7. Entrance cell gamesroom, 8. Individual element, 9. Visitors' entrance cell, 10. Space for contacts, meals, discussions of the sub-group, 13. Public piazza, 14. Garden, 15. Entrance cell to element 16, 16. Cell for suspension experiences, space viewing etc. (transparent swimming-pool cell), 17. Social activities area, situations simulation, ''instant'' theatre etc., 18. Elements available on the market. (Small numbers.) 1. Fork-lift for vertical connections, 2. Entrance opening to cell, 3. Multiple-purpose mobile jointed ''body carrier'', 4. Tele-activities switchboard, 5. Tele-contact screens, 6. Sleeping - isolation cell (child's element), 13. Screen of varying transparency grades and varying height, 16. Flexible floor surface. Static situation: flat surface. Dynamic situation: relief surface following the contours of the body in each consecutive posture, 19. Gym equipment for bodily exercise, 20. Hydromegaphones for ''music'' broadcasting, 21. Acoustic isolation earphones, 23. Support for plant climbers.

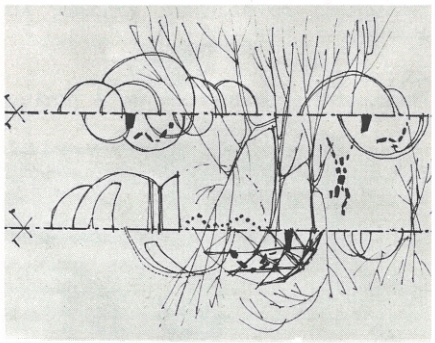

34

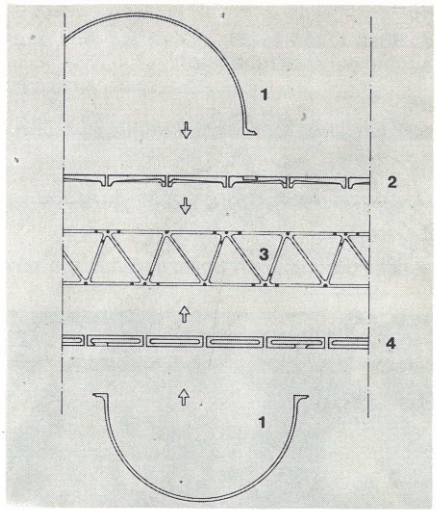

35

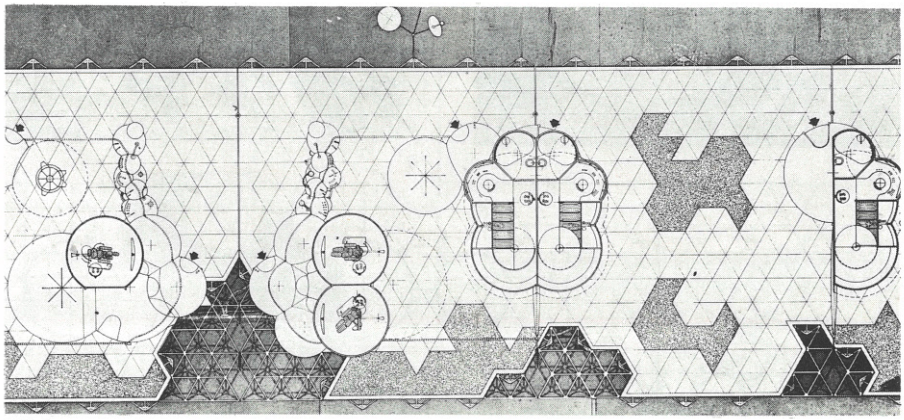

36

37

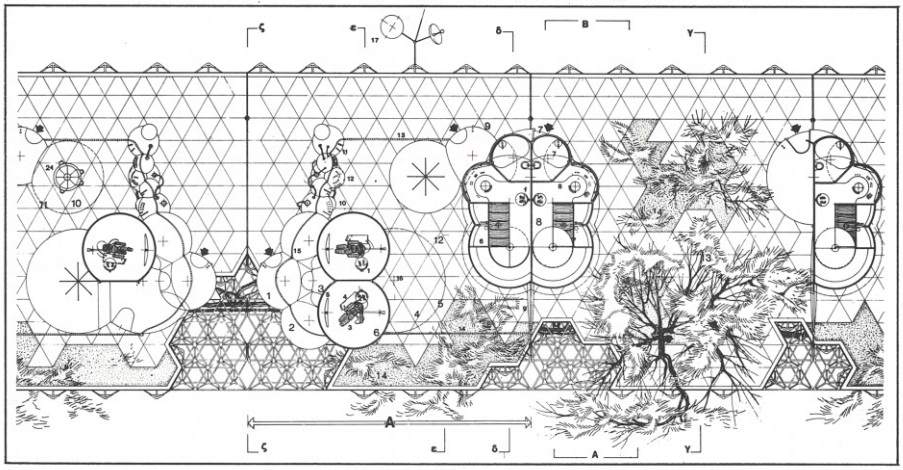

38

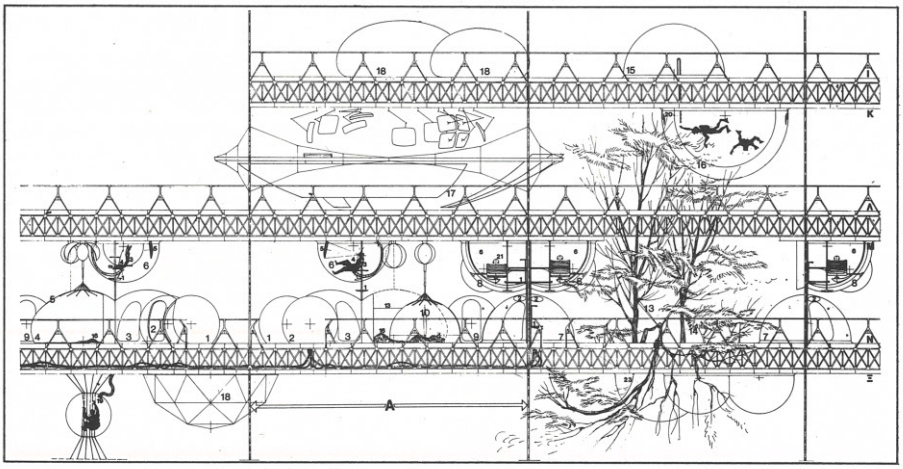

39.
J. Bosh (1450-1516): «Ὁ κῆπος τῶν ἀπολαύσεων» (λεπτομέρεια).

40.
Μιὰ νέα διάσταση στὴν καθημερινὴ ζωή.

41.
Ὁριζόντια τομὴ στὸ ἐπίπεδο δαπέδου.

42.
Ὁριζόντια τομὴ στὴ μεγίστη διάμετρο τῶν στοιχείων καὶ προβολὴ ἀναρτημένων στοιχείων.

43.
Ὁριζόντια τομή.

44.
Πολλαπλὲς δυνατότητες χρήσεως καὶ χώρου.

45.
Παραλλαγὴ χαμηλοῦ κόστους. Α. (Καλυμμένος) χῶρος πρὸς ἐνοικίαση. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ κατὰ τὰ διάφορα στάδια ἀναπτύξεως μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις σὰν προσωρινὸς χῶρος κατασκηνώσεως, Β. Τεχνητὸ ἔδαφος (μὲ τυποποιημένη ὀροφή, δάπεδο καὶ παροχές), C. Χῶρος πολλαπλῶν χρήσεων ποὺ περιορίζει τὴν ἀναγκαία ἔκταση κατοικήσεως: ὁ ἴδιος χῶρος καταλαμβάνεται γιὰ χρήση «καθιστικοῦ», («στιγμιαίου») «ὑπνοδωματίου» κλπ. Ἐπειδὴ ὁ περιορισμὸς τοῦ χώρου εἶναι «γραμμικός», δὲν περιορίζεται ἡ πλάγια (ὀπτικὴ) ἐπέκτασή του καὶ ἔτσι δημιουργεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ ἁπλετου χώρου διαμονῆς, D. «Στιγμιαῖο» περίβλημα διπλῆς χρήσεως.

46.
Λεπτομέρεια ὄψεως.

47.
Κάθετη τομὴ (βλ. θέση τομῶν στὸ σχ. 37). Σύστημα προεκτάσεως ἡλιασμοῦ τοῦ χώρου. Συγκέντρωση ἡλιακῶν ἀκτίνων (στὴν κουπαστή). Διάχυση ἡλιακῶν ἀκτίνων (στὴν ὀροφή). Στὴν ὀροφὴ (ἐπίπεδο Λ, ἀριστερὰ) κάτοπτρο θέας ἐδάφους. Στὸ ἐπίπεδο Ν, δεξιά, ἐργαστήριο συνθέσεως καὶ ἀπο-συνθέσεως προϊόντων.

39

40

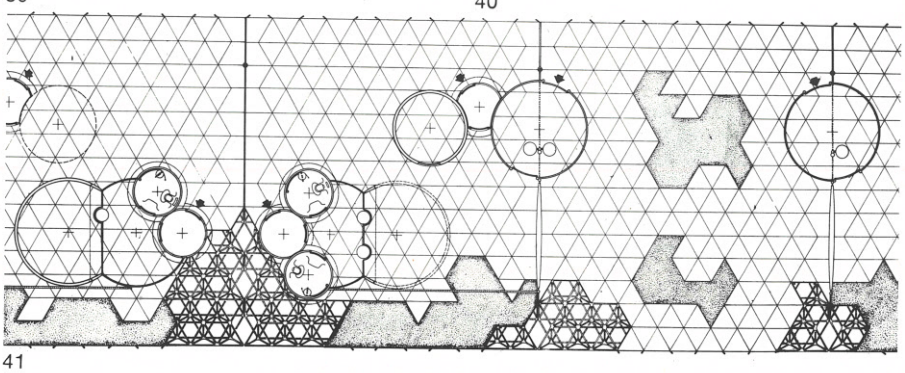

41

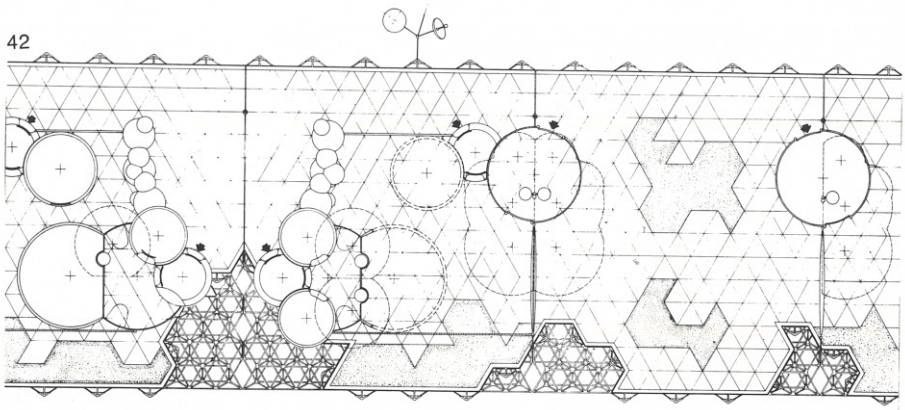

42

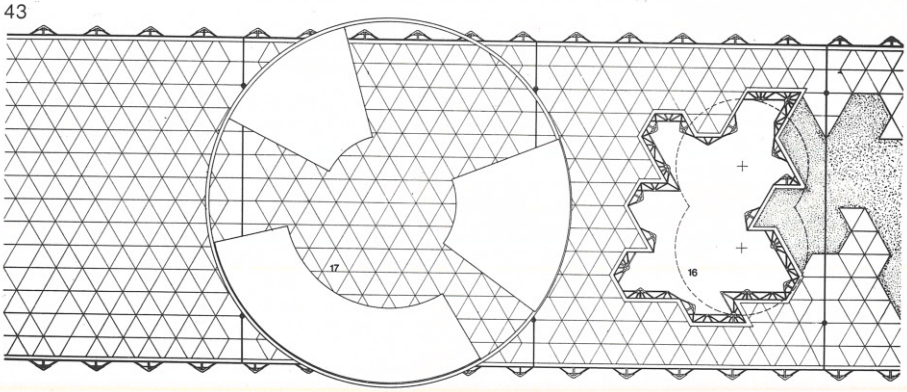

43

39.
J. Bosch (1450-1516): "The Pleasure Garden" (detail).

40.
A new dimension in everyday life.

41.
Horizontal section at floor level.

42.
Horizontal section through the longest diameter of the elements and projection of suspended elements.

43.
Horizontal section.

44.
Multiple possibilities of use and space, availability.

45.
Low-cost variation. A. (Covered) space to let. This area during the various development phases could be used, in extreme cases, as a temporary camping park, B. Artificial ground (with standard roofing, flooring and supply outlets), C. Condensed multi-use space: the same area used as "living room", ("instant") "bedroom" etc. The "condensation" of space, being "linear", does not affect its lateral (visual) extension, hence the feeling of ample living space, D. Twin-use "instant" enclosure.

46.
Detail of elevation.

47.
Vertical section (see location of sections in fig. 37). System providing greater sun exposure. Collection of sun rays (at the railing). Diffusion of sun rays (on the ceiling). Ground viewing mirror on the ceiling (level Λ, on the left). Laboratory for the composition and de-composition of products at level N, on the right.

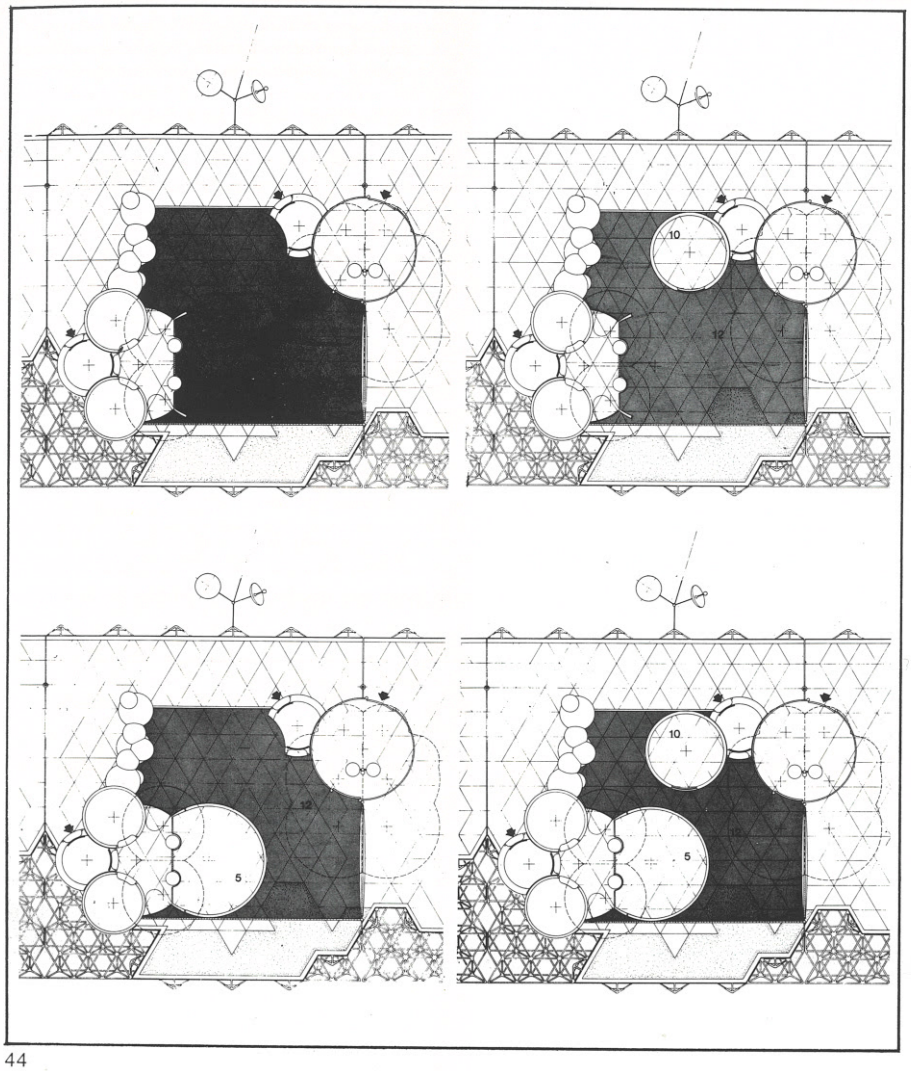
10
12
12
5
10
5

44

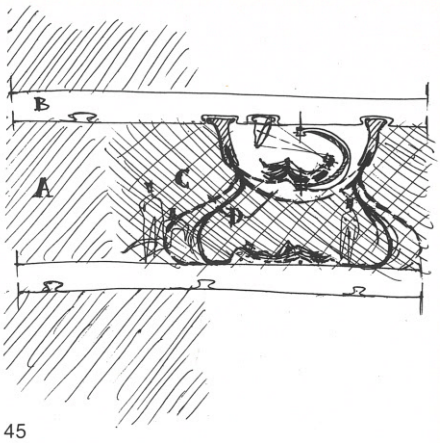
B
A
C
D

45

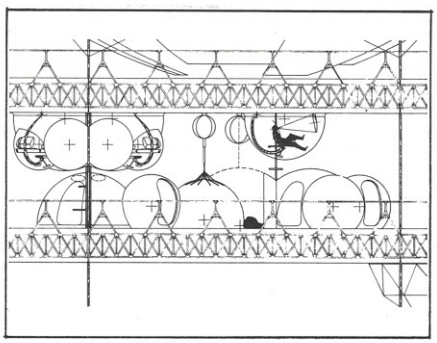

46

47

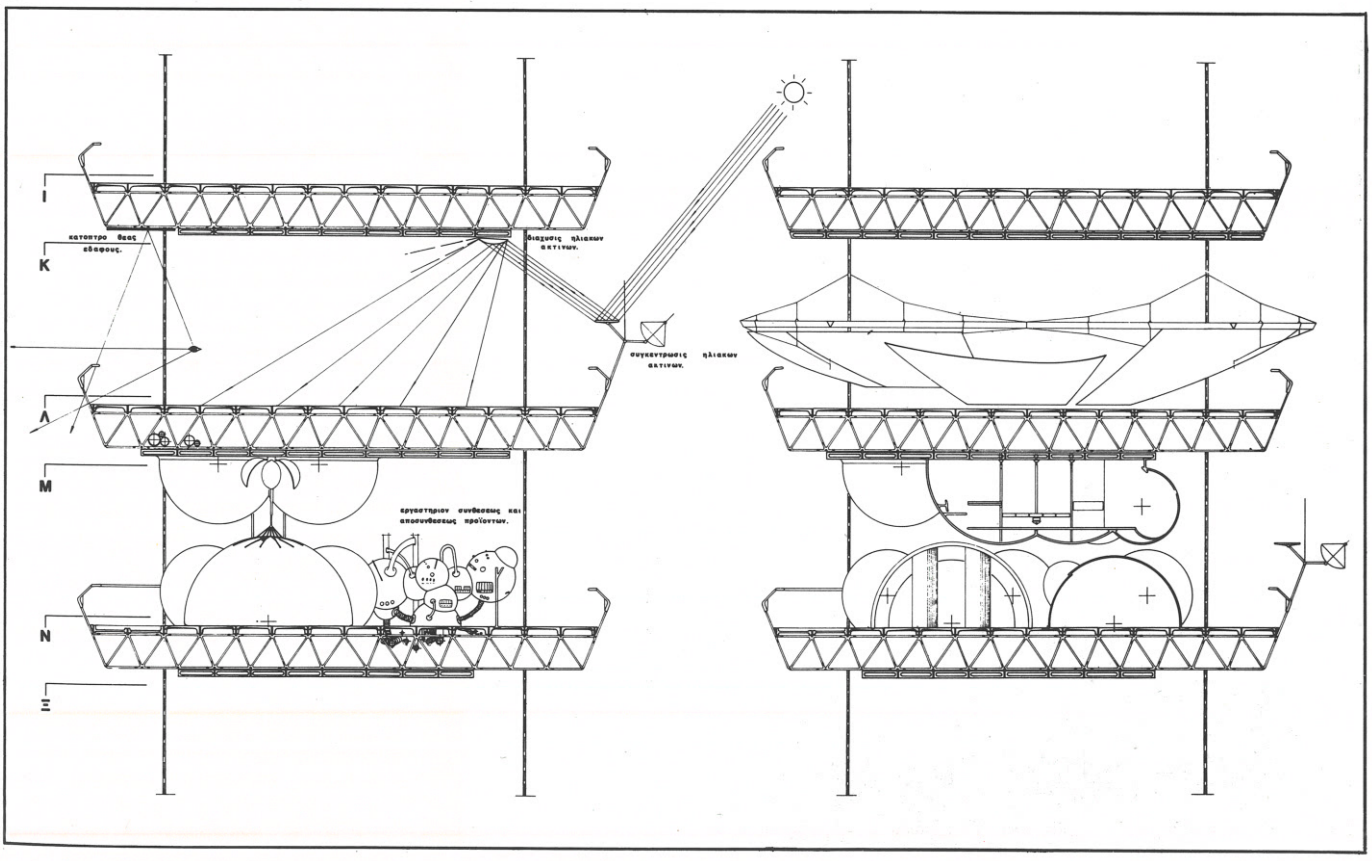
I
K
Λ
M
N
Ξ
κατοπτρο θεας εδαφους.
διαχυσις ηλιακων ακτινων.
συγκεντρωσις ηλιακων ακτινων.
εργαστηριον συνθεσεως και αποσυνθεσεως προϊοντων.

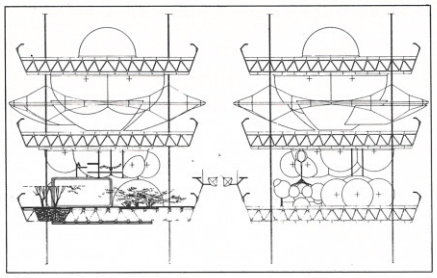

48

48.
Κάθετη τομή. Κῆπος: "Ενας στεγανὸς θάλαμος ἐλεγχόμενου μικροκλίματος περιλαμβάνει, ἀντὶ χώματος, τὴ μικροδομήφορέα ἀγκυρώσεως ριζικοῦ συστήματος ὑψηλῆς βλαστήσεως καὶ παροχὲς ὑγρῆς τροφῆς.

49.
Μακέτα τριῶν μονάδων διαμονῆς, κοινόχρηστου κήπου καὶ χώρου κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων (στὸ ἄνω ἐπίπεδο) σ' ἕνα τυχαῖο σημεῖο τῆς κρεμαστῆς κηπουπόλεως, μὲ τυχαία διάταξη καὶ τυχαῖα στοιχεῖα μιᾶς τυχαίας χρονικῆς περιόδου· δὲν προτείνεται μιὰ ὁρισμένη ἀρχιτεκτονικὴ ἀλλὰ μιὰ δυνατὴ διάταξη. Ἡ πραγματικὴ διαφάνεια τῆς δομῆς δὲν φαίνεται στὴ μακέτα. Τὸ ποσοστὸ τῶν κενῶν μειώθηκε σημαντικὰ γιὰ λόγους ἁπλοποιήσεως.

50.
Λεπτομέρεια κατασκευῆς.

51.
Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πεζόδρομου.

52.
Περιοχὴ διαμονῆς τεσσάρων ἀτόμων. (Ζεῦγος καὶ δύο παιδιὰ ποὺ γιὰ μιὰ περίοδο ζοῦν στὴν ἴδια μικροπεριοχή.)

53.
Τμῆμα τοῦ ἐπιπέδου.

54.
Λεπτομέρεια εἰκ. 53.

55.
Τμῆμα ὀροφῆς ἐπιπέδου.

56.
Λεπτομέρεια εἰκ. 55.

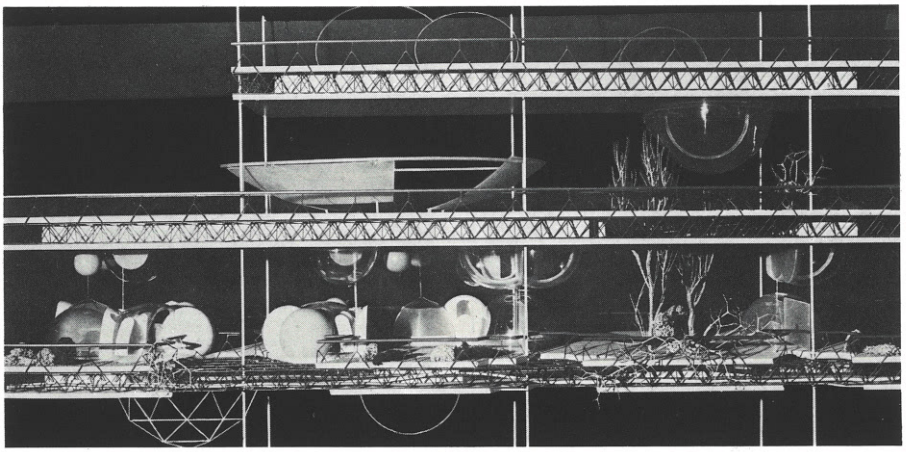

49

50

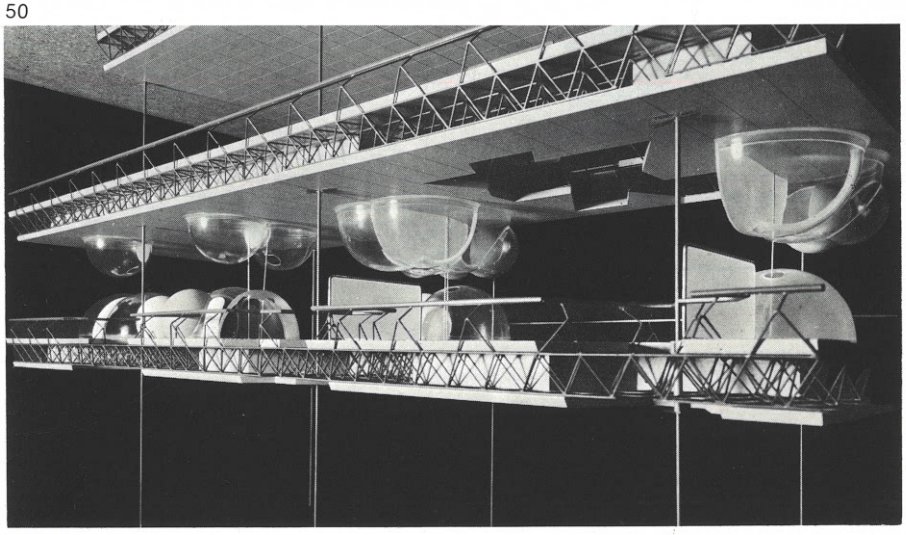

51

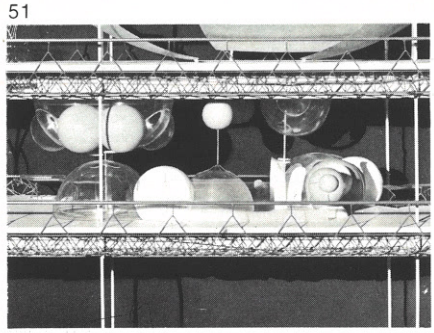

52

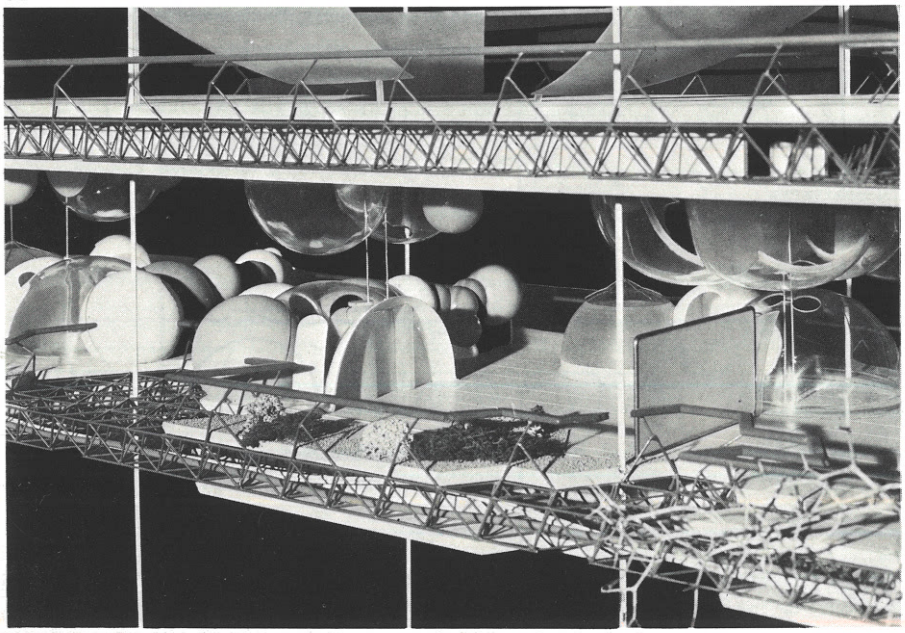

48.
Vertical section. Garden: air-tight cell of controlled micro-climate containing (in place of earth) the "microstructure carrier" for anchoring the roots system of tall vegetation, and the liquids supply.

49.
Model of three dwelling units, communal garden and social activities area (on the upper level) at a chance area of the suspended garden city, with chance layout and chance elements at a certain period of time: no specific architecture is suggested, only a possible layout. The actual transparency of the structure does not show on the model. A large percentage of voids has been eliminated for the sake of simplification.

50.
Structural detail.

51.
Detail from the pedestrian way.

52.
Dwelling area for four people. (A couple and two children living in the same micro-area for a certain period of time.)

53.
Part of a level.

54.
Detail of fig. 53.

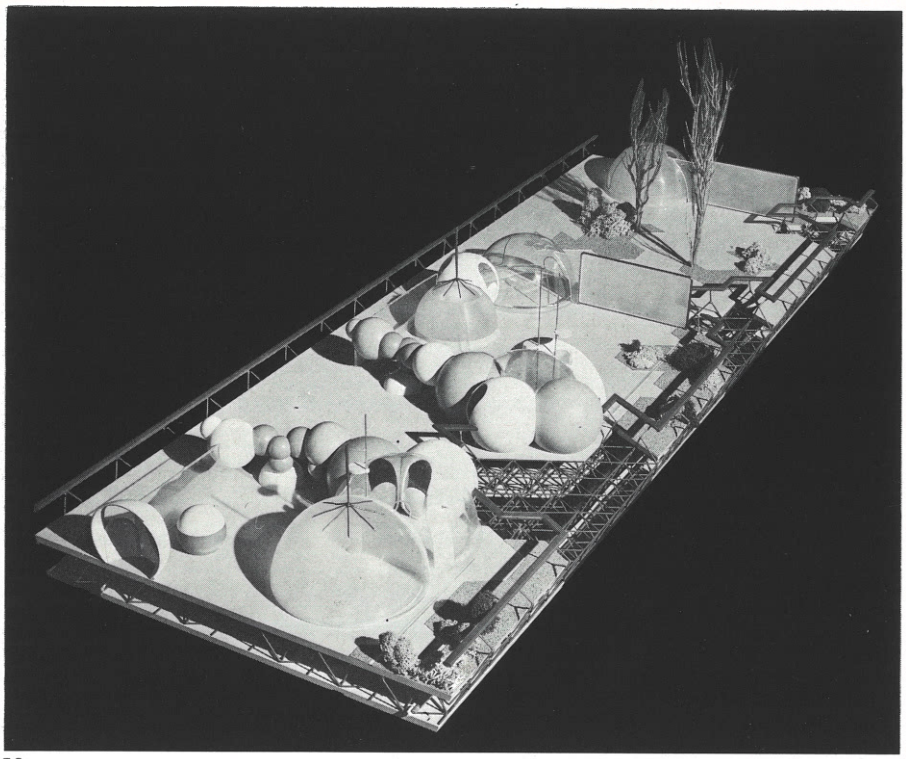

53

54

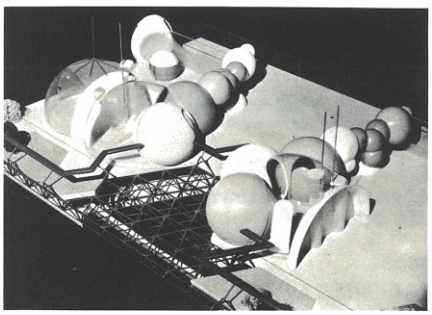

55

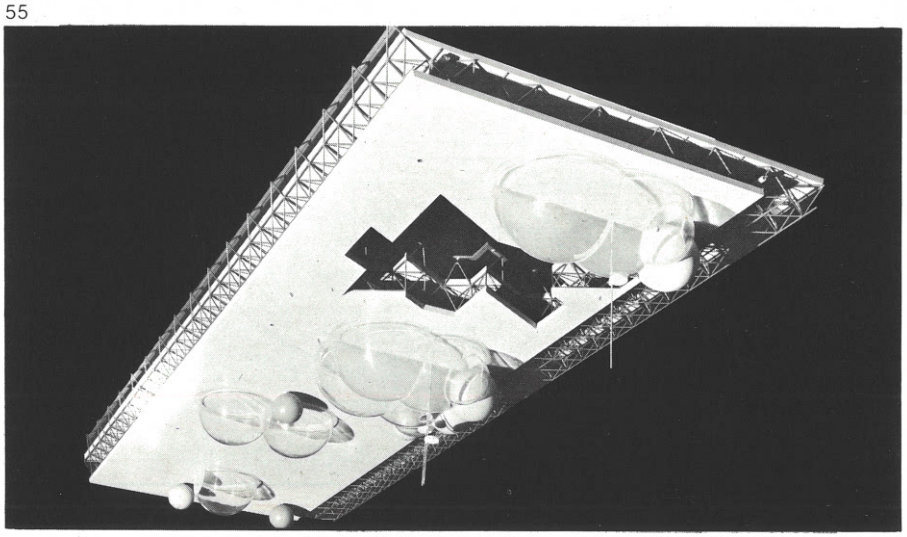

56

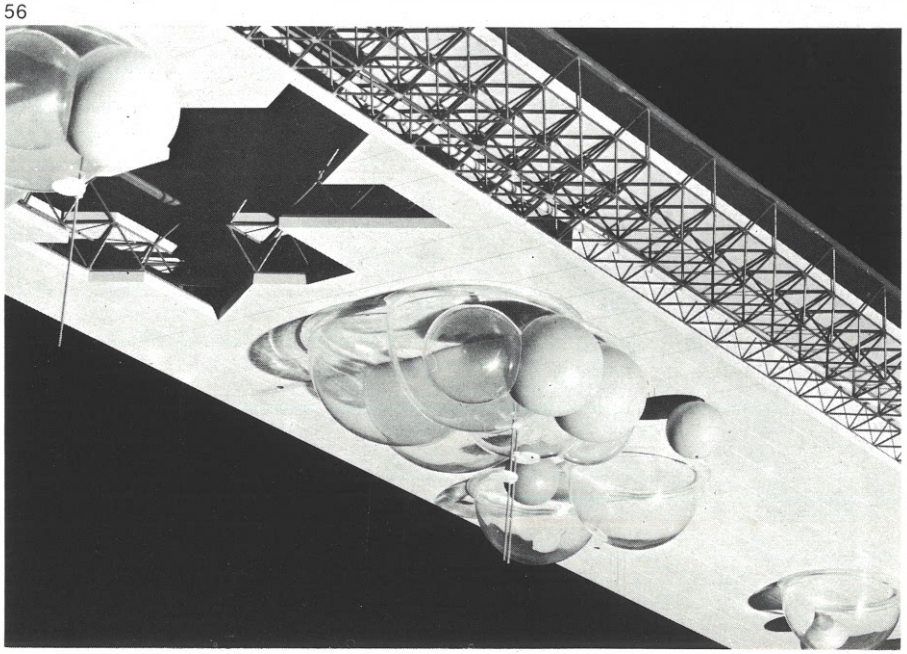

55.
Part of the roof level.

56.
Detail of fig. 55.

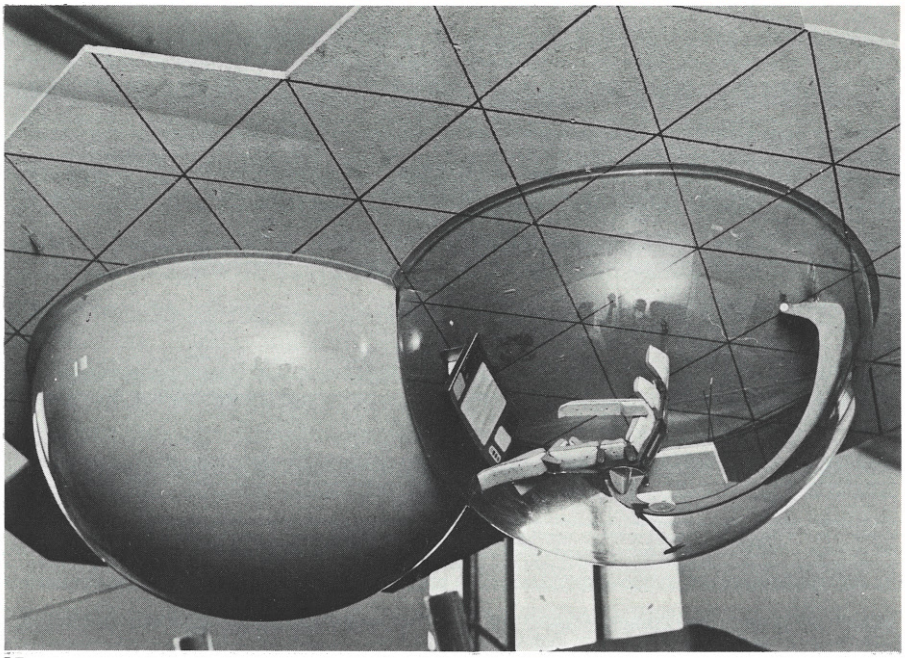

57

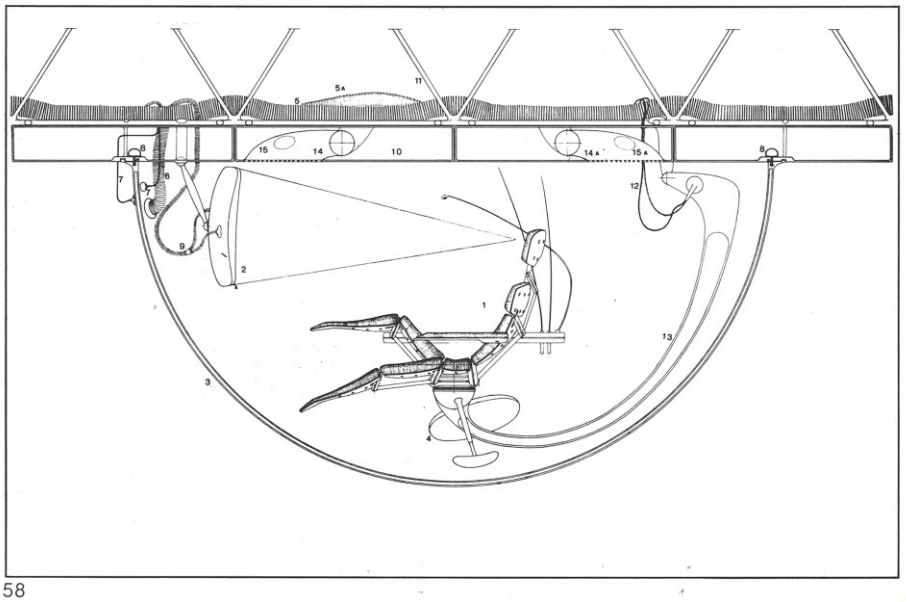

58

59

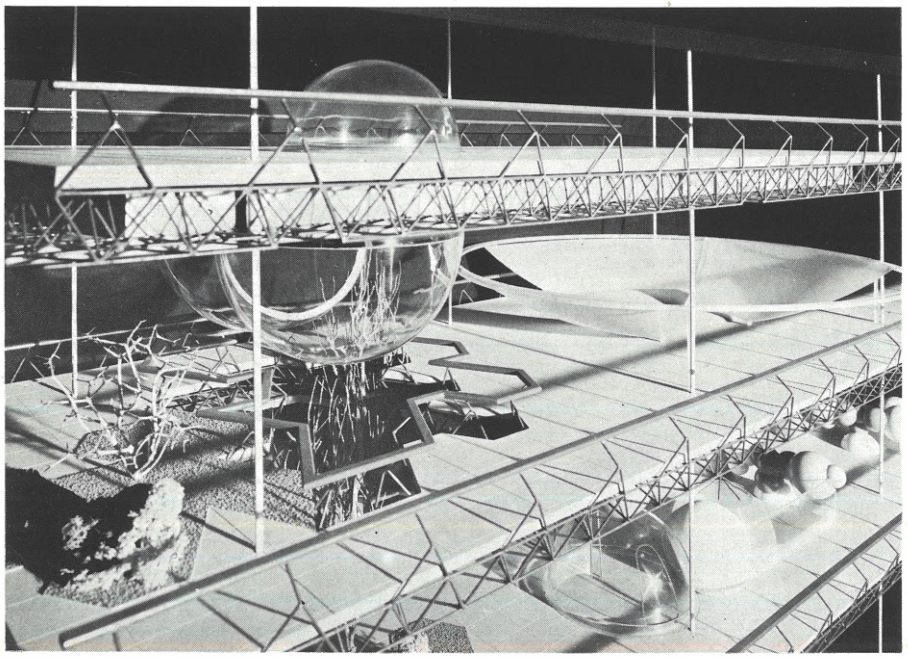

57.
Δίδυμη κυψέλη-περίβλημα, μεταβλητῆς διαφάνειας, δύο συγκροτημάτων τηλε-ἐνεργειῶν.

58.
Θάλαμος τηλε-διεργασιῶν. 1. Κινητὸς σπονδυλωτὸς φορέας τοῦ σώματος, πολλαπλῶν χρήσεων, μὲ πίνακα τηλεχειρισμῶν, 2. Ὀθόνη τηλε-ἐνεργειῶν, 3. Διπλὸ διαφανὲς κέλυφος θαλάμου, 4. Ἄνοιγμα εἰσόδου κατακόρυφης ἐπικοινωνίας μὲ ἀναβατήρα, 5. Ἀγωγὸς κλιματισμοῦ-παροχή, 5A. Ἀγωγὸς κλιματισμοῦ-ἀναρρόφηση, 6. Παροχὴ ρευστοῦ ἐλεγχόμενης διαφάνειας στὸ διάκενο τοῦ διπλοῦ περιβλήματος, 7. Παροχὴ ρεύματος δραστηριοποιήσεως φωσφοριζόντων σωματιδίων γιὰ τὸν φωτισμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος, 8. Δακτύλιος γιὰ τὴ στερέωση τοῦ κελύφους, 9. Παροχὲς ὀθόνης τηλε-ἐπαφῶν καὶ καταγραφέων, 10. Στοιχεῖα ὀροφῆς, 11. Δικτύωμα φορέα ἀπὸ συνθετικὴ ὕλη, 12. Παροχὲς στὸ συγκρότημα σπονδυλωτοῦ φορέα - χειριστηρίου τηλε-ἐνεργειῶν, 13. Βραχίονας ἀναρτήσεως σπονδυλωτοῦ φορέα, 14, 14A. Στόμια κλιματισμοῦ, παροχή-ἀναρρόφηση, 15, 15A. Καθαρισμὸς μὲ ψεκασμὸ καὶ στέγνωμα θαλάμου κατὰ τὴν ἀπουσία τοῦ «χειριστοῦ». Ἀναρρόφηση σκόνης καὶ ἄλλων ρυπαντικῶν σωματιδίων.

59, 60.
Βλάστηση σὲ ὕψος δύο ἐπιπέδων.

61.
Δικτύωμα ἀναπτύξεως ριζικοῦ συστήματος καὶ σωληνώσεις κλειστοῦ κυκλώματος διατροφῆς μὲ ψεκασμό.

62.
Ζώντας σὲ μιὰ πυκνὴ ἀστικὴ δομὴ μέσα στὴ φύση, ταυτόχρονα εἶσαι παντοῦ.

63.
Κρεμαστὸς κῆπος.

64.
Καρπενήσι. Παράδειγμα πυκνοκατοικημένης κατακόρυφης «κρεμαστῆς πόλεως». Σχέδιο τοῦ ἀρχιτέκτονα Πάνου Τζελέπη ἀπὸ τὸ βιβλίο του «Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονική», Chr. Zervos, Παρίσι 1953.

57.
Twin cell-envelope, of variable transparency, for two tele-activities assemblies.

58.
Tele-processing cell: 1. Mobile jointed "body carrier" of multiple use, and tele-operations keyboard, 2. Tele-activities screen, 3. Double transparent cell membrane, 4. Entrance opening for vertical transportation by fork-lift, 5. Air-conditioning duct-supply, 5A. Air-conditioning duct-suction, 6. Supply of transparency regulating liquid between the skins of the double membrane, 7. Power supply to activate phosphorising particles, used for illuminating the cell interior of the exterior environment, 8. Ring fastening for the cell, 9. Tele-contact screen outlets and monitors, 10. Roofing elements, 11. "Carrier" grid of synthetic material, 12. Outlets of the jointed "body carrier" - tele-activities keyboard unit, 13. Suspension arm of the "body carrier", 14, 14A. Air-conditioning muzzle, supply-suction, 15, 15A. Spray cleaning and drying of the cell during the "operator's" absence. Suction of dust/dirt particles.

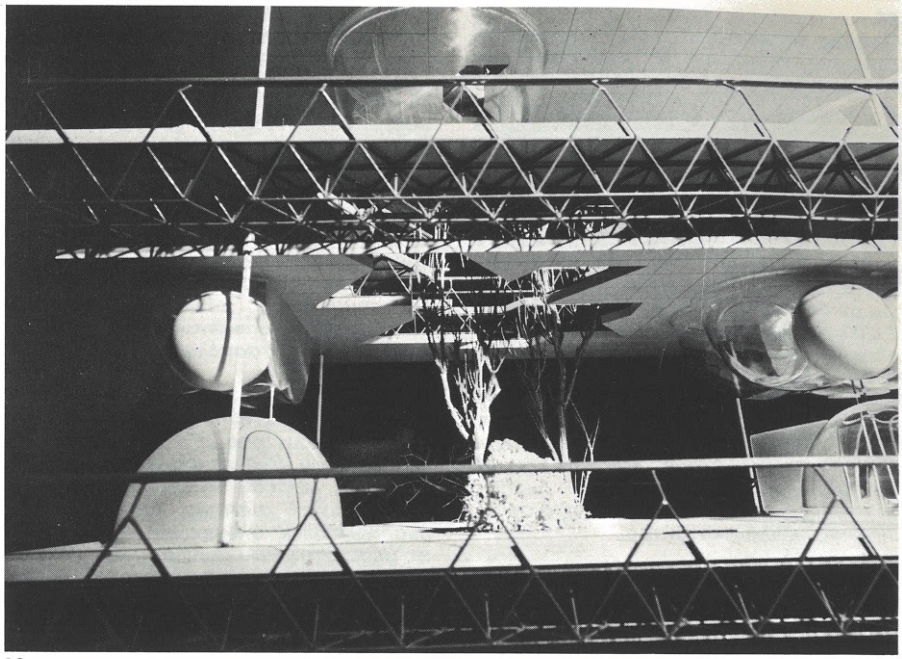

60

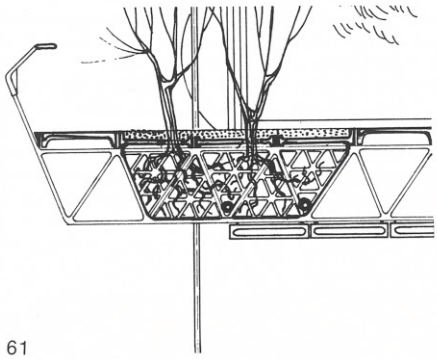

61

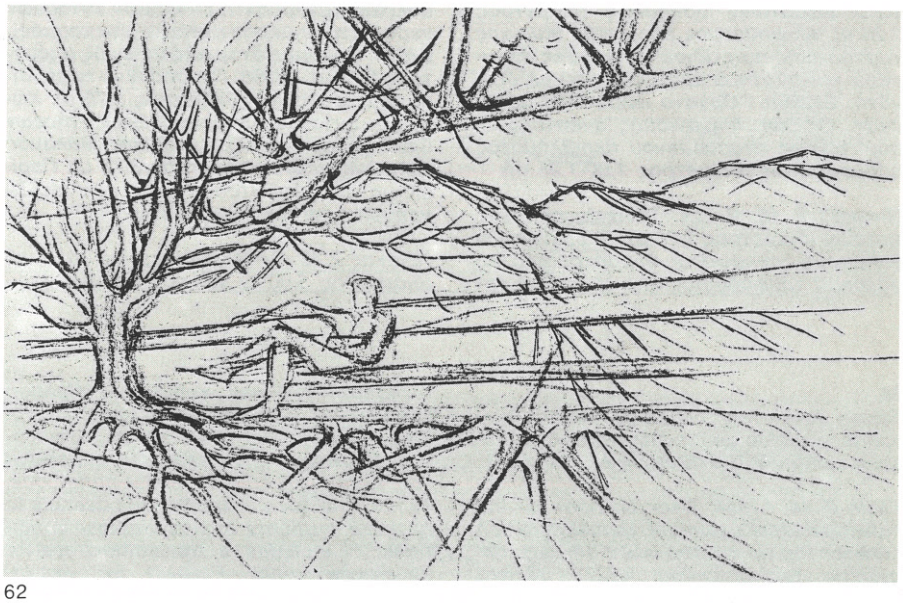

62

63

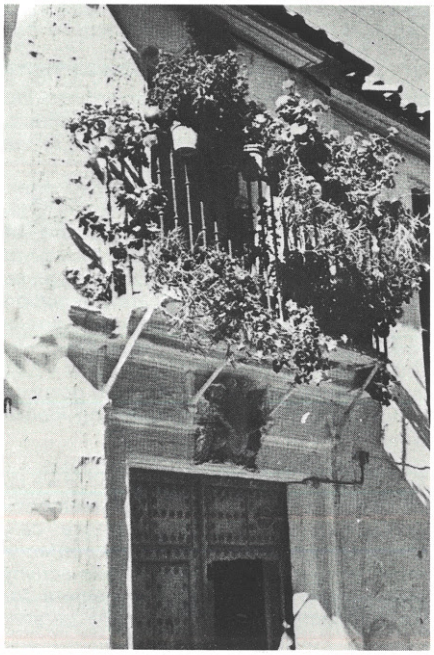

64

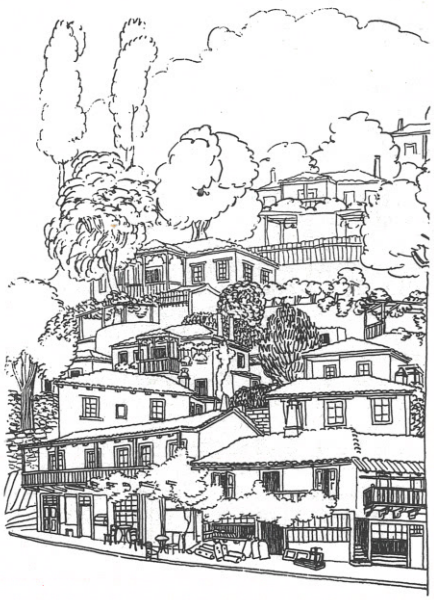

59, 60.
Vegetation extending over two levels.

61.
Grid structure supporting a root system and piping for the distribution by spraying of nutrient liquids.

62.
Living in a "close to everywhere - right in the woods - dense - urban structure".

63.
Suspended garden.

64.
Karpenissi (Central Greece); an example of a dense "vertical garden city". Drawing by architect Panos Tzelepis from his book "Architecture Populaire Grècque", Christian Zervos (ed.), Paris 1953.

65.
Πίνακες (ἢ καρτέλες τηλε-παραγγελίας) στοιχείων τῆς ἀγορᾶς γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ περιβάλλοντος διαμονῆς.

Πίνακας Ε 14. L/546. Κατάστρωμα-διάδρομος ἀτομικοῦ στοιχείου παιδιοῦ. Ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν θαλάμων: ὕπνου-ἀπομονώσεως, ἀτομικῆς ὑγιεινῆς, τηλε-ἐκπαιδεύσεως, M/279. Σπονδυλωτὸ ἀνάκλιντρο παιδιοῦ μὲ ἐξάρτημα τηλεχειρισμῶν, N/173. Ἐπιφάνεια διαφόρων χρήσεων, μεταβαλλομένης ἐκτάσεως (δύο τεμάχια μὲ ἀκτίνα 1 μ) καὶ μεταβλητοῦ ὕψους, T/200. Συγκρότημα τηλε-ἐκπαιδεύσεως. Μηχανὴ ἀτομικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀσκήσεως μνήμης, μὲ ἀκροδέκτη τηλεσυνδέσεως. Περιλαμβάνει καταγραφεῖς ἐπικοινωνίας μὲ λοιποὺς χώρους διαμονῆς, Q/758. Σύστημα συλλογῆς καὶ ἀναμεταδόσεως ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἐφαρμόζεται σὲ κουπαστή. Συλλογὴ διαφόρων ὁμάδων ἀκτινοβολιῶν μέσω: ἐπιπέδου κατόπτρου, ἀντένας, κοίλου κατόπτρου.

Πίνακας Ε 15. A/100. Κινητὸς σπονδυλωτὸς φορέας τοῦ σώματος, πολλαπλῶν χρήσεων, μὲ χειριστήριο τηλε-ἐνεργειῶν, τηλε-ἐπαφῶν, B/120. Ὀθόνη τηλε-ἐπαφῶν καὶ τηλε-ἐνεργειῶν, C/366a. Ὄργανο σωματικῆς ἀσκήσεως (διάμετρος 2,25 μ). Αἰωρούμενος ἐλαστικὸς θάλαμος γυμναστικῆς-παιχνιδιοῦ μὲ χορδὲς ἐλκυσμοῦ καὶ σύστημα ἐμπλουτισμοῦ μὲ ὀξυγόνο, C/366b. Ὄργανο σωματικῆς ἀσκήσεως, D/255a. Μηχανισμὸς ἀναπτύξεως-συμπτύξεως πτυσσόμενου περιβλήματος ἀπομονώσεως (διάμετρος 1,00-1,25 μ).

Πίνακας Ε 16. G/224. Στοιχεῖο παροχῆς τροφῶν (διάμετρος 1,25 μ). Περιλαμβάνει θαλάμους ἐπαναφορᾶς θερμοκρασίας καὶ σύστημα τροφοδοσίας ἀπὸ τὸ τοπικὸ ἐργαστήριο ἀνασυνθέσεως τροφῶν, B/300. Τοῖχος-ὀθόνη ἐπαφῆς μὲ πρόσωπα, διάφορα περιβάλλοντα, θεάματα κἄ (διαστάσεις 2,25 × 5,00 μ), μὲ ἔγχρωμη τριδιάστατη εἰκόνα, σύστημα μεταδόσεως πληροφοριῶν ὁσμῆς καὶ ἀφῆς, σύστημα ἐνεργοῦ συμμετοχῆς καὶ μονάδα ἐγγραφῆς, B/310. Πτερύγιο ἐσωτερικῶν τηλε-συνδέσεων. Πίνακας ἐλέγχου συνθηκῶν περιβάλλοντος, μὲ καταγραφεῖς (κλειστὸ κύκλωμα τηλεοράσεως), H/120. Διαφανὴς φόρμα προστασίας γιὰ χρήση στὸ ὕπαιθρο σὲ περιπτώσεις κακοκαιρίας· περιλαμβάνει καὶ πομποδέκτη, I/400. Ἀνελκυστήρας κατακόρυφης ἐπικοινωνίας (διάμετρος 0,60 μ), γιὰ προσπέλαση ἀναρτημένων θαλάμων.

Πίνακας Ζ 10. E/600. Θάλαμος ἀτομικῆς ὑγιεινῆς (διάμετρος 2,75 μ), F/910. Θάλαμος εἰσόδου (διάμετρος 2,75 μ), F/911. Θάλαμος εἰσόδου (διάμετρος 2,75 μ). Περιλαμβάνει σύστημα ἀποξηράνσεως, ἀναρροφήσεως σκόνης καὶ ἀπολυμάνσεως μέσω στοιχείου δαπέδου, καὶ πέτασμα ἀέρος μονώσεως στὴν ἐσωτερικὴ δίοδο. Λειτουργεῖ μὲ τὸ ἄνοιγμα εἰσόδου τοῦ θαλάμου, E/912. Θάλαμος εἰσόδου (διάμετρος 2,75 μ), E/613. Θάλαμος ἀτομικῆς ὑγιεινῆς (διάμετρος 2,75 μ). Σύστημα καθολικοῦ καταρράκτη διαφόρων ἐντάσεων νεροῦ-ἀτμοῦ-ἀέρος-ἀκτίνων (ψεκασμός), E/614. Θάλαμος ἀτομικῆς ὑγιεινῆς (διάμετρος 2,75 μ), P/898. Πτυσσόμενο περίβλημα ἀπομονώσεως (διάμετρος 3,75 μ). Χῶρος ἀνταλλαγῶν-φαγητοῦ-συζητήσεων ὑπο-ὁμάδας, H/100. Ἀτομικὸς θάλαμος τηλε-ἐνεργειῶν (διάμετρος 3,75 μ). Περίβλημα σπονδυλωτοῦ φορέα πολλαπλῶν χρήσεων καὶ λοιπῶν ὀργάνων.

Πίνακας Ζ 13. C/460. Συνδετικὸς θάλαμος (διάμετρος 5,00 μ) γιὰ συγκρότημα στοιχείων ζεύγους. Σύνδεση μέ: θάλαμο ἰδιωτικῆς εἰσόδου, θαλάμους ἀτομικῆς ὑγιεινῆς, χῶρο ἐπαφῶν - ἀναπαύσεως - στιγμιαίου «ὕπνου», ἀτομικοὺς θαλάμους τηλε-ἐνεργειῶν, C/470. Στοιχεῖο συμπληρώσεως συνδετικοῦ θαλάμου γιὰ μοναχικὸ ἄτομο, P/969. Πτυσσόμενο περίβλημα ἀπομονώσεως (διάμετρος 5,00 μ), γιὰ χῶρο ἐπαφῶν - ἀναπαύσεως - στιγμιαίου «ὕπνου» ζεύγους, K/450. Θάλαμος εἰσόδου-παιχνιδιοῦ παιδιῶν (διάμετρος 4,50 μ), K/550. Ἀτομικὸ στοιχεῖο παιδιοῦ (διαστάσεις 6,75 × 3,25 μ), μὲ στοιχεῖο σταθεροποιήσεως γιὰ τὴ μεταφορά, 0111. Θάλαμος ἐμπειριῶν αἰωρήσεως καὶ διαστημικῆς θέας.

Πίνακας Μ 11. W/360. Τυπικὸ στοιχεῖο δαπέδου, W/361. Στοιχεῖο δαπέδου, W/362. Εἰδικὸ στοιχεῖο δαπέδου, μὲ ἐγκοπὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ περιβλήματος, W/363. Εἰδικὸ στοιχεῖο δαπέδου μὲ ἐξάρτημα γιὰ πέτασμα ἀέρος, W/388. Συγκρότημα στοιχείων εὔκαμπτης ἐπιφάνειας δαπέδου. Λειτουργεῖ μὲ σύστημα ἀεροθαλάμου καὶ ἐπιτρέπει διάφορες μορφὲς ὑποδοχῆς τοῦ σώματος, U/145. Τυπικὸ στοιχεῖο κήπου, ὑποδοχῆς χαμηλῆς βλαστήσεως, U/146. Εἰδικὸ στοιχεῖο κήπου, μὲ ἐξάρτημα γιὰ πέτασμα ἀέρος, V/270. Τυπικὸ στοιχεῖο ὀροφῆς, V/271. Εἰδικὸ στοιχεῖο ὀροφῆς, μὲ ἐξάρτημα γιὰ πέτασμα ἀέρος, V/272. Εἰδικὸ στοιχεῖο ὀροφῆς, μὲ ἐγκοπὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ περιβλήματος, V/297. Σύστημα διαχύσεως ἡλιακῶν ἀκτίνων. Κλειστὸς ἐλαστικὸς θάλαμος μεταβαλλομένης κυρτότητας (μεταβολὴ εὔρους διαχύσεως ἀκτίνων) μὲ σύστημα πιέσεως-ἀποπιέσεως, V/298. Καθρέπτης ὀροφῆς (μὲ διακόπτη) γιὰ θέα πρὸς τὸ δάσος, τὸ ἀστικὸ κέντρο κἄ, S/70. Φορέας μὲ σταθερὸ-συνεργαζόμενο δάπεδο καὶ ὀροφή. Οἰκονομικὸς τύπος ἀπὸ συνθετικὴ ὕλη. Ἡ

65.
Tables (tele-order cards) of various elements available on the market, used in the composition of the dwelling environment.

Table E 14. L/546. Deck corridor for the individual child's element. Communication between the cells: sleep-isolation, personal hygiene, tele-education, M/279. Jointed child's bed with tele-operation accessories, N/173. Surface for multiple uses. Variable area (2 lots, r = 1.00 m) and variable height, T/200. Tele-education unit. Apparatus for individual learning and memory training, with interconnection terminal. It includes monitors for communicating with the rest of the dwelling spaces, Q/758. Collection and transmittance of sun rays. The unit is placed on the railing. Collection of several ray groups by means of: flat mirror, antenna, concave mirror.

Table E 15. A/100. Mobile multi-purpose jointed "body carrier" with tele-activity and tele-contact keyboard accessory, B/120. Tele-contact and tele-activity screen, C/366a. Gym equipment for bodily exercise (d = 2.25 m). Suspended elastic exercising-playing cell with oxygen enrichment system, C/366b. Gym equipment for bodily exercise, D/255 a. Mechanism for folding and unfolding the isolation membrane.

Table E 16. G/224. Food supply element (d = 1.25 m). It includes temperature restoring cells and food supply system connected to the local food composition laboratory, B/300. Screen wall for tele-contacts, (2.25 × 5.00 m) with colour three-dimensional picture, touch and smell information reception, two-way active participation supplement with recording unit, B/310. Module for inter-tele-contacts. Switchboard connecting monitors (closed-circuit TV), control of environmental conditions, H/120. Transparent protective coveralls to be used outdoors in bad weather conditions; it includes a transmitter/receiver accessory, I/400. Fork-lift for vertical circulation (d = 0.60 m) giving access to the suspended cells.

Table Z 10. E/600. Personal hygiene cell (d = 2.75 m), F/910. Entrance cell (d = 2.75 m), F/911. Entrance cell (d = 2.75 m). It includes a system for drying, dust sucking and disinfecting through a floor element, and an air screen insulator placed in the interior passage. It operates at the same time with the opening of the cell door, E/912. Entrance cell (d = 2.75 m), E/613. Personal hygiene cell (d = 2.75 m). A "catholic" water-steam-air-rays shower of variable intensity, E/614. Personal hygiene cell (d = 2.75 m), P/898. Folding isolation membrane (d = 3.75 m). A space for social contacts-meals-groups discussions, H/100. Individual tele-activities cell (d = 3.75 m). Envelope for the jointed multi-purpose "body carrier" and accompanying instruments.

Table Z 13. C/460. Connecting cell (d = 5.00 m) for a couple's group of elements. Connection with private entrance cell, personal hygiene cells, space for contacts-rests-"instant sleep", private tele-activity cells, C/470. Supplementary element for the connecting cell of a single person, P/969. Folding isolation membrane (d = 5.00 m) for the space of contacts-rest-"instant sleep" of a couple, K/450. Entrance cell-children's gamesroom (d = 4.50 m), K/550. Individual child's element (6.75 × 3.25 m), with stabilising element for its transportation, 0111. Cell for suspension experiences, space viewing etc.

Table M 11. W/360. Typical floor element, W/361. Floor element, W/362. Special floor element, with incision for the reception of a membrane, W/363. Special floor element, with air-screen accessory, W/388. Assembly of flexible floor-surface elements. It operates by means of an air-chamber system, permitting a variety of shapes for the reception of the body, U/145. Typical garden element for low vegetation, U/146. Special garden element with air screen accessory, V/270. Typical roof element, V/271. Special roof element with air-screen accessory, V/272. Special roof element with incision for the reception of a membrane, V/297. Sun-rays diffusion system. Paraboloid elastic cell of variable curvature (change of angle in the diffusion of sun rays by means of pressurising and depressurising controls), V/298. Ceiling mirror (with switch) showing views of the natural environment (ground level, the urban centres etc.), S/70. Carrier with permanent floor and roof, integrated to the static system. Low-cost version from synthetic FPS materials. Fire-resistance is equal or higher than regulation specifications, S/80. Self-supported carrier (without floor or roof). This type, apart from its great transparency in space, offers a great variety of choice for floor and roof elements, and

ἀντιθερμικὴ ἱκανότητα εἶναι ἴση ἢ μεγαλύτερη τοῦ καθορισμένου γιὰ συμβατικὲς κατασκευές, S/80. Φορέας αὐτοφερόμενος (χωρὶς δάπεδο καὶ ὀροφή). Ὁ τύπος αὐτός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη διαφάνεια στὸν χῶρο, προσφέρει μεγάλη ποικιλία ἐκλογῆς στοιχείων δαπέδου καὶ ὀροφῆς καὶ κατὰ προέκταση μεγάλη εὐκαμψία χρήσεων.

66.
Ἀεροθάλαμος-φορέας πολυόροφων «στιγμιαίων» κατασκευῶν.

67.
Κινητὸς οἰκισμὸς εἰδικῶν (προσωρινῶν) χρήσεων.

68.
Ἡ ἄυλη ἀρχιτεκτονικὴ (ἀπώτερο μέλλον). Φ. Ἐλαστικοί-πρόχυτοι φορεῖς, Κ. Πομποδέκτες συχνοτήτων δημιουργίας διαφόρων ἐπιθυμητῶν συνθηκῶν περιβάλλοντος, Μ. Ἐλεγχόμενα πεδία, Ο. Ὁλογραφικὸ ὁμοίωμα, Α. Μονάδα ἀνακυκλώσεως.

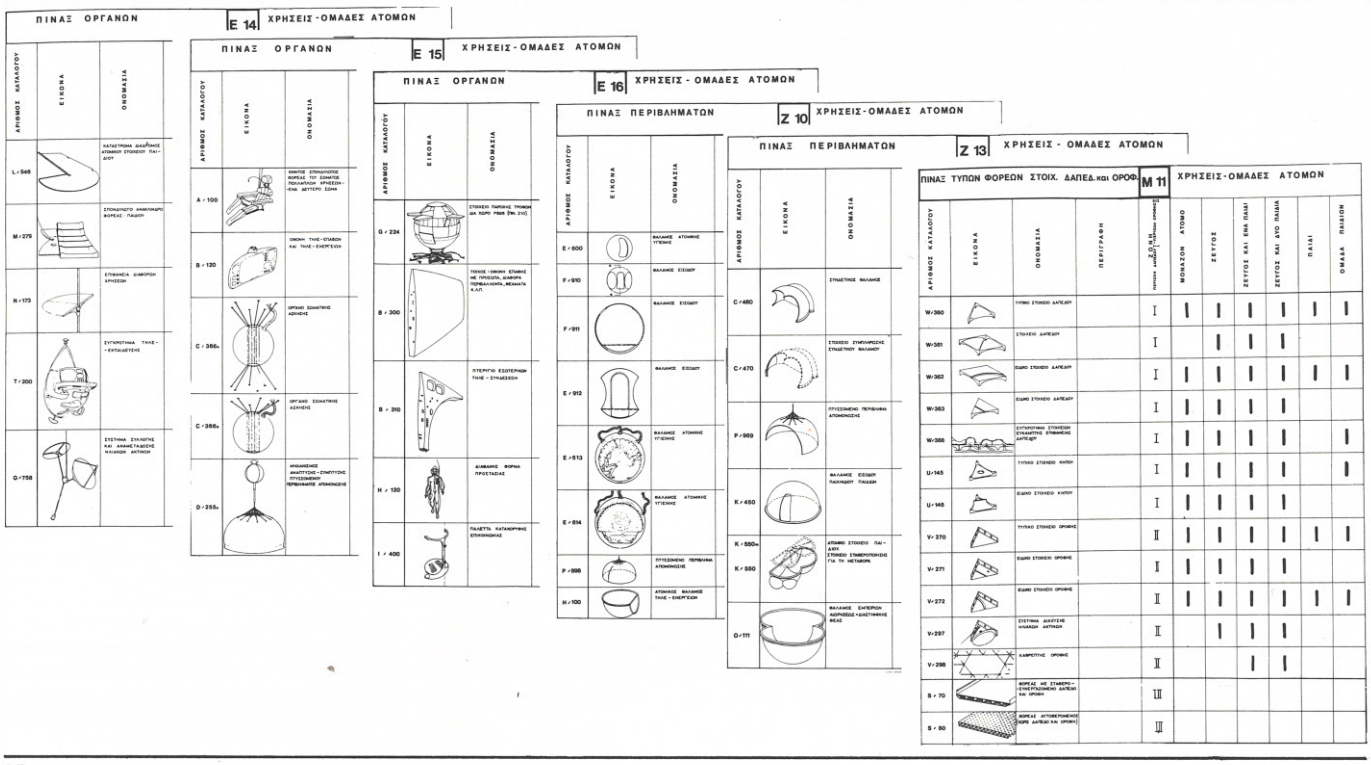

65

consequently great flexibility of use.

66.
Pneumatic cell as a carrier for (instant) multi-level structures.

67.
Mobile city of specialised (temporary) uses.

68.
Immaterial architecture (distant future). Φ. Elastic precast carriers, K. Receivers/ transmitters of wares creating a variety of environmental conditions, M. Controlled fields, O. Holographic image, A. Recycling unit.

66

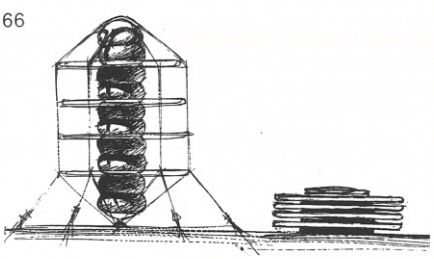

67

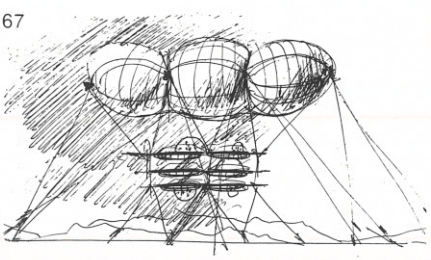

68

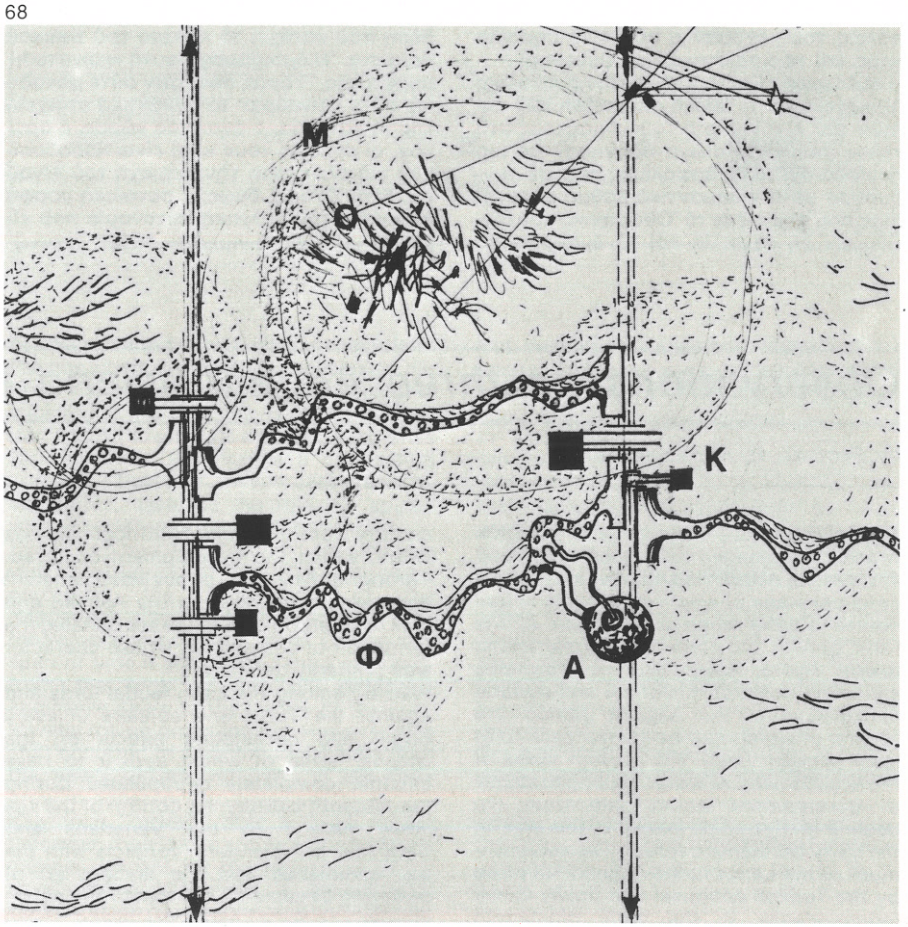

Παρατηρήσεις πάνω σὲ τρεῖς πόλεις νησιῶν τοῦ Αἰγαίου

τοῦ καθηγητοῦ Κ. Μιχαηλίδη

Εἰσαγωγὴ

Οἱ παρακάτω γενικὲς σκέψεις εἶναι ἀποτέλεσμα προσωπικῶν παρατηρήσεων καὶ μελέτης τῶν αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1970. Πρόκειται γιὰ ἕνα προκαταρκτικὸ στάδιο σ' αὐτὸ ποὺ ἐλπίζω νὰ ἀποτελέσει μιὰ ἐκτεταμένη συγκριτικὴ ἀνάλυση τῆς μορφῆς, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν πόλεων στὰ νησιὰ αὐτά. Ἡ Ὕδρα, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Κάλυμνος μοιράζονται τὸ κοινὸ ἱστορικὸ καὶ πολιτιστικὸ πλαίσιο τῶν αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν, ποὺ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τουλάχιστον ἀπὸ τὴ Μινωϊκὴ ἐποχή. Ἡ σημερινὴ μορφὴ τῶν νησιώτικων πόλεων, ὅμως, ἀνήκει σὲ στάδια ἐξελίξεως ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου στὴν περιοχὴ αὐτή, στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰώνα. Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία, Ἐπανάσταση εἶναι οἱ τρεῖς ἱστορικοὶ σταθμοὶ ποὺ ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξη τῶν πόλεων. Καὶ κατὰ τὴ διάρκεια ὅλων αὐτῶν τῶν αἰώνων, ἡ πειρατεία ἦταν μιὰ συνεχὴς ἀπειλή: ἡ ἔλλειψη ἀσφάλειας στὰ παράλια ἢ κοντὰ στὴ θάλασσα ὁδήγησε στὴ δημιουργία οἰκισμῶν μὲ χαρακτήρα πρωταρχικὰ ἀμυντικό.

Οἱ ἀτελείωτες διαμάχες τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν καὶ ὁ ἀγώνας ἐνάντια στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς κάθε λογῆς πειρατὲς εἶχαν καταστροφικὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τὰ νησιά, τόσο ποὺ μερικὰ φαίνεται νὰ ἐγκαταλείφθηκαν ἐντελῶς ἀπὸ τὸν πληθυσμό τους κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 15ου αἰώνα. Ἡ κυριαρχία τῶν θαλάσσιων μεταφορῶν πέρασε στὰ χέρια τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένοβας, οἱ νησιῶτες ἔχασαν τοὺς στενοὺς δεσμούς τους μὲ τὴ θάλασσα, σιγὰ σιγὰ ξέχασαν τὴν τέχνη τους. Ἔτσι, οἱ πόλεις τους ἔχασαν κι αὐτὲς τὴ σημασία τους καὶ περιορίστηκαν σὲ μέγεθος.

Ἡ ἐξάπλωση τῶν Τούρκων στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ ἡ τελικὴ ἀπόσπαση τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τοὺς Φράγκους στὸ τέλος τοῦ 16ου αἰώνα ὁδήγησαν σὲ μιὰ περίοδο σχετικῆς ἀσφάλειας πού, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν σημαντικὸ βαθμὸ αὐτονομίας ποὺ ἐπέτρεπε τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος, ὤθησαν τὴ ναυτιλία καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς σὲ μιὰ σταδιακὴ ἀναγέννηση. Ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ποὺ ἐπιταχύνεται ραγδαῖα μετὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ὁδήγησε στὴν ἐπέκταση καὶ τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὰ ἔξω τῶν παλαιῶν ἀμυντικῶν οἰκισμῶν, μιὰ τάση ποὺ συνεχίστηκε στὰ περισσότερα νησιὰ καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

Ἔτσι οἱ νησιώτικες πόλεις «μετακινήθηκαν» στὴν κυριολεξία γιὰ νὰ προσαρμοστοῦν στὶς νέες συνθῆκες. Τὴν ὑλικὴ αὐτὴ «μετακίνηση» τῶν πόλεων μέσα στὸ ἄμεσο φυσικὸ περιβάλλον τους μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε σήμερα καλύτερα σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ μικρότερα νησιά, ὅπως εἶναι ἡ Ὕδρα, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Κάλυμνος, παρὰ σὲ μεγαλύτερα, ὅπως τὴ Νάξο ἢ τὴ Ρόδο, ὅπου ἡ ἄφθονη καλλιεργήσιμη γῆ μειώνει τὴν ἐξάρτηση τῶν νησιῶν ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἐλαττώνει τὶς πιθανότητες ἐξωτερικῶν πιέσεων.

Ὕδρα

Ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ποὺ θὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ, ἡ Ὕδρα εἶναι ἡ νεώτερη ἀπὸ ἄποψη ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἀφοῦ φαίνεται ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1650 δὲν ὑπῆρχε στὸ νησὶ ἀξιόλογος οἰκισμός. Οἱ πρῶτοι κάτοικοι, καὶ πολλοὶ κατοπινοί, ἦταν χωρικοὶ ποὺ ἔβρισκαν στὸ νησὶ καταφύγιο ἀπὸ κάποιο πόλεμο στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Ἡ ὁμαδικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου ἐκφράστηκε ἄμεσα στὸ κτίσιμο τῆς πόλεως. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ Ὕδρα Ι, εἶχε μιά, θὰ μποροῦσαμε νὰ ποῦμε, ὁμοιόμορφη «κοινοτικὴ» μορφή, σὲ σύγκριση μὲ παλαιότερα παραδείγματα τοῦ Αἰγαίου ὅπως ἡ Ἀστυπάλαια, ὅπου ἡ μορφὴ τοῦ οἰκισμοῦ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν κεντρικὴ θέση ποὺ κατέχει τὸ κάστρο τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντα. Ἡ ὁμοιόμορφη αὐτὴ «κοινοτικὴ» μορφὴ τῆς Ὕδρας δὲν ἦταν οὔτε μοναδική, οὔτε καινούρια· τὰ συνθετικὰ στοιχεῖα της (ἡ κατοικία, ὁ ἀνοιχτὸς χῶρος, ὁ δρόμος, οἱ σχέσεις τους κλπ) εἶναι παραδοσιακὰ γιὰ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου. Στὴν Ὕδρα, ὅμως, ἡ συνολικὴ μορφὴ ἐκφράζει τὴν πολιτικὴ αὐτονομία ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει τὰ νησιά, κι ἀκόμα ἐντονώτερα τὸ νέο πνεῦμα ποὺ κυριαρχοῦσε στοὺς κατοίκους.

Τὰ ψηλώματα ποὺ ἐλέγχουν τὴν πρόσβαση ἀπὸ τὴ θάλασσα ἀποτελοῦν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἕνα ἀπαραίτητο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν αἰγαιοπελαγίτικων οἰκισμῶν, πράγμα ποὺ γνώριζαν καλὰ οἱ κάτοικοι τῆς Ὕδρας.

Ἡ ἄμυνα μιᾶς πόλεως σὰν τὴν Ὕδρα εἶχε βασικὰ νὰ ἀντιμετωπίσει αἰφνιδιαστικὲς ἐπιδρομὲς μικρῶν σχετικὰ ληστρικῶν ὁμάδων, παρὰ ὀργανωμένες πολιορκίες ἀπὸ κανονικὰ στρατεύματα ἢ ναυτικὴ δύναμη. Ταυτόχρονα, ἡ κλίμακα παρόμοιων οἰκισμῶν δὲν ἐπέτρεπε τὴν κατασκευὴ κανονικοῦ ὀχυρωματικοῦ τείχους, ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε ἐγχείρημα πέρα ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῶν κατοίκων. Ἀντὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε μιὰ πολὺ παλαιὰ μέθοδος ὅπου ἡ ἐξωτερικὴ σειρὰ τῶν κατοικιῶν, σὲ συνεχὲς σύστημα δομήσεως, μὲ ἐλάχιστα καὶ μικρὰ ἀνοίγματα πρὸς τὰ ἔξω, ἔπαιζε καὶ τὸν ρόλο ἀμυντικοῦ τείχους. Ἡ πρόσβαση τῶν κατοικιῶν αὐτῶν γινόταν ἀπὸ ἕναν ἐσωτερικὸ δρόμο, καὶ τὰ ἐπίπεδα δώματά τους χρησίμευαν ἐπίσης σὰν ἐπάλξεις σὲ ὥρα ἀνάγκης. Στὴν πόλη ἔμπαινε κανεὶς ἀπὸ λίγες ἐλεγχόμενες πῦλες. Οἱ δρόμοι ἦταν στενοὶ καὶ ἀκανόνιστοι, οἱ χῶροι, τόσο ἐξωτερικοὶ ὅσο καὶ ἐσωτερικοί, περιορισμένοι, ὥστε ἡ ἀμυντικὴ περίμετρος νὰ εἶναι ἡ ἐλάχιστη δυνατή.

Ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ φυσικὰ αἴτια ὅσο κι ἀπὸ τὴν ἄφιξη νέων προσφύγων, παρακολουθοῦσε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως τῆς Ὕδρας, καὶ ὁδήγησε σὲ ἀλλεπάλληλες μεταμορφώσεις: ἡ πρώτη ἀμυντικὴ περίμετρος ἔσπασε καθὼς ἡ πόλη ξαπλώθηκε στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου κατεβαίνοντας πρὸς τὴ θάλασσα, ἐκφράζοντας τὴ νέα αὐτοπεποίθηση τῶν κατοίκων της. Τὰ γεγονότα στὴν Εὐρώπη ποὺ κορυφώθηκαν μὲ τοὺς Ναπολεόντειους πολέμους βοήθησαν καὶ ἐπιτάχυναν τὴν ἐξέλιξη αὐτή, ποὺ δημιούργησε τὴν Ὕδρα ΙΙ, καὶ ποὺ σταμάτησε τελικὰ ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὅταν ἡ Ὕδρα

Observations on three Aegean island towns

by Prof. C. E. Michaelides

The following are some general thoughts which have resulted from observation and study in the Aegean islands during 1970, as an initial stage of what will become in due course a long-range comparison of the form, growth and content of Aegean island towns. Hydra, Astypalaia and Kalymnos share the common historical and cultural background of the Aegean islands, the origins of which can be traced back to at least Minoan times. The present forms of the island towns, however, belong to stages of development which date from the decline of Byzantine power in the area in the early thirteenth century. The establishment of the Latins in the Aegean, followed by the Turkish conquest and finally Greek Independence in the early nineteenth century were the major historical contexts within which the development occurred. Throughout this time, piracy was a constant and significant threat in the Aegean and lack of safety on or near the sea dictated the formation of settlements whose character was primarily defensive.

Warring among the Latin feudal lords and against the Turks and corsairs of every origin had devastating effects on the islands, some of which appear to have become completely depopulated during the fifteenth century. As control of the sea lanes passed to the Venetians and Genoese, the islanders' contacts with the sea diminished and the ancient art of seafaring became all but lost to the native population. As a result, the island towns were deprived of their importance and shrank in size.

Turkish expansion in the eastern Mediterranean and the final wresting of the Aegean islands from the Latins at the end of the sixteenth century brought in an era of relative security which, together with a considerable degree of autonomy under Turkish rule, allowed a gradual rebirth of seafaring and commerce in the area. A rise in population and nautical power, strongly accelerated after the middle of the eighteenth century, resulted in the expansion and opening up of the earlier defensive settlements, a trend which continued for most islands following national independence.

In this context, island towns "moved"

ἔγινε μέρος τοῦ νέου ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἡ Μεσόγειος ξαναγύρισε σὲ μιὰ ὁμαλότερη κατάσταση, ὁ ὑδραίικος πληθυσμὸς μειώθηκε ἀπότομα. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ τὸ παλαιότερο τμῆμα τῆς πόλεως, στὰ ψηλώματα, ἐγκαταλείφθηκε σταδιακά, κι οἱ κάτοικοι συγκεντρώθηκαν κοντὰ στὸ λιμάνι, στὴν Ὕδρα III, ποὺ μαζὶ μὲ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ὕδρας II ἀποτελεῖ τὴ σημερινὴ πόλη.

Ὁ τουρισμὸς ἔδωσε νέα ζωὴ στὴν Ὕδρα μετὰ τὸ τέλος τοῦ β΄ παγκοσμίου πολέμου καὶ τὴν ἔκανε γνωστὴ σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο: αὐτὴ τὴ φορά, ὅμως, γιὰ τελείως διαφορετικοὺς λόγους ἀπὸ ἐκείνους τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰώνα. Εἶναι σημαντικὸ τὸ ὅτι ἡ ἔντονη καὶ ἰσχυρὴ οἰκιστικὴ μορφὴ τῆς Ὕδρας μπόρεσε νὰ ἀφομοιώσει μιὰ πλήρη ἀλλαγὴ σὲ περιεχόμενο.

Ἀστυπάλαια

Σήμερα ἡ πόλη τῆς Ἀστυπάλαιας εἶναι, ἀπὸ ἄποψη πληθυσμοῦ, ἡ μικρότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς πόλεις ποὺ ἐξετάζουμε. Ἂν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων ἔχει κάπως μειωθεῖ κατὰ τὰ τελευταῖα 60 χρόνια (φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται στὰ περισσότερα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου), ἡ Ἀστυπάλαια δὲν γνώρισε ποτὲ περίοδο μεγάλης ἀκμῆς ἢ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ὅπως τὰ ἄλλα δύο νησιά. Τὸ κάστρο, ποὺ κυριαρχεῖ πάνω στὴ μορφὴ τῆς πόλεως, κτίστηκε στὰ ἐρείπια παλαιότερων ὀχυρωματικῶν ἔργων ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Δ΄, μέλος τῆς ἀρχοντικῆς ἐνετικῆς οἰκογένειας τῶν Quirini, ποὺ διοικοῦσαν τὸ νησὶ σὰν προσωπικό τους φέουδο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα (μὲ μικρὲς μόνο διακοπές), ὥσπου νὰ κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κατὰ

1

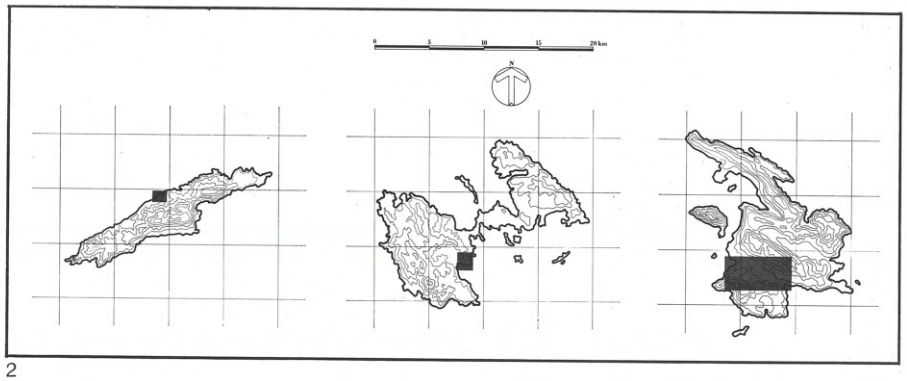

2

1.
Τὸ Αἰγαῖο πέλαγος.

2.
Ὕδρα, Ἀστυπάλαια, Κάλυμνος. Ὑψομετρικὲς καμπύλες ἀνὰ 100 μ. Οἱ ἐπιφάνειες μὲ διαγράμμιση φαίνονται σὲ μεγέθυνση στὸ ἑπόμενο σχέδιο.

1.
Aegean Sea.

2.
Hydra, Astypalaia, Kalymnos. Contours shown at 100 metre intervals: shaded areas are enlarged in the following picture.

physically to accommodate themselves to the circumstances. This "movement" of a town within its immediate natural site can better be observed today in some of the smaller islands such as Hydra, Astypalaia, and Kalymnos, rather than the larger ones such as Naxos or Rhodes, where land available for extensive agricultural use reduced the dependence of the island on the sea and made it less susceptible to outside pressures.

In reviewing the "movement" of each of these three town the following points can be made: Astypalaia "moved" the least of the three. Because of lack of pressures from the outside and within, the town essentially reformed itself on the same site; while responding to the need for connections with the outside world it extended an arm towards the sea. In this it has retained by and large its medieval form insofar as the later additions (spine and port) are clearly articulated and identifiable elements. In a parallel sense, the topographic limitations of the site have also restrained the scale of development. It is interesting to compare Astypalaia with the very similar example of Patmos where the distance between the old town (Chora) and the new port (Scala) is substantial. As a result, Scala developed into a small town of its own at the expense and complete absence of a connecting "spine". Today a new road, recently completed, assumes the role of "spine" with very different physical dimensions.

Hydra underwent a dramatic change in a very short period of time (the forty years preceding the conclusion of the Napoleonic wars) and a slower one in the following one hundred years. During this span of time it shifted its centre of gravity from the high up the hill defensive enclosure down to the centre of the port, literally rolling down the hill. However, this shift occurred in a continuous manner and the newly developing parts of the town grew in adherence to older sections.

Kalymnos "moved" over a much longer time span than Hydra and in a very different manner: except for the last stage which developed contiguously, it leaped from stage to stage over a considerable distance.

But despite this apparent fragmentation, images and forms were carried from old to new with a degree of consistency, ensuring continuity in the development.

In a broader sense, Aegean towns as represented by the examples of Astypalaia, Hydra and Kalymnos have demonstrated their capacity and adaptability as open-ended forms. In all stages of development, however, one basic topographic feature prevails, that of a sloping site, which becomes instrumental in producing variety within the overall unity of town form. This variety is perhaps basic to the positive response of today's visitor to the Aegean islands and in this light one cannot help hypothesizing that the central issue with Habitat (Montreal, Expo 67), as with all similarly inspired student theses of recent years, is the substitution of this topographic feature by technological means, which once more allows "irregular" juxtaposition of visually identifiable individual units within the unity of the overall form.

τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Ἀστυπάλαια ἐπέστρεψε γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα στὸ Βυζάντιο, καταστράφηκε ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ ἑνὸς Τούρκου κουρσάρου τὸ 1340 καὶ φαίνεται ὅτι ἔμεινε ἀκατοίκητη γιὰ περίπου 70 χρόνια προτοῦ μετοικηθεῖ καὶ πάλι, μὲ προσπάθειες τῶν Quirini, ἀπὸ Τηνίους.

Ἡ τουρκικὴ κυριαρχία, ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα καὶ πέρα, ἔδωσε στὴν Ἀστυπάλαια, ὅπως καὶ στὰ ὑπόλοιπα νησιά, τὴν εὐκαιρία νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ. Ἡ σπογγαλιεία ἔφερνε, στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἕνα σίγουρο εἰσόδημα· σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν περιορισμένη ἀγροτικὴ παραγωγὴ τοῦ νησιοῦ, ἐξασφάλιζε ἕνα βιοτικὸ ἐπίπεδο κάπως ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ συνηθισμένο. Ἡ Ἀστυπάλαια προσαρτήθηκε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ὕστερα ἀπὸ 33 χρόνια ἰταλικῆς κατοχῆς.

Ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Ἀστυπάλαιας, στὶς θαλάσσιες ὁδοὺς πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα, καὶ οἱ προφυλαγμένοι κόλποι της τῆς ἔδωσαν ἕνα ὄνομα ποὺ τὸ μέγεθός της ἀπὸ μόνο του δὲν θὰ δικαιολογοῦσε. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, τὸ μυτερὸ σχῆμα τοῦ ἀκρωτηρίου ὅπου εἶναι κτισμένη ἡ πόλη προσφέρονταν τόσο γιὰ ἄμυνα ὅσο καὶ γιὰ ἐποικισμό.

Ἂν καὶ ὅλα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ χτίσιμο τῆς Ἀστυπάλαιας εἶναι καὶ πάλι τὰ παραδοσιακὰ τοῦ αἰγαιοπελαγίτικου χώρου (κατοικίες, ἀνοιχτοὶ χῶροι, δρόμοι κλπ), ἡ χρήση τους φανερώνει μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ ὀχυρὸ τῶν Quirini, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει νὰ κατέφευγαν οἱ κάτοικοι σὲ ὥρα ἀνάγκης. Ἡ τοποθέτηση τῶν κατοικιῶν σὲ ἐπάλληλους δακτύλιους στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου ἀποτελεῖ μιὰ φανερὴ προσαρμογὴ στὴν τοπογραφία τοῦ λόφου καὶ ὄχι μιὰ ἔνδειξη ὅτι ἀρχικὰ ἔγινε προσπάθεια νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ἄμυνα τῆς πόλεως κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ὕδρας.

Ἡ ἐξάλειψη τῆς πειρατείας συνέβαλε στὴ μερικὴ ἐξαφάνιση τοῦ ἀμυντικοῦ χαρακτήρα τῆς πόλεως. Ἡ αὐστηρὴ ἐμμονὴ στὸν κανόνα τῆς τοποθετήσεως κτισμάτων σὲ ψηλώματα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ κοντὰ στὸ ὀχυρό, χαλάρωσε καθὼς ὁ φυσικὸς ὅρμος στὰ νοτιο-ἀνατολικὰ τοῦ ἀκρωτηρίου σιγά-σιγὰ ἄρχισε νὰ ἀποκτᾶ τὸν ρόλο ἐπήνειου γιὰ τὴν Ἀστυπάλαια.

Ἕνα φυσικὸ μονοπάτι ποὺ τὰ ἔνωνε ἀναπτύχθηκε σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλάχιστης προσπάθειας. Μὲ τὸν καιρό, οἱ δύο πλευρὲς τοῦ μονοπατιοῦ κτίστηκαν δημιουργώντας μιὰ «ραχοκοκαλιά», ἕνα νέο καὶ ξεχωριστὸ τμῆμα τῆς πόλεως. Ἂν καὶ λειτουργοῦν μαζί, τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα - ἡ παλαιὰ πόλη στὸν λόφο, τὸ λιμάνι, καὶ ἡ συνδετικὴ ραχοκοκαλιὰ - διατηροῦν τὸν ξεχωριστὸ χαρακτήρα τους.

Κάλυμνος

Ὁ πληθυσμὸς στὴν Κάλυμνο εἶναι σήμερα σχεδὸν ἑπτὰ φορὲς (14.000) μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τῶν ἄλλων δύο νησιῶν, ἐνῶ τὸ μέγεθός της (περίπου 110 τ. χλμ) εἶναι ὅσο σχεδὸν τῆς Ἀστυπάλαιας καὶ σχεδὸν διπλάσιο ἀπὸ τὴν Ὕδρα. Στὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴν Ὕδρα ὑπάρχει ἀπὸ ἕνας οἰκισμός, ἐνῶ στὴν Κάλυμνο πάνω ἀπὸ τὰ 2/3 τῶν Καλυμνιωτῶν ζοῦν στὸν κυριότερο οἰκισμὸ τοῦ νησιοῦ, ποὺ ὀνομάζεται καὶ Πόθια. Οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι μένουν στὸ Χωριὸ καὶ σὲ δώδεκα ἀκόμα μικρότερους οἰκισμούς.

Ἡ ἱστορία τῆς Καλύμνου ὅπως τὴν ξέρουμε ἀρχίζει πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ «Πέρα Κάστρο», ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερο δεῖγμα οἰκήσεως στὸ νησὶ καὶ ποὺ σὲ περιορισμένο βαθμὸ χρησιμοποιεῖται ἀκόμα.

Τὸ Πέρα Κάστρο εἶναι ἕνα φυσικὸ ὀχυρό, ἕνας πελώριος βράχος στὸ κέντρο τῆς μεγαλύτερης καὶ τῆς πιὸ εὔφορης πεδιάδας τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἁπλώνεται διαγώνια ἀπὸ τὰ νοτιο-ἀνατολικὰ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ διασχίζοντας ὁλόκληρο τὸ νησί. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς φυσικοῦ ὀχυροῦ καὶ στρατηγικῆς θέσεως φαίνεται νὰ προκάλεσε ἀπὸ πολὺ παλαιὰ τὸν ἐποικισμό. Οἱ Ἱππότες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ποὺ κατέλαβαν τὴ Ρόδο τὸ 1309 καὶ σιγά-σιγὰ ἐπέκτειναν τὴν κυριαρχία τους στὰ γειτονικὰ νησιά, ὅταν ἔφτασαν στὴν Κάλυμνο προτίμησαν νὰ ξανακτίσουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὰ βυζαντινὰ τείχη ποὺ περιέκλειναν τὴ μεσαιωνικὴ πόλη τῆς Καλύμνου. Τὰ τείχη αὐτὰ σώζονται σήμερα σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση καὶ ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις τους ὁ ἐπισκέπτης χαίρεται μιὰ πανοραμικὴ θέα τοῦ νησιοῦ. Τὰ τείχη περικλείνουν ἀκόμη τὰ κατάλοιπα τῆς πόλεως, ἐντελῶς ἐγκα-

3

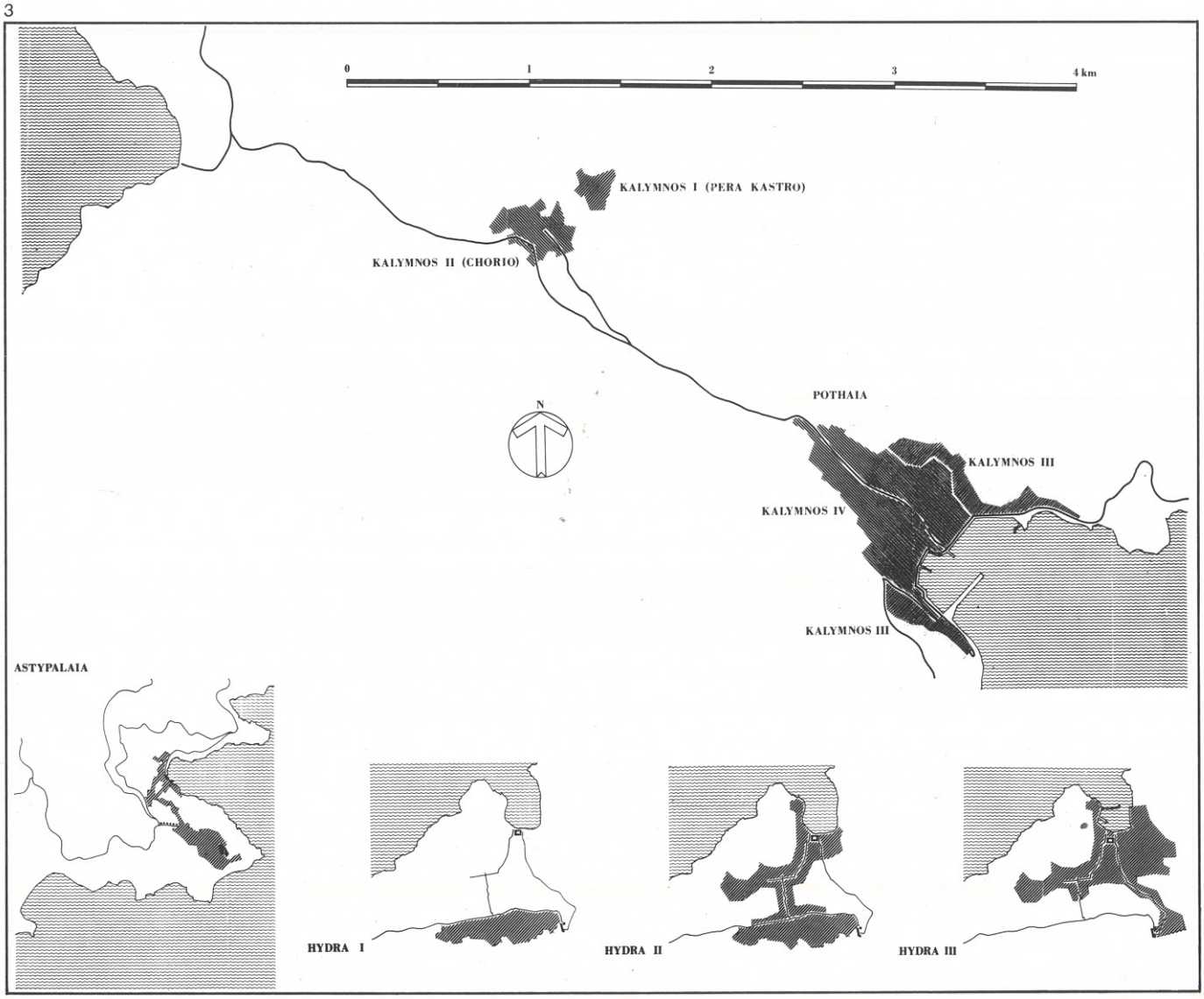

4

3.
Ὕδρα, Ἀστυπάλαια, Κάλυμνος, σχεδιασμένες στὴν ἴδια κλίμακα.

4.
Θέα ἀπὸ τὰ ψηλώματα πάνω ἀπὸ τὴν Ὕδρα I.

5.
Ὕδρα. Ἀεροφωτογραφία.

6.
Τὸ Κάστρο τῆς Σίφνου. Ἡ πόλη ἐλέγχει τὶς θαλάσσιες προσβάσεις.

3.
Hydra, Astypalaia and Kalymnos drawn to the same scale.

4.
View from heights above Hydra I.

5.
Hydra, aerial view.

6.
Kastro on Siphnos. Note the "commanding" position of the town over the sea approach down below.

5

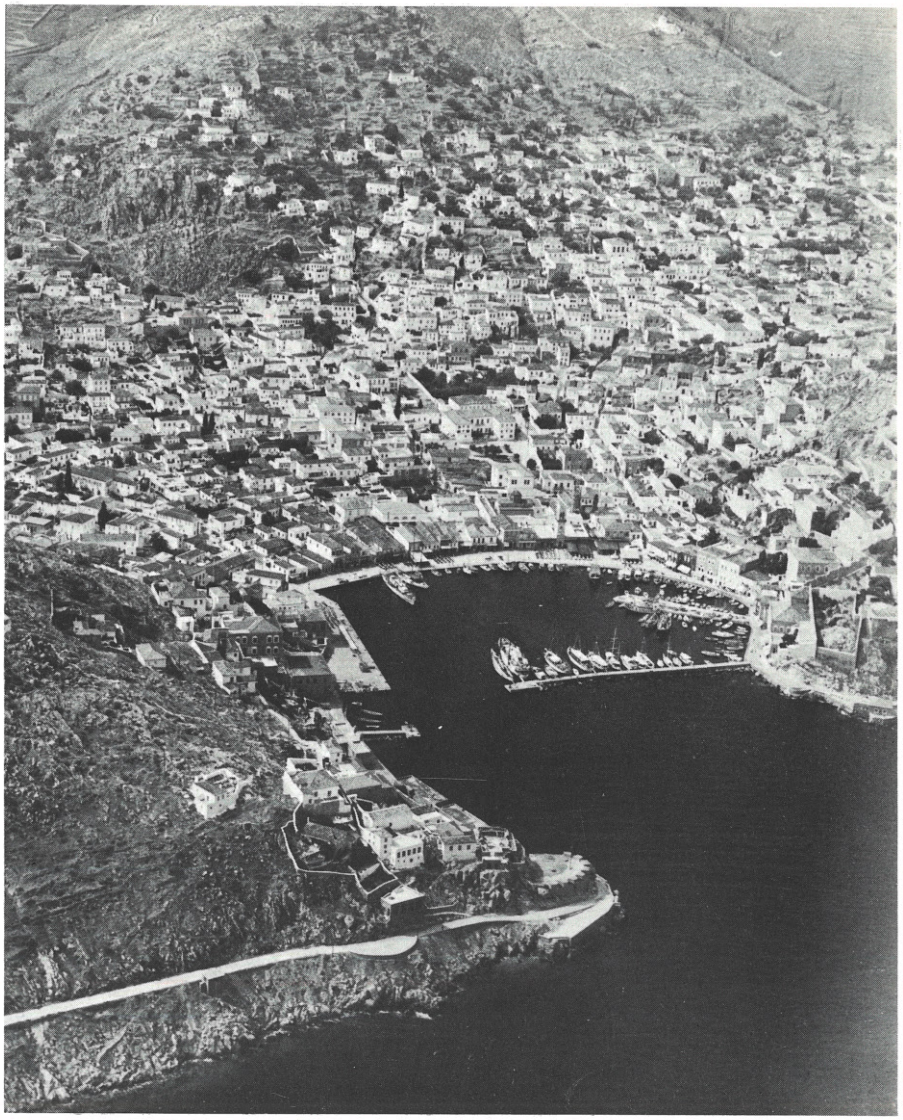

6

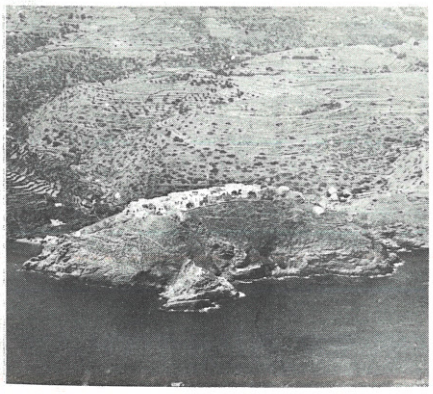

ταλειμένα σήμερα, ἂν καὶ οἱ τοῖχοι τῶν κατοικιῶν καὶ τῶν δημόσιων κτιρίων στέκουν σὲ ὕψος 2,50-3,00 μ. Ἔντεκα ἀσβεστωμένες μικρὲς ἐκκλησίες σὲ θαυμάσια κατάσταση λειτουργοῦνται ἀκόμα, φανερὴ ἔνδειξη τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν κατοίκων γιὰ τὸ παρελθόν τους.

Στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τῶν Ἱπποτῶν, οἱ συνθῆκες ποὺ περιγράψαμε παραπάνω ὁδήγησαν σὲ μιὰ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τόσο σημαντικὴ ὥστε τὰ στενὰ ὅρια τοῦ κάστρου νὰ μὴν μποροῦν πιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς κατοίκους. Ἔτσι, τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ποὺ δημιουργήθηκε ἡ Ὕδρα Ι, ἡ Κάλυμνος ΙΙ ἄρχισε νὰ σχηματίζεται στὶς μαλακὲς κλίσεις κάτω ἀπὸ τὸν βράχο ὅπου εἶχε κτιστεῖ ἡ Κάλυμνος Ι. Οἱ νησιῶτες, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ἀστυπάλαιας, βασίζονταν γιὰ τὴν ἄμυνά τους στὸ Πέρα Κάστρο καὶ στὴ σημαντικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν Κάλυμνο ΙΙ (ποὺ εἶναι σήμερα γνωστὴ ὡς Χωριὸ) καὶ στὴ θάλασσα, στὰ δύο ἄκρα τῆς πεδιάδας. Ἔτσι στὸ Χωριό, ἂν καὶ τὰ σπίτια κτίζονται τὸ ἕνα δίπλα στὸ ἄλλο, ἡ ἔντονη ἀμυντικὴ ὀργάνωση τῆς Ὕδρας Ι ἀπουσιάζει. Ἡ εὐημερία, ἐντούτοις, δὲν ἔφτασε στὴν Κάλυμνο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅταν, κάτω ἀκόμα ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία ἀλλὰ στὴν οὐσία ἐντελῶς αὐτόνομη, ἄρχισε νὰ ἐξοπλίζει ἕναν ὁλόκληρο στόλο ἀπὸ σπογγαλιευτικά, ποὺ ταξίδεψαν τοὺς Καλυμνιῶτες ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στὴ Μεσόγειο καὶ ἐξασφάλισαν γιὰ τὸ νησὶ σταθερὸ καὶ ἄφθονο εἰσόδημα.

Καθὼς λοιπὸν τὸ μέλλον τους ἐμφανιζόταν στενὰ δεμένο μὲ τὴ θάλασσα, κι ὅπως ἀκόμα ἔπρεπε νὰ συντηροῦν καὶ νὰ φροντίζουν ἕναν ὁλόκληρο στόλο, οἱ Καλυμνιῶτες μετακινήθηκαν γιὰ νὰ βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὴ θάλασσα, στὸ ἀπαραίτητο πιὰ λιμάνι. Τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κόλπου στὴ νοτιο-ἀνατολικὴ ἄκρη τῆς πεδιάδας (μέγεθος, μεσημβρινὸς προσανατολισμὸς κλπ) προσφέρονταν περισσότερο γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ λιμανιοῦ ἀπ' ὅ,τι ὁ κόλπος στὴν ἄλλη ἄκρη της.

Ἴσως, ὅμως, πέρα ἀπὸ τὸν προφανὴ αὐτὸ λόγο, νὰ ὑπῆρχε καὶ μιὰ λιγότερο ἁπλὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐκλογή τους, ποὺ φαίνεται ὅταν κανεὶς παρατηρήσει τὸν κάπως ἀπροσδόκητο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο σχηματίστηκε ἡ Κάλυμνος ΙΙΙ: τὰ σπίτια, ἀντὶ νὰ κτιστοῦν στὸ ἐπίπεδο τμῆμα τῆς πεδιάδας ποὺ καταλήγει στὴ θάλασσα, ἔχουν τοποθετηθεῖ στὶς ἀπότομες ἀντικρυστὲς πλαγιὲς ποὺ καθορίζουν τὸ πλάτος τοῦ ὅρμου. Οἱ πλαγιὲς αὐτὲς εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς νοτιο-ἀνατολικῆς πλευρᾶς, καὶ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν βορειοδυτικὸ κόλπο.

Δύο πιθανὲς ἐξηγήσεις, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς ἀπόψεις, τελικὰ ἀλληλοενισχύονται. Ἡ πρώτη ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ τοὺς νησιῶτες ἡ παραδοσιακὴ εἰκόνα τῆς κατοικίας θέλει τὸ ἕνα σπίτι τοποθετημένο ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο, γιατὶ ἀπὸ αἰῶνες εἶχαν συνηθίσει νὰ κτίζουν σὲ πλαγιὲς καὶ

7.
Τὸ Κάστρο τῆς Σίφνου. Ἡ ἐξωτερικὴ σειρὰ τῶν κατοικιῶν σχηματίζει ἕνα ἀμυντικὸ τεῖχος. Τὰ μεγάλα ἀνοίγματα καὶ οἱ ἐξῶστες εἶναι πρόσφατες προσθῆκες.

8.
Ἡ πόλη τῆς Νάξου. Ἡ ἐξωτερικὴ σειρὰ τῶν σπιτιῶν σχηματίζει καὶ ἐδῶ ἀμυντικὸ τεῖχος.

9, 10.
Χώρα Πάτμου. Ἐπίπεδα δώματα.

11.
Ἀστυπάλαια. Ἀεροφωτογραφία.

12.
Ἀστυπάλαια. Τὸ κάστρο τῶν Quirini.

7.
Kastro on Siphnos. The external row of houses forms the defence perimeter; large openings and balconies are "contemporary" additions.

8.
Town of Naxos on Naxos. External row of houses making up the defence perimeter.

9, 10.
Flat roofs from Chora on Patmos.

11.
Astypalaia, aerial view.

12.
Astypalaia. Quirini Castle.

7

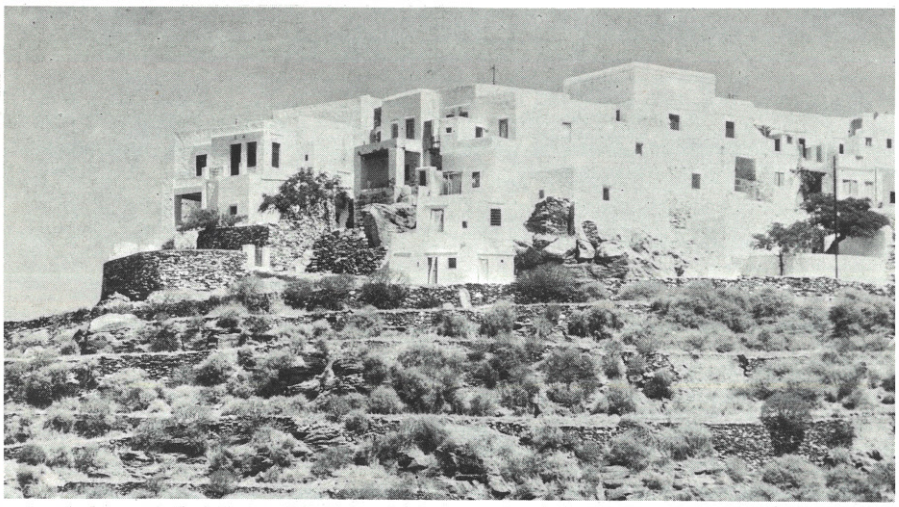

8

9

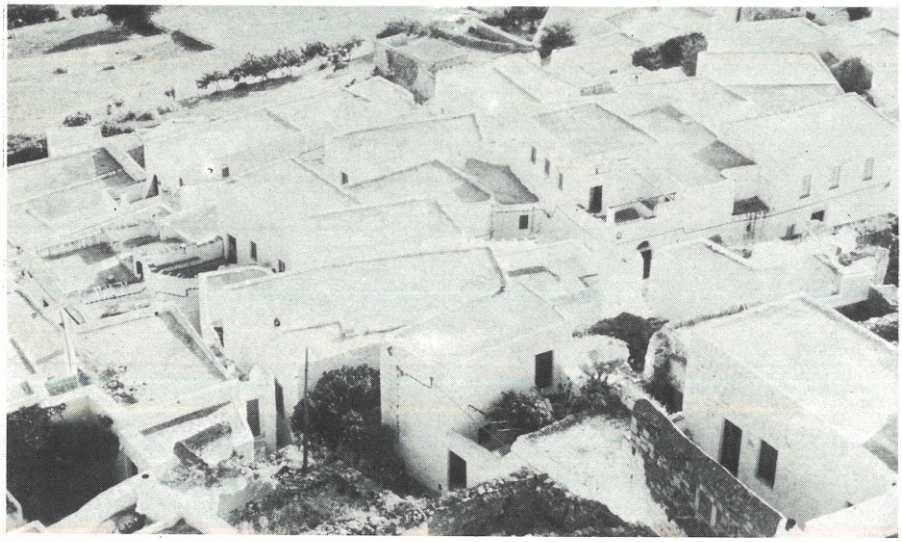

10

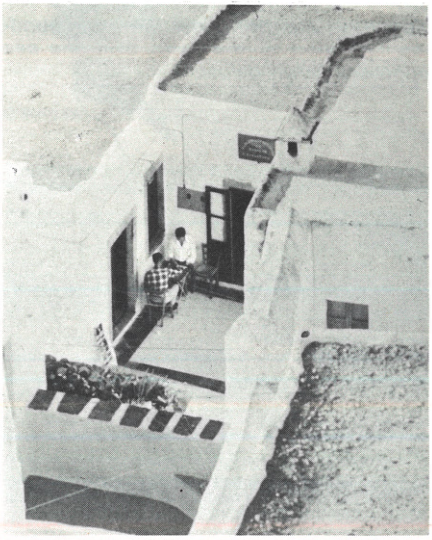

11

12

ψηλώματα γιὰ ἀμυντικοὺς λόγους. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶχε καὶ πρακτικὰ πλεονεκτήματα, ὅπως καλύτερη θέα καὶ ἄνοιγμα στὴ δροσιὰ ποὺ φέρνει ὁ ἀπογευματινὸς ἀέρας. Ἡ δεύτερη ἐξήγηση στηρίζεται στὸ ἐπιχείρημα ὅτι παρόλη τὴ νέα εὐημερία ποὺ χάριζε ἡ θάλασσα, ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς γῆς δὲν ἔπαψε ἐντελῶς, κι ἔτσι ἡ εὔφορη γῆ τῆς πεδιάδας δὲν θυσιαζόταν εὔκολα γιὰ τὸ κτίσιμο σπιτιῶν. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐπικράτησε ὡς πρόσφατα, ὡς τὸ τέλος τοῦ β΄ παγκοσμίου πολέμου, ὁπότε ἡ Κάλυμνος IV ξαπλώθηκε καὶ πάνω σὲ καλλιεργήσιμη γῆ. Ἡ ἐπέκταση αὐτὴ ὀφείλεται σὲ νέες πιέσεις, ποὺ προέρχονται ἀπὸ μιὰ καινούρια μεταμόρφωση τῆς οἰκονομίας τοῦ νησιοῦ, ἡ ὁποία ἔπαψε νὰ στηρίζεται στὴ φθίνουσα σπογγαλιεία καὶ στράφηκε πρὸς τὴν ἐμπορικὴ ναυτιλία καὶ τὴ μετανάστευση (ὑπάρχει μιὰ δεύτερη Κάλυμνος στὴν Αὐστραλία καὶ μιὰ τρίτη στὴν Ἀμερική, κι ἀπὸ ἄποψη οἰκογενειακῶν δεσμῶν ἀποτελοῦν κι οἱ τρεῖς μιὰ μόνη ἑνότητα). Δυστυχῶς τὰ πιὸ πρόσφατα κτίσματα δὲν ἔχουν τὴν ποιότητα τῶν παλαιότερων Καλυμνιώτικων κατοικιῶν, ἀλλὰ ἡ συζήτηση πάνω στὸ θέμα αὐτὸ ἀνήκει ἴσως ἀλλοῦ.

Ἀνακεφαλαίωση

Ἀνακεφαλαιώνοντας, ἡ ἀνάλυση τῆς «μετακινήσεως» τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς πόλεις φανερώνει ὅτι ἡ Ἀστυπάλαια «μετακινήθηκε» λιγότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες. Ἐπειδὴ ἀπουσίαζαν οἱ ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς πιέσεις, ἡ πόλη ἀνασυγκροτήθηκε στὴν ἴδια βασικὰ τοποθεσία, ἐκτείνοντας ἕνα βραχίονα πρὸς τὴ θάλασσα γιὰ λόγους ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ἡ μεσαιωνικὴ μορφή της ἔχει διατηρηθεῖ, γιατὶ οἱ νεώτερες προσθῆκες (ραχοκοκαλιὰ καὶ λιμάνι) ἀναπτύσσονται σὰν ξεχωριστὲς ἑνότητες. Παράλληλα, οἱ ἐδαφικοὶ περιορισμοὶ τῆς τοποθεσίας διατήρησαν ἀνέπαφη τὴν κλίμακα τοῦ οἰκισμοῦ. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συγκρίνει κανεὶς τὴν Ἀστυπάλαια μὲ τὴν Πάτμο, ὅπου ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ πόλη (Χώρα) καὶ τὸ νέο λιμάνι (Σκάλα) εἶναι σημαντική: ἔτσι ἡ Σκάλα ἀναπτύχθηκε σὰν αὐτόνομος μικρὸς οἰκισμός, καὶ ραχοκοκαλιὰ δὲν δημιουργήθηκε ποτέ. Σήμερα ἕνας νέος δρόμος, ποὺ μόλις τέλειωσε, παίζει τὸν ρόλο ραχοκοκαλιᾶς, ἀλλὰ σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ κλίμακα μεγέθους. Ἡ Ὕδρα γνώρισε μιὰ δραματικὴ ἀλλαγὴ σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα (τὰ 40 χρόνια πρὶν ἀπὸ τοὺς Ναπολεόντειους πολέμους), ποὺ συνεχίστηκε μὲ βραδύτερο ρυθμὸ τὰ ἑπόμενα 100 χρόνια. Τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ κέντρο βάρους τῆς πόλεως μετακινήθηκε ἀπὸ τὴν ἀμυντικὴ περίμετρο στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου πρὸς τὰ κάτω, στὸ κέντρο τοῦ λιμανιοῦ, «κατρακυλώντας» κυριολεκτικὰ τὴν πλαγιά. Ἡ μετακίνηση αὐτὴ ὅμως ἀκολούθησε μιὰ συνεχὴ ροή, καὶ τὰ νεώτερα τμήματα τῆς πόλεως ἀναπτύχθηκαν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ παλαιότερες συνοικίες.

Ἡ Κάλυμνος μετακινήθηκε μὲ πολὺ βραδύτερο ρυθμὸ ἀπὸ τὴν Ὕδρα καὶ μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο: ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τελευταία φάση, ποὺ ἀναπτύχθηκε δίπλα στὴν προηγούμενη, «πηδοῦσε» ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη τοποθεσία σὲ σημαντικὴ ἀπόσταση. Παρόλη ὅμως αὐτὴ τὴν ἐπιφανειακὴ ἀσυνέχεια, εἰκόνες καὶ μορφὲς μεταφέρονταν ἀπὸ τὴν παλαιότερη στὴ νεώτερη πόλη, ἐξασφαλίζοντας τὴ συνέχεια στὴν ἐξέλιξή της.

Γενικά, οἱ αἰγαιοπελαγίτικες πόλεις, ὅπως φανερώνουν τὰ παραδείγματα τῆς Ὕδρας, τῆς Ἀστυπάλαιας καὶ τῆς Καλύμνου, ἔχουν ἀποδείξει τὴ δυναμικότητα καὶ τὴν προσαρμοστικότητα τῆς «ἀνοιχτῆς» μορφῆς τους. Σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐξελίξεώς τους, πάντως, κυριαρχεῖ ἕνα βασικὸ τοπογραφικὸ στοιχεῖο, ὁ λόφος, ποὺ γίνεται τὸ μέσο δημιουργίας μιᾶς ποικιλίας μέσα στὴ γενικὴ ἑνότητα τῆς μορφῆς τῆς πόλεως. Ἡ ποικιλία αὐτὴ ἀποτελεῖ ἴσως τὴν κυριότερη αἰτία τῆς ἱκανοποιήσεως ποὺ αἰσθάνεται ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ ἀναρωτιέται μήπως τὸ κεντρικὸ θέμα στὸ Habitat (Montreal, Expo 67) καὶ σὲ διάφορες πρόσφατες διπλωματικὲς ἐργασίες δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀπομίμηση τοῦ τοπογραφικοῦ αὐτοῦ στοιχείου μὲ τεχνη-

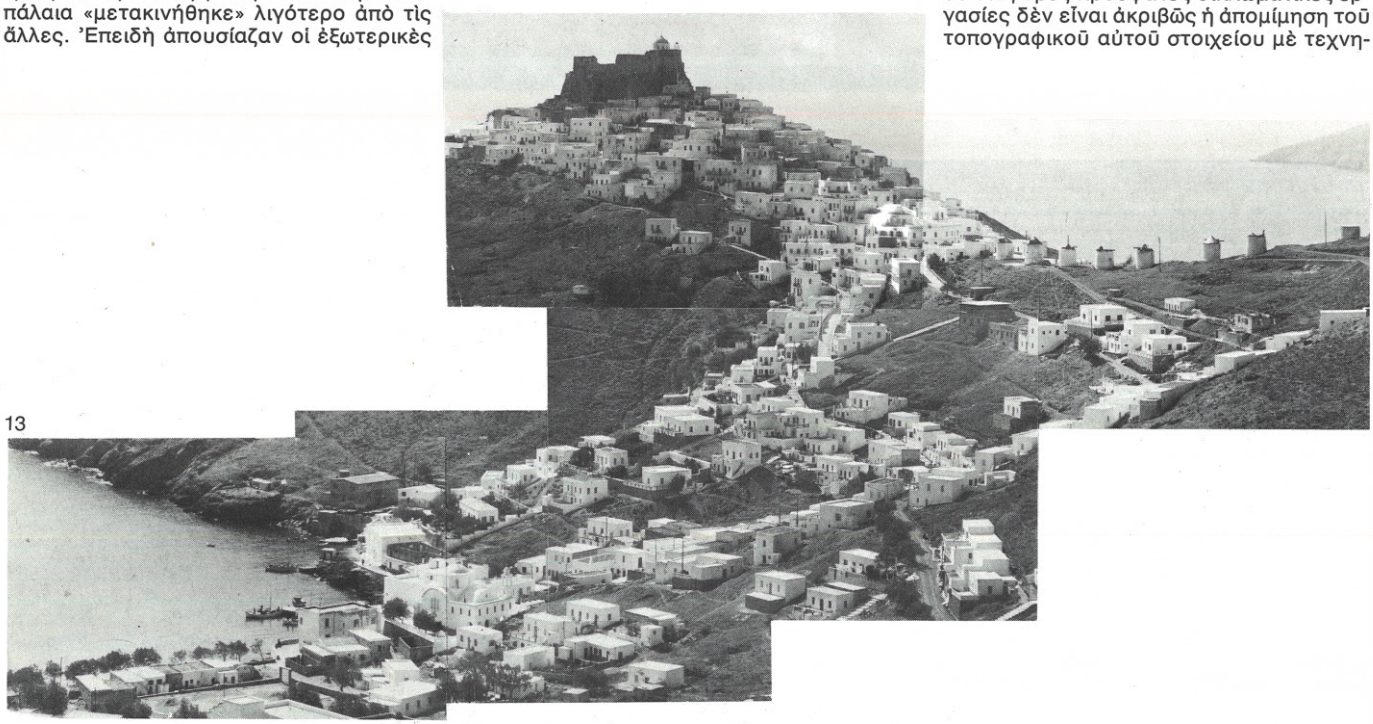

13

14

τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν καὶ πάλι μιὰ «ἀκανόνιστη» ἀντιπαράθεση μεμονωμένων ὀπτικὰ μονάδων μέσα στὴν ἑνότητα τῆς γενικῆς μορφῆς.

13.
Ἀστυπάλαια.

14.
Ἀστυπάλαια. Ἡ παλαιὰ πόλη δεξιά, τὸ λιμάνι κάτω ἀριστερά, καὶ ἡ ραχοκοκαλιὰ ποὺ τὰ ἑνώνει.

15.
Ἀστυπάλαια. Ἡ ραχοκοκαλιά.

16.
Κάλυμνος III. Κατοικίες στὸ βορινὸ τμῆμα τῆς πόλεως.

17.
Κάλυμνος. Κατοικίες στὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς πόλεως.

16

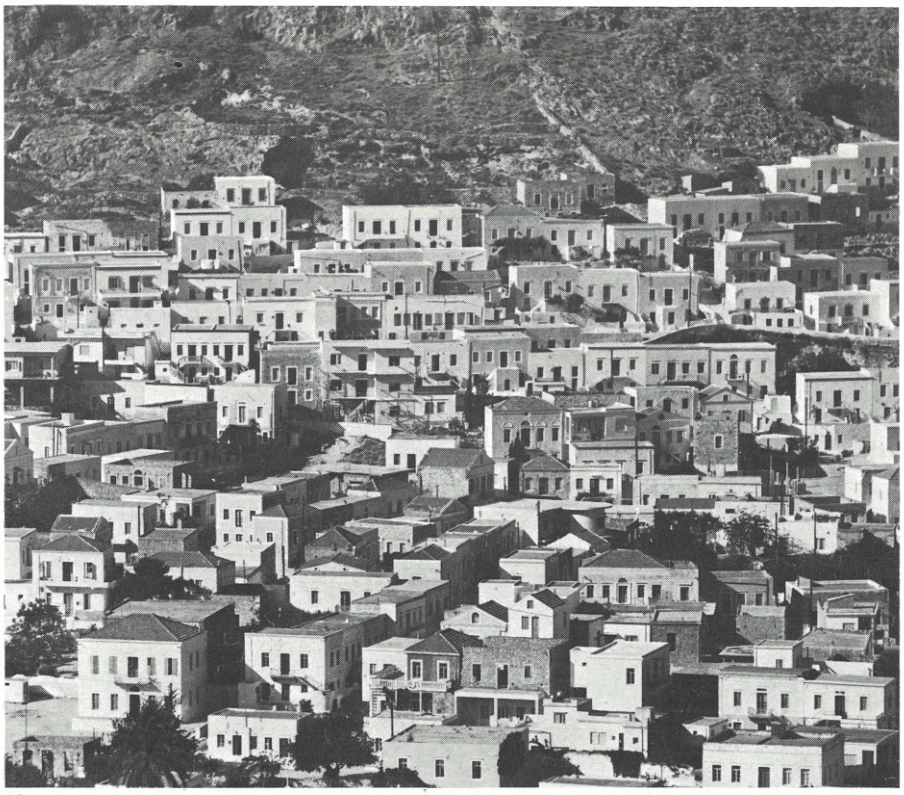

15

17

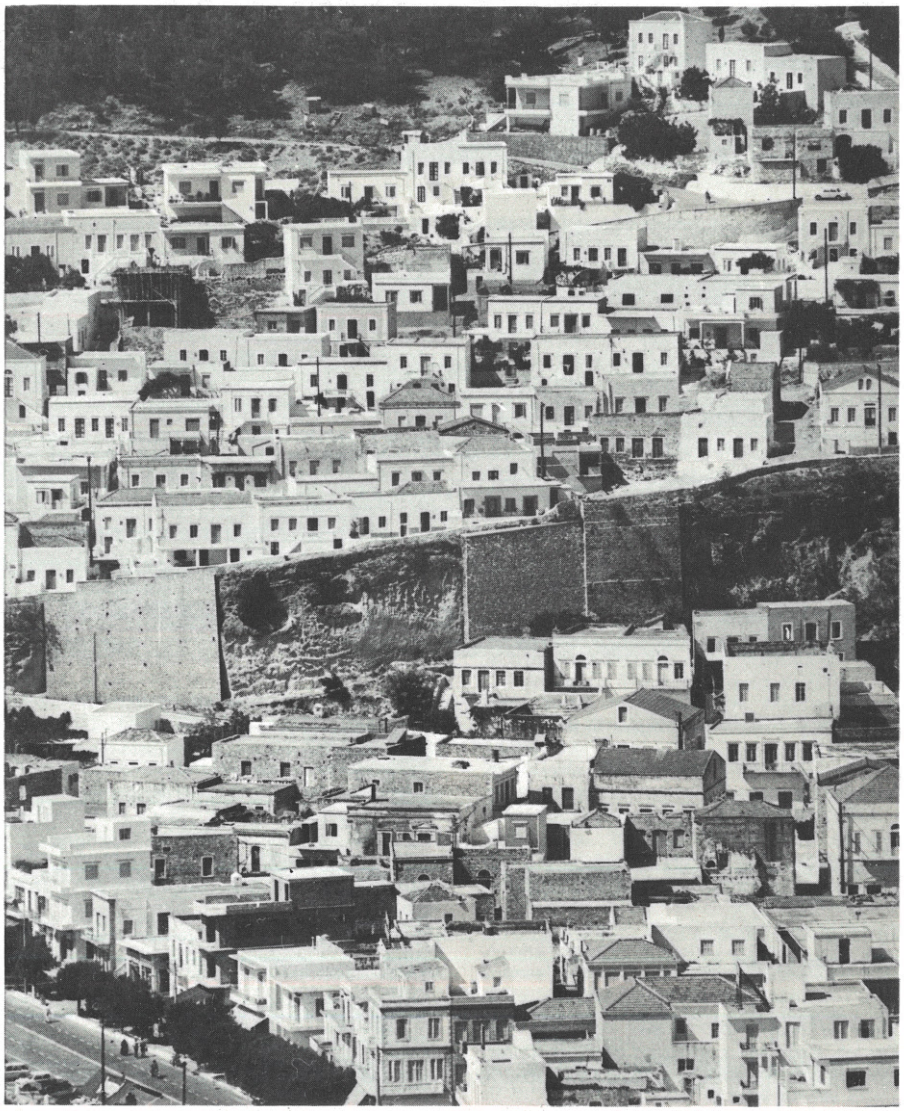

13.
Astypalaia.

14.
Astypalaia; the old town on the right, the "port" at the lower left, the spine connecting the two.

15.
Astypalaia, the spine.

16.
Kalymnos III. Houses, northern section of Kalymnos III.

17.
Kalymnos. Houses, western section of Kalymnos.

18.
Κάλυμνος. Τὸ Πέρα Κάστρο (Κάλυμνος Ι) καὶ ἡ Χώρα (Κάλυμνος ΙΙ).

19.
Κάλυμνος ΙΙΙ καὶ IV.

20.
Ἄποψη τῆς Καλύμνου ΙΙΙ καὶ IV ἀπὸ τὸ Πέρα Κάστρο. Διακρίνονται ἀκόμα τὰ καλλιεργημένα χωράφια πάνω στὰ ὁποῖα κτίστηκε ἡ Κάλυμνος IV, κυρίως μετὰ τὸν β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

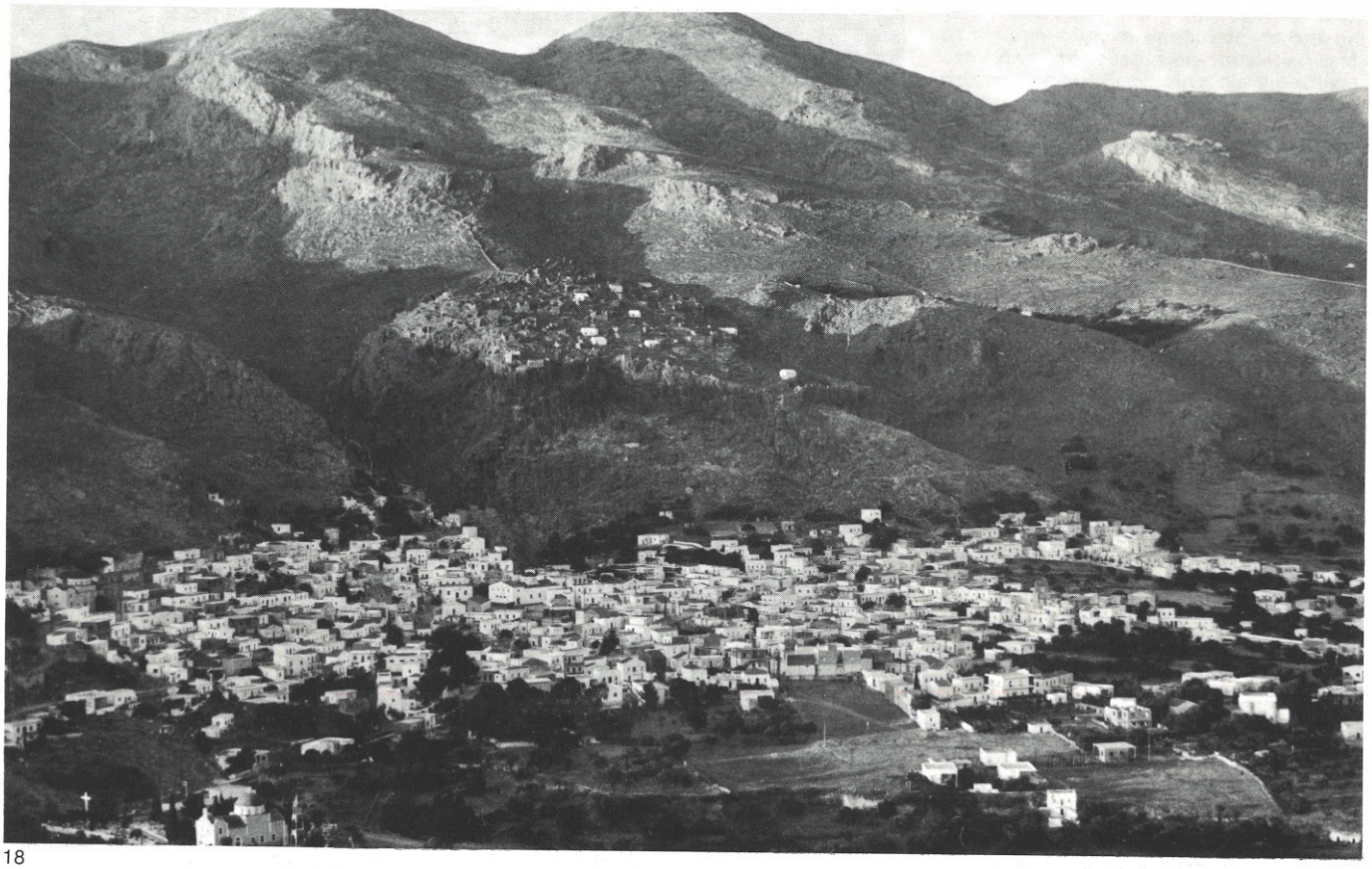

18

19

20

18.
Kalymnos. Pera Kastro (Kalymnos I) and Chora (Kalymnos II) in the foreground.

19.
Kalymnos III and IV.

20.
View of Kalymnos III and IV from Pera Kastro. Note the cultivated parcels of land over which Kalymnos IV has built, mostly since World War II.

Τρεῖς τεχνίτες τῆς Καρπάθου

τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη

'Ο λαϊκὸς τεχνίτης... ἐργάζεται χωρὶς νὰ ξεχωρίζει τὴν ἀνάγκη ποὺ ἐξυπηρετεῖ ἀπὸ τὸ σκοπὸ νὰ φιλοτεχνήσει. Εἶναι ἀθῶος στὴν πρόθεσή του καὶ γεμάτος ἐμπιστοσύνη στὴν ἔμφυτη διάθεση τῶν συναισθημάτων του, τὰ ἱκανοποιεῖ δέ, ὅπως αὐτὰ παρουσιάζονται στὴ χρονικὴ σειρά τους, διότι σκοπὸ δὲν ἔχει ἄλλον παρὰ νὰ ἐξυπηρετήσει, μὲ ὄργανο τὸν *κοινὸ νοῦ*, τὶς ἀνάγκες του. Φιλοτεχνεῖ ἄθελά του, καὶ βοηθεῖται σὲ τοῦτο ἀπὸ τὴν παράδοση, ποὺ τοῦ παραδίδει μορφὲς καὶ τρόπους ἕτοιμους νὰ τοὺς χρησιμοποιήσει (1).

Ἂν ὑποθέσουμε πὼς κάπως ἔτσι εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς «λαϊκὸς» τεχνίτης, τότε ὑπάρχουν ἄραγε σήμερα τέτοιοι ἄνθρωποι; Ἂν ὄχι, τότε ποιοί τοὺς ἔχουν ἀντικαταστήσει (2); Σὲ τελευταία ἀνάλυση, κάτω ἀπὸ ποιές συνθῆκες μποροῦν νὰ δουλέψουν οἱ σημερινοὶ «λαϊκοὶ» τεχνίτες; Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νὰ ἀπαντήσει σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα.

Τὸ πρόβλημα

Πρὶν ἀρχίσουμε νὰ ἐξετάζουμε τὸ θέμα μας θὰ θέλαμε νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ ὅρος «λαϊκὸς» τεχνίτης εἶναι ἀσαφὴς γιατὶ εἶναι συνδεμένος μὲ τὴν ἔννοια «λαϊκὴ τέχνη» (3). Ἐδῶ θὰ χρησιμοποιηθεῖ μὲ ὁρισμένες ἐπιφυλάξεις. Γιὰ νὰ καθοριστεῖ ὅμως ὁ «λαϊκὸς» τεχνίτης πρέπει πρῶτα νὰ ὁριστεῖ ἡ «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονική, δηλαδὴ πρῶτα τὸ φαινόμενο κι ὕστερα ὁ φορέας. Δὲν δημιουργοῦμε προβλήματα ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχουν: ἡ ἀνάγκη ἐπισημάνθηκε δώδεκα χρόνια πρὶν ἀπὰ τὸν καθηγητὴ Δ. Φατοῦρο (4), ὅταν ἀναφέρθηκε στὴ σχέση δημιουργοῦ-ἀνώνυμης κοινωνικῆς ὁμάδας στὰ πλαίσια τῆς ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς.

'Αντικείμενο πάντως τῆς μελέτης μας εἶναι στὴν οὐσία ὁ *σημερινὸς* ἐπαγγελματίας τεχνίτης ποὺ προσλαμβάνεται γιὰ νὰ «τελειώσει» μιὰν οἰκοδομή, σοβαντίζοντας, βάφοντας, διακοσμώντας. Τὰ περισσότερα χτίσματα ποὺ θὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ εἶναι δουλειὰ ἑνὸς μόνο τεχνίτη-χτίστη, ποὺ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴ δουλειὰ ἑνὸς τεχνίτη-σοβατζῆ. Οἱ ἰδιοκτῆτες συνήθως καθορίζουν πῶς θὰ εἶναι ἡ διάταξη τῶν χώρων καὶ συμμετέχουν στὸ χτίσιμο μαζὶ μὲ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς (5), βοηθώντας στὶς μικροδουλειὲς γύρω ἀπὸ τὸ γιαπί. Σὰν βάση ἀναφορᾶς πήραμε τὸ χωριὸ Ὄλυμπος στὴν Κάρπαθο. Ἡ Ὄλυμπος εἶναι χτισμένη σὲ μιὰ ράχη 200 μ πάνω ἀπὸ τὸ πέλαγο, ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο νησὶ κι ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ἡ οἰκονομία τῆς 'Ολύμπου ἦταν κλειστὴ καὶ βασιζόταν σ' ἕνα πολύπλοκο γεωργικοκτηνοτροφικὸ σύστημα, ποὺ κατάρρευσε τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια. Οἱ τεράστιες μεταβολὲς - δημογραφικές, οἰκονομικές, κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς - ποὺ σημειώθηκαν στὴν Ὄλυμπο τοὺς τελευταίους δυὸ αἰῶνες ἄφησαν ἀνάλυφο ἀποτύπωμα πάνω στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ χωριοῦ. Εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν προσέξει κανένας τὶς σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ «παλαιὰ» καὶ στὰ «νέα» σπίτια τοῦ χωριοῦ, καθὼς περπατᾶ στοὺς σχεδὸν ἐρημωμένους δρόμους του. 'Εξετάζοντας τὰ πράγματα πιὸ προσεχτικά, ἀρχίζει κανένας νὰ ξεχωρίζει μιὰν ὁρισμένη τυπολογικὴ σειρὰ ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ στενὰ τοπικὰ ὅρια, ξεφεύγει ἀπὸ ἁπλουστευμένες «γραμμικὲς» ἐξελίξεις (6). Δὲν ἔχουμε πιὰ νὰ κάνουμε μὲ «παλαιὰ» καὶ μὲ «νέα» σπίτια, ἀλλὰ μὲ ἕνα πολύκλαδο δίκτυο ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις καὶ τοπικὲς προσαρμογὲς ποὺ προσανατολίζεται, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, εἴτε στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ νησιοῦ εἴτε σὲ πλατύτερες γεωγραφικὲς περιοχές.

Οἱ τεχνίτες

Πρὶν μιλήσουμε γιὰ τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ δίκτυο, ἂς δοῦμε τοὺς τεχνίτες κάπως συνοπτικά. 'Η Κάρπαθος ἦταν πάντα ὀνομαστὴ γιὰ τοὺς χτίστες της, ποὺ δούλεψαν στὴν 'Ανατολὴ καὶ στὴν 'Ελλάδα (7). Σήμερα οἱ πιὸ σημαντικοὶ τεχνίτες στὴν Κάρπαθο εἶναι 'Ολυμπίτες: ὁ Βασίλης Χατζηβασίλης κι ὁ Γιάννης Διακογιώργης. Ἕνας τρίτος, ὁ 'Αντώνης Φαναράκης, εἶχε πατέρα 'Ολυμπίτη καὶ ἄφησε πολλὰ δείγματα τῆς δουλειᾶς του σ' ὁλόκληρο τὸ νησί.

'Ο Β. Χατζηβασίλης εἶναι ἐγκατεστημένος στὴ Βολάδα, στὴν Κάτω Κάρπαθο, καὶ ἐργάζεται στὰ γύρω χωριά. Ἔτσι γινόταν μὲ τὴν πλειοψηφία τῶν παλαιῶν μαστόρων: δούλευαν πάντα ἔξω καὶ γύριζαν στὴν Ὄλυμπο μόνο γιὰ σύντομα χρονικὰ διαστήματα, γιὰ νὰ χτίσουν τὸ σπίτι τους ἢ νὰ φροντίσουν τὶς οἰκογένειές τους. Τὰ δύο τελευταῖα χρόνια, ὅμως, ὁ Χατζηβασίλης εἶχε εἰδικὸ λόγο νὰ μένει συνέχεια στὴν Ὄλυμπο: πάντρεψε τὴν κόρη του καὶ ἔπρεπε νὰ τῆς χτίσει τὸ σπίτι, σύμφωνα μὲ τὴ δωδεκανησιακὴ παράδοση (8). 'Ο Διακογιώργης, ἀντίθετα, εἶναι ἐγκατεστημένος στὴν Ὄλυμπο ὅπου δουλεύει ἀπὸ

Three craftsmen from Karpathos island

by D. Philippides, architect

This article deals with the issue of the contemporary "folk" craftsman in architecture as it specifically applies to Karpathos, an island of the Dodecanese. It attempts a redefinition of "folk", "vernacular", "popular" and "anonymous" architecture, and investigates the relationship between such an architectural typology and the corresponding types of "folk" craftsmen. Since Greece possesses a rich heritage of "folk" architecture extending over many centuries, it has also been essential to determine the manner in which the architectural styles - or craftsmen - related to the specific sociocultural and economic conditions during each particular historical period, in order to illuminate the background of the contemporary architectural scene in the Greek countryside. Amos Rapoport has written extensively on worldwide vernacular architecture (*House Form and Culture*, 1969); this article is based on the Rapoport thesis, and proceeds with a more detailed analysis of the Greek islands in the Aegean.

Three major contemporary craftsmen were extensively studied in terms of individual characteristics and possible derivation of styles. This revealed a network of cultural interactions linking the former rich Greek colonies in Egypt and Asia Minor with a number of Aegean islands that developed into important trade centres during the 18th century or later. While Karpathos was an island wholly based on a subsistence economy, it quickly adapted to the major changes in the Aegean area (towards a cash economy and away from the older "closed" social pattern) by relying heavily on remittances from immigrants permanently settled abroad. This in turn resulted in a substantial building activity, which was initiated by the wealthier immigrants building "mansions" in their native villages, especially in southern Karpathos. In order to satisfy the marked demand for building services, a number of local craftsmen responded by developing a rich individual craft that flourished in Karpathos during the past 30 years, and is still going strong. The most important craftsmen are:

a) Antonis Fanarakis, 75 years old, now retired to Rhodes. He was born in Chalki - a nearby island - but his father was a building tradesman from Olympos, a village in Karpathos. He has worked mainly at Olympos (northern Karphathos) and Volada (southern Karpathos). He has left a number of curiously intricate, highly artistic works marked by his deep ties to the architectural tradition of the Dodecanese.

b) Vassilis Hatzivassilis, 54 years old, presently working at Olympos, but normally found in southern Karpathos. He has been singularly attached to the craft inherited from his father - also an artisan who had trained in Alexandria (Egypt) and who came under the influence of the neoclassical style that swept Greece in the wake of the establishment of the Greek State in the 1830s. Hatzivassilis followed his father's lead but unwittingly returned to a more native "folk" style when he was cut off from the mainstream of external neoclassical influences. Thus he adapted to the local architectural milieu in Karpathos. He is presently in the process of building and decorating his home at Olympos, into which he struggles to fit all his skills and knowhow.

c) Yannis Diakogiorgis, 37 years old, has worked exclusively at Olympos, except for a brief stay at Volada as an apprentice to Fanarakis. Though he initially imitated Fanarakis' rich style, he later stripped his art from the bulky, superfluous detailing of his master and gradually formed his own personal style, characterised by austerity, simplicity and a certain degree of "innocence" or unselfconsciousness. Thus Diakogiorgis found his own way back to the folk tradition without sacrificing the neoclassical idiom.

By studying closely these three craftsmen and their environment, one is led to the following conclusions:

Τὸ 1957, κρατώντας τὸ μονοπώλιο σχεδὸν στὶς δουλειὲς ποὺ γίνονται μέσα στὸ χωριό. Νεώτερος ἀπὸ τὸν Χατζηβασίλη καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ προσκολλημένος στὸ χωριό του, ὁ Διακογιώργης εἶναι χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μιᾶς δεύτερης γενιᾶς μαστόρων ποὺ σήμερα δουλεύουν στὴν Κάρπαθο. Ἂς ἐξετάσουμε τώρα κάθε τεχνίτη χωριστά.

Ἀντώνης Φαναράκης

Γεννήθηκε τὸ 1897 στὴ Χάλκη. Πρωτοπῆγε στὴν Κάρπαθο πενήντα χρονῶν, ὅταν τὸν γύρεψαν Ὀλυμπίτες γιὰ νὰ χτίσει καμπαναριὸ στὴν ἐκκλησία τῆς Κοίμησης, στὴν Ὄλυμπο. Ἂν καὶ σήμερα ἔχει γκρεμιστεῖ, τὸ καμπαναριὸ αὐτὸ θεωρεῖται ἀκόμα θαυμαστὸ σὲ μεγαλοπρέπεια καὶ τέχνη ἀπὸ τοὺς ντόπιους. Ὅταν τὸ τέλειωσε, ὁ Φαναράκης γύρισε στὴ Χάλκη, ἀλλὰ τὸ 1939, ἐπιστρέφοντας στὴν Ὄλυμπο, ἀποκλείστηκε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία ἔχτισε μερικὰ σπίτια, παραδοσιακὰ ἢ καὶ «μοντέρνα» (εἰκ. 1,2), ἀνάλογα μὲ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ πελάτη. Ἰδιαίτερα τὸ σπίτι τοῦ δάσκαλου Η. Ζωγραφίδη εἶναι ἀξιόλογο ἀπὸ κάθε ἄποψη, γιατὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ τυποποιημένα σπίτια μὲ δῶμα ἢ σπίτια μὲ κεραμίδια ποὺ συναντᾶμε σ' ὁλόκληρη τὴν Κάρπαθο. Ἴσως ἐδῶ ὁ Φαναράκης νὰ δοκίμασε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ στήσει ἕνα «κάγγελο», δηλαδὴ στηθαῖο ἀπὸ μπετόν, καὶ δὲν νομίζω πὼς κανένας ἔδωσε κατόπιν πιὸ λεπτὴ μορφὴ σὲ ἀνάλογο στηθαῖο στὴν Κάρπαθο. Ὁ μεγάλος δικέφαλος ἀετὸς μὲ τὶς γαλάζιες χάντρες γιὰ μάτια ἦταν ἐπίσης ὁ πρῶτος ποὺ μπῆκε σὲ καρπάθικη οἰκοδομή, πρότυπο μίμησης γιὰ τὸν Β. Χατζηβασίλη κι ἀργότερα γιὰ τὸν Γ. Διακογιώργη. Ὁ δάσκαλος Ζωγραφίδης λέει σήμερα πὼς ἦταν δικιά του ἰδέα νὰ μπεῖ ἐκεῖ ὁ δικέφαλος, γιατὶ οἱ Ἰταλοὶ τότε κυνηγοῦσαν κάθε ἑλληνικὸ σημάδι, ἀλλὰ ὁ δικέφαλος «ἦταν ἀρκετὰ παλαιὸ σύμβολο γιὰ νὰ τοὺς νοιάζει». Ἡ λόγια αὐτὴ ἔμπνευση «ἔπιασε τόπο» κι οἱ δικέφαλοι ἀετοὶ ἄρχισαν νὰ διακοσμοῦν ταβάνια, κορνίζες, τοίχους, στηθαῖα, παρόλο ποὺ μετὰ ἔχασαν τὴ συμβολική τους ἀξία καὶ κατάντησαν ἁπλὴ διακόσμηση (10). Στὴν ἴδια περίοδο ἀνήκει καὶ ἡ ἐξωτερικὴ διακόσμηση τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Γ. Μπαλάνου ἀπὸ τὸν Φαναράκη. Δυὸ φτερωτοὶ ἄγγελοι κρατοῦν ἀνάμεσά τους μιὰν ὀθόνη μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ νοικοκύρη καὶ τὴν ἡμερομηνία (εἰκ. 3).

Μὲ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ὁ Φαναράκης γύρισε στὴ Χάλκη, ἐνῶ ὁ Χατζηβασίλης πῆγε στὴ Βολάδα γιὰ νὰ δουλέψει. Ἐκεῖ, ὅταν ἀποφασίστηκε νὰ χτιστεῖ τὸ καμπαναριὸ στὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, ὁ Χατζηβασίλης πίεσε τοὺς ἐπίτροπους νὰ φωνάξουν τὸν Φαναράκη, δείχνοντάς τους μιὰ φωτογραφία τοῦ καμπαναριοῦ τῆς Ὀλύμπου. Ὅπως λέει σήμερα ὁ Χατζηβασίλης, οἱ ἐπίτροποι δέχτηκαν, ἀλλὰ «τὸ Ὑπουργεῖο δὲν ἐπέτρεπε νὰ γίνει αὐτό. Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ὑπάκουσε καὶ φέραν τὸν Φαναράκη. Ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖο ἐπέμενε στὸ σχέδιο. Καὶ μεταποίησαν τότε τὸ σχέδιο τοῦ Ὑπουργείου καὶ τόφερε ὁ Φαναράκης πάλι σὲ κεῖνο τὸ σημεῖο κι ἔρχεται σὰν Ὀλυμπίτικο» (εἰκ. 4-6).

Ὁ Φαναράκης κάθησε στὴ Βολάδα μέχρι τὸ 1959, δουλεύοντας σὲ διάφορες οἰκοδομές. Ὁ γόνιμος ἀνταγωνισμός του μὲ τὸν Χατζηβασίλη καὶ τοὺς ἄλλους τεχνίτες ὁδήγησε γρήγορα στὴ γέννηση μιᾶς πλούσιας διακοσμητικῆς τέχνης. Ὁ Χατζηβασίλης θυμᾶται σήμερα πῶς ἦταν τότε ἡ κατάσταση στὴ Βολάδα:

«Δὲν ἤθελα ν' ἀνοίξουμε τέτοιες δουλειές, ἀλλὰ νά, ἐκεῖνος ὁ Φαναράκης ἄρχισε ξαφνικὰ νὰ βγάνει τέτοια σχέδια. Τὸν συμβούλεψα νὰ μείνουμε στὰ ἁπλὰ καὶ νὰ βγάνει ὁ καθένας τὸ ψωμί του. Ἀλλὰ ποῦ νὰ ἀκούσει κεῖνος! Ἀφοῦ πᾶς σὲ μιὰ δουλειά, πάλι, πρέπει νὰ κάνεις αὐτὸ ποὺ ξέρεις. Ἔκανε λοιπὸν κάτι, ὅ,τι ἐφαντάζετο..»

Σὰν βρέθηκε ἡ κατάλληλη εὐκαιρία, ὁ Χατζηβασίλης ἀνέλαβε κι αὐτὸς νὰ κάνει διακοσμήσεις στὸ σπίτι τοῦ Γ. Βεργῆ (εἰκ. 7). Ἔτσι γέμισε ἡ Βολάδα μὲ πολὺ ἐνδιαφέροντα σπίτια, τὸ καθένα μὲ ξεχωριστὴ διακόσμηση, γιατί, ὅπως λέει ὁ Χατζηβασίλης, «κάθε σπίτι ἔχει τὸ σχέδιο τὸ δικό του, δὲν κάνω ποτὲ τὸ ἴδιο» (εἰκ. 8-10).

Ἀπὸ τὴ Βολάδα ὁ Φαναράκης πέρασε στὴ Ρόδο. Ἐκεῖ, μέσα στὸ ἀστικὸ περιβάλλον, ἐγκατέλειψε γρήγορα τὸν τρόπο δουλειᾶς του. Ἀπογοητεύτηκε ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις τῆς πελατείας του: «Ἐδῶ δὲν τὰ καταλαβαίνουν αὐτά, ἐδῶ εἶναι πόλη», μᾶς ἐξήγησε. Ἔτσι ἀναγκάστηκε νὰ δουλέψει ὅπως οἱ συνηθισμένοι ἐργολάβοι. Τὸ 1970 ὁ Φαναράκης σταμάτησε νὰ χτίζει ἐπειδὴ ἀδυνάτισε τὸ φῶς του. Οἱ γιοί του συνεχίζουν στὰ βήματά του, ἐργολάβοι κι αὐτοὶ τῆς πόλης.

1.
Σπίτι τοῦ δάσκαλου Η. Ζωγραφίδη στὴν Ὄλυμπο (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

2.
Δικέφαλος ἀετὸς πάνω ἀπὸ τὴν ἐξώπορτα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ δάσκαλου Η. Ζωγραφίδη στὴν Ὄλυμπο (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

3.
Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ διακόσμηση τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Γ. Μπαλάνου στὴν Ὄλυμπο (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

4, 6.
Λεπτομέρεια στηθαίου ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τῆς Βολάδας.

5.
Τὸ καμπαναριὸ στὴν ἐκκλησία τῆς Βολάδας (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

7.
Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴ διακόσμηση σὲ μπαλκόνι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Γιάννη Βεργῆ στὴ Βολάδα (ἔργο τοῦ Βασ. Χατζηβασίλη).

1.
Ilias Zografidis' house at Olympos, Karpathos (by Antonis Fanarakis).

2.
Two-headed eagle decorating the facade of Zografidis' house at Olympos (by Antonis Fanarakis).

3.
Detail of the facade, G. Balanos' house at Olympos (by Antonis Fanarakis).

4, 6.
Details of belfry balustrade at Volada, Karpathos.

5.
Belfry from the main church at Volada, Karpathos (by Antonis Fanarakis).

7.
Detail of balkony balustrade, Yannis Vergis' house at Volada (by Vassilis Hatzivassilis).

a) The "local" or "indigenous" character of contemporary "folk" architecture has been largely replaced by a profusion of external influences derived from both direct visual experiences and the indirect inspiration of "building manuals", illustrated books, postcards etc.

b) Despite such an open-ended situation, contemporary architecture in Karpathos can still be classified as "folk" architecture because it consists of "digested" - as opposed to partly imitated - grand design traits which are subtly blended into the "folk" undercurrent of present-day Karpathos. This craft is highly original and creative and, though it follows familiar patterns for the creative processes, it relies heavily on the individual skills of each craftsman.

c) The Karpathos artisan is therefore no commonplace, random member of the social group, but a specially endowed person, a true artist. He does not relate to the conventional "anonymous building tradesman" concept. Obviously each artisan may follow the "traditional" way of doing things, but he by no means imitates it slavishly. Our assumption is that contemporary craftsmen have gone even further than Rapoport's "model and variations" pattern.

A redefinition of our terminology is therefore needed, in order to clarify the issue and enable us to study and understand "folk" architecture. We believe that the term *folk* architecture should be used only in relation to cases where unskilled builders construct simple, elementary structures demanding no special skills. Such folk architecture can easily be found and identified in the squatter settlements of large urban centres and in the rural "backwoods" of any industrialised country. *Folk* should be distinguished from *tradesman* architecture, which is built by skilled professionals, both in the rural milieu (the three craftsmen from Karpathos belong in this category) and in the urban milieu (Rapoport's "masscult" architecture). Both *folk* and *tradesman* architecture can be classified under *vernacular* architecture, to be distinguished from "grand-design" of "high-style" architecture. *High-style* architecture is designed by specialists and is responsible for the magnificent "archontika" (mansions) built on mainland Greece during the 18th and 19th centuries, whereas contemporary *high-style* mainly relates to architect-built houses and large public projects.

In terms of formal classification, one should first distinguish the older, *post-byzantine* style - which covers roughly the past five centuries - with buildings usually characterised by a massive structure of sturdy geometry, few and small openings and a non-symmetrical relationship of volumes. Following the emergence of the neoclassical style in Greece, there developed a distinct *island classicism* style, where a simplified version of the neoclassical style merged with the local post-byzantine tradition. The Karpathos structures illustrating this article belong to this island classicism style, which is still relatively unknown in Greece and has never been adequately studied. We strongly believe that such examples would be of great interest to the study of vernacular architecture and could also become - if effectively preserved - a rich source of information on cross-fertilisation between the high and low cultures in Greece.

1

2

3

4

5

6

7

Βασίλης Χατζηβασίλης

Στὴν Ὄλυμπο λένε: «Ὁ Χατζηβασίλης δὲν εἶναι γιὰ μᾶς ἐδῶ, εἶναι πολὺ ἀκριβός» καὶ ἐννοοῦν ὅτι δὲν συμφέρει νὰ τὸν πάρουν γιὰ νὰ τοὺς χτίσει κάτι γιατὶ θὰ χρειαστεῖ πολὺ καιρὸ καὶ λεφτά. Ὁ Χατζηβασίλης εἶναι κατάλληλος μόνο γιὰ τὰ Κάτω Χωριά, λένε, ἐκεῖ ποὺ οἱ πλούσιοι μετανάστες στέλνουν τὰ «τσέκια» γιὰ νὰ χτιστοῦν τὰ ἀρχοντικά τους. Γιατὶ σ' ὁλόκληρη τὴν Κάρπαθο συναντᾶμε σήμερα ἕνα κατάλοιπο τοῦ 19ου αἰώνα: τὴ στροφὴ τῶν μεταναστῶν στὸ χτίσιμο πολυτελῶν σπιτιῶν στὰ χωριὰ τῆς καταγωγῆς τους (9). Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς εἰδικὲς αὐτὲς κοινωνικο-οἰκονομικὲς συνθῆκες, ποὺ ἐπιτρέπουν στὸν Χατζηβασίλη νὰ κερδίζει τὸ ψωμί του χτίζοντας γιὰ τοὺς πλούσιους στὰ Κάτω Χωριά, ὑπάρχει κι ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο ἀπ' ὅπου προῆλθε αὐτὸς ὁ τεχνίτης.

Γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὶς καταβολὲς τοῦ φαινομένου Χατζηβασίλη πρέπει νὰ γυρίσουμε δυὸ γενιὲς πίσω, στὴν Ἀλεξάνδρεια τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα. Ἐκεῖ ἄκμαζε μιὰ ἀξιόλογη ἑλληνικὴ παροικία, ποὺ κάλεσε τεχνίτες εἰδικὰ ἀπὸ τὴν Ἑρμούπολη ὅταν χρειάστηκε νὰ μεταφράσει ἀρχιτεκτονικὰ τὴ δύναμή της. Οἱ Συριανοὶ ἦταν κιόλας μυημένοι στὸν νεοκλασικὸ ρυθμό, ποὺ ἔφεραν μαζί τους οἱ Βαυαροί, καὶ τὸν μεταφύτεψαν στὴν Ἀλεξάνδρεια. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα βρέθηκε ὁ Νικολῆς - πατέρας τοῦ Βασίλη Χατζηβασίλη - ὅταν μικρὸ παιδὶ πῆγε στὴν Ἀλεξάνδρεια νὰ μαθητέψει πλάϊ σὲ Συριανοὺς τεχνίτες. Τὸ 1914 γύρισε στὴν πατρίδα του, τὴν Ὄλυμπο, παντρεύτηκε καὶ ἔφυγε γιὰ τὴν Κάσο. Ἡ Κάσος γειτονεύει μὲ τὴν Κάρπαθο, κι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ οἱ καπετάνιοι της εἶχαν κάνει περιουσίες στὴν Αἴγυπτο, δουλεύοντας στὸ ἄνοιγμα τῆς διώρυγας τοῦ Σουέζ. Ὅταν γύριζαν στὸ νησί τους ξόδευαν τὶς περιουσίες τους γιὰ νὰ στήσουν πλουσιόσπιτα σὰν κι ἐκεῖνα ποὺ θαύμαζαν στὶς ἑλληνικὲς συνοικίες τῆς Αἰγύπτου. Φυσικὸ ἦταν νὰ ριζώσει ὁ Ν. Χατζηβασίλης στὴν Κάσο γιὰ ὅλη του τὴ ζωή. Ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ὅμως ἔφερε μαζί του κι ἕνα πολύτιμο βοήθημα, ποὺ ἀκόμα βρίσκεται στὰ χέρια τοῦ γιοῦ του. Πρόκειται γιὰ ἕναν προπολεμικὸ κατάλογο κάποιου γερμανικοῦ ἐργοστασίου γιὰ κορνιζώματα, γεῖσα, διακοσμητικὰ σχέδια γιὰ λαμπάδες κλπ. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἔγινε μιὰ ἀστείρευτη πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Χατζηβασίλη. Ὁ γιὸς τοῦ Νικολῆ, ὁ Βασίλης, γεννήθηκε τὸ 1918 καὶ μαθήτεψε κοντὰ στὸν πατέρα του στὴν Κάσο. Μόλις τὸ 1938 ἄρχισε νὰ δουλεύει ἀνεξάρτητα, κι ἡ πρώτη του προσωπικὴ ἐργασία ἔγινε στὴν Ὄλυμπο (εἰκ. 18). Μεταπολεμικὰ ἐγκαταστάθηκε στὴ Βολάδα, ὅπως εἴπαμε, κι ἐκεῖ συναντᾶ κανένας τὰ περισσότερα δείγματα τῆς δουλειᾶς του. Σ' ὅλη του τὴ σταδιοδρομία ὁ Β.

8

8.
Λεπτομέρεια ἀπὸ τυπικὴ διακόσμηση ἐξωτερικοῦ σὲ σπίτι τῆς Βολάδας (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

9.
Λεπτομέρεια διακόσμησης στηθαίου ("κάγγελο") ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Περικλῆ Χρυσοχέρη στὴ Βολάδα (ἔργο τοῦ Βασ. Χατζηβασίλη).

10.
Λεπτομέρεια ἐξωτερικῆς διακόσμησης ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Χρήστου Πελεχρίνη στὴ Βολάδα (ἔργο τοῦ Ἀντ. Φαναράκη).

11.
Γοργόνα καὶ σφίγγα ἀπὸ "κάγγελο" τῆς ταράτσας τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Βασίλη Χατζηβασίλη στὴν Ὄλυμπο (ἔργο τοῦ ἴδιου).

12.
Ὁ Βασίλης Χατζηβασίλης ἑτοιμάζει ἕνα "κάγγελο" δουλεύοντας πάνω στὴν ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ του στὴν Ὄλυμπο.

13.
Πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Βασίλη Χατζηβασίλη στὴν Ὄλυμπο.

14.
Τὸ σπίτι τοῦ Βασίλη Χατζηβασίλη στὴν Ὄλυμπο ποὺ κτίστηκε γιὰ τὴν παντρεμένη κόρη του.

8.
Typical facade treatment, Volada (by Antonis Fanarakis).

9.
Balustrade detail, Periklis Chrysocheris' house at Volada (by V. Hatzivassilis).

10.
Detail, Christos Pelechrinis' house at Volada (by Antonis Fanarakis).

11.
Balustrade detail: mermaid and sphinx; V. Hatzivassilis' own house at Olympos.

12.
Vassilis Hatzivassilis prepares a balustrade panel on his house terrace at Olympos.

13.
Facade, V. Hatzivassilis' house at Olympos.

14.
General view of V. Hatzivassilis' house at Olympos.

9

10

11

Χατζηβασίλης κράτησε τὶς διδαχὲς τοῦ πατέρα του μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια καὶ προσπάθησε νὰ χτίζει πάντα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ δούλευε ἐκεῖνος στὴν Κάσο. Βρήκαμε τὸν Βασίλη Χατζηβασίλη νὰ φτιάχνει τὰ «κάγγελα» στὸ σπίτι του, νὰ ἑτοιμάζει τὰ σχέδια, νὰ τὰ χαράζει, νὰ τὰ σκαλίζει καὶ νὰ τὰ βάφει (εἰκ. 11). Πρότυπό του ἦταν ἕνα παλαιὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ Δημοτικοῦ, μὲ εἰκονογράφηση τοῦ καθηγητῆ Κ. Γραμματόπουλου. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ ξεσήκωνε τὴν παράσταση τοῦ Ὡρίωνα πάνω στὸ δελφίνι. Πρῶτα σχεδίασε τὶς φιγοῦρες μεγεθυμένες πάνω σὲ χαρτόνι καὶ ἔκοψε τὸ περίγραμμα τῆς παράστασης. Μετὰ ἑτοίμασε ἕνα ξύλινο τελάρο, ὕψους 7-10 ἑκ, καὶ τὸ τοποθέτησε πάνω σὲ στρωμένα χαρτιὰ καὶ κομμάτια πλαστικό. Ἔχυσε σιμεντοκονία στὸ τελάρο κι ὅπως ἦταν ἀκόμα νωπή χάραξε πάνω της τὸ περίγραμμα κάθε φιγούρας μὲ τὸ μαχαίρι. Ἀργότερα συμπλήρωσε τὸ σχέδιο μὲ τὶς ὑπόλοιπες λεπτομέρειες καὶ ἄρχισε νὰ ἀφαιρεῖ τὰ «κενά» μὲ τὸ μυστρί. Μόλις τὸ μπετὸν στερεοποιήθηκε ἄρχισε νὰ τὸ σκαλίζει μὲ τὸ σκεπάρνι γιὰ νὰ δώσει στὴν παράσταση τὴν ἐντύπωση τοῦ ἀνάγλυφου. Ἡ διαδικασία αὐτὴ μπορεῖ νὰ κρατήσει καὶ μιὰν ὁλόκληρη μέρα. Ἀφοῦ τελειώσει τὸ σκάλισμα, τότε τὸ βάφει μὲ χρώματα τοῦ βαρελιοῦ κι ὕστερα τὸ σηκώνει καὶ τὸ τοποθετεῖ στὴ θέση του. Θὰ στήσει μιὰ πρόχειρη σκαλωσιὰ γιὰ τὸ καλούπωμα κι ἐκεῖ θὰ προσθέσει ἐλάχιστο ὁπλισμὸ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ δέσιμο τῆς κατασκευῆς. Ὕστερα θὰ χύσει τὸ μπετὸν γιὰ τὰ ἐνδιάμεσα διακοσμητικὰ κολωνάκια - ἀνάμεσα στὰ «κάγγελα» - καὶ γιὰ τὴν κουπαστή.

Τελικὰ ὁ Ὡρίωνας βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ δυὸ γοργόνες καὶ μιὰ γυναικόμορφη σφίγγα (εἰκ. 12). Ὁ κάμπος τῆς παράστασης συμπληρώθηκε μ' ἕνα τυπικὸ μοτίβο γιὰ κατασκευαστικοὺς λόγους, ὁπότε τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ἐλάχιστα θυμίζει τὴν εἰκονογράφηση τοῦ Κ. Γραμματόπουλου. Ὁ Χατζηβασίλης ἔχει τὴν ἱκανότητα αὐτὴ νὰ συμπληρώνει καὶ νὰ προσαρμόζει στὰ μέτρα του καὶ στὶς κατασκευαστικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ «καγγέλου» ὁποιοδήποτε μοτίβο ἢ παράσταση δανειστεῖ. Παρόλο ποὺ γι' αὐτὸν ὁ μύθος εἶναι σημαντικός, πρωταρχικὴ σημασία παίρνει ἡ ἱκανότητα τῆς παράστασης νὰ «γεμίσει» τὴν ἐπιφάνεια ἑνὸς ἢ περισσότερων κάγγελων. Γιὰ μύ-

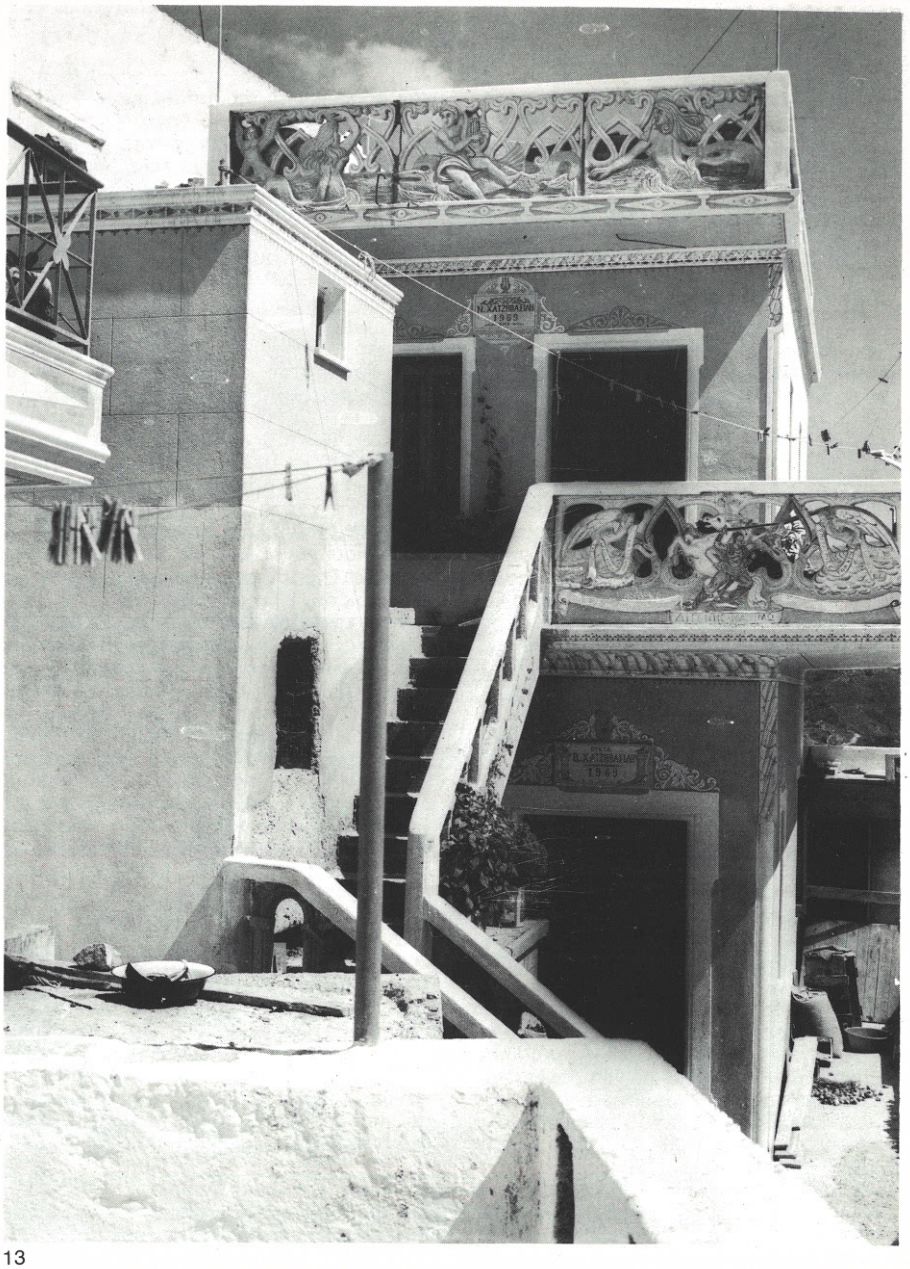

13

12

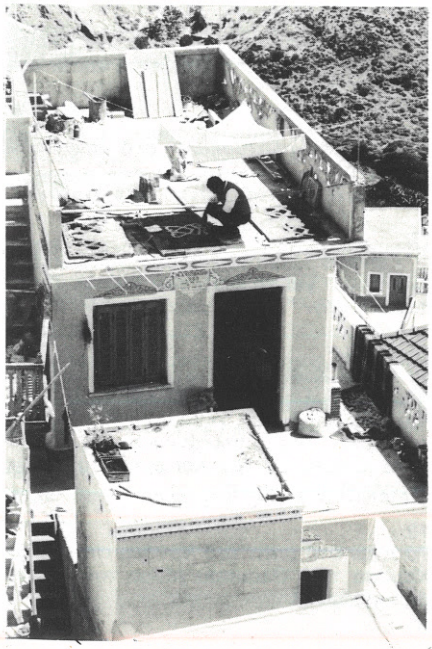

14

θους διαλέγει ἱστορίες παρμένες ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἢ τὸ Βυζάντιο. Ἰδιαίτερα τὸν εὐχαριστοῦν ἡρωϊκὲς περιπέτειες ὅπου θριαμβεύει ἡ ἀληθινὴ πίστη, ἡ τιμιότητα κι ἡ ἀρετή. Εἶναι φανατικὸς πατριδολάτρης καὶ βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ στὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα μας. Ἡ θρησκευτικὴ του πίστη εἶναι βαθειὰ ριζωμένη, κάτι ἀρκετὰ σπάνιο γιὰ μιὰ περιοχὴ ὅπου οἱ κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις ἔγιναν σὲ βάρος τῆς ἐπίσημης θρησκείας. Ὁ Χατζηβασίλης δὲν μοιάζει νὰ δυσκολεύεται νὰ συνδυάσει τὸ Βυζάντιο μὲ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, πράγμα ποὺ συνήθως μπερδεύει τὸν περισσότερο κόσμο. Ὁ Φαναράκης κι ὁ Χατζηβασίλης μᾶς διηγήθηκαν περιστατικὰ ὅπου κατηγορήθηκαν ἀνοιχτὰ γιὰ τὴν προσήλωσή τους αὐτὴ στὸν ἀρχαῖο κόσμο. "Οταν ὁ πρῶτος διακόσμησε τὴν πρόσοψη κάποιου σπιτιοῦ στὴ Ρόδο μὲ παραστάσεις, ὁ ἰδιοκτήτης ἀπαίτησε νὰ τὰ ξηλώσει ὅλα, λέγοντας χαρακτηριστικὰ πὼς «θὰ τοὺς πάρουν μέσα, ἐπειδὴ ἔκαναν τὸ σπίτι του μουσεῖο». "Οταν ὁ δεύτερος ἔχτισε μιὰ νεοκλασικὴ ὑποδοχὴ γιὰ τὸν Ἐπιτάφιο τῆς ἐκκλησίας στὴν "Ολυμπο, οἱ ἐπίτροποι τὸν κατηγόρησαν ὅτι βεβηλώνει τὸν χῶρο. Κι ὅμως, γιὰ τὸν Χατζηβασίλη τὰ πράγματα συνεχίζουν νὰ εἶναι πολὺ ἁπλά: ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ σύγχρονη ἐποχὴ εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα. Γι' αὐτὸ δὲν διστάζει νὰ βάλει κοντὰ στὸν Ὡρίωνα τὸν Ἀντροκλὴ μὲ τὸ Λιοντάρι, τὸν Διγενὴ καὶ τὴ Μαξιμώ, κι ἄλλα πιὸ πρόσφατα σύμβολα (εἰκ. 13-14).

Ἡ διαδικασία ἐργασίας τοῦ Χατζηβασίλη εἶναι ἐπίπονη γιατὶ δὲν βιάζεται ποτὲ νὰ τελειώσει κάτι. Ἀφήνει τὸ σχέδιο νὰ ὡριμάσει στὸ μυαλό του, πολλὲς φορὲς τὸν παιδεύει κάποιο πρόβλημα καὶ μένει ἄγρυπνος τὴ νύχτα. "Αν καὶ πότε-πότε πιάνει χαρτὶ νὰ σχεδιάσει μιὰ λεπτομέρεια, προτιμάει νὰ περιεργάζεται μιὰ λύση μέσα στὸ μυαλό του, γιὰ ἀτέλειωτες ὧρες. Μιὰ ἀδυναμία του ἐπίσης εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ συγκεντρωθεῖ σ' ἕνα μόνο πρόβλημα κάθε φορά, νὰ τὸ λύσει καὶ νὰ προχωρήσει πιὸ πέρα. Μπερδεύεται σ' ἕνα λαβύρινθο ἀπὸ σκέψεις, καὶ τότε τοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ δουλέψει. "Αμα συμβεῖ αὐτό, ὁ Χατζηβασίλης δὲν διστάζει νὰ γκρεμίσει πράγματα ποὺ χρειάστηκε πολὺς κόπος γιὰ νὰ γίνουν, ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς συνέπειες. Ὁ ἴδιος δὲν ξεγελάει τὸν ἑαυτό του μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς ὁ κόπος του ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Δείχνει τὰ «κάγγελά» του καὶ λέει:

«Μπορεῖ ποτὲ ἕνας τρίτος νὰ καταλάβει τὸν κόπο καὶ τὶς προσπάθειες ποὺ προηγήθηκαν σ' ἕνα τέτοιο ἔργο; Κοίτα τώρα: εἶπα νὰ κάνω τὸν Ἀντροκλὴ καὶ τὸ Λιοντάρι. Φιάχνω αὐτό, φιάχνω κεῖνο. "Υστερα τὸ ἄλλο δὲν μοῦ ἄρεσε, τόπιασα καὶ τὸ χάλασα, κι ἔκανα ἄλλο. Μετὰ σκεφτόμουν πῶς νά κάνω τὰ ἄλλα κάγγελα, πῶς νὰ ταιριάζουν, νὰ βγαίνουν σειρά. Τώρα πές μου: ποιός μπορεῖ νὰ τὰ καταλάβει αὐτά;»

Σκοπὸς τοῦ Χατζηβασίλη εἶναι νὰ ἐπιδείξει τὴν τέχνη του - ποὺ ἴσως τώρα νὰ ἔχει λιγότερη ζήτηση - κάνοντας κάτι ἀντάξιο τῆς φήμης του στὸ χωριό του, καὶ νὰ προσφέρει μιὰν ἀξέχαστη κληρονομιὰ στὰ παιδιὰ του. Γι' αὐτὸ εἶναι τραγικὴ εἰρωνία ὅτι τὸ σπίτι τοῦ Χατζηβασίλη μοιάζει νὰ ἔχει τὴν ἴδια μοίρα μὲ τὰ περισσότερα σπίτια ποὺ οἱ ἀρχιτέκτονες χτίζουν γιὰ δικιά τους χρήση: εἶναι ἀσύμφορα φορτωμένο μὲ ἑτερόκλιτα στοιχεῖα.

Αὐτὸ ποὺ κάνει ἀμέσως ἐντύπωση εἶναι ὅτι ὁ Χατζηβασίλης δὲν σκέφτηκε ποτὲ νὰ ἁπλοποιήσει τὰ σχέδιά του, νὰ «νοθέψει» τὴν κατασκευὴ ὥστε νὰ τελειώσει πιὸ γρήγορα. "Ισως ἡ ἄρνησή του νὰ συμβιβαστεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν προσκόλλησή του σὲ μιὰν ἄλλη ἐποχή, ὅταν ὅλα γίνονταν μὲ «μεράκι» κι ὁ κάθε τεχνίτης πονοῦσε τὸ ἔργο του. Ἀσυναίσθητα ὅμως ὁ Χατζηβασίλης ἔχει ἀρκετὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν κληρονομιὰ τοῦ πατέρα του, εἴτε ἐπειδὴ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν Φαναράκη καὶ τὸ γενικότερο κλίμα τῆς Βολάδας, εἴτε γιατὶ τὸ νεοκλασικὸ κίνημα ἔχει πιὰ πάψει νὰ ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα.

Γιάννης Διακογιώργης

Ὁ Γιάννης Διακογιώργης γεννήθηκε τὸ 1935 στὴν "Ολυμπο σὲ οἰκογένεια «κανακάρηδων», δηλαδὴ πλούσιων γαιοκτημόνων. Μαθήτεψε σοβατζῆς πλάϊ στὸν Φαναράκη στὴ Βολάδα (1953-54), καὶ γυρίζοντας ἀπὸ τὸν στρατὸ ἄρχισε νὰ δουλεύει κανονικὰ στὴν "Ολυμπο. "Εχει διακοσμήσει πολλὰ σπίτια στὴν περιοχὴ καὶ τὰ «κάγγελά» του στολίζουν ὅλες τὶς γειτονιὲς τῆς Ὀλύμπου. Σὲ χαρακτήρα, τρόπο δουλειᾶς καὶ κοσμοθεωρία ὁ Διακογιώργης δὲν ἔχει σχεδὸν τίποτε κοινὸ μὲ τὸν Χατζηβασίλη. Κι ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε ἐξωτερικοὺς παράγοντες (περιβάλλοντος) ἀπὸ ἐσωτερικοὺς (ἰδιοσυγκρασίας). Ὁ Διακογιώργης δουλεύει 15 χρόνια συνέχεια στὴν "Ολυμπο, κι ἔτσι ἀπὸ νωρὶς χρειάστηκε νὰ προσαρμοστεῖ στὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ περιοχή. Οἱ συνθῆκες ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ ποὺ γνώρισε ὁ Χατζηβασίλης στὴ Βολάδα δὲν ὑπάρχουν στὴν "Ολυμπο. Τὸ μέρος εἶναι πολὺ πιὸ φτωχό, ἡ οἰκοδομικὴ κίνηση ξεκάθαρα μικρότερη, κι οἱ ἐπαφὲς μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο πολὺ περιορισμένες. Τὰ ὑλικὰ κοστίζουν δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς τὴν κανονική τους τιμὴ καί, ἀκόμα χειρότερα, δὲν εἶναι πάντοτε διαθέσιμα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ Διακογιώργης εἶναι λιγότερο μονολιθικὸς ἀπὸ τὸν Χατζηβασίλη, κι αὐτὸ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προσανατολίζεται πιὸ εὔκολα στὶς νέες κατευθύνσεις ποὺ παίρνει ἡ ζήτηση. "Οπως κι ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, «ἔχουν γίνει μεγάλες ἀλλαγὲς τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν "Ολυμπο, ποὺ κανένας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ». Δὲν εἶναι μόνο οἱ νέες ὑλικὲς ἀπαιτήσεις - γιὰ χώρους ὑγιεινῆς, τρεχούμενο νερό, μπετονένιες ταράτσες ἀντὶ γιὰ δῶμα - ποὺ πῆραν ξαφνικὰ ἀφάνταστες διαστάσεις. Πιὸ σημαντικὴ διαφορὰ ὑπάρχει στὸν τρόπο ποὺ σήμερα ἡ πελατεία ζητάει μιὰ οἰκοδομικὴ ἐργασία: πρέπει νὰ εἶναι ἁπλὴ καὶ νὰ τελειώσει γρήγορα.

Ὁ Διακογιώργης κατάλαβε γρήγορα πὼς γιὰ νὰ ἐπιζήσει ἔπρεπε νὰ τυποποιήσει τὴν παραγωγική του διαδικασία. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ σχέδιά του εἶναι ἁπλά: λουλούδια, περιστέρια, φυτομορφικὲς γιρλάντες (εἰκ. 15-18). Ἀκόμα κι οἱ δικέφαλοί του ἀετοὶ ἔχουν χάσει κάθε ἀγριάδα καὶ μεγαλοπρέπεια (εἰκ. 19). "Ετσι, ἁπλοποιώντας τὴν κληρονομιὰ τῆς προηγούμενής του γενιᾶς, ὁ Διακογιώργης προχώρησε σὲ μιὰ νόμιμη ἀφαίρεση, ὀπισθοχωρώντας ἕνα βῆμα ἀκόμα πρὸς τὴ «λαϊκὴ» παράδοση. Στὴ δουλειά του φαίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀδυνατισμένος ὁ νεοκλασικὸς ρυθμός, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε τὸ ἔργο τοῦ Χατζηβασίλη καὶ τοῦ Φαναράκη. Τὰ «πιλάστρα», οἱ «κορνίζες» (κατακόρυφες καὶ ὁριζόντιες διακοσμητικὲς λουρίδες), τὰ «στεφάνια» (παραστάσεις καὶ γράμματα, ἡμερομηνίες κἄ σὲ ὑπέρθυρα) καὶ τὰ χρώματα εἶναι ἀπ' εὐθείας συνδεμένα μὲ τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τοῦ Φαναράκη καὶ τοῦ Χατζηβασίλη. Γιατὶ ὁ Διακογιώργης δὲν γνώρισε ἄλλο πρότυπο, οὔτε μαθήτεψε ἀλλοῦ. Μὲ κά-

15

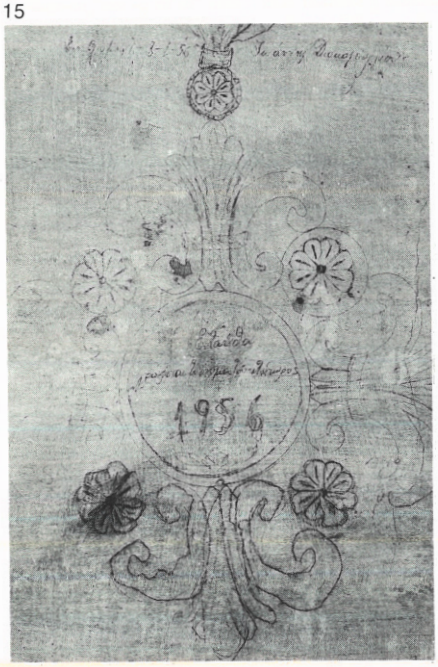

16

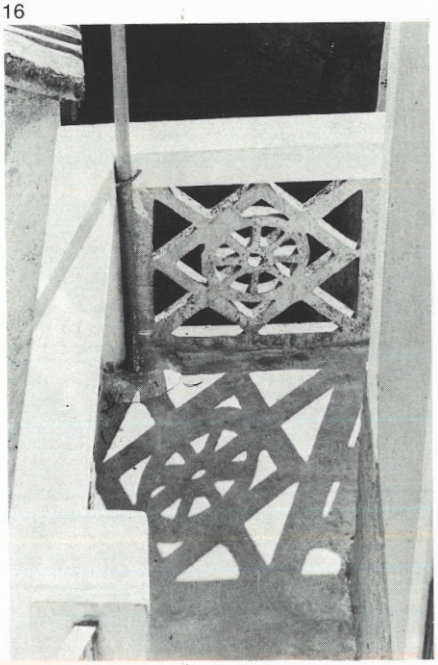

15.
Σχέδιο μὲ μολύβι τοῦ Γιάννη Διακογιώργη πάνω σὲ τοῖχο τοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ στὴν "Ολυμπο.

16.
Στηθαῖο σὲ πλατύσκαλο στὸ σπίτι τοῦ Κομνηνοῦ Παυλίδη, δάσκαλου στὴν "Ολυμπο (ἔργο τοῦ Γιάννη Διακογιώργη).

17.
Ὁ Γιάννης Διακογιώργης ἑτοιμάζει ἕνα "κάγγελο" γιὰ τὸ σπίτι τοῦ Νικολῆ Τσαμπανάκη στὴν "Εξω Καμάρα τῆς Ὀλύμπου.

18.
Σπίτι τοῦ Χαψῆ στὸ Πλατὺ τῆς Ὀλύμπου. Πρώτη δουλειὰ ποὺ ἀνέλαβε ὁ Βασίλης Χατζηβασίλης σὰν τεχνίτης τὸ 1938. Τὰ "κάγγελα" στὸ μπαλκόνι καὶ στὴ σκάλα εἶναι μεταγενέστερα καὶ ἔγιναν ἀπὸ τὸν Γιάννη Διακογιώργη.

19.
Τὸ ἀνώι στὸ σπίτι τοῦ Κανάκη στὴν "Εξω Καμάρα τῆς Ὀλύμπου (ἔργο τοῦ Γιάννη Διακογιώργη).

ποιο τρόπο ὁ Διακογιώργης εἶναι ἕνας αὐτοδίδακτος, ποὺ ἔμαθε τὴν τέχνη του παρατηρώντας τί γίνεται τριγύρω του (11). Ὅ,τι ὅμως ἔχασε σὲ βάθος γνώσεων τὸ κέρδισε σὲ ἐλευθερία ἔκφρασης, γιατὶ ὁ Διακογιώργης ἔπαψε νὰ εἶναι σκλάβος στὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς μαστορικῆς του τέχνης. Ἀντίθετα, ὁ Χατζηβασίλης μυήθηκε ἀπὸ νωρὶς στὴ Μεγάλη Ἰδέα, κι ἀκόμα καὶ σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει τὴν «τέχνη» ἀπὸ τὴ «φιλολογία». Ὁ Διακογιώργης, λοιπόν, ἔχοντας μικρότερο ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο, μπόρεσε νὰ δώσει μιὰ πιὸ ἄμεση καὶ αὐθόρμητη τέχνη.

Αὐτὸ πάλι δὲν σημαίνει πὼς δὲν ἔχει ἀμφιβολίες γιὰ τὴ δουλειά του, ἢ ὅτι τάχα δουλεύει μὲ τὸ ἔνστικτο. Παρακολουθήσαμε τὸν Διακογιώργη νὰ μελετάει κάθε πρόβλημα προσεχτικά, νὰ καταστρώνει ὁλόκληρη στρατηγικὴ δράσης καὶ νὰ προσαρμόζει τὴν ἀρχική του ἰδέα καθὼς προχωράει στὴν ἐκτέλεση. Δὲν μένει ὅμως πάντα εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴ δουλειά του. Ξέρει καλὰ πὼς ὑπάρχουν πράγματα ποὺ δὲν «βγαίνουν» καλά, ὁπότε καμιὰ ἐπέμβαση δὲν τὰ σώζει. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πάντως ποὺ ὁ Διακογιώργης θὰ ἀνέβει στὴ σκαλωσιά, δουλεύει γρήγορα καὶ μεθοδικά, ἔχοντας πιὰ καταλήξει κάπου. Κι αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορά του ἀπὸ τὸν Χατζηβασίλη: δὲν θὰ χαλάσει ποτὲ κάτι ποὺ ἔφιαξε, ἀλλὰ θὰ τὸ τελειώσει τὶς περισσότερες φορές, κι ὅπως «βγεῖ». Ὁ Χατζηβασίλης, ἀντίστοιχα, κάνει συχνὰ παλινδρομήσεις μέχρι νὰ μείνει ἀπόλυτα εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴ δουλειὰ του (12).

Σὲ σύγκριση μὲ τὴ δουλειὰ τοῦ Χατζηβασίλη, ἡ δουλειὰ τοῦ Διακογιώργη μοιάζει ἀβίαστη καὶ αὐθόρμητη. Ἂν καὶ εἶναι ἁπλούστερη, δὲν γίνεται ποτὲ μονότονη ἢ ἀδιάφορη. Στὶς πιὸ εὐτυχισμένες του στιγμὲς οἱ δημιουργίες τοῦ Διακογιώργη ἀποπνέουν μιὰ χαρούμενη ἐλαφράδα, κάτι ποὺ ἴσως ταυτίζεται μὲ ὅ,τι ἄλλοι μελετητὲς τῆς «λαϊκῆς» τέχνης ὀνόμασαν *ἀφέλια, ἁπλοϊκὴ χάρη* κἄ (13). Πραγματικά, παρατηρώντας κανένας πόσο εὔκολα μπορεῖ ἕνας μάστορης νὰ πάρει τὸν κατήφορο τοῦ διακοσμητικοῦ φόρτου, μπορεῖ νὰ ἐκτιμήσει ἀκόμα περισσότερο τὴ μετρημένη ἔκφραση τοῦ Διακογιώργη. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ διαπιστώνουμε ὅτι ἕνα περιορισμένο διακοσμητικὸ «λεξιλόγιο» μπορεῖ νὰ δώσει ἀπεριόριστες ἐναλλακτικὲς λύσεις, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις

17

18

19

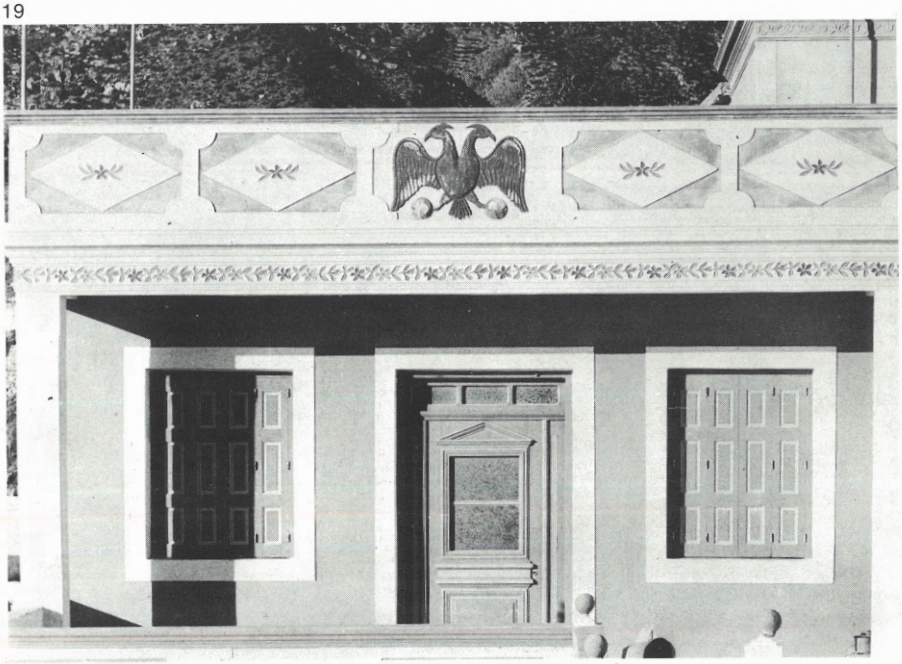

15.
Pencil design by Yannis Diakogiorgis on a wall of his paternal home at Olympos.

16.
Balustrade panel, landing in Komninos Pavlidis' house at Olympos (by Yannis Diakogiorgis).

17.
Yannis Diakogiorgis prepares a balustrade panel for Nicolis Tsampanakis' house at Olympos.

18.
The Chapsis house at Olympos. This was the first job executed single-handed by V. Hatzivassilis in 1938. Balustrades were done at a later date by Yannis Diakogiorgis.

19.
Upper floor of Kanakis' house at Olympos (by Yannis Diakogiorgis).

κάθε περίπτωσης. Ἄλλωστε κι ἡ ἴδια ἡ φθορὰ τῶν καλουπιῶν (ὁδηγῶν γιὰ τὶς «κορνίζες») ἀναγκάζει κάθε μάστορη νὰ τὰ ἀντικαθιστᾶ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρό. Ἔτσι τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ βγάλει ἄλλες μορφές, μὲ διαφορετικοὺς συνδυασμοὺς ἀπὸ κυμάτια.

Πέρα ἀπὸ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ὀφείλονται στὴ φυσικὴ φθορὰ τῶν ὑλικῶν, ὁ Διακογιώργης ἐπηρεάστηκε κι ἀπὸ τὶς τεχνικο-οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς Ὀλύμπου. Ἐνῶ στὰ πρῶτα ἔργα του ἔμεινε προσηλωμένος στὸ διακοσμητικὸ πλοῦτο τοῦ Φαναράκη (εἰκ. 20), σιγά-σιγὰ μείωσε τὸ βάθος τῶν ἀναγλύφων, ἔκοψε τὰ περιττὰ κυμάτια, ἐγκατέλειψε τὰ βαριὰ μοτίβα στὰ στηθαῖα καὶ στὰ «στεφάνια». Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐργασία γινόταν ἀποδοτικότερα καὶ γρηγορώτερα. Ἄλλωστε, μὲ τὴν οἰκονομία τῶν ὑλικῶν, οἱ κατασκευὲς ἀντέχουν καλύτερα στὸ τραχὺ κλίμα τῆς Ὀλύμπου, χωρὶς νὰ «σκᾶνε».

Ὁ Διακογιώργης ἔχει φήμη εὐσυνείδητου μάστορη. Σὰν πιάσει δουλειὰ - κι ἂς εἶναι μὲ τὸ μεροκάματο - δὲν θὰ σταματήσει πρὶν ἀνάψουν οἱ λάμπες τὴ νύχτα μέσα στὸ χωριό. Μερικὲς φορές, μάλιστα, ἐργάζεται μὲ τὸ φῶς τῆς λάμπας πετρελαίου γιὰ νὰ προλάβει νὰ τελειώσει κάτι. Ὅσο ὅμως πληθαίνουν τὰ ἐμβάσματα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴ Γερμανία, τόσο αὐξάνεται κι ἡ ζήτηση τοῦ Διακογιώργη στὶς οἰκοδομές, ὁπότε πιέζεται νὰ βιαστεῖ ἀκόμα περισσότερο. Νομίζουμε πὼς αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἡ κατάσταση ἔχει φτάσει σὲ κρίσιμο σημεῖο: ἂν συνεχιστεῖ αὐτὴ ἡ τάση τῆς πελατείας νὰ βιάζεται παραμελώντας τὴν ποιότητα, ἂν συνεχίσουν οἱ Ὀλυμπίτες νὰ προτιμοῦν κουζίνες ντυμένες μὲ ἄσπρα πλακάκια καὶ χαλκομανίες - ἐνῶ παλαιότερα φρόντιζαν τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν σπιτιῶν περισσότερο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό τους - τότε γρήγορα θὰ βρεθεῖ ὁ Διακογιώργης μὲ μιὰ τέχνη ἀζήτητη. Ἀναγκάστηκε κιόλας νὰ μάθει πολλὲς ἄλλες οἰκοδομικὲς ἐργασίες, πέρα ἀπὸ τὸ σοβάντισμα. Τώρα στρώνει πλακάκια, κάνει ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις, χτίζει βόθρους κἄ ἴσως πιὸ συχνὰ ἀπ' ὅ,τι φιάχνει ἕνα «κάγγελο» ἢ ἕνα «στεφάνι». Κι αὐτὸ γιατὶ σήμερα ἡ Ὄλυμπος «ἀναπτύσσεται ραγδαίως», ἔχει ἀγκαλιάσει ὅλες τὶς μορφὲς τῆς ὑλικῆς προόδου ποὺ ὑπάρχουν, ὁπότε φυσικὸ ἦταν νὰ ἀλλάξει καὶ τὸ ἀξιολογικὸ σύστημα τοῦ πληθυσμοῦ.

Λαὸς καὶ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική

Συνοψίζοντας βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ὁ «αὐστηρὸς» κλασικισμὸς τοῦ Ν. Χατζηβασίλη μπολιάστηκε στὴ Βολάδα μὲ τὰ «ρομαντικὰ» ρεύματα ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Φαναράκης καὶ ἔδωσε ἀληθινὰ περίεργους - ἀλλὰ ἐνδιαφέροντες - καρπούς. Ἔτσι γινόμαστε μάρτυρες μιᾶς εὐτυχισμένης ἀρχιτεκτονικῆς στιγμῆς, ὅπου ἡ σύμπτωση στὴ Βολάδα μιᾶς οἰκονομικῆς ἄνθισης (πλούσιοι μετανάστες χρηματοδότες) μὲ τὴν παρουσία δύο ἐξαιρετικῶν μαστόρων-πρωταγωνιστῶν (Φαναράκης καὶ Β. Χατζηβασίλης) εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἐξέλιξη ἑνὸς μορφολογικοῦ «τύπου», ἔξω καὶ μακρυὰ ἀπὸ τὰ στενὰ κλασικιστικὰ πλαίσια. Μετά, μιὰ παραφυάδα τοῦ Φαναράκη, ὁ Διακογιώργης, ἀρχίζει νὰ δουλεύει στὴν Ὄλυμπο καὶ γίνεται ὁ πιὸ σημαντικὸς φορέας τῆς «παράδοσης», δηλαδὴ τῆς πολιτιστικῆς συνέχειας πού, ὅπως εἴδαμε, ἑνώνει Σμύρνη, Χάλκη, Κάσο, Σύρα καὶ Ἀλεξάνδρεια μὲ τὰ χωριὰ τῆς Καρπάθου (14).

Μ' ἄλλα λόγια, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰν ἀρχιτεκτονικὴ μορφολόγηση ποὺ παίρνει τὴ θέση τῆς προηγούμενης μορφολόγησης, αὐτῆς ποὺ ὅλοι συνηθίσαμε νὰ ὀνομάζουμε «λαϊκὴ» (15). Φαίνεται πὼς οἱ μελετητὲς τῆς «λαϊκῆς» ἀρχιτεκτονικῆς τελικὰ ἀπέδωσαν μιὰν ἄλλη πραγματικότητα, ἴσως ἐκείνη ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ ἑκατὸ καὶ περισσότερα χρόνια (16). Ἔτσι ὅμως παραδεχόμαστε σιωπηρὰ ὅτι ἡ «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονικὴ οὐσιαστικὰ ἔπαψε νὰ ὑφίσταται. Ἄρα χάθηκαν κι οἱ «λαϊκοὶ» τεχνίτες, δημιουργοὶ τῆς «λαϊκῆς» αὐτῆς ἀρχιτεκτονικῆς, γιατὶ δὲν μπορεῖ κανένας νὰ φανταστεῖ *λαϊκὴ* ἀρχιτεκτονικὴ χωρὶς τὸν *λαὸ* ποὺ τῆς δίνει σάρκα καὶ ὀστά.

Νομίζουμε πὼς οἱ τρεῖς τεχνίτες ποὺ παρουσιάσαμε κάνουν «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονική, μιᾶς καὶ τὸ ἔργο τους εἶναι μιὰ δημιουργικὴ διαδικασία ποὺ ἐπεξεργάζεται τὰ ἀστικὰ πρότυπα, δηλαδὴ τὶς μνῆμες ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀρχιτεκτονικὴ (17) ὅπως ἔρχονται ἀπὸ διαφορετικὲς κατευθύνσεις καὶ σὲ διαφορετικὰ στάδια ἐξέλιξης, καὶ γεννάει κάτι ξεχωριστό, προσαρμοσμένο στὶς συνθῆκες μιᾶς ὁρισμένης γεωγραφικῆς περιοχῆς. Ἡ νέα μορφολόγηση μαρτυρεῖ τὴν καταγωγή της ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ποὺ ἄνθισε τόσο στὴν Ὀθωμανικὴ Ἀθήνα ὅσο καὶ στὰ ναυτικὰ νησιώτικα (18) καὶ μικρασιατικὰ παράλια κέντρα στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, πρὶν κὰν παρουσιαστεῖ ὁ νεοκλασικὸς ρυθμὸς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο (εἰκ. 21). Ἡ «ἀσυνέχεια» ποὺ τελικὰ παρουσιάζει μὲ τὴν παλαιότερη «βαρειὰ μονολιθικὴ μορφὴ τῶν χτισμάτων τῆς αἰγαιοπελαγίτικης ἀρχιτεκτονικῆς» (19) ἐκφράζει πολὺ παραστατικὰ τὶς *πολιτιστικὲς* ἀσυνέχειες ποὺ ἀνέτρεψαν τὸ παλαιὸ ἀγροτικὸ κοινωνικὸ σύστημα στὸ Αἰγαῖο.

Ἔχουμε ὅμως νὰ κάνουμε μὲ μιὰ δημιουργικὴ διαδικασία; Ἂς φέρουμε ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὸν Χατζηβασίλη: ὅσο κι ἂν τὰ θεματικά του πρότυπα εἶναι δανεισμένα ἀπὸ μιὰ ἀπίστευτη ποικιλία ἀπὸ πηγὲς (σελίδες σκισμένες ἀπὸ λεξικά, περιοδικά, καρτ-ποστάλ, εἰκονογράφηση βιβλίων), στὴν πράξη διαλέγει ὅ,τι βρίσκεται - ἢ τουλάχιστο ὅ,τι νομίζει πὼς βρίσκεται - μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς νεοελληνικῆς μυθολογίας, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὸν τὸν συγκρητισμό, φαίνεται πὼς ὁ Χατζηβασίλης δημιούργησε καὶ δικές του αὐτοδύναμες μορφές. Τοῦ ἤρθε, μᾶς εἶπε, μιὰ ἐποχὴ καὶ γέμισε ἕνα τετράδιο μὲ δικά του σχέδια, ἀλλὰ αὐτὸ μετὰ χάθηκε. Καὶ συμπλήρωσε: «Ξέρεις, αὐτὰ δὲν μπορεῖς νὰ τὰ κάνεις ὅποια στιγμή. Πρέπει νάχεις κέφι κι ἔμπνευση.»

Ἂν τώρα ὁ τεχνίτης τῆς Καρπάθου δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν «πληροφορία» καὶ νὰ τὴν ἐπεξεργαστεῖ σ' ὅλη της τὴν πληρότητα - ὅταν αὐτὴ ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ἀποσπασματικὴ καὶ ἀκρωτηριασμένη - δὲν παύει νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ τὴν πλάσει καὶ νὰ τῆς δώσει «λαϊκὸ» χαρακτήρα. Ὅπως εἴδαμε στὴν περίπτωση τοῦ Διακογιώργη, αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀτελὴς γνώση τῆς «πληροφορίας» ἀφήνει μεγαλύτερες ἐλευθερίες στὸν τεχνίτη καὶ δὲν τὸν δεσμεύει μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ὁποιουδήποτε «δόγματος».

Ποιός εἶναι ὅμως ὁ ρόλος τοῦ «λαοῦ» στὴ συγκεκριμένη περίπτωση; Συνηθίζεται νὰ λέγεται ὅτι ἡ ὁμοιογένεια, ἡ ἀδιάρθρωτη δομὴ τοῦ «λαοῦ» καθρεφτίζεται μέσα στὴ «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονική. Ἄρα ὅ,τι ξεφεύγει ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση δὲν εἶναι «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονική, ὅπως δὲν εἶναι ὁποιοδήποτε κτίσμα ποὺ ἔχει σὰν σκοπὸ νὰ ἐξαρθεῖ ὁ ἰδιοκτήτης του «πάνω ἀπὸ τὸ σύνολο», δημιουργώντας ἔτσι μιὰ «παραφωνία» (20). Στὴν Ὄλυμπο, τουλάχιστο, προσέξαμε ὅτι τέτοια δείγματα «παραφωνίας» πα-

20

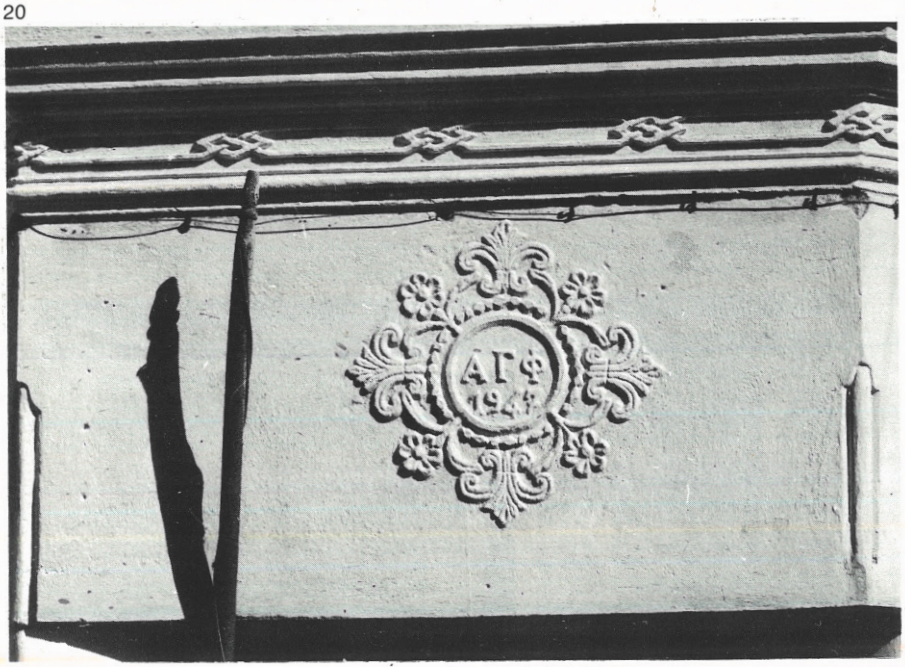

20.
Λεπτομέρεια διακόσμησης ἀπὸ τὸ καφενεῖο τοῦ Φουρτίνα στὸ Πλατὺ τῆς Ὀλύμπου (ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Γιάννη Διακογιώργη).

21.
Παράδειγμα νησιώτικης ἀρχιτεκτονικῆς πρὶν ἐμφανιστεῖ ὁ νεοκλασικὸς ρυθμός: σπίτι στὴν Ὕδρα.

ρουσιάστηκαν παράλληλα μὲ τὰ «λαϊκὰ» τῆς τουρκοκρατίας - κι ὄχι τυχαῖα ἀλλὰ σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς ξεκάθαρης κοινωνικῆς διαφοροποίησης ἀνάμεσα στοὺς «κανακάρηδες» (πλούσιους γαιοκτήμονες) καὶ στοὺς «ἐργατικούς». Ἡ τοπικὴ ἀριστοκρατία τῆς γῆς υἱοθέτησε «ξενόφερτες» ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς ποὺ ἀργότερα διαδόθηκαν καὶ στὶς «ἐργατικὲς» συνοικίες, ὅταν οἱ «κανακάρηδες» ἄρχισαν νὰ χάνουν τὴ δύναμή τους.

Πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα εἶναι νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὰ ἄτομα μιᾶς κοινωνίας δροῦν μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ὁρισμένης παράδοσης - ποὺ ἀλλάζει σύμφωνα μὲ πολιτιστικὲς ἀναδράσεις - καὶ δημιουργοῦν μὲ βάση ἕνα καθορισμένο κοινὸ «λεξιλόγιο». Σύμφωνα μὲ τὸν Amos Rapoport, αὐτὴ εἶναι ἡ ἔνδειξη τῆς γηγενοῦς (vernacular) καὶ τῆς πρωτόγονης ἀρχιτεκτονικῆς, δηλαδὴ ἡ κοινὴ «γλώσσα» κι ἡ διαδικασία «πρότυπο καὶ παραλλαγὲς» (21). Μπορεῖ ἡ «γλώσσα» νὰ εἶναι κοινὴ ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ὁ καθένας νὰ γίνει δημιουργός. Χρειάζεται καὶ κάποιο τάλαντο, κι ἐμεῖς ἐδῶ ἐνδιαφερθήκαμε μόνο γι' αὐτὴν τὴν περίπτωση, δηλαδὴ τῆς «πρωτοτυπίας στὸ ἐπίπεδο τῆς λαϊκῆς τέχνης» (22). Ἡ δουλειὰ ἑνὸς «λαϊκοῦ» τεχνίτη ποὺ μηχανικὰ ἐπαναλαμβάνει τὰ πατροπαράδοτα θέματα καταλήγει σὲ ἀδιάφορα ἔργα, ὅπως διαπιστώνουμε εὔκολα μελετώντας τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σὲ κάποια περιοχὴ (23).

"Οσο λοιπὸν προσανατολιζόμαστε στὴν ἰδέα ὅτι ὁ «λαϊκὸς» τεχνίτης ἔχει κάποια ἰδιαίτερη προσωπικότητα, τόσο καταλαβαίνουμε πόσο λίγη ἀξία ἔχει ἡ ἔννοια τοῦ «ἀνώνυμου» τεχνίτη, ποὺ τόσα ἔχουν γραφεῖ γι' αὐτὸν (24). Τουλάχιστο γιὰ τὶς ἀγροτικὲς κοινωνίες τῆς Μεσογείου τῶν τελευταίων αἰώνων, ὅπου σώζονται διάφορες μαρτυρίες, ἡ ἔννοια τῆς ἀνωνυμίας δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸ φαινόμενο ποὺ ἐξετάζουμε. "Ισως νὰ ταίριαζε περισσότερο σ' ἕνα κοινόβιο ποὺ μοιάζει μὲ τὶς κοινωνίες τῶν μελισσῶν καὶ τῶν μερμηγκιῶν (25). Ὁπωσδήποτε, λοιπόν, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἄτομα κι ὄχι μὲ ἐκτελεστικὰ ὄργανα μιᾶς μονολιθικῆς παράδοσης, ποὺ οἱ τεχνίτες κάνουν «αὐτόματα» προσιτὴ στὸ κοινωνικὸ σύνολο.

Μιὰ σημαντικὴ παρεξήγηση ἀφορᾶ ἐπίσης τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ «λαϊκὴ» ἀρχιτεκτονικὴ πρέπει νὰ εἶναι «αὐτόχθονη» ἢ τοπική, ὁπότε καθετὶ ποὺ ἔρχεται «ἀπέξω» ὀνομάζεται «ξένες ἐπιδράσεις» καὶ θεωρεῖται ἀπαράδεκτο (26). Κι ὅμως εἶναι πιὰ παραδεγμένο ὅτι πάντοτε ὑπῆρχε κάποια μορφὴ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὶς γεωγραφικὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος καὶ στὸν ὑπόλοιπο μεσογειακὸ χῶρο, καὶ ποτὲ δὲν σταμάτησε ἡ ἀνταλλαγὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἐπιδράσεων.

"Οπως τονίσαμε, ἡ ἀσυνέχεια τῆς μορφολογίας εἶναι τεκμήριο κάποιας κοινωνικῆς ἀναστάτωσης κι ὄχι μιᾶς ἀπώλειας τοῦ αἰσθητηρίου στὴν ἀγροτικὴ κοινωνία ποὺ μελετᾶμε ἐδῶ (27). "Αλλωστε θὰ ἦταν κάπως παράδοξο νὰ περιμέναμε τὸν τεχνίτη, ἢ καὶ τὸν νοικοκύρη ποὺ παραγγέλνει νὰ τοῦ χτίσουν τὸ σπίτι, νὰ μένει πιστὸς σὲ πρότυπα ποὺ ἀνταποκρίνονται σὲ παλαιότερες κοινωνικο-οἰκονομικὲς συνθῆκες. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν Κάρπαθο, οἱ Βολαδιῶτες δὲν εἶναι πιὰ ἄμορφος ἀγροτικὸς πληθυσμὸς γιατὶ ἡ οἰκονομία τῆς Βολάδας βασίζεται πάνω στὴ μετανάστευση, ἄρα ὑπάρχει ἀρκετὴ διαφοροποίηση καὶ «ἀστικοποίηση» ποὺ νὰ δέχεται - ἴσως καὶ νὰ ἀπαιτεῖ - σύμβολα ἀτομικῆς δύναμης, δηλαδὴ «ἀρχοντικὰ» μ' ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξης (28).

Πρόταση γιὰ σύστημα κατάταξης

Χωρὶς νὰ ξεχνᾶμε ὅτι κάθε σύστημα ἐννοιολογικῆς κατάταξης ἔχει σχετικὴ ἀξία καὶ δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, νομίζουμε πὼς εἶναι τώρα καιρὸς νὰ δοκιμάσουμε κάτι τέτοιο, ἐλπίζοντας πὼς ἔτσι ὁρισμένα πράγματα θὰ ξεκαθαριστοῦν κάπως καλύτερα.

α) Μὲ βάση τὸ περιεχόμενο

"Ας ὀνομάσουμε *λαϊκὴ* ἀρχιτεκτονικὴ καθαυτὸ ἐκείνη ποὺ δὲν γνωρίζει χρονικὰ καὶ μορφολογικὰ ὅρια, δηλαδὴ δὲν περιορίζεται σὲ καμιὰ ἱστορικὴ ἐξελικτικὴ περίοδο - ἄρα εἶναι καθαρὰ ἐξω-χρονικὴ - οὔτε σὲ κάποιο ρυθμὸ κλπ. Μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ καὶ νὰ συναντηθεῖ ὁπουδήποτε, ὁποτεδήποτε, ἀπὸ ὁποιονδήποτε. Μόνη της προϋπόθεση εἶναι νὰ ὑλοποιηθεῖ ἀπὸ ἀνειδίκευτο ἄτομο. Ἡ *λαϊκὴ* ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι πραγματικὰ τότε ἀνώνυμη, γιατὶ δὲν ἐκφράζει καμιὰ ἰδιαίτερη προσωπικὴ ἱκανότητα, ὁπότε ὁ δημιουργὸς κρατιέται ἀνώνυμος, ἀπρόσωπος, ἕνας ἀνάμεσα σὲ ἴσους. Ἡ *λαϊκὴ* ἀρχιτεκτονικὴ ἀφορᾶ τὶς πιὸ ἄμεσες καὶ ἁπλούστατες κατασκευαστικὲς μορφές, ποὺ καλύπτουν τὶς βασικὲς ἀνάγκες σὲ κοινωνίες στοιχειώδους οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου (29) ἢ σὲ ὑποδιαιρέσεις μέσα στὸ σύγχρονο, βιομηχανικὸ οἰκιστικὸ περιβάλλον. Παραδείγματα: οἱ καλύβες τῶν βοσκῶν (εἰκ. 22) καὶ τὸ σπίτι στὶς παράνομες προσφυγικὲς φτωχογειτονιὲς (εἰκ. 23). Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίπτωση ἰσχύουν τὰ ὅσα ἀναφέρει ἡ "Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος γιὰ τοὺς τρεῖς βασικοὺς «νόμους τῆς μορφῆς» (30).

Δεύτερη κατηγορία θὰ ἦταν ἡ *ἐπίσημη* ἀρχιτεκτονική, ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ πληρέστατα καταρτισμένους ἐπαγγελματίες τεχνίτες ποὺ συγκεντρώνουν ὅλες τὶς γνώσεις τῆς ἐποχῆς τους. Τὸν 18ο-19ο αἰώνα οἱ ἀρχιμάστορες ἔχτιζαν ἔργα τῆς *ἐπίσημης* ἀρχιτεκτονικῆς, τὰ περίφημα ἀρχοντικὰ στὶς πόλεις τῶν Βαλκανίων. Αὐτοὶ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τοὺς διπλωματούχους ἀρχιτέκτονες ποὺ σήμερα χτίζουν βίλες στὰ προάστια καὶ μεγάλα δημόσια συγκροτήματα μέσα στὶς πόλεις. Δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ ἀρχιμάστορα καὶ ἀρχιτέκτονα πέρα ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ ἔμφαση κάθε ἐποχῆς γιὰ τὸ πῶς ἀποκτᾶ κανένας γνώσεις. Ξέρουμε μάλιστα πὼς πολλοὶ «πρακτικοὶ» ἔπαιρναν τὸ ὄνομα «ἀρχιτέκτων» (31), κάτι ποὺ σταμάτησε μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατοχύρωση τῶν σημερινῶν ἀρχιτεκτόνων. Στὴ μεταβατικὴ περίοδο - ὅταν ὀργανώθηκε τὸ Πολυτεχνεῖο ἀπὸ τὸ 1843 κι ὕστερα -οἱ διπλωματοῦχοι λέγονταν «πρωτοτέκτονες», ἕνα ὑβρίδιο ἀνάμεσα σὲ μαστόρους καὶ ἀρχιτέκτονες, μὲ περιορισμένη «ἐπιστημονικὴ κατάρτιση» (32). "Οπωσδήποτε, ἡ *ἐπίσημη* ἀρχιτεκτονικὴ ἀπευθύνεται στὰ ἀνώτερα οἰκονομικὰ στρώματα, δηλαδὴ γίνεται ὄργανο ἔκφρασης τῆς ἐπίσημης κουλτούρας.

Μιὰ τρίτη κατηγορία θὰ ὀνομαζόταν *μαστορικὴ* ἀρχιτεκτονική, ποὺ πάλι δημιουργεῖται ἀπὸ ἐπαγγελματίες τεχνίτες. Ἐπικρατεῖ μέσα στὸ ἀστικὸ περιβάλλον καὶ στὴν ὕπαιθρο καὶ ἀπευθύνεται στὴν πλειοψηφία τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Φυσικὸ εἶναι ἡ *μαστορικὴ* ἀρχιτεκτονικὴ νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἔμφαση ποὺ δίνει στοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντες σὲ βάρος ὁποιασδήποτε ἄλλης «ἄποψης». Μιᾶς κι ἡ *ἐπίσημη* ἀρχιτεκτονικὴ δὲν συναντιέται σχεδὸν καθόλου σήμερα στὴν ὕπαιθρο, τὴν ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ *μαστορικὴ* ἀρχιτεκτονική. Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορία, γιὰ παράδειγμα, ἀνήκουν οἱ κατοικίες στὶς

20.
Detail from Fourtinas' coffee-house at Olympos (an early work by Yannis Diakogiorgis).

21.
Example of island architecture as it developed in certain areas prior to the spread of the neoclassical style: house on the island of Hydra.

21

ἐργατικὲς συνοικίες τῶν ἀστικῶν κέντρων, οἱ πολυκατοικίες τῆς σειρᾶς, κι ἡ δουλειὰ τῶν τριῶν τεχνιτῶν τῆς Καρπάθου ποὺ ἀναφέραμε.

Ἡ *λαϊκὴ* κι ἡ *μαστορικὴ* ἀρχιτεκτονικὴ ἀνήκουν, μὲ τὴ σειρά τους, στὴ γηγενὴ (vernacular) ἀρχιτεκτονική, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη ταυτίζεται μὲ τὴν «ὑψηλὴ» (high-style ἢ grand design) ἀρχιτεκτονική, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ A. Rapoport (33). Νομίζουμε ὅμως πὼς ἡ διάκριση τριῶν, ἀντὶ γιὰ δύο, κατηγοριῶν εἶναι ἀπαραίτητη (34), ἐφόσον ἀναφερόμαστε στὸ ἀρχιτεκτονικὸ ὑλικὸ τῆς Ἑλλάδος μὲ κριτήρια πολιτιστικὰ καὶ τεχνικο-οἰκονομικά, ὁρίζοντας περιοχὲς μὲ ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ ὁμοιογένεια.

Ὅσο γιὰ τὴν ποσοτικὴ κατανομὴ κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς κατηγορίες στὶς διάφορες ἱστορικὲς περιόδους, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε πὼς σὲ κάποιο ἀπώτερο παρελθὸν - ἂς ποῦμε στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας (35) - ὅταν ἡ οἰκονομία βασιζόταν πάνω σὲ αὐτοτελεῖς ἐπιμέρους οἰκιστικὲς μονάδες μὲ στοιχειώδη διαφοροποίηση, τότε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἦταν σὲ μεγαλύτερο ποσοστὸ *λαϊκὴ* καὶ σὲ ἐλάχιστο *μαστορικὴ* ἢ *ἐπίσημη*. Μὲ τὴ δημιουργία τῆς ἀστικῆς τάξης τὸν 17ο αἰώνα (36), τὸ κέντρο βάρους μεταφέρθηκε στὰ νέα ἐμπορικὰ κέντρα, ὁπότε ἡ *μαστορικὴ* ἀρχιτεκτονικὴ γνώρισε μεγάλη διάδοση, ἐνῶ παράλληλα παρουσιάζονταν σημαντικὰ - ἀλλὰ καὶ πάλι λιγοστὰ - δείγματα τῆς *ἐπίσημης* ἀρχιτεκτονικῆς. Μ' ἄλλα λόγια, σὲ ὁποιαδήποτε χρονικὴ τομὴ φαίνεται πὼς οἱ τρεῖς κατηγορίες ἀρχιτεκτονικῆς συνυπάρχουν, καὶ σὲ ἀναλογία μάλιστα ἀντίστοιχη μὲ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τῆς δεδομένης περιοχῆς.

β) Μὲ βάση τὴ μορφὴ

Ἂν τώρα λάβουμε ὑπόψη τὸ «πῶς διαμορφώνεται ἄρτια μιὰ σύνθεση, ἀνάλογα μὲ τὸν σκοπό, τὰ τεχνικὰ μέσα καὶ τὸν ρυθμὸ κάθε ἐποχῆς» (37), τότε θὰ παρατηρήσουμε πὼς διάφορα μορφολογικὰ στοιχεῖα μπορεῖ νὰ κινηθοῦν ἀπὸ μιὰ κατηγορία ἀρχιτεκτονικῆς πρὸς τὴν ἄλλη, ὑπακούοντας πάλι σὲ νόμους πολιτιστικούς, καὶ πρὸς ὁποιαδήποτε κατεύθυνση. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδιότητα ἀλληλοεπίδρασης (ποὺ πολλὲς φορὲς ἐξαφανίζει τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες), ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κάθε ἱστορικῆς περιόδου ἔχει ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ γιὰ μιὰ δεδομένη γεωγραφικὴ περιοχή. Ἂν μὲ αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴν Κάρπαθο, τότε θὰ διακρίνουμε τὴ *μεταβυζαντινὴ* ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὸν *νησιώτικο κλασικισμό*. Ἡ *μεταβυζαντινὴ* ἔχει ὁρισμένα «τοπικὰ» χαρακτηριστικὰ (πέτρα, δῶμα, μικρὰ ἀνοίγματα, ἀσυμμετρία, προσθετικὴ σύνθεση) καί, ὅπως εἴπαμε, ἔχει μελετηθεῖ μέχρι σήμερα κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «λαϊκὴ» (38). Ὁ *νησιώτικος κλασικισμὸς* ἀναφέρεται στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου (39) γιὰ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ ἄλλες πιθανὲς παραλλαγὲς στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὰ Ἰόνια, ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ μαντεύουμε τὴν ὕπαρξή τους χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τὶς ἀναλύσουμε. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Φαναράκη, Χατζηβασίλη, καὶ Διακογιώργη ἀνήκει στὸ *νησιώτικο κλασικισμὸ* σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα.

Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα θὰ χρειαστεῖ νὰ προσθέσουμε δίπλα στὶς δυὸ αὐτὲς κατηγορίες καὶ μιὰ τρίτη, τὴ μαζικὴ (masscult), ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ A. Rapoport (40). Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ σημερινὴ μορφολόγηση τῆς μαστορικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα. Φυσικὰ ἡ μαζικὴ ἔχει διεισδύσει καὶ στὴν Κάρπαθο κι ἡ διάδοσή της ἀκολουθεῖ ρεύματα παράλληλα μὲ τὴ σύγχρονη ἀστικοποίηση. Γίνεται δηλαδὴ μιὰ ἐνσυνείδητη μίμηση τῶν ἀστικῶν προτύπων, ὅπως τὰ γνώρισαν οἱ Καρπάθιοι μετανάστες στὸ ἐξωτερικὸ ἢ στὸν Πειραιὰ καὶ στὴ Ρόδο. Αὐτὴ ἡ ἔντονη ἐπίδραση τῆς μαζικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴν Κάρπαθο τείνει νὰ ἐξαφανίσει τὰ κλασικιστικὰ δημιουργήματα, ἀκριβῶς ὅπως ἔγινε - καὶ συνεχίζει νὰ γίνεται ἀκόμα - στὶς μεγάλες πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Γι' αὐτὸ τὰ ἔργα τοῦ νησιώτικου κλασικισμοῦ χρειάζονται σήμερα προστασία, ὄχι μόνο σὲ περιοχὲς ποὺ ἀναπτύχθηκε ὁ «ὀρθόδοξος» νεοκλασικὸς ρυθμὸς (π.χ. Ἑρμούπολη), ἀλλὰ κι ἐκεῖ ποὺ ξεφύτρωσαν διάφορες «τοπικὲς παραλλαγές», ὅπως δείξαμε γιὰ τὴν Κάρπαθο.

Συμπεράσματα

1. Σὰν ἀπόγονοι τῶν πολυπληθέστερων «λαϊκῶν» μαστόρων ποὺ κάποτε κινήθηκαν στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Δωδεκανήσου, οἱ τρεῖς τεχνίτες ἀπὸ τὴν Κάρπαθο ποὺ μελετήσαμε διέγραψαν ἕνα μεγάλο κύκλο, καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀμιγὴ νεοκλασικὴ παράδοση ξαναγύρισαν μὲ ἀνανεωμένο λεξιλόγιο στὴ λαϊκὴ φλέβα τοῦ Αἰγαίου. Στὴ διαδρομή τους αὐτὴ ἀπέβαλαν τὶς περισσότερες μορφολογικὲς συγγένειες μὲ τὴ *μεταβυζαντινὴ* ἀρχιτεκτονική. Ὁπότε αὐτὸ ποὺ σήμερα τοὺς συνδέει μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παράδοση εἶναι τὸ *περιεχόμενο* κι ὄχι ἡ *μορφή*. Νομίζουμε πὼς αὐτὸ εἶναι τὸ βασικότερο σημεῖο ποὺ δὲν ἔχει προσεχτεῖ ὅσο θὰ ἔπρεπε στὴ σχετικὴ ἔρευνα.

2. Ὁ ἐπιταχυνόμενος ρυθμὸς ἐπικοινωνίας, τὰ νέα μαζικὰ μέσα πληροφορίας ἔβαλαν τὴ σφραγίδα τους πάνω στὴ δημιουργία τῶν τριῶν τεχνιτῶν τῆς Καρπάθου. Πηγὲς τῆς ἔμπνευσής τους εἶναι ἰσότιμα οἱ πραγματικὲς ἐμπειρίες τοὺς (ταξίδια καὶ μαθητεία στὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα) καὶ τὰ ἔντυπα μαζικῆς κυκλοφορίας ποὺ τυχαῖα πέφτουν στὰ χέρια τους. Ἡ *παράδοση*, δηλαδή, ἀγκαλιάζει σήμερα εὐρύτερες περιοχὲς ἀλληλοεπίδρασης, ὄχι κατ' ἀνάγκη γειτονικὲς μὲ τὴν Κάρπαθο. Οἱ περιοχὲς αὐτὲς (τὸ «δίκτυο» ποὺ ἀναφέραμε) δὲν ταυτίζονται ὑποχρεωτικὰ μὲ συμβατικὲς *γεωγραφικές*, ἀκόμα ἢ *πολιτιστικές*, περιοχές.

3. Ἀπ' αὐτὸ ἐξυπακούεται ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς *ἑλληνικότητας* τῆς «λαϊκῆς» ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ τῆς τέχνης γενικότερα, καταντάει τελικὰ ἕνας γρίφος. Ἴσως νὰ χρειαστεῖ νὰ ἀναθεωρηθοῦν πολλὲς θέσεις σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ προηγουμένων περιόδων, ὅπου τὰ πράγματα δὲν ἦταν τόσο πολύπλοκα σὲ σύγκριση μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση.

4. Ὁ «λαϊκὸς» τεχνίτης μπορεῖ ἀκόμα νὰ βρεθεῖ ἀνάμεσα σὲ ὅσους δημιουργοῦν λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ περνᾶμε τὸ κατώφλι τῆς *μαστορικῆς* ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι σπάνιο νὰ βρεθοῦν μαζεμένες ἡ «ἀθωότητα», ἡ «ἔμφυτη διάθεση» κι ἡ μή-θελημένη φιλοτέχνηση (1). Κι ἂν ἀκόμα ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά, θὰ εἶναι ὑποταγμένα στοὺς κανόνες μιᾶς ἐπίκτητης γνώσης ποὺ κερδίζεται μὲ μόχθο καὶ καλλιεργεῖται ἀνάλογα μὲ τὶς ἱκανότητες τοῦ κάθε τεχνίτη.

5. Ἡ σχέση τοῦ ἔργου μὲ τὸν δημιουργὸ εἶναι *ἐπαγγελματικὴ* καὶ ἀκολουθεῖ σαφεῖς τεχνικο-οἰκονομικοὺς κανόνες. Ἂν τὸ ἀποτέλεσμα, πέρα ἀπὸ τὴν πολιτιστική, ἔχει καὶ αἰσθητικὴ ἀξία, αὐτὸ θὰ ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸ προσωπικὸ ταλέντο τοῦ τεχνίτη.

Σημειώσεις

1. Μιχελῆς, Π.Α. *Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ὡς Τέχνη*, Ἀθήνα 1951, σ. 320-321.

2. Μιλώντας πιὸ συγκεκριμένα, ὁ Κίτσος Μακρῆς ἔχει περιγράψει διεξοδικότερα τὸ ἔργο μερικῶν τεχνιτῶν ἀπὸ τὸ Πήλιο («Ὁ Καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ γλύπτης Μίλιος», *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, No. 7, 1955, "Ὁ Ἀρχιτέκτων Δῆμος Ζηπανιώτης", *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, τ. Ε΄, 1957, ἀλλὰ ἀναφέρεται στοὺς δυὸ προηγούμενους αἰῶνες κι ὄχι στὸ παρόν.

3. Παπαδόπουλος, Στ. "Νεοελληνικὴ Χειροτεχνία", *Νεοελληνικὴ Χειροτεχνία*, Ἀθῆναι: Ἐθνικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος, 1969, σ. 24.

4. Φατοῦρος, Δ. "Παρατηρήσεις στὴν Ἀνώνυμη Ἀρχιτεκτονική", *Νέα Ἑστία*, No. 69, 1961, σ. 747-750.

5. Rapoport, Amos. *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1969, p. 107-108. Εἶναι ἀρκετὰ περίεργο ὅτι ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη δίνει μιὰ πολὺ παρωχημένη εἰκόνα τῆς κατασκευαστικῆς διαδικασίας, πρὶν 25 μόλις χρόνια (*La maison grecque, l'hellenisme contemporain*, 2eme serie, 1949, p. 171).

6. Λειμωνᾶ-Τρεμπέλα, Ἑλένη. *Τὸ Λαϊκὸ Καρπάθικο Σπίτι*, Θεσσαλονίκη 1970, κεφ. Η.

7. Μπίρης, Κ. "Τὸ Προάστειον", *Νέα Ἑστία*, No. 33, 1943, σ. 100.

8. Μέγας, Γ. *Ἡ Λαϊκὴ Κατοικία τῆς Δωδεκανήσου*, ἀνάτυπο, τ. Β΄, *Ἡ Δωδεκάνησος: Τὸ Οἰκιστικὸ καὶ Πλαστικὸ Πρόβλημα*, Ὑπουργεῖον Ἀνοικοδομήσεως, ἀρ. 22, σ. 4.

9. Kasperson, Roger E. *The Dodecanese: Diversity and Unity in Island Politics*, The University of Chicago 1966, p. 106-108.

10. Γι' αὐτὸ δὲν φαίνεται εὔστοχη ἡ παρατήρηση τοῦ Philip Sherrard (*Byzantium*, Time-Life Books, 1966, pp. 120, 121) ὅτι οἱ δικέφαλοι ἀετοὶ τῆς Ὀλύμπου δείχνουν τὴν πολιτιστικὴ συνέχεια μὲ τὸ Βυζάντιο.

11. Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ ἀρχιμάστορες ἀποφεύγουν νὰ διδάξουν τὴν τέχνη τους στὰ τσιράκια, εἴτε γιὰ λόγους ἐπαγγελματικοὺς εἴτε γιατὶ αὐτὸς ἦταν ἕνας καθιερωμένος "τρόπος" διδασκαλίας. Πρβλ. τὸν τρόπο διδασκαλίας στὸ Taliesin ἀπὸ τὸν F.L. Wright (Blake, P. *Frank Lloyd Wright*, Pelican, 1963, p. 93).

12. Κυριαζόπουλος, Βασ. "Μηνᾶς καὶ Δημήτρης - Δυὸ Μικρασιάτες Λαϊκοὶ Κεραμιστές", *Νέα Ἑστία*, No. 83, 1968, σ. 227.

13. Μακρῆς, Κίτσος. "Ὁ Καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ Γλύπτης Μίλιος", *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. Ζ΄, No. 7, 1955, σ. 215.

14. Ἐδῶ ἐμεῖς ἀνακαλύψαμε μόλις μιὰν ἄκρη τοῦ δικτυώματος ἀλληλοεπίδρασης, χωρὶς νὰ διερευνήσουμε ὅλους τοὺς "κρίκους" καὶ τὴ συνδεσμολογία τοῦ συστήματος.

15. Μέγας, Γ. *Op.cit.*, καὶ Λειμωνᾶ-Τρεμπέλα Ε. *Op.cit.*

16. Οἱ συχνοὶ σεισμοὶ κι ἡ τάση μεταποίησης τῶν παλαιῶν σπιτιῶν ἔχουν ἐξαφανίσει ὁποιαδήποτε προγενέστερα παραδείγματα στὴν περιοχὴ ποὺ νὰ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ κάποια βεβαιότητα.

17. Rapoport, A. *Op.cit.*, p. 4, footnote 8.

18. Μοσκώβ, Κωστῆς. *Ἡ Ἐθνικὴ καὶ Κοινωνικὴ Συνείδηση στὴν Ἑλλάδα, 1830-1909*. Θεσσαλονίκη 1972, σ. 84.

19. Βασιλειάδης, Δημ. *Εἰσαγωγὴ στὴν Αἰγαιοπελαγίτικη Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1955, σ. 22.

20. Μουτσόπουλος, Νικ. *Μακεδονικὴ Ἀρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 324-325, ὅπου ἀναφέρεται σὲ ἄμιλλες τῶν Ἀμπελακιωτῶν τὸν 19ο αἰώνα γιὰ νὰ χτίσουν μεγάλα ἀρχοντικά, καὶ στὸ ὅτι κουβαλοῦσαν ἀπ' ἔξω "πολυτελῆ παραπετάσματα καὶ χρυσᾶ κύπελλα", ἀκριβῶς ὅπως σήμερα γίνεται στὰ Κάτω Χωριὰ τῆς Καρπάθου.

21. Rapoport, A. *Op.cit.*, p. 4.

22. Κυριακίδου-Νέστορος, Ἄλκη. "Τὸ Πετεινάρι στὰ Λαϊκὰ Κεντήματα", *Ἀρχιτεκτονική*, No. 72, 1969, σ. 91.

23. Ἕνα ὅμως σύνολο ἀπὸ τέτοιες "ἀδιάφορες" μονάδες μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει ἀξιόλογο πολεοδομικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ λόγους ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὶς προθέσεις καὶ τὶς ἱκανότητες τοῦ τεχνίτη. Μ' ἄλλα λόγια, ἀλλάζοντας κλίμακα χρειάζεται νὰ ἀλλάξουμε καὶ ἀξιολογικὰ κριτήρια, μιᾶς κι οἱ δημιουργικὲς διαδικασίες ἔχουν ἀλλάξει.

24. Ἀνάλογο ζήτημα μποροῦμε ἴσως νὰ θεωρήσουμε καὶ τὴν "ἀνωνυμία" τῶν εἰκόνων στὴ βυζαντινὴ παράδοση. Φαίνεται πὼς ἡ ἐμφάνιση ἐπώνυμων ἔργων στὸν 16ο αἰώνα ὀφείλεται μᾶλλον σὲ βενετσιάνικη ἐπίδραση παρὰ σὲ ἀλλαγὴ κοσμοθεωρίας κλπ. Βλ. Talbot Rice, D. *Byzantine Art,* Pelican 1962, p. 153.

25. Toynbee, Arnold. *A Study of History,* Oxford University Press 1962, vol. III, pp. 88-111.

26. Ἐγγονόπουλος, Νικ. "Ὁ Καραγκιόζης, ἕνα Ἑλληνικὸ Θέατρο Σκιῶν", *Λωτός,* 1969, σ. 27.

27. Κωνσταντινίδης, Ἄρης. *Τὰ παλιὰ ἀθηναϊκὰ σπίτια.* Ἀθήνα 1950, καὶ Μουτσόπουλος, Νικ. *Op.cit.,* σ. 4 καὶ 292.

28. Ἀπὸ νωρὶς Βολαδιῶτες ἔμποροι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Σμύρνη καὶ ἔκαναν μεγάλες περιουσίες. Ἀργότερα ἦρθαν καὶ ἔχτισαν μεγαλόπρεπα σπίτια στὸ χωριὸ τους, σύμφωνα μὲ τὴ γνωστὴ συνήθεια ποὺ συναντιέται σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

29. Rapoport, A. *Op.cit.,* p. 19.

30. Κυριακίδου-Νέστορος, Α. *Op.cit.,* σ. 90.

31. Μουτσόπουλος, Νικ. *Op.cit.,* σ. 116, ὑποσ. 136.

32. Μπίρης, Κ. "Κλασικισμὸς καὶ ρωμαντισμός", *Νέα Ἑστία,* No. 27, 1940, σ. 678.

33. Rapoport, A. *Op.cit.,* p. 2-8.

34. Ἡ διάκριση γίνεται στοιχειωδῶς, μὲ κάποια κοινωνικὰ κριτήρια, καὶ ἀπὸ τὸν Νικ. Μουτσόπουλο *(op.cit.,* σ. 317), ποὺ διακρίνει τὶς "ἀστικὲς ἢ ἀρχοντικὲς" κατασκευὲς ἀπὸ τὶς "ταπεινὲς ἀγροτικές", ἀλλὰ δὲν προχωράει πέρα ἀπὸ τὰ καθαρὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικά.

35. Μοσκώφ, Κ. *Op.cit.,* σ. 130.

36. Βακαλόπουλος, Ἀποστ. *Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ,* τ. Β1, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 419.

37. Μιχελῆς, Π.Α. *Op.cit.,* σ. θ.

38. Βασιλειάδης, Δ. *Θεώρηση τῆς Αἰγαιοπελαγίτικης Ἀρχιτεκτονικῆς ὑπὸ Ἀνήσυχη Γωνία,* Ἀθήνα 1971, σ. 26.

39. Μουτσόπουλος, Νικ. *Op.cit.,* σ. 4, ὅπου ἀναφέρεται "στὰ ἔργα τῆς νεοκλασικῆς νησιώτικης ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπως διεσώθηκαν στὴν Αἴγινα, τὴ Σύρα, τὴν Ὕδρα καὶ ἀλλοῦ".

40. Rapoport, A. *Op.cit.,* p. 127.

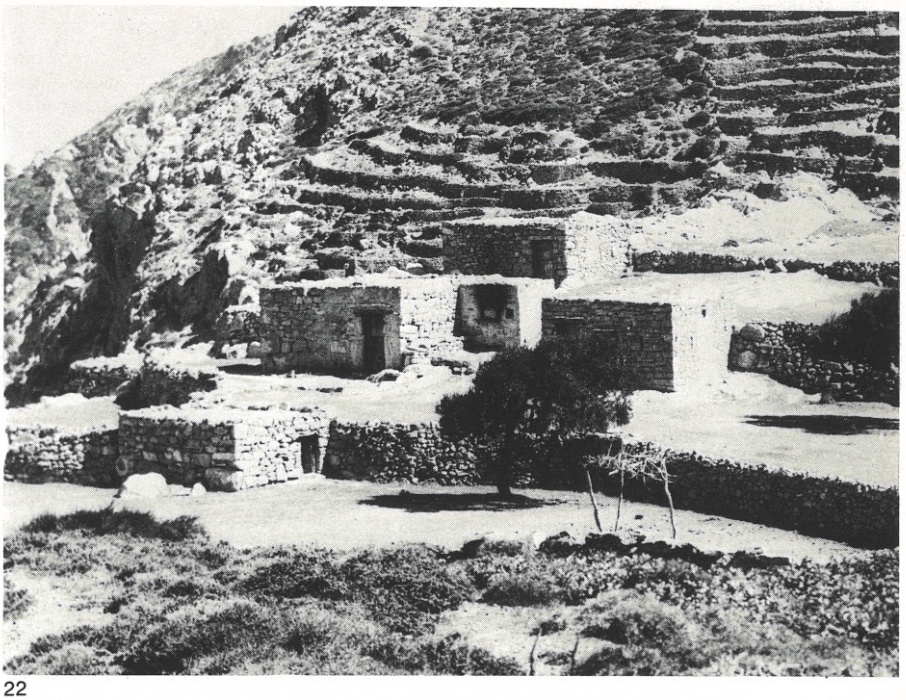

22
23

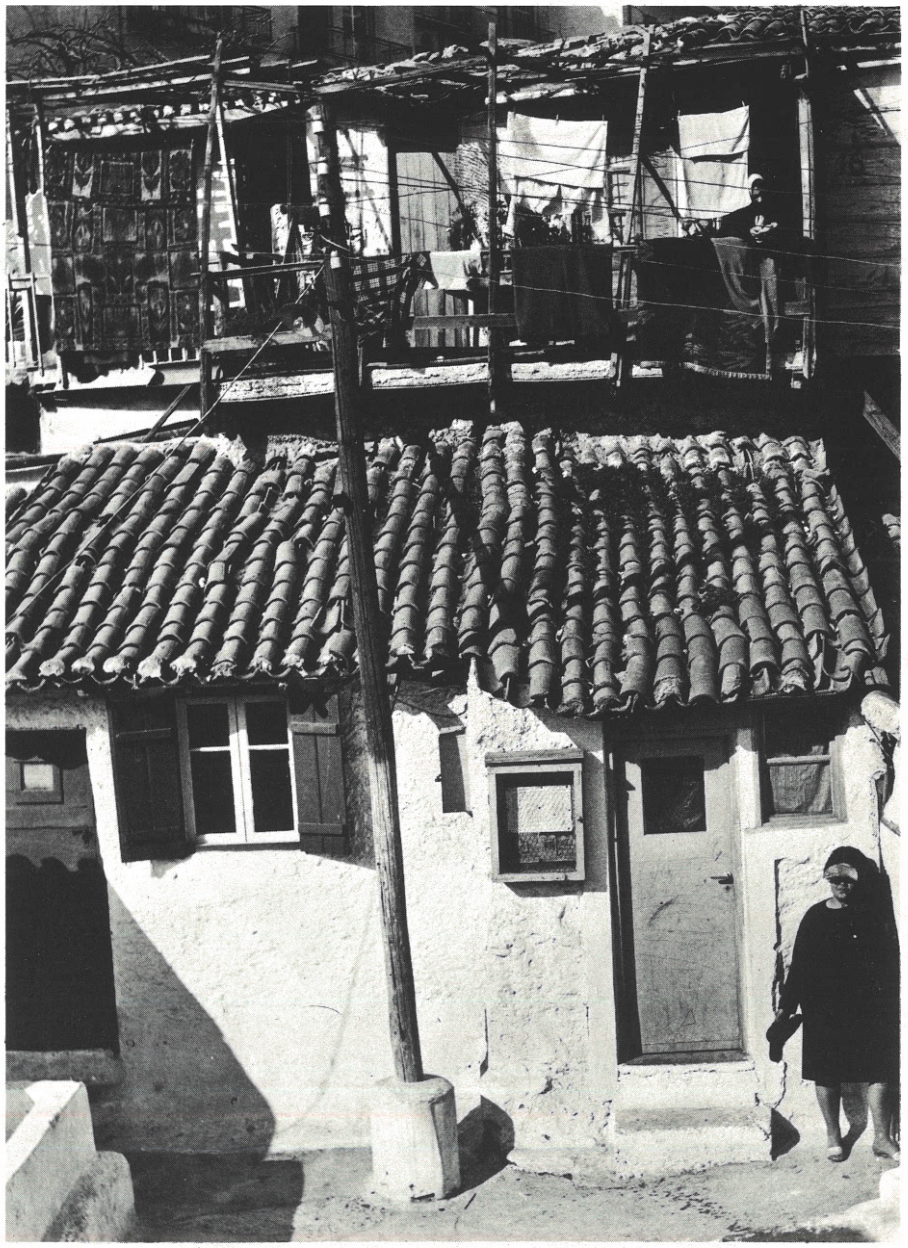

22.
Λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική: καλύβες βοσκῶν στὴ βορινὴ Κάρπαθο.

23.
Λαϊκὴ ἀρχιτεκτονική: σπίτια στὸν παράνομο οἰκισμὸ τοῦ Ἰλισσοῦ στὴν Ἀθήνα (κατεδαφίστηκε τὸ 1967).

22.
Folk architecture: shepherds' huts in northern Karpathos.

23.
Folk architecture: houses at the Ilissos squatter settlement in Athens (demolished in 1967).

4

Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες

Greek architects

Ξενοδοχειακὸ συγκρότημα στὴν 'Ερμιονίδα

'Εργαστήριο 66: ἀρχιτέκτονες Δ. 'Αντωνακάκης καὶ Μ.Σ. 'Αντωνακάκη. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Γ. 'Αηδονόπουλος, Γ. 'Αντωνακάκης, Ε. Δεσύλλα καὶ Κ. Χατζημιχάλης

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται στὴν 'Ερμιονίδα, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν "Υδρα, πάνω στὸν δρόμο ποὺ συνδέει τὸν Γαλατὰ μὲ τὴν 'Ερμιόνη. 'Ο δρόμος διέσχιζε τὸ οἰκόπεδο παράλληλα μὲ τὴν ἀκτὴ καὶ πολὺ κοντὰ στὴ θάλασσα: τώρα καταργεῖται καὶ μεταφέρεται πίσω ἀπὸ τὸ συγκρότημα.

Πρόγραμμα - μεταβολὲς

'Αρχικὸ πρόγραμμα: 50 οἰκίσκοι, ἐστιατόριο, διοίκηση, ὑποδοχή, καφενεῖο, μπάρ, πλατεία, καταστήματα, κομμωτήριο, καθιστικὸ ποὺ ἔγινε ἀργότερα ἐργαστήριο γιὰ παιδιά, ἀποδυτήρια, δεύτερο μπὰρ στὴν παραλία, γήπεδα, ὑπαίθριο νυκτερινὸ κέντρο.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατασκευῆς ἔγινε φανερὸ ὅτι γιὰ νὰ ἐπιζήσει ἡ ἐπιχείρηση σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἔπρεπε νὰ αὐξηθεῖ τὸ δυναμικό της σὲ κλίνες. "Ετσι ἀποφασίστηκε ἡ προσθήκη 20 ἀκόμα οἰκίσκων, ποὺ τοποθετήθηκαν χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῶν μελετητῶν ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴ διοίκηση. Χρησιμοποιήθηκε ὁ ἀρχικὸς τύπος οἰκίσκου μὲ μικρὲς μεταβολές.

'Επέκταση τοῦ συγκροτήματος (1968): Ξενοδοχεῖο 397 κλινῶν (δύο φάσεις κατασκευῆς), κινηματογράφος, νυκτερινὸ κέντρο, πισίνα μὲ αἴθουσα γυμναστικῆς καὶ βοηθητικοὺς χώρους, καθιστικὸ στὴν περιοχὴ τῆς κεντρικῆς πλατείας.

Μεταβολές: Μετατροπὴ τοῦ μπὰρ τῆς παραλίας σὲ ταβέρνα. Προσωρινὲς προσθῆκες καὶ μεταβολὲς στὸ ἐστιατόριο. Μεταβολὴ καὶ προσθήκη στοὺς βοηθητικοὺς χώρους τοῦ καφενείου, μετὰ τὴν ἐπιτυχία ποὺ εἶχε ἡ πλατεία σὰν χῶρος σερβιρίσματος τοῦ πρωϊνοῦ καὶ σὰν κέντρο ζωῆς ὅλου τοῦ συγκροτήματος.

Βασικὲς ἀρχὲς καὶ στόχοι ὀργανώσεως:

1. Προσαρμογὴ στὸ ἔδαφος.
2. Διατήρηση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.
3. 'Εξασφάλιση θέας καὶ ταυτόχρονα ἰδιωτικότητας στοὺς ὑπαίθριους καὶ ἐσωτερικοὺς χώρους τῶν δωματίων.
4. 'Οργάνωση ποὺ νὰ ἐπιδέχεται εὔκολα μεταβολές, ἐπεκτάσεις, συμπληρώσεις.
5. Μικρὴ κλίμακα. 'Ιεράρχηση μικρῶν, μεγάλων, ὑψηλῶν καὶ χαμηλῶν κτιρίων.
6. 'Ελεύθερη τοποθέτηση τῶν διαφόρων μονάδων καὶ πτερύγων μεταξύ τους καὶ οὐσιαστικὴ κατάργηση τῆς ὀρθῆς γωνίας στὴ γενικὴ διάταξη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πλατείας. 'Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στοὺς ἐνδιάμεσους ὑπαίθριους καὶ ἡμιυπαίθριους χώρους (κόμβους) ποὺ συνδέουν τὰ κτίρια τοῦ ξενοδοχείου. Οἱ κόμβοι αὐτοὶ εἶναι διαφορετικοὶ μεταξύ τους καὶ προσαρμοσμένοι στὰ εἰδικὰ προβλήματα, τὶς σχέσεις τῶν κτιρίων, τὰ ὑψόμετρα, τὸ φυσικὸ περιβάλλον, καὶ ἀποτελοῦν σημεῖα ἀναφορᾶς καὶ ταυτότητας τοῦ χώρου.
7. 'Επιδίωξη δημιουργίας μιᾶς ἐνδιαφερούσας πορείας καὶ ποικιλίας στοὺς ὑπαίθριους χώρους μὲ στοιχεῖα ποὺ ἐπαναλαμβάνονται.

'Υλικὰ κατασκευῆς

'Η σταδιακὴ κατασκευὴ τοῦ συγκροτήματος καὶ ἡ ἔλλειψη εἰδικευμένου προσωπικοῦ ποὺ διαπιστώθηκε ἔκαναν ἀπαραίτητη τὴν ἁπλούστευση τῆς κατασκευῆς. Τὰ ὑλικὰ εἶναι ἁπλά: τσιμεντόλιθοι, κυματοειδῆ φύλλα ἀπὸ ἀμιαντοτσιμέντο ἢ σκυρόδεμα ἀνεπίχριστο γιὰ τὴν κάλυψη τῶν χώρων, σοβάδες ἄγριοι ἀσπρισμένοι, κουφώματα ξύλινα βαμένα. Οἱ ἐξῶστες τῶν οἰκίσκων, ὅπως καὶ ἄλλοι ἡμιυπαίθριοι χῶροι, κοινόχρηστοι ἢ ἰδιωτικοί, καλύπτονται μὲ ξύλινη κατασκευὴ ποὺ στηρίζεται σὲ χτιστὰ ὑποστυλώματα σοβαντισμένα καὶ ἀσπρισμένα. 'Ο ἐξοπλισμὸς ἁπλουστεύθηκε κι αὐτός, μὲ τὰ χτιστὰ κρεβάτια καὶ τὰ πεζούλια μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὰ δωμάτια.

Στὸ ξενοδοχεῖο τὸ στηθαῖο κατασκευάστηκε ἀπὸ διάτρητα προκατασκευασμένα τοιχία ἀπὸ ἀμιαντοτσιμέντο. Σὲ ἄλλες κατασκευὲς καὶ λεπτομέρειες, ὅπως δάπεδα, φωτιστικά, εἴδη ὑγιεινῆς καὶ ἐπενδύσεις λουτρῶν, οἱ εἰδικὲς συνθῆκες κατασκευῆς δὲν ἐπέτρεψαν τὴ χρησιμοποίηση τῶν ὑλικῶν ποὺ πρόβλεπε ἡ μελέτη.

Μελέτη: 1965-70. Κατασκευή: 1965-73.

Hotel complex at Hermionis

Atelier 66: architects D. Antonakakis and M.S. Antonakaki. Collaborating architects: G. Aidonopoulos, G. Antonakakis, E. Dessylla and C. Chadjimichalis

The hotel complex is located on the mainland across from Hydra and includes 70 bungalows and a 397-bed hotel plus bars, nightclub, taverna, shops, cinema, swimming-pool, gymnasium etc. The building programme was enlarged and modified during the construction stage and some changes were introduced without the architects' consent. The principal design objectives were:

1. Integration to the site.
2. Preservation of the natural environment.
3. Open view and privacy in all guestrooms.
4. Easily modifiable general layout.
5. Small scale, hierarchical relationship between small and large, tall and low buildings.
6. Free open siting of building units.
7. Creation of an interesting and varied outdoor space through the repetition of standard elements.

Materials and construction were kept as simple as possible; even the beds and seating units were built in. The complex was designed between 1965 and 1970 and constructed in the period 1965-73.

1

2

3

4

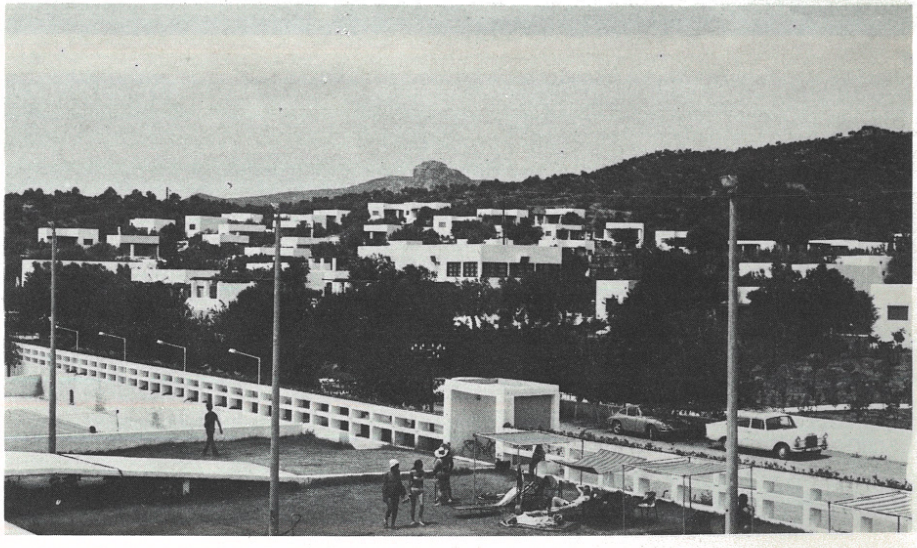

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ συγκροτήματος ἀπὸ τὴ θάλασσα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπέκταση τοῦ 1968.

2.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ συγκροτήματος.

3.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ συγκροτήματος ἀπὸ τὴ θάλασσα μετὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ 1968.

4.
Ἄποψη τοῦ συγκροτήματος τῶν οἰκίσκων, μὲ τὸ καθιστικὸ στὸ κέντρο.

1.
General view from the sea before the 1968 extension.

2.
General view.

3.
General view from the sea after the 1968 extension.

4.
The bungalows, with the centrally located lounge.

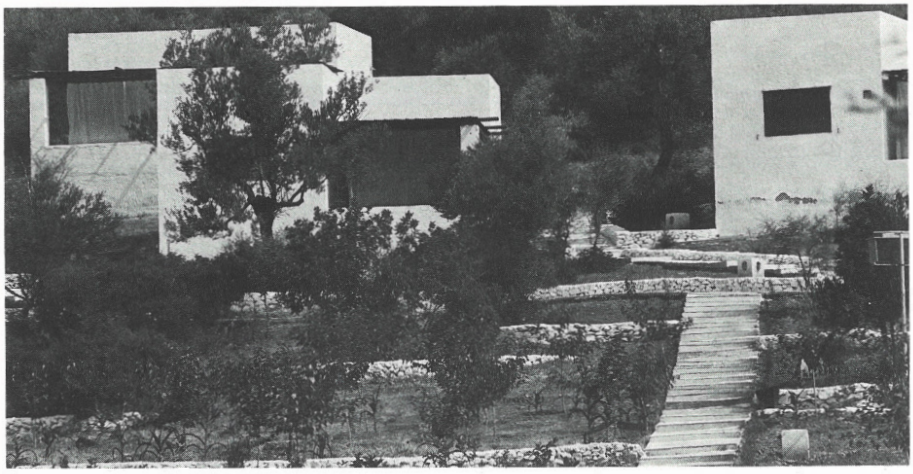

5

6

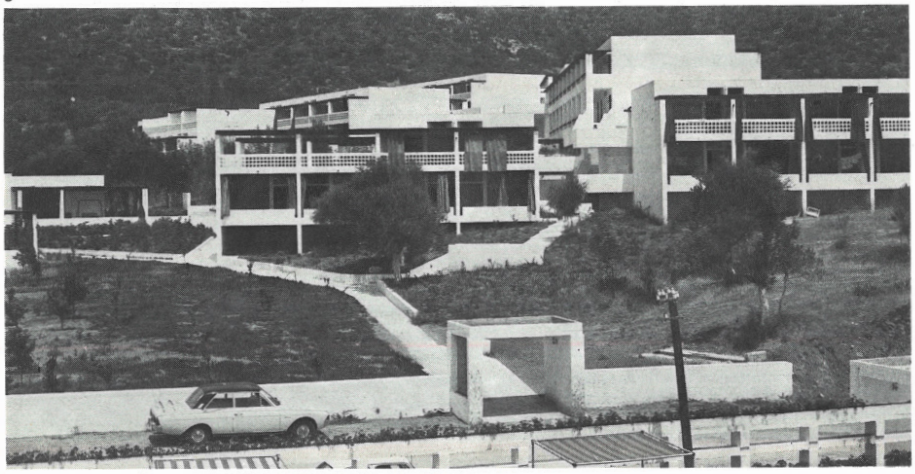

7

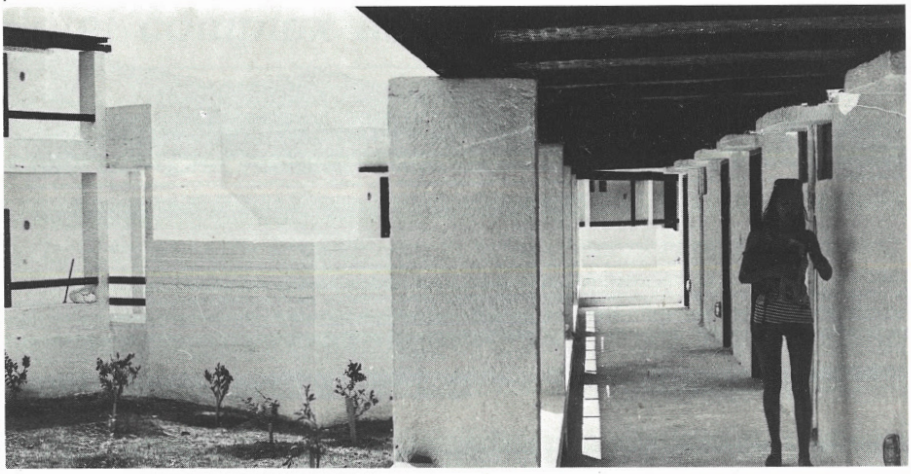

8

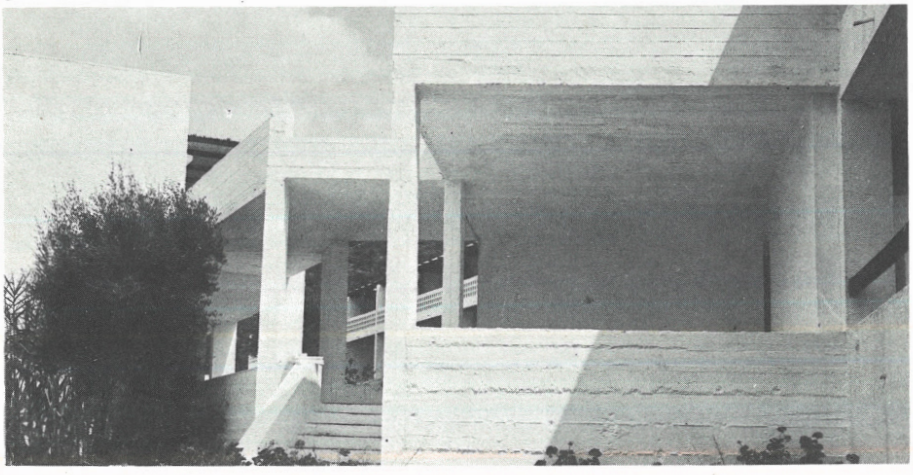

5.
Οἱ οἰκίσκοι (1965).

6.
Τὸ ξενοδοχεῖο ἀπὸ τὸν νότο.

7.
Ὁ ἀνοικτὸς διάδρομος - ἐξώστης τοῦ ξενοδοχείου.

8.
Κόμβος συνδέσεως καὶ ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὶς πτέρυγες.

9.
Κόμβος.

10.
Κόμβος τοῦ ξενοδοχείου.

11.
Ὁ δρόμος τῶν καταστημάτων.

12.
Τὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος.

13.
Οἱ βατῆρες καταδύσεων.

5.
The bungalows (1965).

6.
The hotel seen from the south.

7.
The open corridor-balcony of the hotel

8.
Circulation node.

9.
Circulation node.

10.
Circulation node.

11.
Shopping area.

12.
The centre of the complex.

13.
Swimming-pool springboards.

9

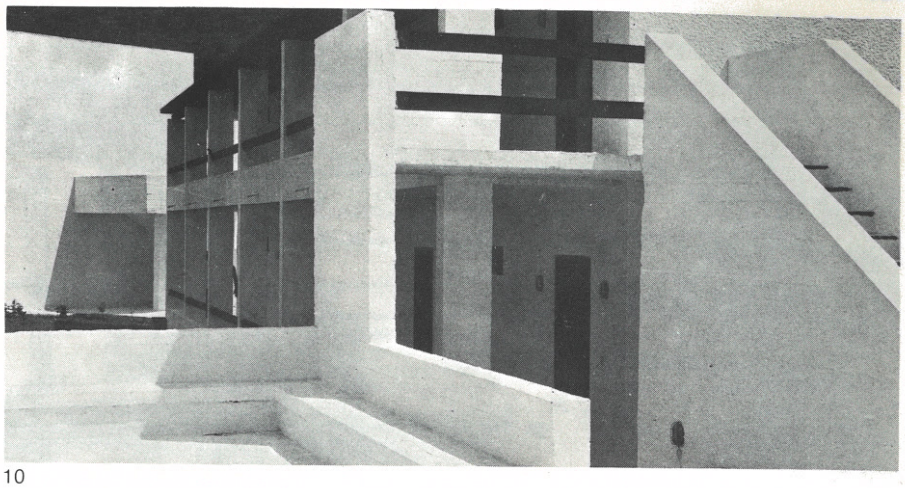

10

11

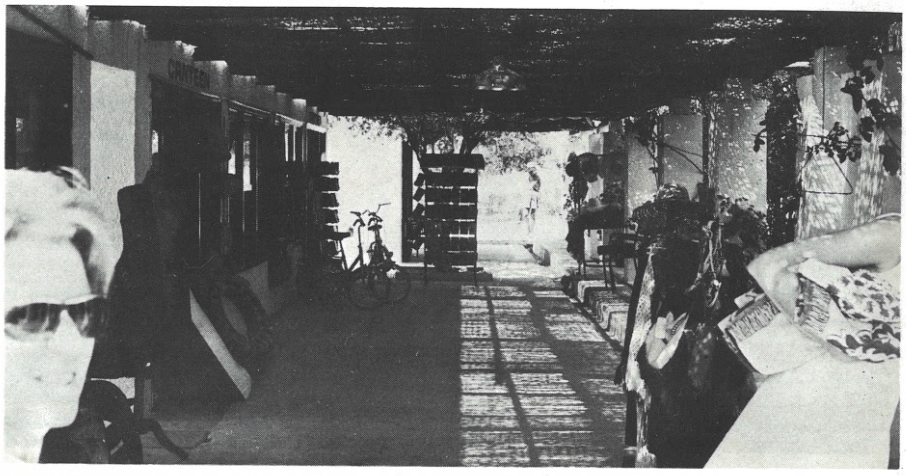

12

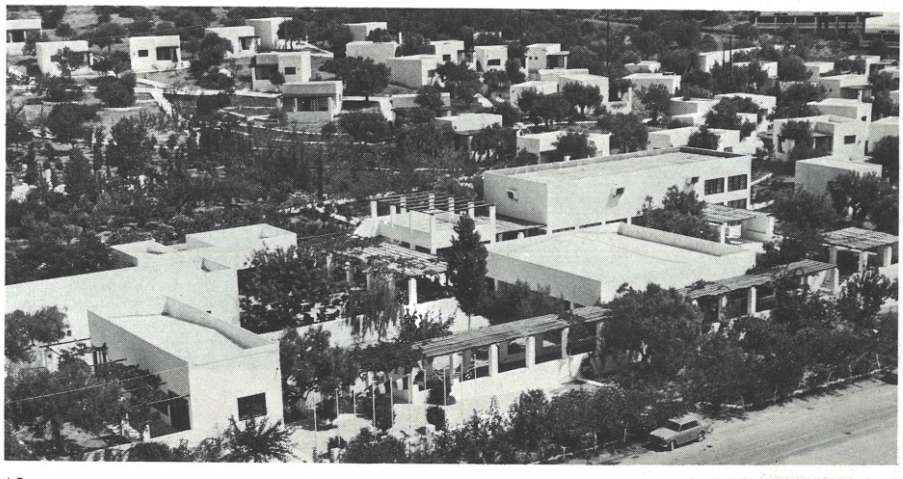

13

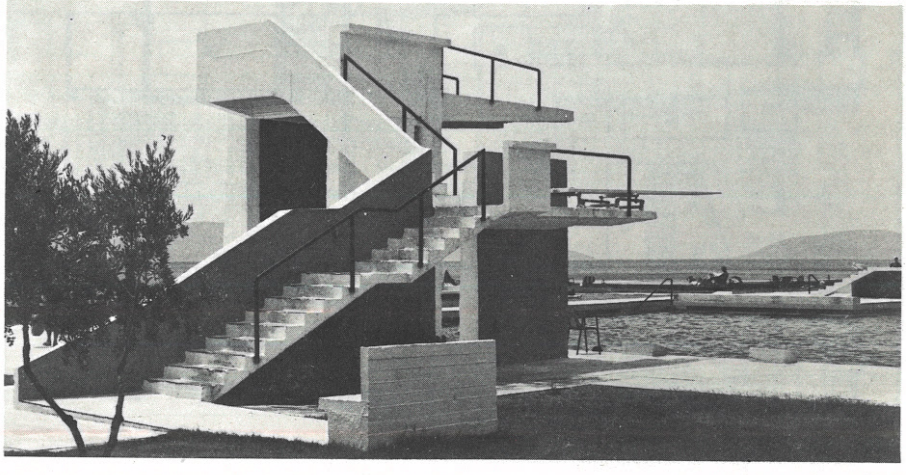

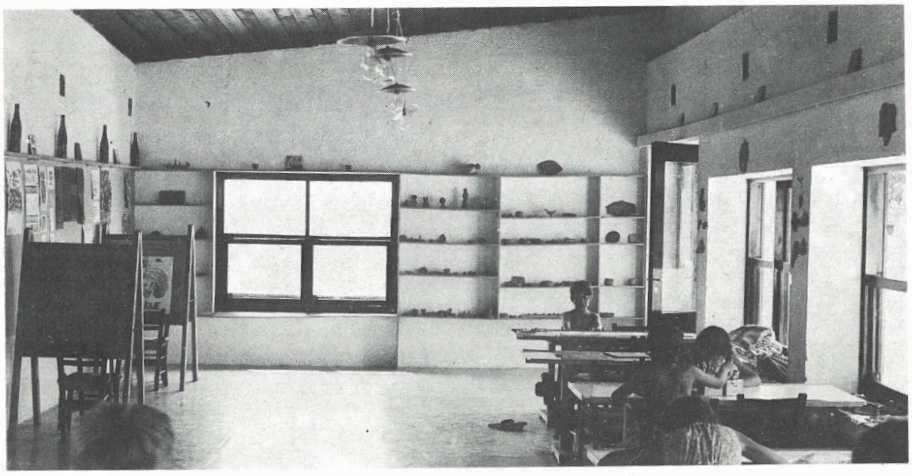

14

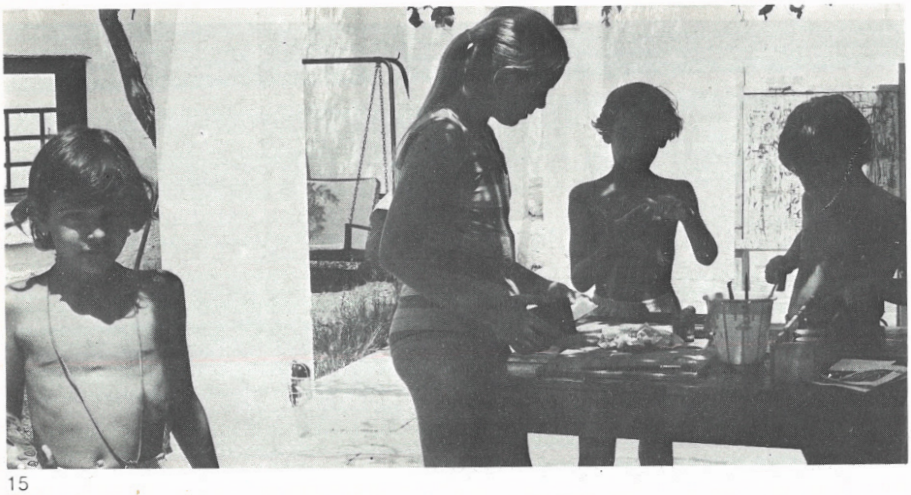

15

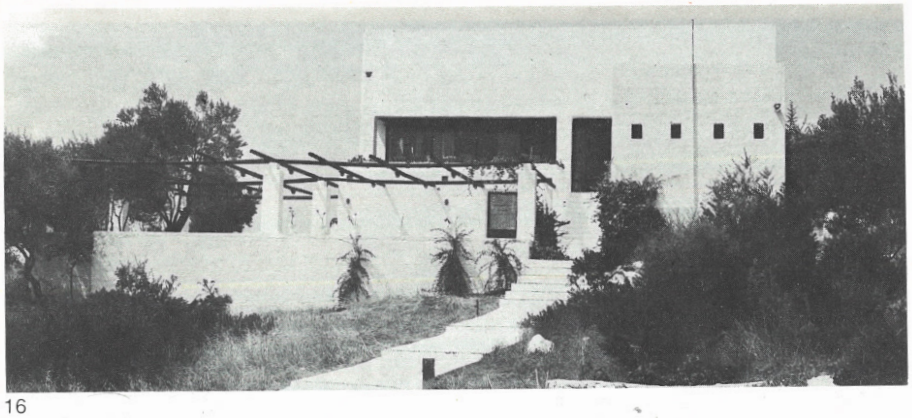

16

17

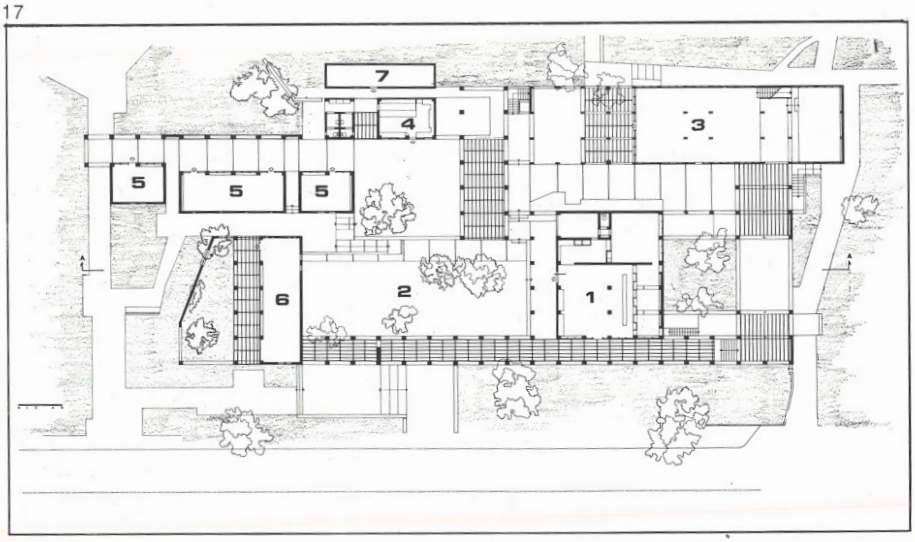

14.
Τὸ ἐργαστήριο τῶν παιδιῶν. Ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος.

15.
Τὸ ἐργαστήριο τῶν παιδιῶν. Ἡ δουλειὰ στὴν αὐλή.

16.
Ἀνατολικὴ ὄψη ἐστιατορίου.

17.
Τὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος, 1965 καὶ 1968. 1. Ὑποδοχὴ - διοίκηση, 2, Πλατεία, 3. Καθιστικό, 4. Καφενεῖο, 5. Καταστήματα, 6. Ἐργαστήριο παιδιῶν, 7. Ἀποθῆκες.

18.
Γενικὸ τοπογραφικό. 1. Τὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος, 2. Οἰκίσκοι, 3. Ξενοδοχεῖο, 4. Πισίνα, 5. Ἀναψυκτήριο καὶ γήπεδα ἀθλοπαιδιῶν, 6. Ἑστιατόριο, 7. Ὑπαίθριο νυκτερινὸ κέντρο, 8. Ὑπαίθριος κινηματογράφος, 9. Κατοικίες προσωπικοῦ.

19.
Τομὴ στὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος. 1. Ὑποδοχή, 2. Λογιστήριο, 3. Ἐργαστήριο παιδιῶν.

20.
Οἰκίσκος (1965).

21.
Οἰκίσκος - σουΐτα (1965).

22.
Οἰκίσκος (1968).

14.
The children's workshop. Interior.

15.
The children's workshop. Courtyard.

16.
The restaurant seen from the east.

17.
Complex centre, 1965 and 1968. 1. Reception, administration, 2. Piazza, 3. Lounge, 4. Coffee shop, 5. Shops, 6. Children's workshop, 7. Storage.

18.
Site plan. 1. Complex centre, 2. Bungalows, 3. Hotel, 4. Swimming-pool, 5. Bar and playgrounds, 6. Restaurant, 7. Open-air nightclub, 8. Open-air cinema, 9. Personnel quarters.

19.
Section through the centre of the hotel complex. 1. Reception, 2. Accounting, 3. Children's workshop.

20.
Bungalow (1965).

21.
Bungalow suite (1968).

22.
Bungalow (1968).

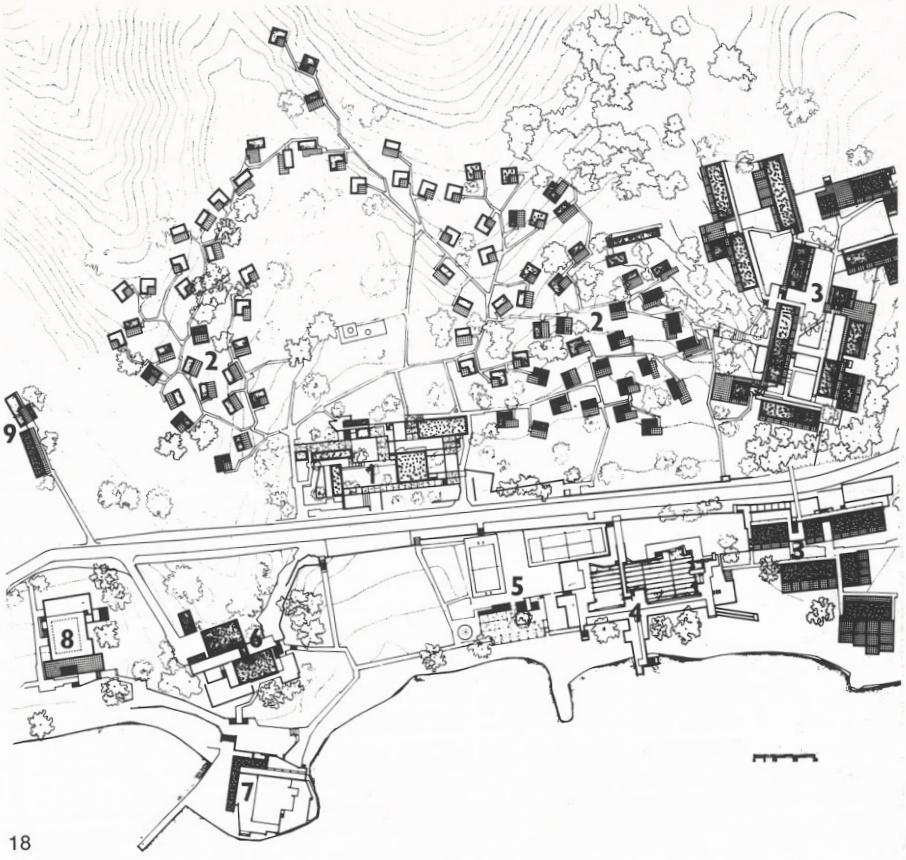

18

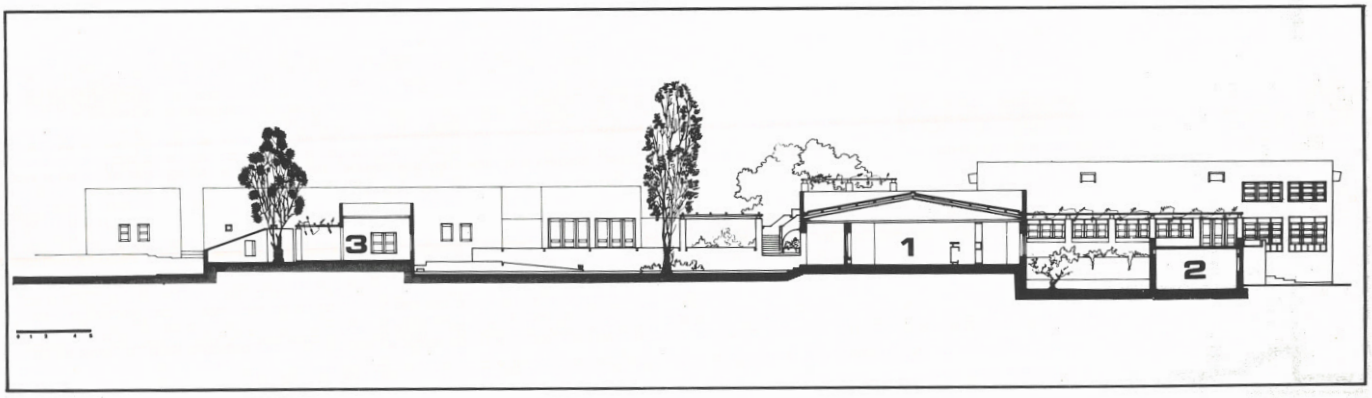

19

20

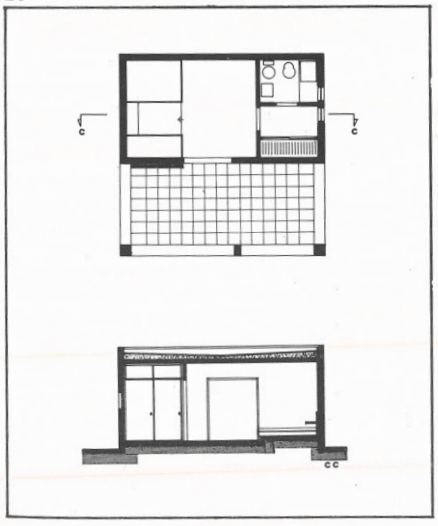

21

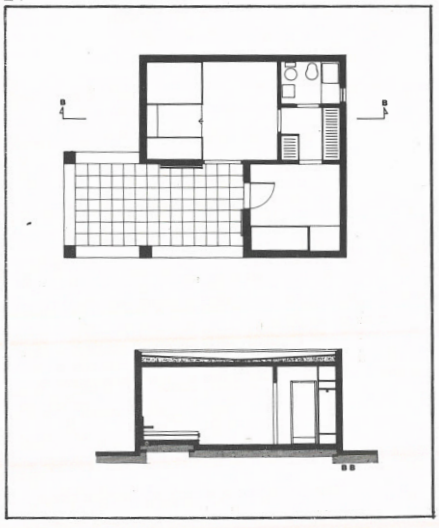

22

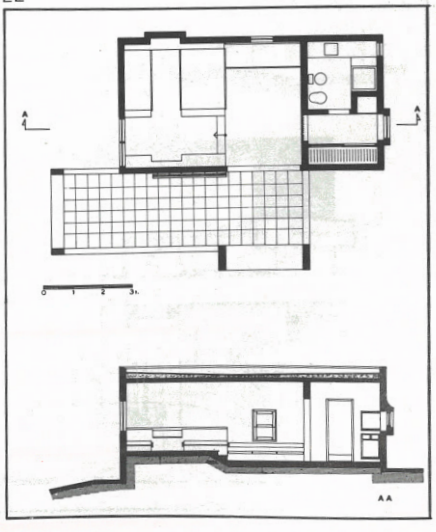

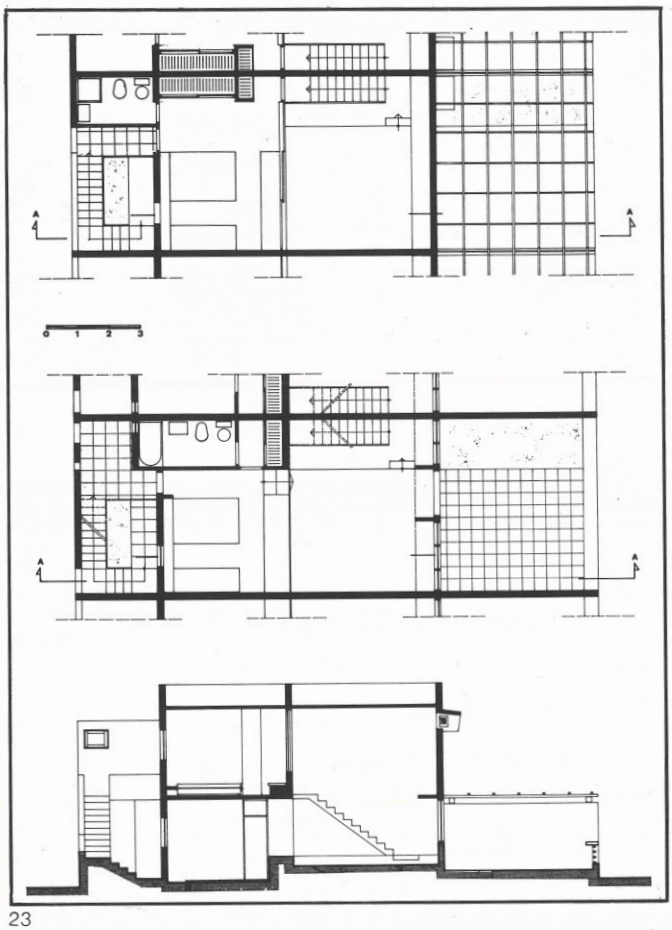

23

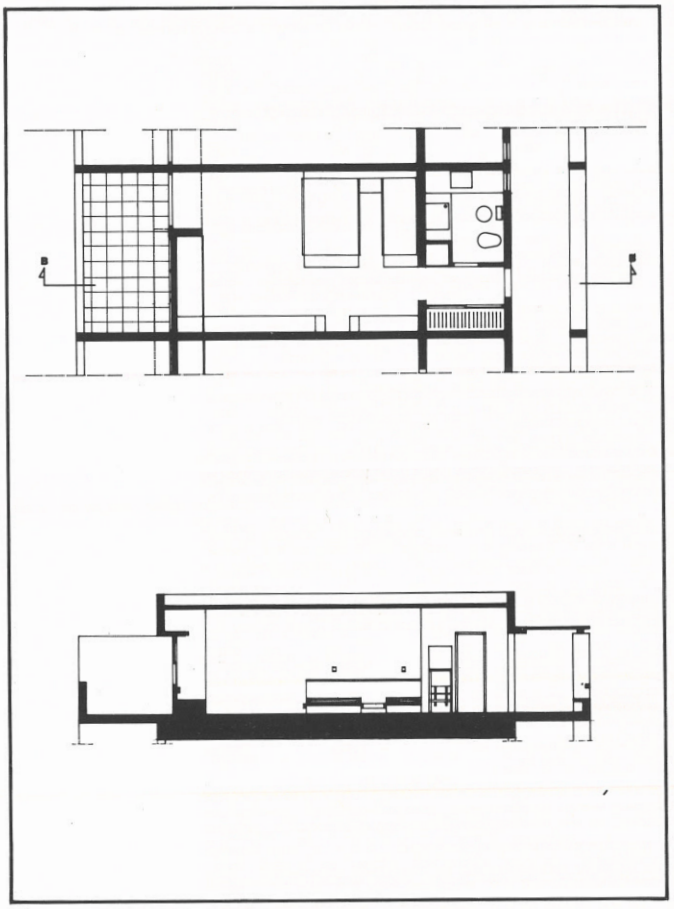

24

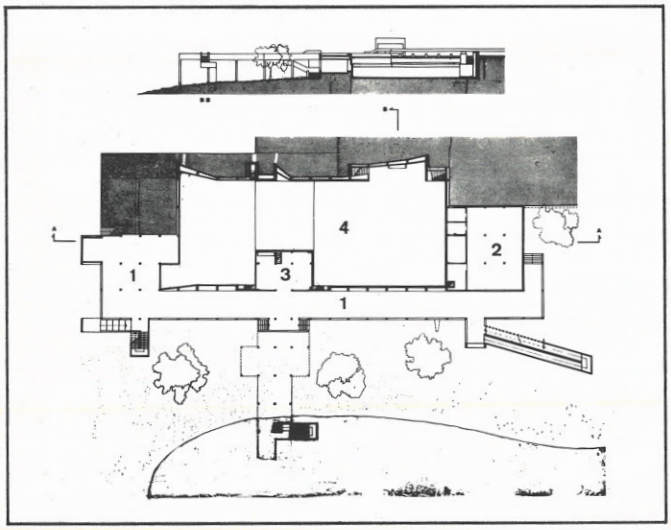

25

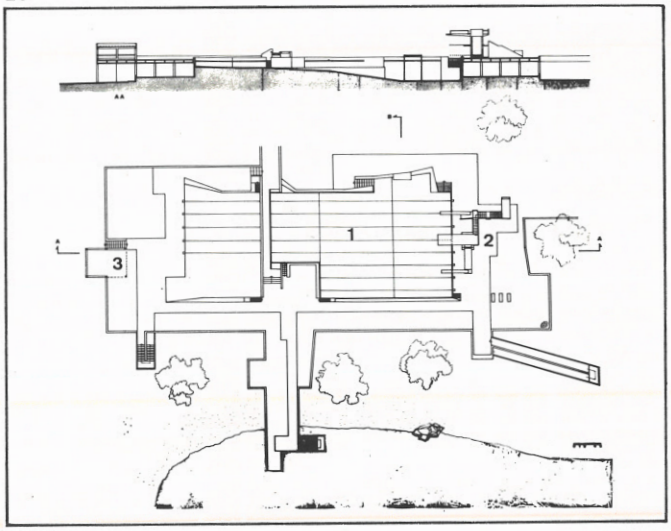

26

23.
Οἰκίσκος - σουΐτα (1968).

24.
Δωμάτιο ξενοδοχείου (1968).

25.
Πισίνα. Α΄ στάθμη. 1. Ὑπόστεγο, 2. Χῶρος γυμναστικῆς - σάουνα, 3. Μηχανοστάσιο, 4. Χῶρος δεξαμενῆς.

26.
Πισίνα. Β΄ στάθμη. 1. Πισίνα, 2. Βατῆρες, 3. Μπὰρ πισίνας.

27.
Τὸ ἑστιατόριο (1965). 1. Εἴσοδος, 2. Αἴθουσα φαγητοῦ, 3. Ὑπαίθριος χῶρος φαγητοῦ, 4. Κουζίνα, 5. Βοηθητικὰ κουζίνας.

28.
Ὑπαίθριο νυκτερινὸ κέντρο (1968). 1. Εἴσοδος, 2. Μπάρ, 3. Ἀποθῆκες, 4. Ἀποδυτήρια, 5. Πίστα χοροῦ, 6. Χῶρος τραπεζιῶν.

29.
Ὑπαίθριος κινηματογράφος. 1. Ταμεῖο, 2. Χῶρος ἀναμονῆς, 3. Αἴθουσα, 4. Θάλαμος προβολῆς.

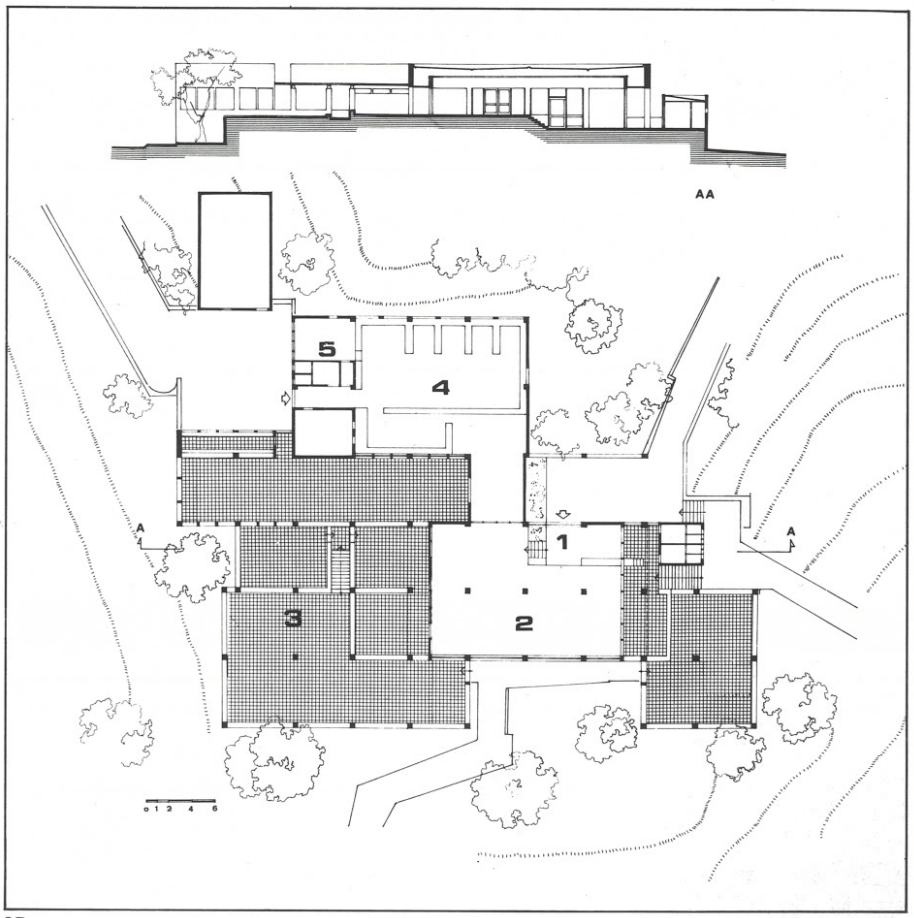

27

28

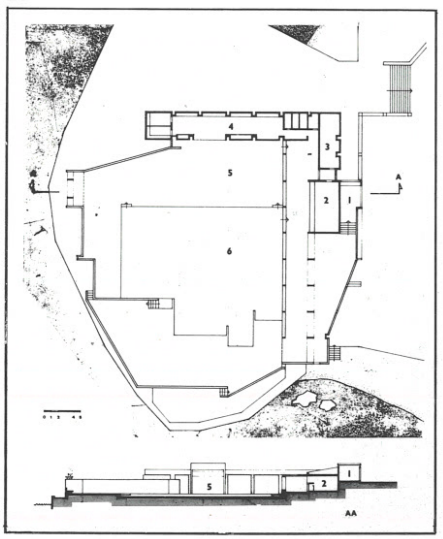

29

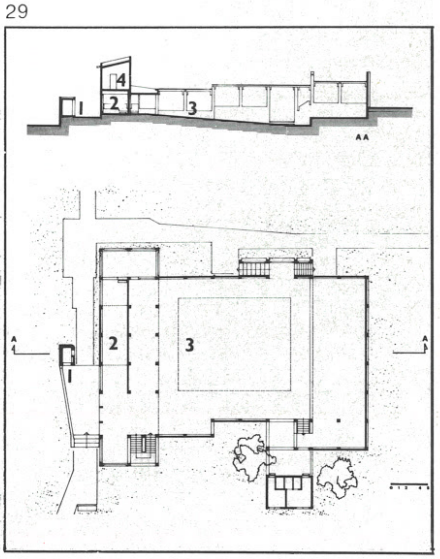

23.
Bungalow suite (1968).

24.
Hotel bedroom (1968).

25.
Swimming-pool. First level. 1. Arcade, 2. Cymnastics-sauna, 3. Mechanical plant, 4. Swimming-pool.

26.
Swimming-pool. Second level. 1. Swimming-pool, 2. Springboards, 3. Bar.

27.
The restaurant (1965). 1. Entrance, 2. Dining area, 3. Open-air dining area, 4. Kitchen, 5. Service areas.

28.
Open-air nightclub (1968). 1. Entrance, 2. Bar, 3. Storage, 4. Lockers, 5. Dancing floor, 6. Seating area.

29.
Open-air cinema. 1. Cashier, 2. Waiting lounge, 3. Spectators, 4. Projection booth.

Ξενοδοχεῖο στὴ Βούλα

Ἀρχιτέκτων: Ν. Βαλσαμάκης. Πολιτικὸς μηχανικός: Γ. Βογιατζῆς. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλᾶκος. Ἐπίβλεψη: Μ. Ἐγγονόπουλος, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: Ἀλβέρτης-Δημόπουλος Α.Ε.

Τὸ ξενοδοχεῖο «Ἀπόλλων» βρίσκεται μεταξὺ Βούλας καὶ Βουλιαγμένης. Ἡ παραλιακὴ λεωφόρος χωρίζει τὸ οἰκόπεδό του σὲ δύο ἄνισα τμήματα. Τὸ κεντρικὸ κτίριο, μὲ τοὺς κήπους, τὴν ἀνοικτὴ πισίνα καὶ τοὺς χώρους ἀθλητισμοῦ, βρίσκεται στὸ μεγαλύτερο τμῆμα. Τὸ μικρότερο, ποὺ εἶναι παραθαλάσσιο, θὰ διαμορφωθεῖ κατάλληλα γιὰ λουτρικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ μικρὴ μαρίνα· ἐκεῖ θὰ βρίσκεται καὶ τὸ νυκτερινὸ κέντρο, ποὺ θὰ λειτουργεῖ στὸ διάστημα τῆς ἡμέρας σὰν ἐστιατόριο.
Τὸ κτίριο κατασκευάστηκε μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐλευθέρας δομήσεως καὶ ἔχει ὕψος 30 μ καὶ 300 δωμάτια. Τὸ κυρίως οἰκόπεδο εἶναι ὀρθογώνιο, μὲ τὴ μεγάλη πλευρά του κάθετη στὴ θάλασσα. Ὁ ὄγκος τοῦ ξενοδοχείου τοποθετήθηκε ἐπίσης κάθετα πρὸς τὴ θάλασσα καὶ ἕνα τμῆμα τῶν ὑπνοδωματίων καὶ οἱ βεράντες εἶναι στραμμένα πρὸς τὴ θάλασσα, ἔτσι ὥστε ὅλα τὰ δωμάτια νὰ ἔχουν θέα.
Στὸ ἰσόγειο βρίσκεται ἡ κεντρικὴ εἴσοδος, ἡ ὑποδοχή, τὰ γραφεῖα, τὰ καταστήματα, τὸ μπάρ, τὰ σαλόνια καὶ τὸ ἀναψυκτήριο. Στὸν ὄροφο κάτω ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο, ποὺ εἶναι ἰσόπεδος μὲ τὸν κῆπο καὶ τὴν ἀνοικτὴ πισίνα, βρίσκεται ἡ τραπεζαρία, κάθετα πρὸς τὸ κεντρικὸ κτίριο γιὰ νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ θέα πρὸς τὴ θάλασσα καὶ τὴν πισίνα, ἡ αἴθουσα πολλαπλῶν χρήσεων καὶ ἡ κουζίνα. Στὸ ὑπόγειο βρίσκεται ἡ αἴθουσα τοῦ bowling, ἡ κλειστὴ θερμαινόμενη πισίνα, βοηθητικοὶ χῶροι, καθὼς καὶ ἡ σύνδεση μὲ τὸ νυκτερινὸ παραθαλάσσιο κέντρο κάτω ἀπὸ τὴν παραλιακὴ λεωφόρο. Μεταξὺ τοῦ ἰσογείου καὶ τῶν ὑπνοδωματίων ὑπάρχει ἕνας ἐνδιάμεσος ὄροφος γιὰ τὶς μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ τὶς ἐγκαταστάσεις κλιματισμοῦ.
Ἡ κατασκευὴ τοῦ κτιρίου εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, μὲ κάναβο μεγάλων ἀνοιγμάτων στοὺς χώρους ὑποδοχῆς καὶ μικρότερων στὰ ὑπνοδωμάτια.
Ἡ ὀροφὴ τῶν χώρων ὑποδοχῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα πλέγμα δοκῶν ποὺ δημιουργοῦν μικρὰ καὶ μεγάλα φατνώματα. Στὰ μικρὰ φατνώματα βρίσκονται τὰ φῶτα καὶ τὰ στόμια τοῦ ἐξαερισμοῦ, ἐνῶ τὰ μεγάλα συμπληρώνονται μὲ ψευδοροφὲς ἀπὸ καρυδιά. Τὰ πατώματα εἶναι ἀπὸ μάρμαρο Ἰωαννίνων καὶ οἱ ξύλινες ἐπενδύσεις ἀπὸ καρυδιά. Τὰ ὑπνοδωμάτια ἔχουν καφὲ μοκέτα, τοίχους ἐπενδυμένους μὲ γιαπωνέζικη ψάθα καὶ ἔπιπλα ἀπὸ καρυδιά.
Ἐργοδότης: ΑΛΚΑ Α.Ε. Μελέτη: 1969-71. Κατασκευή: 1971-73. Ὄγκος: 80.000 κμ.

Hotel at Voula, Athens

Architect: N. Valsamakis. Civil engineer: G. Voyadzis. Mechanical and electrical engineers: E. and N. Kavoulakos. Supervision: M. Enghonopoulos, civil engineer. Contractors: Alvertis-Dimopoulos S.A.

The site for the hotel "Apollon" is divided by the public road into two unequal parts. The main hotel building (300 rooms), the swimming-pool and the sportsgrounds were placed on the larger plot; the smaller plot, adjoining the beach, will be equipped with cabins, a marina and a nightclub-restaurant.
The hotel building was placed vertical to the sea front, but many guestrooms pivot out toward the sea, to ensure that all rooms enjoy an open view.
The reinforced concrete structure is based on two grids - one with larger spans for public areas, the second with smaller spans for the guestrooms. The ceiling in public areas consists of beams creating large and smaller coffers, the smaller containing lighting and airconditioning ducts, the larger faced with walnut suspended panels. Light-coloured marble was used for the flooring in public areas, while the guestrooms were fitted with brown carpeting and walnut furniture.
Design: 1969-71. Construction: 1971-73.

1

Φωτογραφίες Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

2

3

1.
Γενικὴ ἄποψη (βορειοανατολική).

2.
Νότια ὄψη.

3.
Ὄψη ἀπὸ τὴ θάλασσα (βορειοδυτική).

1.
General view (northeast).

2.
South view.

3.
View from the sea (northwest).

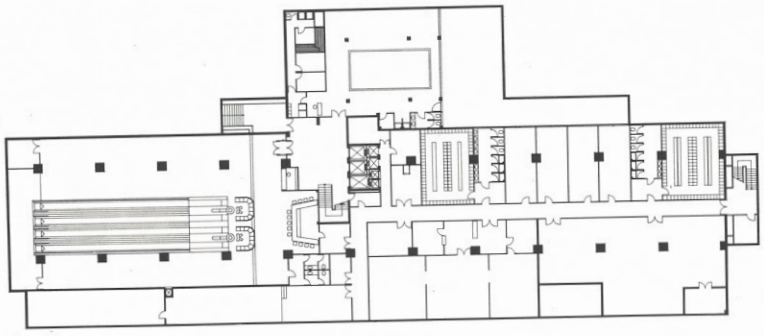

4

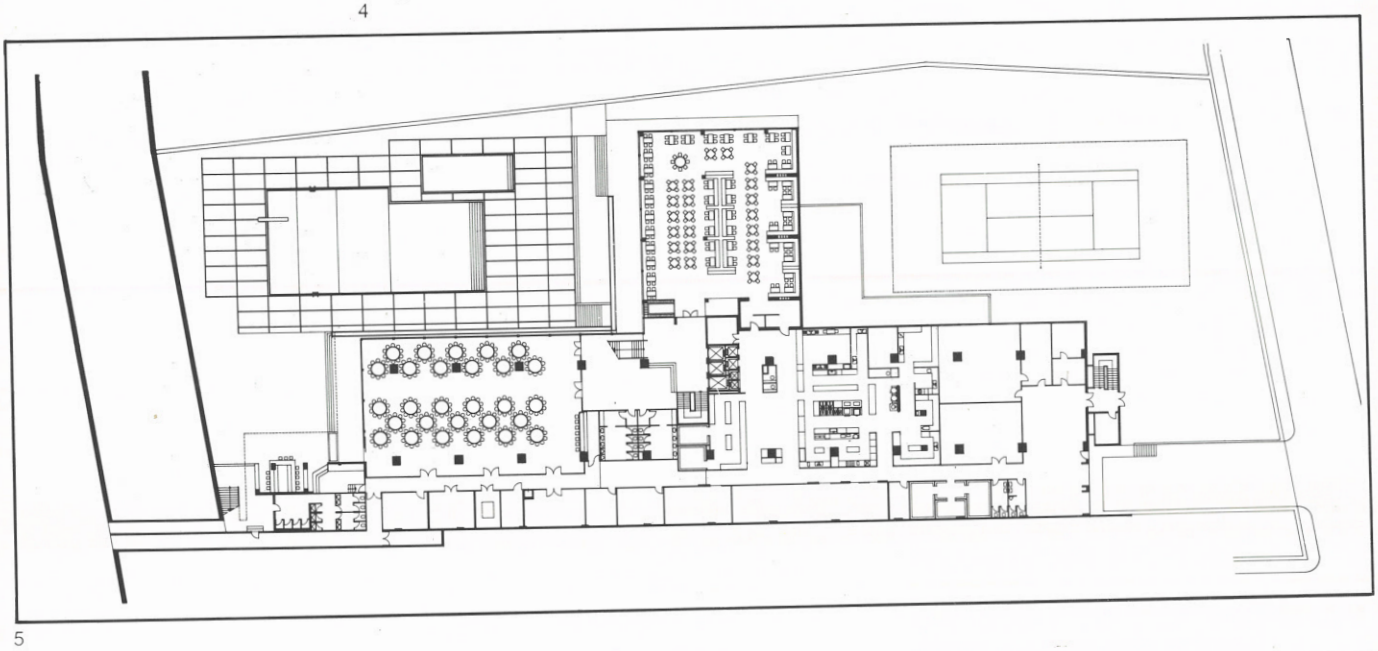

5

6

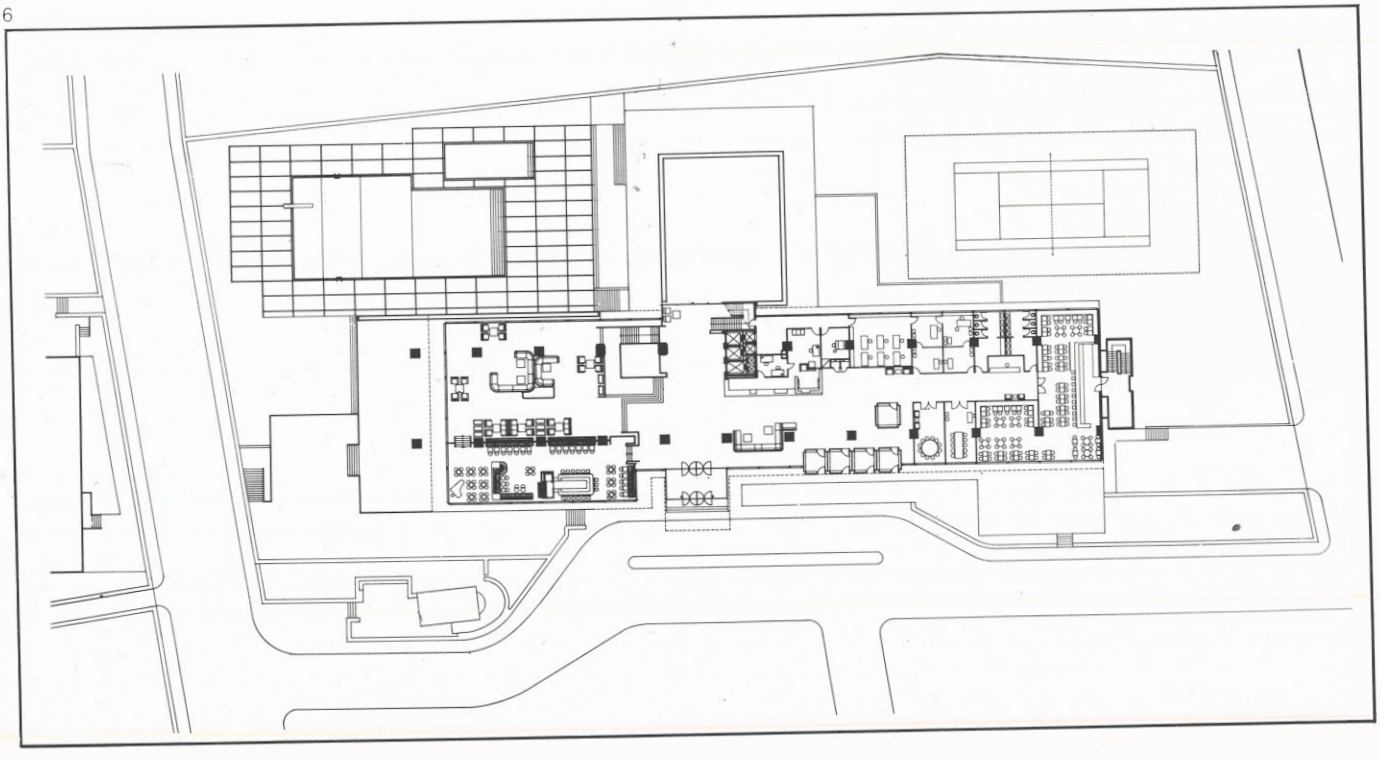

4.
Κάτοψη β΄ ὑπογείου (bowling καὶ κλειστὴ πισίνα).

5.
Κάτοψη α΄ ὑπογείου (τραπεζαρία, αἴθουσα πολλαπλῶν χρήσεων, κουζίνα καὶ ἀνοικτὴ πισίνα).

6.
Κάτοψη ἰσογείου (κεντρικὴ εἴσοδος, ὑποδοχή, σαλόνια, ἀναψυκτήριο καὶ μπάρ).

7.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

8.
Ὑπνοδωμάτιο.

9.
Ὑποδοχή.

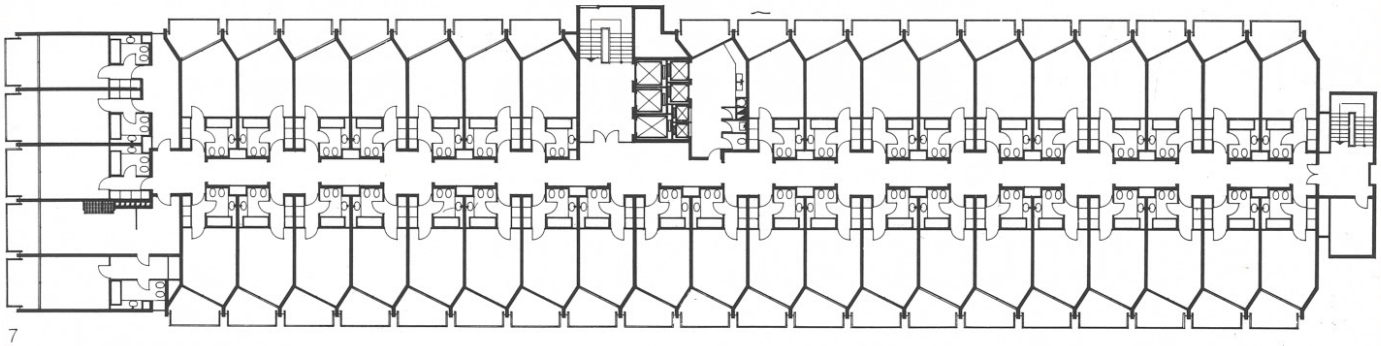

7

4.
Second basement plan (bowling and indoors swimming-pool).

5.
First basement plan (restaurant, multi-purpose room, swimming-pool).

6.
Ground floor plan (main entrance, reception, lounges, coffee-shop and bar).

7.
Typical floor plan.

8.
Guestroom.

9.
Reception.

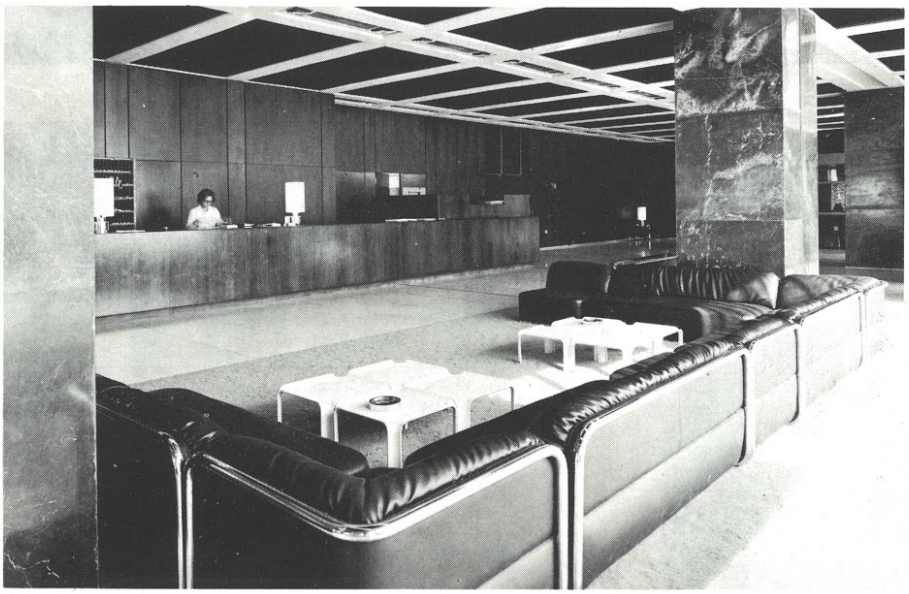

9

8

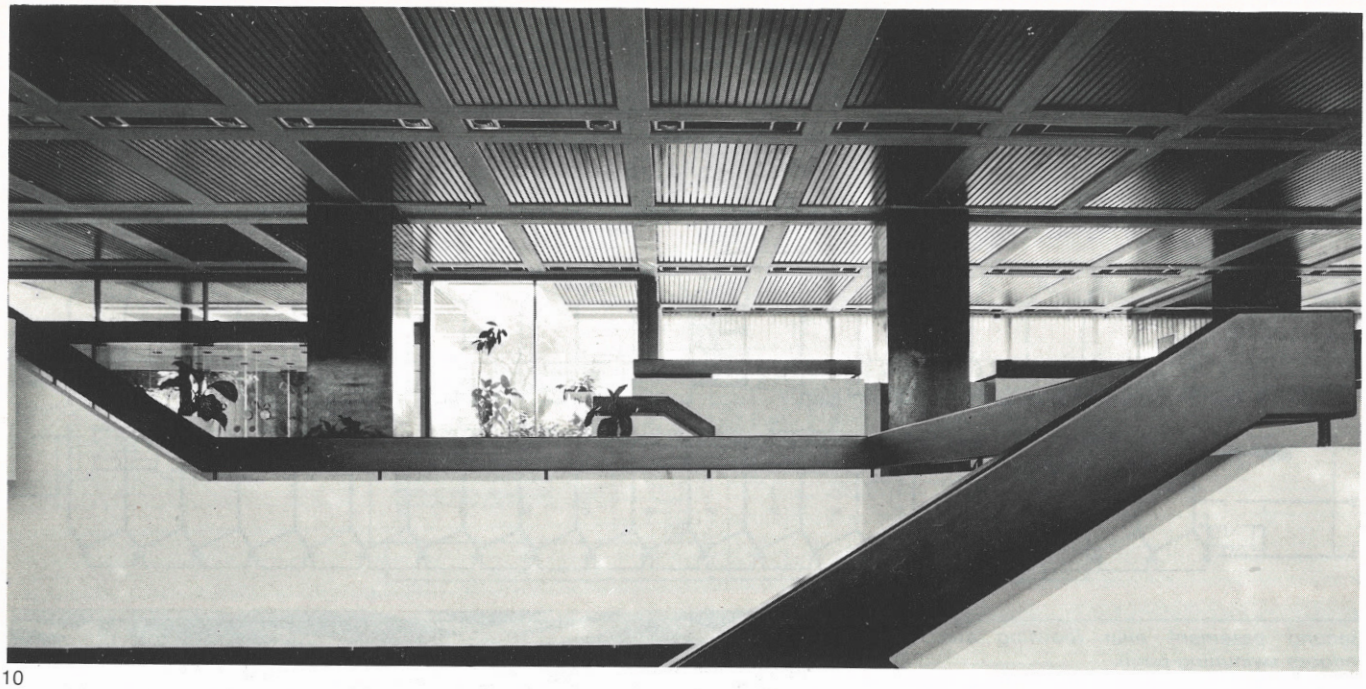

10

11

10.
Λεπτομέρεια ὀροφῆς.

11.
Μπάρ.

12.
'Αναψυκτήριο.

10.
Ceiling detail.

11.
Bar.

12.
Coffee-shop.

12

Τουριστικὸ συγκρότημα στὴν Κεφαλλονιὰ

Ἀρχιτέκτων: Ν. Βαλσαμάκης. Πολιτικὸς μηχανικός: Γ. Λάσκαρης. Ἠλεκτρολόγος-μηχανολόγος μηχανικός: Ε. Καλημέρης

Τὸ συγκρότημα «Ἄσπροι βράχοι» βρίσκεται στὴν παραλία τοῦ Πλατὺ Γιαλοῦ καὶ ἀπέχει 4 χλμ ἀπὸ τὸ Ἀργοστόλι.
Σὲ πρῶτο στάδιο κατασκευάστηκε τὸ ξενοδοχεῖο μὲ 102 κλίνες, καὶ 62 οἰκίσκοι μὲ κτίριο ὑποδοχῆς ποὺ περιλαμβάνει ἑστιατόρια, καθιστικὰ καὶ ὑπόστεγους χώρους.
Προβλέπεται ἡ κατασκευὴ λιμενίσκων καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς ἀκτῆς μὲ ἀναψυκτήριο, νυκτερινὸ κέντρο καὶ κολυμβητικὴ δεξαμενή.
Τὰ ὑλικὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι ἐμφανὲς ὀπλισμένο σκυρόδεμα, σοβάδες μὲ ἁδρὴ ἐπιφάνεια, δάπεδα κεραμικὰ καὶ κουφώματα ξύλινα ἀπὸ σουηδικὴ ξυλεία, προστατευμένα μὲ εἰδικὰ βερνίκια.
Ἐργοδότης: Κληρονόμοι Ἄνινου. Μελέτη: 1968-70. Κατασκευή: 1970-74.

1-3.
Τὸ ξενοδοχεῖο.

Tourist complex in Cephalonia

Architect: N. Valsamakis. Civil engineer: G. Laskaris. Mechanical and electrical engineer: E. Kalimeris

The complex, 4 klm out of the main town, Argostoli, consists of a hotel building (102 beds) and 62 bungalows. The design provides for a marina, bar, night-club and swimming-pool near the private beach.
The materials used were exposed reinforced concrete, rough plaster, tiles for all floors and wood doors and windows.
Design: 1968-70. Construction: 1970-74.

1-3.
The hotel.

1

Φωτογραφίες Δ. Καλαποδᾶ καὶ Ν. Μαρινάκη

2

3

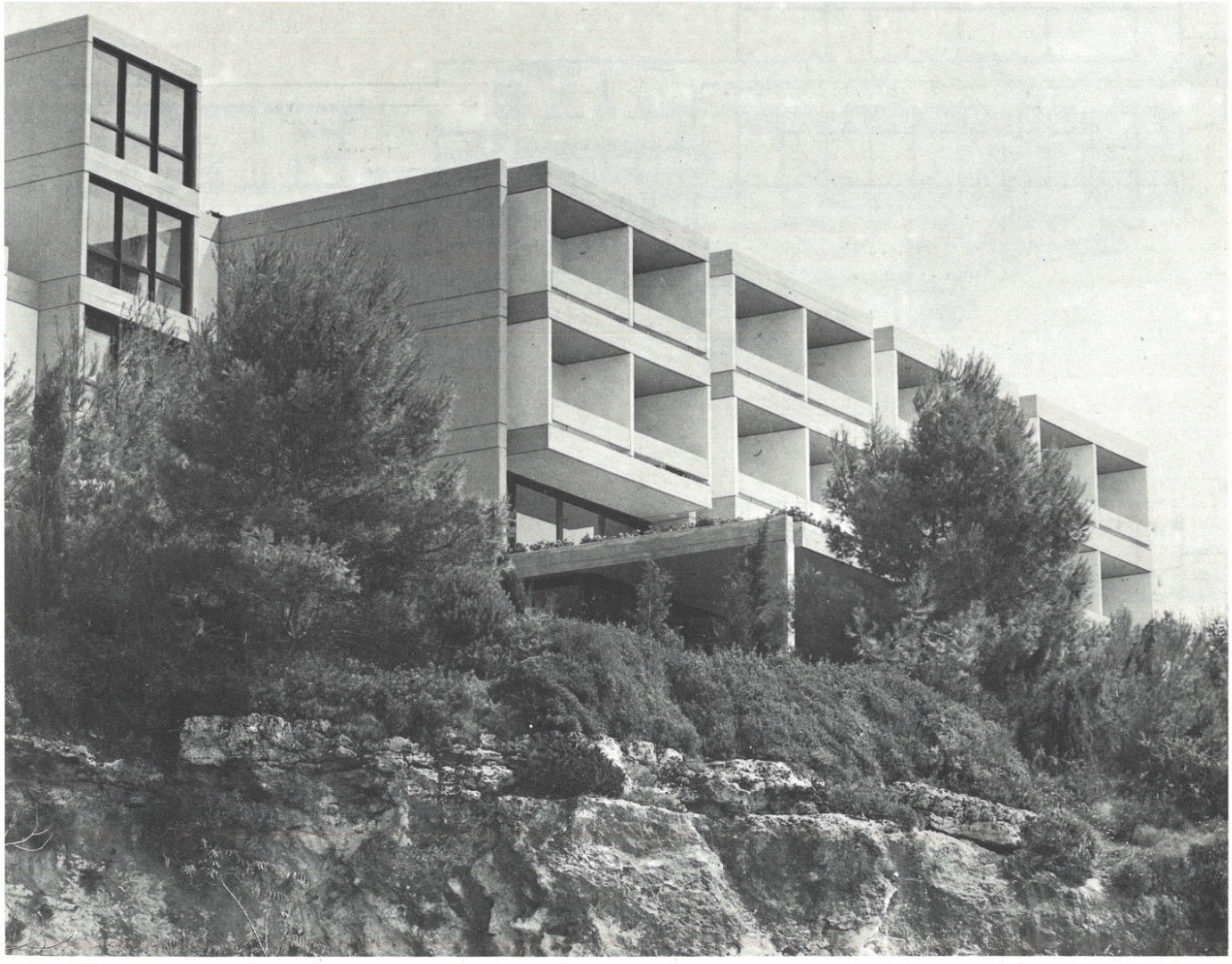

4

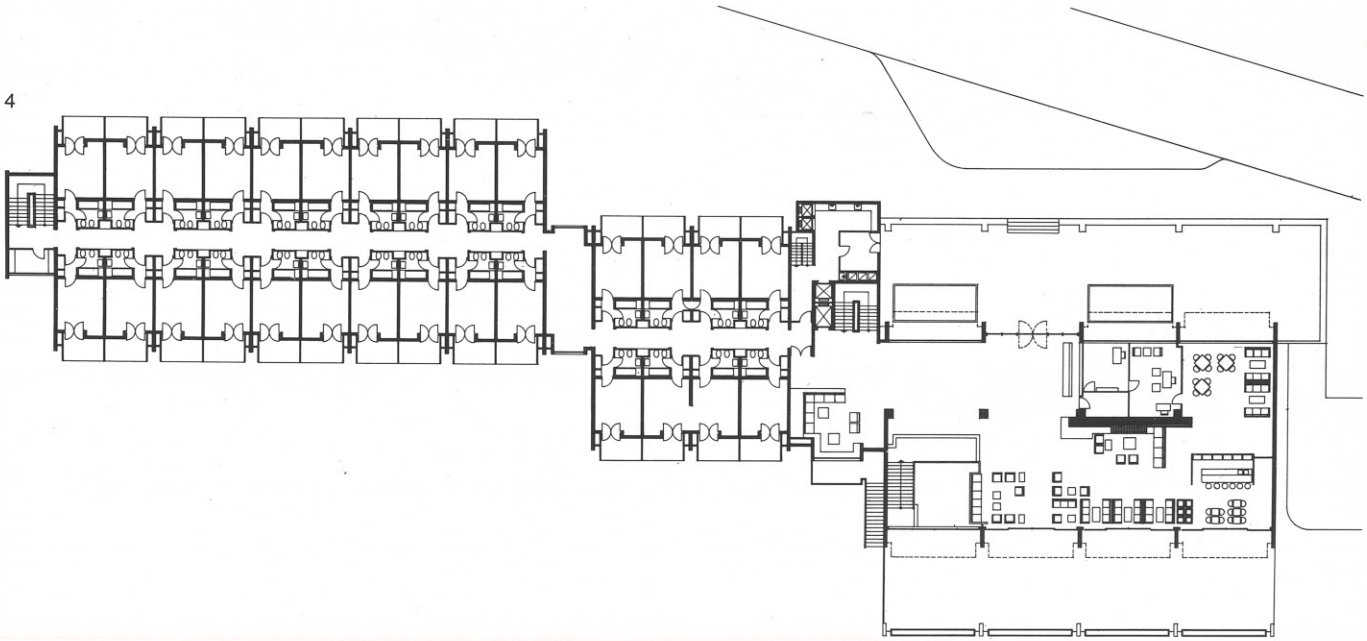

5

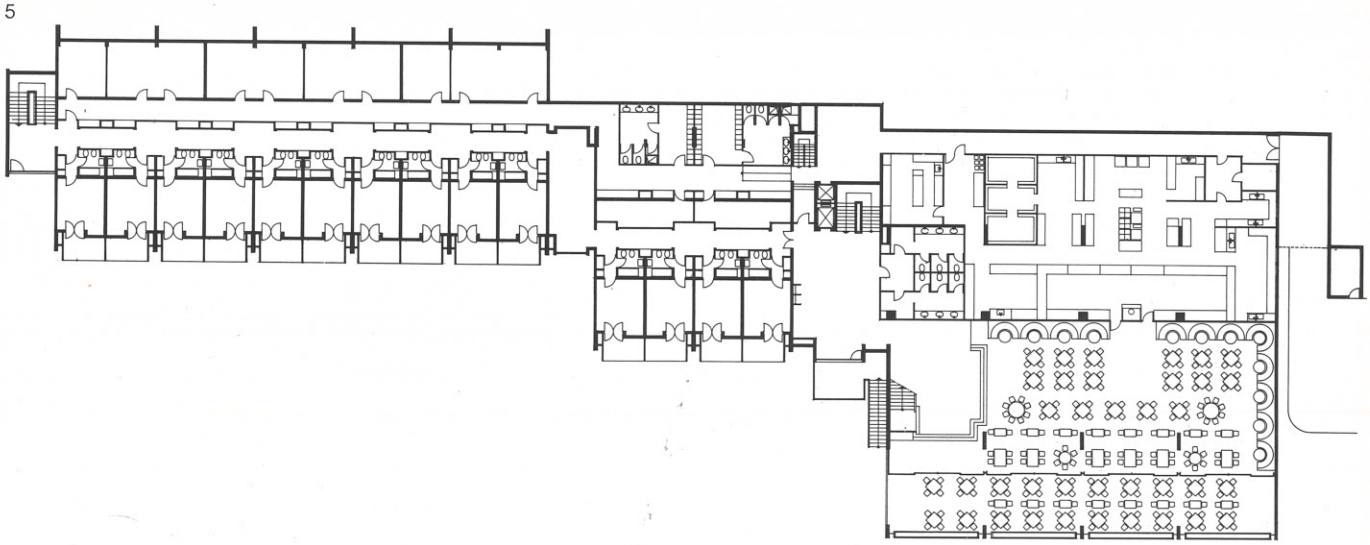

6

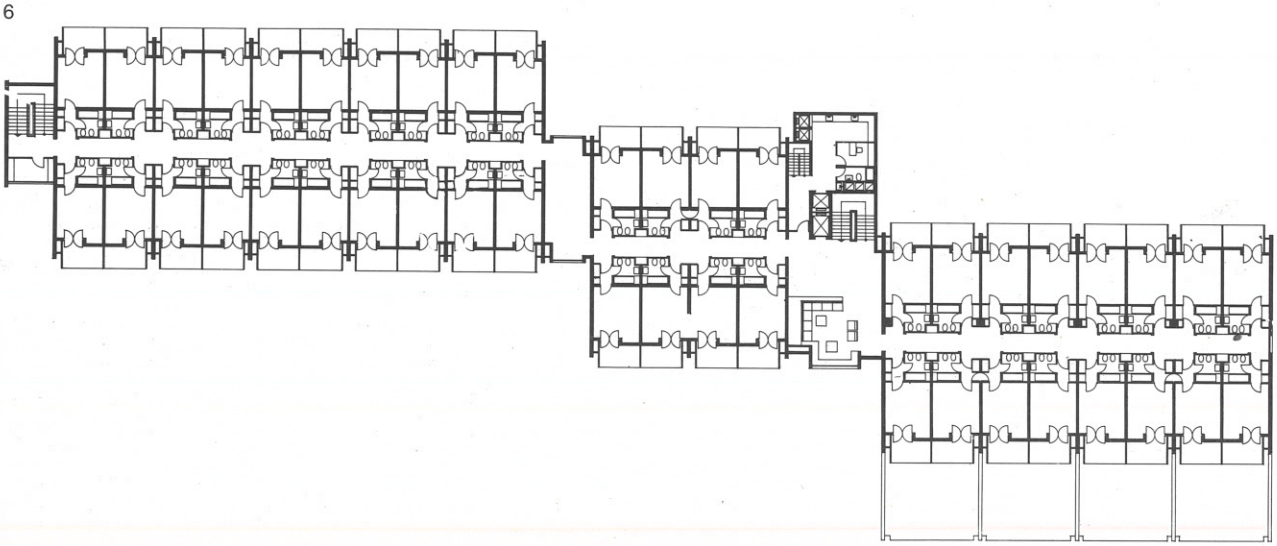

7

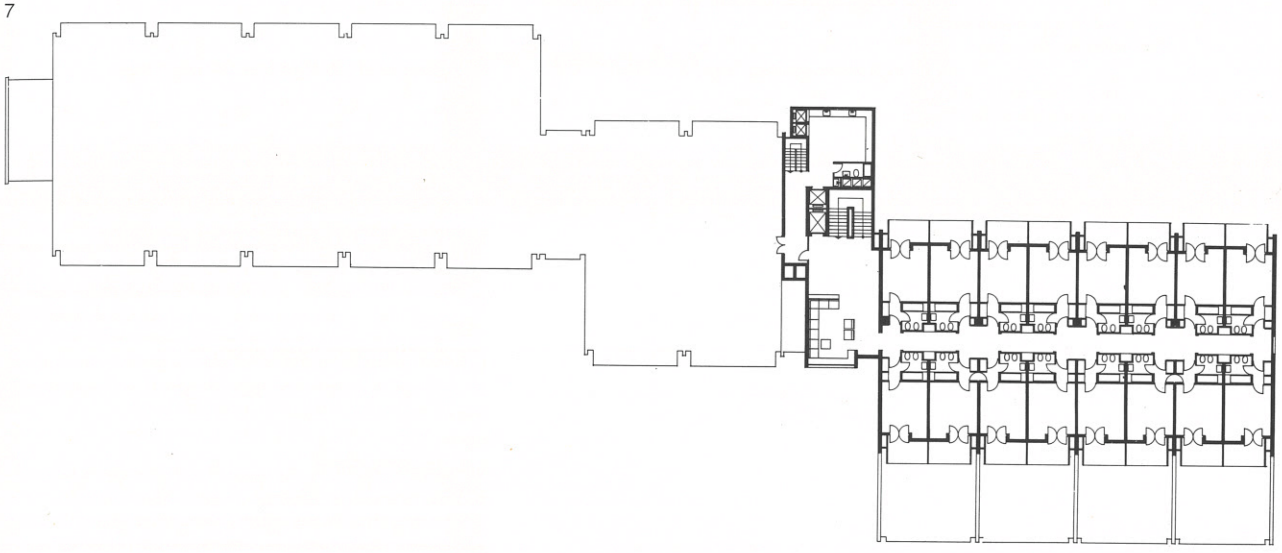

8

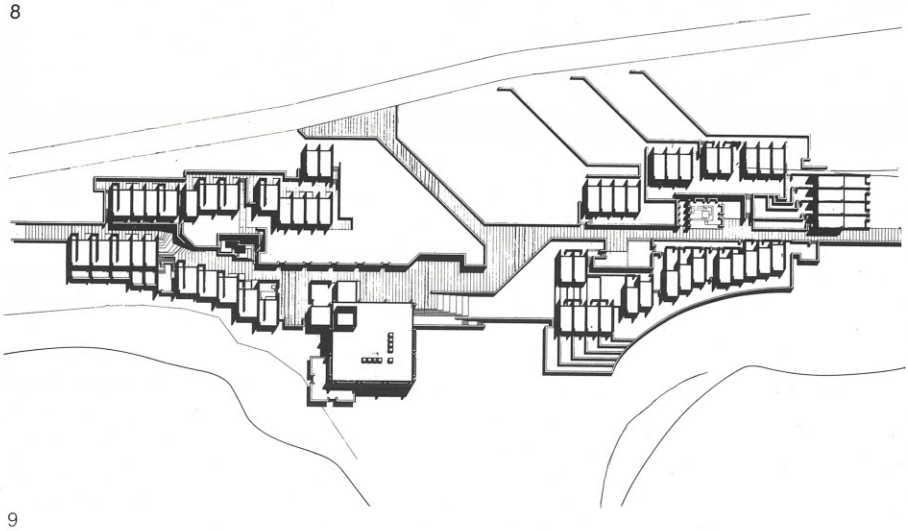

9

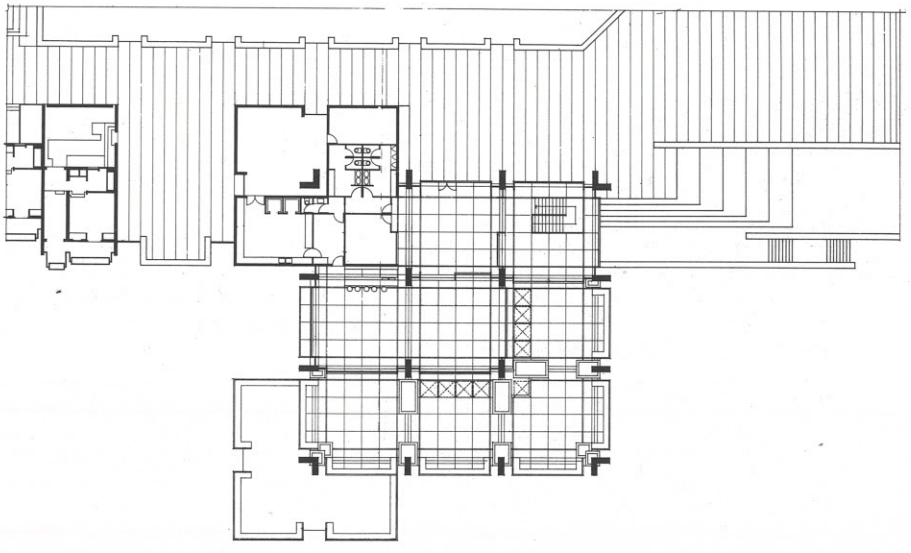

4.
Ξενοδοχεῖο. Κάτοψη στὴ στάθμη τοῦ καθιστικοῦ.

5.
Ξενοδοχεῖο. Κάτοψη στὴ στάθμη τῆς τραπεζαρίας.

6.
Ξενοδοχεῖο. Κάτοψη α΄ ὀρόφου.

7.
Ξενοδοχεῖο. Κάτοψη β΄ ὀρόφου.

8.
Τοπογραφικὸ οἰκίσκων.

9.
Κτίριο ὑποδοχῆς οἰκίσκων.

4.
The hotel. Plan at lounge level.

5.
The hotel. Plan at restaurant level.

6.
The hotel. Plan at first floor level.

7.
The hotel. Plan at second floor level.

8.
The bungalows. Site plan.

9.
Bungalows reception building.

Κτίριο ἐπιταχυντῆ στὸν «Δημόκριτο»

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Σ. Ἀγγελίδης καὶ Ι. Μυλωνᾶς. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Τεχνικὴ Ὑπηρεσία Κ.Π.Ε./Δημόκριτος, Γ. Καφετζόπουλος (gas transfer systems). Εἰδικοὶ σύμβουλοι: ἐπιστήμονες Κ.Π.Ε./Δημόκριτος, τομέας Φυσικῆς. Κατασκευή: οἰκοδομικά: Ε. Κλαουδᾶτος, πολιτικὸς μηχανικός· ἠλεκτρομηχανολογικά: Γ. Γεωργίου καὶ Γ. Μπακάλμπασης· μηχανὴ ἐπιταχυντῆ: High Voltage Engineering Corporation.

Τὸ κτίριο περιλαμβάνει τὸν χῶρο τοῦ ἐπιταχυντῆ Tandem van der Graaf 11 MeV διαστάσεων 9 × 36 μ, δύο ἀνεξάρτητους χώρους πειραμάτων 17 × 17 μ, αἴθουσες ἐλέγχου καὶ συσκέψεων, ἐργαστήρια καὶ γραφεῖα, μηχανουργεῖο, μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις καὶ αἴθουσα ἀποθηκεύσεως τοῦ ἀερίου SFX. Γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν πειραμάτων ὑπάρχει ἠλεκτρονικὸ ἐργαστήριο, ἐργαστήριο παρασκευῆς στόχων μὲ ὑπολογιστὴ (on line computer), πλῆρες σύστημα ἀναλυτῆ 4096 διωρύγων, μετρητὴς Ge(Li) κἄ.

Ὁ ἐπιταχυντὴς θὰ παράγει δέσμη πρωτονίων ἐνεργείας 2-11 MeV καθὼς καὶ δέσμες βαρέων ἰόντων μεταβλητῆς ἐνεργείας. Τὰ ἐπιταχυνόμενα ἰόντα θὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ μελέτες πυρηνικῆς φυσικῆς καὶ γιὰ βασικὴ καὶ ἐφαρμοσμένη ἔρευνα (φυσικὴ στερεῶν σωμάτων, βιολογία κἄ). Λόγω τῆς ἀκτινοβολίας τὸ κτίριο ἔχει εἰδικὴ θωράκιση μὲ τοίχους ἀπὸ σκυρόδεμα πάχους 1,50 μ. Τελείως εἰδικὲς εἶναι καὶ οἱ μηχανικὰ συρόμενες θύρες τῶν μεγάλων

Tandem van der Graaf Accelerator at the Democritos Nuclear Research Centre, Athens

Architects: A.N. Tombazis Associates (architect A. Tricha-Athanassouli). Civil engineering consultants: S. Angelidis and J. Mylonas. Mechanical and electrical engineering consultants: Demokritos NRC Technical Service, G. Kafetzopoulos (gas transfer systems). Special consultants: Physics Department scientists, Demokritos NRC. Contractors: building: E. Klaoudatos, civil engineer; mechanical and electrical installations: G. Georgiou and G. Bakalbassis; accelerator: High Voltage Engineering Corporation

The building houses the 11 MeV Tandem van der Graaf accelerator room (9 × 36 m), two target rooms (17 × 17 m), a control room, meeting rooms, laboratories and offices, a machine shop, mechanical installations and the SFX gas transfer storage room.

The function of the accelerator played an important part in the design of the building. The accelerator's beam can be switched by means of a magnet so that either target room may be used as required. Remote control of all tests is performed from the control room. Extensive electromechanical installations are provided in the basement, while office areas were placed on the first floor. Underfloor ducting is of considerable size and special design, due to radiation

1

αἰθουσῶν.
Μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς λύσεως ἔχει ἡ λειτουργία τοῦ ἐπιταχυντῆ. Ἡ δέσμη ἀκτίνων ποὺ παράγει ρυθμίζεται μὲ μαγνήτη ἔτσι ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀνεξάρτητα οἱ δύο αἴθουσες πειραμάτων (target rooms) ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση. Δίπλα στὶς αἴθουσες αὐτὲς βρίσκεται ἡ αἴθουσα ἐλέγχου, ἀπὸ ὅπου γίνεται ὁ τηλεχειρισμὸς τῶν πειραμάτων. Στὸ ὑπόγειο βρίσκονται ἐκτεταμένες μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ στὸν ὄροφο χῶροι γραφείων κά. Στὸ κτίριο ὑπάρχουν κανάλια μηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων μεγάλου πλάτους καὶ εἰδικῆς χαράξεως γιὰ τὴν προστασία ἀπὸ τὴ ραδιενέργεια.
Ὁ φέρων ὀργανισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιχία σκυροδέματος μεγάλου πάχους. Ὁρισμένες πλάκες ἔχουν προεντεταμένες νευρώσεις, ἐνῶ τὰ δώματα ἔχουν ἀνεστραμμένες δοκοὺς καὶ ἐπικάλυψη 1,00 μ χώματος γιὰ θωράκιση.
Τμήματα τοῦ κτιρίου ἔχουν πλήρη κλιματισμό. Οἱ περισσότερες παροχὲς εἶναι ἐνδοδαπέδιες. Οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ ἐπιταχυντῆ εἶναι τελείως εἰδικῆς μορφῆς καὶ ἀπαιτήσεων.
Τὰ χωρίσματα τῶν γραφείων εἶναι ἐλαφρὰ κινητά, τὰ δάπεδα ἀπὸ πλαστικό, οἱ ψευδοροφὲς μεταλλικὲς καὶ τὰ κουφώματα ἀπὸ ἀλουμίνιο. Οἱ ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες τοῦ κτιρίου εἶναι ἀπὸ ἀνεπίχριστο σκυρόδεμα.
Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τοῦ κτιρίου δὲν ἔχει ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ.
Μελέτη: 1969-70. Κατασκευή: 1970-72. Συνολικὸς ὄγκος κτιρίου: 19.500 κμ. Κόστος: 40 ἑκ. δρχ χωρὶς τὸν ἐξοπλισμό.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Μακέτα.

3.
Εἴσοδος.

hazards.
Again due to radiation, the building is shielded with concrete walls 1.50 m thick. For the same reason the electrical sliding doors of the large halls are of special design and construction.
The building's frame is mainly composed of thick concrete walls. Some floors are ribbed prestressed concrete, while the roof slabs have reverse beams and a topping of 1.00 m of earth for shielding.
Parts of the building are fully airconditioned. The office area has demountable partitions, vinyl flooring, suspended ceilings and aluminium doors and windows. The exterior is of exposed reinforced concrete throughout.
Design: 1969-70. Construction: 1970-72.

1.
General view.

2.
Model. General view.

3.
Entrance.

2

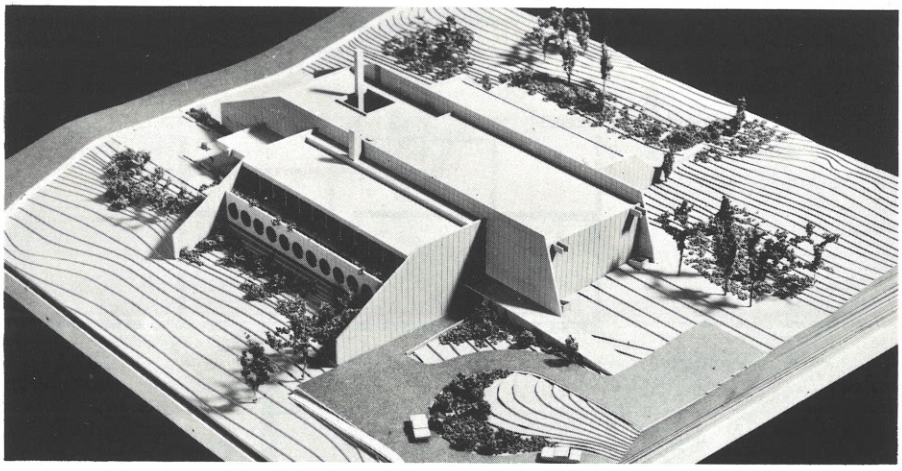

3

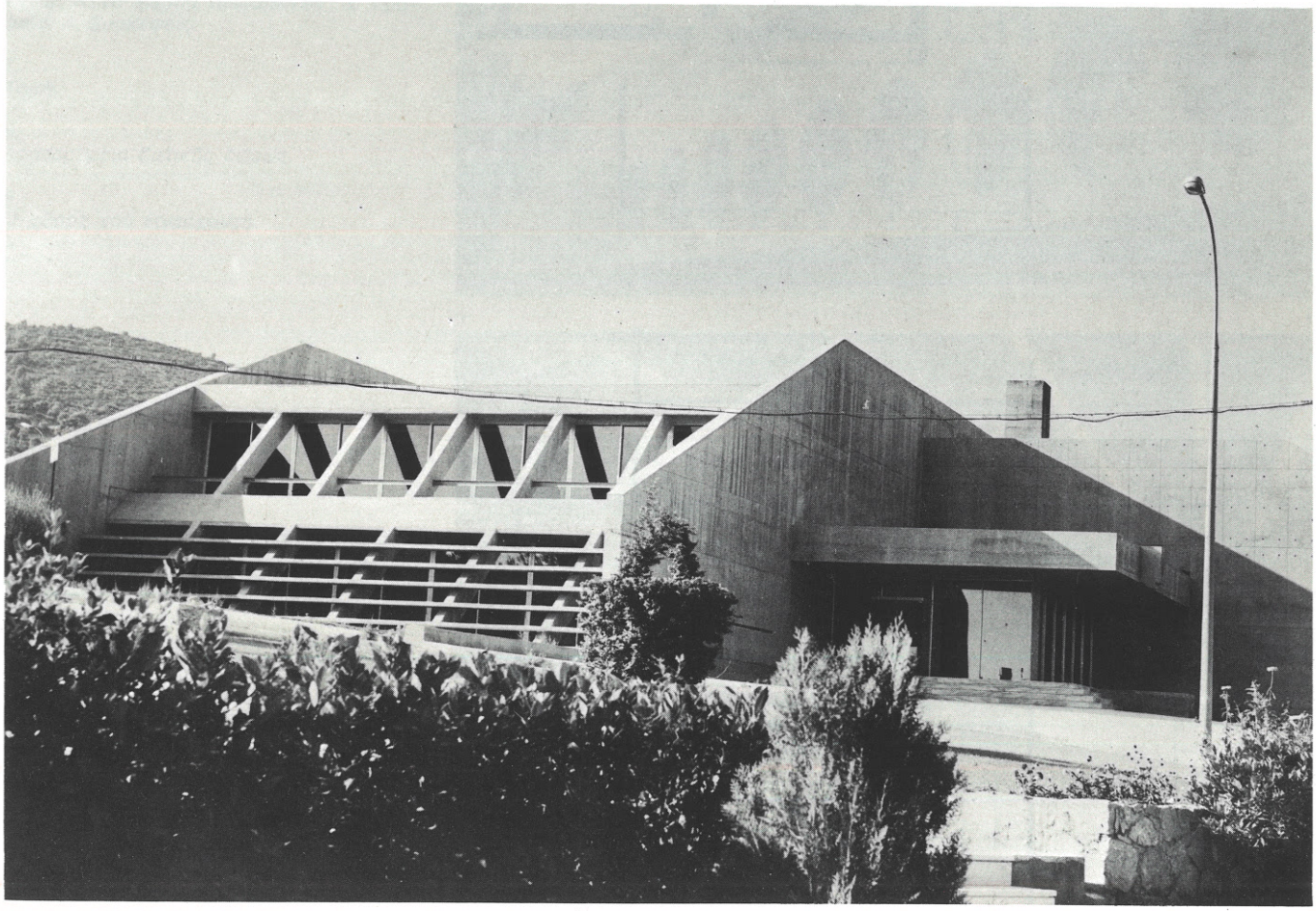

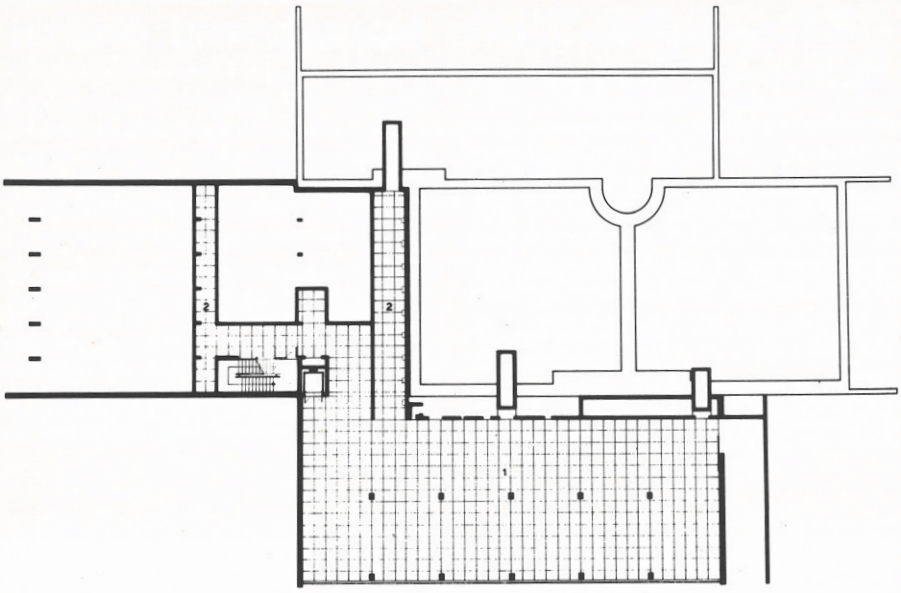

4

5

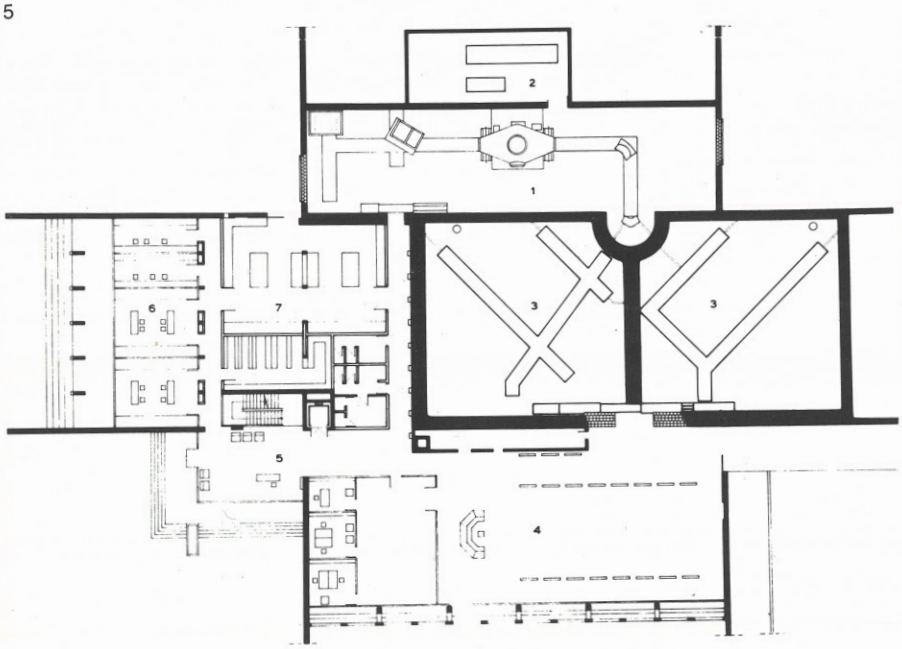

6

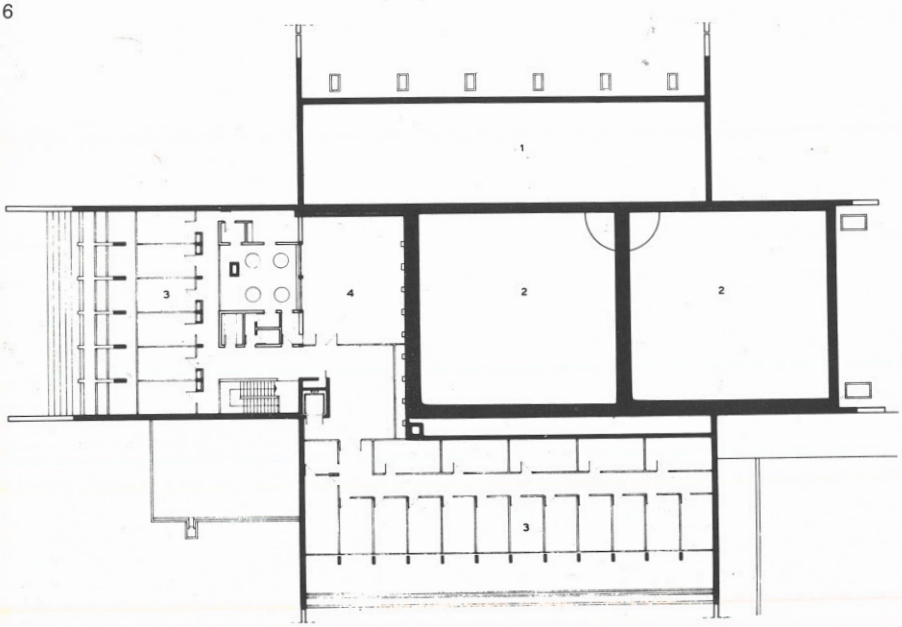

7

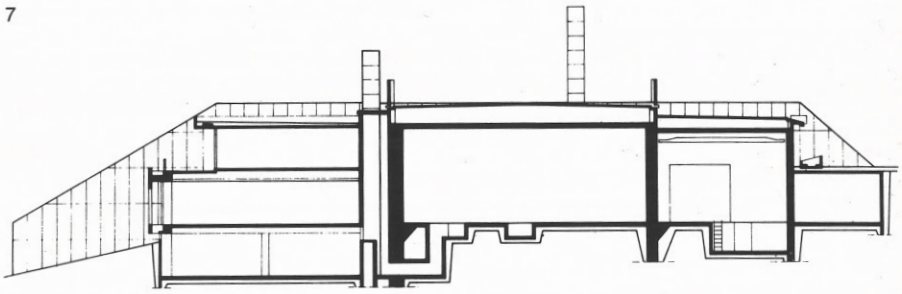

8

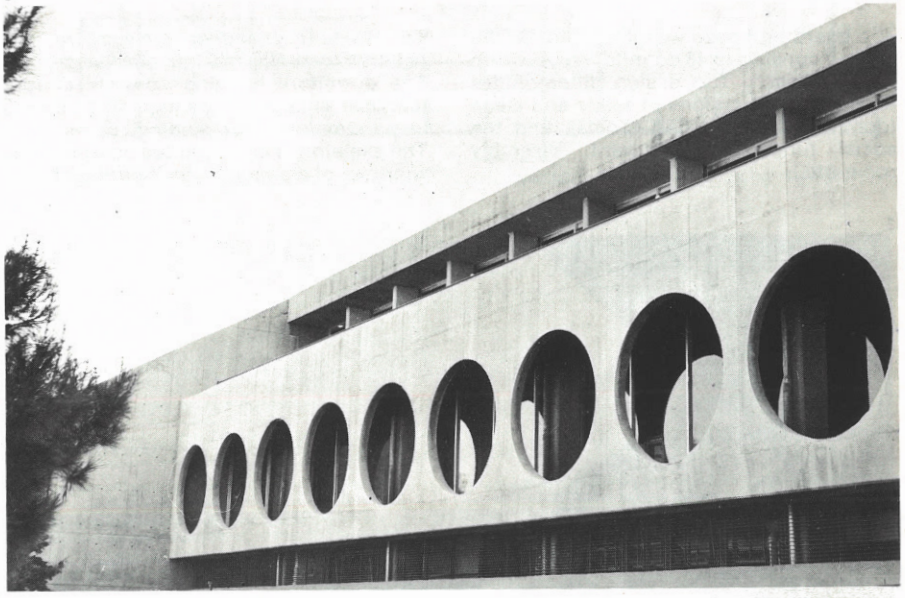

9

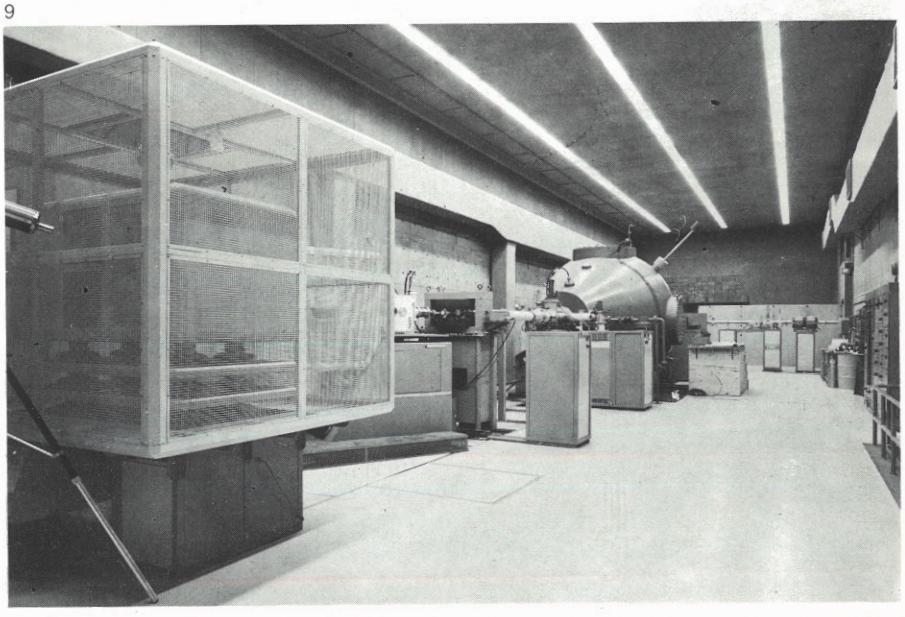

4.
Κάτοψη ὑπογείου. 1. Μηχανοστάσιο, 2. Διάδρομος.

5.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Χῶρος ἐπιταχυντῆ, 2. Ἀποθήκη ἀερίου, 3. Χῶρος πειραμάτων, 4. Αἴθουσα ἐλέγχου, 5. Εἴσοδος, 6. Ἐργαστήρια, 7. Μηχανουργεῖο.

6.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Κενὸ χώρου ἐπιταχυντῆ, 2. Κενὸ χώρου πειραμάτων, 3. Γραφεῖα, 4. Συσκέψεις.

7.
Τομή.

8.
Λεπτομέρεια δυτικῆς ὄψεως.

9.
Ὁ χῶρος τοῦ ἐπιταχυντῆ.

4.
Basement plan. 1. Mechanical installations, 2. Corridor.

5.
Ground floor plan. 1. Accelerator, 2. Gas storage, 3. Target rooms, 4. Control room, 5. Entrance, 6. Labs, 7. Machine shop.

6.
First floor plan. 1. Void over accelerator, 2. Void over target rooms, 3. Offices, 4. Meeting room.

7.
Section.

8.
Detail of west facade.

9.
The accelerator area.

Οἰκοτροφεῖο Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος στὴ Νάουσα

Ἀρχιτέκτονες: συνεργαζόμενα γραφεῖα Γ. Κονταξάκη καὶ Ν. Καλογερᾶ, Π. Κουλέρμου Σ. Ἀμούργη. Πολιτικὸς μηχανικός: Π. Μαυρίδης. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Α. Καραγκούνης, Κ. Παπαδημητρίου καὶ Ι. Παπαδόπουλος. Κατασκευή: Γ. Μαρουλιανός, πολιτικὸς μηχανικὸς

Τὸ οἰκοτροφεῖο στεγάζει 768 οἰκότροφους τῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ναούσης σὲ 48 θαλάμους μὲ 16 κλίνες ὁ καθένας. Οἱ ὑπόλοιποι χῶροι τοῦ συγκροτήματος περιλαμβάνουν ἀναγνωστήρια, αἴθουσες παιχνιδιῶν, ἑστιατόριο καὶ αἴθουσα συγκεντρώσεων, ἀναρρωτήριο, βιβλιοθήκη καὶ γραφεῖα διοικήσεως.
Οἱ διάφοροι χῶροι ὀργανώθηκαν σὲ δύο ὁμάδες: ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς χώρους ὕπνου καὶ μελέτης (κοιτῶνες, ἀναγνωστήρια), καὶ ἡ δεύτερη ἀπὸ τὶς κοινὲς ἐξυπηρετήσεως (ἑστιατόριο, αἴθουσα συγκεντρώσεων κἄ).
Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ περιβάλλον οἰκεῖο καὶ ἀνεπίσημο τὰ παιδιὰ χωρίστηκαν σὲ μικρότερες ὁμάδες. Τὸ κτίριο τῶν κοιτώνων καὶ ἀναγνωστηρίων ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερεις ὅμοιες μονάδες, μὲ 12 θαλάμους καὶ τέσσερα ἀναγνωστήρια ἡ καθεμιά. Οἱ θάλαμοι ὀργανώνονται ἀνὰ δύο καὶ ἡ προσπέλασή τους γίνεται ἀπὸ τὰ πλατύσκαλα τῆς κλίμακας. Ἔτσι ἐπιτυγχάνεται καὶ ὁ διαμπερὴς ἀερισμός τους.
Ὁ σκελετὸς τοῦ κτιρίου εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, τὰ παράθυρα ἀπὸ ἀλουμίνιο, τὰ δάπεδα εἶναι πλαστικὰ καὶ ἀπὸ μάρμαρο. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕνα τοιχίο ὀπλισμένου σκυροδέματος καὶ δρομικὴ πλινθοδομὴ ἐσωτερικά· ἡ ἐπιφάνειά τους εἶχε προβλεφθεῖ νὰ μείνει ἀνεπίχριστη, ἡ κακὴ κατασκευὴ ὅμως δὲν τὸ ἐπέτρεψε τελικά.
Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1971-73. Κόστος: 30 ἑκ. δρχ.

Boys' Boarding House at Naoussa

Architects: Collaborating offices of G. Kontaxakis and N. Kalogeras, P. Koulermos, S. Amourgis. Civil engineer: P. Mavridis. Mechanical engineers: A. Karaghounis, K. Papadimitriou and J. Papadopoulos. Contractor: G. Maroulianos, civil engineer

The boarding house was designed for 768 boys; it consists of 48 dormitory rooms with 16 beds each. The design differentiates between the functions of study and sleep (dormitory and reading rooms), and the social functions (restaurant, assembly room etc.).
To create a friendlier atmosphere, the children were divided into smaller groups. The dormitory building consists of four identical units, each containing 12 dormitory rooms and four reading rooms.
The skeleton is of reinforced concrete, the windows of aluminium, the flooring of vinyl and marble. Exterior walls consist of a concrete external surface and a brick masonry interior; originally designed in exposed concrete, they eventually had to be rendered because of poor quality construction.
Design: 1970. Construction: 1971-73.

1

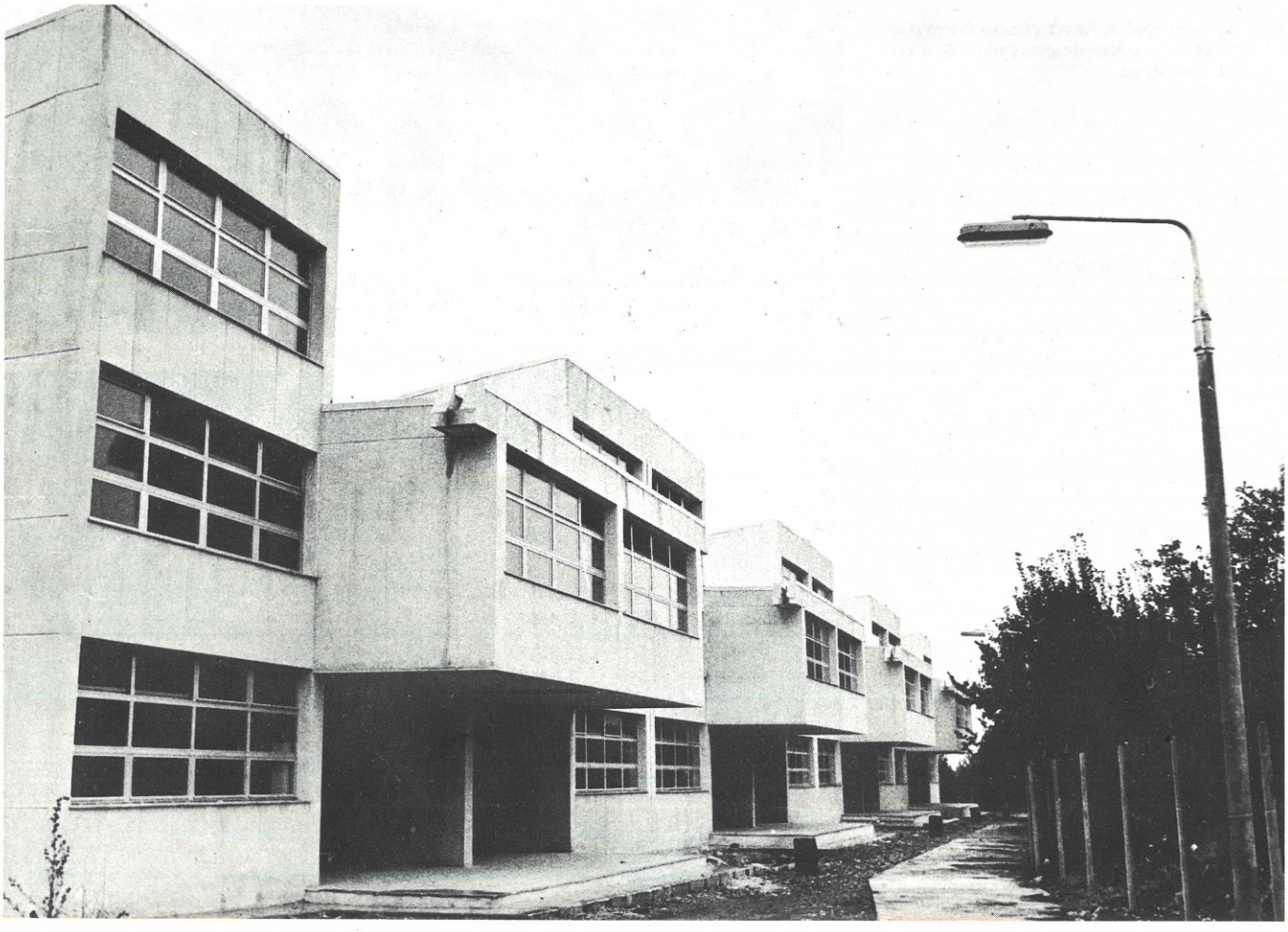

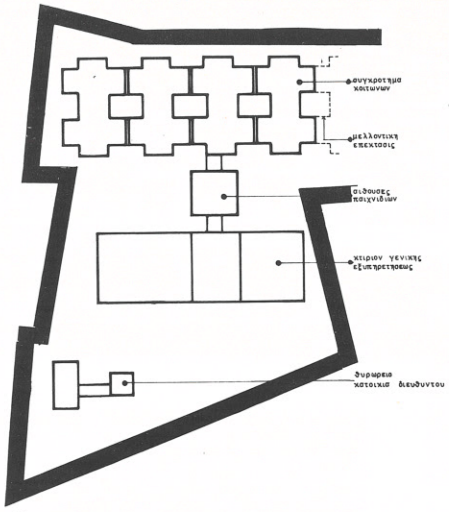

2

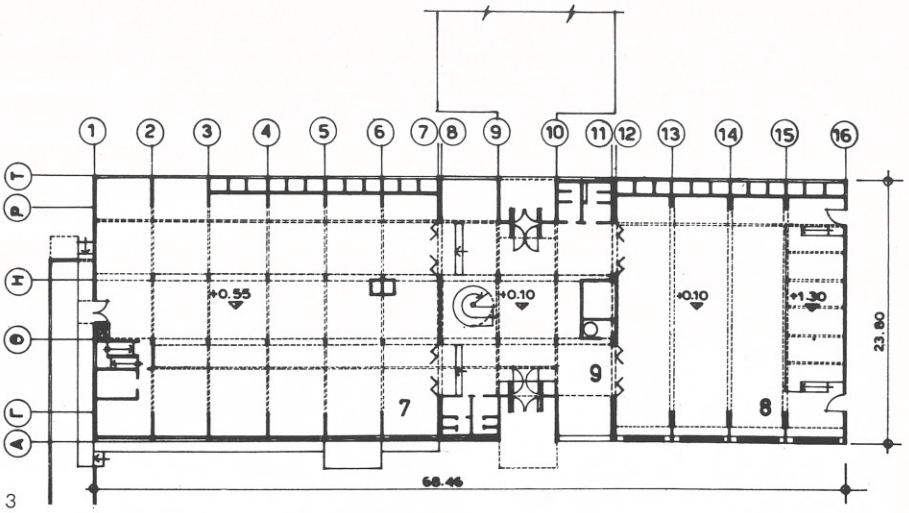

3

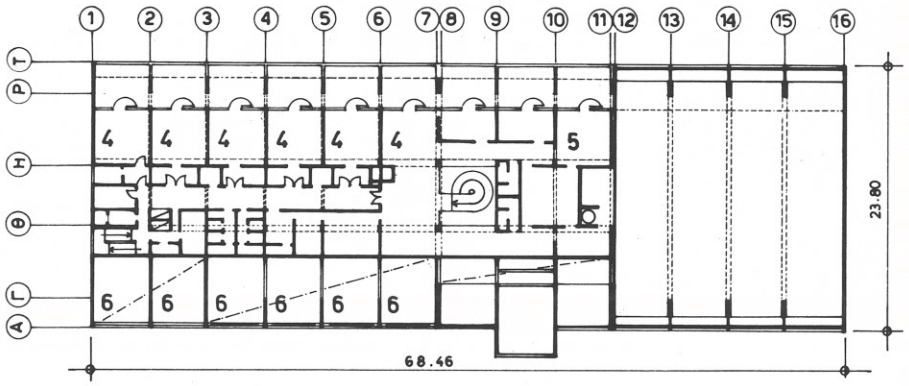

4

1,5
Κτίριο κοιτώνων καὶ ἀναγνωστηρίων.

2.
Τοπογραφικό.

3.
Κτίριο γενικῆς ἐξυπηρετήσεως. Κάτοψη ἰσογείου. 7. Ἐστιατόριο, 8. Αἴθουσα συγκεντρώσεων, 9. Εἴσοδος.

4.
Κτίριο γενικῆς ἐξυπηρετήσεως. Κάτοψη α΄ ὀρόφου. 4. Ἀναρρωτήριο, 5. Διοίκηση, 6. Κενὸ ἐστιατορίου.

1,5.
Dormitory building.

2.
Site plan.

3.
Building of social functions. Ground floor plan. 7. Restaurant, 8. Assembly room, 9. Entrance.

4.
Building of social functions. First floor plan. 4. Dispensary, 5. Administration, 6. Void over restaurant.

5

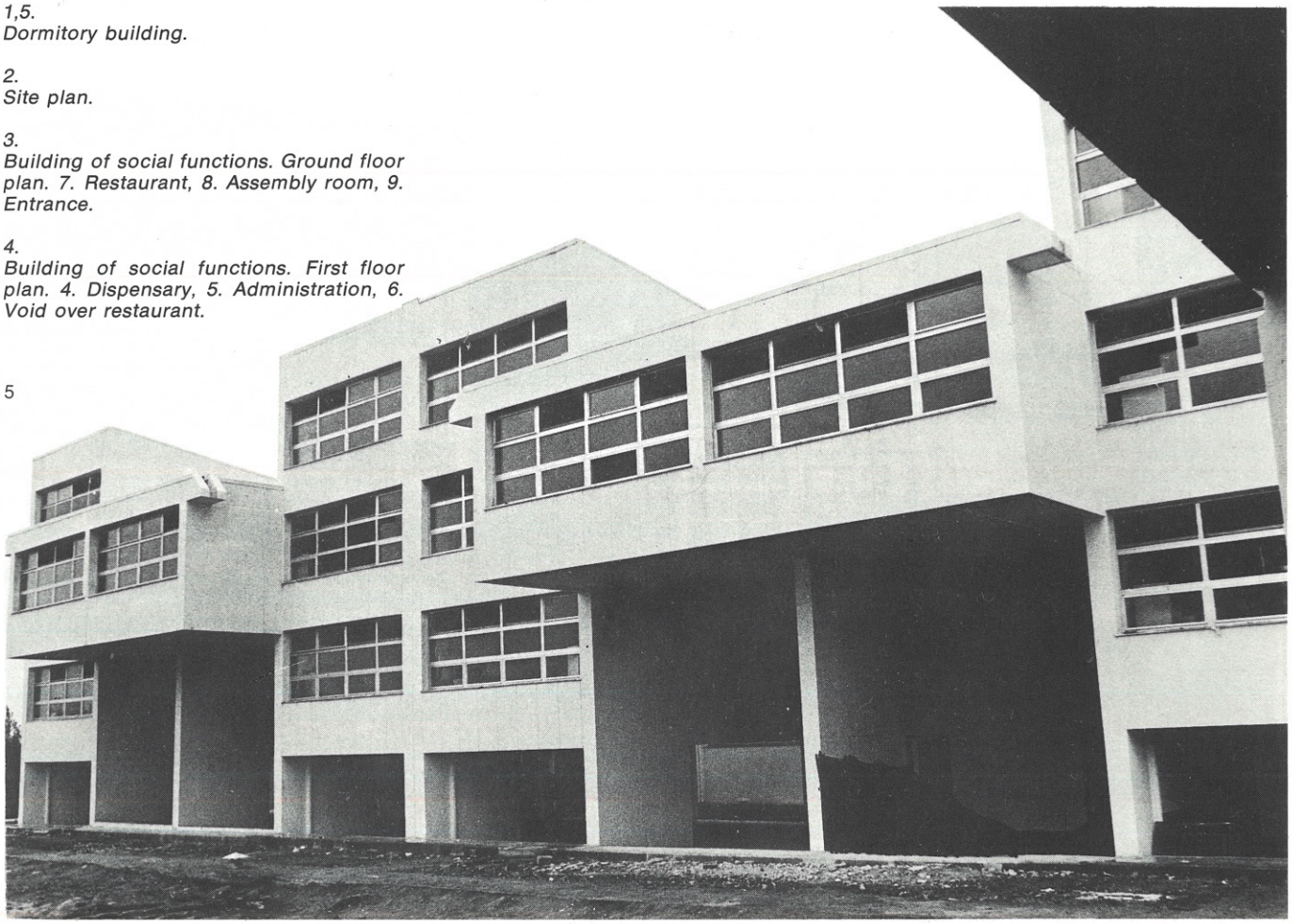

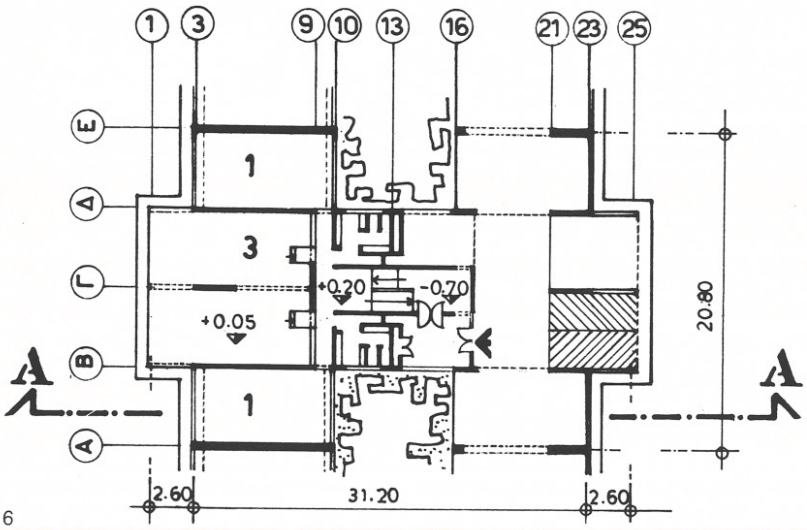

6

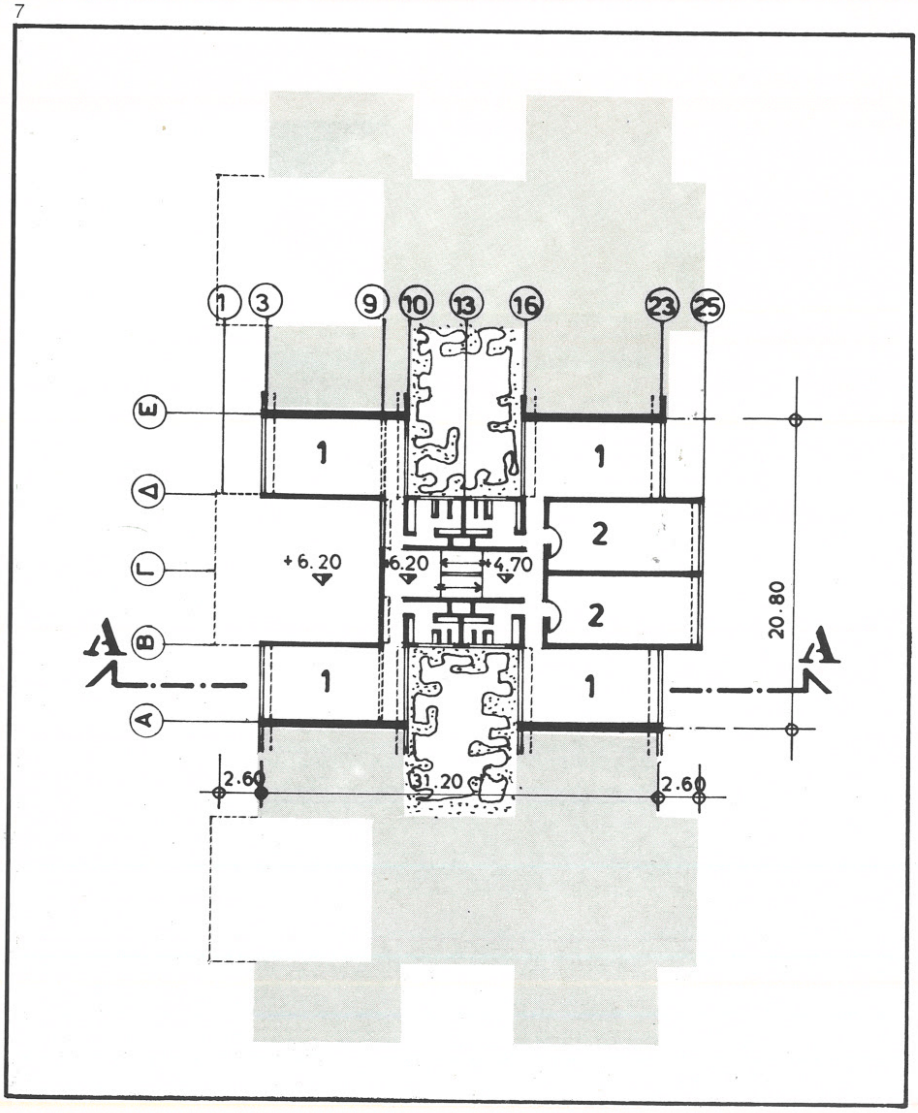

7

6.
Κτίριο κοιτώνων. Κάτοψη ἰσογείου. 1. Κοιτώνας, 3. Κενὸ διαδρόμου προσπελάσεως κοιτώνων.

7.
Κτίριο κοιτώνων. Κάτοψη β΄ ὀρόφου. 1. Κοιτώνας, 2. Ἀναγνωστήριο.

8.
Κτίριο κοιτώνων. Τομὴ ΑΑ.

9.
Ὁ συνδετικὸς διάδρομος.

10.
Ἐσωτερικὴ αὐλή.

11.
Ἡ σκάλα τῶν γραφείων.

6.
Dormitory building. Ground floor plan. 1. Dormitory room, 3. Void over corridor.

7.
Dormitory building. First floor plan. 1. Dormitory room, 2. Reading room.

8.
Dormitory building. Section AA.

9.
Covered passageway.

10.
Courtyard.

11.
Staircase in the offices.

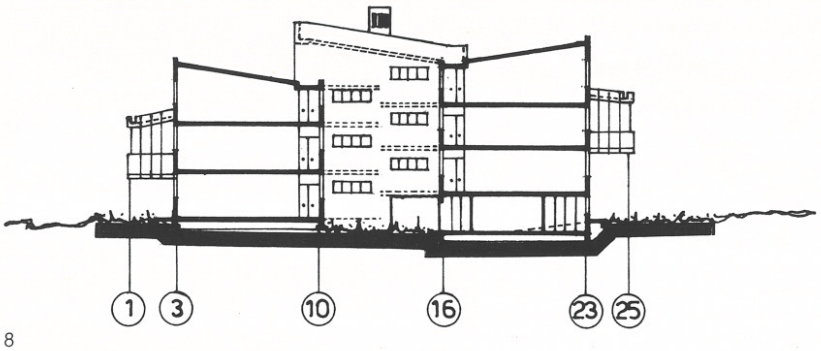

8

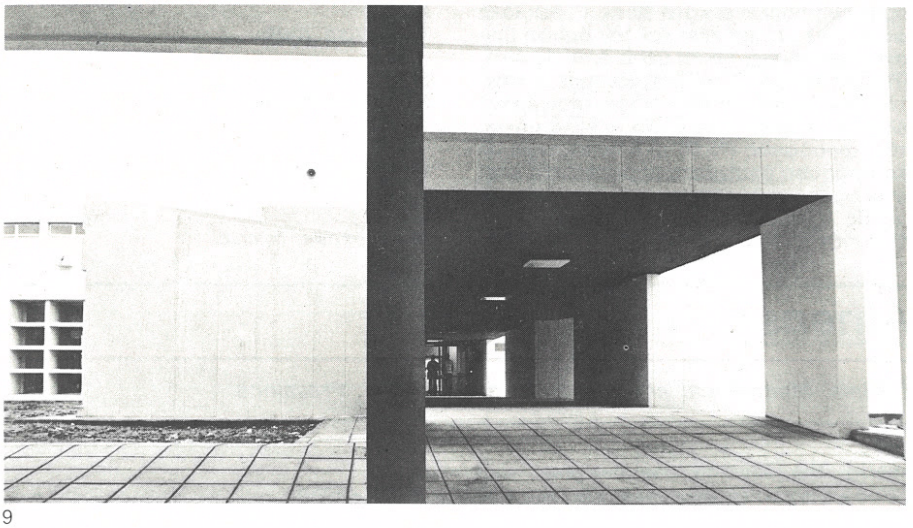

9

11

10

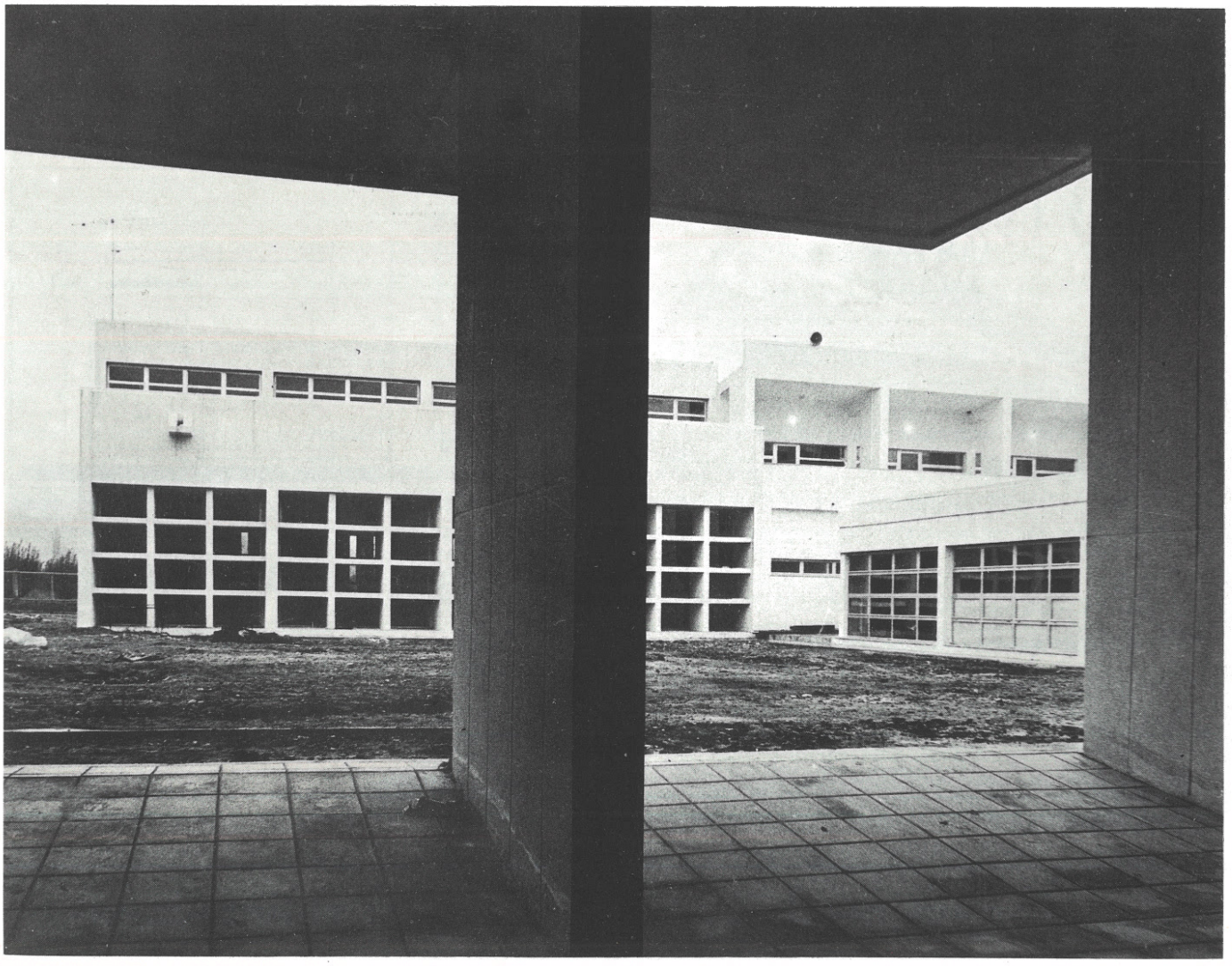

'Εργοστάσιο ἐνδυμάτων στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτων: Μ. Σαζάκης. Πολιτικὸς μηχανικός: Ι. Τζιρίνης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ν. Πράσινος

Τὸ ἐργοστάσιο βρίσκεται σὲ περιοχὴ κατοικίας, στὶς ὁδοὺς Χρ. Τραπεζοῦντος καὶ 'Αθ. Διάκου στὰ Σούρμενα τοῦ 'Αλίμου. 'Αποτελεῖται ἀπὸ ὑπόγειο, ἰσόγειο καὶ ὄροφο. Κάθε ὄροφος ἔχει ἐπιφάνεια 1.500 τμ. 'Ο σκελετός, ἀπὸ ἁπλὸ καὶ προεντεταμένο σκυρόδεμα, ἀκολουθεῖ ἕναν κάναβο 4,80 × 7,50 ἢ 4,80 × 15,00 μ. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι κατασκευάστηκαν ἀπὸ ἀνεπίχριστο ὀπλισμένο σκυρόδεμα. Τὰ χωρίσματα τῶν γραφείων εἶναι κινητὰ πανὼ ἀπὸ ξύλο καὶ ἀλουμίνιο καὶ τὰ κουφώματα ἀπὸ ἀλουμίνιο. Τὸ κτίριο θερμαίνεται καὶ ψύχεται μὲ κεντρικὸ κλιματισμό.

'Ενδιαφέρον παρουσιάζει ἡ προσαρμογὴ τοῦ κτιρίου στὴν κλίμακα καὶ τὸ ὕφος τῆς περιοχῆς. Λόγω τοῦ εἴδους τῶν ἀντικειμένων ποὺ παράγονται τὸ ἐργοστάσιο ἔπρεπε νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸ κλειστὸ στὶς ὄψεις, ἐνῶ ἡ μικρὴ κλίμακα τῶν γύρω κτιρίων ἀπέκλειε τὴ δημιουργία ἑνὸς συμπαγοῦς μονολιθικοῦ κτιρίου. Γι' αὐτὸ τὰ ὑποστυλώματα τοποθετήθηκαν μέσα ἀπὸ τὶς ὄψεις τοῦ κτιρίου (1,70 μ στὸ ἰσόγειο καὶ 2,00 μ στὸν ὄροφο), ἐνῶ ἡ ὄψη τοῦ ὀρόφου προεξέχει κατὰ 30 ἑκ. Οἱ λωρίδες φωτισμοῦ στὸ ἰσόγειο καὶ τὸν ὄροφο βρίσκονται ἐπίσης, 50 ἑκ μέσα ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ὄψεις. Ἔτσι μετριάστηκε ἡ κατὰ τὸ ὕψος ἐντύπωση τῶν ὀρόφων ποὺ ἔχουν ἐλεύθερο ὕψος 3,80 μ. Τὸ μεγάλο μῆκος τῆς προσόψεως (75,00 μ) διασπάστηκε μὲ κατακόρυφα ἀνοίγματα μπροστὰ στὰ ὑποστυλώματα τοῦ ἰσογείου, στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὶς λωρίδες φωτισμοῦ.

'Εργοδότης: Ν.Μ. Στρατηγίου Α.Ε. Μελέτη 1970-71. Κατασκευὴ 1971-73. Κόστος 13,5 ἑκ. δρχ.

1.
Πρόσοψη στὴν ὁδὸ 'Αθ. Διάκου.

2.
Τμηματικὴ τομή.

3.
Κάτοψη ἰσογείου.

4.
Κάτοψη ὀρόφου.

5.
Λεπτομέρεια ὄψεως.

Garment factory in Athens

Architect M. Sazakis. Civil engineer: J. Tzirinis. Mechanical and electrical engineer: N. Prassinos

The factory consists of basement, ground floor and first floor (total area 4,500 sq.m.); its reinforced concrete skeleton is designed on a 4.80 × 7.50 m module. The reinforced concrete exterior walls were left exposed; interior partition walls consist of movable wood and aluminium panels.

To integrate the building to its low-scale residential environment, the vertical supports were placed 1.70 m behind the facade surface. Because of functional requirements, the building was designed with blind walls and the lighting strips were also placed 50 cm behind the facade surface. The combined effect of this varied surface treatment is the visual reduction in height of the building, thus avoiding the impression of a compact monolithic block.

Design: 1970-71. Construction: 1971-73.

1.
Facade.

2.
Partial section.

3.
Ground floor plan.

4.
First floor plan.

5.
Detail of the facade.

1

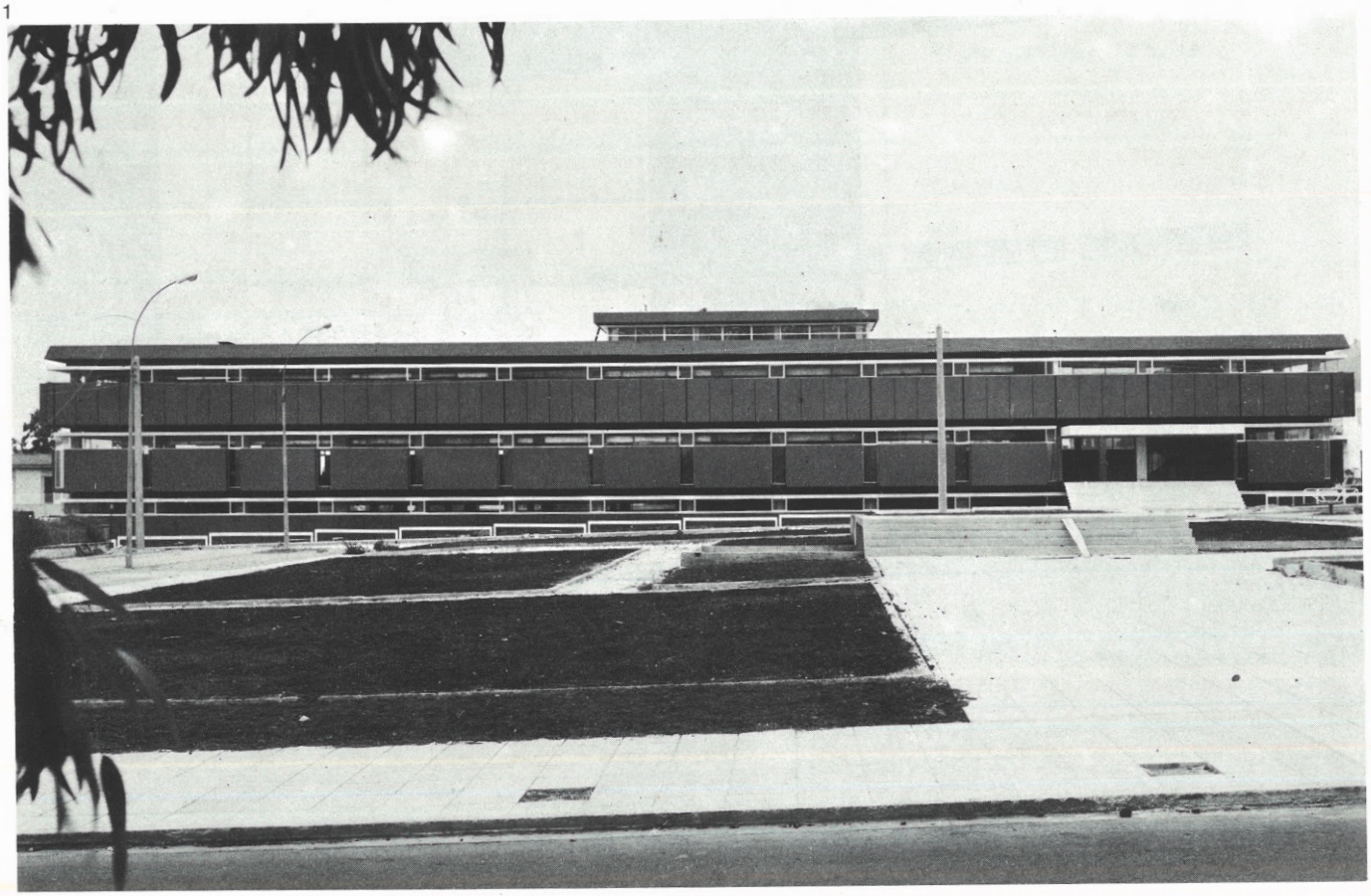

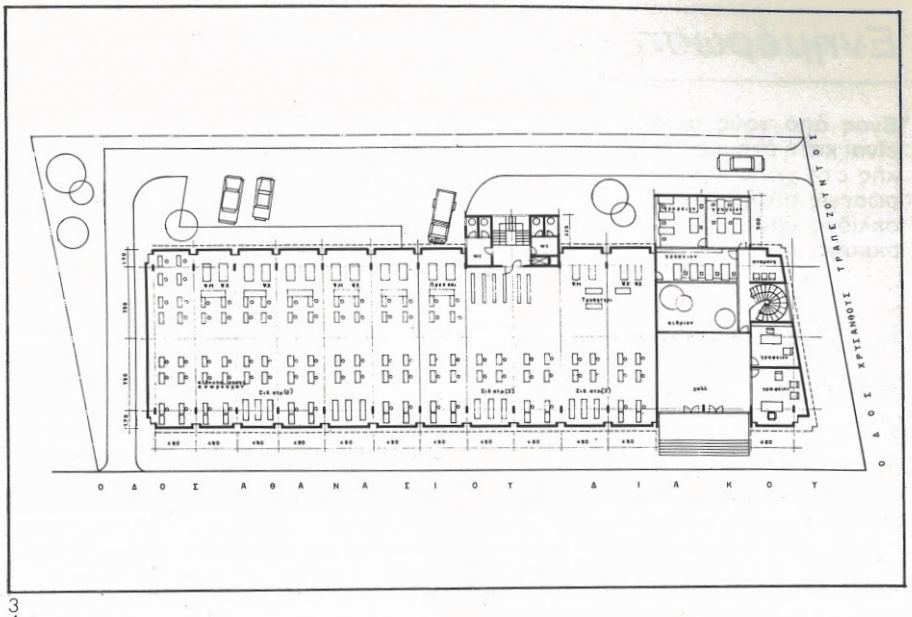
Ο Δ Ο Σ Α Θ Α Ν Α Σ Ι Ο Υ Δ Ι Α Κ Ο Υ
Ο Δ Ο Σ ΚΡΥΣΑΝΘΟΣΤ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

3

4

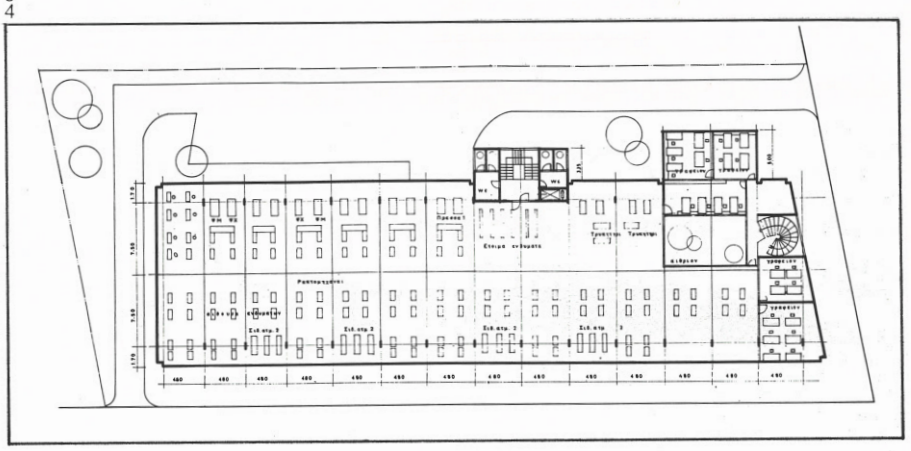

2

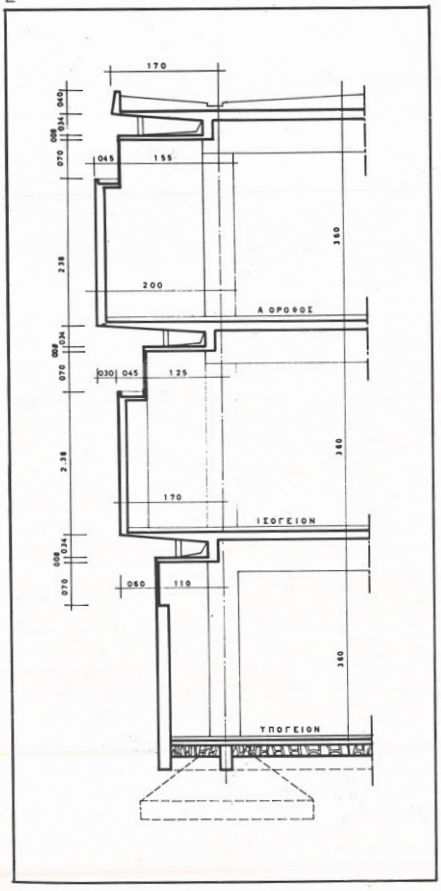
170
045
155
360
200
ΑΠΟΘΗΚΗ
030
045
125
360
170
ΙΣΟΓΕΙΟΝ
060
110
360
ΥΠΟΓΕΙΟΝ

5

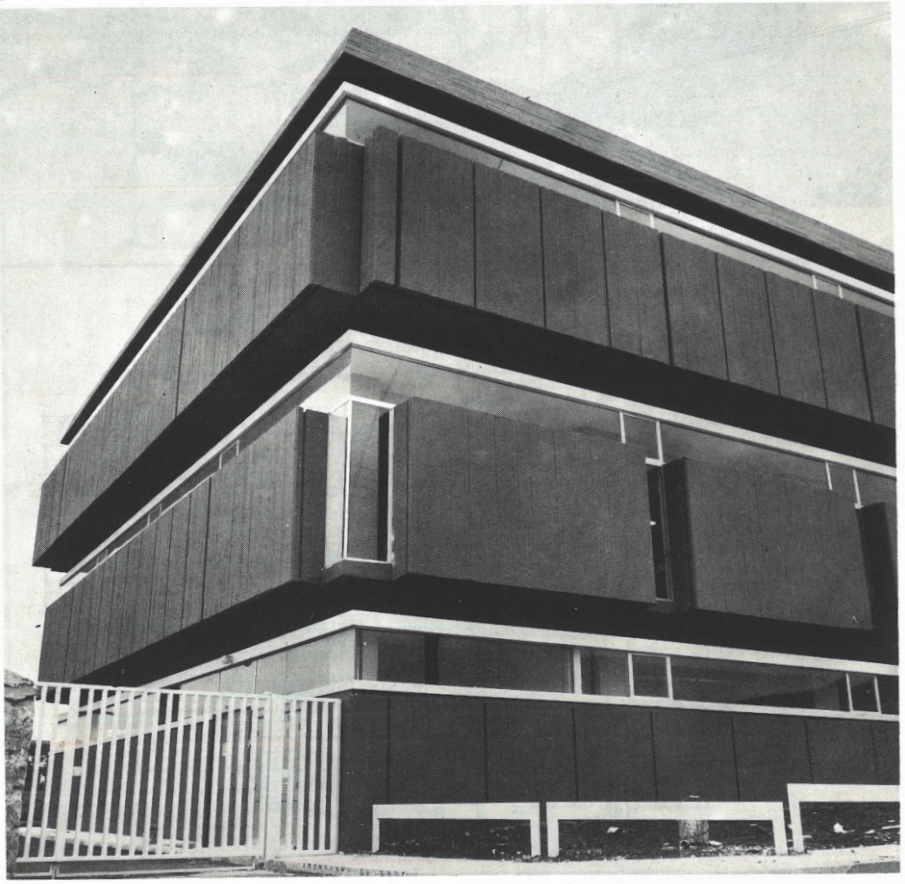

'Ενημέρωση - Documentation

Ένας ἀπὸ τοὺς στόχους τῶν *'Αρχιτεκτονικῶν Θεμάτων* εἶναι καὶ ἡ ἐνημέρωση γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ χώρα μας. Μὲ σκοπὸ τὴ συμπλήρωση τῆς ἐνημερώσεως αὐτῆς παρουσιάζουμε συνοπτικὰ στὶς ἑπόμενες σελίδες ἔργα ποὺ βρίσκονται σὲ φάση μελέτης ἢ κατασκευῆς, κτίρια ποὺ ἔχουν κατασκευαστεῖ πρόσφατα, καθὼς καὶ μελέτες πολεοδομικὲς καὶ ἀναπτύξεως. Τὴν ἐπιμέλεια τῆς συγκεντρώσεως τῆς ὕλης αὐτῆς εἶχε ἀναλάβει ὁ δημοσιογράφος 'Ανδρέας 'Αλεξανδρόπουλος, ποὺ ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ 300 ἀρχιτεκτονικὰ γραφεῖα (μεγάλα, μεσαῖα, μικρὰ) στὸ διάστημα ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1973 μέχρι 15 Μαρτίου 1974.

1. Κτίρια ἐκπαιδεύσεως, ἐρευνῶν καὶ πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων

'Εργαστήριο ὑψηλῶν τάσεων Ε.Μ. Πολυτεχνείου

'Αρχιτέκτονες: Γραφεῖο Μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες: Α. Τρίχα - 'Αθανασούλη καὶ Ι. Παρασκευοπούλου - Καβακιώτη). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Ι. Μυλωνᾶς καὶ Α. Τζόλης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι - ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης, Δ. 'Αλεξόπουλος καὶ Κ. 'Αλεξόπουλος.

Τὸ ἐργαστήριο ὑψηλῶν τάσεων ἔχει δύο προορισμούς: τὴ διδασκαλία τῶν σπουδαστῶν (θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ) καὶ τὴν ἔρευνα (ἐπιστημονικὴ καὶ βιομηχανική). Ἔτσι ὑπάρχουν δύο ὁμάδες χώρων: ἐργαστηριακοὶ χῶροι ἔρευνας καὶ χῶροι διδασκαλίας, διοικήσεως κά.

Σημαντικὸ στοιχεῖο στὴ σύνθεση εἶναι ἡ αἴθουσα ὑψίστων τάσεων μὲ διαστάσεις 32,00 × 43,00 μ καὶ ὕψος 29,00 μ. 'Η λύση ἔχει ὀργανωθεῖ πάνω σὲ ἕνα μικτὸ κάναβο τετράγωνων μονάδων καὶ στοιχείων μὲ μικρὸ πλάτος, ποὺ δημιουργοῦν τοὺς διαδρόμους κυκλοφορίας καὶ διελεύσεως τῶν ἠλεκτρομηχανολογικῶν ἐγκαταστάσεων. Τὰ ὑποστυλώματα τῆς μονάδας ἔχουν μορφὴ L καὶ εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα, ἐνῶ ἡ ὀροφὴ στηρίζεται σὲ μεταλλικὰ δικτυώματα.

'Εργοδότης: Ε.Μ.Π. Προμελέτη: 1973. Συνολικὸς ὄγκος: 87.000 κμ. Κόστος: 73 ἑκ. δρχ.

1

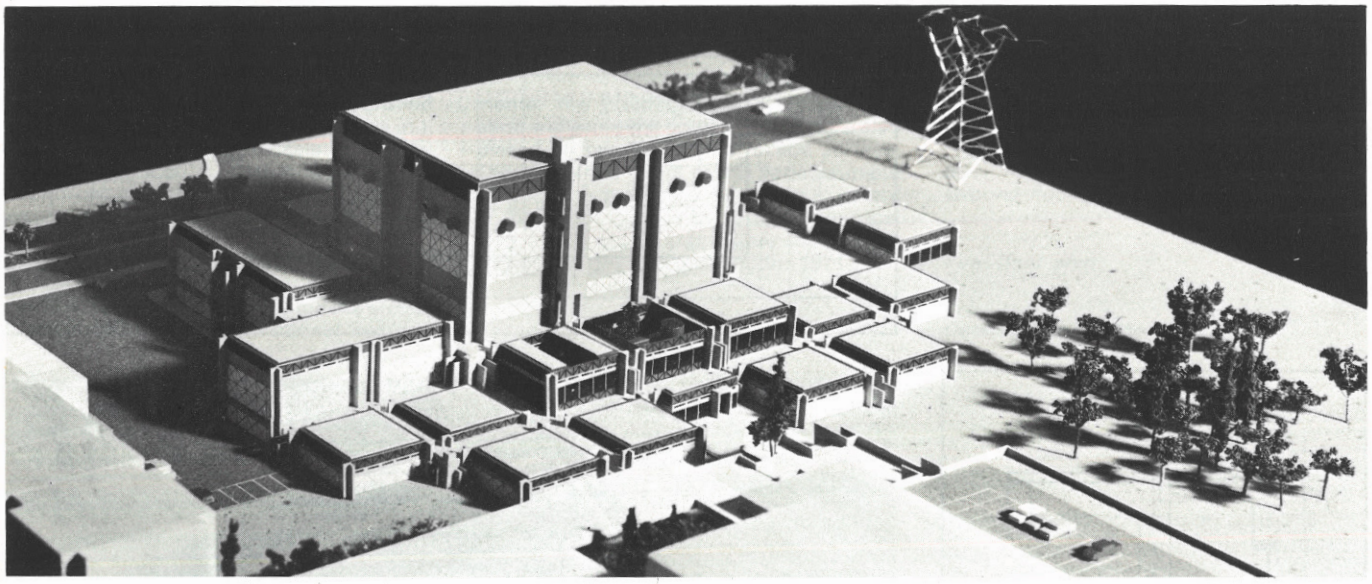

2

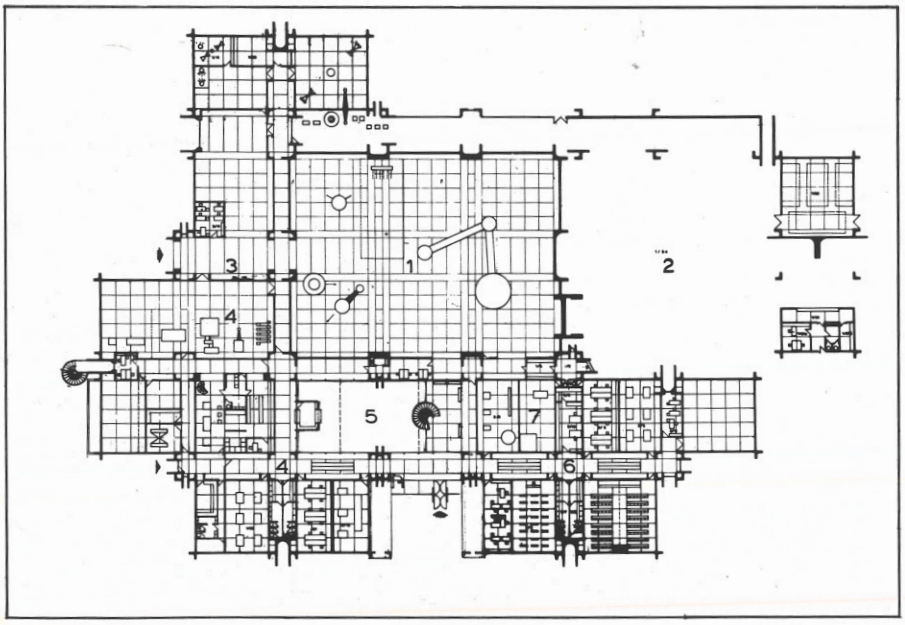

3

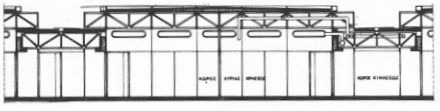

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Αἴθουσα ὑψίστων τάσεων, 2. 'Υπαίθριες δοκιμές, 3. Προετοιμασία πειραμάτων, 4. 'Υψηλὲς τάσεις, 5. Αἴθριο, 6. Διδασκαλία, 7. Φωτοτεχνία.

3.
Τομὴ στὴ μονάδα.

'Αμφιθέατρα 'Ιατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν στὸ Γουδὶ

'Αρχιτέκτονες: Κ. Κραντονέλλης, Π. Βοκοτόπουλος, Μ. Βοϊατζῆ καὶ Δ. Κανακάκης. Πολιτικὸς μηχανικός: Π. Καρύδης. Μηχανολόγος - ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Θανασουλόπουλος.

Προβλέπονται τρία ἀμφιθέατρα σὲ ἐπάλληλη διάταξη, μὲ χώρους γιὰ τοὺς σπουδαστὲς καὶ βοηθητικούς. Στὸ ἰσόγειο τοποθετεῖται τὸ ἀμφιθέατρο παθολογοανατομίας μὲ 150 θέσεις, καὶ στοὺς ὀρόφους δύο ἀμφιθέατρα διδασκαλίας μὲ 400 θέσεις.
'Εργοδότης: Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν. Μελέτη: 1972-73. Κόστος: 26 ἑκ. δρχ.

1

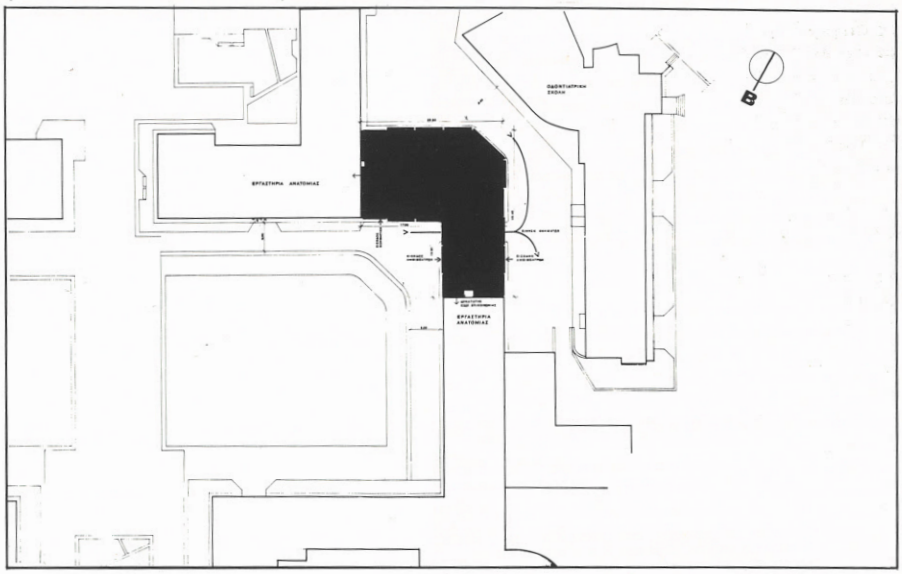

1.
Τοπογραφικό.

2,3

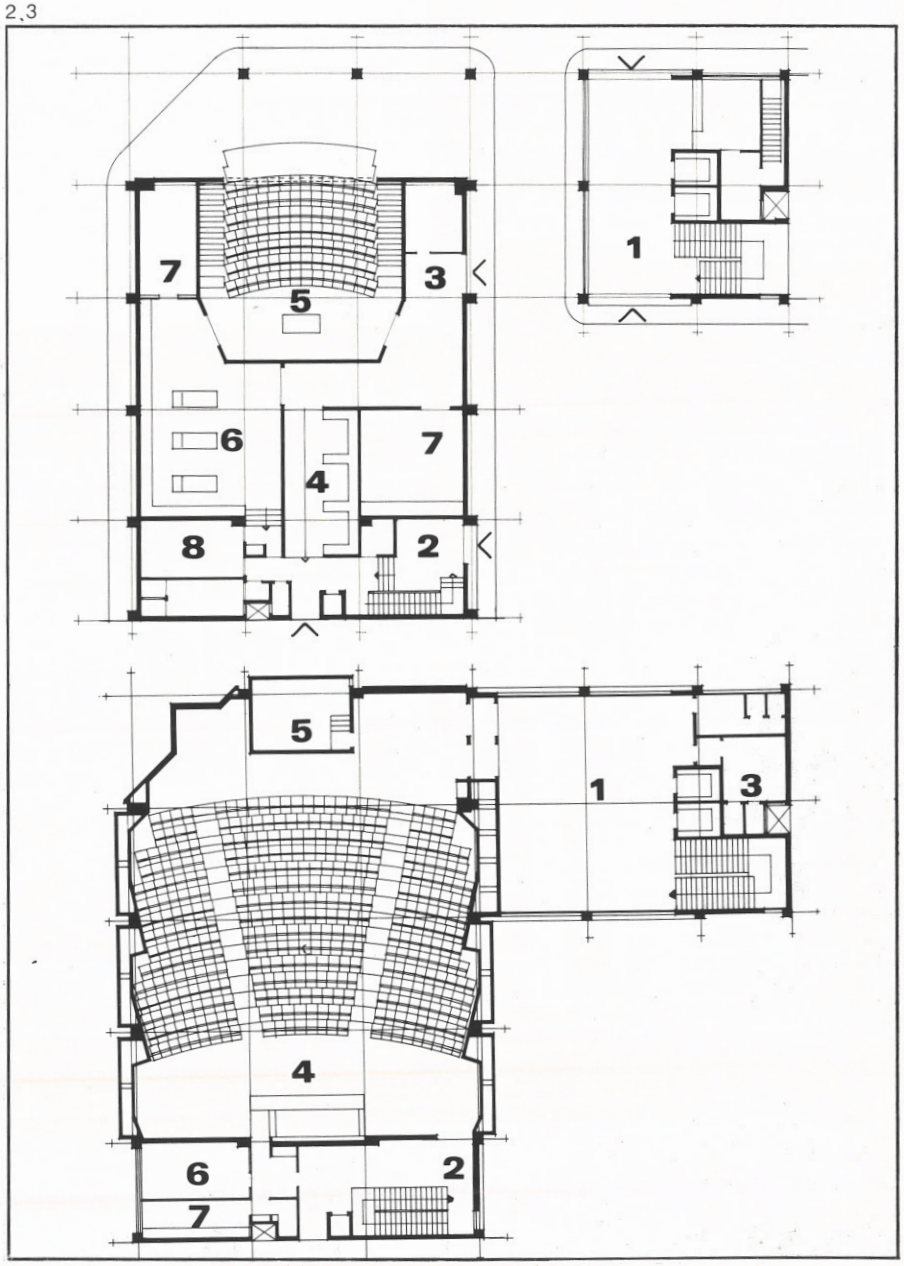

2.
Κάτοψη ἰσογείου 1. Εἴσοδος φοιτητῶν, 2. Εἴσοδος προσωπικοῦ, 3. Εἴσοδος πτωμάτων, 4. 'Εκθετήριο παθολογοανατομίας, 5. 'Αμφιθέατρο παθολογοανατομίας, 6. Νεκροτομεῖο, 7. Ψυκτικὸς θάλαμος, ἐργαστήριο, 8. Γραφεῖο.

4

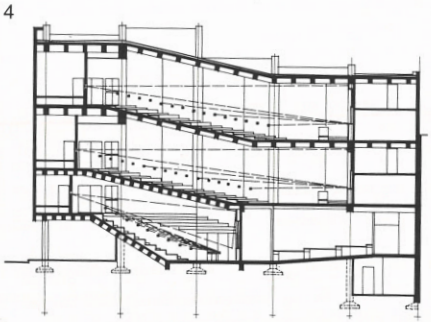

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Προθάλαμος ἀμφιθεάτρου, 2. Βοηθητικὸ κλιμακοστάσιο, 3. Χῶροι ὑγιεινῆς, 4. 'Αμφιθέατρο διδασκαλίας, 5. Θάλαμος προβολῆς, 6. Γραφεῖο, 7. Παρασκευαστήριο.

4.
Τομή.

Τρία δημοτικὰ σχολεῖα στὴ Ν. Σμύρνη

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες Δ. Διαμαντόπουλος καὶ Ι. Παρασκευοπούλου - Καβακιώτη). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Α. Κουνάδης, Π. Πατσουράκος καὶ Ε. Παπακωνσταντίνου. Σύμβουλος μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Φ. Κρίσπης. Κατασκευή: Κ. Κυριακίδης.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει δύο δημοτικὰ σχολεῖα μὲ 480 μαθητὲς τὸ καθένα καὶ ἕνα μὲ 240, σὲ γήπεδο 10.500 τμ (9 τμ περίπου ἀνὰ μαθητή). Προβλέπονται αἴθουσες διδασκαλίας, αἴθουσες φυσικῆς, βιβλιοθῆκες, αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως καὶ διοίκηση γιὰ κάθε σχολεῖο.
Τὸ ὅλο συγκρότημα ἔχει δομηθεῖ μὲ τὴν ἐπανάληψη μιᾶς μονάδας δίδυμων τάξεων. Στὸν ὄροφο βρίσκονται οἱ τάξεις καὶ στὰ ἰσόγεια ἀνοικτοὶ ὑπόστεγοι χῶροι γιὰ τὰ διαλείμματα καὶ χῶροι κοινόχρηστων λειτουργιῶν. Σὲ διάφορα ἐπίπεδα δημιουργοῦνται βατὰ δώματα γιὰ νὰ αὐξηθεῖ ὁ ἀνὰ μαθητὴ ἐλεύθερος χῶρος. Στὸ κέντρο κάθε σχολείου βρίσκεται ἕνα αἴθριο μὲ κερκίδες γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν παιδιῶν. Μεταξὺ τῶν σχολείων ὑπάρχει ἡ κοινὴ αὐλή.
Ἐργοδότης: Ο.Σ.Κ. Μελέτη 1969-70. Κατασκευὴ 1971-74 (προβλεπόμενη). Ὄγκος κλειστῶν χώρων 15.700 κμ, ὑπόστεγων χώρων 7.000 κμ. Κόστος: 20 ἑκ. δρχ.

1

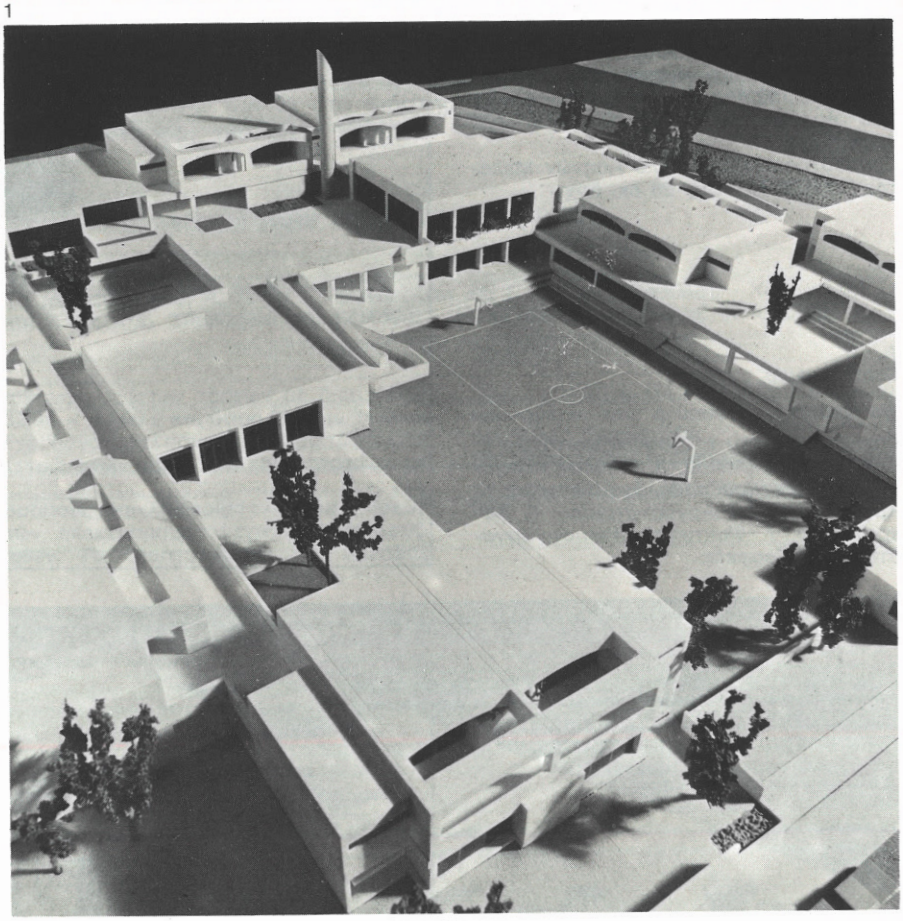

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Αἴθουσες διδασκαλίας, 2. Αἴθριο, 3. Αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, 4. Κοινόχρηστα, 5. Κεντρικὴ αὐλή.

3.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Αἴθουσες διδασκαλίας, 2. Βατὸ δῶμα, 3. Αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, 4. Κοινόχρηστα.

4.
Τομή.

2, 3

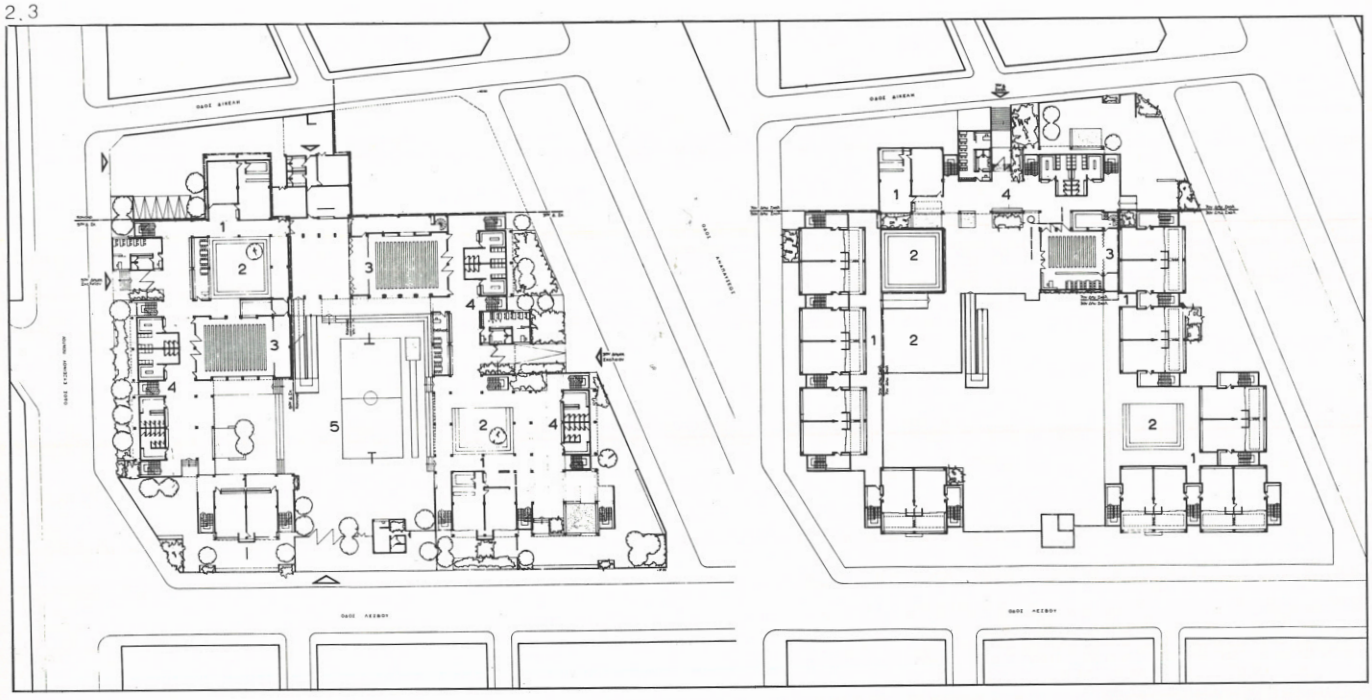

4

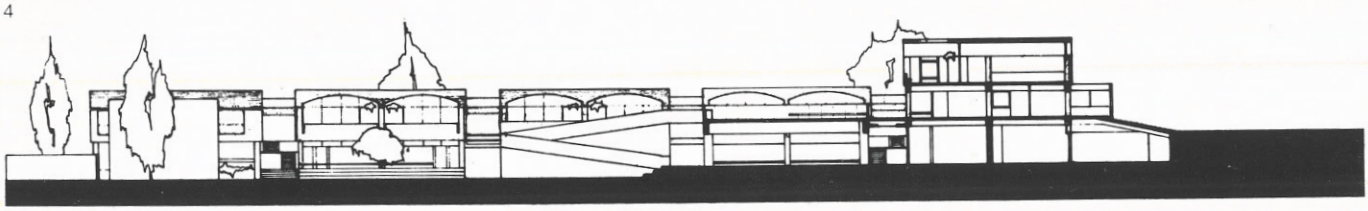

Γυμνάσιο καὶ Λύκειο στὴν Πρώτη, Σέρρες

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Οἰκονομίδης-Δούμπας καὶ Ε. Οἰκονομίδου-Δούμπα.

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι κτίρια, ποὺ συγκοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ στεγασμένους διαδρόμους.
Ἐργοδότης: Ο.Σ.Κ. Μελέτη: 1965. Κατασκευή: 1970-72. Κόστος: 10 ἑκ. δρχ.

1

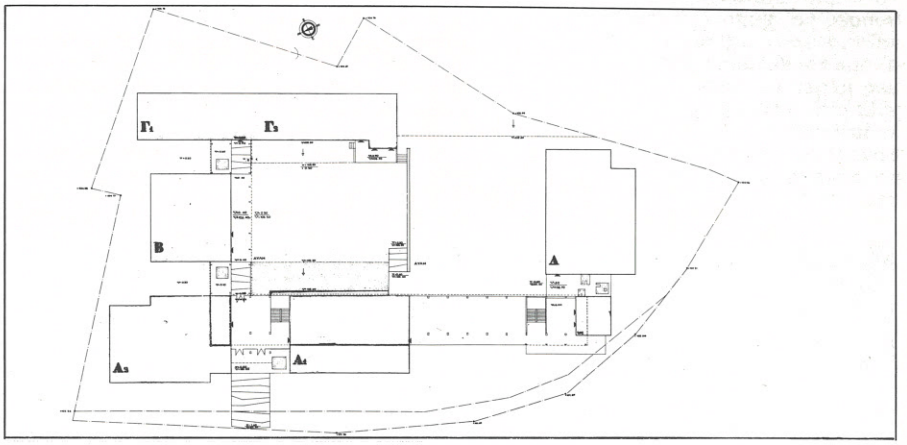

1.
Γενικὴ διάταξη. A_1. Διοίκηση, γυμνάσιο, A_2. Αἴθουσα συγκεντρώσεων, Β. Βιβλιοθήκη, $Γ_1$, $Γ_2$. Λύκειο, Δ. Γυμναστήριο.

2.
Ὄψη στὴν αὐλή.

3.
Κάτοψη ἰσογείου.

2

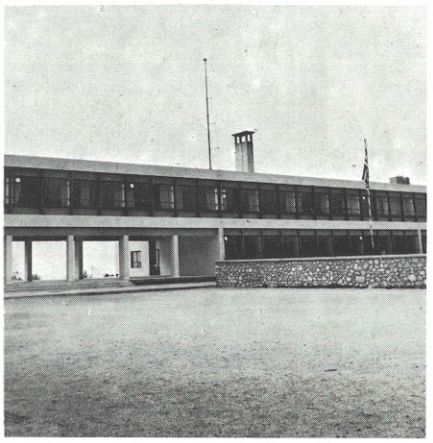

3

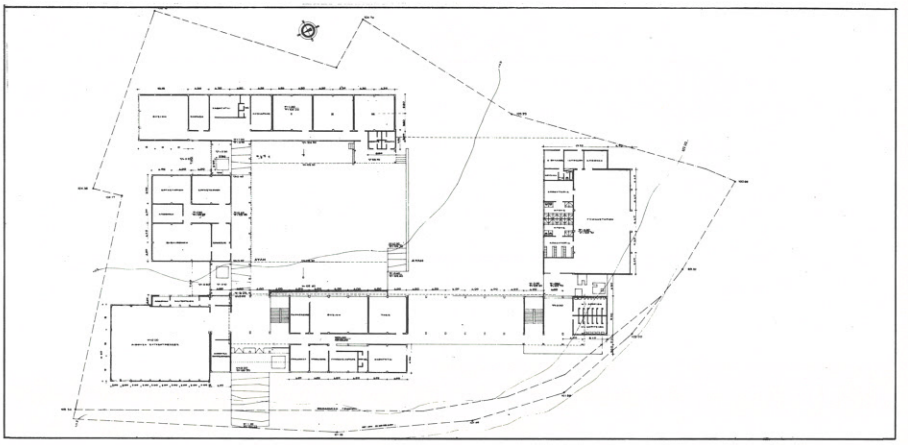

Γυμνάσιο στὸ Μέτσοβο

Ἀρχιτέκτων: Ι. Κοέν. Πολιτικοὶ μηχανικοί, μηχανολόγοι μηχανικοί: Ὑπηρεσία Μελετῶν Ο.Σ.Κ.

Τὸ συγκρότημα εἶναι διόροφο. Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται τρεῖς αἴθουσες διδασκαλίας, οἱ αἴθουσες φυσικῆς καὶ χημείας, ἡ αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, ἡ βιβλιοθήκη καὶ κλειστοὶ καὶ ὑπαίθριοι χῶροι διαλειμμάτων. Στὸν ὄροφο τοποθετοῦνται ἑπτὰ αἴθουσες διδασκαλίας. Ἡ κυκλοφορία γίνεται μὲ κλειστοὺς διαδρόμους.
Ἐργοδότης: Ο.Σ.Κ. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: ὑπὸ δημοπράτηση. Κόστος: 11 ἑκ. δρχ.

1

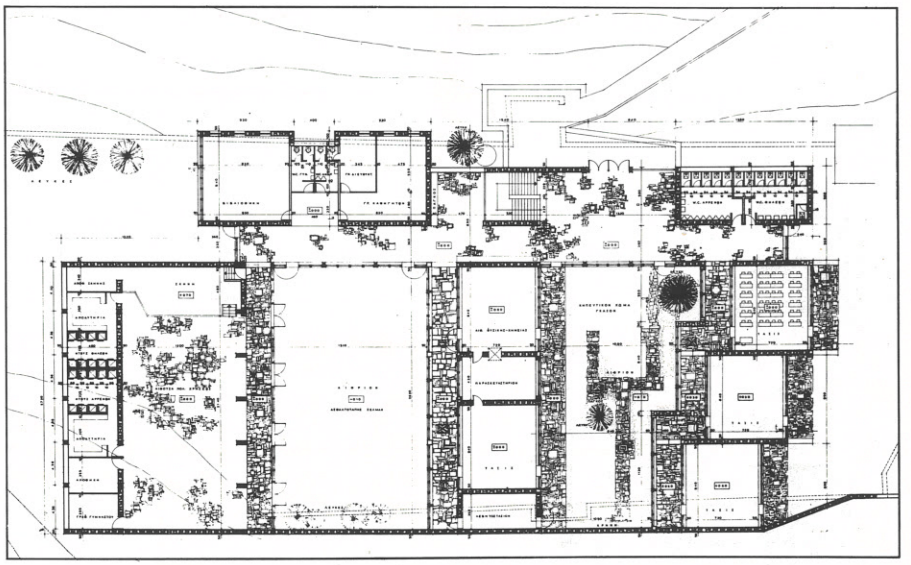

1.
Κάτοψη ἰσογείου.

2.
Τομή.

2

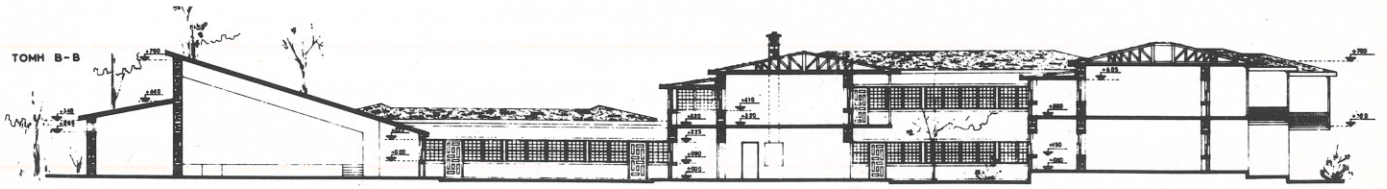

Γυμνάσιο στὸ Χαλάνδρι

Ἀρχιτέκτων: Π. Κουνάδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Κουνάδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Σιμόπουλος. Κατασκευή: Inbeton ΕΠΕ.

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερεις αἴθουσες καὶ χώρους ὑγιεινῆς στὸ ἰσόγειο καὶ τέσσερεις αἴθουσες καὶ γραφεῖα στὸν α΄ ὄροφο. Κατασκευάστηκε σὲ 65 ἐργάσιμες μέρες μὲ προκατασκευασμένα στοιχεῖα ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα καὶ εἶναι λυόμενο.
Ἐργοδότης: Σ. Ζαγοραῖος. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1973. Ἐπιφάνεια: 498 τμ. Ὄγκος: 1894 κμ. Κόστος: 1,6 ἑκ. δρχ.

1.
Κάτοψη ἰσογείου καὶ α΄ ὀρόφου.

2.
Γενικὴ ἄποψη.

3.
Τομή.

1

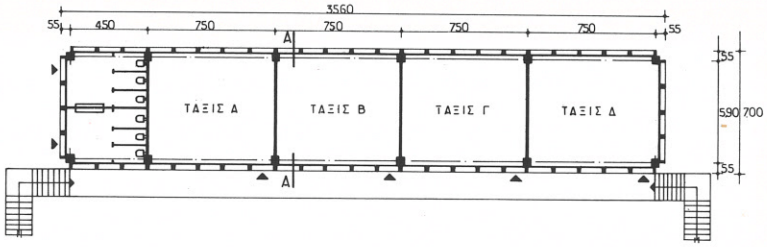

2

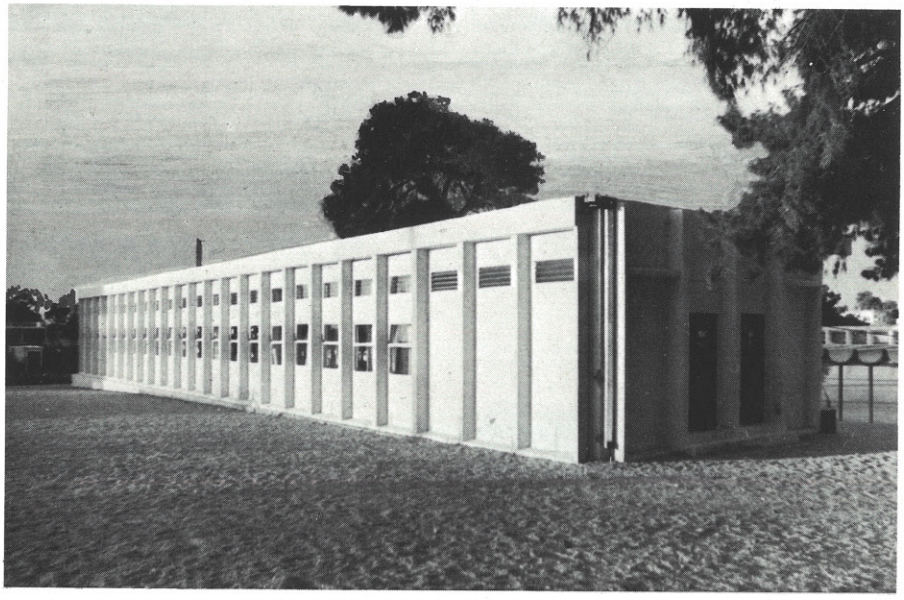

3

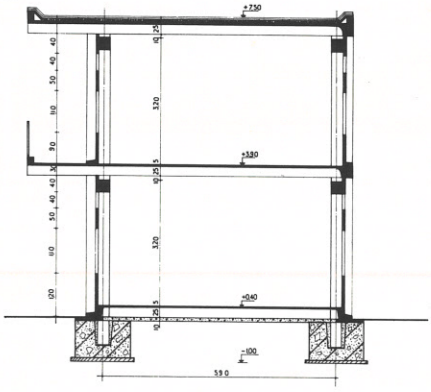

Νηπιαγωγεῖο στὴν Πεντέλη

Ἀρχιτέκτων: Π. Κουνάδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Κουνάδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Σιμόπουλος. Κατασκευή: Inbeton ΕΠΕ.

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο αἴθουσες, γραφεῖο καὶ χώρους ὑγιεινῆς. Κατασκευάστηκε σὲ 30 ἐργάσιμες μέρες μὲ προκατασκευασμένα στοιχεῖα ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα.
Ἐργοδότης: Ε. Ἡλιοπούλου. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1973. Ἐπιφάνεια: 131 τμ. Ὄγκος: 524 κμ. Κόστος: 1 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη.

3.
Τομή.

1

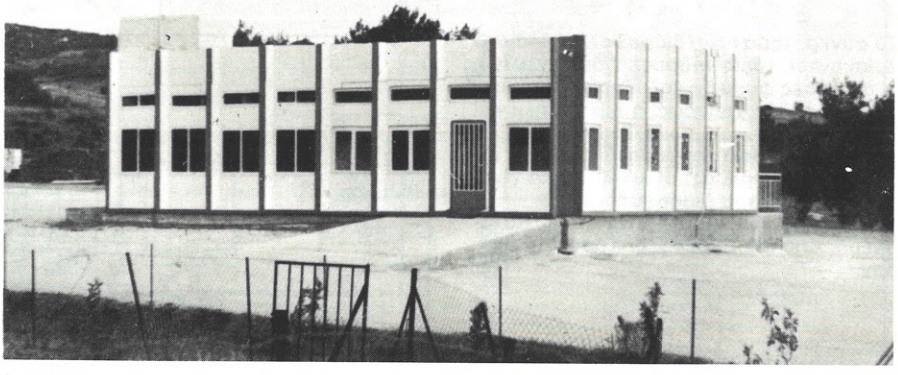

2

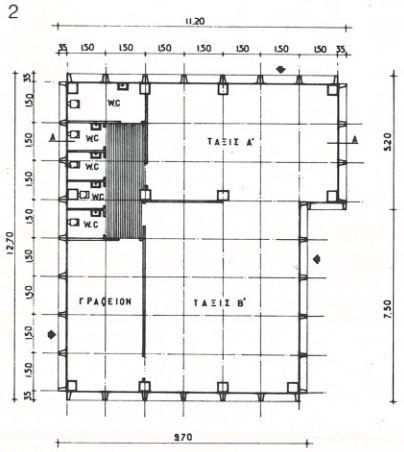

3

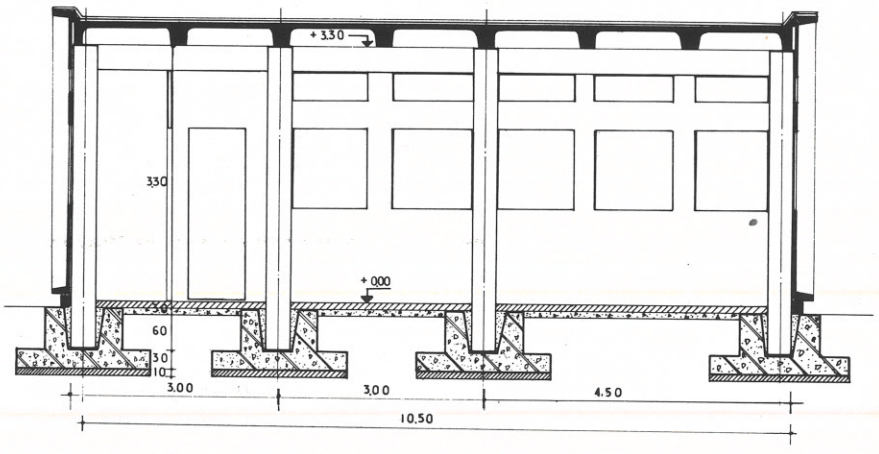

Φοιτητικὴ Ἑστία στὰ Ἰωάννινα

Ἀρχιτέκτονες: Ν. Βαλσαμάκης καὶ Μυρτὼ Κωστίκα. Πολιτικοὶ μηχανικοί: ΟΓΕΜ (Β. Ἀμπακούμκιν, Π. Ἀμπουσελάμ, Χ. Κωστίκας). Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλᾶκος. Κατασκευή: Ἔργα Ἑλλάδος Α.Ε.

Ἡ Ἑστία περιλαμβάνει 470 μονόκλινα δωμάτια (264 γιὰ φοιτητὲς καὶ 206 γιὰ φοιτήτριες), αἴθουσα συγκεντρώσεων γιὰ 600 ἄτομα μὲ σκηνή, ἐστιατόριο 400 ἀτόμων καὶ κλειστὴ αἴθουσα παιχνιδιῶν μὲ θερμαινόμενη πισίνα.

Ἕνας κεντρικὸς πυρήνας στεγάζει τὶς κοινόχρηστες λειτουργίες. Λόγω τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους τὸ κτίριο εἶναι μονόροφο ἀπὸ τὴ βορινὴ πλευρὰ (πλευρὰ εἰσόδου) καὶ τριόροφο ἀπὸ τὴ νότια. Στὸ κτίριο φτάνει κανεὶς διασχίζοντας μιὰ αὐλή, ὅπου ἔχει διαμορφωθεῖ καὶ ἕνα μικρὸ ὑπαίθριο θέατρο.

Λόγω τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς οἱ φοιτητὲς σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν ἀνεβαίνουν ἢ κατεβαίνουν πάνω ἀπὸ δύο ὀρόφους, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀνελκυστῆρες γιὰ τοὺς φοιτητές. Ὑπάρχει μόνο ἕνας ὑπηρεσιακὸς ἀνελκυστήρας σὲ κάθε πτέρυγα.

Οἱ χῶροι μεταξὺ τῶν πτερύγων τῶν ὑπνοδωματίων διαμορφώθηκαν σὲ μικρὲς αὐλές. Ἡ κατοικία τοῦ διευθυντῆ τῆς Ἑστίας διαμορφώθηκε χωριστά, μὲ ἀνεξάρτητο κῆπο.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1973-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 95 ἑκ. δρχ.

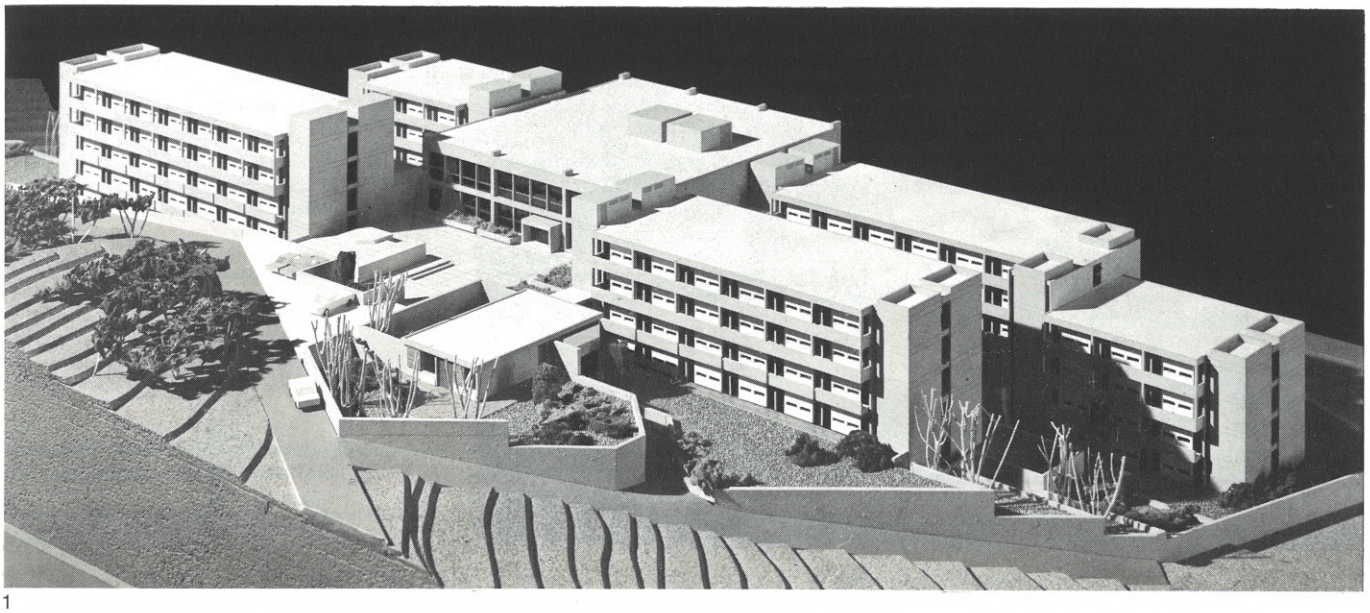

1
2

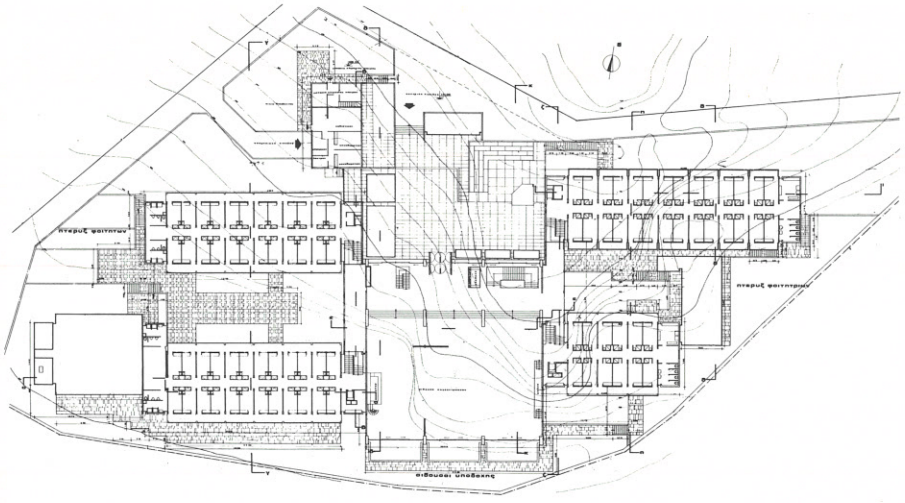

3

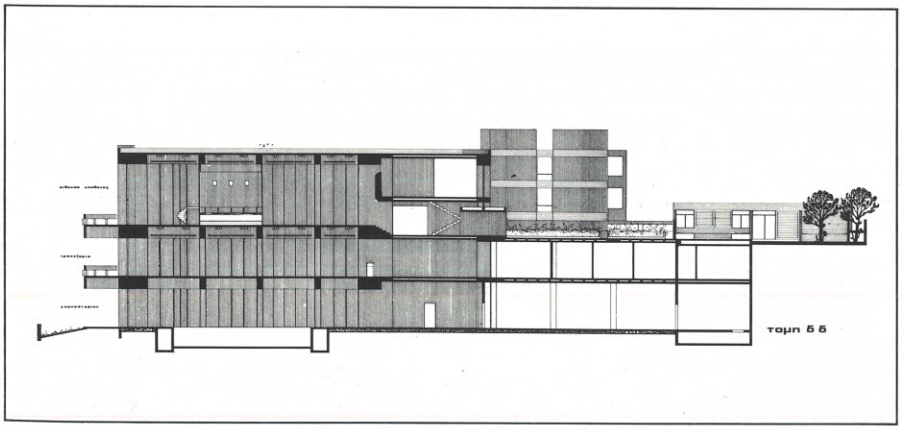

1.
Βορινὴ ὄψη. Εἴσοδος.

2.
Κάτοψη στάθμης εἰσόδου.

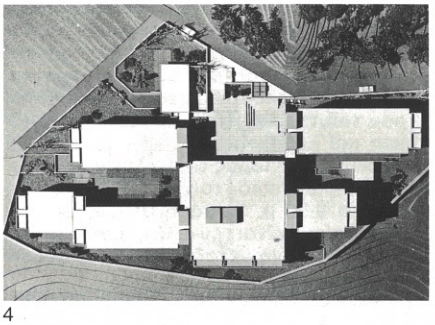

4

3.
Τομή.

4.
Τοπογραφικό.

Ἐπέκταση Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Σ. Μολφέσης. Πολιτικὸς μηχανικός: Β. Βαβαρούτας, Μηχανολόγος μηχανικός: Ι. Λελούδας. Κατασκευή: Ε. Λιόσης, πολιτικὸς μηχανικός.

Ἡ ἐπέκταση περιλαμβάνει ἰσόγειο, δύο ὀρόφους καὶ ἐσοχὴ (ἰσόγειο: ἀμφιθέατρο 400 θέσεων, ὄροφοι: 6-8 τάξεις ὁ καθένας μὲ δυνατότητα ἀλλαγῆς τῶν διαστάσεων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τους, ἐσοχή: φωτογραφικὰ καὶ χημικὰ ἐργαστήρια, αἴθουσα προβολῶν 40 θέσεων, γραφεῖα ἐκπαιδευτικοῦ τμήματος Ἰνστιτούτου καὶ ἕνας ξενώνας). Ἐργοδότης: Γαλλικὴ Κυβέρνηση. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1974-75 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 10.000 κμ. Κόστος 20 ἑκ. δρχ.

1

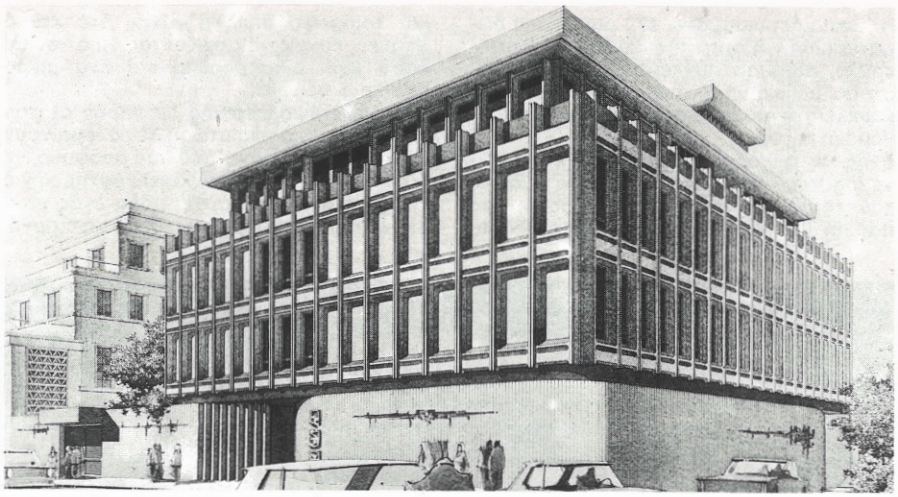

2

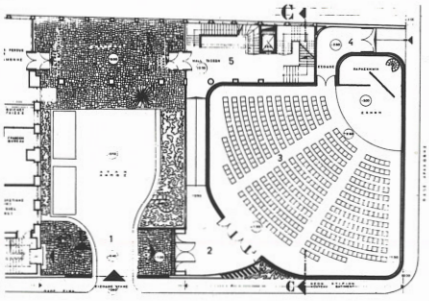

3

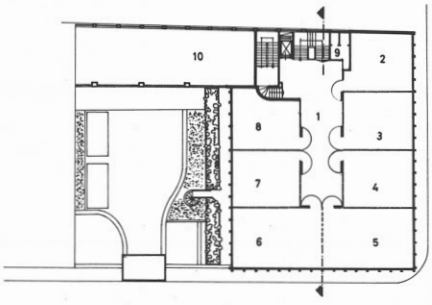

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Αὐλή, 2. Εἴσοδος, 3. Ἀμφιθέατρο, 4. Βοηθητικὴ ἔξοδος, 5. Εἴσοδος τάξεων.

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Προθάλαμος, 2-8. Τάξεις, 9. Τουαλέτες, 10. Ὑπάρχον κτίριο.

Ἀστεροσκοπεῖο στὸ Κρυονέρι Κορινθίας

Ἀρχιτέκτονες: Δ. Μαραβέας καὶ Α. Μαραβέα-Τομαρᾶ. Πολιτικὸς μηχανικός: Η. Μωραλόγλου. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Β. Μουσταφέρης.

Τὸ κτίριο θὰ στεγάσει ἕνα κατοπτρικὸ τηλεσκόπιο 1,2 μ.
Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται ἡ εἴσοδος καὶ χῶροι διαμονῆς τῶν ἀστρονόμων, ποὺ λόγω τῶν συχνῶν παρατηρήσεων θὰ μένουν στὸ κτίριο· στὸν α΄ ὄροφο: γραφεῖα, σκοτεινὸς θάλαμος καὶ θάλαμος παρατηρήσεων· στὸν β΄ ὄροφο: χῶρος παρατηρήσεων καὶ τὸ τηλεσκόπιο· στὸ ὑπόγειο: ἐργαστήριο ἀλουμινώσεως τοῦ κατόπτρου τοῦ τηλεσκοπίου, ἐργαστήριο, ἀποθῆκες καὶ λεβητοστάσιο.
Ὁ φέρων ὀργανισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ κυκλικὸ περιμετρικὸ τοιχίο μὲ ἐσωτερικὴ διάμετρο 9.00 μ. Ἡ βάση στηρίξεως τοῦ τηλεσκοπίου εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη γιὰ τὴν ἀποφυγὴ μεταδόσεως κραδασμῶν στὸ τηλεσκόπιο.
Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἀστεροσκοπεῖο Ἀθηνῶν. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: ὑπὸ δημοπράτηση. Κόστος: 3 ἑκ. δρχ.

1

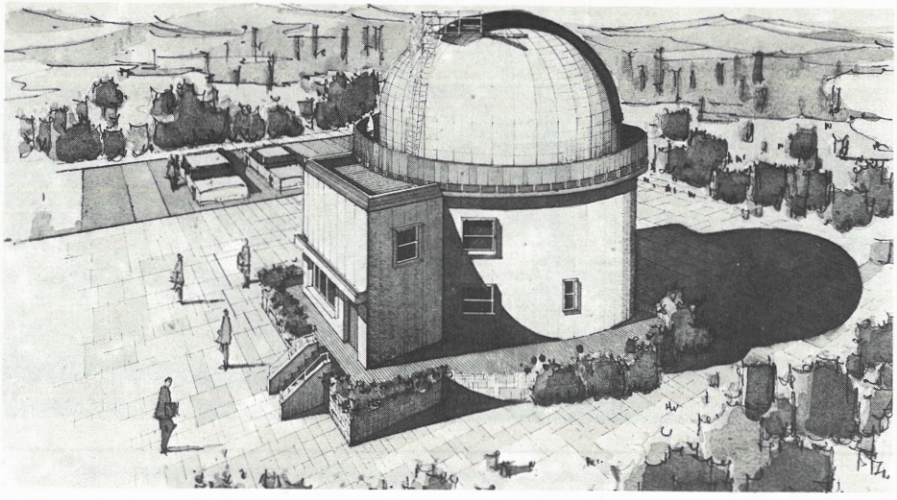

2

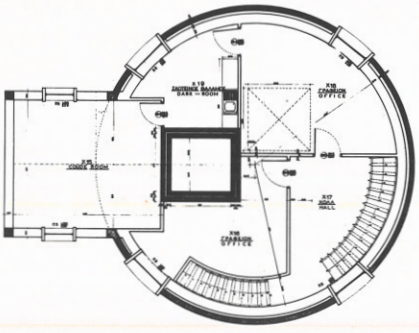

3

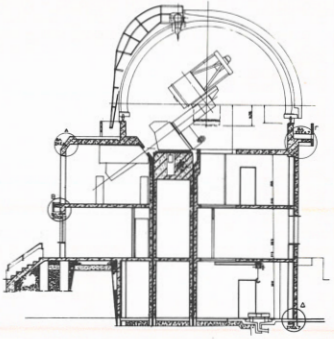

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ὀρόφου.

3.
Τομή.

Πνευματικὸ κέντρο στὸν Πειραιὰ

Ἀρχιτέκτων: Ι.Σ. Λιάπης. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Μπαϊρακτάρης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Κοτζάμπασης. Κατασκευή: Ε. Μαλτέζος Ε.Π.Ε.

Τὸ κέντρο περιλαμβάνει: χώρους ἐκθέσεων σὲ τρία ἐπίπεδα, συνολικοῦ ἐμβαδοῦ 1800 τμ, ποὺ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ κεκλιμένα ἐπίπεδα, ἀμφιθέατρο 400 θέσεων γιὰ διαλέξεις, προβολές, θεατρικὲς παραστάσεις, μουσικὲς ἐκδηλώσεις κἄ, βιβλιοθήκη καὶ δισκοθήκη, ξενῶνες καλλιτεχνῶν, γραφεῖα διοικήσεως, ὑπαίθριους χώρους ἐκθέσεων καὶ κῆπο, καὶ ἀναψυκτήριο.
Ἐργοδότης: ''Ἵδρυμα Ἀλεξάνδρου Ζαχαρίου''. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευὴ 1972-74 (προβλεπόμενη). Κόστος: 18 ἑκ. δρχ.

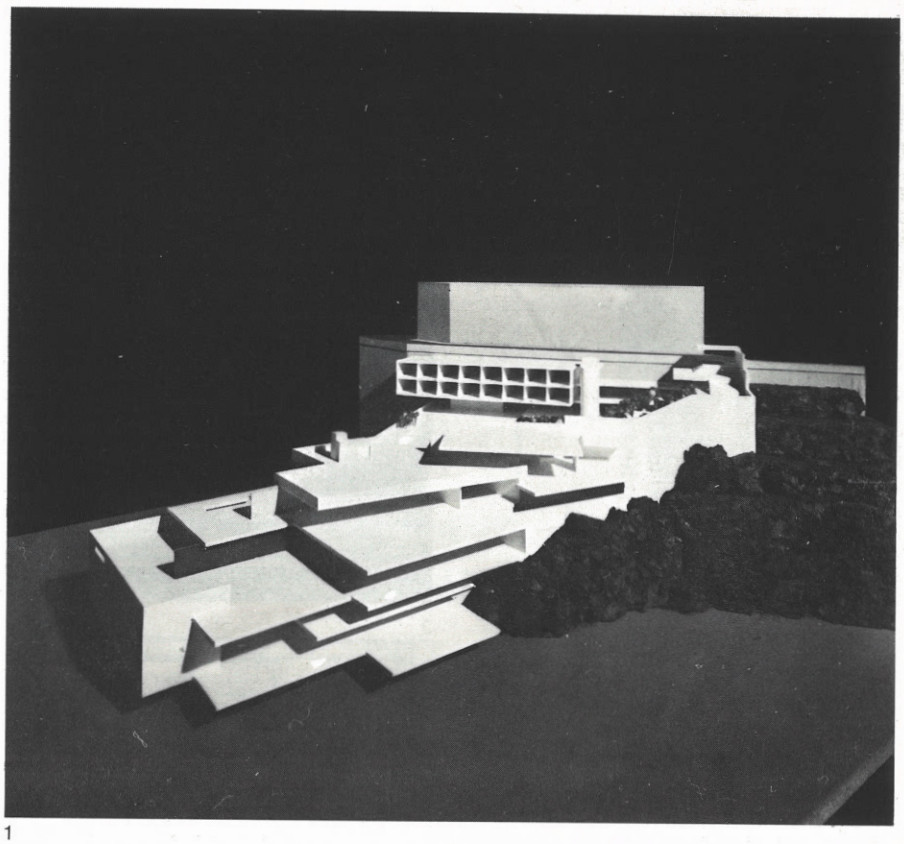

1

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου (β΄ ἐπίπεδο). Ἀμφιθέατρο καὶ χῶροι ἐκθέσεων.

3.
Κάτοψη γ΄ ὀρόφου (δ΄ ἐπίπεδο). Βιβλιοθήκη, δισκοθήκη καὶ ἀναψυκτήριο.

4.
Τομή.

2,3

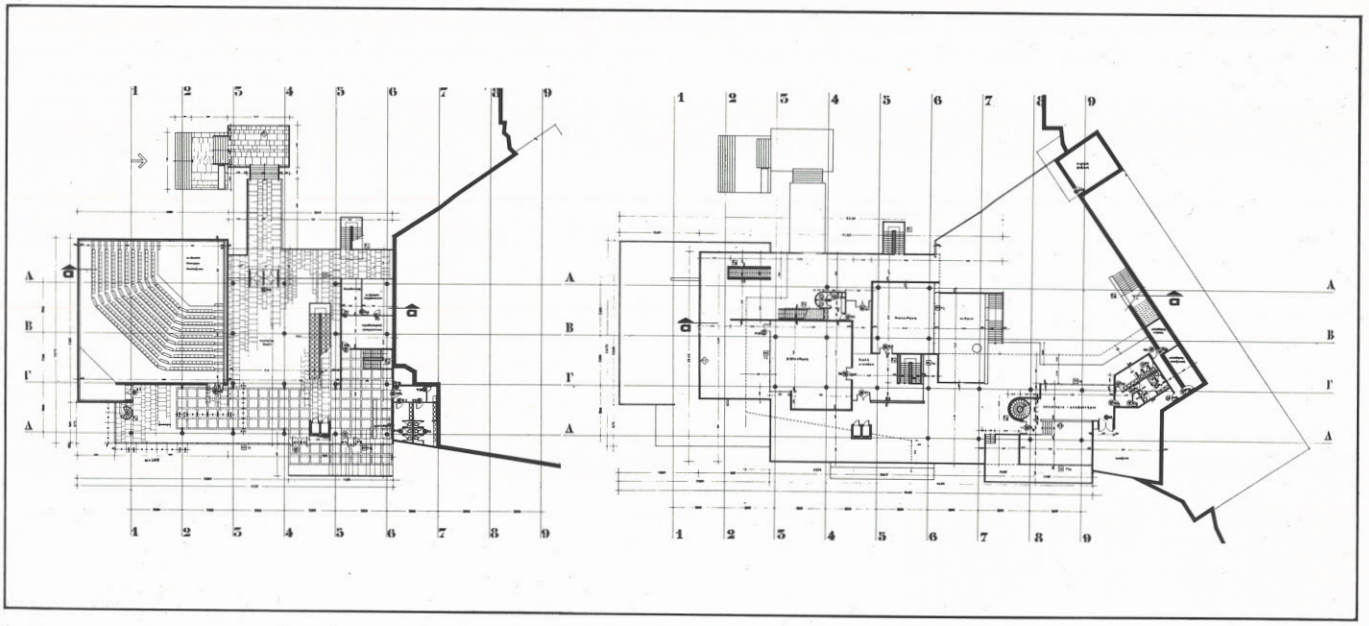

4

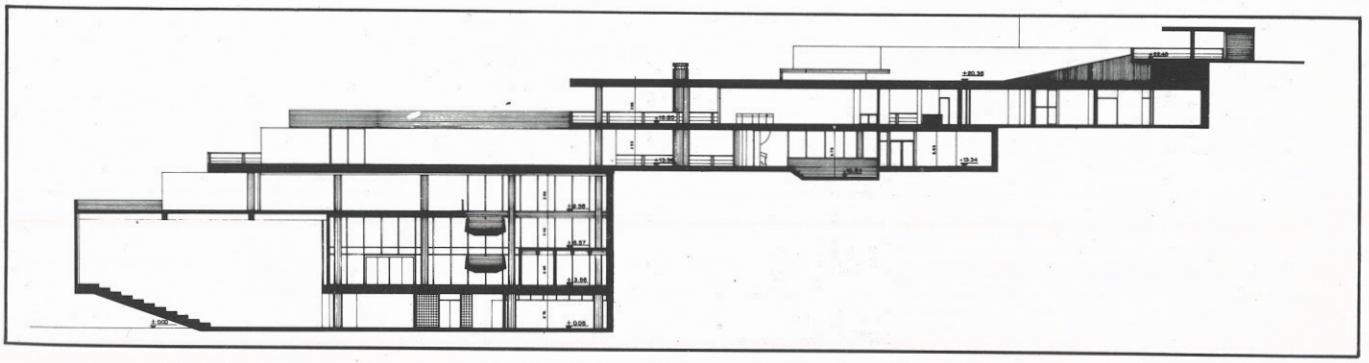

Πνευματικό-κοινωνικὸ κέντρο στὸν Οἰκισμὸ Παπάγου

Ἀρχιτέκτων: Ν. Μιχόπουλος. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Μπρατόπουλος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Μ. Κανταρτζόπουλος. Κατασκευή: Ν. Γκιώνης καὶ Γ. Γεροσίδερης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ κτίριο περιλαμβάνει κινηματοθέατρο 600 θέσεων, αἴθουσα βιβλιοθήκης καὶ διαλέξεων, αἴθουσα πολλαπλῶν χρήσεων μὲ χώρους μαγειρείων, γραφεῖα, Τράπεζα, Ταχυδρομεῖο καὶ καταστήματα. Τὸ δῶμα διαμορφώθηκε σὲ θερινὸ κινηματογράφο καὶ ἀναψυκτήριο.
Ἐργοδότης: Ταμεῖο Ἀλληλοβοηθείας Στρατοῦ Ξηρᾶς. Μελέτη: 1968-69. Κατασκευή: 1970-72. Ὄγκος: 12.000 κμ. Κόστος: 16 ἑκ. δρχ.

1

2

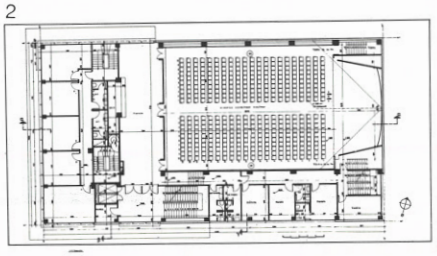

3

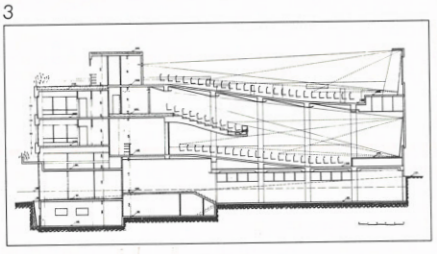

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη α΄ ὀρόφου.

3.
Τομή.

Μικρὸ θερινὸ κέντρο μελετῶν στὸ Κατηχῶρι Πηλίου

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Μπίτσιος, Ν. Πετριόλι καὶ Φ. Παπαγεωργίου. Πολιτικὸς μηχανικός: Π. Μπουλιγαράκης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ι. Πριτάντκο. Κατασκευή: Γ. Κουκούλης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ κέντρο θὰ φιλοξενεῖ Ἕλληνες καὶ ξένους μελετητὲς ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς χώρους διημερεύσεως, βιβλιοθήκη καὶ ἕξι ξενῶνες-πουδαστήρια.
Τὸ Κατηχῶρι καταστράφηκε κατὰ τὰ δύο τρίτα ἀπὸ ἐμπρησμὸ στὴν περίοδο τῆς φασιστικῆς κατοχῆς καὶ σήμερα ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἰσόγεια μικρόσπιτα σύγχρονης κατασκευῆς. Ἡ διάσπαση τοῦ κτιρίου σὲ μικρότερους ὄγκους κρίθηκε σκόπιμη γιὰ νὰ ὑπάρχει μορφολογικὴ σύνδεση μὲ τὸ περιβάλλον.
Ἐργοδότης: Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἑταιρία. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-74 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 2.000 κμ. Κόστος: 4 ἑκ. δρχ.

1

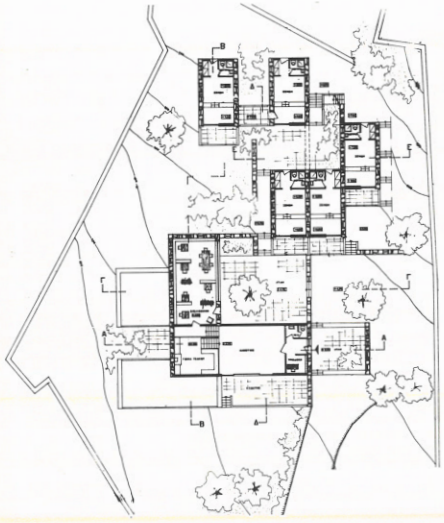

2

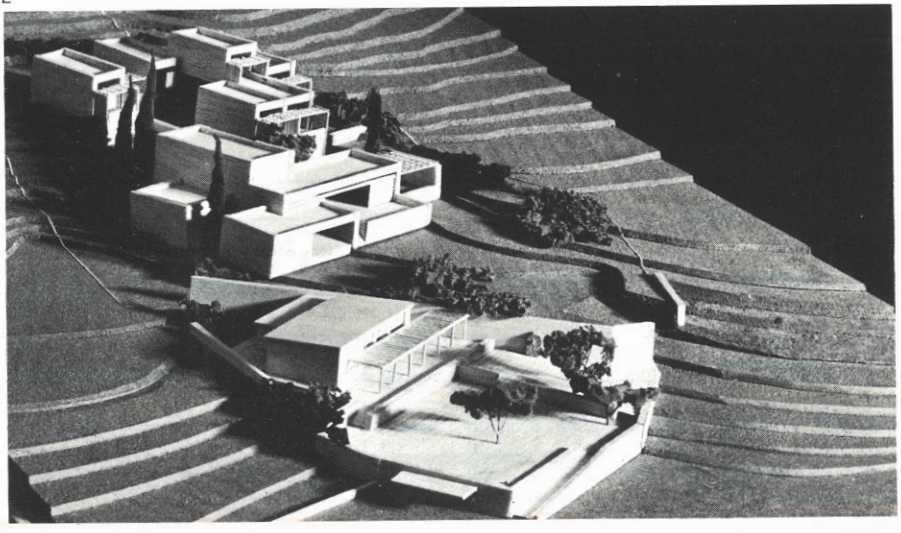

1.
Κάτοψη.

2.
Γενικὴ ἄποψη.

Δημοτικὸ Θέατρο στὴν Κέρκυρα

Ἀρχιτέκτων: Π.Α. Σακελλάριος. Πολιτικὸς μηχανικός: Ν. Τερζῆς.

Τὸ θέατρο ἔχει 800 θέσεις καὶ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ ὄπερα, πρόζα, συναυλίες καὶ διαλέξεις. Σὲ χωριστὴ τριόροφη πτέρυγα τοῦ κτιρίου βρίσκονται τὰ γραφεῖα τῆς διοικήσεως, τὰ καμαρίνια καὶ τὸ ἐργαστήριο κατασκευῆς τῶν σκηνικῶν. Μορφολογικὰ τὸ κτίριο προσαρμόστηκε στὶς κερκυραϊκὲς παραδόσεις καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ὁδοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, στὴν προέκταση τῆς ὁποίας βρίσκεται.
Ἐργοδότης: Δῆμος Κερκυραίων. Μελέτη 1962. Κατασκευή: 1963-74. Ὄγκος: 26.800 κμ. Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1

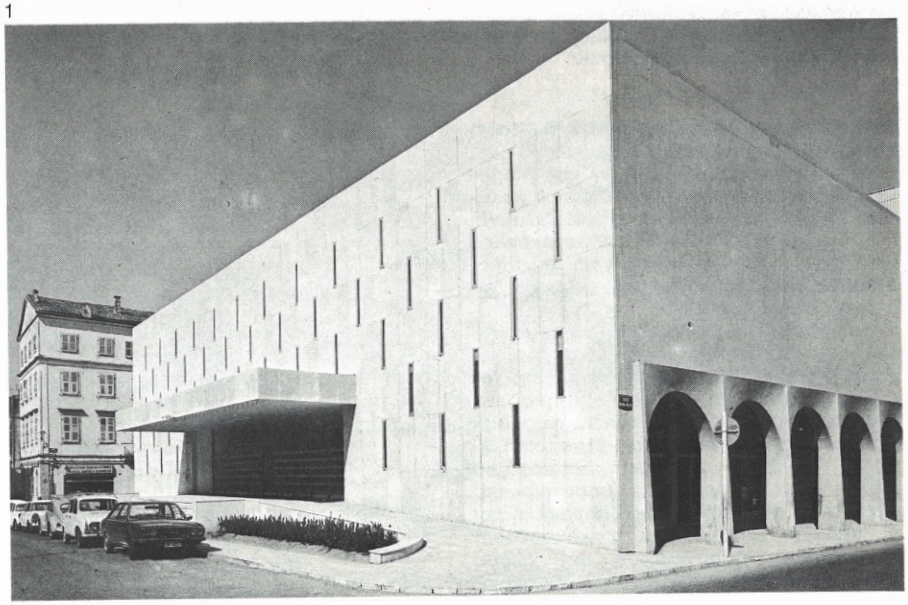

1.
Εἴσοδος τοῦ θεάτρου.

2.
Κάτοψη πλατείας.

3.
Κάτοψη ἐξώστη.

4.
Τομή.

2

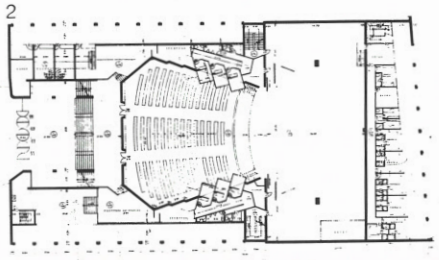

3

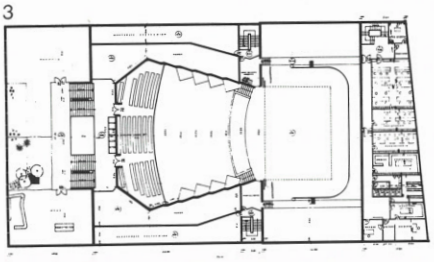

4

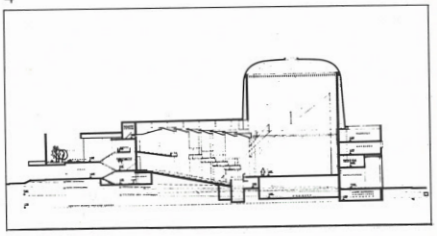

Κτίρια παραγωγῆς προγραμμάτων ΕΙΡΤ στὴν Ἁγ. Παρασκευὴ

Ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Ν. Βαλσαμάκης καὶ Σ. Μολφέσης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Μ. Ἀρώνης, Γ. Δρέττας καὶ Γ. Καρλαύτης. Σύμβουλος διακοσμήσεως: Μ. Κατζουράκης. Ἀρχιτέκτονες τοπίου: Μ. καὶ R. Adams. Ἐπίβλεψη: Π. Μαγκλάρας, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: ΕΤΕ Α.Ε.

Τὸ τμῆμα τοῦ συγκροτήματος ποὺ περιλαμβάνει τὰ κτίρια παραγωγῆς προγραμμάτων ραδιοφωνίας καὶ τηλεοράσεως, κατασκευῆς σκηνικῶν καὶ τὸν σταθμὸ αὐτοκινήτων ἔχει κατασκευαστεῖ. Ὑπολείπεται τὸ τετραόροφο κτίριο γραφείων κατὰ μῆκος τῆς λεωφ. Μεσογείων. Τεχνικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ μονώσεις καθὼς καὶ ἡ ρύθμιση τοῦ χρόνου ἀντηχήσεως τῶν αἰθουσῶν.
Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας καὶ Τηλεοράσεως. Μελέτη: 1963-72. Κατασκευή: 1969-73. Κόστος: 450 ἑκ. δρχ.

1

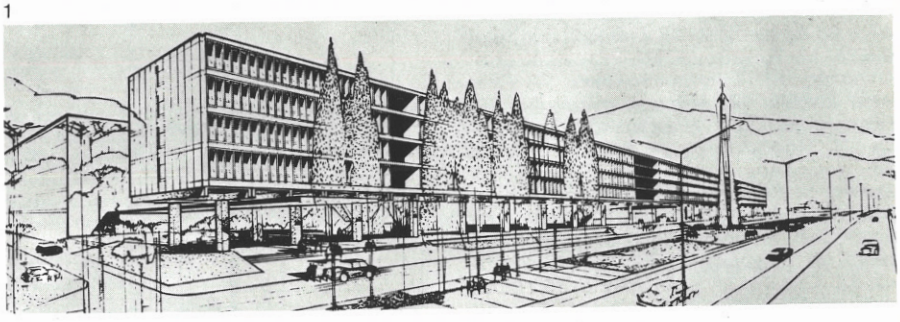

2

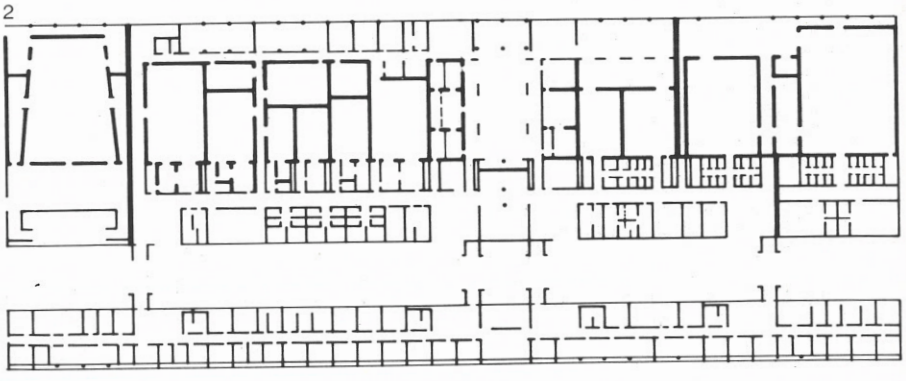

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη α΄ ὀρόφου.

3.
Τομή.

3

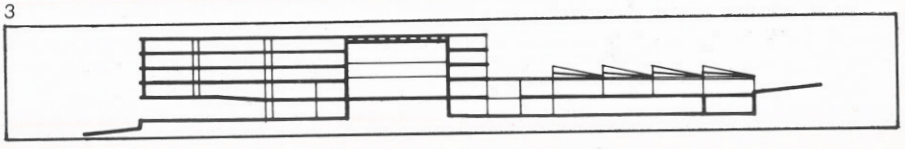

2. Νοσοκομεῖα

Διαγνωστικὸ καὶ Θεραπευτικὸ Κέντρο στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Ρ. Κουτσούρης. Σύμβουλος νοσοκομειολόγος: D. Goldfinch. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Π. Δέδες. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλᾶκος. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Ἐπιμέλεια ἐσωτερικῶν χώρων: Λ. Κούτση. Κατασκευή: Σ. Μπενᾶς, ἀρχιτέκτων, Α. Ἠλιόπουλος, πολιτικὸς μηχανικός, Γνώμων ΑΕ, Δομὴ ΑΕ. Ἐπίβλεψη: Σ. Χατζηστεφάνου, πολιτικὸς μηχανικὸς καὶ Π. Τσακελίδης, ἀρχιτέκτων.

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα δεκαόροφο τμῆμα μὲ δωμάτια ἀσθενῶν (ἐννέα τυπικοὶ ὄροφοι μὲ 34 κλίνες καὶ δύο κλίνες ἀπομονώσεως ὁ καθένας καὶ ἕνας ὄροφος πολυτελείας), δῶμα (ἑστιατόριο καὶ δωμάτια διανυκτερεύσεως ἰατρῶν καὶ νοσοκόμων) καὶ πέντε ὀρόφους (ἄνω ἰσόγειο: κεντρικὴ εἴσοδος, ὑποδοχή, διοίκηση, τμήματα χειρουργείων, μαιευτηρίου, ἐντατικῆς παρακολουθήσεως καὶ τεχνητοῦ νεφροῦ· ἰσόγειο: ἀνεξάρτητο τμῆμα ταχείας διαγνώσεως (check up) μὲ τὴ βοήθεια ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ· κάτω ἰσόγειο: τμήματα α΄ βοηθειῶν, κοβαλτίου, ἰσοτόπων, φυσιοθεραπείας καὶ ὑδροθεραπείας, ἐξωτερικὰ ἰατρεῖα, κεντρικὸ μαγειρεῖο, ἑστιατόριο προσωπικοῦ, πλυντήρια, ἀποστείρωση, φαρμακεῖο, νεκροτομεῖο καὶ παρεκκλήσιο· α΄ ὑπόγειο: ἀποδυτήρια, μηχανοστάσιο κλιματισμοῦ, ἀποστείρωση καὶ χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων· β΄ ὑπόγειο: χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων).
Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό, πλῆρες σύστημα ἐσωτερικῶν ἐπικοινωνιῶν καὶ ταχυδρομεῖο μὲ πεπιεσμένο ἀέρα.
Ἐργοδότης: Διαγνωστικὸ καὶ Θεραπευτικὸ Κέντρο Ἀθηνῶν Ὑγεία Α.Ε. Μελέτη: 1970-72. Κατασκευή: 1972-74 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 80.000 κμ. Κόστος: 300 ἑκ. δρχ.

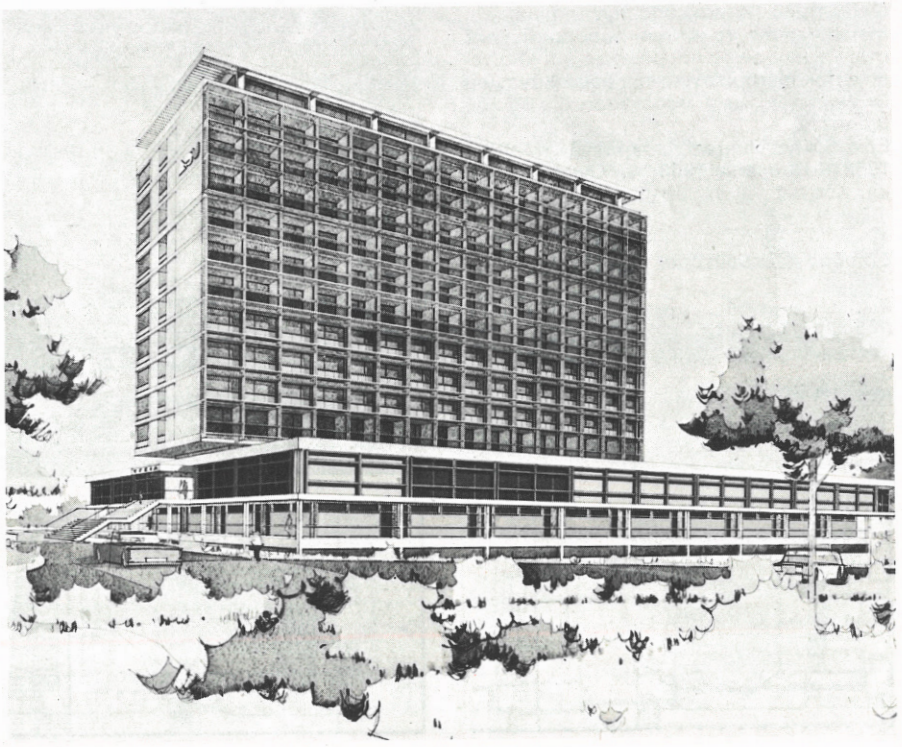

1

2

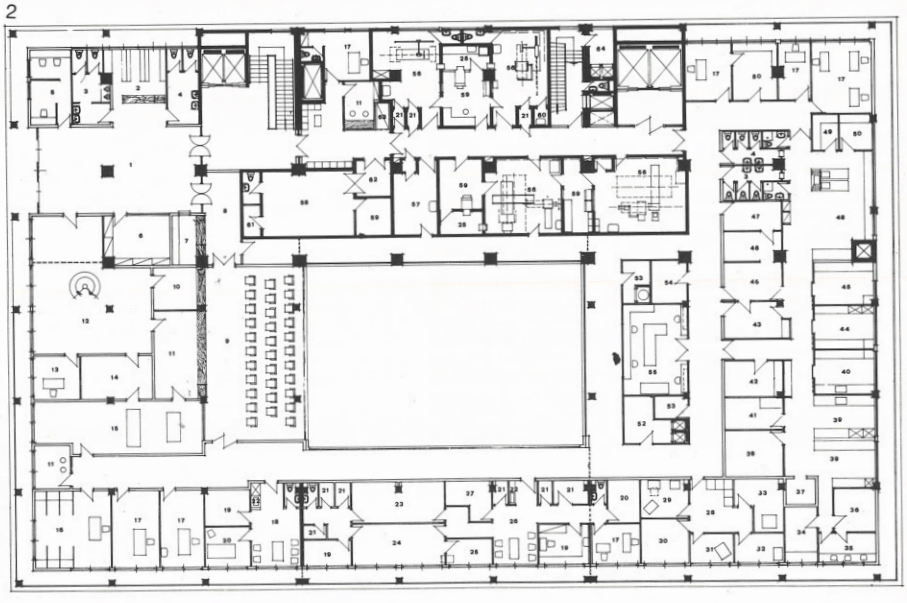

3

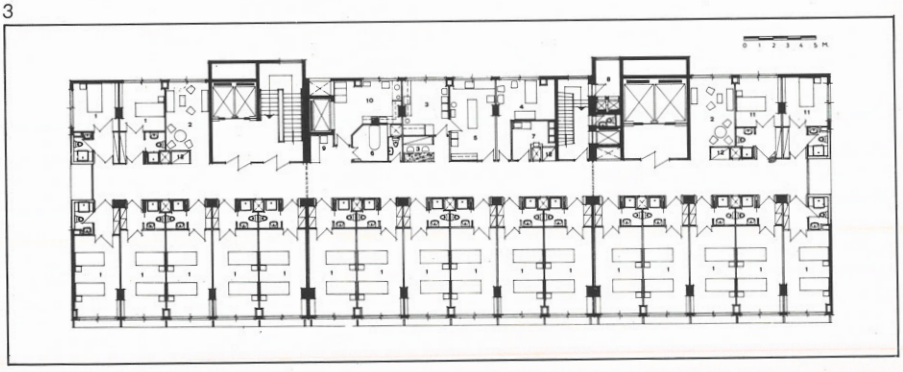

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος, 2. Ἱματιοθήκη, 3, 4. Τουαλέτες, 5. Κουρεῖο, 6. Κατάστημα, 7. Ἔλεγχος εἰσερχομένων, 8. Εἴσοδος τμήματος ταχείας διαγνώσεως, 9. Αἴθουσα ἀναμονῆς, 10. Ταμεῖο, 11. Ἀδελφές, 12. Λογιστήριο, 13. Γραφεῖο ὑποδιευθυντῆ, 14. Ἀρχεῖο, 15. Ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστής, 16. Ἐρωτηματολόγιο, 17. Γραφεῖα ἰατρῶν, 18. Αἴθουσα ἀναμονῆς, 19. Ἐξεταστήριο, 20. Ἠλεκτροκαρδιογράφημα, 21. Ἀποδυτήρια, 22. Λήψη γλυκόζης, 23. Ἀνθρωπομετρία, 24. Ἀκτίνες Χ, 25. Σκοτεινὸς θάλαμος, 26. Αἴθουσα ἀναμονῆς, 27. Θερμογραφία, 28. Αἴθουσα ἀναμονῆς, 29. Ἔλεγχος ἀκοῆς, 30. Ὀδοντοϊατρικό, 31. Τονομετρία, 32. Καρδιοαγγειακό, 33. Ὀπτικό, 34. Καλλιέργεια, 35. Παρασκευαστήριο, 36. Ἀποστείρωση, 37. Ψυγεῖο, 38. Μικροβιολογικὸ ἐργαστήριο, 39. Αἱματολογικὸ ἐργαστήριο, 40. Τράπεζα αἵματος, 41. Σκοτεινὸς θάλαμος, 42. Τεχνικὸ ἐργαστήριο, 43. Συγκέντρωση αἵματος, 44. Ὁρμονολογικό, 45. Οὐροχημεῖο, 46. Δωμάτιο αἱμοδοσίας, 47. Ἀναμονὴ αἱμοδοτῶν, 48. Βιοχημικο-χημικοπαθολογικό, 49. Ζυγός, 50. Μικρὸς αὐτοαναλυτής, 51. Κυτταρολογικό, 52. Καθαρά, 53. Ἀκάθαρτα, 54. Λήψη αἵματος, 55. Αὐτοαναλυτὴς καὶ Coulter, 56. Ἀκτίνες, 57. Ἐγκεφαλογραφία -μαστογραφία, 58. Ἀγγειογραφία, 59. Χῶρος ἐλέγχου, 60. Διάλυση βαρίου, 61. Ἐργαστήριο, 62. Προετοιμασία, 63. Φωλεά, 64. Ἄπλυτα.

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Δωμάτια ἀσθενῶν, 2. Αἴθουσες ἀναμονῆς, 3. Ἀδελφὲς, 4. Γραφεῖο ἰατρῶν, 5. Δωμάτιο θεραπείας ὀρόφου, 6. Λουτρὸ θεραπείας ὀρόφου, 7. Σκοραμίδες, 8. Χῶρος ἁπλύτων, 9. Φωλεὰ φορείων, 10. Ὀφὶς ὀρόφων, 11. Ἀπομόνωση, 12. Λινά.

3. Κτίρια ἐξυπηρετήσεως τῶν μεταφορῶν

Ἀεροδρόμιο Κερκύρας

Ἀρχιτέκτονες: Π.Α. Σακελλάριος, Χ. Σενκόφσκυ, Ε. Σακελλαρίου-Σενκόφσκυ καὶ Κ. Σακελλαρίου-Καμπάνη. Μελέτες πολιτικοῦ μηχανικοῦ: Τεχνικὸ γραφεῖο Ζ. Ναχνικιάν. Ἠλεκτρολόγοι-μηχανολόγοι μηχανικοί: Φ. Λοΐζος καὶ Χ. Δημητριάδης. Ἀποστραγγίσεις, διάδρομοι προσγειώσεως: Μ. Ἀρώνης, Γ. Δρέττας, Γ. Καρλαύτης, πολιτικοὶ μηχανικοί. Κατασκευή: Σφαίρα ΑΕ.

Ἡ μελέτη τοῦ ἀεροδρομίου δημοσιεύτηκε στὰ *Ἀρχιτεκτονικὰ Θέματα* 3/1969 (σελ. 226-229). Κατασκευή: σιδηρᾶ ὑποστυλώματα κυκλικῆς διατομῆς φέρουν μεταλλικὰ δικτυώματα ἀνὰ 5 μ, τὰ ὁποῖα ἐπικαλύπτονται μὲ κελύφη ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα πάχους 5 ἑκ.
Ἐργοδότης: Διεύθυνση Πολιτικῆς Ἀεροπορίας. Μελέτη: 1968. Κατασκευή: 1970. Ὄγκος: 29.000 κμ. Κόστος 90 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὸν χῶρο σταθμεύσεως ἀεροσκαφῶν.

2.
Κεντρικὴ αἴθουσα.

2

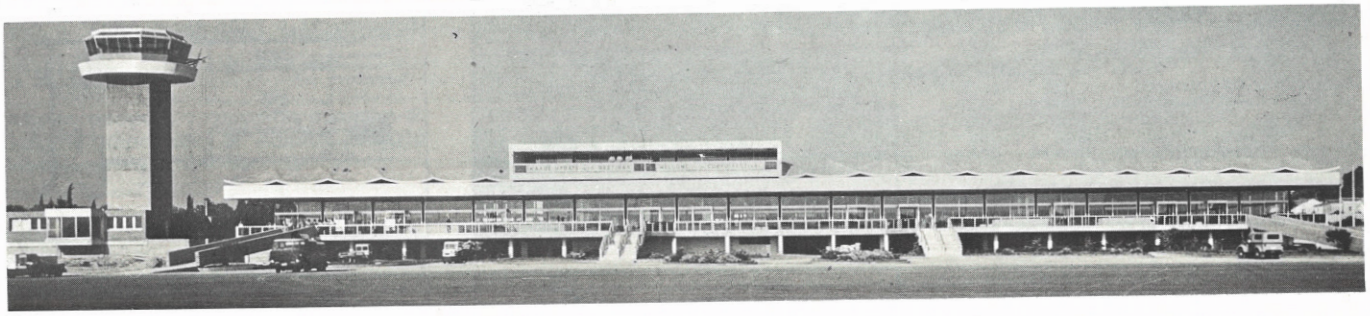

1

Λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις Κερκύρας

Ἀρχιτέκτων: Π.Α. Σακελλάριος. Μελέτες πολιτικοῦ μηχανικοῦ: Τεχνικὸ γραφεῖο Ζ. Ναχνικιάν. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Ι. Γαλανὸς καὶ Ν. Εὐμοιρίδης. Κατασκευή: Κ. Καρδάκης.

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν ἐπιβατικὸ σταθμό, τὸ Γενικὸ Χημεῖο τοῦ Κράτους, τὰ γραφεῖα καὶ τὶς ἀποθῆκες τοῦ τελωνείου.
Ἐργοδότης: Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν. Μελέτη: 1963. Κατασκευή: 1967-69. Ὄγκος: 16.000 κμ. Κόστος: 16 ἑκ. δρχ.

1

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τελωνείου καὶ Χημείου.

3.
Κάτοψη ἐπιβατικοῦ σταθμοῦ.

2,3

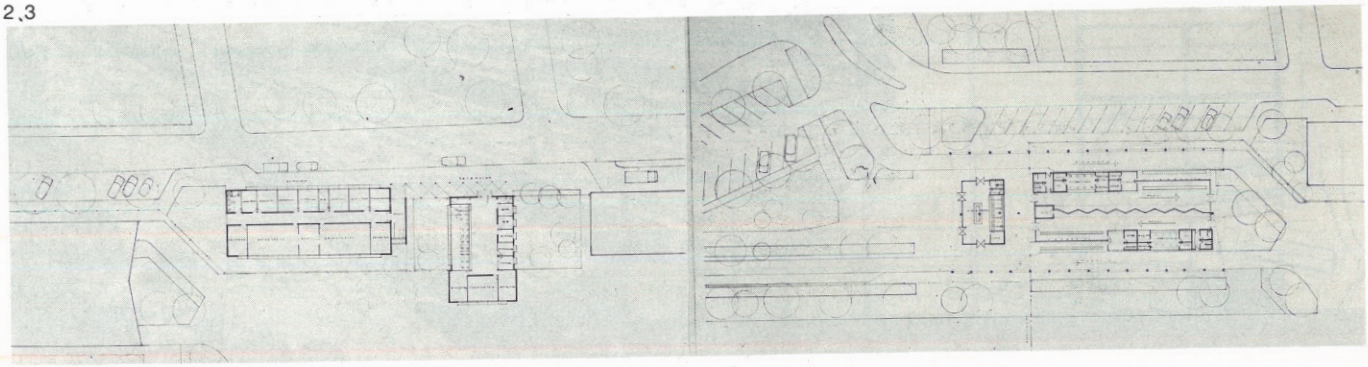

Σταθμοὶ τελεφερὶκ στὴν Πάρνηθα

Ἀρχιτέκτονες: Ν. Νασόπουλος καὶ Π. Τουλιᾶτος. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Ε. Τραβασᾶρος. Πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Παπαγιαννόπουλος. Συνεργάτης πολιτικὸς μηχανικός: Α. Παπαδόπουλος. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Habbeger, Ἑλβετία. Κατασκευή: Θ. Μαρσέλλος, πολιτικὸς μηχανικός.

Εἰδικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀγκύρωση τῶν συρματόσχοινων (μήκους 1700 μ καὶ βάρους 84 τ) ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ ἐπάνω σταθμοῦ ποὺ ἐνεργεῖ σὰν ἀντίβαρο, ἡ θεμελίωση τῶν δύο πυλώνων (ὕψους 40-45 μ) ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἐπάνω σὲ ἔδαφος μὲ κλίση 45°, καὶ τὰ πλαίσια ἀπὸ ὁπλισμένο σκυρόδεμα σὲ σχῆμα ἀνισοσκελοῦς Λ καὶ μὲ ἄνοιγμα 45 μ.
Ἐργοδότης: Ξενοδοχεῖα, Τελεφερὶκ καὶ Καζίνα Ἀττικῆς Α.Ε. Μελέτη: 1971. Κατασκευή: 1971-72. Κόστος ἐπάνω σταθμοῦ: 7 ἑκ. δρχ. Κόστος κάτω σταθμοῦ 8 ἑκ. δρχ.

1

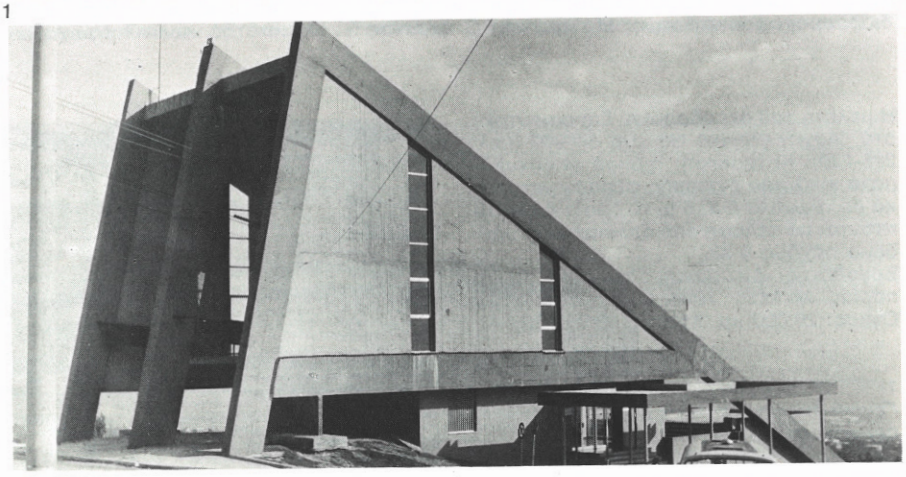

1.
Γενικὴ ἄποψη κάτω σταθμοῦ.

2.
Κάτοψη κάτω σταθμοῦ.

3.
Τομὴ κάτω σταθμοῦ.

4.
Κάτοψη ἐπάνω σταθμοῦ.

5.
Τομὴ ἐπάνω σταθμοῦ.

2

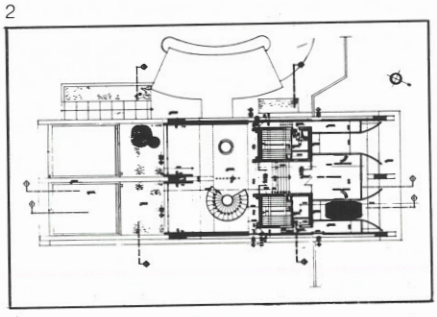

4

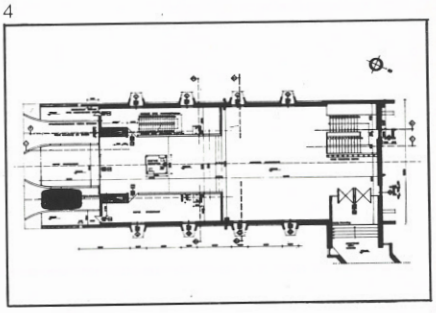

3

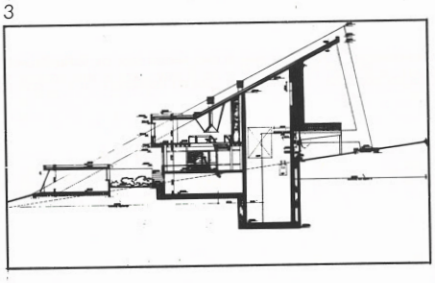

5

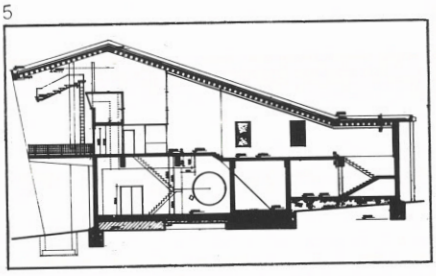

Μηχανοστάσιο καὶ ἐμπορικὸς σταθμὸς Ο.Σ.Ε. Πατρῶν

Ἀρχιτέκτονες: Δ. Μαραβέας καὶ Α. Τομαρᾶ-Μαραβέα. Πολιτικὸς μηχανικός: Η. Μωραλόγλου.

Τὸ μηχανοστάσιο καὶ ὁ ἐμπορικὸς σταθμὸς θὰ κατασκευαστοῦν στὴ θέση Ξυλοκέρα, στὸ χλμ 220+700 τῆς γραμμῆς Ἀθηνῶν-Πατρῶν.
Ἐργοδότης: Ο.Σ.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κόστος 150 ἑκ. δρχ. Τὸ ἔργο δημοπρατήθηκε.

1.
Τοπογραφικό. 1. Μηχανοστάσιο γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ τροχαίου ὑλικοῦ, 2. Ἁμαξοστάσιο γιὰ τὴ συντήρηση τῶν αὐτοκινήτων, 3. Διόροφο κτίριο γραφείων-ὑπνωτηρίων, 4. Ἀποθήκη. Γραφεῖο καὶ κατοικία σταθμάρχη, 5. Παρατηρητήριο, 6. Ὑδατόπυργος 80 κμ, 7. Ἀποθήκη καυσίμων, 8. Ἀποθήκη ἄμμου, 9. Θυρωρεῖο, 10. Ἀντλιοστάσιο, 11. Ὑποσταθμὸς ΔΕΗ, 12. Κυλικεῖο.

2.
Γενικὴ ἄποψη.

2

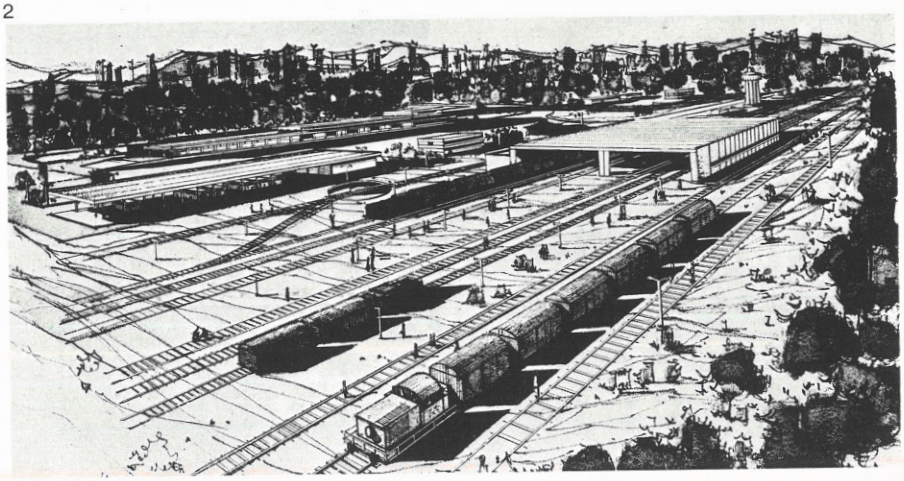

1

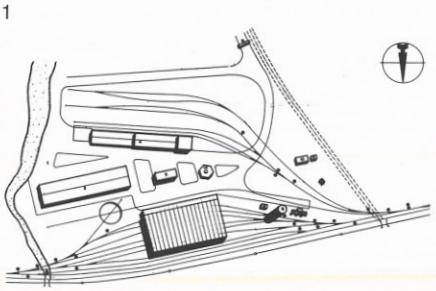

4. Κτίρια κοινωνικῆς περιθάλψεως

Οἰκοτροφεῖο στοὺς Μολάους

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Ι. Μυλωνᾶς καὶ Α. Τζόλης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης καὶ Δ. Ἀλεξόπουλος. Κατασκευή: Ε. Κλαουδᾶτος, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ οἰκοτροφεῖο στεγάζει 300 ἀγόρια καὶ κορίτσια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπνοδωμάτια προβλέπονται μελετητήρια, βιβλιοθήκη ἑστιατόριο καὶ οἱ ἀπαραίτητοι βοηθητικοὶ χῶροι.

Ἐπειδὴ τὸ οἰκόπεδο εἶναι ἐξαιρετικὰ στενό, τὰ δώματα τῶν ἰσόγειων κοινόχρηστων χώρων χρησιμοποιοῦνται σὰν ἀνοιχτὲς αὐλές. Τὰ δωμάτια τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν κοριτσιῶν ἀναπτύσσονται σὲ χωριστὲς πτέρυγες.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα. Μελέτη 1972 -73. Κατασκευή 1973-75 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος: 19.500 κμ. Κόστος: 24 ἑκ. δρχ.

1

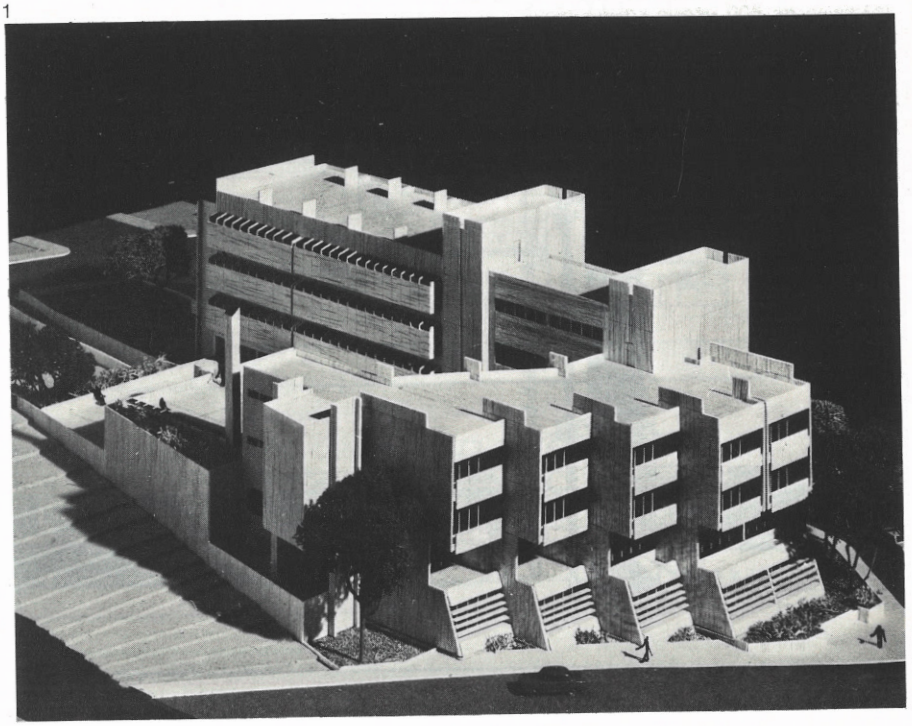

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Μελετητήρια, 2. Αἴθριο, 3. Ὑπηρεσιακὴ αὐλή, 4. Μηχανοστάσιο, 5. Βοηθητικά.

3.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Δωμάτια ἀγοριῶν, 2. Δωμάτια κοριτσιῶν, 3. Αἴθριο, 4. Βατὸ δῶμα.

4.
Τομή.

2,3

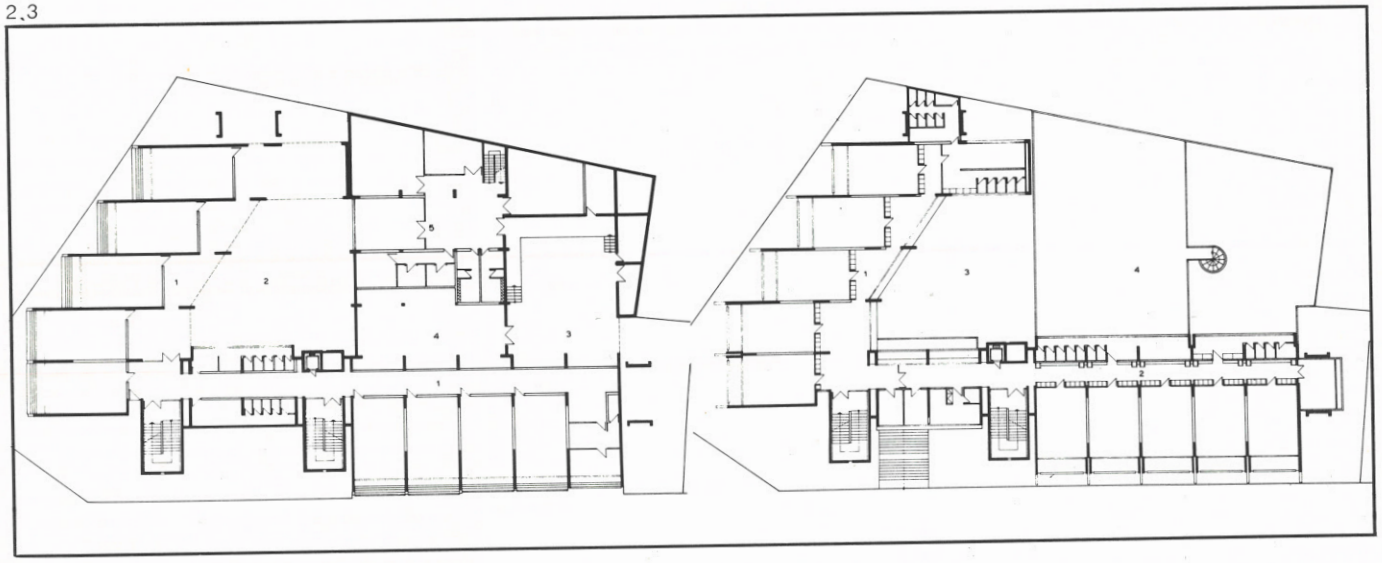

4

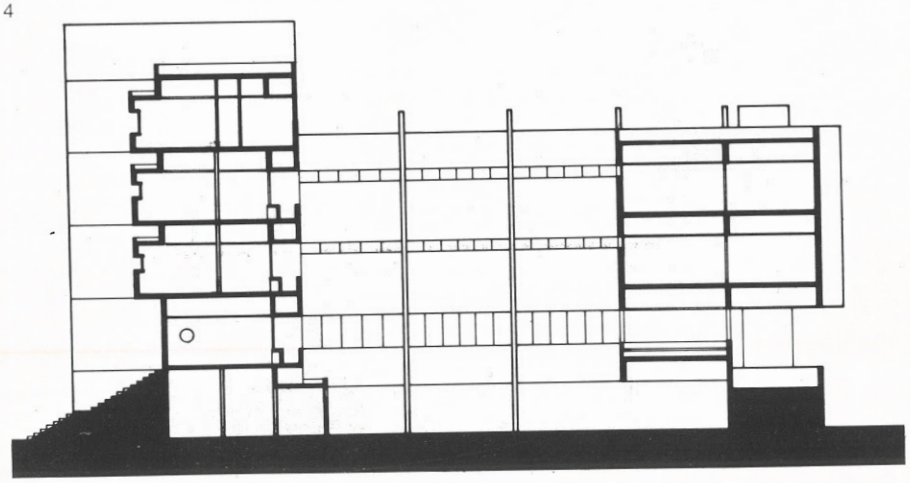

Ἵδρυμα περιθάλψεως ἀνιάτων στὸν Κορυδαλλὸ

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο Μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες: Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη καὶ Λ. Ἀργυριάδου). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Ι. Μυλωνᾶς καὶ Α. Τζόλης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης, Δ. Ἀλεξόπουλος καὶ Κ. Ἀλεξόπουλος. Εἰδικοὶ σύμβουλοι: Μ. καὶ R. Adams, ἀρχιτέκτονες τοπίου, καὶ D. Goldfinch, νοσοκομειολόγος.

Προορισμὸς τοῦ κτιρίου εἶναι ἡ ἐξασφάλιση ἄνετης διαβιώσεως καὶ ἰατρικῆς περιθάλψεως σὲ 600 νέους καὶ ἡλικιωμένους κινητικὰ καὶ διανοητικὰ ἀνάπηρους. Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερεις πτέρυγες μὲ νοσηλευτικὲς μονάδες τῶν 30 κλινῶν ἀνὰ ὄροφο, τὸ κτίριο τῶν κοινόχρηστων λειτουργιῶν καὶ ἰατρικῶν ἐξυπηρετήσεων καὶ τὸν οἶκο ἀδελφῶν.

Ἡ σύνθεση στὶς πτέρυγες νοσηλείας βασίστηκε στὴ μορφὴ τοῦ δωματίου τριῶν κλινῶν, ποὺ σχεδιάστηκε ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιτρέπει τὴν εὔκολη ἐπικοινωνία τῶν κατάκοιτων τροφίμων ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀπομόνωσή τους. Οἱ κυκλοφορίες στὸ συγκρότημα (βοηθητική, ἐπισκεπτῶν, ἀσθενῶν, προσωπικοῦ) εἶναι χωρισμένες καὶ γίνονται σὲ τρία ἐπίπεδα. Μεγάλη σημασία δόθηκε στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνάπηρων σὲ κλειστοὺς χώρους, στὴν αὐλὴ ποὺ δημιουργήθηκε στὸ κέντρο τοῦ συγκροτήματος ἀλλὰ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τοῦ γηπέδου.

Ἐργοδότης: Γηροκομεῖο Πειραιῶς. Ἀρχιτεκτονικὸς διαγωνισμὸς 1972. Προμελέτη: 1973. Συνολικὸς ὄγκος: 133.000 κμ.

1

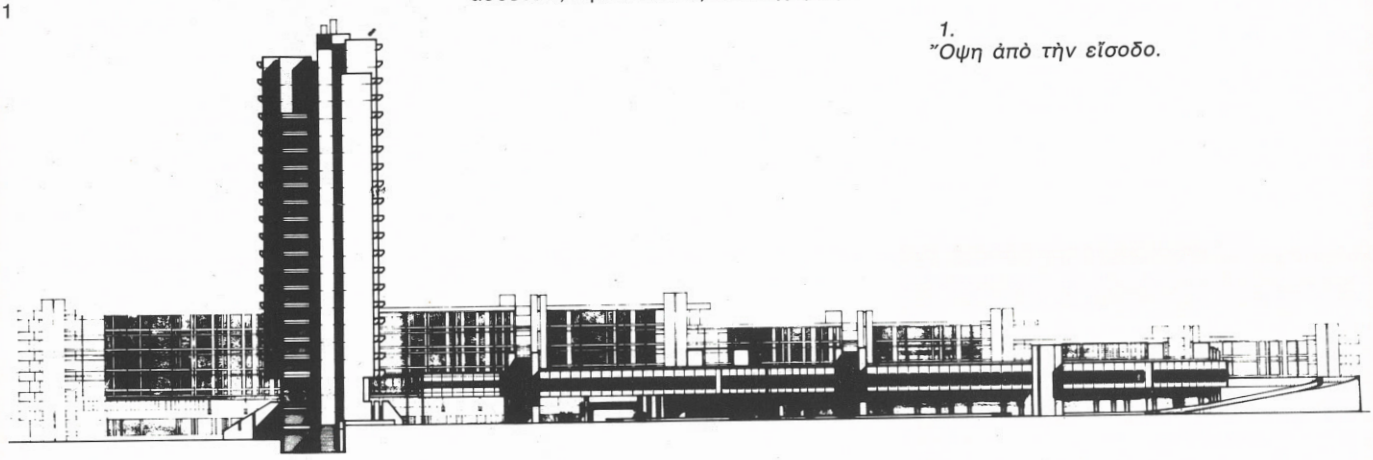

1.
Ὄψη ἀπὸ τὴν εἴσοδο.

2

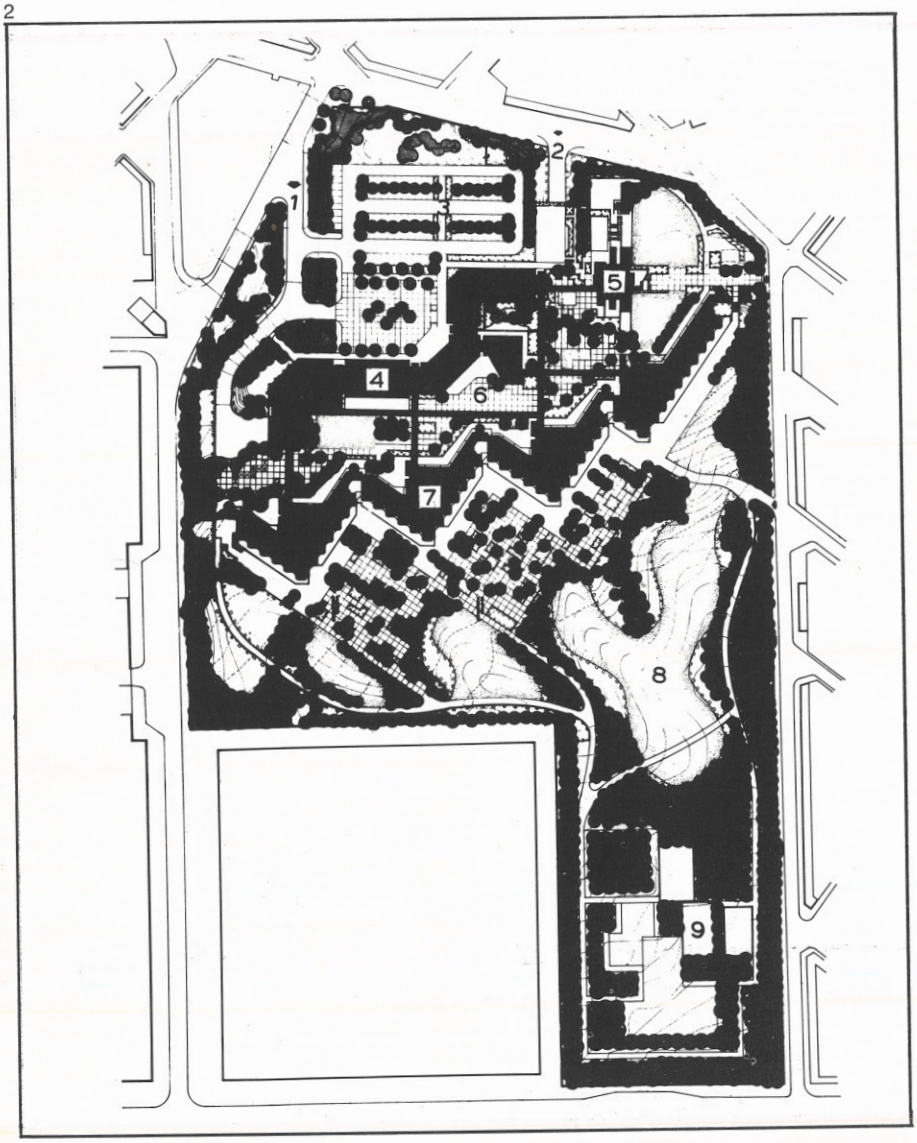

2.
Γενικὴ διάταξη. 1. Εἴσοδος, 2. Ὑπηρεσιακὴ εἴσοδος, 3. Στάθμευση αὐτοκινήτων, 4. Κεντρικὲς λειτουργίες, 5. Οἶκος ἀδελφῶν, 6. Κεντρικὴ αὐλή, 7. Νοσηλευτικὲς μονάδες, 8. Πάρκο, 9. Ἀθλητικά.

3.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Εἰσαγωγὴ ἀσθενῶν, 2. Φυσιοθεραπεία, 3. Ἰατρεῖα, ἐργαστήρια, 4. Αἴθουσα πολλαπλῆς χρήσεως, 5. Διδασκαλία ἀδελφῶν, 6. Θεραπευτήριο ἀδελφῶν, 7. Τέσσερεις νοσηλευτικὲς μονάδες 30 κλινῶν.

3

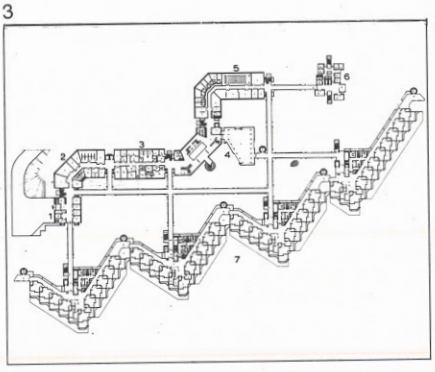

Οἰκοτροφεῖο στὴ Νεάπολη Κρήτης

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο Μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες: Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη καὶ Μ. Βενέτη). Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Ἀγγελίδης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης, Δ. Ἀλεξόπουλος καὶ Κ. Ἀλεξόπουλος.

Τὸ οἰκοτροφεῖο στεγάζει 400 ἀγόρια σὲ δωμάτια τῶν ἑπτὰ κλινῶν. Προβλέπονται ἐπίσης μελετητήρια, ἀμφιθέατρο, ἑστιατόριο, παρεκκλήσιο, χῶροι διοικήσεως, ἀθλητικοὶ χῶροι καὶ βοηθητικοί. Τὸ συγκρότημα ἀναπτύχτηκε σὲ πτέρυγες μὲ ἕξι δωμάτια ἀνὰ ὄροφο. Μεταξὺ τῶν δωματίων καὶ τῶν κοινόχρηστων χώρων δημιουργήθηκαν ὑπαίθρια καθιστικά.
Ἐργοδότης: Ἐθνικὸς Ὀργανισμὸς Προνοίας. Μελέτη: 1972. Συνολικὸς ὄγκος: 31.000 κμ. Κόστος 40 ἑκ. δρχ.

1

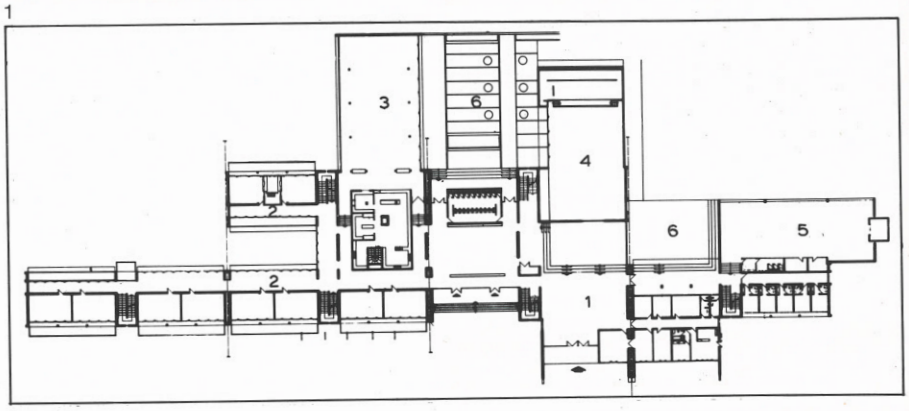

2

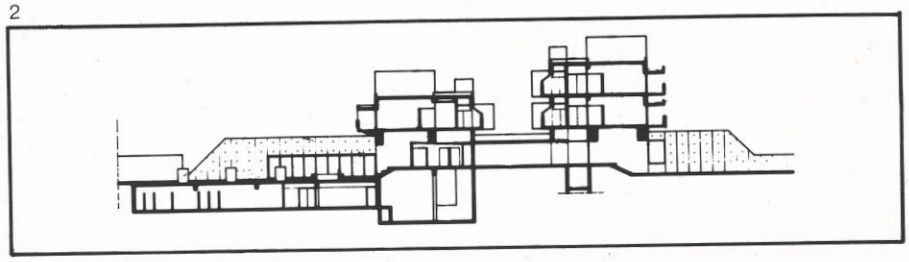

1.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος, 2. Μελετητήρια, 3. Ἑστιατόριο, 4. Ἀμφιθέατρο, 5. Γυμναστήριο, 6. Ὑπαίθριο καθιστικό.

2.
Τομή.

Οἰκοτροφεῖο στὰ Ἀνάβρυτα

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Πολιτικοὶ μηχανικοί: Κ. Μυλωνᾶς καὶ Κ. Καργάκος. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Ν. καὶ Η. Καβουλάκος.

Οἱ καθορισμένες ἀπὸ τὸ πρόγραμμα λειτουργίες ἦταν: διαμονή-ὕπνος, φαγητό, μελέτη καὶ ἀναψυχή.
Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1974-75 (προβλεπόμενη).

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου, 1. Εἴσοδος, 2. Ἀνεμοφράκτης, 3. Προθάλαμος, 4. Αἴθουσα συγκεντρώσεων, 5, 6. Σκηνή, 7. Αἴθουσα μελέτης, 8. Αἴθουσα ὑποδοχῆς καὶ τηλεοράσεως, 9. Ἀναμονή, 10. Γραφεῖο διευθυντῆ, 11. Ἱματιοθήκη, 12. Θάλαμος ὀκτὼ κλινῶν, 13. Δωμάτιο ἐπόπτη, 14. Συγκρότημα χώρων ὑγιεινῆς θαλάμων, 15, 16. Ἑστιατόριο, 17, 18. Μαγειρεῖο, 19. Ἑστιατόριο προσωπικοῦ, 20. Ψυκτικὸς θάλαμος, 21. Ζαχαροπλαστεῖο, 22. Χῶρος ἀπορριμμάτων, 23. Ἱματιοθήκη, 24. Συγκρότημα χώρων ὑγιεινῆς ἑστιατορίου, 25. Ἱματιοθήκη αἴθουσας συγκεντρώσεων, 26. Αἴθριο.

3.
Τομή.

1

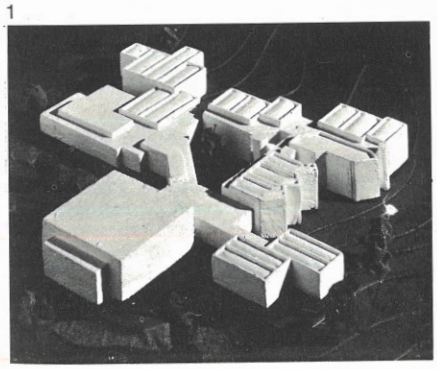

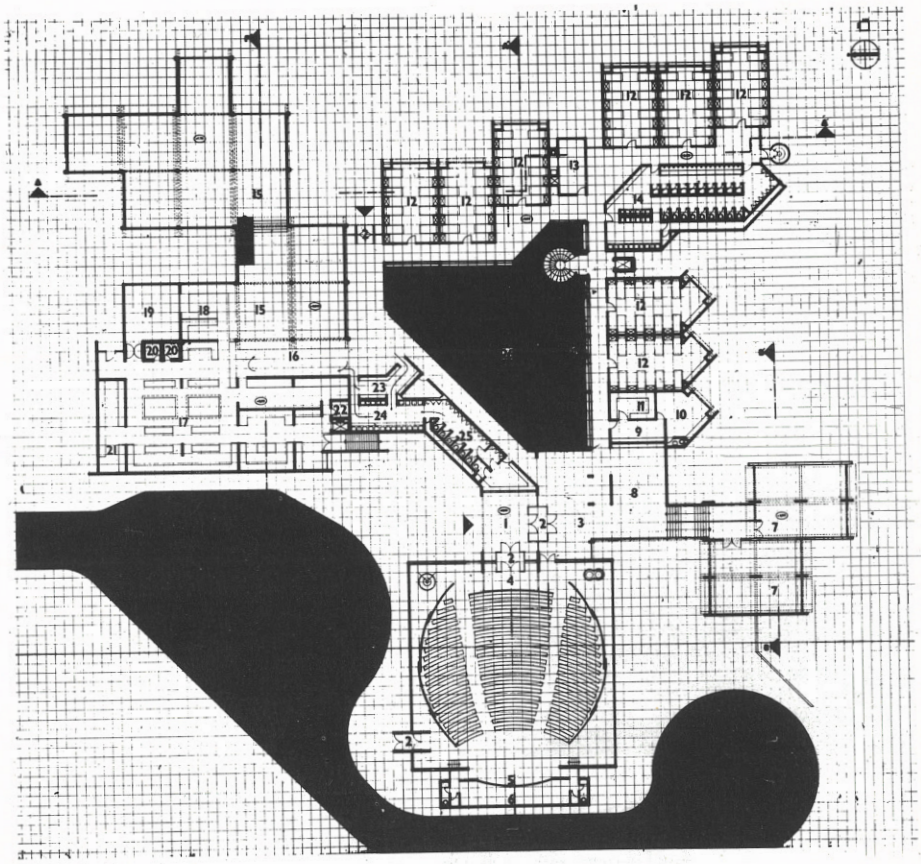

2

3

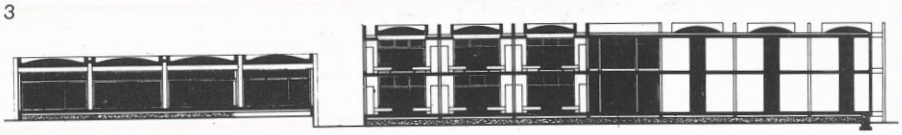

Οἰκοτροφεῖο στὸ Καρπενήσι

Ἀρχιτέκτονες: Μ. Φωτιάδης, Ε. Βουρλούμη καὶ Π. Μασουρίδης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Κ. Ἀλβανὸς καὶ Γ. Χατζόπουλος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ι. Λελούδας. Κατασκευή: Μ. Κιουρτσόγλου, πολιτικὸς μηχανικὸς καὶ Σ. Κατσαμπές, μηχανολόγος μηχανικός.

Τὸ οἰκοτροφεῖο βρίσκεται στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς πόλεως, δίπλα στὸ Νοσοκομεῖο, μὲ νότιο προσανατολισμό· ἔχει ἐπικλινεῖς κεραμοσκεπεῖς στέγες, ἐξωτερικὰ κουφώματα ἀπὸ ἀλουμίνιο μὲ διπλὰ ὑαλοστάσια, καὶ ἐξωτερικοὺς τοίχους ἀπὸ τσιμεντότουβλα μὲ ἄγριο τριφτὸ σοβά.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα. Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1971-73. Ὄγκος: 15.000 κμ. Κόστος: οἰκοδομικά: 19 ἑκ. δρχ, ἐπίπλωση καὶ ἐξοπλισμός: 2,5 ἑκ. δρχ.

1, 2.
Γενικὴ ἄποψη.

3.
Γενικὴ κάτοψη. 1. Θυρωρεῖο, κύρια εἴσοδος, 2. Εἴσοδος κεντρικοῦ κτιρίου, 3. Χῶρος ἀναμονῆς. Γραφεῖα διοικήσεως, 4. Πέντε αἴθουσες μελέτης. Βιβλιοθήκη, 5. Αἴθουσα παιχνιδιῶν καὶ αἴθουσα ἑστιατορίου καὶ συγκεντρώσεων 300 ἀτόμων. Μαγειρεῖο, 6. Ἰατρεῖο μὲ θαλάμους ἀσθενῶν, 7. Διόροφο κτίριο ὑπνωτηρίων γιὰ 80 μαθήτριες, 8. Διόροφο κτίριο ὑπνωτηρίων γιὰ 120 μαθητές, Α. Τυπικὸς θάλαμος ὀκτὼ μαθητῶν, ἢ 16 μαθητῶν σὲ διόροφα κρεβάτια, Β. Χῶροι ὑγιεινῆς.

4.
Ἡ εἴσοδος τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου μὲ τὸν διάδρομο καὶ τὰ ὑπνωτήρια στὸ βάθος.

5.
Τομή.

1

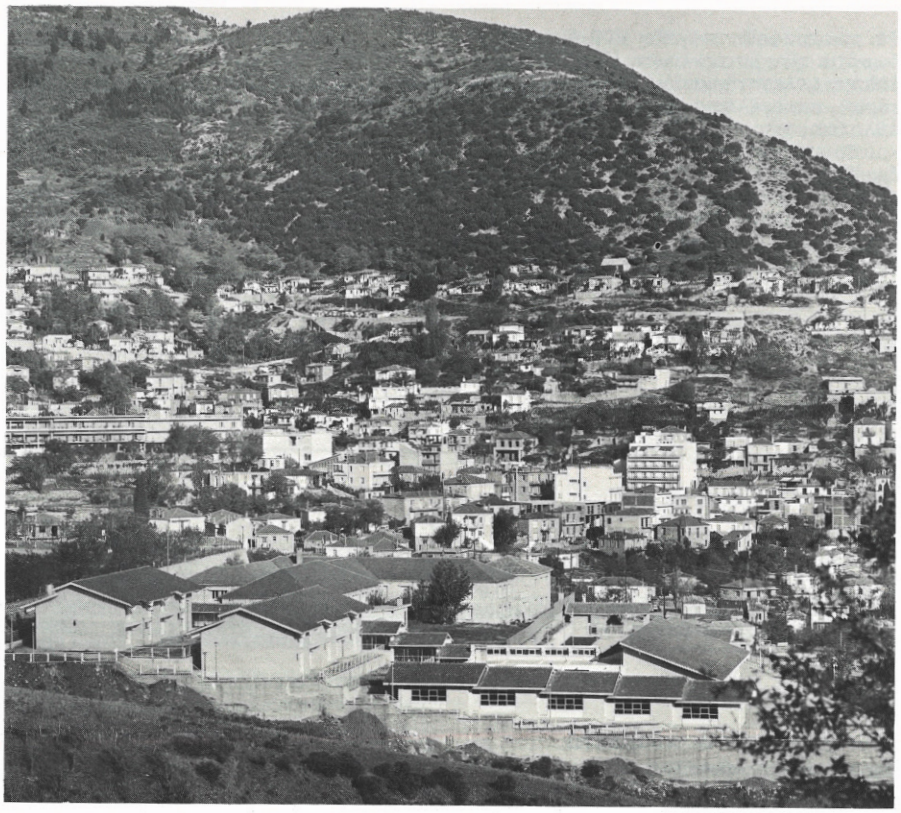

2

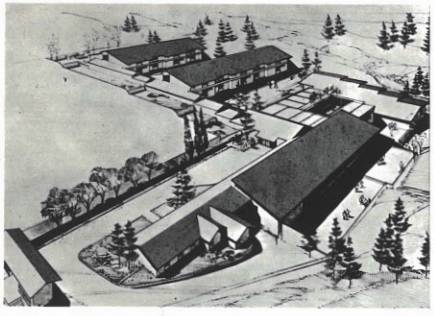

3

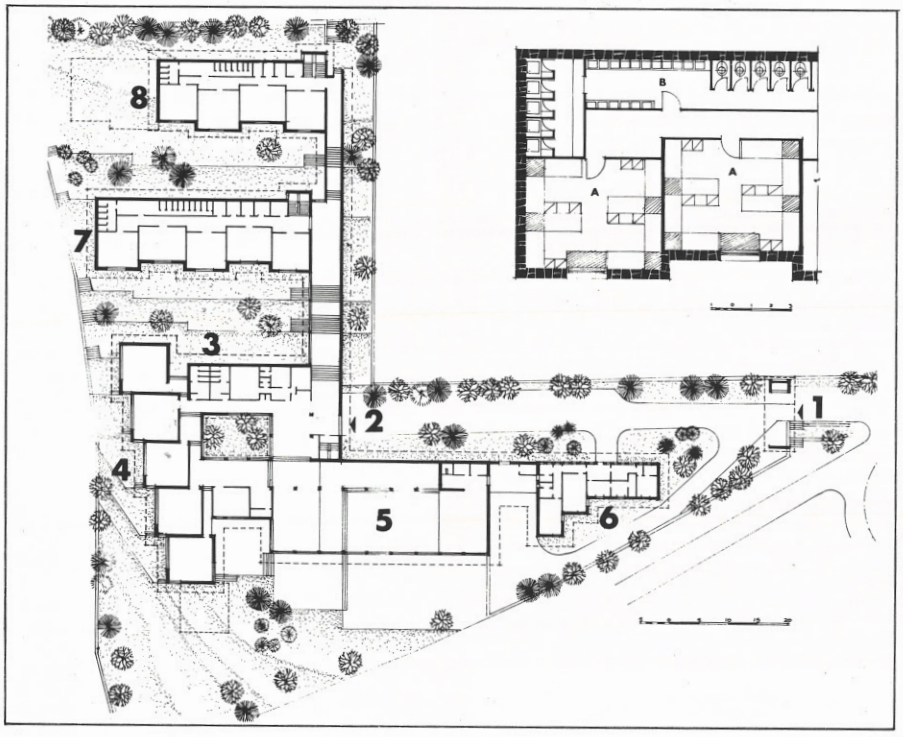

4

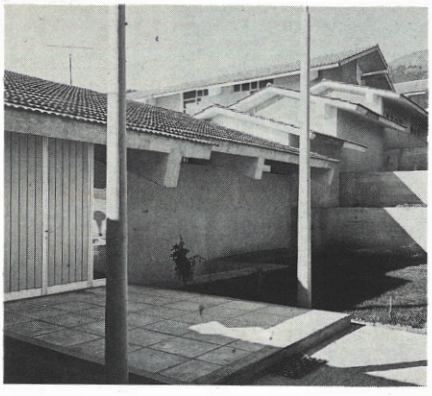

5

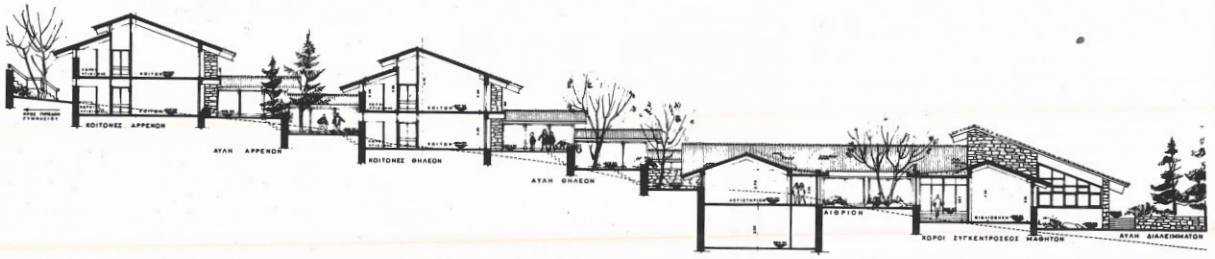

Οἰκοτροφεῖο στὴ Μεγαλόπολη

Ἀρχιτέκτων: Α. Παρπαΐρης. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Β. Κουτσᾶκος καὶ Ι. Ἰακωβίδης. Πολιτικὸς Μηχανικός: Θ. Γῶγος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Μάρης. Κατασκευή: Ἀφοὶ Σορόλη.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει ὑπόγειο, ἰσόγειο, μεσοπάτωμα καὶ δύο ὀρόφους. Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται οἱ κοινόχρηστες λειτουργίες τοῦ οἰκοτροφείου (διοίκηση, ἐστιατόριο κλπ) καὶ στὸ μεσοπάτωμα οἱ χῶροι ἀπασχολήσεως τῶν μαθητῶν (ἀναγνωστήριο, βιβλιοθήκη, αἴθουσες μουσικῆς, φωτογραφίας, προβολῶν, ἐπιτραπέζια παιχνίδια κλπ), ποὺ ἔχουν δυνατότητα ἐπεκτάσεως στοὺς ἐξῶστες καὶ ἐπικοινωνοῦν μὲ κλιμακοστάσια μὲ τοὺς ὑπαίθριους χώρους. Στοὺς ὀρόφους βρίσκονται οἱ κοιτῶνες (δωμάτια τῶν τριῶν ἀτόμων), στὸ ὑπόγειο χῶροι ἐνόργανης γυμναστικῆς καὶ παιχνιδιῶν, καὶ στὸ δῶμα χῶρος ὑπαίθριων προβολῶν.

Ἐργοδότης: Μητρόπολη Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος: 7.500 κμ. Κόστος: 10 ἑκ. δρχ.

1

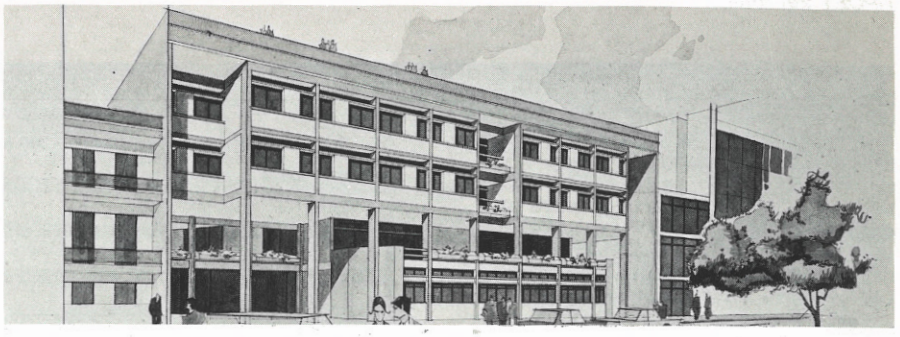

2

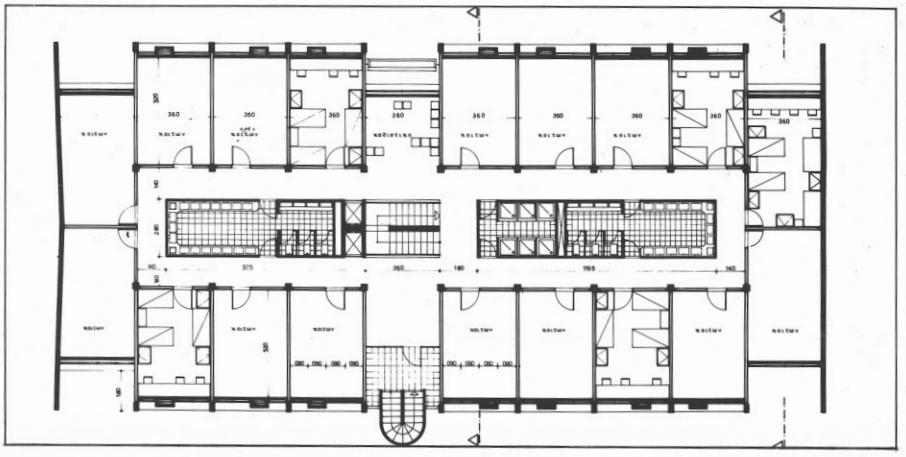

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου κοιτώνων.

Μαθητικὴ Ἑστία στὴ Σπάρτη

Ἀρχιτέκτων: Π. Σπηλιωτάκος. Πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Μαρινάκης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ζ. Χονδρός. Κατασκευή: Δ. Δημόπουλος, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει δύο ἀνεξάρτητα κτίρια, γιὰ ἀγόρια καὶ κορίτσια, δυναμικότητας 200 κλινῶν τὸ καθένα, καὶ ἰσόγειο καὶ ὑπόγειο μὲ χώρους διοικήσεως, ἐστιάσεως, ὑποδοχῆς καὶ αἴθουσα τελετῶν.

Τὸ δῶμα τοῦ ἰσογείου, χωρισμένο σὲ δύο τμήματα (ἕνα γιὰ ἀγόρια καὶ ἕνα γιὰ κορίτσια), χρησιμοποιεῖται σὰν ἐλεύθερος χῶρος ψυχαγωγίας-παιχνιδιοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς ὑπάρχοντες στὴν ἴδια στάθμη κλειστοὺς χώρους παιχνιδιῶν.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὸ Ἵδρυμα. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1974-75 (προβλεπόμενη).

1.
Ἀνατολικὴ ὄψη.

1

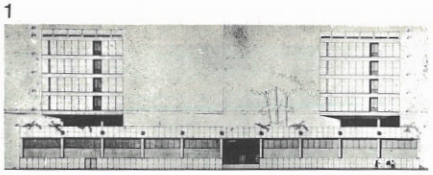

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Γενικὴ εἴσοδος, 2. Εἴσοδος κοριτσιῶν, 3. Εἴσοδος ἀγοριῶν, 4. Διοικητικὲς ὑπηρεσίες, 5. Καθιστικά, 6. Τραπεζαρία, 7. Κουζίνα, 8. Τουαλέτες, 9. Αἴθουσες μελέτης, 10. Αἴθουσα τελετῶν, 11. Κατοικία διευθυντῆ.

2

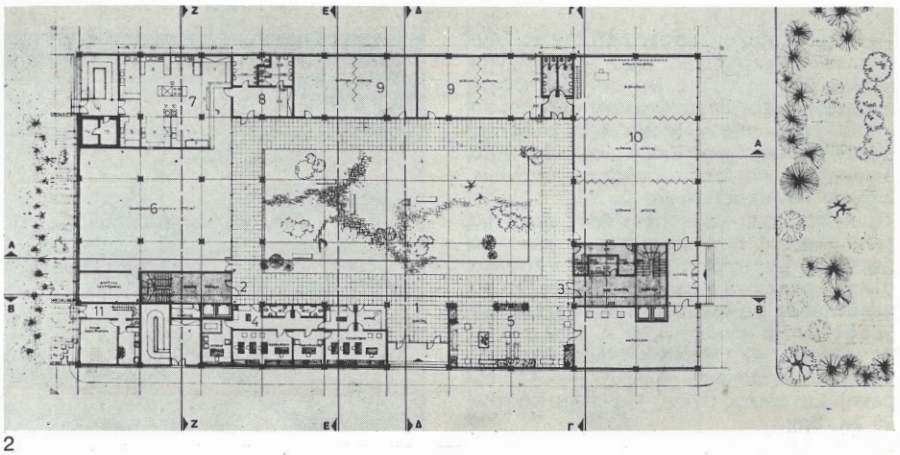

3

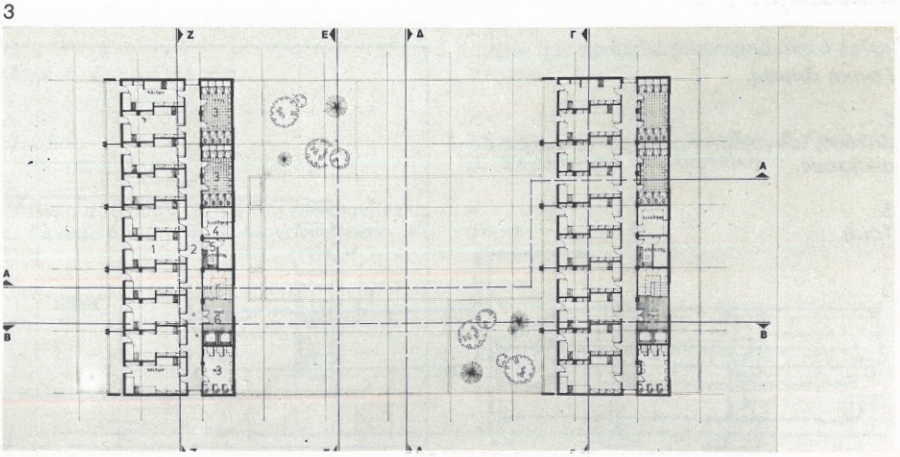

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Κοιτῶνες, 2. Διάδρομος, 3. Τουαλέτες, ντούς, 4. Λινοθήκη, 5. Ἐπόπτης, 6. Κλιμακοστάσιο.

5. Βιομηχανικὰ κτίρια

Ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας καφὲ στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων Τ.Χ. Ζενέτος. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες: Η.Γ. Μπίρης καὶ Μ. Μελιδώνη. Πολιτικὸς μηχανικός: Γ. Πονηρός. Κατασκευή: ΠΡΟΕΤ καὶ Intecta.

Τὸ ἐργοστάσιο κατασκευάζεται στὴ βιομηχανικὴ ζώνη τοῦ Κηφισοῦ μὲ τὸ σύστημα προκατασκευῆς Intecta. Ὁ κάναβος ὑποστυλωμάτων ἔχει διαστάσεις 5.50 × 5.50 μ κι ὁ πυρήνας κατακόρυφης κυκλοφορίας ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιχία ὁπλισμένου σκυροδέματος. Στὴν α΄ φάση θὰ κατασκευαστοῦν τρία ἐπίπεδα καὶ δύο ὑπόγεια. Κάθε ἐπίπεδο ἔχει ἐπιφάνεια 700 τμ περίπου. Ἡ δυναμικότητα τῆς παραγωγῆς, ποὺ εἶναι αὐτοματοποιημένη, θὰ φτάνει τοὺς 1.500 τ τὸν χρόνο. Χειρονακτικὸς παραμένει ἀκόμη ὁ τομέας τῶν φορτοεκφορτώσεων.
Ἐργοδότης: Bravo Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973. Ὄγκος: 13.500 κμ (α΄ φάση). Κόστος: 15 ἑκ. δρχ.

1

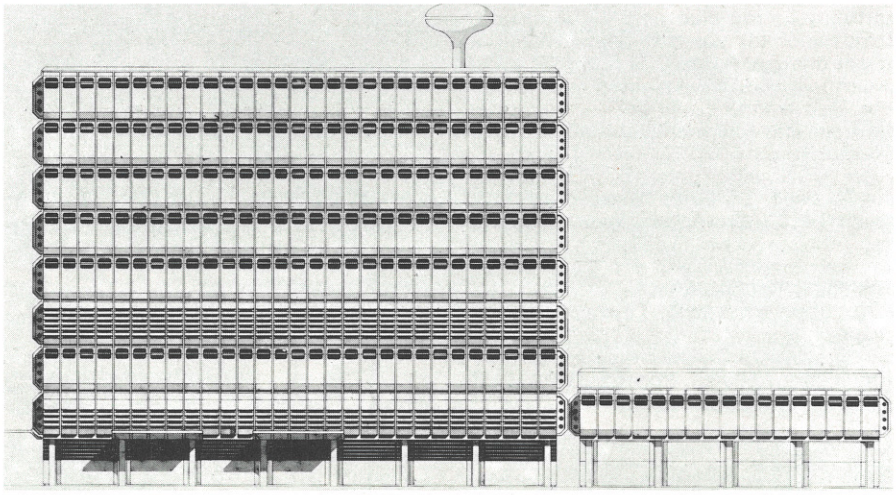

2

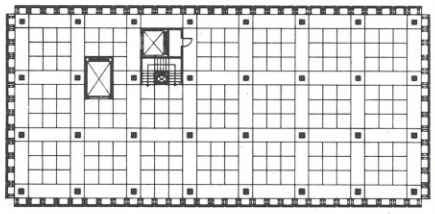

1.
Πρόσοψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ἐπιπέδου.

Συνεργεῖο αὐτοκινήτων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Γ. Γρηγορόπουλος. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Α. Ψιλοπάτη. Πολιτικοὶ μηχανικοί: ΓΕΜΚΑ Ο.Ε. (Σ. Ζιούβας καὶ Γ. Φθενάκης). Ἐδαφοτεχνικὴ μελέτη: ΓΕΜΚΑ Ο.Ε. καὶ «Ἔρευνα Ὑπεδάφους». Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Π. Μάρης. Εἰδικὸς σύμβουλος: Ι. Παπαγεωργόπουλος.

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴν ὁδὸ Ἁγίας Ἄννης, κοντὰ στὴν Ἱερὰ Ὁδό. Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ τὸ τμῆμα τῶν συνεργείων μὲ ἡμιϋπόγειο καὶ ὑπερυψωμένο ἰσόγειο, τὰ ὁποῖα λόγω τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἔχουν ἄνετες προσβάσεις, καὶ τὸ τμῆμα διοικήσεως καὶ προσωπικοῦ μὲ ὑπόγειο, ἰσόγειο καὶ μεσοπάτωμα.
Τὸ κτίριο ἔχει μελετηθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπέκτασή του κατὰ τὸ ὕψος καὶ ἡ μετατροπὴ τῶν χώρων του γιὰ ἄλλες χρήσεις. Τὸ τμῆμα τοῦ συνεργείου μελετήθηκε μὲ κάναβο 11 × 16 μ καὶ τῶν γραφείων μὲ κάναβο 5,30 × 4,00 μ.
Ἐργοδότης: ΩΤΟΤΕΧΝΙΚΑ Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος 44.500 κμ. Κόστος 25 ἑκ. δρχ.

1

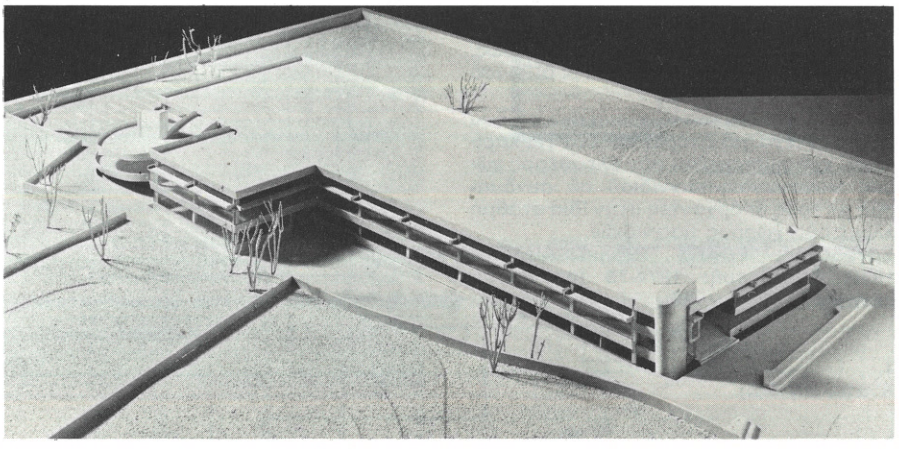

2

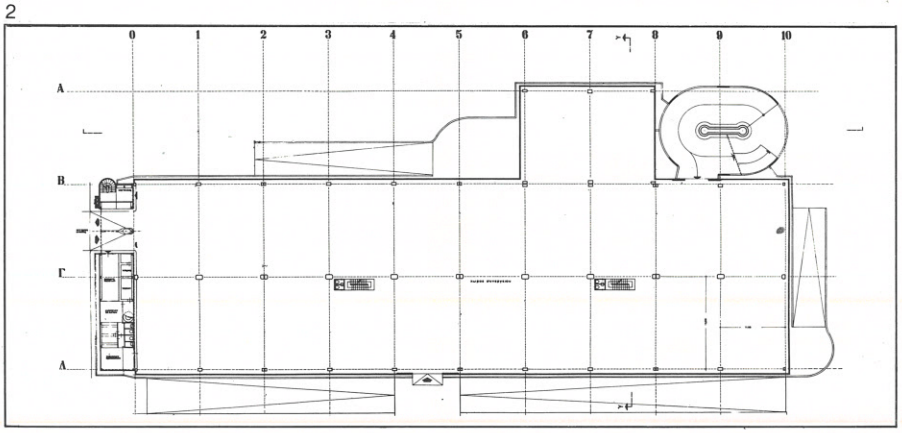

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. Ἀριστερὰ τὸ τμῆμα διοικήσεως.

3.
Τομή.

3

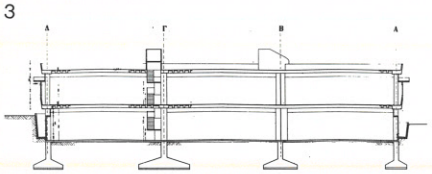

Ἐργαστήριο καλλυντικῶν στὸ Μαρούσι

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Δ. Διαμαντόπουλος). Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Κωνσταντίνου. Σύμβουλος μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Α. Μπομπός. Εἰδικοὶ σύμβουλοι: Μ. καὶ R. Adams, ἀρχιτέκτονες τοπίου. Ἐπίβλεψη: Π. Γάβαρης καὶ Δ. Χατζηγιάννης, πολιτικοὶ μηχανικοί.

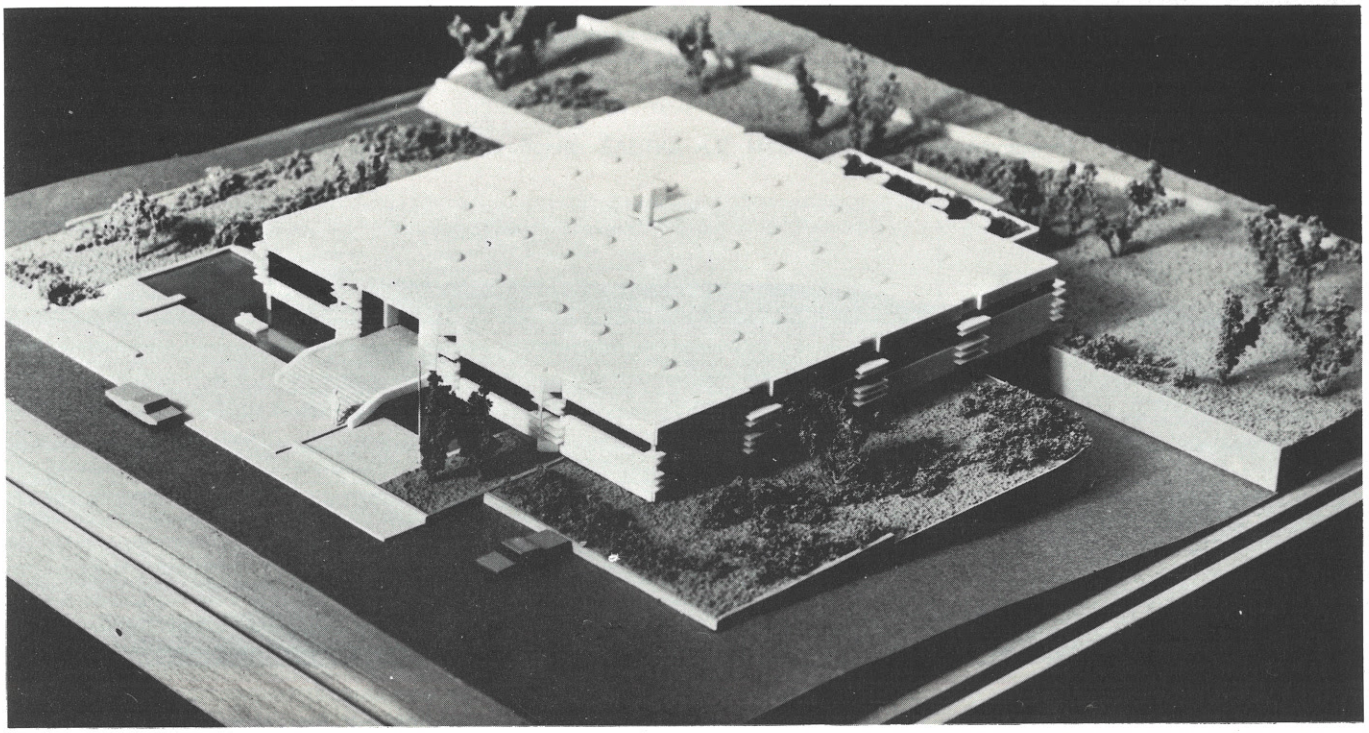

1

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἑξῆς τμήματα: παραγωγὴ καλλυντικῶν, ἀποθήκη ἑτοίμων προϊόντων, ἀποθήκη πρώτης ὕλης, ἀποθήκη οἰνοπνεύματος, γραφεῖα, διαφημιστικὸ ἐργαστήριο, χῶροι προσωπικοῦ καὶ μηχανοστάσιο.

Ἡ λύση ἔχει ὀργανωθεῖ μὲ τὴ χρήση ἑνὸς μικτοῦ κανάβου μὲ ἐναλλαγὴ λωρίδων μικροῦ καὶ μεγάλου πλάτους. Μὲ τὶς λωρίδες μικροῦ πλάτους δημιουργοῦνται οἱ βασικοὶ διάδρομοι κυκλοφορίας, στὴν ὀροφὴ τῶν ὁποίων ἔχουν τοποθετηθεῖ οἱ ἠλεκτρομηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ κτιρίου. Ἰδιαίτερη σημασία δόθηκε στὴ δυνατότητα μελλοντικῆς ἐπεκτάσεως, τὴν ἐσωτερικὴ εὐελιξία καὶ τὴν ἀσφάλεια ἀπὸ τὴν πυρκαϊά. Οἱ ἀποθηκευτικοὶ χῶροι πρώτης ὕλης βρίσκονται στὸ ἡμιυπόγειο, μὲ ἄμεση ἐξυπηρέτηση ἀπὸ ἕναν διαμπερὴ δρόμο ποὺ περνᾶ κάτω ἀπὸ τὸ κτίριο.

Ἐργοδότης: Hellenica A.E. Μελέτη: 1968-69. Κατασκευή: 1970-72. Συνολικὸ ἐμβαδό: 3.700 τμ. Κόστος: 11 ἑκ. δρχ.

2

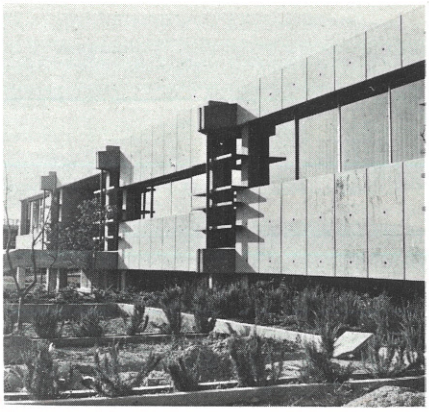

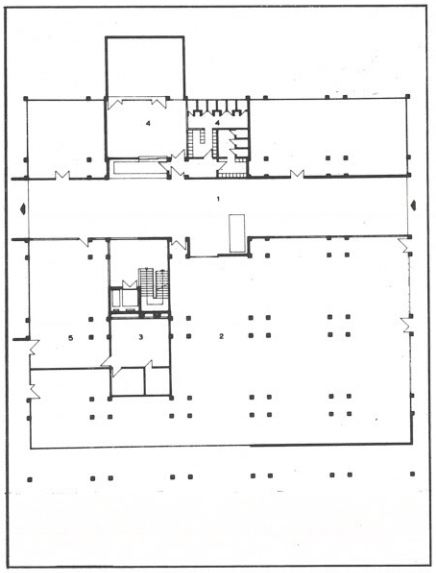

3

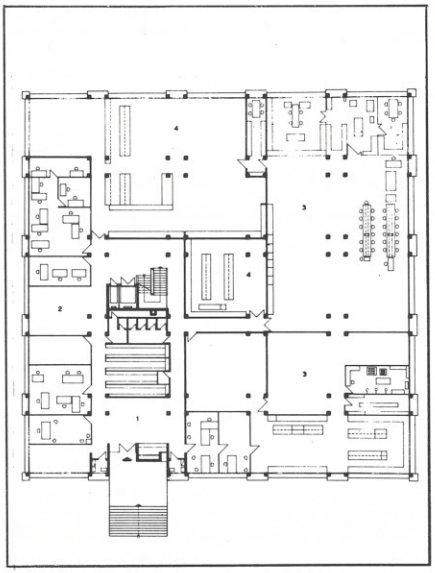

4

1. Μακέτα. Γενικὴ ἄποψη.

2. Εἴσοδος.

3. Κάτοψη ὑπογείου, 1. Κίνηση αὐτοκινήτων, 2. Γενικὴ ἀποθήκη, 3. Μηχανοστάσιο, 4. Χῶροι προσωπικοῦ, 5. Διαφημιστικὸ ἐργαστήριο.

4. Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος, 2. Γραφεῖα, 3. Ἐργαστήρια, 4. Ἀποθήκη.

5. Τομή.

5

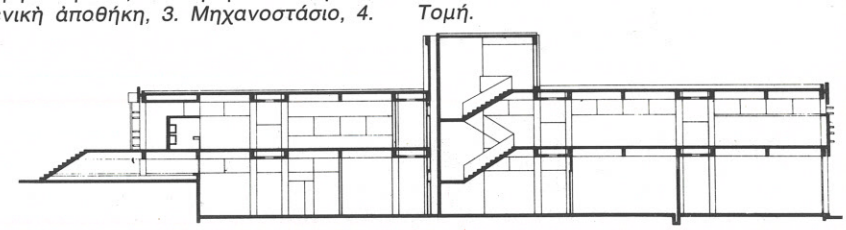

Ἐργοστάσιο κεραμικῆς στὴ Χαλκίδα

Γενικὸς μελετητής: Α. καὶ Σ. Ἀγγελίδης Α.Ε. Συνεργάτες ἀρχιτέκτονες γιὰ τὰ κτίρια διοικήσεως, προσωπικοῦ, λεβητοστασίου καὶ ἀντλιοστασίου: Θ. Παπαγιάννης καὶ Ι. Τερζόγλου. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Χ. Παναγιώτου. Κηποτεχνία: Σ. Τσαούσης. Κατασκευή: Ἑλληνικὴ Τεχνοδομικὴ Α.Ε. καὶ Α. Μάτσας.

Τὸ ἐργοστάσιο, ποὺ παράγει εἴδη λεπτῆς πορσελάνης, κτίστηκε στὴ Νέα Ἀρτάκη, κοντὰ στὴ Χαλκίδα, μὲ τὴν τεχνικὴ βοήθεια τῆς Langenthal.
Ἐργοδότης: Γενικὴ Κεραμικὴ Α.Ε. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1971-73. Κόστος: 30 ἑκ. δρχ.

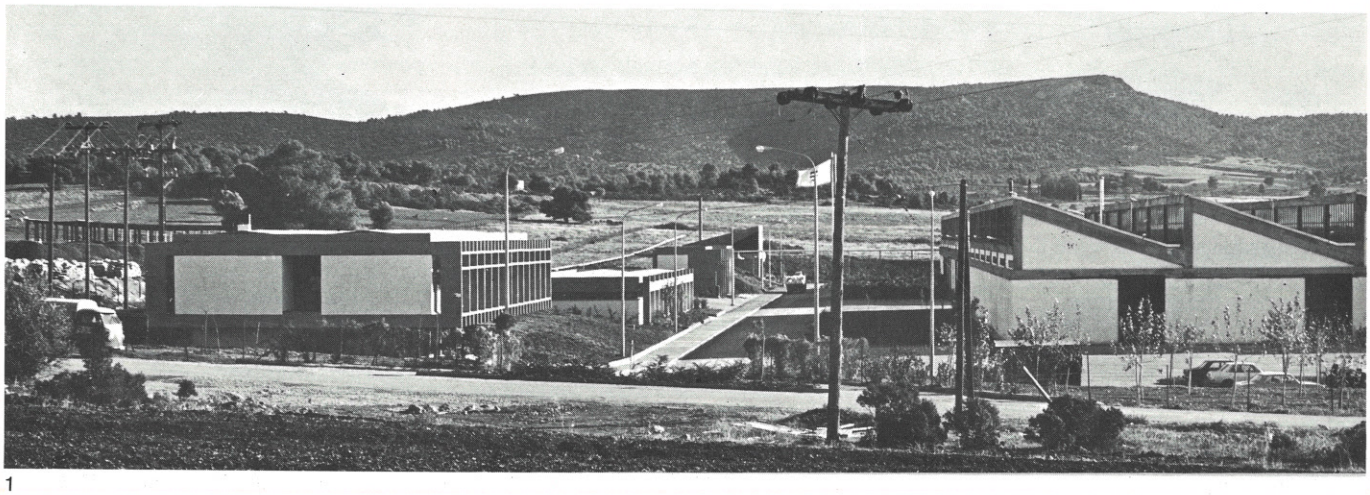

1

2

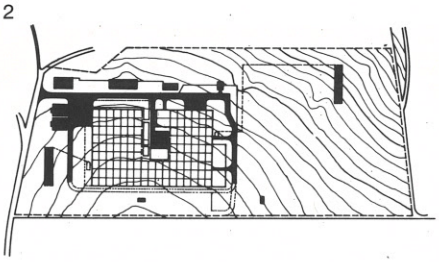

3

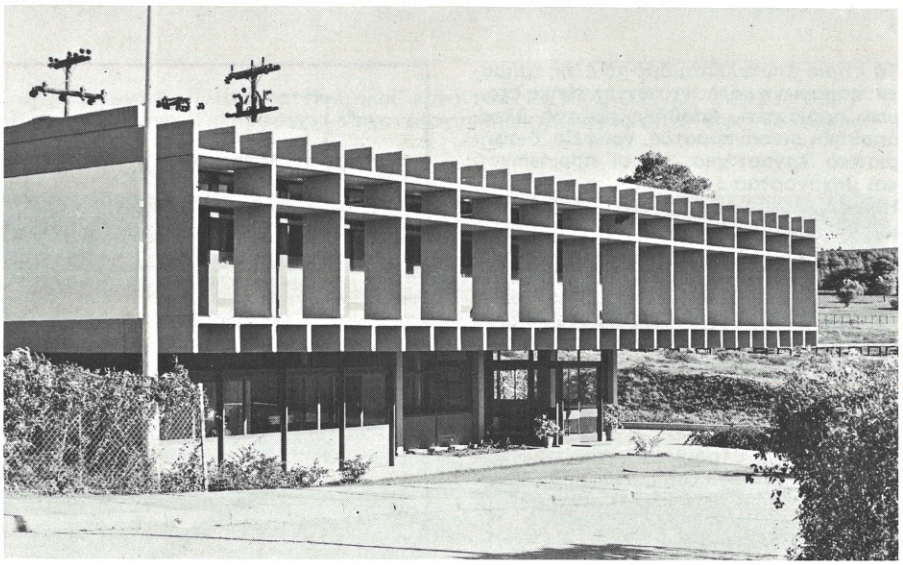

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τοπογραφικό.

3.
Κτίριο γραφείων.

4.
Κτίριο ἀποδυτηρίων, ὑποσταθμός, λεβητοστάσιο.

4

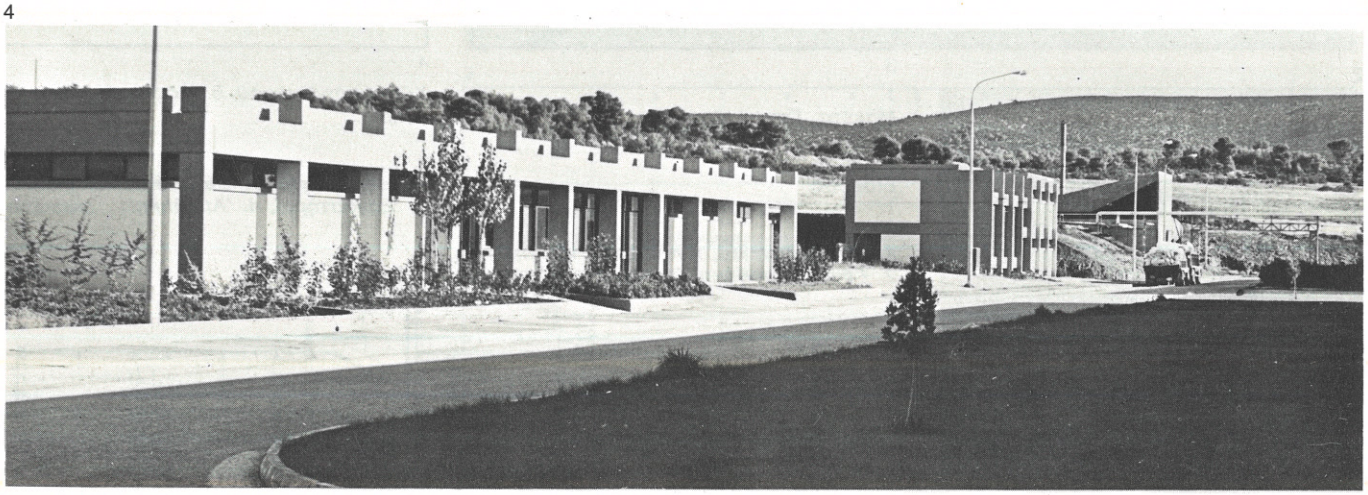

Ἐργοστάσιο αὐτοκινήτων στὸν Βόλο

Ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Ι. Μπαϊμπᾶς καὶ Κ. Παρασκευᾶς. Πολιτικὸς μηχανικός: Ι. Δανιηλίδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Μαρᾶτος. Μελέτη ὑποδομῆς: Δ. Γράψας, πολιτικὸς μηχανικός. Ἐπίβλεψη: Α. Καββαδίας, ἀρχιτέκτων. Κατασκευή: Θερμομηχανικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε.

Τὸ βιομηχανικὸ συγκρότημα παραγωγῆς αὐτοκινήτων, ποὺ ἵδρυσαν ἡ ΕΤΒΑ καὶ οἱ γαλλικὲς ἑταιρίες Renault καὶ Peugeot, κτίζεται στὴ βιομηχανικὴ ζώνη τοῦ Βόλου. Τὸ κυρίως κτίριο καλύπτει περίπου 25.000 τμ καὶ ἔχει ὑποστυλώματα ἀπὸ σκυρόδεμα ποὺ φέρουν μεταλλικὴ δικτυωτὴ στέγη μορφῆς shed. Τὸ κτίριο διοικήσεως καὶ τὰ βοηθητικὰ κτίσματα (συνεργεῖα, ἀποθῆκες εὐφλέκτων, λεβητοστάσιο, φυλάκια κἄ) εἶναι ἀπὸ ἐμφανὲς ὀπλισμένο σκυρόδεμα.

Στὸ συγκρότημα περιλαμβάνονται καὶ σημαντικὲς ἐγκαταστάσεις ὑπαίθρου, ὅπως πίστα δοκιμῶν, χῶροι ἐκφορτώσεως καὶ ἀποθηκεύσεως, γραμμὴ σιδηροδρόμου κἄ.

Ἐργοδότης: ΕΛΕΤΚΑ Α.Ε. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Κόστος: 150 ἑκ. δρχ.

1

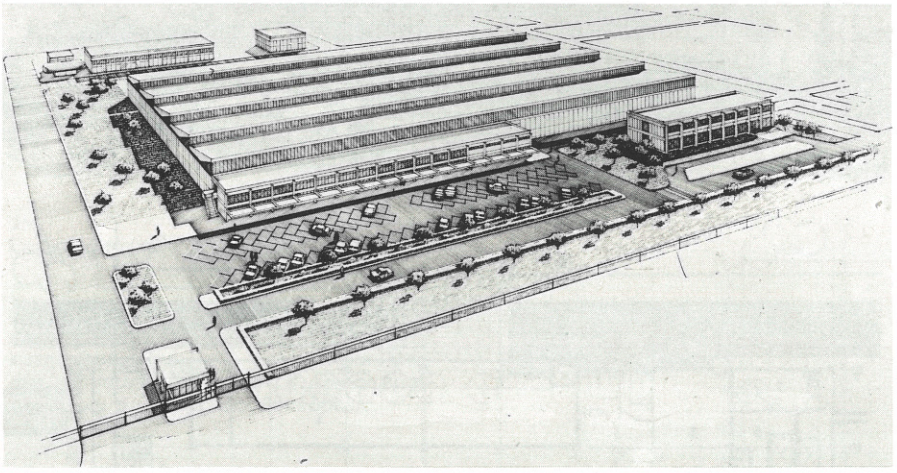

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2

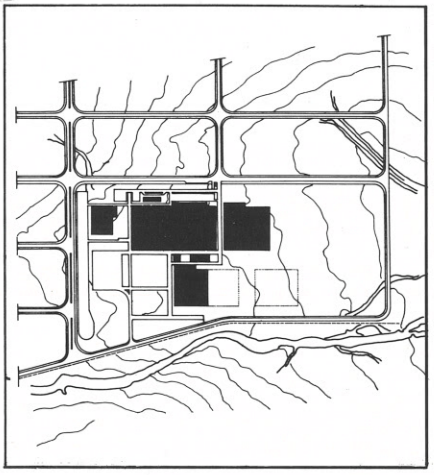

2.
Τοπογραφικό.

Ἐργοστάσιο φωτιστικῶν στὴ Χαλκίδα

Ἀρχιτέκτων: Μυρτὼ Κωστίκα. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Σ. Γεωργούλας, Χ. Κωστίκας καὶ Β. Νικολόπουλος. Κατασκευή: Β. Κατσουρός-Α. Παππᾶς, πολιτικοὶ μηχανικοί.

Τὸ ἐργοστάσιο περιλαμβάνει αἴθουσα ἐργασίας (ὅπου βρίσκονται τὰ μηχανήματα καὶ ὁ κλίβανος), ἀποθῆκες, γραφεῖα καὶ καντίνα. Τὰ γραφεῖα καὶ ἡ καντίνα τοποθετήθηκαν σὲ μεσοπάτωμα πάνω ἀπὸ τὶς ἀποθῆκες. Ἡ προσπέλαση στὴν καντίνα γίνεται ἀπὸ τὴν αἴθουσα ἐργασίας, ἐνῶ τὰ γραφεῖα ἔχουν ξεχωριστὴ εἴσοδο ἀπὸ τὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ ἐργοστασίου.

Ὁ φωτισμὸς ἀποτέλεσε ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μελέτης. Οἱ ἰδιοκτῆτες δὲν ἤθελαν παράθυρα τοποθετημένα στὸ συνηθισμένο ὕψος γιατὶ πίστευαν πὼς αὐτὸ θὰ ὁδηγοῦσε σὲ παραμέληση τῆς ἐργασίας. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ μελέτες ποὺ διαπιστώνουν ὅτι ἡ ἔλλειψη ὁρίζοντα δημιουργεῖ ψυχολογικὲς ἀνωμαλίες. Ἡ λύση ποὺ δόθηκε τελικὰ ἦταν νὰ τοποθετηθοῦν τὰ παράθυρα στὸ ὕψος τοῦ ματιοῦ ἑνὸς ὄρθιου ἀνθρώπου. Ἄλλη μιὰ ζώνη παραθύρων τοποθετήθηκε ψηλὰ ὥστε ὁ φωτισμὸς τοῦ χώρου νὰ εἶναι ἄπλετος.

Δεδομένου ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ ἐργοστασίου ὑπαγόρευε ὄγκο ἐπιμήκη καὶ σχετικὰ χαμηλό, καὶ λίγο ὑπερυψωμένο ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἔδαφος, θεωρήθηκε σκόπιμο νὰ δοθεῖ ἡ λύση τῶν ἀνεστραμμένων πλαισίων ἀπὸ ὅπου ἀναρτᾶται τὸ κτίριο. Τὸ τοίχωμα τῆς ὑπερυψώσεως ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἔδαφος ἔχει τοποθετηθεῖ στὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τῶν πλαισίων καὶ ἔχει χρωματιστεῖ γκρὶ σκοῦρο, ὥστε νὰ ὑποχωρεῖ ὀπτικὰ καὶ νὰ τονίζεται ἔτσι ἡ ἀνάρτηση τοῦ κτιρίου.

Ἐργοδότης: Lindner Hellas AE. Μελέτη: 1963-64. Κατασκευή: 1964. Ὄγκος: 21.043 κμ. Κόστος: 4,5 ἑκ. δρχ.

1

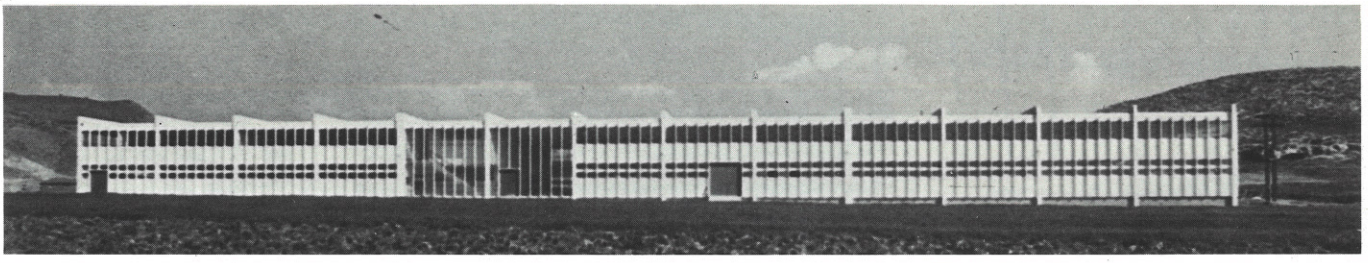

2

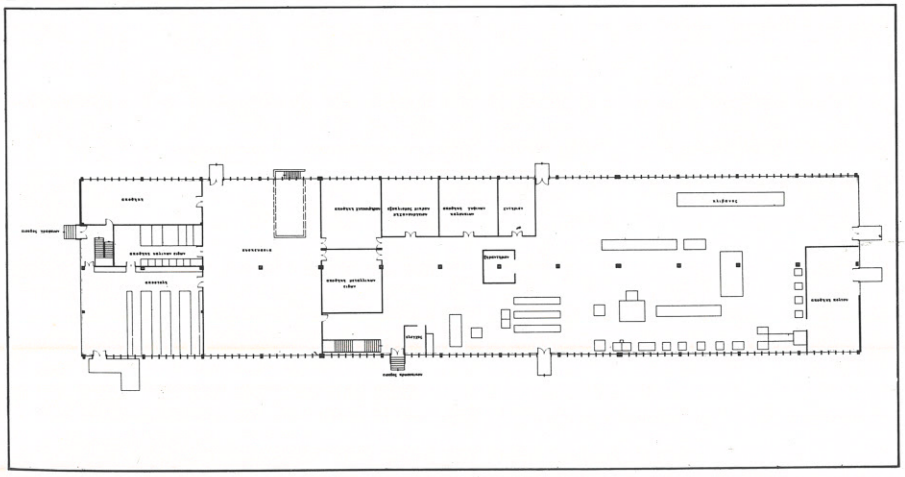

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη.

Ἐργοστάσιο ποτοποιΐας στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Σ.Ι. Βασιλείου. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Μπακάλμπασης. Κατασκευή: Ἑλληνικὴ Τεχνοδομικὴ Α.Ε.

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖ ἐπέκταση τοῦ ὑπάρχοντος ἐργοστασίου στὸ 14ο χλμ τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λαμίας καὶ θὰ στεγάσει ἀποστακτικὰ μηχανήματα. Στὸ ὑπόγειο θὰ τοποθετηθοῦν δεξαμενὲς ποτῶν καὶ στὸν τελευταῖο ὄροφο προβλέπεται ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης αἴθουσας συνεδρίων.
Ἐργοδότης: Σ. & Η. & Α. Μεταξᾶς. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-74. Ὄγκος: 11.500 κμ. Κόστος: 18 ἑκ. δρχ.

1

2

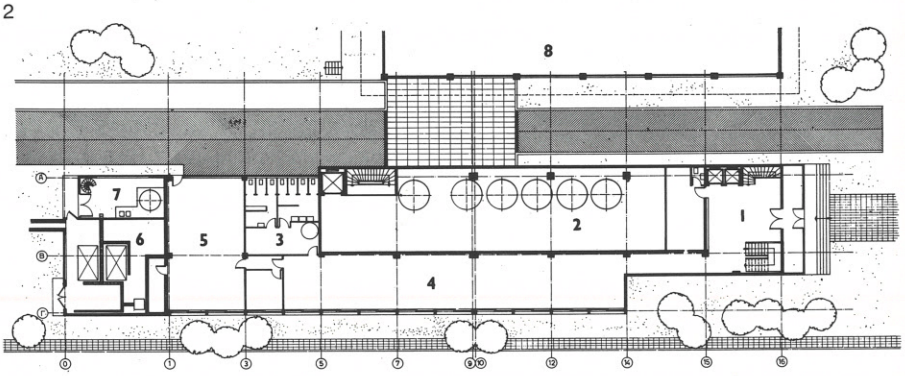

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Εἴσοδος, 2. Αἴθουσα δεξαμενῶν, 3. Χῶροι ὑγιεινῆς, 4, 5. Χῶροι γραφείων, 6. Λεβητοστάσιο, 7. Δεξαμενὴ μαζούτ.

Ἐργοστάσιο παραγωγῆς ἀερίων στὸ Ἡράκλειο Κρήτης

Ἀρχιτέκτων: Σ.Ι. Βασιλείου. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Τομή.

Τὸ ἐργοστάσιο θὰ παράγει ὀξυγόνο, ἄζωτο καὶ ἄλλα ἀέρια.
Ἐργοδότης: L'Air Liquide Hellas. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: δημοπράτηση τὸ 1974. Ὄγκος: 3.500 κμ. Κόστος 3,5 ἑκ. δρχ.

1

2

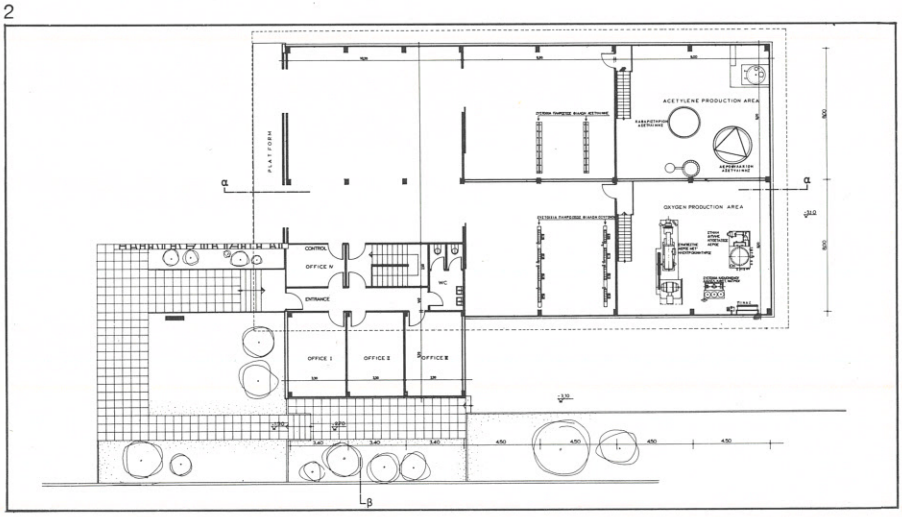

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη.

Ἐργοστάσιο καλλυντικῶν στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Σ.Ι. Βασιλείου. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Κ. Λάϊος.

Τὸ ἐργοστάσιο βρίσκεται στὴν ὁδὸ Ἀθηνῶν-Μενιδίου καὶ ἔχει τρεῖς ὀρόφους. Τὸ ἰσόγειο χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποθήκη ἑτοίμων προϊόντων καὶ ὁ β΄ ὄροφος ὡς ἀποθήκη πρώτων ὑλῶν καὶ ὑλικῶν συσκευασίας. Ὁ α΄ ὄροφος περιλαμβάνει τὶς ἐγκαταστάσεις παραγωγῆς, ἡ ὁποία, μὲ τὸ σύστημα τῆς βαρύτητας, ἀρχίζει ἀπὸ τὸν τελευταῖο ὄροφο καὶ καταλήγει στὸ ἰσόγειο, ἀπὸ ὅπου φεύγουν γιὰ διανομὴ οἱ παραγγελίες.
Ἐργοδότης: L'Oreal S.A. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: ὑπὸ δημοπράτηση. Ὄγκος: 22.200 κμ. Κόστος: 10 ἑκ. δρχ.

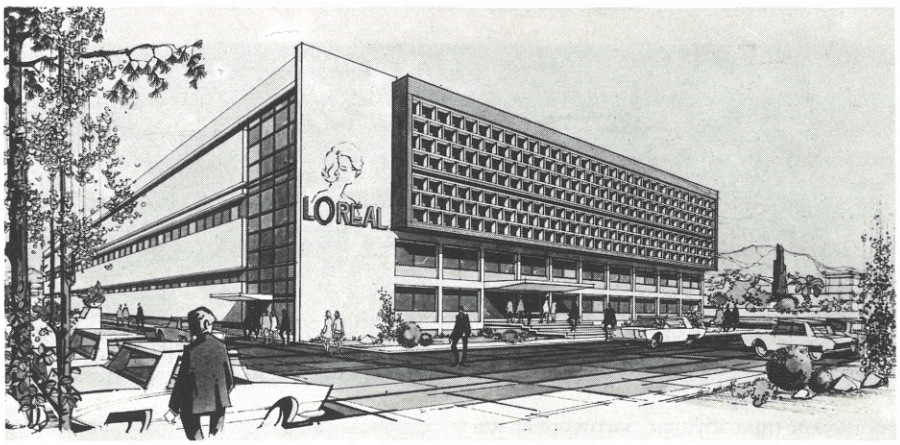

1

1.
Γενικὴ ἄποψη.

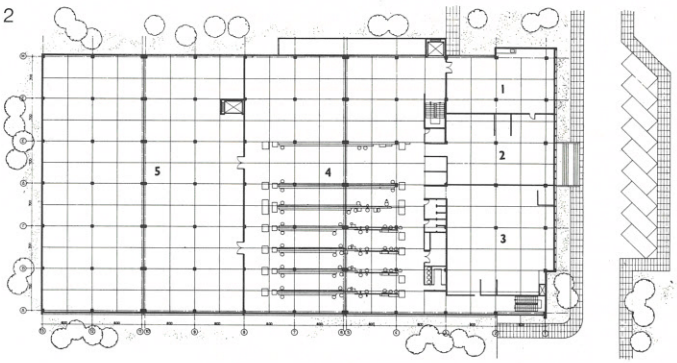

2

2.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Ἐργαστήριο κατασκευῆς ἀεροζόλ-λοσιόν, 2. Ἐργαστήριο κατασκευῆς βαφῶν, 3. Ἐργαστήριο κατασκευῆς σαμπουάν-κρεμῶν, 4. Χῶρος ἐμφιαλώσεως, 5. Χῶρος ἀποθηκεύσεως.

Ἐργοστάσιο ἠλεκτρικῶν συσκευῶν στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Π. Κουνάδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Κουνάδης. Κατασκευή: Inbeton ΕΠΕ.

Τὸ ἐργοστάσιο ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ αἴθουσα μὲ κάναβο ὑποστυλωμάτων 7,50 × 17,50 μ καὶ ἐλεύθερο ὕψος 5,50 μ. Ἡ ἐπικάλυψη τῆς στέγης ἔχει γίνει μὲ κυματοειδῆ φύλλα ἀμιαντοσιμέντου. Τὸ κτίριο κατασκευάστηκε σὲ 85 ἐργάσιμες μέρες μὲ προκατασκευασμένα ἐπιτόπου στοιχεῖα ἀπὸ Β 300 καὶ εἶναι λυόμενο.
Ἐργοδότης: Tiger ΕΠΕ. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973. Ἐπιφάνεια: 2206 τμ. Ὄγκος: 14.780 κμ. Κόστος: 2 ἑκ. δρχ.

1

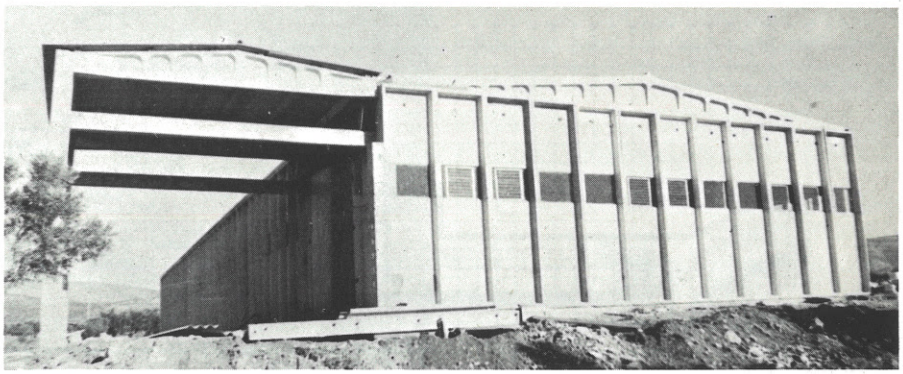

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2

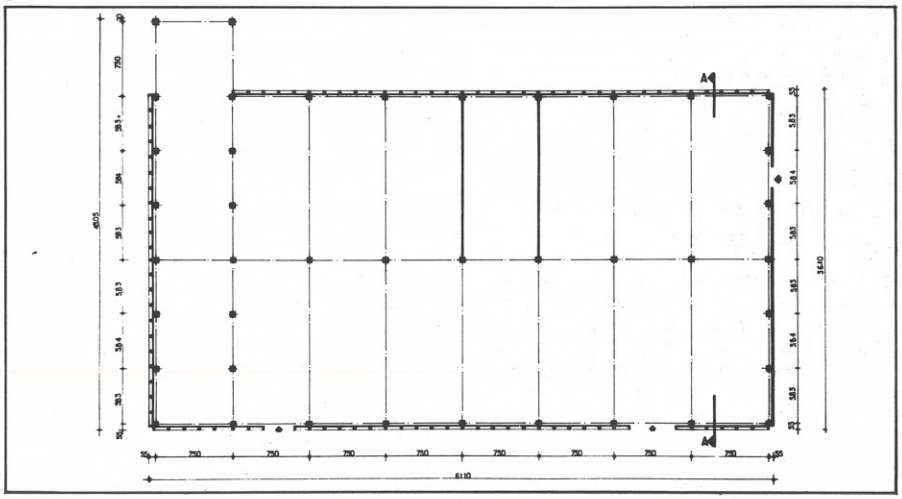

2.
Κάτοψη.

3.
Τομή.

3

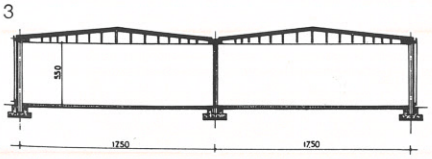

6. Ξενοδοχεῖα καὶ τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις

Ξενοδοχειακὸ συγκρότημα στὴ Βάρκιζα

Ἀρχιτέκτων: Γ. Μπόγδανος. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Α. & Σ. Ἀγγελίδης Α.Ε. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ι. Πιστιόλης. Ἐδαφοτεχνικὴ μελέτη: Γεωέρευνα. Θεμελίωση: Ἑλληνικὴ Ἑταιρία Θεμελιώσεων. Κατασκευὴ πύργων: Προδομὴ Α.Ε.

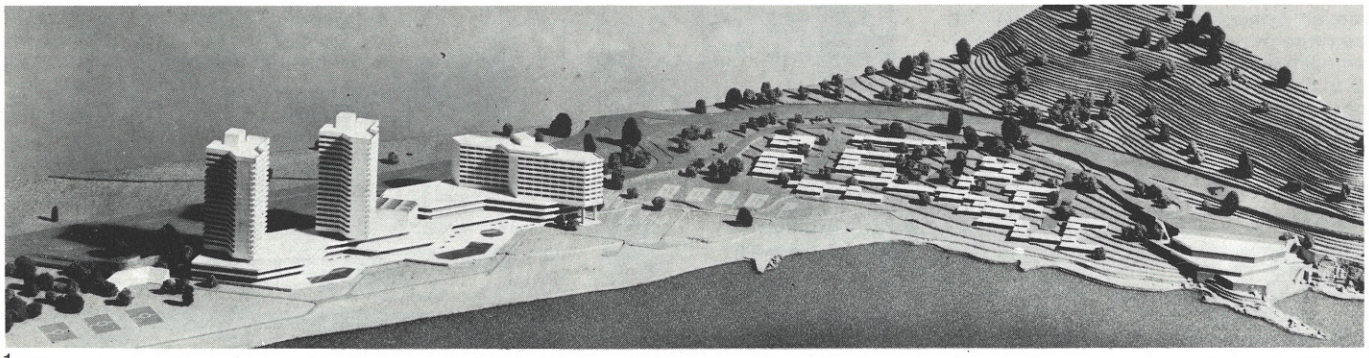

1

Τὸ συγκρότημα εἶναι α΄ κατηγορίας καὶ κατασκευάζεται στὸν κόλπο τῆς Βάρκιζας μεταξὺ τοῦ δρόμου καὶ τῆς θάλασσας. Θὰ ἔχει 1500 κλίνες σὲ τρία κτίρια μὲ 500 κλίνες τὸ καθένα (δύο ὅμοιους πύργους μὲ 18 ὀρόφους καὶ ἕνα ὀκταόροφο κτίριο) καὶ 500 σὲ οἰκίσκους.

Τὰ τρία κτίρια ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους σὲ δύο ἐπίπεδα, ὅπου βρίσκονται οἱ χῶροι ὑποδοχῆς, παραμονῆς, ἑστιάσεως καὶ διασκεδάσεως καθὼς καὶ οἱ ἐγκαταστάσεις. Τὸ πρῶτο ἐπίπεδο βρίσκεται στὴ μέση στάθμη τοῦ παραλιακοῦ δρόμου καὶ τὸ δεύτερο στὴ στάθμη τῆς παραλίας κάτω ἀπὸ τὸν δρόμο.

Οἱ οἰκίσκοι τοποθεντοῦνται σ' ἕνα κεκλιμένο ἐπίπεδο πρὸς τὰ νοτιοανατολικά. Στὸ ἄκρο τοῦ κόλπου προβλέπονται ἐγκαταστάσεις Ναυτικοῦ Ὁμίλου μὲ λιμενίσκο, σχολὴ θαλασσίων ἀθλημάτων καὶ ἑστιατόριο πολυτελείας μὲ νυκτερινὸ κέντρο.

Ἐργοδότης: Βάρκιζα Α. Καζαντζῆς Α.Ε. Μελέτη: 1971-73. Κατασκευή: 1973-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 500 ἑκ. δρχ.

2

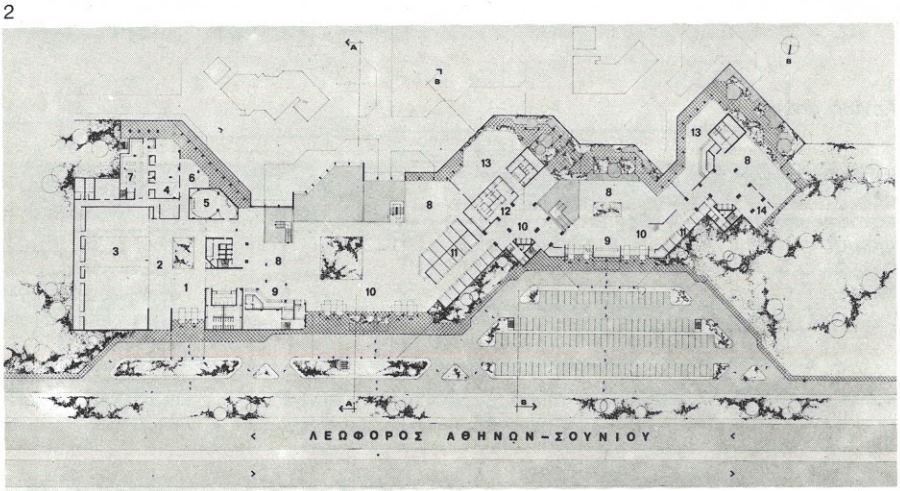

3

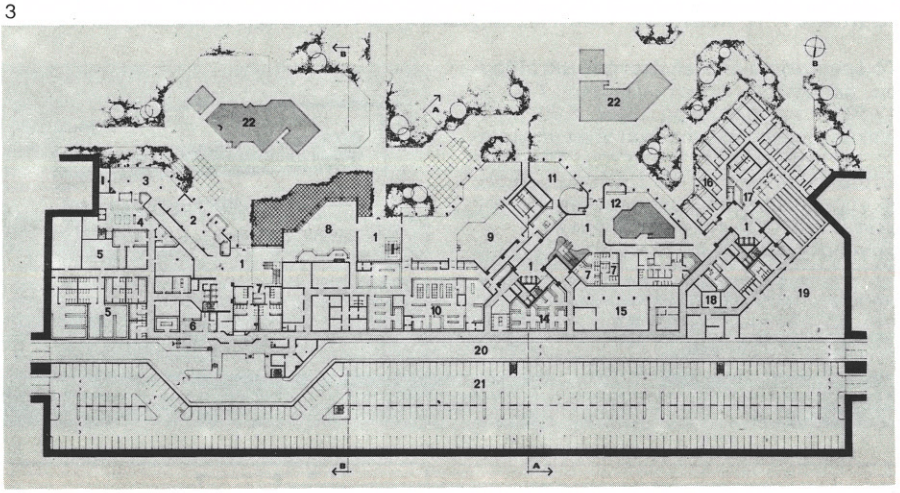

4

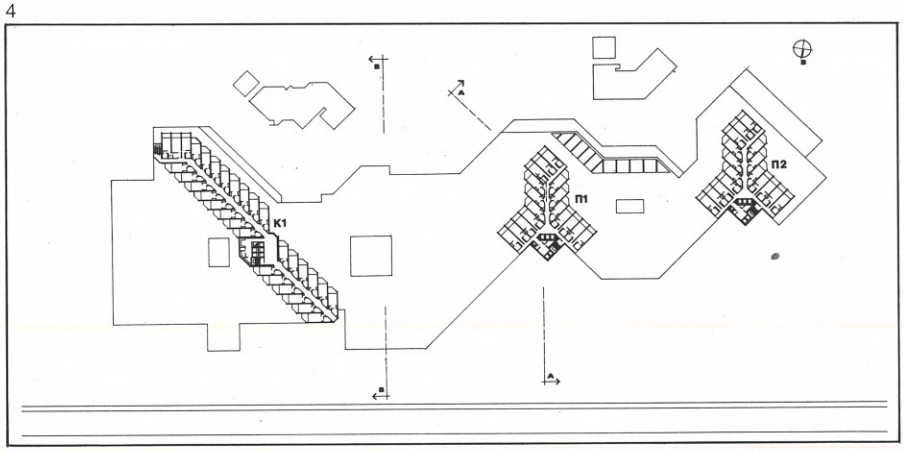

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη στὴ στάθμη τῆς εἰσόδου. 1. Εἴσοδος συγκροτήματος συνεδρίων, 2,6. Φουαγιέ, 3. Αἴθουσα συνεδρίων, 4. Αἴθουσες πολλαπλῶν χρήσεων, 5. Αἴθουσα προβολῶν καὶ πλειστηριασμῶν, 8. Καθιστικό, 9. Ὑποδοχή, 11. Καταστήματα, 12. Κομμωτήριο, 13. Μπάρ, 14. Αἴθουσα ἀλληλογραφίας.

3.
Κάτοψη στὴ στάθμη τῆς παραλίας. 1. Προθάλαμος, 2. Μπάρ, 3. Ταβέρνα, 4. Κουζίνα, 5,6. Χῶροι προσωπικοῦ, 7. Ἀποδυτήρια πισίνας, 8. Ἀναψυκτήριο, 9. Ἑστιατόριο, 10. Κουζίνα, 12. Κλειστὴ πισίνα, 13. Σάουνα, 14. Κεντρικὴ λινοθήκη, 15. Πλυντήριο, 16. Οἰκίσκοι, 17. Bowling, 18. Ἐργαστήρια συντηρητῶν, 19. Μηχανοστάσιο, 20. Ὑπηρεσιακὸς δρόμος, 21. Ὑπόγειος σταθμὸς αὐτοκινήτων, 22. Πισίνα.

4.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου κοιτώνων.

Ξενοδοχεῖο στὴ Γλυφάδα, Κέρκυρα

Ἀρχιτέκτων: Γ. Μπόγδανος. Πολιτικὸς μηχανικός: Β. Βαβαρούτας. Ἠλεκτρολόγοι-μηχανολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλᾶκος. Ξενοδοχειακὸς σύμβουλος: Μ. Πετρόπουλος.

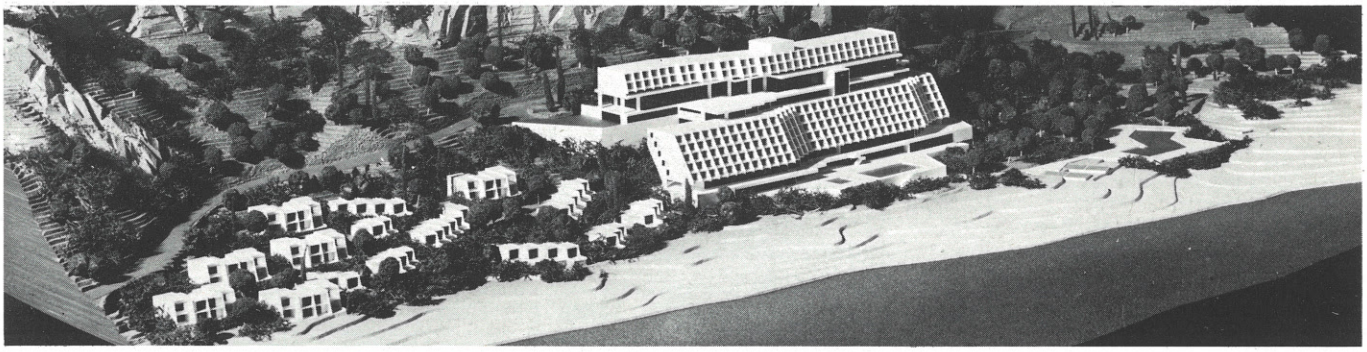

1

Τὸ ξενοδοχεῖο εἶναι πολυτελείας καὶ ἔχει σχεδιαστεῖ σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῆς Intercontinental Hotel Corporation. Οἱ χῶροι ὑποδοχῆς, παραμονῆς καὶ ἐστιάσεως βρίσκονται σὲ στάθμη 40 μ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἐνῶ 254 ὅμοια δωμάτια τοποθετοῦνται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ αὐτοὺς πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας. Στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀκτῆς προβλέπονται ἐγκαταστάσεις ἀσκήσεως καὶ ἀναψυχῆς.

Ἐργοδότης: Ε.Ξ.Τ.Ε. Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1974-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 300 ἑκ. δρχ.

2

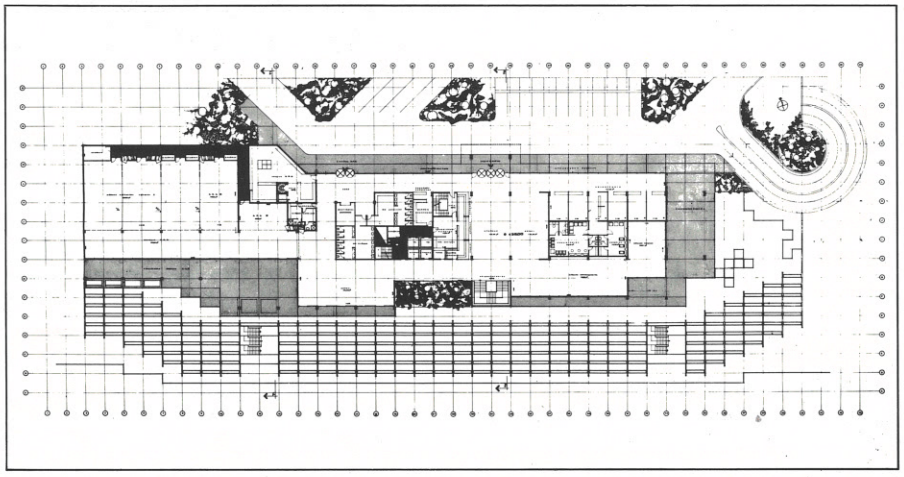

3

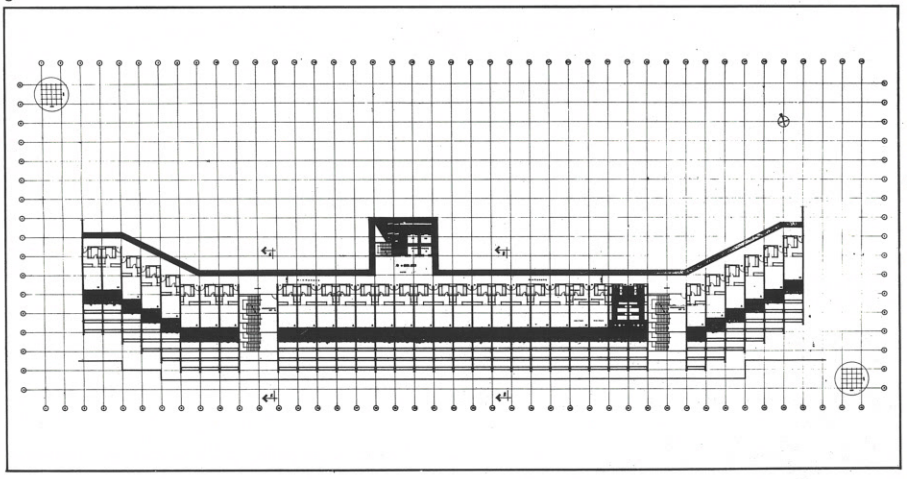

4

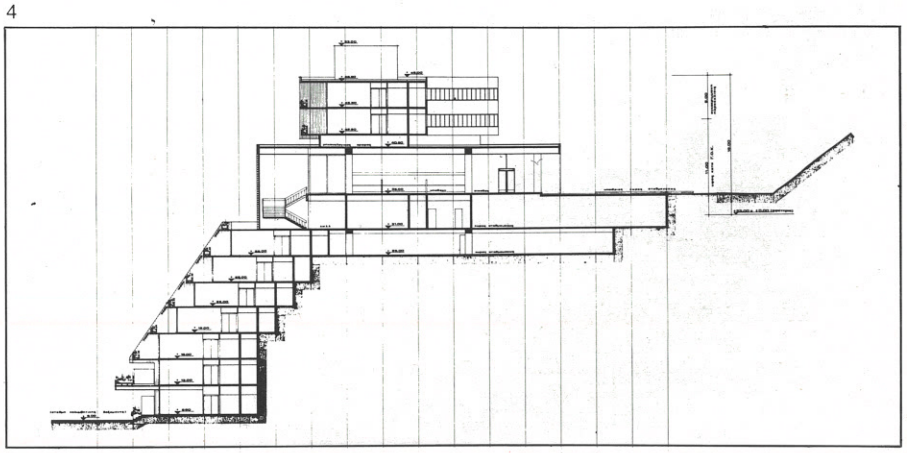

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη στάθμης εἰσόδου (χῶροι ὑποδοχῆς).

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου κοιτώνων.

4.
Τομή.

Ξενοδοχειακὸ συγκρότημα στὸ Δέλτα τοῦ Φαλήρου

Ἀρχιτέκτονες: Γ. Μπόγδανος καὶ Β. Ginnerup. Πολιτικοὶ μηχανικοί, μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Γραφεῖο μελετῶν Ἑλληνικῆς Τεχνικῆς. Κατασκευή: Ἑλληνικὴ Τεχνική.

Τὸ συγκρότημα εἶναι ὑπερπολυτελείας καὶ ἔχει σχεδιαστεῖ σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τῆς Intercontinental Hotel Corporation. Ἔχει 563 δωμάτια σὲ δύο πύργους μὲ 18 καὶ 14 ὀρόφους, οἱ ὁποῖοι συνδέονται μεταξύ τους μὲ τὸν πύργο κατακόρυφων ἐπικοινωνιῶν. Οἱ χῶροι ὑποδοχῆς βρίσκονται σὲ διάφορα ἐπίπεδα, ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ ἰσογείου μέχρι τὴ στάθμη τῆς θάλασσας.

Ἡ ἀνωδομὴ τῶν δύο πύργων θὰ κατασκευαστεῖ μὲ προκατασκευασμένα ὁριζόντια καὶ κατακόρυφα φέροντα στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας Προκατασκευῶν Α.Ε. (σύστημα Larsen-Nielsen).

Ἐργοδότης: Δέλτα Ἀθηνῶν Α.Ε. Μελέτη: 1972-74. Κατασκευή: 1974-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 650 ἑκ. δρχ.

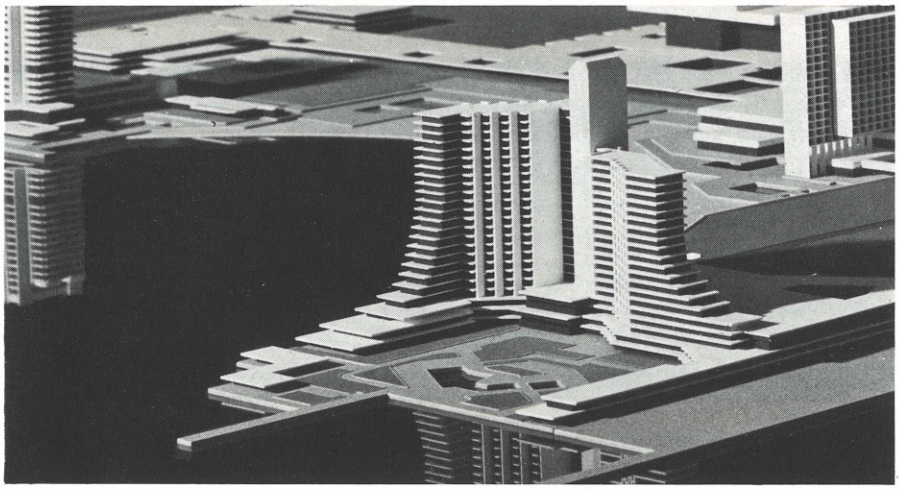

1

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τοπογραφικό. 1. Πύργος κατακόρυφων ἐπικοινωνιῶν, 2. Πύργος Α, 3. Πύργος Β, 4,5. Εἴσοδοι ξενοδοχείου, 6. Ὑπηρεσιακὴ εἴσοδος, 7. Πισίνα, 8. Χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 9. Bowling, κινηματογράφος, 10. Τένις, 11. Καταστήματα, 12. Πλάζ, 13,14. Προκυμαία.

2

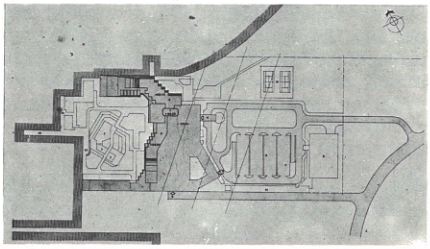

Ξενοδοχεῖο στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Γ. Μπόγδανος. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Β. Ἀμπακούμκιν καὶ Π. Ἀμπουσελάμ. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Α. & Σ. Ἀγγελίδης Α.Ε. Σύμβουλος: G. Wagner and Partner.

Τὸ ξενοδοχεῖο βρίσκεται στὴ λεωφόρο Κηφισίας (Ἀμπελόκηποι), εἶναι πολυτελείας καὶ κατασκευάζεται μὲ τὸ σύστημα ἐλευθέρας δομήσεως. Θὰ ἔχει 23 ὀρόφους: 20 ὀρόφους μὲ 480 δωμάτια, δύο ὀρόφους (ἰσόγειους) μὲ χώρους ὑποδοχῆς, καὶ δῶμα μὲ νυκτερινὸ κέντρο.

Κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ δρόμου βρίσκονται ἕξι ὄροφοι μὲ χώρους ὑποδοχῆς, ἐγκαταστάσεις καὶ σταθμὸ αὐτοκινήτων.

Ἐργοδότης: International Palace Hotel S.A. - Ι. Θεοδωρακόπουλος. Μελέτη: 1972-74. Κατασκευή: 1974-76(προβλεπόμενη). Κόστος: 350 ἑκ. δρχ.

1.
Τοπογραφικό.

2.
Πλάγια ὄψη.

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

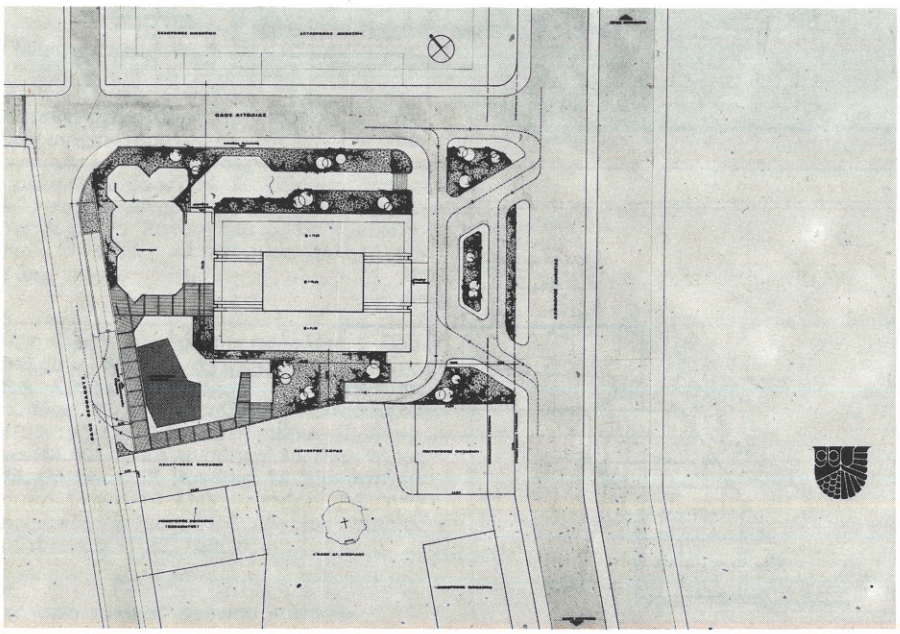

2

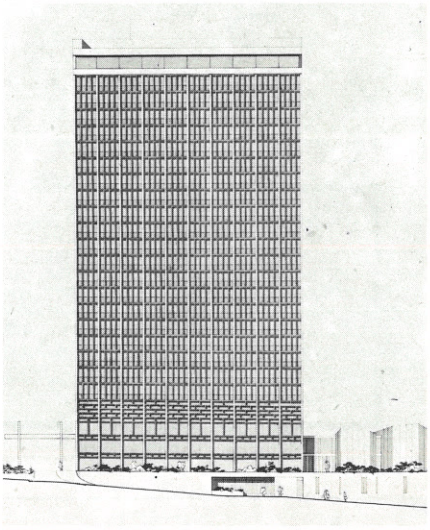

3

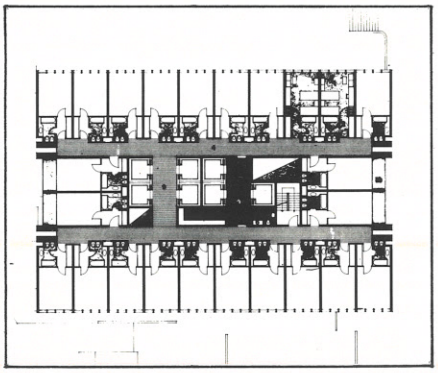

Ξενοδοχεῖο στὸ Δέλτα τοῦ Φαλήρου

Ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Ρ. Ἀρβανιτίδου, Χ. Παπλωματᾶς. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Γράψας. Κατασκευή: Δομὴ Α.Ε. καὶ Α. Ἀλβέρτης-Θ. Δημόπουλος Α.Ε.

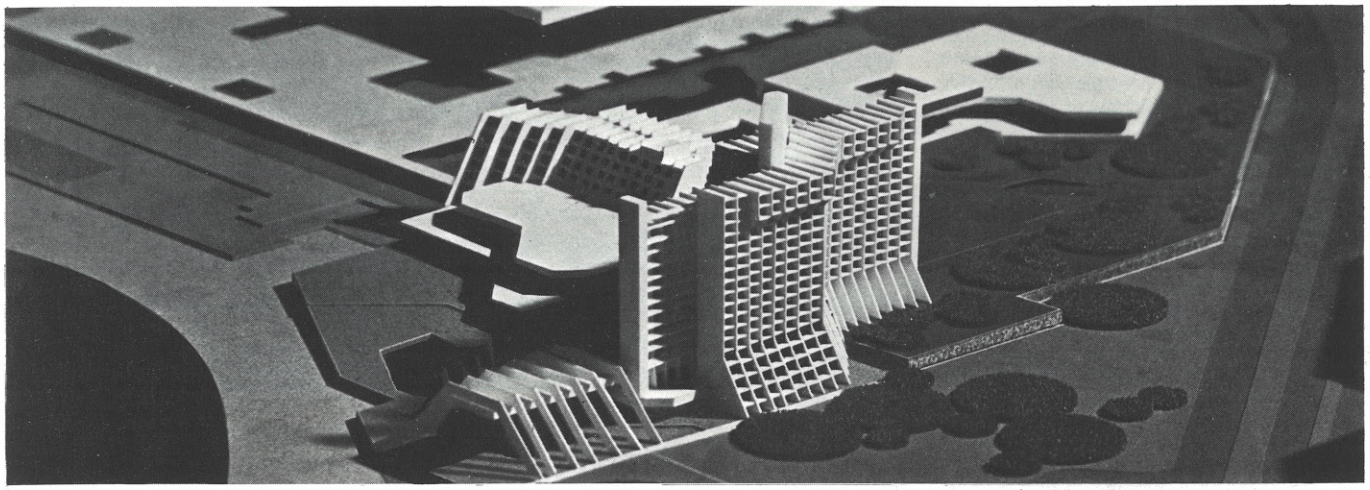

1

Τὸ ξενοδοχεῖο «Four Seasons» ἐντάσσεται στὰ πλαίσια ἀξιοποιήσεως τοῦ Φαληρικοῦ ὅρμου ἀπὸ τὸν ΕΟΤ. Θὰ εἶναι ὑπερπολυτελείας, μὲ 825 κλίνες καὶ τὶς ἀπαραίτητες ἐγκαταστάσεις. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐκτεταμένους ὀρόφους πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς θάλασσας, ποὺ περιέχουν τὶς κοινόχρηστες ἐγκαταστάσεις καὶ ἀρκετὰ ἀνεξάρτητα διαμερίσματα, καὶ τὸ ἐνδεκαόροφο κτίριο τῶν ὑπνοδωματίων. Ὁ σκελετὸς εἶναι ἀπὸ ἐμφανὲς ὀπλισμένο σκυρόδεμα. Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό. Ἐργοδότης: Α. Ἀλβέρτης - Θ. Δημόπουλος Α.Ε. Μελέτη: 1973-74. Κατασκευή: 1974-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 500 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου.

2

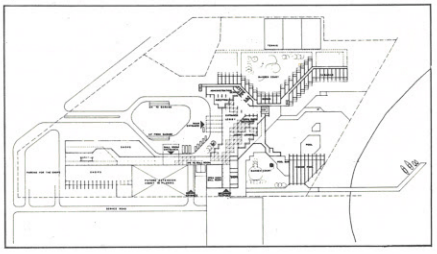

Ξενοδοχεῖο στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Ι. Μπενεχούτσου, Ι. Μπαϊμπᾶς καὶ Γ. Παντόπουλος. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Γράψας. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Ε. Benbasset καὶ Ι. Σπορίδης. Ἐπίβλεψη: Κ. Ζαχαρᾶτος, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: Ρ. Holzmann A.G καὶ Θερμομηχανικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε.

Τὸ ξενοδοχεῖο πολυτελείας «Holiday Inn» κτίζεται σ' ἕνα οἰκοδομικὸ τετράγωνο στὴ συμβολὴ τῆς λεωφ. Συγγροῦ μὲ τὴν ὁδὸ Λαγουμιτζῆ. Θὰ ἔχει 612 δωμάτια μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐγκαταστάσεις ἑστιάσεως, ἀναψυχῆς καὶ ἐμπορίου καὶ ἕνα μεγάλο κέντρο συνεδρίων γιὰ 2000 ἄτομα. Ἡ κατασκευή, μὲ τρία ὑπόγεια, δύο ὀρόφους κοινόχρηστων χώρων καὶ 12 ὀρόφους κοιτώνων, εἶναι ἀπὸ ὀπλισμένο ἐμφανὲς σκυρόδεμα. Ὁ σκελετὸς ἔχει ἀνοίγματα προεντεταμένα 33 μ, στήριξη τοῦ πύργου μὲ δίσκους σκυροδέματος καὶ ἄλλες εἰδικὲς κατασκευές. Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό.
Ἐργοδότης: Τουριστικαὶ Ἐπιχειρήσεις Π. Καναβοῦ Α.Ε. Μελέτη: 1972-74. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Κόστος: 700 ἑκ. δρχ.

1

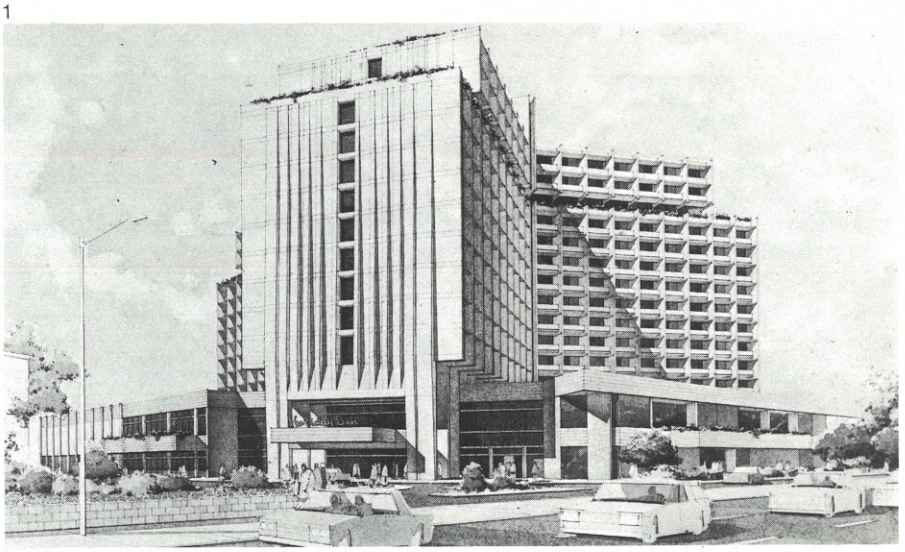

2

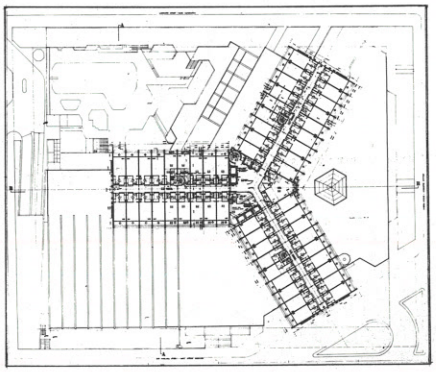

3

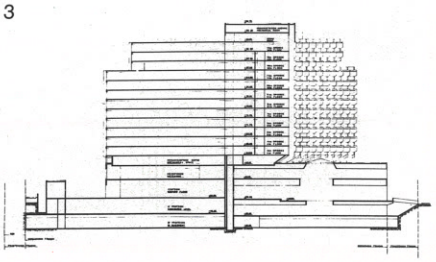

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

3.
Τομή.

Διαμερίσματα γιὰ διακοπὲς στὴ Σκιάθο

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Κυριακίδης καὶ Α. Κυριακίδη. Πολιτικὸς μηχανικός: Ε. Τζάβελος. Κατασκευή: Ν. Ἀνδριτσόπουλος.

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐννέα ἐπιπλωμένα διαμερίσματα γιὰ θερινὲς διακοπές. Βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Σκιάθου, στὴν περιοχὴ Καναπίτσα. Τὸ οἰκόπεδο ἦταν κατάφυτο ἀπὸ πεῦκα καὶ ἔγινε κάθε προσπάθεια γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ πράσινου. Ἡ ἔντονη κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ θέα καθόρισαν τὸ σχῆμα τῆς κατόψεως καὶ τὴ γενικὴ διάταξη σὲ διάφορα ἐπίπεδα.

Ἡ κατασκευὴ ἔγινε μὲ ἁπλὲς μεθόδους καὶ ὑλικὰ γιὰ νὰ μειωθεῖ τὸ κόστος. Ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ χρησιμοποιήθηκε ἀδρὸς σοβὰς στοὺς τοίχους καὶ σχιστόπλακες Πηλίου στὰ δάπεδα. Ὅλα τὰ κουφώματα εἶναι ξύλινα.

Ἐργοδότης: Ν. Ἀνδριτσόπουλος. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1972-73. Ὄγκος: 3.000 κμ. Κόστος: 4,5 ἑκ. δρχ.

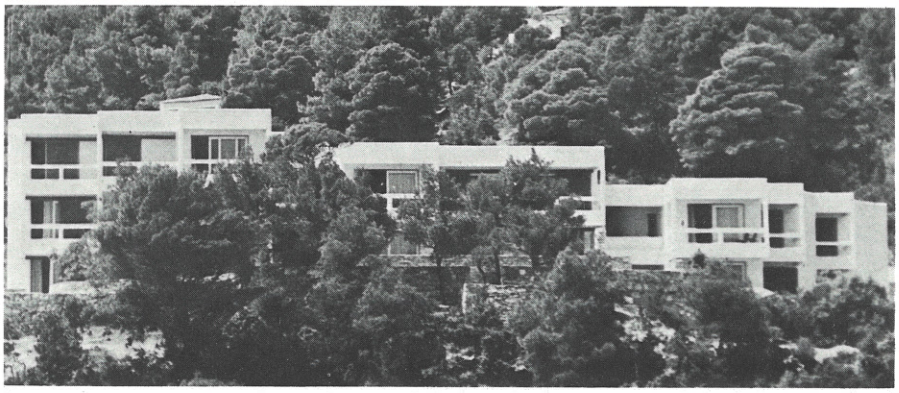

1

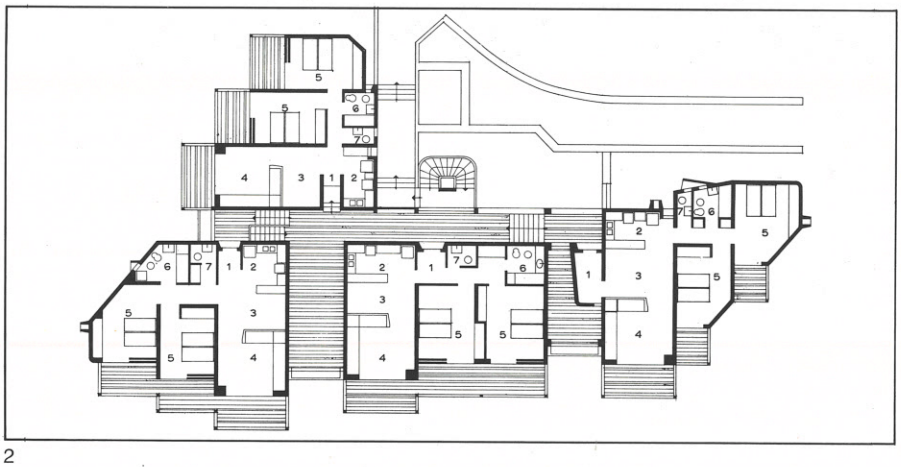

2

3

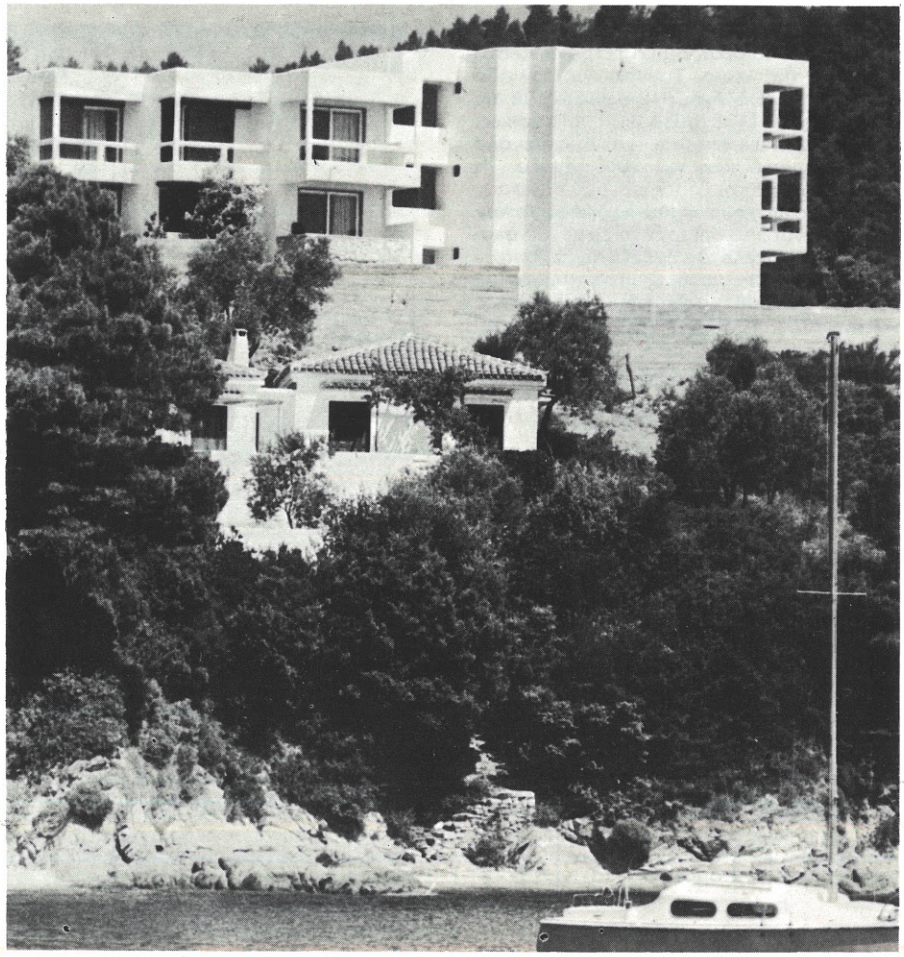

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη. 1. Εἴσοδος, 2. Κουζίνα, 3. Γωνιὰ τραπεζαρίας, 4. Καθιστικό, 5. Ὑπνοδωμάτιο, 6. Λουτρό, 7. Τουαλέτα.

3.
Νοτιοανατολικὴ ὄψη.

Ξενοδοχεῖο στὴν Κέρκυρα

Ἀρχιτέκτων: Ε. Βουρέκας. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Σ. Ἀγγελίδης καὶ Ρ. Παϊπέτης. Μηχανολόγος μηχανικός: Ι. Πιστιόλης. Κατασκευή: Προδομὴ Α.Ε. καὶ Θ. Μαρσέλλος, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ ξενοδοχεῖο «Golf Hotel» ἔχει 450 κλίνες καὶ ἀπέχει 3 χλμ ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Κερκύρας.
Ἡ θεμελίωση τοῦ ξενοδοχείου ἔγινε σὲ στρῶμα ἰλύος πάχους 8 μ περίπου μὲ εἰδικὴ μέθοδο συμπυκνώσεως τοῦ ὑπεδάφους μὲ χαλικοπασσάλους ἀπὸ τὴν ἑταιρία Johann Keller. Ἡ ἀνωδομή, μέχρι τὴ στάθμη τῆς ὀροφῆς τοῦ ἰσογείου, ἔγινε μὲ συμβατικὴ κατασκευὴ γιὰ νὰ ὑπάρχει ὁμοιομορφία σὲ περίπτωση καθιζήσεων. Ὑπῆρξε μιὰ προγραμματισμένη καθίζηση 40 ἑκ περίπου ποὺ δὲν παρουσίασε καμιὰ ρηγμάτωση.
Οἱ πέντε ὅμοιοι ὄροφοι κατασκευάστηκαν μὲ βαριὰ προκατασκευὴ (μέθοδος Mayol), μὲ ἐσωτερικοὺς τοίχους ἀπὸ σκυρόδεμα καὶ ἐξωτερικοὺς τοίχους ἀπὸ θερμομονωτικὸ σκυρόδεμα ἀντοχῆς. Τὸ ξενοδοχεῖο λειτούργησε 11 μῆνες μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν θεμελιώσεως.
Ἐργοδότης: Α. Καζαντζῆς. Μελέτη: 1969-71. Κατασκευή: 1971-72. Κόστος: 60 ἑκ. δρχ.

1

2

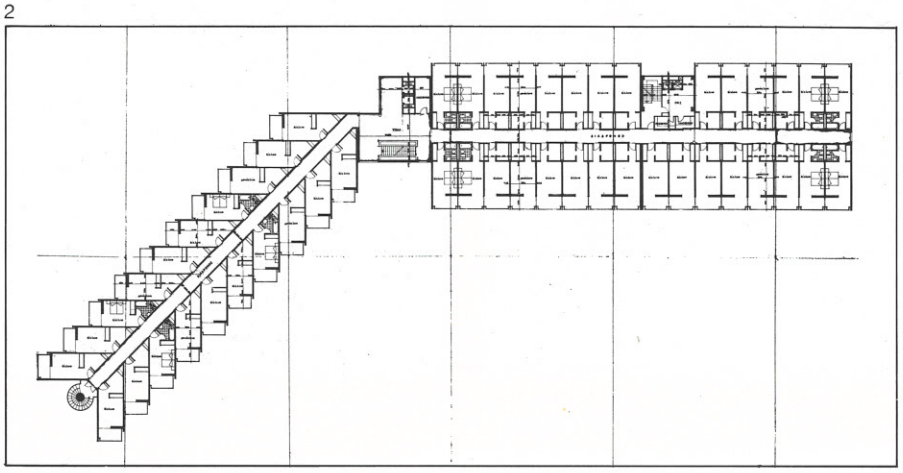

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

Ξενοδοχεῖο στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Ε. Βουρέκας. Πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Κοσμόπουλος. Κατασκευή: Ν. Διαμαντής, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ ξενοδοχεῖο «Royal Olympic» βρίσκεται στὴν ὁδὸ Ἀθανασίου Διάκου καὶ εἶναι α΄ κατηγορίας μὲ 150 δωμάτια. Ἔχει ἰσόγειο, τέσσερεις ὀρόφους, ἐσοχὴ καὶ δύο ὑπόγεια. Στὸν ἀκάλυπτο χῶρο ὑπάρχει μικρὴ πισίνα καὶ στὸ β΄ ὑπόγειο χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων.
Ἐργοδότης: Ἀθ. Παπαδημητρίου. Μελέτη: 1966. Κατασκευή: 1966-68. Κόστος 30 ἑκ. δρχ.

1

1.
Πρόσοψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

2

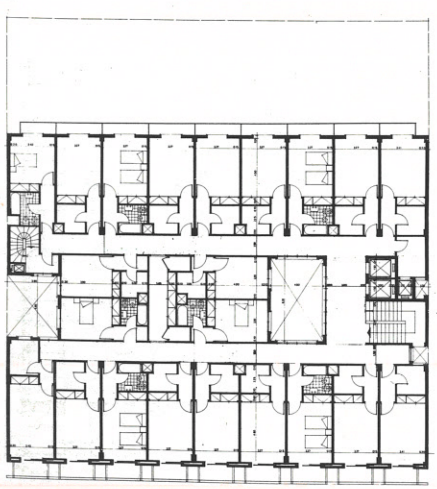

Μαρίνα Μικροῦ Ἐμβόλου Θεσσαλονίκης

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο Μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες: Μ. Βενέτη καὶ Λ. Ἀργυριάδου). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Ι. Μυλωνᾶς καὶ Α. Τζόλης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης, Δ. Ἀλεξόπουλος καὶ Κ. Ἀλεξόπουλος. Εἰδικοὶ σύμβουλοι: Εὐπαλῖνος Τ.Ε.Π.Ε. (ὁδοποιΐα).

Οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς Μαρίνας, χερσαῖες καὶ θαλάσσιες, πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσουν 150 σκάφη σὲ πρώτη φάση. Οἱ χερσαῖες ἐγκαταστάσεις περιλαμβάνουν ὑπόστεγα σκαφῶν καὶ συνεργεῖα ἐπισκευῆς, διοίκηση, καταστήματα, ἀναψυκτήριο καὶ βοηθητικοὺς χώρους.
Τὸ συγκρότημα ἔχει δομηθεῖ μὲ τὴν ἐπανάληψη ἑνὸς μοναδιαίου ὑπόστεγου 10,80 × 10,80 μ διαφορετικοῦ ὕψους ἀνάλογα μὲ τὴ χρήση (ἄνθρωποι - αὐτοκίνητα - σκάφη). Οἱ κλειστοὶ χῶροι κάτω ἀπὸ τὰ ὑπόστεγα ἔχουν τελείως ἀνεξάρτητη κατασκευή, μὲ τοίχους ἀπὸ τοῦβλο καὶ μεταλλικὴ ὀροφὴ (space deck). Οἱ ὁριζόντιες ἐπιφάνειες ἰσογείου καὶ δώματος ἔχουν διαμορφωθεῖ μὲ σκυρόδεμα, χαλίκι, γρασίδι καὶ θάμνους.
Ἐργοδότης: Ε.Ο.Τ. Μελέτη: 1972-73. Ὄγκος κλειστῶν χώρων 7.500 κμ. Κόστος: 55 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Γενικὴ διάταξη. 1. Λιμάνι σκαφῶν 5-30 μ, 2. Στάθμευση αὐτοκινήτων, 3. Καταστήματα καὶ ἀναψυκτήριο, 4. Ὑπόστεγα καὶ συνεργεῖα σκαφῶν, 5. Κέντρο διασκεδάσεως.

1

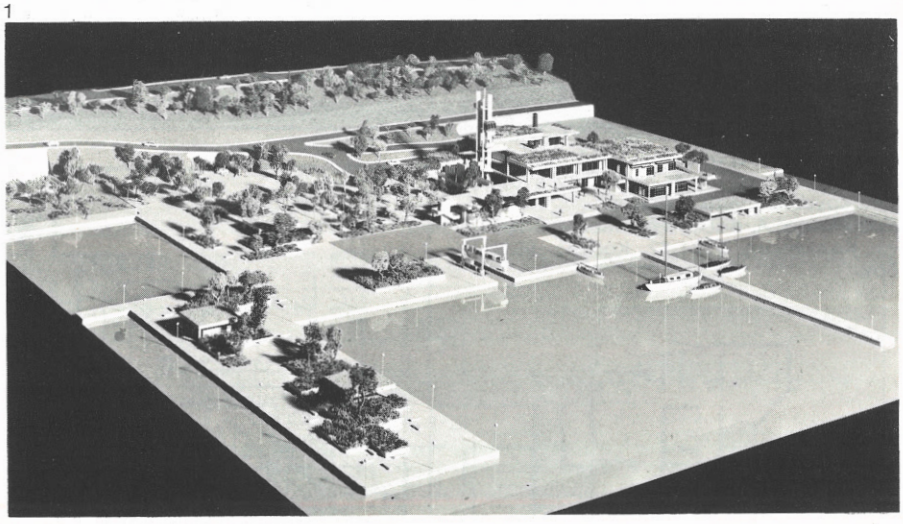

2

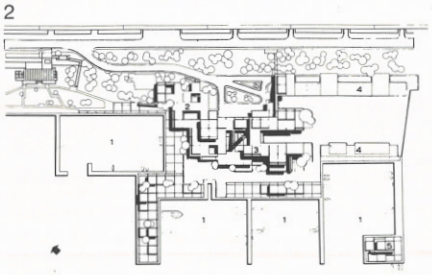

Ὑδροθεραπευτήριο στὰ Καμένα Βοῦρλα

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Μπίτσιος καὶ Ν. Πετριόλι. Πολιτικὸς μηχανικός: Ι. Καραμπατζός. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Δ. Μαρίνος. Κατασκευή: Κ. Παυλίδης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ ὑδροθεραπευτήριο εἶναι ἰσόγειο, μὲ 70 λουτῆρες, δύο αἴθουσες ὁμαδικῆς κινησιοθεραπείας, συγκρότημα ἐξωτερικῶν ἰατρείων καὶ χώρους ἀναμονῆς (κεντρικὴ αἴθουσα καὶ αἴθριο).
Ἐργοδότης: Α.Ξ.Ε. Ἀστήρ. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1973-74 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 9.000 κμ. Κόστος: 25 ἑκ. δρχ.

1

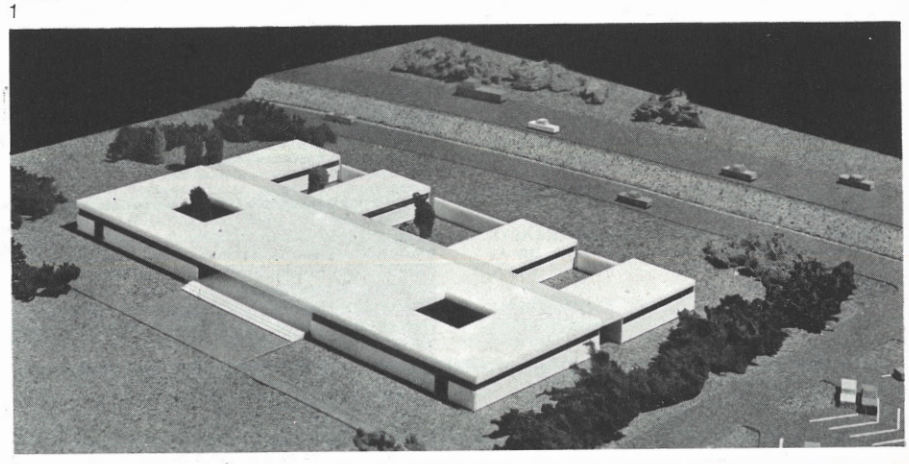

2

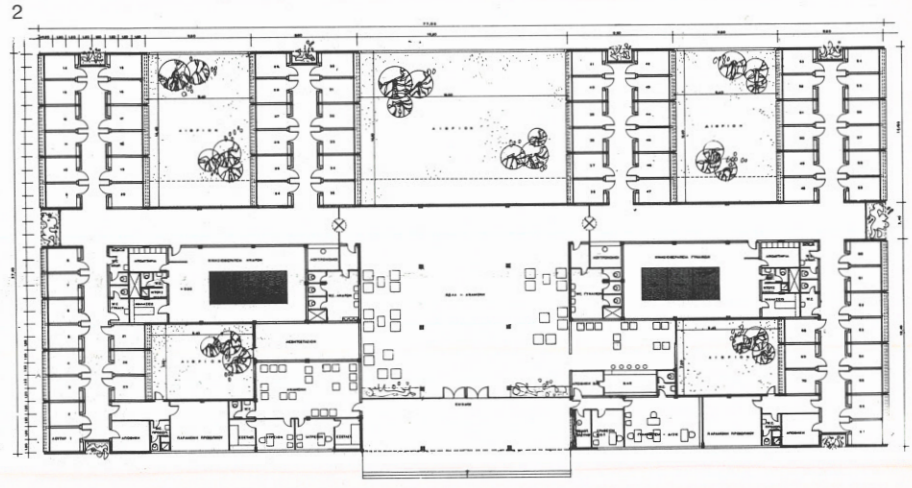

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη.

Ξενοδοχεῖο στὴν Ἁγ. Μαρίνα

Ἀρχιτέκτονες: Σ. Ι. Βασιλείου καὶ Σ. Καλκάνης. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ν. Καβουλάκος. Ἐπίβλεψη: Σ. Διαμαντάρας, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: Προμπετόν.

Τὸ ξενοδοχεῖο κτίζεται στὸ 36ο χλμ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν - Σουνίου, ἡ ὁποία καὶ διασχίζει τὸ οἰκόπεδο. Τὰ δύο τμήματα τοῦ οἰκοπέδου συνδέονται μὲ ἀνισόπεδες διαβάσεις.

Τὸ συγκρότημα εἶναι πολυτελείας καὶ ἀποτελεῖται ἀπό:

α) Ξενοδοχεῖο 329 κλινῶν. Λόγω τῆς ἔντονης κλίσεως τοῦ ἐδάφους, οἱ ἑπτὰ ὄροφοι τοῦ ξενοδοχείου τοποθετήθηκαν σὲ βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα. Ἔτσι σὲ κανένα σημεῖο τὸ ὕψος του δὲν ὑπερβαίνει τὰ 10 μ (ὅπως ὁρίζει ὁ ΓΟΚ).

β) 96 οἰκίσκους μὲ ἕνα δωμάτιο, κουζίνα, λουτρὸ καὶ βεράντα. Ἕνα ἑστιατόριο καὶ ἀναψυκτήριο ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἐνοίκους, τοὺς λουόμενους καὶ τοὺς περαστικούς.

γ) Χωριὸ μὲ 282 κλίνες σὲ διαμερίσματα μὲ ἕνα, δύο καὶ τρία δωμάτια. Λόγω τῆς ἔντονης κλίσεως, ἡ ὀροφὴ τοῦ ἑνὸς σπιτιοῦ χρησιμοποιεῖται σὰν βεράντα τοῦ σπιτιοῦ πάνω ἀπ' αὐτό.

Ἐργοδότης: Ξενοδοχεῖα τῆς Ἑλλάδος Α.Ε. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 96.000 κμ. Κόστος: 250 ἑκ. δρχ.

1

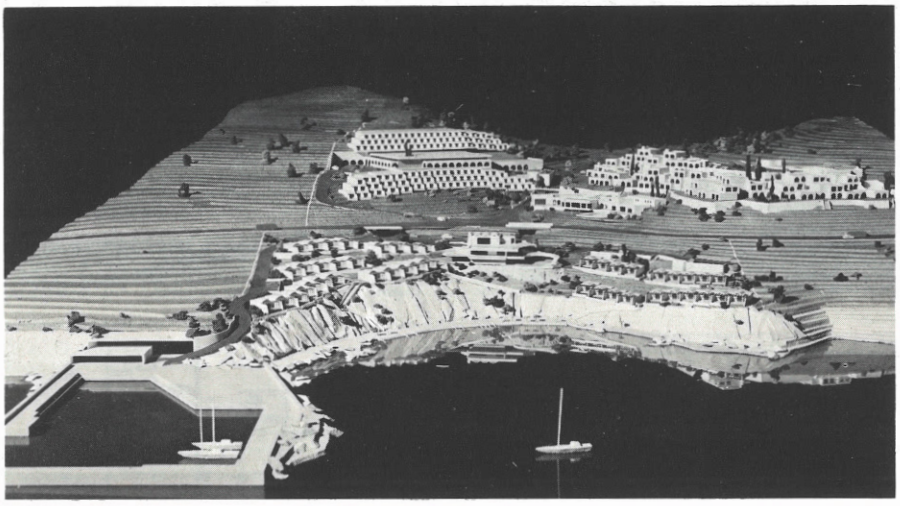

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2

2.
Τοπογραφικό.

Κέντρο ἀναψυχῆς στὴν Ἔδεσσα

Ἀρχιτέκτων: Α. Τσούκας. Πολιτικὸς μηχανικός: Μ. Δόκας. Ἠλεκτρολόγος-μηχανολόγος μηχανικός: Δ. Σκαπέρδας. Ἐπίβλεψη ἔργου: Τ.Υ.Δ.Κ. Νομοῦ Ἐδέσσης.

Τὸ κέντρο κτίζεται στὴν περιοχὴ τῶν καταρρακτῶν καὶ περιλαμβάνει ἑστιατόριο, ἐξῶστες πρὸς τὴ θέα καὶ πίστα γιὰ χορό. Τὸ οἰκόπεδο πλαισιώνεται ἀμφιπλευρικὰ ἀπὸ δύο μεγάλα ρυάκια, ποὺ καταλήγουν στοὺς καταρράκτες.

Ἐργοδότης: Δῆμος Ἐδέσσης. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1972-74 (προβλεπόμενη). Κόστος: 1,4 ἑκ. δρχ.

1

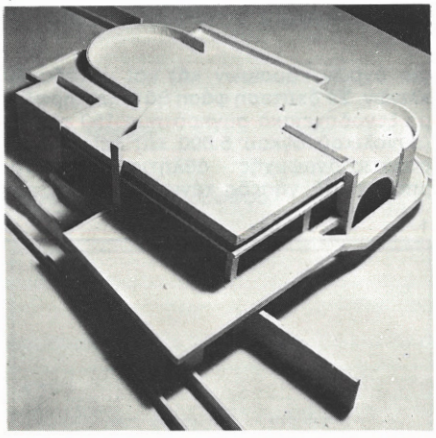

2

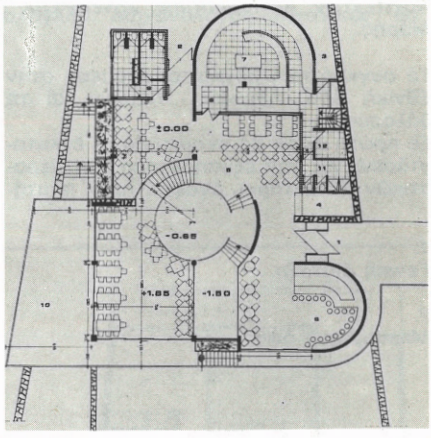

3

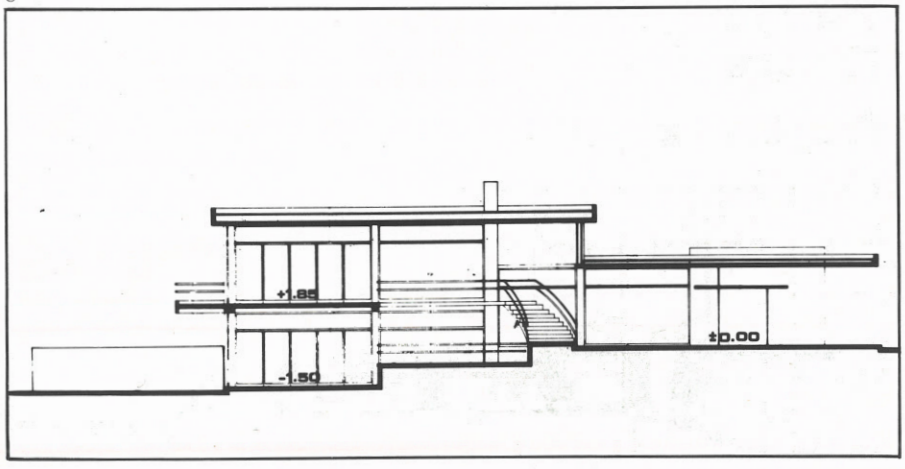

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ὀρόφου. 1. Κύρια εἴσοδος, 2. Δευτερεύουσα εἴσοδος, 3. Ἀνεφοδιασμός, 4. Ἱματιοθήκη, 5. Ἑστιατόριο, 6. Κυλικεῖο, 7,8. Κουζίνα, 9,11. Τουαλέτες, 10. Ἐξώστης, 12. Ψυγεῖο.

3.
Τομή.

Τουριστικὸ περίπτερο στὴ Μεσσήνη

Ἀρχιτέκτων: Ι. Ἀνυφαντῆς. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Ε. Λαμπροπούλου. Πολιτικὸς μηχανικός: Θ. Σωτηρόπουλος.

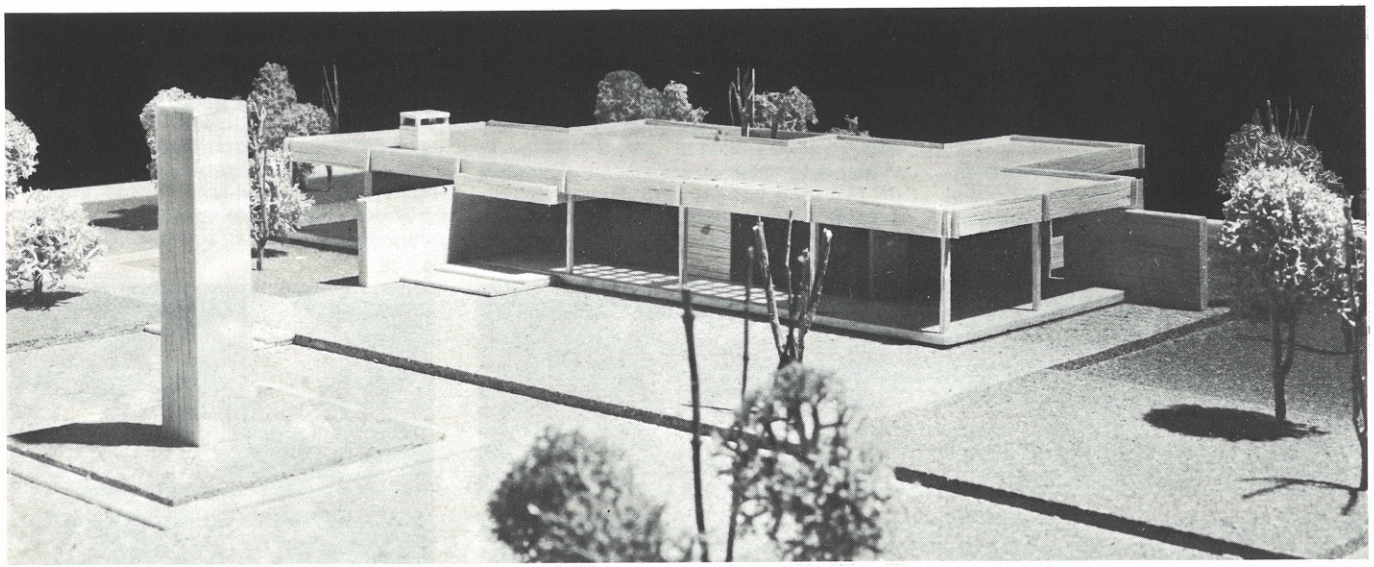

1

Τὸ περίπτερο θὰ κατασκευαστεῖ στὸ κεντρικὸ πάρκο τῆς Μεσσήνης καὶ θὰ περιλαμβάνει ἐστιατόριο καὶ ἀναψυκτήριο. Ἐργοδότης: Δῆμος Μεσσήνης. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1974 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 3.300 κμ. Κόστος: 6 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη.

2

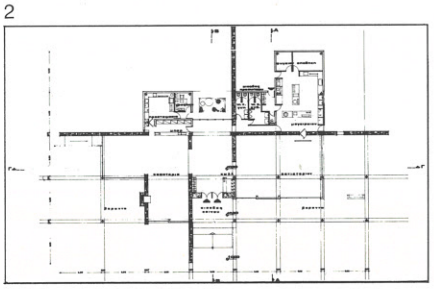

Τουριστικὸ συγκρότημα στὴν Ἀρκίτσα

Ἀρχιτέκτων: Α. Παρπαΐρης. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Ε. Κατσίκης. Πολιτικὸς Μηχανικός: Δ. Μπάκας. Μηχανολόγος μηχανικός: Π. Μάρης.

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Ἐθνικὴ ὁδὸ Ἀθηνῶν - Λαμίας καὶ τὴ θάλασσα.
Σὲ πρώτη φάση θὰ περιλαμβάνει ἐγκαταστάσεις γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν περαστικῶν (ἑστιατόριο, ἀναψυκτήριο, πρατήριο ὑγρῶν καυσίμων κἄ) καὶ μονάδα 40 κλινῶν. Σὲ δεύτερη φάση θὰ συμπληρωθεῖ μὲ ξενοδοχειακὸ συγκρότημα 150 κλινῶν (συνολικοῦ ὄγκου 5.000 κμ) καὶ ἐγκαταστάσεις ἀναψυχῆς - ἀθλητισμοῦ (πισίνα, μπάρ, πλάζ, γήπεδα τένις καὶ βόλεϋ, ταβέρνα, κέντρο διασκεδάσεως κἄ).
Ἐργοδότης: Α. Ἀνεστόπουλος. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευὴ 1974-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ διάταξη.

2.
Μεσημβρινὴ ὄψη.

1

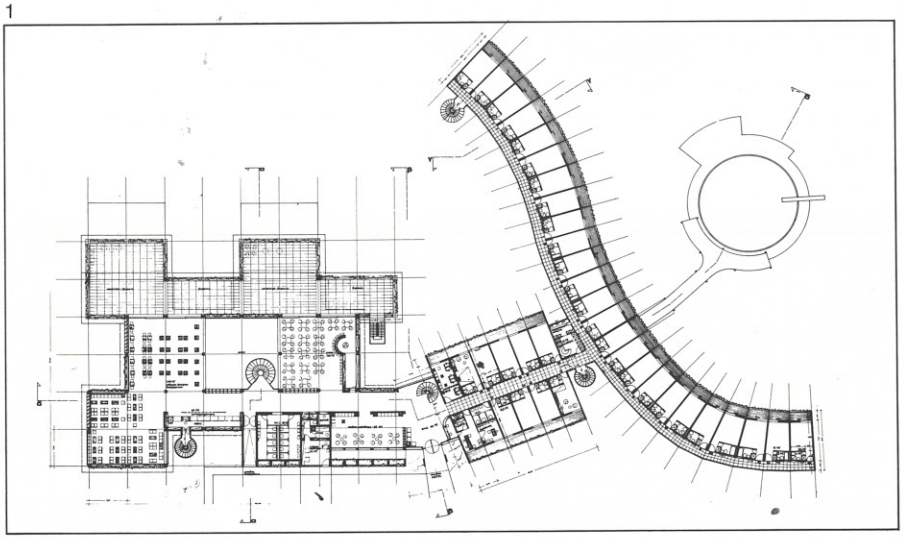

2

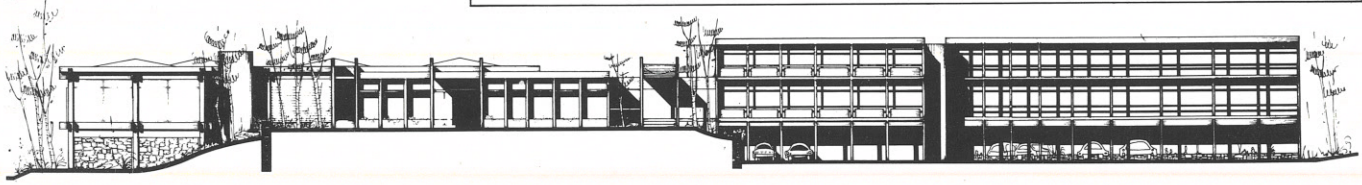

Ξενοδοχεῖο στὴν Κυλλήνη

Ἀρχιτέκτων: Σ. Μολφέσης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Μ. Ἀρώνης, Γ. Δρέττας καὶ Γ. Καρλαύτης. Μηχανολόγος μηχανικός: Ι. Λελούδας.

Τὸ ξενοδοχεῖο ἔχει 160 κλίνες καὶ εἶναι α΄ κατηγορίας.
Ἐργοδότης: Ε.Ο.Τ. Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1971-74. Ὄγκος: 18.000 κμ. Κόστος: 32 ἑκ. δρχ.

1

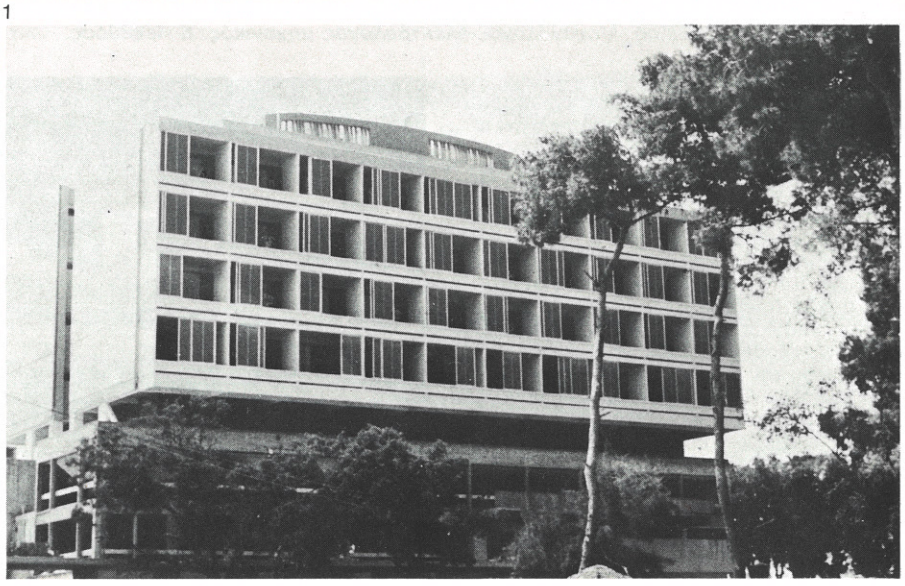

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Πυρήνας κάθετης κυκλοφορίας, 2. Ὀφίς, 3. Βοηθητικὸ κλιμακοστάσιο, 4. Δωμάτιο, 5. Λουτρό, 6. Βεράντα.

3.
Τομή. 1. Ὑποδοχή, 2,3. Ἑστιατόριο - καθιστικό, 4. Ἡμιόροφος ἐγκαταστάσεων, 5. Ὑπόγειο, 6. Ὄροφοι δωματίων, 7. Δῶμα.

2

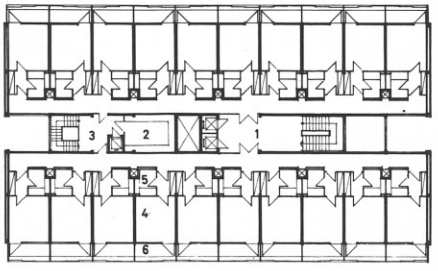

3

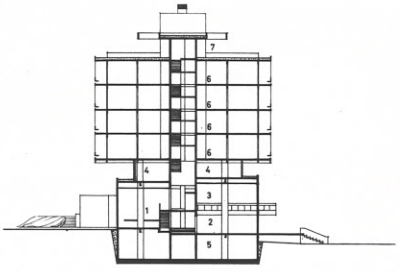

Ξενοδοχεῖο στὴν Τρίπολη

Ἀρχιτέκτονες: Δ. Μαραβέας καὶ Α. Τομαρᾶ-Μαραβέα. Πολιτικὸς μηχανικός: Η. Μωραλόγλου. Μηχανολόγος μηχανικός: Β. Μουσταφέρης.

Τὸ ξενοδοχεῖο εἶναι γ΄ κατηγορίας μὲ 150 κλίνες.
Ἐργοδότης: Ἀφοὶ Μαρινάκου Α.Ε. Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1972-73. Κόστος: 10 ἑκ. δρχ.

1

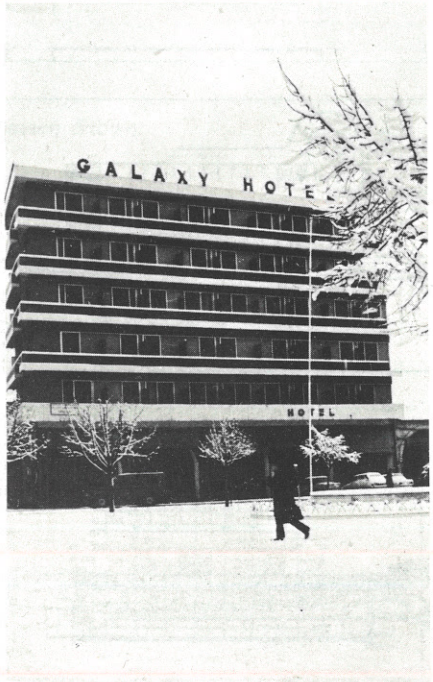

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

2

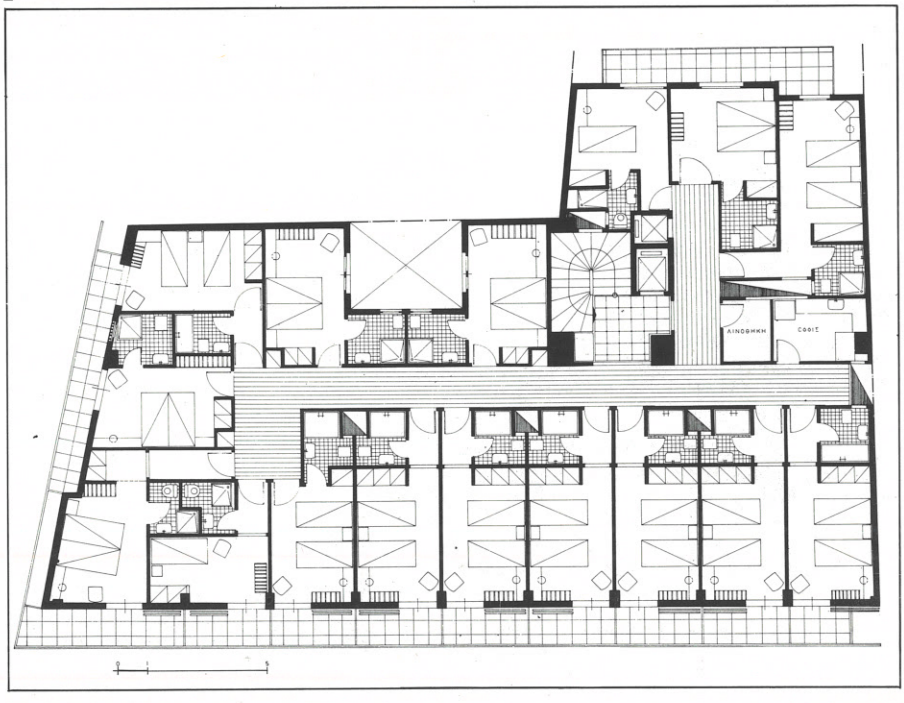

7. Κτίρια γραφείων καὶ ἐμπορίου

Ἐμπορικὸ κέντρο Δήμου Ἀθηναίων

Ἀρχιτέκτονες: Ν. Δεσύλλας, Δ. Κονταργύρης, Α. Λαμπάκις καὶ Π. Λουκάκης. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων Ε. Λαμπροπούλου. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Ἀγγελίδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ι. Λελούδας.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει: α) ξενοδοχεῖο γ΄ κατηγορίας 340 κλινῶν, μὲ αἴθουσες πολλαπλῶν χρήσεων 1.100 τμ στὸν α΄ ὄροφο, β) ὑπεραγορὰ 4.500 τμ, γ) κεντρικὴ ἀγορὰ 5.300 τμ στὸ α΄ ὑπόγειο (146 καταστήματα), δ) 146 ἀποθῆκες καὶ ψυκτικοὺς θαλάμους στὸ β΄ ὑπόγειο, ποὺ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὰ καταστήματα τῆς κεντρικῆς ἀγορᾶς καὶ ε) βοηθητικοὺς χώρους (μηχανοστάσια, στάθμευση αὐτοκινήτων κἄ) στὸ γ΄ ὑπόγειο.

Στὸ α΄ ὑπόγειο ὑπάρχει μόνο κίνηση πεζῶν, ἐνῶ τέσσερα κεκλιμένα ἐπίπεδα ἐξυπηρετοῦν τὴν κίνηση τῶν τροχοφόρων στὸ β΄ καὶ γ΄ ὑπόγειο. Ἡ κεντρικὴ ἀγορὰ συνδέεται μὲ τὴν πλατεία καὶ τὰ πεζοδρόμια μὲ τέσσερεις κυλιομένες σκάλες καὶ 12 κλιμακοστάσια.

Μελέτη: 1971-73. Ἔναρξη κατασκευῆς: 1974 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος: 180.000 κμ (ξενοδοχεῖο 51.000, ὑπεραγορὰ 32.000, κεντρικὴ ἀγορὰ 36.000, β΄ καὶ γ΄ ὑπόγειο 44.000 καὶ κεκλιμένα ἐπίπεδα 17.000). Κόστος: 440 ἑκ. δρχ.

1

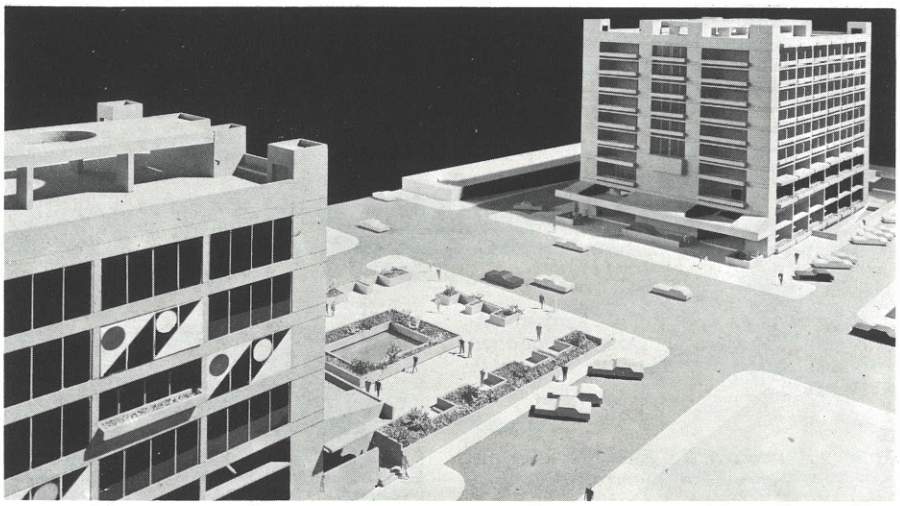

2

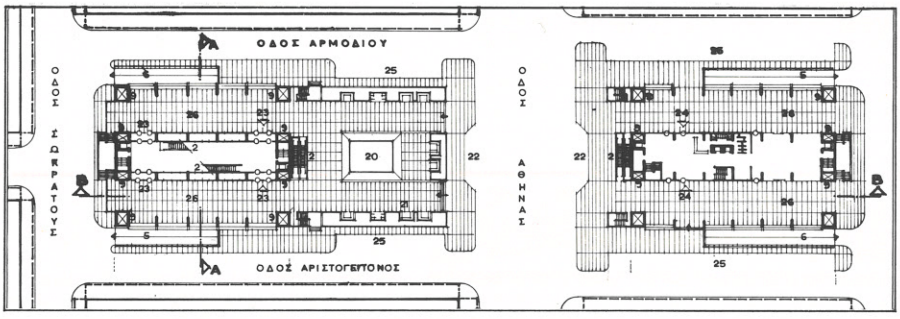

3

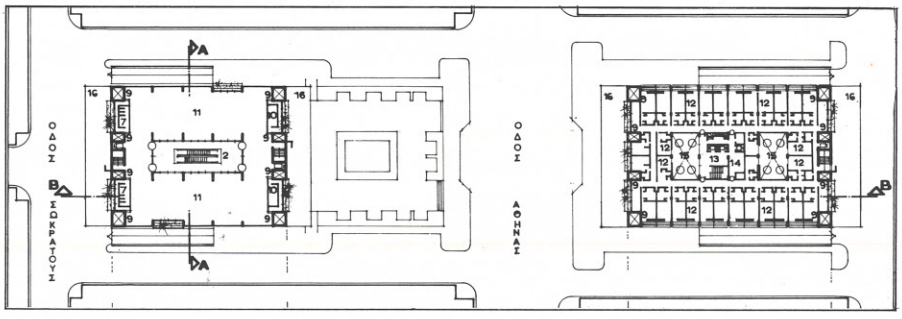

4

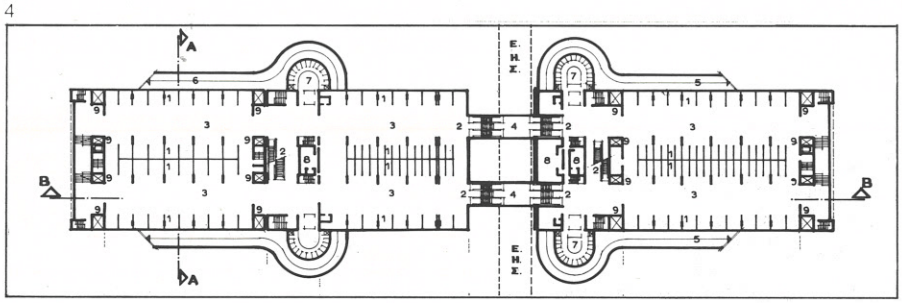

5

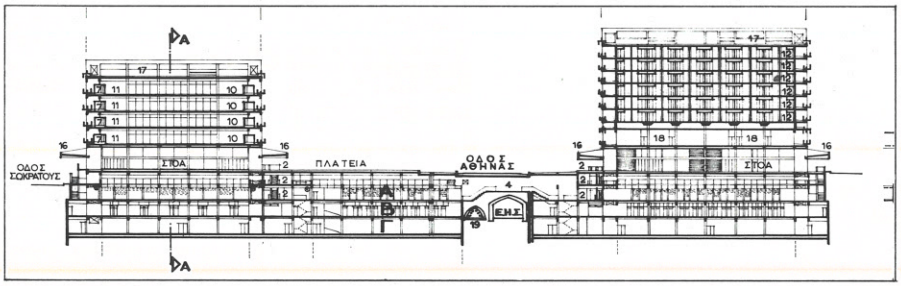

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου 1. Κατάστημα, 2. Κυλιόμενες σκάλες, 3. Χῶροι διακινήσεως κοινοῦ, 4. Συνδετικοὶ διάδρομοι, 5. Κεκλιμένο ἐπίπεδο καθόδου (στὸ β΄ καὶ γ΄ ὑπόγειο), 6. Κεκλιμένο ἐπίπεδο ἀνόδου (στὸ β΄ καὶ γ΄ ὑπόγειο), 7. Τουαλέτες, 8. Ψυκτικοὶ θάλαμοι, 9. Κατακόρυφοι ἀγωγοὶ δικτύων κλιματισμοῦ καὶ ὑπόλοιπων ἐγκαταστάσεων, 10. Ἀποθῆκες ὑπεραγορᾶς, 11. Τουαλέτες ὑπεραγορᾶς, 12. Δωμάτια ξενοδοχείου, 13. Προθάλαμος τυπικοῦ ὀρόφου ξενοδοχείου, 15. Φωταγωγοὶ τυπικοῦ ὀρόφου ξενοδοχείου, 16. Στέγαστρα πεζοδρομίων, 17. Δώματα, 18. Κοινόχρηστες αἴθουσες πολλαπλῶν χρήσεων, 19. Σήραγγα συγκεντρώσεως δικτύων παροχῶν, 20. Λίμνη πλατείας, 21. Καθιστικὰ πλατείας, 22. Στάση λεωφορείου, 23. Εἴσοδοι - ἔξοδοι ὑπεραγορᾶς, 24. Εἴσοδοι - ἔξοδοι ξενοδοχείου, 25. Χῶροι σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 26. Στοές.

3.
Κάτοψη τυπικῶν ὀρόφων ξενοδοχείου καὶ ὑπεραγορᾶς.

4.
Κάτοψη κεντρικῆς ἀγορᾶς (α΄ ὑπόγειο).

5.
Τομὴ ΒΒ. Α. Κεντρικὴ ἀγορά, Β. Ἀποθῆκες καὶ ψυκτικοὶ θάλαμοι, Γ. Μηχανοστάσια καὶ στάθμευση αὐτοκινήτων.

Κοινωνικὸ καὶ ἐμπορικὸ κέντρο στὴν Κηφισιὰ

Ἀρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης, Σ. Κούλης καὶ Μ. Κερεστετζῆς. Σύμβουλος πολεοδόμος: Γ. Διαμαντόπουλος. Πολιτικὸς μηχανικός: Ι. Δανιηλίδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Μαρᾶτος.

Τὸ κέντρο θὰ κατασκευαστεῖ στὴν κεντρικὴ πλατεία τῆς Κηφισιᾶς. Ἡ λύση, ποὺ βραβεύτηκε σὲ ἀρχιτεκτονικὸ διαγωνισμό, προτείνει τὴ δημιουργία ἑνὸς πολύπλευρου κτιριακοῦ συγκροτήματος μὲ χρήσεις πολιτιστικές, ἐμπορικὲς καὶ ψυχαγωγίας. Οἱ χρήσεις αὐτὲς διατάσσονται σὲ συσχετισμένα ἐπίπεδα προσιτὰ ἀπὸ τοὺς πεζοὺς καὶ τὰ αὐτοκίνητα. Ὁ σκελετὸς τῶν κτιρίων ἔχει προβλεφτεῖ μεταλλικός, μὲ ἐξωτερικὴ ἐπιδερμίδα ἀπὸ ἀλουμίνιο καὶ γυαλί.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος Α.Ε. Μελέτη: 1972-74. Κόστος: 80 ἑκ. δρχ.

1

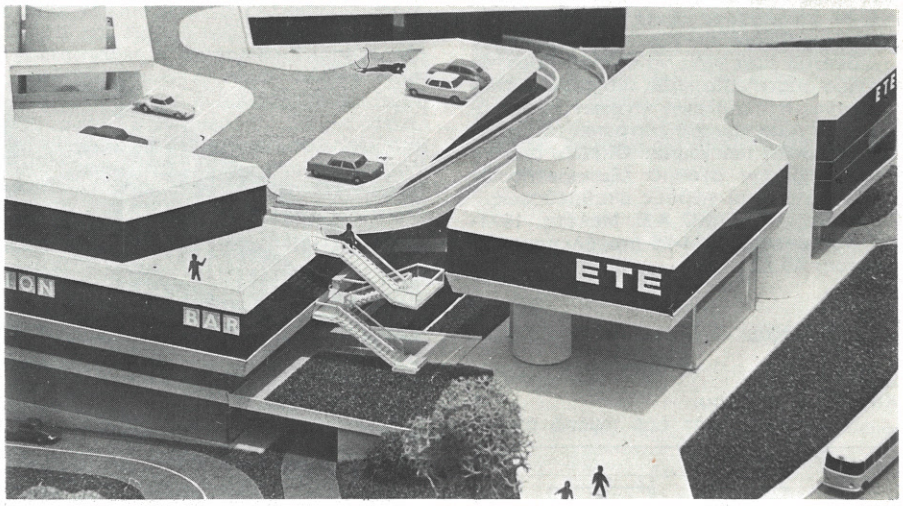

2

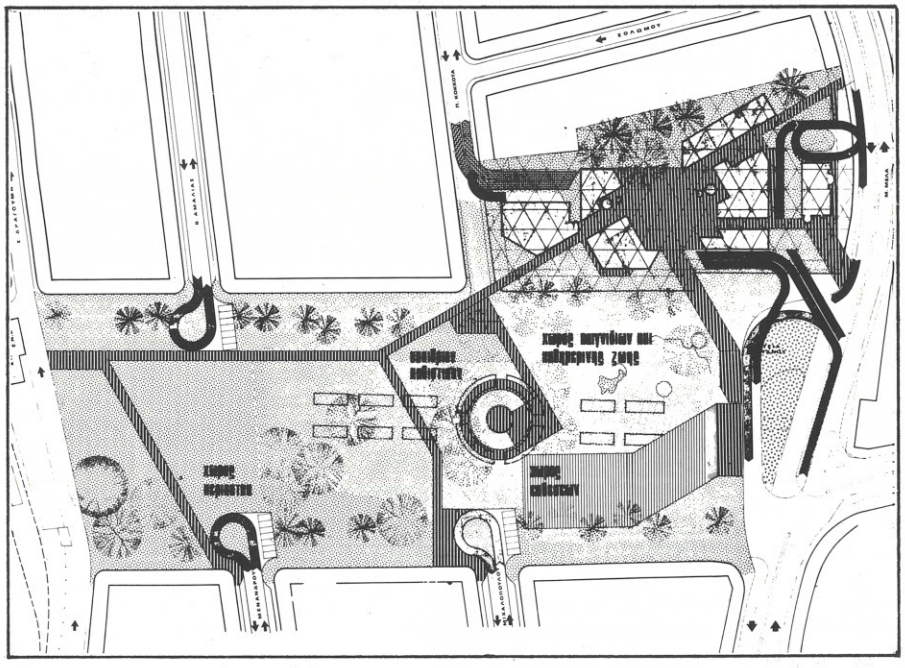

3

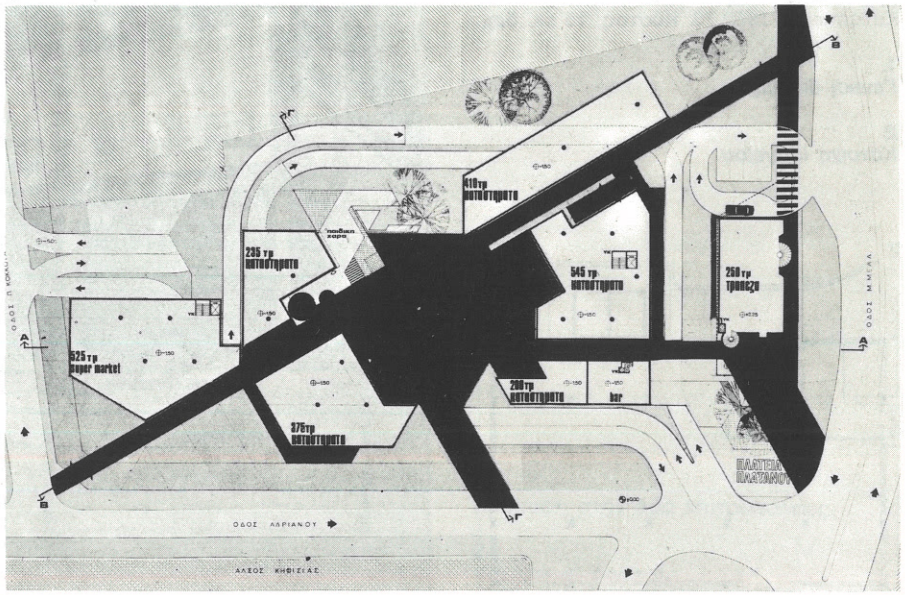

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τοπογραφικό.

3.
Κάτοψη ἰσογείου.

4.
Τομή.

4

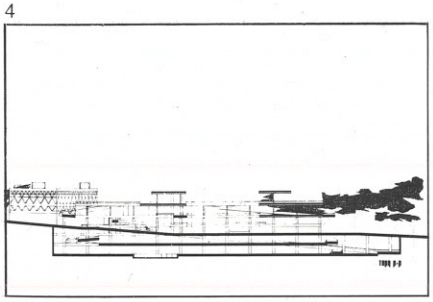

Κτίριο γραφείων στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης καὶ Ι. Μπενεχούτσου. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Δ. Γράψας καὶ Κ. Ζαχαρᾶτος. 'Ηλεκτρολόγος-μηχανολόγος μηχανικός: Μ. Μαρᾶτος.

Τὸ κτίριο θὰ κατασκευαστεῖ στὴ συμβολὴ τῆς λεωφ. Κηφισίας μὲ τὴν ὁδὸ Κατεχάκη καὶ θὰ στεγάσει τὰ κεντρικὰ γραφεῖα τῆς ἑταιρίας. Οἱ ὄροφοι τῶν γραφείων ἔχουν σχεδιαστεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς εἰδικὲς ἀπαιτήσεις κάθε ὑπηρεσίας· ταυτόχρονα, ἡ πρόβλεψη κινητῶν χωρισμάτων σὲ ἐνιαῖο κάναβο ἐπιτρέπει τὴν εὐχερῆ μεταβολὴ τῶν χώρων. Οἱ κάτω ὄροφοι περιλαμβάνουν σταθμὸ ἐξυπηρετήσεως αὐτοκινήτων καὶ χώρους σταθμεύσεως.
'Εργοδότης: ΤΕΞΑΚΟ Α.Ε. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1974-75 (προβλεπόμενη). Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη δ΄ ὀρόφου.

1

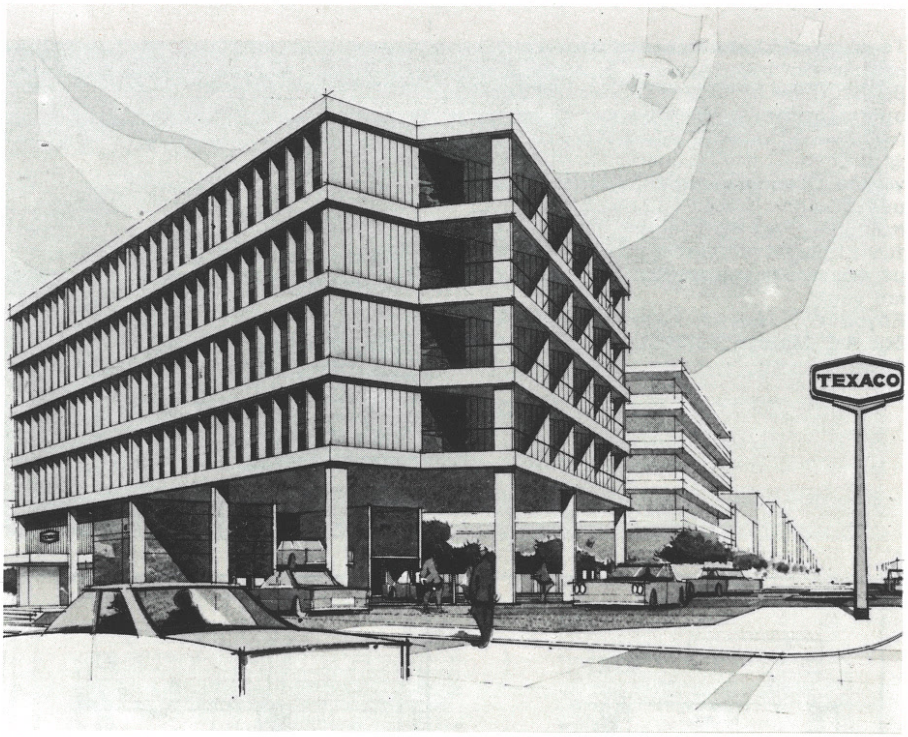

2

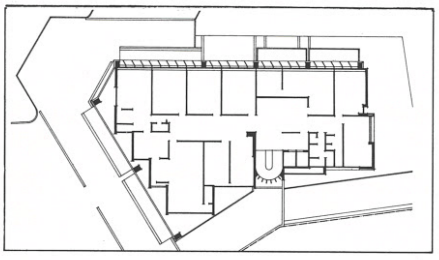

Κτίριο ἀντιπροσωπείας μηχανημάτων στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτονες: Θ. Παπαγιάννης καὶ Μ. Κουτσουνᾶ. Πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Ζαχαρᾶτος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Γ. Μαρᾶτος.

Τὸ κτίριο κτίζεται στὴ συμβολὴ τῆς λεωφ. Κηφισοῦ μὲ τὴν ὁδὸ Πειραιῶς καὶ θὰ στεγάσει τὶς ὑπηρεσίες μιᾶς ἑταιρίας ποὺ ἀντιπροσωπεύει εἰδικευμένα μηχανήματα: στὸ ἰσόγειο ἔκθεση μηχανημάτων, στὸν α΄ ὄροφο ἀποθῆκες ἐξαρτημάτων καὶ ἀνταλλακτικῶν καὶ στὸν β΄ ὄροφο τὰ γραφεῖα τῆς ἑταιρίας.
'Εργοδότης: Ρήγας Α.Ε. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1972-73. Κόστος: 15 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου.

1

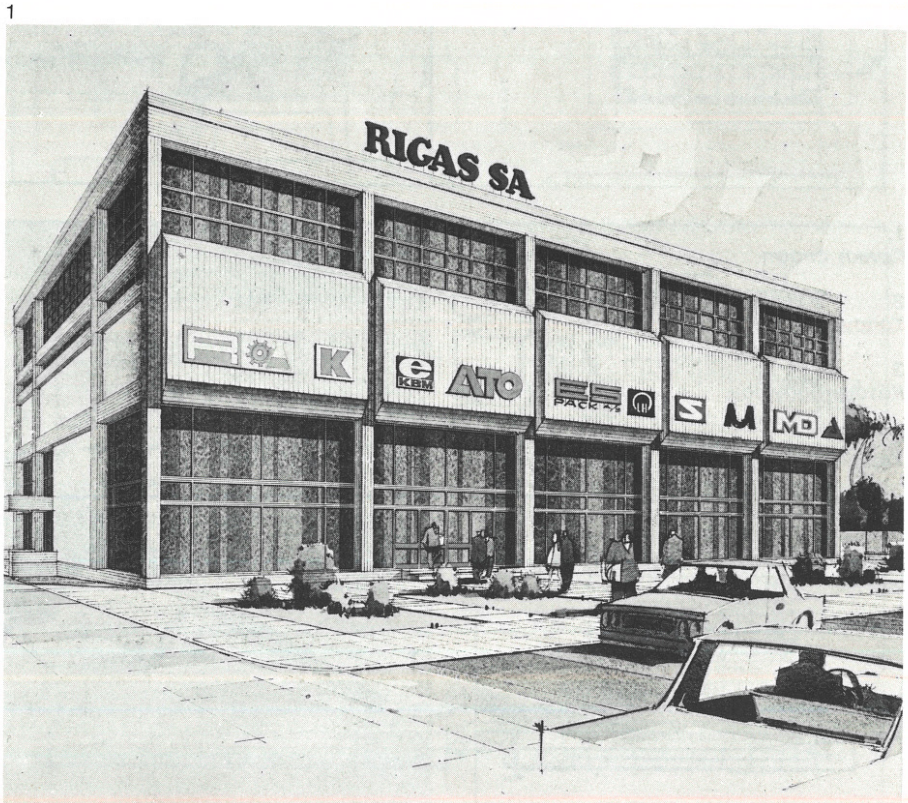

2

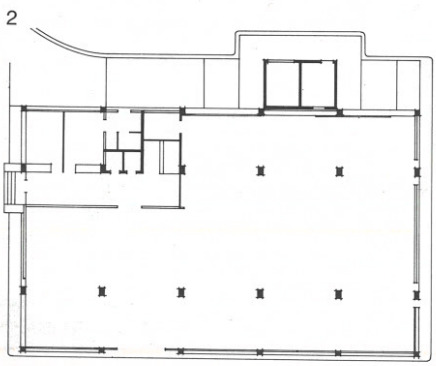

Μέγαρο 'Αθηναϊκῆς Λέσχης

'Αρχιτέκτων: Ε. Βουρέκας. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Σ. Δρόσου. Πολιτικοὶ μηχανικοὶ καὶ μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: 'Εθνικὴ 'Εθνικὴ Κτηματικὴ Α.Ε. Κατασκευή: Μαρκόπουλος-Προυκάκης-Βρανᾶς, πολιτικοὶ μηχανικοί.

1

Τὸ μέγαρο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο, ἡμιόροφο, ὀκτὼ ὀρόφους καὶ δύο ὑπόγεια, καὶ ἔχει γενικὸ κλιματισμό. Στὸ ἰσόγειο, τὸν α΄ ὄροφο καὶ τμῆμα τοῦ α΄ ὑπογείου ἔχει ἐγκατασταθεῖ ἡ 'Εμπορικὴ Τράπεζα τῆς 'Ελλάδος. Στὸν β΄, γ΄ καὶ δ΄ ὄροφο ὑπάρχουν γραφεῖα γιὰ ἐνοικίαση μὲ ἰδιαίτερη εἴσοδο στὴν ὁδὸ 'Αμερικῆς. Στὸν ε΄, στ΄, ζ΄ καὶ η΄ ὄροφο καὶ τὸ δῶμα, ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ σὲ κῆπο, βρίσκεται ἡ 'Αθηναϊκὴ Λέσχη μὲ εἴσοδο στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου.

Γιὰ νὰ μποροῦν νὰ παρακολουθοῦν τὶς παρελάσεις, ὅπως καὶ στὸ παλαιὸ κτίριο, τὰ μέλη τῆς Λέσχης ζήτησαν νὰ κατασκευαστεῖ στὸν στ΄ ὄροφο ἐξώστης. 'Ο ἐξώστης ξενίζει αἰσθητικὰ ἀλλὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παραληφθεῖ.

'Εργοδότης: 'Αθηναϊκὴ Λέσχη. Μελέτη: 1968-69. Κατασκευή: 1969-72. Κόστος: 35 ἑκ. δρχ.

2

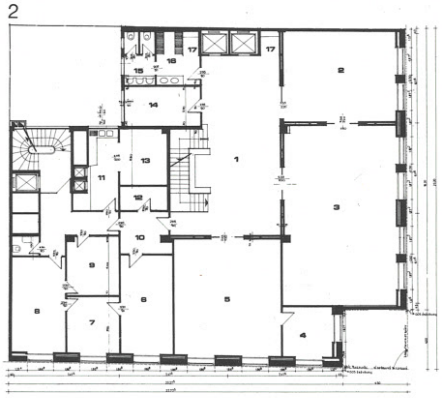

1.
Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου.

2.
Κάτοψη ζ΄ ὀρόφου. 1. Προθάλαμος, 2. Αἴθουσα τηλεοράσεως, 3. Φλυαρητήριο, 4. Αἴθουσα ἀλληλογραφίας μελῶν, 5. Βιβλιοθήκη, 6. Αἴθουσα συμβουλίων, 7. Γραφεῖο προέδρου, 8. Λογιστήριο, 9. Ταμεῖο, 12. 'Αρχεῖο, 13. Κλιματισμός, 14. Μικρὴ αἴθουσα, 15. Τουαλέτες, 16. 'Ιματιοθήκη, 17. Τηλεφωνικοὶ θάλαμοι.

Κτίριο 'Ενώσεως 'Ελλήνων 'Εφοπλιστῶν στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτων: Ε. Βουρέκας. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Σχίζας. Μηχανολόγος μηχανικός: Λ. Στεφάνου. Κατασκευή: Ν. Μικέλης, πολιτικὸς μηχανικός.

1

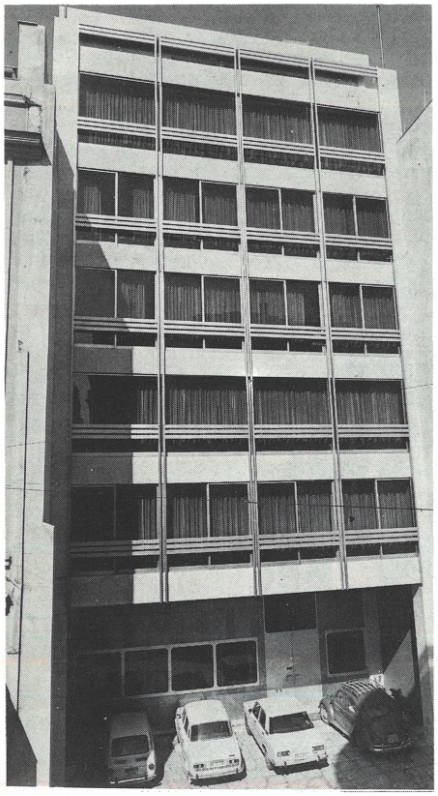

Τὸ κτίριο κατασκευάστηκε σὲ διαμπερὲς οἰκόπεδο στὶς ὁδοὺς Μητροπόλεως καὶ Πετράκη, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο μὲ ἡμιόρροφο (εἴσοδος καὶ ναυτιλιακὴ ἔκθεση), α΄ ὄροφο (αἴθουσα συνελεύσεων), β΄ ὄροφο (αἴθουσα συμβουλίων καὶ γραφεῖο προέδρου), γ΄ καὶ δ΄ ὀρόφους (γραφεῖα 'Ενώσεως), ἐσοχὴ (ἐντευκτήριο) καὶ δύο ὑπόγεια (ἀρχεῖα καὶ ἐγκαταστάσεις).

'Εργοδότης: "Ενωση 'Ελλήνων 'Εφοπλιστῶν. Μελέτη 1969. Κατασκευὴ 1969-70. Κόστος 3,5 ἑκ. δρχ.

2

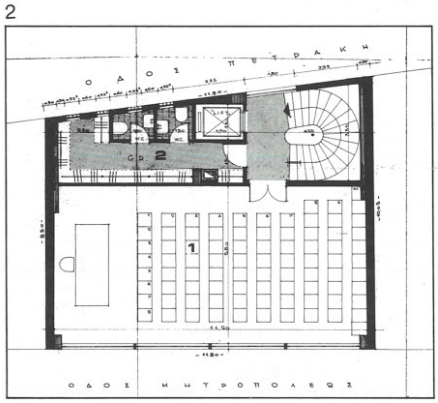

1.
Πρόσοψη στὴν ὁδὸ Μητροπόλεως.

2.
Κάτοψη α΄ ὀρόφου.

Κτίριο γραφείων στην 'Αθήνα

'Αρχιτέκτων: Ε. Βουρέκας. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Κουμπής. Μηχανολόγος μηχανικός: Π. Καμαρινός. Κατασκευή: Γ. Κωνσταντακόπουλος.

Τὸ κτίριο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο μὲ ἡμιόροφο, ὑπόγειο, ἑπτὰ ὀρόφους καὶ ἐσοχή, καὶ ἔχει γενικὸ κλιματισμό. Οἱ πλάκες καὶ οἱ δοκοὶ τῆς προσόψεως καλύπτονται μὲ ἀλουμίνιο σὲ ἀπόσταση 15 ἑκ ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ γραμμή, μὲ ἐνδιάμεσο κενὸ καὶ ἐνισχυμένο σκελετὸ γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν φωτεινῶν ἐπιγραφῶν.
Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴν ὁδὸ Σταδίου 24. 'Εργοδότης: Γ. Κωνσταντακόπουλος. Μελέτη 1969-70. Κατασκευή: 1970-72. Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Πρόσοψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

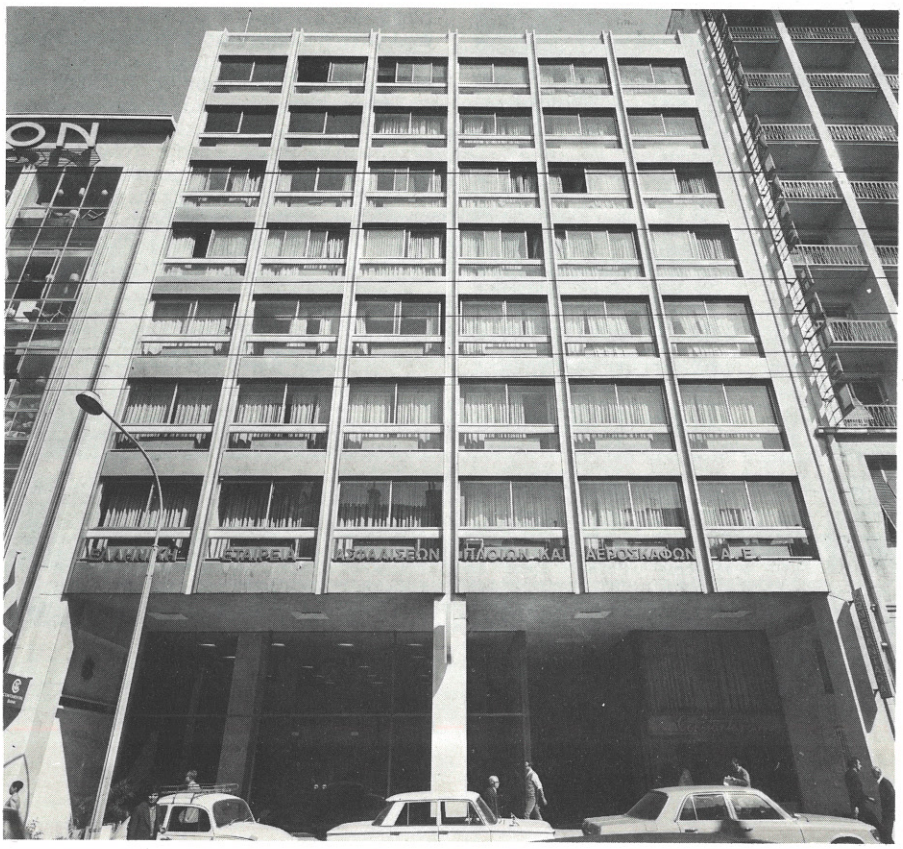

2

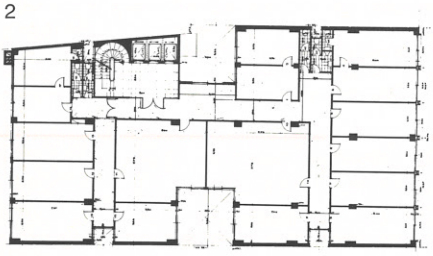

'Υποκατάστημα 'Εθνικῆς Τραπέζης στὴν Κέρκυρα

'Αρχιτέκτονες: Π. Α. Σακελλάριος, Χ. Σενκόφσκυ, Ε. Σακελλαρίου-Σενκόφσκυ καὶ Κ. Σακελλαρίου-Καμπάνη. Πολιτικὸς μηχανικός: Ν. Χρονέας. Κατασκευή: Δ. Καρδάκης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ ὑποκατάστημα βρίσκεται στὴν ὁδὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως καὶ εἶναι τριόροφο μὲ ὑπόγειο καὶ δῶμα (ὑπόγειο: θησαυροφυλάκιο, θυρίδες, ἀρχεῖο, κυλικεῖο καὶ μηχανοστάσιο· ἰσόγειο: αἴθουσα συναλλαγῶν, γραφεῖα· α' ὄροφος: αἴθουσες συναλλαγῶν, συνταξιούχων, συνεδριάσεων καὶ ἐπιθεωρήσεως καὶ εἴσοδος κατοικίας διευθυντῆ· β' ὄροφος καὶ δῶμα: κατοικία διευθυντῆ).
'Εργοδότης: 'Εθνικὴ Τράπεζα 'Ελλάδος Α.Ε. Μελέτη: 1968. Κατασκευή: 1969. Ὄγκος: 4.642 κμ. Κόστος: 8 ἑκ. δρχ.

1.
Πρόσοψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου.

1

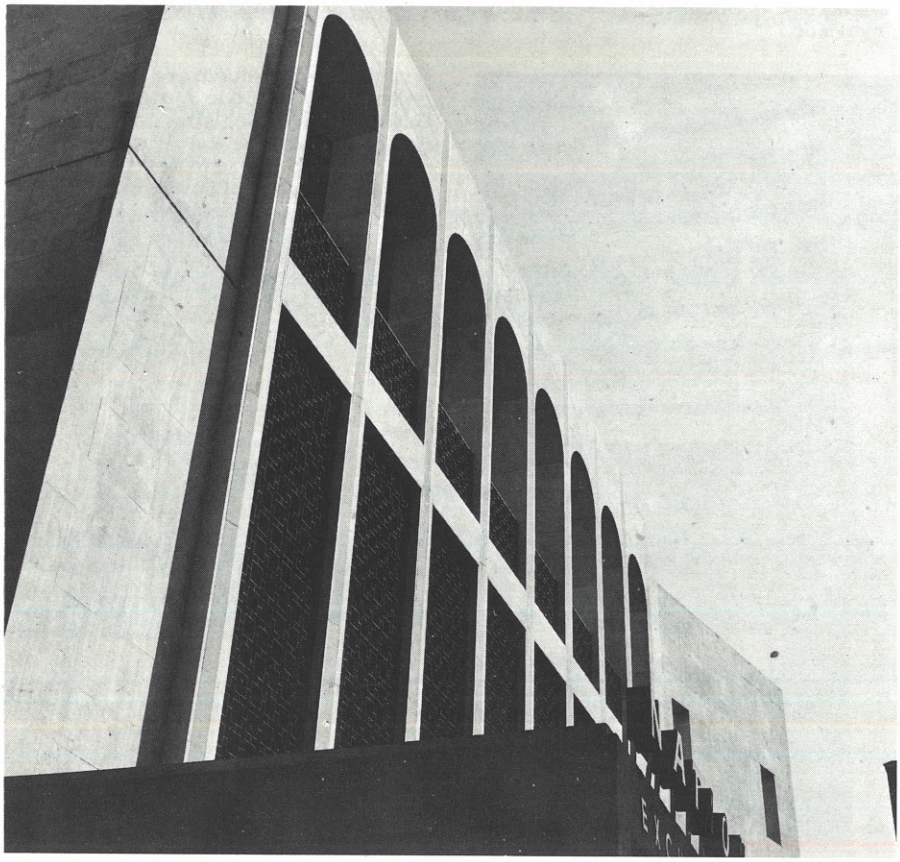

2

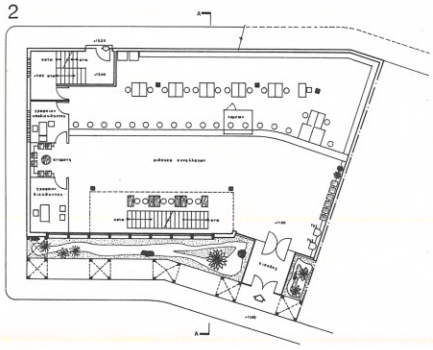

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτονες: Ι. Βικέλας καὶ Ι. Κυμπρίτης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Σ. Χατζηστεφάνου καὶ Α. Οἰκονόμου. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Α. Κόγιας, Α. Μανωλιᾶς καὶ Α. Χιδίρογλου. Μηχανικὸς κατασκευῆς: Χ. Ἰωαννίδης, ἀρχιτέκτων. Κατασκευή: Α. Ἀλβέρτης-Θ. Δημόπουλος Α.Ε.

Ὁ «Πύργος Ἀθηνῶν» βρίσκεται στὴ συμβολὴ τῶν λεωφ. Βασ. Σοφίας καὶ Μεσογείων καὶ εἶναι τὸ πρῶτο οἰκοδομικὸ συγκρότημα ποὺ κατασκευάστηκε σύμφωνα μὲ τὸν νόμο «περὶ ἐλευθέρας δομήσεως».

Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο, δύο κτίρια μὲ 25 καὶ 12 ὀρόφους ἀντίστοιχα καὶ τρία ὑπόγεια. Τὸ ἰσόγειο καλύπτει τὸ 40% τοῦ οἰκοπέδου (τὸ ὑπόλοιπο ἔχει διαμορφωθεῖ σὲ χῶρο πρασίνου), οἱ ὄροφοι τὸ 26% καὶ τὰ ὑπόγεια ὅλο τὸ οἰκόπεδο (6.200 τμ). Στὸ ἰσόγειο βρίσκονται καταστήματα, στοὺς ὀρόφους γραφεῖα καὶ στὰ ὑπόγεια σταθμὸς αὐτοκινήτων 500 θέσεων, ἀποθῆκες καὶ κοινόχρηστοι χῶροι.

Ὁ φέρων ὀργανισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ τὰ ἐξωτερικὰ τοιχώματα ἀπὸ πετάσματα μὲ σφραγισμένα πλαίσια ἀλουμινίου καὶ εἰδικοὺς ἀπορροφητικοὺς ὑαλοπίνακες. Τὰ ὑποστυλώματα ἔχουν ἐπενδυθεῖ ἐξωτερικὰ μὲ πλάκες λευκοῦ μαρμάρου. Τὰ ὑαλοπετάσματα καὶ ἡ μαρμάρινη ἐπένδυση συνδέονται ἐλαστικὰ μὲ τὸν σκελετὸ καὶ καθαρίζονται μὲ θαλαμίσκους ἀναρτημένους ἀπὸ τὸ δῶμα. Τὰ κτίρια ἔχουν μονωθεῖ ἐξωτερικὰ μὲ ὑαλόμαλλο μέχρι τὸ ὕψος τῆς ποδιᾶς τῶν παραθύρων.

Ἐσωτερικὰ ἡ διαρρύθμιση τῶν χώρων τῶν γραφείων γίνεται μὲ κινητὰ χωρίσματα ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο φύλλα ἀμιαντοτσιμέντου μὲ ἐνδιάμεσες πλάκες ἀπὸ ὑαλόμαλλο σὲ πλαίσια ἀλουμινίου. Ὅλοι οἱ χῶροι ἔχουν ἀναρτημένη ἠχομονωτικὴ ψευδοροφὴ ἀπὸ πλάκες πετροβάμβακος μὲ ἐνσωματωμένα τὰ φωτιστικὰ στοιχεῖα· ἡ ψευδοροφὴ καλύπτει ἐπίσης τοὺς ἀγωγούς. Τὸ συγκρότημα ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ 14 ἀνελκυστῆρες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἕξι τοῦ ὑψηλοῦ κτιρίου εἶναι συνεργαζόμενοι, 22 ἀτόμων ὁ καθένας, καὶ μὲ ταχύτητα 3,6 μ/δλ.

Οἱ ἠλεκτρικὲς καὶ τηλεφωνικὲς λήψεις στοὺς ὀρόφους εἶναι ἐνδοδαπέδιες καὶ μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν ὁποιαδήποτε διάταξη τῶν κινητῶν χωρισμάτων.

Στὰ καταστήματα, ἑστιατόρια καὶ χώρους συγκεντρώσεως ὑπάρχει σύστημα κλιματισμοῦ χαμηλῆς πιέσεως, ἐνῶ στὰ γραφεῖα σύστημα μεγάλης ταχύτητας καὶ πιέσεως μὲ τοπικὲς μονάδες ἐπαγωγῆς ποὺ εἶναι τοποθετημένες περιμετρικὰ στὴν πρόσοψη, κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρα. Τὸ λεβητοστάσιο, ψυχροστάσιο καὶ μηχανοστάσιο, κεντρικὰ γιὰ ὅλο τὸ συγκρότημα, βρίσκονται στὸ τρίτο ὑπόγειο, οἱ μονάδες ἐπεξεργασίας τοῦ ἀέρα στὸν ὄροφο ἐγκαταστάσεων (μεταξὺ α′ καὶ β′ ὀρόφου) καὶ οἱ πύργοι ψύξεως στὸ δῶμα τοῦ ὑψηλοῦ κτιρίου. Στὸ δῶμα ὑπάρχουν δεξαμενὲς νεροῦ, καὶ στοὺς ὀρόφους πυροσβεστικὲς φωλιές. Στὸ τρίτο ὑπόγειο ἔχει ἐγκατασταθεῖ ἐφεδρικὴ γεννήτρια παραγωγῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, αὐτόματης ζεύξεως.

Ἐργοδότης: Α. Ἀλβέρτης, Θ. Δημόπουλος Α.Ε. Μελέτη: 1968-70. Κατασκευή: 1969-70. Ὄγκος: 140.000 κμ. Κόστος: 240 ἑκ. δρχ.

1

2

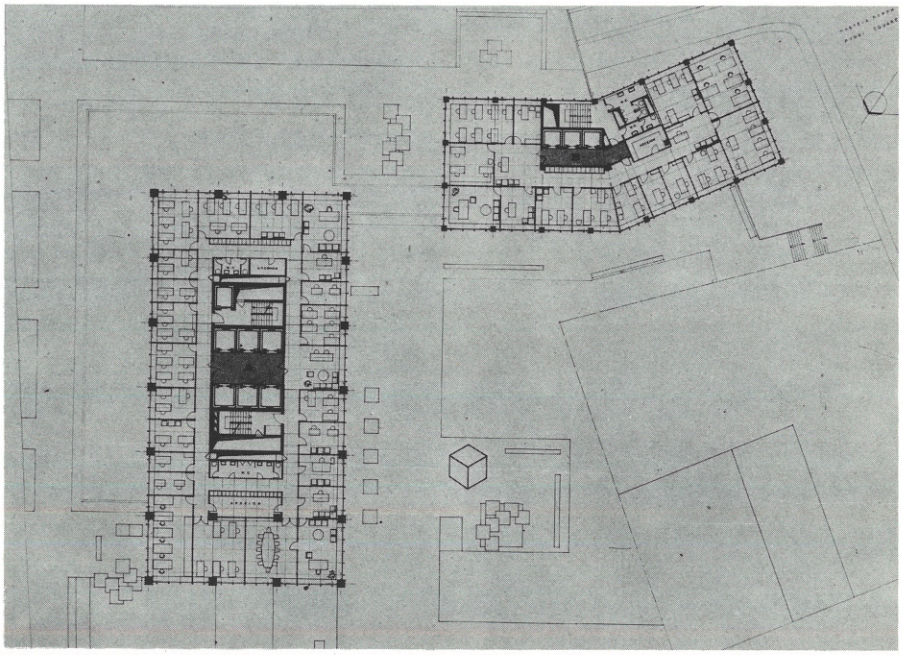

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Σταμάτης καὶ Ι. Κυμπρίτης. Πολιτικὸς μηχανικός: Β. Βαβαρούτας. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Α. Κόγιας, Α. Χιδίρογλου. Ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Μ. Μούρας. Μηχανικὸς κατασκευῆς: Χ. Ἰωαννίδης, ἀρχιτέκτων. Κατασκευή: Α. Ἀλβέρτης - Θ. Δημόπουλος Α.Ε.

Ὁ «Πύργος Συγγροῦ» ἔχει 12 ὀρόφους καὶ βρίσκεται στὴ συμβολὴ τῆς λεωφ. Συγγροῦ καὶ τῆς ὁδοῦ Ἀχιλλέως.
Στὸ ἰσόγειο θὰ ὑπάρχουν καταστήματα, στὰ δύο ὑπόγεια σταθμὸς αὐτοκινήτων, ἀποθῆκες καὶ κοινόχρηστοι χῶροι, καὶ στὸ δῶμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ὄροφο σὲ ἐσοχή, οἱ μηχανολογικὲς ἐγκαταστάσεις. Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό.
Ἐργοδότης: Α. Ἀλβέρτης - Θ. Δημόπουλος Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973-74 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 34.000 κμ. Κόστος: 75 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

2

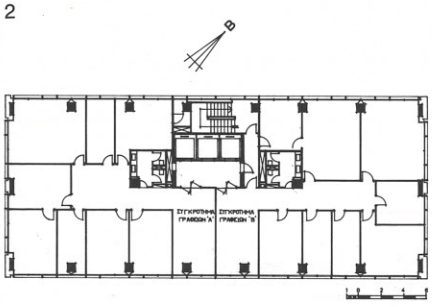

Κτίριο γραφείων στὴ Λυκόβρυση

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτονες: Α. Τρίχα-Ἀθανασούλη, Ε. Χαλκιᾶ-Πλαΐνη καὶ Ι. Παρασκευοπούλου-Καβακιώτη, καὶ Α. Ζηκᾶκος). Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Ἀγγελίδης. Σύμβουλοι μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Φ. Κρίσπης καὶ Δ. Ἀλεξόπουλος. Εἰδικοὶ σύμβουλοι: Μ. καὶ R. Adams, ἀρχιτέκτονες τοπίου, καὶ ΓΡΑΤΕΜΕ ΟΕ (ἀκουστικὴ μελέτη). Ἐπίβλεψη: Σ. Μενάγιας, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: Τεχνοδομικὴ Ο.Ε.

Τὸ κτίριο θὰ στεγάσει διοικητικὲς ὑπηρεσίες τῆς ἑταιρίας, μὲ 350 περίπου ὑπαλλήλους σὲ πρώτη φάση.
Στὸ ἰσόγειο ὑπάρχουν χῶροι διοικήσεως καὶ διαλέξεων, καὶ ἑστιατόριο. Ὁ ὄροφος εἶναι ἀνοικτὸς γραφειακὸς χῶρος. Στὸ ὑπόγειο προβλέπονται χῶροι βοηθητικοί, σταθμεύσεως αὐτοκινήτων καὶ μηχανοστασίου.
Τὸ κτίριο ἔχει μελετηθεῖ μὲ βάση μιὰ ἐπαναλαμβανόμενη μονάδα 9,60 × 14,40 μ, μὲ σύνθετα ὑποστυλώματα καὶ πλάκα μὲ φατνώματα 1,20 × 1,20 μ.
Ἐργοδότης: ΑΓΕΤ Α.Ε. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος: 47.845 κμ. Κόστος: 90 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ὀρόφου.

3.
Τομή.

1

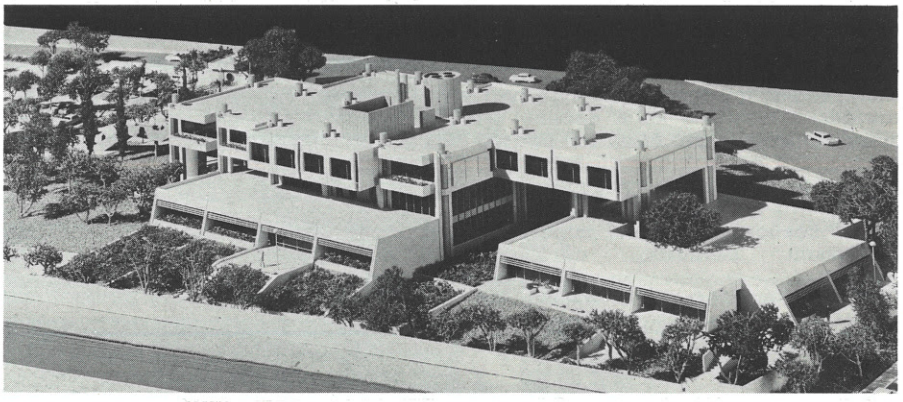

2

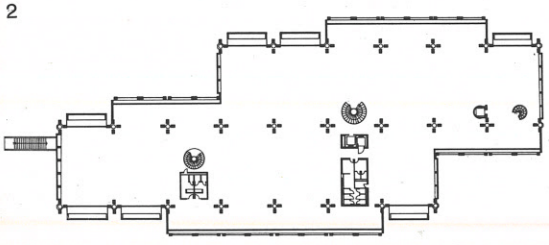

3

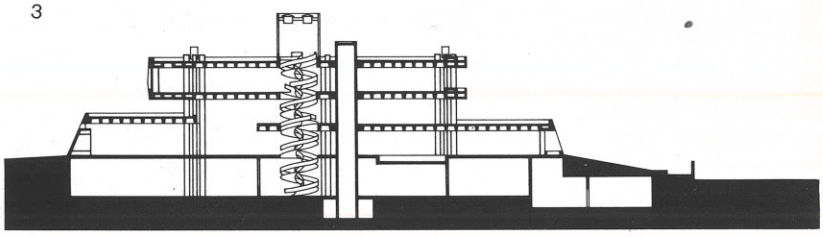

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Μελέτη-ἐπίβλεψη: Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Α.Ε. Ἀρχιτέκτονες: Λ. Κυδωνιάτης καὶ Μ. Σηφάκη. Ἀρχιτέκτων-σύμβουλος: Π. Βασιλειάδης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Ε. Χατζηδημητρίου καὶ Τ. Ἀγορόπουλος. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Θ. Ἀλεξόπουλος καὶ Ν. Τζιφάκης. Ἐπίβλεψη: Σ. Παπαγεωργίου, πολιτικὸς μηχανικός. Κατασκευή: Ε. Λιόσης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴ συμβολὴ τῶν λεωφ. Βασ. Σοφίας καὶ Μεσογείων. Στὰ τρία ὑπόγεια προβλέπονται μηχανοστάσια, ἀποθῆκες, θησαυροφυλάκια καὶ βοηθητικοὶ χῶροι, στὸ ἰσόγειο χῶρος συναλλαγῶν καὶ στοὺς ἐννέα ὀρόφους γραφεῖα τῆς Τραπέζης. Τὸ κτίριο θὰ ἔχει γενικὸ κλιματισμό.
Ἐργοδότης: Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος. Μελέτη: 1970-72. Κατασκευή: 1972-75 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 30.365 κμ. Κόστος: 80 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

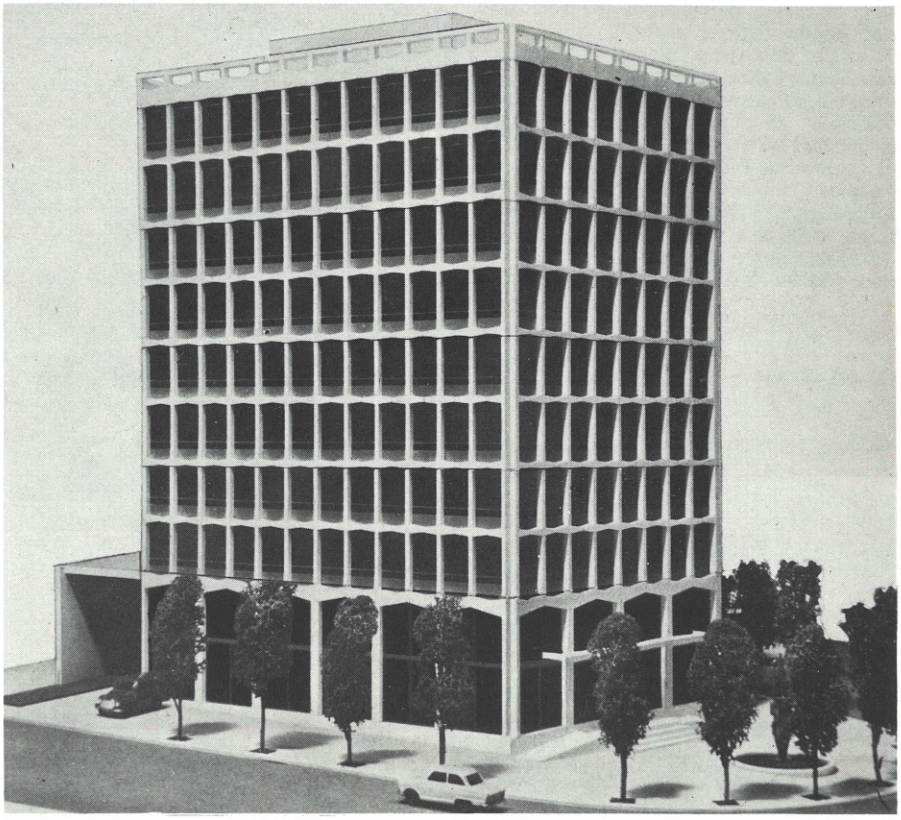

2

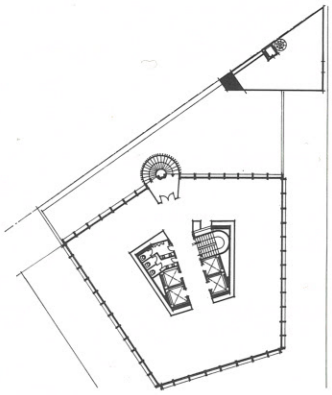

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Κ. Κυριακίδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Μ. Χριστοφίδης. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος. Κατασκευή: Φορεύς.

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴ γωνία τῆς ὁδοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ καὶ τῆς Πλατείας Φιλικῆς Ἑταιρίας στὸ Κολωνάκι. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα ὑπόγεια, ἰσόγειο, πέντε ὀρόφους καὶ ἐσοχή.
Τὸ ἰσόγειο καὶ τὸ πρῶτο ὑπόγειο περιλαμβάνουν καταστήματα μὲ τὶς ἀποθῆκες τους καὶ οἱ ὄροφοι γραφεῖα. Ἡ ἐσοχὴ διαμορφώθηκε σὲ κατοικία καὶ τὸ δεύτερο καὶ τρίτο ὑπόγειο σὲ σταθμὸ αὐτοκινήτων, ποὺ θὰ ἐξυπηρετεῖ κυρίως τοὺς ἐργαζομένους στὸ κτίριο. Τὸ τέταρτο ὑπόγειο περιλαμβάνει τὸ λεβητοστάσιο καὶ τὸ μηχανοστάσιο κλιματισμοῦ. Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό.
Ἐργοδότης: Φορεύς. Μελέτη: 1971-73. Κατασκευή: 1972-74. Ὄγκος: 18.000 κμ. Κόστος: 30 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

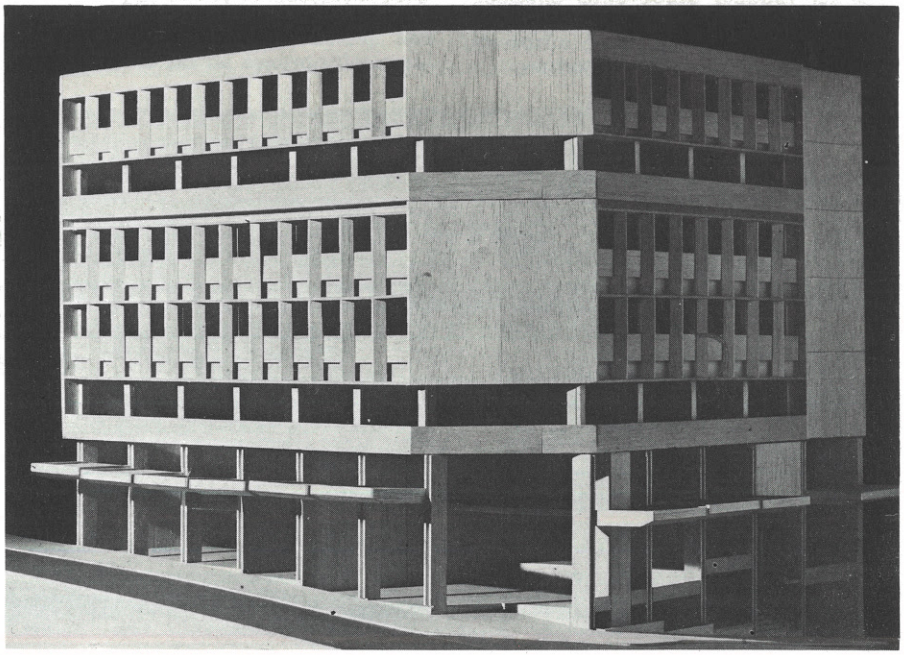

2

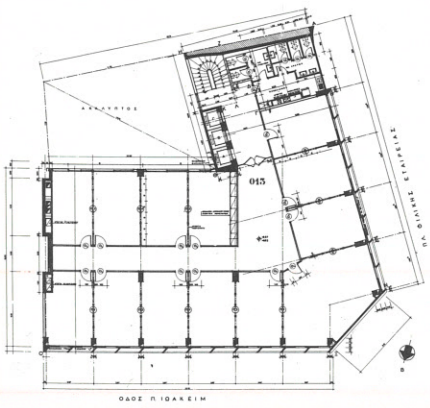

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Ι. Ἀνυφαντῆς. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Ν. Σχολίδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Μ. Χριστοφίδης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ν. Κανέλλος.

Οἱ μελετητὲς κέρδισαν τὸ α΄ βραβεῖο στὸν ἀρχιτεκτονικὸ διαγωνισμὸ γιὰ τὸ κτίριο, ποὺ προκηρύχθηκε τὸ 1970.
Τὸ κτίριο θὰ κατασκευαστεῖ στὴ συμβολὴ τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Εὐριπίδου. Ἔχει δύο ὑπόγεια, ἰσόγειο μὲ μεσοπάτωμα καὶ ὀκτὼ ὀρόφους. Τὸ α΄ ὑπόγειο, τὸ ἰσόγειο καὶ ὁ α΄ ὄροφος θὰ στεγάσουν μιὰ Τράπεζα, καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὄροφοι γραφεῖα καὶ ἐργαστήρια.
Ἐργοδότης: Θεραπευτήριο Εὐαγγελισμός. Μελέτη: 1970-73. Κατασκευή: 1974 (προβλεπόμενη). Ὄγκος: 10.000 κμ. Κόστος: 30 ἑκ. δρχ.

1

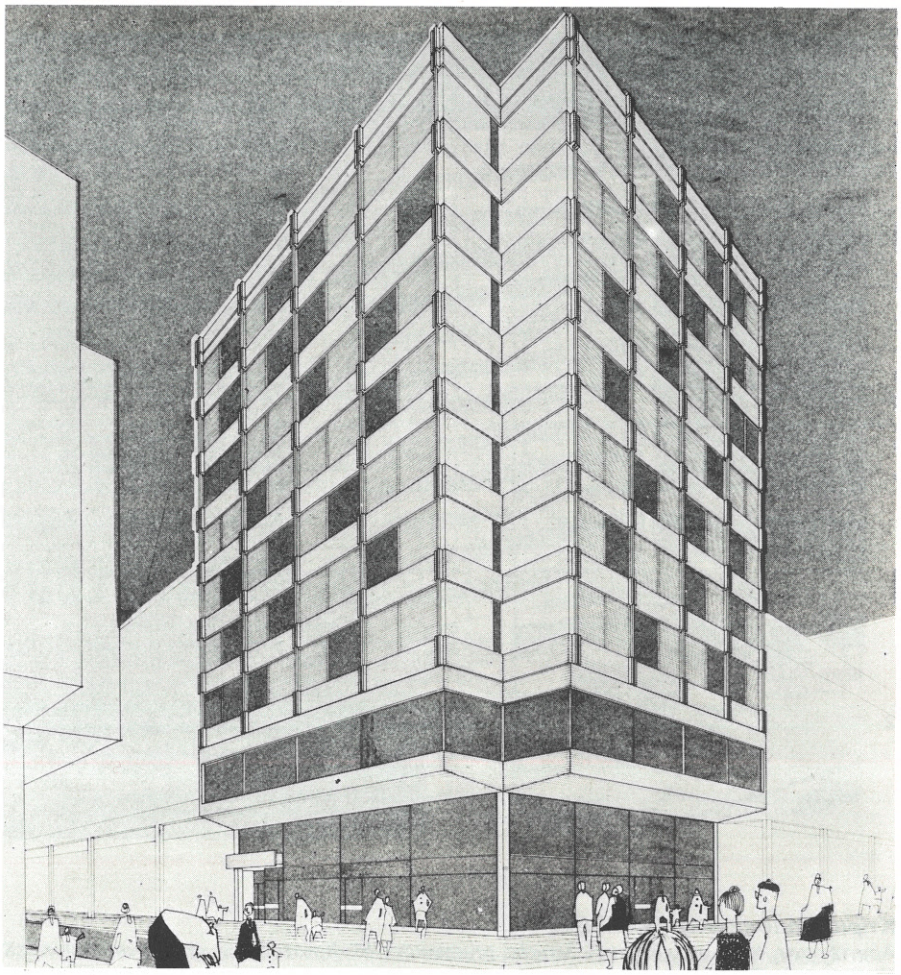

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

2

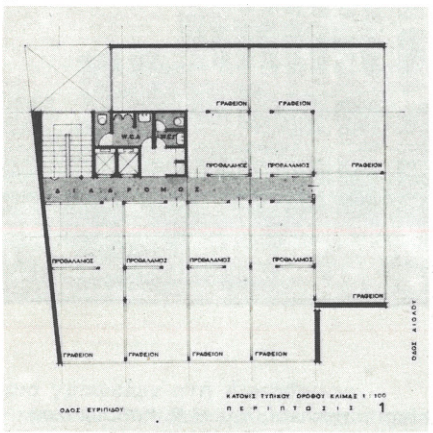

Κτίριο γραφείων στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτων: Α.Σ. Καλλιγᾶς. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Σ. Ἀγγελίδης καὶ Γ. Μπιρδιμίρης. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Ι. Ἀσκητόπουλος καὶ Δ. Λουκίδης. Κατασκευή: Α. Χρύσης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Πανεπιστημίου καὶ Ἐμ. Μπενάκη. Περιλαμβάνει 23 καταστήματα στὸ ἰσόγειο καὶ γραφεῖα στοὺς ὀκτὼ ὀρόφους του. Τὰ ὑπόγεια ἔχουν διαμορφωθεῖ σὲ τριόροφο χῶρο σταθμεύσεως αὐτοκινήτων μὲ δυναμικότητα 300 ὀχημάτων.

Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμό.
Ἐργοδότης: Ἅγις Χρύσης καὶ Σία Ε.Ε. Μελέτη: 1971-72. Κατασκευή: 1972-74. Κόστος κατασκευῆς: 80 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ζ΄ ὀρόφου.

1

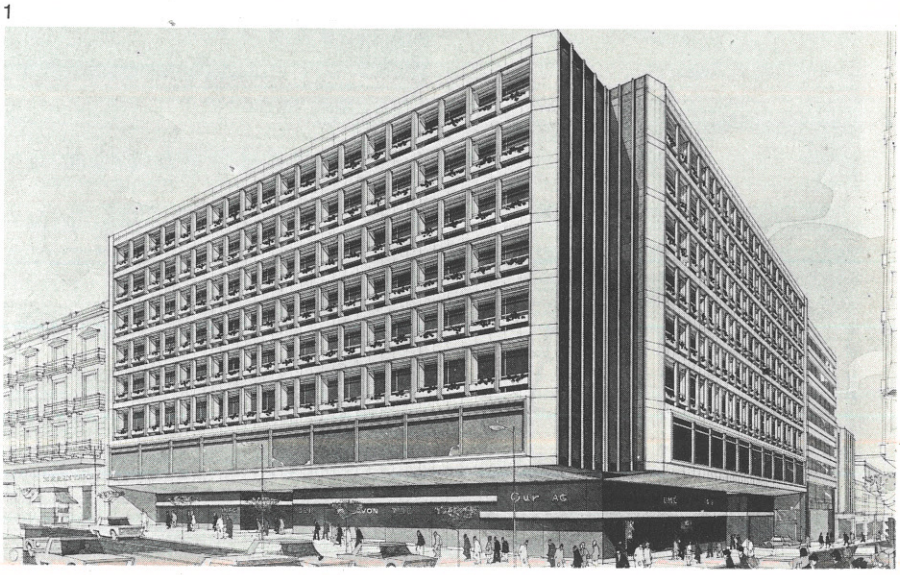

2

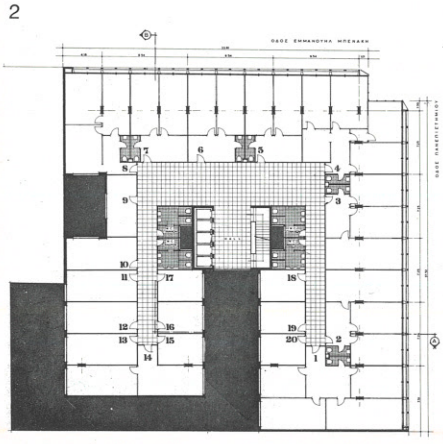

Κτίριο γραφείων στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτων: Ν. Μιχόπουλος. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Μπρατόπουλος. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Μ. Κανταρτζόπουλος καὶ Ν. Τόλης. Κατασκευή: Δ. Σφυρῆς, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ κτίριο βρίσκεται στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Φιλελλήνων καὶ Ξενοφῶντος καὶ περιλαμβάνει τετραόροφο ὑπόγειο σταθμὸ αὐτοκινήτων χωρητικότητας 120 αὐτοκινήτων, καταστήματα στὸ ἰσόγειο (μὲ ἡμιόροφο καὶ ὑπόγειο) καὶ ἕξι τυπικοὺς ὀρόφους γραφείων.
Τὸ κτίριο ἔχει γενικὸ κλιματισμὸ καὶ σύστημα πυρασφαλείας.
'Εργοδότης: Μετοχικὸ Ταμεῖο Στρατοῦ. Μελέτη 1968. Κατασκευή: 1968-71. "Ογκος: 18.000 κμ. Κόστος: 32,7 ἑκ. δρχ.

1
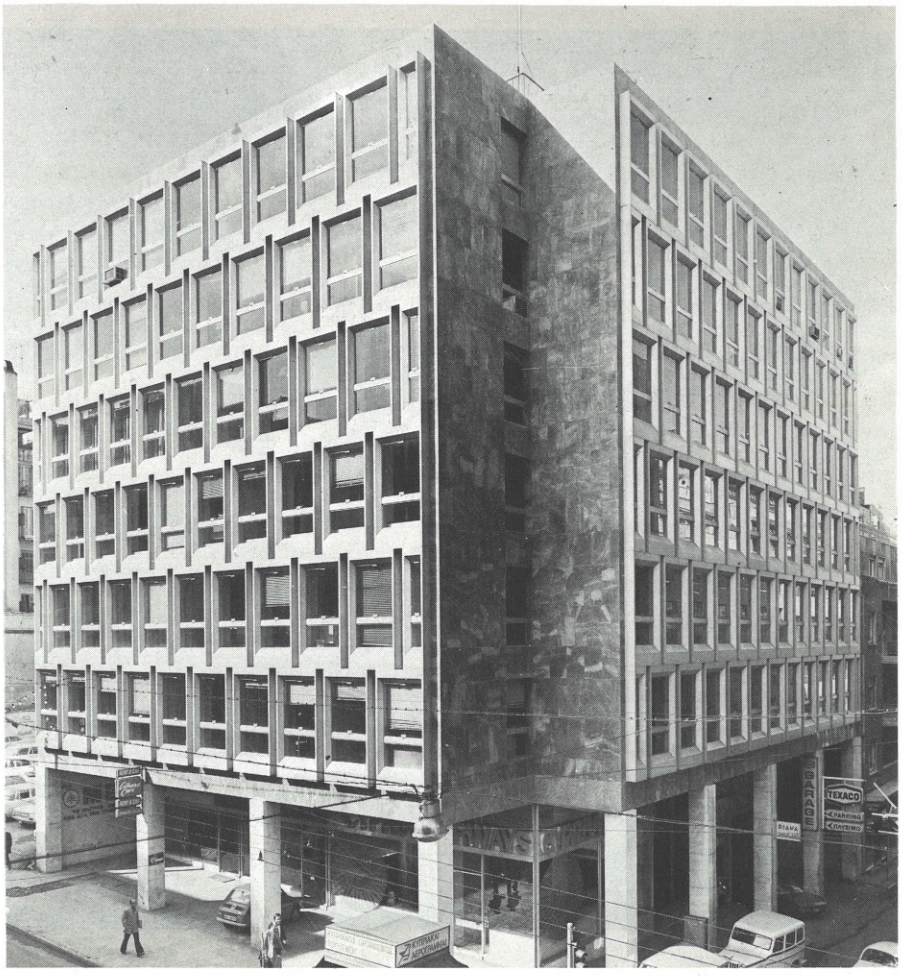

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2
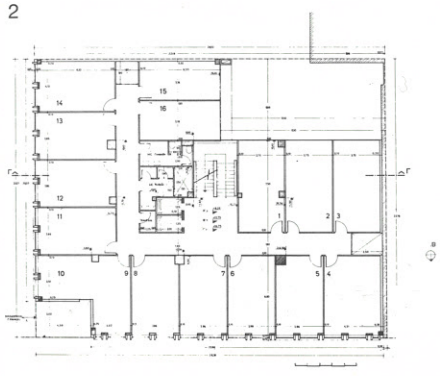

2.
Κάτοψη α΄, γ΄ καὶ ε΄ ὀρόφου.

Κτίρια διοικήσεως καὶ προσωπικοῦ ἐργοστασίου στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτων: Γ. Σ. Λαζίδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Γραμμάτικας. Μηχανολόγος μηχανικός: Α. Καλαμπάκας. Κατασκευή: οἰκοδομικά: Π. 'Ανεμᾶς, κλιματισμός-μηχανολογικά: Ψυκτικὴ 'Ελλάδος Α.Ε.

Τὰ δύο κτίρια κατασκευάστηκαν στὸν χῶρο τοῦ ἐργοστασίου στὴν ὁδὸ Θεσσαλονίκης. Τὸ κτίριο διοικήσεως περιλαμβάνει ὑπόγειο, ἰσόγειο (τεχνικὴ διεύθυνση ἐργοστασίου), τρεῖς ὀρόφους (ὑπηρεσίες καὶ διοίκηση ἑταιρίας) καὶ τὸ δῶμα (κυλικεῖο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ προσωπικοῦ). Τὸ κτίριο προσωπικοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπόγειο (κεντρικὸς ὑποσταθμὸς ΔΕΗ, αἴθουσες μετασχηματιστῶν, στάθμευση αὐτοκινήτων), ἰσόγειο (ἑστιατόριο προσωπικοῦ ἐργοστασίου, ἀποδυτήρια ἀνδρῶν) καὶ ὄροφο (ἀποδυτήρια γυναικῶν). Μιὰ στοὰ (ὑπόγεια γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις καὶ ἰσόγεια γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ προσωπικοῦ) ἑνώνει τὰ δύο κτίρια.
'Εργοδότης: Osram A.E. Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1971-72. Συνολικὸς ὄγκος: 8.025 κμ. Κόστος: 9 ἑκ. δρχ.

1

1.
Πρόσοψη στὴν ὁδὸ Θεσσαλονίκης.

2
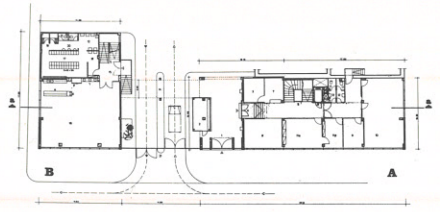

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Κεντρικὴ εἴσοδος, 2. Θυρωρεῖο, 3. Τηλεφωνικὸ κέντρο, 4. Εἴσοδος γραφείων, 7. Διεκπεραίωση, 8. "Εκθεση προϊόντων, 9. 'Ιατρεῖο, 10. "Ελεγχος ποιότητας, 11. Τεχνικὴ διεύθυνση, 14. Στοὰ συνδέσεως, 15. Εἴσοδος, 16. 'Εστιατόριο, 17. 'Αποδυτήρια ἀνδρῶν, 21. Εἴσοδος αὐτοκινήτων.

Συγκρότημα γραφείων καὶ πιεστηρίων στὴν 'Αθήνα

'Αρχιτέκτονες: Π. Σακελλάριος καὶ Χ. Σενκόφσκυ. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Μπομπότης. Κατασκευή: Α. 'Αλβέρτης καὶ Θ. Δημόπουλος Α.Ε.

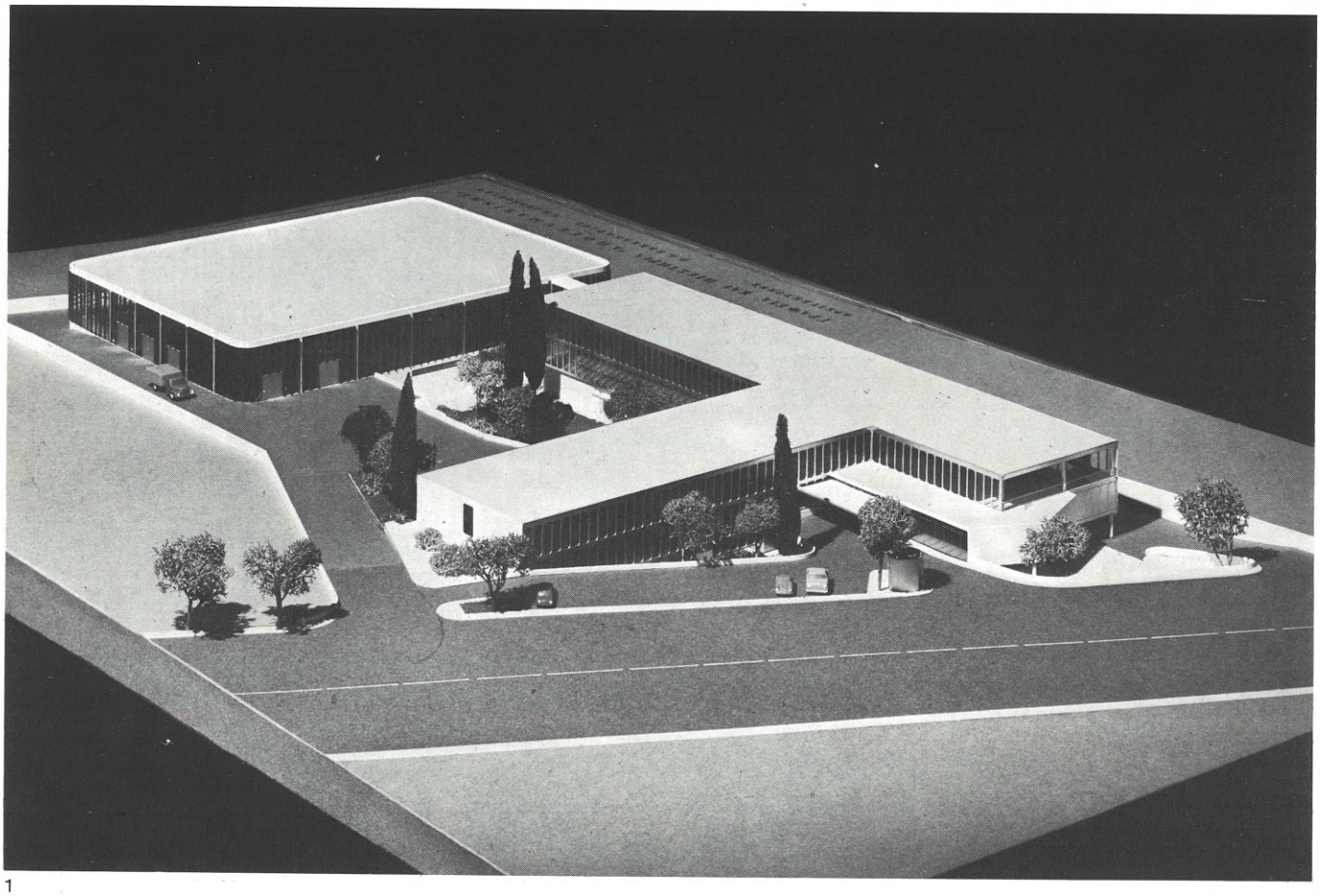

1

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται στὴν ὁδὸ Θράκης καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα τριόροφα κτίρια ποὺ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους. Τὸ ἕνα κτίριο στεγάζει τὰ γραφεῖα τῶν ἐφημερίδων *'Ακρόπολις* καὶ *'Απογευματινὴ* σὲ δύο πτέρυγες (ἰσόγειο: αἴθουσες δεξιώσεων καὶ προβολῶν, κεντρικὴ βιβλιοθήκη ἐφημερίδων, ἐντευκτήριο καὶ ἐστιατόριο γιὰ τοὺς συντάκτες, συγκρότημα φυσικῆς ἀγωγῆς· ὄροφοι: γραφεῖα). Στὸ δεύτερο κτίριο τοποθετήθηκαν οἱ ἐγκαταστάσεις ἐκτυπώσεως τῶν ἐφημερίδων (ἰσόγειο καὶ ὑπόγειο: πιεστήριο, στερεοτυπεῖο, διεκπεραίωση ἐφημερίδων, κυλικεῖο προσωπικοῦ πιεστηρίου, ὑποσταθμοὶ συγκροτήματος καὶ ΔΕΗ· ὄροφος: λινοτυπεῖο).

'Εργοδότης: Α. καὶ Δ. Μπότσης Α.Ε. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1973-74. Ὄγκος: 34.000 κμ. Κόστος: 50 ἑκ. δρχ.

2

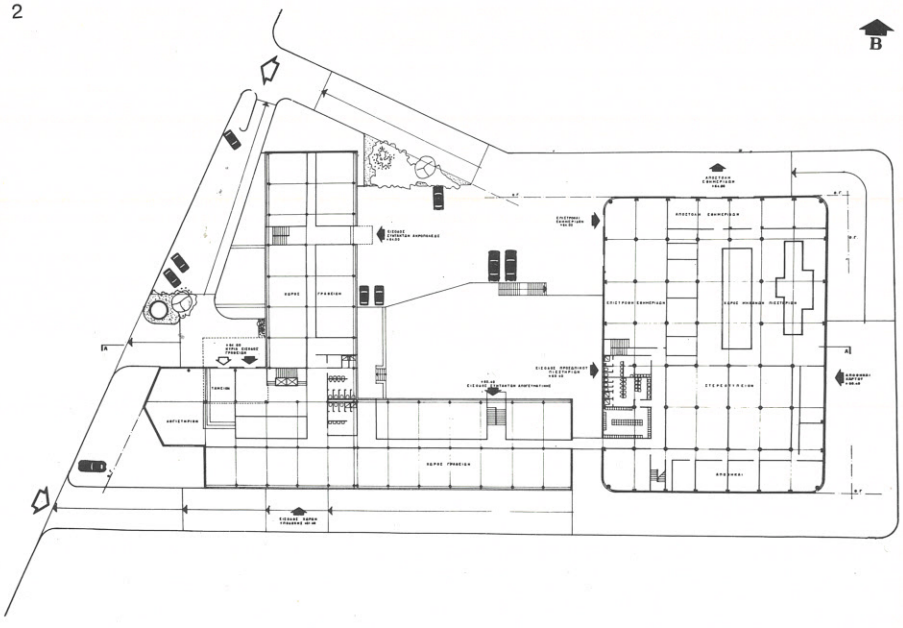

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου.

3.
Τομή.

3

Κεντρικὴ λαχαναγορὰ Θεσσαλονίκης

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Δ. Σάρρος. Πολιτικὸς Μηχανικός: Χ. Κιρπότιν. Κυκλοφοριολόγος μηχανικός: Ν. Δάμας. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος. Κατασκευή: Ἔργα Ἑλλάδος.

Ἡ μελέτη βασίστηκε σὲ μιὰ ὀρθολογικὴ μεθοδολογία ποὺ εἶχε σὰν στόχο τὴν ἐπίλυση τῶν λειτουργικῶν προβλημάτων καὶ σὰν βάση τὴν ἐξέταση καὶ ἀξιολόγηση σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἐναλλακτικῶν λύσεων.

Ἡ λαχαναγορὰ περιλαμβάνει: 1. 380 καταστήματα χονδρεμπόρων, 2. Δύο ὑπόστεγα παραγωγῶν μὲ 100 συνολικὰ θέσεις, 3. Ψυγεῖο 10.000 τ, 4. 1.500 θέσεις σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 5. Κτίριο διοικήσεως, 6. Ἀποθῆκες γιὰ κρεμμύδια καὶ πατάτες, 7. Ὡριμαστήρια γιὰ μπανάνες, 8. Ὑπαίθριο χῶρο ἀποθέσεως κενῶν κιβωτίων 3.000 τμ, 9. Ἀναψυκτήρια, κεντρικὸ μηχανοστάσιο, 10. Κτίριο γενικῆς ἐξυπηρετήσεως, 11. Πρατήριο καυσίμων, 12. Ὑπόστεγο γιὰ τὰ αὐτοκίνητα τῆς λαχαναγορᾶς, 13. Ζυγιστήρια τεσσάρων θέσεων, εἰσόδους, ἐξόδους.

Ἐργοδότης: Ὀργανισμὸς Κεντρικῆς Λαχαναγορᾶς Θεσσαλονίκης. Μελέτη: 1969-70, Κατασκευή: 1971-73 (α΄ φάση). Κόστος: α΄ φάση: 155 ἑκ. δρχ, β΄ φάση: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ διάταξη. α. Εἴσοδος λιανεμπόρων καὶ αὐτοκινήτων ἰδιωτικῆς χρήσεως, β. Εἴσοδος - ἔξοδος λιανεμπόρων καὶ αὐτοκινήτων ἰδιωτικῆς χρήσεως, γ. Εἴσοδος φορτηγῶν - ζυγιστήρια, δ. Ἔξοδος, ε. Στάθμευση, ζ. Χῶρος ἐναποθέσεως κενῶν κιβωτίων, η. Στάθμευση φορτηγῶν, θ. Στάθμευση παραγωγῶν, ι. Στάθμευση αὐτοκινήτων ἰδιωτικῆς χρήσεως, κ. Στάθμευση χονδρεμπόρων, λ. Στάθμευση γιὰ φορτοεκφόρτωση, μ. Διοίκηση, ν. Πυρῆνες ἀγοραπωλησίας, ξ. Ὑπόστεγα παραγωγῶν - διάθεση (καρπούζια - πεπόνια), ο. Ἀναψυκτήρια - τουαλέτες, π. Ἀποθῆκες γιὰ πατάτες καὶ κρεμμύδια - ὡριμαστήρια γιὰ μπανάνες, ρ. Ἀποδυτήρια - στάθμευση ὀχημάτων ἀγορᾶς, σ. Μηχανοστάσιο - ὑδραγωγεῖο, τ. Ψυγεῖα, υ. Πρατήρια καυσίμων, φ. Ἀναψυκτήριο - κουρεῖο - πώληση γεωργικῶν προϊόντων - εἴδη γενικῆς ἐξυπηρετήσεως, χ. Στάση λεωφορείου ψ. Σιδηροδρομικὴ γραμμή.

1

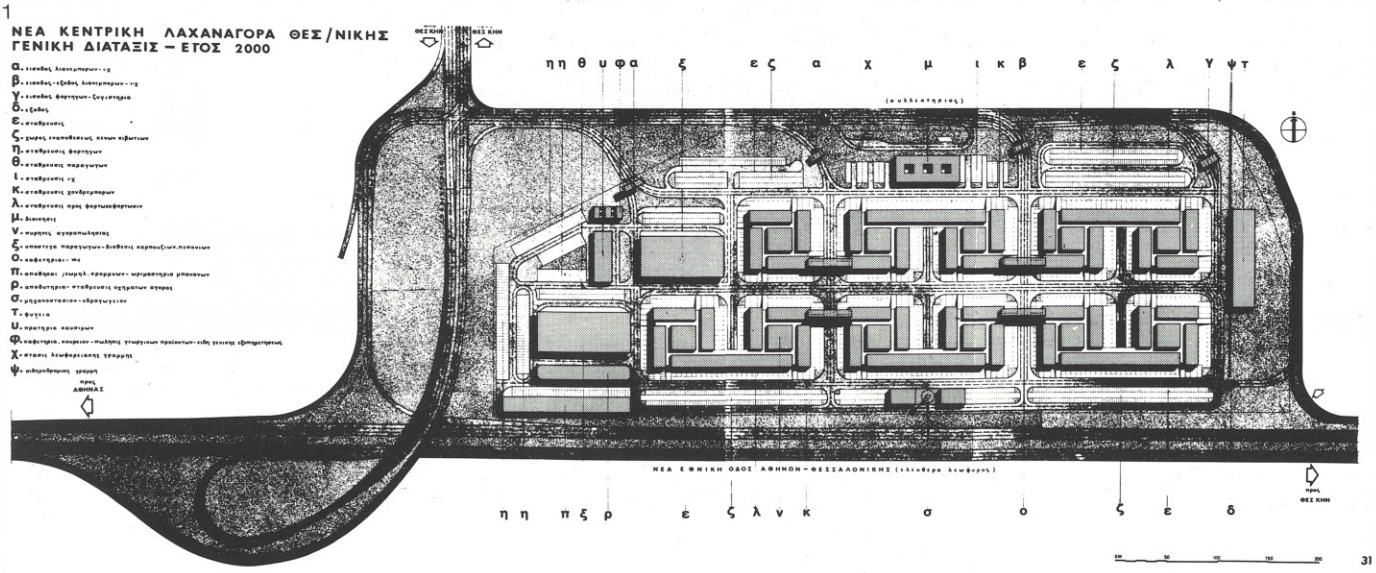

2

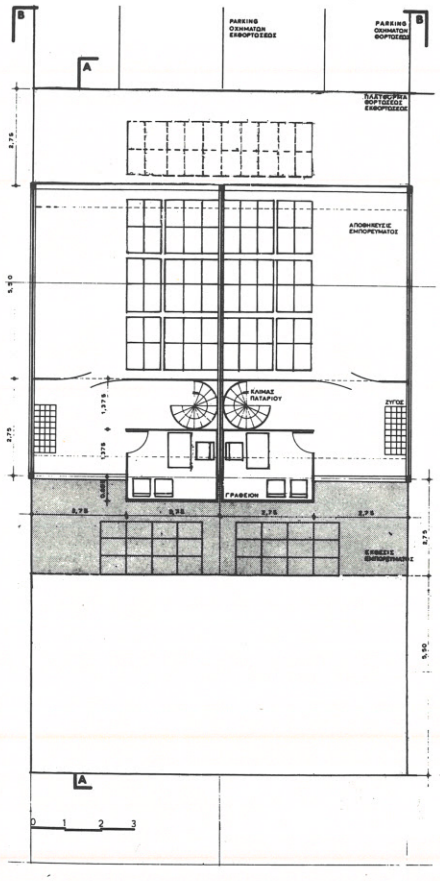

3

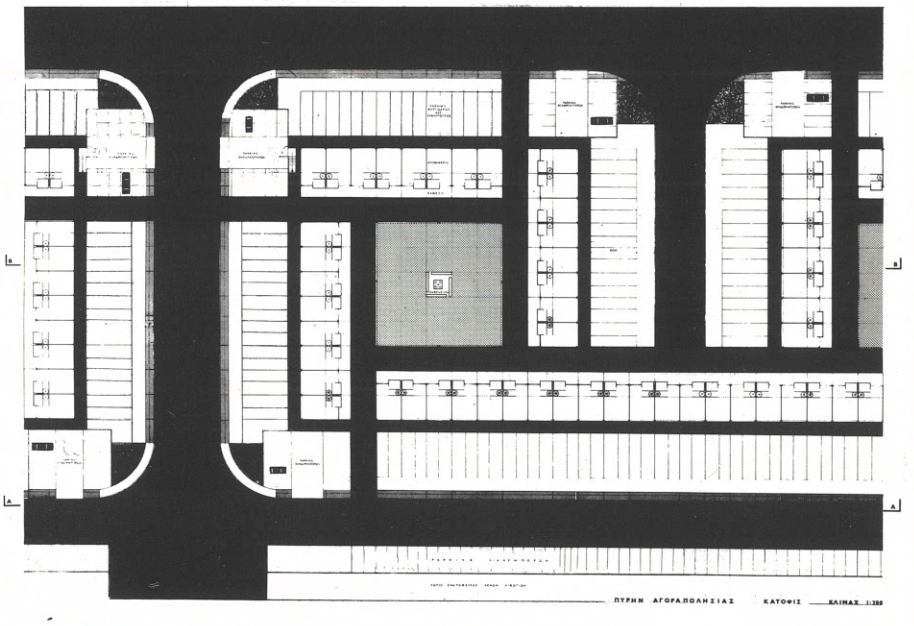

2.
Κάτοψη τυπικοῦ καταστήματος.

3.
Κάτοψη διπλοῦ πυρήνα καταστημάτων.

Κεντρικὴ λαχαναγορὰ στὴν Πάτρα

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Πολιτικοὶ μηχανικοί: Κ. Μυλωνᾶς καὶ Κ. Καργάκος. Κυκλοφοριολόγος μηχανικός: Ν. Δάμας. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος.

Ἡ μελέτη τῆς ἀγορᾶς βασίστηκε στὴ μεθοδολογία ποὺ ἀκολούθησαν οἱ μελετητὲς γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν λειτουργικῶν προβλημάτων τῆς λαχαναγορᾶς Θεσσαλονίκης.

Ἡ λαχαναγορὰ θὰ περιλαμβάνει: 1. 68 καταστήματα χονδρεμπόρων, 2. Ἀνθαγορὰ μὲ 16 καταστήματα χονδρεμπόρων, 3. Ψυγεῖο δυναμικότητας 10.000 τ, 4. Ὑπόστεγο παραγωγῶν μὲ 28 θέσεις, 5. Κτίριο διοικήσεως, 6. Εἰσόδους, ἐξόδους, 7. Ζυγιστήρια, 8. Χώρους σταθμεύσεως αὐτοκινήτων, 9. Ἀναψυκτήριο, 10. Κεντρικὸ μηχανοστάσιο, 11. Χώρους ἀποθέσεως κενῶν κιβωτίων.

Ἐργοδότης: Ὀργανισμὸς Κεντρικῆς Λαχαναγορᾶς Πατρῶν. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1974-76 (προβλεπόμενη). Κόστος: 85 ἑκ. δρχ.

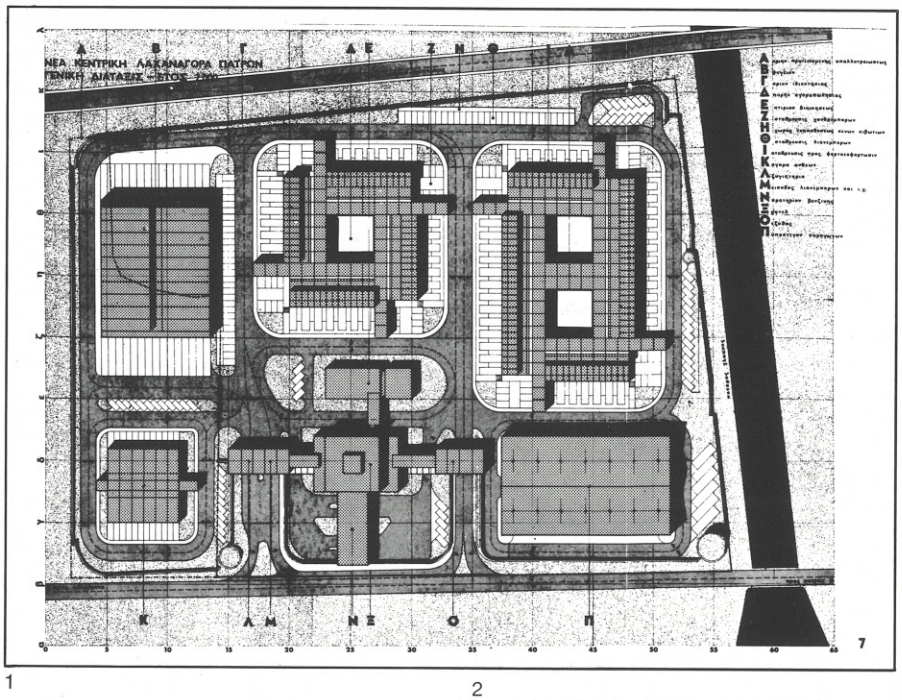

1

1.
Γενικὴ διάταξη. Α. Ὅριο προτεινόμενης ἀπαλλοτριώσεως, Β. Ψυγεῖο, Γ. Ὅριο ἰδιοκτησίας, Δ. Πυρήνας ἀγοραπωλησίας, Ε. Κτίριο διοικήσεως, Ζ. Στάθμευση χονδρεμπόρων, Η. Χῶρος ἐναποθέσεως κενῶν κιβωτίων, Θ. Στάθμευση λιανεμπόρων, Ι. Στάθμευση γιὰ φορτοεκφόρτωση, Κ. Ἀγορὰ ἀνθέων, Λ. Ζυγιστήρια, Μ. Εἴσοδος λιανεμπόρων καὶ αὐτοκινήτων ἰδιωτικῆς χρήσεως, Ν. Πρατήριο βενζίνης, Ξ. Μοτέλ, Ο. Ἔξοδος, Π. Ὑπόστεγο παραγωγῶν.

2

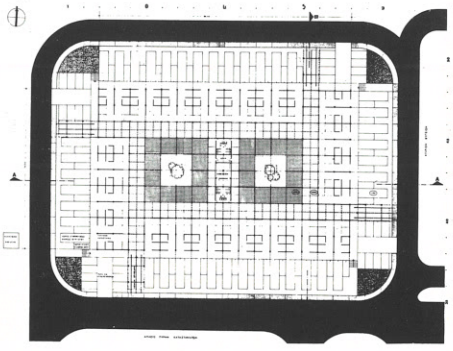

2.
Κάτοψη διπλοῦ πυρήνα καταστημάτων.

3.
Τομὴ τυπικοῦ καταστήματος.

4.
Τομὴ διπλοῦ πυρήνα καταστημάτων.

3

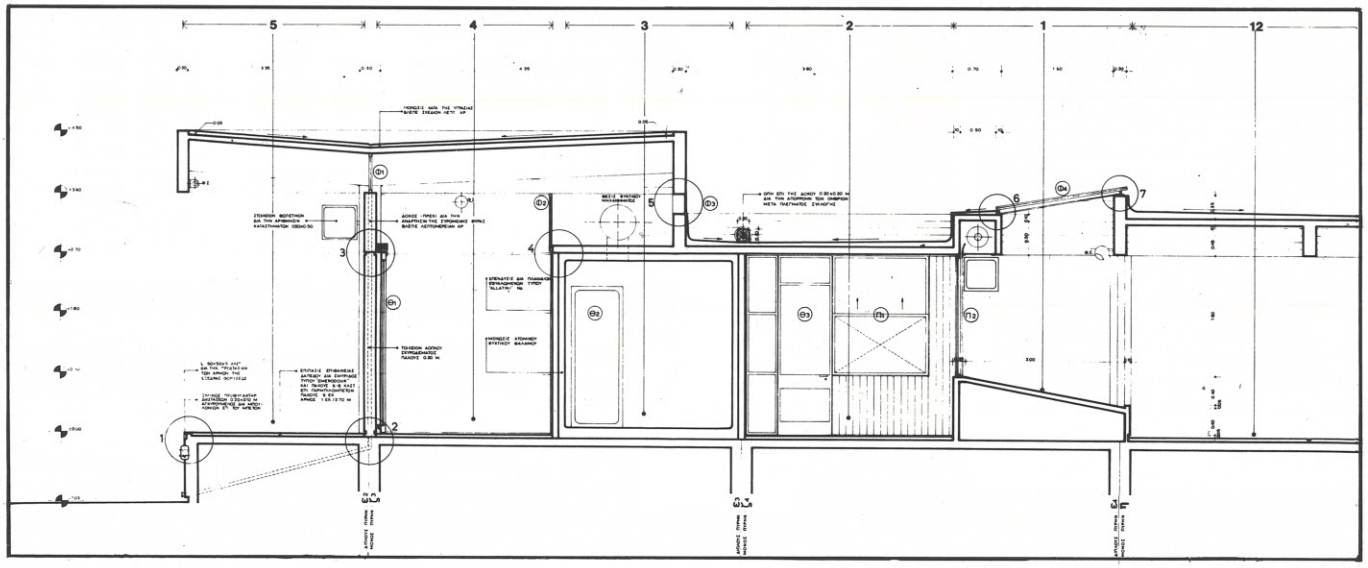

4

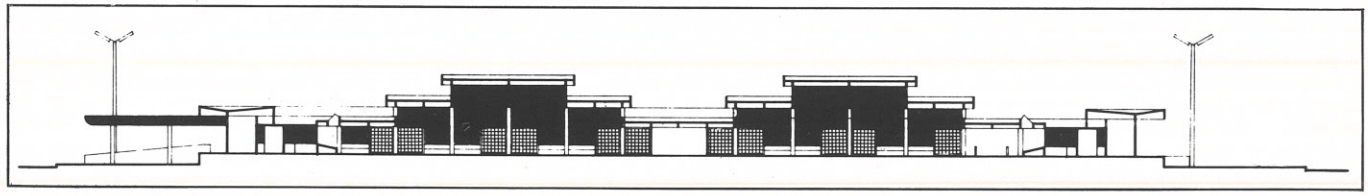

8. Ἀθλητικὲς ἐγκαταστάσεις

Κολυμβητήριο στὶς Σέρρες

Ἀρχιτέκτονες: Κ. Οἰκονομίδης-Δούμπας, Ε. Οἰκονομίδου-Δούμπα. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Γ. Λεονάρδος. Πολιτικὸς μηχανικός: Κ. Κουφοπάνος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Α. Γκαμπλέτσας.

Τὸ συγκρότημα περιλαμβάνει κλειστὸ κολυμβητήριο 500 θέσεων, ἀνοικτὴ πισίνα καὶ μικρὸ ἀναψυκτήριο. Ἡ μελέτη περιλαμβάνει καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς περιοχῆς μὲ τὴ δημιουργία, ἀπὸ τὰ προϊόντα τῶν ἐκσκαφῶν, δύο λόφων, μονοπατιῶν, χώρων σταθμεύσεως αὐτοκινήτων κά.
Τὰ φέροντα στοιχεῖα τοῦ κολυμβητηρίου εἶναι σιδηρᾶ πλαίσια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναρτᾶται ἡ ὀροφὴ ἀπὸ acieroid.
Ἐργοδότης: Γενικὴ Γραμματεία Ἀθλητισμοῦ. Μελέτη: 1965-66. Κατασκευή: 1972-74 (προβλεπόμενη). Κόστος: 21 ἑκ. δρχ.

1

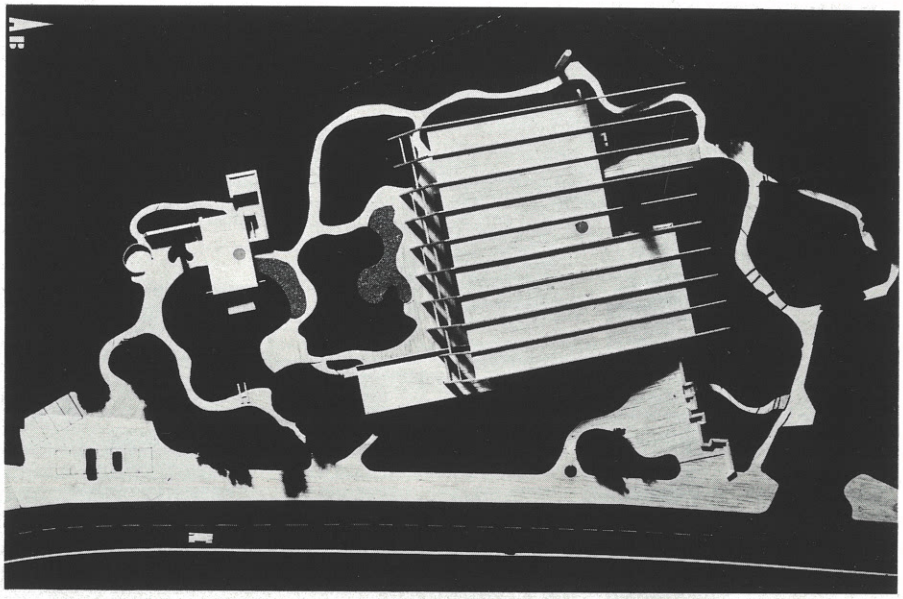

1.
Γενικὴ διάταξη.

2.
Γενικὴ ἄποψη.

3,4.
Κατόψεις κολυμβητηρίου.

2

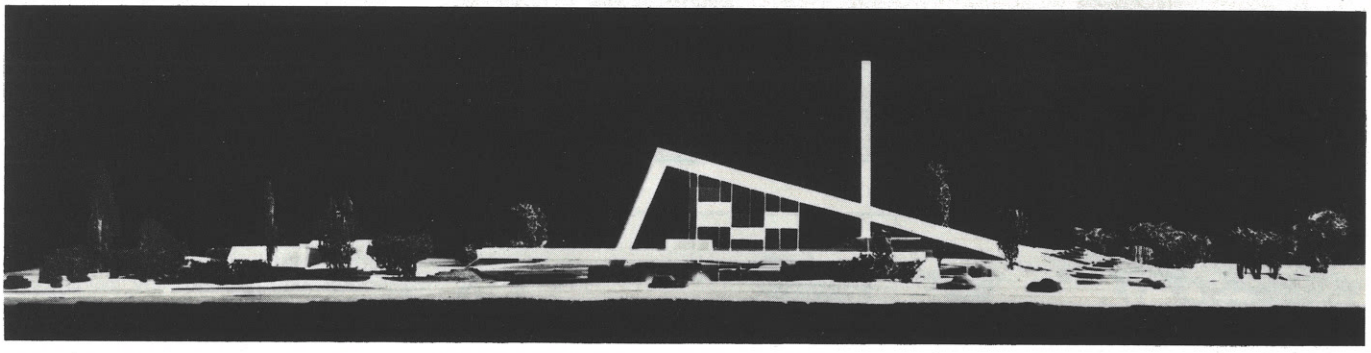

3,4

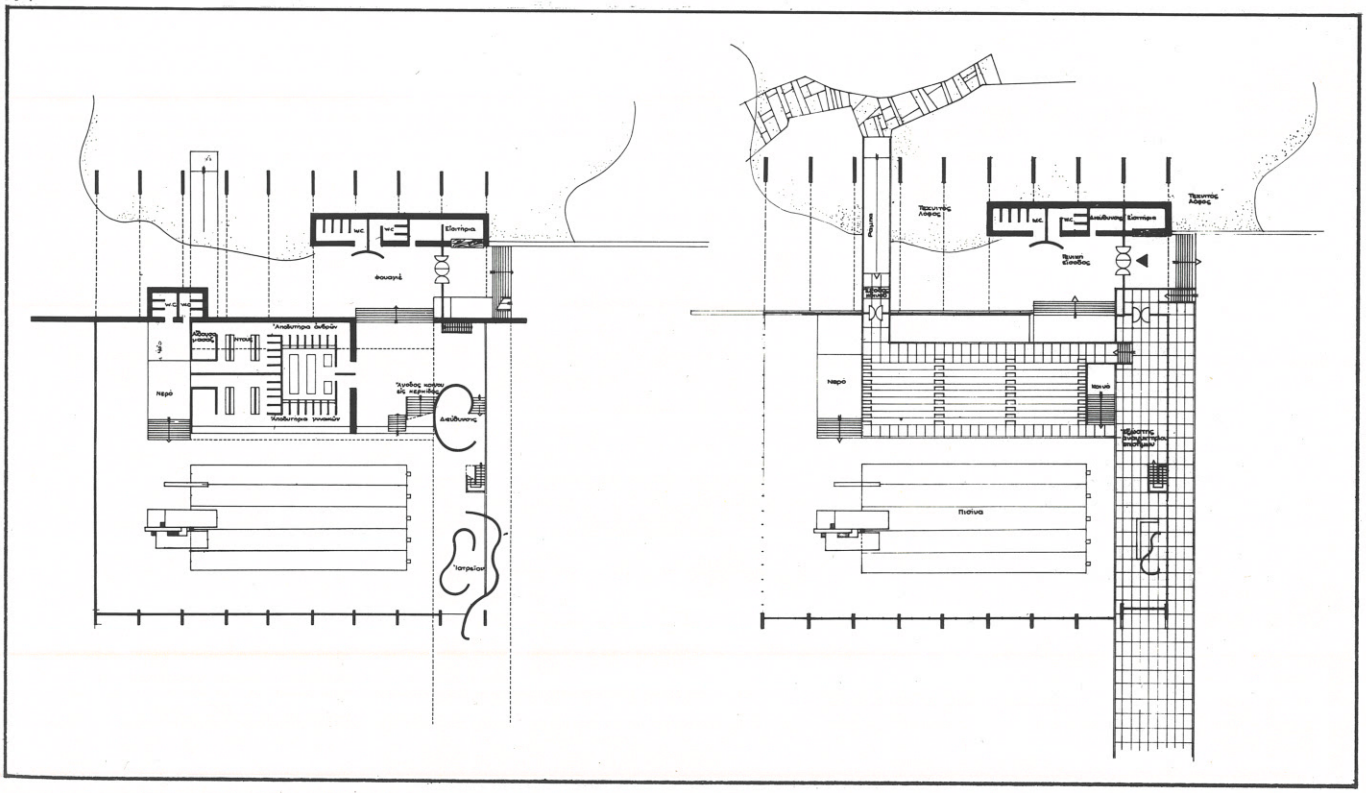

9. Ἐκκλησίες

Ναὸς Ἀποστόλου Παύλου στὸ Chambésy, Γενεύη

Ἀρχιτέκτονες: καθηγητὴς Γ. Λάββας, Γραφεῖο Spiess + Wegmüller, Ζυρίχη. Ἐπίβλεψη: ἀρχιτέκτων Arthur Bugna, Γενεύη.

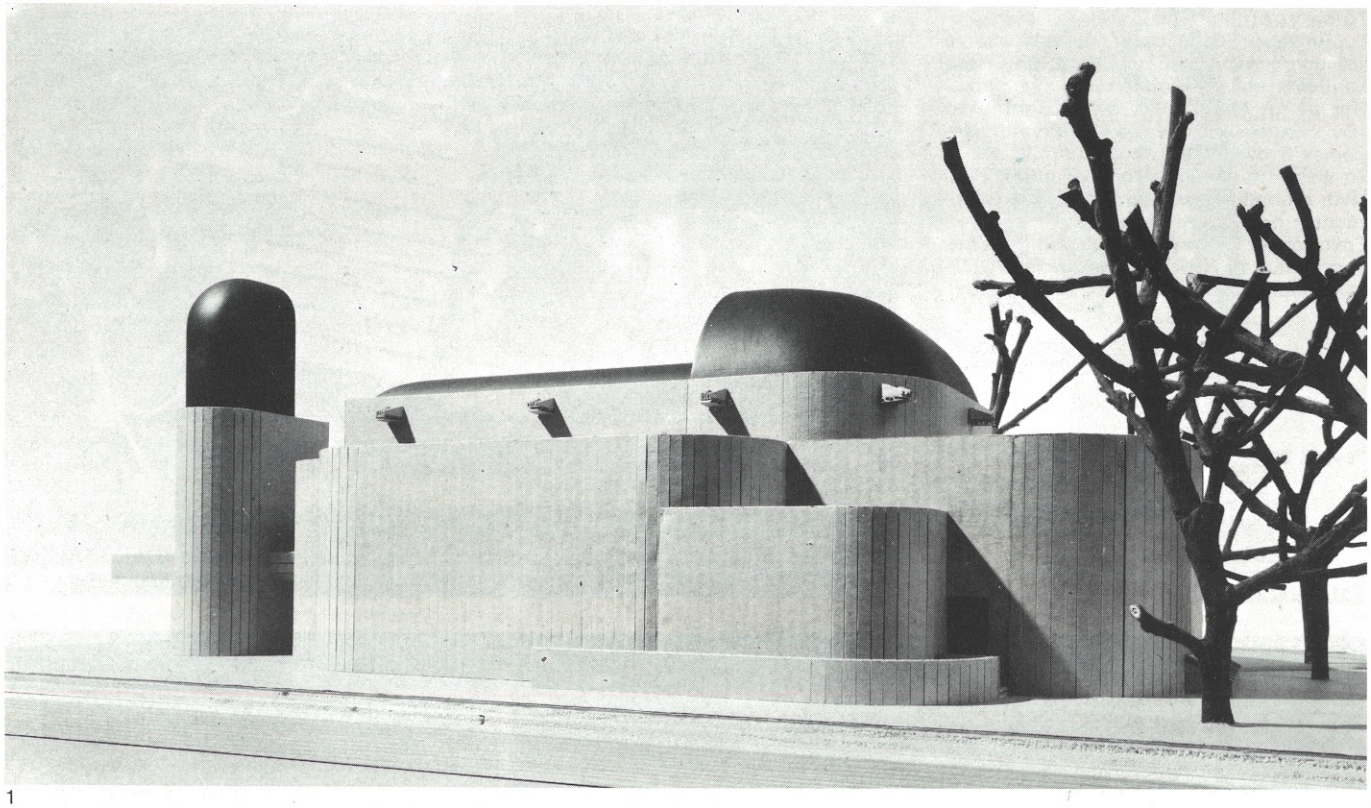

1

2

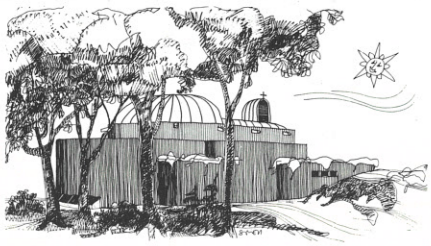

3

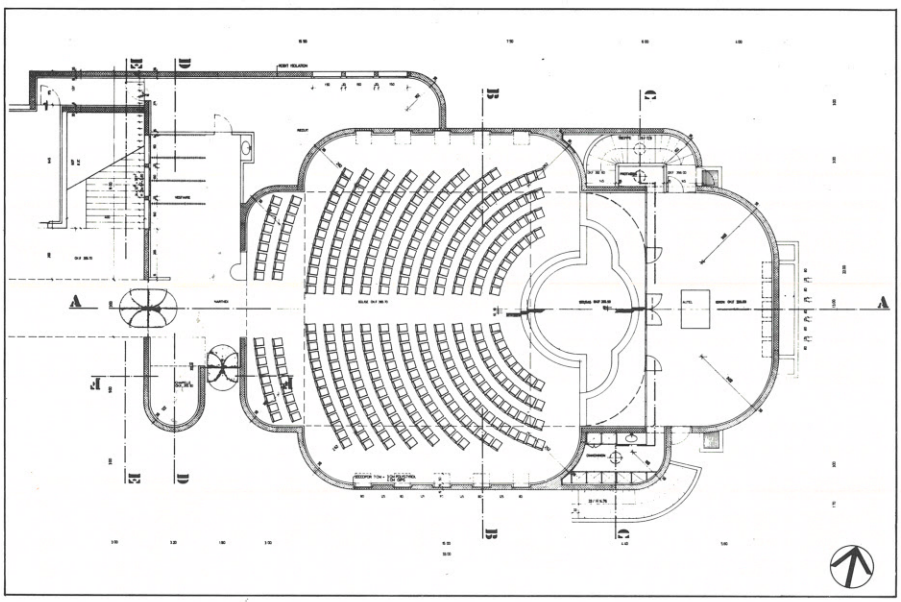

4

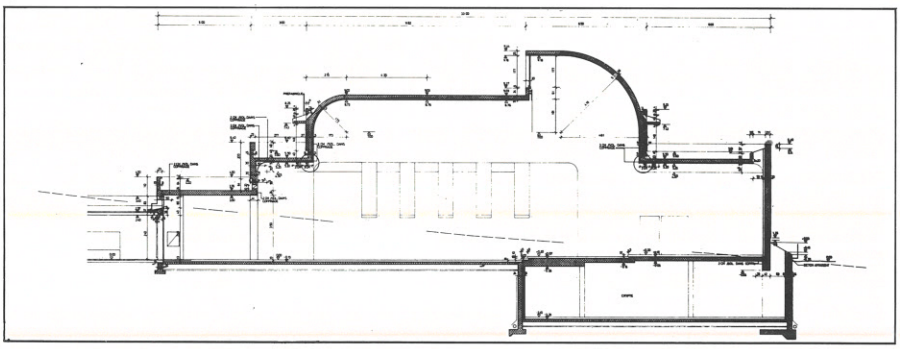

Ὁ ναὸς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ δύο κτίρια τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἔχει χωρητικότητα 350 καθημένων ἢ 700 ὀρθίων καὶ περιλαμβάνει τοὺς ἀναγκαίους βοηθητικοὺς χώρους καθὼς καὶ μιὰ κρύπτη κάτω ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Βῆμα, ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ σὰν αὐτοτελὴς λατρευτικὸς χῶρος. Ἔχει μῆκος 33 μ καὶ πλάτος 19 μ καὶ συνδέεται ὀργανικὰ μὲ τὸ ἄλλο κτίριο τοῦ συγκροτήματος, ποὺ θὰ στεγάσει βιβλιοθήκη, αἴθουσα συνεδριάσεων, γραφεῖα, ἑστιατόριο καὶ 30 δωμάτια -διαμερίσματα γιὰ τὸ μόνιμο προσωπικὸ καὶ τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ κέντρου. Ἡ κατασκευή του γίνεται μὲ ὀπλισμένο σκυρόδεμα καὶ ἐπικαλύψεις χαλκοῦ σὲ ὁρισμένα τμήματα τῆς ὀροφῆς.
Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973-74. Κόστος: 1,5 ἑκ. ἑλβετικὰ φράγκα.

1,2.
Γενικὴ ἄποψη.

3.
Κάτοψη.

4.
Τομή.

Ναὸς Ἁγ. Νεκταρίου στὴν Καμάριζα, Λαύριο

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Πολιτικοὶ μηχανικοί: Κ. Μυλωνᾶς καὶ Κ. Καργάκος. Κατασκευή: Ἰλισσὸς Α.Ε. καὶ Δ. Σταματίου.

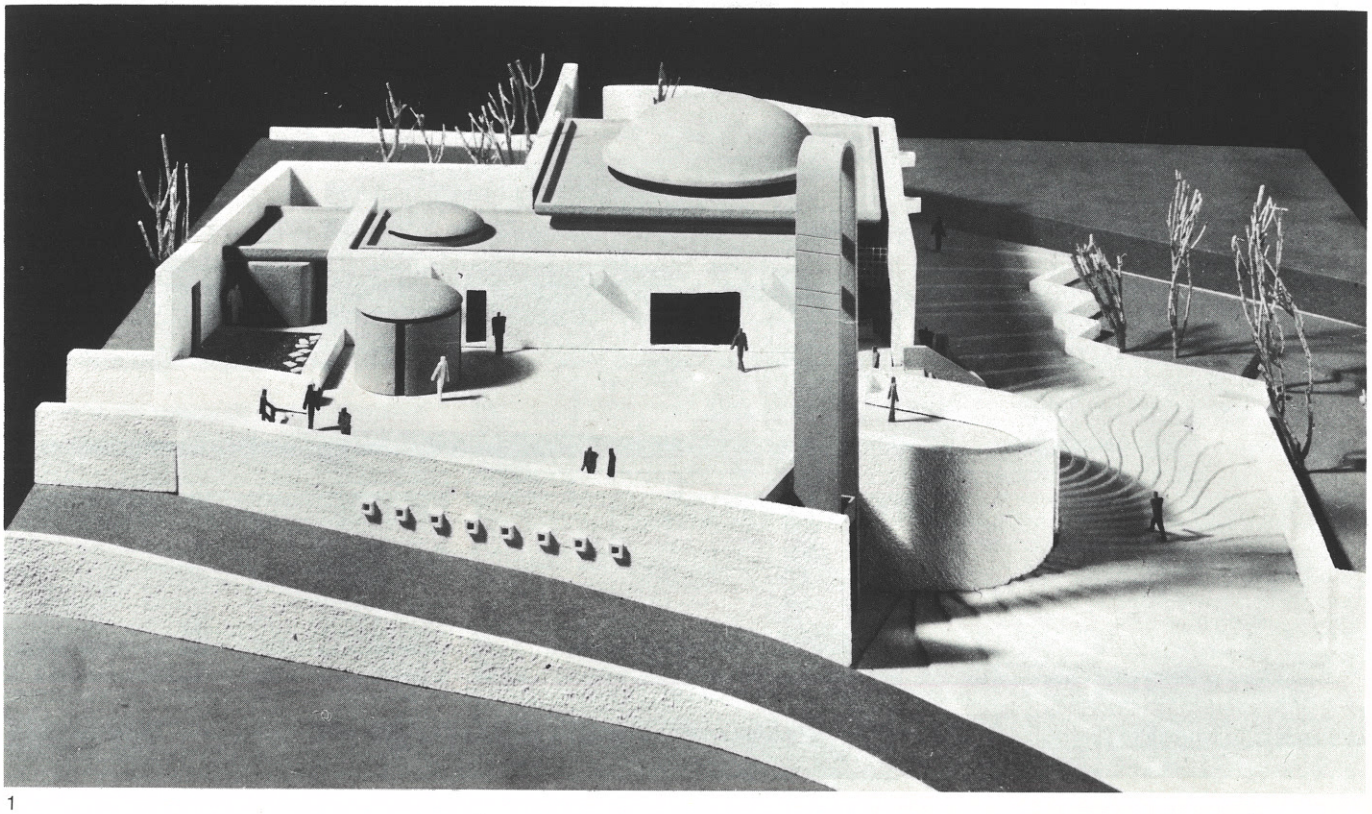

1

Τὸ συγκρότημα κατασκευάζεται στὴ μικρὴ πλατεία τοῦ ἐργατικοῦ οἰκισμοῦ Καμάριζα, κοντὰ στὸ Λαύριο, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν κυρίως ναό, βαπτιστήριο, προσκυνητάριο, αἴθουσα συγκεντρώσεων καὶ αἴθουσα ἀναθημάτων.

Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς λύσεως εἶναι οἱ δίχως ἀνοίγματα ἀσβεστωμένες λιθοδομὲς ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ ἐλεύθερο πολυγωνικὸ σχῆμα τοῦ γηπέδου.

Ἐργοδότης: Μητρόπολη Ἀττικῆς. Μελέτη: 1971. Κατασκευή: 1972-74 (προβλεπόμενη). Κόστος: 10 ἑκ. δρχ.

2

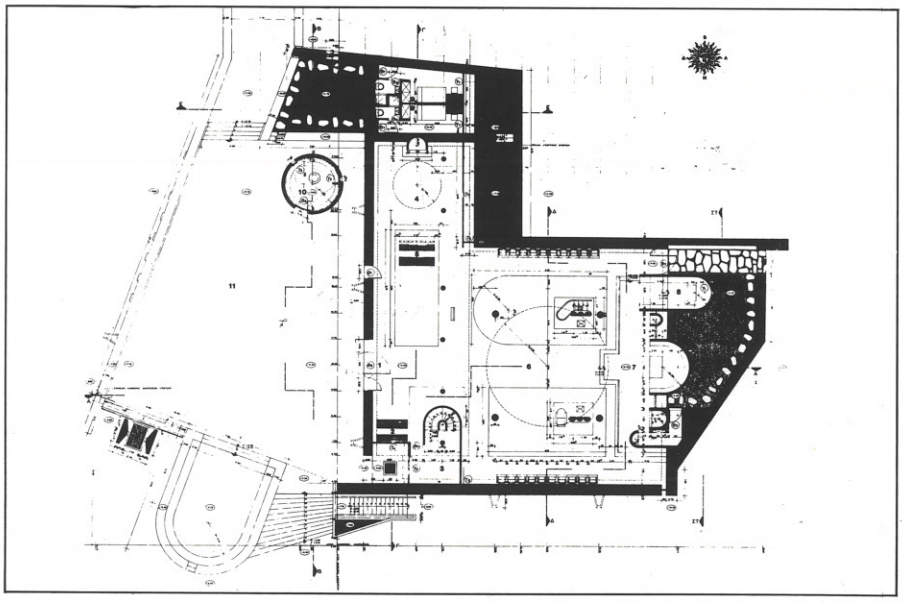

3

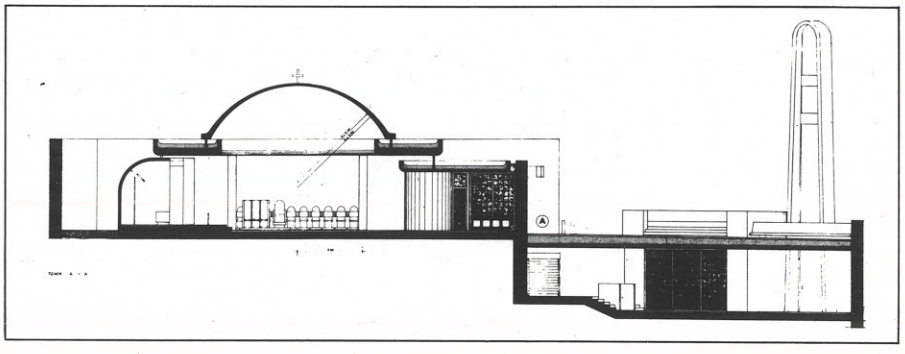

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη ἰσογείου. 1. Κυρία εἴσοδος, 2. Παγκάρι - Φιλόπτωχο ταμεῖο, 3. Γραφεῖο ἱερέως, 4. Προσκυνητάριο, 5. Παγκάρι προσκυνηταρίου, 6. Κυρίως ναός, 7. Ἱερὸ Βῆμα, 8. Παρεκκλήσιο, 9. Ξενῶνες - Κατοικία ἱερέων, 10. Βαπτιστήριο, 11. Πλατεία ναοῦ.

3.
Τομή.

Ναὸς Προφήτη Ἠλία στὴ Μεταμόρφωση Ἀττικῆς

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Πολιτικοὶ μηχανικοί: ΟΓΕΜ (Β. Ἀμπακούμκιν, Π. Ἀμπουσελάμ, Χ. Κωστίκας). Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Η. καὶ Ν. Καβουλάκος. Κατασκευή: Φ. Ἀναστασίου.

Τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ τῆς λύσεως εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ τρούλου.
Ὁ ναὸς βρίσκεται στὴν ἐπόμενη βαθμίδα μετὰ τὸν ὀκταγωνικὸ τύπο.
Ἐργοδότης: Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο ναοῦ. Μελέτη: 1968-70. Κατασκευή: 1970-74 (προβλεπόμενη). Κόστος: 7 ἑκ. δρχ.

1
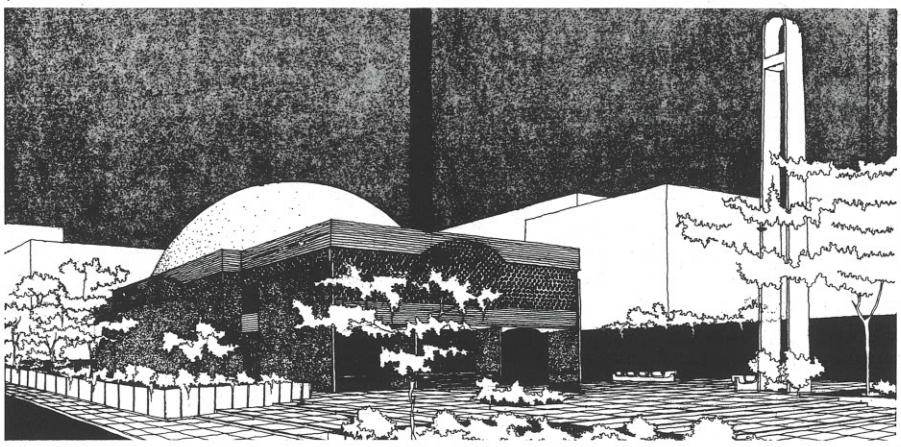

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2
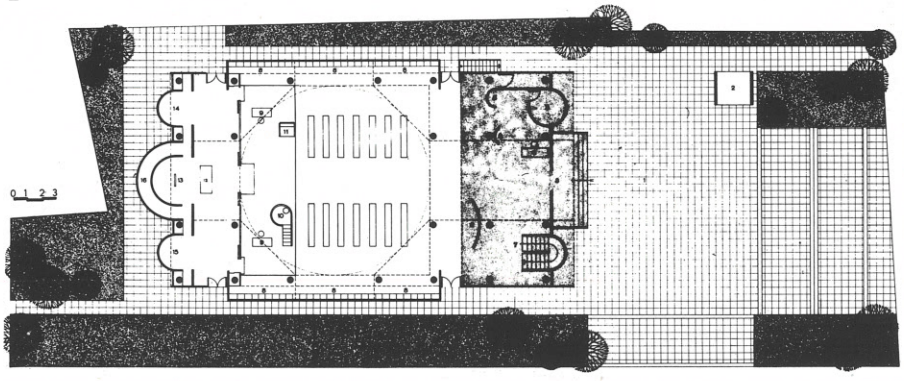

2.
Κάτοψη. 1. Αὐλή, 2. Κωδωνοστάσιο, 3. Εἴσοδος, 4. Παγκάρι, 5. Ἐξομολογητήριο, 6. Εἰκονοστάσιο, 7. Κλιμακοστάσιο πρὸς γυναικωνίτη καὶ αἴθουσα κατηχητικοῦ, 8. Στασίδια, 9. Ἀναλόγια, 10. Ἄμβωνας, 11. Δεσποτικό, 12. Ἁγία Τράπεζα, 13. Ἐσταυρωμένος, 14. Πρόθεση, 15. Σκευοφυλάκιο ἢ Διακονικό, 16. Διάδρομος.

3
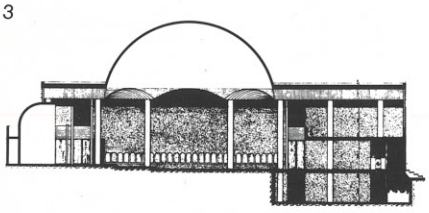

3.
Τομή.

Ναὸς Ἁγ. Μελετίου στὰ Σεπόλια

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας). Πολιτικοὶ μηχανικοί: Κ. Μυλωνᾶς καὶ Κ. Καργάκος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Μ. Ζαΐμης.

Ὁ ναὸς θὰ ἀντικαταστήσει τὸν παλαιὸ ποὺ θὰ κατεδαφιστεῖ γιὰ πολεοδομικὲς καὶ κυκλοφοριακὲς ἀνάγκες. Ἡ υἱοθέτηση τοῦ τύπου τῆς τρουλέας βασιλικῆς σταυροειδοῦς τύπου ἦταν ὑποχρεωτικὴ γιὰ λόγους ρυμοτομικούς.
Ἐργοδότης: Ἐκκλησιαστικὸ Συμβούλιο ναοῦ. Μελέτη: 1972. Ἔναρξη κατασκευῆς: 1973. Κόστος: 25 ἑκ. δρχ.

1
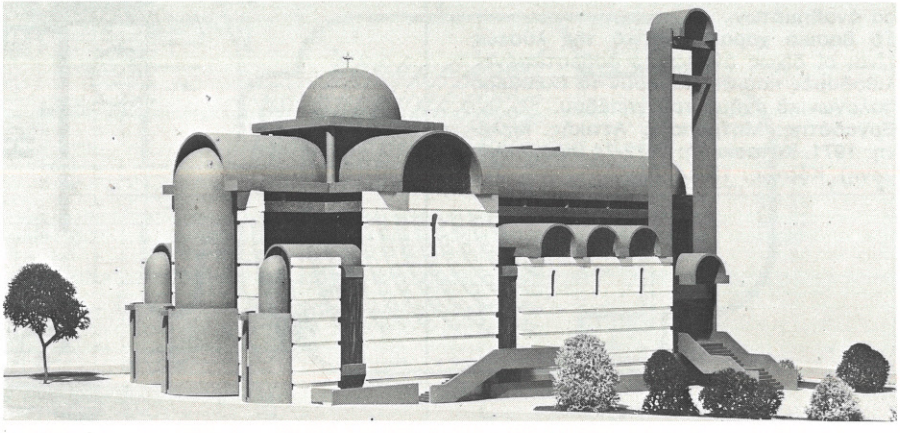

2
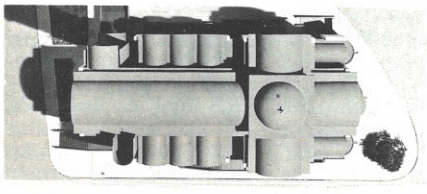

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τοπογραφικό.

3
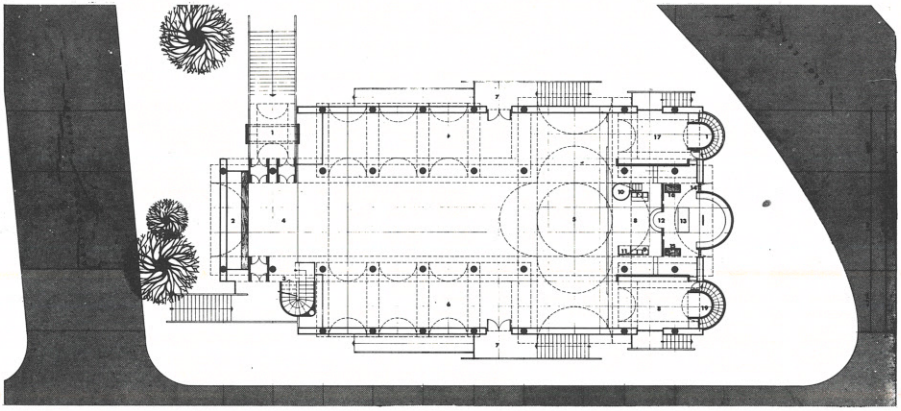

3.
Κάτοψη. 1. Εἴσοδος, κωδωνοστάσιο, 2. Ἐπιτροπικὸ καὶ παγκάρι, 3. Κλιμακοστάσιο πρὸς γυναικωνίτη καὶ ὑπόγειο, 4. Νάρθηκας, 5. Κυρίως ναός, 6. Πλάγια κλίτη, 7. Πλάγιες ἔξοδοι, 8. Σολέα, 9. Καθίσματα ψαλτῶν, 10. Ἄμβωνας, 11. Ἐπισκοπικὸς θρόνος, 12. Ἱερὸ Βῆμα, 13. Ἁγία Τράπεζα, 14. Πρόθεση, 15. Σκευοφυλάκιο, 16. Ἱματιοθήκη, 17. Παρεκκλήσιο Ἁγ. Δημητρίου, 18. Παρεκκλήσιο Παναγίας Τρουλιάνης, 19. Κλιμακοστάσιο πρὸς παρεκκλήσια ἡμιυπογείου.

Ἐκκλησία στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους

Ἀρχιτέκτων Θ. Κουτσογιάννης

1

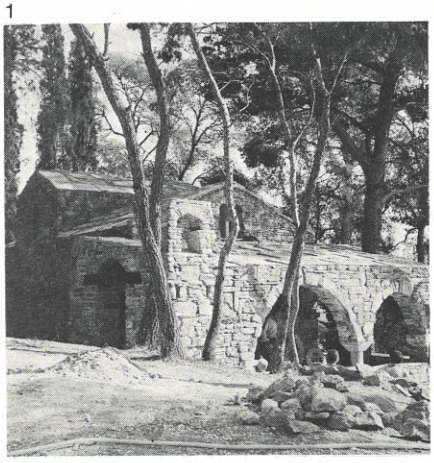

2

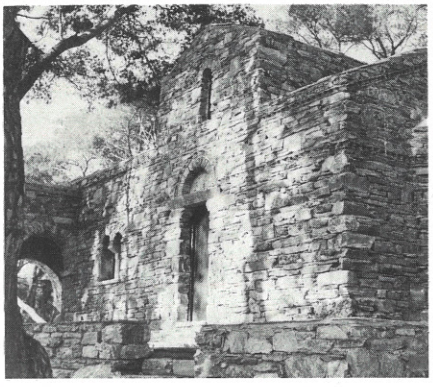

3

Ἡ ἐκκλησία βρίσκεται στὸν χῶρο τῆς Ἐθνικῆς Ἑστίας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος, στὴ θέση Πύργος Βασιλίσσης Ἀττικῆς.
Ἡ ὅλη σύνθεση ἀνήκει στὸν τύπο τῆς σταυρεπιστέγου βασιλικῆς μὲ ἀνοικτὸ προστῶο, ἀποτελεῖ ὅμως μιὰ ἐλεύθερη ἐντελῶς σύνθεση.
Τὸ ὅλο ἔργο ἔγινε μὲ δυὸ τεχνίτες-χτίστες, ὁ ἕνας γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς λιθοδομὲς καὶ ὁ ἄλλος γιὰ τὶς ἐσωτερικές. Γιὰ τὶς ἐξωτερικὲς λιθοδομὲς χρησιμοποιήθηκαν εἰδικοὶ λίθοι ἀπὸ τὰ Σούρμενα καὶ γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς καὶ τοὺς θόλους παλαιὰ τοῦβλα καὶ πωρόλιθοι ἀπὸ κατεδαφίσεις. Τὰ δάπεδα ἐπιστρώθηκαν μὲ ἀκατέργαστες μαρμαρόπλακες καὶ καπάκια.
Γιὰ αἰσθητικοὺς καθαρὰ λόγους οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουν μιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν κατακόρυφο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἡ ἐπικάλυψη δὲν ἔχει γεῖσο. Ἐπίσης, στὶς ἐξωτερικὲς λιθοδομές, τηρήθηκαν αὐστηρὰ οἱ ὁριζόντιες στρώσεις τῶν λίθων, ἐντοιχίστηκαν ὅμως καὶ τσιμέντινα γλυπτὰ ἀντίγραφα βυζαντινῶν προτύπων, καθὼς καὶ γλυπτὰ ποὺ λαξεύτηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀρχιτέκτονα.
Τὸ τέμπλο εἶναι κτιστὸ καὶ σὲ τρεῖς κόγχες ὑπάρχουν φορητὲς εἰκόνες τοῦ Φώτη Κόντογλου μέσα σ' ἕναν φυτικὸ καὶ γραμμικὸ χρωματιστὸ διάκοσμο.
Ἀποκλείστηκε ὁ ἄπλετος φωτισμὸς σὰν καταστροφικὸς κάθε ἔννοιας πλαστικότητας τοῦ χώρου καὶ προτιμήθηκε ὁ περιορισμένος φωτισμὸς ἀπὸ τὰ λίγα καὶ μικρὰ ἀνοίγματα. Ἐπίσης ἀποκλείστηκε κάθε παρουσία ἢ καὶ γειτνίαση ἠλεκτρικοῦ ρεύματος.
Τέλος ἐπιδιώχθηκε ἡ προσαρμογὴ τοῦ κτίσματος στὸ τοπίο, γι' αὐτὸ καὶ διαφυλάχθηκε τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν δέντρων, ποὺ μὲ τὴν κατάλληλη τοποθέτηση τοῦ ναοῦ ἀποτελοῦν τὸ φυσικό του συμπλήρωμα.
Μελέτη 1958-59. Κατασκευὴ 1960.

1.
Ἄποψη ἀπὸ βορειοδυτικά.

2.
Ἄποψη ἀπὸ νοτιοανατολικά.

3.
Κύρια ὄψη (δυτική).

4.
Τὸ κωδωνοστάσιο.

5.
Κάτοψη.

4

5

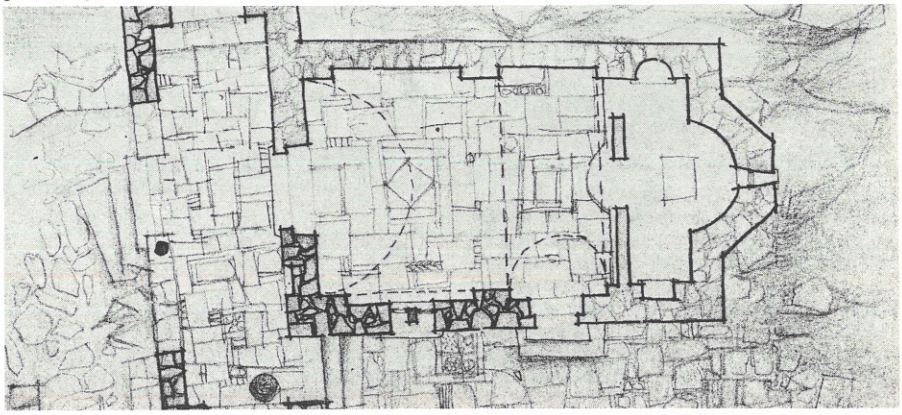

10. Οἰκιστικὰ συγκροτήματα

Πρότυπη οἰκιστικὴ μονάδα 'Αθηνῶν

'Αρχιτέκτονες-πολεοδόμοι: Β. Βαφειάδης, Ι. Μιχαήλ, Ε. Γιγάντε-Λιαναντωνάκη καὶ Λ. Κυδωνιάτης. 'Αρχιτέκτονες: Σ. Γκαβογιάννης, Μ. Καλαβρουῦ-Παππᾶ, Ε. Λαρδίκου, Α. Μιχαηλίδου-Κοτσαλῆ, Δ. Τζαφέρης, Λ. Τσανάκα-Χριστοπούλου καὶ Α. Χαρώνη-Παπαζώη. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Ε. Χατζηδημητρίου καὶ Τ. 'Αγορόπουλος. Μηχανολόγοι - ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Θ. 'Αλεξόπουλος καὶ Κ. Τσίγκας. Σὲ προηγούμενα στάδια τῆς μελέτης εἶχαν συμβάλλει καὶ οἱ: Α. Συμεών, ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, Κ. Παπαδημητρίου, ἀρχιτέκτων καὶ Π. Μάνδικας, οἰκονομολόγος.

'Η πρότυπη οἰκιστικὴ μονάδα 'Αθηνῶν βρίσκεται στὴν ἀπαλλοτριωμένη ζώνη ἐνεργοῦ πολεοδομίας μεταξὺ τοῦ Δήμου 'Αχαρνῶν καὶ τῆς διασταυρώσεως τῆς 'Εθνικῆς ὁδοῦ καὶ τῆς 'Ελευθέρας λεωφόρου Σταυροῦ-'Ελευσίνας, ἀνάμεσα στὶς βιομηχανικὲς περιοχὲς τῆς 'Ελευσίνας καὶ τῶν Οἰνοφύτων. Ἔτσι σχηματίζεται γύρω ἀπὸ τὴν Πάρνηθα ἕνα κύκλωμα ἀνεξάρτητων οἰκιστικῶν κέντρων καὶ βιομηχανικῶν ζωνῶν.

'Η μονάδα βρίσκεται ἐπάνω στὸ σημαντικότερο ὁδικὸ καὶ σιδηροδρομικὸ σταυρικὸ σημεῖο τῆς μείζονος περιοχῆς 'Αθηνῶν καὶ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ κέντρο τῆς 'Αθήνας, ὅλο τὸ δυτικὸ ἥμισυ τοῦ Λεκανοπεδίου, τὴν πειραϊκὴ λιμενοβιομηχανικὴ ζώνη, τὴ Θήβα, τὸ Λαύριο, τὴν Κόρινθο καὶ τὴ Χαλκίδα.

Στὸ γραμμικὸ κέντρο βάρους της σχηματίζεται μιὰ ζώνη μικτῆς χρήσεως ποὺ διατάσσεται ἀμφιθεατρικὰ κατὰ μῆκος τοῦ ὑπάρχοντος μικροῦ ρέματος, ἐνῶ τὰ ψηλὰ κτίρια ἔχουν τοποθετηθεῖ σὲ σαφὴ σχηματισμὸ γύρω ἀπὸ τὴ ζώνη αὐτή. Οἱ ἐλεύθεροι χῶροι καὶ οἱ χῶροι πρασίνου καὶ ἀθλοπαιδιῶν ἀποτελοῦν φυσικὴ μετάβαση πρὸς τὴ μεγάλη πράσινη ζώνη τοῦ Κηφισοῦ. 'Η γενικὴ σύνθεση τῆς μονάδας ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὶς δύο κυκλοφοριακές της συνδέσεις μὲ τὴν 'Εθνικὴ ὁδὸ καὶ τὴν 'Ελεύθερη λεωφόρο Σταυροῦ-'Ελευσίνας.

Στὸν χῶρο τῆς μονάδας μποροῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν 5.000 περίπου κατοικίες μὲ συνολικὸ πληθυσμὸ 17.500. 'Η ἔκτασή της ἀποτελεῖται ἀπό: 57,67 ἑκτ. κατοικίας, 2,2 ἑκτ. κεντρικῶν λειτουργιῶν, 8,8 ἑκτ. ἐκπαιδεύσεως, 19,74 ἑκτ. ἐλεύθερων χώρων, 6,0 ἑκτ. ἀθλητικοῦ κέντρου, 6,16 ἑκτ. πεζοδρόμων καὶ 13,4 ἑκτ. κυκλοφορίας. Τὰ πολυόροφα κτίρια ἀποτελοῦν τὸ 93% τῶν κατοικιῶν καὶ τὰ χαμηλὰ τὸ 7,0%. Τὸ ποσοστὸ κατοικιῶν ἑνὸς δωματίου εἶναι 1,5%, δύο δωματίων 11%, τριῶν 40% , τεσσάρων 31,2% καὶ πέντε 16,3%. 'Ο γενικὸς συντελεστὴς κατοικίας εἶναι 0,869 (0,978 στὰ πολυόροφα κτίρια καὶ 0,372 στὰ χαμηλά). Τὸ κέντρο τῆς μονάδας, ποὺ ἀναπτύσσεται σὲ ὑπερυψωμένο ἐπίπεδο καὶ χωρίζεται ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ὁδικὴ κυκλοφορία, ἔχει ἀστικὸ χαρακτήρα μὲ ἀνάμειξη ποικίλων λειτουργιῶν ποὺ εἶναι πυκνὰ κατανεμημένες κατὰ μῆκος ἑνὸς κεντρικοῦ πεζόδρομου καὶ μιᾶς ἀλληλουχίας πλατειῶν. Οἱ χῶροι παιχνιδιοῦ, ἀθλοπαιδιῶν καὶ πράσινου, ποὺ ἔχουν συγκεντρωθεῖ σὲ λίγες καὶ μεγάλες ἐκτάσεις (πάρκα), ἔχουν ἱεραρχηθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν καλύτερα τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων διαφόρων ἡλικιῶν καὶ νὰ βρίσκονται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κατοικία. 'Ανάλογα τοποθετημένα εἶναι ὁ βρεφικὸς σταθμός, τὰ νηπιαγωγεῖα, τὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια.

Τὸ προτεινόμενο σύστημα κυκλοφορίας βασίζεται στὶς ἑξῆς ἀρχές: διαχωρισμὸς τῆς κινήσεως πεζῶν-τροχοφόρων, ἱεράρχηση τοῦ συστήματος, καὶ συγκέντρωση τῆς κινήσεως τῶν πεζῶν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ κάθε γειτονιᾶς καὶ τῶν τροχοφόρων πρὸς τὴν περίμετρο. Γιὰ κάθε κατοικία προβλέπεται ἕνας χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτου. Ἔχουν μελετηθεῖ ἐπίσης ὅλα τὰ δίκτυα ὑποδομῆς (ὕδρευση, ἀποχέτευση, ἠλεκτροδότηση, θέρμανση, τηλέφωνα, τηλεόραση, ἀπορρίμματα, ὑγραέριο κλπ).

'Εργοδότης: 'Εθνικὴ Κτηματικὴ Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κόστος: 4.500 ἑκ. δρχ.

1.
Πολεοδομικὸ σχέδιο.

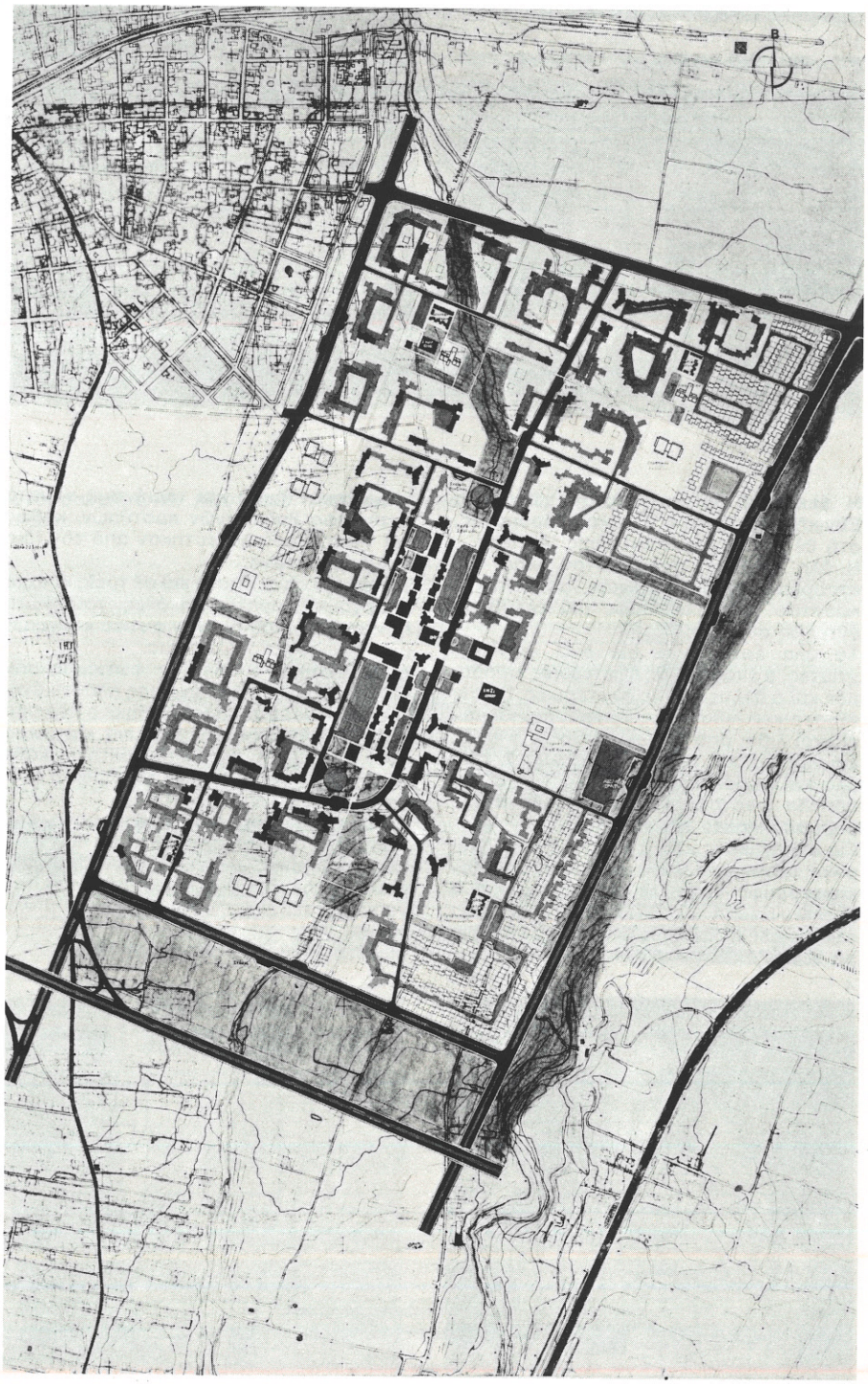

Οἰκιστικὴ μονάδα Θηβῶν

Ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι: Β. Βαφειάδης, Ι. Μιχαήλ, Ε. Γιγάντε-Λιαναντωνάκη καὶ Λ. Κυδωνιάτης. Ἀρχιτέκτονες: Σ. Γκαβογιάννης, Μ. Καλαβροῦ-Παππᾶ, Ε. Λαρδίκου, Α. Μισαηλίδου-Κοτσαλῆ, Δ. Τζαφέρης, Λ. Τσανάκα-Χριστοπούλου καὶ Κ. Παπαδημητρίου. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Ε. Χατζηδημητρίου καὶ Τ. Ἀγορόπουλος. Μηχανολόγοι-ἠλεκτρολόγοι μηχανικοί: Θ. Ἀλεξόπουλος καὶ Κ. Τσίγκας. Σὲ προηγούμενα στάδια εἶχαν συμβάλλει καὶ οἱ: Δ. Κατοχιανοῦ καὶ Ν. Κατοχιανός, χωροτάκτες-πολεοδόμοι, Α. Πρωτοπαπαδάκη, ἀρχιτέκτων καὶ Ν. Μάνδικας, οἰκονομολόγος.

Ἡ θέση τῆς μονάδας εἶναι μιὰ ἔκταση χωρὶς κτίσματα ἢ ἄλλες δεσμεύσεις καὶ μὲ χαμηλὸ μέσο κόστος γῆς, δίπλα στοὺς μεγάλους ὁδικοὺς ἄξονες Χαλκίδας-Θήβας-Λιβαδειᾶς καὶ Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν-Λαμίας. Ἔτσι ἡ μονάδα βρίσκεται σὲ ἄμεση συνέχεια μὲ τὴν πόλη καὶ κοντὰ στὸ κέντρο της, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ κέντρα τῆς πόλεως καὶ τῆς μονάδας νὰ ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ἡ οἰκοδόμηση στὴ θέση αὐτὴ ἀκολουθεῖ τὴ γενικὴ κατεύθυνση ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως στὰ τελευταῖα 50 χρόνια.

Λόγω τῆς γειτνιάσεως μὲ τοὺς μεγάλους ὁδικοὺς ἄξονες δημιουργεῖται στὸ ἄκρο τοῦ χώρου τῆς μονάδας ἕνα ἐμπορικὸ κέντρο μὲ ἔκταση 35.000 τμ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν γύρω ὑφισταμένων καὶ προβλεπομένων οἰκιστικῶν μονάδων. Μὲ τὴ δημιουργία τῆς μονάδας, τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου καὶ ἑνὸς πολυκλαδικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συγκροτήματος μέσης παιδείας (γυμνάσιο, τεχνικὴ σχολή, χῶρος ἀθλοπαιδιῶν), καὶ μὲ τὴ ρύθμιση τῶν κυκλοφοριακῶν συνδέσεων, ἐπιδιώκεται ταυτόχρονα καὶ μιὰ συμβολὴ στὴν πολεοδομικὴ ὀργάνωση τῆς Θήβας.

Στὴ μονάδα προτείνεται νὰ ἀναπτυχθοῦν 2.800 περίπου κατοικίες μὲ πληθυσμὸ 10.000 περίπου κατοίκων καὶ μὲ πυκνότητα οἰκήσεως 120 κάτοικοι/ἑκτάριο. Ἡ ἔκταση τῶν 832.840 τμ τῆς μονάδας ἀποτελεῖται ἀπό: 42,5% κατοικίες, 2,3% τοπικὸ κέντρο (ἐμπόριο, κινηματογράφος, ἐκκλησία, ἐνοριακὸ κέντρο κἄ), 7,2% ἐκπαίδευση, 5,5% ἀθλοπαιδιές, 1,1% κῆποι γιὰ ἐνοικίαση, 28,1% κυκλοφορία καὶ ἐσωτερικὸ πράσινο (ὁδοὶ αὐτοκινήτων, χῶροι σταθμεύσεως, πεζόδρομοι, παιχνιδότοποι, πράσινο σὲ συνδυασμὸ μὲ κοινόχρηστους χώρους κἄ) καὶ 12,6% περιβάλλον πράσινο. Τὰ πολυόροφα κτίρια γιὰ τὴ μεσαία δόμηση, ποὺ διατάσσονται γύρω ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ἄξονα ἐξαρτήσεως τῆς μονάδας, ἀποτελοῦν τὸ 58% τῶν κατοικιῶν, μὲ συντελεστὴ δομήσεως 0,635, καὶ τὰ διόροφα γιὰ τὴ χαμηλὴ δόμηση τὸ 42%, μὲ συντελεστὴ δομήσεως 0,324. Ἔτσι ὁ γενικὸς συντελεστὴς δομήσεως εἶναι 0,450. Τὸ ποσοστὸ κατοικιῶν δύο δωματίων εἶναι 9%, τῶν τριῶν δωματίων 52%, τῶν τεσσάρων 32% καὶ τῶν πέντε 7%.

Οἱ χῶροι πρασίνου, παιχνιδιῶν καὶ ἀθλοπαιδιῶν ἔχουν ἱεραρχηθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων διαφόρων ἡλικιῶν καὶ βρίσκονται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κατοικία. Ἀνάλογα τοποθετοῦνται καὶ τὰ δύο δημοτικὰ σχολεῖα, τὸ γυμνάσιο καὶ ἡ τεχνικὴ σχολή.

Τὸ σύστημα κυκλοφορίας ἔχει ἱεραρχηθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ διάσπαση τῆς μονάδας ἀπὸ τὴν κυκλοφορία διελεύσεως. Ἰδιαίτερη ἔμφαση ἔχει δοθεῖ στὸ σύμπλεγμα πεζόδρομων, παιχνιδότοπων, χώρων πρασίνου κἄ, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους καὶ δημιουργοῦν ἐξόδους πρὸς τὸ περιβάλλον πράσινο. Ἔχουν μελετηθεῖ ἐπίσης ὅλα τὰ δίκτυα ὑποδομῆς (ὕδρευση, ἀποχέτευση, ἠλεκτροδότηση, θέρμανση, τηλέφωνα, τηλεόραση, ἀπορρίμματα, ὑγραέριο κἄ).

Ἐργοδότης: Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κόστος: 2.200 ἑκ. δρχ.

1.
Πολεοδομικὸ σχέδιο.

1

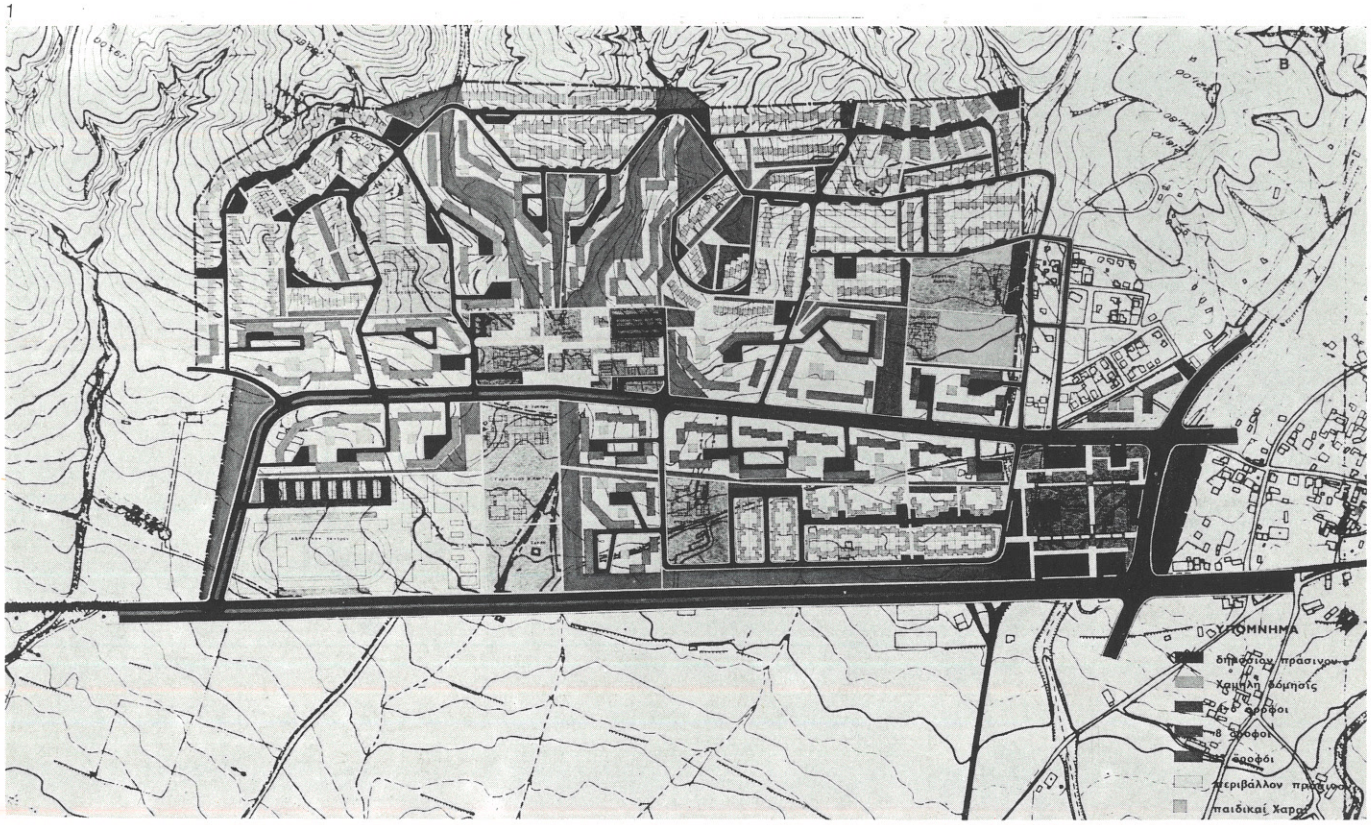

Οἰκιστικὴ μονάδα Λαυρίου

Ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι: Β. Βαφειάδης, Ι. Μιχαήλ, Ε. Γιγάντε-Λιαναντωνάκη καὶ Λ. Κυδωνιάτης. Χωροτάκτης-πολεοδόμος: Δ. Κατοχιανοῦ. Ἀρχιτέκτονες: Α. Πρωτοπαπαδάκη, Σ. Γκαβογιάννης, Ε. Λαρδίκου, Κ. Παπαδημητρίου, Δ. Τζαφέρης καὶ Λ. Τσανάκα-Χριστοπούλου.

Ἡ θέση τῆς μονάδας εἶναι μιὰ ἔκταση χωρὶς κτίσματα ἢ ἄλλες δεσμεύσεις ποὺ βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ κέντρο τοῦ Λαυρίου. Ἡ οἰκιστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Λαυρίου σ' αὐτὴ τὴν ἔκταση εἶχε ἐμποδιστεῖ παλαιότερα γιατὶ ἡ περιοχὴ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἀπόθεση ἀπορριμμάτων ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ὀρυχεῖα (ποὺ τότε λειτουργοῦσαν) καὶ γιατὶ οἱ ἐγκαταστάσεις δύο ἐρειπωμένων τώρα ἐργοστασίων τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ Λαυρίου.

Ἔτσι ἡ μονάδα θὰ ἀναπτυχθεῖ σὲ ἄμεση συνέχεια μὲ τὸ κέντρο τῆς πόλεως, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ κέντρα τῆς πόλεως καὶ τῆς μονάδας νὰ ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ἡ μονάδα συνδέεται λειτουργικὰ μὲ τὶς γύρω ὑφιστάμενες συνοικίες καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ κέντρο τῆς πόλεως.

Στὴ μονάδα προβλέπεται ἡ κατασκευὴ 1,500 κατοικιῶν μὲ συνολικὸ πληθυσμὸ 5.000 περίπου κατοίκων καὶ μὲ πυκνότητα οἰκήσεως 120 περίπου κάτοικοι/ἑκτάριο.

Ἡ μονάδα εἶναι ἀπόλυτα ἀπομονωμένη ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ζώνη Λαυρίου, ποὺ ἀναπτύσσεται στὰ νότια τῆς πόλεως καὶ σὲ ἀπόσταση 1 ἕως 2,5 χλμ, γιατὶ μεταξὺ τῆς μονάδας καὶ τῆς βιομηχανικῆς ζώνης παρεμβάλλεται μιὰ ψηλὴ λοφοσειρά, καὶ γιατὶ ἐπίσης ἡ κατεύθυνση τῶν ἀνέμων στὴν περιοχὴ εἶναι ἀπὸ τὸν βορρὰ πρὸς τὸν νότο.

Τὸν βασικὸ ἄξονα ἐξαρτήσεως τῆς μονάδας ἀποτελεῖ ἕνας ὁδικὸς δακτύλιος, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο, καὶ ἰδιαίτερα στὸ νότιο τμῆμα, διατάσσονται τὰ ψηλὰ κτίρια καὶ οἱ κεντρικὲς λειτουργίες.

Ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν κατοικιῶν καὶ τῶν ἐγκαταστάσεων κοινωνικῆς ὑποδομῆς τῆς μονάδας καλύπτεται μὲ τὰ πόδια σὲ χρόνο μικρότερο ἀπὸ 5 λεπτά, ἐνῶ ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς μονάδας ὡς τὶς ἀκραῖες συνοικίες τοῦ Λαυρίου δὲν ξεπερνάει τὰ 1.300 μ.

Ἡ ἔκταση τῶν 420.204 τμ τῆς μονάδας ἀποτελεῖται ἀπό: 44,8% κατοικίες, 3,6% τοπικὸ κέντρο (ἐμπόριο, κινηματογράφοι, ἐκκλησία, ἐνοριακὸ κέντρο κἄ), 22,1% κοινόχρηστοι χῶροι, 10,8% ἀθλητικὸ κέντρο, 3,2% ἐκπαίδευση, 15,5% κυκλοφορία αὐτοκινήτων, 4,3% κυκλοφορία πεζῶν, 2,3% πράσινο-κῆποι, 1,3% κῆποι γιὰ ἐνοικίαση, 14,2% περιβάλλον πράσινο. Τὰ πολυόροφα κτίρια γιὰ τὴ μεσαία δόμηση ἀποτελοῦν τὸ 88,2% τῶν κατοικιῶν μὲ συντελεστὴ δομήσεως 0,835 καὶ τὰ διόροφα γιὰ τὴ χαμηλὴ δόμηση τὸ 11,8% μὲ συντελεστὴ δομήσεως 0,331. Ἔτσι ὁ γενικὸς συντελεστὴς δομήσεως εἶναι 0,687. Τὸ ποσοστὸ κατοικιῶν ἑνὸς δωματίου εἶναι 5,0%, τῶν δύο δωματίων 14,5%, τῶν τριῶν 47,0%, τῶν τεσσάρων 28,0% καὶ τῶν πέντε 5,5%.

Οἱ χῶροι πρασίνου, παιχνιδιῶν καὶ ἀθλοπαιδιῶν ἔχουν διαταχθεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν καλύτερα τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων διαφόρων ἡλικιῶν. Ἐκμεταλλεύονται τὸ ἀνάγλυφο τοῦ ἐδάφους καὶ βρίσκονται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κατοικία. Ἀνάλογα τοποθετοῦνται τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ τὸ νηπιαγωγεῖο - παιδικὸς σταθμός. Μὲ τὸ προτεινόμενο σύστημα κυκλοφορίας ἀποφεύγεται ἡ διάσπαση τῆς μονάδας ἀπὸ τὴν κυκλοφορία διελεύσεως. Ἰδιαίτερη ἔμφαση ἔχει δοθεῖ στὸ σύμπλεγμα τοῦ ἀνεξάρτητου καὶ αὐτοτελοῦς δικτύου πεζοδρόμων, παιχνιδότοπων, χώρων πρασίνου κἄ, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους καὶ δημιουργοῦν ἐξόδους πρὸς τὸ περιβάλλον πράσινο.

Ἐργοδότης: Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κόστος: 850 ἑκ. δρχ.

1

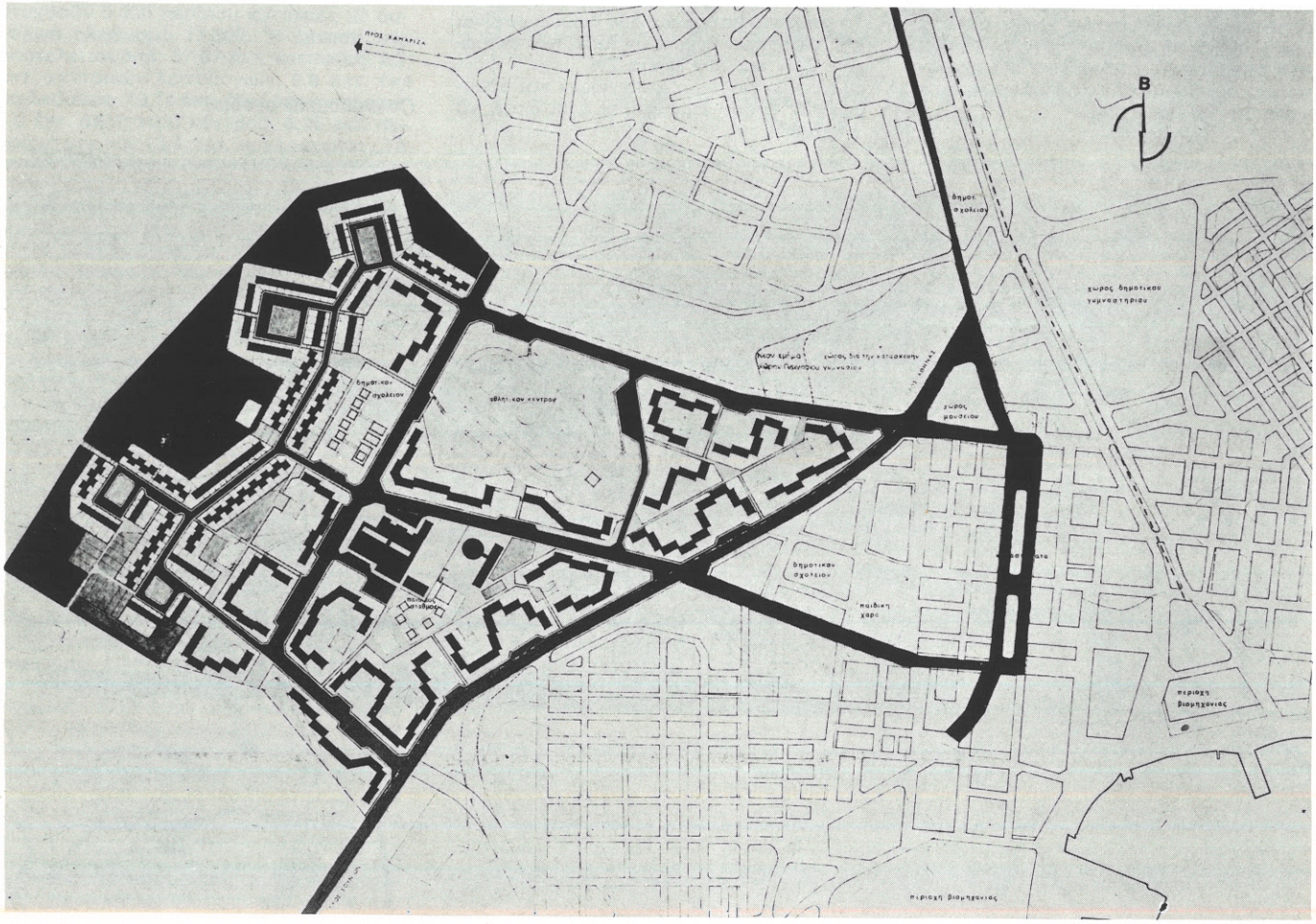

1.
Πολεοδομικὸ σχέδιο.

Συγκρότημα κατοικιῶν στὴν Κηφισιά

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο Μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Γ. Μουζάκης καὶ Α. Ζηκᾶκος). Σύμβουλος πολιτικὸς μηχανικὸς Σ. Ἀγγελίδης σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ν. Καβούρα, πολιτικὸ μηχανικό. Σύμβουλος μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Τ. Ἀργυρόπουλος. Κατασκευή: Προδομὴ Α.Ε.

Τὸ συγκρότημα κατασκευάζεται μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐλευθέρας δομήσεως. Περιλαμβάνει 53 κατοικίες σὲ 12 ὀρόφους καὶ ὑπόγειο σταθμὸ γιὰ 50 αὐτοκίνητα.
Οἱ κατοικίες ἀναπτύχθηκαν σὲ ἕξι στῆλες, ποὺ ἑνώνονται ἀνὰ δύο μὲ κατακόρυφο κόμβο κυκλοφορίας. Κάθε στήλη ἔχει μιὰ κατοικία σὲ κάθε ὄροφο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες, τῶν ἕξι δωματίων, ποὺ εἶναι διόροφες. Ἔτσι οἱ κατοικίες εἶναι ἀνεξάρτητες μεταξύ τους καὶ ἔχουν πάντα τὸ ἴδιο πλάτος, ἀλλὰ διαφορετικὸ βάθος ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθός τους.
Ἐργοδότης: Προδομὴ Α.Ε. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1973-75. Συνολικὸς ὄγκος: 45.000 κμ. Κόστος: 120 ἑκ. δρχ.

1

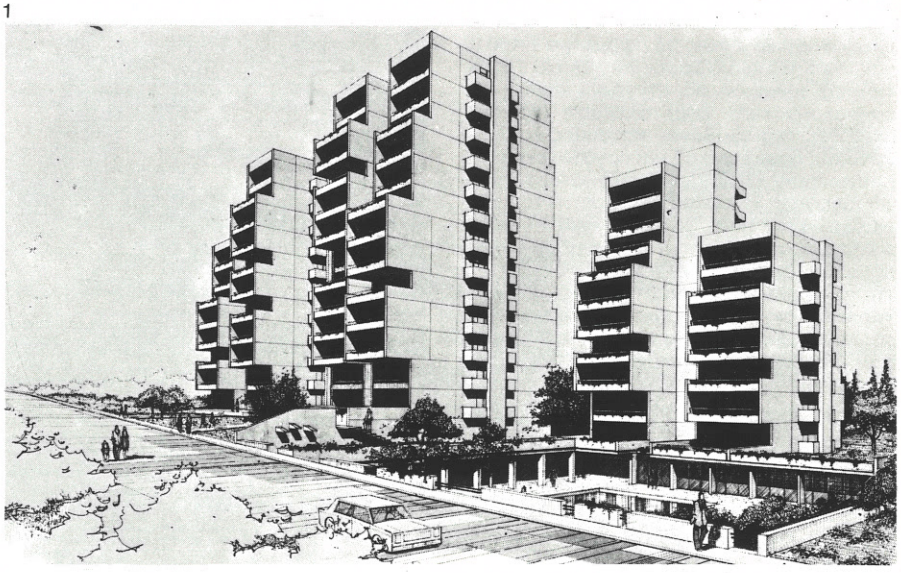

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2

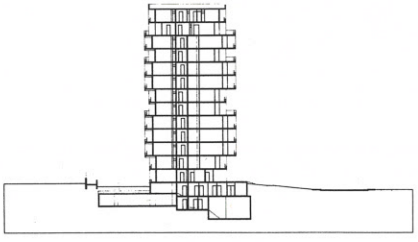

2.
Τομή.

3

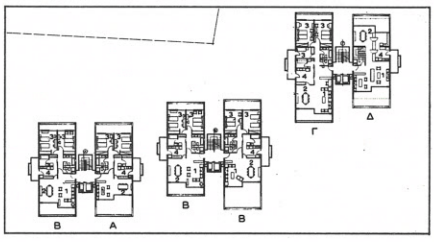

3.
Ἐνδεικτικὴ κάτοψη ὀρόφου. Α. Κατοικία τριῶν δωματίων, Β. Κατοικία τεσσάρων δωματίων, Γ. Κατοικία πέντε δωματίων, Δ. Κατοικία ἕξι δωματίων (κάτω ἐπίπεδο). 1. Εἴσοδος-καθιστικό, 2. Δωμάτιο φαγητοῦ, 3. Δωμάτιο ὕπνου, 4. Κουζίνα.

Συγκρότημα κατοικιῶν στὸ Ψυχικὸ

Ἀρχιτέκτονες: Γραφεῖο μελετῶν Α.Ν. Τομπάζη (ἀρχιτέκτων Δ. Διαμαντόπουλος καὶ Α. Ζηκᾶκος). Σύμβουλοι πολιτικοὶ μηχανικοί: Θ. Παντελέων καὶ Β. Βαβαρούτας. Σύμβουλος μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Β. Κόγιας. Κατασκευή: Ἀλβέρτης-Δημόπουλος Α.Ε.

Τὸ συγκρότημα κατασκευάζεται μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐλευθέρας δομήσεως καὶ περιλαμβάνει 43 ἀνεξάρτητες κατοικίες σὲ 17 ὀρόφους, καὶ ὑπόγειο χῶρο σταθμεύσεως γιὰ τὰ αὐτοκίνητα τῶν ἐνοίκων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερεις ἀνεξάρτητες στῆλες ποὺ συνδέονται ἀνὰ δύο μὲ ἕναν πύργο κατακόρυφης κυκλοφορίας. Τὰ διαμερίσματα ἔχουν τὸ ἴδιο πλάτος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ μέγεθός τους, ἀλλὰ διαφορετικὸ βάθος. Τὰ μεγαλύτερα διαμερίσματα εἶναι διόροφα.
Ἐργοδότης: Ἀλβέρτης—Δημόπουλος Α.Ε. Μελέτη: 1971. Κατασκευή: 1973-75 (προβλεπόμενη). Συνολικὸς ὄγκος 35.000 κμ. Κόστος: 60 ἑκ. δρχ.

1

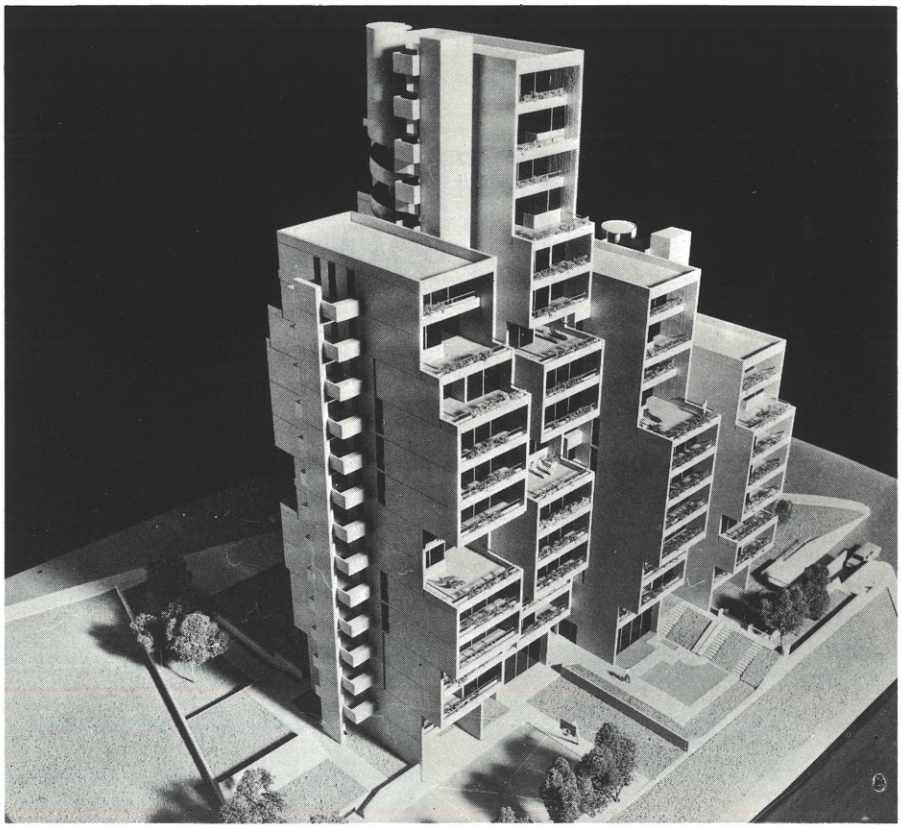

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Ἐνδεικτικὴ κάτοψη ὀρόφου. Α. Κατοικία τριῶν δωματίων, Β. Κατοικία ἕξι δωματίων (κάτω ἐπίπεδο), Γ. Κατοικία πέντε δωματίων, Δ. Κατοικία τεσσάρων δωματίων. 1. Εἴσοδος-καθιστικό, 2. Τραπεζαρία, 3. Ὑπνοδωμάτιο, 4. Κουζίνα.

2

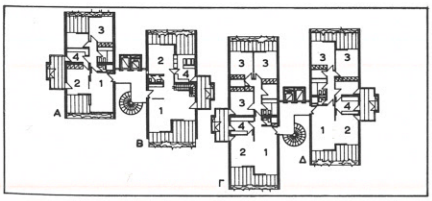

Οἰκιστικὸ συγκρότημα δασικῶν ἐγκαταστάσεων στὴ Δράμα

Ἀρχιτέκτονες: Ο.Α.Ο.Μ. (Κ. Γκάρτζος, Η. Γουναρόπουλος, Α. Κωστίκας) καὶ Ν. Τζιβανάκις. Πολιτικὸς μηχανικός: Α. Δάπης. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Β. Γκουβέλης.

Τὸ συγκρότημα ἀπέχει 76 χλμ ἀπὸ τὴ Δράμα καὶ βρίσκεται στὴ διασταύρωση τριῶν δασικῶν ὁδῶν, σὲ ὑψόμετρο 1.450 μ καὶ μέσα σὲ πυκνὸ δάσος ἀπὸ ἔλατα (Ἐλατιά). Ὁ οἰκισμὸς θὰ στεγάσει ὅσους θὰ ἐργαστοῦν στὴν ἐκμετάλλευση τοῦ δάσους καὶ περιλαμβάνει: κατοικίες ἐπιστημονικοῦ, ὑπαλληλικοῦ καὶ ἐργατοτεχνικοῦ προσωπικοῦ καὶ φυλάκων, ἐγκαταστάσεις ψυχαγωγίας, ἑστιατόριο, διοικητικὲς ὑπηρεσίες, ἀποθῆκες, χώρους σταθμεύσεως καὶ ἐπισκευῆς αὐτοκινήτων, χώρους ἀθλοπαιδιῶν καὶ μικρὴ ἐκκλησία.

Τὸ περιβάλλον σχεδιάστηκε μὲ «ἀστικὸ χαρακτήρα», ἀφοῦ ἐξυπηρετεῖ λειτουργίες τοῦ «ἐλεύθερου χρόνου» ἀνθρώπων ποὺ ὅλη τὴν ἡμέρα ἐργάζονται σὲ ἐντελῶς φυσικὸ καὶ ἄγριο περιβάλλον.

Ἐργοδότης: Ὑπουργεῖο Γεωργίας, Ὑπηρεσία Ἐγγείων Βελτιώσεων. Μελέτη: 1972-73. Κατασκευή: 1974-75 (προβλεπόμενη). Κόστος 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ διάταξη: 1. Ξενώνας, 2. Κατοικίες ὑπαλλήλων, 3. Κατοικίες δασολόγων, 4. Κατοικίες φυλάκων, 5. Κατοικίες ἐργατοτεχνιτῶν, 6. Γραφεῖα διευθύνσεως, 7. Κυλικεῖο, 8. Ἑστιατόριο-μαγειρεῖο, 9. Ἐκκλησία. 10. Ὑπόστεγο ὀχημάτων, 11. Ἀποθῆκες, 12. Σταῦλοι, 13. Ἀθλοπαιδιές.

2.
Κατοικίες ἐργατοτεχνικοῦ προσωπικοῦ. Κάτοψη ὀρόφου. Ὄψεις βορειοδυτικὴ καὶ νοτιοδυτική.

3.
Κατοικίες ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Κατόψεις ἰσογείου καὶ ὀρόφου. Τομή.

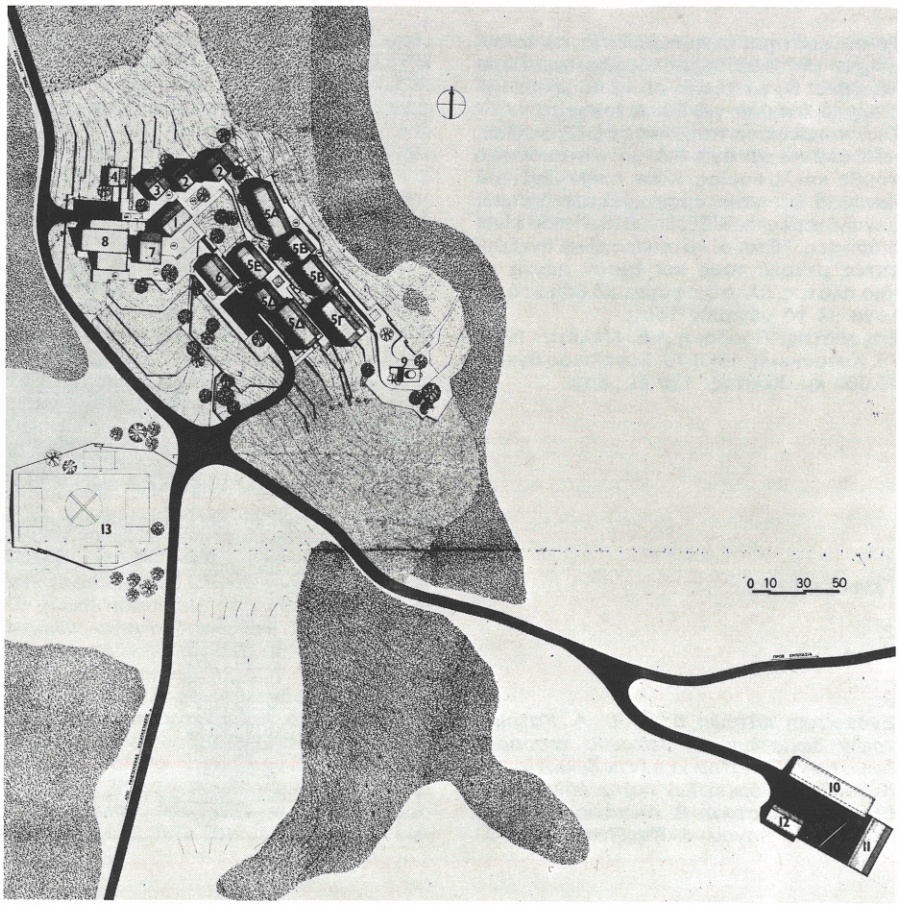

1

2

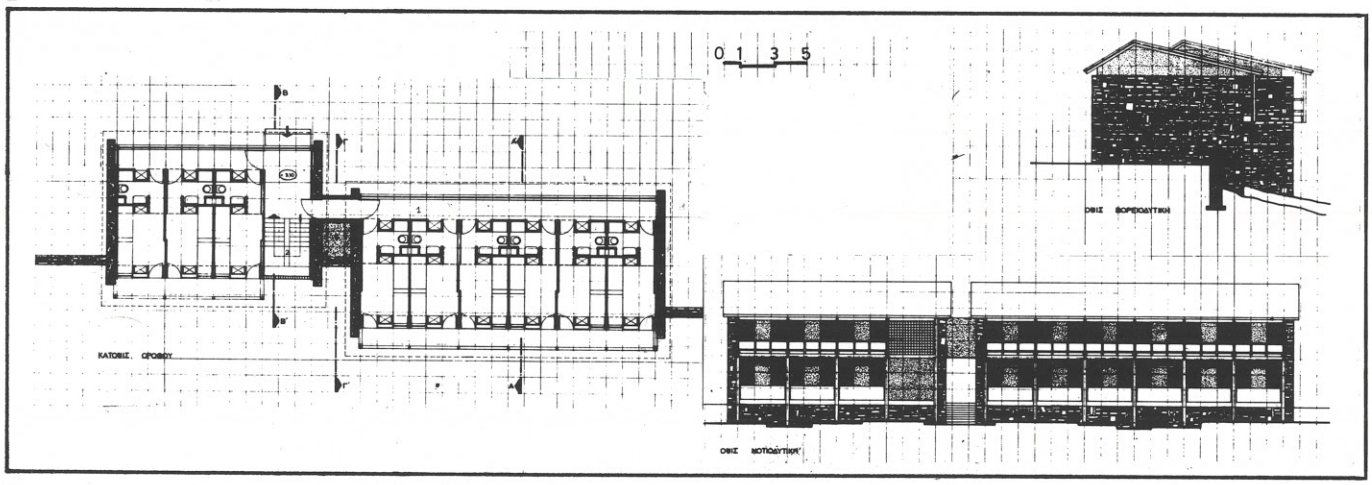

3

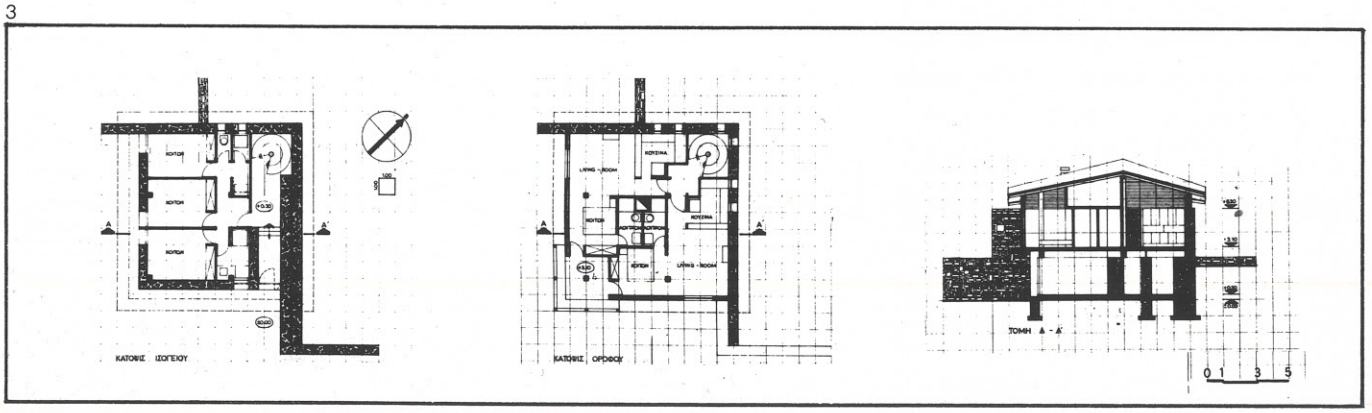

'Εξοχικὰ διαμερίσματα στὴν 'Ασπροβάλτα

'Αρχιτέκτων: Π. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου. Πολιτικὸς μηχανικός: Δ. Συμεωνίδης.

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ὅμοια κτίρια καὶ βρίσκεται στὴν περιοχὴ τῆς 'Ασπροβάλτας, 85 περίπου χλμ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀνάμεσα στὴν 'Εθνικὴ ὁδὸ Θεσσαλονίκης-'Αλεξανδρουπόλεως καὶ τὴ θάλασσα.

'Η μορφὴ ποὺ δόθηκε στὸ συγκρότημα ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐξασφαλιστεῖ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ διαμερίσματα θέα πρὸς τὴ θάλασσα, νὰ ἀπομακρυνθοῦν κατὰ τὸ δυνατὸ οἱ χῶροι διαμονῆς ἀπὸ τὸν θόρυβο τῆς 'Εθνικῆς ὁδοῦ, καὶ νὰ δημιουργηθοῦν ἀνεξάρτητες βεράντες σὲ κάθε διαμέρισμα.

'Εργοδότης: Α. Σαμλίδης. Μελέτη: 1970. Κατασκευή: 1970-73. Κόστος: 9,5 ἑκ. δρχ.

1

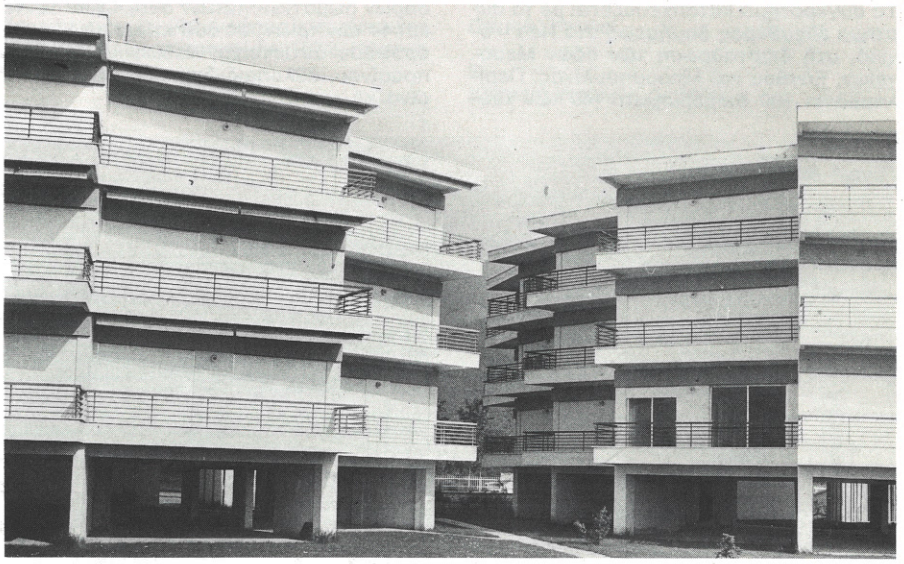

1.
Μερικὴ ἄποψη ἀπὸ τὸν νότο.

2.
Γενικὴ κάτοψη τυπικῶν ὀρόφων.

3.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου. 1. Καθιστικό, 2. 'Υπνοδωμάτιο, 4. Κουζίνα, 5. Λουτρό.

2

3

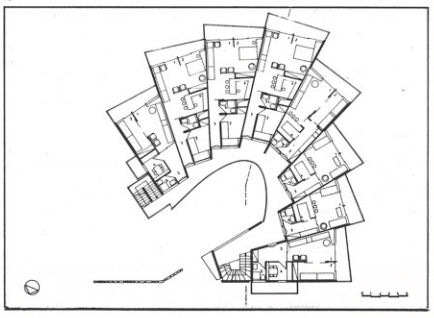

Συγκρότημα κατοικιῶν στὸ Ψυχικὸ

'Αρχιτέκτονες: 'Εταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγος - ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Α. 'Αγγελίδης. Κατασκευή: Δ. Σκούρτης, πολιτικὸς μηχανικός.

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Κάλβου καὶ 'Ελ. 'Αθανασιάδου στὸ Π. Ψυχικό. Στὸ τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ποὺ ἔχει πρόσοψη στὴν ὁδὸ Κάλβου τοποθετοῦνται δύο τριόροφες πολυκατοικίες, οἱ ὁποῖες ἑνώνονται στὸ ἰσόγειο μὲ μιὰ ἐπιμήκη εἴσοδο, ποὺ ἐκτείνεται ἀνάμεσα στοὺς δύο κόμβους κατακόρυφης ἐπικοινωνίας, καὶ μὲ μιὰ στοὰ κατὰ μῆκος τῶν προσόψεων. Στὸ ὑπόγειο ὑπάρχει χῶρος σταθμεύσεως γιὰ 20 αὐτοκίνητα.

Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ οἰκοπέδου καταλαμβάνεται ἀπὸ ἑπτὰ ἀνεξάρτητες ἀλλὰ συνεχόμενες διόροφες κατοικίες ποὺ σχηματίζουν ἕνα Γ γύρω ἀπὸ μιὰ πλατεία διαμορφωμένη σὲ δύο ἐπίπεδα. 'Η ἄλλη μικρὴ πλευρὰ τῆς πλατείας κλείνεται ἀπὸ τὴ γωνιακὴ πολυκατοικία, ἐνῶ ἡ τετάρτη πλευρά της ἀνοίγεται πρὸς τὴν ὁδὸ 'Ελ. 'Αθανασιάδου. Τέσσερεις ἀπὸ τὶς ἀνεξάρτητες κατοικίες εἶναι τυπικές. Οἱ ἄλλες τρεῖς διαφέρουν. "Ολες ἔχουν δική τους περιφραγμένη αὐλὴ στὸ πίσω μέρος.

Τὸ ἔργο χαρακτηρίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ δημιουργηθεῖ, μέσα στὰ δεδομένα ποὺ καθορίζουν οἱ ὅροι δομήσεως, ἕνα σύνολο ποὺ νὰ προσφέρει μιὰ ποικιλία τύπων κατοικίας καὶ ἀρχιτεκτονικῶν ὄγκων, ἑνοποιημένο γύρω ἀπὸ ἕναν κοινὸ ἐλεύθερο χῶρο μὲ ἀξιόλογες διαστάσεις καὶ ἐνδιαφέρουσα διαμόρφωση. Αὐτὸ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀνεξάρτητων μονοκατοικιῶν σὲ σειρά, οἱ ὁποῖες καὶ ἰδιαίτερα πλεονεκτήματα παρουσιάζουν σὰν τύπος κατοικίας μὲ τὸν τρόπο ζωῆς ποὺ ἐπιτρέπουν, ἀλλὰ καὶ δίνουν μιὰ πιὸ ἀνθρώπινη κλίμακα στὴν ἰδιωτικὴ πλατεία ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ ἔργου.

'Εργοδότης: Σκούρτης-Γουρδομιχάλης Α.Ε. Μελέτη: 1972. Κατασκευή: 1972-74. Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Γενικὴ διάταξη.

1

2

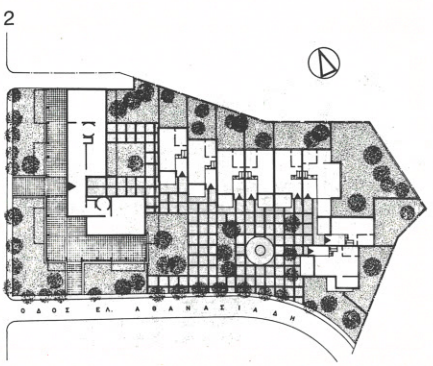

Οἰκιστικὸ συγκρότημα στὴν Ἀθήνα

Ἀρχιτέκτονες: Σ.Ι. Βασιλείου καὶ Α.Ι. Βασιλείου. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Τομή. Κατασκευή: Φοῖνιξ Α.Ε.

Τὸ συγκρότημα κατασκευάζεται μὲ τὸ σύστημα ἐλευθέρας δομήσεως στὸ Νέο Ψυχικό, στὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Μεσογείων, Ξάνθου καὶ Μπουμπουλίνας. Περιλαμβάνει 100 διαμερίσματα (40 τῶν τεσσάρων δωματίων, 12 τῶν δύο, 4 τῶν πέντε καὶ 44 τῶν τριῶν) σὲ δύο κτίρια μὲ 14 καὶ 6 ὀρόφους ἀντίστοιχα, καθὼς καὶ χώρους πρασίνου, ἀθλοπαιδιῶν, παιχνιδότοπο, πισίνα κἄ.

Ἐργοδότης: Συνεταιρισμὸς Ἐκπαιδευτικῶν. Μελέτη: 1968. Κατασκευή: 1970-73. Ὄγκος: 32.870 κμ. Κόστος: 40 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Τοπογραφικὸ καὶ κάτοψη τυπικῶν διαμερισμάτων.

1

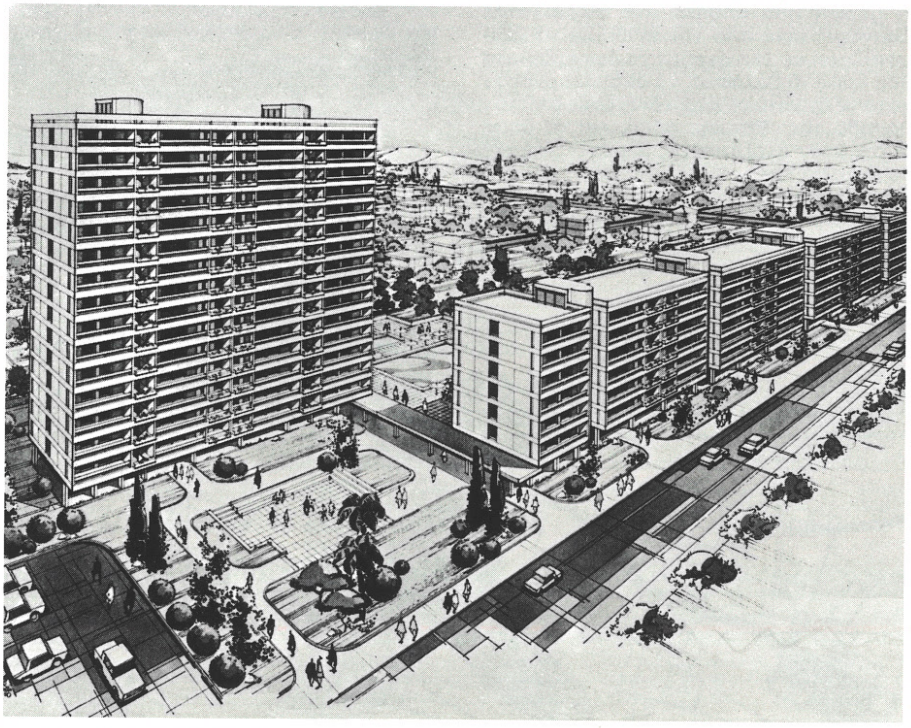

2

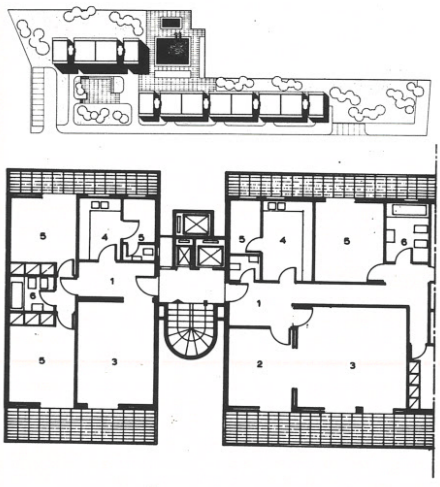

Συγκρότημα διαμερισμάτων στὸ Ψυχικὸ

Ἀρχιτέκτων: Σ.Ι. Βασιλείου. Πολιτικὸς μηχανικός: Λ. Λογοθέτης. Μηχανολόγοι μηχανικοί: Τομή. Κατασκευή: Ι. Βασιλείου Α.Τ.Ε.

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία διαμερίσματα τῶν 240 τμ, πέντε τῶν 210 τμ, τρία τῶν 185 τμ καὶ δύο τῶν 140 τμ. Τρία κλιμακοστάσια χωρίζουν τὸ συγκρότημα σὲ ἀνεξάρτητες μονάδες. Στὸ ὑπόγειο προβλέπονται ἀποθῆκες καὶ χῶρος σταθμεύσεως γιὰ 18 αὐτοκίνητα.
Ἐργοδότης: Ι. Βασιλείου Α.Τ.Ε. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1973-75. Ὄγκος: 11.000 κμ. Κόστος: 25 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικοῦ ὀρόφου.

1

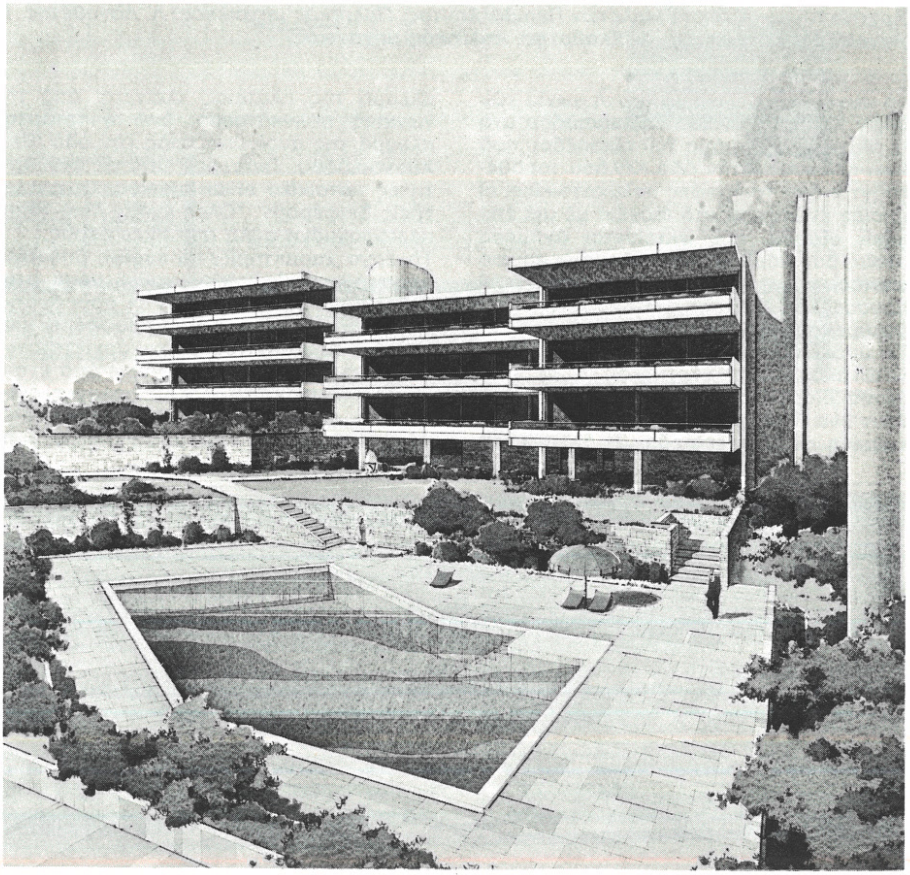

2

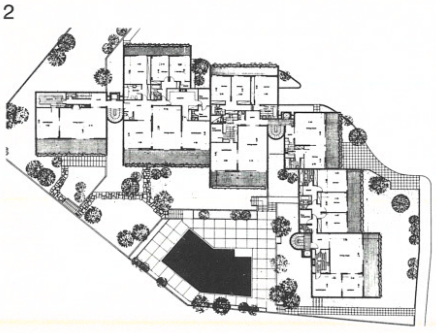

Συγκρότημα κατοικιῶν στὴν Κηφισιὰ

Ἀρχιτέκτων: Μ. Σαζάκης. Συνεργάτης ἀρχιτέκτων: Γ. Ἀναπνιώτης. Πολιτικοὶ μηχανικοί: Ν. Ἀναγνωστόπουλος καὶ Σ. Γονέος. Μηχανολόγος-ἠλεκτρολόγος μηχανικός: Ν. Πράσινος.

Τὸ συγκρότημα βρίσκεται στὴ λεωφόρο Ι. Μεταξᾶ 6 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κτίρια μὲ ἐπιφάνεια 500, 400 καὶ 250 τμ τὸ καθένα, διαρρυθμισμένα σὲ 70 συνολικὰ διαμερίσματα. Κάθε κτίριο ἔχει πέντε ὀρόφους καὶ ἐλεύθερο τὸ ἰσόγειο.
Ἐργοδότης: Ι. Ἀργυρόπουλος. Μελέτη 1972. Ἔναρξη κατασκευῆς 1972. Κόστος 18 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Κάτοψη τυπικῶν ὀρόφων.

1

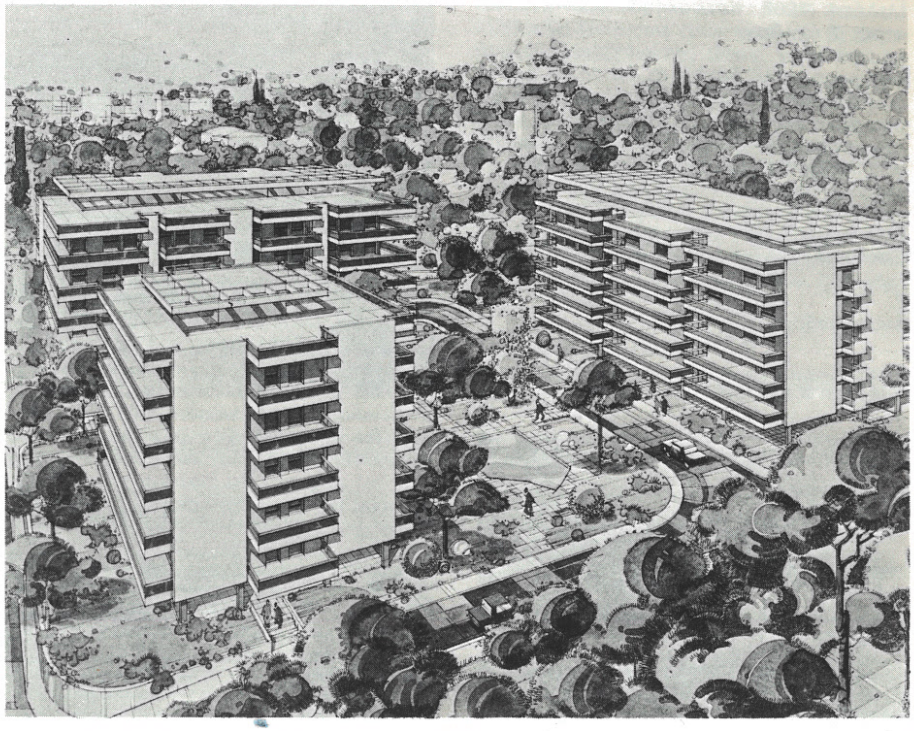

2

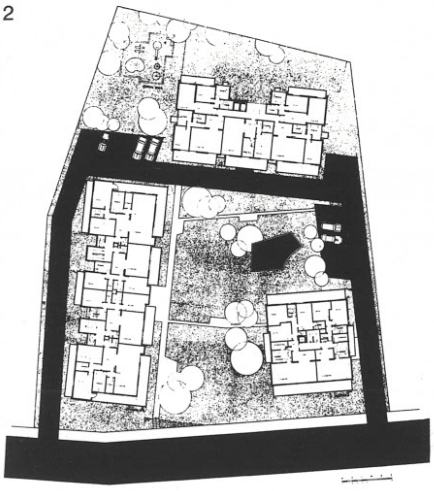

Ἐξοχικὲς κατοικίες στὴ Σαρωνίδα

Ἀρχιτέκτων: Γ. Σ. Λαζίδης. Πολιτικὸς μηχανικός: Σ. Πηλίτσης. Κατασκευή: Ἰωνικὸς ΕΠΕ.

Μονάδα τοῦ συγκροτήματος ποὺ κατασκευάζεται δίπλα στὴ θάλασσα στὸ 46ο χιλιόμετρο τῆς λεωφόρου Σουνίου-Βουλιαγμένης εἶναι ἡ ἀνεξάρτητη κατοικία μὲ ἕνα ὡς τέσσερα δωμάτια, τὸν δικό της κῆπο καὶ αὐλή, καὶ τὴ δική της περίφραξη. Πισίνα, παιχνιδότοπος, καὶ χῶρος σταθμεύσεως αὐτοκινήτων γιὰ κάθε κατοικία συμπληρώνουν τὸ συγκρότημα, ποὺ καλύπτει τὸ 15% τῆς ἐπιφανείας τοῦ γηπέδου.
Ἐργοδότης: Ἰωνικὸς ΕΠΕ. Μελέτη: 1973. Ἔναρξη κατασκευῆς: 1973. Συνολικὸς ὄγκος: 7.500 κμ. Κόστος: 19 ἑκ. δρχ.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Γενικὴ διάταξη.

3.
Τύποι κατοικιῶν μὲ 1-3 δωμάτια. 1. Εἴσοδος, 2. Καθιστικό, 3. Κουζίνα, 4. Τουαλέτα, 5. Ὑπνοδωμάτιο, 6. Λουτρό, 7. Γωνιὰ ὕπνου, 8. Ἱματιοθήκη.

1

2

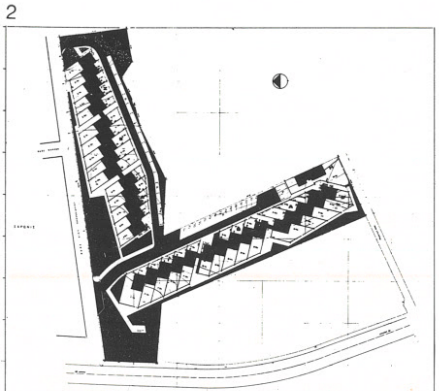

3

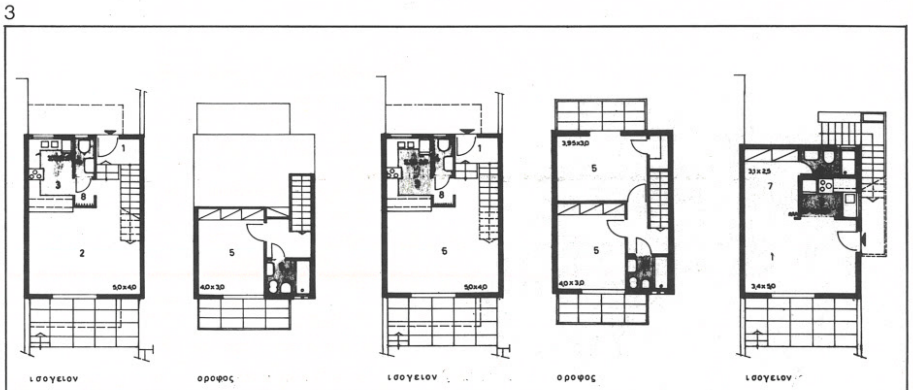

11. Διάφορα

Διαμόρφωση πλατείας, ἐκκλησία, νυκτερινὸ κέντρο καὶ ἀναψυκτήριο στὴν Πορταριὰ

Ἀρχιτέκτων: Λ. Δεναξᾶ - Ἰωακειμίδου.

Ἔγινε ἰδιαίτερη προσπάθεια νὰ ἐνταχθοῦν τὰ κτίρια καὶ ἡ γενικὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου στὸ παραδοσιακὸ περιβάλλον τοῦ χωριοῦ.
Μελέτη: 1968. Κατασκευή: 1969-71. Κόστος: 7 ἑκ. δρχ.

1

1.
Ἐκκλησία.

2.
Ἀναψυκτήριο.

3.
Νυκτερινὸ κέντρο.

2

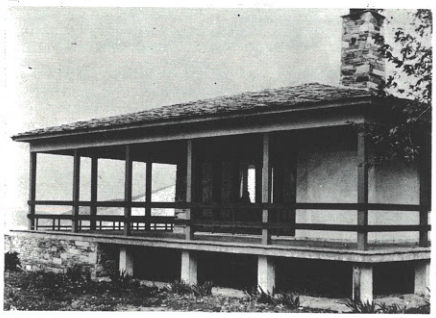

3

Διαμόρφωση περιοχῆς κατακομβῶν στὴ Μῆλο

Ἀρχιτέκτων: Σ. Νομικός. Πολιτικὸς μηχανικός: Γ. Μαυρουκάκης. Μηχανολόγος μηχανικός: Η. Ἀϊβαλιώτης.

Ὁ λόφος μὲ τὶς παλαιοχριστιανικὲς κατακόμβες βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴ βορινὴ ἀκτὴ τοῦ κόλπου τῆς Μήλου καὶ ἀνατολικὰ τοῦ λόφου μὲ τὶς ἀρχαιότητες. Ἡ περιοχὴ δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἀκόμα.
Στὴ μελέτη προτείνεται νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὶς λιθοδομὲς καὶ τὶς πλακοστρώσεις ὑλικὰ ποὺ ὑπάρχουν στὴν περιοχή, ὥστε ἡ κατασκευὴ νὰ ἐνσωματωθεῖ ὅσο γίνεται στὴ μορφὴ τοῦ πετρώδους λόφου. Προβλέπεται ἠλεκτροφωτισμὸς τοῦ πεζόδρομου μὲ χαμηλὰ φῶτα ὥστε οἱ κατακόμβες νὰ εἶναι ἐπισκέψιμες καὶ κατὰ τὶς νυκτερινὲς ὧρες.
Ἐργοδότης: Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Κυκλάδων. Μελέτη: 1971-74.

1.
Γενικὴ ἄποψη.

2.
Γενικὴ διάταξη. 1. Ὁδὸς προσπελάσεως, 2. Χῶρος σταθμεύσεως, 3-10. Ἀναψυκτήριο, 11. Ἐκδοτήριο εἰσιτηρίων, 12. Πεζόδρομος καθόδου, 13. Εἴσοδοι μικρῆς κατακόμβης-παρεκκλησίου, 14. Εἴσοδος κεντρικοῦ συγκροτήματος κατακομβῶν, 15. Καθιστικό, 16. Μονοπάτι πρὸς παραλία, Κ. Κεντρικὸ συγκρότημα κατακομβῶν-τάφων, Π. Συγκρότημα μικρῶν κατακομβῶν-παρεκκκλησίου, Σ. Γνωστὲς μικρὲς στοές.

1

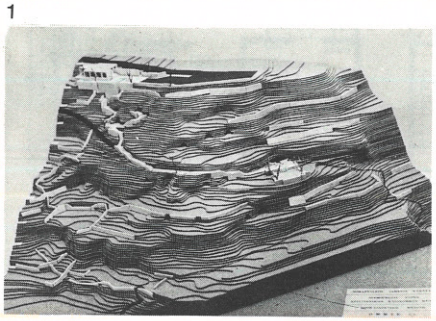

2

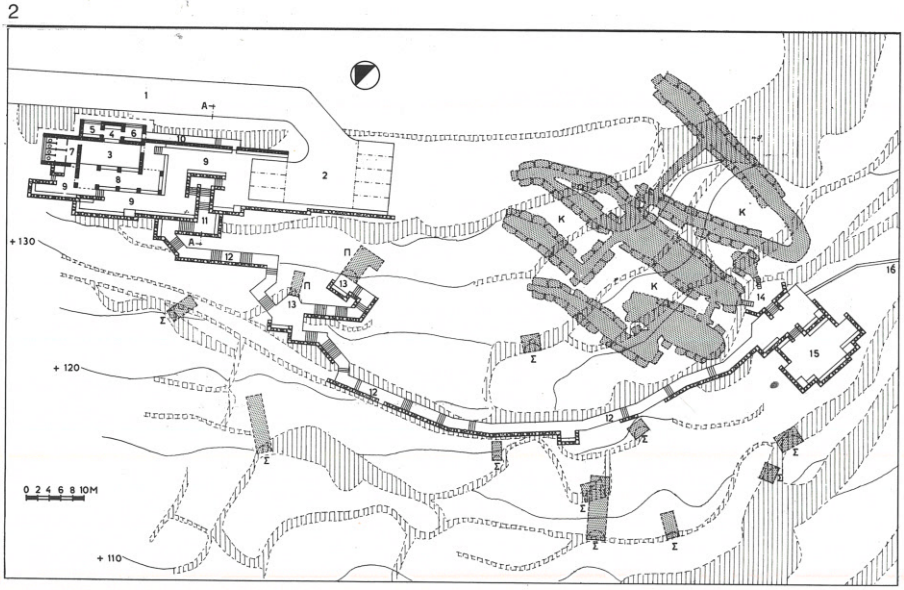

12. Μελέτες πολεοδομικὲς καὶ ἀναπτύξεως

Ρυθμιστικὸ σχέδιο Πτολεμαΐδας

Μελετητές: Α. Λεγάκις, Ν. Καλογερᾶς, Π. Κουλέρμος καὶ Σ. 'Αμούργης, ἀρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, μηχανικοί.

'Η Πτολεμαΐδα (κάτοικοι 17.000) παρουσίασε τὴν τελευταία εἰκοσαετία (1951-71) ἔντονη πληθυσμιακὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καθὼς καὶ ριζικὲς μεταβολὲς κοινωνικοῦ χαρακτήρα, ποὺ τὴν μετέβαλαν σὲ σημαντικὸ ἀστικὸ κέντρο. 'Ο πληθυσμός της διπλασιάστηκε, κυρίως λόγω τῆς ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν πλούσιων κοιτασμάτων λιγνίτη καὶ τῆς ἱδρύσεως μονάδων παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας καὶ ἀζωτούχων λιπασμάτων.

'Η θέση της στὴν ἐπαρχία 'Εορδαίας (50.000 κάτοικοι) εἶναι εὐνοϊκότατη. 'Η πόλη βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς περιοχῆς καὶ ἀποτελεῖ τὸ συγκοινωνιακό, ἐμπορικὸ καὶ διοικητικὸ κέντρο της. 'Η κατανομὴ τῶν περισσότερων οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς (σχετικὰ μικρὲς ἀποστάσεις μεταξύ τους καὶ μὲ τὴν Πτολεμαΐδα) παρουσιάζει εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἰσοδύναμη ἀνάπτυξή τους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Πτολεμαΐδας.

'Αρχὲς καὶ κατευθύνσεις τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου

'Υπάρχουσα κατάσταση: α) κεντρικὴ ζώνη μὲ ὑψηλὴ πυκνότητα κατοικήσεως καὶ μὲ σημαντικὴ συγκέντρωση λειτουργιῶν (ἐμπόριο, ἀναψυχή, ὑπηρεσίες), β) πολλαπλὲς λειτουργίες κατὰ μῆκος τῶν κύριων ὁδῶν, γ) ὁμοιόμορφη κατανομὴ δημοτικῶν σχολείων, δ) βαθμιαία ἐλάττωση τῆς πυκνότητας κατοικήσεως καὶ πρὸς τὶς δύο πλευρὲς τῆς κεντρικῆς ζώνης, ε) κακὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐγκεκριμένου σχεδίου πόλεως, στ) ἔλλειψη σαφήνειας στὴ γεωμέτρηση τοῦ χώρου, ζ) ἀνεπάρκεια χώρων ἐλεύθερων καὶ πρασίνου, η) μεγάλος ἀριθμὸς οἰκιῶν (10% τοῦ συνόλου) ἐκτὸς τοῦ ἐγκεκριμένου σχεδίου, θ) συγκέντρωση τῶν βασικῶν μετακινήσεων τῶν κατοίκων πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις: ἐργαζόμενοι στοὺς ἀγροὺς πρὸς τὴν περίμετρο τῆς πόλεως, ἐργαζόμενοι στὶς ὑπηρεσίες καὶ τὸ ἐμπόριο πρὸς τὸ κέντρο, ἐργαζόμενοι στὴ ΔΕΗ, ΛΙΠΤΟΛ, ΑΒΕΑΛ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ι) διέλευση τῆς 'Εθνικῆς ὁδοῦ Κοζάνης-Φλώρινας ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ζώνη.

Κριτήρια ὀργανώσεως τῆς πόλεως: α) κατανομὴ ὑπηρεσιῶν στὴν κεντρικὴ ζώνη, β) διείσδυση τῶν ἐμπορικῶν ὑπηρεσιῶν στοὺς τομεῖς κατοικίας, γ) συγκέντρωση βιοτεχνιῶν, ἀποθηκῶν καὶ χονδρεμπορίου στὴν περίμετρο τῆς πόλεως, δ) τοποθέτηση κοινωφελῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἐγκαταστάσεων (νοσοκομεῖο, κολυμβητήριο, ἀθλητικὸ κέντρο) στὴν περίμετρο τῆς πόλεως, ε) ἰσότιμη κατανομὴ παχνιδότοπων, στ) τοποθέτηση σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως στὴν περίμετρο τοῦ κέντρου, ζ) ἰσότιμη κατανομὴ δημοτικῶν σχολείων, η) συγκέντρωση ἀφετηριῶν ἀστικῶν καὶ ὑπεραστικῶν λεωφορείων κοντὰ στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμό, θ) αὔξηση τῶν χώρων πρασίνου μὲ τὴ δημιουργία δικτύου κηπόδρομων καὶ μικρῶν πλατειῶν.

Προτάσεις

Γενικὴ ἀρχὴ ὀργανώσεως τῆς πόλεως εἶναι ἡ διείσδυση τοῦ κέντρου στὶς περιοχὲς κατοικίας χωρὶς διαχωρισμὸ σὲ ζῶνες χρήσεως. Τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ προτύπου ποὺ διαμορφώθηκε μὲ βάση τὰ παραπάνω κριτήρια καὶ τὴ γενικὴ ἀρχὴ ὀργανώσεως εἶναι: α) δημιουργία ἐσωτερικοῦ δικτύου κυκλικῆς κινήσεως (box system), β) δημιουργία ἐφαπτόμενης ὁδοῦ, γ) ἀνάπτυξη τοῦ κέντρου μὲ τὴ μορφὴ πλέγματος ποὺ διεισδύει πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις (σχ. 2 καὶ 3), δ) ἐπέκταση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ οἰκισμοῦ μὲ μικρὴ αὔξηση τοῦ ὕψους μόνο στὸν κεντρικὸ τομέα, ε) διατήρηση τῶν πυκνοτήτων στὰ σημερινὰ περίπου ὅρια μὲ μικρὴ αὔξηση στὸν κεντρικὸ τομέα, στ) καθορισμὸς ὁρίων στὸ πίσω μέρος τῶν μεγάλων οἰκοδομικῶν τετραγώνων καὶ διαμόρφωση ἐσωτερικῶν αὐλῶν, ζ) ἱεράρ-

1
Μοντέλο ὀργανώσεως εὐρύτερης περιοχῆς.

2
Μοντέλο ὀργανώσεως δομῆς τῆς πόλεως.

3
Προτεινόμενη δομὴ τῆς πόλεως.

1

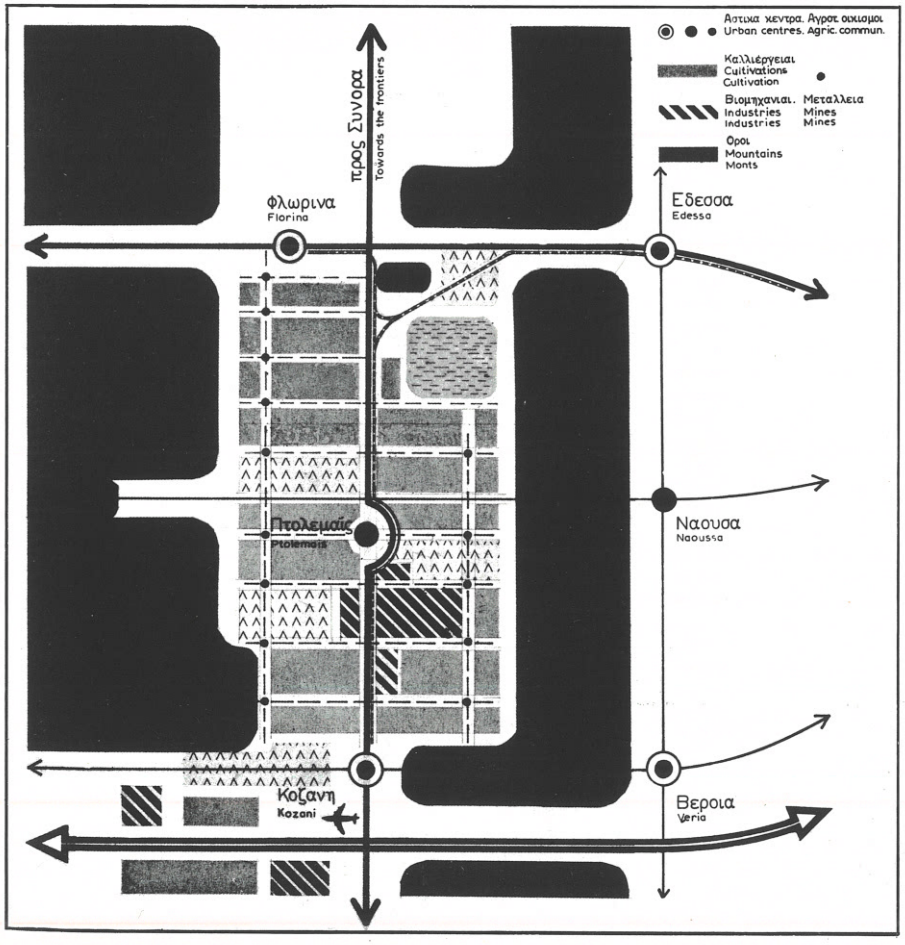

2

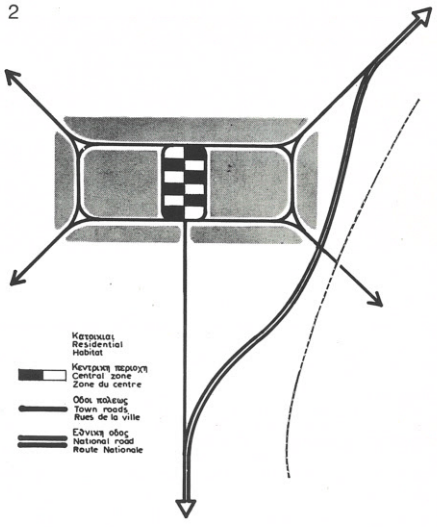

3

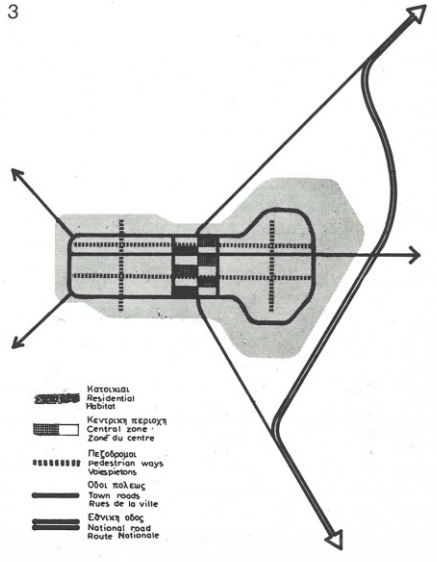

χηση τοῦ ὁδικοῦ δικτύου σὲ τέσσερεις κατηγορίες, η) αὔξηση τοῦ πρασίνου, θ) κατασκευὴ δημοτικοῦ μεγάρου, ι) δημιουργία βιβλιοθήκης, ια) κατασκευὴ ἐνιαίου κτιρίου δημοσίων ὑπηρεσιῶν, ιβ) μετατροπὴ τῆς δημοτικῆς ἀγορᾶς, ιγ) δημιουργία συγκοινωνιακοῦ κέντρου, ιδ) ὀργάνωση χώρων γιὰ ἐλαφρὲς βιομηχανίες-βιοτεχνίες σὲ δύο θέσεις, νοτιοανατολικὰ καὶ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως.
Ἐργοδότης: Νομαρχιακὸ Ταμεῖο Κοζάνης. Μελέτη: 1970-73.

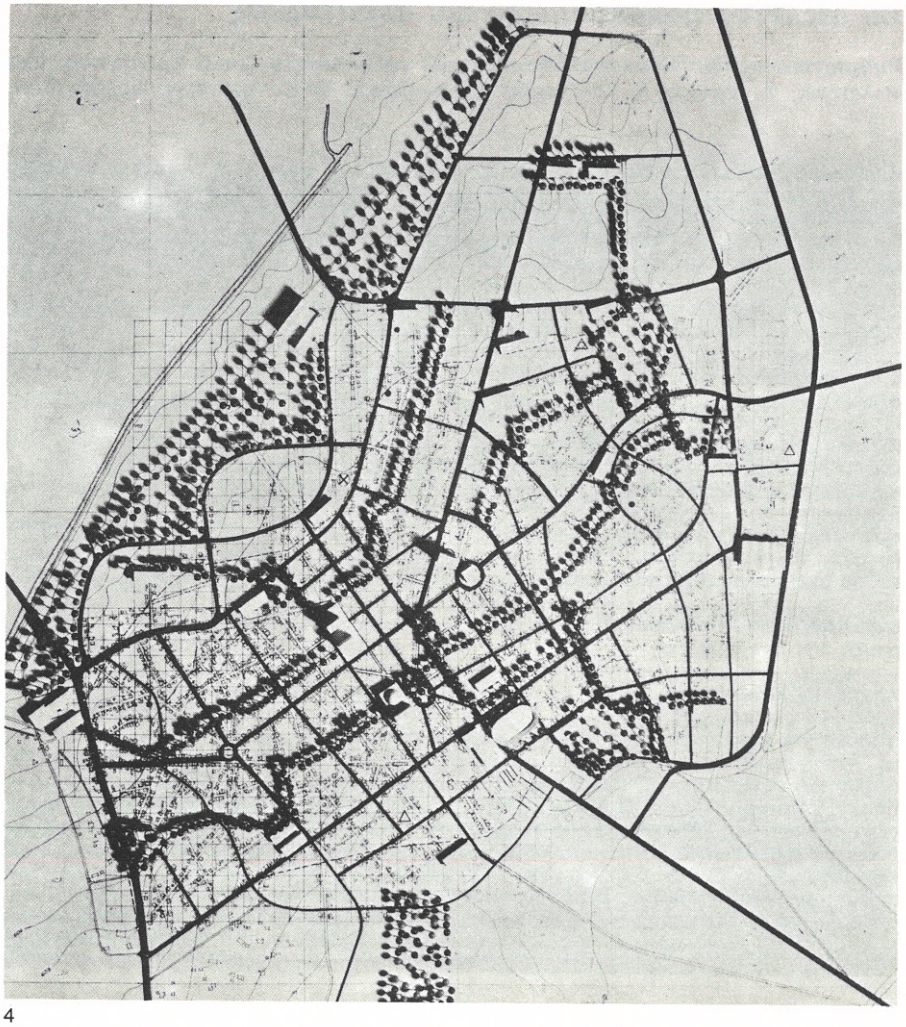

4

4.
Πρόταση. Πρόπλασμα.

Ρυθμιστικὸ σχέδιο Θήβας

Ἀρχιτέκτονες: Κέντρο Πολεοδομικῶν καὶ Ἀρχιτεκτονικῶν Μελετῶν (Κ.Ε.Π.Α.Μ.): Κ. Μπίτσιος, Γ. Διαμαντόπουλος, Α. Διαμαντοπούλου-Γκέρουλ, Ε. Βακαλοπούλου, Λ. Γρηγοράκου, Ι. Μεσσαρὲ καὶ Ι. Μπούζεμπεργκ. Μὲ τὶς διάφορες φάσεις τῆς μελέτης (1967-1973) ἀσχολήθηκαν βασικὰ οἱ Γ. Διαμαντόπουλος, Ε. Βακαλοπούλου καὶ Α. Διαμαντοπούλου-Γκέρουλ, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ κυκλοφοριολόγου μηχανικοῦ Κ. Ζέκκου, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ Α. Γιώτη γιὰ θέματα ὑδρεύσεως καὶ ἀποχετεύσεως, τῆς ἀρχιτέκτονος Ε. Καΐρη καὶ τῆς πολεοδόμου Τ. Δηβέρη.

Ἡ μελέτη ἀφορᾶ τὴν ἐκπόνηση τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου ἀναπτύξεως τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς ἀμέσου ἐπιρροῆς της, μὲ ὁρίζοντα τὸ ἔτος 2000.
Ἡ πρώτη φάση τῆς μελέτης ἀσχολήθηκε μὲ τὴν κριτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ὑφισταμένης πόλεως, ἡ δεύτερη μὲ τὸν προγραμματισμὸ γιὰ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἡ τρίτη μὲ τὴν ἐκπόνηση τοῦ κυρίως ρυθμιστικοῦ σχεδίου. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ τελικὲς προτάσεις σὲ δύο κυρίως σημεῖα:
α) Στὴν προσπάθεια διατηρήσεως τοῦ ὑφισταμένου κέντρου τῆς πόλεως, τῆς ἱστορικῆς Καδμείας, καὶ προσαρμογῆς του στὶς νέες ἀνάγκες μιᾶς πόλεως 50-70.000 ἢ καὶ 100.000 κατοίκων, χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται τὸ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον της.
β) Στὴ δημιουργία ἑνὸς βασικοῦ ἱστοῦ κοινωνικῶν καὶ τεχνικῶν ἐξυπηρετήσεων σὲ σχῆμα σταυροῦ, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση, ὥστε νὰ περιοριστοῦν οἱ ἀπαλλοτριώσεις στὸ ἐλάχιστο (σχ. 1 καὶ 2). Στὸν σταυροειδὴ αὐτὸν ἱστό, τὸν σκελετὸ τῆς νέας Θήβας, στηρίζονται οἱ ἑπτὰ προβλεπόμενες συνοικίες (τῶν 6.000-10.000 κατοίκων καθεμιὰ) καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἑπτὰ κέντρα συνοικίας. Μὲ ἐπέκταση τοῦ ἐξοπλισμένου ἱστοῦ πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ δημιουργηθοῦν κι ἄλλες παρόμοιες συνοικίες, ὅταν ἡ ἀνάγκη ἐκτονώσεως τοῦ ὑπερσυγκεντρωμένου στὴν Ἀθήνα πολύπλευρου δυναμικοῦ (βιομηχανικοῦ, πληθυσμιακοῦ κά) θὰ ἐπιβάλλει θυελλώδεις ρυθμοὺς ἀναπτύξεως στὴ Θήβα.
Ξεχωριστὴ ἐπίσης σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα δημοτικοὶ ἄρχοντες ἀνέθεσαν, μὲ δικά τους οἰκονομικὰ μέσα, τὴ ρυθμιστικὴ μελέτη τῆς πόλεώς τους, ἡ ὁποία θὰ χρησιμεύσει σὰν βάση γιὰ το ρυμοτομικό της σχέδιο. Αὐτὸ διευκόλυνε, ὡς ἕνα ὁρισμένο σημεῖο, τὴ στενὴ ἐπαφὴ τῶν μελετητῶν καὶ τῆς αἱρετῆς δημοτικῆς ἀρχῆς μὲ τοὺς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους, τοὺς κατοίκους τῆς Θήβας (διαλέξεις, ἐκθέσεις, συζητήσεις, διαρκὴς ἐπικοινωνία).
Τὴν ἐπιτροπὴ παραλαβῆς ἀποτέλεσαν ἐκπρόσωποι τῶν Ὑπουργείων Ἐσωτερικῶν, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Βιομηχανίας καὶ Συντονισμοῦ, τῆς Νομαρχίας Ἀττικῆς, τῆς Διευθύνσεως Χωροταξικοῦ Προγραμματισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς, τοῦ ΚΕΠΕ, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τῆς Ἐθνικῆς Κτηματικῆς Τραπέζης, τοῦ Δήμου Θηβαίων, τῶν Ὑπηρεσιῶν Οἰκισμοῦ καὶ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου Ἀθηνῶν τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων καὶ τῆς Ὑπηρεσίας Συντονισμοῦ Ἀναπτύξεως Περιφερείας.
Ἐργοδότης: Δῆμος Θηβαίων. Μελέτη: 1966-1973.

1.
Ἡ σημερινὴ Θήβα τῶν 17.000 κατοίκων. Διακρίνονται οἱ ὑφιστάμενες ὁδικὲς χαράξεις, ποὺ συμπληρωνόμενες καὶ διαπλατυνόμενες θὰ ἀποτελέσουν τὸν ἐξοπλισμένο σταυροειδὴ ἱστὸ τῆς μελλοντικῆς Θήβας.

2.
Ἡ Θήβα τῶν 70.000 κατοίκων μὲ τὶς ἑπτὰ συνοικίες (Πυρί, Πινδάρου, Καδμεία, Ἅγιοι Θεόδωροι, Συνοικισμός, Κολωνάκι, Τάχι).

3.
Ἡ βασικὴ δομὴ τῆς πόλεως τῶν 70 ἢ 100.000 κατοίκων.

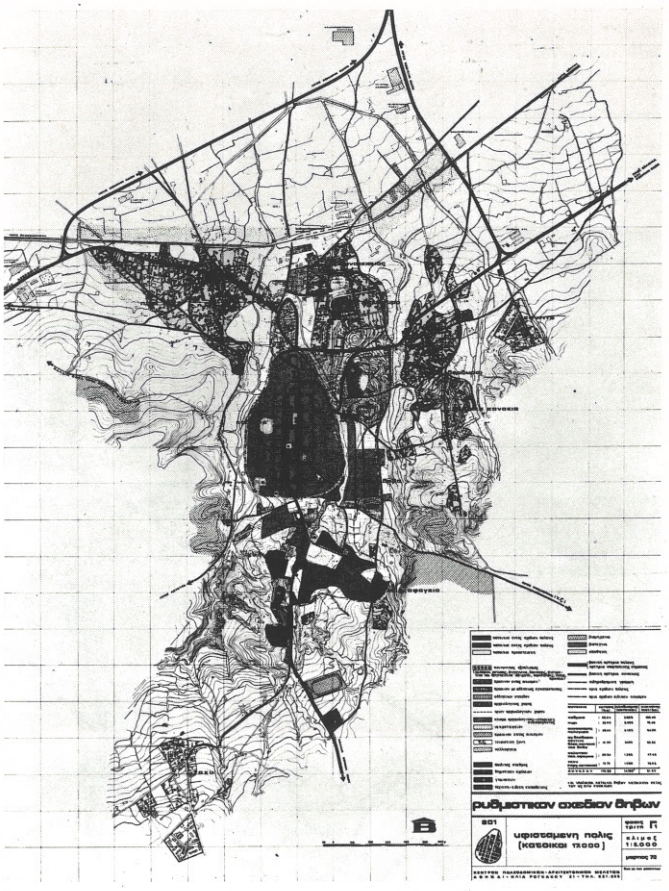

1

2

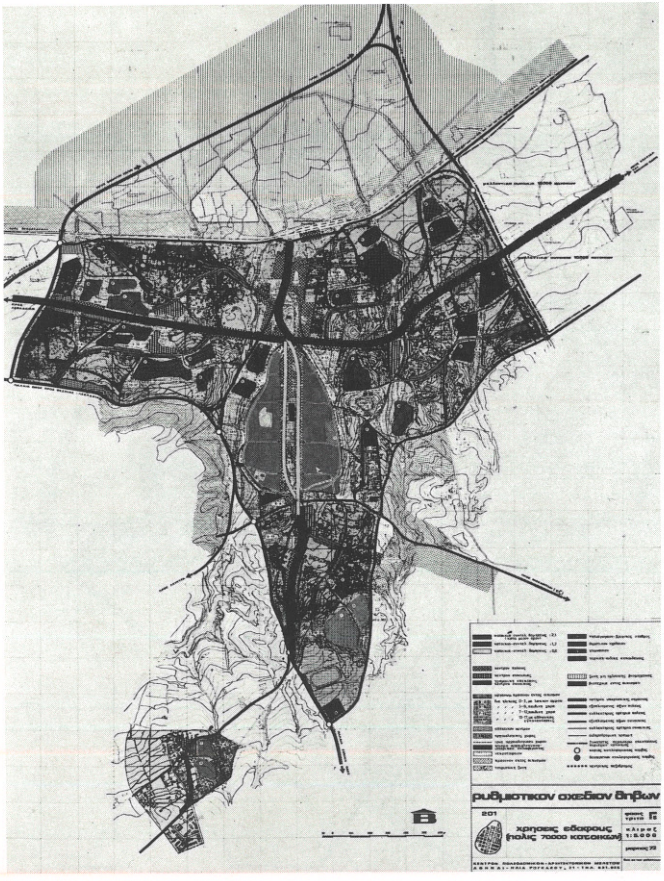

3

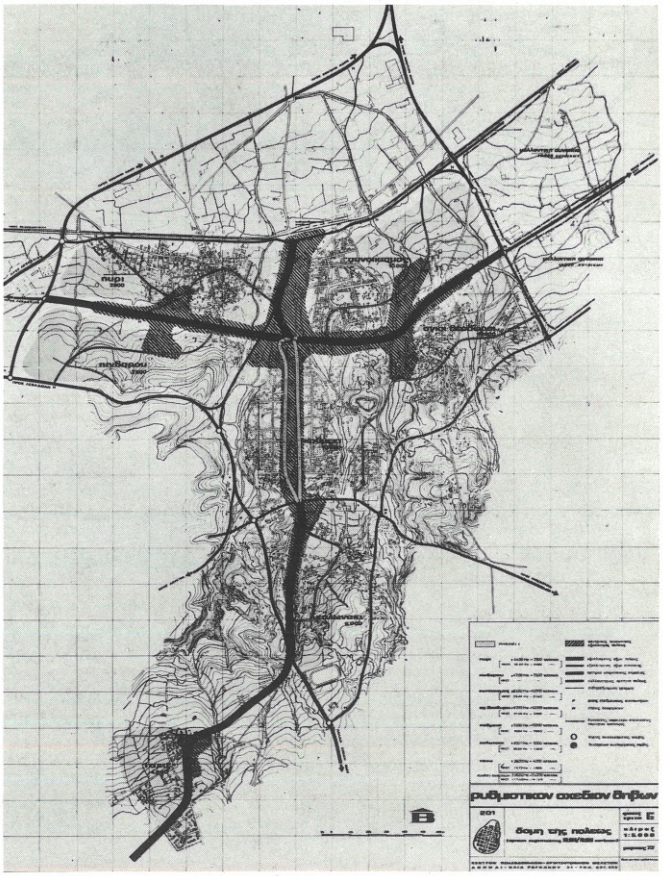

Ρυθμιστικὸ σχέδιο Λαρίσης

Μελετητής: Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος: ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι Α. Συμεών, Α. Κολλάρος καὶ Σ. Κονταρᾶτος.

1

Ἡ ὅλη μελέτη διακρίνεται σὲ τρεῖς χαρακτηριστικὲς φάσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν: ἡ πρώτη στὴν ἀναγνώριση τῆς περιοχῆς καὶ στὴ θεώρηση τῆς γενικῆς χωροταξικῆς δομῆς της, ἡ δεύτερη στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως καὶ ἡ τρίτη στὴν ἐπεξεργασία τῶν ρυμοτομικῶν σχεδίων.

Ἡ μελέτη διαπίστωσε τὴν ὕπαρξη σημαντικῶν καὶ ἐπειγόντων προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐξημένων δυνατοτήτων γιὰ περαιτέρω οἰκονομικὴ καὶ πληθυσμιακὴ ἀνάπτυξη τῆς πόλεως. Τὰ κυριότερα προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται εἶναι ἡ ἐκτεταμένη ἐκτὸς σχεδίου ἀνοικοδόμηση μετὰ τὸν πόλεμο (καλύπτει τὴ μισὴ περίπου ἔκταση τῆς σημερινῆς πόλεως), οἱ αὐξημένες ἀνάγκες σὲ κοινόχρηστες λειτουργίες καὶ

ἐγκαταστάσεις, ἡ ἔλλειψη ἐπαρκοῦς ὑποδομῆς, ἡ ὕπαρξη σημαντικῶν φραγμῶν γύρω ἀπὸ τὴν πόλη (ἀεροδρόμιο, κοίτη πλημμυρῶν Πηνειοῦ, στρατιωτικὲς ἐγκαταστάσεις, σιδηροδρομικὲς ἐγκαταστάσεις), ἡ ἔλλειψη κατευθύνσεως καὶ ὑποδομῆς γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη κἄ. Ἐξάλλου, ἡ ταχύτατη πληθυσμιακὴ ἀνάπτυξη τῆς πόλεως (μέση ἐτήσια αὔξηση πληθυσμοῦ 2,6% ἀπὸ τὸ 1928), οἱ δυνατότητες περαιτέρω γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως λόγω τῆς σημαντικότατης συγκοινωνιακῆς θέσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν προγραμματιζόμενων ἀρδεύσεων τοῦ κάμπου, ἡ γειτνίαση μὲ τὸν Βόλο κἄ δημιουργοῦν προϋποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξη τῆς πόλεως σὲ σημαντικὸ ἀστικοβιομηχανικὸ πόλο τῆς χώρας.

Οἱ μέχρι σήμερα προτάσεις τῆς μελέτης ἀναφέρονται στὴν ἐπιθυμητὴ χωροταξικὴ δομὴ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, καὶ εἰδικότερα τοῦ ἄξονα Λάρισας-Βόλου, καὶ προβλέπουν: σημαντικὴ ἐπέκταση τῆς πόλεως κυρίως πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ (μεταξὺ Ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ παλαιᾶς ὁδοῦ πρὸς Βόλο), ἀναδιοργάνωση τῶν βασικῶν ὁδικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν συνδέσεων, ἀνάπτυξη συστήματος κεντρικῶν λειτουργιῶν καὶ ἀποσυμφόρηση τοῦ ὑπάρχοντος κέντρου, δημιουργία ζωνῶν βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἵδρυση βιομηχανικῆς περιοχῆς στὰ βόρεια τῆς πόλεως, κατὰ μῆκος τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ. Τὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο βασίζεται στὴν πρόβλεψη ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως θὰ ὑπερδιπλασιαστεῖ στὰ ἑπόμενα 30 χρόνια.

Ἐργοδότης : Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν. Μελέτη: 1972-74.

1.
Προμελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου ἄμεσης περιοχῆς.

2.
Προμελέτη ρυθμιστικοῦ σχεδίου πόλεως.

2

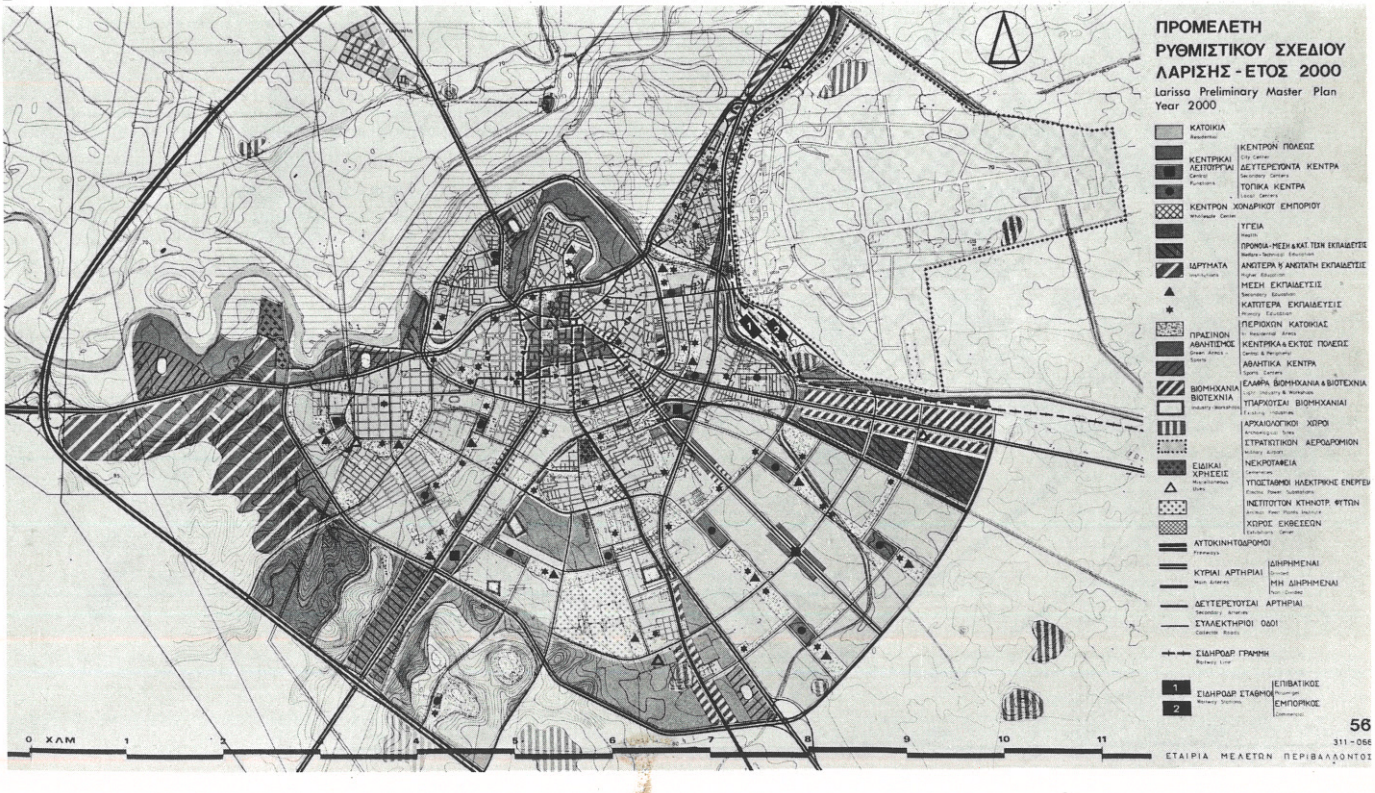

Ρυθμιστικὸ σχέδιο καὶ πρόγραμμα Βιομηχανικῆς Περιοχῆς Πατρῶν

Μελετητής: Ἑταιρία Μελετῶν Περιβάλλοντος σὲ συνεργασία μὲ τὸ Γραφεῖο συγκοινωνιακῶν μελετῶν Ι.Μ. Φραντζεσκάκης καὶ συνεργάτες.

Ἡ μελέτη ἐντάσσεται στὴ γενικότερη προσπάθεια τῆς ΕΤΒΑ γιὰ τὴ δημιουργία ὀργανωμένων βιομηχανικῶν περιοχῶν μὲ σκοπὸ τὸν σχηματισμὸ ἰσχυρῶν βιομηχανικῶν πόλων, τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας, καθὼς καὶ τὴν ἀποφυγὴ διασπορᾶς τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν καταστροφῶν τοῦ περιβάλλοντος ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ αὐτήν.

Τὸ ἀναλυτικὸ μέρος τῆς μελέτης διερεύνησε σὲ διάφορες κλίμακες μελέτης (ἀπὸ τὴν πόλη μέχρι τὸ περιφερειακὸ καὶ τὸ ἐθνικὸ πλαίσιο) τὶς γενικὲς συνθῆκες ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσουν τὴ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας. Μὲ βάση τὰ πορίσματα τῆς ἀναλύσεως καθορίστηκαν οἱ προοπτικὲς γιὰ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας στὴν εὐρύτερη περιοχὴ Πατρῶν καί, εἰδικότερα, στὴν προτεινόμενη βιομηχανικὴ περιοχή. Σύμφωνα μὲ τὶς προβλέψεις τῆς μελέτης ἡ ἀπασχόληση στὴ Βιομηχανικὴ Περιοχὴ Πατρῶν θὰ φτάσει προοδευτικά, μέσα σὲ 30 χρόνια, στοὺς 20.000 περίπου ἐργαζομένους, μέγεθος ποὺ ἀπαιτεῖ συνολικὴ ἔκταση 4.000 στρεμμάτων.

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα ἡ μελέτη προχώρησε σὲ ἀξιολόγηση τῆς περιοχῆς ποὺ εἶχε καταρχὴν ἐπιλεγεῖ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς περιοχῆς, σὲ λεπτομερειακὲς ἐκτιμήσεις γιὰ τὶς ἀνάγκες σὲ διάφορες χρήσεις γῆς, μεταφορές, ἔργα ὑποδομῆς, συνδέσεις καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα ἐξωτερικὰ ἔργα, καθὼς καὶ σὲ προτάσεις γιὰ κατοικία καὶ ἔλεγχο τῆς ἀναπτύξεως στὴ γύρω περιοχή.

Τὸ προτεινόμενο ρυθμιστικὸ σχέδιο παρουσιάζει μεγάλη λειτουργικὴ ἁπλότητα καὶ σαφήνεια καὶ περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ τετράγωνα, χώρους γιὰ κέντρα ἐξυπηρετήσεως τῶν βιομηχανιῶν καὶ τῶν ἐργαζομένων, ἐκτεταμένες περιοχὲς πρασίνου καὶ ἀθλητισμοῦ, ἄνετους χώρους γιὰ στάθμευση, ἐγκαταστάσεις γιὰ καθαρισμὸ ἀποβλήτων κλπ.

Ἐργοδότης: Ἑλληνικὴ Τράπεζα Βιομηχανικῆς Ἀναπτύξεως. Μελέτη: 1973. Κατασκευή: 1974-77 (α΄ φάση, δημοπρατήθηκε). Κόστος: 590 ἑκ. δρχ. (α΄ φάση 264 ἑκ. δρχ.).

1.
Ρυθμιστικὸ σχέδιο.

1

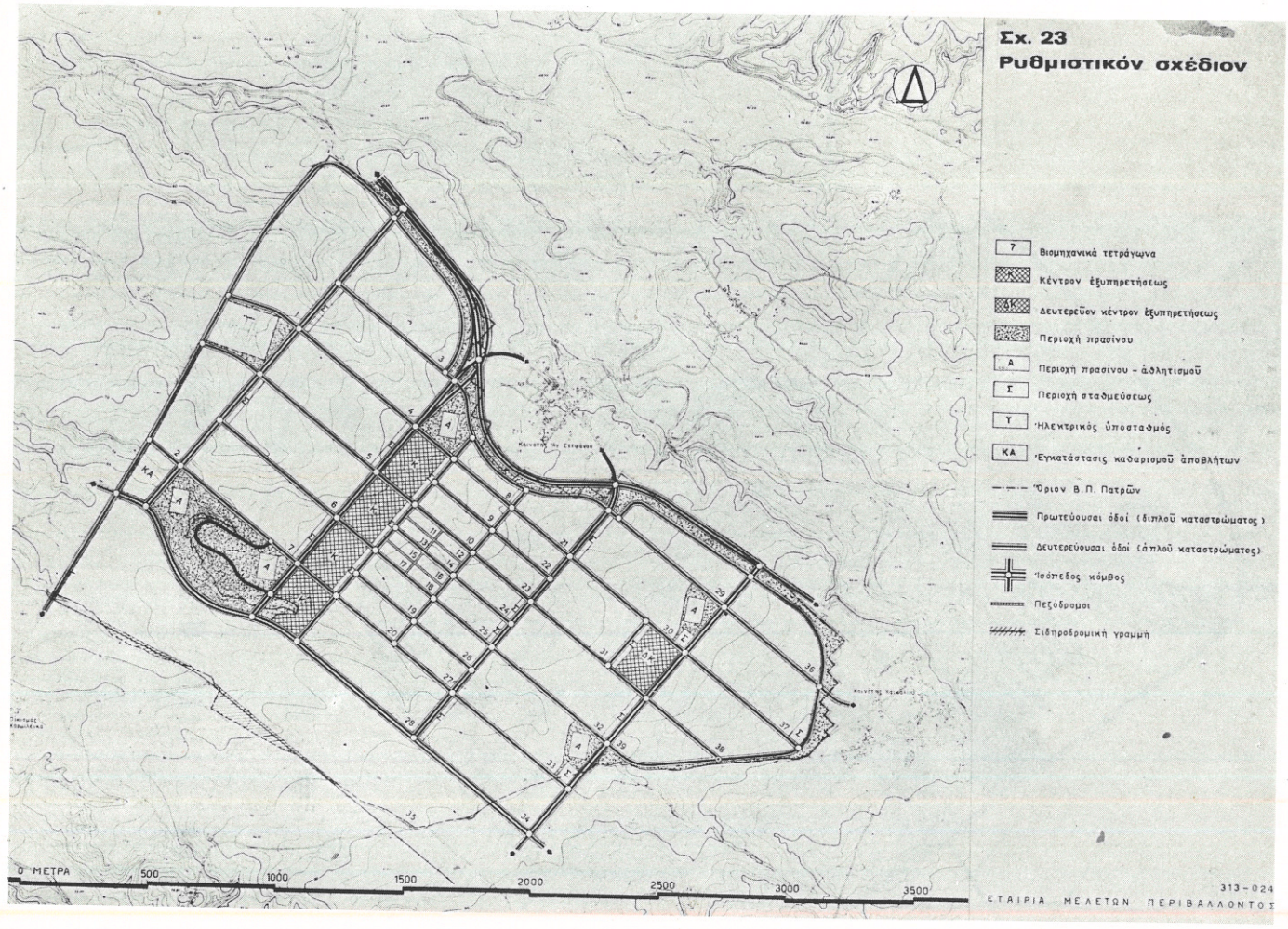

Χωροταξικὴ μελέτη Μυκόνου, Δήλου καὶ Ρηνείας

Ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι: Α.Σ. Καλλιγᾶς, Α.Ν. Παπαγεωργίου καὶ Α. Γ. Ρωμανός. Σύμβουλος: καθηγητὴς Ι. Β. Πολίτης. Ὑπεύθυνοι τομέων: Γ. Δρέττας (ἔργα ὑποδομῆς μεταφορῶν), Δ. Κλειτσάκης (θεσμικὸ πλαίσιο), Γ. Λιβιεράτος (οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη). Εἰδικοὶ συνεργάτες: Ι. Ἀσκητόπουλος καὶ Ι. Παπαδάκης (ἔργα καὶ δίκτυα τεχνικῆς ὑποδομῆς), Γ. Γεωργίου (ἀνάλυση συστημάτων καὶ ἐπεξεργασία στατιστικῶν-ἀπογραφικῶν- δεδομένων), Ι. Δημάκη-Λαμπίρη (κοινωνιολογικὴ ἔρευνα), Π. Κοτζιᾶς καὶ Α. Σταματόπουλος (ἐδαφοτεχνικὴ ἀναγνώριση).

Κύριο πρόβλημα τῆς περιοχῆς ποὺ μελετήθηκε ἀποτελεῖ ἡ πολὺ γρήγορη καὶ δίχως πρόγραμμα, ὡς τώρα, ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ, μὲ τέτοιον τρόπο καὶ σὲ σημεῖο ὥστε ἡ δραστηριότητα αὐτὴ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ μοναδικὸ ρυθμιστικὸ παράγοντα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς. Ἐπειδὴ παράλληλα ἡ προβολὴ τῆς Μυκόνου ἦταν μεγάλη, τόσο στὴν ἐσωτερικὴ ὅσο καὶ στὴ διεθνὴ ἀγορά, οἱ πιέσεις καὶ οἱ τάσεις γιὰ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνάπτυξη ἐνισχύθηκαν σοβαρὰ τὸν τελευταῖο καιρό. Οἱ συνθῆκες ποὺ διαμορφώθηκαν δικαιολογοῦν τὴν ἀνησυχία ὅτι δὲν θὰ ἀποτραπεῖ ἡ τελικὴ καταστροφικὴ ἐξόρμηση ἐναντίον τοῦ τοπίου, τῶν μνημείων καὶ τῆς τόσο χαρακτηριστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς περιοχῆς, καὶ ὅτι σύντομα θὰ ἐξαφανιστοῦν τὰ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα στοιχεῖα ἔλξεως στὰ ὁποῖα ὀφείλει τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴ φήμη της.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους βασικὸς στόχος τῆς μελέτης ὑπῆρξε ἡ ἀξιοποίηση τῶν φυσικῶν καὶ ἄλλων πόρων τοῦ συμπλέγματος τῶν τριῶν νησιῶν ἀλλὰ μὲ τρόπο τέτοιον ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ἀποτελεσματικὴ προστασία τοῦ εἰδικοῦ χαρακτήρα τῆς Μυκόνου καὶ τῆς γύρω περιοχῆς. Ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὴν πρώτη φάση τῆς ἔρευνας ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀρχικὴ ὑποψία-ὑπόθεση ὅτι ἡ μικρὴ ἔκταση τῶν νησιῶν καὶ ἡ δημογραφικὴ καὶ φυσική τους κλίμακα καὶ δομὴ δημιουργοῦν γιὰ τὴ Χώρα Μυκόνου καὶ γιὰ τὸ τοπίο τῆς περιοχῆς συνθῆκες εἰδικῆς εὐαισθησίας ἀπέναντι σὲ κάθε πρόσθετη τουριστικὴ ἀνάπτυξη. Οἱ συνθῆκες αὐτές, καὶ οἱ ἀντίστοιχες διαπιστώσεις, ἐπέβαλαν στοὺς μελετητὲς καὶ τὴν ἀνάλογη μέθοδο ἐργασίας.

Πρὶν ἀκόμη ἐπιχειρηθεῖ ἡ φυσικὴ διάταξη στὸν χῶρο τῶν ζωνῶν τουριστικῆς ἀναπτύξεως κατὰ ἐναλλακτικὰ πρότυπα (ὅπως προβλέπει ἡ σύμβαση), ἐπιχειρήθηκε ἡ διερεύνηση τῶν μεγαλύτερων πιθανῶν, δυνατῶν καὶ ἐπιθυμητῶν ἐπιπέδων συνολικῆς τουριστικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπολογίστηκαν τὰ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα τουριστικοῦ πλήθους αἰχμῆς.

Ἔγιναν λοιπὸν δεκτά, σὰν ὑποθέσεις, τρία διαφορετικὰ ἐπίπεδα μέγιστης τουριστικῆς ἀναπτύξεως, ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν σὲ τρία διαφορετικὰ συνολικὰ μεγέθη τουριστικῶν κλινῶν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν, κάθε φορά, στὴ σημερινὴ ὑποδομὴ ὡς τὴν τελικὴ φάση ἀναπτύξεως, καὶ διερευνήθηκαν οἱ συνθῆκες ποὺ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ θὰ δημιουργοῦσε γιὰ τὰ κρίσιμα πολεοδομικὰ καὶ φυσικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ συνθέτουν τὴ μελλοντικὴ εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ, τεχνητοῦ καὶ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος τῶν νησιῶν.

Αὐτὴ ἡ ἐκτίμηση τῶν συνεπειῶν καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς ὑποθέσεις ἐπέτρεψε τὴν ἐπιλογὴ ἑνὸς ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα αὐτά, ποὺ θεωρήθηκε σὰν τὸ ἐπιθυμητὸ ὅριο ἀναπτύξεως τῆς περιοχῆς καὶ χρησίμευσε, στὴ συνέχεια, σὰν βάση γιὰ τὰ ἑπόμενα στάδια τῆς μελέτης. Συγκεκριμένα, πρόκειται γιὰ τὴν προσθήκη 7000 νέων τουριστικῶν κλινῶν στὶς ὑφιστάμενες (ξενοδοχειακὲς ἢ ἄλλες), ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐλάχιστες θὰ δημιουργηθοῦν στὴ Χώρα Μυκόνου ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες θὰ κατανεμηθοῦν στὸ νησί, σὲ διάφορες ζῶνες εἰδικὰ δια-

1

1.
Μύκονος. Χωροταξικὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο.

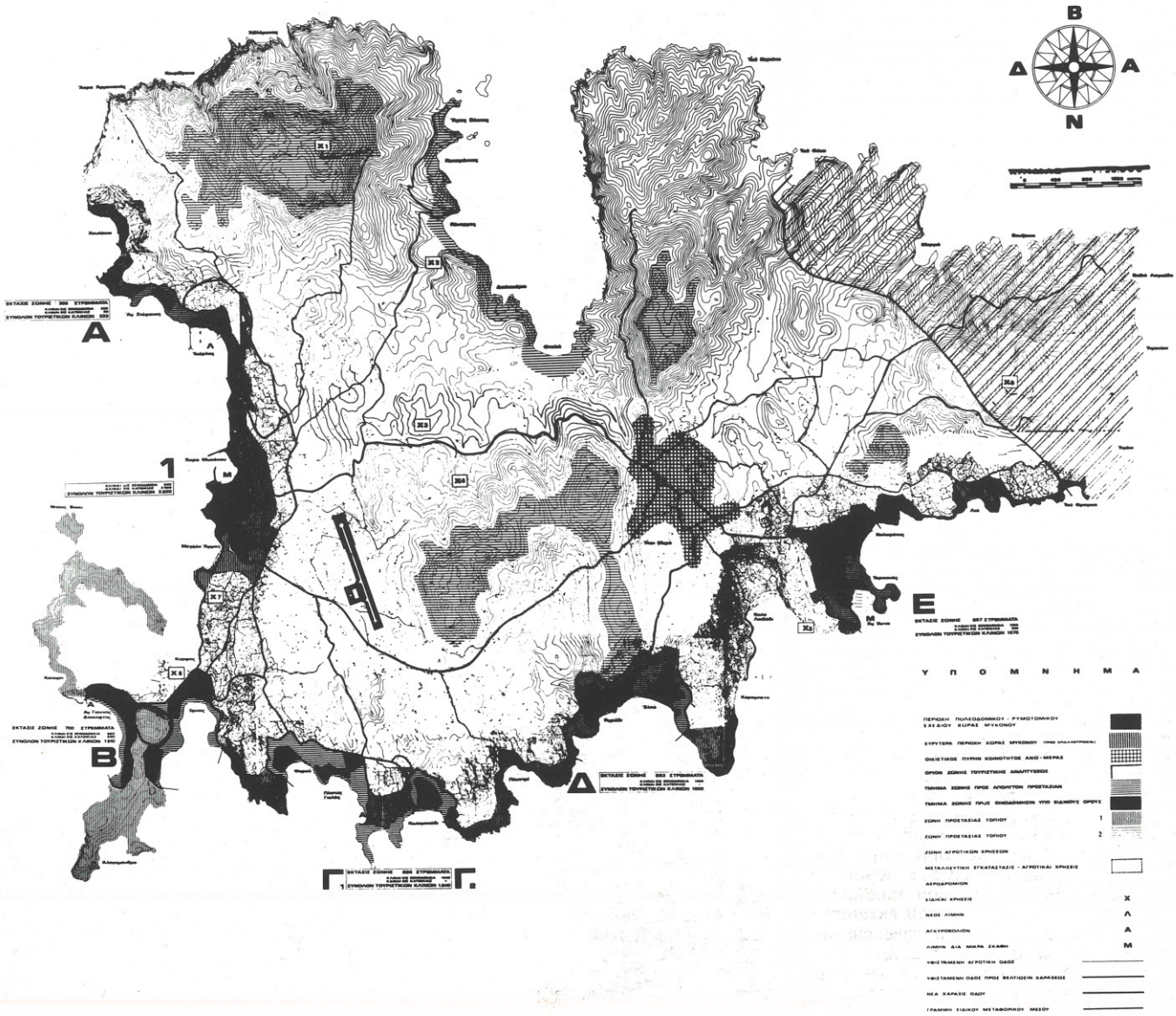

λεγμένες γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ μὲ αὐστηρὰ κριτήρια καταλληλότητας καὶ χωρητικότητας. Ὅσο γιὰ τὴν κατανομὴ τῶν τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων ἀνάμεσα στὶς ἀκτὲς τῆς Μυκόνου, σχεδιάστηκαν τρεῖς ἐναλλακτικὲς διατάξεις μὲ βάση κοινὲς παραδοχὲς σχετικὰ μὲ τὸν τύπο καὶ τὶς κατηγορίες τῶν κλινῶν καὶ τὰ ἄτομα ποὺ θὰ ἀπασχοληθοῦν σ' αὐτές, ἀλλὰ μὲ διαφορὲς ὡς πρὸς τὶς θέσεις τῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τὴ δυναμικότητα κάθε ζώνης. Κοινὴ ἀρχὴ καὶ γιὰ τὶς τρεῖς διατάξεις ἦταν ἡ ἀποφυγὴ μιᾶς σημαντικῆς αὐξήσεως τοῦ ξενοδοχειακοῦ δυναμικοῦ τῆς Χώρας Μυκόνου καὶ τῆς περιοχῆς ποὺ βρίσκεται σὲ ἄμεση γειτνίαση μ' αὐτήν.

Ἡ τελικὴ εἰσήγηση τῆς ὁμάδας μελέτης σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ συμπλέγματος τῶν τριῶν νησιῶν συνοψίζεται στὰ ἀκόλουθα: διατήρηση τῆς νήσου Δήλου, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, σὲ καθεστὼς ἀπόλυτης προστασίας· διατήρηση τῆς νήσου Ρηνείας (Μεγάλης Δήλου) σὰν ἐφεδρίας (reserves) καὶ ἀσφαλιστικῆς δικλείδας γιὰ τὸ ἀπώτατο μέλλον· ἀνάπτυξη τῆς Μυκόνου μὲ βάση τὸν τουρισμὸ καὶ ὅριο τὶς 10.000 τουριστικὲς κλίνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μόνο οἱ 3.500 στὴ Χώρα Μυκόνου· κατανομὴ τῶν ὑπόλοιπων κλινῶν σὲ ζῶνες ἀναπτύξεως ποὺ θὰ δημιουργηθοῦν σὲ εἰδικὰ διαλεγμένες ἀκτές, στὴ δυτικὴ καὶ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ νησιοῦ (ἔτσι ὥστε νὰ διασπαροῦν οἱ κατασκευὲς καὶ ὁ νέος οἰκοδομικὸς ὄγκος, καὶ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἰδιοτυπία τῆς Χώρας καὶ ἡ πολεοδομική της κλίμακα)· ἀπόλυτη προστασία τοῦ τοπίου τῆς Μυκόνου σὲ κρίσιμες ζῶνες μεγάλης προβολῆς.

Γιὰ τὴ Χώρα Μυκόνου, καὶ γιὰ νὰ σταματήσει ἡ ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα της τόσο μέσα στὸν παραδοσιακὸ πυρήνα ὅσο καὶ στὸν χῶρο ποὺ τὴν περιβάλλει ἄμεσα, σχεδιάστηκε νέα ρυθμιστικὴ διάταξη καὶ προσδιορίστηκαν νέοι ὅροι δομήσεως κατὰ τομεῖς, ποὺ συμπληρώνουν τὸν Εἰδικὸ Οἰκοδομικὸ Κανονισμὸ ποὺ συντάχθηκε καὶ προτείνεται γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση τῆς περιοχῆς μελέτης. Παράλληλα σχεδιάστηκε ἡ περιοχὴ ἐπεκτάσεως τῆς πόλεως καὶ προτείνεται ἡ δημιουργία νέου λιμανιοῦ, στὰ βόρεια τῆς πόλεως. Προτείνεται ἀκόμα ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὑπόλοιπης περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴν πόλη.

Ἡ ἔκταση τῆς νήσου Μυκόνου ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ Ρυθμιστικοῦ Σχεδίου τῆς Χώρας καὶ τῶν ζωνῶν ποὺ προτείνονται γιὰ τουριστικὴ ἀνάπτυξη χωρίζεται σὲ ζῶνες πού, ἀνάλογα μὲ τὴ σημερινὴ ἀλλὰ καὶ τὴν προβλεπόμενη μελλοντική τους χρήση, προστατεύονται μὲ ἀντίστοιχη κλιμάκωση τοῦ βαθμοῦ καὶ τῶν τρόπων προστασίας τους. Ἔτσι διακρίνονται οἱ ζῶνες ἀναπτύξεως τῆς μεταλλευτικῆς δραστηριότητας, ἀγροτικῶν χρήσεων καὶ προστασίας τοπίου. Γιὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς ζῶνες αὐτὲς προτείνεται ἀπόλυτη ἀπαγόρευση δομήσεως, γιὰ ἄλλες περιορισμοὶ τῶν κατασκευῶν στὶς ἀπολύτως ἀπαραίτητες, ἐνῶ γιὰ μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς προτείνεται ἀκόμα καὶ ἀπαλλοτρίωση.

Γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῶν προτάσεων τῆς μελέτης ἐκτιμᾶται ὅτι θὰ χρειαστοῦν στὰ ἑπόμενα 30 χρόνια ἐπενδύσεις, δημόσιες καὶ ἰδιωτικές, συνολικοῦ ὕψους 2,5 δισ. δρχ (σὲ τιμὲς 1972). Ἀπὸ αὐτές, ἕνα ποσοστὸ 40% θὰ μποροῦσε δικαιολογημένα νὰ βαρύνει τὸν Προϋπολογισμὸ Δημοσίων Ἐπενδύσεων. Μερικὰ μεγάλα κονδύλια στὴ συμμετοχὴ τοῦ Δημοσίου προβλέπεται ὅτι θὰ εἶναι 30 ἑκ. δρχ ποὺ ἐκτιμᾶται ὅτι θὰ χρειαστοῦν γιὰ ἀπαλλοτριώσεις καὶ 350 ἑκ. γιὰ ἔργα βασικῆς ὑποδομῆς.

Τέλος, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου θεωρήθηκε ἀπαραίτητη ἡ κατάλληλη συμπλήρωση τοῦ θεσμικοῦ καὶ ὀργανωτικοῦ πλαισίου, τοῦ ὁποίου μελετήθηκαν καὶ τονίστηκαν οἱ ἀδυναμίες. Ἔγινε ἀκόμα εἰσήγηση στὸν ἐργοδότη σχετικὰ μὲ τὴ στρατηγικὴ ποὺ εἶναι σκόπιμο νὰ ἀκολουθήσει ἡ ἐφαρμογὴ τῶν προτάσεων γιὰ τὴν ἀποφυγὴ καθυστερήσεων καὶ τὴν ἔγκαιρη ἐξασφάλιση τῆς νομικῆς κατοχυρώσεως τοῦ Χωροταξικοῦ Σχεδίου καὶ τῶν Ρυθμιστικῶν Σχεδίων (τῆς Χώρας Μυκόνου καὶ τῶν ζωνῶν τουριστικῆς ἀναπτύξεως) στὰ κρισιμότερα σημεῖα τους.

Ἐργοδότης: Ὑπουργεῖο Προγραμματισμοῦ καὶ Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς. Μελέτη: 1972-73.

2.
Χώρα Μυκόνου. Προτεινόμενη ἐνδεικτικὴ μελλοντικὴ διάταξη.

2

Κεντρικὸς Ὑπεραστικὸς Σταθμὸς Ἀθηνῶν (Κ.Υ.Σ.Α.)

Ἀρχιτέκτονες - πολεοδόμοι: Θ. Παπαγιάννης, Ρ. Κλουτσινιώτη, Σ. Κούλης, Π. Κουτρέτση, Ι. Μεσσαρέ, Α. Παπαδάκης καὶ Ο. Παπαχρήστου. Κυκλοφοριολόγος μηχανικός: Κ. Ζέκκος. Σύμβουλος πολεοδομίας: ἀρχιτέκτων πολεοδόμος Γ. Διαμαντόπουλος. Οἰκονομολόγος-μηχανικός: Ι. Φαρατζῆς. Κυκλοφοριολόγοι μηχανικοί: J. L. Biermann καὶ G. Junker, Ἐλβετία, καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς οἰκονομίας τῶν μεταφορῶν: C. Kaspar. Σὲ εἰδικότερα τμήματα τῆς μελέτης συνέβαλαν οἱ μηχανικοὶ ὀργανώσεως Ν. Ἐμπέογλου, Ν. Γουναράκης καὶ Ξ. Παπακωνσταντίνου, καὶ ὁ νομικὸς Δ. Κλειτσάκης.

Ἡ μελέτη ἀφορᾶ τὴ δημιουργία κεντρικοῦ σταθμοῦ ὑπεραστικῶν λεωφορείων Ἀθηνῶν (Κ.Υ.Σ.Α.) καὶ τὸ γενικὸ ρυθμιστικὸ σχέδιο τοῦ πλέγματος τῶν σταθμῶν ὑπεραστικῶν συγκοινωνιῶν Ἀθηνῶν. Οἱ προδιαγραφὲς τῆς μελέτης προβλέπουν ἐπίσης τὴν ἀντιμετώπιση τῶν συνδυασμένων καὶ παράλληλων πρὸς τὸν ΚΥΣΑ ἔργων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἐπιπτώσεών τους πάνω στὴν ἄμεση περιοχὴ του (ἐξυπηρετήσεις κέντρου κοινωνικῆς ζωῆς στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀντίστοιχου «τομέα» τῆς Ἀθήνας καὶ οἰκιστικὴ ἀνάπλαση ἢ δημιουργία πρότυπης οἰκιστικῆς μονάδας 20.000 κατοίκων).

Στὴν πρώτη φάση τῆς μελέτης διερευνήθηκε ἡ προβλεπόμενη ἐξέλιξη τῶν ὑπεραστικῶν συγκοινωνιῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ ἐπιπτώσεις πάνω στὸ μεταφορικὸ ἔργο τῶν λεωφορείων. Στὴ δεύτερη ὑπολογίστηκαν οἱ βασικὲς παράμετροι τοῦ σταθμοῦ καὶ ἔγινε ἡ ἐπιλογὴ καὶ κριτικὴ ἀξιολόγηση δέκα πιθανῶν θέσεων γιὰ τὸν ΚΥΣΑ στὸ λεκανοπέδιο Ἀθηνῶν. Στὴν τρίτη φάση προτείνεται ἡ δημιουργία προσωρινοῦ σταθμοῦ ΚΥΣΑ στὸ γήπεδο ποὺ διάλεξε τὸ κράτος κοντὰ στὸ Σταθμὸ Λαρίσης καὶ ἡ δημιουργία, ἀργότερα, συγκοινωνιακοῦ κέντρου Ἀθηνῶν στὸ γήπεδο τοῦ ΟΣΕ (σημερινοὶ σταθμοὶ Πελοποννήσου καὶ Λαρίσης).

Διαπιστώσεις. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς Ἀθήνας ἔχουν ἤδη ἀποφασιστεῖ, ἀπὸ διαφόρους φορεῖς, τὰ ἑξῆς μεγάλα κυκλοφοριακὰ καὶ συγκοινωνιακὰ ἔργα: ἡ νέα λεωφόρος Κωνσταντινουπόλεως (Ἐθνικὴ ὁδὸς) ἐπάνω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ τραίνου, ἡ ἐπέκταση τῆς λεωφόρου Ἀλεξάνδρας, ἡ σύνδεση τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν ἀρτηριῶν μὲ πολυόροφο-ἀνισόπεδο κόμβο, ὁ νέος σιδηροδρομικὸς σταθμὸς ΟΣΕ (ΣΕΚ καὶ ΣΠΑΠ), ὁ ὑποβιβασμὸς τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν κατὰ 10 μ καὶ ἡ δημιουργία σταθμοῦ καὶ γραμμῶν ὑπογείου σιδηροδρόμου. Τὰ σημαντικότατα αὐτὰ ἔργα θὰ ἐπιφέρουν ριζικὲς ἀνακατατάξεις στὴν περιοχή, ὅπου θὰ μεταβληθεῖ τελείως ἡ *κλίμακα* τῆς πόλεως, μὲ τὴ διέλευση ὑπερυψωμένων λεωφόρων κλπ. Δύο βασικὲς διαπιστώσεις ἐπηρέασαν ἀποφασιστικὰ τὶς προτάσεις τῶν μελετητῶν:

α) Ἡ οὐσιαστικὴ ἔλλειψη μεγάλων ἐλεύθερων ἐκτάσεων στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, ἀπαραίτητων ὅμως γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐξυπηρετήσεις τοῦ πληθυσμοῦ της, ἐνῶ παράλληλα οἱ ἀντίστοιχες ἀπαλλοτριώσεις δημιουργοῦν μέγιστα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα.

β) Οἱ καινούριες ἐπιτακτικὲς κοινωνικὲς καὶ τεχνικὲς ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες προσδίδουν μιὰ νέα κλίμακα στὴν πόλη, καθὼς καὶ ἡ ἀπόλυτη ἀνάγκη συντονισμένης μελέτης καὶ κατασκευῆς τῶν ἔργων κοινωνικοῦ καὶ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ποὺ ἐξαρτῶνται δυστυχῶς συνήθως ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους φορεῖς.

Προτάσεις. Ἡ πρόταση προβλέπει χαμηλὲς ἄμεσες ἐπενδύσεις (περὶ τὰ 60 ἑκ. δρχ) γιὰ τὴν ἀνέγερση μονόροφου σταθμοῦ, ποσὸ «μηδαμινὸ» σὲ σχέση μὲ τὰ 300 ἑκ. δρχ (κατὰ ὑπολογισμοὺς τοῦ 1972) ποὺ θὰ χρειαστοῦν γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῆς ἐκτάσεως τὴν ὁποία ἔχει ἀποφασίσει τὸ κράτος, παρὰ τὴ γνώμη τῶν μελετητῶν. Ἔτσι (ἂν τὸ κράτος κρίνει ἀπαραίτητο νὰ δημιουργηθεῖ σήμερα ὁ ΚΥΣΑ) μὲ τὸ νὰ μὴ χτιστοῦν ὑπόγεια καὶ ἄνω ὄροφοι, ποὺ ἐπιτρέπουν οἱ ὅροι δομήσεως, δὲν δημιουργοῦνται στὸ σημεῖο αὐτὸ σοβαρὲς οἰκονομικὲς καὶ τεχνικὲς δεσμεύσεις. Οἱ δεσμεύσεις αὐτὲς θὰ δυσκόλευαν σημαντικὰ τὴ ριζικὴ ἀνάπλαση τῆς περιοχῆς, ἀπαραίτητη στὸ ἄμεσο μέλλον λόγω τῶν κυκλοφοριακῶν καὶ συγκοινωνιακῶν ἔργων ποὺ ἀναφέραμε.

Παράλληλα ἡ πρόταση προβλέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὸ συγκοινωνιακὸ κέντρο τὰ 85 στρέμ. ἰδιοκτησίας τοῦ Ο.Σ.Ε. (ποὺ εἶναι στὴν οὐσία κρατικὸς ὀργανισμός), ἀξίας πάνω ἀπὸ 1 δισ. δρχ (κατὰ ὑπολογισμοὺς τοῦ 1972), καὶ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ οἰκόπεδο αὐτὸ σὲ ἐπάλληλα ἐπίπεδα, (ἀπὸ τὸ ὑψόμετρο -14 μέχρι τὸ +24) καὶ ὄχι σὲ ἕνα, ὅπως τώρα.

Ἐργοδότης: Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ. Μελέτη: 1971-73.

1

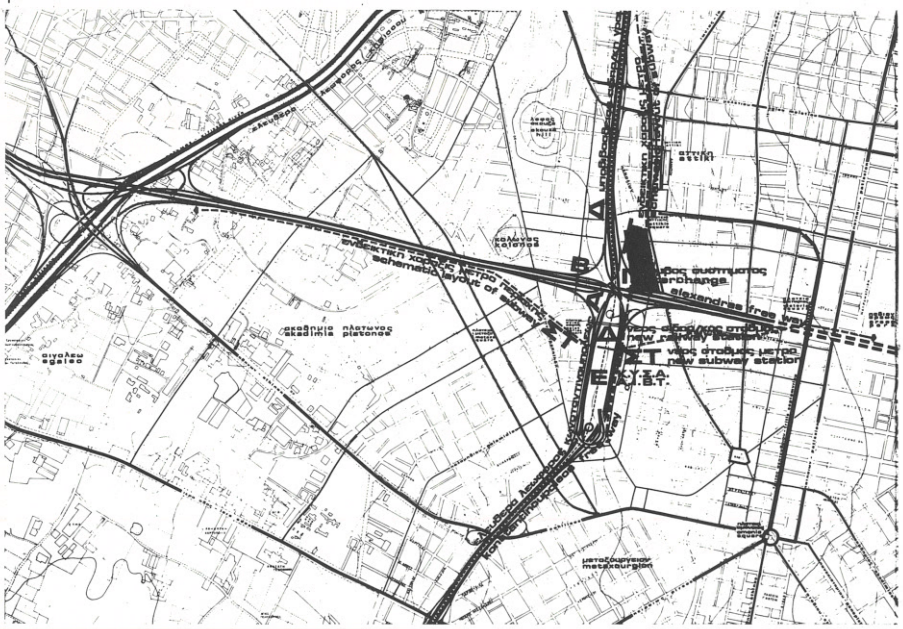

2

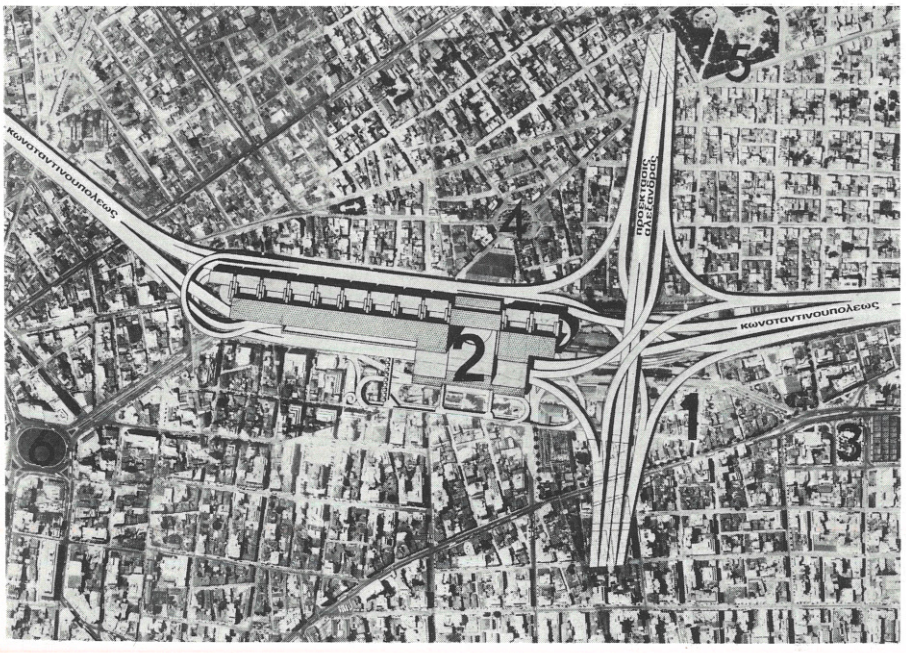

1.
Τὰ «παράλληλα» κυκλοφοριακὰ καὶ συγκοινωνιακὰ ἔργα στὴν περιοχὴ τοῦ ΚΥΣΑ. Α. Ἐλευθέρα λεωφόρος Κωνσταντινουπόλεως, Β. Ἐλευθέρα λεωφόρος Ἀλεξάνδρας (ἐπέκταση ὑφισταμένης), Γ. Πολυόροφος κυκλοφοριακὸς κόμβος, Δ. Γραμμὲς καὶ σταθμὸς Ο.Σ.Ε., Ε. ΚΥΣΑ, ΣΤ. Γραμμὲς καὶ σταθμὸς Ο.Σ.Ε.

2.
Ἡ νέα κλίμακα τῆς πόλεως. 1. Περιοχὴ προσωρινοῦ σταθμοῦ (ΚΥΣΑ), 2. Συγκοινωνιακὸ κέντρο, 3. Πλατεία Ἀττικῆς, 4. Πλατεία Ἁγ. Σοφίας, 5. Κολωνός, 6. Πλατεία Μεταξουργείου.

Χωροταξικὴ μελέτη τουριστικῆς ἀναπτύξεως δυτικῶν ἀκτῶν Σαρωνικοῦ

Ἀρχιτέκτονες-πολεοδόμοι: Θ. Παπαγιάννης, Β. Κιζήλου, Ρ. Κλουτσινιώτη (ὑπεύθυνος ἀρχιτέκτων) καὶ Σ. Κούλης, μὲ σύμβουλο πολεοδομίας τὸν Γ. Διαμαντόπουλο. Γιὰ ἐπιμέρους προβλήματα συνεργάστηκαν ὁ ἀρχαιολόγος Ν. Φαράκλας καὶ ὁ γεωπόνος Ν. Μπεόπουλος.

Ἡ μελέτη ἀφορᾶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δυτικῆς παραλιακῆς ζώνης τοῦ Σαρωνικοῦ, ἀπὸ τὰ Ἴσθμια μέχρι τὴν Ἐπίδαυρο. Στὴν διατύπωση τῶν προτάσεων ἐπιδιώχθηκε καὶ ἡ συνεργασία τοῦ Ε.Ο.Τ.

Διαπιστώσεις

α) Ἡ περιοχὴ μελέτης δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, εἶναι σχετικὰ παρθένα, μὲ ὡραιότατους κολπίσκους, μικρὲς ἀμμώδεις ἀκτὲς καὶ πλουσιότατη βλάστηση.

β) Μαζὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἀκτὲς τοῦ Σαρωνικοῦ, τὰ νησιὰ τοῦ βόρειου Σαρωνικοῦ καὶ τὶς νοτιοδυτικὲς ἀκτὲς τοῦ Εὐβοϊκοῦ, μπορεῖ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες μόνιμου παραθερισμοῦ (δεύτερη κατοικία) τῆς περιοχῆς πρωτευούσης· γεγονὸς ποὺ παραγνωρίζει πρόσφατη χωροταξικὴ μελέτη γιὰ τὴν πρωτεύουσα, ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ ἱστορικὰ καὶ διοικητικὰ κριτήρια γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Ἀθηνῶν.

γ) Ὁλοκληρώνεται προοδευτικὰ ἡ ἀχρήστευση, κυρίως λόγω βιομηχανικῶν συγκεντρώσεων, τῶν ἀκτῶν τοῦ Σαρωνικοῦ ἀπὸ τὸ Φάληρο μέχρι τὴν Κόρινθο.

δ) Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κίνδυνο μεταφορᾶς τῆς ρυπάνσεως ἀπὸ τὴ θάλασσα, διαγράφεται κίνδυνος νὰ ἐπεκταθοῦν οἱ πηγὲς μολύνσεως μὲ τὴ δημιουργία βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων κἄ στὴν περιοχὴ (ἐργοστάσιο τσιμέντων στὰ Μέθανα, Ναυπηγεῖα Ἀνατολικῆς Μεσογείου στὸ Λυχνάρι κἄ).

Προτάσεις

α) Νὰ ἐνταχθοῦν διοικητικὰ οἱ νότιες καὶ νοτιοδυτικὲς ἀκτὲς τοῦ Σαρωνικοῦ στὴν εὐρεία περιφέρεια πρωτευούσης καὶ νὰ διατηρηθοῦν ἀποκλειστικὰ γιὰ παραθεριστικὲς καὶ τουριστικὲς χρήσεις.

β) Νὰ νομοθετηθοῦν καὶ ἄλλα παράλληλα μέτρα γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν οἱ παραπάνω χρήσεις καὶ νὰ ἀποκλειστοῦν ἐγκαταστάσεις βιομηχανικῶν μονάδων.

γ) Νὰ ἐνταχθοῦν οἱ βιομηχανικὲς συγκεντρώσεις ποὺ ὑπάρχουν στὸν Σαρωνικὸ κόλπο σὲ αὐστηρὰ ἐλεγχόμενες ζῶνες καὶ νὰ ἐφαρμοστεῖ αὐστηρότατα ἡ διαδικασία συλλογῆς, καθαρισμοῦ καὶ διαθέσεως τῶν βιομηχανικῶν ἀποβλήτων, ἀπορριμμάτων καὶ λυμάτων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ οἰκονομικὴ ἐπιβάρυνση.

δ) Νὰ ἐπιβληθοῦν αὐστηρότατα μέτρα διαφυλάξεως τῶν ἀκτῶν, τῶν δασῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων θαλάσσιων ἐκτάσεων, ὥστε νὰ προληφθεῖ ἡ ἐπέκταση τῆς ρυπάνσεως στὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ Σαρωνικοῦ.

ε) Νὰ διερευνηθοῦν οἱ δυνατότητες καὶ οἱ ἀπαραίτητες ἐνέργειες γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου σὲ κατάσταση οἰκολογικῆς ἰσορροπίας.

στ) Νὰ διαφυλαχτοῦν στὴν ἄμεση περιοχὴ μελέτης οἱ μοναδικές της δασικὲς ἐκτάσεις καὶ νὰ καθοριστοῦν μὲ ἀκρίβεια οἱ παράκτιες λωρίδες γιὰ οἰκιστικὴ (παραθεριστικὴ καὶ τουριστικὴ) χρήση.

ζ) Νὰ δημιουργηθοῦν τρία παραθεριστικὰ κέντρα (Ἁλμυρή, Κόρφος, Παλαιὰ Ἐπίδαυρος) καὶ νὰ ἐξοπλιστοῦν κοινωνικὰ καὶ τεχνικά.

η) Νὰ καθοριστοῦν ὅροι δομήσεως καὶ συμβατικὲς δεσμεύσεις τῶν ἰδιοκτητῶν (ἀτόμων, συνεταιρισμῶν ἢ ἄλλων ὁμάδων) ποὺ νὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος. Ἔτσι, π.χ., προτείνεται ἡ ὑποχρεωτικὴ ἔνταξη (ἢ δημιουργία) καὶ συντήρηση ἐπιφάνειας πρασίνου ὑψηλῆς βλαστήσεως στὸ 1/3 κάθε ἐκτάσεως οἰκιστικῆς χρή-

1

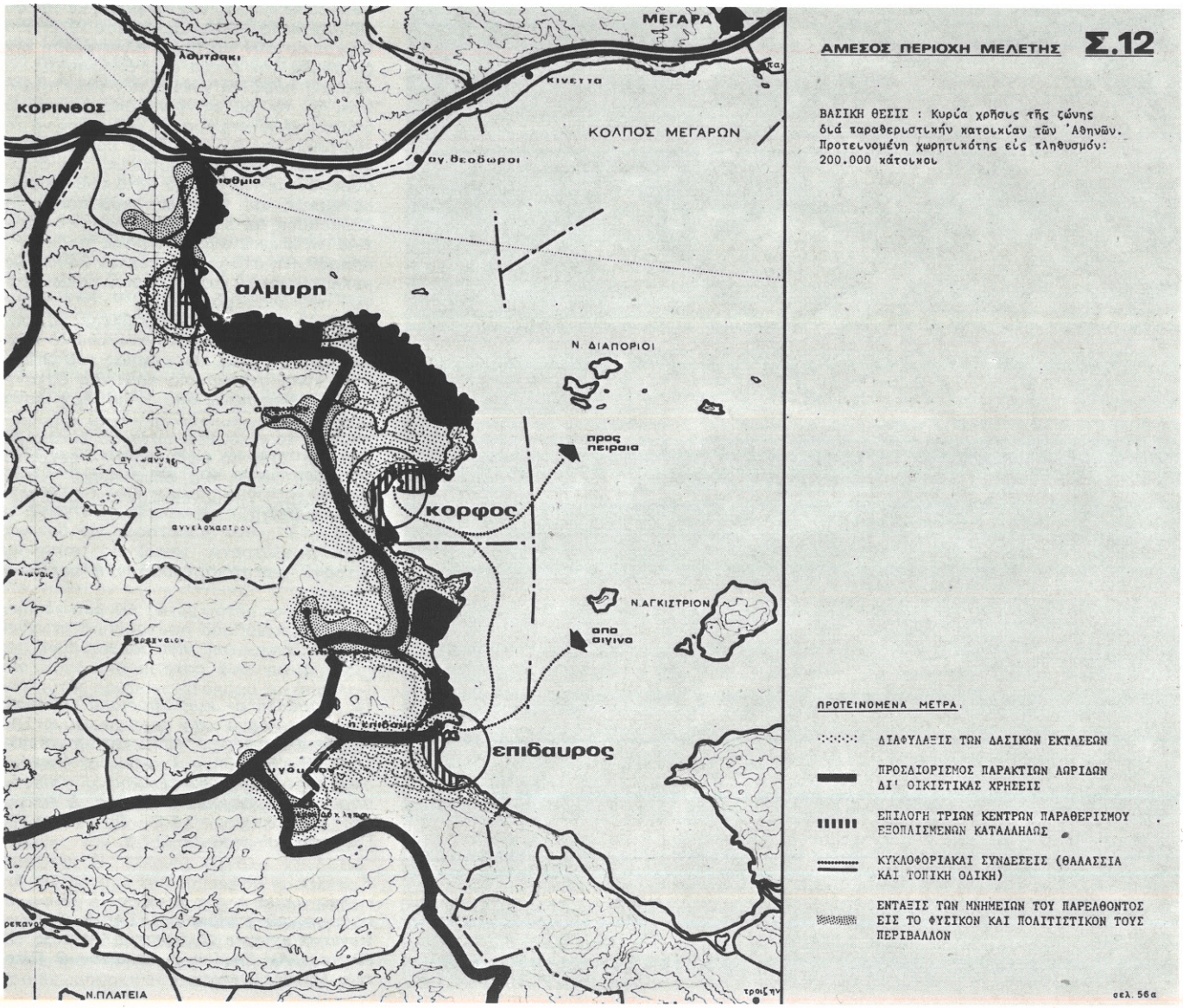

σεως, σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες.
θ) Γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς μελέτης, γύρω στὰ 100.000 στρέμματα, προβλέπεται «χωρητικότητα» 200.000 ἀτόμων, δηλαδὴ γενικὴ μικτὴ πυκνότητα 2 ἀτόμων ἀνὰ στρέμμα. Στὶς «ζῶνες κηπουπόλεων» προβλέπεται πυκνότητα 3,5 ἀτόμων ἀνὰ στρέμμα. Τὸ ποσοστὸ ἐλεύθερων χώρων πρέπει νὰ φτάνει τὰ 0,40 (μὲ οἰκονομία στὰ ἄχρηστα πλάτη δρόμων), τὸ ποσοστὸ ὑψηλῆς βλαστήσεως 0,33, ὁ μέγιστος συντελεστὴς δομήσεως 0,20, ἡ μέγιστη κάλυψη γηπέδου 0,15 καὶ τὸ ἐλάχιστο ὅριο ἀρτιότητας γηπέδου 2000 τμ, μὲ 23 μ πρόσοψη καὶ 26 μ βάθος.
Ἐργοδότης: Ἡ μελέτη ἔγινε μὲ τὴν εὐκαιρία δημιουργίας ἀπὸ τὸν Οἰκοδομικὸ Συνεταιρισμὸ Ἰατρῶν μιᾶς οἰκιστικῆς, παραθεριστικῆς καὶ τουριστικῆς μονάδας σὲ ἔκταση 2000 στρεμμάτων στὸν Κόρφο τῆς Κορινθίας. Μελέτη: 1973.

1.
Πρόταση νὰ περιληφθοῦν στὰ ὅρια τῆς εὐρείας περιφερείας Ἀθηνῶν καὶ οἱ ζῶνες μονίμου παραθερισμοῦ (δεύτερη κατοικία) τῶν Ἀθηναίων.

2.
Προτεινόμενη χρήση ἐδάφους.

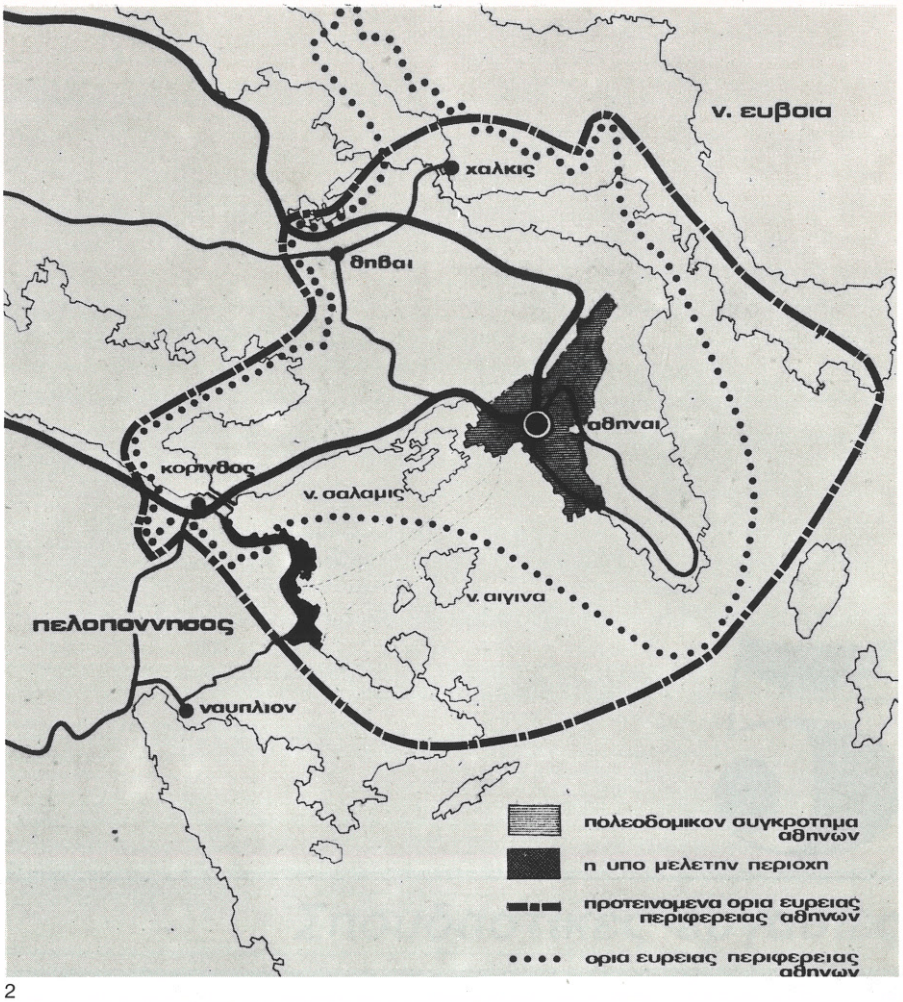

2

Χωροταξικὴ μελέτη Ἰονικοῦ χωριοῦ
ἀρχιτέκτων: Σ. Ι. Βασιλείου

Τὸ Ἰονικὸ χωριὸ βρίσκεται στὴν περιοχὴ «Γλύφα» Ἠλείας καὶ φιλοξενεῖ τὸ καλοκαίρι παιδιὰ Ἑλληνοαμερικανῶν. Στόχος τῆς μελέτης εἶναι ἡ δημιουργία ἑνὸς οἰκισμοῦ θερινῆς καὶ μόνιμης διαμονῆς.

1.
Γενικὴ διάταξη. 1. Ὑπάρχουσα κατασκήνωση, 2. Ξενώνας νεότητας 600 κλινῶν, 3. Κατασκήνωση, 4. Οἰκίσκοι 500 κλινῶν, 5. Ξενοδοχεῖο πολυτελείας 1000 κλινῶν, 6. Ναυτικὸς Ὅμιλος, 7. Ξενοδοχεῖο α΄ κατηγορίας 1200 κλινῶν, 8. Πολυκατοικίες, 9. Ἐμπορικὸ κέντρο, 10. Διοικητικὸ κέντρο, 11. Ξενοδοχεῖο β΄ κατηγορίας 1500 κλινῶν, 12. Ὀργανωμένη πλάζ, 13. Τουριστικὸ χωριὸ 400 δωματίων, 14. Ἐργοστάσιο ξυλείας, 15. Καλλιέργεια λεύκας, 16. Κατοικίες προσωπικοῦ, 17. Γήπεδο γκόλφ, 18. Ἀεροδρόμιο ἐλαφρῶν σκαφῶν, 19. Πίστα ἱππασίας, 20. Ἀθλητικὲς ἐγκαταστάσεις, 21. Περιοχὴ μονοκατοικιῶν, 22. Περιοχὴ σχολείων, 23. Γηροκομεῖο.

1
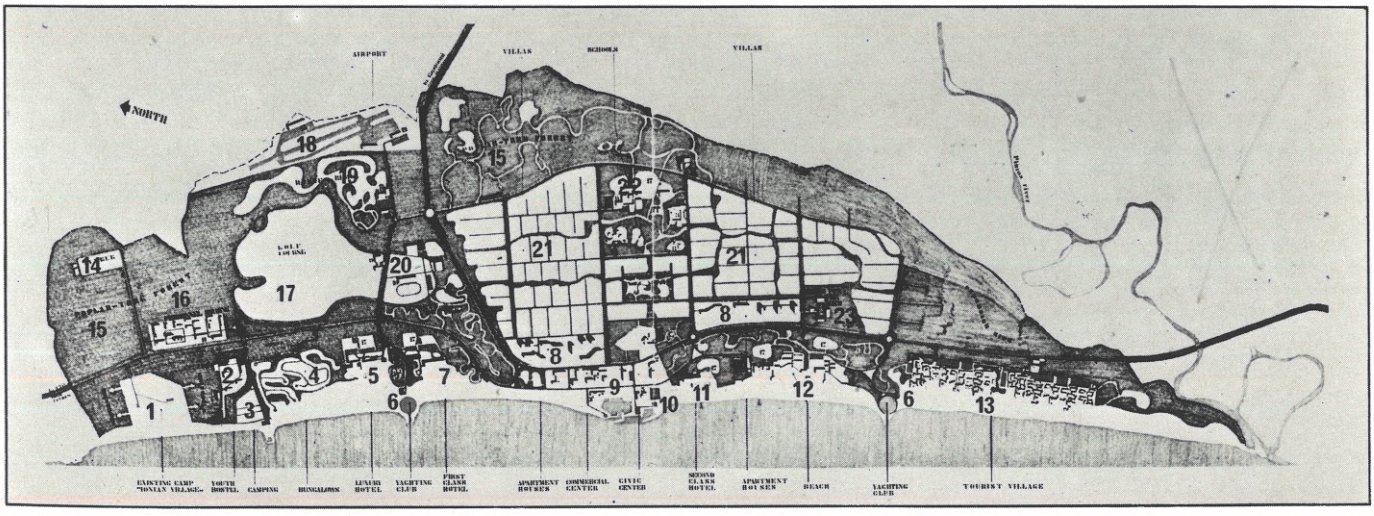

5

Σπουδαστικὲς ἐργασίες

Student projects

Οἰκιστικὴ μελέτη στὴν Καισαριανή. Μιὰ προβληματικὴ πολεοδομικῆς ἐπεμβάσεως σὲ ἀστικὸ χῶρο*

ἀρχιτέκτονες Α. Λιβανοῦ, Α. Παπανικολάου, Κ. Περτσεμλίδου καὶ Ν. Χατζηθεοδώρου

Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ μιὰ μελέτη οἰκιστικῆς ἐπεμβάσεως σὲ συγκεκριμένη περιοχὴ κατοικίας (ἕνα τμῆμα τοῦ Δήμου Καισαριανῆς). Στόχος της εἶναι νὰ προτείνει ἕνα πρόγραμμα οἰκιστικῆς ἐπεμβάσεως στὴν περιοχὴ τὸ ὁποῖο νὰ προσδιορίζει τὰ οἰκιστικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν πραγματικὰ τοὺς κατοίκους, πέρα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ οἱ μελετητὲς νομίζουν πὼς ὑπάρχουν, καὶ νὰ προτείνει λύσεις ποὺ νὰ εἶναι σύνθεση τῶν «ἀπόψεων» κατοίκων καὶ μελετητῶν. Τὸ πρόγραμμα περιλαμβάνει καταρχὴν τὴ διερεύνηση τῆς ἀναγκαιότητας τῆς ἐπεμβάσεως· ἡ σύνταξή του ἀκολούθησε τὴν παρακάτω πορεία:
α) ἀναλυτικὴ διατύπωση τοῦ τελικοῦ στόχου (ἐρωτήματα πρὸς ἀπάντηση),
β) προσδιορισμὸς καὶ συγκέντρωση τοῦ ὑλικοῦ ποὺ θεωρήθηκε ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀπάντηση τῶν ἐρωτημάτων,
γ) μέθοδοι συγκεντρώσεως τοῦ ὑλικοῦ,
δ) ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ (μεθοδολογία),
ε) συμπεράσματα ἀπὸ ἐπεξεργασία, πρόταση τοῦ προγράμματος ἐπεμβάσεως.

Ἐρωτήματα πρὸς ἀπάντηση:
α) τί σημαίνει ὁ ὅρος οἰκιστικὴ ἐπέμβαση;
β) ποιά εἶναι τὰ τυπικὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα καθορίζεται ἡ ἀναγκαιότητα οἰκιστικῆς ἐπεμβάσεως σὲ μιὰ περιοχὴ κατοικίας;
γ) ποιά εἶναι τὰ κριτήρια τῶν κατοίκων. Τί σχέση ἔχουν μὲ τὰ τυπικὰ κριτήρια;
δ) εἶναι ἀναγκαία ἡ οἰκιστικὴ ἐπέμβαση στὴν Καισαριανὴ μὲ βάση τὰ παραπάνω κριτήρια;
Ἂν εἶναι ἀναγκαία, τότε
α) ποιές εἶναι οἱ μεμονωμένες ἐλλείψεις τῶν νοικοκυριῶν (1);
β) τί σχέση ἔχουν μεταξύ τους;
γ) σὲ ποιά νοικοκυριὰ εἶναι ἐπιτακτικότερη ἡ ἐπέμβαση;
δ) ποιά εἶναι τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ διατηρηθοῦν;
ε) μὲ τί θὰ ἀντικαταστήσουμε τὰ στοιχεῖα ποὺ θεωρήθηκαν ἀκατάλληλα;
στ) ποιά εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ λείπουν καὶ εἶναι ἀναγκαῖα; Δηλαδὴ ποιά εἶναι ἡ ποιότητα καὶ ἡ χρονικὴ ὀργάνωση τῆς ἐπεμβάσεως;

Ἀπαραίτητο ὑλικό:
α) τὸ θεσμικὸ πλαίσιο λειτουργίας τῆς πολεοδομίας,
β) ἡ ὑπάρχουσα στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ κοινωνικὴ κατάσταση (περιγραφὴ μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὁμάδων ἀτόμων ὁποιουδήποτε περιεχομένου καὶ μορφῆς),
γ) ἡ ὑπάρχουσα ὀργάνωση τοῦ χώρου (τυπολογία τῶν μεμονωμένων κατοικιῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων),
δ) ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἄτομα χρησιμοποιοῦν τὸν χῶρο,
ε) ἡ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία τὰ νοικοκυριὰ προσαρμόστηκαν στὸ περιβάλλον (ἐπεμβαίνοντας στὸν χῶρο ἢ στὴ σύνθεσή του ἢ καὶ στὰ δύο).

Μέθοδοι συγκεντρώσεως τοῦ ὑλικοῦ:
α) ἔρευνα σὲ νομικο-ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο (βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, πληροφορίες ἀπὸ διάφορες Ὑπηρεσίες),
β) ἐπιτόπου ἔρευνα: ἐρωτηματολόγια, συνεντεύξεις, προσωπικὴ παρατήρηση.
Ἐρωτηματολόγια: ὁ πληθυσμὸς ἦταν 2.344 νοικοκυριά. Ἡ μελέτη ὅλων ἦταν ἀδύνατη γιὰ λόγους χρόνου. Ἔτσι ὁδηγηθήκαμε στὴν ἐκλογὴ ἑνὸς ἀντιπροσωπευτικοῦ δείγματος. Ἐφαρμόστηκε ἡ στατιστικὴ τεχνικὴ τῆς τυχαίας δειγματοληψίας κατὰ στρώματα. Συνολικὰ μελετήθηκαν 124 νοικοκυριά.
Συνεντεύξεις: εἶχαν τὴ μορφὴ μιᾶς ἐλεύθερης φιλικῆς συζητήσεως καὶ πάρθηκαν τόσο ἀπὸ νοικοκυριὰ ὅσο καὶ ἀπὸ ὀργανώσεις (φυσιολατρικὸς ὅμιλος, λέσχη ἐργαζομένου κοριτσιοῦ, ἀθλητικοὶ σύλλογοι, σχολεῖα, παιδικὸς σταθμός, ἵδρυμα προστασίας παιδιοῦ).
Προσωπικὴ παρατήρηση: ἕνα σημαντικὸ τμῆμα τῆς πληροφορίας, εἰδικὰ ἐκείνης ποὺ ἀναφέρεται στὰ ἀρχιτεκτονικὰ-πολεοδομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ χώρου καὶ στὸν τρόπο ποὺ οἱ ἄνθρωποι συμπεριφέρονται μέσα σ' αὐτόν, συγκεντρώθηκε μὲ τὴν προσωπικὴ παρατήρηση τῶν μελετητῶν.

Μεθοδολογία
Τὸ ὑλικὸ ποὺ συγκεντρώθηκε καταγράφηκε σὲ σχέδια καὶ χάρτες, ἀπευθείας ὅταν τὸ ἐπέτρεπε τὸ περιεχόμενό του, ἢ ὕστερα ἀπὸ ἐπεξεργασία μὲ μεθόδους στατιστικῆς καὶ ἱεραρχικὴ ἀνάλυση.
Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπεξεργασίας εἶναι τὰ ἑξῆς:
Εὐρύτερη περιοχή: τὰ κυκλοφοριακὰ προβλήματα ποὺ διαπιστώθηκαν εἶναι: δυσκολία ἐπικοινωνίας, ἔλλειψη ἱεραρχημένου δικτύου ὁδῶν τοπικῆς κυκλοφορίας, ἔλλειψη δικτύου πεζοδρόμων, ἔλλειψη ὀργανωμένων χώρων σταθμεύσεως.
Ὁμάδες οἰκοδομικῶν τετραγώνων: παρατηροῦνται σημαντικὲς μεταβολὲς στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτόμων, τὰ νοικοκυριὰ καὶ τὶς πυκνότητες ἀπὸ τετράγωνο σὲ τετράγωνο καὶ διαχρονικά. Αὐτὲς ὀφείλονται καταρχὴν στὴν κρατικὴ πολιτικὴ τῆς ἀραιώσεως ποὺ ἐφαρμόζεται ἐδῶ καὶ 15 χρόνια, καὶ στὴ μετοίκηση τῶν νεώτερων μελῶν τῶν νοικοκυριῶν, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὴν ἀστικοποίηση πού, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἔντονη στὴν περιοχὴ λόγω τῶν μικρῶν ἰδιοκτησι-

*Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν Ἕδρα τῆς Κτιριολογίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Θ. Βαλεντῆς, ἐπιμελητὴς Δ. Ἀντωνακάκης, 1972.

Housing project in Kessariani. Investigation of an urban renewal process*

architects A. Livanou, A. Papanikolaou, K. Pertsemlidou and N. Chadzitheodorou

Kessariani is a central residential area in Athens, originally built by the State to house the Greek refugees from Asia Minor in 1922-1923. It still remains a refugee community today as far as both the environment and the inhabitants are concerned, since no systematic effort has ever been made for its improvement.
Our objective was to propose a renewal programme in which the interests and convenience of the inhabitants would be the first consideration.
For this purpose we studied the evolution of the environment in terms of changes introduced by the inhabitants themselves to meet their basic needs. We also examined the character of the community and its role within the larger urban context.
The necessary data were collected by field work and by secondary information (legislation, bibliography, official sources etc.). Field work consisted of questionnaires, interviews and field observation. Field data were collected, tabulated and correlated in diagrammatic maps referring to the socio-cultural conditions of the households, networks of social relations, the physical conditions of the houses, the housegroups and the community as a whole. The data were analysed statistically, mainly with Guttman's scale analysis.
The results of this research became the basis for the development of a complete renewal programme, to be carried out in three successive phases. A set of planning policy principles would guide the programme's application throughout, guaranteeing respect for individual rights.
A number of drawings were prepared to guide intervention during the first phase. If the demands of the inhabitants were to change during this first phase, an alternative solution could be used, which was also outlined in the programme.

* Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Architectural Design, National Technical University of Athens, Professor Th. Valentis, instructor D. Antonakakis, 1972.

ων, ἔχει σὰν συνέπεια τὴν ἄφιξη νέων ὀλιγομελῶν νοικοκυριῶν.

Κατοικία-νοικοκυριό: παρατηροῦνται μεταβολὲς μέσα στὴν κατοικία (σὲ χώρους μὲ βασικὲς ἢ βοηθητικὲς χρήσεις) ἀνάλογα μὲ τὶς μεταβολὲς στὴ σύνθεση τῆς οἰκογένειας ἢ γενικότερα τὴ μεταβολὴ τῆς κοινωνικῆς ἢ οἰκονομικῆς καταστάσεώς της. Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς παρουσιάζονται ἢ δὲν παρουσιάζονται, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀρχικὲς εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις ποὺ εἶχε

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Καισαριανῆς.

2.
Περιοχὴ μελέτης.

3.
Σύνθεση ἐρωτηματολογίου.

1.
General view of the Kessariani refugee settlement.

2.
Target area.

3.
The questionnaire.

1

2

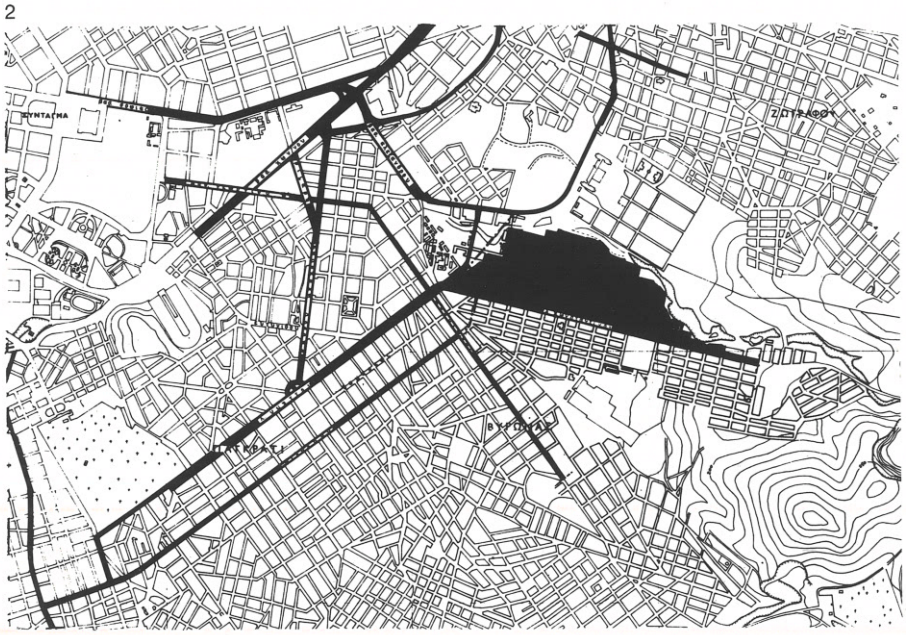

3

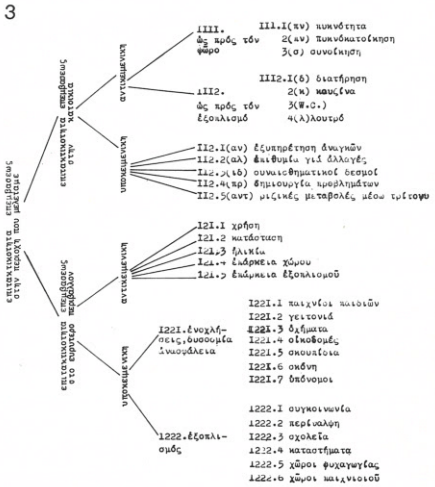

ή κατοικία στὸ τετράγωνο, ὄχι πάντα σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἀβίαστης ἐπιθυμίας τοῦ νοικοκυριοῦ ἀλλὰ καὶ σὰν συνέπεια τῶν περιορισμῶν ποὺ ἐπιβάλλει ἡ πραγματικότητα. Πάντως ἕνα βασικὸ συμπέρασμα εἶναι ἡ δυναμικὴ στάση τῶν νοικοκυριῶν ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση τῆς κατοικίας γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τους.

Κοινωνικὴ περιγραφή:

α) Σὲ ἐπίπεδο συνόλου πληθυσμοῦ. Οἱ σημερινοὶ κάτοικοι ἔχουν στὴν πλειονότητά τους προσφυγικὴ προέλευση, μιὰ καὶ ὁ οἰκισμὸς πρωτοδημιουργήθηκε γιὰ νὰ στεγάσει τοὺς Μικρασιάτες πρόσφυγες, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ παρουσιάζουν χωρικὴ στασιμότητα, ὑπῆρξαν ἐντούτοις ἀνοικτοὶ στοὺς μὴ πρόσφυγες, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀφομοίωση τοῦ προσφυγικοῦ στοιχείου στὴ σημερινὴ γενιά. Οἱ ἐσωτερικοὶ μετανάστες προσελκύονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ λόγω τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως καὶ τῆς οἰκολογικῆς της καταστάσεως. Ὁ πληθυσμὸς ἔχει σύνθεση καθαρὰ ἐργατικὴ καὶ ἀπασχολεῖται κυρίως στὶς γειτονικὲς περιοχές.

β) Σὲ ἐπίπεδο μονάδας οἰκογένειας (2). Ἡ μορφὴ τῆς οἰκογένειας εἶναι συνήθως στοιχειώδης, γεγονὸς ποὺ ἐδραιώνει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ νοικοκυριὰ τῆς περιοχῆς ἀκολουθοῦν τὸ σύγχρονο ἀστικὸ πρότυπο. Παράλληλα διατηρεῖται σὲ μικρότερο βαθμό, καὶ μὲ φθίνουσα τάση, τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο. Τὰ δίκτυα (3) στὰ ὁποῖα ἐντάσσονται οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς εἶναι κυρίως δίκτυα συγγενείας, ποὺ δύσκολα ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ δίκτυα φιλίας καὶ γειτονείας, γιατὶ πολὺ συχνὰ ὁ ρόλος τοῦ γείτονα εἶναι φορτισμένος μὲ τοὺς ρόλους τοῦ φίλου καὶ τοῦ συγγενῆ. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ βγάλουμε συμπεράσματα γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἔχει ἡ διάρθρωση τῶν δικτύων αὐτῶν στὰ ἄτομα καὶ τὶς οἰκογένειες, καὶ γιὰ τὸ ἂν εἶναι ἐπιθυμητὴ ἢ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὶς περιστάσεις.

Ἡ ἱεραρχικὴ ἀνάλυση (κλίμακες Guttman) χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ ἀπαντηθοῦν ταυτόχρονα τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

α) «πόσο» ἐλλειπτικὴ εἶναι κάθε «μεταβλητὴ» (item), (4) στὴν περιοχὴ ποὺ μελετᾶμε;

β) «πόσο» σημαντικὴ εἶναι κάθε «μεταβλητὴ» γιὰ τοὺς κατοίκους;

γ) ποιές εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς «μεταβλητές»;

δ) «πόσο» εὐνοϊκὸ εἶναι γιὰ τὴν ἐπέμβαση κάθε νοικοκυριό;

ε) «πόσο» εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἐπέμβαση εἶναι κάθε κατηγορία τύπου κατοικίας;

στ) πῶς οἱ κάτοικοι ἔκαναν ἐπεμβάσεις στὴν κατοικία τους γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν ὁρισμένες ἀνάγκες τους;

ζ) οἱ κάτοικοι ἔκαναν ἐπεμβάσεις σὲ ὅ,τι ἐπιθυμοῦσαν ἢ σὲ ὅ,τι μποροῦσαν;

η) μὲ πόσους τρόπους ἔκαναν ἐπεμβάσεις;

Ἡ μέθοδος ποὺ χρησιμοποιήθηκε στηρίζεται στὶς ἑξῆς βασικὲς ἀρχές:

α) δὲν δέχεται αὐθαίρετα τὴν ἰσοδυναμία τῶν «μεταβλητῶν» καὶ

β) δὲν προχωρεῖ σὲ αὐθαίρετη στάθμιση τῶν «μεταβλητῶν» μὲ βάση μιὰ κλίμακα ἀριθμῶν-βαρῶν. Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι φανερὸ ὅτι χρησιμοποιήθηκε ἕνα μοντέλο πιὸ κατάλληλο γιὰ τὸν σκοπό μας ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς περιγραφικῆς στατιστικῆς ἢ τῶν βαρῶν-Borda (5).

Στὴ συγκεκριμένη μελέτη ἐφαρμόσαμε τὴ μέθοδο αὐτὴ στὸ σύνολο τοῦ δείγματος, σὲ τμήματά του ποὺ διακρίθηκαν βάσει τοῦ τύπου κατοικίας, καθὼς καὶ στὶς κατηγορίες τῶν τύπων κατοικίας.

Ἔτσι μπορέσαμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε (διαβάζοντας τὶς κλίμακες πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις) καί, ἱεραρχώντας τὶς κατηγορίες τῶν τύπων κατοικίας, πετύχαμε βασικὰ νὰ ἔχουμε ἀπευθείας σὲ χάρτη τὴ χωρικὴ ὀργάνωση

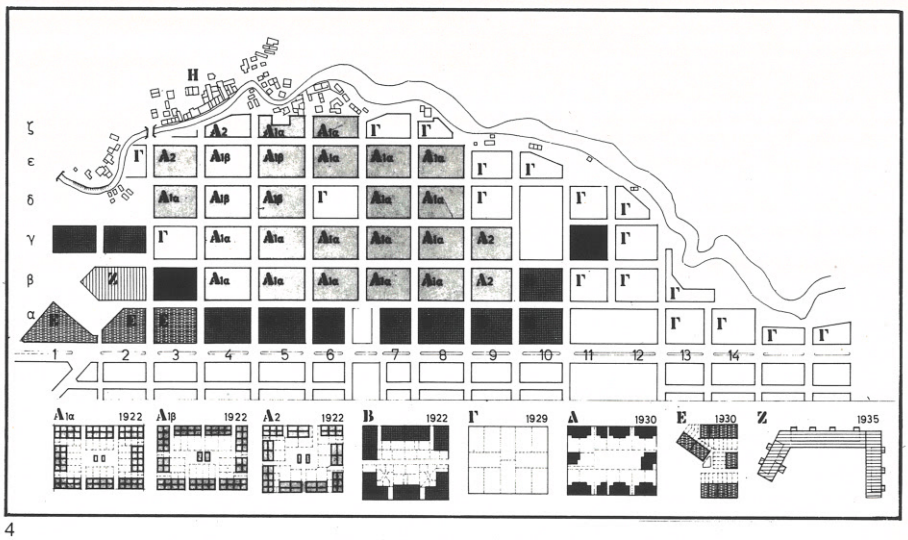

4

5

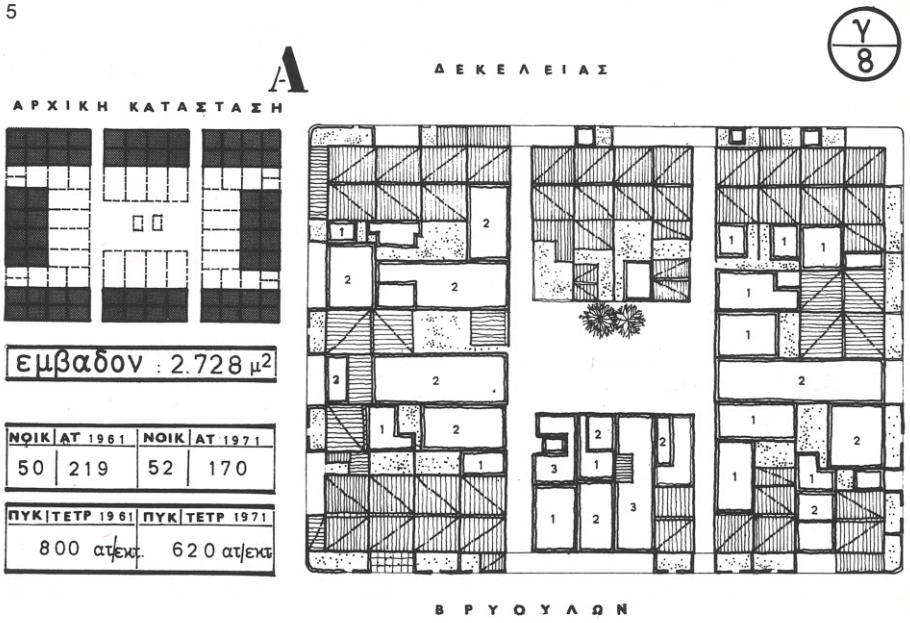

6

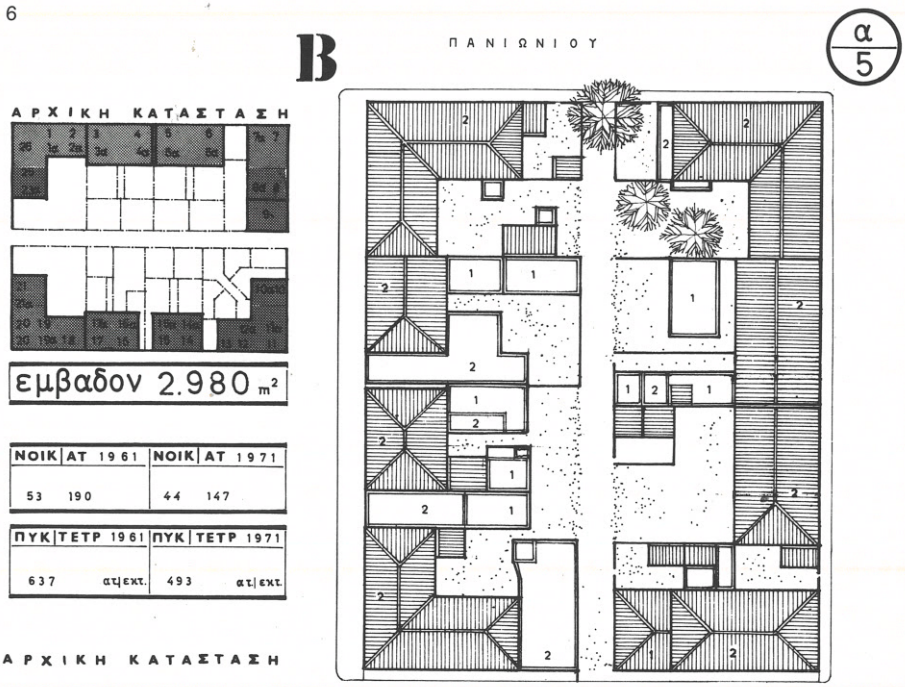

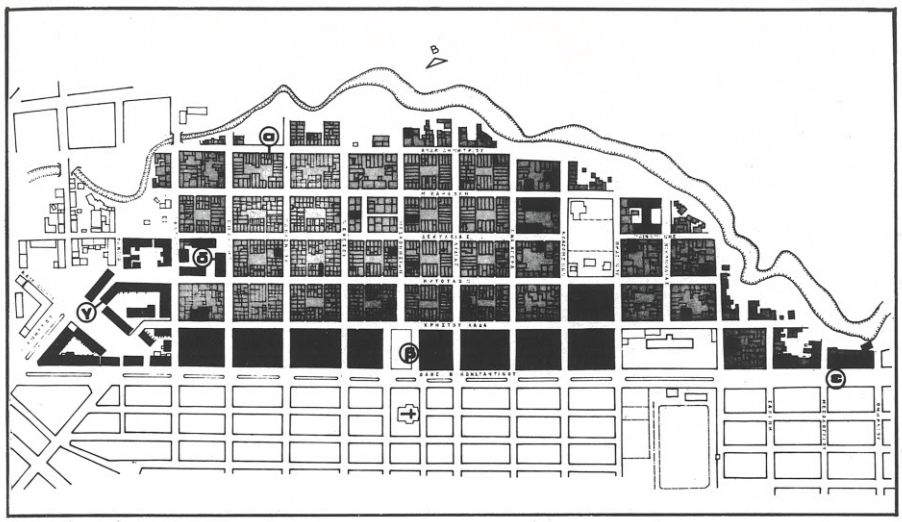

7

8

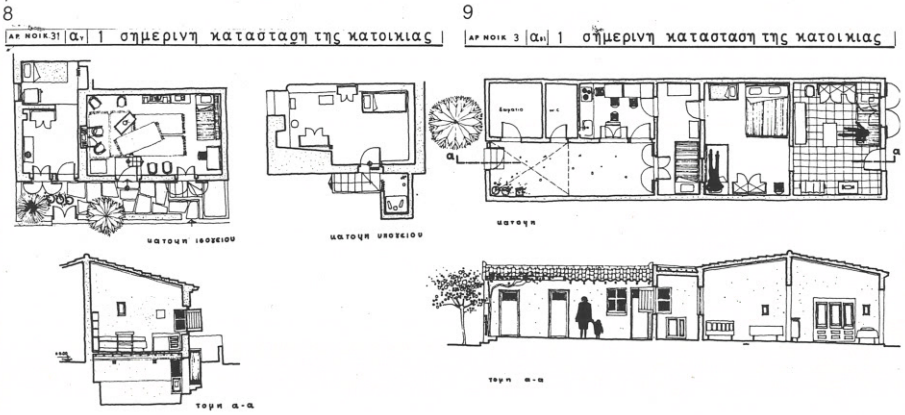

9

10

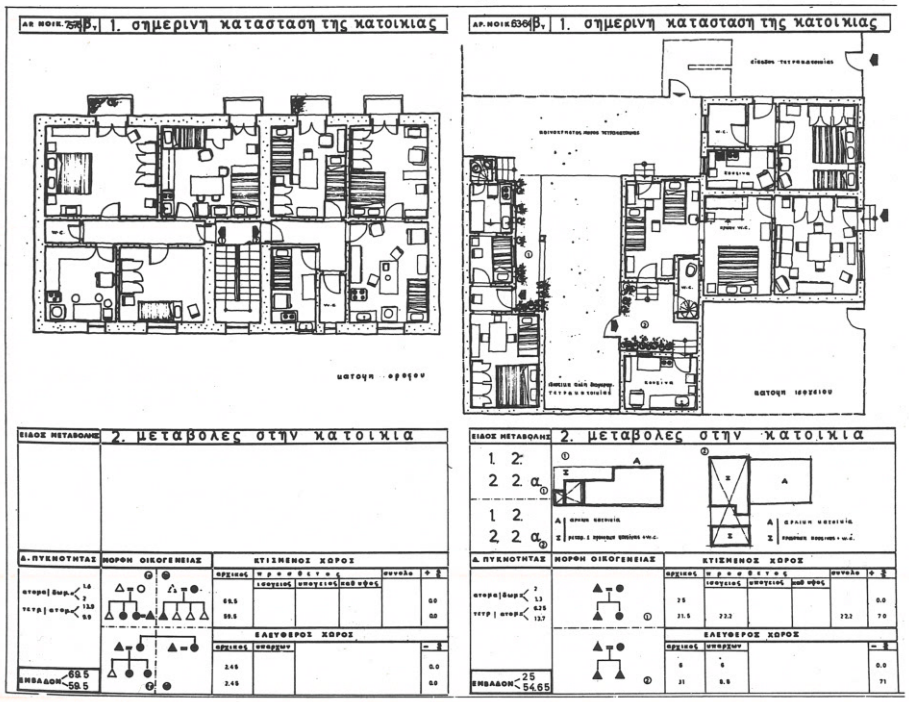

11

12

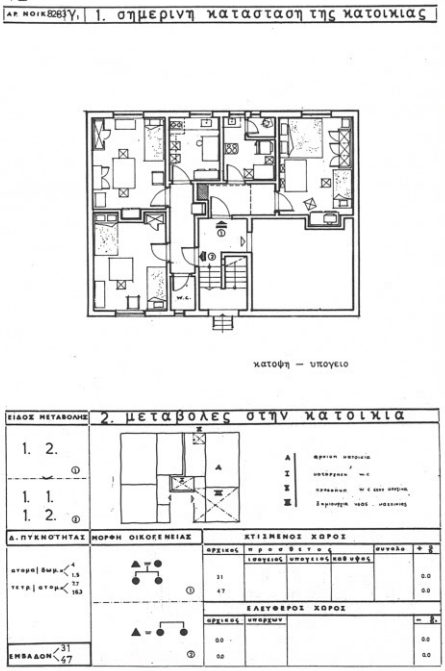

4-6.
Οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Τύποι. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς σημερινῆς καταστάσεως ἀπὸ τὴν ἀρχική.

7.
Ὁμάδες κατοικιῶν. α. Μονόροφες κατοικίες τοῦ 1922-23, β. Διόροφες τετρακατοικίες τοῦ 1922-23, γ. Προσφυγικὲς τριόροφες πολυκατοικίες τοῦ 1935-39, δ. Προσφυγικὲς τετραόροφες πολυκατοικίες τοῦ 1965-66, ε. Ἀστικὲς πολυκατοικίες.

8, 9.
Τύποι κατοικιῶν τῆς ὁμάδας α. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ καταλήψεις τῶν αὐλῶν καὶ τῶν πεζοδρομίων, ὅπως καὶ ἡ ἐκσκαφὴ ὑπόγειων χώρων γιὰ κάλυψη ἀναγκῶν.

10, 11.
Τύποι κατοικιῶν τῆς κατηγορίας β. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατάληψη τῶν ἰδιωτικῶν αὐλῶν στὸ ἰσόγειο γιὰ δημιουργία νέας κατοικίας, ποὺ θὰ στεγάσει τὰ νέα μέλη τῆς οἰκογένειας (συνήθως προικῶο στὴν κόρη).

12.
Προσφυγικὴ τριόροφη πολυκατοικία τοῦ 1935-39.

4 - 6.
Building blocks. Types. Differences between existing situation and original plan.

7.
Residential groups. α. One-storey houses, 1922-23, β. Two-storey houses with four flats, 1922-23, γ. Three-storey refugee apartment houses, 1935-39, δ. Four-storey refugee apartment houses, 1965-66, ε. Typical urban apartment houses.

8, 9.
Group (α) houses. Note the takeover of yards and sidewalks, and the dug-out basements to meet the residents' requirements.

10, 11.
Group (β) houses. The courtyards become the home of new members of the family (this is usually the daughter's dowry).

12.
Three-storey apartment house, 1935-39.

τῶν φάσεων ἐπεμβάσεως στὴν περιοχή.

Συμπεράσματα

Ἡ περιοχὴ δὲν εἶναι «μεταβατικὴ» ὡς πρὸς τὸν πληθυσμό της. Γι' αὐτὸ θέτουμε σὰν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς προτάσεώς μας τὴ «δυνατότητα παραμονῆς τῶν σημερινῶν κατοίκων στὴν περιοχή τους». Φυσικὰ μιὰ ἐπέμβαση θὰ ἀποτελέσει ἀγκαστικὰ μιὰ τομὴ στὴ χρονικὴ συνέχεια τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἴσως θελήσουν νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν ἀνανεωμένη περιοχή, αὐτὸ ὅμως μποροῦμε νὰ τὸ δεχτοῦμε μόνο σὰν προϊὸν δικῆς τους ἐπιθυμίας (ἔστω βεβιασμένης) κι ὄχι δικῆς μας ἐπιβολῆς.

Σὲ πολλὲς περιπτώσεις πολεοδομικῆς ἐπεμβάσεως ἡ φυσικὴ γήρανση ἑνὸς χώρου συνοδεύεται, ὀφείλεται ἢ ἐκδηλώνει καὶ ἀντίστοιχη κοινωνικὴ ἀποργάνωση. Μιλᾶμε τότε γιὰ ἀδυναμία τῶν φυσικῶν στοιχείων νὰ ἐξυπηρετήσουν κοινωνικὲς ἀνάγκες. Στὴν περίπτωσή μας ὁ πληθυσμὸς εἶναι ὑγιής· παρὰ τὸν ὑψηλὸ δείκτη ἐξαρτήσεως ὑπάρχει καὶ ὁ ἀντίστοιχος ὑψηλὸς δείκτης ἀπασχολήσεως ποὺ τὸν ὑποβαστάζει. Ἡ κατάσταση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν οἰκονομικὴ δυσπραγία τῶν κατοίκων καὶ ὄχι στὴν ἀδιαφορία τους.

Δεδομένου ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις τῶν κατοίκων εἶναι πυκνές, χωρικὰ προσδιορισμένες μέσα στὴν περιοχή, ἀντιμετωπίζουμε μιὰ «κοινωνικὴ μεταβλητὴ» τῆς κατοικίας ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη θέση στὸν χῶρο. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ θέση μπορεῖ νὰ σημαίνει ἐξίσου τὴν ἀλληλεγγύη καὶ συμπαράσταση τῶν γειτόνων ἢ τὸν κοινωνικὸ ἔλεγχο, ἐπιθυμητὸ ἢ ὄχι. Ἄρα δὲν μποροῦμε νὰ πάρουμε ἀπόλυτη θέση στὸ σημεῖο αὐτό, κι ἑπομένως ὅ,τι προτείνουμε γιὰ τὸ σύνολο τῆς περιοχῆς (ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τῶν κατοίκων νὰ μείνουν ἢ ὄχι στὴν ἀνανεωμένη περιοχὴ) τὸ εἰδικεύουμε ἐδῶ καὶ σὲ ἐπίπεδο εἰδικῆς θέσεως τῆς κατοικίας τους, παραχωρώντας τὸ δικαίωμα παραμονῆς στὴν ἴδια θέση.

Στηριζόμενοι στὴν ἱεράρχηση τῶν τύπων κατοικίας ὡς πρὸς τὴν ἐλλειπτικότητα, ὁρίζουμε γεωγραφικὰ τὶς φάσεις ἐπεμβάσεως (χωρὶς καταρχὴν χρονικὸ προσδιορισμό).

Γιὰ κάθε φάση προβλέπεται ὁριστικὴ ἐπέμβαση γιὰ μιὰ κατηγορία καὶ μεταβατικὴ (ἐπισκευές, ἐγκαταστάσεις κἄ) γιὰ ὁρισμένες ἄλλες, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται ἡ παραβίαση τῆς ἱεραρχήσεως ποὺ ἔγινε, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ δικαιολογημένη ἐπιθυμία τοῦ ἰδιοκτήτη.

Πάντως ἡ ἀδικαιολόγητη κατεδάφιση θεωρεῖται ἀλόγιστη δαπάνη, μὴ ἐπιτρεπτὴ καὶ τελείως ἐξωπραγματικὴ γιὰ τὰ σημερινὰ ἑλληνικὰ δεδομένα (ὑφιστάμενο ἔλλειμμα κατοικιῶν, περιορισμὸς κρατικῶν ἐπενδύσεων σ' αὐτὸ τὸν τομέα).

Στὸν προτεινόμενο σχεδιασμὸ καταργοῦνται τὰ ὅρια τῶν σημερινῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ γίνεται μιὰ ἀνακατανομὴ τους σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές:

α) ὅσοι ἔχουν τὴν κυριότητα ἰδιοκτησίας δικαιοῦνται τουλάχιστον ὅ,τι ἔχουν καὶ ἐπιπλέον ὅ,τι ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὰ πρότυπα ποὺ ἀκολουθοῦνται,

β) ὅσοι ἔχουν τὴ νομὴ ἰδιοκτησίας δικαιοῦνται κατοικία ἀνάλογη μὲ τὶς ἀνάγκες τους.

Σὲ κάθε περίπτωση τὸ ἐπιπλέον πληρώνεται. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ τεθεῖ ἕνα τέτοιο πρόγραμμα θὰ πρέπει νὰ παρθοῦν μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀποφάσεις σὲ στενὴ συνεργασία καὶ ὅσο γίνεται ἀπόλυτη συνεννόηση μὲ τοὺς κατοίκους.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου ἀποκλείουμε τὸ κέρδος μὲ τὴ μορφὴ ποὺ συνήθως πραγματοποιεῖται. Ὁ τεχνικὸς ὀργανισμὸς ἢ ἄλλη ἑταιρία μικτῆς οἰκονομίας ποὺ θὰ ἀναλάβει τὴν πραγματοποίησή του θὰ ἔχει τὴν ἐγγύηση τοῦ κράτους γιὰ τὴν ἐξόφληση τῆς δαπάνης. Ἀντίστοιχη κρατικὴ μέριμνα μεταστεγάσεως τῶν κατοίκων πρέπει νὰ ὑπάρξει καὶ γιὰ τὴν ἑκάστοτε μεταβατικὴ περίοδο κατασκευῆς τῶν νέων κατοικιῶν.

Σὲ ἐπίπεδο σχεδιασμοῦ, οἱ ἀρχὲς ποὺ ἐφαρμόστηκαν ἦταν:

α) Κατάργηση τμημάτων ὁδῶν τοπικῆς κυκλοφορίας καὶ δημιουργία ἡμιϋπόγειων γραμμικῶν χώρων σταθμεύσεως στὶς παρειὲς τῶν τετραγώνων ποὺ ἐφάπτονται μὲ τὶς προτεινόμενες ὁδοὺς τοπικῆς κυκλοφορίας, μὲ ὑποχώρηση τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς στὶς παρειὲς αὐτὲς καὶ ὑπερύψωση τοῦ πεζοδρομίου κατὰ 0,50 μ.

β) Μετασχηματισμὸς τῶν ὁρίων τῶν σημερινῶν τετραγώνων (σύγκριση τῶν πυκνοτήτων καὶ κατανομὴ τῶν μεταξὺ τῶν τετραγώνων χώρων, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπέκταση, ὁριζόντια καὶ κατακόρυφη, ἐκείνων τῶν τετραγώνων ποὺ σήμερα παρουσιάζουν αὐξημένες πυκνότητες). Παράλληλα, προσπάθεια διατηρήσεως τῆς σημερινῆς χωρικῆς δομῆς τῶν τετραγώνων, καὶ συγκεκριμένα διατήρηση ἐσωτερικῶν κοινόχρηστων χώρων καὶ δυνατότητα ἐντάξεως λειτουργιῶν σ' αὐτούς. Ἐπίσης διατήρηση τῶν ἄλλων χρήσεων (ἐμπόριο, ψυχαγωγία) περιμετρικὰ στὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τῶν τετραγώνων.

γ) Πυρῆνες κατοικίας σχηματιζόμενοι ἀπὸ μιὰ βασικὴ εὐέλικτη μονάδα (3,0 × 3,0 μ) μὲ δυνατότητες ἐντάξεως στοὺς ἀπομένοντες κάθε φορὰ χώρους.

δ) Προσπάθεια καθορισμοῦ μιᾶς τυπολογίας πυρήνων μὲ βάση τὴ συγκεκριμένη γνώση ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν νοικοκυριῶν τῆς περιοχῆς.

Τέλος θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι γιὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀναγκαία ἡ δημιουργία ὁμάδων ἐνδιαφέροντος ἀπὸ ἰδιοκτῆτες, ἐνοικιαστές, καταστηματάρχες, συμβούλια, ἱδρύματα κἄ. Ἀκόμη, διαχωρισμοὶ μὲ κριτήριο τὴν ἡλικία ἢ τὴν ἀπασχόληση ἴσως ἀποδειχθοῦν πιὸ πρόσφοροι, ἀνάλογα κάθε φορὰ μὲ τὸ εἰδικὸ θέμα. Ἡ πλήρης ἀντιπροσώπευση τῶν κατοίκων μὲ τέτοιες ὁμάδες εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ ἕναν πρόσφορο συνεχὴ διάλογο μεταξὺ μελετητῆ καὶ χρήστη.

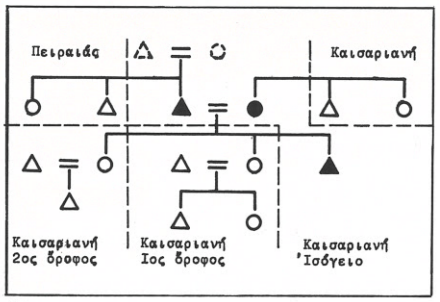

13

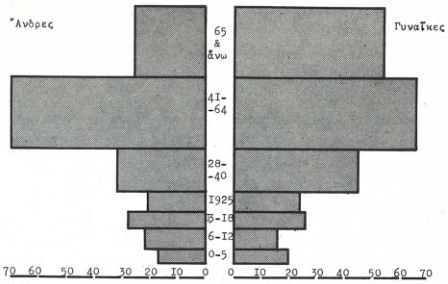

14

15

13.
Κοινωνικὴ περιγραφή. Δίκτυα.

14.
Σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ (πυραμίδα ἡλικιῶν).

15.
Προσθῆκες καὶ δημιουργία νέων χώρων.

16.
Ἐσωτερικὴ αὐλὴ στὸ τετράγωνο.

17.
Ἐσωτερικὸ κατοικίας.

18.
Ἐπέμβαση στὶς ὄψεις.

13.
Social description. Networks.

14.
Population composition (age groups).

15.
Additions to create new spaces.

16.
Interior courtyard.

17.
Interior.

18
Intervention in the facade.

16

17

18

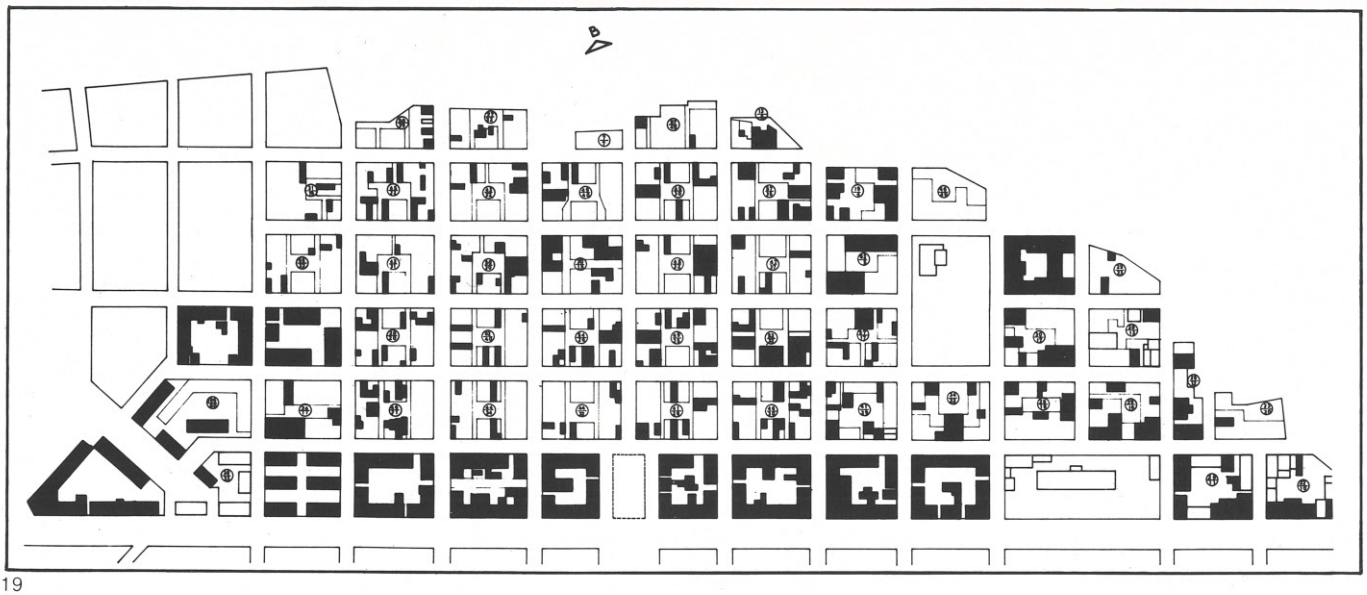

19

19.
Φάσεις ἐπεμβάσεως.

20.
Μεθοδολογία. Κλίμακες Guttman γιὰ τὸ σύνολο τῶν νοικοκυριῶν καὶ γιὰ τὶς κατοικίες τῆς κατηγορίας α.

19.
Phases of the proposed renewal programme.

20.
Methodology. Guttman scales for the total number of households and group (α) houses.

20

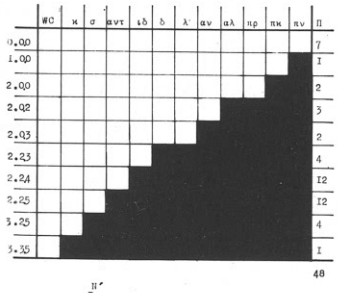

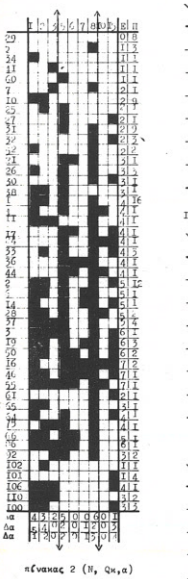

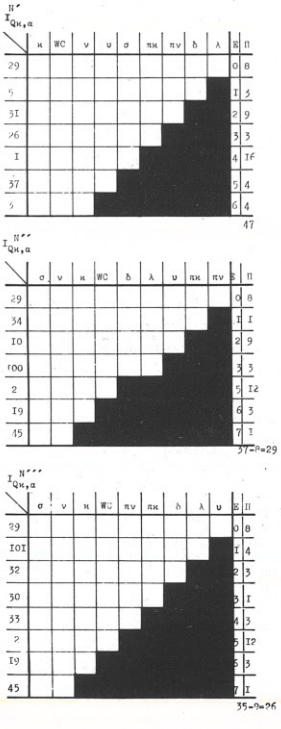

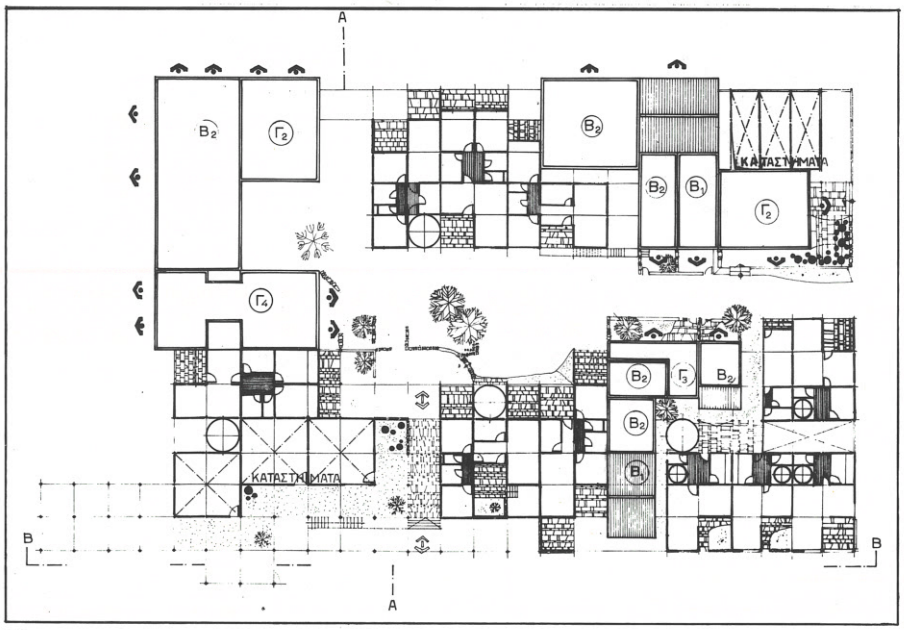

21

22

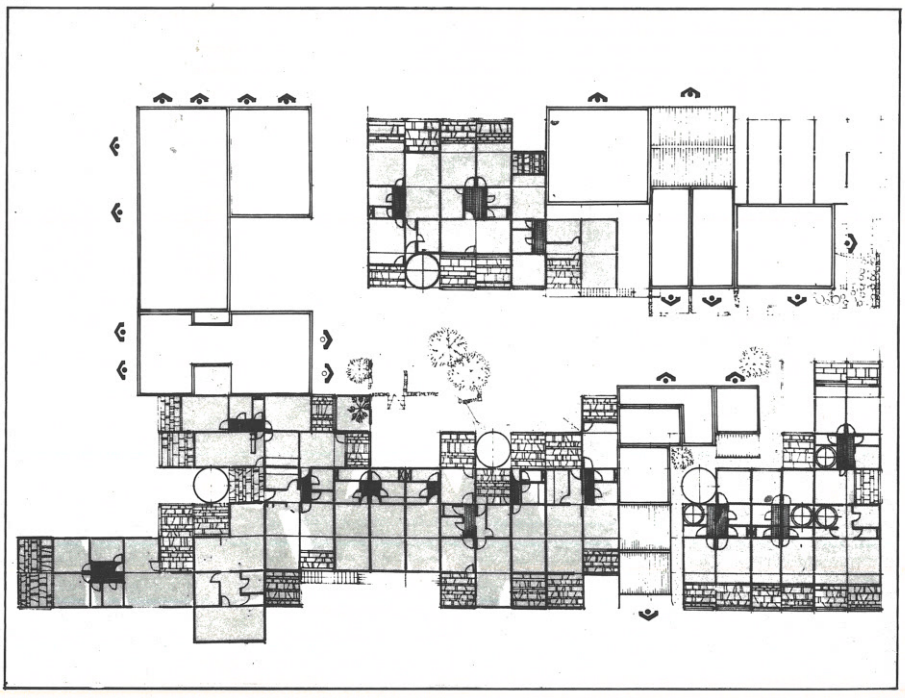

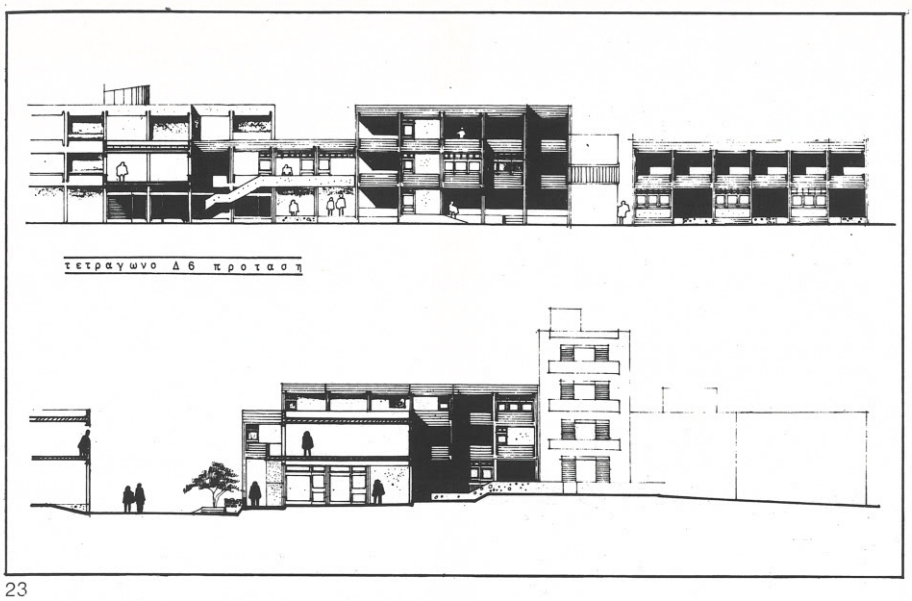

23

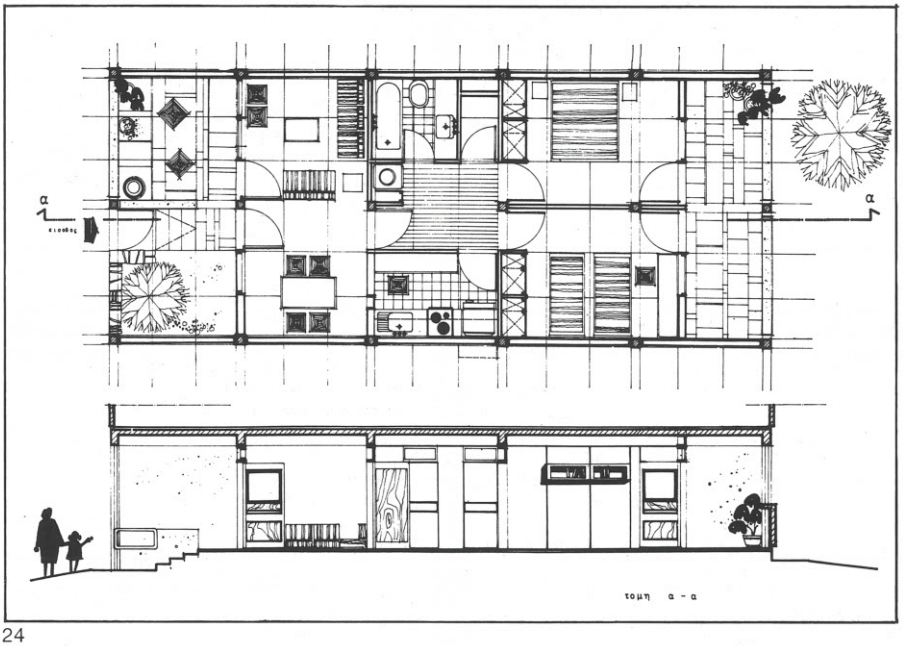

24

25

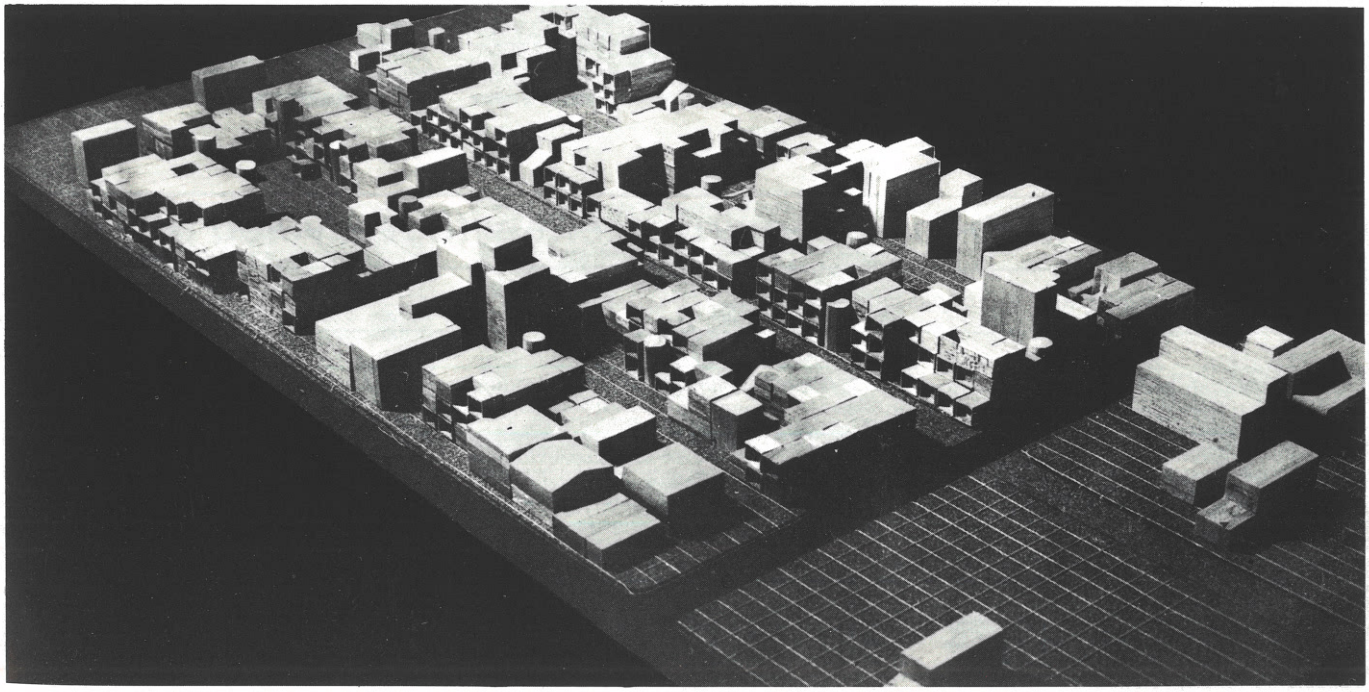

Σημειώσεις

1. 'Ορίζουμε σὰν νοικοκυριὸ ἕνα σύνολο ἀτόμων τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν ἢ δὲν ἀπαρτίζουν οἰκογένειες, καὶ τὰ ὁποῖα ζοῦν σὲ μιὰ ἀνεξάρτητη κατοικία καὶ μοιράζονται κάποιον τουλάχιστο βοηθητικὸ χῶρο.

2. 'Αντιμετωπίζουμε τὴν οἰκογένεια σὰν ὁμάδα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ ἄτομα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν σχηματίζουν μιὰ κοινωνικὴ ὁλότητα, μὲ κοινοὺς σκοποὺς καὶ ἀλληλοεξαρτώμενους ρόλους.

3. Χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρο "δίκτυο" μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ John Barnes: κάθε πρόσωπο σχετίζεται μὲ ἕναν ἀριθμὸ ἀτόμων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σχετίζονται ἄμεσα μεταξύ τους καὶ μερικὰ ὄχι. Βλ.: Mitchell, J.C. *Social Networks in Urban Situations.* Manchester University Press, 1969. Γιὰ ἐκτενὴ βιβλιογραφία βλ. τεῦχος τῆς ἐργασίας αὐτῆς στὴν ἕδρα Κτιριολογίας Ε.Μ.Π.

4. 'Ο ὅρος item δηλώνει τὸ θέμα-ἐρώτημα τὸ ὁποῖο ὑποβάλλεται στὰ ἄτομα μὲ διάφορες μορφὲς (πρόβλημα, ἐρέθισμα κλπ).

5. Γιὰ ἱεραρχικὴ ἀνάλυση βλ. Giorgio, V. di: "'Ιεραρχικὴ 'Ανάλυση". 'Αθηναϊκὸ Κέντρο Οἰκιστικῆς, Σεμινάριο Μαθηματικῶν καὶ Οἰκιστικῆς, 1972-73 (πολυγραφημένο) καὶ Matalon, B. *L'analyse hierarchique,* Paris: Gauthier-Villars, Mouton, Ecole Pratique des Hautes Etudes, 1965.

21-23.
Πρόταση γιὰ ἕνα οἰκοδομικὸ τετράγωνο. Κατόψεις ἰσογείου καὶ ὀρόφου. Τομές.

24.
Τύπος προτεινόμενης κατοικίας.

25.
Πρόταση. Μακέτα.

21, 23.
Proposed renewal of a building block. Ground floor and first floor plans. Sections.

24.
Proposed dwelling type.

25.
Proposed renewal. Model.

Δημιουργία τεχνητοῦ περιβάλλοντος μὲ ἐπαναχρησιμοποιούμενα ἀντικείμενα*

ἀρχιτέκτονες Φ. Ἀποστολάκης καὶ Α. Λουπάσης

Σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι νὰ παρουσιάσει ὁρισμένες ἀπόψεις πάνω στὸ πρόβλημα «ἀπορρίμματα», χωρὶς νὰ προχωρήσει σὲ λεπτομερειακὲς προτάσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀνακύκλωσης χρησιμοποιηθέντων ὑλικῶν ἢ τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος.

Τὰ καινούρια ὑλικὰ ἔχουν ἐντελῶς νέες μορφὲς καὶ ἰδιότητες ἐπειδὴ παράγονται ἀπὸ μιὰ μεταποιητικὴ διαδικασία ποὺ προχωρεῖ σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ βάθος. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ στὰ βιώματά του κάτι τὸ συγγενικὸ ἐπειδὴ μέχρι χτὲς μεταχειριζόταν φυσικὰ προϊόντα, αὐτούσια ἢ μεταποιημένα στὸ ἐλάχιστο.

Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῶν τῶν ὑλιστικῶν ἀλλαγῶν τοῦ περιβάλλοντος προδιαγράφει ἀλλαγὲς στὶς συνήθειές μας. Ἔτσι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ζεῖ μέσα σ' ἕνα χῶρο ποὺ χρειάζεται νέο χειρισμό, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ τὸν ἱεραρχήσει μὲ τὶς ἀξίες ποὺ τοῦ προσφέρουν οἱ ἐμπειρίες του ἀπὸ προηγούμενες φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ πλατύτερο πολιτιστικὸ χάσμα προβάλλεται καὶ στὸν ἀρχιτεκτονικὸ χῶρο. Ὅλα τὰ νέα ὑλικά, κι ἂν ἀκόμα ἔχουν ἡλικία 10-50 ἢ 100 χρόνων, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἄγνωστα στὸν χειριστή τους ἀρχιτέκτονα. Ποτὲ δὲν ἤρθε σ' ἐπαφὴ μ' αὐτά. Οἱ χρήσεις τους καθορίζονται μέσα στὰ ἐργαστήρια τῶν βιομηχανιῶν καὶ τὰ γραφεῖα τῶν σχεδιαστῶν. Τὸ περιβάλλον ποὺ σχεδιάζει προκύπτει ἀπὸ τὶς ὁδηγίες χρήσης τῶν καταλόγων καὶ τὰ διαφημιστικὰ φυλλάδια. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα ψυχρὸ περιβάλλον, ἀφοῦ λείπει ἡ οἰκειότητα ποὺ προσφέρει ἡ ἐμπειρία.

Ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία ὅπου ἡ παραγωγὴ τροφοδοτεῖ τὴν κατανάλωση, ποὺ μὲ τὴ σειρά της διατηρεῖ τὴν παραγωγὴ σὲ δράση, εἶναι μιὰ κατάσταση. Διάλυση αὐτοῦ τοῦ κύκλου σημαίνει τὸν θάνατό της. Ἄμεσο ἐπακόλουθο τῆς λειτουργίας αὐτοῦ τοῦ κύκλου εἶναι τὰ ἐφήμερα προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἀπορρίπτονται μὲ τὸν ἴδιο ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ ποὺ παράγονται. Ἔτσι δημιουργεῖται ἕνας τεράστιος ὄγκος ἀχρηστευμένου μεταποιημένου ὑλικοῦ (σὲ πολὺ καλὴ συνήθως κατάσταση) ἐπειδὴ ἡ διάρκεια χρησιμοποίησης τῶν ἀγαθῶν εἶναι μικρή.

Τὰ ἀπορρίμματα μὲ βάση τὴν πηγὴ ποὺ προέρχονται διακρίνονται σέ:

Οἰκιακά: ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ τῆς διατροφῆς, ἀπὸ συκευασίες καὶ ἄδεια κουτιά, ἀπορρίμματα ἀπὸ hobbies καὶ διακόσμηση, ὀγκώδη ἀπορρίμματα (παλαιὰ ἔπιπλα καὶ ἐξοπλισμός), βιβλία, ἐφημερίδες.

Ἐμπορικά: ἀγορῶν, καταστημάτων, ἑστιατορίων, γραφείων, ξύλινες συσκευασίες, χαρτόνια, χαρτιά, ἰνοσανίδες.

Βιομηχανικά: ὑλικὰ ἐκσκαφῶν, κατεδαφίσεων, συσκευασιῶν, ὑπολείμματα ἀπὸ μεταλλικὲς κατασκευές, πλαστικά, ξύλα ἢ σανίδες, ὑφαντά, σκουριὲς μετάλλων.

Ἀγροτικά

Κοινοτικά: ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τῶν δρόμων, παλαιὰ ὀχήματα, ἀπορρίμματα νοσοκομείων, σφαγείων, καναλιῶν καὶ λιμανιῶν.

Τί συμβαίνει στὸν ἑλληνικὸ χῶρο

Μέταλλα (σίδερος, χαλκός, ὀρείχαλκος, ἀλουμίνιο). Ἡ τιμὴ τῶν μετάλλων εἶναι ψηλή. Ἔτσι τὸ ὑλικὸ συνήθως ἀνακυκλώνεται καὶ ξαναπηγαίνει στὶς βιομηχανίες. Ἰδιαίτερα ὁ χαλκὸς καὶ ὁ ὀρείχαλκος συγκεντρώνονται σὲ μάντρες ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ δουλεύουν ἀνεξάρτητα καὶ ἀπὸ κεῖ τὰ ἀγοράζουν οἱ βιομηχανίες. Τὸ εἶδος καὶ ἡ κατάσταση αὐτῶν τῶν πραγμάτων φαίνεται στὶς φωτογραφίες.

Ξύλο: Ἂν καὶ δὲν παράγεται πολὺ στὴ χώρα μας, βρίσκεται σὲ μεγάλες ποσότητες μέσα στὸν ὄγκο τῶν σκουπιδιῶν ποὺ πετιοῦνται, καὶ κυρίως ἀπὸ συσκευασίες μηχανημάτων κά. Οἱ βιομηχανίες δὲν τὸ ξαναπαίρνουν καὶ προτιμοῦν νὰ ἀγοράζουν καινούρια ξυλεία παρὰ νὰ συγκεντρώνουν τὴ χρησιμοποιημένη. Ἡ ξυλεία ἀπὸ τὶς συσκευασίες εἶναι ἔτσι πάντα σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Τὸ ξύλο τῶν συσκευασιῶν τὸ ἀγοράζουν οἱ ἐπιπλοποιΐες ἢ οἱ βιομηχανίες χαρτιοῦ, ὅταν βρεθοῦν ἀνεξάρτητα ἄτομα νὰ τὸ συγκεντρώσουν καὶ νὰ τὸ μεταπωλήσουν. Ἡ συγκέντρωση δὲν κοστίζει ἀκριβὰ γιατὶ οἱ συσκευασίες συνήθως ἐγκαταλείπονται ἐλεύθερες.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν συσκευασιῶν ἀνήκουν καὶ τὰ καρούλια τῆς ΔΕΗ, ποὺ ἀχρηστεύονται ὅταν γίνει ἡ ἐγκατάσταση τῶν καλωδίων ποὺ εἶναι τυλιγμένα σ' αὐτά. Μιὰ περιοδικὴ καὶ τυχαία ἀπόρριψη ξυλείας σὲ μεγάλη ποσότητα ἔχει προκύψει τελευταῖα μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῶν ξύλινων στύλων τοῦ ΟΤΕ καὶ τῆς ΔΕΗ ἀπὸ ἄλλους.

Στὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν ἀπορρίπτονται ἔπιπλα μὲ τὸν ταχὺ ρυθμὸ τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Πάντως ἐπειδὴ προβλέπεται πολὺ σύντομα ἔλλειψη ξυλείας στὴν ἀγορὰ ἐντείνεται ἡ προσπάθεια κατασκευῆς πολὺ καλῶν συντηρητικῶν ξύλου. Ἡ ξυλεία ἀπὸ τὶς σκαλωσιὲς ὑπάρχει σὲ μεγάλη ποσότητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι καλῆς ποιότητας καὶ τελευταῖα οἱ ξύλινες σκαλωσιὲς ἀντικαθίστανται ἀπὸ μεταλλικές.

Χαρτί: Ἐμφανίζεται μέσα στὰ ἀπορρίμματα σὲ μεγάλα ποσοστά, κυρίως ἐπειδὴ μὲ τὴ συνεχὴ βιομηχανοποίηση αὐξήθηκαν οἱ ἀνάγκες συσκευασίας. Ὅλα τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα σὲ κάποια φάση τῆς διοχέτευσής τους στὴν κατανάλωση συσκευάζονται γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν, καὶ τὸ χαρτὶ μὲ τὸ μικρό του βάρος πλεονεκτεῖ ἀπέναντι στὸ ξύλο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐμφάνιση μὲ μεγάλη συχνότητα χαρτοκιβωτίων ὁρισμένου μεγέθους. Μεγάλος ὄγκος ἀπορριπτομένου χαρτιοῦ ἔρχεται ἀπὸ τὰ διάφορα ἔντυπα καὶ τὸν ἡμερήσιο τύπο.

Γυαλί: Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ γυαλιοῦ ποὺ ἀπορρίπτεται προέρχεται ἀπὸ τὰ μπουκάλια. Τὸ πλαστικὸ ὅμως ἄρχισε νὰ ἀντικαθιστᾶ τὸ γυαλί.

Πλαστικά: Τὸ πλαστικὸ συμμετέχει ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ὄγκο τῶν ἀπορριπτομένων ὑλικῶν, μὲ ρυθμὸ παράλληλο πρὸς τὸν ρυθμὸ προόδου τῆς τεχνολογίας τῶν πλαστικῶν. Οἱ πηγὲς ἀπὸ ὅπου προέρχονται τὰ πλαστικὰ ἀπορρίμματα εἶναι δύσκολο νὰ προσδιοριστοῦν γιατὶ τὸ πλαστικὸ σήμερα συμμετέχει σὲ κάθε τεχνολογικὴ ἐφαρμογή: μεμβράνες συσκευασιῶν (σακοῦλες κάθε μεγέθους), διογκωμένη πολυστερίνη ἀπὸ συσκευασίες μηχα-

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν Ἕδρα Ἐσωτερικῶν Χώρων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Θ. Βαλεντῆς, ἐπιμελητὴς Π. Βοκοτόπουλος, 1973.

*Creation of a man-made environment with re-cycled objects**

architects F. Apostolakis and A. Loupassis

The new materials are entirely unknown to the architect; their use is determined in the labs by the designers of the various manufacturing firms, and our depersonalised environment is nothing but a reflection of the instructions manuals and promotional brochures on which it was based. In our consumer society, built-in obsolescence is a prerequisite that keeps the system going.

An immense volume of manufactured objects is thrown out everyday, usually in near-perfect condition.

In Greece many such objects (and materials) are collected and re-sold to the industries: metals, wood, paper, to a lesser extent glass. The authors propose an experimental "junkyard" equipped with standard tools (for sawing, welding etc.), where groups of architectural students would have the possiblity of working directly with discarded modern materials, creating new "environments" and comparing notes on successes and failures.

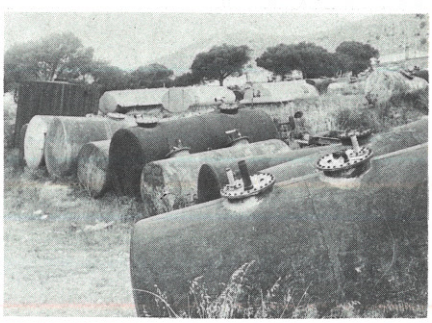

* Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Interior Design, National Technical University of Athens, Professor Th. Valentis, instructor P. Vokotopoulos, 1973.

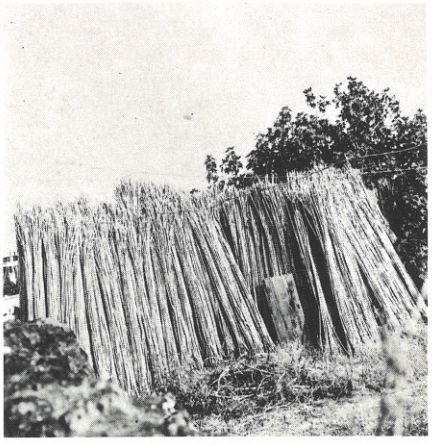

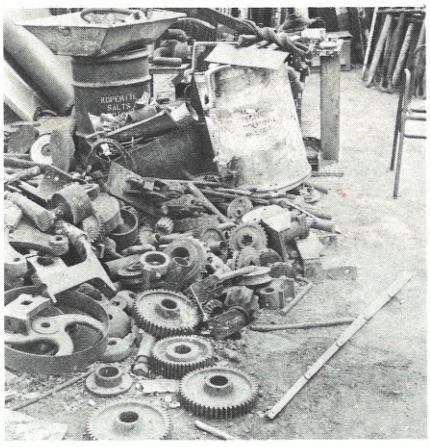

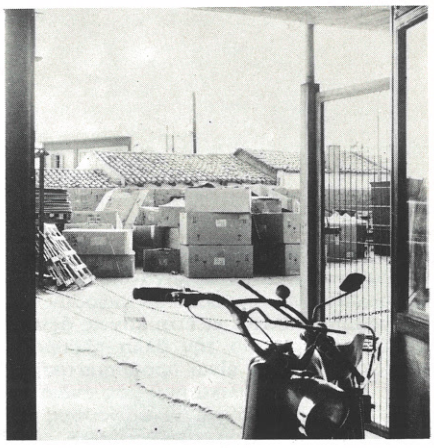

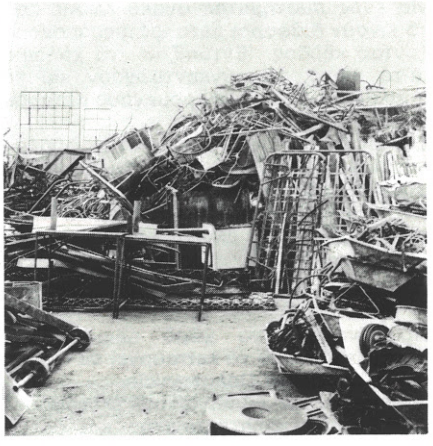

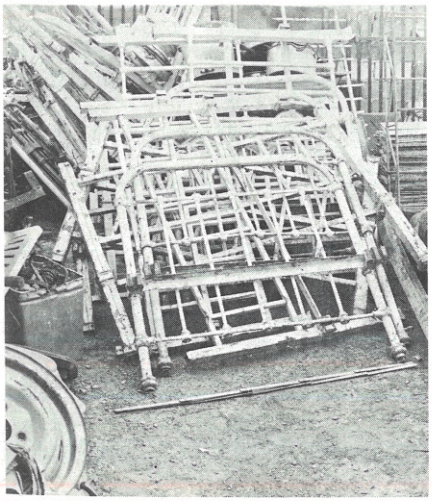

νημάτων, πλαστικὰ μπουκάλια σὲ τεράστιες ποσότητες κά. Οἱ βιομηχανίες δὲν ἐνδιαφέρονται νὰ ξανασυγκεντρώσουν τὰ ἀπορρίμματα αὐτά, κι ἔτσι κανεὶς δὲν τὰ περισυλλέγει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά ἡ καταστροφή τους εἶναι προβληματική.
Στὴν Ἑλλάδα τὰ ὑλικὰ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν συγκεντρώνονται σὲ διάφορους χώρους (νεκροταφεῖα αὐτοκινήτων, μάντρες ὑλικῶν, παλιατζίδικα), μὲ τὴ λειτουργία ἑνὸς συστήματος ἀνακύκλωσης ποὺ τὸ κινοῦν διάφοροι μεταπράτες, ἀποκομίζοντας κέρδος. Ἐντοπίζουν τὰ χρήσιμα αὐτὰ ὑλικά, τὰ συγκεντρώνουν καὶ τὰ πουλᾶν στοὺς ἐνδιαφερόμενους μεταποιητές.
Θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει ἕνας φορέας (μᾶλλον κρατικός, ἀπ' ὅπου καὶ νὰ πληροφορεῖται κάθε ἐνδιαφερόμενος), ποὺ νὰ κάνει τὸ ἴδιο, δεδομένου ὅτι στὴν Ἑλλάδα τὰ ἐργατικὰ εἶναι ἀκόμη φτηνά.

Ἡ πρόταση

Προτείνουμε ἕνα χῶρο πειραματικῶν κατασκευῶν ποὺ νὰ λειτουργεῖ σὲ συνεργασία καὶ μὲ τὸ Πολυτεχνεῖο.
Σὲ πρώτη φάση θὰ πηγαίνουν ἐκεῖ ὁμάδες σπουδαστῶν ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἄλλων τεχνικῶν κλάδων, μὲ τεχνίτες, γιὰ νὰ πειραματιστοῦν πάνω στὰ ὑλικά, ἔχοντας στὴ διάθεσή τους εὔχρηστο μηχανικὸ ἐξοπλισμὸ (μηχανήματα κοπῆς ξύλου, μετάλλων, συγκολλητικά, ἀνυψωτικὰ κά).
Ἡ ἐργασία ἐκεῖ θὰ ἔδινε ἀφορμὲς γιὰ σκέψεις πάνω σὲ προβλήματα ποὺ θίξαμε προηγουμένως. Καί, τὸ κυριότερο, ἡ ἐξάσκηση πάνω στὰ μεταποιημένα ὑλικὰ θὰ ἔδινε ἐμπειρίες ποὺ ποτὲ δὲν ὑπῆρχε ἡ εὐχέρεια νὰ ἀποκτηθοῦν: γιὰ τὸ πῶς φτιάχνεται ἕνας χῶρος, γιὰ τὴν οἰκοδομικὴ διαδικασία, γιὰ τὸν ρόλο τοῦ περιβάλλοντος στὴ σύνθεση κά. Παράλληλα οἱ διάφορες ὁμάδες θὰ ἀνταλλάσσουν ἡμερολόγια ποὺ θὰ κρατοῦν μὲ παρατηρήσεις, καταγραφές, συμπεράσματα ἀπὸ τοὺς πειραματισμούς, παραδείγματα κατασκευῶν, ἐπιτυχίες, ἀποτυχίες κά.
Σὲ ἐπόμενες φάσεις θὰ μποροῦσε νὰ παίρνει μέρος ὅποιος ἐνδιαφέρεται. Μὲ τὴν ἐξέλιξη ἴσως νὰ ἄλλαζε καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ χώρου, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀποτυχία. Ἀλλὰ χωρὶς προσπάθεια δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ἀνανέωση ποὺ πάντα ζητᾶμε.

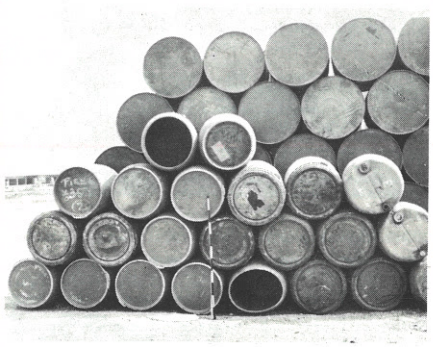

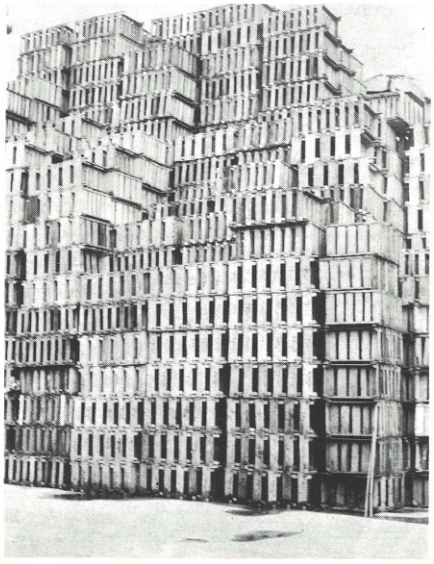

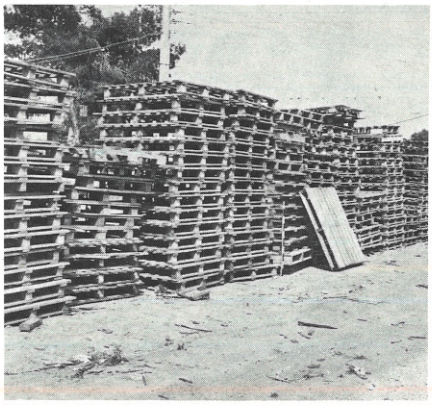

1, 2.
Πρόταση. Κατοικίες μονόροφες καὶ διόροφες.

1, 2.
Proposal. One- and two-storey dwellings.

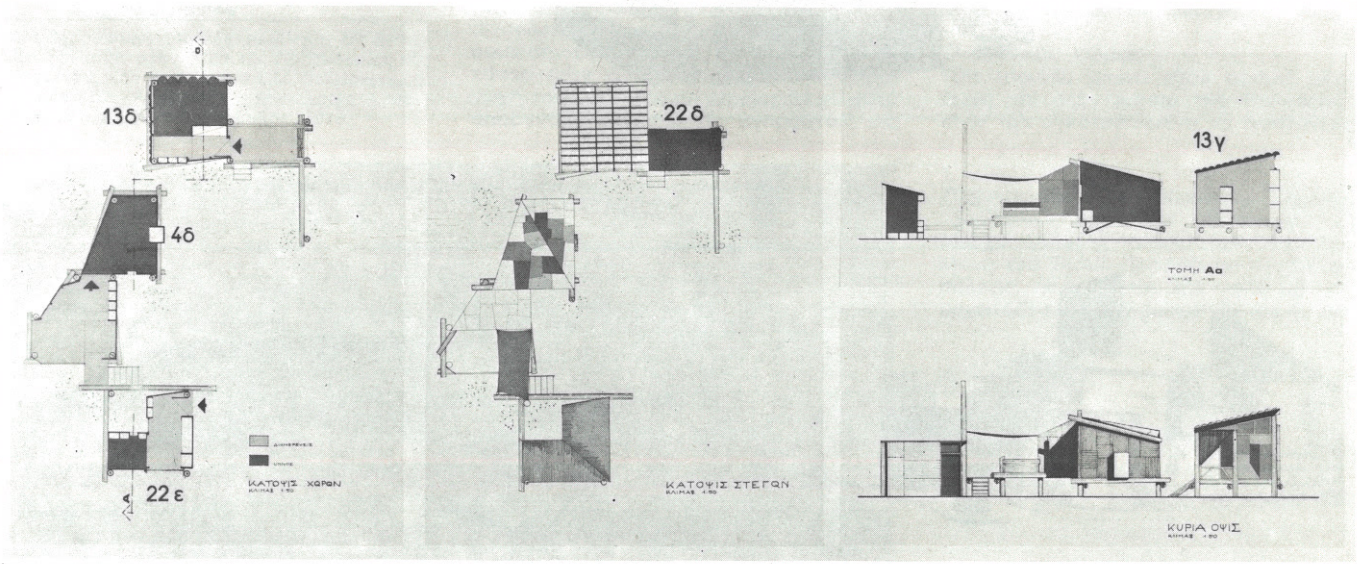

1

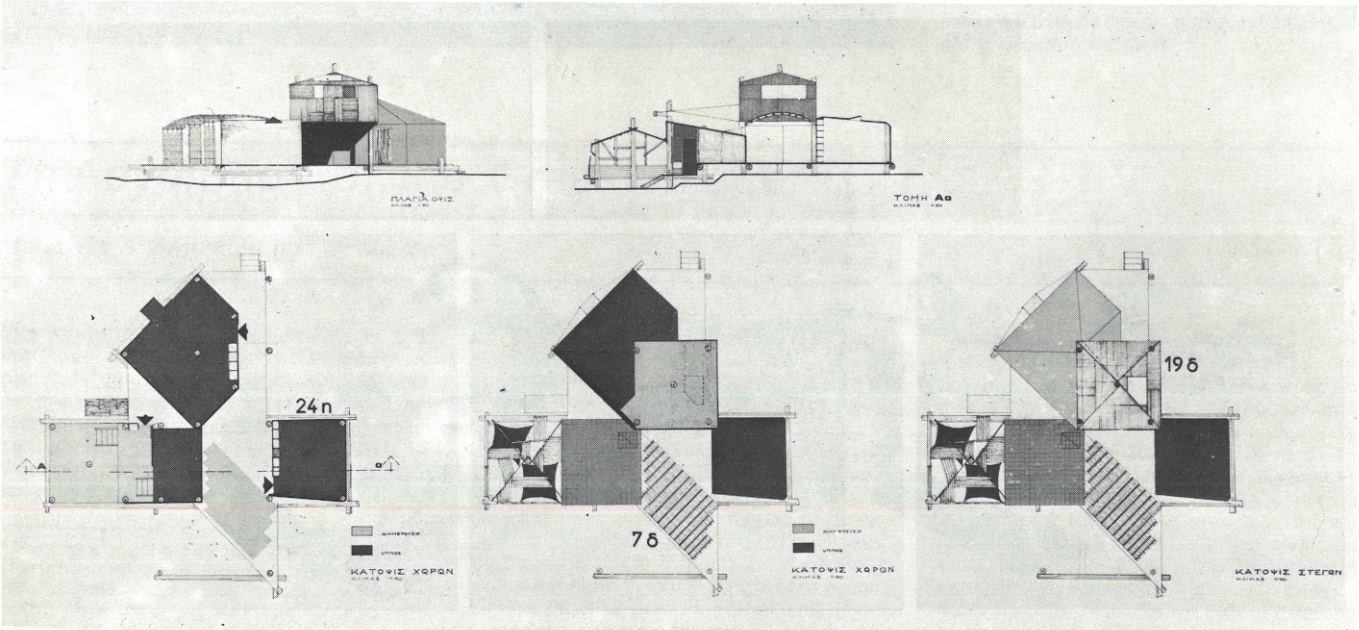

2

3, 4.
Πρόταση. Τμήματα τοῦ οἰκισμοῦ.

5.
Πρόταση. Γενικὴ ἄποψη τοῦ οἰκισμοῦ.

3, 4.
Proposal. Parts of the settlement.

5.
Proposal. General view of the settlement.

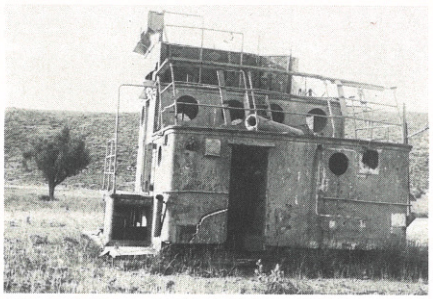

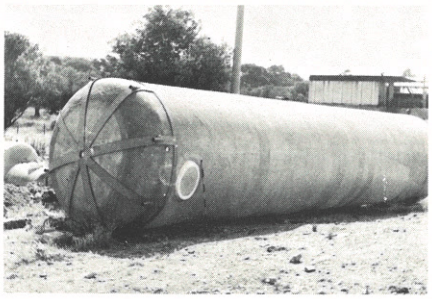

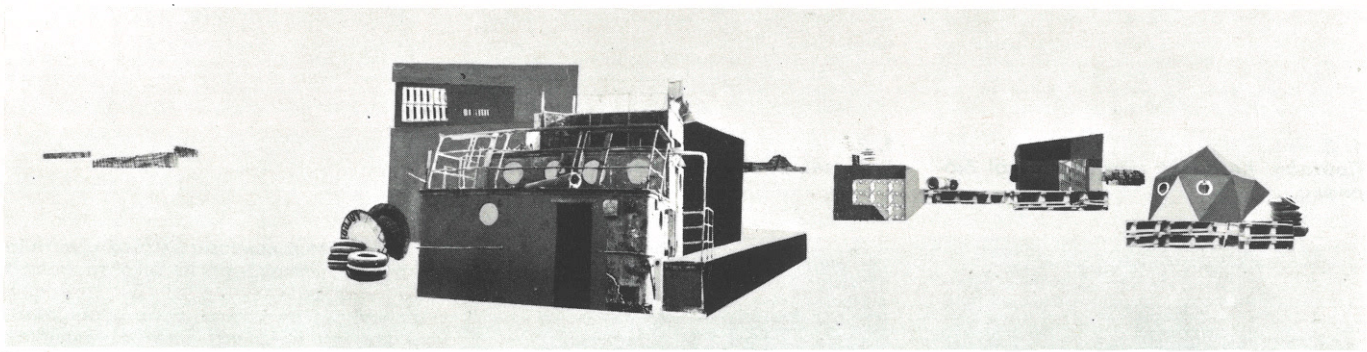

3

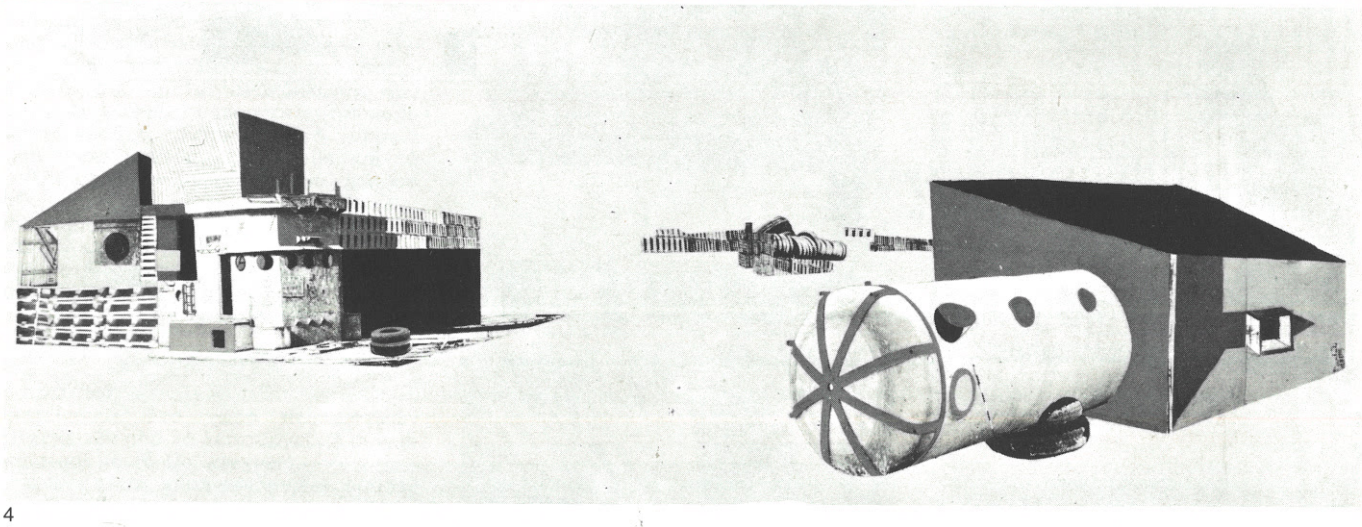

4

5

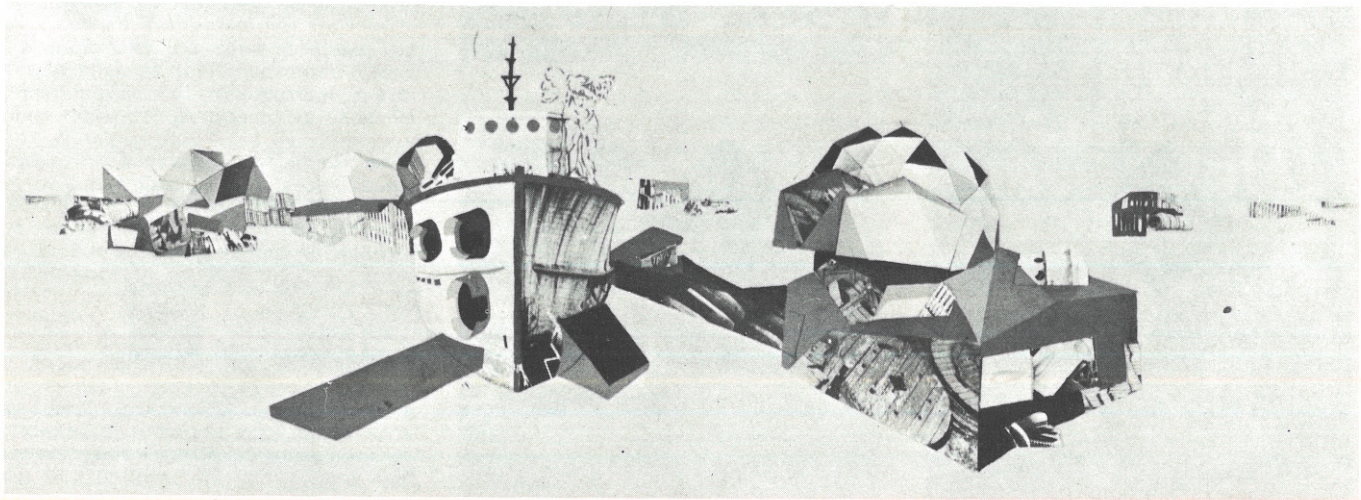

Τὸ ἑλληνικὸ χωριὸ καὶ οἱ διαδικασίες ποὺ τὸ γέννησαν*

ἀρχιτέκτονες Σ. Αὐγερινοῦ καὶ Δ. Μικρὸς

Ἀρχικὴ ἐπιδίωξη ἦταν νὰ ἐξηγήσουμε τὴν οἰκιστικὴ κατάσταση ὅπως τείνει νὰ διαμορφωθεῖ σήμερα στὸν τόπο μας. Ὁ βραδὺς ὅμως ρυθμὸς τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν διαδικασιῶν τοῦ βαλκανικοῦ χώρου, ποὺ ἐκφράστηκαν καὶ στὸ κτισμένο περιβάλλον, μᾶς ὑποχρέωσε νὰ ἀνατρέξουμε σὲ παρωχημένες ἱστορικὲς ἐποχές, ὥστε νὰ δοῦμε πῶς ἐμφανίστηκαν ὁρισμένες οἰκιστικὲς μονάδες στὴ γεωγραφική, οἰκονομικὴ καὶ φυλετικὴ ἑνότητα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ Βαλκάνια καὶ ποιές συνθῆκες καθόρισαν τὴν ἐξέλιξή τους, μέχρι τὴν ἀκμὴ καὶ σήμερα τὸν μαρασμό τους.

Ἡ προσπάθειά μας δὲν ἦταν μόνο περιγραφική, ἀλλὰ ἐπεκταθήκαμε καὶ στὴν ἀνάλυση τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπηρέασαν τοὺς οἰκισμούς. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρήσαμε ἀπαραίτητη τὴ μελέτη τοῦ γενικότερου παραγωγικοῦ καὶ κοινωνικοῦ πλαισίου. Γιὰ νὰ περιορίσουμε τὴ μελέτη μας διαλέξαμε τὸν ὀρεινὸ ὄγκο τῆς Πίνδου, ἐνταγμένο ὅμως στὰ γενικὰ πλαίσια τῶν Βαλκανίων.

Ἡ βυζαντινὴ κληρονομιὰ

Τὸν 13ο αἰώνα ὁλοκληρώνεται ἡ φεουδαρχία σὰν σύστημα παραγωγῆς καὶ τὴ διαδικασία αὐτὴ ἐνισχύει ἡ Φραγκοκρατία. Τὸν 14ο - 15ο αἰώνα ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐργαλείων εἶναι τέτοια ὥστε ἡ παραγωγικὴ μονάδα, δηλαδὴ τὸ *φεουδαρχικὸ χωριό*, ἐμφανίζει τὸν πρῶτο καταμερισμὸ τῆς παραγωγῆς σὲ γεωργία-κτηνοτροφία καὶ χειροτεχνία. Τὸ φεουδαρχικὸ χωριὸ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ παράγει ὄχι μόνο γιὰ αὐτοκατανάλωση, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀνταλλαγή. Ἔτσι ξεκίνησαν καὶ ἐξελίχθηκαν οἱ ἐμπορευματικὲς σχέσεις, ποὺ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν εἴσοδο τῶν φεουδαρχικῶν χωριῶν σὲ ἕνα εὐρύτερο κύκλωμα παραγωγῆς-ἀνταλλαγῆς-κατανάλωσης.

Ὅσα ἀπὸ αὐτὰ βοηθήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες κατέληξαν ἐμπορικὰ καὶ βιοτεχνικὰ κέντρα, δηλαδὴ πόλεις. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ φεουδάρχη οἱ πόλεις δὲν μποροῦσαν νὰ ὁλοκληρώσουν τὴν ἐξέλιξή τους, γιατὶ ἡ ἀγορὰ τοῦ τόπου τους, ὅπου ἀπευθυνόταν ἡ παραγωγή τους, ἦταν ἐξαθλιωμένη καὶ γι' αὐτὸ ἀποδυναμωμένη ἀπὸ τὴν ἀγοραστική της ἱκανότητα, ἐνῶ ἀντίστοιχα ἡ ἐξωτερικὴ ἀγορὰ εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Βενετούς, μὲ τὰ προνόμια ποὺ τοὺς ἔδωσε τὸ Βυζάντιο.

Οἱ συνθῆκες λοιπὸν αὐτὲς περιόρισαν τὴ δύναμη τῆς ἀνερχόμενης τάξης τῶν ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν καί, παρὰ τὰ πρῶτα σπέρματα ἐθνικῆς συνείδησης ποὺ ὀφείλονταν σ' αὐτήν, ἡ φεουδαρχία ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει, ἔστω κι ἂν ἡ Βαλκανικὴ δὲν ἦταν ἕνα ἰσχυρὸ φεουδαρχικὸ κράτος.

Ἔτσι ἔγινε δύσκολη ἡ μεταλλαγὴ τοῦ βυζαντινοῦ χωριοῦ ἀπὸ φέουδο σὲ πόλη, ὅπως συνέβη στὴ Δύση. Ἡ τάξη τῶν ἐμπόρων δὲν ἔγινε ποτὲ ἀρκετὰ ἰσχυρὴ ὥστε νὰ ἀνεξαρτοποιήσει τὶς πόλεις ἀπὸ τὸν φεουδάρχη καὶ νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐσωτερικὴ ἑνότητα τῆς χώρας. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Τοῦρκοι κατέκτησαν μὲ εὐκολία τὰ Βαλκάνια καὶ τροχοπέδησαν τὶς κινητήριες δυνάμεις ποὺ ἔσπρωχναν τὸν τόπο, μὲ παράλληλο πρὸς τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ρυθμό, πρὸς τὴν ἀστικὴ ἀλλαγή.

Ὁ ὀρεινὸς χῶρος

Τὸν 13ο-14ο αἰώνα στὸν ὀρεινὸ χῶρο, ὅπως καὶ στὸν κάμπο τῆς Βαλκανικῆς, εἶναι πιὰ ἐγκατεστημένα τὰ πατριαρχικὰ

* Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν ἕδρα τῆς Πολεοδομίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Α. Ἀραβαντινός, ἐπιμελητὲς Μ. Μαντουβάλου καὶ Α.Φ. Λαγόπουλος, 1973.

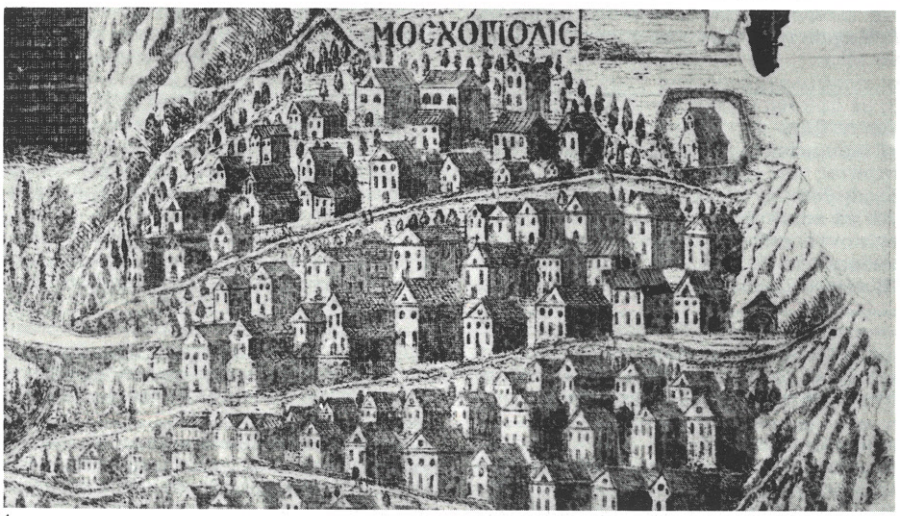

1

1.
Τοιχογραφία (Μαρτινιάνου Ἰωακείμ: "Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως"), πιθανὸν ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Μοσχοπόλεως, ποὺ δείχνει τὴν πόλη μὲ τοὺς μαχαλάδες της τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς της.

1.
Fresco, possibly from the Monastery of Timios Prodromos, Moschopolis, depicting the town with its many "mahalas" during its more prosperous days.

The evolution of the Greek village*

architects S. Afgerinou and D. Mikros

The study covers the settlements in the mountain range of Pindos - the southern part of the Balkan penninsula - and examines the special social and production system that determined the form of these settlements.

During the 14th century the development of tools led to the first division of labour (agriculture-crafts) in the feudal settlements of the area. But local markets were poor, exterior markets were dominated by the Venitians, and the middle class of merchants and craftsmen could not find room to expand and flourish. So while in the West the feudal villages were slowly evolving into independent city-states, the Balkans preserved their feudal organisation and became an easy prey to the Turks.

By the 14th century the "stani" system is well established: many patriarchal nomad familes (50-100) living together and paying protection taxes to their head, the "tselighas". The Turkish invasion forces the stani to establish more permanent, better protected settlements. These settlements are organised into neighbourhoods ("mahalas"), each occupied by a clan, at its centre the house of the clan head or the church of their protector saint. Eventually the decline of Venice in the 1600's opened the road for local stock breeders to trade with Central Europe. Certain villages became large, flourishing commercial centres: Moschopoli, Siatista, Yannena, Kastoria. The mahalas system is retained, but the central piazza, usually in front of the

* Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Town Planning, National Technical University of Athens, Professor A. Aravantinos, instructors M. Mandouvalou and A.F. Lagopoulos, 1973.

γένη τῶν νομαδικῶν φυλῶν (Ἀλβανοί, Βλάχοι κἄ), ποὺ βρίσκονται κιόλας στὸ στάδιο τῆς ἀποσύνθεσής τους, καὶ μονιμοποιοῦν τὶς ἐγκαταστάσεις τους.

Χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς τους κατάστασης εἶναι ὁ καταμερισμὸς τῆς κτηνοτροφίας καὶ χειροτεχνίας, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀνταλλαγῆς μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κάμπου, δουλοπάροικους καὶ φεουδάρχες, ποὺ τὴν βοήθησε ἡ νομαδική τους ζωὴ (καλοκαίρι-βουνά, χειμώνας-πεδινά).

Σιγά-σιγὰ ὅμως ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς παραγωγῆς ἔσπασαν τοὺς δεσμοὺς τῶν γενῶν, ἀπὸ ὅπου βγῆκαν πολλὲς πατριαρχικὲς οἰκογένειες. Τότε ἐμφανίζεται μιὰ ἀρχέγονη μορφὴ οἰκισμοῦ: ἡ στάνη. Ἡ στάνη περιλάμβανε 50-100 πατριαρχικὲς οἰκογένειες χωρὶς δεσμοὺς αἵματος μεταξύ τους, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ ἕναν ἀρχηγό, τὸν τσέλιγκα. Ἐδῶ ὑποφαίνονται στὰ πρῶτα τους στάδια οἱ φεουδαρχικὲς σχέσεις στὶς νομαδικὲς φυλές, ποὺ ἐκφράζονται μὲ τὴν ἐξάρτηση τῆς παραγωγῆς τῆς στάνης ἀπὸ τὸν τσέλιγκα καὶ μὲ τὸν φόρο προστασίας ποὺ αὐτὸς τῆς ζητᾶ.

Ἡ Τουρκοκρατία

Τὸν 14ο αἰώνα οἱ Τοῦρκοι, μετὰ ἀπὸ σφαγές, λεηλασίες καὶ ἐξισλαμισμούς, ἐπιβάλλουν στὸν ὀρεινὸ χῶρο μιὰ κάποια ἀσήμαντη φορολογικὴ ἐξάρτηση. Αὐτὸ ἐπέτρεψε στοὺς ὀρεινοὺς πληθυσμοὺς νὰ συνεχίσουν τὴν ἀνοδικὴ πορεία τους.

"Ως τώρα οἱ στάνες εἶχαν πρόσκαιρο χαρακτήρα, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν κατασκευασμένες ἀπὸ κλαριά, καλάμια καὶ λάσπη. Οἱ νομάδες τὶς κατέστρεφαν ὅταν ἔφευγαν ἀπὸ τὸν κάμπο γιὰ τὰ βουνὰ καὶ ἀντίστροφα. Αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ αἰτία ποὺ δὲν ἔχουμε σαφὴ εἰκόνα τῶν ἀρχέγονων αὐτῶν οἰκιστικῶν μορφῶν.

Ἡ ἐμφάνιση ὅμως τῶν Τούρκων ἀλλάζει τὴν κατάσταση. Ὁ κίνδυνος πιέζει τοὺς οἰκισμοὺς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀσφάλειας τοὺς συσπειρώνει καὶ τοὺς προωθεῖ σὲ νέες, ἀσφαλέστερες τοποθεσίες. Οἱ μετακινήσεις βέβαια γίνονταν ὁμαδικά, σχεδὸν πάντα κατὰ πατριές, καὶ ἐξαιτίας τῶν κατακτητῶν καὶ κατὰ χωριά.

Γιὰ τὴ νέα τους ἐγκατάσταση οἱ νομάδες διάλεγαν τὸν καινούριο τους τόπο ὥστε νὰ εἶναι:

α) προφυλαγμένος ἀπὸ τοὺς ἀνέμους,
β) μὲ ἄφθονα νερὰ καὶ ὑγιεινὸ περιβάλλον γιὰ τὰ ζῶα,
γ) κρυμμένος ἀπὸ τὶς πολυσύχναστες στράτες τῶν ληστῶν καὶ τῶν Τούρκων,
δ) μὲ βοσκὲς γιὰ τὰ ζῶα τους καὶ ξυλεία γιὰ τὰ καταλύματά τους,
ε) κοντὰ στὰ ἐμπορικὰ κέντρα γιὰ νὰ μποροῦν νὰ διαθέτουν τὰ προϊόντα τους.

Οἱ νέοι οἰκισμοὶ συγκροτοῦνται κατὰ μαχαλάδες (συνοικίες), ποὺ χωρίζονται ἀπὸ κάποια ἀπόσταση ἢ ἀπὸ ρεματιὲς ἢ ποτάμια. Σὲ κάθε μαχαλὰ κατοικοῦσε μιὰ πατριαρχικὴ φάρα. Κέντρο τῆς συνοικίας ἦταν ἡ κατοικία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φάρας ἢ ἡ ἐκκλησία, ἀφιερωμένη στὸν ἐφέστιο ἅγιο τῆς οἰκογένειας.

"Αν μιὰ ἐκκλησία ἀνῆκε σὲ πολλοὺς μαχαλάδες, γιόρταζε τόσες φορὲς τὸν χρόνο ὅσοι ἦταν οἱ ἐφέστιοι ἅγιοι τῶν συνοικιῶν. Τὰ χωριὰ ἀναφέρονται κατὰ κανόνα τὴ στιγμὴ τῆς ἵδρυσής τους μὲ 5-16 οἰκογένειες, πράγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἄποψη τῆς συγκρότησής τους κατὰ μαχαλάδες καὶ φάρες. "Ετσι διαμορφωμένοι ἦταν οἱ οἰκισμοὶ τῶν βουνῶν (τὰ χωριὰ τοῦ Σμόλικα: Σαμαρίνα, Περιβόλι, Ἀβδέλλα, Σμίξη, τὰ χωριὰ τοῦ Βοΐου: Ζουπάνια, καὶ τοῦ Ἀσκίου: Μπλάτσι) καθὼς καὶ οἱ οἰκισμοὶ τῶν ὑψηλῶν ὀροπεδίων: Μοσχόπολη, Σίπισχα, Κορυτσά, Σιάτιστα, Κοζάνη, Ζαγοροχώρια κἄ.

Ἀργότερα χτίστηκαν γέφυρες, ποὺ ἔνωναν τοὺς *πάνω* καὶ *κάτω μαχαλάδες* τῶν χωριῶν, *τὰ ἀνήλια* μὲ *τὰ προσήλια*. Αὐτὸ ἔγινε ὅταν πιὰ οἱ ἀνταλλαγὲς εἶχαν προχωρήσει τόσο ὥστε νὰ σπάσουν τὶς στενὲς οἰκονομικὲς σχέσεις τοῦ γένους καὶ τὸ κέντρο τῶν οἰκισμῶν νὰ μετατοπιστεῖ στὸ μεσοχώρι τους, ὅπου βρίσκεται ἡ πλατεία, ἡ βρύση καὶ ἡ κεντρικὴ ἐκκλησία τοῦ οἰκισμοῦ. Οἱ ἀνταλλαγὲς τῶν ἐμπόρων γίνονταν στὸ μεσοχώρι, ποὺ ἐξελίσσεται σιγά-σιγὰ σὲ τόπο κοινωνικῶν συναναστροφῶν.

Ἐνῶ ὅμως ὁ δυσπρόσιτος καὶ φτωχὸς ὀρεινὸς χῶρος δὲν ὑπέφερε πολλά, οἱ ἐμπορευματοχρηματικὲς σχέσεις τοῦ κάμπου καὶ τῶν παραλίων δέχτηκαν ἰσχυρὸ χτύπημα ἀπὸ τὸν τούρκικο τιμαριωτισμό, τὸ τούρκικο σύστημα φεουδαρχίας, ποὺ μὲ τὶς στρατιωτικο-φεουδαρχικὲς καὶ θεοκρατικὲς σχέσεις καὶ τὸν συγκεντρωτισμό του ἔφθειρε κάθε ἰσχυρὸ περιφερειακὸ ἐμποροβιοτεχνικὸ κέντρο. Ὡστόσο ἡ ἐμποροβιοτεχνικὴ τάξη συνεχίζει τὸν ἀγώνα της στὰ ὀρεινά, μιὰ καὶ ἡ κτηνοτροφία βοήθησε νὰ ἐξελιχθοῦν σὲ ἐμπόρους οἱ κυρατζῆδες (ἀγωγιάτες κτηνοτρόφοι)

main church, assumes progressively more importance as the focal point of most social and commercial functions.

After the 17th century, the decline of the Turkish Empire deprives these highland centres of their local markets, forcing them to seek outlets abroad. Soon, however, the industrial revolution floods the European markets with English goods, sentencing the nascent middle class of the Balkan highlands to slow strangulation. The flourishing towns decline, and when, after the War of Independence (1821), the new Greek State resumes its commercial and manufacrturing activities, the old local enterprises are not revived. Foreign capital, combined with Greek maritime and colonial capital, becomes the dominant force, which is even now determining the economy of the country.

2

2.
Ἡ Σιάτιστα καὶ ἡ περιοχή της. Ἡ πόλη εἶχε δύο συνοικίες. Ὁ οἰκισμὸς δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ διάλυση βλάχικων κοινοτήτων γύρω ἀπὸ τὴν κορυφὴ Βέλια.

3.
Τὸ Μπλάτσι ἢ Πλάτζη (σήμερα Βλάστη στὴν περιοχὴ τοῦ Σινιάτσικου ὄρους) μὲ τοὺς δύο μαχαλάδες του.

2.
Siatista and the neighbouring area. The town had two "mahalas" and was formed from the dissolution of local nomad settlements.

3.
The town of Blatsi with its two "mahalas".

πού, μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς Βενετίας, τὸ 1600 περίπου, διακινοῦν τὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἐνισχυθοῦν οἱ τοπικὲς ἀγορὲς καὶ νὰ δημιουργηθοῦν μεγάλα ἐμποροβιοτεχνικὰ κέντρα: Μοσχόπολη, Σιάτιστα, Γιάννενα, Καστοριὰ κἄ.

Ἡ βιοτεχνία τῶν κέντρων αὐτῶν ἦταν πολὺ ἐξελιγμένη καὶ τὸ ἐμπόριό τους ἐκτεταμένο, πράγμα ποὺ καθρεφτίζεται καὶ στὴν οἰκιστική τους κατάσταση. Ἡ συγκρότησή τους κατὰ μαχαλάδες παραμένει, ἀλλὰ διογκώνονται οἱ κεντρικὲς λειτουργίες, καὶ ὁ χῶρος ποὺ καταλαμβάνουν, συνήθως ἡ πλατεία μπροστὰ στὴν κεντρικὴ ἐκκλησία, γίνεται τὸ ἐπίκεντρο τῶν οἰκισμῶν. Τὰ ἀρχοντικὰ ποὺ σώζονται μέχρι σήμερα καὶ τὰ πνευματικά τους σχολεῖα ἀποδεικνύουν τὴν ἀκμή τους.

Μετὰ τὸ 1600, ὅμως, ἡ Τουρκία παύει νὰ ἐπεκτείνεται καὶ ὁ τούρκικος τιμαριωτισμὸς γίνεται βαρύτερος, ἐξαθλιώνοντας ἀκόμη περισσότερο τοὺς πληθυσμοὺς τοῦ κάμπου καὶ περιορίζοντας τὴν ἀγοραστική τους ἱκανότητα.

Ἔτσι τὰ ἐμποροβιοτεχνικὰ κέντρα τοῦ ὀρεινοῦ χώρου στεροῦνται τὴν ἐσωτερική τους ἀγορὰ καὶ ἀναγκαστικὰ στρέφονται πρὸς τὸ ἐξωτερικό. Αὐτὸ σήμανε καὶ τὸ τέλος τους. Πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὸ 1814, τὰ προϊόντα τῆς Ἀγγλίας κατακλύζουν τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀγορὲς σὰν ἀποτέλεσμα τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, καὶ παραμερίζουν τὰ προϊόντα τοῦ ὀρεινοῦ χώρου. Τὴ δυστυχία αὐτὴ συμπληρώνουν οἱ ληστρικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Τουρκαλβανῶν ληστῶν, ποὺ καταστρέφουν τὰ ἐμποροβιοτεχνικὰ κέντρα. Οἱ συγκυρίες αὐτὲς ὁδήγησαν στὸ ἀποδυνάμωμα τῆς ἐθνικῆς ἀστικῆς τάξης, ποὺ εὐνουχισμένη δὲν κατόρθωσε νὰ συσπειρώσει καὶ νὰ ὀργανώσει τὰ καταπιεζόμενα λαϊκὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ 1821 τὸ πρόγραμμα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας γιὰ μιὰ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση. Οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ οἱ μεγαλοαστοὶ στάθηκαν ἐμπόδιο.

Αὐτὲς οἱ συνθῆκες ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ἀργὸ μαρασμὸ τῶν ἐμποροβιοτεχνικῶν κέντρων, ποὺ μέχρι τότε ἀσκοῦσαν μιὰ *λειτουργία ἑνοποιητικὴ τοῦ ἐθνικοῦ χώρου.* Ἀντίθετα, ὁ μεταπρατικὸς κόσμος τὸν ὑπέταξε στὴ διεθνὴ οἰκονομία, στὶς πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς δυνάμεις ποὺ ἡγεμονεύουν ἐκεῖ, ἐπιταχύνοντας ἔτσι τὴν ἀποσύνθεσή του.

Μετὰ τὸ 1821

Ἡ ἀπελευθέρωση βρίσκει τὴ σχεδὸν ἀνύπαρκτη πιὰ οἰκονομία τοῦ τόπου ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία.

Οἱ πρῶτες βιομηχανίες στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἱδρύονται ἀπὸ τὸ 1840 περίπου, ὄχι σὰν ἐξέλιξη τῶν παλαιῶν βιοτεχνιῶν, ποὺ ὅπως εἴδαμε φθίνουν ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς καὶ τοπικὲς συγκυρίες, ἀλλὰ σὰν καινούριος κλάδος, σὰν συνέχεια τῆς δραστηριότητας τοῦ ἐμπορικοῦ παροικιακοῦ ἢ ναυτιλιακοῦ κεφαλαίου καί, λίγο μετά, τῶν ξένων κεφαλαίων.

Ἔκτοτε σταμάτησε κάθε προσπάθεια γιὰ μιὰ ἀνεξάρτητη ἐξέλιξη τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, καὶ στὴν ἐποχή μας οἱ διαδικασίες τῆς ἐξάρτησής του ἔγιναν πολύπλοκες, ὁλοκληρώθηκαν καὶ ἐπιταχύνθηκαν.

Σήμερα ὁ ἄλλοτε ἐθνωτικὸς ἐμποροβιοτεχνικὸς χῶρος δὲν δίνει παρὰ μιὰ εἰκόνα ἐρήμωσης καὶ παρακμῆς, ἀφοῦ οἱ κινητήριες δυνάμεις του ἔπαψαν νὰ εἶναι κυρίαρχες.

Βασικὴ βιβλιογραφία

1. Ἀραβαντινός, Π. *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τ. Α, Β. Ἀθήνα, 1856. Ἐπανέκδοση 1969.

2. Βακαλόπουλος, Α. *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833.* Θεσσαλονίκη, 1969.

3. Βασδραβέλλης, Ι. *Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν.* Θεσσαλονίκη: Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1970.

4. —. *Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Β΄ Ἀρχεῖον Βεροίας - Ναούσης (1598-1886).* Θεσσαλονίκη: Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1954.

5. Δημητριέων Φιλιππίδη, Δ. - Κωνσταντᾶ, Γ. *Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος.* Ἐπιμέλεια Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Ἀθήνα: Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, 1970.

6. Λαμπρίδης, Ι. *Ἠπειρωτικὰ ἀγαθοεργήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα. Ζαγοριακά. Διάφοροι λόγιοι.* 1870-1888. Ἐπανέκδοση, Ἰωάννινα 1971.

7. Μάξιμος, Σ. *Ἡ αὐγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ. Τουρκοκρατία 1685-1789.* Ἀθήνα, 1973.

8. Μαρτινιάνος, Ι. *Ἡ Μοσχόπολη 1330-1930.* Θεσσαλονίκη: Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1957.

9. —. *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως. Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ κώδικα.* Ἀθήνα, 1939.

10. Φανίτσιος, Β. *Ἡ Ζαγορίσια ἱστορία.* Ἀθήνα 1953-55.

3

Ἀναστήλωση καὶ νέα χρήση τοῦ κεντρικοῦ πύργου στὸ Πυργὶ τῆς Χίου*

ἀρχιτέκτων Μαρία Ξύδα

Τὸ Πυργὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ χωριὰ τῆς Χίου. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ στενοὺς δρόμους ποὺ καταλήγουν σὲ ἀδιέξοδα, σπίτια ποὺ στρέφουν τὰ νῶτα πρὸς τὰ ἔξω καὶ σχηματίζουν τὸ ἐξωτερικὸ τεῖχος, καὶ τὸ πλέγμα τῶν διαβάσεων ποὺ βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὸ πλέγμα τῶν δρόμων στὸ ἔδαφος καὶ ποὺ καταλήγουν στὸν κεντρικὸ πύργο. Ὁ ἴδιος ὁ πύργος, βαρὺ ὀρθογωνικὸ κτίριο μὲ ἀμυντικὸ χαρακτήρα, περιβάλλεται ἀπὸ περιτοίχισμα μὲ τέσσερεις μικροὺς πυργίσκους (πυργόπουλα), ἕνα σὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς γωνιές του. Τὸ χωριὸ κτίστηκε στὴ διάρκεια τῆς Γενουατικῆς ἐπικράτειας στὴ Χίο (1246-1566) ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὰ ἔξω, ἀπὸ τὸν κεντρικὸ πύργο δηλαδὴ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ σπίτια, καὶ χρονολογικὰ τοποθετεῖται πρὶν τὸ 1300. Ὁ πύργος δὲν εἶχε εἴσοδο στὸ ἰσόγειο καὶ ἡ προσπέλασή του γινόταν ἀπευθείας στὸν ὄροφο μὲ ἐλαφρὰ κινητὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνέδεαν προσωρινὰ τὸ περιτοίχισμα μὲ τὸν πύργο καὶ μποροῦσαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν καὶ νὰ τὸν ἀπομονώσουν.

Ἀρχικὰ ὁ πύργος ἦταν διοικητικὸ καὶ ἀμυντικὸ κέντρο. Ὅταν ἡ περίοδος τῶν κινδύνων ἔπαψε, καὶ ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὁ πύργος ἐγκαταλείπεται καὶ καταστρέφεται σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ τὸν καιρό. Ὁ σεισμὸς τοῦ 1881 καταστρέφει ὅλη σχεδὸν τὴν ἀνατολική του ὄψη καὶ προκαλεῖ ρῆγμα στὴ δυτική. Ἀπὸ τὸ 1892 μέχρι τὸ 1972 ὀκτὼ σπίτια κτίστηκαν μέσα στὸν πύργο καὶ κατέλαβαν ὅλη του τὴν ἔκταση (εἰκ. 1,2). Τὸ 1937 τρία μέτρα ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμῆμα κάθε ὄψεως γκρεμίζονται γιὰ νὰ κτιστεῖ μὲ τὴν πέτρα αὐτὴ ὁ περίβολος τῆς αὐλῆς τοῦ σχολείου τοῦ χωριοῦ.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως τοῦ πύργου, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς διαστάσεις, τὰ περιμετρικὰ παράθυρα, τὰ πάχη τῶν τοίχων, τὶς δοκοθῆκες τῶν πατωμάτων κά, διαπιστώθηκαν ἴχνη τόξων στὸ ἰσόγειο (εἰκ. 4) καὶ τοὺς ὀρόφους καθὼς καὶ ἴχνη τῶν γενέσεων τῶν σταυροθολίων ποὺ σκέπαζαν τὸν β΄ ὄροφο (εἰκ. 5). Διαπι-

*Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν Ἕδρα Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καθηγητὴς Χ. Μπούρας, 1973.

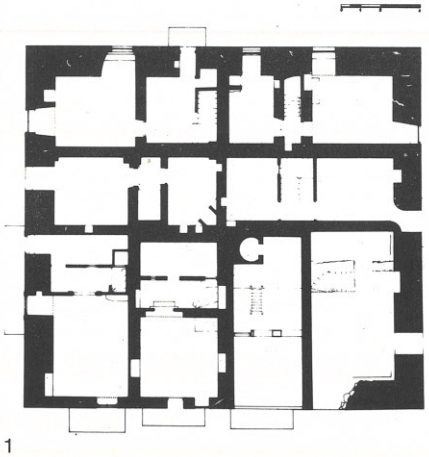

1

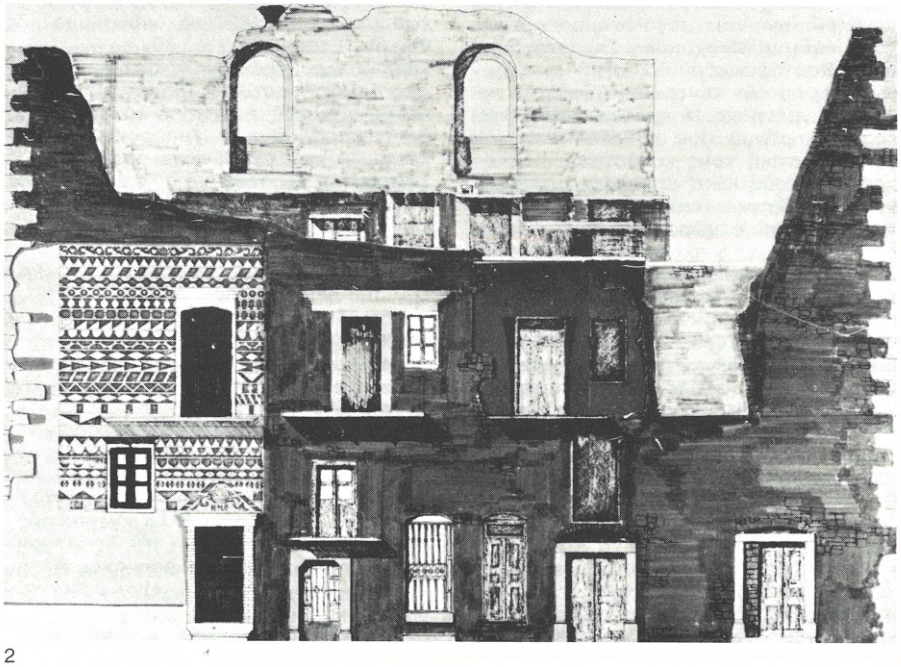

2

Restoration of the central tower at Pyrgi, Chios*

architect Maria Xyda

Pyrgi is one of several medieval villages on the island of Chios. Its layout is dominated by the centrally located medieval tower, a heavy rectangular defensive structure serving as a last refuge in case of enemy assault. Both village and tower date from the period of Genoese occupation (1246-1566), and were probably built before 1300. The thesis examines the possibilities for restoration and new utilisation of the tower. The structure has been substantially damaged by earthquakes, while its ground floor was occupied by small cottages during the period 1892-1972. The reconstruction of its original form is based on old photographs, comparisons with similar structures in Italy and on the island, and an exhaustive study of existing remains.
The tower, once restored, may be used to house a small museum of local handicrafts and a library.

*Summary of a diploma thesis submitted to the School of Architecture, Department of the History of Architecture, University of Thessaloniki, Professor Ch. Bouras, 1973.

1.
Existing remains. Plan of upper floor. The interior of the tower is occupied by eight cottages (1892-1972).

2.
Existing remains. East elevation.

3.
Existing remains. Section BB.

4,5.
Existing remains. One can easily identify the original upper floor wall over the cottage rooftops.

6.
Existing remains. View from the south.

7.
Proposal. Section AA, showing restoration area.

8.
Proposal. East elevation showing restoration area, more recent openings walled up and an example of local wall decoration.

στώθηκε ἐπίσης ἡ ὕπαρξη ὑδρορροῶν στὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ β΄ ὀρόφου. Συγκρίσεις μὲ ἕνα ἀντίστοιχο μνημεῖο, τὸν πύργο στὰ Δότια (νοτιοανατολικὰ τοῦ Πυργιοῦ), ἔδωσαν τὸν τρόπο δομῆς καὶ τὴ μορφὴ τῶν σταυροθολίων, ἐνῶ βιβλιογραφικοὶ συσχετισμοὶ μὲ ὅμοια κτίσματα στὴν Ἰταλία ἔδωσαν τὴν ἀκριβὴ μορφὴ τῶν ἐπάλξεων καὶ τὴ λύση τῆς γενικῆς διατάξεως μὲ ἐσωτερικὴ αὐλὴ στὸν ἀνώτατο ὄροφο. Οἱ παλιὲς φωτογραφίες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Παπαχατζηδάκη, τέλος, ἔδωσαν στοιχεῖα γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ ἀρχικοῦ ὕψους τοῦ κτιρίου, τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ μορφὴ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

Ἔτσι προέκυψε ἡ γραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ μνημείου μὲ ἐπάλξεις στὸ δῶμα, ἁπλὲς ἐπιφάνειες καὶ μεγάλα τοξωτὰ παράθυρα στοὺς ὀρόφους. Ἐγκάρσια τόξα, τρία σὲ κάθε σειρά, ποὺ στηρίζονταν σὲ πεσσοὺς (ἢ κίονες), ὑποστήριζαν τὰ ξύλινα πατώματα στοὺς δύο ὀρόφους, ἐνῶ ψηλότερα σχηματίζονταν σταυροθόλια. Οἱ ὑδρορρόες πιστοποιοῦν ὅτι ἕνα μέρος τοῦ β΄ ὀρόφου ἔμενε ἀστέγαστο στὸ μέσο τῆς κατόψεως καὶ σὲ ἔκταση ὅση θὰ καταλάμβαναν δύο σταυροθόλια. Τὸ μνημεῖο σώθηκε σὲ ποσοστὸ 65-68%.

Οἱ λόγοι ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν ἐπέμβαση εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ διατηρηθεῖ τὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ πολύτιμα κειμήλια τοῦ Πυργιοῦ. Εἰδικότερα, ὁ σεβασμὸς τῆς ἀρχικῆς μορφῆς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου, ἡ νέα του χρήση καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸν σημερινὸ οἰκισμὸ δικαιολογοῦν δραστικὲς ἀνακατασκευὲς τμημάτων ποὺ λείπουν. Γι' αὐτό: α) ξανακτίζεται ὁ πύργος ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ βρέθηκε μέχρι τὶς ἐπάλξεις (εἰκ. 7), β) ξανακτίζεται ὁ σκελετός του ἐσωτερικὰ ἀπὸ ἐμφανὲς σκυρόδεμα (τόξα, κολόνες, δάπεδα), (εἰκ. 8), γ) κλείνονται τὰ μεταγενέστερα ἀνοίγματα τῶν νεώτερων σπιτιῶν μὲ τοιχοποιΐα (εἰκ. 7), ἐνῶ οἱ δοκοθῆκες καθαρίζονται καὶ ἀφήνονται ἐλεύθερες.

Ταυτόχρονα, ἡ νέα χρήση τοῦ μνημείου καὶ ἡ ἀνάγκη ὁμαλῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴ σημερινὴ κλίμακα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ χωριοῦ στὴ μεγάλη ἀρχικὴ κλίμακα τοῦ μνημείου, ὁδήγησαν στὴν πρόταση διατηρήσεως στοιχείων ἀπὸ τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ μνημείου, δηλαδή: α) ἕνα ὁλόκληρο σπίτι λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς (εἰκ. 8), β) μιὰ πόρτα λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ θὰ χρησιμεύει καὶ σὰν εἴσοδος στὸ ἰσόγειο (εἰκ. 7), γ) μιὰ σκάλα λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ποὺ ὁδηγεῖ στὸν ὄροφο. Τέλος, στὶς τοιχοποιΐες ἐπισημαίνεται ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τὸ ὅριο μεταξὺ τῶν νέων κατασκευῶν καὶ τῶν σωζόμενων αὐθεντικῶν (εἰκ. 7,8).

Τὸ ἰσόγειο προτείνεται νὰ χρησιμεύσει γιὰ μουσεῖο τῆς ἐνδιαφέρουσας ὑφαντικῆς τοῦ χωριοῦ καὶ ὁ ὄροφος γιὰ βιβλιοθήκη.

3

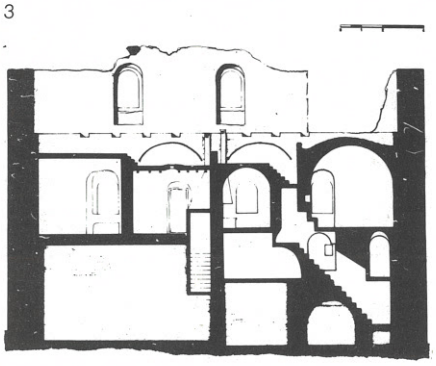

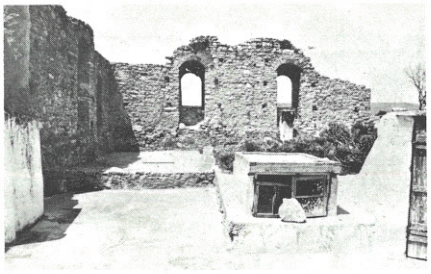

1.
Ὑπάρχουσα κατάσταση. Κάτοψη ὀρόφου. Ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ πύργου ἔχει διαιρεθεῖ σὲ ὀκτὼ σπίτια (1892-1972).

2.
Ὑπάρχουσα κατάσταση. Ἀνατολικὴ ὄψη.

3.
Ὑπάρχουσα κατάσταση. Τομὴ ΒΒ.

4,5.
Ὑπάρχουσα κατάσταση. Πάνω ἀπὸ τὰ δώματα τῶν νεώτερων σπιτιῶν φαίνονται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τὰ λείψανα τοῦ τοίχου τοῦ β΄ ὀρόφου.

4

6.
Ὁ πύργος σήμερα. Νότια ὄψη.

5

6

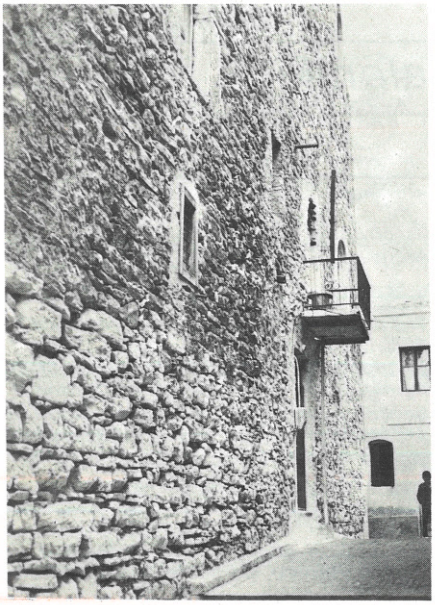

7.
Πρόταση. Τομὴ ΑΑ. Διακρίνεται τὸ ὅριο πάνω ἀπὸ τὸ ὁποῖο προτείνεται ἀναστήλωση. Κάτω διατηροῦνται τμήματα τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως.

7

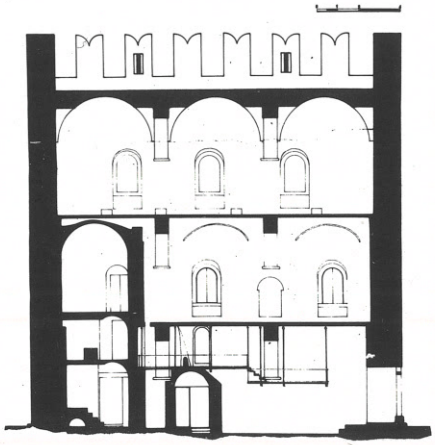

8.
Πρόταση. Ἀνατολικὴ ὄψη. Διακρίνεται τὸ ὅριο τῆς ἀνακατασκευῆς, τὰ νεώτερα ἀνοίγματα ποὺ ξανακλείνονται καὶ μιὰ νεώτερη ὄψη μὲ ξυστὰ ποὺ διατηρεῖται.

8

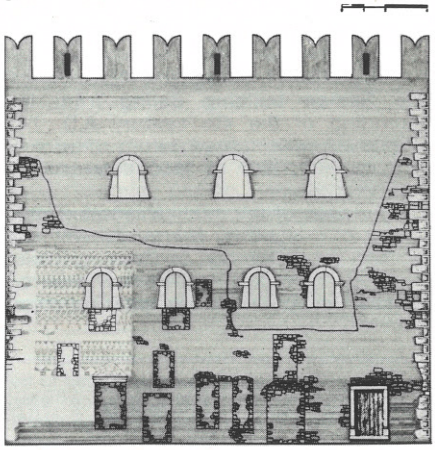

Διαμόρφωση τοῦ μνημειακοῦ χώρου τῆς Ροτόντας στὴ Θεσσαλονίκη*

ἀρχιτέκτων Καλλιόπη Θεοχαρίδου

Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (Ροτόντα), μεγάλο κυκλικὸ κτίσμα τῶν ὄψιμων ρωμαϊκῶν χρόνων (τέλη 3ου - ἀρχὲς 4ου μ.Χ. αἰώνα), ἔχει ὑποστεῖ μιὰ πρώτη μετασκευὴ σὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐπὶ Θεοδοσίου (τέλη 4ου - ἀρχὲς 5ου) καὶ μιὰ δεύτερη μετὰ τὸν 10ο αἰώνα. Τὸ 1590 ἔγινε τουρκικὸ τέμενος. Εἶχε μιὰ ζωὴ συνεχὴ καὶ παρακολούθησε τὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τὶς μέρες μας. Τὸ μνημεῖο εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιόλογο ἀλλὰ ἀτελῶς μελετημένο.

Τὸ σημερινὸ δομημένο περιβάλλον τοῦ μνημείου εἶναι ἐντελῶς ἀνάρμοστο. Τὸ ὕψος τῶν πολυκατοικιῶν (ἑπτὰ ὀροφοι, ὅσο περίπου τὸ ὕψος τοῦ μνημείου) ἔχει καταστρέψει τὴν κλίμακά του, τόσο στὸ μακρο-περιβάλλον (πόλη) ὅσο καὶ στὸ μέσο-περιβάλλον (γειτονιά). Ἡ Ροτόντα δὲν εἶναι πιὰ ὁρόσημο μέσα στὸ περιβάλλον τῆς πόλεως, οὔτε ὁ ὄγκος της γίνεται ἀντιληπτός. Ὁ χῶρος της δὲν εἶναι πλατεία-στάση, ἀλλὰ συγκοινωνιακὸς κόμβος. Ἡ ὑπάρχουσα χάραξη ἀκτινωτῶν δρόμων-ἀξόνων γύρω της ἀπομονώνει καὶ νεκρώνει τὸ μνημεῖο· πρόκειται γιὰ μιὰ ἐφαρμογὴ ξεπερασμένων πιὰ ἀντιλήψεων μουσειακῆς ἀναδείξεως τῶν μνημείων. Ἡ ἀρχικὴ ἰδέα ἀνήκει στὸν Hebrard, ποὺ ἔδωσε τὶς ἀρχὲς γιὰ τὴ χάραξη τῆς Θεσσαλονίκης, προέβλεπε ὅμως γύρω διόροφα ἢ τριόροφα κτίσματα καὶ κυκλικὸ τὸν ἀνοικτὸ χῶρο.

Σήμερα ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὴ Ροτόντα παραμένει ἀδιαμόρφωτος. Μικρὰ σύνολα τοῦ παλαιοῦ πολεοδομικοῦ ἱστοῦ τῆς τουρκοκρατίας σώζονται ἀκόμη, ἕνα στὰ ἀνατολικὰ τοῦ μνημείου κι ἕνα δεύτερο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονα στὰ νοτιοδυτικά.

Ἡ κίνηση ὀχημάτων καὶ πεζῶν γίνεται τυχαῖα. Ἕνα σημαντικὸ ρεῦμα αὐτοκινήτων κατεβαίνει μπροστὰ ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ περίβολου τοῦ μνημείου καὶ συγκρούεται μὲ τὸ ρεῦμα τῶν πεζῶν, ἐνῶ αὐτοκίνητα

*Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν Ἕδρα Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καθηγητὴς Χ. Μπούρας, 1973.

1

2

3

Landscaping of the Rotonda site, Thessaloniki*

architect Kalliopi Theocharidou

The church of St. George (the Rotonda) is a late Roman building dating from the beginning of the 4th century A.D. The monument was turned into a church a century later, and in 1590 it became a Turkish mosque.

The purpose of the study was to examine means of integrating the monument into the new urban context by infusing it with renewed cultural significance and by re-establishing the initial space relationships. The study therefore proposes: a stop to the erection of apartment houses in the immediate vicinity, the preservation of older building ensembles, and the allocation of small sums for urgent maintenance work.

The study also outlines general principles of circulation, determines the levels of future excavations and provides space for the exhibition of the numerous marble fragments.

*Summary of a diploma thesis submitted to the School of Architecture, Department of the History of Architecture, University of Thessaloniki, Professor Ch. Bouras, 1973.

1.
General view of the Rotonda site.

2,3.
Relationship between the monument and its environment. 2. Rotonda, 3. Galerius' Arch.

4.
The area under study. General proposals. α. Galerius' Arch, β. Church of the Virgin, γ. Church of the Ypapanti, δ. Church of St. Panteleimon, ε. Chapel of St. George, ζ. Section dating from the Turkish period, η. Arcade, storage, workshop, θ. Museum of marble fragments, ι. Playground, κ. Entrance to underground garage.

5.
The Turkish period (detail from map). α. Gate, β. Portico, γ. Fountain, δ. Minaret, ε. Chortadjis' tomb.

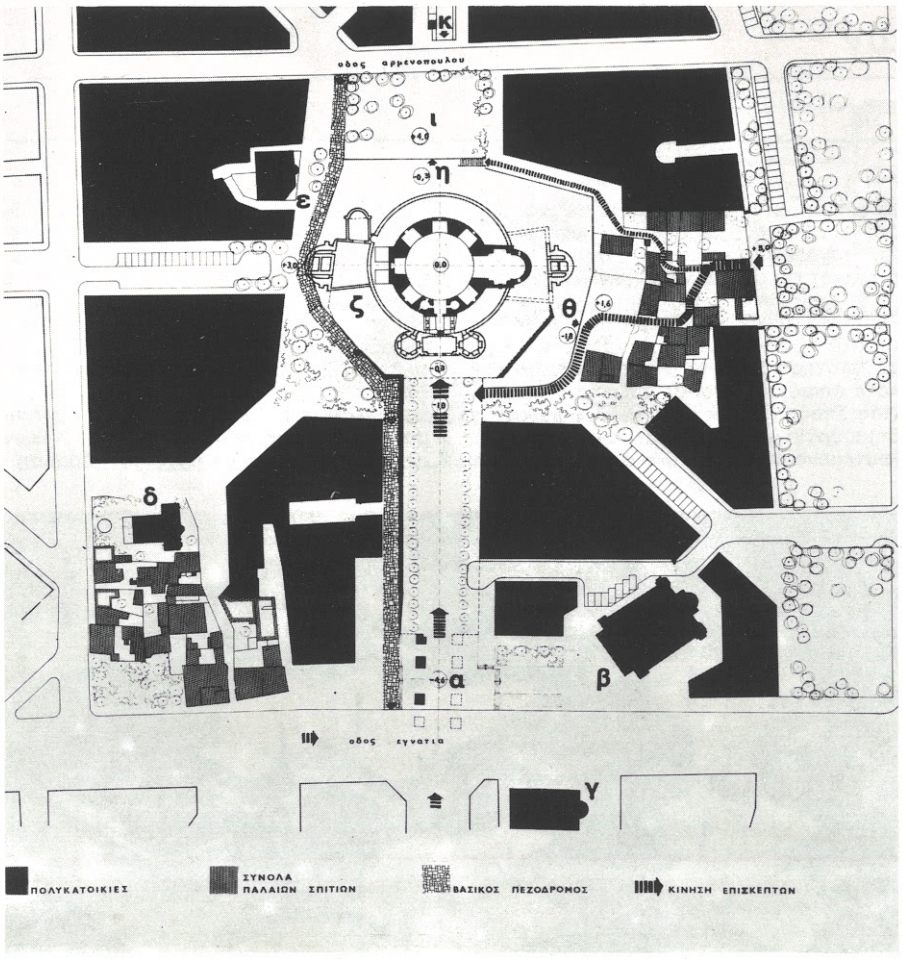

4

5

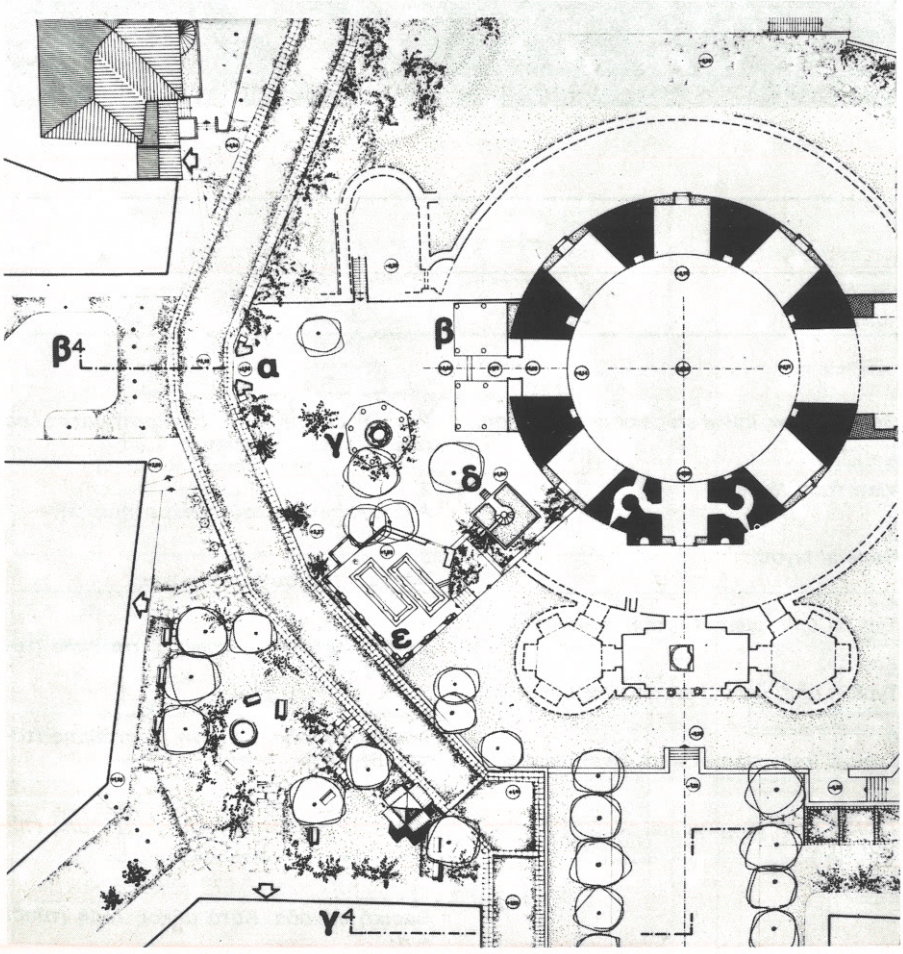

σταθμεύουν παντοῦ καὶ οἱ ἐπισκέπτες σταματοῦν ὅπου βροῦν χῶρο. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς εἶναι κατὰ τὰ 2/3 φοιτητές, μὲ συνέπεια μιὰ ἰδιαίτερη κίνηση στὴ γειτονιὰ καὶ συγκέντρωση εἰδικῶν ἐξυπηρετήσεων (ἐστιατόρια, βιβλιοπωλεῖα κἄ).

Οἱ ἀνάγκες τοῦ μνημείου εἶναι: ἀνάδειξη (δηλαδὴ βελτίωση σχέσεων καὶ κλίμακας), συνέχιση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, διάκριση καὶ διατήρηση φάσεων, δυνατότητα ἐκθέσεως τῶν μαρμάρινων γλυπτῶν (ὁ περίβολός του εἶναι σήμερα ἀποθήκη ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων) καὶ ἐξυπηρέτηση ἐπισκεπτῶν. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς δράσεις τῆς πόλεως, ἀπαιτοῦνται: ἀπομάκρυνση τοῦ αὐτοκινήτου καὶ γενικὴ τακτοποίηση τῆς κυκλοφορίας, προσέλκυση νέων ἀνθρώπων, ἐξυπηρέτηση τῶν καταστημάτων καὶ κατοικιῶν, ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς γειτονιᾶς, χῶροι σταθμεύσεως ὀχημάτων, παιχνιδότοποι κἄ.

Ἡ πρόταση γίνεται γιὰ τὸ διάστημα τῶν ἑπόμενων 25-30 χρόνων, ὁπότε ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο τὸ ἀσύμφορο τῶν πολυκατοικιῶν νὰ ἐπιβάλει γενικὴ ἐξυγίανση τῆς περιοχῆς καὶ ἐκπόνηση εὐρύτερης πολεοδομικῆς μελέτης. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ προτείνεται βασικά: διακοπὴ τῆς ἀνοικοδομήσεως, διατήρηση τῶν συνόλων τῶν παλαιῶν σπιτιῶν ὥστε νὰ ἀποτελέσουν πιθανῶς πυρῆνες στὴ μελλοντικὴ διαμόρφωση, διάθεση μικροῦ ποσοῦ γιὰ ἐργασίες ποὺ μποροῦν νὰ συμπληρωθοῦν σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα καί, τὸ σπουδαιότερο, ὄχι τελεσίδικες ἀποφάσεις.

Μὲ τὶς ἀνασκαφὲς πρόκειται νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀρχαία προσπέλαση τοῦ μνημείου, τὸ παλαιοχριστιανικὸ σύνολο (δακτύλιος καὶ προσκτίσματα τοῦ ναοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κόγχη) καὶ πιθανῶς ὁ ὀκταγωνικὸς περίβολος τῆς παλαιότερης (ρωμαϊκῆς) φάσεως.

Γενικὰ προτείνεται νὰ ἀποδοθεῖ ἕνα σύνολο διδακτικό, νὰ ἀποκατασταθοῦν ἀρχικὲς σχέσεις καὶ συνδέσεις, νὰ διατηρηθεῖ ταυτόχρονα μιὰ φάση τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ νὰ βελτιωθεῖ ἡ σχέση μνημείου - περιβάλλοντος. Ἀκόμη, νὰ ἀποδοθεῖ ὁ χῶρος στὸν ἄνθρωπο τῆς πόλεως μὲ τὴν κατάργηση τῶν ὑφισταμένων φραγμῶν (μάντρες, εἰσιτήρια κἄ) καὶ νὰ πλησιάσουν τὸ μνημεῖο νέοι ἄνθρωποι μὲ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν περιοχὴ ἰδιαίτερων χρήσεων καὶ μὲ τὴ δημιουργία κατάλληλου κλίματος.

Ἔγινε ἐπίσης μιὰ προσπάθεια νὰ βελτιωθοῦν ὁρισμένες πρόσκαιρες ἀσχήμιες, ὅπως λ.χ. τῆς ὄψεως τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ τῶν φωταγωγῶν τῶν πολυκατοικιῶν, καὶ νὰ ἀπομακρυνθοῦν μερικὲς χρήσεις ποὺ κρίθηκαν ἀκατάλληλες.

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ χώρου τῆς Ροτόντας.

2,3.
Σχέση μνημείου - περιβάλλοντος. 2. Ἡ Ροτόντα, 3. Τὸ τόξο τοῦ Γαλερίου.

4.
Τὸ σύνολο τῆς περιοχῆς ποὺ μελετήθηκε. Γενικὲς προτάσεις. α. Ἀψίδα Γαλερίου, β. Ναὸς Παναγίας Δεξιᾶς, γ. Ναὸς Ὑπαπαντῆς, δ. Ναὸς Ἁγ. Παντελεήμονα, ε. Ναΐσκος Ἁγ. Γεωργίου, ζ. Τμῆμα τουρκικῆς φάσεως, η. Στοά, ἀποθήκη, ἐργαστήρι μαρμάρων, θ. Μουσεῖο μαρμάρινων γλυπτῶν, ι. Παιχνιδότοπος, κ. Εἴσοδος ὑπογείου χώρου σταθμεύσεως αὐτοκινήτων.

5.
Τουρκικὴ φάση (ἀπόσπασμα χάρτη). α. Πύλη, β. Πρόπυλο, γ. Συντριβάνι, δ. Μιναρές, ε. Τάφος Χορτατζῆ.

Συγκρότημα κατοικιῶν*

ἀρχιτέκτων Δ.Ι. Δακανάλης

Τὸ συγκρότημα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα πλέγμα μὲ προκατασκευασμένες μονάδες ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ κάθε πιθανὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους. Τὸ πλέγμα εἶναι «κυβικὸ» καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ συγκολλημένα μεταλλικὰ στοιχεῖα τετραγωνικῆς διατομῆς, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ διέλευση ἀγωγῶν παροχῆς στὸ ἐσωτερικό τους. Ὁ τρόπος συνδέσεώς τους προσφέρει τὴ δυνατότητα ἄπειρων συνδυασμῶν τῶν μονάδων, σύμφωνα μὲ τὶς ἑκάστοτε συνθῆκες. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ μόνιμη κατασκευὴ μὲ συνεχὴ ἐπεκτατότητα (ὁριζόντια καὶ κατακόρυφη).

Οἱ μονάδες κατοικίας εἶναι ὑπερυψωμένες, ἀφήνοντας ἔτσι ἐλεύθερο τὸ ἔδαφος γιὰ ἄλλες δραστηριότητες, ὅπως τὴ δημιουργία μικρῶν κέντρων ἐμπορίου, ἀναψυχῆς, παιχνιδότοπων κλπ. Τὶς μονάδες ἀποτελοῦν προκατασκευασμένα τμήματα ἀπὸ ἐνισχυμένο ἐλαφρομπετόν, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν δύο τύπους κατοικίας. Τὰ ἐσωτερικὰ χωρίσματα τῶν χώρων εἶναι προκατασκευασμένα καὶ προσφέρουν εὐελιξία στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονάδας, δημιουργώντας χώρους ἀνάλογα μὲ τὴ σύνθεση τῶν οἰκογενειῶν ποὺ θὰ στεγάσουν.

Ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀποκτήσει ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μονάδας καὶ αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ μονάδα, ὥστε νὰ μὴν παρουσιάζεται ἡ τόσο συνηθισμένη σὲ κατασκευὲς ἀπὸ προκατασκευασμένα ὑλικὰ μονοτονία.

Ἡ πρόσβαση στὶς μονάδες γίνεται μὲ ἐπίπεδα ποὺ στηρίζονται στὸ ἴδιο πλέγμα καὶ εἶναι τοποθετημένα ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἀποτελοῦν μόνο διαδρόμους κινήσεως. Στὴ σύνθεσή του τὸ συγκρότημα δίνει μιὰ ἀτομικότητα στὶς μονάδες, ἐνῶ ταυτόχρονα τὰ ἐπίπεδα κινήσεως δημιουργοῦν στὰ μικρὰ τμήματά του πυρῆνες «ἐπαφῆς» μεταξὺ τῶν γειτονικῶν μονάδων, καὶ στὰ μεγαλύτερα (ἄλλοτε στεγασμένα καὶ ἄλλοτε ὑπαίθρια) χώρους μαζικῆς ἐπικοινωνίας. Στοὺς χώρους αὐτοὺς εἶναι δυνατὴ ἡ δημιουργία μικρῶν καθιστικῶν μὲ πράσινο (φυτεμένο σὲ εἰδικὰ προκατασκευασμένα τμήματα) καὶ μὲ μικρὰ καταστήματα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χῶροι ἐπικοινωνοῦν μὲ ἀνελκυστῆρες καὶ κλιμακοστάσια, τὰ ὁποῖα, τοποθετημένα κατάλληλα, ἀποτελοῦν τὰ ἀντισεισμικὰ στοιχεῖα τῆς κατασκευῆς.

Λόγω τοῦ συνολικοῦ κόστους τῆς κατασκευῆς (ποὺ εἶναι ὑψηλότερο τῆς συμβατικῆς) ἡ μελέτη δὲν ἀποτελεῖ πρόταση ἐφαρμογῆς μὲ βάση τὰ σημερινὰ δεδομένα, ἀλλὰ μιὰ ἔρευνα γιὰ τὴ σωστὴ χρησιμοποίηση προκατασκευασμένων ὑλικῶν σὲ συγκροτήματα μὲ ἐλεύθερη δόμηση.

*Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν ἕδρα Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Θ. Πολυχρονόπουλος, 1973.

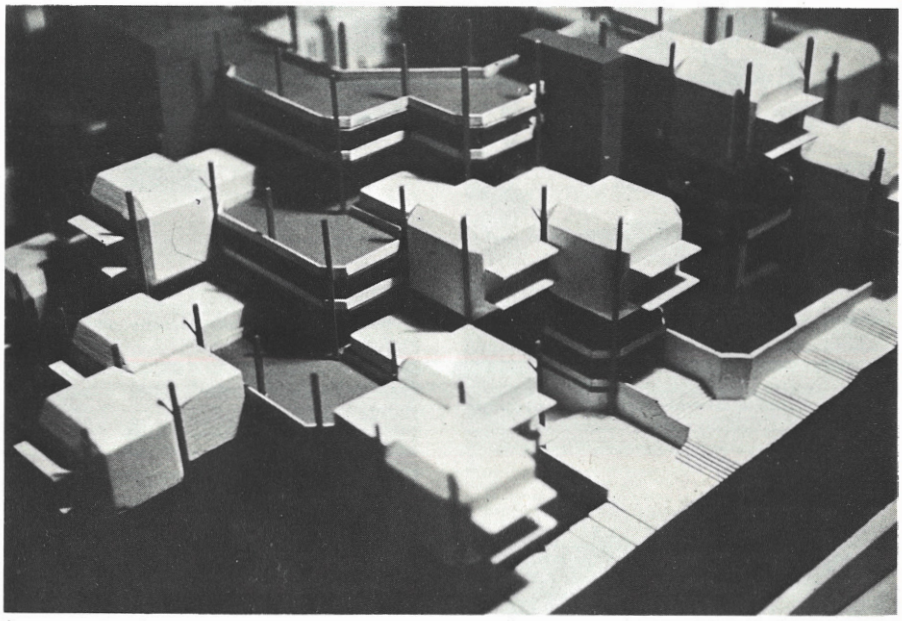

1

Housing complex*

architect D. Dakanalis

The design is based on a combination of prefabricated units mounted on a "cubic" grid; the system offers possibilities for infinite variations and extensions, both horizontally and vertically. The dwelling units are raised above the ground, which is reserved for public activities.

The design emphasises the separate entity of each dwelling unit; access platforms create "contact nodes" betweeh adjacent units, while larger platforms have a more public social function (shops, seating areas etc.).

As the estimated cost is higher than that of conventional solutions, the design should only be regarded as an attempt to investigate appropriate applications of prefabricated materials to open-plan urban complexes.

*Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Architectural Design, National Technical University of Athens, Professor Th. Polychronopoulos, 1973.

1.
General view, initial stage of construction.

2.
View from the east.

3.
General layout.

4.
Typical unit; plan at first level (type A).

5.
Typical unit; plan at second level (type B).

6.
Typical unit; plan at third level (type B).

7.
Typical unit; longitudinal section (types A and B).

1.
Γενικὴ ἄποψη τοῦ συγκροτήματος σὲ πρώτη φάση ἐφαρμογῆς.

2.
Ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ συγκροτήματος.

3.
Κάτοψη τοῦ συγκροτήματος.

4.
Βασικὴ μονάδα. Κάτοψη α΄ στάθμης (τύπος Α).

5.
Βασικὴ μονάδα. Κάτοψη β΄ στάθμης (τύπος Β).

6.
Βασικὴ μονάδα. Κάτοψη γ΄ στάθμης (τύπος Β).

7.
Βασικὴ μονάδα. Κατὰ μῆκος τομὴ (τύποι Α,Β).

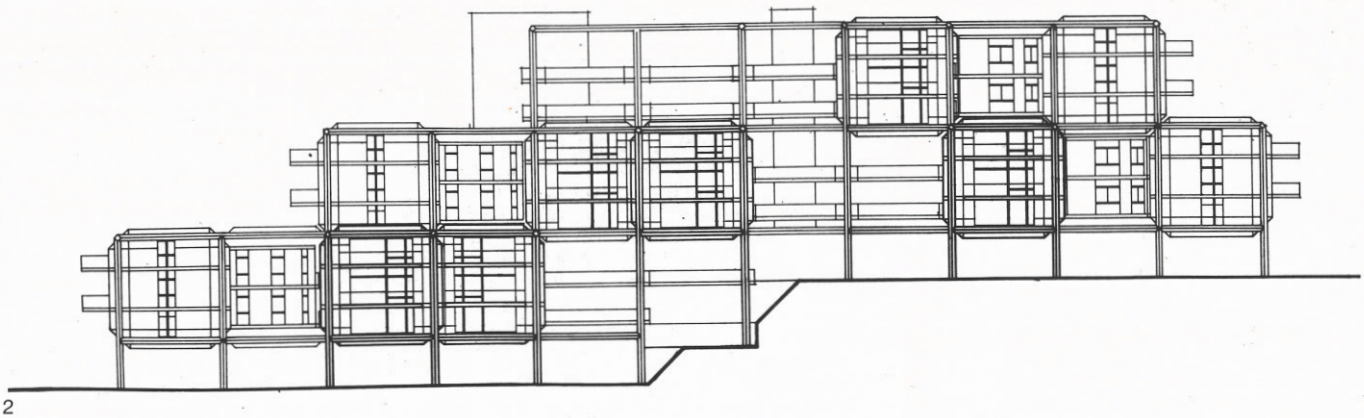

2

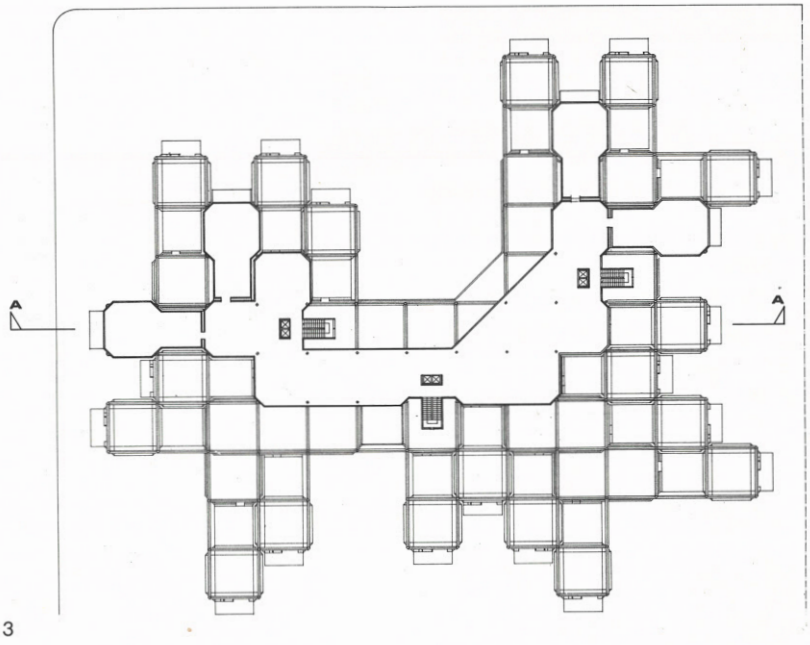

3

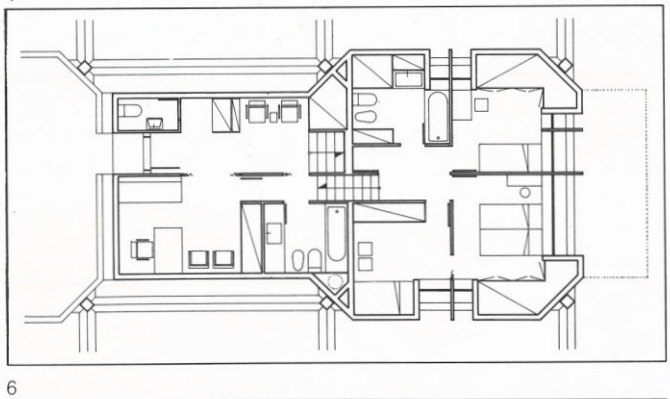

4

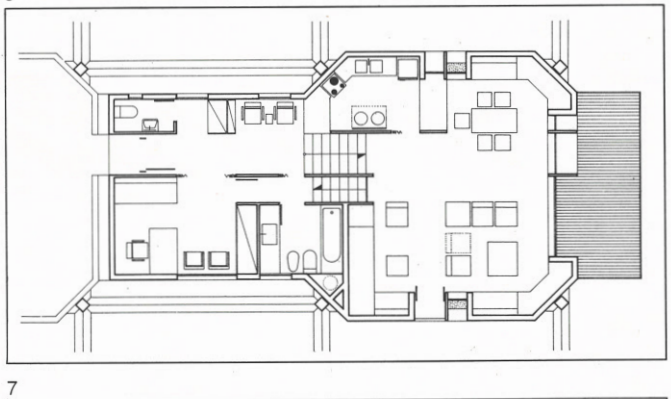

5

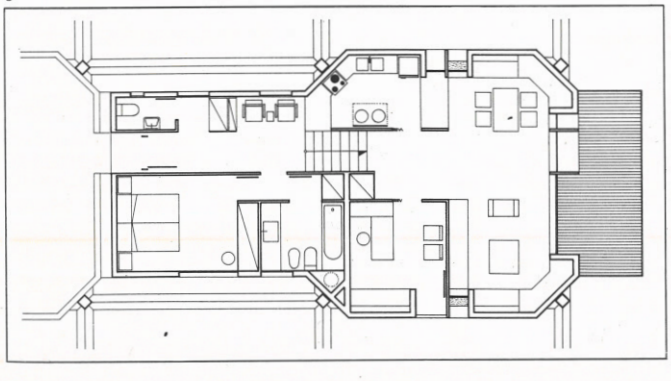

6

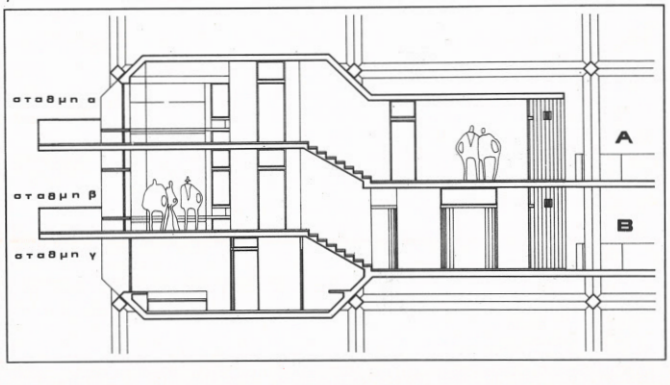

7

Μεταβλητὸς οἰκισμὸς*

ἀρχιτέκτονες Β. Κασκούρας καὶ Ε. Μαΐστρου

Στόχος τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ κάλυψη τῶν χρονικὰ μεταβαλλόμενων ἀναγκῶν στὸν τομέα τῆς κατοικίας. Ἔτσι προτείνεται ἡ δημιουργία οἰκισμοῦ μεταβλητῆς δομῆς ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα εὐέλικτο ἀνοικτὸ σύστημα κατασκευῆς.
Μονάδα τοῦ συστήματος εἶναι ἕνας πλαστικὸς δακτύλιος μὲ πλάτος 3,90 μ, μῆκος 2,00 μ καὶ ὕψος 2,15 μ, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στρώματα ἄκαυστης πολυουρεθάνης μὲ ἕναν ἐνδιάμεσο πυρήνα ἀπὸ πολυεστερικὲς ρητίνες καὶ ἴνες ὑάλου. Χρησιμοποιοῦνται πέντε διαφορετικοὶ τύποι δακτυλίου: α) πλήρης, β) ἀνοικτὸς στὰ πλάγια, γιὰ πλευρικὴ ἐπικοινωνία ἢ γιὰ στεγασμένη βεράντα, γ) μισός, γιὰ ἀνοικτὴ βεράντα, δ) μὲ ἐνσωματωμένες τὶς ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς κουζίνας, ε) μὲ ἐνσωματωμένα τὰ στοιχεῖα καὶ τὶς ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ λουτροῦ.
Ἡ σύνδεση τῶν δακτυλίων μεταξύ τους γίνεται μὲ εἰδικὲς ράβδους συσφίξεως. Τὸ σύνολο ἑδράζεται σ' ἕναν εὐέλικτο δομικὸ φορέα μεταβλητοῦ ὕψους. Τὰ ὑπόλοιπα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα (στοιχεῖα πληρώσεως, κλιμακοστάσια, στηθαῖα, στοιχεῖα ἐπίπλων καὶ στοιχεῖα ὀροφῆς καὶ δαπέδου μὲ δυνατότητα διελεύσεως δικτύων) εἶναι ἐπίσης ἀπὸ πλαστικό.
Διαφορετικοὶ τρόποι συνθέσεως τῶν δακτυλίων δίνουν διαφορετικοὺς τύπους κατοικίας ποὺ ἐντάσσονται σὲ τυπολογικὲς σειρὲς καὶ ἐγγράφονται σὲ καταλόγους. Μὲ προσθαφαιρέσεις δακτυλίων γίνεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἕνα τύπο κατοικίας σὲ ἄλλο τῆς ἴδιας τυπολογικῆς σειρᾶς.

Χάρη στὸ σύστημα κατασκευῆς του ὁ οἰκισμὸς ἔχει δυνατότητες μεταβολῆς:
α) Στὸ ἐπίπεδο τῆς κατοικίας: δυνατότητα αὐξομειώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου καθὼς καὶ τοῦ χώρου βεράντας μὲ τὴν προσθήκη ἢ ἀφαίρεση δακτυλίων, καὶ δυνατότητα χρησιμοποιήσεως τοῦ ἴδιου χώρου κατὰ διαφορετικοὺς τρόπους μὲ τὴ χρήση κινητῶν διαχωριστικῶν στοιχείων.
β) Στὸ ἐπίπεδο τοῦ οἰκισμοῦ: δυνατότητα διαρκοῦς μεταβολῆς τῆς δομῆς, αὐξομειώσεως καὶ μεταφορᾶς τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ τελευταία δυνατότητα ὀφείλεται στὴν εὐκολία διαλύσεως, μεταφορᾶς καὶ συναρμολογήσεως τῶν στοιχείων του, χωρὶς φθορὲς καὶ πολλὲς ἐργασίες τελειώσεως.
Λόγω τῆς δομῆς του ὁ οἰκισμὸς ἔχει τὴ δυνατότητα προσαρμογῆς στὸ ἑκάστοτε περιβάλλον χωρὶς νὰ προκαλεῖ μόνιμη ἀλλοίωσή του.

*Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν ἕδρα Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Δ. Ζήβας, 1973.

Flexible settlement*

architects B. Kaskouras and Helen Maistrou

The object of this study was to devise a flexible open system of construction adapted to changing needs in housing over a period of time. The system is based on a combination of plastic ring-shaped elements available in five types: (a) full ring, (b) open ring, (c) half ring, (d) incorporating kitchen installations, (e) incorporating bathroom installations.

Thus the settlement achieves flexibility through: (a) changes in the size of the living space, (b) changes in the size of the settlement as a whole.
The system can be easily disassembled, transported elsewhere and reassembled.

*Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Architectural Design, National Technical University of Athens, Professor D. Zivas, 1973.

1

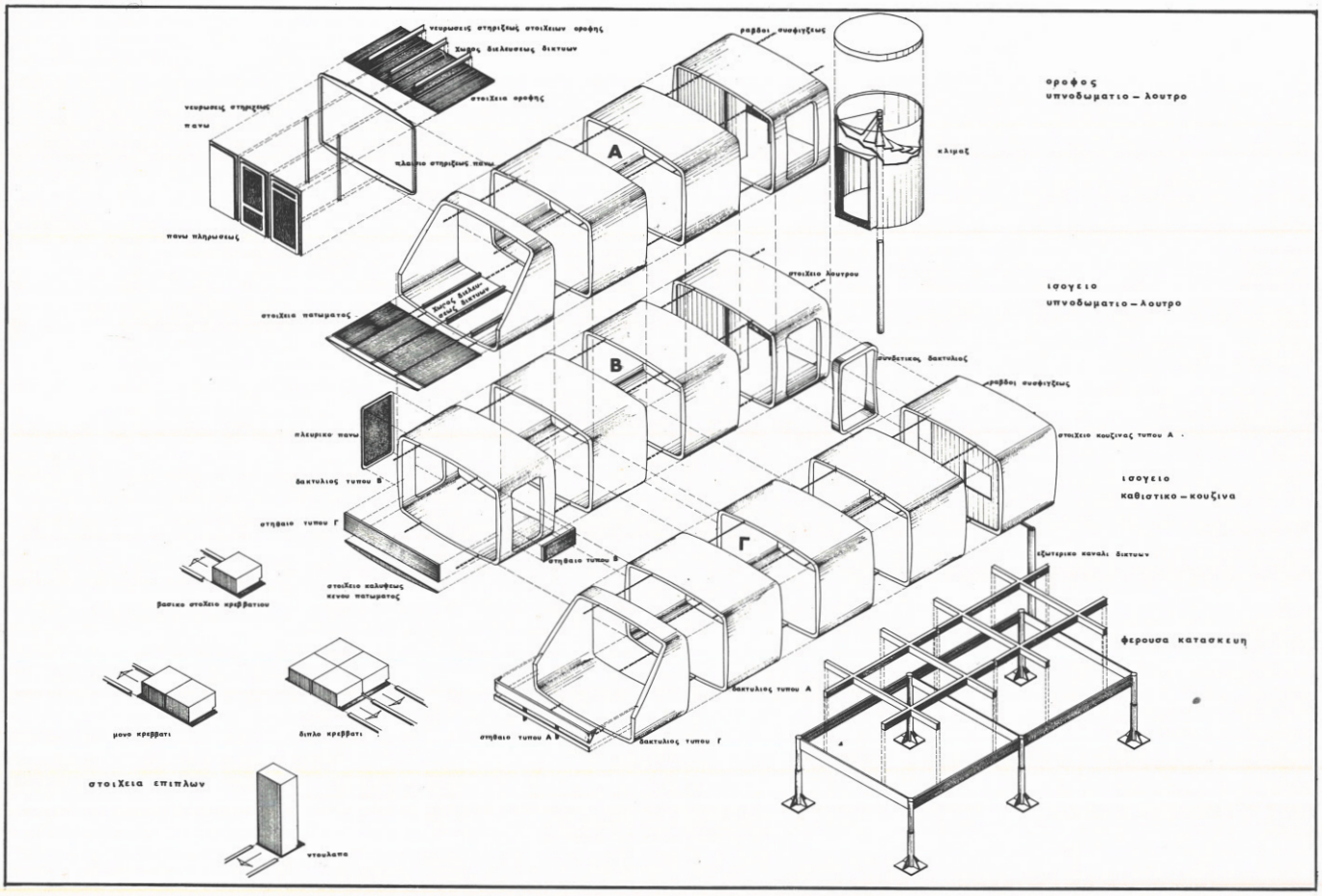

1.
Ἀξονομετρικὸ ἑνὸς τύπου κατοικίας. Α. Ὄροφος μὲ ὑπνοδωμάτιο καὶ λουτρό, Β. Ἰσόγειο μὲ ὑπνοδωμάτιο καὶ λουτρό, Γ. Ἰσόγειο μὲ καθιστικὸ καὶ κουζίνα.

2.
Κατόψεις, τομές, ὄψη.

3.
Γενικὴ ἄποψη οἰκισμοῦ.

4.
Κάτοψη ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ κυκλοφορία πίσω ἀπὸ τὶς κατοικίες γίνεται μὲ πεζόδρομους ἐνταγμένους στὸν ἴδιο δομικὸ φορέα, ἐνῶ κλιμακοστάσια ὁδηγοῦν κατακόρυφα ἀπὸ τὸ ἕνα ἐπίπεδο στὸ ἄλλο.

1.
Axonometric of housing unit. A. Upper floor with bedroom and bathroom, B. Ground floor with bedroom and bathroom Γ. Ground floor with living-room and kitchen.

2.
Plans, sections, elevation.

3.
General view of the settlement.

4.
Typical layout of the settlement. Pedestrian ways behind the houses are incorporated in the same structural system, while steps lead from one level to the next.

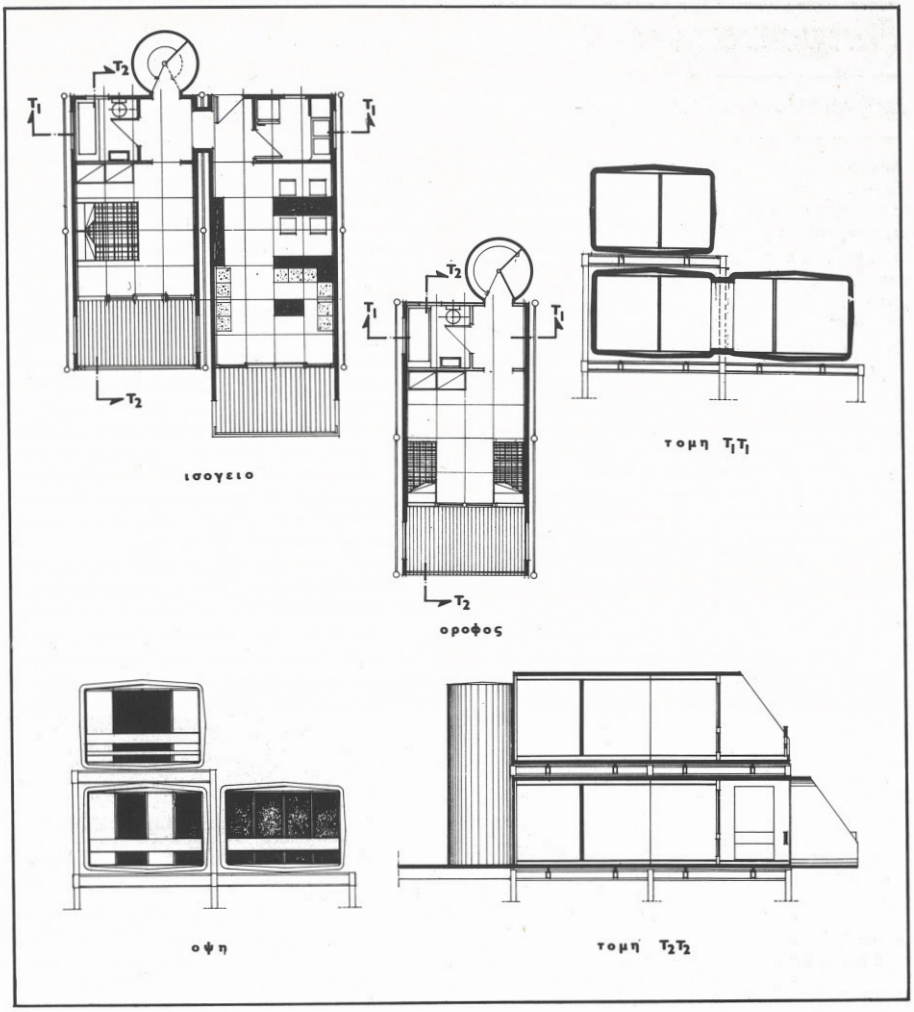

2
4

3

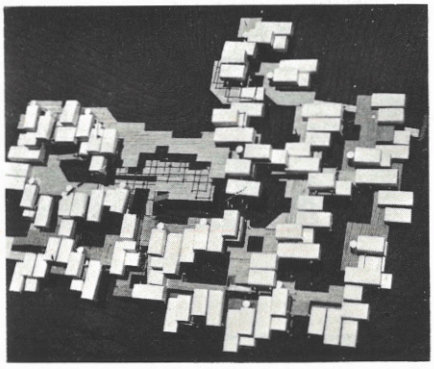

Πειραματικὸ κέντρο ἐνημερώσεως καὶ ψυχαγωγίας*

ἀρχιτέκτονες Α. Αὐγεροπούλου-Κασκανίδου, Ι. Νάνος καὶ Α. Τουλιάτου

Σκοπὸς τοῦ κέντρου εἶναι νὰ ἀποτελέσει ἕναν ὀργανισμὸ ἐνημερώσεως καὶ ἐπικοινωνίας μὲ τὸ κοινό. Σ' αὐτὸ συντελοῦν:
α) ἡ χρήση τῶν σύγχρονων μέσων ἐνημερώσεως γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου,
β) τὸ πνεῦμα τῆς ψυχαγωγίας, ποὺ κάνει τὴν ἐνημέρωση νὰ ἀποκτᾶ ζωντανὸ ἐνδιαφέρον. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐπικρατεῖ στὸν ὅλο χαρακτήρα τοῦ κέντρου, ποὺ λειτουργεῖ ἔτσι σὰν ἕνα «παιχνίδι» γιὰ τὴν κοινότητα,
γ) ἡ ἐλευθερία πειραματισμοῦ στὸν προγραμματισμὸ καὶ τὶς μεθόδους διαδόσεως καθὼς καὶ ἡ ἐξασφάλιση συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις,
δ) ὁ κατάλληλος χῶρος, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ τόπος συναντήσεων.
Στὸ κέντρο αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι μιᾶς πόλεως θὰ βροῦν τὸ δικό τους ἐλεύθερο πανεπιστήμιο (ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ ἐξελιχτεῖ σ' ἕνα εὐρύτερο ἐνημερωτικό-ψυχαγωγικὸ δίκτυο καὶ νὰ ἁπλώνεται σ' ὅλη τὴν πόλη) καὶ θὰ ἀξιοποιοῦν ταυτόχρονα καὶ τὸν ἐλεύθερο χρόνο τους.
Πρόγραμμα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενικὴ (τρέχουσα) ἐνημέρωση καὶ τὶς γενικὲς ἐκδηλώσεις, τὸ κέντρο μπορεῖ νὰ ἀσχολεῖται μέ: τὸν κινηματογράφο, τὴ μουσική, τὶς εἰκαστικὲς τέχνες, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ γενικὰ τὸν σχεδιασμό.
Ἡ ἐνημέρωση γίνεται μὲ προβολές, τηλεόραση, κάθε εἴδους θέαμα, ἤχους, διαλέξεις, σεμινάρια, ἐκθέσεις προσωρινὲς καὶ μόνιμες, βιβλιοθήκη, ἀρχεῖα (δίσκων, ταινιῶν, φωτογραφιῶν, ἀνακοινώσεων κλπ), διάφορες ἀνακοινώσεις καὶ συζητήσεις σὲ συγκεντρώσεις. Ἡ γενικὴ ἐνημέρωση καὶ οἱ ἐκδηλώσεις πλαισιώνουν τοὺς εἰδικοὺς τομεῖς καὶ διεισδύουν σ' αὐτοὺς μὲ ἀνάλογα μέσα ἀλλὰ καὶ μὲ τυχαῖα γεγονότα.
Τὸν ὅλο ὀργανισμὸ ἐλέγχει καὶ προγραμματίζει ἕνα κέντρο, ὅπου γίνεται ἡ συγκέντρωση, ἡ διαλογή, ἡ ἐπεξεργασία καὶ ταξινόμηση, ἡ ἐκπομπὴ καὶ ἡ διάδοση τῆς πληροφορίας μέσα στὸν χῶρο τοῦ ὀργανισμοῦ ἢ καὶ σ' ἕνα εὐρύτερο δίκτυο.
Ἐφαρμογή. Γιὰ νὰ λειτουργήσουν ὅλα αὐτὰ χρειάζεται νὰ συνδυαστεῖ ἡ σύγχρονη τεχνικὴ μὲ ἕναν χῶρο ποὺ δὲν εἶναι κλειστὸ «κτίριο» ἀλλὰ χῶρος ἀνοικτὸς στὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ κοινό, ἀνοικτὸς σὲ προσπέλαση, προσέγγιση ἢ κυκλοφορία· ἕνας χῶρος περιπατητικός, ποὺ συνδέεται στενὰ μὲ τὴν κυκλοφορία πεζῶν καὶ ἔμμεσα μὲ τὴν κυκλοφορία αὐτοκινήτων: ἐπίπεδα «πλατείας» σὲ περισσότερες στάθμες, ποὺ ἐπιδέχονται κάλυψη-προστασία ἀπὸ τὶς καιρικὲς συνθῆκες.
Ὁ χῶρος αὐτὸς ἐπισημαίνεται ἄμεσα ἀπὸ τὶς μεγάλες ὀθόνες, ὅπου προβάλλονται θέματα γιὰ κοινὸ στατικὸ ἢ γιὰ τὴ μεγάλη κίνηση, ἀπὸ τὶς φωτεινὲς ἀνακοινώσεις

**Ἡ δημοσίευση ἀποτελεῖ περίληψη ἐπὶ διπλώματι ἐργασίας στὴν ἕδρα Ἀρχιτεκτονικῶν Συνθέσεων τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, καθηγητὴς Δ. Ζήβας, 1973.

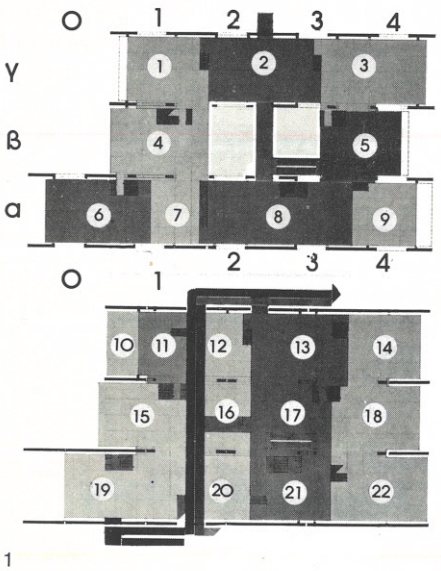

1

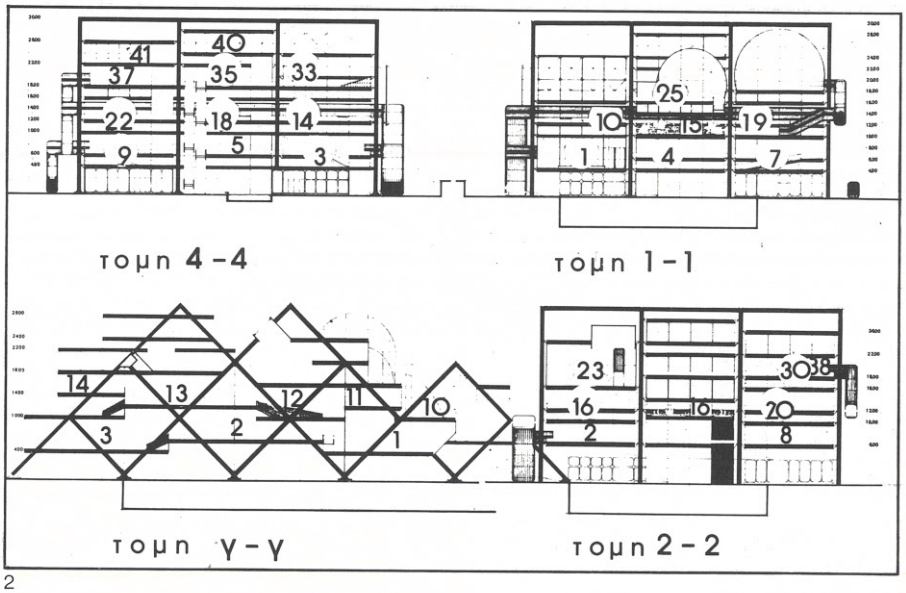

2

Experimental recreational centre*

architects A. Afgeropoulou-Kaskanidou, I. Nanos and A. Touliatou

The purpose of the centre is to achieve direct communication with the larger public by providing information and recreation, or rather information in a "games" context.
The centre covers activities such as the cinema, music, the visual arts, architecture and design in general, through projections, tapes, lectures, exhibitions, printed matter, public discussions etc.
In terms of space, the centre would not be a "building" in the normal sense of the word, but rather an area open to the public, easily accessible, organised on many levels and inviting the passer-by to wander in.
The structure consists of a metal space frame with slide-in flooring units; partition walls, transparent or opaque, button onto a skeleton mounted on the frame. Open-air spaces may be protected with membranes. The public moves by means of lifts and staircases, escalators and ramps.

*Summary of a diploma thesis submitted to the Department of Architectural Design, National Technical University of Athens, Professor D. Zivas, 1973.

1.
Plans at +4.00, +6.00, and +10,00, +12.00 m levels. 1. Music and dance hall, 2. Seating area, displays, exhibitions, 3. Visual arts exhibition, 4. Catalogues, tapes, music listening, 5. Industrial design exhibition, seating area, 6. Cinema entrance: office, books, announcements, 7. Audiovisual presentations, 8. Architectural exhibition: books, plans, models, information, announcements, 9. Architectural seminars and lectures, 10. Foyer, 11. Discussion groups, 12. Photography-cinema exhibition, 13. Prints-paintings exhibition, 14. Industrial design exhibition, experimental space, 15. Special projections, 16. Garden, 17. Poster-paintings exhibition, 18. Sculpture-constructions exhibition, 19. Cinema, 20. Projection room, 21. Announcements, books on architecture, 22. Plans-models exhibition.

2.
Sections. 23. Taping studio, offices, 24. Open-air coffee-shop, seating area, 30.

καὶ ἀπὸ τὸν ἦχο.
Ἡ κατασκευὴ εἶναι σιδηρά: ἕνας μεγάλος φορέας-δικτύωμα στὸν χῶρο, στὸν ὁποῖο «συρταρώνουν» τὰ πατώματα σὲ διάφορες στάθμες (μονάδα ὑψῶν: 2 μ) μὲ ὑψομετρικὴ διαφορὰ μεταξὺ δύο ἐπιπέδων 4 ἢ 6 μ. Ἐνδιάμεσα ὑπάρχουν βοηθητικὲς στηρίξεις μὲ ἑλκυστῆρες.
Μὲ ὀλίσθηση τῶν στηρίξεων κατὰ 2 μ, πάνω ἢ κάτω, ἐπιτυγχάνεται αὐξομείωση ἢ διαφορὰ στάθμης ὅπου αὐτὸ εἶναι ἐπιθυμητό.
Ἡ ἀπομόνωση ἀπὸ τὸ ὕπαιθρο γίνεται μὲ τοιχοπετάσματα διαφανῆ ἢ ἀδιαφανῆ ποὺ «κουμπώνουν» πάνω σ' ἕνα σκελετὸ προσαρμοσμένο στὸν φορέα. Ἡ ἀπομόνωση τῶν ἐπιμέρους χώρων γίνεται μὲ τὴ διαφορὰ στάθμης, ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτοφερόμενα διαχωριστικά. Ὑπαίθριοι χῶροι, ὅπως τμήματα τῆς πλατείας τοῦ ἰσογείου ἢ τὰ δώματα, μποροῦν νὰ καλύπτονται ἀπὸ φουσκωτὲς ἐπιφάνειες (διπλῆς παρειᾶς).
Ἡ κυκλοφορία τοῦ κοινοῦ ἐξυπηρετεῖται ἀπό: α) τέσσερεις πυρῆνες κλιμακοστασίων-ἀνελκυστήρων, β) δύο συστήματα κυλιομένων κλιμάκων, ἕνα τοποθετημένο κεντροβαρικὰ καὶ ἕνα ἐξωτερικὸ ποὺ διασχίζει τὸ κέντρο, γ) σκάλες καὶ κεκλιμένα ἐπίπεδα γιὰ τὶς συνδέσεις διαδοχικῶν ἐπιπέδων (διαφορὰ ὕψους 2 μ).

1.
Κατόψεις στὶς στάθμες +4,00, +6,00 καὶ +10,00, +12,00. 1. Αἴθουσα μουσικῆς καὶ χοροῦ, 2. Καθιστικό, βιτρίνες, προσωρινὲς ἐκθέσεις, 3. Ἔκθεση εἰκαστικῶν τεχνῶν, 4. Ἀρχεῖα, κατάλογοι, χῶροι ἀκροάσεως μουσικῆς, 5. Ἔκθεση βιομηχανικοῦ σχεδίου, καθιστικό, 6. Εἴσοδος τμήματος κινηματογράφου: γραφεῖο, βιβλία, ἀνακοινώσεις, 7. Ἠχοθέαμα, 8. Ἔκθεση ἀρχιτεκτονικῆς: βιβλία, σχέδια, μακέτες, πληροφορίες, ἀνακοινώσεις, 9. Αἴθουσα σεμιναρίων καὶ διαλέξεων γιὰ ἀρχιτεκτονική, 10. Ἐξώστης φουαγιέ, 11. Φουαγιέ, χῶρος συζητήσεων, 12. Ἔκθεση κινηματογράφου - φωτογραφίας, 13. Ἔκθεση ζωγραφικῆς - χαρακτικῆς, 14. Ἔκθεση βιομηχανικοῦ σχεδίου - πειραματικὴ ἔκθεση χώρου, 15. Αἴθουσα εἰδικῶν προβολῶν, 16. Κῆπος, 17. Ἔκθεση ζωγραφικῆς καὶ ἀφίσας, 18. Ἔκθεση γλυπτικῆς - κατασκευῶν, 19. Αἴθουσα κινηματογράφου, 20. Ἐξώστης προβολῆς, 21. Ἀνακοινώσεις, ἔντυπα ἀρχιτεκτονικῆς, 22. Ἔκθεση σχεδίου, μακέτας.

2.
Τομές. 23. Στούντιο ἠχογραφήσεων, γραφεῖα, 25. Ὑπαίθριο ἀναψυκτήριο - καθιστικό, 30. Ὑπαίθριος χῶρος συγκεντρώσεων - προβολῶν, 33. Ὑπαίθριος χῶρος συγκεντρώσεων, 35. Γραφεῖα κέντρου ἀρχιτεκτονικῆς - εἰκαστικῶν τεχνῶν, 37. Ὑπαίθριος χῶρος: ἀναψυκτήριο - ἑστιατόριο, 38. Ταράτσα, 40. Τμῆμα ἐλέγχου, 41. Ἀναψυκτήριο- ἑστιατόριο.

3.
Ὄψη α μὲ ὀθόνες καὶ προβολὲς γιὰ τὸ κοινὸ τῆς πλατείας. Διακρίνονται οἱ φουσκωτὲς κατασκευὲς καλύψεως ὁρισμένων ὑπαίθριων χώρων καὶ τὸ ραντάρ.

4.
Ἀξονομετρικά. Φορέας - στάθμες - κυκλοφορίες.

5.
Ὄψεις χωρὶς τὶς ὀθόνες.

6.
Τομὴ α-α. Διακρίνονται ἡ αἴθουσα κινηματογράφου, ὁ ὑπαίθριος χῶρος συγκεντρώσεων, ἡ αἴθουσα σεμιναρίων, τὸ ἀναψυκτήριο καὶ τὸ ἰσόγειο μὲ τὶς ἀρχὲς τῶν κλιμακοστασίων.

7.
Ὄψη γ μὲ ὀθόνες καὶ ἀνακοινώσεις γιὰ τὴ μεγάλη κίνηση.

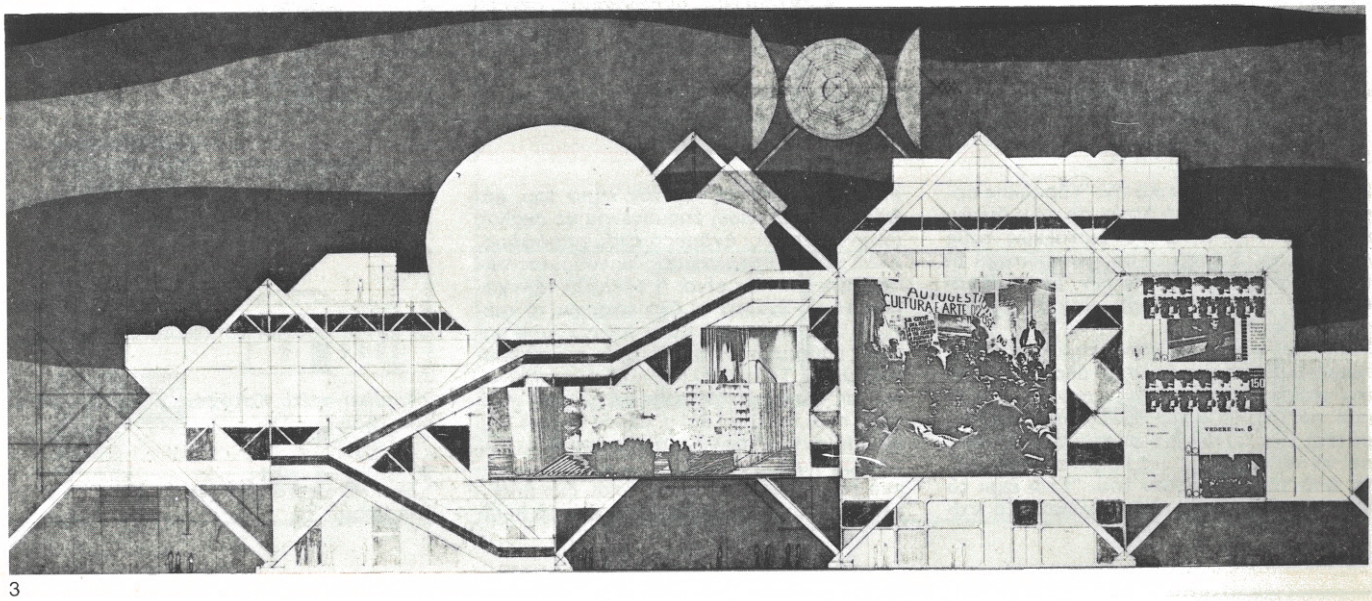

3

Open-air projections, 33. Open-air assembly area, 35. Administration of fine arts-architecture section, 37. Open-air bar-restaurant, 38. Terrace, 40. Control room, 41. Bar-restaurant.

3.
Elevation α with projection screens, showing membranes over certain open-air spaces and the radar installations.

4.
Axonometric drawings. Space frame - levels - circulation.

5.
Elevations without projection screens.

6.
Sections α-α, showing cinema, open-air assembly area, seminar room, coffee-shop and ground floor end of staircases.

7.
Elevation γ with projection screens and newspaper strip.

4

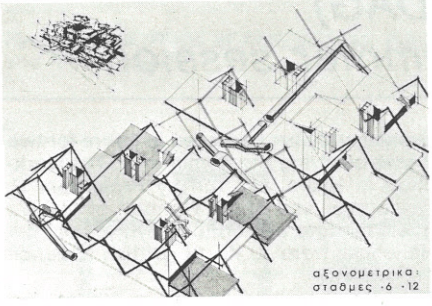

5

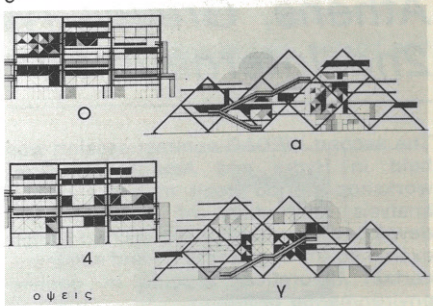

6

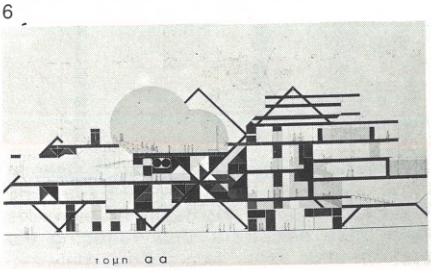

7

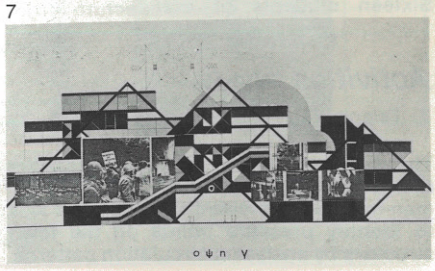

Β΄ Διεθνὲς Σεμινάριο τοῦ Ἐργαστηρίου Περιβάλλοντος (WEDAG)

Τὸ δεύτερο θερινὸ σεμινάριο τοῦ Ἐργαστηρίου Περιβάλλοντος ἔγινε σὲ δύο μέρη: τὸ πρῶτο εἶχε σὰν ἀντικείμενο τὴν ἀνάλυση καὶ διερεύνηση ἑνὸς παραδοσιακοῦ διαμορφωμένου περιβάλλοντος, ἐνῶ τὸ δεύτερο περιλάμβανε τὴν ἀνάπτυξη θεωρητικῶν θεμάτων σχετικῶν μὲ τὰ προβλήματα τοῦ περιβάλλοντος.
Σὰν τυπικὸς δομημένος χῶρος διαλέχτηκε ἡ Ὕδρα, ὅπου 16 σπουδαστὲς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σὲ ἀμερικανικὰ καὶ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια ἀσχολήθηκαν μὲ θέματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη, τὶς δραστηριότητες καὶ τὸ οἰκιστικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ νησιοῦ. Ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν καθοδήγηση καὶ τὴν κριτικὴ τῶν ἐργασιῶν, ποὺ κράτησαν τρεῖς ἑβδομάδες, ἦταν οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νοτίας Καλιφορνίας Π. Κουλέρμος καὶ Mark Turnbull, καὶ ὁ πολεοδόμος - ἀρχιτέκτων Tom Hancock, προσκεκλημένος τοῦ Βρετανικοῦ Συμβουλίου. Οἱ δύο μελέτες ποὺ παρουσιάζονται ἔγιναν στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Τὸ δεύτερο μέρος κράτησε πέντε μέρες (31.7.-3.8.1973). Σ' αὐτὸ μίλησαν ἢ διηύθυναν σεμινάρια, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς παραπάνω ἀρχιτέκτονες, ὁ οἰκονομολόγος καθηγητὴς Γ. Χιώτης, ἡ κοινωνιολόγος Ο. Ζάρναρη, ἡ πολεοδόμος Κ. Arge (Νορβηγία), ὁ βιοχημικὸς Β. Καπούλας, ὁ καθηγητὴς Η. Ochi (Ἰαπωνία), ὁ ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος Τ.Χ. Ζενέτος καὶ ὁ γλύπτης Γ. Ζογγολόπουλος.

Ἀνάλυση δραστηριοτήτων

Τ. Tsiang, Δ. Παπαλεξόπουλος καὶ Μ. Οἰκονομοπούλου

Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ ἀνάλυση τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἐπισκεπτῶν στὴν πόλη τῆς Ὕδρας σὲ σχέση μὲ τὸ διαμορφωμένο περιβάλλον. Σκοπὸς ἦταν νὰ βρεθοῦν τὰ σημεῖα πιέσεως καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ δίκτυα δρόμων τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται.

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση προέκυψε ὅτι οἱ ἐπισκέπτες κινοῦνται γραμμικὰ στὴν περιοχὴ κοντὰ στὴ θάλασσα καὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως μόνο γιὰ κατοικία. Ἔτσι παρατηρεῖται διαχωρισμὸς μεταξὺ δύο ζωνῶν τῆς πόλεως, τῆς ζώνης ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ κάτοικοι καὶ ἐκείνης ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπισκέπτες.

1.
Περιοχὴ μέγιστης τουριστικῆς δραστηριότητας.

Ἀνάλυση οἰκιστικῆς δομῆς Ὕδρας

Ε. Δρίβα, Γ. Παπακωνσταντίνου, Α. Στεφανοπούλου καὶ Π. Κεφαλᾶ

Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς Ὑδραίικης ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι ἡ λιτότητα τῶν ὄγκων καὶ ἡ αὐστηρότητα τῆς διατάξεώς τους στὸν χῶρο. Στὸ σχ. 2 παρουσιάζονται οἱ πέντε βασικοὶ τύποι σπιτιῶν, μὲ συνδυασμὸ τῶν ὁποίων διαμορφώνονται τὰ οἰκιστικὰ τετράγωνα.
Ὑπάρχουν ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα κοινὰ σ' ὅλα τὰ Ὑδραίικα σπίτια. Τὸ σπίτι εἶναι σχεδὸν πάντα (καὶ γιὰ λόγους προστασίας ἀπὸ τοὺς πειρατὲς) ἕνα αὐτόνομο σύστημα, ποὺ μπορεῖ νὰ λειτουργήσει γιὰ καιρὸ ἀπομονωμένο ἀπὸ τὸ περιβάλλον του. Ἔτσι ἔχει τὸ ἰδιωτικὸ πηγάδι (συνήθως μέσα στὸ κτίριο), τὴν ἀποθήκη καὶ τὸν κῆπο του, καθὼς καὶ ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία μὲ σκάλες (συχνὰ κρυφὲς) ἀνάμεσα στοὺς ὀρόφους. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῆς λειτουργίας τῶν παλαιῶν σπιτιῶν εἶναι ἡ εὐελιξία τῶν χώρων τους. Σχεδὸν σ' ὅλα ὑπάρχει τὸ «μεγάλο δωμάτιο» ποὺ εἶναι ταυτόχρονα σαλόνι, καθημερινό, τραπεζαρία καὶ κρεβατοκάμαρα. Τὸ «μεγάλο δωμάτιο» ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς βοηθητικοὺς χώρους ποὺ εἶναι πλάϊ ἢ ἀκόμα καὶ σ' ἄλλον ὄροφο (σχ. 3). Σημαντικὸ ρόλο στὴ λειτουργία τοῦ σπιτιοῦ παίζουν οἱ ἀνοιχτοὶ χῶροι. Σὲ πυκνὰ δομημένες περιοχές, ὅπου δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἀνοιχτῶν χώρων, τὴ θέση τους παίρνουν δώματα ἢ στεγασμένοι ἐξῶστες (σχ. 4).

2.
Οἱ πέντε βασικοὶ τύποι σπιτιῶν.

3.
Ὑδραίικο σπίτι. Κατόψεις α΄, β΄, γ΄ καὶ δ΄ ἐπιπέδου.

4.
Ὑδραίικο σπίτι. Κατόψεις α΄, β΄ καὶ γ΄ ἐπιπέδου.

Workshop of Environmental Design, Athens, Greece (WEDAG) 2nd International Summer session

The second WEDAG summer session was held in Hydra and Athens. The first workshop period dealt mainly with the analysis and study of a traditionally developed community. The second period examined, through lectures and seminars, certain theoretical aspects of general environmental problems.
Sixteen students of architecture from Greece and abroad stayed in Hydra for two weeks studying the community. The workshop in Hydra was run by Professors P. Koulermos and Marc Turnbull of U.S.C.; guest lecturer and critic in Hydra was Tom Hancock from U.K. (a British Council Fellowship).
During the second period, in Athens, the following lectured: Prof. P. Koulermos, Prof. G. Chiotis (economist), Prof. H. Ochi (designer, Japan), Prof. M. Turnbull, O. Zarnari (sociologist), K. Arge (architect-planner), Dr. B. Capoulas (biochemist), T.Ch. Zenetos (architect-planner), T. Hancock (architect-planner), G. Zongolopoulos (sculptor).

Activities study

T. Tsiang, D. Papalexopoulos and M. Oikonomopoulou

The study examines the visitors' activities in the town of Hydra as they relate to the man-made environment. The purpose was to identify pressure points on the town structure by analysing circulation patterns.

The overall conclusion was that the visitors' movements were linear along the sea front. The visitors were using the inner town area as a mere dormitory, thus reducing the opportunities for interaction between themselves and the inhabitants.

1.
Area of maximum tourist activity.

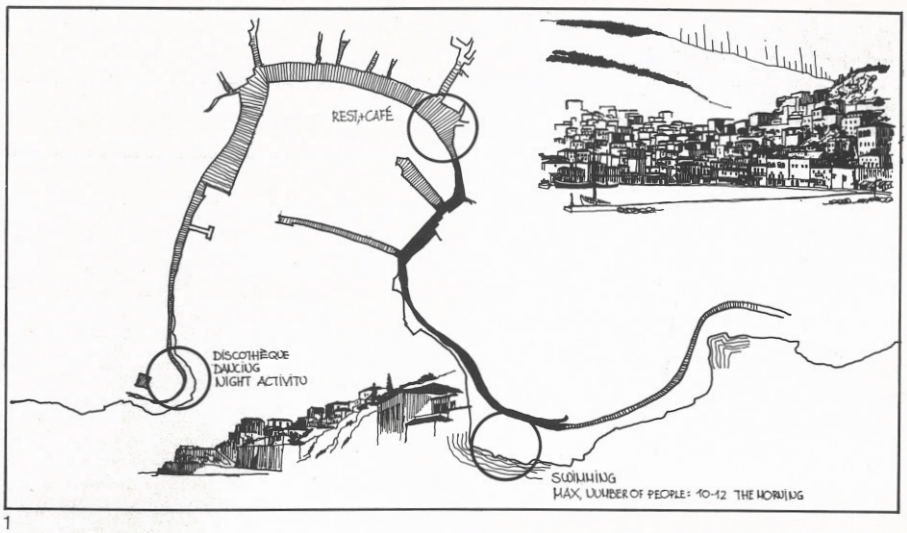

1

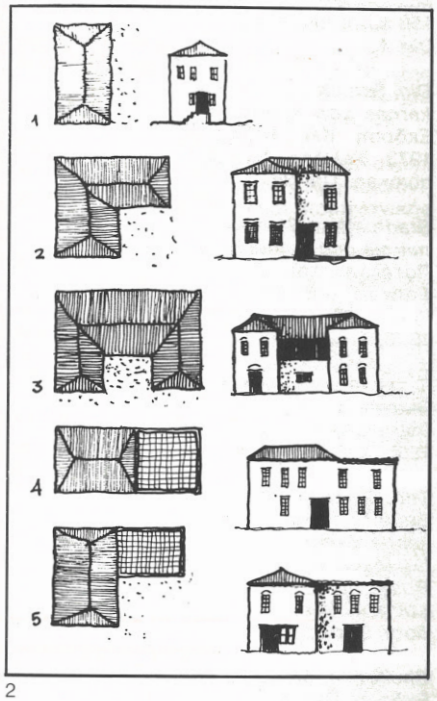

2

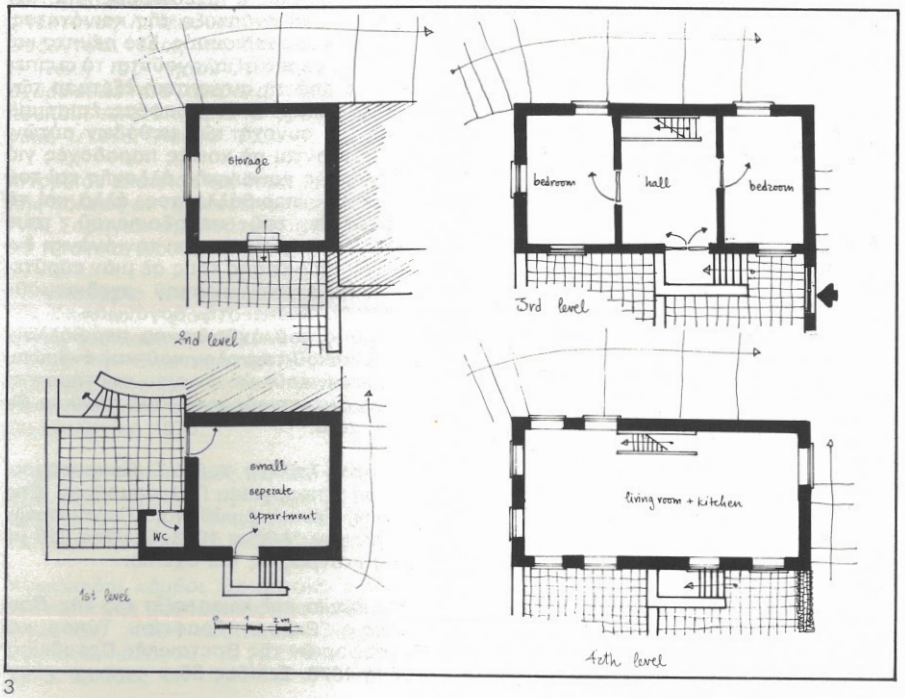

3

The urban structure in Hydra

E. Driva, G. Papakonstantinou, A. Stefanopoulou and P. Kefala

The main characteristic of Hydriot architecture is its simplicity of volume and strict organisation in space. Ill. 2 shows the five basic dwelling types; they all share certain common architectural features. For one, the house is almost always an autonomous organism, which can function independently of its environment for long stretches at a time (e.g. to withstand a siege); it has its own well, usually inside the house, its storerooms and vegetable garden, and interior staircases, often concealed, to link the various floors.

Another common feature of old houses is their flexible layout. They all have a "large room", at once living-room, reception room, dining room and bedroom. An important role is played by the adjoining open-air spaces; where no such spaces are provided, their role is assumed by terraces or covered balconies (ill. 4).

2.
The five basic dwelling types.

3.
Hydra house. Plans at first, second, third and fourth level.

4.
Hydra house. Plans at first, second and third level.

4

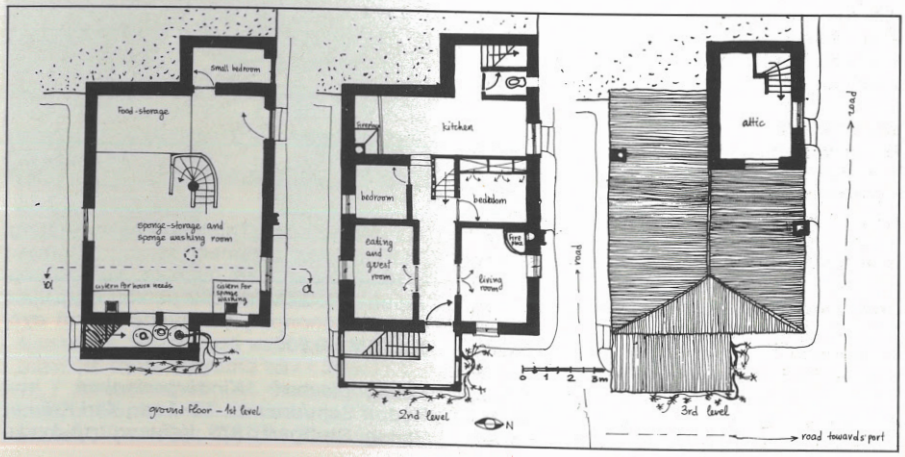

Βιβλία ποὺ λάβαμε

Books we received

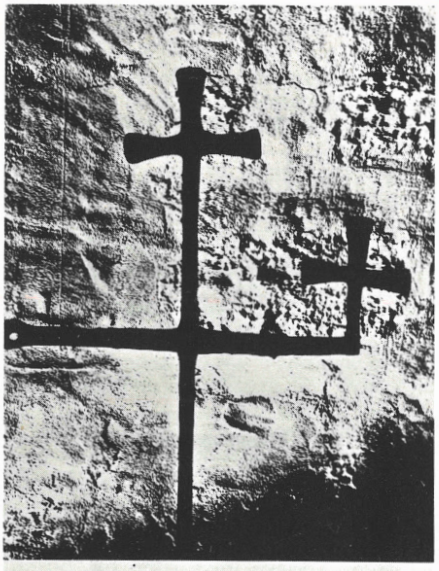

Οἱ ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Πέλλης, τοῦ καθηγητοῦ Ν.Κ. Μουτσόπουλου. Ἔκδοση Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Θεσσαλονίκη 1973. Σελίδες 439.

Τὸ πνεῦμα τῆς πόλης, τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀριστομένη Προβελέγγιου. Δοκίμια πολεοδομικῆς σκέψης. Φθινόπωρο 1956-Ἄνοιξη 1967. Ἀθήνα 1974. Σελίδες 129.

Κοινωνικὸς σχεδιασμὸς γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος τοῦ Δρος Δημητρίου Σ. Ἰατρίδη, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Boston College. Ἔκδοση Συμβουλίου Ἐπιμορφώσεως εἰς τὴν Κοινωνικὴν Ἐργασίαν, Ἀθήνα 1973. Σελίδες 249.
Κεντρικὸ θέμα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ σύγκριση τῶν βασικῶν μεθόδων μὲ τὶς ὁποῖες ἐξετάζονται, ἐπιδιώκονται καὶ πραγματοποιοῦνται οἱ στόχοι τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος. Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου ἀναπτύσσονται οἱ βασικὲς γνώσεις τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγή, τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ καὶ τὸ περιβάλλον ποὺ θεμελιώνουν τὶς διάφορες μεθόδους σχεδιασμοῦ. Στὰ ἑπόμενα τρία μέρη ἐξετάζονται κριτικὰ καὶ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξή τους οἱ τρεῖς θεμελιώδεις μέθοδοι σχεδιασμοῦ τοῦ περιβάλλοντος: ὁ σχεδιασμὸς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὁ σχεδιασμὸς γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς κοινότητας, καὶ ὁ ἀστικὸς σχεδιασμός. Στὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο μέρος ἀξιολογοῦνται τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν τριῶν μεθόδων. Ὁ συγγραφέας, ἐπισημαίνοντας τὴ συνοχὴ τῶν μεθόδων αὐτῶν, ποὺ βασίζονται σὲ κοινὲς παραδοχὲς γιὰ τὴ φύση τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ τὴ μονομέρεια τοῦ παραδοσιακοῦ τους προσανατολισμοῦ, τονίζει τὴν ἀνάγκη ἕνταξης καὶ σύνθεσής τους σὲ μιὰν εὐρύτερη μέθοδο «κοινωνιακοῦ σχεδιασμοῦ» ποὺ θὰ ἀποβλέπει στὴν ὀργάνωση καὶ τὸν σχεδιασμὸ τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος (φυσικοῦ-τεχνολογικοῦ καὶ ἀνθρώπινου-κοινωνικοῦ) ὡς ἑνιαίου συστήματος. Τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ πλούσια βιβλιογραφία.

Ἐρνέστος Τσίλλερ, τοῦ Δ.Ε. Παπαστάμου. Ἔκδοση Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν, Γενικὴ Διεύθυνσις Πολιτιστικῶν Ὑποθέσεων, Ἀθήνα 1973. Σελίδες 225 μὲ 103 φωτογραφίες καὶ σχέδια.

Πολεοδομία καὶ Χωροταξία εἰς τὴν Βρεταννίαν. Ἔκδοση Γραφείου Τύπου καὶ Πληροφοριῶν τῆς Βρετανικῆς Πρεσβείας, Ἀθήνα 1973. Σελίδες 56.

Justus Dahinden, Thinking-Feeling-Acting. Ἔκδοση Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1973. Κείμενα στὰ ἀγγλικά, γαλλικὰ καὶ γερμανικά. Σελίδες 340 μὲ 450 ἔγχρωμες καὶ μαυρόασπρες φωτογραφίες καὶ σχέδια. DM 49,50.

Pädagogischer Kindergartenbau, τοῦ Rudolf Schudrowitz. Ἔκδοση Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1973. Κείμενα στὰ ἀγγλικά, γαλλικὰ καὶ γερμανικά. Σελίδες 104 μὲ 150 φωτογραφίες, 86 σχέδια καὶ 2 πίνακες. DM 42.

Die Sanierung des historischen Altstadtkernes von Alsfeld, τοῦ Georg Gonser. Ἔκδοση Karl Krämer Verlag, Stuttgart 1973. Σελίδες 252 μὲ 67 σχέδια καὶ 23 πίνακες. DM 35.

Stadtumbau-Stadtsanierung. Bestandsaufnahme und Planung, τῶν Sigrid καὶ Νικήτα Πατέλλη, καὶ Dorothea Pokora. Serà Entwurf und Planung No. 15. Ἔκδοση Verlag Georg D.W. Callwey, München 1973. Σελίδες 119.

Il sistema teatrale a Milano, τοῦ Guido Canella μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Maurizio Calzavara. Ἔκδοση Dedalo Libri, Bari 1966. Σελίδες 231.

Teoria della progettazione architettonica. Ἐπιμέλεια Guido Canella. Εἰσαγωγὴ Giuseppe Samonà. Ἄρθρα τῶν Guido Canella, Mario Coppa, Vittorio Gregotti, Aldo Rossi, Alberto Samonà, Gabriele Scimemi, Luciano Semerani, Manfredo Tafuri. Ἔκδοση Dedalo Libri, Bari 1968. Σελίδες 192.

Shelter in Africa. Ἐπιμέλεια Paul Oliver. Ἔκδοση Barrie & Jenkins, London 1971. Σελίδες 240.

Another Chance for Housing: Low-Rise Alternatives. Ἔκδοση The Museum of Modern Art, New York; New York 1973. Σελίδες 38.

Charles Eames. Furniture from the Design Collection, τοῦ Arthur Drexler. Ἔκδοση The Museum of Modern Art, New York; New York 1973. Σελίδες 56 μὲ 89 φωτογραφίες.

Καστοριά. Λεύκωμα: Ἱστορικὴ - Χωροταξικὴ - Πολεοδομικὴ - Μορφολογικὴ μελέτη τῆς Καστοριᾶς, καὶ *Πολεοδομία:* 1. Πολεοδομικὴ ἔκφραση τῆς Καστοριᾶς, 2. Χωροταξικὴ διερεύνηση τοῦ νομοῦ Καστοριᾶς, 3. Ἀποτύπωση-ἀνάλυση ὑφιστάμενων πολεοδομικῶν δεδομένων καὶ 4. Ὑφιστάμενο ὁδικὸ δίκτυο. Ἔκδοση τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας καὶ Πολεοδομίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Διευθυντής: καθηγητὴς Ν.Κ. Μουτσόπουλος), Θεσσαλονίκη 1972.

Φρουριακὰ Χρονικά, 1/1973. Ἔκδοση Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Φρουρίων καὶ Πύργων καὶ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1973. Σελίδες 251.

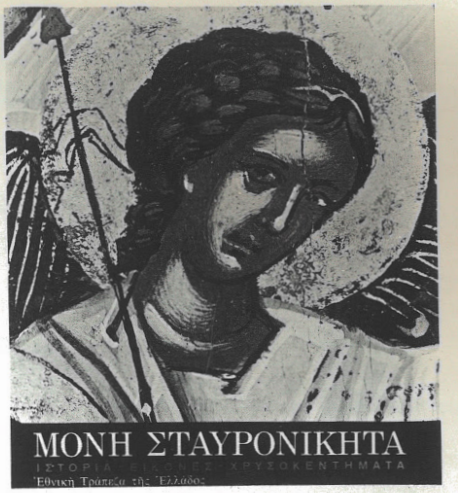

Μελέτη ἐντοπισμοῦ καὶ ἀπογραφῆς ἀξιολόγων οἰκισμῶν ἢ τμημάτων τούτων. Κυκλάδες (τμῆμα Α΄), τοῦ Ἐργαστηρίου 66. Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν, Διεύθυνσις Προγραμματισμοῦ καὶ Μελετῶν, Τμῆμα Χωροταξίας, Ἀθήνα 1973. Σελίδες 32.

Ὁ οἰκισμὸς «Φοίνικας» στὴ Θεσσαλονίκη. Ἔκδοση τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (Διευθυντής: καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος). Εἰδικὴ μελέτη ἀρ. 21. Θεσσαλονίκη 1972. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Αὐτογενὴς οἰκισμὸς στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔκδοση τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (Διευθυντής: καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος). Εἰδικὴ μελέτη ἀρ. 23. Θεσσαλονίκη 1972. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Τέσσαρα θέματα τῆς ὀργανώσεως τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ περιβάλλοντος. Ἔκδοση τοῦ Ἐργαστηρίου Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καὶ Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (Διευθυντής: καθηγητὴς Δ.Α. Φατοῦρος). Εἰδικὴ μελέτη ἀρ. 25. Θεσσαλονίκη 1974. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Ζωγραφική, πλαστική, φωτογραφία. Οἱ δραστηριότητες τοῦ Σπουδαστηρίου Εἰκαστικῶν Τεχνῶν 1971-1973 τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Διευθυντής: καθηγητὴς Ν. Σαχίνης).

Ἡ ἑλληνικὴ πόλις. Ἔκδοση τῆς Ἕδρας Πολεοδομίας τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου (Διευθυντής: καθηγητὴς Α. Ἀραβαντινός). Ἀθήνα 1973. Σελίδες 78. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Συνεισφορὰ στὴν ἀνάλυση τοῦ πλαισίου δράσης τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ τῶν πολεοδόμων. Διπλωματικὴ ἐργασία τῶν Α. Ἀγγελίδου καὶ Γ. Πρεβελάκη στὴν Ἕδρα Πολεοδομίας τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 235. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Anaphiotika 1973. Two problems, τοῦ Charles Haynes. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 64 καὶ ἕνας χάρτης. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Ἡ ὑποδηματοποιΐα τῆς Ὀλύμπου στὴν Κάρπαθο, τοῦ ἀρχιτέκτονος Δ. Φιλιππίδη. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας,* τόμος ΚΗ΄, Ἀθήνα 1972.

Δύο βυζαντινὰ μανουάλια ἀπὸ τὴ Μονὴ Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων, τῆς ἀρχιτέκτονος Λ. Μπούρα. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Βυζαντινά,* τόμος 5ος, Θεσσαλονίκη 1973.

Ἡ Πύλη τοῦ Ἰησοῦ τῶν βενετσιάνικων ὀχυρώσεων τοῦ Χάνδακα, τοῦ Ι. Δημακόπουλου. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Φρουριακὰ Χρονικά,* 1/1973, Ἀθήνα 1973.

Ἱστορικὸν πλαίσιον καὶ δομὴ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ἐν τῇ δύσει, τοῦ ἀρχιτέκτονος Γ.Μ. Σαρηγιάννη. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Τεχνικὰ Χρονικά,* Νο. 3/1973, Ἀθήνα 1973.

Τὸ ἐπιτύμβιο τοῦ Λουκᾶ Σπαντούνη στὴ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, τοῦ καθηγητοῦ Χ. Μπούρα. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμος ΣΤ΄, Θεσσαλονίκη 1973.

Ὁ οἰκολογικὸς στόχος εἰς τὴν ἀναπτυξιακὴν πολιτικὴν καὶ τὴν χωροταξίαν, τοῦ ἀρχιτέκτονος Χ.Π. Φλώρου. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 49. Ἔκδοση πολυγραφημένη.

Ἀνισόπεδοι κόμβοι. Θεωρητικὴ ἀνάλυσις καὶ πρακτικὴ μεθόδευσις τῆς διαδικασίας ἐπιλογῆς, τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ-συγκοινωνιολόγου Κ. Ζέκκου. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 41.

Νεολιθικὴ Ἑλλάς, τοῦ καθηγητοῦ Δ. Θεοχάρη, μὲ τὴ συνεργασία τῶν Ι. Σακελλαράκη, Γ. Χουρμουζιάδη, Μ. Θεοχάρη, C. Renfrew, J. Renfrew καὶ S. Bökönyi. Ἔκδοση Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Διεύθυνση ἐκδόσεως Στ. Α. Παπαδόπουλος. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 356 μὲ 239 ἔγχρωμες καὶ μαυρόασπρες φωτογραφίες καὶ 51 σχέδια.

Μονὴ Σταυρονικήτα, Ἱστορία - Εἰκόνες - Χρυσοκεντήματα, τῶν Χ. Πατρινέλη, Α. Καρακατσάνη καὶ Μ. Θεοχάρη. Ἔκδοση Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Διεύθυνση ἐκδόσεως Στ. Α. Παπαδόπουλος. Ἀθήνα 1974. Σελίδες 241 μὲ 119 ἔγχρωμες καὶ μαυρόασπρες φωτογραφίες καὶ σχέδια.

Ἀττική. Ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ὡς τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο, τῆς ἀρχαιολόγου Λ.Δ. Λουκοπούλου. Ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Τόμος δεύτερος τῆς σειρᾶς *Ὁδηγοὶ τῆς Ἑλλάδος.* Διεύθυνση ἐκδόσεως Στ.Α. Παπαδόπουλος. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 78.

Ἀχαΐα - Ἠλεία, τῶν ἀρχαιολόγων Α. Καρακατσάνη καὶ Θ. Σταθακόπουλου. Ἔκδοση τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος. Τόμος τρίτος τῆς σειρᾶς *Ὁδηγοὶ τῆς Ἑλλάδος.* Διεύθυνση ἐκδόσεως Στ. Α. Παπαδόπουλος. Ἀθήνα 1973. Σελίδες 78.

Ὁ καρπός, τοῦ Δ.Α. Φατούρου. Θεσσαλονίκη 1973.

Μετατροπές. Σημειώσεις εἰδικῆς ἐπικοινωνίας μὲ περιορισμένη κυκλοφορία, τοῦ Δ.Α. Φατούρου. Θεσσαλονίκη 1974.

Χρονικὸ '73. Καλλιτεχνικὴ πνευματικὴ ζωή. Ἐτήσια ἔκδοση κριτικῆς ἐνημερώσεως. Τόμος 4ος (Σεπτέμβριος 1972 - Αὔγουστος 1973). Γράμματα, ποίηση, πεζογραφία, δοκίμιο-μελέτες, ἀνθολογία, βιβλιογραφία, ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, γελοιογραφία, ἀρχαιολογία, ἀρχιτεκτονική, θέατρο, κινηματογράφος, μουσική, χορός, τηλεόραση, διαλέξεις, σεμινάρια. Ἔκδοση Καλλιτεχνικοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου *Ὥρα,* Ἀθήνα 1973. Σελίδες 351.

The Aesthetic Movement 1869-1890. Ἐπιμέλεια Charles Spencer. London: Academy Editions, 1973. New York: St. Martin's Press, 1973. Σελίδες 96 μὲ 160 ἔγχρωμες καὶ μαυρόασπρες φωτογραφίες.

Agam. Bilder und Skulpturen. Städtische Kunsthalle, Düsseldorf 1973.

Synlight & osynligt. Moderna Museet, Stockholm 1973.

Post-Mondrian Abstraction in America. Museum of Contemporary Art, Chicago, Illinois, 1973.

δωρικη

RENOLIT

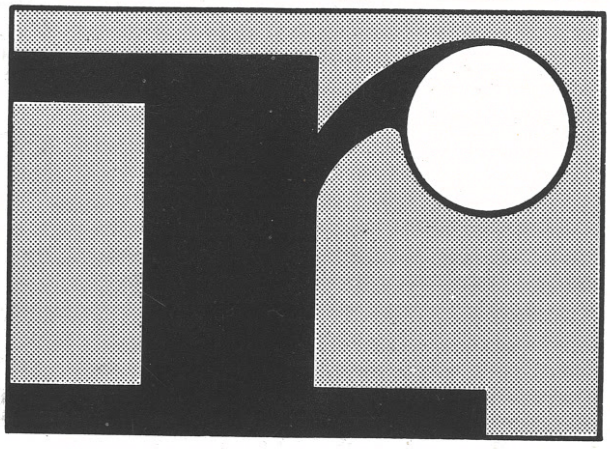

ΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.Ε.

ΠΛΑΣΤΙΚΑ
ΔΑΠΕΔΑ
ΚΑΙ ΚΑΠΛΑΜΑΔΕΣ ΕΚ P.V.C.

●

Ἐργοστάσιον, Κεντρικὰ Γραφεῖα
Ὁδὸς Προόδου κάθετος Λ. Κηφισοῦ
Κάτω Αἰγάλεω - ΑΘΗΝΑΙ Τηλ. 56.15.280

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ
Βενιζέλου 67 καὶ Ὀλύμπου 62 Τηλ. 269.388

●

ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΩΝ «RENOLIT»

RENOLIT ΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.Ε.
ΠΡΟ·Ι·ΟΝΤΑ ΥΨΗΛΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΟΣ